

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**NİZAMİ GENCEVİ’NİN “ŞEREFNÂME” ADLI ESERİNDE HALKBİLİMİ
UNSURLARININ TESPİTİ**

Yüksek Lisans Tezi

LEMAN BAŞ

TEMMUZ, 2019

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**NİZAMİ GENCEVİ’NİN “ŞEREFNÂME” ADLI ESERİNDE HALKBİLİMİ
UNSURLARININ TESPİTİ**

Yüksek Lisans Tezi

LEMAN BAŞ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜY. NEŞE IŞIK

TEMMUZ, 2019

İMZA SAYFASI

LEMAN BAŞ tarafından hazırlanan “NİZAMİ GENCEVİ’NİN “ŞEREFNÂME” ADLI ESERİNDE HALKBİLİMİ UNSURLARININ TESPİTİ” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üy. Neşe IŞIK

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Dr. Öğr. Üy. Abidin KARASU

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üy. Nursel UYANIKER

Kurumu: Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 05 /07/ 2019

BİLDİRİM

Bu tezin tamamının kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İMZA

LEMAN BAŞ

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencimin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

DR. ÖĞ. ÜY. NEŞE IŞIK

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu, Nizami Gencevi'nin “Şerefnâme” adlı eserinde halkbilimi unsurlarının tespiti oluşturmaktadır. Halk edebiyatını inceleyenler ve ilgi duyanlar için çok kıymetli öneme haiz olan bu eser yayımlandığı tarihten bu yana bu alanda araştırma yapanlar için önemli bir başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

Eser, değerinin yanı sıra edebi olarak da mühim bir kaynaktır. Eser şiir şeklindedir ve eserde Makedonyalı İskender'in hayatı, fatihlik yolunda yaptığı savaşlar gösterilmiştir. Bu eser, Abdulla ŞAİK tarafından Fars dilinden Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir. İkbalnâme ise Mikayıl RZAQULUZADE tarafından manzum olarak Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş ve Bakü'de yayımlanmıştır. Her iki mütercim de Nizami'yi beyit beyit takip etmiş, herhangi bir ekleme veya çıkarma yapmamıştır. Eserin 1983 yılında Prof. Dr. Gezenfer ALİYEV tarafından yapılmış filoloji tercümesi de mevcuttur.

Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarım ise bize aittir.

Bu çalışmada, öncelikle halk edebiyatı ile ilgili kaynak taranmış, Nizami Gencevi ve eserleri ile ilgili kitaplar, gazete, makale ve dergiler incelenmiştir. Daha sonra Şerefnâme'de geçen halkbilimi unsurlarının tespiti yapılmıştır.

Şerefnâme adlı bu eserde yer alan halkbilimine ait unsurların ele alındığı bu çalışma giriş, üç ana bölüm ve ekler bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Nizami Gencevi'nin hayatı, onun eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Şerefnâme, Makedonyalı İskender'in tarihi kimliği (imparatorluğu, katkıları v.d.), savaş ve barış meseleleri ve kadın karakterler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise eserde geçen halkbilimiyle ilgili tespitler ortaya konulmuştur.

Bu çalışma sırasında benden yakın ilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üy. Neşe IŞIK'a ve manevi yardımlarını devamlı hissettiğim aileme ve arkadaşlarıma, özellikle Menekşe ÖZKAYA'ya, Alparslan USTA'ya ve Oğuz HÜRBEN'e teşekkürlerimi sunuyorum.

LEMAN BAŞ

ÖZET

NİZAMİ GENCEVİ’NİN “ŞEREFNÂME” ADLI ESERİNDE HALKBİLİMİ UNSURLARININ TESPİTİ

Baş, Leman

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı

Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üy. Neşe Işık

Temmuz, 2019. 663 Sayfa.

Nizami Gencevi’nin Şerefnâme adlı eseri, halk edebiyatına ve ilgi duyanlar için değerli bir başvuru kaynağıdır. Eser halk edebiyatının yanı sıra tasavvuf edebiyatıyla da ilgili önemli unsurlar ihtiva etmektedir. Eserde bu unsurlar hakkında bilgi verilirken çeşitli kitaplar, gazete, makale ve dergilerden de yararlanılmıştır.

Şerefnâme’deki halkbilimine ait unsurların incelenmesi konulu tez, giriş, üç bölüm ve eklerden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde Nizami Gencevi’nin hayatı ve eserleri, Gencevi’nin dünya edebiyatındaki yeri, dine yaklaşımı ve Gencevi’de Türk ve Fars kültürü, sanatı ve edebiyata bıraktığı izler hakkında yapılan araştırmalar ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde, Şerefnâme hakkında kısa bilgi verilmiştir. Makedonyalı İskender’in hayatı, tarihe katkıları ortaya konulmuştur. İskendernâme’de savaş ve barış meseleleri ve kadın karakterlerinin önemi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, eserde yer alan halkbilimi unsurları ile ilgili tespitler yapılarak gerekli bilgiler verilmiş ve bunların eserle bağlantısı kurulmuştur.

Ekler bölümünde ise adı geçen eserin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı yer almaktadır.

Şerefnâme adlı eser üzerine yapılan birçok çalışma bulunmakla birlikte, daha detaylı inceleme ve çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Makedonyalı İskender, Nizami Gencevi, Şerefnâme, Halkbilimi.

SUMMARY

DETERMINATION OF THE FOLKLORE COMPONENTS IN NEZAMI GANJAVI'S "SEREFNAME"

Baş, Leman

Master's Degree Thesis, Turkish Language

and Literature Major

Consaltant: Dr. Neşe Işık

July, 2019. 663 Pages.

The Serefname, which belongs to Nezami Ganjavi, is a valuable reference for people interested in folk literature. The work contains important elements related to literature as well as Sufi literature. In this work, various books, newspapers, articles and magazines were used.

The thesis on the analysis of elements of folk literature in Serefname consists of three chapters and annexes.

In the first part of the study, the researches about Nezami Ganjavi's place in world literature, his approach to religion and the traces he left to Ganjavi in Turkish and Persian culture, art and literature were revealed.

In the second part, brief information about Serefname was given. The life of the Alexander of Macedonian and his contributions to history have been put forward. The issues of war and peace and the importance of female charactres in the have been examined.

In the third chapter, the findings about the folk literature elements in the book were made and necessary information was given and their connection with the work was established.

In the Appendix ibid Azerbaijan from Turkish Turkey is transferring to Turkish.

Although there are many studies on Serefname, more detailed studies and studies continue.

Key Words: Macedonian Alexander, Nezami Ganjavi, Serefname, Folklore.

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
SUMMARY	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	5
1. NİZAMİ GENCEVİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1 NİZAMİ'DE TÜRK KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI	8
1.2. NİZAMİ'NİN ESERLERİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR	17
1.3. NİZAMİ'NİN DİNE YAKLAŞIMI	22
1.4. NİZAMİ'NİN ESERLERİ	23
1.5. NİZAMİ'NİN DÜNYA EDEBİYATINDA YERİ	31
1.6. NİZAMİ GENCEVİ VE WOLFGANG VON GOETHE	36
1.7. NİZAMİ GENCEVİ'NİN ADINA YAPILAN ÇALIŞMALAR	40
1.7.1. Nizami'nin Şiirlerine Yazılan Müsiki Eserleri	40
1.7.1.1. Romanslar	40
1.7.2. Muğamlar	41
1.7.3. Operalar.....	41
1.7.4. Semfonik Eserler	41
1.7.5. Nizami'ye İthaf	41
1.8. NİZAMİ GENCEVİ'Yİ KONU ALAN ESERLER	42
1.8.1. Filmografler	42
1.8.2. Kaynaklar	43

1.8.3. İstinadlar.....	44
1.8.4. Dış Bağlantılar.....	45
1.9. NİZAMİ GENCEVİ’NİN ADINA YAPILAN MİMARİ ESERLER	46
1.9.1. Nizami Sinema Salonu	46
1.9.2. Nizami’nin Mezarı	47
BÖLÜM II.....	49
2. ŞEREFNÂME.....	49
2.1. KADIN KARAKTERLER.....	64
2.1.1. Nüşabe	69
2.1.2. Çinli Cariye	73
2.1.3. Rövsenek	74
2.1.4. Peri Kızı (Peri Duht)	76
2.2. MAKEDONYALI İSKENDER’İN HAYATI	79
2.2.1. İskender’in Ölümü.....	82
2.2.2. İskender’in İmparatorluğunun Yıkılması	83
2.2.3. İskender’in Dünya Tarihindeki Yeri ve Önemi.....	83
2.4. SAVAŞ VE BARIŞ MESELELERİ	84
BÖLÜM III.....	89
3. NİZAMİ GENCEVİ’NİN “ŞEREFNÂME” ADLI ESERİNDE HALK EDEBİYATI UNSURLARI.....	89
3.1. KALIPLAŞMIŞ SÖZLER	89
3.2. ATASÖZLERİ	92
3.2.1. Bilmeceleler	101
3.2.1.1. Anonim Bilmeceleler	101
3.2.1.2. Manzum Bilmeceleler	101
3.2.1.3. Mensur Bilmeceleler	102

3.2.2. Deyimler.....	104
3.2.3. Efsaneler.....	104
3.2.4. Rivayetler	112
3.2.5. Halk Hikâyeleri	119
3.2.6. Destanlar	123
3.2.7. Masallar.....	128
3.3. NİZAMÎ VE AZERBAYCAN HALK EDEBİYATI	133
3.4. İSKENDERNÂME VE HALK KAYNAKLARI	147
3.5. HALK BİLİMİ UNSURLARI	151
3.5.1. Misafirperverlik (Yemek Kültürü).....	151
3.5.2. Halk Hekimliği.....	155
3.5.3. Çalgı Aletleri.....	157
3.5.4. Törenler	160
3.5.4.1. Bayram	160
3.5.4.2. Düğün.....	165
3.5.4.3. Cenaze	166
3.6. MİTOLOJİ	167
3.7. MİTOLOJİK KARAKTERLER	169
3.8. MİTOLOJİK UNSURLAR.....	177
3.8.1. Sayılar	177
3.8.2. Hayvanlar	182
3.8.3. Renkler	193
3.8.4. Buta	195
SONUÇ.....	196
KAYNAKÇA	201
ELEKTRONİK KAYNAKLAR	203

EKLER.....	205
EK-1: NİZAMİ GENCEVİ’NİN ŞEREFNÂME ADLI ESERİNİN AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI.....	205
Ek 2: RESİMLER.....	632
ÖZGEÇMİŞ.....	663

KISALTMALAR

A.G.E.	: Adı geçen eser
A.G.M.	: Adı geçen makale
A.Y.	: Aynı yerde
A.G.T.	: Adı geçen tez
B.S.	: Basım
C.	: Cilt
DR.	: Doktor
HZ.	: Hazret, Hazreti
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
PROF.	: Profesör
Ü.	: Üniversite
V.B.	: ve benzeri
V.D.	: ve diğerkleri ve devamı

GİRİŞ

Türk dünyasının en büyük şairlerinden biri olan Nizami Gencevi, 1141’de Gence’de doğdu. Asıl adı Cemaleddin Ebu Muhammed İlyas bin Yusuf’tur. Dünyada Fars şairi olarak tanıtılan Nizami Gencevi kendi eserlerinde özellikle memleketi Gence’ye olan sevgisini dile getirmiştir.

Henüz hayattayken ün kazanan Nizami Gencevi en önemli eserlerini “Hamse” adı altında toplamıştır. Hamse’de Nizami’nin 1177’de yazdığı “Sırlar Hazinesi”, 1180’de yazdığı “Hüsrev ve Şirin”, 1188’de yazdığı “Leyla ve Mecnun”, 1196’da yazdığı “Yedi Güzel”, 1197-1209 yılları arasında yazdığı “İskendernâme” adlı mesneviler yer alır.

Nizami Gencevi’nin kıymetli eserleri kendisinden sonra gelen büyük şair ve düşünürleri de etkiledi. Nizami’nin “Hamse”de işlediği konular daha sonra Sadi Şirazi’nin “Bostan”ında, Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin “Mesnevi”sinde, Emir Hüsrev Dehlevi’nin “Hamse”sinde, Arif Erdebili’nin “Ferhadnâme”sinde, Ali Şir Nevai ve Abdurrahman Cami’nin “Hamse” lerinde ve Muhammed Fuzuli’nin “Leyla ve Mecnun”unda yeniden işlendi.

Nizami eserlerinde haksızlığa nefretler yağdırdı. İnsana ve insanlığa yüksek değer verdi. Sevgi, özgürlük ve mesleği yüceltti. Vatan, toprak ve hayat gibi kavramları ilahileştirdi. Hayatın anlamını insana ve insanlığa saygıda gören mütefekkir şair Nizami Gencevi, eserlerinde Türkçe deyim ve atasözlerini bol miktarda kullandı.

Avrupalı araştırmacılar 17. yüzyıldan itibaren Nizami’nin eserleriyle ilgilenmeye başladılar. Önce Fransız d’Erbelo, ardından Hammer Purgştal, Nizami hakkında bilgi veren yazılar yazdı. Daha sonra V. Baher, Eduard Braun, M Hautsta, R Levi, Rıpkı ve Arberri başta olmak üzere, birçok batılı yazarlar Nizami Gencevi’nin eserlerini tercüme ederek, hakkında makaleler yayımladı.

Eserlerinin önemli bölümünü, dönemin akımına uygun olarak ve Şah Ahistan’ın isteği üzerine Farsça kaleme alan Nizami Gencevi, İran edebiyatı üzerinde de önemli etki

yaptı. Rusça'ya da eserleri tercüme edilen Nizami Gencevi'yi Türk dünyası, Mehmet Emin Resulzade'nin "Azerbaycan Şairi Nizami" (Ankara 1951) adlı eseriyle tanıdı.

Araştırmanın Kapsamı:

Yüksek lisans tezi çalışması için yaptığımız taramalar neticesinde, danışman hocam rehberliğinde Şerefnâme isimli eser, çalışmamızın konusu olarak belirlenmiştir. Bu belirlemeden önce, eser hakkında taramalar yapıp daha önce bir çalışmaya konu olup olmadığı tespit edilmeye çalışıldı. Tüm bu tarama ve çalışmalar neticesinde tespit edilen eser hakkında yapılan bir çalışma ile karşılaşmadı. Enstitüye verilen Tez Önerimizin kabul edilmesiyle, çalışmamıza başladıktan sonra bahsi geçen metin üzerinde çalışma yaptığımızı, Halk Edebiyatı Araştırmaları alanı ile ilgili çalışmaların yayımlandığı ilgili sitelere de kaydettik.

Bu çalışmada, şairin Şerefnâme adlı eseri, eser hakkında yazılmış makaleler, dergiler, gazeteler, kitaplar halk edebiyatı ve halkbilimi yönünden incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı:

Araştırmamızın amacı Nizami Gencevi özelinde, halkbilimi ve halk edebiyatına ait unsurların klasik edebiyata ait manzum eserde ne şekilde kullanıldığını görmek; nasıl gerçekleştiğini tespit etmektir. Halkbilimi ve halk edebiyatı unsurlarının adı geçen eserde nasıl geçtiğini incelemektir.

Çalışmada Takip Edilen Metot:

Halkbilimi unsurlarının tespit edilip, sınıflandırılması sırasında takip edilen yöntem; incelenen metnin fişlenmesi, fişlenen malzemenin bilgisayar ortamına aktarılması, aktarılan malzemenin tasnif edilmesi ve yorumlanması şeklinde olmuştur. Tasnif edilen malzemelerin halkbilimi, halk edebiyatı ve mitoloji ile ilişkisi, nasıl kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tespit edilen halkbilimi, halk edebiyatı ve mitolojik unsurlar belirli bir sırayla karşılaştırılarak verilmiştir.

Şerefnâme adlı eserin aktarımı bize aittir. Aktarım yapıldıktan sonra, inceleme kısmına geçildi. Eser üzerinde yaptığımız çalışmamızda ilk olarak Şerefnâme adlı eser Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarıldı. Daha sonra Azerbaycan'a giderek ön inceleme yapıldı ve bu eser hakkında bilgi toplandı ve çalışmamızda bize yardımcı olabilecek kişilere ulaşılmaya çalışıldı. Bu araştırmalar sırasında Azerbaycan'ın en büyük kütüphanesi olan Mirze Feteli Ahundov Adına Kütüphane'de gazete, dergi, kitap ve makalelere ulaştık. Hiçbir yerde bulamadığımız kaynaklarla burada karşılaştık.

Bu eserin Halk edebiyatıyla kısmıyla ilgili 1947 yılında M. Elekberov tarafından yazılmış "Nizami Gencevi ve Halk Yaraticılığı" adlı doktora tezine Bakü Devlet Üniversitesi'nin arşivinde ulaştık. Tez çok eski olsa da bu araştırmamızda bize çok yardımcı oldu.

Metnin içeriğini halkbilimi yönünden inceledik.

Halk edebiyatı kısmında: Atasözlerini, bilmeceleleri, masalları, rivayetleri, destanları, halk hikâyelerini, deyimleri vermeye çalıştık.

Mitoloji kısmında: Sihir, büyü, peri, renkler, hayvanlar ve sayıları vermeye çalıştık.

Yaptığımız araştırmalar ve topladığımız kaynaklardan hareketle eserde geçen Halkbilimi unsurlarını tespit ettik.

Bu çalışma, yukarıda izah ettiğimiz sebeplere binaen Nizami Gencevi'nin Şerefnâme adlı eserindeki halkbilimi, halk edebiyatı ve mitolojik unsurların tespit edilmesi, bu unsurların kullanım şekillerini incelemek üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın Nizami Gencevi'nin adı geçen eserde yürütülmesindeki ilk sebep, halkbilimi, halk edebiyatı ve mitolojik açıdan oldukça yoğun malzeme barındırıyor olmasıdır.

Yüksek lisans tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda öncelikle Şerefnâme adlı eserin şairi, onun hayatı ve edebi kimliği hakkında bilgiler verilmiştir. Diğer bölümde eser hakkında ve Makedonyalı İskender hakkında bilgi verilmiştir.

Sonuncu bölümde eserin halkbilimi ile bağlantısı verilmiştir.

Bu değerli eserin edebiyatın diğer alanlarında da akademik çalışma sahasına yeni ufuklar açacağı görüşündeyiz.

Eserin incelenmesinde hata veya eksiğimiz olursa umarız hoşgörüyle karşılanırsınız.

BÖLÜM I

1. NİZAMİ GENCEVİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Nizami Gencevi Azerbaycan’ın eski başkentlerinden olan Gence şehrinde doğmuş, yaşamış ve orada gömüldüğünden Genceli Nizami anlamında kullanılan “Nizami-yi Gencevi” adıyla tanınmıştır.

Nizami bir mahlastır. Şairin gerçek adı İlyas’tır. Babası, Müeyyed oğlu Yusuf’tur. Annesi şairin dediğine göre Reiseyi-Kürt olmuş, Gence’de yaşamış ve Azerbaycan Kürtlerinden olan bir ailenin kızı olmuştur.¹ (Reise bir isim değildir. Reiseyi-Kürt sözlerinin anlamı “Kürt soylusu”dur. Kürt reisi veya reisesi olmak elbette onların Kürt olmalarını düşündürmez. Tarihte bilinen bazı örneklerde Kürt kabilelerine önderlik etmiş Türkler çok olmuştur). Adı belli değildir.

Şairin lakabı Nizameddin’dir. Künyesi Ebu-Muhammed’dir. Nizami’nin tam olarak ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğü belli değildir. Fakat tahminlere göre Nizami 1141 (Hicri 535) yılında doğmuştur.

Nizami daha çocukken anne ve babasını kaybetmiştir ve bu yüzden dayısı Hacı Hasan onu evlatlık almıştır. “Leyla ve Mecnun” eserinin mukaddimesinde şair anne ve babasından sonra dayısının da kaybından büyük bir hüznle bahsetmiştir.

Tezkirelerin bir kısmında Nizami’nin dayısının himayesinde yalnız değil kardeşi Gıvami Müterezzi Gencevi ile birlikte olduğu söyleniyor. Bazı rivayetler Müterezzi’nin, Nizami’nin kardeşi değil ya teyzesinin oğlu ya da amcasının oğlu olduğunu gösterir.

12. yüzyılın meşhur irfan alanlarının hepsini eserlerinde kullanan şair İslam ilimleri ile birlikte Yunan Felsefesine vâkıf olmuş ve eserlerinde istifade etmiştir. “İskendername”de bilinen Yunan filozoflarının hepsini konuşturan şair, onların dünyanın oluşumu hakkında fikir sistemlerini kendine has şiir diliyle aktarmıştır.

¹ Memmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Şairi Nizami*, (Bakü: Azer Neşriyat, 1991), 35.

Şairin musiki alanında da geniş bilgiye sahip olduğunu görebiliyoruz. Kur'an'dan hadis, peygamberin hayatı ve onun hakkında yayılan rivayetleri bol bol ıktibas eden şair, astronomi dünyasında uzman olduğunu, Mecnun'un yıldızlara kendi durumunu şerh etmesinden öğreniyoruz.

Eserlerine yazdığı mukaddimeden anlıyoruz ki Nizami eski dillere de hâkimmiş.

Sufilikte seyir ve süluk eğitimini kimden aldığıyla ilgili susup konuşmayan şairin bu eğitimleri Şeyh Ahi Faruk Reyhani veya Ahi Ferec Zencani'den aldığını bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Şairin özel hayatıyla ilgili bilgi maalesef çok azdır. Şairin ilk evlendiği kadın Derbent hâkiminin göndermiş olduğu Kıpçaklı bir kız (Afak veya Apak) olmuştur. (Afak kelimesini bazı araştırmacılar Apak olarak kabul etmişler. Çünkü Afak ismi şahsi bir isim değildir. Bu ad bugün de Kırgızlarda vardır. Kıpçak kelimesi Klasik İran edebiyatında çoğu zaman “Kıfçak” şeklinde okunmuştur. Yani “p” yerine “f” okunmuştur. Böylece Nizami'nin Kıpçak Türkünün adı Türkçe Apak veya Afak, Azerbaycan Türklerinde kadın adı olan “Ağca” yani “çok beyaz” anlamındadır). Bu Türk kızını Nizami son derece çok sevmiş ve onunla evlenmiştir. Canı kadar sevdiği ve eserleri kadar istediği biricik oğlu Muhammed bu Türk kızından olmuştur. “Hüsrev ve Şirin”i yazarken (1180) şairin eşi vefat etmiştir. Şair Şirin karakterini eşine benzetmiştir.²

Nizami “İkbalnâme”nin sonunda filozof Arşimet'i baştan çıkaran Çinli Türk güzelinin ölümünü betimlerken özel hayatındaki olumsuzluklardan şikâyet etmiştir. Bu şikâyetten anlaşılıyor ki “Şirin” karakterini tasvir ederken “Afak”ı, “Leyla”yı yazarken ikinci gevherini, Çinli Türk güzelinin macerasını şerh ederken üçüncü eşini kaybetmiştir. O zaman buradan şunu anlıyoruz ki Nizami üç kere evlenmiştir.³

² a. g. e., 42.

³ a. g. e., 43-45.

Bir şiirinde:

“Meyvesini hayatın, yavrucuğum, koparmadan,
Vardın cennetlik oldun, cehennemlik olmadın.
Ömür daha çekmedi yanağına bir hat senin,
Kim yazmıştı bu kazayı başına bî aman?
Toprak gözümden akan kanlı yaşla ılsansa,
Kimseye tuhaf gelmez, ey benim canımda can.
Su vermemek tarlaya nasıl mümkün olur ki,
Yüzündeki sebzelik toprakta tutmuş mekân.” (Resulzade 1991: 45).

Bu mısralardan hareketle, Nizami’nin Muhammed dışında bir oğlu daha olduğu düşünülebilir. Fakat bu ağıtın başka birisine yazıldığını iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır.

Nizami çok sade bir hayat sürmüştür. Bu sadelik Nizami’nin hayatının ana hattı olmuştur. Firdevs’i meşhur “Şahnâme”sini Gazne sarayında ona ayrılmış hususi odada binbir kaygı içinde ve ona vaat edilen altın için yazarken, Nizami bütün eserlerini Gence’deki derviş hanesinin dört duvarı arasında kimseden bir şey beklemeden yazmıştır. Kendi rızkını başkalarından değil Allah’tan beklemiştir.

Semer kandlı Devlet Şah, şairin bu fikirlerinin izinden giderek Nizami ile Sultan Kızıl Arslan arasında geçen ilginç bir hikâyeyi anlatıyor:

“Azerbaycan’ın padişahı Atabey Kızıl Arslan bir gün Nizami’yi görmek istemiş ve şairi yanına çağırttırmıştır. Gönderdiği elçi şairin ibadette olduğunu ve hiç kimseyle görüşmek istemediğini söylemiştir. Sultan bu cesaretli şeyhi şahsen görmek istemiştir. Padişahın niyetini haber alan şair sultana azametini göstermek için keramet göstermiş, onu şimdiki deyimle hipnoz etmiştir. Kızıl Arslan şairin yanına gelince şahane bir taht üstünde oturmuş, etrafında kullar, hizmetçiler, memur ve askerlerle dolu başında taç olan bir şahla karşılaşmıştır. Bu azamet karşısında küçülen sultan saygıyla yere eğilerek ona itaat etmek isterken önündeki manzara birden bire değişmiş ve padişah

kendini sade bir döşek üstünde oturmuş, önünde kalem ve mürekkep yazıyla uğraşan bir şeyhin karşısında bulmuştur.”⁴

Böylece şair ile sultan arasında arkadaşlık başlamıştır. Bu olaydan sonra şair ve sultan ara sıra görüşmeye devam etmişler. Bu şüphesiz ki bir efsanedir. Lakin bu efsane Nizami’nin özgürlüğünü, hükümdarlara olan ilgisizliğini ve onlara bağlı olmadığını gösteren büyük bir simge gibi görülmektedir.

Nizami Gencevi “İskendernâme”de kendi durumunu betimlerken Allah’a sığınmaktan başka bir kaygısı olmadığını söylemiştir. Sonra kendini meşhur Yunan filozofu Sokrates’e benzetmiştir. İnzivada yaşayan şair ona gösterilen saygı ve itibarın sebebini yine Sokrates’in cümlesiyle yorumlamıştır. “İnsanlar, onlardan kaçanlara daha çok meylederler.”⁵

Son büyük eseri “İskendernâme”yi Hicri 597 (1200) yılında yazmıştır. İskender’in ve onun etrafında olan Yunan filozoflarının ölümünü tek tek anlatan şair kendi ölümünü de düşünmüş ve onların uykuya daldığı gibi Nizami de uyudu demiştir. Altmış üç yıla yakın ömrünün büyük bir kısmını sanata, hikmete ve insanları doğru yola çekmeye sarf etmiştir. Nihayet, 1204 yılında sonsuzluğa kavuşmuştur.

Nizami Gencevi’nin türbesi Gence’de yapılmıştır.

1.1. NİZAMİ’DE TÜRK KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI

Klasik İran edebiyatında “Türk” kelimesi güzel anlamında kullanılmaktadır. Nizami’nin eserlerinde Türk kelimesi: güzel, mert, kahraman, savaşçı, lider, bilgili, er, rehber anlamındadır. Türk güzeldir. Eserlerindeki ana kadın karakterlerini “Türk güzeli” olarak tasvir etmektedir. “Güzel ile büyüğe: Türk, güzellik ve büyüklüğe: Türklük, güzel ve büyük söze: Türkçe, güzellik ve büyüklük diyarına: ”Türkistan” diyen Nizami’ye biz nasıl “Türk değil” cümlesini kullanabiliriz? Nizami’nin üslubunda Türklük kahraman ve kuvvet simgesi; Türk kelimesi “önder, lider” anlamında kullanılmaktadır. O, İskender’in aklını, işleri iş bilenlere havale ettiğini,

⁴ a. g. e., 46.

⁵ a. g. e., 48, 49.

idare sistemini “İskendernâme”nin ikinci bölümünde tasvir ederken “Eğer böyle olmasaydı Rum başlıklı bir Türk Hint ve Çin’e nasıl sahip olabilirdi?” anlamını veren beyitler yazmıştır:⁶

“Bilenleri her zaman dinlerdi,
İşlerini bilip ederdi.
Yoksa Rum başlığı takmış bir Türk
Hindistan’a, Çin’e nasıl sahip olabilirdi?” (Resulzade 1991: 144).

Hatta “Sırlar Hazinesi” eserinin içinde yer alan “Sultan Sancar ve İhtiyar Kadının Hikâyesi” bölümünde zulme uğramış ihtiyar kadının ağzından Sultan Sancar’a hitapla: “Mademki adaletsizliğe tahammül ediyorsun, demek ki Türk değilsin” cümlesiyle Türklere verdiği önem gözler önüne serilmektedir.⁷

“İskendernâme”nin bir bölümünde İskender ile Çin hakanı arasında anlaşma sağlanır. Bu anlaşma Çin hakanının isteği üzerine yapılır. Daha sonra Çin hakanı ordusunu seferber ederken Fergane, Kırgız, Çaç, Kaşkar’a fermanlar gönderir “altın kemerli Türk yiğitlerini” toplar. Nizami Türkleri İskender ile savaşa çıkarmaz. Hakanın ordusunu seferber etmesi haberini İskender’e yetiştirirler. Kandırıldığını düşünen İskender sinirlenir ve alana gelip hakanı adıyla çağırır. Türkleri yalancılıkla suçlar. Sonra Çin hakanı durumu açıklar ve der ki anlaşmamız geçerlidir. Anlaşmayı güçsüz olduğum için değil kalben istediğimi göstermek için ordumu seferber ettim. Bununla da şair İskender’in Türkler hakkında düşündüklerini boşa çıkarmaktadır. Bu olay eserde şu şekilde geçmektedir:

Bu ilginç işi alınca haber, Padişahlık tahtından indi İskender. Yol ölçen bir küheylan ata oturdu, Harp için düzenledi muntazam ordu. Hakanla savaşa tez hazırlandı. Onun gelişini bir hile sandı. Emretti, davullar gürlesin kinle, Düz kaşlar çatılsın düğümlü Çin’le.	Bu heyretli işdən tutunca xəbər, Padşahlıq taxtından endi İskəndər. Yol ölçən bir köhlən ata oturdu, Hərb üçün sazladı müntəzəm ordu. Xaqanla döyüşə tez hazırlandı. Onun peymanını bir hiylə sandı. Əmr etdi, təbillər gurlasın kinlə, Düz qaşlar çatılsın düyünlü çinlə.

⁶ a. g. e., 142-144.

⁷ a. g. e., 148.

Yüce bir dağ gibi ordu çekerek. Vurdu ok, yay kılıç, kalkandan bezek. Keşif koluna verdi çok silah, Denizden buluta yüceltti bir dağ Bu işten hakana verildi haber. Onunla savaşa çıkmış İskender. Ordunun kalbine at sürdü hakan. Adıyla bağırdı: “Kimdir hükümdar? Söyleyin atını bu semte çeksın, Yüzünü yüzümden gizliyor niçin?” O Çinli sesinden İskender durdu, Elbisesini toplayıp beline koydu. Fil yıkan atını seğırtti hemen. At sürdü öndeki file durmadan. Dil açtı. Türklere eyledi beddua: “Fitnesiz anneden bir Türk doğmamış. Çinliden bekleme Çin kaşından başka, Verdiği sözlere çevirir arka. Ne doğru söylemiş geçen yaşlılar: “Çinliden umulmaz vefa, itibar”. Herkes dar gözlüğe eylemiş rəğbet, Başkasının gözünde görürlər vuslat. Evvelce barış için neden söz verdin? Sonra düşmanlıkta ne fayda gördün? Sözüm, kalbim bir, tutmuşum bir yol, Sözüm az, doğruluk, sadakat bol bol. Demek ki, sizlerde aşk bir kindir, Çin’deki Türklerin kalbi çil çildir. Bu Çinli Türklerde olsaydı vefa Elbisenin içinde yaşardı dünya.	Uca bir dağ kimi ordu çəkərək. Vurdu ox, yay, qılınc, qalxandan bəzək. Kəşfiyyat qoluna verdi çox yaraq, Dənizdən buluda ucaltdı bir dağ Bu işdən xaqana verildi xəbər. Onunla döyüşə çıxmış İskəndər. Ordunun qəlbində at sürdü xaqan. Səs ilə bağırdı: “Kimdir hökmüran? Söyləyin atını bu səmtə çəksin, Üzünü üzümdən gizləyir nəçin?” O çinli səsindən İskəndər durdu, Donunu çinləyib belinə vurdu. Fil yıxan atını səyirtti hamam. At saldı öndəki filə durmadan. Dil açdı. türklərə eylədi qarğış: “Fİtnəsiz anadan bir türk doğmamış. Çinlidən gözləmə çin qaşdan başqa, Verdiyi peymanə çevirir arxa. Nə doğru söyləmiş keçən qocalar: “Çinlidən umulmaz vəfa, etibar.” Hamı dargözlüyə bəsləmiş rəğbət, Başqanın gözündə görürlər vüsət. Əvvəlcə sülh üçün niyə söz verdin? Sonra düşmənləkdə nə fayda gördün? Peymanım, qəlbim bir, tutmuşam bir yol, Sözüm az, doğruluq, sədaqət bol-bol. Demək ki, sizlərdə məhəbbət kindir, Çindəki türklərin qəlbi çin-çindir. Bu çinli türklərdə olsaydı vəfa Donunun çinində yaşardı dünya.(Gencevi 2004: 302).

Dedi Çin hakarı: “Ben, ey şehriyar, Sözümde dönmedim, sağlamdır ahtım. Sana dost demişim, dostum her zaman, Sözümde doğruyım, sağlamdır anlaşımam. Hökmüne baş eğdim, artık dönmem, Verdiğim sözümde ben sabitim.	Dedi Çin xaqanı: “Mən, ey şəhriyar, Sözümdən dönmədim, möhkəmdir ilqar. Sənə dost demişəm, dostam hər zaman, Sözümdə doğruyam, möhkəmdir peyman. Hökmünə baş əydim, artıq dönmərəm, Verdiyim əhdimdə sabitqədəməm. (Gencevi 2004: 304).

Böylece bütün dünya araştırmacılarının ortak düşüncesine göre Nizami büyük bir Türk kalemidir.

Eserlerini Arapça yazdıkları halde Türklük hakkında duygularıyla Türk medeniyeti vatanseverliği tarihinde müstesna yer tutan Kaşgarlı Mahmud, Ğurlu Fahrettin Mübarekşahlar, Zemehşerli Mahmudlar ne kadar Türk ise Nizami de onlar kadar Türk’tür.

“Akıl bilir ki ben neler söylüyorum
İşaretimle neler istiyorum.
Zatı kırıklar beni kıramazlar
Çünkü arkamda yokluk gibi varlık var.
Türkçemi bu Habeşilikte (karalıkta) anlayan yok,
Dovgayı (Yoğurttan yapılan sıvı bir yemektir. Gence’nin yöresel ve lezzetli yemeğidir)
bir yemek diye sayan yok!” (Resulzade 1991: 148)

Bu şikâyet şairin yaşadığı zamanda Türkçe yazmanın gelenek olmaması yüzünden duyduğu üzüntüdür.

Eserlerini araştırınca Nizami’nin Farslıktan uzak Türk sevgisiyle dolu olduğu görülmektedir. O elbette bir Azerbaycan şairidir. Eserlerini Farsça yazsa da Nizami’nin bir Azerbaycan Türk tefekkürüne sahip olduğunu görebiliyoruz.

Nizami’nin kullandığı Türk sözleri:

Alacuk-alaçık, amac-mesaf, hedef demek (Divanü Lüğati’t Türk’te de var), ekdeş-eklemek, karıştırmak demek, beyrek-bayrak demek, bilek-bilek demek, bisrak-deve cinsi (Divanü Lüğati’t Türk’te de var), tutuk-örtü veya şemsiye, tutmac-Türk yemeği

(Divanü Lügati't Türk'te de var), çok-zafer anlamında, çalış-çavuş, çirkin-çirkin, dağ-damga ve dağ anlamında, iylak-yayla demek, sencek-bayrak demek, kılavuz, kırmızı, nay-i Türk-asger borazanı demek, uşak-çocuk veya kul anlamında, yırık-dade-zayıf at anlamında, yezeg-öncü demek, yıkılık-şerhçilere göre Türk kelimesidir “ok” anlamındadır, miyançı-aracı, seng-lah-taşlık demek, divlah-dev çok olan yer demek, heytaş-bir tayfanın üyeleri demek, Hırhız-Kırgız demek, Helluh-Halaç demek, Soğd-Sogdiana, Kıfçak-Kıpçak demek.

İran edebiyatında Firdevsi'den sonra en büyük yeri Nizami tutmaktadır. Nizami bir Fars şairi mi? Hem evet hem hayır diye cevap verilebilir bu soruya. Evet, çünkü eserlerini Farsça yazmış ve Farsçanın zenginleşmesini, güzelleşmesini sağlamıştır. Hayır, çünkü Nizami'de, Firdevsi'de olduğu gibi ana düşünce olan Arap ve Türk düşmanlığı yoktur.

Firdevsi ile Nizami arasında farklar:

İskender'in kaynağı hakkında İran kanının üstünlüğü ve yenilmezliği Firdevsi'nin eserinde görülmektedir. Keyan tahtına çıkan bir Rum padişahının yabancılığına dayanamayan Firdevsi İran'ın yenilgisini İskender'in damarlarında akan kanla ilişkilendirmektedir. İskender Keyanilerden Darab'ın oğludur. Darab ile Filegus (Filip) arasında savaşta Rum ordusu yenilmiş, Darab'ın isteği üzerine Filip kızı Nahit'i ona göndermiştir. İran padişahı Rum şehzadesinin yanına gelmiş fakat ağzı pis koktuğu için yatağı terk etmiştir. Hekimler Nahit'in dudağına “İskender” isimli yakıcı bir bitki sürüp kokuyu yok etseler de padişah tiksiniş ve Nahit'i babasının evine göndermiştir. Bu temastan hamile kalan Nahit, babasının evinde erkek çocuğu doğurmuş ve ağız kokusunu yokeden otun hatırası olarak ona “İskender” adını vermiştir. Filip kızının başına gelen bu üzücü olayları saklamak için halka İskender'in kendi oğlu olduğunu beyan etmiş ve onu veliaht tayin etmiştir. Firdevsi'nin düşüncesine göre İskender bir yabancı ve istilacı değil Keyan tacının gerçek sahibi ve İran'ın gerçek hükümdarıdır. Onun Keyan tahtına çıkabilmesinin sırrı da budur.

Fakat Nizami bütün bunları bir kenara itmiştir. Onun düşüncesine göre İskender Filip'in öz oğludur ve sevdiği kadından doğmuştur. Sadece Keyan tahtına değil bütün

dünyaya sahip olmasının sırrı İskender'in kanında değil imanında, fikirlerinde ve yönetim sistemindedir:

Bu destan hakkında rivayət çoxdur, Hər kəsi dinlərim, inadım yoxdur. Böyle naklediyor bu olayı Rumlar: Bir kadın varmış çok yoksul, dindar, İki canlı idi, bulamadı çare, Yurdundan, eşinden düştü avare. Doğumun zamanı yetişti artık, Kesti takatini iki canlılık. Doğururken can verdi bir harabede, Ölürken bebeği andı yine de: “Benden sonra seni kim besleyecek? Hangi bir canavar seni yiyecek? O zannetmiyordu ki Tanrı Bir zaman edecek onu hükümdar. Ne kadar hazine gülecek ona, İkbal konacaktır şen kucağına. Hasretler içinde kadın verdi can, Yardımsız bebeğe yar oldu Yezdan, Şuurla, hünerle çalıştırdı kafa. Dünyayı fethetti o Kaf'tan Kaf'a. Feylegus çıkarken av için düze, Kadın ölen yerde geldi yüz yüze. Gördü bir kadındır yurtsuz, yuvasız, Başının ucunda bir bebek yalnız. Emer parmağını o küçük bebek, Anne hasretiyle ısırır parmak. Uşaklara emir verdi hükümdar; Kadının cenazesiyle uğraştılar. Kimsesiz bebeği götürdü yoldan. Daldı bu hayretli işe bir zaman, Büyüttü, besledi, verdi terbiye, Veliaht eyledi “Oğlumdur” diye.	Bu dastan haqqında rəvayət çoxdur, Hər kəsi dinlərəm, inadım yoxdur. Belə nəql edir bu vəqəni rumlar: Bir qadın var imiş çox yoxsul, dindar, İkicanlı idi, tapmadı çarə, Yurdundan, ərindən düşdü avarə. Doğmağın zamanı yetişdi artıq, Kəsdi taqətini ikicanlılıq. Doğarkən can verdi bir xərabədə, Ölürkən körpəni andı yenə də: “Məndən sonra səni kim bəsləyəcək? Hansı bir canavar səni yeyəcək?” O zənn etməyirdi ki, pərvərdigar Bir zaman edəcək onu tacidar. Nə qədər xəzinə güləcək ona, İqbal qonacaqdır şən qucağına. Həsərlər içində qadın verdi can, Köməksiz uşağa yar oldu yəzdan. Şüurla, hünərlə işlətdi qafa. Dünyanı fəth etdi o Qafdan-Qafa. Feyləqus çıxarkən ov üçün düzə, Qadın ölən yerlə gəldi üz-üzə. Gördü bir qadındır yurdsuz, yuvasız, Başının üstündə bir körpə yalqız. Sorur barmağını o körpə uşaq, Ana həsrətiylə dişləyir barmaq. Nökərlərə əmr verdi tacidar; Qadının dəfninə məşğul oldular. Kimsəsiz körpəni götürdü yoldan. Daldı bu heyvətli işə bir zaman, Böyütdü, bəslədi, verdi tərbiyə, Vəliəhd eylədi “Oğlumdur” deyə.

Zərdüştlerde var başqa rivayət. Verir İskender'i Dara'ya nispet. Vurdum tarixləri ben birbirine, Baktım Firdevs'in öz eserine. Her iki rivayət bence bozuktur, Uydurma sözlərdir, hakikat yoktur. Doğrusu budur ki, bilir her diyar, Feylegus oğludur böyük hükümdar. Bunlarda hakikat görmədim biraz, Tarihçi bunları kaleme almaz. İyisini bir yaşlı rivayət eder: O eski şahlardan hikayə eder: Feylegus kasrında bir güzel varmış, Süslenmiş gelin gibi özgür yaşarmış. Bakışı can alan, boyuysa uzun, Kaşları kemandı, saçları kement. Sanki bir serviymiş, büyütmüş çimen, Telleri menekşe, çehresi yasemin. Cemali parlak bir güneşten temiz, O süzgün gözləri gamzeli nergis! Kıvrıkcık saçları siyah bir amber, Saray bu dilberlə olmuş mis kokulu. Rum şahı sevdalanmış ay yüzlü kıza, Dilinin ezberi parlak yıldıza. Bir gecə bağrına bastı hükümrən, Şahın xurmasından meyve verdi fidan. Yağmur bulutundan sedef tuttu meyve, En parlak bir inci oldu aşikar. Geçti bu olaydan dokuz ay ancak, Annenin karnında oynadı çocuk. Padişah emretti ki, münəccimlər Bakıp yıldızlara versinlər xəbər. Bir xəbər versinlər bu gizli işdən, İçə rahat olsun bu kıpırdamadan.	Zərdüştılərdə var başqa rəvayət. Verir İskəndəri Daraya nisbət. Vurdum tarixləri mən bir-birinə, Baxdım Firdovsinin öz əsərinə. Hər iki rəvayət mənə pəzuqdur, Uydurma sözlərdir, həqiqət yoxdur. Doğrusu budur ki, bilir hər diyar, Feyləqus oğludur böyük tacidar. Bunlarda həqiqət görmədim bir az, Tarixçi bunları qələmə almaz. Ən yaxşı bir qoca rəvayət edir, O köhnə şahlardan hekayət edir: Feyləqus qəsində bir gözəl varmış, Bəzəkli gəlincək azad yaşarmış. Baxışı can alan, qaməti bülənd, Qaşları kamandı, saçları kəmənd. Sanki bir sərv imiş, yetirmiş çəmənlər, Telləri bənövşə, çöhrəsi səmənlər. Camalı parlaq bir günəşdən təmiz, O süzgün gözləri qəmzəli nərgiz! Qıvrıqcıq saçları qara bir ənbər, Saray bu dilbərlə olmuş müəttər. Rum şahı vurulmuş ayüzlü qıza, Dilinin əzbəri parlaq ulduza. Bir gecə bağrına basdı hökmürən, Şahın xurmasından bar verdi fidan. Neysan buludundan sədəf tutdu bar, Ən parlaq bir inci oldu aşikar. Keçdi bu vəqədən doqquz ay ancaq, Ananın bətnində tərpendi uşaq. Padşah əmr etdi ki, münəccimlər Baxıb ulduzlara versinlər xəbər. Bir xəbər versinlər bu gizlin işdən, Rahatlıq versinlər bu tərpanişdən. (Gencevi 2004: 65-67).

Farslığın en önemli ve en parlak geleneği Zerdüştlüktür. İskender İran'ı fethettikten sonra ateşgede yerlerini yok ediyor ve dünyayı mecusilikten temizliyor. Çünkü Zerdüştlük Nizami'de zararlıdır. Sadece Müslümanlar ve peygamber değil, İskender bile buna düşmandır. Eserde Zerdüştlükle ilgili ifadeler şöyle geçmektedir:

Akıllı İskender vermişti ferman: Mürşitlerin ayini kalsın ortadan. Namuslu, kapalı her gelin, her kız Yüzünü eşine göstərsin yalnız. Fitneyi, hileyi kovdu her yerden, Mürşitleri uzaklaştırdı meyhanələrdən. Dünyadan sildi her bulanık dini, Korudu en doğru dini- ayini. İran'da emriylə söndü her yerdə Hem eski zerdüştlük, hem âteşgede. Zengin mecuslar “adettir” diye, Hazine vermedi atəşgedəyə. Yüzü nur çiçeği, her nazlı güzel Ateş gülşenindən artık çekti el. Ateş ayinini kaldırıncə şah, Her atəşə tapandan göğə çıktı ah. İskender emretti: Bu ölkə-toprak Tanrıya tapınacaq ancak. Sığınsın herkes yüce tanrıya, Çevirsin arxa bu günəşə, aya. Öyle ki, İran'ı avcunda gördü, O geniş meydanda atını sürdü. Zəfərlə kol-boyun oldu hükmədar, Ne güzel söyləmiş incə sənətkâr: Sen yeni bir kanun hükmüncə benden Başka şəkildə duymaq arzu etsən, Kulağından çıxar eski pəməğü, Aç yeni qumaşla dolu sandığı. Akıllı kimsələrdən bilsən ne qədər Bu yolda işittim dəyərlı sözlər.	Ağıllı İskəndər vermişdi fərman: Muğların ayini qalxsın ortadan. İsmətli, örtülü hər gəlin, hər qız Üzünü ərinə göstərsin yalnız. Fitnəni, hiyləni qovdu hər yerdən, Muğları dağıtdı meyxanələrdən. Dünyadan sildi hər bulanıq dini, Saxladı ən doğru dini-ayini. İranda əmriylə söndü hər yerdə Həm köhnə zərdüştlük, həm atəşkədə. Dövlətli mecuslar “adətdir” deyə, Xəzinə vermədi atəşkədəyə. Üzü nur çiçəyi, hər nazlı gözəl Atəş gülşənindən artıq çəkdi əl. Atəş ayinini qaldırıncə şah, Hər atəşpərəstdən göyə çıxdı ah. İskəndər əmr etdi: - Bu ölkə - torpaq Tanrıya pərəstış eyləsin ancaq. Sığınsın hamısı ulu tanrıya, Çevirsin arxa bu günəşə, aya. Elə ki, İranı ovcunda gördü, O geniş meydanda atını sürdü. Zəfərlə qol-boyun oldu tacıdar, Nə gözəl söyləmiş incə sənətkar: Sən yeni bir qanun hökmüncə məndən Başqa rəməz eşitmək arızu etsən, Qulağından çıxar köhnə pambığı, Aç yeni qumaşla dolu sandığı. Ağıllı kəslərdən bilsən nə qədər Bu yolda eşitdim dəyərlı sözlər.

Elime her çeşit tarix topladım, Gözümdən hər fi də ben bırakmadım. Her yırtık yapraktan toz sile sile, O dağınık hazneni topladım böyle. Bu gizli esrarlı kimyalardan Yarattım en ince, güzel bir hazine. O Farsça söyleyen bilgili ihtiyar Böyle nakleder tarix boyunca:- Dara'nın tahtını alınca ele Musul'dan hareket etti öz ordusuyla. Zühre gibi Babil'den parladı önce, Büyülü kişileri temizleyince, Emretti mubitler yakan ateşi Durmada hünərlə söndürsün ordu. Zendin əfsunları atılsın suya, Alınsın yahut bir dəftərxanəyə. İbrahim dinini doğru yol bildi, Ateş dumanını dillerden sildi. Akiller öneri gördüler ona: Orada hareket etsin Azərbaycan'a. Gəlirən hər yerdəki, atəş gördü, Zəndi məhvətəti, atəşi söndürdü. O yerde ki, alev çıkardı taştan, Məcuslar diyardı "Kəndindən yanan". Yüzlərcə xidmətçi təkmiş zər, zivər. İtaat etməyə bağlamış kəmə. Emretti, o eski atəşlər sönsün, Bir anda kömürə və külə dönsün. Hirbüdün atəşinə soğuk su döktü, Çok hirbüd belini iki büküm bükte. Öyle ki, o yerde atəşlər söndü, İsfahan'a taraf İskender döndü. O güzel, ruh verən bəreketli şəhərdə, Yüreği sevinçlər açan o yerde İskender oldu bir çiçekli gülşən,	Əlimə hər çeşid tarix topladım, Gözümdən hər fi də mən buraxmadım. Hər yırtıq vərəqdən toz silə-silə, O dağınıq xəznəni topladım belə. Bu gizli əsrarlı kimiyalərdən Yaratdım ən incə, gözəl bir məxzən. O farsca söyləyən bilikli qoca Belə nəql eləyir tarix boyunca: - Daranın taxtını alınca ələ Musildən tərpəndi öz ordusuyla. Zöhrətək Babildən parladı öncə, Haruti kəsləri təmizləyincə¹⁶⁸, Əmr etdi möbidlər yandıran odu Durmada hünərlə söndürsün ordu. Zəndin əfsunları atılsın suya, Alınsın yaxud bir dəftərxanaya. İbrahim dinini doğru yol bildi, Atəş tütüsünü dillərdən sildi. Aqillər məsləhət gördülər ona: Orada tərpənsin Azərbaycanca. Gəlirən hər yerdə ki, atəş gördü, Zəndi məhv əylədi, odu söndürdü. O yerde ki, alov çıxırdı daşdan, Məcuslar deyirdi "Özündən yanan." Yüzlərlə xidmətçi təkmiş zər, zivər. Pərəstış etməyə bağlamış kəmə. Əmr etdi, o köhnə atəşlər sönsün, Bir anda kömürə və külə dönsün. Hirbüdün oduna soyuq su tökdü, Çox hirbüd belini ikiqat bükte¹⁶⁹. Elə ki, o yerde atəşlər söndü, İsfahana tərəf İskəndər döndü. O gözəl, ruh verən abad şəhərdə, Ürəyi sevinclər saçan o yerde İskəndər oldu bir çiçekli gülşən,

Düştü kam peşine yüreği çok şen.	Düşdü kam ardına ürəyi çox şən. (Gencevi 2004: 178,179).

Nizami her şeyden önce Allah'ın tek olduğuna inanıyor. Farsça yazsa bile duygu ve akıl yönünden Fars düşüncesinden uzaktır. Zamanında “İsmailiye” mezhebine düşmanlık etmiş ve nefret beslemiştir. Hasan Sabbah gibi korkunç teröristler yetiştirerek hilafete karşı şiddetle savaşan bu harekât İslam'a karşı muhalefetin bir ifadesi gibi görünmektedir. Azerbaycan Atabeyi sultan Kızıl Arslan'ın bunlar tarafından öldürüldüğü de rivayet edilmektedir⁸. Arap hilafeti ile Türk sultanlığına düşman olan bu İranlı mezhebin adı Nizami'nin dilinde bir küfürdür. “Dediğim gibi değilse İsmaili olayım” gibi ifadeler eserlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır.⁹

1.2. NİZAMİ’NİN ESERLERİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR

Nizami eserlerinde mimarlara, ressamalara, müzisyenlere geniş yer ayırmıştır. Nüşabe'nin sarayında devrin bütün hükümdarlarını tanıtan ipek üzerine işlenmiş bir tablo vardır. Çeşitli memleketlerin ressamaları arasında geçen yarışmalarda bazı önemli yerler dikkat çekmektedir. Eserde şöyle geçmektedir:

Vücudum şehirde etse de mesken, Kalbim gafil değil şahlar işinden. Hindistan mülkünden Yunan'a kadar Virandan, bolluktan almışım haber. Gönderdim her yere bilgili adam, Akıllı, deneyimli, mahir bir ressam. Büyük fatihleri tanıyayım diye, Resmini çizdirdim ince ipeğe. Adlı padişahların resmini çizen Her resmi getirip bana verirken, Sanki dünyayı verdiler bana, İnce düşüncemle bakarım ona. O resmi doğrudan tanıyayım diye, Gösteririm başka bir gören kimseye.	Vücudum şəhərdə etsə də məskən, Qəlbim qafil deyil şahlar işindən. Hindistan mülkündən Yunana qədər Virandan, abaddan tutmuşam xəbər. Göndərdim hər yerə bilikli adam, Ağıllı, sınaqlı, mahir bir rəssam. Böyük fətehləri öyrənim deyə, Rəsmini aldırıdım incə ipəyə. Adlı padşahların rəsmini çəkən Hər rəsmi gətirib mənə verərkən, Sanıram dünyanı verdilər mənə, Öz incə rəyimlə baxaram ona. O rəsmi doğrudan tanıyım deyə, Göstərrəm başqa bir görən kimsəyə.

⁸ a. g. e., 39.

⁹ a. g. e., 140.

Deseler ki, filan hükümdardır bu, O zaman bu resmi sanırım doğru. Sonra da tepeden tırnağa kadar Her resme kılarım derin bir nazar, Yaşlıdan ve gençten sayısına göre Tartarım, ölçerim inceden ince.	Desələr ki, filan tacidardır bu, O zaman təsviri sanaram doğru. Sonra da təpədən dırnağa qədər Hər rəsmə salaram dərin bir nəzər, Yaşlıdan və gəncdən öz qədərincə Bir ölçü götürürəm incədən incə. (Gencevi 2004: 218).

İpekte gördüğün resimler ki, var, Tek senin hayalin hoşuma gider. Çünkü yüzünle tanıştım çoktan, Bu nakış dostluktan göstermiş nişan. Sözünü yürekle dedi, şenlendi, Billur tahtından aşağıya indi.	İpəkdə gördüyün surətlər ki, var, Tək sənin xəyalın könlümə yatar. Çünki surətinlə tanışam çoxdan, Bu nəqşin dostluqdan göstərmiş nişan.” Sözünü ürəklə dedi, şənləndi, Öz büllur taxtından aşağı endi. (Gencevi 2004: 218).

Şair Türkistan'ın susuz çöllerinde bir Çin ressamının taş üzerine çizdiği havuzdan bahseder. Bu tablo çöldeki susuzları kandırır, onları tuzağa düşürür. Ressam Mani bu havuz üzerine bir köpek leşi çizer ve susuzları bu durumdan kurtarır. Demek ki rassamların tabloları da Nizami Gencevi'ye ilham kaynağı olmuştur. Eserde şöyle geçmektedir:

İşittim olmak için Çin'e peygamber, Rey'den Çin'e gitti Mani ressam. Bu haber hızlıca yayıldı Çin'e, Koşular o gelen yolun semtine. Yolunda akarsu havuzuna benzer, Işıklı billurdan havuz çizdiler. Ressamın fırçası onu süsledi, Üstünde dalgalar oynadı sık sık. Hareket ettiriyordu sanki rüzgâr, Sahili öpüyordu coşkun dalgalar. Havuz etrafına süsler yapan Çizdi çay yanında yeşeren otlardan. Mani çok uzak bir elden gelirken	Eşitdim, olmaqçın Çinə peyğəmbər, Reydən Çinə getdi Mani surətğər. Elə ki, bu xəbər yayıldı Çinə, Axdılar o gələn yolun səmtinə. Yolunda axar su hovzuna bənzər, Işıqlı büllurdan hovuz çəkдилər. Rəssamın fırçası vurdu yaraşlıq, Üstündən dalğalar oynadı sıx-sıx. Hərəkət verirdi sanki ruzigar, Sahili öpürdü coşğun dalğalar. Hovuz ətrafına naxışlar vuran Çəkdi çay yanında bitən otlardai. Mani çox uzaq bir eldən gəlirkən

Yolcuyu susuzluk yormuştu birden. O havuzu görünce sabırsız koştu, Boş, kuru testinin ağzını açtı. Doldurmak fikriyle vurdu taş havuza, Elinde kırıldı o saksı testi! Bildi ki, Çinlilər bu yolda aşikâr Havuzla ona bir kuyu kazmışlar. Çıkardı nakışlar açan bir kalem, Kandıran havuza çizdi bir rakam. Baş eğan kalemle el işləterek Çizdi havuz üstündə ölü bir köpek. Leşə her yerden üşüşmüş kurtlar, Görünce susuzun yüregi çatlar. Havuzla susuzlar edərək akın, Ölü köpek görünce gitmesin yakın. Hızlıca yayıldı Çin'e bu haber, “Uzaklaş” süsünü çizdi ressam. Gördülər mahirdir, onda sihir var, Mani'ye,”Erjeng”ə sığındı onlar.	Yolçunu susuzluq salmışdı əldən. O hovzu görünce səbirsiz qaçdı, Boş, quru kuzənin ağzını açdı. Doldurmaq fikrilə vurdu daş hövzə, Əlində qırıldı o saxsı kuzə! Bildi ki, çinlilər bu yolda aşkar Hovuzla ona bir quyu qazmışlar. Çıxardı naxışlar açan bir qələm, Aldadan hovuzla vurdu bir rəqəm. Baş əyən qələmlə əl işlədərək Çəkdi hovuz üstə ölü bir köpək. Cəmdəyə hər yandan daraşmış qurdlar, Görünce susuzun ürəyi çatlar. Hovuzla susuzlar edərək axın, Ölü it görünce getməsin yaxın. Sürətlə yayıldı Çinə bu xəbər, “Uzaqlaş” naxşını vurdu surətger. Gördülər mahirdir, onda sehir var, Maniyə, “Ərəng”ə sığındı onlar. (Gencevi 2004: 307,308).

Daha sonra Rum ve Çin nakkaşlarının yarışması bölümünde ressamlıktan ve ciladan bahseder. Rumların ressamlıkta, Çinlilerin ise cilada usta olduğunu anlatır. Bu bölüm eserde şöyle geçmektedir:

Bir örtü çəkilsin belli bir zaman. Rumlu bir köşədə sanata dursun, Çinli bir köşədə nakışlar vursun. Belli bir süre dolmadan Bakmasın hiçbirisi digər nakşa, Yalnız bu iş sona erdiği zaman Kalksın bu asılan perde ortadan. Görsünler bu iki ince nakıştan Hangisi en taze, incelik saçan! Ustalar oturdu bir nakkaş gibi, İki tağ altında iki kaş gibi.	Bir örtü çəkilsin müəyyən zaman. Rumlu bir guşədə sən ətə dursun, Çinli bir bucaqda naxışlar vursun. Müəyyən saatlar gəlməmiş başa Baxmasın heç biri digər naxışa, Yalnız bu iş sona vardığı zaman Qalxsın bu asılı pərdə ortadan. Görsünlər bu iki incə naxışdan Hansıdır ən təzə, incəlik saçan! Ustalar oturdu bir nəqqaş kimi, İki tağ altında iki qaş kimi.

Sona erince belirli zaman Örtüyü çektilər iki nakıştan. Her iki “Erjeng”in birdi peykeri, Çizdiği nakış, rengi, ziveri. Onlara bakınca hayrette kaldı, Her iki görüntüden bir ibret aldı. Nasıl çizmişlər iki peykeri, Görünüşçə birindən seçilməz biri, Oturdu şah iki tağ arasına, Hayretlə bir ona baktı, bir buna. Seçəmedi onları birbirindən, Alamadı bir haber gizli sırrından. Ne kadar diqqətlə kılsa da nazar, İşin iç yüzündən alamadı haber. Arada incə bir fərq vardı: Biri, Görüntüyü göstərir, alır digəri. Belinas bakınca iki peykere Esrarlı sanattan düşdü hayrete. Çalışdı, ortaya çıxsın hakikat, Nakıştan keçirdi ələ bir hikmət. Emretti, durmadan esrar öyrənən Ortaya bir perde çəksin yenidən. Ortaya yenidən asılınca perde Biri zəvkə daldı, digəri derdə. Rumlunun levhası parladı yine, Pas düşdü Çinlinin saf aynasına. Nakışsız kalınca Çinlinin tağı, Padişahın gül gibi açdı yanağı, Perdeyi aradan bir də çektilər, Göründü hər iki tağda bir peyker. Bildirdi ki, o parlaq nakışlı tağa Her nakış əks etdirir başdan ayağa. Yan yana işlərkən iki sənətkar Arada pərdədən çəkmişdi duvar. Rumlu bir levhayı çiziymiş gözəl,	Axıra yetincə müəyyən zaman Örtüyü çəkdilər iki naxışdan. Hər iki “Ərəng”in birdi peykəri, Vurduğu naxış, rəngin, zivəri. Onlara baxınca heyətlə qaldı, Hər iki surətdən bir ibrət aldı. Nə sayaq çəkmişlər iki peykəri, Surətcə birindən seçilməz biri, Oturdu şah iki tağ arasına, Heyətlə bir ona baxdı, bir buna. Seçmədi onları biri-birindən, Tutmadı bir xəbər gizli sirindən. Nə qədər diqqətlə eylədi nəzər, İşin iç-üzündən tutmadı xəbər. Arada incə bir fərq vardı: biri Surəti göstərir, alır o biri. Bəlinas baxdıqda iki surətə Əsrarlı sənətdən düşdü heyətlə. Çalışdı, ortaya çıxsın həqiqət, Naxışdan keçirdi ələ bir hikmət. Əmr etdi, durmadan əsrar öyrənən Ortaya bir pərdə çəksin yenidən. Ələ ki, ortadan asıldı pərdə Biri zövqə daldı, o biri dərdə. Rumlunun lövhəsi parladı yenə, Pas düşdü çinlinin saf güzgüsünə. Naxışsız qalınca çinlinin tağı, Padişahın gül kimi açdı yanağı, Pərdəni aradan bir də çəkdilər, Göründü hər iki tağda bir peykər. Bildirdi ki, o parlaq naxışlı tağa Hər naxış əks edir başdan ayağa. Yan-yana işlərkən iki sənətkar Arada pərdədən çəkmişdi hasar. Rumlu bir lövhəni çəkirmiş gözəl,

Çinli de levhaya yapıyormuş saykal. Parlarken Çinlinin vurduğu nakış Rumlunun resminden aksi alıyormuş. Yarışın sonunda karar verdiler: Her iki sanatkâr göstermiş hüner. Rumlunun üstüne yok nakış çizmekte, Çinli de üstündür saykal yapmakta.	Çinli də lövhəyə verirmiş siqəl. Parlarkən çinlinin vurduğu naxış Rumlunun şəklindən əksi alırmış. Yarışın sonunda qərar verdilər: Hər iki sənətkar göstərmiş hüner. Rumluya çatmaz bu, naxış tökməkdə, Çinli də üstündür siqəl çəkməkdə. (Gencevi 2004: 305-307).

Dünyanın faniliğini sık sık dile getiren Nizami bir şair olarak hayatta güzellik, neşe ve sevinç içinde yaşamak onun en çok sevdiği nimetlerdir. “İskendernâme”de bu düşüncüyü destekleyen beyitlerden birinde şair “dünya keder ve dert için değil, sevinç ve neşe için vardır” demektedir. “Bu meşakkatli dünyada kendimizi sıkmayalım” diyerek okuyucularına tavsiyelerde bulunmaktadır.¹⁰

Nizami bize olgunlaşmanın yolunu da göstermektedir. Oğlu Muhammed’e verdiği öğütlerde bu görülebilir. “İnsanın belirli bilgi ve sanat sahibi olması gerekmektedir. Nesheb insanın çocukluk dönemlerinde işine yarar. Büyüdüğünde fazilet oğlu olmak yetmez, çünkü insan yalnız kendi faziletinin evladı olmalıdır.”¹¹

Şair der ki: “Yalnız okumak yetmez, okunan her sayfayı iyice ve tamamen anlamak gerekir. Öğrenmekten bıkmayan insan sudan inci, taştan lâl çıkarır. İnsan isterse melek olabilir. Bunun için Hızır gibi kendini tanıması yeterlidir. Kendini bilen insan âb-ı hayat, yani dirilik suyu içmiş gibidir. Âb-ı hayat ise yaşatan su değil akıllı can ile canlı akıl demektir. Can bir çıraaktır, yağı da akıldır.”¹²

Akıl, Nizami’ye göre Allah’ın ilk yarattığı varlıktır. Akıl can, bilgi ise onun vücududur. Akıllı can Allah’ın bir armağanı, canlı akılsa sonsuz hayatın ta kendisidir.

¹⁰ a. g. e., 198.

¹¹ a. g. e., 201.

¹² a. g. e., 201,202.

1.3. NİZAMİ’NİN DİNE YAKLAŞIMI

Nizami, kahramanı İskender’in sadece dünyaya hâkim bir imparator olmasıyla yetinmemiş ona peygamberlik de vermiştir. İskender fethettiği memleketlerin ırkına ve diline saygı göstermiş fakat dini yaymaktan çekinmemiştir. İran’ın her şeyini kabul etmiş fakat ateşe tapanların dinini reddetmiştir. Bu yüzden âteşgedeleri yok etmiş, “kutsal” ateşleri söndürmüştür.

“İkbalnâme”nin “İskender’in Kuzey’e Varması Ve Yecuc Duvarını Bağlaması” bölümünde “Cennet Şehri” sahnesini canlandırmıştır. Kırgızların yaşadığı bir yerde Allah’a sığınan masum insanlar İskender’e dağın diğer tarafında yaşayan vahşi Yecuc-Mecuc’lardan şikâyet eder. İskender de bu masum insanlara yardım eder ve destanlarda meşhur olan demir seti çektirir.

Bu belayı def eden İskender Yunanistan’a doğru hareket ederken yolunun üstünde efsanevi bir şehirle karşılaşır. Cennete benzeyen bu şehirde herkes mutlu ve mesuttur. Dükkânların, sarayların kapılarında kilit yoktur. Bütün bunlar karşısında İskender ve ordusu hayrete düşer. Bunun sırrını burada yaşayan ahaliye sorarlar. Onlar da der ki, biz hepimiz dindarız. Doğru yoldan şaşmayız, yanlışlardan kaçırız. Kimseye zorbalık etmeyiz. Birisi zarar görse ona hemen yardım ederiz. Kimsenin malında gözümüz yoktur. İskender bütün bunları duyunca hayretten yerinde donup kalır. Gördüğü bu şehri düşünen İskender kendi kendine şöyle söyler: “Bu halkı daha önceden görüp tanısaydım dünyayı baştanbaşa dolaşmazdım. Dağın bir köşesine çekilip Allah’a ibadet ederdim.”¹³

“İskendernâme”nin 18000 beyti çeşitli destan, hikâye, deyim ve hikmetleri içinde barındıran, şairin en sona bıraktığı bu “Cennet Şehri” sahnesiyle son bulur.

İskender peygamberin arayıp bulduğu bu yönetim sistemi, filozof Nizami’nin şüphesiz gerçekleşmesini arzuladığı toplumsal düzenin ta kendisidir.

¹³ a. g. e., 210.

1.4. NİZAMİ’NİN ESERLERİ

1177 yılında bitirdiği “Mahzen-ül-Esrar” (Sırlar Hazinesi) adlı ilk manzumesi şaire büyük şöhret kazandırmıştır. Yazdığı “Hüsrev ve Şirin” manzumesini 1180 yılında bitirmiş ve Muhammed Cihan Pehlivan’a göndermiştir. Cihan Pehlivan’ın ölümünden sonra tahta çıkan Kızıl Arslan Gence’nin yakınlarında kendi çadırında şairle görüşmüş, onun öğütlerini dinlemiş, şaire Hemdünyan adında bir köy hediye etmiştir.

1188 yılında Şirvan hükümdarı şaire bir eser yazmasını söylemiştir. Nizami Gencevi bunu istemese de oğlunun ısrarıyla teklifi kabul etmiş ve kısa bir sürede “Leyla ve Mecnun” manzumesini (Doğu’da ilk kez) yazmıştır. 1196 yılında Alaaddin Körpe Arslan’ın şerefine “Yedi Güzel” eserini, nihayet ömrünün sonlarına yakın bütün edebi-estetik, toplumsal-felsefi görüşlerini aktardığı “İskendernâme” (yaklaşık 1200) manzumesini yazmıştır.

Nizami Gencevi’nin Doğu’nun uyanışının zirvesi olan ilmi hayatında devrinin en insancıl, toplumsal-siyasi, sosyal ve manevi-ahlaki düşünceleri parlak estetik yansımaları bulmuştur.

Nizami Gencevi için kişiliğin en yüksek değeri insanlıktır. Irkı, milli ve dini ayrımcılığı kesinlikle reddeden bu şairin kahramanları içinde Türk, Fars, Arap, Çinli, Hintli, Zenci, Yunan, Gürcü v.b. halkların insanlarıyla karşılaşmaktayız. İnsancıl şair çeşitli dinlere mensup bu kahramanların hiçbirisinin milliyetine, dini görüşlerine karşı çıkmamaktadır. Onun kahramanları adalet, halk mutluluğu ve yüksek amaçlar uğrunda savaşılmaktadır. İnsan kişiliğine, insan emeğine saygı şairin ilmi hayatının en önemli konularındandır.

Nizami Gencevi aynı zamanda bir vatan sevdalıydı. O, betimlediği bütün hadiseleri Azerbaycan ile ilişkilendirmeye, Azerbaycan’ın geçmiş günlerini canlandırmaya çalışmıştır. Nizami Gencevi’nin eserlerinde vatan aşkı, halk yolunda kahramanlık düşüncesiyle birleşiyor.

Nizami eserlerini Farsça yazmıştır. O, Türkçe yazamamasının sebebini “Leyla ve Mecnun” eserinde kendinde kusur bulmasına bağlamaktadır, daha sonra “Yedi Güzel”de bu meseleye bir daha değinmektedir:

“Dilce şiirimizde olsa da kusur,
Anlamca büyüktür ondaki tesir.”

Farsça yazsa da Nizami bir Azerbaycan şairidir. Çünkü o dönemlerde Farsça bir saray dilidir ve şair bu dilde yazmak zorunda kalmıştır.

Nizami’nin edebi nüfusu Türk edebiyatında yayılmıştır. Nizami “Hamse”sinde vatanından aşkla bahsetmiş, gelenek ve görenekleri derin rağbet hissiyle aksettirmiştir. Bu meseleye eserinde daha geniş bir yer ayıran Türk edebiyatçısı Ali Genceli, çağdaş Türk şairi Mehmet Faruk Gürtunca’nın “Leyla ve Mecnun” tercümesine yazdığı mukaddimeden hareketle aktardığına göre: Nizami’nin Ayasofya’da karşılaştığı eski bir el yazması eserinde şu şekilde bir beyite rastladığını söylemiştir:

“Peder ber peder mer mera türk bud Beferezangi her yeki gerg bud.”	“Yani benim babam-dedem bir Türk’tü. Akıl ve hikmette her biri bir kurt gibiydi.” ¹⁴

Genellikle Türk hayatı, Türk halkına mahsus hayat tarzı, Türk mütefekkeri Nizami’nin eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Dahi şairin eserlerinde sıkça karşılaştığımız “Türk” kelimesi de kendi hakiki etnik anlamıyla birlikte “güzellik”, “yiğitlik” anlamında kullanılmaktadır.¹⁵

Dahi Nizami Gencevi’nin Türk milletine ait olduğunu ispat eden delillerle tanıtılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü dahi şair ne yazık ki dünyanın bazı ülkelerinde Azerbaycan’ın şairi olarak tanıtılmamakta, Fars olduğu iddia edilmektedir. Her yıl çok sayıda ziyaretçisi olan dünyaca ünlü British Museum’da da (Londra, İngiltere) Nizami Gencevi bir İran şairi olarak tanıtılmıştır.¹⁶ Hatalı veya bilinçli olarak

¹⁴ Nüşabe Araslı, *Nizami ve Türk Edebiyatı*, (Bakü: İlim, 1980), 5.

¹⁵ a. g. e., 5,6.

¹⁶ <https://www.britishmuseum.org/research/collection-online/collection-object-details.aspx?>

yapılan bu bilgilendirmenin yanlışlığını gidermek için Azerbaycan edebiyatında Nizami Gencevi'nin bir Türk şairi olduğunu kanıtlayan çeşitli kaynaklar vardır.

Nizami Gencevi'nin Azerbaycan dilinde divanının olduğu iddia edilmektedir. Birkaç yıl önce yapılan araştırmaların sonucu Nizami'nin divanının Nizami araştırmacısı, Doktor Sinan İbrahimov tarafından Latin alfabesine çevrildiği bildirilmektedir.¹⁷ Mısır'da Hedeviye Kütüphanesi'nde bulunan divan yıllarca Türk şairi Nizami Karamanoğlu'na ait olduğu zannedilmiştir. Lakin Zencan Üniversitesi'nin profesörleri başta olmak üzere başka âlimler de ilmi delillerle onun Azerbaycan şairine ait olduğunu ispat etmişlerdir.

Sinan İbrahimov divanı basıma verdikten sonra yayınevi o kitabı basıp okuyuculara hediye etmiştir. Bu kitabın önsözü ve açıklaması da Sinan İbrahimov'a aittir. Sinan İbrahimov kitabın önsözünde bu divanın neden Nizami Karamanoğlu'na değil de Nizami Gencevi'ye ait olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

“Genç yaşta ölen (hatta bazı kaynaklarda 29 değil, 19 yıl yaşadığı söyleniyor) şairin sanatkârlığının divandaki kadar gelişmediği görülmektedir. Şair İran'da kısa süreli bir eğitim almış, Arap-Fars dillerine çok da hâkim olamamıştır. Çünkü bu divanda çok zor Arap-Fars ibareleri kullanılmıştır. Şair, bu kısa hayatında çok az orijinal şiir yazmıştır. Hayatının bir kısmını Karaman'da geçirdiği için Osmanlıca yazmıştır. Divan ise tamamen Azerbaycan şivesindedir. Divan yaşlı birisi (Yani Nizami Gencevi) tarafından yazılmıştır. Bazı kısımlarda yaşlılıktan şikâyet vardır. En nihayet yazar grubu tarafından aşağıdaki ilmi metotlar kullanılarak bu divanın Nizami Gencevi'ye ait olduğu ispat edilmiştir:

1. Yazarın yazma şekli, azmi
2. Yazarın dili
3. Eserin ana fikri
4. Üslup

¹⁷ Elmin Nuri, "Nizami'nin Türkçe Yazdığı Bilinmeyen Eserleri ve "Divan" 1," www.moderator.az (Erişim 10.10 2017).

5. Gerekli evraklar üstünde sosyal psikoloji teori

Bu altı filoloji yönteminden başka asıl ispat Mısır kütüphanesindeki dosyada “Azerbaycan şairi Nizami Gencevi” cümlesinin yazılmış olmasıdır.”

“Bundan başka bazı Batılı araştırmacıların Nizami Gencevi’nin Azerbaycan şairi olarak tanınmamasına, bir nevi cevap olarak Nüşabe Araslı bir makale yazmıştır.¹⁸

Azerbaycan’ın âlim ve şairleri Doğu edebi geleneğine uygun olarak uzun bir süre ilmi ve estetik eserleri Arapça yazmış ve İslam medeniyetinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

11. yüzyıldan itibaren sadece Azerbaycan değil Hint, Afgan, Özbek ve Türk şairleri de eserlerini yeni Fars dilinde yazmışlar. Eski ve Orta Fars dillerinden ayrılan bu dil Yakın Doğu’da uzun süre şiir dili olmuştur. Azerbaycan halkının dahi şair ve düşünürü Nizami Gencevi ve birçok kudretli sanatkârlar da eserlerini Fars dilinde yazmışlar. Ancak bu dahi şairin ve başka yazarların soy kökünün Azerbaycan Türküne ait olmasını inkâr etmek için esaslı bir delil değildir. Eski Türk medeniyeti ve Türk psikolojisine bağlı olan sanatkâr sık sık Türkçe sözler, atasözleri ve deyimleri kullanmıştır. Şairin eserlerinin estetik dilinden bahseden araştırmalarda Nizami’nin şiir dilinin Fars şairlerinden ayrıldığını açık bir şekilde göstermektedir. Bunu İran âlimleri de inkâr etmemiştir. Nizami’nin eserlerinde sadece Azerbaycan dilinde olan ve sadece Türkün anlayabileceği söz ve ifadeler çok fazladır.

Eserlerinde Gence’den büyük bir aşkla bahseden Nizami “Sırlar Hazinesi”nde Genceli olmasını büyük bir gururla anlatmıştır. “İskendernâme”de kahramanı İskender’i Azerbaycan’a getirmiş hatta kuş sütü de bulunan bereketli toprağından, onun bol nimetlerinden yaz-kış ülkeyi süsleyen çiçeklerinden, Nüşabe adında aslan huylu, akıllı hükümdardan bahsetmiştir. Nizami bu eserinde Azerbaycan’da olan ateş tapınakları hakkında bilgi vermiş, halkın maddi ve manevi servetlerinin korunduğu bu tapınakların İskender tarafından yok edilmesinin Azerbaycan medeniyetine vurulan ağır darbe olduğunu üzümlere söylemiştir.

¹⁸ Nüşabe Araslı, “Yüzden Irak Rapora Cevap”, www.mustaqil.az (Erişim 13.11.2017).

İran âlimi Berat Zencani Nizami'nin "İskendernâme" eserinde Berde'nin methini Firdevsi'nin "Şahnâme" eserindeki Mazandaran'ın methinden etkilenecek yazdığını belirtmektedir. Mazandaran'ı metheden selefi gibi Nizami de Berde'yi aşkla methetmektedir.

Nizami araştırmacılığında Azerbaycan'ın Nizami'nin sözlü halk edebiyatı ve folklor ile bağılılığı özellikle araştırılmış, "Dede-Korkut" hikâyelerinin Nizami sanatına etkisi bazı deliller ve karşılaştırmalara dayanılarak ortaya çıkarılmıştır. Şairin halkın tarihi kaderi, medeniyeti ile ilgili bazı sözleri, atasözleri ve deyimleri kullanmasıyla Fars sanatkârlarından ayrıldığı ispat edilmiştir. Şairin eserleri ile eski Azerbaycan masalları ve destanları arasındaki benzerlik de okuyuculara iletilmiştir.

Nizami eserlerinde "Dede Korkut" hikâyelerinde geçen "hatun", "çalış", "sancak", "kılavuz", "yaylak", "yatak", "yedek", "tutuk", "tutmaç" v.b. Azerbaycan sözlerini aynı zamanda "hanlar hanı", "demir don", "at oynatmak", "göze gelmek", "nazar değmek" v.b. ifadeleri Fars diline tercüme ederek kullanmıştır.

Nizami Türk medeniyetini çok iyi bilmektedir, Azerbaycan edebiyatının en eski örneği olan "Dede Korkut"la birlikte Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig", Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügati't-Türk" eserlerini derinden öğrenmiştir. Bu sözlükte yer alan "amaç", "sav", "iktiş" vb. Türk sözlerini kendi manzumelerinde kullandığı tespit edilmektedir.

Nizami'nin eserlerinde Türk sözü gerçek anlamıyla birlikte "güzel", "yiğit", "başkan" anlamlarında da kullanılmıştır. Fars aydınlarının Efzeleddin Hakani ve Nizami Gencevi'nin eserleriyle ilgili "Buye Tork miyayed" (Yani Türk kokuyor) demesi de yersiz görülmemelidir.

Nizami, Hakani'nin izinden giderek İran şahlarıyla birlikte, eski Türk hükümdarları ve liderleri: Afrasyab, Karahan, Toğrul, Melikşah, Kadirhan isimlerini de azamet ve kudret sembolü olarak eserlerinde anmaktadır. Nizami'nin Fars araştırmacılarının gerçek manada açıklayamadığı Türk halk rivayetlerini ve efsanelerini, önemli Türkologlardan V. Radlof, Bariber de Meynard, V. A. Gordlevski, A. Zaynçokovski, Ö. Aksoy tarafından da Türk kaynaklı olduğu ispat edilen deyim ve atasözlerini

kullanması, “eğri oturup doğru konuşalım”, “görünen köy kılavuz istemez” ve bunun gibi binlerce deymi kullanması onun ana dilinin inceliklerine ne kadar derinden hâkim olduğunu gözler önüne sermektedir. Bunu, 16. yüzyıl Türk edebi-estetik fikrinin önemli temsilcisi Güvahi “Pendnâme”sinde toplamış ve Nizami’nin eserlerinde olan Türk atasözlerinin de aynen tercümesine bu eserde yer vermiştir.

Güvahi’nin 1526 yılında yazdığı “Anadolu’da Halk Arasında Kullanılan Türk Atasözleri Deyimler, Hikâye ve Latifelerin Toplusu” adlı eserinde Nizami’nin manzumelerinde Farsça tercümeler de yaptığı görülmektedir.

Nizami eserlerinde “başımı kaşımaya vaktim yoktur”, “karıncayı da incitmemek”, “iğne atmaya yer yoktu”, “başından bir tüy de eksik olmasın”, “kurt kuzuyla otluyor” ve başka Türkçe ifadelerin tercümesi de dikkat çekmektedir. Şair bu ifadeleri Farsçaya çevirip kullanmıştır.

Bütün bunlar bir daha ispat ediyor ki, dahi sanatkâr Farsça yazsa da her zaman bir Türk, bir Azerbaycanlı olarak düşünmekte, ana dilinin imkanlarından faydalanmakta ve yeni şiirsel okulun temelini oluşturmaktadır.

Şair Gence’ye bağlılığını “İskendernâme”de şöyle açıklamaktadır:

(Benim gizli anlamlarımı aşikâr çalıyorlar. Onları Buhara’ya götürseler de onlar Gence’ye mahsustur).

“Fikrimi kaparlar, gönlüm emindir, Buhara’ya gitse de o, Gence’nindir.	Fikrimi qapırlar, könlüm əmindir, Buxaraya getsə o, Gəncənindir.” (Gencevi 2004: 35).

“Nizami tutmuştur Gence’de mekân, O, mahrum kalmasın selamlarından.	Nizami tutmuşdur Gəncədə məkan, O, məhrum olmasın salamlarından.” (Gencevi 2004: 31).

Nizami’nin ilk takipçisi Emir Hüsrev Dehlevi “Şirin ve Hüsrev” eserinin başlangıç bölümlerinde Nizami’yi anarken şöyle yazmıştır:

(Türklerin değeri yüksek olsa da Hintlilerin de değeri vardır) demesi de Nizami'nin Türk kökenli olmasına bir işaret etmektedir.

Nizami Gencevi'nin eserleri dünyanın birçok diline tercüme edilmiştir. Eserlerinin nadir el yazma nüshaları birçok şehrin (Moskova, Bakü, Taşkent, Tebriz, Tahran, Kahire, İstanbul, Londra, Paris v.b.) meşhur kütüphane, müze ve elyazmaları fonlarında (font) kıymetli inciler olarak korunup saklanmıştır.”¹⁹

Nizami Gencevi'ye ait olan resim 12. yüzyılda yaşamış Nizami'nin gerçek resmi değildir.²⁰ Peki Nizami Gencevi'nin bu resmi nasıl ortaya çıkmıştır?

1939 yılında şairin 800. yıldönümüne hazırlıklar başlamıştı. Ama Nizami'ye ait herhangi bir resim veya fotoğraf yoktu. Bu yüzden müsabaka oluyor ve şairin çeşitli portreleri çiziliyor. Nizami araştırmacısı Y. E. Bertels, filozof Haydar Hüseyinov ve edebiyat araştırmacısı Hamit Araslı Nizami'nin görüntüsünü tahmin etmeye başlıyorlar. Besteci Üzeyir Hacıbeyov tahminler üzerine Ağcabedi'de bir hoca tanıdığını söylüyor. Onlar bu hocayı buluyorlar. Ressam Gazenfer Halıkov da bu hocanın portresini çizerek müsabakanın galibi oluyor. Böylece Nizami'nin hâlâ kullandığımız resmi ortaya çıkmış oluyor.”

Nizami Gencevi'nin bütün eserleri:

1. Sırlar Hazinesi
2. Hüsrev ile Şirin
3. Leyla ile Mecnun
4. Yedi Güzel
5. İskendernâme (Şerefnâme ve İkbalnâme)
6. Divanı (günümüze kadar 6 kaside, 120 gazel, 30 rubai gelebilmiştir)

Sırlar Hazinesi

“Hamse”nin ilk eseridir. Bu eserde Azerbaycan şairi Nizami Gencevi zalim şahları ve hükümdarları adalete çağrılmış, tenbelleri, ikiyüzlüleri tenkit etmiştir. Sade insanları

¹⁹ Nüşabe Araslı, “Yüzden Irak Rapora Cevap”, www.mustaqil.az. (Erişim 13.11.2017).

²⁰ Araz Veliyev, “Nizami Gencevi'ye Ait Olduğunu Bildiğimiz Resim Aslında Kimin?”, www.belebeleishler.az (Erişim 09.12.2017).

yüceltmiştir. “Sırlar Hazinesi” (1174-1175) diğer kısımlardan farklı olarak çeşitli hikâye ve rivayetler barındırıyor. Şair devrinin çeşitli kaynak ve folklorunu bu eserde ustaca kullanmıştır. Adı geçen eserde yirmi makale ve hikâye vardır. Erzincan hâkimi Fahrettin Bahman Şah Davut oğluna armağan edilmiştir.

Eser dini ve etik konuları barındıran, ayrı ayrı parçalardan oluşan yirmi başlıktan ibarettir.

Şair bu eserinde hükümdarları adaletli olmaya çağırmıştır.

Hüsrev ile Şirin

6966 beyitten oluşan bu eser Hicri 576 (1180) yılında tamamlanmıştır. Eser Azerbaycan hükümdarlarından Atabey Muhammed Cihan Pehlivan’a armağan edilmiştir. Bu eser Sasaniler’in yirmi üçüncü padişahı Hüsrev Perviz ve sevgilisi Şirin hakkında eski bir hikâyeye dayanılarak yazılmıştır.

Eser, dünya edebiyatında aşkla ilgili yazılmış destanlar içinde kendine has yer edinmiştir.

Leyla ile Mecnun

Eser 1188 yılında Minuçihr’in oğlu Şirvanşah Ahsitan’ın isteği üzerine kaleme alınmış, bittikten sonra ona taktim edilmiştir. 4718 beyitten oluşmaktadır. Eser Nizami Gencevi’nin yazdığı üçüncü mesnevidir.

“Bu taze geline çekince zahmet,
Fars, Arap diliyle vur ona ziynet...
Türk dili yaramaz şah neslimize,
Eksiklik getirir Türk dili bize.”

Şirvanşah Ahsitan’ın bu mektubu üzerine Nizami bu eseri yazmaya başlamıştır. Bu mektup bir taraftan Nizami’nin Türkçe eserler yazdığını kanıtlaması, diğer taraftan ise o dönemde hükümdarların Türkçeye karşı tavrını ortaya koyması açısından ilginçtir.

Eser Arabi kökenini muhafaza edecek ama İranlıların zevkine de hitap edecek şekilde kaleme alınmıştır. Nizami Gencevi bu eserinde kendi biyografisine de değinmiş, Leyla ve Mecnun’un mukaddimesinde, babası Müeyyed oğlu Yusuf’u ve annesinden sonra ona sahip çıkan dayısı Hacı Hasan’ı da kaybedişini büyük bir üzüntüyle anlatmıştır.

Eser üzerine yerli ve yabancı pek çok çalışma yapılmış ve pek çok makale yazılmıştır. Prof. Dr. A. Naci Tokmak da Nizami'nin Leyla ve Mecnun mesnevisini Fars dilinden Türk diline aktarmıştır.

Bu eserin Türk edebiyatına tesiri çok yüksektir. Türk edebiyatında yazılmış Leyla ve Mecnun sayısı otuzu bulmaktadır. Fakat kütüphanelerde nüshalarına tesadüf edilebilenlerin sayısı yirmiye geçmemektedir.

Yedi Güzel

Hicri 593 (1197) yılında yazılmış bu manzume 4.968 beyitten oluşmaktadır. Marağa hükümdarı, Aksunguri padişahı Alaaddin Körpe Arslan'a armağan edilmiştir. Sasani padişahlarından olan Behram-Gur ile ilgili efsane olduğundan dolayı bazı araştırmacılar esere "Behramname" de demişler. Ama şair eserine "Heft Peyker" adını vermiştir.

İskendernâme

Nizami Gencevi'nin "Hamse"sine dâhil olan sonuncu eseridir. Yirmi bin mısraya yakın bu eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım Şerefnâme, ikinci kısım İkbálnâme'dir. Şerefnâme Azerbaycan Atabeylerinden Nusreteddin Ebubekir ibn Muhammed'e, İkbálnâme ise Musul hâkimi Melik İzeddin'e armağan edilmiştir. İskendernâme eseri Nizami Gencevi'nin en büyük eseridir. Şair eseri kendi isteğiyle yazmıştır. Eserin ana kahramanı İskender'dir. Eserde İskender'in hayatı, padişahlık hayatı, savaşları anlatılmıştır. İskender adaletli hükümdar olarak gösterilmiştir.

1.5. NİZAMİ'NİN DÜNYA EDEBİYATINDA YERİ

İslamiyet'ten sonra İran edebiyatının 10. yüzyıldaki en büyük siması, bilindiği üzere "Şahnâme" mesnevisinin yazarı, dünyaca meşhur olan Ebülkasim Firdevsi'dir. Fakat Nizami edebiyata getirdiği yeni bir üslupla Firdevsi'yi de geçmiştir:

Hızır'ın sözlerini işitince ben, Beynimde bir hayal doğdu yeniden. Kalbimde yer tuttu, kabuldür, diye, Yürekten doğan söz kalbe hoş gelir.	Xızrın sözlərini eşidincə mən, Beynimdə bir xəyal doğdu yenidən. Qəlbimdə yer tutdu, qəbuldur, deyə, Ürəkdən doğan söz yatar ürəyə.

Bana bu saf ögüt eser edince, İnciye dil açtım inceden ince. Yaratmaq fikriylə yeni “Şahnâme”, Açtım hər şivədən böyük hengame. O ilgi çekici efsanelərdən Şahların adına kıta çəkərək Zihnimdə hər ayna parlattımsa ben İskender həyalı keçti önümdən. Boş bakma sən buna, yücə Şəhriyar Həm kılıç vurandır, həm də həkümdar. Halk ona taht-taç sahibi söyler, Ülkələr fatihi böyük cihangir. Veziri həkim bir şahıs olduğundan Ona da hikmətten yazıldı fərman. Bakanlar görünce onu din düşkünü, Ona da peyğəmbər adı verdilər. Bilənlər ektiği üç tohumdan ben Bir ağac əkərim həm yüksek həm şən. Öncə söz açarım padişahlığından, Cihangirliyini əkərim ilan. Hikmətli bezəkli söz yazarım ben, Eski tarixləri tazələrim ben. Çalarım qapını peyğəmbərliyə, Tanrı da bəyənmiş “peyğəmbər” diye. Üç qapı yaptım, üç xəzinə demək, Verdim hər qapıda ayrıca əkək. Üç qapı, ya bu üç inciylə yinə Dökerim dünyaya ağır xəzinə.	Mənə bu saf öyüd əsər edincə, İnciyə dil açdım incədən-incə. Yaratmaq fikriylə yeni “Şahnamə”, Açdım hər şivədən böyük həngamə. O heyvət verici əfsanələrdən Şahların adına qitə çəkirkən Zehnimdə hər güzgü parlatdımsa mən İskəndər xəyalı keçdi önümdən. Boş baxma sən buna, uca şəhriyar Həm qılınc vurandır, həm də tacidar. Xalq ona taxt-tac sahibi deyir, Ölkələr fəth böyük cahangir. Vəziri həkim bir şəxs olduğundan Ona da hikmətdən yazıldı fərman. Baxanlar görünce onu dinpərvər, Ona da peyğəmbər adı verdilər. Bilənlər əkdiki üç toxumdan mən Bir ağac əkərim həm uca, həm şən⁶³. Öncə söz açaram padşahlığından, Cahangirliyini əkərim elan. Hikmətlə bəzəkli söz yazaram mən, Köhnə tarixləri tazələrim mən. Döyərəm qapını peyğəmbərliyə, Tanrı da bəyənmiş “peyğəmbər” deyər. Üç qapı tikdim, üç xəzinə demək, Çəkdim hər qapıda ayrıca əmək⁶⁴. Üç qapı, ya bu üç inciylə yinə Tökərim dünyaya ağır xəzinə. (Gencevi 2004: 48,49).

Doğu ve Türk edebiyatının meşhur şairleri Nizami'nin bütün eserlerine benzetme ve nazire yazmışlardır. Nazire yazarlar arasında Emir Hüsrev Dehlevi, Hacı Kirmani, Selman Saveci, Katibi, Cami, Hatifi ve sufilerin böyük üstatlarından Ferieddin Attar Farsça yazmış böyük şair ve yazarlardır.

Klasik Fars edebiyatından sonra Klasik Türk edebiyatına da Nizami'nin büyük etkisi olduğu görülmektedir. Türk halklarının edebiyatında büyük üstat olan Emir Alişir Nevai da dâhil olmak üzere birçok Türk şairi de Nizami'yi ya tercüme etmiş ya da ona nazireler yazmıştır.

Nizami'nin Gürcistan Edebiyatına gösterdiği etki 12. yüzyılın sonlarında yaşamış “Kaplan Postlu Şövalye” eserinin yazarı, meşhur Şota Rustaveli'nin eserlerini araştıranlar 12. ve 13. yüzyıldaki Doğu medeniyetini anlamayanın Rustaveli'yi de anlayamayacağını söylemektedir. Rustaveli'nin eserlerinde “Leyla ve Mecnun”dan izler bulunmaktadır.²¹ Örnek vermek gerekirse Hindistan ordu komutanı genç Tariyel ile Hindistan şahı Farsadan'ın güzel kızı Nestan-Darecen birbirini sevmektedir. Fakat Farsadan kızını Harezm şehzadesine vermek ister. Bunu haber alan Tariyel, şehzadeyi öldürür. Bu olayı tasvip etmeyen padişah ceza olarak kızını gayet sağlam olan Gaceti kalesine gönderir. Böylece iki sevgili birbirinden ayrılmış olur. Nestan'ı büyük bir aşkla seven Tariyel onu aramaya başlar. Topluma ve hayata küsen Tariyel bir mağarada yaşamaya başlar.

Bu eserde okuduğumuz bazı kısımlar Mecnun'la benzerlik göstermektedir. Mecnun da Leyla'yı deli gibi sever. O da aşkından deli olup çöllere düşer ve hayvanların içinde yaşar. Eserin bazı bölümlerinde Tariyel'in de başına benzer olaylar gelir.

Şairin eserlerinin bir kısmı Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

Nizami hakkında çeşitli araştırmalar yapılmış ve eserlerinden birçoğu İngilizceye tercüme edilmiştir.

19. yüzyılın başlarında İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya'da Nizami hakkında çeşitli eserler yayımlamışlar.

Nizami'den önce “Hüsrev ve Şirin”, “Yedi Güzel”, “Leyla ve Mecnun” eserleri vardı. Fakat Nizami ilk kez onları kendine has sanatla yazıya dökmüş, renkli şiirlerle canlandırmıştır.

²¹ Memmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Şairi Nizami*, (Bakü: Azer Neşriyat, 1991), 70.

Klasik Türk şiirinin büyük dehası Fuzuli de kendini Nizami'nin öğrencisi olarak görmektedir. O “Leyla ve Mecnun” eserini yazarken zorluklar karşısında tevekkül etmiş Nizami'yi üstat olarak göstermiştir.

Merhum Ziya Paşa “Harabat” eserinde İran şairlerini anlatırken Nizami hakkında da düşüncelerini belirtmiştir. Onun Farsça yazan şairler arasında en büyük şair olduğunu söylemiştir.

İstanbul Üniversitesi'nde, İran edebiyatında uzun yıllar hocalık yapmış Hüseyin Daniş: “Doğulu ve Batılı bütün araştırmacılar bir meselede hemfikirler ki Nizami nazik, özgür ve ihtişamlı bir dehaya sahip şairdir.”²²

İran edebiyatının hayranı olan büyük Alman şairi Wolfgang Von Goethe külliyesinin bir cildinde İran edebiyatının üstatlarını incelemiş ve Nizami'nin yüksek deha sahibi, ince zekalı olduğunu belirtmiştir.

Dr. Wilhelm Bacher, 1871 yılında yazdığı “Nizamis Lebeneund Werke” adlı eserinde Nizami'yi İran edebiyatında büyük üstatlar arasında göstermiş ve değerlendirmiştir. Hermann Ethe, 1887 yılında yazdığı “Die höfische und romantische poesie derperler” adlı eserinde Nizami'nin şiirlerini incelemiştir. P. Hern, 1925 yılında yazdığı “Dit Wittelpersiche Litegatur” adlı eserinde Nizami'nin şiirlerinden bahsetmiştir. H. Ritter, “Yedi Güzel” eserine yazdığı mukaddimede Nizami'nin ilmi hayatı hakkında bilgi vermiştir. E. Brown, 1906 yılında yazdığı “İran Edebiyatı” adlı eserinde Nizami'yi orijinal ve yetenekli bir şair olarak değerlendirmiştir. S. E. Wilson, C.Barbie de meinard, 1877 yılında yazdığı “La Poesie en Perse” adlı eserinde Nizami'den bahsetmiştir. İtalo Pittsi, 1894 yılında yazdığı “Storgia della poessia persiana” yani “Fars Şiirinin Tarihi” adlı eserinde Nizami'yi incelemiştir. A. E. Krımski, 1906-1912 yıllarında yazdığı “İran Edebiyatı Tarihi ve Derviş Felsefesi” adlı eserinde “İran Edebiyatı” makalesinde Nizami'yi İran'ın ikinci büyük şairi olarak değerlendirmiştir. S. F. Oldenburg, Bertels, 1941 yılında yazdığı “Büyük Azerbaycan Şairi” adlı monografisinde Nizami'yi eserleriyle birlikte değerlendirmiştir.

²² a. g. e., 92.

Bütün bu araştırmacılar Nizami ile ilgili düşünce ve görüşlerini bildirmiş ve onunla ilgili birçok yazı yazmıştır. Araştırmacılar yaptıkları çalışmalar neticesinde Nizami'yi eşsiz bir şair olarak değerlendirmiştir.

Nizami'nin etkisi Türk edebiyatında da kendini göstermiştir. Türk edebiyatında Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya, Nevizade Atayi, Feyzi, Behiştî, Ahmet Rizvan, Hayati, Celili, Fezli v.d. "Hamse" yazarı olarak tanınmışlar.

Ali Nihat Tarlan (1949 yılında "Hüsrev ve Şirin" eserini Türkçeye çevirmiş, "Leyla ve Mecnun" eserini küçük girişlerle yazmıştır), Sabri Sersevil (1955 yılında "Hüsrev ve Şirin" tercümesine yazılan girişte Nizami ile ilgili bilgiler vermiştir), Nuri Gençosman (tercümelerinde Nizami'den bahsetmiştir), Ahmedi ("İskendernâme" adlı eserinde İskender'i Nizami kadar övmemiş, onu hırslı, mal-mülk düşkünü biri olarak kaleme almıştır), Mehmet Faruk Gürtunca ("Leyla ve Mecnun tercümesine yazdığı mukaddimede Nizami'nin eserlerinden bahsetmiştir ve Nizami'yi Azerbaycan evladı olarak değerlendirmiştir), Şeyhi Nizami'nin eserlerinden faydalanarak birçok eser kaleme almıştır. Nizami'nin eserleri Türk Sözlü Edebiyatını etkilemiş, onu ilginç konularla daha da zenginleştirmiştir.²³

20 Nisan 2012 yılında İtalya'nın Roma şehrinde Haydar Aliyev fontunun desteği ve Azerbaycan'ın İtalya'daki Konsolosunun katılımıyla Roma şehrindeki meşhur "Villa Borghese" parkında Nizami Gencevi'nin heykelinin açılışı olmuştur. Heykelin açılışında, Nizami Gencevi'nin ilmi hayatı hakkında derin çalışmalar yapan Neapol Doğu İlimleri Üniversitesi'nden profesör Mineli Bernardini, söz alarak Azerbaycan'ın Gence şehrinde dünyaya gözlerini açan dâhi şairin eserlerinin bütün zamanlar için eşsiz bir hazine olduğunu ifade etmiştir. Bernardini sözlerine şunları da eklemiştir, dâhi Nizami'nin ilmi hayatı Azerbaycan halkına hizmet etmekle birlikte diğer halklar için de büyük öneme haizdir. "Nizami'yi İtalya'da da çok iyi tanıyorlar", diye söyleyen âlim, halkımızın dâhi oğlunun eserlerinin İtalyan diline tercüme edildiğini ve onlar tarafından da sevildiğini, onun bütün ilmi hayatının büyük önem arz ettiğini vurgulamıştır.

²³ Nüşabe Araslı, *Nizami ve Türk Edebiyatı*, (Bakü: İlim, 1980), 168-171.

1.6. NİZAMİ GENCEVİ VE WOLFGANG VON GOETHE

18. yüzyıldan başlayarak Batı Avrupa’da Doğu ülkelerinin edebiyat ve medeniyete ilgisi artmaya başladı. Örneğin Goethe’nin hayatını ve faaliyetlerini inceleyen D. K. Luis’in verdiği bilgilere göre Goethe’nin kullandığı Veymar Kütüphanesi’nde 16. yüzyıla kadar olan meşhur İran şairlerinin en nadir el yazma nüshaları vardır.²⁴

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa ülkelerinde peş peşe İran şairlerinden yapılmış tercümeler, o şairlerin eserlerinden oluşan, seçilmiş eserler geniş şekilde basılıp yayımlanmaya başlamıştır. Firdevsi, Hafız, Enveri v.d. İran şairlerinin yanı sıra Nizami’nin de eserleri Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

Büyük Alman şairi Goethe, Nizami’nin eserleriyle bu dönemlerde tanışmıştır. Lakin belirtmemiz gerekiyor ki Nizami o zamanlarda Avrupa ülkelerinde sadece İran şairlerinden birisi olarak biliniyordu. Goethe kendisi de Nizami’yi bir İran şairi olarak öğrenmiştir.

Goethe’nin bu yanlışında bazı sebepler bulunmaktadır. Şöyle ki Nizami’nin eserlerinden ayrı ayrı parçaları Alman diline tercüme eden âlim İ. Hammer (1774-1856) Nizami’yi Alman okuyuculara İran şairi olarak tanıtmıştır.

1818 yılında Hammer “İran Edebiyatı Tarihi” adlı kitabını yayımlamıştı. O kitapta Nizami’nin eserlerine özel ve büyük bir kısım ayrılmıştı. Bu bölümde Hammer Nizami’nin eserlerinden aldığı bazı parçaları Alman diline çevirmiştir. O tercümeler arasında “Sırlar Hazinesi”nden 200 mısra, “Leyla ve Mecnun”dan 180 mısra, “İskendernâme”den 100 mısra tercüme vardı. Belki de büyük âlim Goethe Doğu şiirinin örnekleriyle ilk kez Hammer’in çevirileri sayesinde tanışmıştır ve Hammer’in yanlışını o da tekrar etmiştir.²⁵

Goethe zamanında soylu Doğu araştırmacıları Doğu tezkirelerinden en çok Devletşah Semerkandli’nin eserinden aldıkları bilgileri tekrar edip Doğu kaynaklarının hiçbirine eleştirel açıdan bakmamıştır. Bunun aksine Goethe, Doğu şairlerinin aynı zamanda

²⁴ Ekber Ağayev, *Nizami ve Dünya Edebiyatı*, (Bakü: Altın Doğu, 1964), 136.

²⁵ a. g. e., 137.

Nizami'nin eserlerini öğrenirken diğerlerine nazaran daha özgür davranmış ve şairler hakkında doğru bilgiler vermiştir.

Goethe Nizami biyografisine ait özel araştırmalar yapmış ve Nizami'nin hayatının ayrı ayrı delillerini daha doğru ve düzgün bir şekilde göstermeye çalışmıştır. Örneğin “Batı-Doğu Divanı” adlı kitabındaki notlarında şöyle yazmaktadır, Nizami “genellikle sanatına uygun olarak, Selçuklar döneminde sakin bir hayat sürmüş ve öz şehri Gence’de vefat ederek orada da gömülmüştür.”²⁶

Goethe'nin Doğu (İran, Arabistan, Azerbaycan ve Türkiye) şairleri ve Nizami hakkında birçok ilginç ve değerli fikirleri bulunmaktadır.

“Batı-Doğu Divanı” Goethe'nin eserlerinin son dönemlerine ait lirik şiirlerin büyük bir kısmını kapsıyor. Bu eser ilk kez 1819 yılında ayrı bir kitap halinde basılmıştır. Ama esas lirik şiirler 1814 ve 1815 yıllarında yazılmıştır. Bu eser on iki kısımdan oluşmuştur. Doğu halkları şiir üslubuna uygun biçimde seçilmiştir. O kısımlar: 1. Müğennînâme, 2. Hafiznâme, 3. Aşknâme, 4. Tekfirnâme, 5. Rindnâme, 6. Hikmetnâme, 7. Timurnâme, 8. Züleyhanâme, 9. Sakinâme, 10. Medhelnâme, 11. Farsinâme, 12. Hültnâme.²⁷

Hafız'ın şiirleriyle de Goethe ilk kez 1814 yılında Hammer'in çevirileri sayesinde tanışmıştır.

İran edebiyatı tarihinde Goethe en çok İran edebiyatının klasik döneminde yetişmiş şairlerin eserlerini incelemiştir. Bu yönden Goethe'nin bu notu dikkate şayan denilebilir: “İranlılar kendilerinin yetiştirdikleri şairlerin içinden beş asır içinde sadece yedisini değerli şair olarak görmüş, ama onların şair saymadıkları kişiler arasında birçoğu benden daha iyi şairdir.”²⁸ Onun kastettiği bu yedi şairin hepsi 10, 15. yüzyıllar arasında yetişmiş şairlerdir, bu yedi şair Firdevsi, Enveri, Nizami, Celaleddin Rumi, Sadi, Hafiz ve Cami'dir.²⁹

²⁶ a. g. e., 138.

²⁷ a. g. e., 140.

²⁸ a. y.

²⁹ a. y.

“Batı-Doğu Divanı”nın çeşitli yerlerinde, aynı zamanda “Divan” a yazılmış “Notlar” da çeşitli ilişkilerle Nizami’nin birkaç defa adı belirtilmiştir. Nizami’nin eserlerindeki Behram, Hüsrev, Ferhat, Şirin, Leyla ve Mecnun karakterleri hakkında bazı fikirler söylenmiştir.

Goethe Nizami’yi Firdevsi ile kıyaslayarak yazmıştır: “Firdevsi bütün kahramanlık efsanelerini kullansa da büyük şair Nizami en ince aşk ilişkilerinin en ince hatlarını eserleri için kaynak seçmiştir. Mecnun ve Leyla, Hüsrev ve Şirin birbirine bağlı olan bu aşk çiftlerini o lirik şiirlerinde yazıya dökmüştür. Onları birbirine yaklaştırmış, sonra ani bir tesadüf veya gereklilik onları birbirinden ayırmış, daha sonra yine birleştirmiş ve yeniden başka bir yolla birbirinden ayırmıştır.”³⁰

“Batı-Doğu Divanı”daki şiirlerin Nizami eserleriyle uygunluğu ve Goethe’nin şiirlerinde Nizami motiflerini nasıl kullandığını göstermek için şunu da söylemek gerekmektedir, eserin “Teymurnâme” isimli yedinci kısmında Nizami’nin “İskendernâme” eserinin etkisi açık şekilde görülmektedir. Aynı zamanda “Hikmetnâme” isimli altıncı ve “Medhelname” isimli onuncu kısımlarındaki şiirlerin ahlaki ve hekimâne ruhu Nizami’nin “Sırlar Hazinesi” eseriyle benzerlik göstermektedir.³¹ Bu eserin “Aşknâme” isimli üçüncü kısmındaki “Okuma Kitabı” adlı şiiri ise baştanbaşa Nizami’nin ilmi düşüncelerine ithaf edilmiştir. O şiirin tercümesi:

“Kitapların kitabı dünyanın mucizesi-
Aşk kitabıdır.
Ben onu dikkatle okudum:
Sevinç-onun sayfaları,
Keder-onun defterleri,
Hicran (ayrılık) - onun kısımlarıdır.
Yeniden görüşmek-kısımların parçasıdır.
Oradaki derdin kederin,
Hiç hakkı hesabı yoktur.
Ey Nizami, sonuçta
Doğru yolu doğru buldun sen.

³⁰ a. g. e., 142.

³¹ a. y.

Engelleri kim halleder?

Sevgililer kavuşurken!” (Ağayev 1964: 143).

Goethe “Notlar”ında Nizami’nin Gence şehrinde yaşayıp orada eser verdiğini söylemektedir. O genellikle Doğu ülkelerinin coğrafyasını, tarihini ve medeniyetini iyi bilmekte. “Divanı”nda ve “Notlar”ında Buhara, Besre ve Bağdat gibi Doğu şehirlerinden bahsetmektedir. Azerbaycan tarihinin bazı hadiselerine dokunarak, bir zamanlar Şah Abbas’ın ordusunu Azerbaycan ovalarına toplaması hakkında da bilgiler vermektedir. Bununla ilgili Mazandaran şehrinden de bahsetmektedir. Goethe’nin kendi döneminin Doğu araştırmacılarından farklı olarak Nizami’nin vatani Azerbaycan hakkında daha doğru bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Goethe Nizami’nin hayatının farklı yönlerini öğrenmiş ve şairin eserlerini dünya edebiyatının en değerli incileri olarak incelemiş ve ondan faydalanmıştır.

Nizami’nin son büyük eseri olan “İskendernâme” manzumesinin konusu da Batı Avrupa edebiyatında Aleksandr Makedonski’nin hayatına adanmış birtakım eserlerin konusuyla benzerlik göstermektedir. Bu konuyla ilgili araştırma yapmış âlimlerden Prof. Ali Sultanlı “İskendernâme” ve Batı Avrupa Edebiyatı” adlı makalesinde ve Prof. Y. E. Bertels Nizami’ye ithaf edilmiş birtakım eserlerinde ve özellikle “İskendernâme” eserinin Rusça basımına yazdığı geniş mukaddimede geniş bilgi vermiş ve birçok ilginç örnek göstermiştir. Her iki âlimin bu konuda vardıkları genel sonuç ise, “Nizami’nin “İskendernâme”si sadece tarihi bir eser değil, orta yüzyılda Azerbaycan’ın toplumsal hayatını birçok yönden gösteren geniş ve derin, estetik eserdir. Nizami’nin “İskendernâme” eseri o konuya ithaf edilmiş birtakım eserlerden genişliği, tarihe, gerçeğe uygunluğuyla seçilmiştir. Batı Avrupa yazarlarının yazmış oldukları “İskendernâme” adlı bir dizi eser içinde Nizami’nin eseri parlaklığı ve derinliği ile dikkatleri üzerine çekmiştir.³²

Prof. Y. E. Bertels Nizami’nin “İskendernâme” eserini Batı Avrupa’da o konuya ithaf edilmiş diğer eserlerle kıyaslarken böyle bir yönü de özellikle belirtmiştir ki bütünlükte Nizami’nin manzumesi dünyadan yüz çevirmek düşüncesi değil, bu

³² a. g. e., 157,158.

dünyaya bağlanmak, insanoğluna hizmet etmek düşüncesine bağlıdır ve bu yüzden de kendi döneminde ilerici rol üstlenmiştir.³³

1.7. NİZAMİ GENCEVİ’NİN ADINA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.7.1. Nizami’nin Şiirlerine Yazılan Musiki Eserleri

1.7.1.1. Romanslar

Gülüm -Yaşar Seferov (söyleyen), bestesi - Fikret Emirov

Gül cəmalım - Bülbül (söyleyen), bestesi-Cihangir Cihangirov

Gazel (koro için) bestesi - Cihangir Cihangirov

Sensiz - Bülbül (söyleyen), bestesi Üzeyir Hacıbəyov

Gözün aydın gözüme – bestesi -Tofiq (Tevfik) Guliyev

Gazel - bestesi - Hüküme Necefova

Yarım geldi – bestesi - Hüküme Necefova

Tez gel - Mobil Ehmedov (söyleyen), bestesi-Hüküme Necefova

Ne lazım-bestesi - Ağabacı Rzayeva

Gönlüm-bestesi - Ağabacı Rzayeva, Firengiz Elizade

Cihanda – bestesi - Şefiqe Axundova

Nasıl sabretsin-Şövkət Elekberova (söyleyen), bestesi - Şefiqe Axundova

Ne güzel – bestesi - Şefiqe Axundova

Veslin hevesi – bestesi - Adile Hüseynzade

³³ a. y.

Servi huramanım benim - bestesi - Süleyman Elesgerov

Ey gözüm - Lütfiyar İmanov (söyleyen), bestesi-Kamber Hüseyinli

Nizami oratoryası - bestesi-Ramiz Mustafayev

Sonbahar (koro için) bestesi - Kara Karayev

Ey gül (koro için) bestesi - Cevdet Hacıyev

Sevgili Canan - bestesi - Nuredin Mehdihanlı

1.7.2. Muğamlar

Yine tövbe evime - tasnif - Gülağa Memmedov

Gözün aydın gözüme-tasnif - Gülağa Memmedov

1.7.3. Operalar

Hüsrev ile Şirin (opera) bestesi - Niyazi

1.7.4. Semfonik Eserler

Behram Gür semfonik manzumesi-bestesi-Mithat Ahmedov

Leyla ile Mecnun (bale) - bestesi-Kara Karayev

Yedi Güzel (bale) – bestesi - Kara Karayev

1.7.5. Nizami'ye İthaf

Nizami (opera)-bestesi-Afrasyab Bedelbeyli

Nizami (bale)-bestesi-Fikret Emirov

1.8. NİZAMİ GENCEVİ'Yİ KONU ALAN ESERLER

Babayeva T.-"Nizami Gencevi'nin Edebi İrsında Kişilik Problemi" - Bakü:2000.200.

Kerimli T.-"Nizami veTarih"-Bakü:2002.241.

Alibeyzade E.-"Nizami ve Tarihimiz"-Bakü: 2004,186.

Rzasoy S.-"Nizami Poeziyası (şiiri)"- Mitoloji-Tarih karışımı. Bakü: Ağrıdağ, 2003, 212.

Arzumanlı V.-"Nizami Gencevi'nin Dünya Şöhreti"- Bakü: Kartal,1997

Ahmedov E.-"Nizami-İlimşünaslık"-Bakü:2001, 254.

Memmedov C.-"Nizami Gencevi'nin Vatanı ve Milliyeti ile Alakalı birtakım Tartışmalı Meselelere Dair"-ST. Petersburg Üniversitesinin "Haberleri".13.Seri, bitiş 1. ST. Petersburg,2010. Sayfa 106-116

1.8.1. Filmografler

1. Nizami (film, 1941)

2. Halk Nağmekarı (film, 1947)

3. Nizami (film, 1959)

4. Leyla ile Mecnun (film, 1961)

5. Nizami Yurdu (film, 1968)

6. Fitne (film, 1970)

7. Nizami Gencevi (film, 1976)

8. Şah ve Hizmetçi (film, 1976)

9. Sevgim Benim, Kederim Benim (film, 1978)

10. Hayır ve Şer (film, 1980)
11. Nizami (film, 1982)
12. Poeziya (şiir) Bayramı (film, 1982)
13. Yedi Güzel (film, 1982)
14. Hikmetli Minyatürler (film, 1991)
15. Hikmet Hazinesi (film, 2003)

1.8.2. Kaynaklar

1. Sırlar Hazinesi, Nizami Gencevi (Azerbaycan Türkçesinde)
2. Hüsrev ve Şirin, Nizami Gencevi (Azerbaycan Türkçesinde) 894.361'1-dc AZE Nizami Gencevi.
Hüsrev ve Şirin. Bakü, "Lider basım", 2004,392 sayfa. ISBN 9952-417-08-8 (Azerbaycan diline)
3. Leyla ve Mecnun, Nizami Gencevi (Azerbaycan dilinde)
894.361'1-dc 21 AZE Nizami Gencevi. Leyla ve Mecnun Bakü, "Lider basım", 2004, 288 sayfa, ISBN 9952-417-04-5 (Azerbaycan dilinde)
4. Yedi Güzel, Nizami Gencevi (Azerbaycan dilinde)
894.361'1-dc 21 AZE Nizami Gencevi. Yedi Güzel. Bakü, "Lider basım", 2004, 336 sayfa. ISBN 9952-417-07-X (Azerbaycan dilinde)
5. İskendernâme, Nizami Gencevi (Azerbaycan dilinde)
6. Nizami Hangi Halkın Şairidir?/Az. Tv-de nüfuzlu âlimlerin tartışması: 1.kısım,2.kısım
7. Vaqif Arzumanlı "Nizami Gencevi'nin Dünya Şöhreti" , Bakü," İlim" basım,1997.

1.8.3. İstinadlar

1. Nizami Gencevi' nin Ölüm Günüdür.
2. “Hamse” Hikmet Hazinesidir Nizamişünaslık
3. Nizami Gencevi – Sırlar Hazinesi, Önsöz, Bakü,2004
4. Y.E.Bertels (1962) Nizami ve Fuzuli,173 (Rusça)
5. Hamit Araslı (1947) Sırlar Hazinesi (mukaddime), Nizami, Sırlar Hazinesi, 3-11
6. Y.E.Bertels (1959) “Sırlar Hazinesi” (önsöz), Nizami Gencevi, Sırlar Hazinesi,11 (Rusça)
7. Ferman Kasımlı (1940) “Mahzen-ül Esrar” Eseri Hakkında, (mukaddime), Nizami, Sırlar Hazinesi, 5
8. Hüseyinov X. (1983) Nizami'nin “Sırlar Hazinesi”
9. “Kız terbiyesinin klasik ilkeleri “Mehinbanu’ nun öğütleri”. Ebdül Alizade. Kadın Psikolojisi. Bakü: Tehsil, 2015-sayfa 381-388
10. Nizami Gencevi
11. Elmin Nuri (2013-04-09) “Nizami Gencevi’ nin Azerbaycan Dilinde Divanı Bulunmuş-Özel” (Azerice) modern. az. Arşivlenmiş: (1) sitesinden 2015-09-09 tarihinde. Erişim tarihi: 2015-09-09
12. Elmin Nuri (2013-04-20) “Türkçe Divan”ı Nizami Gencevi Değil Onun Adaşı yazmış”-Yeni İddia (Azerice) modern. az. Arşivlenmiş (2) sitesinden 2015-09-09 tarihinde. Erişim tarih: 2015-09-09
13. “Nizami Türkçe Şiirlerini Gence Şivesinde Yazmış” (Azerbaycan dilinde) azadliq.org.2013-04-16. Arşivlenmiş (3) sitesinden 2015-09-18 tarihinde, Erişim tarihi: 2015-09-18
14. <http://gun.az/culture/35967>

15. Paola Orsatti Kosrowo Sırın and its imitations (Hüsrev ve Şirin ve Onların Taklitleri) (İngilizce) Iranica (15 Ağustos,2006) Arşivlenmiş 28 Ağustos 2011. Erişim tarihi 16 Eylül 2010.

16. Eski Çağların Yabancı Edebiyatı. Ortaçağ ve Olimp'in Doğuşu. Azerbaycan Edebiyatı, Hüsrev ve Şirin-"Hamse"den (Beşlik),AST-Moskova -1997, 226 sayfa (Rusça)

1.8.4. Dış Bağlantılar

1. Nizami Gencevi hakkında

Biography of Nezami Ganjavi

2. Nizami. Jamal al - Din Ilyas. A biography by Prof. Iraj Bashiri, University of Minnesota.

3. Nezami's works in Persian (Nizami' nin Farsça Yazıları)

4. The Legend of Leyla and Majnun (Leyla ve Mecnun Hakkında Efsane)

5. Nizami Gencevi – 870 Yılığına (Azerbaycan Türkçesinde)

6. Almanya'da Nizami Gencevi adına Medeniyet Evi.

7. Nizami Gencevi - Hamse

8. Zümrüd Kuluzade "Doğu Medeniyeti Kültürünün Kuramsal Sorunları ve Nizami'nin Görüşleri" (Bakü, 1987) (Rusça)

9. Zümrüd Kuluzade "Nizamişünaslık"

10. Halil Yusuf lu(2013-04-15)"Nizami'nin Allah ve Peygamber Hakkında Beyitlerinin Kötü Tercümesi"(Azerice).azadliq. org. Arşivlenmiş:(4) sitesinden 2015-09-09 tarihinde. Erişim tarihi:2015-09-09

11. Halil Yusufli (2013-04-17).”Köpeğin Yusuf’u” (Nizami Tercümesinde Kaba Yanlıklar) (Azerice).azadliq. org. Arşivlenmiş:(5) sitesinden 2015-09-09 tarihinde. Kullanım tarihi:2015-09-09

12. “Ahsitan bana neden Türkçe değil Farsça yaz diyordu”

- Nizami Gencevi ile sohbet

1.9. NİZAMİ GENCEVİ’NİN ADINA YAPILAN MİMARİ ESERLER

1.9.1. Nizami Sinema Salonu

“Nizami Gencevi’nin Bakü ve Gence’de anıtları vardır. Ayrıca Azerbaycan’da Nizami adına sinema salonu da bulunmaktadır.³⁴

1934-1935 yıllarında genç mimarlardan Mikayıl Useynov ve Sadık Dadaşov 28 Nisan (Şimdiki 28 Mayıs) caddesinin kesiştiği noktada simetrik şekilde yerleşen iki binanın projesini hazırlamışlar. Sol tarafta yerleşen bina ince sanat (güzel sanatlar) sinema salonuydu. Binanın yapımında Yunan elementleri kullanılmıştır. Hatta binanın cephesine iki sporcu heykeli yerleştirilmiştir. İnce sanat sinema salonu Azerbaycan’ın Sovyetler birliğine dâhil olmasının 20. yılında şehir sakinlerinin kullanımına açılmıştır. Burada üç büyük salon mevcuttu. Yaz, kış ve kutlamaların yapılması için ayrılan salonlar. Savaş zamanı yaz salonu askerler tarafından korunuyordu.

1947 yılında bu sinema salonu Nizami’nin 800. yıldönümü şerefine adı “Nizami Sinema Salonu” adını almıştır. 1974 yılında bina 7. Tüm Sendika Film Festivali’ne ev sahipliği yapmıştır. Bu yüzden binada bakım onarım işleri yapılmıştır. Binanın cephesi mor renge boyanmıştır. Sağ köşesine geceleri ışık saçan metal toplar koyulmuştur.

1975-1978 yıllarında binanın karşısına yeraltı geçidi yapılmıştır. Cepheye koyulan sporcu heykellere önce milli elbise giyindirilmiştir. Daha sonraysa bu heykeller kaldırılarak yerine Nizami Gencevi’nin heykeli koyulmuştur.

³⁴ “Nizami Sinema Salonunun Çoğunun Bilmediği İlginç Tarihi”, www.ourbaku.com (Erişim 04.12. 2107).

1990 yılında sinema salonunun yaz bölümü kapanmıştır. 2005 yılındaysa bakıma ihtiyacı olan kış salonu da kapanmıştır. Bakım ve onarım işlerinden sonra sinema salonu 2011 yılında kullanıma açılmıştır. Şimdiyse “Nizami Sinema Salonu” bütün Azerbaycan’ın ve aynı zamanda Güney Kafkas’ın en büyük sinema salonudur.”

1.9.2. Nizami’nin Mezarı

“Dahi Nizami’nin vefatından sonra 13. yüzyılın başlarında yapılan, ihtişamını 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarına kadar koruyan türbe, halkın ziyaret yeri olmuştur.³⁵

Türbe Kızıl Arslan tarafından Nizami’ye hediye edilmiş, Hemdünyan-Şimdiki Ahmetli köyünün yakınlarındadır ve bu araziye yerli ahali şimdi de “Şeyh Ovası” demektedir.

Orada Şeyh Nizami’nin türbesinin etrafında Gence şehrinin başka saygın şahıslarının da türbeleri bulunmaktadır. 19. yüzyılın 40’ yıllarında bu türbe tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Türbenin ciddi bakıma ihtiyacı olduğunu gören Karabağ Hanlığının tarihçisi Mirze Adıgüzel Bey 19. yüzyılın ortalarında türbeyi tamir ettirerek onun hasarlı kümbetinin yerine yeni kümbet yaptırmıştır. Sonraki zamanlarda türbe tamamen bakımsız kaldığından yıkılmıştır.

19. yüzyılın sonunda Mekke’yi ziyarete giden Seyit Azim Şirvani Nizami’nin türbesini ziyaret etmiş ve onun içler acısı durumundan etkilenerek meşhur rubaisini yazmıştır:

“Ey Şeyh Nizami, ey düzeni bozulan,
Ey Gence’de izzü-ihtişamı bozulan.
Olmamıştır cihanda bir seninle benim gibi,
Beyti, evi, mektebi, kelamı bozulan.”

1940-1945. ci yıllarda Avrupalı bir heyet Nizami’nin mezarına tünel kazarak yazılı mezar taşını götürmüşler. Bununla birlikte eski türbenin kümbetinden dökülen eski Kufi yazılı tuğlalar da yok olmuştur.

³⁵ Füzuli Sabiroğlu, “Nizami Mezarında Saklanan Sır,” www.azvision.az (Erişim 11.10.2017).

Nizami'nin türbesinin bu içler acısı durumu her zaman herkesi rahatsız etmiştir. Bazı insanlar gayret etseler de toplanan para türbenin bakımına yetmemiş yalnızca türbenin etrafında bakım onarım işleri yapılmıştır. Bununla ilgili “Nasrettin Hoca” dergisinin 1908 yılında çıkmış 51. serisinde görkemli ressam Şmerling tarafından çizilmiş ve V. Bartold'un 1912 yılında yayımlanmış “Şair Nizami'nin Mezarı” adlı makale yazılmıştır.

1923 yılında mart ayında türbenin içinde kazı işleri başlanmıştır. Türbenin içine dökülmüş taş, toprak yığını temizlendikten sonra kapının önünde bir mezar bulunmuştur. Mezardan çıkarılan kemiklerin Nizami'ye ait olduğu düşünülerek onları tahta kutuya toplamışlar. Lakin kemiklerin çok ince, beyaz ve küçük olması organ heyetini kuşkulandırmıştır ve onlar türbeyi yeniden kazmaya başlamışlar. Kazı sırasında kümbetin temeli ve kalıntıları ortaya çıkmıştır. Türbenin dip tarafında, duvarın yanında yüksekliği 45-50 santimetre olan sade bir taş ortaya çıkmıştır. Taşın yan tarafında bir yere sarı topraktan başka dökülmüş mavi kum dikkati çekmektedir. Bu kum kitlesini kazdıktan sonra 1 metre 45 santimetre derinliğinde taş duvar ortaya çıkmıştır. Taşları söktükten sonra yer altına açılan ve üst kısmı uçmuş bir tünel görünmüştür. Uçup dökülmüş taş ve toprak temizlendikten sonra anlaşılmıştır ki Nizami'nin cenazesi kefene sarıldıktan sonra üstünden bir daha kumaşla sarılarak meşe ağacından hazırlanmış dört ayaklı bir mezara konmuştur. Mezarın da kumaşla sarılması cenazenin çok büyük ihtiram ve saygıyla gömülmesinden haber vermektedir. Mezarın tahta parçalarının üstünden koparılmış kumaş parçaları şimdi de Nizami Adına Edebiyat Müzesi'nde korunmaktadır.

Bu görüntünün Nizami'nin mezarının eski Türklerin saygın insanları gömdükleri kurgan mezarlarına çok benzemesi özellikle ilgimizi çekmektedir. Gence mezarlığında böyle mezarlarla şimdi de karşılaşılabilir.

Bütün olumsuzluklara rağmen Nizami türbesi 2011 yılında esaslı bir şekilde tamir edilmiştir.

BÖLÜM II

2. ŞEREFNÂME

“İskendernâme” Hicri 597 yılında (Miladi 1200) Azerbaycan Atabeylerinden Nusreteddin Ebubekir Muhammed’in şerefine yazılmıştır. Bu destanın Yunan versiyonu kaybolmuştur. Doğu dillerine tercümesi muhafaza olunmuş Yunanlı Kallisfon’un uydurma kitabından alınmıştır. Nizami her zamanki gibi çeşitli eski ve yeni kaynaklardan topladığı bilgileri 10.540 beyitlik bir mesnevi haline getirmiştir.

“İskendernâme” iki kısımdan oluşmaktadır. 6896 beyitten oluşan birinci kısım “Şerefnâme-yi İskenderi”, 3644 beyitten oluşan ikinci kısım “İkbalnâme-yi İskenderi”dir. Her iki kısım peş peşe ara verilmeden yazılmıştır.

Türk edebiyatında Ahmedi, Hamzavi, Ahmed-i Rıdvan, Ali Şir Nevayi, Behiştî Sinan, Ebu Hasan Turtusi, Karamanlı Figani, Lami Çelebi gibi isimlerin bu türde eserleri mevcuttur. Bu listeye mütercimi meçhul mensur bir İskendernâme de eklenebilir.

“Anadolu başta olmak üzere, Azerbaycan, Balkan (Bulgaristan), Gagavuz, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur Türklerinde İskender’i konu alan anlatmaların varlığı tespit edilmiştir.

Bu bakımdan özellikle Azerbaycan sahası Türk edebiyatı oldukça zengindir. Derlenen metinlerde bir kısmı İskendernâmelerde anlatılan konularla ortaktır. Diğer kısmı ise söz konusu hacimli eserlerde bulunmamaktadır. Bu sahada derlenen metinlerde, İskender’in doğumu, padişah olması, balıklardan haraç alması, boynuzlu oluşu, savaşları, filozoflarla ilişkileri, âb-ı hayatı arayıp bulamaması ve ölümü gibi birçok konu anlatılmaktadır. Azerbaycan coğrafyasında İskender’i konu alan anlatmaların yaygınlık kazanmasında Genceli Nizami’nin İskendernâmesi’nin önemli bir etkisi vardır.”³⁶

³⁶ İsmail Avcı, *Türklük Mülâhazaları*, Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İskender-i Zülkarneyn, (Balıkesir Üniversitesi: 2015), 329, 330.

Nizami'den önce bu eseri meşhur İran şairi Firdevsi kaleme almıştır. Firdevsi, eski İran padişahlarının tarihinden bahseden “Şahnâme”de kısmen İskender'den de bahsetmiştir. Nizami ise eserin tamamını İskender'e ayırmıştır.

Şerefnâme'de sanatkârın son ideal hükümdarı olan İskender, tarihi kişilik kazanmıştır. Aynı zamanda Yakın Doğu'nun bazı ülkelerini istila etmiş Makedonyalı İskender'in kusursuz ve ideal hükümdar olarak seçilmesi de eserde dikkat çekmektedir. Nizami, İskender karakterini ortaya çıkarırken şahsi düşüncelerine yer verdiği gibi, tarihi kaynaklara da başvurmuştur. Bu da İskender'in hayatını yazarken daha doğru bilgiler vermesini sağlamıştır. İskender karakteri Nizami'nin diğer hükümdar karakterlerinden farklıdır. Şöyle ki, İskender'in bütün savaşları özgürlük savaşlarıdır ve bu Nizami tarafından takdir edilmiştir. Ve eserde şair İskender'le birlikte bütün halkı adaletin kalıcılığına seferber etmiştir.

Bu eserde Dara ve İskender karakteri birbirine zıttır. İskender sabırlı, soğukkanlı, önerilere kulak asan ve anlayan bir insandır. Dara ise tam tersine sinirli, düşünmeden hareket eden bir insandır. Dara zulüm ve zorbalığın, İskender ise hak ve adalet simgesidir. Fakat İskender adaletli hükümdar olarak güzel şeyler başarsa da onun görüşlerinde bazı kusurlar bulunmaktadır. İskender'in şahlıktan kaynaklanan bencillik ve cihangirlik hülyası özellikle Nüşabe'nin ülkesine gelmesiyle kendini açık bir şekilde göstermiştir.

Nizami diğer eserlerinde yaptığı gibi bu eserinde de sadece hadiselerin betimlemesine değil karakterlerin zayıf ve güçlü yönlerini açmakta da genelleme yoluna gitmiştir. Eserde İskender'in Azerbaycan'a seferi tesadüf olarak verilmemiştir. İskender burada hayatı ve toplumu, hadiselerin özünü ondan daha iyi kavrayan birisi olduğunu anlatmaktadır. Ondandır daha tedbirli ve adaletli bir hükümdar vardır. Onun daha çok şey öğrenmesi gerekiyordur ve şunu daha iyi anlamalıdır ki ”tek başına dünyaya sahip olmak mümkün değil.”³⁷

Nizami'nin düşüncelerinin olumlu etkisi N. Tusi'nin toplumla ilgili çalışmalarında ve ilmi görüşlerinde silinmez izler bırakmıştır. O, bir Yunan âliminin eserine yazdığı

³⁷ Kasım Cahani, *Azerbaycan Edebiyatında Nizami Ananeleri*, (Bakü: İlim, 1979), 93-96.

mukaddimede Nizami'nin adaletli hükümdar düşüncesinin etkisi ile dönemin en güncel meselesi olan adaletli hükümdarın faaliyet ve vazifesini araştırarak yazmıştır: "Padişahlığın talimi iki tanedir. Biri kılıç diğeri kalem". Tusi'ye göre kılıç sallamayı başaran hükümdar kalemle de maharet göstermelidir. Bütün bunlardan başka Tusi diyor ki adaletli şah olmak isteyen birisi dört şartı kabul etmelidir. Âlime göre bu şartlar adaletli olmak, düşmanla iyi geçinmek, arkadaşla insafla yaklaşmak, ahali arasında doğruluğu yaymak.³⁸

Bu tavsiyeleri "İskendernâme"de vezir Aristo hükümdar İskender'e vermiştir.

İskender dünyanın dört bir yanını gezmiş bir padişaktır. Zerdüşt dininden başka hiçbir geleneğe dokunmayarak Keyan tahtına çıkmıştır. Yunanistan'da altına sikke vurdurmuştur. Deri (Eski Fars) dilinde olan bütün kitapları Yunan diline tercüme ettirmiştir. Aynayı icat etmiştir. Mısırlıları Zengibarlardan kurtarmıştır. Yeryüzünü "Hint siyahlığı" ve "Rus sarılığı"ndan temizlemiştir. Çinlilere gemi kullanmasını öğretmiştir. Keyhüsrev'e naip olmuştur. Yirmi yaşında şahlık davulu onun adına vurulmuştur. Yirmi yedi yaşında ona peygamberlik verilmiştir. Onun peygamber olduğu gün tarihin başlangıcıdır. Din sayesinde insanlara beraberlik, adaletli devlet sayesinde memleketlere huzur ve saadet getirmiştir. Dinin birçok hikmeti, dünyanın sayısız yapıtları ondan hatıra kalmıştır. Hindistan'dan Rum'a kadar mühim şehirler yaptırmıştır. Derbent'i ilk kez Derbent etmiştir. Yecuc-Mecuc seti ondan hatıradır.

Dünyayı seyahat ederken yolları ölçmüştür. At sürdüğü her ülke abat olmuş, her tarafa adalet yaymıştır. Fakat ölüm geldiğinde o da diğer faniler gibi aciz kalmıştır:

Yalnız zerdüştlüğü kabul etmemiş. Başka adetlere itaat etmiş. Dünyada ilk önce o ziynet kurdu, Yunan'da sikkeyi altından vurdu. İskender emriyle vermiş her kuyumcu, Altının suyuyla gümüşe ziver. Farsçadan her eser geçmiş eline, Tercüme ettirmiş Yunan diline.	Yalnız zərdüştlüyü qəbul etməmiş. Başqa adətlərə etdi pərəstiş. Dünyada ilk əvvəl o zinət qurdu, Yunanda sikkəni qızıldan vurdu. İskəndər əmrilə vermiş hər zərgər, Qızılın suyuyla gümüşə zivər. Farscadan hər əsər keçmiş əlinə, Tərcümə etdirmiş yunan dilinə.

³⁸ a. g. e., 150.

Kapıda üç nöbet davul çaldırmak İskender devrinden kalmıştır ancak. Yıldız aynasıyla o büyük Sezar Karanlık içinden çıkardı gevher. Sildi kargaşayı, eski dünyadan. Taht aldı, taç aldı yaşlı Dara’dan. Hint’in sevdasını, Rus safrasını Silerek parlattı şen dünyasını. Fikri bir aynadır Çinliler için. Odur KeyHüsrev’in tahtına üstün, Ömründen geçerken tam yirmi yıl Şahlığa yüksekten çaldırdı davul. Yirmi yediye gelince yaşı Peygamber olarak, yükseldi başı. İskender o gün ki, peygamber oldu, Onun tarihine nakış vuruldu. Dine yol gösteren bir hikmet oldu, Dünyada mübarek bir devlet oldu. Din için etti çok deliller icad, Bu dünya yüzünü eyledi abat. Dünyayı gezerken döndü her yere, Eyledi çok büyük şehirler bina. Hint’ten başlayarak Yunan’a kadar- Her yerde yaptırdı büyük şehirler. Semerkant şehrine o verdi ziver, Cend’i de yaptırmış büyük İskender. Her’i de hatıra kalmıştır ondan, Var mıdır böyle bir memleket kuran? Derbent’i diyorlar İskender kurdu, Akıyla o şehre büyük set vurdu. Bulgar şehrini o etti ber karar, O şehrin adıdır aslında Bün–kar. Bağlayıp dağları birbirine, Yecuc duvarını o çekti yine. Çok bina yapmıştır bunlardan başka,	Qapıda üç növbət təbil vurdurmaq İskəndər dövründən qalmışdır ancaq. Ulduz güzgüsüylə o böyük qeysər Qaranlıq içindən çıxardı gövhər⁷⁹. Sildi şurişləri köhnə dünyadan. Taxt aldı, tac aldı qoca Daradan. Hindin sövdasını, rus səfrasını Silərək parlatdı şən dünyasını. Rəyi bir güzğüdüür çinlilər üçün. Odur Keyxosrovun taxtına üstün. Ömründən keçirkən tam iyirmi il Şahlığa ucadan vurdurdu təbil. İyirmi yeddiyə çatınca yaşı Peyğəmbər olaraq, ucaldı başı. İskəndər o gün ki peyğəmbər oldu, Onun tarixinə naxış vuruldu. Dinə yol göstərən bir hikmət oldu, Dünyada mübarək bir dövlət oldu. Din üçün etdi çox dəlillər icad, Bu dünya üzünü elədi abad. Dünyanı gəzərkən döndü hər yana, Elədi çox böyük şəhərlər bina. Hinddən başlayaraq Yunana qədər - Hər yerdə tikdirdi böyük şəhərlər. Səmərqənd şəhrinə o verdi zivər, Cəndi də tikdirmiş böyük İskəndər. Həri də yadigar qalmışdır ondan, Varmıdır belə bir məmləkət quran? Dərbəndi deyirlər İskəndər qurdu, Əqliylə o şəhrə böyük səd vurdu. Bulqar şehrini o etdi bərqərar, O şəhrin adıdır əslində Bün-qar⁸⁰. Bağlayıb dağları biri-birinə, Yəcuc hasarını o çəkdi yenə. Çox bina salmışdır bunlardan başqa,

Onları saymaqla gəlməz ki sona. Pak olan o vücut, yüce hükümdar Yerləri bölüşdürməyə verince karar, Dünyaya gəlmədən önce haç düşkünü, Çekti bu dünyada haç gibi bir hat. Aynı bu dörtdən atlası hatla Həndəsi ölçüyü keçirdi ele. Dörtdən üstünə bir də artırdı, Bu dokuz feleğe, beş nöbet vurdu. Bir çivi uzamış Kuzey kutbuna, Bir kökü uzamış gitmiş Cənuba. İpinin bir ucu Maşrığa varmış, Diğəri Mağribə kol-kanat atmış. Dünyada bu genişlikte, uzunlukta böyle, Yüksək bir makam kimdə var, söyle. O gün ki, istədi gezsın dünyayı, Ölçməyə başladı önce her yeri. Her bir topografiyadan, aşamalardan Kalmadı bir qarış yer ölçülməyən. Bu işdə hesabsız yer ölçən vardı, Yüzlərcə katiplər ölçüp yazardı. Uzun iplər ilə ölçüldü çöllər, Hesaba alındı bütün menzillər. Aldığı quruda o saray kurdu, Mənzil-mənzil yolu ölçüyə vurdu. Mavi dənizdən də edərək səfər, Onu da ölçüyə aldı İskəndər. Dənizdə yol ölçən iki gəmi var, Uzun bir ip ilə bağlanmış onlar. Birisini yerində demir atan gəmi, Diğəri ip boyu öne gider. Sonra yol gidənə demir atarak Demirli gəmiyə takardı ayak. Kah onu, kâh bunu böyle sürürdü, Korkmadan dənizi bölüp ölçərdi.	Onları saymaqla çatmaz ki, başa. Pak olan o vücut, ulu tacıdar Yerləri təqsimə verincə qərar, Dünyaya gəlmədən əvvəl xaçpərəst, Çəkdi bu dünyada xaç kimi bir xətt⁸¹. Həmin bu dördbucaq ətləsi xətlə Həndəsi ölçünü keçirdi ələ⁸². Dörd bucaq üstünə bir də artırdı, Bu doqquz fələyə, beş növbət vurdu⁸³. Bir mıxı uzanmış Şimali qütbə, Bir kökü uzanıb getmiş Cənubə. İpinin bir ucu Məşriqə çatmış, O biri Məğribə qol-qanad atmış. Dünyada bu endə, uzunda böyle, Uca bir barıqah kimdə var, söylə. O gün ki, istədi gəzsın dünyanı, Ölçməyə başladı əvvəl hər yanı. Hər bir məsahətdən, mərhələlərdən Qalmadı bir qarış yer ölçülməyən. Bu işdə hesabsız yerölçən vardı, Yüzlərcə katiblər ölçüb yazardı. Uzun iplər ilə ölçüldü çöllər, Hesaba alındı bütün mənzillər. Aldığı quruda o saray qurdu, Mənzil-mənzil yolu ölçüyə vurdu. Mavi dənizdən də edərək səfər, Onu da ölçüyə vurdu İskəndər. Dənizdə yol ölçən iki gəmi var, Uzun bir ip ilə bağlanmış onlar. Birisini yerində salardı ləngər, O biri ip boyu irəli gedər. Sonra yol gedənə ləngər salaraq Ləngərli gəmiyə taxardı ayaq. Gah onu, gah bunu belə sürürdü, Qorxmadan dənizi yarıb ölçürdü.

Böyle bir yolla bu mühendisler Ölçerdi sahildən sahile kadar. Dünyadan kederi şah sile-sile Ölçüyə aldı bu hendese ile. Yerleri, yolları bu İskender'in Öz tədbir ölçüsü etmişdir təyin. O, rubi-meskunu etdi aşikar, Yoxsa bu yerlere başqa kim varır? İskender hər yere atını sürdü, O yerlər şenlendi, saadet buldu. Dağlara, çöllərə buldu bin çare, Ölümün elində kaldı çaresiz.	Belə bir yol ilə bu mühəndislər Ölçürdü sahildən sahile qədər Dünyadan kədəri şah silə-silə Ölçüyə aldı bu həndəsə ilə. Yerləri, yolları bu İskəndərin Öz tədbir ölçüsü etmişdir təyin. O, rübi-məskunu etdi aşikar⁸⁴, Yoxsa bu yerlərə başqa kim çatar? İskəndər hər yerə atını çapdı, O yerlər şənləndi, səadət tapdı. Dağlara, çöllərə tapdı min çarə, Ölümün əlində qaldı biçarə. (Gencevi 2004: 57-60).

Nizami İskender karakterinde bazı dəyişikliklər də yapmışdır. Məsələ İskender'i bir Müslüman kimi Kəbə'ye götürmüş, Türk olaraq Ruslarla savaştırmışdır. Berde hökumdarı gözəl Nüşabə'yi Ruslardan kurtarmışdır.

Şair yazdığı bu əsərlə ilgili iləri geri danışanların, eleştirenlerin, kusur bulanların mutlaka çıkacağını bilmektedir.

12. yüzylın düşünürü Nizami çoğu zaman 19. yüzylın filozofu Spenser kimi “Sanat için söylenen yalan doğruya lezzet katan tuz gibidir” diyerek durumu böyle değerlendirmiştir. “Yalana benzeyen doğrudansa doğruya benzeyen yalan daha makbuldür” demiştir:³⁹

Artık ben ne yazsam bu şen destanda, Az-çok, fazla-eksik olacak onda. Her tarih şiir ile alsa yaraşık, Şüphesiz, olacak biraz karmaşık. Çünkü incelikdir işim, sanatım, Haklıyım, bu işte çıksa bir haltım. Doğru görmediğim sözlerden kaçtım, Ondan yüz çevirip başka yol açtım.	Artıq mən nə yazsam bu şən dastanda, Az-çox, artıq-əskik olacaq onda. Hər tarix şer ilə alsa yaraşiq, Şübhəsiz, olacaq bir az dolaşiq. Çünki incəlikdir işim, sənətim, Haqlıyam, bu işdə çıxsə qələtim. Doğru görmədiyim sözlərdən qaçdım, Ondan üz çevirib başqa yol açdım.

³⁹ Memmed Emin Resulzade, *Azərbaycan Şairi Nizami*, (Bakü: Azer Neşriyat, 1991), 131.

Dizdim bu tarihten öyle bir destan, Gönlünden bir sevinç duysun okuyan. Çok incelik gezsən, arasan, yəni Yalana götürür sözün dizgini. Yazdığım sözlərə vermezsem ziver, Yenilik vermez o eski nağmələr, Kaleme gerektir öyle söz almak, Şuurdan, akıldan olmasın uzak. Parlak inci gibi dizilen sözler Akla sığmaz ise yalana benzer. Doğruya azıcık benzeyen yalan İyidir yalana benzer doğrudan.	Düzdüm bu tarixdən elə bir dastan, Könlündə bir sevinc duysun oxuyan. Çox incəlik gəzsən, axtarsan, yəni Yalana aparar sözün yüyəni. Yazdığım sözlərə verməsəm zivər, Yenilik verməz o köhnə nəğmələr, Qələmə gərəkdir elə söz almaq, Şüurdan, ağıldan olmasın uzaq. Parlaq inci kimi düzülən sözlər Ağıla sığmazsa yalana bənzər. Doğruya azacıq bənzəyən yalan Yaxşıdır yalana bənzər doğrudan. (Gencevi 2004: 60).

“Şerefnâme” Abdulla ŞAİK tarafından Fars dilinden Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir.

İskendernâme eseri Nizami'nin hacim olarak en büyük ve en son eseridir. 60 yıllık şairlik tecrübesinden sonra yazılmış bu eseri şair, kendi isteğiyle yazmıştır. Eserin kahramanını, tarihi bir kişilik, savaşlar görmüş işgalci fatih olarak değil, estetik bir karakter olarak canlandırmıştır. İki kısımdan oluşan bu eserde yazar önceki eserlerde belirttiği birtakım fikir ve düşüncelerini genellemiştir. Nizami mert, iradeli, akıllı ve becerikli Berde hükümdarı Nüşabe karakterini ortaya çıkarmakla yeni tip devlet başçısından, adaletli yapıdan bahsetmiştir. Bu eserde Nizami'nin amacı savaşların ayrıntıları değil, Yunanlıların Doğu medeniyetleriyle tanışması ve bu yolla iki medeniyetin karışmasıdır. İskender yanındaki filozofların ısrarıyla deri üzerinde yazılmış “Avesta” metinlerini Yunanistan'a göndererek tercüme ettirip öğrenilmesini tavsiye etmiştir. İskender Nizami'nin yazdığına göre kendi vatanında görmediği birçok medeniyet ve toplumla alakalı gerçek hadiseler hayatin mucizeleri olarak bakmıştır. O, yol boyunca çeşitli ülke, halk ve medeniyetlerle karşılaşmış, Hint talimcilerinin talimleriyle tanışmış, Kuzey'e doğru dönerken elmas çölüne gelmiştir. Eserde en önemli medeni hadise İskender'in “başkansızlar” ülkesine gelmesidir. O, buradaki insanların hayatı, düşüncesi, birliğe dayanan toplumsal yönetim usulünü gördüğünde hayret etmiştir. Nihayet İskender Kuzey karanlığında hayat suyunun

haberini alıp oraya yol bulmak istemiştir. Ebedi hayatın aranması en eski medeniyetlerde, aynı zamanda Şumer destanlarında da olmuştur. Şumer destanında da ölümsüzlüğün çaresi Doğu’da ihtimal ki Hazar veya Urmiya adalarının birinde aranmıştır. Onun çaresini bu adanın insanı Uminanitdin bilmektedir. Zerdüş inancına göre ise ölümsüzlüğün ilacı “Hoym” bitkisidir.

İskender Hızır peygamberle zulmete giderken yolu şaşırır, Hızır ise hayat suyunu bulup içer ve bunu İskender’e söyler. Böylece, İskender Yunanistan’da değil, Doğu seyahatleri zamanında görüp öğrendiği Doğu medeniyetleri, Doğu ilmi-felsefi bakış açısı sonucunda akli olgunlaşmanın zirvesi olan peygamberlik makamına yükselir. Bu yönden “İskendernâme” Nizami’nin estetik-felsefî alanındaki çalışmalarında son kâmil eseridir.

İskender’in peygamberlik seferi fatihlik seferinden ciddi şekilde ayrılır. İskender’in hayat yolu ve onun bir kişilik olarak yükselişi şahlıktan peygamberliğe doğrudur. Şahlıkta kahraman kendini kişilik olarak kabul ettirmiş, kendi iddialarını hayata geçirmiştir. Filozoflukta o, akli olgunlaşma sonucunda iddialardan kurtulmuş, düşündükçe insanın dünya ve ebediyet karşısında çok aciz ve küçük olduğunu anlamıştır. Peygamberlikte ise o, kusurlardan kurtulmuş, tam olgunlaşma sınırına varmıştır.

Fatihlik insanın Allahlık iddiasıdır. Bu yüzden de İskender dünyaya sahip olduktan sonra hayat suyunun peşine düşmüştür. Fakat filozofluk insanın kendi gücünü algılamakla birlikte aynı zamanda güçsüzlüğünü itiraf etme becerisidir. Peygamberlikse insanın bütün iddialardan kurtulması ve saadetini Allah’a ve insanlara hizmette görmesidir.

Böylece “Şerefnâme” İskender’in cihangirlik, ”Hıradnâme” filozofluk, “İkbalnâme” peygamberlik tarihidir.

Fatih İskender bütün dünyayı yendi fakat ölümü yenemedi.(hayat suyunu bulamadı). “Şerefnâme”nin esasını İskender’in fatihlik seferleri tutmaktadır. Nizami, kahramanını aciz bir dünya düşkününü olarak değil adalet ve hak koruyucusu olarak bizlere sunmaktadır.

Esas hadiselerle geçmeden önce şair Allah'ın methini, peygamberin miracını yansıtan kısımlar vermektedir. Burada şair insan ve dünya, insan ve Allah, insan ve ahiret gibi problemleri çözümlemektedir. Daha sonra Nizami kahramanını derin felsefi ve dini meselelerle karşılaştırmaktadır. Nizami kendi fikir mabedini ilahi hikmetler üzerinde yükseltmektedir.

Daha sonra İskender'in hayatı gösterilip değerlendirilmektedir. Ne kadar muhteşem ne kadar görkemli kişilik olsa da İskender yine de insandır ve bir insan olarak onun yeri gök kubbesinin altıdır.

Eserde kahramanın hayatı doğduğu günden ölene kadar yani hadiseler yalnız bir merkez etrafında hareket etmektedir. Eserin özü İskender'in hayatı ve akıbeti ile bağlantılıdır. Onun adaletli şah Feylegus (Filip) gibi babası, dahi ve bilgili Nekumaxos (Nikumaş) gibi öğretmeni, derin zekâlı bir filozof gibi arkadaşı ve veziri Aristo vardır.

“İskendernâme” her şeyden önce insan hakkında felsefi bir eserdir. Burada esas amaç insan düşüncelerinin açıklanması, insan felsefesinin ortaya çıkmasıdır. Nizami kahramanını çeşitli durumlarda, çeşitli taraflarda, savaşlarda ve tarihi hadiselerde, zor ve mucizevi durumlarda göstermekle insanın iç düşüncelerini açıklamak istemektedir. İskender'in yaptığı işlerle birlikte geçirdiği his ve heyecanların, manevi-psikolojik durumların da önemli olduğu görülmektedir.

Kahramanlık destanlarında düşmanı yendikten sonra sevinç ve gurur hissi doğmaktadır. Fakat İskender Zencileri yendikten sonra iki his yaşamaktadır: Birisi sevinç, diğeri üzüntü. O, düşmanın düştüğü bu duruma acımakta, yüzü gülse de içinde ağlamaktadır. Bu eserde şöyle geçmektedir:

Şah şanlı zaferle dolgun yağmadan Şenlenip kurtuldu dertten, kederden. Bir dünya leşe ibretle baktı, Güldüyse, kalbinden gizli kan aktı Ki, niçin savaşta bu kadar insan Mahvoldu zehirli oktan, kılıçtan?	Şah şanlı zəfərlə dolğun qarətdən Şənlənib qurtuldu qəmdən, zillətdən. Bir dünya cəmdəyə ibrətlə baxdı, Güldüsə, qəlbindən gizlin qan axdı Ki, nəçin döyüşdə bu qədər insan Məhv oldu zəhərli oxdan, qılıncdan?

Yanlışdır her suçu bunlarda görmək, Kendimde görmək de hatadır, gerçək.	Yanlışdır hər suçu bunlarda görmək, Özümdə görmək də xətdir, gerçək. (Gencevi 2004: 100).

Heyecanlar, düşünceler, ikili hisler, açıklanması zor olan sorular, hayat, tarih, insan, akıbet gibi hikmetlerin derinden araştırılması-bütün bunlar İskender'in zihnini ve kalbini meşgul eden, onun karakterini değerlendiren meselelerdir. Nizami kahramanının iç dünyasını hiçbir zaman kenara atmamaktadır. Bu da onun bir Rönesans şairi gibi değerlendirilmesine sebep olmaktadır.

İskender'in zaferle vatana dönüşü ve onun görkemli bir şekilde karşılanması kahramanlık destanının mantığına uygun olarak betimlenmektedir. Bununla birlikte esere has küçük ayrıntılar da büyük yer tutmaktadır. Örnek: Mısır zaferinden sonra İskender'in Dara'ya gönderdiği hediyelerin betimlenmesi veya savaşta ele geçen mallar ve buna benzer birçok örnek gösterebilir. Eserde şöyle geçmektedir:

Öyle ki, Dara'ya geldi sıra, Deve kervanına yüklendi servet. Yoldaki yüklerin çoğu altındı, Buhara'ya kadar kervan dizildi. Mertlikle iş gördü, tedbirler etti, Eski gelenekler yolundan gitti. Değerli mallardan saçtı biraz, Dünyada görmemiş onu kimse. Her çeşit güzel şeyler, değerli taşlar, Çeşitli kokular, ipekler, atlar... Saf altından başka, halis muteber, Bir sürü müşk ile bir sandık amber, Bir harman eritilmiş saf gümüş sıra sıra Bir oda saf ağaç, dizilmiş yığın yığın, Odun yüklü develer yükseldi dağdan, Her yükün tahmini ağırlığı yüz batman. Birçok güzel kılıç, cevahir nigar, Zürafa derisi gibi halılar, Hizmete yarayan vücudu sağlam.	Elə ki, Daraya yetişdi növbət, Dəvə karvanına yükləndi sərvət. Yoldakı yüklərin çoxu qızıldı, Buxaraya qədər karvan düzüldü. Mərdliklə iş gördü, tədbirlər etdi, Köhnə ənənələr yoluyla getdi. Dəyərli mallardan saçdı bir qədər, Dünyada görməmiş onu bir nəfər. Hər cür gözəl şeylər, cəvahiratlar, Növbənöv ətirilər, ipəklər, atlar... Saf qızıldan başqa, xalis mötəbər, Bir xalvar müşk ilə bir sandıq ənbər, Bir xırman ərinmiş saf gümüş lay-lay Bir otaq saf kafur, düzülmüş tay-tay, Ud yüklü dəvələr ucaldı dağdan, Hər yükün təxminən vəznə yüz batman. Bir çox gözəl qılınc, cəvahirnigar, Zürafə dərisi kimi xalılar, Xidmətə yarayan vücudu sağlam.

Gül yüzlü cariyeler, hem yiğit kulam. Fil kemiklerinden nakışlı tahtlar, Gevherle işlenmiş sayısız tac var. Yüce fil gövdeli bir alay esir, Kolunda, boynunda düğümlü zincir. Birçok deve yükü, kesik kulaklar, Saman tepilmiş sayısız başlar. Yüzlerce savaşı, dağ heykelli fil, Çarpışma zamanı en coşkun bir Nil. Bu antik şeylerle yüce İskender Bir elçi gönderdi metin, muteber. Dara'ya getirdi elçi nameyi, Çekti huzuruna o hazineyi.	Gülçöhrə kənzilər, həm igid qulam. Fil sümüklərindən naxışlı taxtlar, Gövhərlə işlənmiş qədərsiz tac var. Uca fil gövdəli bir alay əsir, Qolunda, boynunda düyümlü zəncir. Bir çox dəvə yükü, kəsik qulaqlar, Saman təpilmiş baş bir neçə xalvar. Yüzlərcə döyüşən, dağ heykəlli fil, Çarpışma zamanı ən coşğun bir Nil. Bu əntiq şeylərlə uca İskəndər Bir elçi göndərdi mətin, mötəbər. Daraya gətirdi qasid naməni, Çəkdi hüzuruna o xəzinəni. (Gencevi 2004: 103,104).

Emretti: "Ganimet saklayan erler Çapulun sayısından versinler haber! Rus, Bertas ve başka halktan alınan Sıra dağlar gibi hazine, saman. Kâtipler hesaba etsinler dikkat, Öğrensin ne kadar vardır ganimet." Ganimet çekenler durmadı daha, Sayısız ganimet çekti dergâha. Açıldı her başı bağlı hazine, Baktıkça sevinçten kalp çarptı yine. Yüklerde o kadar taş, gevher vardı, Sayısı yok, sayanlar hep yanılırdı. Saf maden altını, civa gümüşü, Mehtabı ışıktan atar görüşü. Sayısız kıymetli taş, sayısız gevher, Altın kalkan, kocaman giysili zırhlar. Hususi dokunmuş pamuk kumaş ve keten, Sıra dağlar gibi yığılmış her yer. Altınla işlenmiş sayısız giysi, Yıldız gibi parlayan sayısız kalkanlar.	Əmr etdi: "Qənimət saxlayan ərlər Qarətin sayından versinlər xəbər! Rus, Bərtas və başqa xalqdan alınan Silsilə dağ kimi xəzinə, saman. Katiblər hesaba etsinlər diqqət, Öyrənsin nə qədər vardır qənimət". Qənimət çəkənlər durmadı daha, Qədərsiz qənimət çəkdi dərgaha. Açıldı hər başı bağlı xəzinə, Baxdıqca fərəhdən çırpındı sinə. Yüklərdə o qədər daş, gövhər vardı, Sayı yox, sayanlar hey yanılırdı. Saf mədən qızılı, civə gümüşü, Məhtabı işıqdan salır görüşü. Batmanla zəbərcəd, xalvarla gövhər, Qızıl qalxan, nəhəng donlu zirehlər. Xüsusi toxunmuş mitqal və kətan, Silsilə dağ kimi qalanmış hər yan. Zər ilə işlənmiş qədərsiz paltar, Ulduztək parlayan sayısız qalxanlar.

Kılıç, tüylü deri dağ gibi durur, Sayılamıyordu kapkara samur. Saf kakum o kadar yüklənmiş, görünce, Ne saymaq mümkündür, ne de söylemek. Al tilki derisi, sincaplar parlak, Hele nal görmemiş bir yıldı at yavrusu. Saf vaşak deriden meclis olur şən, Gündüzə ben düşmüş kara geceden. Bunlardan başqa çox xəzinə, saman, Yürek sıkılırdı onu saymaktan. Padişah baxınca o derilərə Bir cənnət baharı gəldi nazara. Onları tanıdı bir bir hökəmdar, Her mal ne gibi bir işə yarar. Gördü parça parça sincapla samur, Öylece üst-üstə dökülmüş durur. En başta asılmış bir eski deri. O kadar eskidir gitmiş tüyləri. Tek tek inceledi o deriləri, Bilemedi nedir o asılmış deri. Sordu ki: "Bu eski derilər nedir? Ne gibi bir süse bunlar əl verir?" Çox incə bir cavab verdi Rus ona: "Gördüyün mallar borçludur buna! Deriyi hor görme, "eskidir" diye, Değerli servettir bizim ölkəyə. Zahirdə çirkinsə bu eski deri, Bizcə hər deriden çöktür dəğeri. Her bir deri toplayan çıksa pazara, Pazarda bu tüysüz deridir para. Sabit değılsə də bu sim ilə zər, Çünkü devran onu tez-tez değışir. Bizim sikkemizdir bu eski deri. Tüy kadar eksilmez bunun dəğeri." Bu işə çox hayret etdi hökəmdar,	Qılınc, tüklü dəri dağ kimi durur, Saya gəlməyirdi zil qara samur. Saf qaquum o qədər yüklənmiş, görək, Nə saymaq mümkündür, nə də söyləmək. Al tülkü dərisi, sincablar parlaq, Hələ nal görməmiş bir ilxı daylaq. Saf vaşaq dəridən meclis olur şən, Gündüzə xal düşmüş qara gecədən. Bunlardan başqa çox xəzinə, saman, Ürək sıxılırdı onu saymaqdan. Padişah baxınca o dərilərə Bir cənnət baharı gəldi nəzərə. Onları tanıdı bir-bir hökəmdar, Hər mətah nə kimi işə yarayar. Gördü parça-parça sincabla samur, Eləcə üst-üstə tökülmüş durur. Ən başda asılmış bir köhnə dəri. O qədər köhnədir getmiş tükləri. Nəzərdən keçirdi o dəriləri, Bilmədi nədir o asılmış dəri. Sordu ki: "Bu köhnə dərilər nədir? Nə kimi bəzəyə bunlar əl verir?" Çox incə bir cavab verdi rus ona: "Gördüyün mətahlar borcludur buna! Dəriyə xər baxma, "köhnədir" deyə, Dəyərli sərvətdir bizim ölkəyə. Zahirdə çirkinsə bu köhnə dəri, Bizcə hər dəridən çoxdur dəyəri. Hər bir dəri yığan çıxsə bazara, Bazarda bu tüksüz dəridir para. Sabit deyilsə də bu sim ilə zər, Çünki dövran onu tez-tez dəyişər. Bizim sikkəmizdir bu köhnə dəri. Tük qədər əksilməz bunun dəyəri". Bu işə çox həyrət etdi tacidar,

Bu emre, bak, nasıl boyun koydular. Vezire söyledi: "Her bir devletin Kolunu siyasət etmişdir mətin. Bak, nələr yaradır xalq siyasəti. Deriyə verir bir altın dəyəri. Bu yerdə gördüyüm bütün şeylərdən Yalnız ben bu işə derim aferin. Bu xalqda olmasa böylə bir gəvhər. Bu yerdə bir şahsa kim boyun əgər? Her kim etməmişsə bir hünər izhar, Yalnız bu hünərlə Rus şahlıq qurar." Sona erince ganimət günü Yerine getirdi hakkın şükrünü.	Bu əmrə, bax, necə boyun qoydular. Vəzirə söylədi: "Hər bir dövlətin Qolunu siyasət etmişdir mətin. Bax, nələr yaradır xalq siyasəti. Dəriyə verir bir qızıl qiyməti. Bu yerdə gördüyüm bütün şeylərdən Yalnız mən bu işə dəyəyəm əhsən. Bu xalqda olmasa belə bir gövhər. Bu yerdə bir şəxsə kim boyun əyər? Hər kim etməmişsə bir hünər izhar, Yalnız bu hünərlə rus şahlıq qurar." Vurulunca başa qənimət günü Yerinə yetirdi haqqın şükrünü. (Gencevi 2004: 369-371).

Bu hədiyyələr sadəcə İskender'in cömert olmasından deyil eyni zamanda onun zaferinin böyüklüyündən xəbər vermektedir. O yüzdən Dara bu hədiyyələri qəbul edərkən sevinməmişdir və elçilərə təşəkkür bilə etməmişdir. Bunu öyrənən İskender özünü aşağılanmış hissetse də bundan kimseyə bəhsetməmişdir. Çünki o zaten qalib olduğunu bilməkdir. Epik səhnələrlə birlikdə lirik səhnələr də bətimləmədə geniş yer tutmaktadır.

Mısır zaferindən sonra İskender Dara ilə savaşımaq istəməkdir. Ona hara qəndərmez, qəndərdikləri hədiyyələri də geri istic. Gücünün farkına varan gənç savaşıçı ölkələr fəthetmək istic. Bir gün İskender avlanırken avda fal tutar və bahtının açıq olduğunu görür. Onun nişanladığı kuş (keklik) digər kuşu yener fakat uçup giderken başka bir kuş tarafından avlanır. Böyüklerin önerisiylə İskender sabreder. Zaten Dara'nın ilk önce savaş açacağını bilməkdir. Bununla birlikdə İskender'i her zaman bir düşünce rahatsız eder acaba Keyler sülalesinin varisini tahtından indirirse felek onu cezalandırır mı? Fakat böyükler bu kararı şöyle dəğərlandırməkdir, Dara zaten zulmeden bir şahıtır və xalqının nefretini qazanmışdır. Əğər İskender onu yenerse tam tersinə İran özgür olacaq və İran xalqı refaha erecektir. O yüzden də İskender fatihliğı sadəcə aç gözlülükdə və yağmada görməməkdə tam tersinə dünyada adaleti sağlamaq için uğraşmaktadır.

Veziri Aristo padişahına gittiği ülkelerde “Siyavuş kanı”na benzer kin doğuracak eylemlerden kaçınmasını tavsiye eder. (Siyavuş İran padişahı Keyhüsrev’in Turan şehzadesinden doğmuş oğludur. Babasından gördüğü haksızlık yüzünden o, Turan’a sığınmış ve burada Afrasyab’ın kızı Firengis ile evlenmiştir. Bir rivayete göre Siyavuş arabozucuların fitnesiyle İran’la gizli iletişimde olduğu gerekçesiyle suçlanmış ve kayınpederi Afrasyab tarafından öldürülmüştür. İran ile Turan arasında tarihi savaş başlamıştır. “Siyavuş kanı dökmek” haksız yere kan dökmek demektir. ”Şahnâme”de bu hikâyeye mühim yer verilmiştir) “Aşağılanmamak için kimseyi aşağılama” tavsiyesini eden vezir İranlıların bir gün Dara’nın intikamını almak için ayaklanmalarından korkar. Bu yüzden memleketi yerli şehzadeler arasında bölmeyi, onlardan yalnız İskender’in genel nüfusunu tanımasını talep etmesini önerir. Aynı zamanda İran, topraklarında Rum hâkimlerinin tayininin aleyhinedir. Çünkü bu ahalinin karşı çıkmasının ve muhalefetin doğrudan doğruya Rumlar üzerine geçmesi korkusudur. Aristo İskender’i sadece Yunanistan’ın sahibi olması için teşvik eder. Bundan fazlası felakete sebep olabilir.⁴⁰

Y. E.Bertels haklı olarak der ki İskender ile Dara’nın savaşı zulümle adaletin savaşıdır.

Etkisini bütün dünyaya yayan İskender Nizami düşüncesine göre sadece bir önder, siyasetçi, hükümdar olamazdı. Bu yüzden Nizami düşüncesine göre İskender’e peygamberliğin de verilmesi gerekmekteydi. Allah tarafından bir ses ona: “Ey İskender, sana peygamberlik verildi. Bütün dünyayı Allah yoluna çekeceksin. İnsanları İslam’a yönlendireceksin!”- diyor. Allah’ın bu sesi karşısında titreyen İskender:

- Ben miyim peygamber? Peki benim mucizem nerede?- diye sormuş ve tereddüt etmiştir. O zaman ilahi ses ona:

- Mucizen bütün milletlerin seni anlaması ve senin de onları tercümansız anlayan olacaktır!

⁴⁰ a. g. e., 218, 219.

Bu büyük mucizeye sahip olan İskender dünyayı yeniden dolaşmış ve bu kez yol gösteren peygamber sıfatıyla gezdiği memleketlerde İslam dinini yaymıştır.⁴¹

Şaire göre, uluslararası düzen sadece milli hukukların tanınmasıyla kurulabilir.

Şaire göre, İskender bir zamanlar zulmette aramış olduğu hayat suyunu “Beşlik”in sonuncu hazinesi olan bu büyük eserde yani “İskendernâme” de bulmuştur:

Yorulmak bilmeden gündüz ve gece “Sırlar Hazinesi”ni yazdım ilk önce. İncelik, şirinlik toplayarak ondan, “Hüsrev ve Şirin” için dizdim bir destan. Sonra başka yerde çadırı kurdum, “Leyla ve Mecnun”un aşkını kurdum. Bitirdim destanı, bir neşe buldum, Atımı “Yedi Güzel” üstüne sürdüm. Şimdi söz mülkünde meclis kurarım, İskender devrinden davul çalarım. Yazarım ben onun şan-şöhretinden, Tahtının, tacının azametinden. Ölüp gitmişse de canlandırayım onu, Vereyim aradığı hayat suyunu. İskender bir büyük yol takip etti, Dirilik suyunun peşinden gitti. Ebedi kalmak için hayat suyundan, Çok gezdi, dolaştı hiç yorulmadan. Dirilik suyunun olmadı sonu, Ancak şimdi buldu hayat suyunu. Sözler padişahının bir deyimi var: Ne güzel söylemiş: “Arayan bulur.” Nizami, içerken mey İskender’le, Bahtiyar olmak için adabı bekle!	Yorulmaq bilmədən gündüz və gecə "Məxzənül əsrar"ı yazdım əvvəlcə. İncəlik, şirinlik yığaraq ondan, "Xosrov və Şirin"çin düzdüm bir dastan. Sonra başqa yerdə çadırı vurdum, "Leyli və Məcnun"un eşqini qurdum. Bitirdim dastanı, bir nəşə tapdım, Atımı "Həft peykər" üstünə çapdım. İndi söz mülkündə büsat quraram, İskəndər dövründən təbil vuraram. Yazaram mən onun şan-şövkətindən, Taxtının, tacının əzəmətindən. Ölüb getmişsə də, dirildim onu, Verim axtardığı həyat suyunu. İskəndər bir böyük yol təqib etdi, Dirilik suyunun dalınca getdi. Əbədi qalmaqçın həyat suyundan, Çox gəzdi, dolaşdı heç yorulmadan. Dirilik suyunun olmadı sonu, Ancaq indi tapdı həyat suyunu⁸⁵. Sözlər padşahının bir məsəli var: Nə gözəl söyləmiş: "Axtaran tapar." Nizami, içərkən mey İskəndərlə, Bəxtiyar olmaqçın ədəbi gözlə! (Gencevi 2004: 63).

⁴¹ a. g. e., 219.

Fatih ve ıslahatçı bir kahramana ait tarihi destan olmasına rağmen “İskendernâme”de şairin aşkla ilgili tutumu kahramanlıkla ilgili tutumundan daha üstün görülmektedir. İskender’in savaş ve siyasi zaferi bir gönüle ait bir aşkın zaferi, bir düğünle tamamlanmaktadır.

İskender bir imparator, peygamber, filozof olduğu kadar da bir âşıktır.

Nizami’ye ait şiir:

“Sayfa, sayfa yazdım burada bitirdim
Kutlulukla sözü sona getirdim.
Sevinsin ruhu o kişinin, kim diye:
Nizami’ye Tanrı rahmet eyleye!” (Resulzade 1991: 132).

2.1. KADIN KARAKTERLER

Betimlediği kadın karakterlerden en güçlüleri Nüşabe-Berdeli (Azerbaycan), Çinli cariyeye ise Türk’tür. İskender ilk defa Çin’e giderken Çin hakanı ona bir cariyeye hediye eder. Güzelliği bir tarafa bu cariyeye hem güzel şarkı söyler hem de dans eder ve aynı zamanda yiğitlikte ona eş olan yoktur. İskender bu kadını unutsa da Ruslarla savaşta bu kadın yüzü kapalı er meydanına çıkar ve düşmanlarla savaşır. Devle savaşırken başından başlığı yere düşer ve onun kız olduğu anlaşılır. Bu kız Çin hakanının İskender’e hediye ettiği Türk cariyesinin ta kendisidir. Dev onun kız olduğunu görür ama onu öldürmez, onu Ruslara esir olarak verir. İskender devı yendiğinde Rusları da yenmiş olur ve mecliste devin elini kolunu açıp onu özgür bırakır. Bunun karşılığında dev Ruslara esir olarak verdiği bu cariyeyi İskender’e geri getirir. Kadınlarda yiğitliği beğenmeyen Rum padişahı bu olaydan sonra fikrini değiştirir. Kadınların da yiğit olabileceği düşüncesini kabul eder.

Kafkaslar’a gitmek için Çin’den hareket eden İskender ve ordusu bir çölde kamp kurar. İskender buradaki kadınların açık gezdiğini görür ve bu durumdan hiç hoşlanmaz. İskender Kıpçak beylerini yanına çağırır ve kadınların taştan, demirden olsalar bile yine bir kadın olduğunu söyler. Kadınların yüzünü örtmesini tavsiye eder. Fakat

Kıpçak beyleri bu durumu kabul etmez. Kadınları kapatacağına kendi gözüne perde as, diye İskender'e cevap verirler:

Kıpçak'la kaynayan boz çöllər gördü, Baldırı bembeyaz güzeller gördü. Yüzü ateş, yanağı su gibi oynaq, Güneşdən və aydan daha şuh, parlak. Herkes küçük gözlü, gönül avlayan, Bir peri sabrını elindən alan. Ne örtü, ne yaşmaq bilirdi onlar, Ne de kardeşindən, kocasından korkar. Darlıqta keçinən bekâr askerler, Görüncə örtüsüz bir sürü dilber, Dayanamadı, kaydadı gençliğin kanı, Dinleməz oldular emri, fermanı. Padişahın korkusu çöktü askere, El atamadı o güzellərə. İskender görünce o afetleri, Hoşuna gitmedi bu adətləri. Ak bedenlər gördü, gümüş vücutlu, Ordu bütün susuz, onlar serin su. Ordunun haline yandı, ne demək, Her kadın kadındır, erkek de erkek! Bu işə sarf etdi öz hünerini, Çağırdı Kıpçak'ın böyüklerini. İskender onlara etdi çox hürmet, Yüceldi başları, göstərdi şefkat, Örtülü dedi çöl Kıpçaklarına: "Yüzünü gizləmək hoştur kadına. Kadın ki, yabancılara açar yüzünü, Ne koca düşünür, ne de kendini. Sertlikte ansa da taşı, çeliği, Yine de kadının kadındır adı. O azgın çöl halkı, o göçəbələr Padişahı dinləyip durdu bir müddət.	Qıpçaqla qaynaşan boz çöllər gördü, Baldırı ağappaq gözəllər gördü. Üzü od, yanağı su kimi oynaq, Günəşdən və aydan daha şux, parlaq. Hamı kiçik gözlü, könül ovlayan, Bir pəri səbrini əlindən alan. Nə örtü, nə yaşmaq bilirdi onlar, Nə də qardaşından, ərindən qorxar. Darlıqda keçinən subay əskərlər, Görüncə örtüsüz bir dəstə dilbər, Dözməyib, qaynadı gəncliyin qanı, Dinləməz oldular əmri, fərmanı. Padşahın qorxusu çökdü əskərə, Əl ata bilmədi o gözəllərə. İskəndər görünce o afətləri, Xoşuna gəlmədi bu adətləri. Ağ bədənələr gördü, gümüş vücutlu, Ordu bütün susuz, onlar sərin su. Ordunun halına yandı, nə demək, Hər qadın qadındır, erkək də erkək! Bu işə sərf etdi öz hünərini, Çağırdı qıpçağın böyüklerini. İskəndər onlara etdi çox hörmət, Ucaldı başları, göstərdi şəfqət, Örtülü dedi çöl qıpçaqlarına: "Üzünü gizləmək xoşdur qadına. Qadın ki, yadlara açar üzünü, Nə əri düşünər, nə də özünü. Bərklikdə ansa da daşı, poladı, Yenə də qadının qadındır adı. O azgın çöl xalqı, o köçərilər Padşahı dinləyib durdu bir qədər.

Bu emre eǧmedi boyun hiç birisi, En doǧru sandılar bu ayinleri. “Köleyiz biz, diye, teslim oldular, İtaət ederiz sana, hükümdar! Yüz örtmek doǧru yol deǧildir, ancak, İtaət etmez bu ayine Kıpçak. Yüz örtmek ayini gel olsun senin, Bize de göz örtmek olmuştur ayin. Bakmamak gerektir namahrem yüze, Ne suçu var yüzün, ceza ver göze. Bu sözlər gelirse padişaha ağır, Niçin peki yüze, arkaya bakar. Bu duvar deǧil mi kıza, geline? Hiçbirisi girmemiş yabancı gerdeǧine. Bizim kız- geline yeter bu duvar, Yabancılar gerdeǧinden tutmamıştır yük. Örtü örtmektense halkın yüzüne, Kendin bir örtü çek bakan gözünə. Gözünə perdeyi asan bir kişi, Şüphəsiz, ne güneş, ne de ay görür. Bu işte hükümdar emredir bize, İstesen her Kıpçak can verir size. Ederiz her emrin olsa, itaət, Öz ayinimizden dönmeyiz, elbet.” Kıpçak’ın dilini uzun görüncə, Susarak, aldı bir acı düşüncə. Padişaha apaydın oldu hakikat, Bu halka bir fayda vermez nasihat. Tutarlı bir tedbir göstərsin, diye, Söylədi bu sırrı o bilgeye: “Bu kement saçlılar güzəldir, dilber. Yazık ki, yabancılardan yüz örtmüyorlar. Pervane atəşte yandığı kadar, Yabancılarə beladır bu kara gözlər. Ne yolla Kıpçak’ı yumuşatayım ben.	Bu əmrə əymədi boyun heç biri, Ən doǧru sandılar bu ayinləri. “Bəndəyik biz, deyə, təslim oldular, İtaət edərik sənə, tacıdar! Üz örtmək doǧru yol deyildir, ancaq, İtaət etməz bu ayinə qıpçaq. Üz örtmək ayini qoy olsun sənin, Bizə də göz örtmək olmuşdur ayin. Baxmamaq gərəkdir naməhrəm üzə, Nə suçu var üzün, cəza ver gözə. Bu sözlər gəlirsə padşaha ağır, Nə üçün bəs üzə, arxaya baxır. Bu hasar deyilmi qıza, gəlinə? Heç biri girməmiş yad gərdəyinə. Bizim qız-gəlinə yetər bu örük, Yadlar gərdəyindən tutmamışdır yük. Örtü salmaqdan ə xalqın üzünə, Özün bir örtü çek baxan gözünə. Gözünə pərdəni asan bir nəfər, Şübhəsiz, nə günəş, nə də ay görər. Bu işdə cahandar əmr edir bizə, İstəsən hər qıpçaq can verər sizə. Edərik hər əmrin olsa, itaət, Öz ayinimizdən dönmərik, əlbət.” Qıpçağın dilini uzun görüncə, Susaraq, aldı bir acı düşüncə. Padşaha apaydın oldu həqiqət, Bu xalqa bir fayda verməz nəsihət. Tutarlı bir tədbir göstərsin, deyə, Söylədi bu sirri o fərzanəyə: “Bu kəmənd saçlılar gözəldir, dilbər. Hayıf ki, yadlardan üz örtməyirlər. Pərvanə atəşdə yandığı qədər, Yadlara beladır bu qara gözlər. Nə yolla qıpçağı bəs yumşaldım mən.

Gizləsin yüzünü namahremlərdən?!”	Gizləsin üzünü naməhrəmlərdən?!”
Belinas dil açdı ona hürmetlə:	Bəlinas dil açdı ona hörmətlə:
“İtaat ederim büyük minnetle,	“İtaət edəram böyük minnətlə,
Ben öyle bir tılsım kurayım bu yerde,	Mən elə bir tilsim qurum bu yerdə,
Destanlara düşüb kalsın dillerde.	Dastanlara düşüb qalsın dillərdə.
Tılsımı her kadın gördüğü zaman.	Tılsimi hər qadın gördüyü zaman.
Yüz-gözünü örtüp geçer yanından.	Üz-gözünü örtüb keçər yanından. (Gencevi 2004: 324-326).

“Kadının saçı uzun aklı kısadır”, “kadın huyca alçaktır” kadın aleyhine söylenen bu fermanlarla Nizami’nin eserlerinde de karşılaşabiliriz. Fakat Nizami’nin eserlerinde kadınlar yine kadınlar tarafından kötülenmektedir. “Hüsrev ve Şirin” eserinde rakibi Şirin’i eşi Hüsrev’in gözünden düşürmeye çalışan Meryem kadınlar hakkında şunları söylemektedir:

“Kadınlar şeyhlere (yani şeyhler de ikiyüzlüler) benzerler. İçten pazarlıklı, dıştan nefistirler. Hiç bir zaman atta, kılıçta ve kadında sadakat arama. Sadakat denen şey erkektir. Kadına nasıl güvenebilirsin? Kadın dedin mi mertlikten el çek. Erkekler çok düşündüler, taşındılar hiçbir kadında doğruluk bulamadılar. Kadının erkeğin sol böğründen yarıldığını söylerler, hiç eğriden de doğruluk beklenir mi?”⁴² Bunlar kıskançlıkla söylenmiş boş sözlerdir.

Veya “Leyla ve Mecnun” eserinde Leyla’nın evlendiğini duyan Mecnun’a yakın arkadaşları şu sözleri söylemektedir: “Kadın ikiyüzlüdür. Görünüşte barışçıl, içten savaşıdır. Düşman olursun dünyayı yakar, arkadaş olursun canını yakar. Et desen istemez, etme desen ister. Sen kederli olduğunda sevinir, mutlu olduğunda kederlenir. Daha kötülerinden Allah korusun.”⁴³

Azerbaycan halkının büyük idealist yazarı N. Gencevi’nin “İskendernâme” adlı eserinin esas düşüncesi bunun gibi bazı konularda kadına olan yaklaşımıdır.

Prof. Y. E. Bertels Nizami’yle Cami’nin görüşlerini kıyaslarken demiştir ki: “Cami yüksek ahlakî görüşlere sahip olsa da kendi zamanının hâkim Müslüman kadınına

⁴² a.g.e., 172.

⁴³ a. y.

negatif bakışta olan bazı insanlarla aynı fikirde olup Nizami'den daha aşağı seviyede duruyor.”⁴⁴

Bunu Firdevsi'nin “Şahnâme” eserinde de görmekteyiz:

“Zenü ejderha her do der xak beh
Zemin pak ez-in her do napak beh.”⁴⁵

(Yani kadın ve ejderha ikisi de yer altında iyidir. Dünya bu iki kirden pak olsa daha iyidir.)

Veya Senai'nin “Hadikatü'l Hakaik” eserinin aşağıdaki beytinde kadına olan bakış açısı gözler önüne serilmektedir:

“Kerdbayed zen ey situde siyer
Leyk ez xanimani-xişbeder.
İştigaşeşziçistdani zen
Yani in...ra tir bezen”.⁴⁶

(Yani Ey iyi huylu adam, kadını evinden kov.)

Biliyor musun zen sözü neden doğmuştur yani ok ile vur.)

Görüldüğü gibi bu iki şairde kadına olan bakış açısı bu şekildedir. Nizami'de ise kadına büyük değer verilmektedir.

Kur'an'da (4. Sure, 3. Ayet) çokeşliliğe hak kazandırılmaktadır yani bir erkeğin 3-4 eşi olabilir diye bir fikir beyan edilmektedir. Oysa Nizami: “Sana bir yoldaş yeter, zira fazla eşi olan adam sonunda yalnız kalır. Dönem o yüzden güvensizdir ki onun yedi babası ve dört annesi vardır. Eğer oğlunu temiz kalpli görmek istersen kalp gibi tek anne ve tek babalı ol!”⁴⁷

Nizami Nevruz ve Sedde bayramlarında ateşe itaat edenlerin icra ettiği adetleri kabul etmeyerek ona olumsuz fikir bildirmektedir. Çünkü bu geleneğe göre kadın ismeti

⁴⁴ E.M.Abbasov, *Nizami Gencevi'nin “İskendername” Eserinde Kadın Karakterler*, s. 3 (1962): 67.

⁴⁵ Hamit Araslı, *Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri*, (Bakü: Gençlik, 1998), 178.

⁴⁶ a. y.

⁴⁷ E.M. Abbasov, *Nizami Gencevi'nin “İskendername” Eserinde Kadın Karakterler*, s. 3 (1962): 68.

lekelenmekteydi. Bu geleneğe göre bayramda kadın ve kızlar ellerine kına yakar, şenlik etmek için evden çıkıp bazı yerlere gelirlermiş. Burada kâh efsane kâh efsunla uğraşırlarmış. Onlar burada meclis düzenleyip birçok fitne fesatlar yaparmış.

Bu yüzden Nizami her yıl yeni bir gelinle evlenmeyi ateşe tapanların belası olduğunu düşünerek:

“Başka bela buradadır ki ateşe itaat eden, her yıl yeni gelen gelinlerle otururdu. Hürmetli, namuslu gelinler yüzünü sadece annesine ve eşine göstermelidir.”⁴⁸

Nizami “Şerefnâme”de kadınların yüzünün kapalı olmasına karşı çıkararak Kıpçak kadınlarının yüzü açık olmasını rağbetle karşılamıştır. Bu kısım üstünkörü okunduğunda ilk önce Nizami’nin kadınların açıklığından rahatsız olma düşüncesine kapılınabilir. Fakat daha derinlere inildiğinde tam tersine kadınların kapalı olmasının onu ne kadar rahatsız ettiği açık ve net görülmektedir. Çünkü Nizami’nin ortaya çıkardığı kadın karakterler perdede değil doğa koynunda, at sırtında kılıç sallayan, kahramanlık gösteren kadınlardır ve bu kadınlara örtü hiç yakışmaz.⁴⁹

2.1.1. Nüşabe

Nizami’nin ortaya çıkardığı kadın karakterlerden biri de Nüşabe’dir. Şairin siyasi ve edebi görüşlerinin derinleştiği bir dönemde kaleme alınan bu karakter canlılığı, cesaretliliği, akıllılığıyla dikkatleri üzerine çekmektedir.

Nüşabe bir estetik karakter gibi Mehinbanu’nun ve Şirin’in devamıdır. Nüşabe eserde ideal hükümdar gibi yetiştirilen İskender’in hem karakterindeki kusurları eleştirmiş, manevi etki etmekle onu bu kusurlardan temizlemiştir. Hem de Nüşabe adaletli ve tedbirli bir hükümdardır. Onun ülkesinde özgürlük hâkimdir. Hiç kimseye zulüm edilmemektedir. Bazı ülkelere sefer etmekle insanları zâlim hükümdarlardan kurtarmakta haklı olan İskender, Nüşabe’nin ülkesine gelmekle haksızlığa yol açmış olmaktadır. Gerçekten İskender ordusuyla bu ülkeye savaşmak için değil elçi sıfatıyla

⁴⁸ a. g. m., 69.

⁴⁹ a. g. m., 71, 72.

gelmiştir. Lakin ülkeler fethetmeyi alışkanlık haline getirmiş İskender'in niyetini Nüşabe çoktan anlamış ve gerekli tedbirler almıştır.

Onun akıllı tedbirleri ve cesareti İskender'in bayağı ihtiraslarını söndürmüş, onu uyandırmıştır. İskender, etrafında olan meşhur filozoflardan alamadığı insanlık dersini Nüşabe'den öğrenmiştir.⁵⁰

Nizami bu karakteri ortaya çıkarırken bu sayede Azerbaycan'ın azametini, servetini ve doğal güzelliklerini de betimlemektedir.

Nüşabe Berde hükümdarıdır ve onun sarayında ciddi bir düzen bulunmaktadır. Burada herkes kadındır ve bir erkek sinek bile bu saraya yaklaşamamaktadır. Bu sebepten İskender'in onun yanına elçi olarak gitmesi Nüşabe'de şüphe doğurmaktadır.

Bu karakter Efzeleddin Hakani kasidelerinde “Geydafe” adı ile anılmaktadır. Bu isim “Psevdo Kallisfen” de “Kendake”, Firdevsi'de de “Geydafe” olarak geçmektedir.

Nüşabe akıllı bir kadındır. Onun kullandığı bazı atasözleri “kurdu koyun derisinde saklama”, “güneşi balçıkla sıvayamazsın”, “başkalarına kuyu kazma yoksa kendin düşersin”, “aslanın erkeği dişisi olmaz”, “sen kurtuluş ver ki kendin de kurtuluş bulasın” şeklindedir.

Yemek zamanı sofraya yemek yerine değerli taşların getirilmesi de aslında İskender'e verilmiş müthiş bir cevap gibi görülmektedir. Yani sen yalnız mal-mülk için savaşıyorsun ama gördüğün gibi bu taşlar karın doyurmuyor demek ki, gereksiz şeyler için kan dökmek işe yaramaz, anlamına gelmektedir.

Bu kısım Yunan kaynakçalarında şöyle gösterilmektedir:

İskender Afrika adında başka bir ülkeye gitmiştir. Bu ülkenin insanları altın ekmek, altın elma ve altın narla onu karşılamışlardır. İskender bu işe hayret edip bu işin aslını sorarken şöyle bir cevapla karşılaşmıştır: “Meğer sizin ülkede altını yemiyorlar mı? O

⁵⁰ Kasım Cahani, *Azerbaycan Edebiyatında Nizami Ananeleri*, (Bakü: İlim, 1979), 86.

zaman neden bu ülkeye geldin?” Bu cevap Nüşabe'nin söylediği sözlerle birebir örtüşmektedir.⁵¹ Nüşabe karakteri eserde şöyle tasvir edilmektedir:

Böyle nakleder söz hazinedarı, Eski hazinenin adlı önderi: Hâkim kadın varmış, adı Nüşabe, Uymuş yıl boyu keyfe, şaraba. Erkeksiz yaşayan bu dişi ceylan Güzeldi, güzeldi erkek tavustan. Hoş sohbet, yüreği saf, dayanıklı, Bir peri endamlı, hoş huylu. Önünde binlerce güzel kız varmış, Hizmete ay gibi kemer bağlarmış. Bunlardan başka, var yiğit, kahraman Otuz bin kulamı-kılıç oynatan. Dergâha yakın da olsa, yine de Evine girmezdi erkek bir köle. Kadınla aşardı onun her işi, Emir alamamış ondan bir erkek. Sarayda iş bilen kadınları var, Yalnız kâhyasız iş görür onlar. Kulları bir yurtda etmişti mesken, Yakın bir obayı etmişti vatan. Kahrından, kininden onun korkarak Şehrine bir erkek basmamış ayak. Biyara gitmeye verseydi ferman Yolunda erkekler geçerdi candan. İskender sahraya çekince ordu Çadırlar başını göğe yüceltti. Gördü bir şenlikle yoğrulmuş cennet, Etti ekinlere, çaylara hayret. Sordu: “Bu şen ülke kimindir, kimin? Kim burada padişahlık eder, söyleyin”. Dediler: “Gördüğün bu mal, bu yatır,	Belə nəql edir söz xəzinədarı, Köhnə xəzinənin adlı saları: Hâkim qadın varmış, adı Nüşabə, Uymuş il uzunlu keyfə, şərabə. Erkəksiz yaşayan bu dişi ceyran Gözəldi, göyçəkdi erkək tovuzdan Xoşsöhbət, ürəyi saf, mətanətli, Bir pəri əndamlı, xoş təbiətli. Önündə minlərcə gözəl qız varmış, Xidmətə ay kimi kəmərlər bağlarmış. Bunlardan başqa, var igid, qəhrəman Otuz min qulamı - qılınc oynadan. Dərgaha yaxın da olsa, yenə də Evinə girməzdi erkək bir bəndə. Qadınla aşardı onun hər işi, Tapşırıq almamış ondan bir kişi. Sarayda iş bilən qadınları var, Yalnız kətxudasız iş görər onlar. Qulları bir yurdda salmışdı məskən, Yaxın bir obanı etmişdi vətən. Qəhrindən, kinindən onun qorxaraq Şəhrinə bir kişi basmamış ayaq. Biyara getməyə versəydi fərman Yolunda kişilər keçirdi candan. İskəndər səhraya çəkincə ordu Çadırlar başını əflakə vurdu. Gördü bir şənliklə yoğrulmuş cənnət, Etdi əkinlərə, çaylara heyret. Sordu: “Bu şən ölkə kimindir, kimin? Kim burda padşahlıq edir, söyləyin.” Dedilər: “Gördüyün bu var, bu yatır,

⁵¹ E. M. Abbasov, *Nizami Gencevi'nin "İskendername" Eserinde Kadın Karakterler*, s. 3 (1962): 75.

Bu güzel topraklar bir kadınıdır. Kadıdır, erkekten yürekli, yiğit, Deniz incisinden temiz ve parlak. Benzeri yok şuurda, adda və şanda, Raiyyet başarır en zor zamanda. Mertliklə belinə bağlamış kemer, “Padişah soyundanım” diye övünür. Külahsız kadındır, ancaq tacı var, Bir asker yüzünü görmez bu serdar. Sayısız kahraman kulları var, Önündə yüzünü görməmiş onlar. Göğsü gül, ak bilek kız, gelin ancaq Her işte onunla eder ittifaq. Boyları ok gibi, göğüs nara benzer, Sanki her memeden süt emmiş şeker. En ince ipekler, en parlak tüller O latif endamdan utanıb titrər. Masum onlara bakmaz cüretlə, Baksa gökten iner bir felaketlə. Bağın ayvanında parlar tek tek Gündüz şən bir günəş, gece çıra gibi. O ak benizlere etsen temaşə Az kalsın şafaktan gözler kamaşa. Şakrak seslerini işitse herkes Can kurban etməyə göstərər heves. Kulakta, boyunda incilər güler, Dudaklar yakuttur, dişlər isə dürr. Bilemem nə füsün okumuş bunlar Ki, şəhvet ağına olmamış şikâr? Bu mavi səmanın altında ancaq İşləri şaraptır, çalmak, oynamak. Soyca yüce, pak hökümədar kadın Onları bırmazdı şəhvətə yaxın. Haremi vardır saraylar kadar, Özgür girip gezer orada afətlər.	Bu gözəl torpaqlar bir qadınıdır. Qadıdır, erkəkdən ürəkli, qoçaq, Dəniz incisindən təmiz və parlaq. Tayı yox şuurda, adda və sanda, Rəiyyət becərir çətin zamanda. Mərdliklə belinə bağlamış kəmər, “Kəyan nəslindənəm” deyər fəxr edər. Külahsız qadıdır, ancaq tacı var, Bir əskər üzünü görməz bu sərdar. Hesabsız qəhrəman qulları var, Önündə üzünü görməmiş onlar. Köksü gül, ağ bilək qız, gəlin ancaq Hər işdə onunla edər ittifaq. Boyları ox kimi, döş nara bənzər, Sanki hər məmədən süd əmmiş şəkər. Ən incə ipəklər, ən parlaq tüllər O lətif əndamdan utanıb titrər. Firiştə onlara baxmaz cürətlə, Baxsa göydən enər bir fəlakətlə. Bağın eyvanında parıldar tək-tək Gündüz şən bir günəş, gecə çıraqtək. O ağ bənizlərə etsən tamaşa Az qalır şəfəqdən gözlər qamaşa. Şaqraq səslərini eşitsə hər kəs Can qurban etməyə göstərər həvəs. Qulaqda, boyunda incilər güldür, Dodaqlar yaqutdur, dişlər isə dürr. Bilmirəm nə füsün oxumuş bunlar Ki, şəhvət toruna olmamış şikar? Bu mavi səmanın altında ancaq İşləri şərabdır, çalıb çağırmaq. Nəsilcə uca, pak hökmüdar qadın Onları qoymazdı şəhvətə yaxın. Sənəmxanası var saraylar qədər, Azad girib gəzər orda afətlər.

Perde arkasında geçirir hayat, Doğma ülkesine verir kol-kanat. Muhteşem, şahane bir sarayı var, Bir meclis açmış ki, şahlara yarar. Billurdan tahtı var, göğe yükselir, Üstüne sayısız dökmüştür taş-kaş. O billur tahtı bir kandilden parlak, Geceler aydan da ışıqlı çıra. Oturur o billur tahta her sabah Yüce Tanrısını her gün hatırlar. Gelin gibi tahtında oturur yalnız, Hizmet için ayakta durur gelin, kız. Mavi çark altında sazla, kadehle Dünyayı geçirir taşkın sevinçle.	Pərdə arxasında keçirir həyat, Doğma ölkəsinə verir qol-qanad. Möhtəşəm şahənə bir sarayı var, Bir büsat açmış ki, şahlara yarar. Büllurdan taxtı var, göyə vurur baş, Üstünə xalvarla tökmüşdür qaş-daş. O büllur taxtı bir qəndildən parlaq, Gecələr aydan da işıqlı çıraq. Oturur o büllur taxta hər səhər, Uca tanrısını hər gün yad edər. Gəlintək taxtında əyləşir yalnız, Xidmətçin ayaqda durur gəlin, qız. Mavi çərx altında sazla, qədəhlə Dünyanı keçirir daşğın fərəhlə. (Gencevi 2004: 208-210).

2.1.2. Çinli Cariye

Prof. Y. E. Bertels Çinli cariyeden bahsederken: “Nizami Gencevi Çin Türkiistan kadınlarının kahramanlığını tasvir etmiş bu da Türk halklarının kahramanlık destanı adetlerine tamamen uymuştur” demiştir.⁵²

Bu cariyə karakteriylə “İskender’in Ruslarla Savaşı” kısmında karşılaşılmaktadır. Önceleri padişahdan çok ilgi görmeyen cariyə savaşa katılıp orada hünərler gösterir ve İskender’in ilgisini çeker. Bu Çinli cariyə hem kahraman hem güzel hem de çok güzel sese sahiptir. Çinli cariyə karakteri eserde şöyle geçmektedir:

İskender devrinin yakutlarından Böyle naklediyor tarihi yazan: Hükümdar o gece kalbinde sevinç Gül dudak şerefine doldurdu kadeh. O camı kaldırdı gül dudağına, Cam da bir kul gibi baş eğdi ona. Oturmuş bir genç servi ağacı gibi,	İskəndər dövrünün yaqutlarından Belə nəql eləyir tarixi yazan: Tacidar o gecə qəlbində fərəh Gül dodaq eşqinə doldurdu qədəh. O camı qaldırdı gül dodağına, Cam da bir qul kimi baş əydi ona. Oturmuş bir cavan sərv ağacitək,

⁵² a. g. m., 76.

Kâh lalə doker, kâh erguvan çiçek. Müşgin gül üstünə yazılmış bir hat. Gülə gül suyuyla çark etmiş ziynet. Her düşman fethinden gönül çok şendi. Hem de dostlarıyla evi gülşendi. Çağırttı gül yüzlü o dilarayı, O melek çehrelili nazlı endamı. Bir saz, bir söyleyip çalan arkadaş. Çadırdı kalmadı daha namahrem. Bin bir istek ile istenmiş dilek, Başına, yüzünə vurmuş yüz bezek. Al nar tanesinden dudağı dilber, Dili al şekerden daha tatlı, taze. Gözleri gül, ağzı o kadar dardı, Biri saz, diğeri gönül çalardı. Araqın altından o siyah teller Kementtir düşmüş eteğe kadar. Meclise yaraşık veren, söyleyen Şahın elindedir çalan her zaman. İskender emriyle aldı sazını, Gevher haznesinin açtı ağzını: “Bu gece dünyamız yenidir, şendir, Her şenlik İskender devletindendir.	Gah lalə tökür, gah ərğəvan çiçək. Müşkin gül üstünə yazılmış bir xətt. Gülə gül suyuyla çərx vermiş zinət. Həm düşmən fəthindən könül çox şəndi. Həm də dostlarıyla evi gülşəndi. Çağırdı gül üzlü o dilaramı, O mələk simalı nazik əndamı. Bir saz, bir oxuyub çalandı həmdəm. Çadırdı qalmadı daha naməhrəm. Min bir istək ilə istənmiş dilək, Başına, üzünə vurmuş yüz bəzək. Al nar danəsindən dodağı dilbər, Dili al nabatdan daha şirin, tər. Gözləri gül, ağzı o qədər dardı, Biri saz, o biri könül çalardı. Araqın altından o müşkin tellər Kəmənddir asılmış ətəyə qədər. Məclisə yaraşq verən, oxuyan Şahın əlindədir çalan hər zaman. İskəndər əmriylə aldı sazını, Gövhər xəznəsinin açdı ağzını: “Bu gecə dünyamız yenidir, şəndir, Hər şənlik İskəndər dövlətindəndir. (Gencevi 2004: 375,376).

“İskendernâme”nin “İkbalnâme” bölümünde İskender bu cariyeyi Arşimet’e hediye olarak vermektedir.

2.1.3. Rövsenek

Bu karakter eserde çok az gösterilmektedir. Rövsenek Doğu edebiyatında 3. Dara’nın kızı olmuştur ve İskender Dara’yı mağlup ettikten sonra vasiyeti üzerine onun kızıyla evlenmiştir.

Ama en eski Yunan ve Rum tarihçileri Roksane’yi Dara’nın değil Soğd (Sogdiana) hükümdarı Oksiart’ın (Oksyatres) kızı olarak vermektedir. Bu Burak Sengir’in

çevirisini yaptığı Jona Lendering’in “Büyük İskender” kitabında da görülmektedir. Bu kitapta da Roksane Oksiart’ın kızıdır ve Oksiart Sogdiana hükümdarıdır. İran tarihçisi Hasan Pirinya’nın düşüncelerine göre Roksane Rövşenek kelimesinin Yunanlaşmış şeklidir. Bu kız Oksiart’ın kızıdır. 1. yüzyılda yazılmış “Sahte Kallisfen” eserinde Roksane Dara’nın kızıdır ve İskender Dara’nın vasiyeti üzerine onunla evlenir. Bu durum Teberi, Firdevsi ve Nizami’de de böyledir. Fakat Nizamül-Mülk’ün “Siyasetnâme” ve Ebülferecin “İlginç Tarih Kitabı”, “Kabusnâme” eserinde İskender Rövşenek ile evlenmez. İran’ı aldıktan sonra Dara’nın güzel kızı Rövşenek ile evlenmek teklif edilse de İskender bunu kabul etmez.⁵³

Firdevsi’nin eserindeki Rövşenek ile Nizami Rövşenek’i arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır.

Nizami’de İskender kızı istemeye giderken padişah geleneklerine uyuyor ve veziri Aristo kızı istiyor ama Firdevsi’de İskender’in annesi kızı istiyor. Nizami’de Rövşenek bu işten çok memnun olsa da Firdevsi’de Rövşenek bu duruma çok üzülüyor ve babasını öldüren bu adamla evlenmek istemiyor.

Rövşenek İranlıların Yunanlar karşısında yenildiği, tahtın ateşle yakıldığı ve ülkenin işgal olunduğu bir durumda Nizami bu karakteri başka türlü eserinde gösteremezdi. O yüzden bu karakter eserde çok da karşımıza çıkmamakta. Eserde Rövşenek karakteri şöyle geçmektedir:

Gördü bir peridir sevimli dilber, Tapınmakta ona güzel periler. Canlı bir servi idi, hurmadır meyvesi, Şekere tadımlık verir kalamı. Füsunlu gözleri keskin, can alan, Her derde şifadır, hastaya derman. Dirseği kısadır, saç, boyundan uzun, Dudağı şekerdir, beni de uygun. Çenesi sadedir, sarkmış gerdan, Kaynar gözlerinde gül suyundan bulak.	Gördü bir pəridir sevimli dilbər, Pərəstış etmədə ona pərilər. Canlı bir sərv idi, xurmadır barı, Şəkərə dadımlıq verir göftarı. Füsunkar gözləri kəskin, can alan, Hər dərdə şəfadır, xəstəyə dərman. Dirsəyi qısadır, saç, gərdən uzun, Dodağı şəkərdir, xalı da uyğun. Çənəsi sadədir, sallanmış buxaq, Qaynar gözlərində güləbdən bulaq.

⁵³ a. g. m., 80.

Beslenmiş kırmızı kanla ciğer gibi, Sanki göz içinde parlıyor göz bebeği. Tuz serpsə iyiləşir hasta yürekler, Dudağı dünyaya saçar çiçəklər. Her gülən dudağı şəkər saçardı, Gülüşü gülüşə bir yol açardı. Gözündən gül yüzə gül suyu akmış, Beli incə idi, göğsü kalkmış. Kıvrırcık saçları siyaha yakındı, Günəş çeşməsinə gölgə edərdi. Çəşməyi, gölgeyi görüb şəhriyar Menzilə yetişti, oldu bahtiyar. Vəfalı gözləri hoş geldi ona, Yüreği çarptı, bastı bağrına. Sıkıp kollarını boynuna attı, Kam aldı, kamından kamı-dil aldı. Rövşənək ışıqlı çıra gibi yandı, Ayvanı cənnət gibi nura boyandı. “Cihan Banu” diye, yeni ad taktı, Bütün yetkiyi ona bıraktı. Olduqca uyanıktı, dinç və namuslu, Söylənmez sözlərdən ağzı kapalı. Şahlığın anahtarını ona emanət etti, Başının tacını gögə kaldırdı. Onu görməsəydi dayanamazdı bir an, Ayrılmazdı onun bir an yanından. O cənnət ölkədə şad bir yüreklə Yaşadı cənnətdən gələn melekə.	Bəslənmiş qırmızı qanla ciyərtək, Sanki göz içində parlayır bəbək. Duz səpsə sağalar xəstə ürəklər, Dodağı dünyaya saçar çiçəklər. Hər gülən dodağı şəkər saçardı, Gülüşü gülüşə bir yol açardı. Gözündən gül üzə güləblər axmış, Beli incə idi, sinəsi qalxmış. Qıvrırcıq saçları müşkə çalırdı, Günəş çeşməsinə kölgə salırdı. Çəşməni, kölgəni görüb şəhriyar Mənzilə yetişdi, oldu bəxtiyar. Vəfalı gözləri xoş gəldi ona, Ürəyi çırpındı, basdı bağrına. Sıxıb qollarını boynuna saldı, Kam aldı, kamından kamı-dil aldı. Rövşənək ışıqlı çıraqtək yandı, Eyvanı cənnəttək nura boyandı. “Cahanbanu” deyə, yeni ad taxdı, Bütün ixtiyarı ona buraxdı. Olduqca ayıqdı, dinc və həyalı, Söylənməz sözlərdən ağzı qapalı. Şahlığın açarını ona tapşırdı, Başının tacını göyə qaldırdı. Onu görməsəydi dözməzdi bir an, Ayrılmazdı onun bir an yanından. O behişt ölkədə şad bir ürəklə Yaşadı cənnətdən gələn mələklə. (Gencevi 2004: 189,190).

2.1.4. Peri Kızı (Peri Duht)

Nizami eserde Hint güzeli peri kızının estetik suretini yaratmıştır. O Hint hâkiminin kızıdır ve dört hediye birisi olarak İskender'e hediye edilmiştir. Şair bu karakteri canlandırırken Hint gelenek ve göreneklerine uymaktadır. Hint güzeli güneş ve aydan daha parlaktır. O Hint dilli, gül yüzlü, zincir gibi siyah örgülü, buğday tenli, siyah benli

bir güzeldir. Nizami Hint kadınlarının kulaklarına halka taktıklarını da göstermiştir. Eserde Hintli güzel şöyle betimlenmiştir:

Örtülü servete sıra gelince, Hint'ten Çin çinisi göründü ince. Güzellik ölçüsü tutan kişilerin Tutduğu ölçüden daha nazenin. Gördü toz görmemiş taze bir çiçek, Bahardır, deǧmemiş soǧuk bir rüzgâr. Put gibi süslenmiş ince bir dilber, Hindu putu gibi periye benzer. Baş yuvarlak, kaş geniş, ağız dar-güzel, Yeşil bir budakta yüzü al çiçek, Şekerden çok tatlı taze bir gonca, Çiçekten hem latifi hem daha ince. Saçları ağ gibi, her taraf çil çil, Çil çil tellerine kuldur bütün Çin. Kara müşk besleyen ceylandı Çin'de, Karanfil yemişti doğarken Hint'te. Saç deǧil, müşkten örölmüş zincir, Güneşten sarkmış bulut gibidir. O müşgin buluttan al gül saçarak, “Sümbüle” burcundan asmıştı başak. Sevimli, buǧday rengi, şuh, dilber, Kara, müşgin beni bir arpa kadar. Yetişmiş arpadır müşgin buǧdaydan, Deǧil buǧday diye, siyah arpa satan. Türk çehreli idi o Hintli afet, Şaha Hint elinden vermişti cennet. Yok, Hindu deǧildi o Türk dilberi, Hindu gibi çalardı bu gönülleri. O Rumi yüzüyle, Hindu diliyle Etmiş Rum şahını kendine köle. Bir şeker hande, bir düz ney şeker, Sevimli, en ince gonca bir dilber.	Örtülü sərvətə növbət gəlincə, Hinddə Çin çinisi göründü incə²¹⁸. Gözəllik ölçüsü tutan kəslərin Tutduğu ölçüdən daha nazənin. Gördü toz görməmiş təzə bir çiçək, Bahardır, dəyməmiş soyuq bir külək. Büt kimi bəzənmiş incə bir dilbər, Hindu bütü kimi pəriyə bənzər. Baş yumru, qaş geniş, ağız dar - göyçək, Yaşıl bir budaqda üzü al çiçək, Şəkərdən çox dadlı təzə bir qönçə, Çiçəkdən həm lətif, həm daha incə. Saçları tor kimi, hər tərəf çin-çin, Çin-çin tellərinə quldur bütün Çin. Qara müşk bəsləyən ceyrandı Çində, Qərənfil yemişdi doğarkən Hinddə. Saç deyil, müşkdən hörölmüş zəncir, Günəşdən sallanmış bulud kimidir. O müşkin buluddan al gül saçaraq, “Sünbülə” bürcündən asmışdı başaq. Sevimli, buǧdayı rəngi, şux, dilbər, Qara, müşkin xalı bir arpa qədər. Baş vermiş arpadır müşkin buǧdadan, Deyil buǧda deyə. boz arpa satan²¹⁹. Türk simalı idi o hindli afət, Şaha Hind elindən vermişdi cənnət²²⁰. Yox, hindu deyildi o türk dilbəri, Hindutək çalırdı bu könülləri. O Rumi üzüylə, hindu diliylə Etmiş Rum şahını özünə kölə²²¹. Bir şəkərxəndə, bir dümdüz neyşəkər, Sevimli, ən incə qönçə bir dilbər.

Oldukça güzel, hem nazlı bir peri. Hem sudur, hem ateştir parlak gevheri. Onundu bu gelin, bu dilber gonca Karşıya çıktı şah onu görünce. İshak'ın töreninde büyük hükümrân Ki, aklın gözüne ondadır derman, Bağladı, başladı kızın düğününe, Sonra kolunu attı onun boynuna. Hediyeler sıraladı Hindu şahına, Bir düğün başladı başlık adına. Verdi top top ipek, sayısız gevher, Kumaştan bir çadır, altın taht- ziver, Zümrüt cam, akikten güzel bir sini, Yakuta batırmış her birisini. Yakuttan ve lalden dizilmiş bir taç, Çelik nallı atlar-görmemiş kırbaç. Kulağı halkalı kullar ve dilber, Altın kumaş giyinmiş Rumlu cariyeler. İnsanın aklına gelenden artık Gönderdi Keyd için bir sürü sandık. Hükümdar İskender kamına yetti, Ay yüzlü gelinin düğününü etti. İncelik o kııda olmuşdur tamam, Endamı bir parça soyulmuş badem. Latif içeceğe parmak bandırınca Parmağı bulaştı ona boyunca. Yonulmamış bir dürr, açmamış bir gül, Hüma da o güle vurgun bir bülbül. Yontuldu bu inci, açıldı gonca, Perdeli söze bak, ne kadar ince. İskender istekle olunca arkadaş Devlet işlerinden dinlendi biraz.	Olduqca gözəl, həm nazlı bir pəri. Həm sudur, həm oddur parlaq gövhəri. Onundu bu gəlin, bu dilbər qönçə Qarşıya çıxdı şah onu görüncə. İshaqın rəsmində böyük hökmüran Ki, aqlın gözüne ondadır dərman, Əqd etdi, başladı qızın toyuna, Sonra qolun saldı onun boynuna. Təhfələr sazladı hindu şahına, Bir büsat başladı başlıq adına. Verdi top-top ipək, xalvarla gövhər, Qumaşdan bir çadır, qızıl taxt-zivər, Zümrüd cam, əqiqdən gözəl bir sini, Yaquta qərq etmiş hər birisini. Yaqutdan, ləldən düzülmüş bir tac, Polad nallı atlar - görməmiş qırmanc. Qulağı halqalı qullar və dilbər, Zərxara geyinmiş rumlu kənizlər. İnsanın aqlına gələndən artıq Göndərdi Keyd üçün qatarla sandıq. Cahandar İskəndər kamına yetdi, Ayüzlü gəlinin toyunu etdi. İncəlik o qızda olmuşdur tamam, Əndamı bir parça soyulmuş badam. Lətif paludəyə barmaq vurunca Barmağı bulaşdı ona boyunca. Yonulmamış bir dürr, açmamış bir gül, Humay da o gülə vurğun bir bülbül. Yontuldu bu inci, açıldı qönçə, Pərdəli sözə bax, nə qədər incə. İskəndər istəklə olunca dəmsaz Dövlət işlərindən dincəldi bir az. (Gencevi 2004: 274,275).

Böylece Nizami “Şerefnâme” eserinde çeşitli halkların kadınlarını, onların gelenek ve göreneklerini, kahramanlıklarını, sadakat, namus vb. yönlerini geniş ve estetik şekilde göstermiştir. Bu aynı zamanda Nizami’nin kadınlar hakkında idealistçe söylediği fikirlerdir ve şüphesiz ki büyük önem taşımış ve dikkat çekmiştir.

Araştırmacılara göre dünyada Amazon (ka) lar adıyla tanınmış yiğit, kahraman, savaşçı kadın karakterlerin öncelikli vatani Türk halkıdır. Amazonka “aman kız” demektir.

2.2. MAKEDONYALI İSKENDER’İN HAYATI

Büyük İskender olarak da bilinen 3. Aleksandros, M. Ö. 356 yılında Makedonya’da doğdu. Dönemin ünlü filozofu Aristo’dan dersler aldı. Genç yaşta savaş sanatını iyice öğrendi. Babası seferdeyken ayaklanan Medyalılar’ı bastırarak henüz 16 yaşında ilk savaş tecrübesini yaşamış ve ilk zaferini kazanmıştı. M. Ö. 338 yılında yaşanan, Eski Yunan’ın en güçlü iki devleti olan Atina ve Thebes’in ittifakına karşı kazanılan Khaironeia Savaşı’nda Makedonya ordusuna İskender komuta etmekteydi.

İskender’in tahta çıkışı, babası olan Kral Filip’in suikaste kurban gitmesiyle oldu. Genç hükümdar tahta çıktığında, henüz 20 yaşını bile doldurmamıştı. Kral Filip’in öldürülmesinde her ne kadar İskender’in payı olduğu düşünülse de bu asla kanıtlanamamıştır. Annesi Olimpia’nın bu komploda pay sahibi olduğu fikri de soru işareti olarak akıllarda kalmıştır.

İskender kral olduğunda Thebes’te, İliya’da ve Teselya’da isyanlar yaşamaktaydı. Teselyalıların üzerine yürüyen İskender, savaşı bir zafer kazandı. Teselya’yı aldığı sırada, diğer Yunan devletlerini de ortak paydada buluşturabilen İskender Korent’te yapılan kongre sonucu, babasının döneminde tasarlanmış olan “Asya’nın fethi” ideasını sağlayabilmek adına Yunan ordularının başkumandanlığına getirilmişti.

İskender, Korent’te (Korinthos) bulunduğu dönemde, ünlü düşünür Diyojen ile karşılaştığında, kendisinden ne istediğini sorduğu Diyojen’den, “Gölge etme, başka ihsan istemem” cevabını almıştır. İskender’in bu diyalog sonucunda yakın çevresine, “İskender olmasaydım eğer, Diyojen olmak isterdim” dediği rivayet edilmektedir.

İskender, Pers İmparatorluğu'na saldırmak için sefere çıkmadan önce, Trakyalılar isyana kalkışmışlardır. Şipka geçidinde savunmaya geçen Trakyalılar, savaş arabalarını İskender'in ordusunun geçeceği alana yuvarlamışlardır. Ancak İskender bunun önlemini piyadelerini olabildiğince ayırık şekilde yürüterek almıştır. Böylece taktik başarılı olmuş, geçit ele geçirilmiştir ve bugün Tuna diye bilinen nehrin kıyılarına kadar olan kuzey istikameti açılmıştır. Pers İmparatorluğu'na saldırı fikri her zaman İskender'in kafasında olmuştur. İskender ordusunu beslemek ve borçları ödeyebilmek için gereken kaynak nedeniyle ordusunu sefere hazırlatmıştır. M. Ö. 334 ilkbaharında toplamda 30 bin piyade ve 5 binden fazla süvariden oluşan ordusuyla sefere çıkmıştır. Genç hükümdarın ordusuna mühendis, mimar, bilim adamı, saray görevlisi ve tarihçiler de eşlik etmişlerdir.

Homeros'tan esinlenerek Troya gelen İskender Akhilleus'in (Aşil) mezarını ziyaret etmiştir. Şans getirmesi için Aşil'in kalkanını aldığı söylenmektedir. Pers ordularıyla tarihte ilk kez Granikos çarpışmasında karşı karşıya gelmiştir. İskender'in miğferinin iki yanında beyaz tüyleri vardır ve bu nedenle genç kral kolayca tanınmaktadır. Bu nedenle de ani bir saldırıya uğramıştır ancak arkadaşı Kleitus İskender'in hayatını kurtarmıştır. Yakın gelecekte İskender hayatını kurtaran arkadaşı Kleitus'u kılıçla öldürecektir. Genç hükümdar fethettiği kentleri fiilen kendisine bağlamaktadır ancak kendi içlerinde demokrasiler kurmalarına izin vermektedir. İskender gittiği tüm bölgelerde Yunan kültürünü koruyup yaymaktadır.

M. Ö. 334-M. Ö. 333 kışında Batı Anadolu'nun fethini tamamlayıp, Akdeniz kıyılarını takip ederek Perge'ye varmıştır. Gordion'dan Ankyra'ya (Ankara) yönelen İskender ardından sırasıyla Kapadokya ve Kilikya Kapıları (Gülek Boğazı), Misis Köprüsü ve son olarak İskenderun dolayları civarında kamp kurduğunda Pers hükümdarı 3. Darius da Pinaros Çayı (Deliçay) kıyısında savaş düzeninde beklemektedir. Darius'un ordusu İskender'in ordusundan beş kat daha büyüktür.

İki ordu İskender'un yakınlarındaki İssos'ta karşı karşıya gelir. İskender'in ordusunun merkezinde Phalanx (falanj) denen altı metrelik mızraklar taşıyan profesyonel askerler yer almaktaydı. Aşırı uzun mızrakları sayesinde Persleri sıkıştırıp sayısal üstünlüklerini bertaraf etmişlerdir. Ardından yaşanan İssos Çarpışması sonucunda 3. Darius kesin bir yenilgiye uğramış, ailesini bile arkasında bırakarak savaş alanından

kaçmıştır. İskender ilerlemesini Suriye ve Fenike yönünde sürdürmüştür. Pers şehirlerini kolayca elde etmesine karşın Tyros (Sur) önünde beklemediği sertlikte bir direnişle karşılaşır. Yedi ay boyunca şehir ele geçirilememiş. Kuşatma sırasında 3. Darius ailesi için fidye niyetine 10 bin talent ödemeyi ve Fırat Nehri'nin batısındaki topraklarının kendisine bırakılmasını önermiştir. Bu anlatıyla ilgili olarak İskenderin komutanı Parmenion'un "İskender'in yerinde olsam teklifi kabul ederdim" dediği, ancak buna karşılık İskender'in "Parmenion olsaydım, ben de kabul ederdim" şeklinde fikir belirttiği söylenmektedir.

Suriye'yi Parmenion'a bırakıp güney yönüne doğru ilerleyen İskender Gaza'da (Gazze) yaşanan direnişi bitirdikten sonra M. Ö. 332'de Mısır'a girmiştir.

Mısır İskender'in sonraki durağı olmuştur. Mısırlılar yıllar süren Pers baskısından sonra İskender'i kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Onu firavun ilan etmişlerdir. O da Yunan kültürünü buraya yerleştirmek için burada İskenderiye adlı şehri kurmuştur. Ortadoğu'da 20'ye yakın Helen kültürünü yansıtan İskenderiye şehri kurulmuştur.

Memphis'te (Memfis) firavunların kullandığı çifte tacını giymiştir. Tiros'a dönüş yeni yöneticilerin atanması gibi imparatorluk yönetimi ile ilgili işlerinin ardından seferlerini sürdürmüştür. Tapsakos'a varmıştır. Gaugamela Savaşı'nda 3. Darius ile yeniden karşılaşmış ve savaşı kazanmıştır. Güneye inip Babil'i almıştır. Ardından İran içlerine doğru harekete geçmiştir. Persepolis'te 1. Kserkses'in sarayını yakarken törenler düzenlenmiştir. Bu tören ve yakma işi aslında bir öğ almadır. Kserkses'in Yunan topraklarında yaptıklarına karşın, böyle bir uygulamaya gitmiştir.

M. Ö. 330'da Media'ya girmiş, fethettiği bu son toprakların ardından Yunan askerlerinin ülkelerine geri dönmesine izin vermiştir. "Asya'nın efendisi" sıfatını almayı amaçlayan İskender doğudaki birçok toprağı kapsayan yeni bir sefer başlatmıştır. Hazar kıyılarına, ardından da Afganistan içlerine ulaşmıştır.

Makedonya ve Pers komutanlarından oluşan yeni yönetim sistemi, beraberinde birtakım sıkıntılar getirmiştir. Suikaste niyetlenen komutanları öldüren İskender, ordusunu yeni baştan düzenlemiştir. Tavrı ve davranışlarıyla gittikçe bir doğu diktatörüne dönüşmeye başlayan İskender Pers hükümdarları gibi giyinmekteydi.

Proskynesis (hükümdar karşısında yere kapanarak selamlama) uygulaması gibi doğu geleneklerini de benimsemeye başlayıp uygulatmaktaydı.

20 Eylül M. Ö. 331’de dünyanın en büyük gücü Pers İmparatorluğu ile Helen Birliği tekrar savaşmışlardır. Daha 26 yaşındaki İskender birliğin kralı ve komutanıdır. Savaşı Pers imparatorunun bulunduğu merkeze saldırarak kazanmıştır. Darius’u korkutup kaçırınca stratejik olarak büyük bir zafer elde etmiştir. Pers başkenti Persepolis yağmalanıp yıkılmıştır.

Büyük İskender daha da doğuya ilerlemek istemiştir. Ordunun ardından sanatçılar, inşaatçılar, aşçılar, mühendisler yığını da ilerlemektedir. İklimle gerilla saldırılarına ve askerlerin ev özlemine rağmen uyum sağlanmıştır. İskender Hephaistion’u sevmesine karşın bir Asyalı kabile reisinin kızıyla, Roksane ile evlenmiştir. Doğuda koloniler kurmuştur. Orta Asya ve Hindistan’da on yeni şehir kurmuştur. Yunan medeniyetinin tohumlarını her yere saçmıştır.

M. Ö. 327’de Makedonya’dan 12.000 km. uzaktadır. Hint kültürünün içine girdiğinde daha da şaşırmıştır. Buradaki çeşitliliği merak etmektedir, yeni şeyler buldukça daha çok keşfetmek istemektedir. Tüm kayıplara ve bilinmezliklere rağmen efsanevi bir okyanus arayışındadır. Bunu bulmak için sürekli doğuya gitmektedir. Fethettiği topraklardaki askerleri de içine alarak gelişmiş ordular kuran İskender M. Ö. 327 yılında, Baktriane’den ayrılmıştır. İndus nehrini geçtikten sonra, Poros’un ordusuyla savaşp düşmanını da esir almıştır. İskender’in Hindistan’da daha fazla ilerlemesini engelleyen şey, Makedonyalı savaşçıların artık savaştan yorulmaları ve ana vatanlarına geri dönmek istemeleridir.

2.2.1. İskender’in Ölümü

İskender M. Ö. 323 yılında sıtma hastalığı sonucu Babil’de henüz 32 yaşındayken hayatını kaybetmiştir. Cenazesi önce Memfis’e oradan İskenderiye’ye götürülmüştür ve burada altın bir tabuta konulmuştur. Öte yandan İskender’in büyük bir fatih olacağını başlarda kimse düşünmemekteydi. Babası Philip’in aksine genç hükümdar nazik ve hoş geçimli bir kişidir. Herkes ülkesini demir yumrukla yöneten Philip’ten

sonra bir kuzunun tahta geçtiğine inanmıştır. Hâlbuki tahta geçer geçmez kundaktaki kardeşini ve birçok devlet adamını öldürmüştür.

2.2.2. İskender'in İmparatorluğunun Yıkılması

İskender'in ölümünün ardından imparatorluk dört parçaya bölünmüştür. Cassander Yunanistan'a, Creatus ve Antigonos Batı Asya'ya, Selevkos Doğuya, Ptolemaios ise Mısır'a hükümdar olmuştur. Cassander 7 yıl sonra İskender'in annesi Olimpias'ı idam ettirmiştir. 12. yılın sonunda ise İskender'in karısı Roksane ve oğlunu zehirletmiştir. Bunun yanında İskender'in sevgilisi Barsine'den doğan oğlu Herakles'i de zehirletmiştir. Öte yandan Cassander'in İskender'in ölümünden sorumlu olduğu da iddia edilmektedir.

2.2.3. İskender'in Dünya Tarihindeki Yeri ve Önemi

Genç yaşta ölmesine karşın 12 yıl 8 ay süren hükümdarlık dönemine büyük çaplı seferleri sığdıran İskender'in kurduğu geniş imparatorluk temelde Perslerden kalma yönetim sistemine dayanmaktaydı. Bununla birlikte yerel satraplara bağlı olmayan tahsildarlardan oluşan merkezi bir vergi toplama mekanizması kurarak yeni bir mali sistemin temelini attığı bilinmektedir.

Görevlilerin yolsuzlukları nedeniyle bu sistemi iyi yönetememekle birlikte, sikke çıkarma hakkını tekeline alarak ve Pers hazinelerinde birikmiş gümüş ile altını para biçiminde piyasaya sürerek ticaret ve para ekonomisini geliştirdiği söylenebilir.

Öte yandan İskender'in yeni kentler kurması (Plutarkhos bu kentlerin sayısının yetmişin üzerinde olduğunu söyler) Yunan'a yayılmasında yeni bir dönem açmıştır. Askeri birer üs olarak kurulan ama zamanla birer kültür ve ticaret merkezine dönüşen bu kentler Eski Yunan etkisinin Hindistan'a kadar yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Pers-Makedonya karışımıyla yeni bir ırk oluşturma girişimi sonuçsuz kaldıysa da Yunan kültürüne yatkın ama Doğu'ya özgü bir soylu sınıfı ortaya çıkmıştır. Kendisini ve askerlerini en güç işlere yöneltmeyi başaran güçlü bir irade ve yetenekle esnek bir düşünce yapısını birleştiren İskender, koşullar gerektirdiğinde geri çekilmeyi ve değişiklikler yapmayı bilen bir kişidir.

Güvenmediği kişileri hiç sorgulamadan öldürmekten çekinmemesine karşın adamları onun peşinden gidip, ona bağlı kalarak güçlülere katlanmaktaydılar. Dünyanın en büyük askeri dehalari arasında sayılan İskender değişik kuvvetleri bir arada kullanmada yeni savaş biçimlerine yeni taktiklerle karşı koymada son derece ustaydı.

İskender'in kısa süren hükümdarlığı Avrupa ve Asya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası sayılmaktadır. Seferleri ve bilimsel araştırmalara merakı, coğrafya-doğa tarihi gibi konulardaki bilgilerin gelişmesine katkıda bulunmuş, ayrıca büyük uygarlık merkezlerinin bilgi birikiminin ortak bir potada kaynaşmasına zemin hazırlamıştır.

2.4. SAVAŞ VE BARIŞ MESELELERİ

Nizami'ye göre halklar arasında savaş değil her zaman barış olmalı ve her insan kendi işinde başarılar elde etmelidir. Nizami barışı savaşa karşı değerlendirerek savaşı halkın ilerlemesi ve gelişimi için olumsuz bulmuştur. Dara'nın ülkesinin durumunu örnek göstererek ülke içinde normal hayat kanunlarının bozulması örneğini şöyle anlatmıştır:⁵⁴

Bütün sanatlar bozuldu. Sanatkâr kendi mesleğini bırakmış başka işlerle uğraşıyordu. Çiftçi ordu işine girmiş, harpçi de çiftçiliğe başlamıştı. Herkes kendi mesleğini bırakıp başka işlerle uğraşırsa o ülkede verimlilik asla olmaz:

Ülkede terk oldu sanat, sanatkâr. Heyhat! Bundan büyük felaket mi var? Sanatkâr bırakmış öz sanatını, Başka bir sanata yapışmış zorla. Pehlivanlık eder çölden gelenler, Çölde şehzadeler nöbet tutar. Çiftçi girişmiş ordu işine Askerler başlamış ekin biçine. Herkes sanatında olmazsa özgür,	Ölkədə tərک oldu sənət, sənətkar. Heyhat, bundan böyük fəlakətmi var? Sənətkar əl çəkmiş öz sənətindən, Başqa bir sənətə yapışmış cəbrən. Pəhləvanlıq edər çöldən gələnlər, Çöldə şahzadələr qarovul çəkər. Əkinçi əl qatmış ordu işinə Əskərlər başlamış əkin-biçinə. Hər kəs sənətində olmasa azad,

⁵⁴ E. M. Abbasov, *Nizami Gencevi'nin "İskendername" Eserinde Barış ve Savaş Meseleleri*, (1961): 61-73.

Dünya bu gidişle olur mu abat? Sanatkâr gitmezse sanatına, İyi iş tutsa da suçludur yine. Çiftçi öküzünden yardım istesin, Tarladan, kötenden dilek istesin. Ordu işlerine dönsün asker, Şehir işlerine gitmeli şehir. Yalnız kendi işine gitsin her kişi, Sağlam tutsun önceden bildiği işi. Çağırdı her sanat bırakan kişiyi, Geri verdi onlara eski işini. Herkesin işini çıkardı yüze, Bir dünya parlattı, gelmesin nazara! Kurtardı dünyayı harabelikten, Döneminde bu dünya oldu bir gülşen, Onun hükmüyle döndü cihan, Dünyayı kurtarır akıllı insan.	Dünya bu gedişlə olurmu abad? “Sənətkar getməsə öz sənətinə, Yaxşı iş görsə də suçludur yenə. Əkinçi öküzdən kömək istəsən, Tarladan, kotandan dilək istəsin. Ordu işlərinə qayıtsın əskər, Şəhər işlərinə getməli şəhər. Yalnız öz işinə getsin hər kişi. Bərk tutsun əvvəldən bildiyi işi.” Çağırdı hər sənət atan kişini, Tapşırdı onlara köhnə işini. Hər kəsin işini çıxardı üzə, Bir dünya parlatdı, gəlməsin gözə! Qurtardı dünyanı xərəbəlikdən, Dövründə bu dünya oldu bir gülşən, Onun hökmü ilə dövr etdi cahan, Dünyanı saxlayar ağıllı insan. (Gencevi 2004: 175,176).

Büyük şairin fikirlerine göre zengin ve kudretli devlet kurmak istiyorsan ülkenin savaşa değil sanata yüksek değer vermesi gerekiyor. Eserde bu düşüncenin en güzel örneği “Rum ve Çin Nakkaşlarının Yarışı” kısmında anlamlı ve ibretli bir şekilde gösterilmiştir. Burada Çin hakanı ve İskender dikkatlerini savaşa değil sanata vermişlerdir.

İskender tarihte gerici ve gaspçı bir lider olmuştur, ama Nizami İskender karakterini anlatırken onun tarihteki kişiliğinden bahsetmemiş, onu ideal bir insan olarak çizmiş, kendinin arzu ettiği düşünceleri bu karaktere yüklemiştir. Burada İskender hayırsever bir insan olmakla birlikte yaptığı savaşlarda da adaletli davranmıştır. Ama bu karakteri çizerken Nizami İskender’in bazı eksik yönlerini de göstermiştir.

Eserde Dara’nın ölümü onun adaletsiz, zulmeden bir padişah olmasından kaynaklanmıştır. Kendi ülkesinde kimse onu sevmez. Çünkü o halkını ve liderlerini

çok üzmüş, bunun için de eserde kendi liderlerinin yardımıyla İskender tarafından öldürülmüştür.

Dara ülkeyi eski usulle yönettiği için yenilik karşısında mağlup olmuş ve yerini İskender'e bırakmıştır.

Şairin kahramanı İskender savaşta ölen binlerce insanın ölümüne acır. Şair der ki:

Padişah Zengibarları yendikten sonra hazineleri yağmalar, böylece halk rahata erer. Fakat ölen insanlara ibretle bakarak yüzü gülen padişahın içi kan ağlamaktadır. Bu konuyla ilgili yukarıda örnek verilmiştir.

İskender hayatı savaşlarla geçmiş bir hükümdardır. “İskender Zülkarneyn’in İran Padişahı ile Savaşı” başlıklı metinde İskender’in doğuşu ve hükümdar oluşu anlatıldıktan sonra adı zikredilmeden söz İran’ın zâlim padişahına getirilir ve iki hükümdar arasında yaşanan savaştan bahsedilir. Savaşta Dara, İskender’le işbirliği yapan kendi adamları tarafından ihanete uğrar ve öldürülür.

“İskender ve Rüstem’in Mücadelesi” başlıklı metinde ise bir padişah oğlu olan İskender’in, doğunca melekler tarafından gözleri dışında her yerinin eliyle tıslanmasından ve Rüstem’le yaptığı savaştan söz edilir. Herkesi yenen İskender, Rüstem tarafından gözlerine ok atılarak kör edilir ve öldürülür.

“İskender ve Asker La’l Hiften” başlıklı metinde İskender’in Cemşid’in, Gülendam adlı güzel kızıyla evliliği, ondan topal bir oğlunun dünyaya gelmesi, İskender’in hanımını ve oğlunu baba evine göndermesi, çocuğun Hz. İbrahim tarafından iyileştirilmesi ve adının Asker La’l Hiften konulması, Cemşid’in olanları duyunca çok üzülməsi ve torununu İskender’e karşı savaş için göndermesi, ardından Asker La’l Hiften’le kendisinin savaşması ve en sonunda tam onu öldürecekken Gülendam’ın ortaya çıkarak baba-oğul olduklarını söylemesi anlatılır. Söz konusu bu metin bazı farklarla Anadolu sahasında “İskender Zülkarneyn’in Tevellüdü”, Türkmenlerde “İsgender Patışa” ve Özbeklerde ise “Dara ve İskenderbek” adlarıyla anlatılır.⁵⁵

⁵⁵ İsmail Avcı, *Türklük Mülâhazaları*, Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İskender-i Zülkarneyn, (Balıkesir Üniversitesi: 2015), 333, 334.

Şair her şeyden önce sanatın gelişimi için gerekli şeyi barışta ve huzurda görmüş, savaşların yağma amaçlarını insanlara anlatmak istemiştir. Toplumun savaşa olumsuz bakışını, birlik sonucu zaferin mümkün olmasını v.b. meseleleri eserinde geniş bir şekilde anlatmıştır.

BÖLÜM III

3. NİZAMİ GENCEVİ’NİN “ŞEREFNÂME” ADLI ESERİNDE HALK EDEBİYATI UNSURLARI

3.1. KALIPLAŞMIŞ SÖZLER

Atalarımızın uzun tecrübelerle dayanan yargılarını, bilgece düşünce veya öğüt olarak ifade eden ve kalıplaşmış biçimleri bulunan herkesçe benimsenmiş özlü sözlerle atasözü denilmektedir.

Eski Türkçede atasözünün karşılığı, “sav, mesel, darb-ı mesel, söz, haber, mesaj, nutuk, şöhet, şey” anlamlarına gelen “sab” kavramıydı. Sab, Divanü Lüğati’t-Türk’te; “mektup, hikâye, tarihi hadise, atalardan kalma öğüt” v.b. anlamlarıyla açıklanmaktadır. Kutadgu Bilig’de atasözü için sab kelimesinin yanında mesel kelimesi de kullanılmaktadır. Kelime bu şekliyle durub-i emsal, darb-ı mesel biçimleriyle 20. yüzyıl başlarına kadar kullanılmıştır. Bugün atasözleri, atasözü, atalar sözü biçiminde yaygın olan kavram halk ağzında da deyişet gibi değişik biçimde de adlandırıldığı görülmektedir.⁵⁶

Atasözleri, biçim yönünden diğer yazı türlerine göre farklı özellikler göstermektedir. Atasözleri genellikle en fazla iki cümleden oluşmaktadır. Bütün duygu ve düşünceler tek bir cümleye sığdırılmaktadır. Bu cümleler kişiden kişiye değişmemekte, halkın ortak malı olarak halk tarafından aynı biçimde söylenilmektedir.

Atasözleri belli bir toplumun veya bütün insanlığın yaşam felsefesini oluşturmaktadır. İnsanlarda bulunan sevgi, kıskançlık, bencillik, dostluk, düşmanlık gibi duygular evrenseldir. Bu nedenle bu duyguları yansıtan atasözleri de evrensel olarak kabul edilmektedir. Dünyada pek çok ulusun kullandığı atasözleri karşılaştırıldığında, bu atasözlerinin birçoğunun aynı ya da benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Atasözleri evrensel değerlerin yanı sıra bir ulusa özgü kültürel değerleri de

⁵⁶ Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 7. bs. (Ankara: Akçağ, 2012), 183.

yansıtmaktadır. Örneğin “Gözden ırak olan gönülden de ırak olur”, “Vakit nakittir”, “Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur” gibi atasözleri evrenseldir. Bu tür atasözlerini bütün dillerde bulmak mümkündür. “Osmanlı, tavşanı araba ile avlar”, “Türk’ün aklı aldadır” gibi atasözleri ulusaldır. Bunlar bir ulusun kültürünü yansıtmaktadır.

Atasözlerin konusu çoğu zaman kullanıldıkları bölgeye ve yöreye göre değişiklikler göstermektedir. Türk toplumunda tarih boyunca askerlik ve çiftçilik olduğu için at, köpek, koyun, silah, yiğitlik konusunda pek çok atasözü vardır. Buna karşın Alman atasözlerinde daha çok ayı, kartal gibi Almanya’nın sembolü haline gelmiş kavramlara yer verilir. Bu nedenle, atasözlerde evrensel ve toplumsal düzen ile bu düzendeki iyi ve kötü bütün özellikler görülmektedir.

Atasözleri ve deyimlerin birbiriyle ortak ve farklı bazı özellikleri vardır. Birbiriyle ortak olan en önemli özellikleri her ikisinin de toplum tarafından ortak olarak benimsenen ve kullanılan kalıplaşmış sözler olmalarıdır. Genellikle bu ortak özelliklerden dolayı atasözleri ve deyimler birbirine karıştırılmaktadır.

Deyimler bir anlatım biçimidir. Bir kavramı güzel ve etkili bir biçimde anlatmayı amaçlar. Bu nedenle de deyimlerde atasözlerinde olduğu gibi bir öğüt verme ya da bilgece sözler söyleme çabası yoktur. Deyimlerde öğüt ve yargı bulunmaz. Atasözleri ve deyimleri birbirinden ayıran en önemli özellik budur.

Bazı deyimler cümle biçimindedir. Cümle biçiminde olan bu deyimlerde yargı vardır. Bu nedenle de atasözleri ile karıştırılabilir. “Dağ fare doğurdu”, “Delik büyük, yama küçük”, “Yorgan gitti kavga bitti”, “Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş” gibi deyimlerde yargı vardır ama öğüt yoktur. Deyimler öğüt vermez. Bazılarında yargı olsa da öğüt kesinlikle yoktur.

Atasözleri halkın düşüncesini anlatır, ulusaldır, insan ruhuna hitap eder, kesin tavrılıdır, geniş halk kitlelerinin yüzyıllardan bu yana geçirdiği denemelerden oluşan düşüncelerden doğmuşlardır, doğa olaylarının oluşunu bildirirler, ahlaklı olmayı öğretirler, birçoğunda mecaz vardır, kelimelerin yerleri değiştirilmez yoksa değişik

anlamlar ortaya çıkabilir, denenmiş sözler olduğundan doğruluğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

Atasözlerinin bilinen en eski örneklerine, Göktürk Kitabeleri, Divanü Lügati't-Türk ve Uygur dönemi yazılı metinlerinde rastlamaktayız.

Atasözlerinin toplandığı ilk önemli kitaplar ise, 1480 tarihli Kitab-ı Atalar adlı yazma; Berlin'deki Hazihi'r-risalet-i min kelimat-ı Oğuznâme el meşhur bi atalar sözü; 1476'da yazılan Paris'te Bibliotheque Nationale'deki Kitab-ı Atalar ve halk şairi H. Levni'nin 1282 tarihli bir cönkte bulunan destanıdır.⁵⁷

Güvahi'nin 16. yüzyılda yazdığı Pendnâme de bir diğer yazma atasözü kitabıdır. Güvahi, Yavuz Sultan Selim'le Mısır Sefer'ine katılmış ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinden derlediği atasözlerini, deyimleri, fıkraları, hikâyeleri bu eserde toplamıştır. Bundan dolayı Pendnâme atasözleri bakımından zengin bir kaynaktır.

Atasözlerinin yer aldığı daha başka cönkler ve mecmua bölümleri de vardır. Bunların ilki, British Museum'daki Rieu Kataloğu'nun Catalogue of the Turkish Manuscripts in British Museum'da yer alan bir mecmuadır. İkincisi ise Oxford'daki Bodlean Kütüphanesi kataloğundaki bir mecmuanın "Durub-ı Emsal beyanındadır" başlıklı bölümüdür.

Atasözlerinden oluşan basılı eserler de vardır. Atasözlerinin aktarıldığı basılı eserlerden ilki 1688 yılında İtalya/Venedik'te yayımlanan Adagi'dir. Basılı eserlerden önemli bir diğer ise Tanzimat Edebiyatının önemli simalarından olan Şinasi'nin "Durub-ı Emsal-i Osmaniye" adlı eseridir. Bu eserde, atasözlerinin yanı sıra "durub-ı emsal" başlığı altında özlü sözlere, bilgece söylenmiş mısralara, deyimlere de yer verilmiştir.⁵⁸

Tekezade Mehmed Sait'in 1895'te yayımlattığı "Durub-ı Emsal-i Türkiyye veya Atalar Sözü" adlı eseri de bir diğer matbu atasözü kitabıdır. Günümüzde ise "Atalar

⁵⁷ a. y., 183.

⁵⁸ a. y., 183.

sözü” üzerine hem karşılaştırmalı hem de araştırmaya dayalı birçok çalışma yapılmıştır.⁵⁹

3.2. ATASÖZLERİ

Parası çok olanın derdi de çok olur. Düşünce, kederdir çok servet, çok mal, Dünyası az olan olur bahtiyar.	Düşüncə, kədərdir çox sərvət, çox var, Dünyası az olan olur bəxtiyar. (Gencevi 2004: 234).
Baba oğluna bağ verdi oğul babasına bir salkım bile vermedi. Birisi yoxsuldan bağ esirgememiş, Diğəri verməmiş bağından kavun.	Biri yoxsuldan bağ əsirgəməmiş, O biri verməmiş bağından yemiş. (Gencevi 2004: 141).
Arayan bulur. Ne güzel söylemiş: “Aryan bulur.”	Nə gözəl söyləmiş: “Axtaran tapar.” (Gencevi 2004: 63).
Elçiye zeval yoktur. Elçi yiyen desek yeter bir kere.	Elçi yeyən desək yetər bir kərə. (Gencevi 2004: 84).
Dilin kemiği olmaz. “Dil etten yaranmış, kılıç demirden”.	“Dil ətdən yaranmış, qılınc dəmirdən”. (Gencevi 2004: 114).
Çalma tahta kapıyı çalarlar demir kapını. “Değmez değmeyene zararlı bir el.”	“Dəyməz dəyməyənə ziyanlı bir əl.” (Gencevi 2004: 200).
Damlaya damlaya göl olur, taşta taşta sel olur. Yağmur damla damla buluttan yağar, Büyük çay olunca denize akar.	Yağış damcı-damcı buluddan yağar, Böyük çay olunca dənizə axar. (Gencevi 2004: 114).

⁵⁹ a. g. e., 184.

Para parayı getirir. “Altını altın, hazineyi hazine çeker”.	“Zəri - zər, xəzinə - xəzinə çəkər”. (Gencevi 2004: 33).
Demiri küreden demir çıkarır. Demir demirle yumuşar.	Dəmiri dəmirlə olar yumşaltmaq. (Gencevi 2004: 85).
Çok gidebilir mi azın üstüne? Yüz gitmez bir gider yüzün üstüne.	- Çox gedə bilərmə azın üstünə? Yüz getməz, bir gedər yüzün üstünə. (Gencevi 2004: 34).
Yüz yüzden, göz gözden utanır. Veya: Göz görmüyor, yüz utanmıyor. Gündüzler: “Göz gözden utanır” diye, Çapulu, yağmayı bırakır geceye.	Gündüzlər: “Göz gözdən utanır” deyə, Talanı, qarətə qoyar gecəyə. (Gencevi 2004: 34).
Dağ dağa kavuşmaz ama insan insana kavuşur. İnsansan insana karış her zaman, İnsanla yaşar hep her zaman insan.	İnsansan, insana qatış hər zaman, İnsanla yaşayar hər zaman insan. (Gencevi 2004: 36).
Ne şiş yansın ne kebab. Ortada ne kebab yansın ne de şiş.	Ortada nə kabab yansın, nə də şiş. (Gencevi 2004: 48).
Akılsız doğrudan akıllı hırsız iyidir. Hoş hile hırsan iyidir her zaman, Su dökmek iyidir ateş yakmaktan.	Xoş hiylə acıqdan xoşdur hər zaman, Su səpmək yaxşıdır atəş yaxmaqdan. (Gencevi 2004: 128).
Aslanın erkeği dişisi olmaz. Erkek huyluyum olsam da kadın, Her işi bellidir bana dünyanın.	Erkək tinətliyəm olsam da qadın, Hər işi bəllidir mənə dünyanın. (Gencevi 2004: 217).

Her sözün söylenecek zamanı vardır. Söylemedi, tuttu bundan özünü, Faydalı görünmez tez cevap vermek. Her cevap vaktinde verilsin gerek.	Dinmədi, saxladı bundan özünü. Faydalı görünməz tez cavab vermək, Hər cavab vaxtında verilsin gərək. (Gencevi 2004: 240).
Her sözü ustası güzel örüyor: “El ile kara gün bayram, düğündür”.	Hər sözü ustası gözəl toxuyur: “El ilə qara gün bayramdır, toydur”. (Gencevi 2004: 155).
Keseri yavaş vur, kırılmasın gevher.	Kəsəri yavaş vur, sınmasın gövhər. (Gencevi 2004: 39).
Ağzını kilitle, yak sen sözünü.	Ağzına qıl vur, yandır sözünü. (Gencevi 2004: 40).
Dertliye gülemem şimşək gibi ben, Canıma ateş düşer öz şimşəğimden.	Dərdliyə gülməyəm şimşək kimi mən, Canıma od düşər öz şimşəyimdən. (Gencevi 2004: 41).
Benim derya gibi her ayıbı yıkayan, Değilim ayna gibi gösteren noksan.	Mənəm dərya kimi hər eybi yuyan, Deyiləm güzgütək göstərən nöqsan. (Gencevi 2004: 41).
Arpayı göstersem buğday veririm, Arpayı buğday gibi satamam.	Arpanı göstərsəm buğda verərəm, Arpanı buğdatək satan deyiləm. (Gencevi 2004: 41).
Kimsenin arkasından kötü söz demem, Utanırım karşı karşıya geldiğim zaman.	Kimsənin dalınca demərəm yaman, Utanım üz-üzə gəldiyim zaman. (Gencevi 2004: 41).

Oturdu öğrənsin adapla hünər, Günəş eylər taşı kıymətli gevher.	Oturtdu öyrənsin ədəblə hünər, Günəş eylər daşı qiymətli gövhər. (Gencevi 2004: 69).

Kurttan kurt doğar. Kurtlukla mümkündür kurtulmaq kurttan.	Qurdluqda mümkündür qurtulmaq qurddan. (Gencevi 2004: 85).

Çok tane görürsün bu dəğirməndə, Sırayla ögütür unu her köle.	Çox danə görərsən bu dəyirməndə, Növbətlə üyüdür unu hər bəndə ¹²³ . (Gencevi 2004: 105).

Konuşmak gümüşse susmak altındır. Bin bin kusursuz söze bulsa da zafer, Susmaq söylemekten çok fayda verir.	Min-min sərrast sözə tapsa da zəfər, Susmaq söyləməkdən çox fayda verər. (Gencevi 2004: 116).

“Gizlinde kalmayı sevmez afitap”.	“Gizlinde qalmağı sevmez afitab. (Gencevi 2004: 122).

Bulut ağlamazsa güler mi çimen?	Bulud ağlamasa gülərmi çəmən? (Gencevi 2004: 130).

Geviş getirme, çıkma öz çizginden کنار, Her çeşit gevherin başka yeri var.	Gövşəmə, çıxma öz həddindən کنار, Hər çeşid gövhərin başqa yeri var. (Gencevi 2004: 131).

Padişahın huyu ateştir, ancak Yangına iyidir uzaktan bakmak.	Padşahın tinəti atəşdir, ancaq Yanğına yaxşıdır uzaqdan baxmaq. (Gencevi 2004: 132).

Padişaha nasihat eden bir insan, Tohumu tuzlu yere serpmiş o nadan (cahil).	Padşaha nəsihət verən bir insan, Toxumu şor yerdə səpmiş o nadan. (Gencevi 2004: 132).
Dilini ağzında tut her daim, Yersiz hiçbir zaman nefes çıkarma.	Dilini ağzında saxla daima, Yersiz heç bir zaman nəfəs çıxarma. (Gencevi 2004: 132).
Her vakitsiz öten bir horozun gerek Durmadan başını bıçakla kesmek.	Hər vaxtsız banlayan xoruzun gərək Durmadan başını bıçaqla kəsmək. (Gencevi 2004: 132).
Her söz öz yerinde olur çok güzel, Çünkü nar meyve vermez vaktinden evvel.	Hər söz öz-yerində olur çox gözəl, Çünki nar bar verməz vaxtından əvvəl. (Gencevi 2004: 132).
Her bendin anahtarı sabırdır, inan Sabırlı kimseler olmaz pişman.	Hər bəndin açarı səbrdir, inan. Səbrli kimsələr olmaz peşiman. (Gencevi 2004: 133).
Hoş örnek vermiştir yiğit bir kimse: “Kul olma kul olan bir şahsa”.	Xoş məsəl vurmuşdur igid bir kimsə: “Əlaltı olma bir əlaltı şəxsə.” (Gencevi 2004: 135).
Son pişmanlık fayda etmez. Tuttuğun işlerden çabuk ol pişman, Düşün ki, bir fayda vermez sonradan!	Tutduğun işlərdən tez ol peşiman, Düşün ki, bir fayda verməz sonradan! (Gencevi 2004: 138).
Gel bırak bu kini, ıslaha yanaş, Kalaydan bozulur elmas gibi taş.	Gəl burax bu kini, ıslaha yanaş, Qalaydan pozulur almaz kimi daş. (Gencevi 2004: 141).

Tavşana kaç tazıya tut. “Tavşanını her bir yerin,-örneği var,- Yine de o yerin tazısı tutar”.	“Dovşanını hər bir yerin, - məsəl var,- Yenə də o yerin tazısı tutar.” (Gencevi 2004: 150).
Kehribar olsa da akrep kuyruğu, Yine de akreptir, zehirlidir bu.	Kəhrəba olsa da əqrəb quyuğu, Yenə də əqrəbdır, zəhərlidir bu. (Gencevi 2004: 182).
Şahın sevincinden parladı yüzü, İnsanı avlarmış insanın sözü.	Şahın sevincindən parladı üzü, İnsanı ovlanmış insanın sözü. (Gencevi 2004: 186).
Altından yazılsın gerek bu sözler: “Çarvadar ekeni deveci biçer”.	Qızıldan yazılsın gərək bu sözlər: “Çarvadar əkəni dəvəçi biçər.” ¹⁷² (Gencevi 2004: 185).
Erenler söylemiş ne güzel misal: “Değmez değmeye ne zararlı bir el”.	Ərənlər söyləmiş nə gözəl məsəl: “Dəyməz dəyməyə nə ziyanlı bir əl.” (Gencevi 2004: 200).
Yetmesin kimseye senden dert, keder, Az zarar verenler az zarar çeker.	Yetməsin kimsəyə səndən qəm, kədər, Az ziyan verənlər az ziyan çəkər. (Gencevi 2004: 200).
Kim diken ekerse, diken biçecek, Kim kurtuluş verirse, kurtuluş görecek.	Kim tikan əkərsə, tikan dərəcək, Kim nicat verərsə, nicat görəcək. (Gencevi 2004: 217).
Deneyimli yaşlılar söylemiş böyle: “Güreşme en fakir, yoksul kimseyle”.	Sınaqlı qocalar söyləmiş belə: “Güləşmə ən fəqir, yoxsul bir kəsle”. (Gencevi 2004: 217).

“Kadını, salih de olsa zincirle, Hırsız dost olsa da eşəği bağla!”	“Qadını, saleh də olsa, buxovla, Oğru dost olsa da, eşşəyi bağla!” (Gencevi 2004: 219).

Şimdiki, altından yücedir istek. En yoxsul, en zengin kimsedir, demek.	İndi ki, qızıldan ucadır istək. Ən yoxsul, ən zəngin kimsədir, demək. (Gencevi 2004: 233).

Dikenler sert olur, çiçekler ince, Kadında yiğitlik az olur bence.	Tikanlar bərk olur, çiçəklər incə, Qadında igidlik az olur mənəcə. (Gencevi 2004: 315).

Kesilmez çayların önü kerpiçle.	Alınmaz çayların önü kərpiclə. (Gencevi 2004: 354).

Geçenlerin zahmetle ektiği bağdan Gelenler meyveyi koparmış her zaman.	Keçənlər zəhmətlə əkdiiyi bağdan Gələnlər meyvəni dərmış hər zaman. (Gencevi 2004: 395).

Rızık peşinde koşmak neye gerek! Sen otur, rızkın kendi gelecek.	Ruzi arxasınca qaçmaq nə gərək! Sən otur, ruzinin özü gələcək. (Gencevi 2004: 394).

Altın öz ağırlığını verse arpaya Altın dəğeriylə çıxar ortaya.	Qızıl öz vəzninn versə arpaya Qızıl qiymətiylə çıxar ortaya ¹³¹ . (Gencevi 2004: 128).

Bu sözler zamanla o kadar harmanlanmışdır ki dilimizde atasözleri olarak yerini koruyup saklamıştır.

“Pekmez aldım bal çıktı”, “Herkesin dumanı kendi bacasından düzgün çıkar”, “Ev hırsızını yakalayamazsın”, “Eğri oturup doğru konuşalım”, “Isınmadık sığacağına kör olduk dumanına”, “Ot kendi kökü üstünde biter”, “Kedi yavrusunu çok sevdiği için

yer”, “Söğüt ağacı meyve vermez”, “Koyunu koyun ayağından, keçini keçi ayağından asarlar”, “Başkasına kuyu kazan kendi düşer” ve buna benzer birçok atasözü çok sık kullanmıştır. Bu atasözleri Farsçada yoktur. Bunlar tamamen Türk halkından gelen sözlerdir. Bu da Nizami’nin gerçekten de bir Türk şairi olduğunu ve Türkçe düşünüp fakat Farsça yazmış olduğunu göstermektedir. Nizami 12. yüzyılda yaşamıştır ve saray şairi olmuştur. O zamanlar da Fars dili bir saray dili olduğu için Nizami bu dilde yazmıştır fakat bu, Nizami’nin bir Fars şairi olduğunu göstermez.

Elbette halk edebiyatı örnekleri bununla sınırlı kalmıyor. Bu eserde geçen bazı inciler de Nizami’nin ne kadar büyük bir üstat olduğunu tekrardan kanıtlıyor.⁶⁰

Şişeye önce sen vurma taş, kesek, Kırılsa çok zordur onu onarmak.	Şüşəyə öncə sən vurma daş, kəsək, Qırılsa çətindir onu düzəltmək. (Gencevi 2004: 294).

Kan ile ıslanmış dilsiz bir baştan, Şüphe yok, iyidir başsız bir insan.	Qan ilə ıslanmış dilsiz bir başdan, Şübhə yox, yaxşıdır başsız bir insan ¹³⁵ . (Gencevi 2004: 132).

Bir aslan köpekten korkarsa, şüpheşiz, Ona çifte atar yaşlı bir eşek.	Bir aslan köpəkdən qorxarsa, bişəkk, Ona şıllaq atar qoca bir eşşək. (Gencevi 2004: 130).

Ülkede terk oldu sanat, sanatkâr Heyhat, bundan büyük felaket mi var?	Ölkədə tərک oldu sənət, sənətkar. Heyhat, bundan böyük fəlakətmi var? (Gencevi 2004: 175).

⁶⁰ Nizami Gencevi, *İnciler*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991).

Herkes sanatında olmazsa azat, Dünya bu gidişle olur mu abat?	Hər kəs sənətində olmasa azad, Dünya bu gedişlə olurmu abad? (Gencevi 2004: 175).

Halka böyle haber verdi haberciler: “Sanatkâr gitmezse öz sanatına, İyi iş yapsa da suçludur yine.”	Xalqa belə xəbər verdi carçılar: “Sənətkar getməsə öz sənətinə, Yaxşı iş görsə də suçludur yenə.” (Gencevi 2004: 175).

Şarkıcı müziksiz şarkı söylese, Söz ile kemençe güler o sese.	Xanəndə bəstəsiz şərqi söyləsə, Söz ilə kamança gülər o səsə. (Gencevi 2004: 220).

“Her sözün hususi bir ölçüsü var, Ölçüsüz söylenen söz kulak yırtar. Bir söz ki kaşlara düğüm vuracak, Güzel söz olsa da söyleme, bırak”.	“Hər sözün xüsusi bir ölçüsü var, Ölçüsüz söylənən söz qulaq yırtar. Bir söz ki, qaşlara düyün vuracaq, Gözəl söz olsa da söyləmə, burax.” (Gencevi 2004: 195).

Tok ile aç kebab yese bir yerde Tok insan kebaptan düşecek derde.	Tox ilə ac kabab yesə bir yerdə, Tox adam kababdan düşəcək dərdə ¹³² . (Gencevi 2004: 128).

Kendini kim tutsa şahla beraber, Başıyla serveti elinden gider.	Özünü kim tutsa şahla bərabər, Başıyla sərvəti əlindən gedər. (Gencevi 2004: 261).

Eşeğe eyer yok, yakışır palan, Yükünü onunla taşır insan.	Eşşəyə yəhər yox, yaraşır palan, Yükünü onunla daşıyar insan. (Gencevi 2004: 131).

Güneş balçıkla sıvanmaz. Nüşabə kızdı o aslan yüreğe: “Güneşi balçıkla sıvadin” diye.	Nüşabə qızdı o aslan ürəyə: “Günəşi palçıqla suvadin” deyə. (Gencevi 2004: 216).

Atsa kabak kolu yüksek kol kanat, Çınara eşit olabilir mi, heyhat!	Atsa qabaq kolu uca qol-qanad, Çınara tay ola bilərmə, heyhat! (Gencevi 2004: 133).

3.2.1. Bilmeceler

Bilmeceler: tabiat unsurlarına bağlı hadiseleri; insan, hayvan, bitki gibi canlıları; eşyayı, akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dini konuları, v.b. motifleri üstü kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef alan kalıplaşmış sözlerdir.

İlk çağlardan zamanımıza kadar birçok milletin halk ve aydın çevreleri ile çocuk topluluklarında vakit geçirmek eğlenmek; devlet adamları arasında gizli haber ulaştırmak; bir bakıma bilgide, zekâda, muhakemede, hafızada, dikkatte sürat-i intikalde üstünlük yarışması olarak söylenen ve yazılan bilmeceleri halk edebiyatı mahsulü veya ferdi eser olmak üzere üç kolda incelemek mümkündür:⁶¹

3.2.1.1. Anonim Bilmeceler

Bu bilmecelerin söyleyeni belli değildir. Anonim bilmecelerin iki çeşidi vardır:

3.2.1.2. Manzum Bilmeceler

Manzum bilmeceler, vezin, kafiye ve nazım hususiyeti gösteren bilmecelerdir. Bu bilmecelerde kullanılan vezin, Türk dilinin bünyesinden çıkan hece veznidir. Bu vezin, bilmecelerde ve onların mısralarında tam olarak intizam göstermez. Türü sebeplerle

⁶¹ Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 7.bs. (Ankara: Akçağ, 2012), 187-190.

vezin aksaklıkları görülür. Aliterasyon, redif, yarım, tam, cinaslı ve zengin kafiyelerdir. Kafiyesiz bilmeceler de vardır.

Alaca mezar

Alçacık boylu

Dünyayı gezer

Kadife donlu

3.2.1.3. Mensur Bilmeceler

Mensur bilmeceler düz cümle halindedir.

Çoğu zaman seci karakteri gösteren mahsullerdir. Tekerlemeleri andıran az da olsa atasözleri ile duygu ve fikir alışverişinde bulunan eserleri de bu grupta toplayabiliriz. Mensur bilmecelerin manzum bilmecelere oranla sayıları daha azdır.

Dal üstünde sarı oğlan.

Doksan dokuz cemaat iki müezzın bir imam.

Bilmecelerin ilk söyleyeninin kim olduğunu bilmek mümkün değildir. Çünkü bir bilmece söylenip halk içinde yayılmaya başlar başlamaz anonimleşmiş olmaktadır.

Sednik Paşayev'in "Nizami ve Halk Efsaneleri" adlı kitabını incelediğimizde buna benzer birçok örnek karşımıza çıkıyor.⁶² Bu kitap büyük şairin halk edebiyatından faydalanmasına, Azerbaycan halkının milli değerlerinden beslenmesine bir kanıt teşkil etmektedir.

Şerefnâme eserinde Dara ikinci kez İskender'in yanına elçiler gönderir ve bir çevgan, bir top ve bir de susam yollar. O bununla demek ister ki İskender sen daha benim karşımda bir çocuksun al bu çevganı ve topu oyna. Bu Susamsa Dara'nın ordusunun büyük olmasına işarettir. Şerefnâme eserinde şöyle geçmektedir:

Susamı dağıttı eve, sokağa, Kuşları çağırdı yesinler diye. Susama üşüştü saray kuşları Kalmadı bu yerde bir tane susam.	Küncüdü dağıtdı evə, eşiyə, Quşları çağırdı, dənləsin deyə. Darıya daraşdı saray quşları, Qalmadı bu yerdə bir dənə darı.

⁶² Sednik Paşayev, *Nizami ve Halk Efsaneleri*, (Bakü: Gençlik, 1983).

Bu cavapta öyle derin anlam var, Susamın yağını sıkıp çıkarır. Susamdan çox olsa da Dara ordusu Benim de kuşlarım yerlər onu.	Bu cavabda elə qəti məna var, Küncüdüün yağını sıxıb çıxarar. Küncüddən çox olsa Dara qoşunu, Mənim də quşlarım dənləyər onu. (Gencevi 2004: 119,120).

Berde hökümdarı Nüşabə də böyle derin anlamlı halk bilmecələrinin yardımıyla manevi zafer kazanmışdır:

Nüşabə dedi: “Ey böyük hökümdar, Yiyin, ən tatlı bu yemişlərdən.” İskender söylədi: “Ey sadə dilbər, Ölçüsüz söylemə, dökməyesin ter. Dizmişsin soframa elmas, yakut, dürr, Bunlar yenir mi, bu ne demektir? Taşı da hiç yer mi akıllı insan? Bu rengi təbiət sindirmez, inan! Öyle yemek ver ki midemiz dolsun, Rəğbətə ona el uzatmaq olsun.” Nüşabə gülərək söylədi şaha: “Taşın ki boğaza yolu yok daha, Faydasız, yaramaz böyle taş için Bu kadar savaşmak, çarpışmak niçin? Şimdiki yemeğe yaramaz bu taş, Dünyada onunla yücelir mi baş? Değersiz bir taş ki olmuyor yemek, O yüzden bu kadar zahmete ne gerek? Yollardan taşları almak gerekirken, Taşı taş üstüne koyuyorsun neden?	Nüşabə dedi: “Ey böyük hökmüran, Yeyiniz, ən dadlı bu xuruşlardan.” İskəndər söylədi: “Ey sadə dilbər, Ölçüsüz söyləmə, tökməyəsen tər. Düzmüsən süfrəmə almaz, yaqut, dürr, Daş-qaş yeyilərmə, bu nə deməkdir? Daşı da yeyərmə ağıllı insan? Bu rəngi təbiət həzm etməz, inan! Eylə bir yemek ver mədəmiz dolsun, Rəğbətə ona əl uzatmaq olsun.” Nüşabə gülərək söylədi şaha: “Daşın ki, boğaza yolu yox daha, Faydasız, yaramaz belə daş üçün Bu qədər vuruşmaq, çarpışmaq nəçin? İndi ki, yeməyə yaramaz bu daş, Dünyada onunla ucalarmı baş? Dəyərsiz bir daş ki, olmayır yemek, Onunçun bu qədər zəhmət nə gərək? Yollardan daşları almaq lazımkən, Daşı daş üstünə qoyursan nədən? (Gencevi 2004: 221,222).

Bu kısımda Nüşabe İskender’e bu kadar mal-mülk için savaşıyorsun ama onu yiyemiyorsun demek istemiştir. O zaman neden bu değersiz şeyler için sürekli savaşlıdasın? Bu kadar kan döküyorsun? Bu da bilmeceyle İskender’e bir çeşit cevap vermektir. İskender bu cevap için Nüşabe’ye hak vermektedir.

3.2.2. Deyimler

Atasözleri ve deyimlerin birbiriyle ortak ve farklı bazı özellikleri vardır. Birbiriyle ortak olan en önemli özellikleri her ikisinin de toplum tarafından ortak olarak benimsenen ve kullanılan kalıplaşmış sözler olmalarıdır. Genellikle bu ortak özelliklerden dolayı atasözleri ve deyimler birbirine karıştırılmaktadır.

Deyimler bir anlatım biçimidir. Bir kavramı güzel ve etkili bir biçimde anlatmayı amaçlar. Bu nedenle de deyimlerde atasözlerinde olduğu gibi bir öğüt verme ya da bilgece sözler söyleme çabası yoktur. Deyimlerde öğüt ve yargı bulunmaz. Atasözleri ve deyimleri birbirinden ayıran en önemli özellik budur.

Bazı deyimler cümle biçimindedir. Cümle biçiminde olan bu deyimlerde yargı vardır. Bu nedenle de atasözleri ile karıştırılabilir. “Dağ fare doğurdu”, “Delik büyük, yama küçük”, “Yorgan gitti kavga bitti”, “Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş” gibi deyimlerde yargı vardır ama öğüt yoktur. Deyimler öğüt vermez. Bazılarında yargı olsa da öğüt kesinlikle yoktur.

Nizami Gencevi hem “Şerefnâme” eserinde hem de diğer bütün eserlerinde deyimleri çok geniş bir şekilde kullanmıştır. Örnek: “kuyruk sallamak”, “boyun burmak”, “iyilik boşa gitmedi” gibi deyimlerle karşılaşılabilir. Bu deyimler de Fars dilinde yoktur. Tamamen Türk halkının kullandığı deyimlerdir.

3.2.3. Efsaneler

Efsane kelimesi dilimize Farsçadan geçmiş bir kelime olup Arapçası “ustare”dir.

Şükrü Elçin’e göre: “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit ve kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, adet, anane

ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan çeşitli masallar vardır, bunlar efsanedir.”⁶³

Pertev Naili Boratov bir tanımdan ziyade efsanenin mantığını ve çerçevesini çizmeye çalışmıştır: “Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile masaldan ayrılır, hikâye ve destana yaklaşır. Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. Kısacası efsane: Kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür.”⁶⁴

Saim Sakaoğlu efsanelerin temel vasıflarını dört ana başlıkta toplamaktadır.

1. Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılanlar,
2. Anlatılanların inandırıcılık vasıfları bulunur,
3. Genellikle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür,
4. Belirli bir biçimleri yoktur, kısa ve konuşma diline yer veren anlatı türleridir.

Efsaneler bilim dünyasında dört grupta değerlendirilmektedir:

1. Dünyanın Yaratılışı ve Sonu (Kıyamet) ile İlgili Efsaneler
2. Tarihi Efsaneler ve Medeniyet Tarihi ile İlgili Efsaneler
3. Tabiatüstü Varlıklar ve Kuvvetler/Mitik Efsaneler
4. Dini Efsaneler/Tanrı ve Kahramanlarla İlgili Efsaneler

Efsanelerin en belirgin özelliği inanılır nitelikte bir anlatım türü olması, konuşma diliyle anlatılması ve kişi, yer, olaylarla ilgili olağanüstülükler taşımasıdır. Bu özellikleri onunla benzer nitelik taşıyan masal, destan gibi türlerden de onu ayırmaktadır.

⁶³ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 315-322.

⁶⁴ Pertev Naili Boratov, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995), 98,99.

S. Paşayev “Nizami ve Halk Efsaneleri” adlı kitabında N. Gencevi’nin efsanelerden ne kadar çok faydalandığını ortaya çıkarmaktadır. Bu kitabın ilk sayfasında “...Nizami’nin eserlerinde Herodot’un naklettiği efsanelerin ve diğer efsanelerin izlerine rastlamaktayız. Genel olarak baktığımızda folklora sıkıca bağlı olan Nizami, efsaneleri çokça kullanmış, sanatını halk efsanelerinden aldığı bilgilerle süslemiş, genellemiş, kuvvetlendirmiş, halka yakınlaştırmıştır. Yazılı epik şiirlerin efsanelerle bağlantısını araştırmak için de Nizami zengin bilgiler sunmaktadır. Bu, şairin eserlerinde efsanelerin yerli yerinde kullanılmasını ortaya çıkardığı kadar çağdaş edebi süreç bakımından da çok faydalıdır.”⁶⁵

Örnek: Eserin bir kısmında Belinas adlı hekim çarşafı heykel yapar. Çünkü Kıpçak kızları çok açık dolaştığı için bu durum İskender’i rahatsız eder. İskender Belinas hekime bu duruma bir çare düşünmesini söyler. Çarşafı heykeli gördükten sonra Kıpçak kızları yüzlerini örtmeye başlar. Çünkü eskiden bu yana namus her şeyden şerefli ve üstün tutulmuştur. Gelin evin ve ailenin ismet ve namus temsili olarak görülmüştür.

Bununla alakalı söylenen bütün efsanelerde gelinler yüzü, vücudu açık kayınpederinin veya kayınbiraderinin gözüne görüldüğü için taş heykele dönmüşlerdir:

Tılsımlı o heykel yine yükselir Uçmamış o çölde şimdi de vardır.	Tilsimli o heykəl yenə ucalır, Uçmamış, o çöldə indi də qalır. (Gencevi 2004: 327).

Örnek verdiğimiz efsaneler bununla sınırlı kalmamaktadır. “İskender’in Ruslarla Savaşı” sahnesinde bir savaşçı savaşırken birden demir başlığı yere düşer. Ve onun kız olduğu anlaşılır. Eserde kızın kahramanlığı ve güzelliği şairane bir şekilde gösterilir. Şerefnâme’de bu kısım şöyle geçmektedir:

Eyerdən kaldırdı o kızgın aslan Başlığı torpağa düşdü başından. Örtünün altından doğdu bir bahar, Lale yaprağından incə, gülruhsar. O güzel başını kəsmək istərəkən,	Yəhərdən qaldırdı o qızmış aslan, Dəbilqə torpağa düşdü başından. Niqabın altından doğdu bir bahar, Lalə yarpağından incə, gülruxsar. O gözəl başını kəsmək istərəkən,

⁶⁵ Sednik Paşayev, *Nizami ve Halk Efsaneleri*, (Bakü: Gençlik, 1983), 4,5.

Gördü gül yüzünü utandı düşman. Gördü eteğine düşmüş örgüler, Saçını boynuna sardı o dilber.	Görüb gül üzünü utandı düşmən. Gördü ətəyinə düşmüş hörüklər, Saçını boynuna sardı o dilbər. (Gencevi 2004: 355).

Böyle bir olay “Soltanbud” efsanesinde de vardır. Eski Orhon-Yenisey anıtlarında “bud” sözcüğü “tayfa” anlamında kullanılmıştır.⁶⁶

Tayfa başçısı Tomral’ın Peri adında güzel bir kızı varmış. Bu kız hem güzel hem de savaştıymış. Bir gün Soltan adında bir genç babasına Peri’yi sevdiğini söyler. Baba, geleneklere göre kızı istemeye gider. Fakat orada anlaşılır ki Peri’yi aynı zamanda komşu tayfanın oğlu Bud da istiyor. O yüzden kızın babası bir şartla kızını vereceğini söyler ki, o da Sarıçala adlı bir yerde bu iki genç bir dağ yüceltsin. Kim çabuk işini bitirirse Peri o kişiyle evlenecektir. Gençler işe koyulur. Bir müddet sonra tayfa halkı gençlerin yükselttiği dağa bakmaya gider. Görürler ki Soltan yüksek bir dağın tepesinde mağrur bir şekilde durur fakat Bud alçak tepede durur. Tomral işi böyle görünce der ki:

Ey yiğit Soltan bu iş bununla bitmez! Senin kılıçla savaşıp hüner göstermen gerek. Ancak o zaman Peri’yle evlenebilirsin. Soltan komşu tayfanın ordusuyla savaşa koyulur. Bu savaşta Bud’un kafasını keser. Savaşı kazanır. Bunu gören tayfanın lideri bu işe çok sinirlenir ve tayfanın ordu sayısını arttırır. O zaman yüzü kapalı bir savaşçı savaşa dâhil olur. Bu savaşçının atını vururlar ve kendisini de yaralarlar. Soltan ona yardım eden bu gizemli savaşçının yüzündeki örtüyü kaldırdığında onun Peri olduğunu görür. Buna dayanamayan Soltan kendi kılıcıyla canına kıyar.

Görüldüğü gibi Nizami bu efsaneye benzer bir efsaneyi kendi eserinde kullanmıştır.

Eserin diğer kısmında İskender hayat suyu içmeden zulmetten çıkar. Ama yine de bu korkunç ölümün elinden kurtulmak için yollar arar. O yerin ihtiyarlarından birisi İskender’e “Ölmezler Şehri” hakkında şöyle bir haber verir:

Bir şehir vardır, bu ülkede çok şen, O abat şehirde bulunmaz ölen.	Bir şəhər vardır, bu ölkədə çox şən, O abad şəhərdə tapılmaz ölən.

⁶⁶ a. g. e., 110.

O şəhri yüksek bir dağ almış bende, Şehir ehli o dağda düşmüş kemende. O dağdan ses duyulur hey zaman zaman, Hayrete düşüyor işiten, duyan. Oradan birisini ismiyle sesler: Ey filan, yukarı semte et sefer! O sesi, fermanı duyan kişi Yerinde bir an bile duramaz. Hızlıca dağlara tırmanır derhal, Gidenden ne sorsan olur dilsiz, lal. Dağların arkasında kaybolur gözden, Yoktur bu hikmeti açan, öğrenen. Amacın kurtulmaksa ölümden, Ölümsüz şehirde sen eyle mesken!	O şəhri uca bir dağ salmış bəndə, Şəhr əhli o dağda düşmüş kəməndə. O dağdan səs gəlir hey zaman-zaman, Heyrətə düşür hər eşidən, duyan. Oradan birini adıyla səslər: Ey filan, yuxarı səmtə et səfər! O səsi, fərmanı eşidən adam Yerində bir an da tutmayıram. Sürətlə dağlara dırmanır dərhal. Gedəndən nə sorsan olur dilsiz, lal. Dağların ardında yox olur gözdən, Yoxdur bu hikməti açan, öyrənən. Məqsədin qurtulmaq isə ölümdən, Ölümsüz şəhərdə eyləyin məskən!” (Gencevi 2004: 397).

Bu kısım “Fit dağı” hakkında söylenen efsaneye benzerlik göstermektedir. Efsane şöyledir:

Rum hükümdarının ordusu Şamahı şehrini kuşatır. Sabah hükümdara haber verirler, bu gece savaş olmadan ordunun yarısını Fit dağı tek tek çağırıp götürür ve bir kişi bile geri dönmez. Hükümdar bu haberdən hayrete düşer. Sırrı anlamak için adamlarından birkaçını seçip dağdan ses duyulan tarafa gönderir. Onlar dağa varır varmaz dağ adamları tek tek adıyla çağırıp yanına alır. Gidenler bir daha geri dönmez. Sadece bir iki kişi o tarafa bakmadan koşma koşma geri gelir ve canlarını bu durumdan zor kurtarabilir. Her şeyi hükümdara anlatırlar. Hükümdar burayı terk edip vatanına dönmeye karar verir. Buranın yaşlıları derler ki, Fit dağından gerçekten de sesler duyulmaktadır. O yüzden kimse o dağın tarafına bakmaz.

Nizami hayat suyundan bahsederken sık sık İlyas ve Hızır’a seslenir. İlyas ve Hızır ilginç bir tesadüf sonucu hayat suyunu bulurlar. Eserde şöyle geçmektedir:

Bu yolda İlyas ve Hızır yoldaştı, Çeşmeye giderken dostlar yaklaştı. Görüştü her iki sevimli rehber,	Bu yolda İlyasla Xızır yoldaşdı. Çeşməyə gedərkən dostlar yanaşdı. Görüşdü hər iki sevimli rəhbər,

Çeşməyə varınca attan indilər. O çeşmə başında açtılar sofra, Çeşmə başı verdi tat yeməklərə. Sofrada ekmədən koku yüksəlirdi, Tuzlanmış kupkuru bir balıq vardı. Birisi eğildi su içsin diye, Elindən o balıq düşdü çeşməyə. Koştu o firuzə rəngli çeşməyə, Tutmaq istədi yuzən balığı. Tutunca gördü ki canlıdır artık. Uğurlu bir fala sevindi artık. Bildi ki can verən bu parlaq çeşmə, Aranan o həyat suyudur ancak.	Çeşməyə çatınca atdan endilər. O bulaq başında açdılar süfrə, Bulaq başı verir dad yeməklərə. Süfrədə çörəkdən ətir qalxardı, Duzlanmış qupquru bir balıq vardı. Birisi əyildi su içsin deyə, Əlindən o balıq düşdü çeşməyə. Cumdu o firuzə rəngli bulağa, Əl atmaq istədi üzən balığa. Tutunca gördü ki, diridir balıq, Uğurlu bir fala sevindi artıq. Bildi ki, can verən bu parlaq bulaq Aranan dirilik suyudur ancaq. (Gencevi 2004: 392).

Azərbaycan'ın Masallı ilçəsinin Sığdaş köyündən toplanmış “Bobugamo” adlı efsanə bu sahneyə bir-bir örtüşməkdədir. Efsanə şöyledir:

Yanar dağın ətrafında yılanlar yaşarmış. Yılanlar padişahının izni olmadan heçbir yılan evlənməzmiş. Padişah bir diş yılanı seviyormuş. Ama bu yılan başqa bir erkək yılanı seviyormuş. Bunu ögrenən padişah bu diş yılanı öldürür. Diş yılanı seven digər yılan onu Yanar dağın ətrafında yerleşen nehrə atar. Bobu da kenarda durup olan bitəni izlər. Birdən görür ki suya düşən ölü yılan canlanır. Yılanlar bir-birinə sarılıp Bobu tərəfinə gəlirlər. Bobu yılanları kovup mülkətdən çıxarır. Zaten yılanların amacı da buradan çıxıp gitməkdir. Bu sırada Bobu uzun süredir ağrıyan ayağını suya sokar. Ayağı iyiləşir. Bu xəbər hər tərəfə yayılır. Sonra bu nehir “Bobugamo” onun yanındakı dağ isə “Mişar” dağı olaraq adlandırılır.

“Ustanın bedduası” adlı efsanəyi incelediğimizdə bəzi benzerliklərə ulaşırıq. Örnək:

“Sulut hanı duyar ki Talistan'da başarılı bir taş ustası yaşıyormuş. Bu usta Şirahana Yaylağından Cavanşir Kalesi'ne süt çeşməsi çekmiş. İnek, koyun dağda sağılıp, sütü oradan da kalenin önündəki taş havuza dökülüyormuş.

O ustayı bulup hanın huzuruna gətirirlər.

Han der ki:

- Fit dađından Gülistan Kalesi'ne süt eşmesi yapmalısın. Bu şartla o süt eşmesi Şırahana'dan Cavanşir Kalesi'ne gelen çeşmeden daha güzel olsun.

Usta çalıřmaya bařlar. Güzel bir eşme eker. Süt saksı kemerle akıp Gülistan Kalesi'ndeki byk havuza dökülür.

Han ustaya sorar:

- Bu eşme mi güzeldir yoksa diđer eşme mi?

Usta tereddüt etmeden:

- Şırahana'daki eşme! diye yanıt verir.

Han buna çok sinirlenir ve söyler:

Ama ben sana söylemiřtim, bu çektiđin eşme ondan daha güzel olsun!

Usta cevap verir:

- Han hazretleri, gelirken bütün sevgimi orada bıraktım geldim.

Sinirden hanın dudakları titremeye bařlar. Hanın bir kuralı vardı eđer birine sinirlense onu sepete koyup Fit dađından ařađı attırırdı. Onun emriyle bu ustayı da sepete koyup dađdan atmaya götürürler.

Usta söyler:

- Han, inřallah bu çeşmenin hiç hayrını görme, bu çeşmeden süt yerine kan aksın. Fit dađı ateřler içinde yansın.

Ustayı sepete koyup dađdan atarlar.

Hanın yakınlarının arasında onun düřmanlarından bir elçi varmıř ve o elçi ustanın bu bedduasını duymıř. Hemen Fit dađına çıkmıř birkaç keçi keserek kanlarını süt olan yere akıtmıř. Han geri döndüđünde süt havuzunun kanla dolu olduđunu görmüř.

Yaptığı işten pişman olmuş. Ama ne fayda? Kendi kendine şöyle söylemiş: “Ustanın bu bedduası tuttu, süt çeşmesi kanla doldu. Allah sonumuzu hayır etsin”.

Gece karanlıkta elçi bazı kişilerin yardımıyla beş yüz keçinin boynuzuna pamuk sararak pamukları ateşler ve Fit dağı ormanına salar. Han baktığında görür ki Fit dağı ateşler içinde yanıyor. Han başını alıp kaçar, düşman da çok kolaylıkla “Gülistan Kalesi”ni kuşatır”.

Bu efsanede hükümdar sinirlendiği kişileri Fit dağından attırır ama yukarıda bahsettiğimiz “Fit dağı” efsanesinde dağ insanları yanına çağırıp onların ölümüne sebep oluyordur. Her iki durumda da Fit dağı ölümle, sırla ilişkilendirilmiştir.

“İskender ve Diri Baba” adlı efsanede İskender arayarak hayat suyunu Şirvan toprağında bulur. O, altın kadehini çeşmeden doldurup içmek isterken bir kuş kanat çırpıp suyu yere döker. İskender buna çok sinirlenir ve okunu çıkarıp kuşu vurmak ister. Bu zaman gaipten bir ses duyar:

- Ey İskender o kuşu öldürme o senin kurtarıcındır. Onu ben yolladım çünkü sana çok acıdım.

Bu ses sert bir kayanın arkasından duyulmaktadır. İskender o tarafa doğru yürür ve sesi dinlemeye başlar:

- Ey İskender bir zamanlar ben de Şirvan’ın bu hayat suyundan içtim ve ölmezlik kazandım. Adım “Diri Baba” oldu.

Dünya durdukça ben de durdum. Seneler geçti. Bütün arkadaşlarım, torunlarım, herkes bu dünyadan göçüp gitti. Ben yalnız kaldım.

Bir zamanlar ben insan gibi yaşadım. Kalbim duyuyordu, seviyordu. Düşünüyordum ki, hayat güzeldir, yaşamaksa ondan daha güzeldir. Şimdiyse gözlerim güzellik görmüyor, beynim düşünmüyor, ellerim birinin elini tutmuyor. Sen söyle! Böyle ölümsüzlük kime lazım?

İskender sudan içmeyerek pişman bir şekilde ordusunun yanına döner.

Dahi şairimiz Nizami Gencevi hayat suyunun zulmette olduğunu söylemiştir. İskender Kuzey kutbuna bunun için gider. Fakat S. Vurgun hayat suyunun Şirvan'da olduğunu söyler. İskender'i bizim toprağa getirir. S. Vurgun'un "hayat çeşmesi"ni bizzat Şirvan'da, "ölmezler şehri"ni ise Şirvan toprağında araması ve bununla ilgili Fit dağı ile alakalı halk arasında efsaneler bulunduğu söylenebilir. Bundan başka Şirvan toprağında Diri Baba hakkında efsaneler yaşamaktadır. Diri Baba da Hızır ve İlyas gibi ölümsüzlüğü Şirvan toprağındaki hayat çeşmesi sayesinde kazanmıştır.

Görüldüğü gibi halk bu efsaneyi daha anlamlı işlemiştir. Halkın arzu ve isteklerine uygun olarak efsanede olduğu gibi Nizami'nin eserinde de S. Vurgun'un "Çeşme efsanesi" eserinde de İskender hayat suyundan içip ölümsüzlük kazanamıyor. Halkın düşüncelerine uygun olarak hiçbir fatih, işgalci, kan döken ölümsüz olamaz.

Su ve yeşillik tanrısı olan İlyas daha doğrusu Hızır İlyas ile alakalı da Azerbaycan folklorunda ilginç efsaneler, şarkılar, ayinler hâlâ yaşıyor. Bu efsanelerde Hızır kuruyu, İlyas ise suyu temsil eder.

Sednik Paşayev'e göre Nizami efsanelere gelişigüzel olay ve macera gibi değil, düşünce ve fikirlerini kabul ettiren, kuvvetlendiren delil olarak bakmış, onları hayatın ibret dersleri gibi hatırlatmıştır. Bu araştırma ve inceleme için S. Paşayev'e derin teşekkürlerimizi bildiriyoruz.

3.2.4. Rivayetler

N. Gencevi İskender'e "Zülkarneyn" lakabının takılmasının sebeplerini araştırmıştır. Folklorumuzda sözlü halk edebiyatımıza dâhil olmuş Zülkarneyn (iki boynuzlu) motifinin köküyle alakalı olan rivayetler vardır. Gerek İskendernâmelerde gerekse sözlü kültür ürünlerinde İskender'in boynuzlu veya kulaklarının eşek kulağı gibi uzun olduğuna dair anlatmalar mevcuttur. Azerbaycan sahasında bu konuda derlenmiş olan "İskender'in Boynuzu" başlıklı metinde bununla ilgili anlatım konu edilmiştir. Boynuz meselesi hemen hemen aynı şekilde "İskender Padişahın Nağlı" adlı masalda da geçer. Bütün bunları incelendiğinde İskender'e bu lakabın verilmesine dair sebepleri görülür. Bu sebepler:

1. Doğu ve Batı'ya sefer ettiği için,
2. İskender güya efsanevi İran padişahı Cemşid gibi iki kılıçla aynı anda savaşıyormuş. Fakat bu kısım Azerbaycan tercümesinde nedense unutulmuş ama Rus tercümesinde verilmiştir. (Gencevi. İskendernâme Bakü: 1953, 35) .

3. İskender seferlerde saçına iki örgü yaptığı için,

4. İskender rüyasında Doğu'yu ve Batı'yı güneşten fethettiği için. Bu rivayet Rus tercümesinde şöyle verilmiştir:

“Birinin anlattığına göre o rüyasında güneşten Batı ve Doğu iki sema boynuzu almıştır”.

5. Rivayete göre güya İskender iki garine (otuz yıl demek) yaşadığı için,

6. Arap filozofu Ebu Meşer (Rus tercümesinde bu isim Arap astroloğu Umar-al Balhi olarak verilmiştir) Kendinin “İlüf” eserinde gösteriyor ki Yunanlar İskender'in ölümünden çok kederlenmişler ve bu yüzden onun resmini kâğıda çizmişler. Ressam İskender'in sağında ve solunda boynuzlu iki güzel melek çizmiştir. Bu resmi gören Araplar boynuzlu güzelleri yanlışlıkla İskender sanmışlar. Bu yüzden ona “Zülkarneyn” lakabını takmışlar. Fakat eserin Rus tercümesinde bu mesele farklı şekilde verilmiştir:

İskender'in yanındaki meleklerin her ikisi değil sadece biri tumturaklı ve boynuzlu olarak çizilmiştir. Bu resmi gören Araplar düşünmüşler ki melek hiçbir zaman bu kadar zengin ve boynuzlu olamaz. Bu olsa olsa İskender'in ta kendisidir. Bu yüzden ona bu lakabı takmışlar:

“Başka bir üstat da böyle nakleder,
Dünya filozofu Ebu Meşer de.
“İlüf” adı ile meşhur eserde
Yazıyordu: “İskender öldüğü zaman,
Bu büyük zarardan çok kederli olan,
Yunanlar onu sevdiklerinden
Çizdiler kâğıda resmini hemen.

Onun suretini çizen ressam
Resmi layıkıyla eylemiş tamam.
Çizmişmiş yanında o iki heykel,
Sağında bir güzel, solda bir güzel.
Her başta o iki boynuz resmetmiş,
Altın ve lacivert renkle süslemiş.
Araplar bu resmi seyrederken,
Karıştırmışlar onları yanlışlıkla.
İskender bilmişler o günden sonra
Boynuzlu çizilmiş o melekleri.
Odur ki şüpheye düşmüş Araplar
“Zülkarneyn” lakabı almış İskender.”⁶⁷

Bu kısım “İkbalnâme” bölümünde verilmiştir.

7. Başka bir rivayete göre İskender’in çok uzun kulağı varmış. O kulaklarını saklamak için onlara inciden taca benzer kınlar takarmış. Bu sırrı sadece onun berberi biliyormuş. Bir gün bu berber ölür. İskender yeni bir berber bulur. O, İskender’i tıraş ederken onun kulaklarını görür. İskender onu tehdit eder ve bu sırrı birisine söylerse onu öldüreceğini söyler. Berber söz verse de uzun süre bu sırrı içinde tutamaz. Bir gün çaresiz kalarak çöle gider ve çölde derin bir kuyu kazarak kuyunun içine sırrı haykırır. Belli bir süre sonra bu kuyudan kamış çıkar. Çoban bu kamışı kesip ondan kaval düzeltir. Kavalı çalınca “İskender’in uzun kulakları var” diye kavalıdan sesler duyulmaya başlanır. İskender çöle gezmeye çıkarken bu sesi duyar. Çobanı ve berberi yanına çağırır ve bu işin aslını sorar. İşin aslını öğrendikten sonra onları serbest bırakır. İskender böylece anlar ki hiçbir sır sonsuza kadar gizli kalamaz.⁶⁸

“Başka bir bilici diyor ki onun
Kulakları varmış upuzun.
İnciden taç gibi kaşları varmış
İki kulağına o kın takarmış.
Onları hazine hesap ederek
Sıkıca saklarmış bir hazine gibi.

⁶⁷ Nesir Rzayev, “İskendername’deki Bir Rivayetin Tarihi Kökleri”, *Kobustan Dergisi*, s. 2 (1981): 11,12.

⁶⁸ a. g. m., 12.

Saçını tıraş eden kulundan gayrı
Kimsenin bu sırdan yokmuş haberi.
Ancak o kulu da öldüğü zaman
İskender buldu bir başka berber.
Bildi ki hiçbir sırrı saklamaz nihan,
Herkesin sırrını açar bu cihan!”⁶⁹

Bu rivayet “İkbalnâme” bölümünde verilmiştir.

Eski Mısır’da Amon Allahı boynuzlu koç başlı erkek şeklinde resmedilmiştir. Eski Yunanlılar da Amon’u Zevs’e benzer şekilde fakat koç boynuzlu şekilde çizmişler. Tahmin ediliyor ki Amon Allahına tapınan, ondan allahlık hukuku almış İskender ona tapınma simgesi olarak başına koç başlı demir başlık takmıştır. Bu şekilde olan başlıklar daha sonraları orta yüzyılda antik Yunanlara uygun olarak, Alman lejyonlarında olan askerlerin başında da görülür.

Nizami burada çok ince şekilde tarihi ispatlara uygun olarak İskender’in allahlık iddiasında olduğunu fark etmiştir. Ama bu İslam dinine zıt bir düşüncedir. O yüzden de Nizami İskender’in ilahi olmasını ona peygamberlik verilmesi şeklinde göstermiştir:

“Etrafa nur saçan parlak güneş gibi
Yalan, vesveseden uzak bir melek
Parlak gevher saçtı şah huzuruna
Allah’ın vahyini yetirip ona
Dedi ki: -Sana bu akan çaylardan
Çok alkış gönderdi yüce yaratan
O seni dünyada şahlıkla birlikte
Layık bilmiş peygamberliğe.”⁷⁰

Bu kısım “İkbalnâme” bölümünde verilmiştir.

İskender’in zulmü ve haksızlığı Yunanistan’da, Orta Asya’da, Yakın ve Uzak Doğu’da onun ordusuna karşı yöneltilmiş Makedonya karşıtı ayaklanmayı ortaya çıkarmıştır.

⁶⁹ a. y.

⁷⁰ a. y.

İskender M. Ö. 323 13 Haziran'da keyif meclisinde Makedonyalı “yakın arkadaşları” tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Bu olaydan sonra halklar özgürlüklerini aldı ve başka başka devletler yarandı.

Görüldüğü gibi İskender'in iki boynuzlu olması ve onun ilahi olmak iddiasına düşmesi Nizami uydurması olmayıp tarihi bir gerçektir. Lakin bu tarihi ispat 15. yüzyıla kadar nesilden nesle geçtikçe tahrif olmuş folklor rivayetine çevrilmiştir. Nizami bu tarihi gerçekleri yeniden insanoğluna geri vermiştir. Fakat başka şekilde geri vermiştir. “Adil hükümdar ve ideal toplum” düşüncesine uygun bir şekilde vermiştir.⁷¹

İskender hakkında başka rivayetler de vardır. Arap tarihçilerinden bize ulaşan bilgiye göre en eski versiyonu, M. Ö. 800'lü yıllarda yaşamış Dinaver'in kitabındadır. Bu versiyona göre Filip, Dara ile savaşta Dara'nın oğlu Behmen (2. Dara) tarafından mağlup edilmiştir. Baç vermekten başka galibe kızını da vermeye mecbur kalmıştır. Dara onun kızıyla gerdek gecesini geçirmiştir fakat kızda çok küçük bir kusur olduğundan onu babasının evine geri göndermiştir. Filip'in kızı vatanına döndüğü zaman hamile kalmıştır ve İskender'i doğurmuştur. Böylece İskender 3. Dara'nın abisi olduğundan İran tahtının da gerçek hükümdarı kabul edilmiştir.⁷²

“İskendernâme”nin kısaca özetini gözden geçirdiğimizde eserin giriş kısmında İskender'in kökünden bahsediliyor. Önce Rum versiyonu gösteriliyor ki bu rivayete göre Filip tarafından evlatlık alınmış İskender aslında bir rahibenin oğludur. Daha sonra yukarıda anlatılan rivayete yer veriliyor. Fakat Nizami her iki rivayeti de asılsız bulup İskender'in gerçekten de Filip'in oğlu olduğunu söylemektedir.

Filip hem Nizami'de hem de başka eserlerde Filigus olarak geçmektedir. Daha sonra İskender'in terbiye ve tâlim alması, Zencilerle savaşı, Dara ile savaşı, Nüşabe ile görüşmesi, Derbent'e gitmesi, Çin halkı ile görüşmesi, Ruslarla savaşıması ve Nüşabe'yi kurtarması, en sonunda hayat suyu araması fakat amacına ulaşamaması gösterilmiştir.

⁷¹ a. g. m., 11,12.

⁷² Nizami Gencevi, *İskendername-Şerefnâme*, (Bakü: Azerbaycan Devlet Yayınları, 1943), 7.

“İskendernâme” üç bölümden oluşmaktadır:

1. İskender’in âlimlik uğrunda çalışması (Hıradnâme).
2. Peygamberlik uğrunda çalışması (İkbalnâme).
3. Padişahlık uğrunda çalışması (Şerefnâme).

Daha sonra her yere sefer eder. Kuzey yönünde nihayet uzun zamandır aradığı şeyi, güzel devlet kuruluşunu bulur. Bu ülkede ne zâlim, ne mahkûm, ne mazlum, ne hâkim vardır. İnsanlar eşittir ve hastalık nedir bilmezler. Herkes bolluk ve bereket içinde uzun süre yaşar. İskender dünyada olan en güzel şeyleri bu ülkede görür. Gizli ses ona geri dönmesini söyler. Dönerken “Şehrizar”da ağır hastalığa yakalanır. Sonbahar girdiğinde İskender ölür.⁷³

Başka bir rivayette ise bir gün hamile bir kadın çölde doğum yapar ve yanında kimse olmadığı için yardım eden de olmaz. Fazla kan kaybettiği için durumu kötüleşir. Bunu anlayan kadın bebeğine acır ve düşünür ki o öldükten sonra belki de yeni doğmuş bebeğini kurt kuş yiyecek. Sonunda kadın ölür. Filip de askerleriyle çöle gezmeye çıkarken bu yeni doğmuş bebeği görür. Bebek açlıktan ölmek için parmağını emiyormuş. Filip askerlere emreder ki kadını gömsünler. Bebeği de evlatlık alır. Bu bebeğe güzel bir eğitim verir ve bu bebek büyüyüp İskender olur.⁷⁴

Nizami İskender karakterini de tesadüf sonucu seçmemiştir. O uzun süre araştırma yapmış tüm rivayetleri toplamış en sonunda İskender’e karar vermiştir.

Elbette Nizami Cemşid gibi mitolojik padişah karakterini de seçebilirdi. Fakat Nizami’ye yalnız İran halkı değil tüm halkların kabul edeceği bir kahraman gerekmekteydi. Bunun için Doğu ve Batı’nın hükümdarı İskender Zülkarneyn daha uygun bir kahraman adayı idi.

Böylece bu son eserde Nizami bütün sonuçları çıkarır. Onu rahatsız eden fikirler estetik bir şekilde gösterilir. Bütün bunlar gözden geçirildiğinde bu eserin ne kadar büyük önem taşıdığının farkına varılmaktadır. “İskendernâme” sadece estetik bir eser

⁷³ a. g. e., 11.

⁷⁴ a. g. e., 9.

değildir burada Nizami'nin vasiyeti, keder ve mahrumiyetle dolu olan ömrü sonlandırılmıştır. Bu yüzden bu eser sadece eğlence olarak yazılmamıştır. Derinden incelediğimizde bu eserde önemli tarihi olaylar da bulunmaktadır.

Nizami kendi zamanının en önde gelen isimlerini bile geride bırakabilmiştir. Kıyaslama yapıldığında Firdevsi'nin yüzünün geçmişe, Nizami'nin ise tam tersine geleceğe çevrilmiş olduğu görülmektedir. Nizami insanoğlunun saadetini gelecekte aramıştır. Bu yüzden de eserleri günümüze kadar gelmiştir ve onun gibi yazan başka birisi hâlâ bulunamamıştır.

Karakalpak folklorunda yayılmış bir rivayete göre bir amazon İskender'in yanına gelir ve onunla evlenmek ister. Ona der ki eğer onların evladı olursa o ilahi bir güce sahip olacaktır. Orta Asya halk edebiyatında karşılaştığımız amazonlar mutlak ilahi güçlere sahip kişiler olarak tasvir edilmiştir.⁷⁵ Biz bunu Jona Lendering'in "Büyük İskender" kitabına baktığımızda da görmekteyiz. Burada da amazon İskender'e evlenme teklif eder:

Amazon kraliçesi İskender'in huzuruna çıktı. İsmi Thallestris idi ve Phasis ve Thermodon (nehirleri) arasında kalan topraklara hükmediyordu. Olağanüstü bir güzelliği vardı, iri yapılı ve kuvvetliydi. Tebaası onun cesaretine ve gözü pekliğine hayrandı. Ordusunun büyük bir kısmını Hyrkania dağlarının ardında bırakmış ve peşi sıra gelen tam teçhizatlı üç yüz Amazon ile birlikte kralın huzuruna gelmişti. Bu beklenmedik ziyaret karşısında doğrusu şaşkınlığını gizleyemeyen İskender, ziyaretinin sebebini sorunca, Amazon kendisinden bir çocuk sahibi olmak istediğini söyleyerek asıl niyetini ortaya koydu. Böylesine üstün nitelikli anne babanın sahip olacağı çocuk da doğal olarak diğer tüm insanlardan üstün olacaktı. Uzun lafın kısıası kral bu sözlerden pek gururlandı ve kraliçenin ricasını yerine getirmekte bir sakınca görmedi. On üç gün boyunca birlikte ortadan kayboldular. Kral onu paha biçilmez armağanlara boğdu ve memleketine yolcu etti.⁷⁶

⁷⁵ Ali Saledin, "Nizami Gencevi ve Türk Toplumlarının Mitolojisi," *Yıldız Dergisi*, s. 11 (1990): 22-24.

⁷⁶ Jona Lendering, *Büyük İskender*, çev. Burak Sengir, (İstanbul: Kronik Kitabevi, 2018), 247.

3.2.5. Halk Hikâyeleri

Arapçada başlangıçta kıssa ve rivayet olarak düşünölen, sonraları ise eğlendirmek maksadı ile “taklit” anlamında hikâyeye sözü, gerçek ve hayalî birtakım vakaların, maceraların özel bir üslupla sözle nakledilmesi ve tekrarı demektir. Bu tanım bugün için hem halk hikâyeleri hem de modern hikâyeler için geçerlidir.⁷⁷

Türkiye’de halk hikâyeleri genellikle üç temel kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan birincisini eski Türk geleneklerinden doğan hikâyeler oluşturmaktadır. (Köroğlu, Dedem Korkut) Ardından İslamiyet’in etkisiyle konusunu dini mevzular oluşturan hikâyeler almaktadır. (Battal Gazi, Hz. Ali Cenknâmeleri). Bir diğerkaynak ise İran ve Hint ananesinden gelen hikâyelerdir. (Şahnâme ve Kelile Dimne)

Türk halk hikâyeciliğı de halk şiiri gibi çok zengin mahsullere sahiptir. Ama ne yazık ki bir kısmı hâlâ yazıya geçirilememiştir.

Halk hikâyeleri konu itibariyle üç kola ayrılmaktadır:

1. Kahramanlık hikâyeleri (Dede Korkut Hikâyeleri, Köroğlu Hikâyesi)
2. Aşk hikâyeleri (Elif ile Mahmut, Derdi Yok ile Zülfü-Siyah (bunların şahısları hayalidir), Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Erçişli Emrah ile Selvihan)
3. Tarihi-dini halk hikâyeleri (Kan Kalesi, Hayber Kalesi ve Hz. Ali’nin Cenkləri)

Türk kültür dünyasının en önemli, en değerli ve başta gelen şaheseri hiç şüphesiz Dede Korkut Kitabı’dır. Eserin orijinal adı “Kitab-Dede Korkut Ala lisan-ı Ta-ife-i Oğuzan” adını taşımaktadır.

Kitaba adını veren Dede Korkut’un hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değiliz. Dede Korkut Kitabı’nın giriş kısmından ve hikâyelerden elde edilen bilgilere göre Dede Korkut, Oğuzların Bayat boyundan olup 600 yıl kadar ömür sürmüş bir Türk bilge tipidir. Bugün Türk dünyasının değişik coğrafyalarında mezarları (makam, türbe) bulunan Dede Korkut’un adı bütün hikâyelerde 73 defa yer almaktadır.

⁷⁷ Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 7.bs. (Ankara: Akçağ, 2012), 197.

Hikâyelerin kimisinde ad olarak geçerken, kiminde de hikâyenin sonunda gelip boy boylar, soy soylar, üçüncü hikâyede bizzat kahraman olarak yer alır.

Hikâyeler Kuzeydoğu Anadolu dolaylarındaki Müslüman Oğuzların hayatını anlatmaktadır. Fakat İslamiyet öncesi dönemden de izler taşımaktadır. Bu yüzden destanların oluşmasının daha erken dönemlerde olduğu tahmin edilmektedir.

Dede Korkut Kitabı destandan halk hikâyesine geçiş döneminin en önemli eseridir. Ayrıca eser, nazım ve nesir karışımı bir yapıda olması bakımından da ilgi çekicidir. Eser bu noktada da Oğuz Kağan Destanı'nın İslamlaşmış varyantı niteliğindedir.

Dede Korkut Hikâyelerinin bugün için bilinen iki nüshası bulunmaktadır.

Dede Korkut Hikâyelerinin birinci nüshası Almanya'nın Dresden şehri Kral Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser ilk defa Javop Reyşke (1716-1774)nin dikkatini çekmiş, ancak konunun uzmanı olmadığından “Şehzade Korkut” ile ilgili bir yazma olarak kayıtlara geçirmiştir. 19. yüzyılın başlarında aynı kütüphanedeki yazmaları düzenleyen H. O. Fleischer eseri bilim âlemine tanıtmıştır. Eser bilim âlemine gerçek anlamıyla 1815 yılında Heinrich Friedrich von Diez tarafından tanıtılmış, Tepegöz hikâyesini de Almancaya çevirmiştir. Bu nüshada 12 hikâye bulunmaktadır.

Dede Korkut Hikâyelerinin ikinci nüshası Vatikan Cumhuriyeti'nde Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ettore Rossi 1950 yılında bu nüshayı ilim âlemine tanıtmıştır. 15. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılan bu nüshada 6 hikâye yer almaktadır. Dresden nüshası gibi bunun da aynı nüshadan istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Eser üzerinde yabancı bilim adamlarının yanı sıra Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay, Saim Sakaoğlu v.d. bilim adamları da çalışmıştır.

Şerefname eserine baktığımızda özellikle avcılık önemli yer tutmaktadır. Bu da “Dede Korkut Hikâyeleri”nden tanıdık gelmektedir. Avcılık, özellikle folklorda çok önemli yere sahiptir. İskender'in sık sık ava çıkması kuş, hayvan avlaması eserde bazı kısımlarda karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut'ta da savaşçıların sık sık avlanması kısımları vardır. Eserde şöyle geçmektedir:

Adettir, ağaç boy attığı zaman Başka ağaçlara verir ziyan. Güzel gün seçerek şikâra koştı, Hem neşesi hoştu hem de gün hoştu. Çöllerden geçerken yüce hükümdar Dağlarda, düzlerde edirdi şikâr. Feleği andırır muhteşem başı, Kâh çölü gezerdi, kal dağı- taşı. Bir dağa tesadüf etti şehriyar, O dağda vardı her çeşit şikâr	Adətdir, ağac boy atdığı zaman Başqa ağaclara yetirər ziyan. Gözəl gün seçərək şikara qoşdu, Həm nəşəsi xoşdu, həm də gün xoşdu. Çöllərdən keçərkən uca hökmüdar Dağlarda, düzlərdə edirdi şikar. Fələyi andırır möhtəşəm başı, Gah çölü gəzirdi, gah da dağ-daşı. Bir dağa təsadüf etdi şəhriyar, O dağda var idi hər çeşid şikar. (Gencevi 2004: 107).

“Dede Korkut” hikâyelerine bakıldığında birçok şey Nizami’nin kahramanları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Nizami eserini yazarken bu boylardan faydalanmıştır. Eserde çoban, çiftçi, vezir, âlim, kadın karakterler vardır. Aristo örnek vezir karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çoban karakteri “Dede Korkut”ta “Karaca Çoban” karakterini anımsatmaktadır. Sadık, kahraman, mert, korkmaz bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nizami’de çoban karakteri “İskendernâme”nin ikinci kısmı olan “İkbalnâme”de ilginç yer tutmuştur. İskender iki defa çobanla karşılaşmıştır. Eflatun’un anlattığı hikâyede çoban bir kahraman olarak canlandırılmıştır. Bu karakterlerin her biri aynı zamanda halk edebiyatına geçerek onu etkilemiştir.

İskender’in doğmasıyla alakalı çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Onlardan bir tanesi:

Rum padişahının kapısına bir gün bir derviş gelmiş. Dervişin teklifi üzerine padişah arzusunı şöyle dile getirmiştir: “Benden sonra malıma, mülküne sahip olacak yurduma hükmedecek bir evladım yok”. Derviş bunun karşısında şöyle cevap vermiş: “Padişahım var olsun bu ondan kaynaklanıyor ki sen vezirin sözüyle hareket ediyorsun. Fakir fukarayı doyurmuyorsun, elin açık değil, bir açın karnını doyurmuyorsun, çıplakları giydirmiyorsun. Padişah dervişin bu söylediklerini

duyunca tez emrediyor ki onun dediğini yapsınlar. Bir müddet sonra padişahın hanımı bir oğlan doğuruyor. Bu çocuk İskender'in ta kendisidir.”⁷⁸

Biz buna “Dede Korkut”ta “Dirse han oğlu Boğaç han” boyunda da rastlamaktayız.

Veya kahraman kadınların at binmeleri, erkeklerle birlikte savaşmaları eserde bize Nüşabe, Çinli cariye karakterlerini anımsatmaktadır.

Bundan başka Nizami her zaman “böyle diyorlar”, “böyle dedi”, “böyle naklediyorlar”, “duydum ki” diye söze başlamaktadır. Aynı şeyi biz hikâye veya masalların giriş kısmında da görmekteyiz. Nizami bu rivayetleri, hikâyeleri, masalları ve efsaneleri başkasından duyup yeniden işleyerek eserlerinde kullanmıştır.⁷⁹

1. Geçmiş destanları tasvir eden kendinden öncekiler hakkında şöyle diyor.
2. Bu ülkenin halini şerh eden adam hikâyeyi böyle dile getiriyor.
3. Söz sarrafı ve inci satan deyici sözün kulağını incilerle süslemişti.
4. Gizli sırların deyicisi dihan tarihinden böyle söylüyor.
5. Ey dünya görmüş yaşlı dihan hoşumuza giden süslü sözlerini getir.

Bu örnekler hepsi “Şerefnâme” eserinden verilmiştir. Bu örneklerle Firdevsi'nin eserlerinde de karşılaşmaktayız.

Düğün, cenaze, kız isteme veya kız isterken gösterilen kahramanlıklar, bayram törenleri, misafirperverlik, hayvanlarla savaş, kadınların kahramanlıkları Nizami eserlerinde birebir işlenmiştir.

“Dede Korkut” hikâyeleri gösteriyor ki Azerbaycan dilinde yalnız erkeğe mahsus olan “kişi” kelimesi bir zamanlar insan anlamını taşıyordu. Erkekler “er kişi”, bayanlar “hatun kişi” diye söylenilmekteydi. Sonradan yayılmış “övre” kelimesi ise vücudun

⁷⁸ Muhammed Elekberev, “Nizami Gencevi ve Azerbaycan Halk Yaraticılığı,” (Doktora Tezi, Bakü Devlet Üniversitesi, 1947), 93.

⁷⁹a. g. t., 18,19.

saklanması gereken kısımlar anlamındaydı ki bu da Arap dilinin kadına olan yaklaşımının en iyi göstergesidir.⁸⁰

3.2.6. Destanlar

Destan sözcüğünün aslı “dastan” olup Farsçadır. Manzum hikâye, mensur hikâye, kıssa, masal şeklinde de tarif edilmiştir. Destan bir milletin tarihinde gerçekleşmiş, unutulması mümkün olmayan bir olay üzerine söylenmeye başlayıp gelişmesini asırlarca devam ettiren milli eserlerdir. Destan bütün dünya edebiyatlarının en eski ürünleridir. Her millet destanlarına milli eser gözüyle bakmaktadır. Destanlar bir milletin kederini, sevinç ve coşkunkuluklarını, heyecanlarını, bütün duygu ve düşünce yapısını oluşturan türlerdir.⁸¹

Başlıca Türk Destanları:

1. Saka Türklerine ait destanlar (Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı)
2. Hun-Oğuz Türklerine ait destanlar (Oğuz Kağan Destanı)
3. Göktürk destanları (Bozkurt Destanı (Efsanesi), Ergenekon Destanı)
4. Uygur Türklerine ait destanlar (Türeyiş Destanı (Efsanesi), Göç Destanı)

5. İslamî devirde gelişen bazı destanlar:

Satuk Buğra Han Destanı (Karahanlı Türkleri)

Manas Destanı (Kırgız Türkleri)

Cengiz Han Destanı (Cengiznâme)

Dedem Korkut Destanı (Hikâyeleri)

Battal Gazi Destanı (Battalnâme)

Danişmend Gazi Destanı (Danişmendnâme)

⁸⁰ Hamit Araslı, “Nizami ve Azerbaycan Halk Edebiyatı,” *Nizami Gencevi-Makaleler Mecmuası*, (1947): 9-28.

⁸¹ Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 7. bs. (Ankara: Akçağ, 2012), 203.

Hamzanâme

Saltuknâme

Hz. Ali Cenknâmeleri

Hızırnâmeler vb.lerdir.

Sednik Paşayev'in araştırmaları incelendiğinde bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Özellikle Nizami'nin eserlerini efsane ve rivayet yönünden incelemiştir. Nizami'nin eserlerinde destan izlerine de rastlamak mümkündür. Özellikle “Oğuz Kağan” ve “Köroğlu” destanlarına benzer olaylar bu eserde kendine yer bulmuştur.

İlk önce avcılık dikkat çekmektedir. İskender'in boş zamanlarında avla uğraşması zaten eserde vardır. Ama “Köroğlu” destanında da avcılık çok geniş şekilde bulunmaktadır.

Köroğlu destanında betimlenen hadiseler 16.-17. yüzyılla yakından alakalıdır. Azerbaycan ve Türkiye arazisinde çıkan olaylar Celaliler Hareketi ile alakalıdır. Köroğlu destanı 18 koldan oluşmaktadır.

Başkahraman Köroğlu'dur. Bu destan bir kahramanlık destanıdır. Köroğlu destanında Ayvaz, Demircioğlu, Deli Hasan ve başka deliler de vardır. Deli kelimesi “yiğit” anlamındadır.

Bu destanda kadın karakterler de dikkat çekmektedir. Bu kadınlar paşa ve han kızları olsalar da iyi karakterlerdir. Çenlibel'e gelen bu kadınlar evlendikten sonra eşleriyle omuz omuza savaşır. Nigar Hanım, Mehbub Hanım, Telli Hanım ok atmakla, kılıç çalmakla, at sürmekle hiç de erkeklerden geri kalmamaktadır.

Köroğlu destanı estetik liyakati, dil ve üslup güzelliği ile seçilen ender bir halk abidesidir. Bu eser onu ortaya çıkaran halkın kendisi gibi ölmez ve ebedidir.

Başka bir şey daha dikkat çekmektedir. Oğuz Kağan destanında hayvanları, çadırları, çoluk çocuğu ile göç eden ve sık sık akın yapan bir toplumda yaşlıların bu tempoya ayak uydurması güçtür. Çinlilerin kaydettiklerine göre eski Türkler yaşlılara saygı göstermemektedir.

Tarih-i Oğuzan ve Türkan'da bu konuyla ilgili dikkatimizi çeken bir olay vardır. Akıncı bir toplumda kuvvetli ve hareketli olmayan korkak, pısrık, aciz insanlara değer verilmemesini mazur gösterecek sebepler vardır. Bu toplumda ancak akıllı ihtiyarlara itibar gösterilir.

Oğuz'un "burada kalsınlar" diye emir verdiği yaşlılar arasında "Yuşu Hoca" adlı bir ihtiyar vardır. Bu ihtiyar, oğlu Kara Sülük'e şöyle der: "Siz bilinmeyen bir yola çıkıyorsunuz. Aranızda bilgili, yaşlı kimse de yok. Eğer zor durumda kalırsanız ne yaparsınız? İyisi mi beni de yanınıza alınız. Bir gün işinize yararım". Kara Sülük Oğuz'un emrine rağmen, babasını bir sandığın içine koyarak ve bir devenin sırtına yükleyerek oradan oraya taşır. Ordu güç durumda kaldıkça Kara Sülük babasına akıl danışır. Babası ona yapılması gerekenleri öğretir. Bu sayede Kara Sülük Oğuz'un gözüne girer.

Oğuz'un yolu bir seferinde susuz bir sahradan geçer. Öyle ki bir damla gül yağına bir damla su vermezlerdi. Kara Sülük insanların susuz kaldığını babasına bildirdi. Yuşu Hoca dedi ki: "Birkaç ineğin başını bir araya bağlayarak onları çok susayınca kadar devamlı koşturunuz. Sonra onları bırakın, bu inekler tırnaklarını bir yere vurup kazmaya başlarsa orada su bulunduğu işaretidir. Kara Sülük bir yerde böyle denedi, su çıktı ve insanlar suya kandı. Oğuz da bu durumu görünce Kara Sülük'e pek çok bağışlarda bulundu. Onu bütün ulusun Yurtçusu tayin etti.

Bu anlatının göçebelerin bulduğu bir gerçeğe uyup uymadığını söylemek için denemek gerekir. Hayvanların hayatını yakından izlemiş olan göçebelerin birçok şeyi keşfetmiş olmaları pekala mümkündür.

Şerefnâme eserinde bu kısım şöyle geçmektedir:

Bir yiğit genç vardı, akılca yüce, Saf, ışıq kalbi şefkatle dolu. Babası yaşlıydı, doksan yaşında, Beden ağrısından sızlayıp ağlar. O gün ki padişah vermişti emir: "Çıkmasın bu yola hasta ile pir!" Genç oğlu düşküdü hasta babaya,	Bir igid gənc vardı, ağılca ulu, Saf, ışıq ürəyi şəfqətlə dolu. Atası qocaydı, doxsan yaşı var, Bədən ağrısından sızlayıb ağlar. O gün-ki, padişah vermişdi əmr: "Çıxmasın bu yola xəstə ilə pir!" Gənc oğlu vurğundu xəstə ataya,

Nasıl ki, bir hastanın canı elma çeker, Yaşlıyı yanına aldı beraber, Nasıl ki, başkalar yakutu gizlər, Azıq sandığına sakladı onu. Onunla dolaştı zulmet yolunu. Kaderin orduya küstüğü gece O genci aldı bir derin düşüncə Gece sandığı açtı o civan, Etti babasına o sırrı beyan: “Padişah seferden olmuş pişman, Zorluk yaşamaktan kırılmış anlaşıma. Kalbini karanlık bir korku sarmış, Bir çare düşünmüyor artık. Rehber olmadan ilerliyor, Bilmiyor nasıl dönecek geri”. Oğluna bakarak dedi ixtiyar: “Bu siyah perdede gizli bir sır var. Padişah oraya gittiği zaman, Zulmetten dönməyə vardır bir çare: Padişaha lazımdır ilk kez doğuran, Vücudu sapaşğlam hamile bir kısırak. Dünyaya gelince o yavru daylak, Kafasını bir yerdə kəssinlər, ancak Örtmədən koysunlar yerdə leşi, Annesi görünce, yansın yüreği, İçində kopsun bir heyecan, öfke, Durmasın padişah etsin hareket. O yoldan geriye döndüğü zaman Ordunun önündə gidecek kısırak Koşarak sevimli yavruya taraf, O yoldan böylece çıxar dışarı. O yolda rehber olmadan bile, Dışarı çıxarlar bu sayede”. Yaşlının sözünə o genç uyaraq, Yumağın başını buldu bu yolla.	Necə ki, bir xəstə göynər almaya, Qocanı özüylə aldı bərabər, Necə ki, başqalar yaqutu gizlər, Azıq sandığında gizlətdi onu, Onunla dolaşdı zülmət yolunu. Taleyn qoşundan küsdüyü gecə O gənci aldı bir dərin düşüncə. Gecəyəkən sandığı açdı o cavan, Etdi atasına o sirri bəyan: “Padişah səfərdən oldu peşiman, Çətinlik çəkməkdən qırılmış peyman. Qəlbinə bir qorxu salmış qaranlıq, Bir tədbir düşünə bilməyir artıq. Bələdçi olmadan gedir irəli, Bilməyir nə sayaq dönəcək geri”. Oğluna baxaraq dedi ixtiyar: “Bu qara pərdədə gizli bir sirr var. Padişah getməyə başlarkən ora, Zülmətdən dönməyə vardır bir çara: Padşaha gərəkdir ilk dəfə doğan, Vücudu sapsağlam boğaz bir madyan. Anadan olunca o körpə daylaq Başını bir yerdə kəssinlər, ancaq Örtməyib qoysunlar yerdə cəmdəyi, Anası görünce, yansın ürəyi, İçində qopsun bir həyəcan, hiddət, Durmasın padişah, etsin hərəkət. O yoldan geriye döndüyü zaman Ordunun önündə gedəcək madyan Çaparaq sevimli daylağa sarı, O yoldan beləcə çıxar dışarı. O yolda bələdçi olmadan belə, Dışarı çıxarlar bu tədbir ilə.” Qocanın sözünə o gənc uyaraq, Kələfin başını tapdı bu sayaq.

Göklerin o kokulu ipeği sabah Olunca kırmızı renkli kumaşa benzer. İskender meclise yine oturdu, Gitmek için herkes bir çare buldu. O meclis ne kadar bulduysa çare, Bu esrar hakkında söylədi fikir, Hoşuna gitmedi yüce padişahın, Çareler kimseye değildi aydın. Zayıf fikriyle o genç yaklaştı, Rehber hakkında padişaha söz açtı. Babası söyleyen sözleri bir bir Padişaha anlattı ki budur çare! Hoş geldi bu sözler, aklına yattı, Beyninde yer etti o döne döne. Dedi: “Ey mert oğul, böyle fikri sen Nasıl oldu ki akıl ettin sen? Bu bilgi senden gelmemiş ele, Sen kimden öğrendin, gel, doğruyu söyle. Mal, mülk veririm doğruyu söylərsən, Aşağılanırsın yalan söylərsən”. Genç dedi: “Padişahım, bana ver aman, Boşalsın taht-ı revan bu yüklü attan, O gün ki emretti yüce hükümdar, Çıkmasın bu yola hasta, ihtiyar, Bir yaşlı babam var, bu yaşlı insan Çok tecrübe edinmiş bu devrandan. Çok acıdım yaşlı babama, Emre itaati unuttum tamamen. Yanıma aldım gizlice onu, Kötü de getirsem kötü olmadı sonu. Dün yol hakkında olan sözleri Babama açmaktan durmadım geri. Onun tâlimini dinledim bir an, Söylenen çareyi öğrendim ondan”. Çok ince bir nükte söylədi, diye,	Göylərin o müşkin ipəyi səhər Olunca ud rəngli dibayə bənzər. İskəndər məclislə yenə oturdu, Getməyə hər biri bir tədbir qurdu. O məclis nə qədər göstərdi tədbir, Bu əsrar haqqında söylədi fikir, Xoşuna gəlmədi ulu padşahın, Tədbirlər kimsəyə deyildi aydın. Öz zəif fikriylə o gənc yanaşdı, Bələdçi haqqında şaha söz açdı. Atası söyləyən sözləri bir-bir Padşaha anlatdı ki, budur tədbir! Xoş gəldi bu sözlər, yatdı könlünə, Beynində yer etdi o dönə-dönə. Dedi: “Ey mərd oğul, belə fikri sən Nə sayaq oldu ki, qurdun özündən? Bu bilgi özündən gəlməmiş ələ, Sən kimdən öyrəndin, gəl, doğru söylə. Bar, sərvət verərəm doğru söyləəsən, Zillətə düşərsən düz deməməkdən”. Gənc dedi: “Padşahım, mənə ver aman, Boşalsın kəcavə bu yüklü atdan, O gün ki, əmr etdi ulu hökümədar, Çıxmasın yola bir xəstə, ixtiyar, Bir qoca atam var, bu qoca insan Çox qulaqburması görmüş dövrəndan. Ürəyim çox yandı qoca atama, Əmrə itaəti unuttum tamam. Özümlə gizlincə gətirdim onu, Pis gətirdimsə, pis olmadı sonu. Dünən yol haqqında olan sözləri Atama açmaqdan durmadım geri. Onun təlimini dinlədim bir an, Söylənən tədbiri öyrəndim ondan.” Çox incə bir nüktə söylədi, deyə,

Padişah onun sözünden yükseldi göğə: “Bilgili padişah olsa da yine, Bu gençler muhtaçtır yaşlı fikrine.	Şah onun sözündən ucaldı göyə: “Bilənlər padşahı olsa da yenə, Bu gənclər möhtacdır qoca fikrinə. (Gencevi 2004: 387-389).

Görüldüğü gibi bu iki kısım arasında birçok benzerlik vardır. Bu da gösteriyor ki Nizami “Oğuz Kağan” destanından da faydalanmış olabilir.

3.2.7. Masallar

Türkiye Türkçesinde masal kelimesinin karşılığı olarak; Azerbaycan Türkleri “nağıl”, Başkurtlar “ekiyet”, Kazaklar “şabur-şabıs”, Özbekler “ertek”, Türkmenler “erteki”, Kırgızlar “at çabu”, Tatarlar “ekiyat/akiyat”, Uygurlar “çöçek”, Kabardinler “şapıs”, Sahalar “olonho”, Altaylar “çörçök”, Tuvalar “tool”, Hakaslar “nımah” kelimelerini kullanırlar. Türk boylarının masal antolojileri 1993 yılında Azerbaycan’da, 2000 yılında ise Türkiye’de yapılmıştır.⁸²

Masal insanın gerçekle gerçeküstünü harmanlayıp olmasını hayal ettiği dünyada, geçmişte belirsiz bir zamanda sıradan insanların çoğu kez gerçeküstü güçlerle donanıp olağan veya olağanüstü varlık ve olaylarla mücadelesinin anlatıldığı hikâyelerdir.

Masalın iki temel işlevi vardır:

1. Bilimin malzemesi olan masal. a. Halkbiliminin malzemesi olan masal
2. Eğlence aracı olarak masal. b. Pedagojinin malzemesi olan masal

Bilindiği gibi, Mantıku’t-tayr, Feridüddin Attar’ın eseridir ve kuşların yolculuğunu anlatan dini-tasavvufi karakterli alegorik eserdir. Türk edebiyatında çok beğenilmiştir. Ayrıca Ali Şir Nevai, bu esere benzeyen Lisanü’t-Tayr adlı bir eser de yazmıştır.

⁸² a. g. e., 176.

Bin Bir Gece Masalları Arap masalları içinde önemli bir yere sahiptir. Batı’da ve Doğu’da zevkle okunmuştur. Son zamanlarda Ziyat Akkoyunlu tarafından “Bin bir Gece Masalları Üzerine Bir İnceleme” adıyla Doktora Tezi de yapılmıştır.⁸³

Sinbadnâme Türk edebiyatında “Yedi Vezirler” veya “Yedi Âlimler” adıyla bilinmektedir. Arapça, Farsça ve Batı dillerinden dilimize çeşitli tercümeleri yapılmıştır.

Hint kaynaklı masalların en önemlisi Beydeba’nın “Kelile ve Dimne” ve “Tutinâme”si dilimize Farsçadan yapılmıştır.

Hint kaynaklarında Sukasaptati-Çakasaptati (Papağanın 70 Masalı) olarak geçen Tutinâme’nin tercümeleri de Farsçadan yapılmıştır. Bu eserde kahraman olarak “hayvan”a yer verilmektedir.

Batı’dan yapılan masal tercümelerinin başında La Fontaine ve Aisopos (Ezop) masalları gelmektedir. Bu masallar, ilk olarak Tanzimat döneminde Şinasi, Ahmet Mithat ve Çelebizade Agop Lütfi tarafından tercüme edilmiş ve daha sonraki yıllarda da tercümeler devam etmiştir.

Türk kaynaklı masallar ise mesnevi tarzında 13. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen “Dastan-ı Ahmed Harami”; ünlü Türk hekimi İbni Sina’nın hayatı etrafında teşekkül eden “İbni Sina Hikâyeleri”; 1796’da Giritli Aziz Efendi tarafından “Bin Bir Gece ve Bin Bir Gündüz Masalları”ndan esinlenerek kaleme alınan “Muhayyelat-Aziz Efendi ve Billur Köşk Masalları”dır.

Namık Kemal’in 1873 yılında Hintli İnayetullah’tan tercüme ettiği Bahar-ı danış de bir diğer Hint kaynaklı masal kitabıdır.⁸⁴

Masalların birçoğu yoksulla zengin, güçlüyle zayıf, kötüyle iyi ve güzelle çirkin mücadelesi üzerine kurulmuştur.

M. Elekberov’un 1947 yılında yazmış olduğu “Nizami Gencevi ve Azerbaycan Halk Edebiyatı” adlı doktora tezine bakıldığında “İskender Zülkarneyn’in İran Padişahı ile

⁸³ a. g. e., 178.

⁸⁴ a. y.

Savaşı” adlı bir masalla karşılaşılmaktadır. Bu masalda Azerbaycan destanlarındaki ve masallarındaki bazı motifler benzerlik göstermektedir. Masalın ikinci kısmı Dara’nın ölümünden sonra İskender’in başına gelen maceralara ayrılmıştır. Bu kısımda İskender artık bizim tanıdığımız İskender’den farklı olarak ilginç engelleri aşarak efsanevi kahramanlığa ulaşmaktadır.

Dara’nın ölümünden sonra masal ne Firdevsi ne de Nizami eserleriyle benzerlik gösterir. Masal beş planda ilerler:

1. İskender Dara’nın vasiyeti üzerine üç gün, üç gece onun mezarı üstünde nöbet tutar. Her gece mezara saldıran bir atlıyı öldürerek üç ilginç at elde eder.
2. Bir padişah kızıyla evlenmek isteyenler için şöyle bir şart getirir: Kim at sırtında yedinci kata sıçrarsa padişah kızını ona verecek.
3. İskender’in beyaz atla üçüncü kata, mavi atla beşinci kata, siyah atla yedinci kata sıçraması ve bahsi kazanması, sonunda padişahın kızının onunla evlenmeye razı olması.
4. Padişah kızının İskender ile evlenmesini istememesi ve İskender’den önce tılsımlı tacı, sonra derya yolkısını daha sonra da periler padişahının bahçesinden papağanın getirmesini talep etmesi. İskender bu şartları beyaz, mavi ve siyah atların yardımıyla yerine getirmesi.
5. İskender’in sonunda padişahın kızıyla evlenmesi ve padişaha getirdiği şeylerin kendine iade edilmesi. (Elekberov 1947: 95)

“İskender Zulkarneyn’in İran Padişahı Dara ile Savaşı” masalı “Melikmemmed” masalıyla da benzerlik göstermektedir:

1. “Melikmemmed” masalında padişah ölürken vasiyet eder ki onun mezarı üstünde üç gün nöbet tutsunlar.
2. Oğlanlardan en küçüğü Melikcümşüd babasının vasiyetini yerine getirir.

3. Melikcümşüd birinci gece koyu kırmızı atlıyı öldürür. Atı getirip mehtere verir ve onu saklamasını söyler.

4. İkinci gece Melikcümşüd beyaz atlıyı öldürür. Onu da getirip mehtere verir ve saklamasını söyler.

5. Üçüncü gece sarı atlıyı öldürür bunu da mehtere verir.

6. Bir padişah şart koyar ki kim onun kazdırdığı çukurdan atla atlarsa kızını ona verecektir.

7. Melikcümşüd her üç atın yardımıyla bahsi kazanır. (Elekberov 1947: 97)

Görüldüğü gibi kahramanların isimleri farklı olsa da geçtikleri yollar aynıdır.

İskender'in Dara ile Savaşı bölümü de bazı eserlerde farklılık gösterir. İncelendiğinde:

1. Firdevsi'de İskender ilk önce Dara'ya savaş açar. Dara da kendini korumak adına İskender ile savaşır.

Nizami'de Dara İskender'e savaş açar. İskender de onunla savaşır.

Halk yaratıcılığında da bu kısım aynı Nizami'de olduğu gibi gösterilmektedir.

2. Firdevsi'de İskender haraç almak için Dara'nın yanından gelmiş elçileri haraçsız geri gönderir. Daha sonra da Mısır yoluyla Dara'ya saldırır.

Nizami'de İskender'in Mısır'da yaptığı uğurlu savaşı Dara kıskanır. İskender'in gönderdiği hediyeleri bir aşağılama olarak görür. Buna sinirlenen İskender artık haraç vermez ve Dara'nın elçilerini kapısından kovar. Bunun üzerine Dara saldırıya geçer.

Halk yaratıcılığında da bu kısım aynı şekilde gösterilir.

3. Firdevsi'de Dara ile İskender arasında üç savaş olur. Dara her üç savaşta da yenilir.

Nizami'de de bu kısım aynıdır.

Halk yaratıcılığında ise Dara ile İskender arasında sadece bir savaş olur o savaşta da Dara mağlup olur.

4. Firdevsi’de Dara ile İskender arasında üçüncü savaşta Dara kaçarken yolda onu Mahyar ve Canusyar adında iki yakın arkadaşı öldürür.

Nizami’de savaş zamanı iki liderinin Dara’ya ihanet etmesi sonucu Dara ölür.

Halk yaratıcılığında da bu kısım aynı şekilde verilmiştir.

5. Firdevsi’de Dara’nın ölürken İskender’e milli birliğe ve beraberliğe dayanan vasiyeti.

Nizami’de Dara ölürken İskender’e genel ve insancıl vasiyeti bulunmaktadır.

Halk yaratıcılığında ise Dara ölürken İskender’e sihirli vasiyeti bulunmaktadır.

Verdiğimiz bu beş planda bazı farklılık ve benzerlikler görülmektedir. (Elekberov 1947: 86-88).

Bazı masal metinlerinde İskender’in devlerle ve Tepegöz mücadelesi de anlatılır. İskendernâmelerde de zaman zaman İskender’in devlerle ve şeytanlarla mücadelesinden söz edilmektedir.

Eldeki “İskender” başlıklı masala göre Hindistan’da yaşayan Yunan adlı hükümdarın kızını bir ayı kaçırmıştır. İskender bu ayının oğludur. Diğer çocuklardan farklı olan İskender bir zaman sonra anasıyla birlikte başka memlekete gider. Oralarda devlerle mücadele eder, birçok devi öldürüp ellerindeki kızları kurtarır. “Tepegöz” adlı masalda ise dağda bir aslan tarafından beslenen İskender’le Tepegöz’ün mücadelesi anlatılır. Tepegöz her şeye zarar vermektedir. İskender koyun postuna gizlenerek Tepegöz’ün mağarasına girer, onu gözünden vurup kuyuya düşürerek öldürür.⁸⁵

İskender’den söz eden ilgi çekici masallardan biri de Lokman Hekim hakkında olanıdır. “Lokman” adlı masala göre bir padişah kendisini iyileştiren Lokman Hekim’e vaat ettiği altını vermez, hatta başka bir padişaha deva bulmasın diye onu oğluyla birlikte kazdırdığı bir zindana kapatır. Uzun yıllar burada kalan Lokman Hekim ve

⁸⁵ İsmail Avcı, *Türklük Mülâhazaları*, Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İskender-i Zülkarneyn, (Balıkesir Üniversitesi: 2015), 335.

oğlu, o memleketi ele geçiren İskender tarafından zindandan kurtarılır ve büyük saygı görür. Söz konusu bu masal bazı farklarla *Azerbaycan Nağılları* 'nda da yer alır.⁸⁶

3.3. NİZAMİ VE AZERBAYCAN HALK EDEBİYATI

Türkçede halk kelimesi Orhun Kitabelerinde (8. yüzyıl) “Kara Budun” olarak geçmektedir.⁸⁷

19. yüzyıldan itibaren Türkiye’de “halk” kelimesinin kullanılması veya aranması Şinasi’nin “Durub-ı Emsal-i Osmaniye”si, Ziya Paşa’nın “Şiir ve İnşa”sı, Namık Kemal’in tiyatro eseri olan “Vatan Yahut Silistre”sinde Halk edebiyatımız üzerinde en derli toplu yapılan eserler olarak belirtilir.

Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’de Türk Halk Edebiyatı üzerindeki ilk çalışmalara Ziya Gökalp (1913) başlar ve o, folklor yerine “halkiyat” kavramını kullanır. Ondan yaklaşık altı ay sonra Fuat Köprülü (1914) “Yeni Bir İlim: Halkiyat: Folk-lore” makalesinde “folklor” kavramını kullanır. Onların da arkasından “Türk Halk Edebiyatı” disiplini olarak Rıza Tevfik Bölükbaşı, Pertev Naili Boratov, Ahmet Kutsi Tecer, Sadeddin Nüzhet Ergun, Halit Bayrı, İlhan Başgöz ve Şükrü Elçin bu doğrultuda Halk Edebiyatı adını devam ettirirler.

1930’lı yıllarda bu sahada çalışanlardan bazıları Ignaz Kunos, Umay Günay, Abdurrahman Güzel, Hasan Özdemir, M. Öcal Oğuz, Ali Torun, Saim Sakaoğlu, Aynur Koçak, Özkul Çobanoğlu v.b.ler.

Anonim Halk Edebiyatı anonimdir, sözlüdür, varyantlaşma özelliği vardır, gelenekseldir, kalıplaşma özelliği vardır, ezgi ile söylenir ve irticalen söylenir.

Türk Halk Edebiyatı başlıca üç bölümden oluşmaktadır:

⁸⁶ a. g. m.

⁸⁷ Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 7. bs. (Ankara: Akçağ, 2012), 109-111.

1. Anonim Halk Edebiyatı (ninni, masal, efsane, destan, tekerleme, atasözleri, deyimler, fıkralar, hikâyeler v.b. dâhildir)
2. Tekke Edebiyatı (ilahi, münacat, na't, nutuk, hikmet, devriye, şathiyye, mevlid v.b. dâhildir)
3. Âşık Edebiyatı (koşma, varsağı, semai, güzelleme, koçaklama, taşlama, muamma, nasihat, hikâye, destan v.b. dâhildir)

Nizami'nin dilinde sık sık karşılaşılan halk ifadeleri, atasözleri, deyimler de buradan kaynaklanıyor ki, o halk edebiyatı çizgisinden ayrılmamış ve halktan çokça faydalanmıştır.

Aynı zamanda Nizami Gencevi'nin "İskender nâme" eseri Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lüğati't Türk" eseriyle de benzerlik göstermektedir (atasözleri bakımından). Bu eser Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek amacıyla 1072-1074 arasında hazırlanmış ansiklopedik sözlüktür. İslamiyet öncesi dönem edebiyat geleneğinde sözlü olarak yaşanan sav, sagu gibi türlerin yazıya geçirilmiş şekilleri bu eserden öğrenilmektedir.

Sözlük olmasının yanı sıra hazırlanışı ve içindekiler bakımından dönemin dili, edebiyatı, coğrafyası, folkloru, sosyolojisi, inancı hakkında da bilgiler vermektedir.

Kaşgarlı Mahmut eserinde Türk'ün, Türk milletinin ve Türk dilinin diğer millet ve dillerden daha üstün olduğunu, bu milletin adını Tanrı'nın verdiğini, Hz. Muhammed'in Türk milletini çok sevdiğini kitabının ön sözünde anlatmaktadır.

Demek oluyor ki Kaşgarlı Mahmut, kendi milletini, dilini, dini temler içinde verebilen, dünyanın en büyük linguistik'idir.

Nizami halk folklorunu derinden bilen bir şair olmuştur. Onun eserleri Yakın Doğu halklarının folklorunu da etkilemiştir. Bu yönden Nizami devrini, hayatını ve çalışmalarını ilmi yönden açıklayan meşhur âlimler içinde Y. E. Bertels'in "Büyük Azerbaycan Şairi Nizami" adlı kitabı çok önemli bir yer teşkil etmektedir.⁸⁸

⁸⁸ Ekber Ağayev, *Nizami ve Dünya Edebiyatı*, (Bakü: Altın Doğu, 1964), 9.

Nizami “Şerefnâme” eserini, Buhari ve Teberi eserlerinden aldığı bilgi sırasında yazdığını, aynı zamanda Arap, Fars, Rum dillerinde yazılmış tarihi malumatlara dayanarak kurduğunu, halk edebiyatında İskender hakkında söylenmiş rivayetleri kullandığını eserin giriş kısmında şöyle anlatmıştır:

İskender hakkında hiçbir eserde Malumat görmedim küçük bir yerde. Sözlerle dolmuştu hazine içi, Ancak bir nüsha bir dağınık inci. Her eski nüshadan esas alarak, Onu öz şiirimle süsledim ancak. En eski tarihi eserlerden ben Yahudi, Nesrani (Hristiyan), Pehlevilerden En ince sözleri elime aldım, Kabuğunu atarak özünü aldım. Çeşitli sözlerden topladım çok sözler, Bunlardan dizildi yazdığım eser. Saydığım dilleri genişçe bilen Saklar öz dilini bana kabahatten. Hangi bir perdede doğru söz gördüm, O sözün telini şiirimle ördüm. Bu işte hakikat arasan biraz, Nazımda hakikat arayamazsın. Şiirimden atsaydım süslü elbiseyi, Azıcık zahmetle yazsaydım onu, Bu büyük fatihin serüveninden Bir sayfa yazmakla bitirirdim ben.	İskəndər haqqında heç bir əsərdə Məlumat görmədim yığcam bir yerdə. Sözlərlə dolmuşdu xəzinə içi, Ancaq hər nüsxə bir dağınıq inci. Hər köhnə nüsxədən əsas alaraq, Onu öz şerimlə bəzədim ancaq. Ən qədim tarixi əsərlərdən mən, Yəhudi, nəsrani, pəhləvilərdən Ən incə sözləri əlimə saldım, Qabığı ataraq, məğzini aldım. Müxtəlif dillərdən yığdım çox sözlər, Bunlardan düzüldü yazdığım əsər. Saydığım dilləri ətraflı bilən Saxlar öz dilini mənə töhmətdən. Hansı bir pərdədə doğru söz gördüm, O sözün telini şerimlə hördüm. Bu işdə həqiqət arasan bir az, Nəzmdə həqiqət aramaq olmaz. Şerimdən atsaydım bəzəkli donu, Azacıq zəhmətlə yazsaydım onu, Bu böyük fəthin sərgüzəştindən Bir vərəq yazmaqla bitirərdim mən. (Gencevi 2004: 57).

Nizami’nin “Hüsrev ve Şirin”, “Leyla ve Mecnun” eserlerinde biz kahramanın hasret, beklenti, sadakayla doğduğunu görmekteyiz. Fakat “Yedi Güzel” ve “İskendernâme”de kahramanların doğumu hakkında hiçbir malumat yoktur. Çünkü “Yedi Güzel” ve “İskendernâme” eserinin esasını tarih teşkil etmektedir. Ancak buna rağmen şair bu iki eserde de destanlardan ve masallardan ustalıkla faydalanmıştır. Nizami son eserinde kılıç ve kalemi birleştirerek İskender karakterini ortaya

çıkarmıştır. “İskendernâme” eserinde daha çok rivayet, efsane ve mitler yer almaktadır.

Ali Saleddin’in 24 Temmuz 1991 yılında “Azerbaycan Muallimi” gazetesinde yazdığı “Yazar ve Folklor Problemi Üstüne” adlı makalesinde Nizami’yi ve eserlerini halk edebiyatı yönünden incelemiştir. Burada, sözlü ve yazılı şekilde ortaya çıkmalarına rağmen “Dede Korkut”, “Manas” ve “İskendernâme” olaylar bakımından benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu eserlerde çeşitli çığırlardan: Mitolojiler, törenler, “Oğuznâmeler”, efsane ve rivayetler birbiriyle ilişkili şekilde göze çarpmaktadır.⁸⁹

Nizami’nin eserleri “Avesta”, “Oğuznâmeler”, “Dede Korkut” boyları, “Manas” destanı ve nihayet “Kuran” ile aynı içeriğe sahiptir.

Oğuznâme: Oğuz Kağan Destanı’na sonradan eklenmiş öykülere Türk-İslam yazınında verilen addır. Dede Korkut Kitabı’nda yer alan destansı öykülerin de Oğuznâme’nin parçaları olduğu sanılır. Oğuz Kağan’ın yaşamıyla başlayan Türkmen-Oğuz tarihleri yalnızca Oğuz Kağan’ı anlatan yapıtlar ve Dede Korkut Kitabı’nda yer alan tek tek öyküler için de Oğuznâme adı kullanılmaktadır.

Oğuznâmeden söz eden veya alıntı yapan başka yapıtlar da bulunmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı: Oğuz’un hayatının başlıca aşamaları, doğumu, gençliği, savaşları ve ölümü arka arkaya anlatılmıştır, destanın temelinde yiğitlik ve cihangirlik vardır. Oğuz Kağan Destanı’nda kuvvet ve hareket itici güçtür. Oğuz’un zaman temposu son derece hızlıdır. Oğuz kahramanlık yaptıktan sonra kızlarla karşılaşır ve evlenir, halkını toplar ve büyük bir toy verir, fetihler için harekete geçer. Oğuz Kağan Destanı’nda insan hayatının esası aşk değil savaştır. Bu destanda geriye dönüşler yaşanmaz, anlatı düz çizgi halinde devam eder. Bu destan atlı göçebe toplumun bir ürünüdür.

Oğuz Kağan atlı göçebe medeniyetin ideal tipini sembolize eder. Hayat ve şahsiyetini avcılık, sürü besleme ve savaşçılık oluşturur. Bu destanda hâkim olma duygusu ve hanlık arzusu görülmektedir. Oğuz’un dünyasını bütün varlığı ile içinde yaşadığı tabiat

⁸⁹ Ali Saleddin, “Yazar ve Folklor Sorunu,” *Azerbaycan Muallimi Gazetesi*, 24 Temmuz (1991): 3.

yönlendirmektedir. Oğuz’da aktif bir tavır görülmektedir. Tek başına hareket eden bir kahraman değil atlı göçebelerle hareket eden bir kahramandır. Dışa dönük bir tip olan Oğuz’un dünyasında kozmik âlem ve hayvanlar önemli bir yer tutmaktadır.

Oğuzların atası Oğuz Han ve oğullarının destanını anlatan iki kaynak vardır. Bunlardan birincisi Paris Milli Kütüphanesi’nde bulunan Uygur yazısıyla yazılmış, eksik tek yazma nüshasıdır. Bu nüsha Rıza Nur tarafından keşfedilmiş, ilmi olarak W. Bang ve R. R. Arat tarafından önce Almanca olarak basılmış (1932), daha sonra bu eser Türkçe olarak “Oğuz Kağan Destanı” (İstanbul 1936) adı ile yayınlanmıştır. Muharrem Ergin aynı eseri Milli Eğitim Bakanlığı’nın çıkardığı “1000 Temel Eser Serisi”nde yeni bir şekilde neşretmiştir.

İkinci önemli kaynak İlhanlı sarayında yaşamış olan Doktor Reşideddin’in tarihine aktardığı Oğuz Han ve oğullarına ait rivayetlerdir. Bu kitabın 1317 yılında, yazarın hayatta iken vücuda getirilmiş minyatürlü bir nüshası İstanbul Topkapı Müzesi’ndedir. Prof. Dr. Faruk Sümer, Reşideddin’in bu rivayetleri doğrudan doğruya sözlü kaynaklardan aldığını söylediği halde, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Reşideddin’in yazılı kaynaklardan faydalandığını söyler. Reşideddin Uygurca Oğuz Kağan destanından istifade etmemiştir. Zira ikisi arasında büyük farklar vardır. 15. yüzyılda yaşayan Yazıcıoğlu ile 17. yüzyılda yaşayan Ebülğazi Bahadır Han, Reşideddin rivayetlerini Batı ve Doğu Türkçesine aktarmışlardır. Reşideddin’in Farsça metnini en son Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan Türkçeye çevirmiş ve tarihi bakımdan incelemiştir.

Kur’an-ı Kerim: İslami ilimlerin ana kaynağıdır. Hz. Muhammed’e vahiy edildiği asrın ve günümüzün muazzam bir kültür ve tefekkür mucizesi sayılmaktadır.

Kur’an lügatte “toplamak, okumak”tır. Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed’e indirilen ayetlerin toplandığı kutsal kitaptır. 114 sure, 6666 ayetten oluşan İslam dininin mukaddes kitabıdır. Bütünüyle bilim dallarının merkez noktaları hakkında gerekli bilgileri veren, gerçek anlamda bir iman-tefekkür kitabıdır. İslam Kur’an-ı Kerim’in ayetlerinde bugüne kadar bilinen, bilinmeyen her ilmin, her hakikatin toplandığı inancındadır. Kur’an-ı Kerim en beşerî bilgilere kadar her gerçeği sinesinde toplayan tek kitaptır.

Avesta: Bilge tanrı Ahuramazda'nın İran peygamberi Zerdüşt'e vahiy ettiği, İran dilleri ve edebiyatlarının en eski ve en önemli eseridir. Bu kutsal kitabın içeriği dönemimize tam şekilde gelememiştir. Avesta'nın içeriği, esasen M.Ö. 1. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Avesta'nın genel bakışında ifrat düalizm (ikicilik) hâkimdir. Avesta'ya göre dünyada hem maddi hem de hayalî olan her şey hayır (iyilik) veya şer (kötülük) başlangıcına sahip olmakla iki kısma ayrılıyor. İnsan her iki yoldan birini seçmekte özgürdür.

Zerdüştilik geleneklerine göre Avesta önceki yüzyıllarda mevcut olmuştur ve nüshalarından birisi Makedonyalı İskender tarafından yakılmıştır.

Avesta Zerdüştiliğin en büyük tarihi eseri kabul edilmektedir. Avesta sözünün anlamı tam açılmasa da Avesta araştırmacıları onu kanun ve kaide topluluğu veya sadece kanun anlamında kabul etmişler. Bu nadir eserin birkaç yüzyılda ortaya çıkması ihtimal edilmektedir. Sınıflı topluma geçiş döneminin mahsulü olan bu kitapta “Gatalar” (Nağmeler) Zerdüşt peygamberin tek başına ilmi hayatının mahsulü olarak değerlendirilmektedir. Eski Yunanistan'ın ve Roma'nın aynı zamanda Azerbaycan'ın, İran'ın, Orta Asya'nın, Suriye'nin, Babil'in sayısız kaynaklarında Arap, Fars ve diğer dillerde Avesta ve Zerdüştilik hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Avesta Avrupa'ya 18. yüzyılda gelmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransız bilim adamı ünlü oryantalist Anquetil Du Perron (1731-1805) Hindistan'a yaptığı bilimsel amaçlı bir seyahat sonrasında Avesta araştırmalarını başlattı. O dönemden itibaren F. Nitzsche, V. Cakson, Y. Herzfeld, V. Keldner, V. Henning, D. Darmsteter gibi görkemli araştırmacılar Avesta'yı öğrenerek onu daha da zenginleştirmişlerdir.

Avesta'nın esas yönü: iki ezeli başlangıcın, hayır ve şerrin, hakikat ve yalanın birbirine karşı gelmesidir. Bu, bütün dünya akışının esasını teşkil etmektedir. Bu savaşta insanın büyük rolü vardır. İnsanın esas silahı hayırsever düşüncede, hayırsever sözde, hayırsever davranıştadır. Eserde, güzellik ve hayırseverlik büyük önem arz etmektedir. Bu, kadınlara mahsustur. Avesta'da yalancılık en çirkin huy olarak reddedilmektedir.

Şimdi bazı araştırmacılar Avesta'nın İran'a mahsus olduğunu belirtmektedir. Büyük çoğunluk ise onu Azerbaycan'la ilişkilendirmektedir. 1. yüzyılda yaşamış Orta Asya

tarihçisi El-Biruni Zerdüşt'ün Azerbaycan'dan olduğunu belirtmiştir. Kitapta adı geçen yer adlarının çoğu eski Azerbaycan toprağı olmuştur. İran'da Avesta'nın araştırmacılarından olan Purdavud "Edebiyat Mezdi, Yesna-Yeştihâ, cild-i evvel, Kısmet-i ez kitab-i mukaddes-i Avesta" kitabında yazıyor ki bütün İran ve Arap yazarları aynı zamanda ibn Hordadbeh, Balazuri, İbnelfegih, Mesudi, Hamza, İsfahani, Yakut Hemevi, Ebülfeda Zerdüşt'ü Azerbaycanlı olarak göstermiş ve özellikle Urmiya'yı onun doğum yeri olarak görmüşlerdir. Görüldüğü gibi İranlılar kendileri de ateşperestliğin köklerini Azerbaycan'a ait saymaktadırlar.

Kitapta çok fazla kurban kesmek kötülenmiş, Sırat köprüsünden bahsedilmiştir. Kitaba göre bu köprüyü sadece iyilik tanrısı Hürmüz'e hizmet edenler kolayca geçebilecekler. İnsanın şer üzerinde zaferine ayin ve dualarla değil daha çok kendi hayat tarzıyla, çiftçilikle uğraşmak, hayvanların bakımını üstlenmek, toprakla uğraşmak yoluyla sahip olunabilmektedir. Avesta'ya göre "Her şeyde ruh vardır" ve bütün doğa ruha sahip bir canlı olarak kabul edilmiştir.

Avesta ilk kez Viştaspan'ın emriyle yazıya alınmıştır. Eski kaynaklarda gösterilmektedir ki kitabı Zerdüşt'ün damadı Camasp kaleme almıştır. Bütün dinlerde olduğu gibi Zerdüştilik'te de Avesta önce sözlü şekilde, rivayetlerden oluşmuştur. Yazıya ilk kez M. Ö. 6-5. yüzyıllarda alınmıştır. Avesta döneminin bütün bilgilerini içine alan bir kaynak olmuştur. Araştırmacıların düşüncelerine göre Avesta ilk önce 21 kitaptan oluşuyormuş ve her kitabın da ayrı adı varmış. Makedonyalı İskender Azerbaycan'ı işgal ederken Avesta'nın tıbbî, felsefî ve astroloji kısımlarını Yunan diline tercüme ettirmiş, altınla yazılmış 12 bin levhayı ise (inek gönünü) yaktırmıştır. Avesta içerik olarak çok büyük olmuştur.

Kâhinlerin ezbere bildikleri Avesta daha sonraları kısmen yeniden ortaya çıkmış ve Sasaniler döneminde daha sistemli şekilde yazıya alınmıştır. Ne yazık ki Avesta'nın ömrü çok uzun sürmemiştir.

Araplar İslam perdesi altında Odlar Yurduna (Ateşler Diyarı) saldırmışlar. Ateşperestlere karşı Araplar daha acımasız olmuşlar. Onlar âteşgedeleri yok etmiş, orda olan dini kitapları yakmışlar. İstilacılara boyun eğmeyen halkın çoğu bu yolda kurban gitmişler. Bazıları Hindistan'ın Surat, Bombay, Medres ve diğer şehirlerine

göç etmişler. Çağdaş âlimler diyor ki eğer o dönemde bu din yok edilmeseydi, şimdi dünyanın yarısından fazlası ateşe itaat etmiş olurdu.

21 kitaptan dönemimize sadece dört kitap gelmiştir.

1. Vendidad (Videval): “Devler Aleyhine Kanun”. Burada önemli yeri Hürmüz’le Zerdüşt peygamberin konuşmaları tutuyor. Kitabın amacı iyilik tanrısının önerilerine kulak asıp şerle (kötülükle) savaşmaktır.

2. Vispered: “Her Şeyin Ağası”. Bu kitap 25 bölümden oluşuyor. Kitabın içeriğinde dualarla alakalı nağmeler vardır. Zerdüştlüğü öğrenmek açısından önemli olsa da bu kısmın estetik tutumu zayıftır.

3. Yasna: “İbadet etme, Dua Etme”. Bu kısım Avesta’dan elimizde olan en geniş ve önemli kısımdır, 72 bölümden oluşuyor. Onun 17 bölümünü “Gatalar” (nağmeler) oluşturuyor. Bu kısma Zerdüşt’ün ilahi güçlere seslenmesi ve duaları dâhildir.

4. Yaşt (Yaştıha): ”İtaat, Saygı Gösterme”. Yaştlar bize dağınık şekilde gelmiştir. İçeriği ise ilahi güçlerin methedilmesinden bahseden marşlardan oluşuyor.

Dua metinlerinden oluşmuş “Küçük Avesta” ise Hindistan’da yaşayan ateşe itaat edenler tarafından orta yüzyıllarda yazıya alınmıştır. Bu kitap dinin yayılması için değerli olmasına rağmen eski Zerdüştlükten farklıdır. Çünkü onlar kendi dönemlerinin taleplerine uygun tarzda bazı değişiklikler yapmaya gayret etmişlerdir.

Kadın hakkında Avesta’da anlatılmaktadır ki ailede erkek güçlü, yardımsever, emek seven, kadınsa tam yetkiye sahip olmalıdır. Kadından bakirelik, ismet ve namus talep ediliyor. Bütün güzellik ve iyilikseverlik de bundadır. Kadınsız hayatta sevinç ve saadet yoktur.

Avesta’da hayata ait dönemler üçe bölünmüştür:

1. dönemde herkesin aynı hukuka sahip olması.

2. dönemde Zerdüşt peygamberin yaşadığı döneme aittir. Burada iyilik ve kötülüğün, ışık ve karanlığın ortaya çıkması, insanlar arasında düşmanlığın ortaya çıkması gösterilmiştir.

3. dönemde hayrın zaferi ile bitmiştir. Bütün insanların mutlu yaşayacağına garanti verilmiştir.

Dinî içeriğe sahip olsa da Avesta Azerbaycan ve aynı zamanda birçok Doğu ülkelerinin eski tarihi hakkında en önemli tarihi kaynaklardan biri, büyük edebi eserdir.

Zerdüştilik: (M.Ö. 628-551) Tarafından kurulmuş olan Zerdüştlük İran'ın millî dini olmuştur. Bu dinin kültürel geçiş alanı üzerinde bulunan Türk ülkelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Türkistan'da yayılmış olan Zerdüştilik, Orta Asya Türk kültür ve sanatı üzerinde de etkili olmuştur. Göktürkler kendi tanrılarını İran resim geleneğine göre resmetmekteydiler. Çin motifi olan cennet kuşu, Zerdüştiliğe göre ve onun en önemli sembollerinden biri oldu. Horoz ve cennet kuşu, ateş ve güneşin sembolüdür. Zerdüştilikte ateş kültü, İran kültüründe tapınma objesidir. Hâlbuki Türklerde ateş, temizleme aracıdır. Horasan ve Maverâünnehir yöresi dışında Hazar kıyılarında da Zerdüştiliğe giren Türkler bulunmaktaydı.

9, 10, 11 ve hatta 12. yüzyıl İslam coğrafyacıları Kırgızlar, Kimekler, Macarlar ve benzeri Türk topluluklarında ateşe ibadet edildiğini, ölülerin yakıldığını haber vermektedirler. Başlangıçta Türklerle ait kabirlerde yakılmış ceset izlerine rastlanamamışsa da sonraları içinde cesetler yakılmış kabirler ortaya çıkarılmıştır. Geleneksel Türk dininde tabiat kültü içerisinde ateş kültü de çok önemli bir yer tutmaktadır". Hatta Altaylı Şamanist Türk boylarında ateş üzerine şöyle bir efsane vardır: "İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ihtiyaç yokken Tanrı onlara et yemelerini emrederken Ülgen de ilk defa insanlara ateş yakmayı öğretmiştir."⁹⁰

⁹⁰ Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, (İstanbul: Bayrak Matbaası Kitabevi, 2005), 91, 92.

Manas: Türk boylarından biri olan Kırgızların milli destanıdır. Dünya edebiyatının da sayılı şaheserlerinden sayılan ve en uzun destanı olan Manas destanı adını destandaki kahramandan alır.

Destan hakkında ilk bilgi 1849 yılında Fernel adlı bir Rus memurunun hükümete sunduğu raporla verilmiş, ikinci olarak Orta yüzyıl Kazak prenslerinden Çokan Velihanov, 1856 yılında Kazaklar arasında dolaşırken Manas destanını keşfetmiş. 1861 yılında “Congarya Etüdü” adlı makalede destanı duyurmuştur. Çokan Velihanov’dan sonra ünlü Türkolog Wilhelm Radloff (1837-1918) Manas Destanı’yla ilgili ilk derlemeyi, Kırgızistan’ın Tokmak şehri güneyindeki Sarı Bağış boyuna mensup bir Manasçıdan 1869’da yaptı. 1885 yılında “Türk Halk Edebiyatı Örnekleri” külliyyatının 5. cildi olarak basıldı. Radloff’un derlediği yedi bölümlük Manas Destanı toplam 11 bin 454 mısradan oluşuyor. Fakat Manasçıların okuduğu dize sayısının 16 bin mısra civarında olduğu belirtiliyor.

1958 yılında Sagımbay Orazbakoğlu rivayeti dört cilt halinde yayımladı ki bu destanın yarısı demektir.

Destanın çekirdeği Kırgızların 9. yüzyılda devlet kurdukları Minüsin bozkırlarından kaynaklanmaktadır.

Kırgız Türkleri arasında doğan Manas destanı Kazak-Kırgız Türk kültür dairesi içinde bugün de bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Bu destanın 11 ile 12. yüzyıllarda meydana geldiği düşünülmektedir. Destanın kahramanı Manas da Oğuz Kağan Destanı’nın İslami rivayetindeki ve Satuk Buğra Han gibi İslamiyet’i yaymak için mücadele eden bir kahramandır. Böyle olmakla beraber Manas destanında İslamiyet öncesi Türk kültür, inanç ve kabullerinin tamamını görmek mümkündür. Bazı varyantları 400.000 mısra olan Manas destanı Türk-Bozkır medeniyetinin Kazak-Kırgız dairesinin kültür belgeseli niteliğindedir. Müslüman Kırgızlarla Putperest Kalmuklar arasında geçen mücadeleleri anlatır.

Nogay boyundan çıkan Manas yalnız kendi boyunun özgürlüğünü değil aynı zamanda parçalanmış bütün Kırgız halkını birleştirip onların özgürlüğü ve eşitliği için çalışan bir hükümdardır.

Destan, Kırgızların tüm mitolojisini, masallarını, her türlü geleneğini bir kahraman çevresinde toplamış Kırgız Ansiklopedisi olarak nitelendirilebilir.

Destan üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek ile ilgilidir.

Üç büyük koldan ibaret olan destanın birinci bölümü Manas adını taşıyor. Bu bölümde Manas'ın doğumu, güç sahibi olarak kendisini tanıtmaması, Kırgızlar arasındaki savaşlarda şöhret kazanması, Kalmuklara karşı elde ettiği başarılar, Kırgızları bir bayrak altında toplaması, ilini düşman istilasından kurtarması gibi olaylardan oluşmaktadır.

Kara Han'ın oğlu Yakup (Çakıp) Han ile Haydar Han'ın kızı yani karısı Çıyırçı'nın çocukları olmaz. Baba Yakup bir çocuk vermesi için Tanrıya yalvarır ve bir erkek çocukları olur. Yeni doğan çocuğa dört ulu peygamber tarafından Manas adı verilir ve çocuğun geleceği hakkında kehanetler yapılır. Beşikteyken konuşmaya başlayan Manas'ı Hızır a.s. korur. (Hızır peygamber ve İskender'in doğumundan sonra kaderi hakkında kehanetlerde bulunma kısmı "İskendernâme" eserinde de vardır. Bu yüzden her iki eser benzerlik göstermektedir). Kafirleri (Kalmuk ve Çinliler) yeneceğini bildirir. Baba Yakup oğlunun yetişmesi için Bakay'ı görevlendirir. Manas çabucak büyür ve yiğit bir delikanlı olur. Kaşgar'da bulunan Çinlileri haraca bağlayıp doğuya sürer. Bu bölümde Manas'ın yaralanması ve ölümünün anlatıldığı parçalar vardır. Manas, destanda üç kez ölür. İlk defa Kökçö ile savaşırken aldığı yara onu öldürür. İkinci defa Kökçököz ve Köz-Kaman tarafından zehirlenerek öldürülür. Üçüncü kez geri dönmeyecek şekilde ölür.

Semetey'in adını alan bölümde Manas'ın eşi Kanıkey ve Manas'ın annesi Çıyırçı Semetey'i de alarak Buhara'ya Manas'ın kayınpederi Temir Han'ın yanına sığınır. Semetey Buhara'da dayısı İsmail'in yanında kim olduğunu bilmeden büyür. On dört yaşına geldiğinde kim olduğunu öğrenir. Babası Manas'ın vasiyeti üzerine Talas'a geri döner. Uzun mücadelelerden sonra iktidarı dedesi Temir Han ile amcalarının elinden alır. Buna rağmen Kırgızlar arasında beylik ve benlik mücadeleleri bitmez. Bu mücadeleler sonunda akrabalarından olan İlyas Han Semetey'i öldürür onun karısı Ay-Çörök'i de kendisine alır.

Seytek kolu, Manas destanının üçüncü bölümü olup Seytek'in hayat hikâyesinden bahseder. Seytek de babası gibi gençlik yaşına gelince babasının katillerinden intikamını alır, iktidarı ele geçirir, uzun zamandır esir olan dedesi Manas'ın karısı, büyük ninesi Kanıkey'i esaretten kurtarır.

Üç nesle uzanan destanda Manas kurucu görevini görür, oğlu Semetey iktidarı tehlikeye sokar, torunu Seytek ise işleri yeniden düzene koyar. Kanıkey oğlu Semetey'i Yakup Han'dan ve onun oğullarından Abeke ve Köböş'ün elinden kurtarır, büyük zorluklar sonucu selamete çıkarır.

Semetey'i yenen Er-Kıyaz, Semetey'in yeni doğan oğlu Seytek'i öldürmek ister. Tıpkı Kanıkey'in oğlunu alıp kaçırarak kurtardığı gibi Ay-Çörök de kuğu şekline girer ve babası Akın Han ile yiğitlerini çağırır, Er-Kıyaz'ı tehdit eder ve Seytek'i kurtarır.

Bu üç büyük kol dışında Manas dairesi içinde kabul edilen “Er Töştük” ve “Colay Han” destanları da vardır ki, bu son iki kol bazı bilim adamları tarafından “müstakil birer destan” olarak kabul edilmiştir. Bazı bilim adamlarına göre bu iki destan da Manas'ın birer olayı olup onun etrafında oluşmuşlardır.

Folklor: “Halktan alma ve sonra halka geri verme” kuralına dayanıyor.

Doğu'nun dahi şairi Firdevsi'ye de Azerbaycan şairi Nizami'ye de folklor etkisini göstermiştir.

Nizami birçok halkın aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin folklorundan etkilenmiştir. Doğu halklarının, ilk sırada da Türk halklarının folklorunu zenginleştirmiştir.

Nizami ve folklor konusu çağdaş dönemde birçok araştırmacının ilgi odağı olmuştur. Bunlardan bir tanesi de Sednik Paşa Pirsultanlı'dır. O, folklor âlimi olarak halk yaratıcılığının en çeşitli alanları üstüne araştırmalar yapmıştır. Onun araştırmalarının önemli kısmı da topladığı bilgilere dayanmaktadır. Sözlü kaynakların zenginliği Sednik Paşa Pirsultanlı'nın eserlerini yapılandıran esas yönlerdendir.

M. Ö. 5. yüzyılda Yunan tarihçisi Herodot'un eserinde mazmunu verilen Midya efsaneleri gösteriyor ki, Azerbaycan'da folklorun bu çıkışı çok eski bir tarihe

dayanmaktadır. Azərbaycan'da efsaneler ilk kez M. Ö. 5. yüzyılda kaleme alınsa da bu alanda Azərbaycan Türklerinin daha eski bir geleneğe sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Nizami Gencevi'nin bütün dünyada şöhrət kazanmış "Hamse"si "İskendernâme" eseriyle bitmiştir. Bu son eserinde büyük söz üstadının ülküsü, estetik amacı, şair imgesi en yüksek zirveye ulaşmıştır. N. Gencevi halk yaratıcılığından faydalandığı için onun yaratıcılığı da sonsuza kadar yaşayacak ve söz halkasının tacı olacak gibi görülmektedir.

S. Paşayev'in 1983 yılında yazdığı "Nizami ve Halk Efsaneleri" kitabı incelendiğinde bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Örnek: "Koroğlu" destanında "Hamza'nın Kırat'ı Götürmesi" boyunda Koroğlu atını betimliyor, onun sahip olduğu özellikleri sıralıyor. Nizami'nin eserlerinde de buna benzer olaylarla karşılaşılır. Fakat burada Nizami güzel kadınları betimlemektedir. Eserde şöyle anlatılıyor:

Karagözlü bir cariye amber kokulu, Gül yüzlü, dudağı şekerle dolu. Cennette süslenmiş bir sanemdir bu, Eder o fitneyi gönül arzu. Yürüyen bir aydır o servi ağacı, Kokulu bir kementtir çift siyah saçı. Su gibi latiftir o çene, gerdan, Ateşte suyu kim görmüş tepetaklak? Yüzü menekşeye bir gül atar, Gül yüzde menekşe gözcülük yapar. Uzun servi muhtaçtır onun boyuna. Şeker bir köledir, bal arkadaşdır ona. Müşk onun saçına bağlamış kemer, Saçı da güneşe kölelik eder. Bir şekerparedir, tatlı sohbetir, Dudağı şeker için bir felakettir. Arkası sincaptır, bedeni billur. İnce parmakları kürk kuyruğudur. Ak, latif çenesi gümüşten nişan,	Qaragöz bir kənim ənbər qoxulu, Gülüzlü, dodağı şəkərlə dolu. Cənnətdə bəzənmiş bir sənəmdir bu, Edər o fitnəni könül arızu. Yürüyən bir aydır o sərv ağacı, Müşkin bir kəmənddir cüt qara saç Su kimi lətifdir o çənə, buxaq, Atəşdə suyu kim görmüş baş-ayaq? Üzü bənövşəyə qızıl gül atır, Gül üzdə bənövşə keşikçi yatır ²⁴¹ . Uca sərv möhtacdır onun boyuna. Şəkər bir bəndədir, bal dostdur ona. Müşk onun zülfünə bağlamış kəmə, r, Zülfü də günəşə köləlik edər. Bir şəkərparədir, şirin söhbətdir, Dodağı şəkərçin bir fəlakətdir. Arxası sincabdır, bədəni billur. İncə barmaqları xəz quyuğudur. Ağ, lətif çənəsi gümüşdən nişan,

Ona bir tuğ asmış gül gerdanından. Çeneye, gerdana vermiş yaraşık, Güneşten top kapmış, aydansa ışıq. Gamzeden ok çekmiş, qaşından kaman, Bu ok, bu kamanla avlamış yüz can. Boğazı o kadar ak, latiftir ki, İçerken görünür şarabın rengi. Dünyada yaşasın böyle bir daye, Bir güzel büyütmüş eştir aya. Çekik gözlü kimseye kılmaz bir nazar, Ağzı da gözündən daha dar, dilber. Sanki ağzı yok, yaranmış yoktan, Ona “Eşsiz güzel” demiş isim koyan.	Ona bir tuğ asmış gül buxağından. Çənəyə, buxağa vermiş yaraşığı, Günəşdən top qapmış, aydansa işıq. Qəmzədən ox çəkmiş, qaşından kaman, Bu ox, bu kamanla ovlamış yüz can. Boğazı o qədər ağ, lətifdir ki, İçərkən görünür şərabın rəngi. Dünyada sağ olsun elə bir dayə, Bir gözəl bəsləmiş tən edir aya. Dar gözü kimsəyə salmaz bir nəzər, Ağzı dar gözündən daha dar, dilbər. Elə bil ağız yox, yaranmış yoxdan, Ona “Taysız gözəl” demiş ad qoyan. (Gencevi 2004: 313, 314).

Dara'ya mal olan yeni ve eski, Hiç saya gəlməyən dolğun hazine. Bularak onları araşdırdılar, Denizdən denizə yüklədilər. O kadar taç ve taht ve çadır vardı, Onlara ölçülər, tartılar dardı. O kadar gevher var hesaptar bile, Ne parmakla sayar, ne de yürekle. Tabaqlar, tepsilər, billur ve altın, Nalları söküldü yük çəkenlərin. Cins Arap atları-eyeri altın, Hata kulları-kemeri altın. Sayısız şahane giysi ve kumaş, Binlerce erkek deve, yükləri taşlı. Giysinin, silahın sayısı yok, sayan Hesaplamaya bulamadı fırsat. Benzeri olmayan antik pahalı Eşyalar var hususi hazine malı. Hazinede ne kadar altın gümüş var,	Daraya mal olan təzə və köhnə, Heç saya gəlməyən dolğun xəzinə. Taparaq onları araşdırdılar, Dənizdən dənizə quraşdırdılar. O qədər tacü taxt və çadır vardı, Onlara ölçülər, çəkilər dardı. O qədər gövhər var, hesabdar belə Nə barmaqla sayar, nə də ürəklə. Tabaqlar, sinilər, büllurlu, zərrin, Nalları söküldü yük çəkənlərin. Cins ərəb atları - yəhəri qızıl, Xəta qulamları - kəməri qızıl. Qədərsiz şahənə paltar və qumaş, Minlərcə lök dəvə, yükləri daş-qaş. Paltarın, silahın sayı yox, sayan Hesaba vurmağa tapmadı imkan. Misalı olmayan əntiq-bahalı Şeylər var xüsusi xəzinə malı. Xəznədə nə qədər qızıl-gümüş var,

İskender adına sikke vurdular. O kadar hazine geçti eline, Oldu gevher gibi yanan hazine. Gevherle parladı siyah yürekler, Kandil kelimesi bundanmış meğer?!	İskəndər adına sikkə vurdular. O qədər xəzinə keçdi əlinə, Oldu gövhər kimi yanan xəzinə. Gövhərlə parladı qara ürəklər, Şəbçıraq kəlməsi bundanmış məgər?! (Gencevi 2004: 165).

Buna benzer birçok betimlemeler eserde görülmektedir.

3.4. İSKENDERNÂME VE HALK KAYNAKLARI

Nizami “İskendernâme”yi yazarken “Yedi Güzel”den farklı olarak yazılı kaynakları daha çok kullanmıştır. Lakin şair kendi hayal gücüne ve genel faaliyet prensibine sadık kalarak halk edebiyatından da faydalanmıştır.

Şair, yazılı kaynaklardan İskender’in kişiliği onu yanındakiler ve hükümdarın Doğu seferleri ve savaştığı ülkeler hakkında bilgiler öğrenmiştir. Ama eser konusunu halk edebiyatından almıştır. Saray ve din dairelerinin esasını temsil eden edebiyatla halk edebiyatı arasında İskender’e yaklaşımda birbirine zıt görüşler 12. yüzyılda hatta son dönemlerde bile olmuştur. Saray edebiyatı ve Tasavvuf edebiyatı İskender’i itham edip lanetleseler de halk edebiyatında bu yaklaşım esasen zalim şahırlara gününü gösteren adaletli hükümdar olarak gösterilmiştir. Halkın istek ve düşüncesini ifade ve terennüm eden Nizami “İskendernâme” eserinin konusunu ve motiflerini halk edebiyatından götürmüştür. Azerbaycan şairi sadece ait olduğu halkın sözlü edebiyatını değil aynı zamanda Yakın Doğu halklarının İskender hakkında uydurdukları destan, masal ve efsaneleri kullanmıştır. O, ”Çoban ile İskender’in Hikâyesi”nin sonunda bu konuya değinerek ”Sanat gevherini halk parlatır” diye halk sanatına sonsuz aşkını ve ondan faydalandığını belirtmiştir.⁹¹

Nizami’den sonra onun kaleme aldığı konular halklar arasında çok geniş yayılmış, bu konularda yeni yeni destanlar, masal ve efsaneler ortaya çıkmıştır ve Nizami’den önceki sözlü edebiyatla ya kaynaşmış ya da onun değişmesine sebep olmuştur. Mesela

⁹¹ Kasım Cahani, *Azerbaycan Edebiyatında Nizami Ananeleri*, (Bakü: İlim, 1979), 45.

Azerbaycan dilinde olan “İskendernâme”nin Nizami’den önce veya sonra ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir.

Nizami’nin “İskendernâme” eserini geniş şekilde inceleyen Ali Abbasov eserin sözlü kaynaklarından üstünkörü bahsetmiştir. Yazarın düşüncesine göre Azerbaycan folklorunda İskender hakkında eski dönemden itibaren bu döneme kadar çok fazla efsane mevcuttur. Burada İskender tarihi kişilikten ziyade kahramanlara benzetilmiştir.⁹²

Prof. Bertels bunları dikkate alarak “Nizami’in eserlerinde öyle deliller vardır ki onların kaynaklarını tespit etmek mümkün değildir.”⁹³ Galiba Nizami Azerbaycan efsanelerini kullanmıştır. İskender hakkında efsane Azerbaycan halkının dilinde destan olmuştur.

“İskender ve Çoban Hikâyesi” ve “İskender ile Berberin Hikâyesi” buna örnek gösterilebilir. “İskender ve Çoban Hikâyesi”nde Nizami anlatır, İskender bir gün çok kederli ve rahatsızmış. Hiçbir şey onu sakinleştiremiyormuş. Hükümdar tesadüfen köşkten dışarıyı izlerken bir çoban görmüş. Derhal çobanı çağırttırmış. İhtiyar çobandan kederinden kurtulmak için bir hikâye anlatmasını emretmiş. Çoban ise bir hikâye anlatmış ki bir gün emirzâde hastalanmış. Hekimler tedavisinde çaresiz kalmışlar. Durumu görüp kederlenen emirzâde korkunç çöllere kaçmış. Bu emirzâdenin eski bir arkadaşı onun arkasından gitmiş. Arkadaşını yakalayıp bir yerde bekletmişler ve meşhur bir hekim getirip onu tedavi ettirmişler. Arkadaşlar bu duruma çok sevinmişler.⁹⁴

Nizami “İskender ve Çoban Hikâyesi”nde (“İskendernâme’nin” ikinci kısmı olan “İkbalnâme’de”) eserin konusunun halktan aldığını belirtmiştir. O konuyu ise şair “Mert ve Nâmert” masalının konusundan almıştır. Mert ve Nâmert masalının özeti şöyledir:

“İki kişi yolculuk yapıyor. Birisi Mert, diğeri Nâmert. Nâmert kurnaz, çokbilmiş tedbirli, Mert ise saf, her söze hemen inanan, ihtiyatsızdır. Nâmert gittikleri yolu iyi

⁹² a. g. e., 45,46.

⁹³ a. g. e., 46.

⁹⁴ a. g. e., 46,47.

bilir. O bilir ki az sonra kumlu çöle çıkacak. Onlar oturup yemek yer. Nâmert Mert'in ekmeğine tuz döker, suyunu da içip bitirir. Kendi suyunu ise saklar. Onlar tekrar yola koyulurlar. Çöle varırlar. Güneş sanki gökten ateş yağdırır, hava çok sıcaktır ve köz gibi kızmış kumların ve güneşin harareti yolcuları susatır. Mert'in susuzluğu artar, çünkü onun ekmeğine çok fazla tuz dökülmüştür. Nâmert büyük iştahla ve lezzetle suyunu içer. Mert ondan su istediğinde o bu isteği reddeder. Nâmert Mert'in ısrarları sonucu onun gözü karşılığında suyunu verebileceğini söyler. Çaresiz ve mecbur kalan Mert iki gözünü de verir. Sonra bir değirmene gelirler. Hayvanların konuştuklarını duyup ondan bahsettiklerini anlar. Hayvanlar ona şöyle der, onun gözlerini sadece köpek beyni iyileştirebilir.

Bu masalda olayların başlamasına, gelişmesine ve sonucuna dikkat edersek “Hayır ve Şer” (“Yedi Güzel”) hikâyesine ne kadar benzediğini görebiliriz. Mert saf olsa da ezilse de yok olmaz, en zor anında bile onun yardımına koşarlar.

“İskender ve Berberin Hikâyesi”nde (İkbalnâme’ de) Nizami yine halk edebiyatına başvurmuştur. Bu rivayet yazılı kaynaklardan değil rivayet anlatan birisinden alınmıştır.

Azerbaycan folklorunda bugün de deyim olarak kullanılan “İskender’in Boynuzu” rivayeti hakkında Prof. Bertels ve “İskendernâme”nin araştırmacısı Ali Abbasov bu düşüncedeler ki Nizami Ermeni folklorunda yayılmış ”Eşek Kulaklı Midas ve Bu Sırrı İnsanlara Açan Kamış” masalının konusunu kullanmıştır. Bu rivayeti halk değil de Zerdüşt kahinlerinin uydurmuş olması ve halk arasında yayılması muhtemeldir. Çünkü Doğu seferlerinde Zerdüşt dinine ağır darbeler vuran İskender her zaman halk tarafından nefretle hatırlanmakta ve onu metheden hikâye ve resimlerin konusu hemen değiştirilmektedir.⁹⁵

Eşek Kulaklı Midas efsanesi şöyledir:

“Yunan Tanrısı Apollon ve Kır Tanrısı Pan arasında yapılacak olan bir müzik yarışması için Kral Midas yargıç olarak istenmiş ve uygun görülmüştür. Midas’ın oyu Pan adınadır, diğer yargıç ise oyunu Apollon için kullanmıştır. Apollon Midas’a

⁹⁵ a. y.

sinirlenip güzel müzikten anlamayan bir insana ancak eşek kulakları yakışır diyerek Midas'ın kulaklarını eşek kulağına dönüştürmüştür. Efsane budur ki Midas artık bu kulaklarla halkın arasındadır. Midas bunu gizlemeye çalışır, susar ve kimselere bahsetmez, ancak bir gün berbere gittiğinde berber Midas'ın kulaklarını fark eder, fakat bunu kimselere anlatmaz. Bir süre sonra dayanamaz ve artık bunu içinde tutamayacağını ve anlatması gerektiğini düşünür, bir kuyuya gider ve haykırır.

Efsaneye göre kuyu sulara, sular sazlara, bu şekilde Midas'ın sırrı herkes tarafından duyulur. Halk Midas ile dalga geçmeye ve ona hakaret etmeye başlar, gölge oyunları ile onun taklidini yaparlar. Kral Midas bunlara daha fazla dayanamaz ve kulaklarını kestirmeyi düşünür ve bunu yapar, ancak bir süre sonra fark eder ki kulakları sarmaşık halinde, eski halinden daha kötü bir görünüme kavuşmuştur ve tanrıya yalvarıp ondan yardım ister. Tanrı Midas'ı affeder, fakat onu sessizce öldürür ve mezara gömer.

“İskender'in Boynuzu” rivayeti değişim sonucunda ortaya çıkmıştır.

Nizami İskender'in hayat suyu için zulmete gitmesi hadisesini de halk arasında yayılmış efsaneden almıştır. Bu efsane tarihi gerçeklere dayanmaktadır. İran'ın merkezini istila eden İskender Sistan'dan Rühecer'e taraf ve oradan da Afganistan'ın kuzeyine gitmek istemektedir. Bu yol sıra dağların eteğinden geçmektedir. Sefer kış mevsiminde başlamıştır. Hükümdar büyük ordusuyla o dağların eteğine ulaşır. Lakin birden bire kalın dumanlar çöker, kasırga ve kâr başlar. Duman o kadar yoğun olur ki askerler birbirlerini göremezler. Ordusunun bir kısmının öldüğünü gören İskender geri kalan askerlerle geri dönmek zorunda kalır.⁹⁶

Bu tarihi hadise İskender'in zulmete gitmesi efsanesinin başlangıcı olur. Gerçi burada mübalağaya yol verilmiş, Yunanlar bunu da kullanarak malum efsaneyi uydurmuşlardır.

“Hükümdar zulmete giderken hayat suyu olan kuyuya ulaşamaz. On sekiz günlük yoldan sonra hükümdar bir çeşmenin yanına varır. Buranın temiz havası varmış. İskender Andreas adlı aşçısına öğle yemeği hazırlamasını emreder. Aşçı kuru balığı alıp çeşme suyuna yıkamaya getirir ve suda yıkarken balık aniden canlanır. O, bu

⁹⁶ a. g. e., 48.

suyun hayat suyu olduğunu anlar. Kendisi sudan içer ama bu konuda kimseye bir şey söylemez. İskender ve arkadaşları yemekten sonra tekrar yollara düşer. İskender’e hayat suyu nasip olmaz. Çünkü Andreas bunu saklar. Ama kendisi de daha fazla bu sırrı saklayamaz ve arkadaşlarına hayat suyu içtiğini anlatır. Sinirlenen hükümdar onun boynuna taş bağlayıp denize attırır. Andreas denizde boğulmaz. O denizin adı Adriyatik Denizi’dir. Bu efsane Mısırlılar’a oradan da bütün Doğu’ya yayılmıştır. Firdevsi Andreas’ı Hızır’la değiştirmiştir. Nizami ise hem Hızır’dan hem de İlyas’tan bahsetmiştir.”⁹⁷

Şairin de dediği gibi o, Türk, Yunan, Hint, Bizans, Arap, Habeşi ve başka halkların sözlü medeniyetini kullanmıştır. Nizami sözlü edebiyatı kullanmakla edebiyata yeni şekil ve konu getirmiştir. Eski Doğu edebiyatında hâkim olan öğretici mesnevi kültürü ve Şahnâmecilik Nizami’nin ilmi çalışmaları sayesinde yerini romantik eserlere bırakmıştır. Marağalı Evhedi birinci Azerbaycan şairidir ki büyük sanatkârın geleneklerini devam ettirmiş ve geliştirmiştir.

3.5. HALK BİLİMİ UNSURLARI

3.5.1. Misafirperverlik (Yemek Kültürü)

Türk dünyası gelenek ve görenekleri içinde misafirin çok önemli yeri vardır. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra kapıyı çalan kim olursa olsun onu “Tanrı misafiri” olarak görmüş ve kabul etmiştir. Anadolu’da halen gelebilecek misafirler için özel hazırlanmış yatak, yorgan, giysi ve havlu hazır bulundurulmaktadır.

Göçebe halindeki Türk boyları düşmanları bile olsa kendilerine sığınanlara çok özel ilgi göstermiş, onları kendilerinden biri olarak koruyup kollamışlardır.

Türkiye’de de özellikle Türkmenistan’dan göçerek gelip yerleşen Türk boyları misafir karşılanması ve ağırlanmasını halen sürdürür. Anadolu’nun birçok kentinde, köyünde, yörüğünde bu gelenek-görenekleri görmek ve yaşamak mümkün.

⁹⁷ a. g. e., 49,50.

Hoşgörölü olmak, yabancıya, kapıyı çalan misafire saygılı olmak Türklere ait bir duruştur. Türk Devletleri Topluluğu'nda geçmişe sahip çıkılması, bu gelenek ve göreneklerin bazı yerlerde çok az değişikliklerle sürdürölmesi Türklerin en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Kazak atasözünde olduđu gibi “Misafirle yiyecek olmazsa bile sıcak ve samimi sohbet yeter.” derler. Orta Asya'da kapısı çalınan herkes eve gelen misafiri evine alır, güzel bir sofraya hazırlar, gece kalmasını sağlar ve sonra da uğurlar. Bu gelenek Orta Asya'da çok eski dönemlerden bu yana sürmüştür. Kimine göre bu gelenek Cengiz Han'ın askerlerini doyurmak için geçtiđi bölgelerdeki hanelere dağıtmasıyla başladıđını, kimine göre ise Büyük İpek Yolu'nun başlamasıyla bu yol üzerinde yaşayan halklarla tüccarların arasında gelişen konaklama ihtiyacından doğduđunu belirtirler. Önemli olan bu güzel geleneğin günümüze kadar ulaşmasıdır.

Ani gelen misafirin yanı sıra düğün, ölüm ve eğlence durumlarında özel olarak davet edilen misafirler için uygulanan adetler de vardır. Bu durumda gelen misafirler ev sahipleri için özel hazırlıklarla gelirler. Uğurlandıklarında ise ev sahibi misafire çok sayıda hediye vererek gönderir.

Hanımlar bu durumda tüm mutfak hünelerini gösterirler. Gelen misafir âkil ya da yetenekli biri ise onun yediđi yemeğin kalanını ev sahibinin çocuđuna yedirirler. Bu adet çocuğun o kişiye çekeceđi anlamına gelmektedir.

Orta Asya Türklerinin misafirperverlikleri her şeyden önce iyiliğin, hoşgörölünün, saygının simgesidir. Bu özellikleriyle de her zaman bir yere sahip olmuşlardır ve kendilerinden söz ettirmişlerdir.

Misafirperverlik halkın milli değerlerini, manevi kalitesini kendinde barındırır. Halk edebiyatının en değerli hissesi olan misafirperverlik adı geçen eserde de fazlasıyla bulunmaktadır.

Azerbaycan halkına mahsus bu gelenekler Nizami'nin eserlerinde de gerçek yerini bulmuştur. İskender'in Nüşabe ile görüşmesi bölümünde Nüşabe İskender'i padişahlara layık bir şekilde karşılar ve onun şerefine meclis düzenler. Ülkenin her çeşit nimeti, tatlı, yemek ve içkiler sofraya dizilir. Eserde şöyle geçmektedir:

Her çeşit yemekler aktı her yerden Yemekler pişmişti koçtan, kuzudan. Uzun ve yuvarlak ince çörekler Saraydan boşalmış kapıya kadar Ekmekler yoğrulmuş yağla, şekerle Şekerli susamda tada bak hele. Amberle yoğrulmuş leziz yemekler Cennet yemeğinden verirdi haber. Dağ gibi yığılmış öküz ve balık, Çekti yer öküzü bundan ağırlık. Sofrada kuzular coşkun sevinçten, Kuş gibi kol kanat açmıştı şen şen. En leziz reçel, limonlu şerbet, Fıstıkta, bademde var başka lezzet. Var sınırsız palüde-amber kokan, Çok esas palüde iyileşir ondan. Taze helva ve badem helvası taşıyor O kadar fazla ki tabaktan taşıyor. Gül suyuyla çekilmiş şerbet, gül şeker, Saçtığı kokunun nefesi amber.	Hər çeşid yeməklər axdı hər yandan, Yeməklər bişmişdi qoçdan, toğludan, Uzun və yuvarlaq incə çörəklər Saraydan başlamış qapıya qədər, Kökəllər yoğrulmuş yağla, şəkərlə, Şəkərli küncüddə dada bax hələ. Ənbərlə yoğrulmuş dadlı yeməklər Cənnət yeməyindən verirdi xəbər. Dağ kimi qalanmış öküz və balıq, Çəkdi yer öküzü bundan ağırlıq. Süfrədə quzular coşqun sevincdən Quş kimi qol-qanad açmışdı şən-şən. Ən dadlı mürəbbə, limonlu şərbət, Püstədə, badamda var başqa ləzzət. Bar hədsiz paludə - ənbər qoxuyan, Çox məğzi paludə sağalar ondan. Tər halva və badam halvası daşır, O qədər çoxdur ki, qablardan aşır. Güləblə çəkilmiş şərbət, gülşəkər, Saçdığı şirənin nəfəsi ənbər. (Gencevi 2004: 220,221).

Palüde: Meyve sularından yapılmış içecek demektir. Süzülüp saf hale getirilerek tüketilmektedir. Şerbet veya hoşaf da denilebilir.

Yine İskender'in Çin hakanını karşılaması ve Çin hakanının İskender'i ağırlaması misafirperverliğin ne kadar önemli bir şey olduğunu bize tekrar hatırlatmaktadır. Eserde şöyle geçmektedir:

Şahın bahtı gibi oldukça parlak, Bir güzel gün seçti, kurdu tumturak. Bir meclis süsledi cennetten de şen. Şırayı akıttı aslan dışından. Meyveden, içkiden, balıktan, kuştan Öyle bir sofra yaptırdı ki hakan,	Şahın bəxti kimi olduqca parlaq, Bir gözəl gün seçdi, qurdu təmtaraq. Bir məclis bəzədi cənnətdən də şən. Şirəni axıtdı aslan dışından. Meyvədən, meydən, həm balıqdan, quşdan Elə bir qonaqlıq düzəltdi xaqan,

Dünyada ne kadar güzel nimet var, Basmıştı bağrına altın tabaklar. Çin yemişlerinden başka, al-elvan. Eşi benzerini cennette görmemiş bahçıvan. Lezzetli helvalar hazır olmuştu, İçi şeker, bademle doldurulmuştu. Öyle tabaklar vardı ki, gezen, arayan Dünyada bir tane bile bulamazdı ondan. O kadar cevahir gelmiş ortaya Ki sarraf bir yılda alamaz saya. Görkemli şahın ziyafetine Harcandı büyük bir dolu hazine. Türk şahı haslarla yola çıkarak, Gitti İskender'i çağırırsın misafirliğe. İskender varınca sofraya boyuna, Sanki vardı Hızır hayat suyuna. Altın bir taht gördü, güneşti gerçek. Onda inci çeşmesi deniz suyu kadar. Altın taht üstünde oturdu şen şen Elinde bir turunc kafur, amberden. Sağ elde dünyayı deneyen fağfur Hizmete baş eğmiş, huzurda durur. Şah onu çağırdı, hürmettir diye, Oturttu şah gibi altın kürsüye, Başka tacidarlar hürmete göre İskender yanında diz çöktü yere. Hakan emreyledi: "Yemekler gelsin, Altın tabaklarda yemekler gelsin!" Her taraftan geldi şahane yaprak, Üzüm yaprağı gibi döktü her budak. Ferhare benzeyen istek evinden Tez hazır olurdu her istenilen. Sanki bir cennetti, arayan kimse Tabakta bulurdu her ne isterse. Afiyetle yediler o yemişlerden,	Dünyada nə qədər gözəl nemət var, Basmışdı bağrına qızıl xonçalar. Çin xuruşlarından başka, al-əlvan. Mislini cənnətdə görməmiş bağban. Ləzzətli halvalar hazır olmuşdu, İçi qənd, badamla doldurulmuşdu. Elə qablar vardı, gəzib arayan Dünyada birini tapmazdı ondan. O qədər cavahir gəlmiş ortaya Ki, sərraf bir ilə almazdı saya. Həşəmətli şahın ziyafətinə Sərf oldu böyük bir dolu xəzinə. Türk şahı xaslarla yola çıxaraq, Getdi İskəndəri çağırırsın qonaq, İskəndər çatınca süfrə boyuna, Elə bil çatdı Xızr həyat suyuna. Qızıl bir taxt gördü, günəşdi, gerçək. Onda dürr çeşməsi dəniz suyutək. Qızıl taxt üstündə oturdu şən-şən Əlində bir turunc kafur, ənbərdən. Sağ əldə dünyanı yoxlayan fəğfur²³⁴, Xidmətə baş əymiş, hüzurda durur. Şah onu çağırdı, hörmətdir deyə, Oturtdu şah kimi qızıl kürsüyə, Başqa tacidarlar hörmətə görə İskəndər yanında diz çökdü yerə. Xaqan əmr eylədi: "Yeməklər gəlsin, Qızıl xonçalarda xörəklər gəlsin!" Hər yandan töküldü şahənə yarpaq, Meynə yarpağıtək tökdü hər budaq²³⁵. Fərxarə bənzəyən istək evindən Tez hazır olurdu hər istənilən²³⁶. Elə bil cənnətdir, arayan kimsə Xonçada tapırdı hər nə istəsə. İştahla yedilər o xuruşlardan,

Hücumla şaraba açtılar meydan, Kırmızı şarapla verdi kol kanat, Kırmızı renklerden kurdular meclis.	Hücumla şaraba açdılar meydan, Qırmızı şarablar verdi qol-qanad, Qırmızı rənglərdən qurdular büsat. (Gencevi 2004: 310,311).

3.5.2. Halk Hekimliği

Anadolu'daki geleneksel inançlarla, ünlü İslam tıp âlimi İbn-i Sina, Osmanlı âlimi Merkez Efendi gibi şahsiyetlerin, Lokman Hekim gibi dini figürlerin de kaynakları arasında bulunduğu, bir yanıyla kurumsal, deneysel ve akademik özellikleri diğer yanıyla halk arasında, yerel renklerle bezeli, büyüsel, mitsel yönleri de bulunan ve Anadolu'da gelişen halk hekimliği anlayışı ve yöntemleri vardır.

Halk hekimliğinin temelini, “Halkın sağlığı, Tanrı'nın insanlara verdiği en büyük armağandır” inancı oluşturmaktadır. Bu inançta İslam dininin etkisini görmekteyiz. Bununla birlikte, halk hekimliği uygulamalarında kültür izlerini de görmekteyiz.⁹⁸

Yatırlar, ocaklar, üfürük (afsun, urasa), kutlu yerler, Hızır, büyük nitelikte korunma ve iyileştirme yerleridir. İrvasa, parpılama, dinsel yolla, bitki kökenli em'lerle, hayvan kökenli em'lerle, maden kökenli em'lerle yapılan iyileştirmeler vardır.

Günümüzde diğer geleneksel tıp türlerine (Çin, Hint v.b.) göre uygulama fırsatının çok az olduğu bu tıp türünde farklı unsurların karışımını görmek mümkündür. Sultanlara danışmanlık yapan hekimlerin uyguladıkları ve içinde geniş bir floraya sahip Anadolu'daki bitkilerin kullanımından tutun şamanik uygulamalar arasında yer alan tütsülere, çeşitli ruhsal varlıklarla iletişim kurmaya kadar varan iyileştirme yöntemlerine rastlanabilmektedir. Diğer coğrafyalardaki tıp sistemleri hakkında artan sayıda araştırmaya karşın Geleneksel Anadolu Halk Hekimliğine yönelik araştırmaların sayıca az ve içerik bakımından yetersiz olduğu görülmektedir.

Coğrafi konum ve aylarca soğuk kış hayatının yaşanması halkı sağlık, hastalık, ilaç ve tedavi konularında kendi kendine yöntem geliştirmeye zorlamıştır. Böylece geleneğe, tecrübeye ve çevrenin özelliğine bağlı halk hekimliği (geleneksel tıp/halk tababeti)

⁹⁸ Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, (İstanbul: Bayrak Matbaası Kitabevi, 2015), 181.

gelişmiştir. Halk hekimliğinde halkın tutum ve inancı, kültürel değerler egemen olduğunda, hastalık ve tedavilerde bunların izleri görülür. Kasabalarda yaşayanlar dahil, halk istese de doktor, ilaç ve hastane bulmada zorluk çekmiş, ancak çaresiz kalınca uzak yerlere gidilmiş veya ilaç getirilmiştir.

Günümüzde halk hekimliği yöntemi ile tedavi ve ilaç az görülmektedir. Sadece kasabalarda insan ve hayvan sağlığı konusunda etkili olan köy hekimi bulunmaktadır.

Doğum, çocuk sağlığı ve bakımında kendi kendini yetiştiren ve tecrübeye dayalı uygulamalar yapan köy ebeleri, yaşlı bilgili ve tecrübeli kadınlar bu alandaki boşluğu doldurmuşlar. Doğumda al karısının yeni doğum yapmış kadına ve bebeğine zarar vermemesi için ve çocuğu nazardan korumak için çeşitli tedbirler alınmıştır. Böyle olunca çocuk hastalıklarının birçoğunun sebebi korkuya ve nazara bağlanmıştır.

Davranış bozukluğu hallerinin nedenleri de korku ve nazara dayandırılmıştır.

Zorunlu durumlar dışında artık eski tedavi yöntemlerine günümüzde pek itibar edilmemektedir. Zaten halk hekimlerinin sayısı gün geçtikçe azalmaktadır.

Nizami eserlerinde atasözleri, masallar, destanlar, efsaneler, rivayetler, Oğuznâmeler, deyimler, bilmece, hekimlik, fabllar, şarkılar, aşk manileri, latifeler ile birlikte halk hekimliği ve lokman veya tıbbi etkenler de bulunmaktadır.

“İnsan sağlam olur az az yemekten,
Uzun ömür süremez asla çok yiyen.”

“Yağlıdan, yağsızdan öyle ye ki sen,
Onu kolaylıkla sindirsin beden.”

“Yemekte esastır cana afiyet olmak,
Onun tadına yok, faydasına bak.”

“Az ye, çevik ve hafif ol, her zaman,
Çok yersen ağırlaşır, bin ıstırap duyarsın.”

“Sözün de su gibi letafeti var,
Her sözü az dersən daha iyi olur.”

“Olursa yemekte birisi lokman,
Saklar kendi nefsinə yabancısı lokmalardan.”

“Bir inci saflığı varsa da suda,
Fazla içilince dert verir o da.”

“Ne öküz, ne eşək gıbi yeriz,
Ne de ağzımızı mühürləriz.”

3.5.3. Çalgı Aletləri

Folklor musıkisinin ve genel olarak musiki tarihimizin öğrenilmesinde Nizami'nin eserlerinde araştırma yapan âlimlerin düşüncesine göre Nizami eserlerinde, özellikle “İskendername” ve “Hüsrev ve Şirin” eserinde musiki meselelerine sık sık değinmiştir. Eserlerinde ut, tambur, ney, saz (sitar) ve buna benzer birçok çalgı aletinden bahsetmiştir. Nizami bu çalgı aletleri hakkında derin bilgilere sahip olmuştur. Çünkü Nizami çalgı aletlerinin nasıl çalınmasını en ince detaylarla eserlerinde göstermektedir.

Sitar: En eski musiki aletidir ve üç tellidir. Azərbaycan sazının ulu babası olarak bilinmektedir. Anlaşıyor ki Nizami bu çalgı aletlerini sadece görünüşçe bilmemektedir, onların nasıl çalındığını, kök ve perdelerinin rolünü de çok iyi bilmektedir. Hatta perdenin kuru bağırsaktan bağlandığını, telin ipekten olduğunu söylemektedir:

Eğri perdelerde çalgı çalınmaz.	Əyri pərdələrdə çalğı çalınmaz. (Gencevi 2004: 46).

Bu bozuk perdede söyleme nağme. Bu tuzlu toprakta arama çeşme.	Bu pozuc pərdədə oxuma nəğmə, Bu duzlu torpaqdan arama çeşmə. (Gencevi 2004: 100).

Sitarla çalınır sanki her nağme, Şarkıdan yüz kere güzel mırıldama.	Setarla çalınır sanki hər nəğmə, Şərqidən yüz kərə gözəl zümzümə. (Gencevi 2004: 231).

Sitar, telli uzun bir saz, müzik aletidir. Hindistan kökenli bu sazın anlamı Farsça’da otuz tellidir. Bu müzik aleti, Hint kültürü dışında Batı’da da benimsenmiş bir çalgıdır. Sitar İran-Afganistan bölgesinin sehtar adlı aletinden türemiştir. Altı karınlı bir kanuna benzer. Sitarın telleri iki kategoriye ayrılır. Ana teller yarım ay şeklinde bükülmüş perdeler üzerinde çalınır. Taraf telleri perdelerin altındadır. Sayıları sitarın yapıldığı bölgeye ve ustaya göre değişir. Genelde 12-13 taraf teli bulunur ve bunlar çalınan raga’ya (makama) göre akort edilir. Ana tellerden çalınırken verilen notalar, taraf tellerinde tekrarlanır ve yankılanır. Sitarın mistik sesinin kaynağı buradadır ve genellikle her müzik türündeki esere mistik bir hava katmak için kullanılmaktadır. Ayrıca sitarın diğer bir çeşidi olan surbahar sitarın daha geniş bir şeklidir.

Etrafa ses verdi zil, boru ve çanlar, Kan coşuyor kerrenay aldıkça nefes. Feryada geldikçe borazan ve kus Açılıyor kırmızı gülden Senderus.	Ətrafa səs saldı zəng, boru, cərəs, Qan coşur kərənay aldıqca nəfəs. Fəryada gəldikcə şeypur ilə kus, Açılır qırmızı güldən Səndərus. (Gencevi 2004: 345).

Senderus, Tropikal bölgelerde yetişen, boyu 5-6 metreyi bulan çamgillerden bir ağaç türüdür. Bu ağaçlardan reçine de çıkarılmakta ve bu reçinelerden cila yapımında kullanılmaktadır.

Davullar gürlerken dehşet vererek, Davul dudağından öperdi felek.	Davullar gurlarkən dəhşət verərək, Təblin dodağından öpürdü fələk ¹⁴⁷ . (Gencevi 2004: 145).

Ney, davul gürledi şah kapısından, Zillerin sesinden titredi cihan. Davulcu hızlıca kalın ham gönden Gecenin ağzına vurdu bir dizgin. Coşarak inliyor neyin nefesi,	Nay, təbil gurladı şah qapısından, Zənglərin səsindən titrədi cahan. Təbilçi sür ətlə qalın xam göndən Gecənin ağzına vurdu bir yüyən. Coşaraq inləyir neyin nəfəsi,

Davul el çırpıyor yüksəlir sesi.	Nağara əl çalır, yüksəlir səsi ¹⁰⁷ . (Gencevi 2004: 82).

Borazanlar kin ilə gürlər sanki Məhşərdir, surunu çalar İsrafil. O öküz kuyruğu borazanlar öttü, Gökteki öküzün patladı ödü. Coştu kurt gönündən olan trampet, Dünyanın beynini titretti. Yiğitlər göğsündə çarpan yürek Derindən inledi Türk'ün neyi gibi.	Şeypurlar kin ilə gurlar, elə bil Məhşərdir, surunu çalır İsrafil. O öküzquyruğu şeypurlar ötdü, Göydəki Öküzün partladı ödü. Coşdu qurd gönündən olan nağara, Dünyanın beynini gətirdi zara. İgidlər köksündə çarpınan ürək Dərindən inlədi türkün nayıtək. (Gencevi 2004: 86,87).

Davullar gürləyib verdi ses sese, Kanlı ejderhalar başladı dansa. Kerrenay* sesindən kapandı kulak, Korkudan titredi bütün el ayak. File binenlerin bağirtısından Nil'deki timsahlar kopardı figan. Borazan sesindən koptu yürekler, Bağırlar yarıldı düşdü göbəkler. İçi boş davullar coştukça coşar. Zulmetlər içindən atılır oklar.	Təbillər gurlayıb verdi səs-səsə, Qanlı əbdahalar başladı rəqsə. Kərənay səsindən tutuldu qulaq, Qorxudan titrədi bütün əl-əyaq. Filə minənlərin bağirtısından Nildəki nəhənglər qopardı fəğan. Şeypurun səsindən qopdu ürəklər, Bağırlar yarıldı, düşdü göbəklər. İçi boş təbillər coşduqca coşar. Zülmətlər içindən atılır oxlar. (Gencevi 2004: 153).

*Kerrenay pirinçten yapılan nefesli çalgı aletidir.

Öyle ki, sazına vurdu son mızrap, Tasnifi bitirdi dudağı hünnap.	Elə ki, sazına vurdu son mızrab, Təsnifi bitirdi dodağı ənnab. (Gencevi 2004: 381).

Gürləyən borazanlar çaldıkça çalıyor, Başlardan akıl, şuur, yüzden renk alıyor. Kurt gönlü davullar ettikçe feryat, Yürek yok, yumuşar en katı çelik.	Gurlayan şeypurlar çaldıqca çalır, Başlardan ağıl, huş, üzdən rəng alır. Qurd gönlü təbillər etdikcə fəryad, Ürək yox, yumşalır ən qatı polad. (Gencevi 2004: 338,339).

3.5.4. Törenler

Tören: Anma, kutlama, nişanlanma, evlenme, ölüm, düğün gibi günlerinde özel olarak bir organizasyonla gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Törenlerin belli başlı kuralları bulunmaktadır. Törenler resmi olarak da yapılmaktadır. Tören bizim kültürümüzde önemli bir yere sahiptir.

Törenleri gerçekleştirirken herkesin bir görevi bulunmaktadır. Törenler, anma ve kutlama anlamı içermektedir. Düğün töreni, cenaze töreni olarak yerine getirilmektedir. Törenlerde görevli kişilerin organizasyon yapması ya da bilindik işlerin yerine getirilmesi gerekir. Bu da törenin düzenini sağlamaktadır. Törenlerin tam anlamıyla gerçekleşmesi için düzen çok önemlidir.

3.5.4.1. Bayram

Türklerin Nevruz kutlamaları Asya Hunlarından bu yana bahara giriş ya da yaza giriş, kurban törenleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu tür ilişkilendirme Ergenekon Destanı ile ilgili de yapılmıştır.

Göktürklerle ait olan Ergenekon destanında Sevinç Han, Kırgız Hanını yanına çekerek Türklerle saldırır. Başarılı olamayınca savaş esnasında sahte kaçış (ricat) oyunu yapar. Mallarını bırakıp kaçmaya başlayan Tatar Hanı ve ordusunu takip eden İlhan yönetimindeki Türk kuvvetleri malları paylaşma işine girişince, kaçan düşman kuvvetleri geri dönerek Türkleri yok ederler. Sadece İlhan'ın küçük oğlu Kıyan ve kardeşinin oğlu Nöküz sağ kalır. Bunlar yeni evlendikleri eşleriyle birlikte savaş esnasında yenilgiye uğradıklarını görünce kaçarak sarp dağların bulunduğu bir mıntıkaya saklanırlar. Sonra dağların arasındaki bir boğazı yedi günde geçerek kimsenin yaşamadığı bir düzlüğe çıkarlar. Ergenekon adını verdikleri bu düzlükte uzun bir süre yaşar ve çoğalırlar. Aradan dört yüz yıl geçtikten sonra bu yere sığamaz hale gelirler. Yaşlılar bir araya gelip bir çıkış yolu düşünürler. Eski olayları hatırlarlar. Sonunda dağların arasından bir yol bulup çıkmaya karar verseler de geçecek bir yol bulamazlar. Bir demirci, bildiği bir demir yatağı olduğunu, orayı eritirirse bir yol açabileceğini ve buradan çıkabileceklerini söyler. Buraya çok fazla odun ve kömür yerleştirerek ateşlerler.

Bu olayın muhtemelen bahar aylarında gerçekleşmesi ve “ışıklı gün” olarak anılması bazı araştırmacıların bu mitolojik içerikli olaylarla Nevruz arasında ilişki kurmasına sebep olmuştur.

Öte yandan bazı araştırmacılar tarafından mitolojideki İranlıların kutsal atası olan Yima’nın devler ülkesinden zaferle dönmesi hadisesiyle ilgili olarak bu dönüşün anısına Nevruz kutlandığı söylenilmektedir.

Firdevsi Nevruz’un Cemşid adına var edildiğini öne sürmüştür. Günümüzde İran ve İranlıların yaşadığı yerlerde Nevruz, İran güneş takviminin birinci ayı olan Farvardin’in yirmi ve yirmi birinde kutlanılmaktadır.

Bir İslam menkıbesinde Nevruz’un doğuşu Süleyman peygamberle ilişkilendirilerek Müslümanlığa uyarlanmaktadır. Bu anlatıya göre Süleyman peygamber fethettiği bir şehrin hükümdarının kızıyla evlenir. Ancak evlendiği kızın hep üzüntülü olduğunu gören Süleyman bunun nedenini sorar. Kız da babasını özlediğini ve bunun giderilmesi için babasının bir heykelinin yapılmasını ister. Heykel yapıldığında Müslüman olmayan halk heykele tapmaya başlar. Hikâyenin devamında anlatıldığına göre, Süleyman peygamber taşında Allah’ın isminin yazılı olduğu yüzüğünü taharet (temizlik) esnasında çıkardığı bir gün, bu yüzüğü verdiği eşi Emine’den Süleyman kılığına giren bir dev alır ve padişah olur. Süleyman bu durumu açıklasa da kimse ona inanmaz. Kırk gün geçtikten sonra onun veziri olan Asif padişahın bazı hallerinden şüpheye düşer ve dua okuyarak Allah’ın ismini kuvvetli bir şekilde söyler ve devin parmağındaki yüzük önce yere sonra suya düşer. Daha sonra bu yüzüğü yutan balığı avlayan Süleyman yüzüğü balığın karnından çıkararak parmağına takar ve tekrar padişah olur. Bu da Nevruz’un başlangıcı sayılır. Böylece burada baharın gelişi, yeniden doğanın canlanması yeniden doğuş Süleyman’ın hükümdarlığı yeniden ele geçirmesiyle ilgili olduğu söylenilebilir.

Nevruz sözcüğü Farsça nev (yeni) ve ruz (gün) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiş olup yeni gün anlamına gelmektedir. Eski İran takvimine göre yılın ilk günüdür. İlkbaharın başlangıcı sayılan bir gündür.

Nevruz'un Türk Dünya'sında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Doğu ve Batı Türkistan, Balkan Türkleri, Kırım, Yakutlar, Yugoslavya Türkleri, Kıbrıs Türklerinde kutlandığını görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye dışında Azerbaycan, Bulgaristan, Kazakistan, Özbekistan gibi Nevruz geleneğinin yaşandığı coğrafyalarda konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapıp kitaplar yayımlanmıştır.⁹⁹

Nevruz bayramında mezarlıklar ziyaret edilmekte, kır gezileri yapılmakta, su ve ateşle ilgili ayinler yapılmakta, eğlenceler düzenlenmekte, yardımlaşmalar yapılmaktadır.

Nevruz bayramında şifa ve sağlığa yönelik, bolluk ve berekete yönelik, kısmet açma ve şans isteğine yönelik, geleceği anlama ve yönlendirmeye yönelik inanç ve adetler bulunmaktadır.

İnaniş'a göre, Âdem Nevruz günü yaratılmıştır. İbrahim putları bugün yıkmış ve Muhammed Ali'yi yine Nevruz günü kendisinin vekili olarak ilan etmiştir. Yunus peygamberin balığın karnından çıktığı gün yine Nevruz günüdür. Hatta Allah o kutlu günde yeryüzünü yaratmıştır.

Nevruz'un İslamî bir gelenek haline gelmesi için ortaya atılan rivayetler zincirinin bir halkası da İslam peygamberi Muhammed (sav) ile ilgilidir. Rivayete göre, Nevruz günü peygambere helva dolu gümüş bir tabak sunulmuş. Peygamber bunun ne olduğunu sorduğunda kendisine Nevruz günü olduğu söylenmiştir. Nevruz'un ne olduğunu sorduğunda ise Türklerin ve İranlıların bayramı olduğu söylenmiştir. Peygamber, o günün ölümden korkup memleketlerini terk eden insanları, Allah'ın Nevruz günü canlandırarak ruhlarını geri verdiği gün olduğunu anlatmıştır. Ayrıca Allah'ın emriyle o gün gök, canlananların üzerine yağmur yağdırdığı için insanların Nevruz günü su dökmeyi adet edindiklerini de anlatmıştır. Peygamber helvayı yemiş, gümüş tabağı da kırarak oradakilere geri vermiş ve keşke bizim için her zaman Nevruz olsaydı demiştir. Böylece Nevruz Asya ve Anadolu'daki bütün Müslüman Türk devletlerinde önemslenmiştir. Çoğu yerde de milli bayram olarak tanınmıştır.

İslam öncesi Türklerde, örneğin Göktürklerde ateşe tapmakla birlikte ona saygı duymak ve onun temizleyici özelliği olduğuna inanmak veya ateş üstünden atlamak,

⁹⁹ a.g.e., 211.

akan suya selam vermek sıkıntıların sona ereceğine ve bereketin sağlanmasına işarettir. Suyu evin etrafına dökmek ise kötü ruhların kovulmasıyla ilişkilidir.

21 ve 23 Mart arasında yapılan törende çeşitli eğlenceli oyunlar oynanır. Genç kız ve erkekler yeni yılda dileklerinin gerçekleşmesi için ağaçlara bez parçası bağlarlar.

Bu anlattıklarımızın Şerefnâme eseriyle bir bağlantısı bulunmaktadır. Şöyle ki Nizami bu eserde Nevruz bayramı ve geleneklerini olumlu karşılamış fakat bazı gelenekleri hiç beğenmemiştir. Eserde özellikle Nevruz ve Sedde bayramları anlatılmıştır. Nevruzda ateş yakmak ve onun üstünden atlamak veya kına yakmak, süslenmek, meclis kurup bayram etmek en güzel geleneklerdendir. Eserde şöyle geçmektedir:

Nevruz ile Sedde bayramlarında, Ayinler yeniden canlanırdı. Erkek yüzü görmemiş gelinler, kızlar Evinden sevinçle dışarı çıkar. Eller al kınalı, yüzler süslü Her yerden gelirdi coşkun yürekli Önünde kırmızı şarap her yüzü lale Muğlarla karşılıklı vururdu bade. Ateşten mevlidin efsunlarından Dumandan elbise giyer yüce asuman.	Novruz ilə Səddə bayramlarında ¹⁶⁷ Ayinlər yenidən olurdu bərpa. Ər üzü görməmiş gəlinlər, qızlar Evindən sevinclə dışarı çıxar. Əllər al xınalı, üzlər bəzəkli Hər yandan gəlirdi coşğun ürəkli. Önündə al şərab hər üzü lalə Muğlarla üz-üzə vurur piyalə. Atəşdən, möbidin əfsunlarından, Tüstüdən don geyər uca asiman. (Gencevi 2004: 177).

Burada bayram ve ayinler anlatılmıştır. Nizami'nin Nevruz bayramı ve geleneklerine olan aşkını hissetmek hiç de zor değil. Fakat Zerdüşt törenlerine göre genç kız ve gelinlerin erkeklerle birlikte oturması kadeh tokuşturması ve efsunlar yapması Nizamice tasvip edilmemiştir.

“Nevruz bayramı hakkında orta yüzyıl Doğu kaynaklarında bazı ilginç detaylarla karşılaşılır.¹⁰⁰ Onlardan bir tanesi bu bayramda hemen hemen her evde pişen ebedi üçlük şekerbura, baklava ve koğaldır (yuvarlak içli ekmek).

¹⁰⁰ Ağaverdi Halil, "Nevruz'un Sırlı Kozmik Önemi, Gizli Simgesi," www.moderator.az (Erişim 21.03.2018).

Nevruz bayramının İslam'dan önce mevcut olmasıyla ilgili Hakani Şirvani, Nizami Gencevi, Fuzuli, Yusuf Vezir Çemenzemini, Mehmet Sait Ordubadi, Üzeyir Hacıbeyli, Tahmasip, Neriman Nerimanov, Behlül Abdulla vb. güçlü kalem sahipleri kendi eserlerinde bilgi vermişlerdir. Söz dehalarının vardığı sonuçta şöyledir: İslam'a mahsus dini bayramlar Ay takvimine dayanarak hareket ediyor, yani yılın çeşitli günlerine denk geliyor. Nevruz bayramı ise Güneş takviminde dayanarak her yıl aynı günde yani 21-22 Mart'ta oluyor. Folklor araştırmacısı Ağaverdi Halil de kaynaklara dayanarak Nevruz'un 2600 yıl önce ortaya çıkmasını ve Güneş takvimi ile kutlanmasını yazıyor. Doğal olarak güneşi, göğü, tanrı sanan Türk kadını, yani ateşe itaat eden kadın, yaptığı bayram kurabiyelerinde de bütün bunları yansıtmaktadır.

Qoğalın üzerinde güneşin resmi, şekerburanın hilal şeklinde kapanması, baklavanın ise yıldız şeklinde kesilmesi veya bölgelerimizde esasen Qebele (Kabele) ve Göyçay'da yapılan "üçkulak" adlanan ve aynen yıldıza benzer şeker ve cevizden hazırlanan kurabiye çeşidi dikkate şayandır.

Siyasi Bilimler Fakültesi'nde Doç. Dr. Zaur Aliyev de araştırmalarında Nevruz kurabiyelerinin kozmik simgesi hakkında ilginç deliller sunmuştur¹⁰¹.

Nevruz sistemini insanlar güneş, ay ve kısmen de yıldızların hareketine dayanarak ortaya çıkarmışlar. Zaman hesaplamalarını insanlar güneş ve ayın hareketi üzerinde kurmuşlar. Güneş 21-22 Mart'ta başlattığı hareket hattını 365 gün sonra tamamlayarak başlangıç noktasına geri dönüyor. Eski ve Orta yüzyıl insanı zamanın hesaplanmasında ayın hareketine de dayanmıştır. İnsanlar ayın hilal görüntüsünü yeni ayın başlangıcı olarak kabul etmişler. İnsanlar yıldızların hareketine de dayanarak vakit, zaman bölümünü hesaplamışlar. Yıldızların göğün güneyinde peş peşe düzenli bir şekilde görünmesini gözlemlemiş Eski ve Orta yüzyıl insanı bunda da yanılmamıştır.

Nevruz insana hayat veren dört unsurun: suyun, ateşin, havanın, toprağın ısınmasıyla ilgili ortaya çıkmıştır. Nevruz bayramında yapılan kurabiyelerin şekilleri ilkel insanların gökbilimsel düşünceleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu şekiller içinde güneş ve ay kültünün üstünlüğü kendini açık bir şekilde gösteriyor:

¹⁰¹ a. g. m.

1. Koğal: Güneşin ve sıcaklığın simgesidir. Ateş elementidir.
2. Şekerbura: Ayın simgesidir. Şekerburanın kenarlarındaki ve üstündeki nakışların da ayın ışınlarını hatırlattığı belirtiliyor. Hava elementidir.
3. Baklava: Ateşin sembolü sayılmıştır. Baklava ise ortasına koyulmuş fındıkla dünyanın mitolojik anlamını kendinde barındırıyor. Toprak elementidir. Çünkü dünya ilk olarak topraktan başlamıştır. Aynı zamanda baklavanın elmas şeklinde olması gelişimle, doğuşla alakalıdır. Kesin olarak tatlı, yumuşak, hayat veren kadın başlangıcıyla, annelikle ilgilidir. Baklavanın ortasına koyulan badem, ceviz, fındık ise bu benzerliği daha da kesinleştiriyor. Diğer taraftan baklava uyanışı, sert kış uykusundan canlanmaya açılan gözü ifade ediyor.
4. Şeker çöreği: Su elementidir. Çünkü şekline ve içeriğine göre toprak üzerindeki gölü andırıyor. Tatlı su kaynağı gibi kabul ediliyor.”

3.5.4.2. Düğün

Düğün, tüm dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk kültüründe de insanların mutluluklarını ifade eden törenler arasındadır. Düğün toplumsal bir olaydır. Her kültür, düğünü kendi kural ve kalıplarına uygun olarak gerçekleştirmektedir.

Şerefnâme eserinde İskender’in Rövşenek’i istemeye gitmesi veya gelinin erkek evine götürülmeden önce anne babalarının evlatlarına hayır dua etmesi önemli adetlerdendir. Eserde şöyle geçmektedir:

Dedi Rövşenek’e sevimli ana. Gidiyorsun İskender padişahın yanına, Kıymetli, yakutsun İskender için, Bir inci gevherle birleşsin bugün. Bu devlet sözleşmesine bir arka lazım, Yine de ülkede padişahlık etmek. Emrinden olmaz boyun kaçırmak, Sana da Rum şahı layıktır ancak. Saçından hizmete bağlarsan kemer, Kaderi sana da saadet verir.	Dedi Rövşənəyə sevimli ana: “Gedirsən İskəndər şahın yanına. Qiyətli yaqutsan İskəndər üçün, Bir inci gövhərlə birləşsin bu gün. Bu dövlət əqdinə bir arxa verək, Yenə də ölkədə padşahlıq sürək. Əmrindən yaramaz boyun qaçıрмаq, Sənə bu Rum şahı layıqdır ancaq. Saçından xidmətə bağlarsan kəmə, r, Taleyi sənə də səadət verər. (Gencevi 2004: 187,188).

Halk adetlerine göre düğün günü geline gerdek kurulur. Bu gelenek bu eserde de görülmektedir:

Aldılar padişaha mahsus gerdeğe, Her taraf sarıldı ipek perdeye.	Aldılar padşaha məxsus gərdəyə, Hər tərəf sarıldı ipək pərdəyə.(Gencevi 2004: 188).

3.5.4.3. Cenaze

Ölüm, insan hayatının sonu ve doğal olarak da geçiş dönemlerinin son aşamasıdır. Ölüm ilk çağlardan günümüze kadar her toplumun çaresiz kaldığı durumdur. Ölüm olgusu toplumu ilgilendiren bir olay olmasından dolayı da değişik bilim dallarında değişik yöntemlere göre konu edilip incelenmektedir.

Ölen kişinin ardından ağıt söylendiği gibi yas da tutulur, ancak İslamiyet'e göre ölünün ardından ağlamak ve yas tutmak doğru değildir.

Çin kaynaklarına göre eski Türklerin yas tutma adetlerine dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre yas tutanlar ölünün bulunduğu çadırın etrafında atlarıyla hızlıca dolaşırlar, bağıra çağıra ağlarlar, ölen kişinin atlarının kuyruklarını keserek kurban ederler. Yas alametlerinden biri de elbiseyi ters giymektir.¹⁰²

Renkli süslü giysiler giyilmez ve eğlenceler yapılmaz.

Cenaze töreni Dara'nın İskender ile savaşta öldüğü kısımda görülmektedir. Eserde Dara öldükten sonra İran halkı yas tutar. Haremdeki kadınlar matem göstergesi olarak lacivert renginde elbiseler giyer. Lacivert eski zamanlarda cenaze renginin göstergesidir. Eserde şu şekilde geçmektedir:

Şahın haremine gönderdi derhal, Cenaze elbiseleri dönüp oldu al. Firuzeyi mercan rengine aldı, Cenaze laciverdi altın renk aldı.	Şahın mişküsuna göndərdi dərhal, Matəm paltarları dönüb oldu al. Firuzəni mərcani rənginə saldı, Matəm lacivərdi qızıl rəng aldı. (Gencevi 2004: 183).

¹⁰² Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, (İstanbul: Bayrak Matbaası Kitabevi, 2005), 177.

3.6. MİTOLOJİ

Mit: Yunancası Myth; Osmanlı Türkçesi'nde usture, esatir anlamındadır. Bazı araştırmacılara göre fable, fiction olarak kullanılmıştır. Mitin asıl anlamı gerçek hikâye bunun da ötesinde “Sahip olunan çok değerli şeyler, kutsal, değerli ve manalı olandır.”¹⁰³

Mitler kutsal bir hikâyeyi ihtiva eder. Olaylarda yer alan karakterler tanrılar ve tabiatüstü varlıklardır. Mitler her zaman yaratılışla ilgilidir. Mitler efsane ve masallara çok benzer. Fakat masal kurmaca olmasıyla mittten ayrılır ve masal kutsal kabul edilmemektedir.

Mitler efsanelerle de benzerlik göstermektedir. Fakat mit insan dışı varlıkları, efsane ise insanı konu edinir. Mit uzak geçmişi ve farklı dünyayı, efsane ise yakın geçmişi ve günümüz dünyasını konu edinmektedir.

Mitler destanlarla da benzerlik göstermektedir. Tarihte adı geçmeyen, unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler mitolojinin kadrosuna girer. Bu yaklaşıma göre de tarihte yaşadığını bildiğimiz kahramanlara ait efsaneler destan, kahramanları tarihi kişiler olmayanlar da mit kapsamına girmektedir. Bu durumda Oğuz Kağan destanı bir destandan ziyade bir mit olarak kabul edilmektedir.

Bu eser mitolojik yönden ele alındığında birçok unsur eserde görülebilmektedir. Bununla ilgili özellikle Ali Saledin'in Ocak 1989 yılında “Yıldız” dergisinde yazdığı “Nizami Gencevi ve Türk Toplumlarının Mitolojisi” adlı makalesinde de bazı bilgilere ulaşılmaktadır:¹⁰⁴

Kazak (Qazax) folklorunda İskender'in Hızır ile zulmete hayat suyu aramaya gitmesiyle ilgili bir sürü rivayet ve efsaneler bulunmaktadır. Kazak akınları bu efsaneleri kendi edebiyatlarında da sık sık kullanmışlar. Onların yazıya alınmış üç yüz elliden fazla atışmasında buna örnek verilebilir.

¹⁰³ Abdurrahman Güzel, Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 7. bs. (Ankara: Akçağ, 2012), 168.

¹⁰⁴ Ali Saledin, “Nizami Gencevi ve Türk Toplumlarının Mitolojisi,” *Yıldız Dergisi*, s. 11 (1990): 22-24.

Abay kendi selefi Nizami'den farklı olarak kendinin “İskender” eserinde Hızır peygamber yerine Aristo karakterini kullanmıştır.

Bunların gerçeğini “İskender'in boynuzu”, “Hızır, akıl, saadet” adlı Kazak masallarında, kaynaklarda görülmektedir.

Y. A. Kostyuhin, “Nizami'nin ilmi hayatında kendi vasiyeti üzerine avcuna bir sıkımlık toprak alarak elini yukarıya kaldırmış şekilde gömülen İskender hakkında olan rivayet”le, Azerbaycan folklorunda, Kazaklar arasında yayılmış sözlü edebiyat örneğinde de karşılaşılmaktadır.

Abay'dan sonra İbray Altınсарın, aynı zamanda Özbek şairleri Mukimi, Furkat v.b. bu yolla yazmış ve eserler ortaya çıkarmışlar. Onlar edebiyatlarında Nizami'nin İskenderi ile ilgili orijinal çeşitler ortaya çıkarmışlar.

“İskender ve Hayat Suyu” hakkında olan Kazak masalına bakıldığında İskender yerin altına Hızır ve İlyas ile birlikte gider. (Azerbaycan folklorunda Hızır İlyas aynı kişidir. Orta Asya folklorunda ise onlar iki ayrı kişi olarak karşımıza çıkıyor). Hızır ve İlyas yerin altında hayat suyu buluyor ve o sudan sadece ikisi içip ölümsüzlük kazanıyor. Bundan sonra Hızır karada, İlyas ise suda insanlara yardımcı oluyor. Bu kısım Nizami'de de bulunmaktadır. Kazak masalında İskender elinde hayat suyu dolu olan bir kadeh tutmuştur. İşte o zaman oraya yaşlı ve kör bir dilenci geliyor. İskender elindeki o kadehi dilenciye veriyor. Dilenci o hayat suyundan içerek ölümsüz oluyor. Bu halkın iradesidir. Nizami'de ise hayat suyunu Hızır ve İlyas içiyor. “İskendernâme” eserinde hayat suyu ve dilenci ile ilgili bir bölüm bulunmamaktadır.

Karakalpak edebiyatında “Kırk kız” adlı halk manzumesinde Gülayım karakteri, Nüşabe karakterini anımsatmaktadır. Burada da Gülayım aynı Nüşabe gibi bir sarayda kadın ve kızlarla birlikte yaşıyor. Gülayım kadınlara kahramanlık dersleri veriyor ve onları yenilmez kahramanlar gibi yetiştirmeye çalışıyor.

Nizami'nin eserlerinde görülen bazı mitolojik karakterlerle, Tatar, Özbek, Türkmen, Başkurt, Altay gibi Türk dilli halkların folklorunda da karşılaşılmaktadır.

Nizami'nin eserinde İskender nereye gidiyorsa tekrar Rum'a döner ve bu "Manas" destanında Manas nereye giderse tekrar Talas'a döner olayıyla benzerlik göstermektedir. "Manas"ta olan bazı rivayetler Nizami'nin eserlerinde de bulunmaktadır.

3.7. MİTOLOJİK KARAKTERLER

İskender: Tarihte Büyük İskender ve Makedonyalı İskender olmak üzere iki şahsiyet vardır. Zamanla bunların özellikleri birbirine karışmış, her ikisi de Zülkarneyn olarak anılmıştır. Kur'an'da adı geçen ve Hızır ile hayat suyunu aramaya çıkan, peygamber ve padişah olan İskender, Büyük İskender'dir. Sedd-i İskender, Ye'cuc kavmi ve hayat suyu ile birlikte şiirlerde yer alan bu İskender'dir. Makedonyalı İskender ise Aristo tarafından yapılan ve gemilerin bir aylık yoldan gelişini gösteren ayine-i İskender sebebiyle şiirlerde işlenir.

Divan şairleri tarafından özellikle övülen yüceltmek için kullanılan bu isim etrafında Memduh, İskender-i sani veya İskender-i zaman olarak övüldüğü gibi İskender, Memduh'un nezdinde zavallı bir kişilik olarak işlenir. Şairler, aşk maceralarını anlatırken de bu isim ve etrafında teşekkül eden tarihi ve efsanevi olaylara başvurmuşlardır. Hızır ve İskender'in yolculuğu, zulmette hayat suyunu arama macerası, sedd-i İskender ve ayine-i İskender bunların başlıcalarıdır.

Zamanın İskender'i olarak hitap edilen Memduh, adaleti yönüyle öne çıkarılmaktadır. Bu durum, adaletiyle ünlü İran hükümdarı Kısra'nın, onun adalet haberine sevinen bir kişi şeklinde gösterilmesiyle gerçekleştirilmektedir.

Memduh, kahramanlığı ve ülkeler fethetmesi nedeniyle vurgulanırken kılıcıyla çizdiği sınır ve İskender'in sed çekmesi arasında benzerlik kurulmuştur.

Sihirli bir ayna özelliği taşıyan, gemilerin bir aylık yoldan gelişini gösterebilen ayine-i İskender, bazen cam-ı Cem ve Keyhüsrev'in dünyanın dört bir tarafını gösteren sihirli cam-ı cihan nümasıyla karıştırılarak veya birlikte işlenmiştir.

Hızır: İsmi Doğu mitolojisinde “dirilik” simgesidir. O her zaman İskender’in ve Manas’ın yanında gösterilir, onlara yardımcı olur.

Dini rivayetlere göre Hızır M. Ö. 4. yüzyılda İskender zamanında yaşamış peygamberdir. Müslüman âleminde de peygamber gibi tanınmış Hızır, Azerbaycan folklorunda “Hızır Nebi” olarak tanınmıştır. Güya o zulmete İskender ile birlikte gitmiştir. Lakin İskender’e nasip olmayan hayat suyunu Hızır bulmuştur ve o sudan içerek ölümsüz olmuştur. Hızır yeşillik ve canlılık simgesi olarak edebiyatta kendine yer bulmuştur. Hızır yegâne peygamberdir ki ölümsüzdür. Her sene bahar ayında tekrar canlanır. O, güya görünmezdir ve yeşil elbise giyer. Büyük bir hızla gezip dolaşır, çölde susuzluktan ölenlerin, suda boğulanların imdadına yetişir.

İlyas: Dini rivayetlere göre peygamberlerden biridir. Yahudilere puta itaat etmekten vaz geçmelerini söylemiş, bunun için takip edilmiş ve o da kaçıp mağaralarda yaşamış, mucizeler göstermiş sonra da kaybolmuştur. Başka bir rivayette İlyas da Hızır ile birlikte zulmete gitmiş hayat suyundan o da içmiştir. İlyas, Arapça her zaman genç, her zaman yeşil anlamındadır.

Bazı kaynaklarda Hızır ve İlyas aynı kişidir. Hızır ve İlyas Türk dilli halkların düşüncelerinde mitolojik kahraman olarak yaşamıştır.

Şimdiye kadar şöyle bir düşünce vardır, Hızır’ın mitolojik karakter olması Arap dünyası ile ilgilidir. Fakat Hızır, Türk kelimesidir. Hızır, sıcak, ısınmak anlamında kullanılmış aynı kökten türemiştir.

Azerbaycan folklorunda zor anlarda kahramanların imdadına yetişen, onları kendi arzularına ulaştıran Hızır, Hızır-İlyas “İskendernâme” eserinde küçük bir bölümde gösterilmiştir. Eserde şöyle geçiyor:

Bu yolda İlyas ile Hızır yoldaştı, Çeşmeye giderken dostlar yanaştı.	Bu yolda İlyasla Xızır yoldaşdı. Çeşməyə gedərkən dostlar yanaşdı. (Gencevi 2004: 392).

Hızır, İlyas kam aldı hayat suyundan, Ancak vermediler başkasına nişan. Biri kam alarak döndü sahraya, Biri de içerek koştı deryaya.	Xızr, İlyas kam aldı həyat suyundan, Ancaq vermədilər özgəyə nişan. Biri kam alaraq döndü səhraya, Biri də içərək cumdu dəryaya. (Gencevi 2004: 392).

Rivayete göre Hızır Makedonyalı İskender'in çağdaşı olmuştur. Onunla birlikte hayat suyunun peşinden gitmiştir. Nizami İskender'i Hızır ile kıyaslamış onun bol sofrasını hayat suyuna benzetmiştir.

O büynün adı Azer Humayun, Sam soyundandı kökü onun. Bir efsun edince o güzel afet Yürekten sabrı alır, bedenden takat. Harut gibi Zühre'nin canını alar, Yüzlerce Harut'un kalbini avlar. İskender emretti geciktirmesin, Bu ev de kökünden yok edilsin gerek. Büyücü kız hızlıca kalktı yerinden, Kurdu bir ejderha görüntüsünden. Ateşli ejderhayı yakından gören, Korudu kendini yanan ateşten. Korkudan düşüp kalkan kimseler Koşarak padişaha verdiler haber: "Ateşte korkunç bir ejderha vardır, Fişek gibi ağzından ateş savurur Her yiğit geçerse onun yanından, Öldürür veya yutar, hiç vermez aman". Bu gizli sırdan şah düşündü, Vezirden böyle bir akıl aldı: -Bu gizli esrarı Belinas bilir, Tılsımla tanışmış, eder bir çare. Belinas'ı buldu, sordu İskender: "Bu büyü nasıl geriye döner?" Dedi: "Ejderhayı, büyük hükümdar,	O cadunun adı Azər Humayun, Sam nəslindən idi nəbəbi onun. Bir əfsun edincə o gözəl afət Ürəkdən səbr alır, bədəndən taqət. Haruttək Zöhrənin canını alar, Yüzlərcə Harutun qəlbini ovlar. İskəndər əmr etdi təxir etməmək, Bu ev də kökündən dağılsın gərək. Cadu qız sür ətlə qalxdı yerindən, Qurdu bir əbdaha öz peykərindən. Odlu əbdahanı yaxından gören Qorudu özünü yanan atəşdən. Qorxudan yıxılıb duran kimsələr Çaparaq, padşaha verdilər xəbər: "Atəşdə qorxunc bir əbdaha vardır, Fişəngtək ağzından atəş savırır. Hər igid keçirsə onun yanından, Öldürür ya udur, verməyir aman." Bu gizlin sirridən şah fikrə daldı, Vəzirdən belə bir məsləhət aldı: - Bu gizli əsrarı Bəlinas bilir, Tilsimə tanışdır, tökər bir tədbir. Bəlinası tapdı, sordu İskəndər: "Bu cadu nə ilə əslinə dönər?" Dedi: "Əbdahanı, böyük tacidar,

Yalnız bir efsuncu eder aşikâr. Bu sırrı açmaya olsa emrin, Başını kemende alırım onun”. Dedi: “Kurnazdır bu kalbi kara. Mümkünse, durma, et bu işe çare”. Belinas gitti tez âteşgedeye, Gördü bir ejderha yüksəlmiş göğə. Ejderha gördü ki geldi Belinas, Bildirdi ki şişeyi kıracaq elmas. Bin oyun etti o büyücü cadı, Yüz insan kandıran hilelər kurdu. Onların etkisi olmadı, yinə Çaresiz döndü eski sihrinə. Büyünün efsunu etməzsə eser, Efsuncu yinə öz sihrinə döner. Belinas hünerlər göstərdi o gün, Büyünün sihrini bağladı bütün. İnsana kaderi güldüyü zaman Büyücü bile kurtulamaz ondan. Attı ejderhanın üstünə qarışım Su önündə atəş hiç dayanır mı? Bağladı kolunu bir büyü ilə Boşa çıxdı kızın yaptığı hile. Kız gördü Belinas hünerlər saçtı, Büyü hilesindən düşümünü açtı. Toprağa düşərək kopardı figan. Padişahın merhametindən diledi aman. Belinas görünce o ay yüzünü, Bir sevda xülyası tuttu gözünü. Güzel büyücüye o verdi aman, Kurtardı onu efsunculardan. Emretti, derhal atəş yaktılar, Âteşgedə yandı oldu tarumar. O peri yüzünü götürdü şaha, Dedi: “Bak, bu aydır kara ejderha.	Yalnız bir əfsunçu edər aşikar. Bu sirri açmağa olsa buyruğun Başını kəməndə salaram onun”. Dedi: “Hiyləgərdir bu qəlbi qara. Mümkünsə, durma, et bu işə çara.” Bəlinas getdi tez atəşkədəyə, Gördü bir əbdaha baş çəkmiş göyə. Əbdaha görünəcə gəlir Bəlinas, Bildirdi ki, şişəni qıracaq almas¹⁷⁰. Min oyun çıxardı o sahir cadu, Yüz insan aldadan Hiylələr qurdu. Onların təsiri olmadı, yenə Çarəsiz qayıtdı köhnə sehrinə. Cadunun əfsunu etməsə əsər, Əfsunçu yenə öz sehrinə dönər. Bəlinas hünərlər göstərdi o gün, Cadunun sehrini bağladı bütün. İnsana taleyi güldüyü zaman Cadugər də yaxa qurtarmaz ondan. Atdı əbdahanın üstünə “əsdab” Su önündə atəş gətirərmə tab? Bağladı qolunu bir hiylə ilə, Başa çıxdı qızın qurduğu hiylə. Qız gördü Bəlinas hünərlər saçdı, Cadu hiyləsindən düşümünü açdı. Torpağa düşərək qopardı fəğan. Padişahın ədlindən dilədi aman. Bəlinas görünəcə o ay üzünü, Bir sevda xülyası tutdu gözünü. Gözəl cadugərə o verdi aman, Xilas etdi onu ovsunçulardan. Əmr elədi, dərhal od yandırdılar, Atəşkədə yandı - oldu tarü mar. O pəri üzlünü götürdü şaha, Dedi: “Bax, bu aydır qara əbdaha.

Akıllı kadınlar bilgiler kurmuş, Çarkın kulağını efsunla bükmüş. Kuyuyu çıkarır yerin dibinden, Ayı yere atar o feleğinden. Zühal'in yüzünden siyahı atar, Her kara telinden çeker bir duvar. Sevimli güzeldir, yok ona bedel, Peri de doğurmamış böyle bir güzel. Müşk ile saçının ucunu kıvrımış, Güneşin boynunu kemende vurmuş.	Ağıllı qadınlar biliklər qurmuş, Çarxın qulağını əfsunla burmuş. Quyunu çıxarır yerin təkindən, Ayı yerə salar öz fələyindən. Zühəlin üzündən qaranı atar, Hər qara telindən çəkər bir hasar. Sevimli gözəldir, yox ona bədəl, Pəri də doğmamış belə bir gözəl. Müşk ilə saçının ucunu burmuş, Günəşin boynunu kəməndə vurmuş. (Gencevi 2004: 181,182).

Görüldüğü gibi peri, ejderha, büyü, sihir, büyücü bunlar hepsi mitolojik olaylardır. “Şerefnâme” eserinde başka mitolojik olaylar da bulunmaktadır. Örnek:

Altından bir saray yaptırdı Şeddad, Ölürken alamadı kasrından murat.	Qızıldan bir saray tikdirdi Şəddad, Ölərkən almadı qəsindən murad. (Gencevi 2004: 115).

Şeddad: Yemen’de Ad kavminin hükümdarıdır. Cennetin varlığını ve özelliklerini işitince Aden çöllerinde cennetin vasıflarına uygun bir şehir kurdu. Taşları altın ve gümüşlendi. Duvarları da kıymetli taşlarla kaplıydı. Şeddad, yaptırdığı bu şehre girmeye giderken, İrem’den bir günlük uzaklıkta bulundukları sırada çıkan bir kasırgada ordusu ile birlikte yok oldu ve bütün şehir kumlara gömüldü. Çünkü Şeddad tanrılık iddiasına kalkışmıştı.

O yüce Direfşi tanırdı çoktan O uğurlu bayrak yapılan zaman Nazlardı dostunu bu yaşlı devran Bayrağı “Direfşi-Gave”den yüksek Çekti pamuğuna gök renkli ipek.	O uca Dirəfşi tanırdı çoxdan. O uğurlu bayraq düzələn zaman Nazlardı dostunu bu qoca dövrən. Bayrağı “Dirəfşi-Gavə”dən yüksək Çəkdi mahlıcına göy rəngli ipək. (Gencevi 2004: 124).

Gave: Aslında bir demircidir. Dahhak’ın devrilmesini ve yerine Feridun’un geçmesini sağlayan kişi olarak anlatılır. Dahhak’a başkaldırmış ve halkı isyana sevk etmiştir. Denilir ki demirci önlüğünü bir bayrak haline getirmiştir. Feridun tahta çıkana kadar

mücadelesini sürdürmüştür. Gave, divan şiiri dünyasında genellikle başkaldırının ve isyanın sembolü olarak anlatılır.

Neşterli sinekten gel korun sen de, Nemrut'a emretti "Bana ol köle!" O şahsa esir olmuş dünya ezelden, Savaşta mertliği vermemiş elden.	Neşterli çibindən gəl qorun sən də, Nəmruda əmr etdi: "Mənə ol bəndə!" O şəxsə ram olmuş dünya əzəldən, Döyüşdə mərdliyi verməmiş əldən. (Gencevi 2004: 128).

Hız. İbrahim'in peyğambər olaraq göndərildiyi bölgedə hükmü sürən bir hükmüdarın adıdır.

Nemrut: Nemrut'a müneccimlər bir çocuğun doğacağını, saltanatını devirip, putları tahrir edeceğini bildirirlər. İbrahim dünyaya gelir ve büyür. Nemrut ile dini münakaşa yapar. Nemrut münakaşada mağlup olur ve Hız. İbrahim'i ateşe attırır. Hız. İbrahim'in ateşten kurtuluşunu gören Nemrut İbrahim'in Allah'ına kendi göğündə hücum etmək ister. Dört kartala bağladığı bir sandığa yerleşerek havalara çıkar. Bundan da bir netice alamaz ve yere düşer. Allah'a karşı savaşmak için bir ordu hazırlar. Allah, onun üzerine bir sivrisinek ordusu gönderir ve sivrisinekler Nemrut'un ordusunu yok ederler. Bir sivrisinek de Nemrut'un burnundan beynine girer ve Nemrut sivrisineğin işkencesi altında ölür.

Behmen soyundanım Keyhüsrev babam, Nâmerdim arkasız Rumludan korksam. Bir babam ruyinten İsfendiyar'dır, Bu taht ondan bana bir hatıradır.	Bəhmən nəslindənəm, Keyxosrov babam, Namərdəm arxasız rumludan qorxsam. Bir babam Ruyintən İsfəndiyardır, Bu taxt ondan mənə bir yadigardır. (Gencevi 2004: 130,131).

İsfendiyar: İran'ın efsanevi kahramanı ve Şahnâme'nin karakterlerinden biridir. İran sülalesi Keyanilerin hükmüdarı Güştasb'ın büyük oğludur. Zerdüştlük dinini kabul edip, bu dini yaymak için mücadeleler etmiştir. Dini yayma konusunda en büyük destekçisi Zerdüşť din adamı olan Pesütan'dır.

O ejderhaya sonra Feridun Ejderha gücüyle açtı ne oyun? !	Haman əjdahaya sonra Firidun Əjdaha gücüylə açdı nə oyun?! ¹³⁸ (Gencevi 2004: 140).

Feridun: Bütün Şahnâme boyunca en çok ismi geçen padişahlardan birisi ve hatta en önemlisidir. Dünyayı üç oğluna paylaştırmıştır. Feridun pek çok efsanevi motifin iç içe geçtiği olaylarla örülü mitolojik bir şahsiyettir. Feridun Avesta’da, üç başlı ejderha Dahhak’ı öldüren kahraman olarak geçer. Feridun edebiyatta adalet, iyilik ve uzun ömürlülüğüyle anılırken, bilhassa kasidelerde, memdûha Feridun’la ilgili çeşitli sıfatlar verilir ve böylece övülmüş olur.

Devlerle oturup kalksa Süleyman, Kalmaz parmağında yüzüğü, inan!	Divlərlə oturub dursa Süleyman, Qalmaz barmağında üzüyü, inan! ¹⁴⁰ (Gencevi 2004: 142).

Süleyman: Efsanesini doruğa çıkaran yüzüktür. Her ne kadar dini kaynaklar bunu bu şekilde aktarmasa da gizem perdesi altında Tanrı’nın kendisine bir yüzük hediye ettiği söylenir. Bu öyle bir yüzüktür ki sayılı kişi ve meleklerin bildiği Tanrı’nın gizli ismini (İsm-i Azam duası) saklar. Tanrı’nın bilinmeyen adı yaratma ve hükmetme özelliklerini içerir. Kimi bilgilere göre Âdem’in taşıdığı bir yüzüktür ve cennetten çıkarılırken onu Arşta bırakmıştır. Cebrail daha sonra bu yüzüğü Tanrı’nın isteğiyle Hz. Süleyman’a getirmiştir. Terim aslen Mühr-i Süleyman’dır.

Yokluğunda bir cariyesine emanet ettiği yüzük mührünü bir dev onun kılığına girerek cariyenin elinden alır. Yokluğunda pek çok fitne fesat hazırlar. Tahtına büyü kitapları koyar ve iftira atar. En sonunda yüzük yine Süleyman’a geri döner.

Yaşlılık çağında çarkın inadı Cemşit’e, Dahhak’a neler etmedi?	Qocalıq çağında çərxin inadı Cəmşidə, Zöhhaka nələr qurmadı? (Gencevi 2004: 169).

Eski İran mitolojisinde vücudu ejder veya ejder görünümlü insan.

Dahhak: Nevruz, Azi Dahhak’ın öldürülmesinin kutlanışını ifade eder. Bazı söylentilere göre Dahhak’ın iki omuzunda çıban, kimilerine göre de yılanlar vardır. Yılanlar ancak insan beyniyle beslendiğinden Dahhak her gün insan beyni yedi.

Avesta'ya göre Dahhak üç ağızlı, altı gözlü, çirkin, çok güçlü, şeytansı ejder-canavardır. Dahhak'ın mitosu İslam geleneğinde de bir zulüm örneği olarak yer alır.

Saltanatının son iki yüz yılında iki omuz başında İblis'in yaptığı bir hile ile iki yılanbaşı belirmiştir. İblis Dahhak'ın rüyasına girerek bu yılanların verdiği rahatsızlıktan kurtulması için yılanları her gün iki beyinle beslemesini tavsiye etmiştir. Sonunda İsfahan'da Gave (Kavat) adında bir demirci, iki oğlunun bu yüzden öldürülmesi üzerine Dahhak'a başkaldırır. Bütün halk demirci Gave'nin çevresinde toplanır ve Dahhak'ın öldürttüğü Cem'in oğullarından Feridun'u şah ilan ederler. Feridun ile Dahhak orduları arasında yapılan savaşta Dahhak ve ordusu yenilir. Dahhak kaçsa da Gave yetişip onu öldürür.

İslam kaynaklarında Dahhak'a ait sıfatların çoğunun Deccal'ın sıfatlarıyla benzeştiği görülmektedir.

Hani Rüstem-i Zal, Simurg ile Sam, Feridun-i Ferheng, o Cemşid ve cam?	Hanı Rüstəmi-Zal, Simürğ ilə Sam, Firiduni-Fərhang, o Cəmsid və cam? (Gencevi 2004: 173).

Cemşid: Büyük İran kültürünün ve geleneğinin mitolojik figürüdür. Firdevsi'nin Şahnâme eserinin karakterlerinden biridir. Pişdadiler sülalesinin dördüncü ve en büyük kralı olarak tanımlanmaktadır.

Cam: İran mitolojisinde hükümdar Cemşid'in ünlü kadehi olarak bilinir. Şarabın mucidi olarak tanınmıştır. Cemşid bol bol asma diktirerek meyvelerinin halka dağıtılmasını emreder. Fakat bir senenin mahsulü çok olunca, halk tarafından kapalı kaplarda saklanan üzümlerin bazıları değişik bir tat alır, suyu acı olur ve zehirli sanılıp içilmez.

Rivayete göre Cemşid'in en güzel ve en gözde cariyesi şiddetli baş ağrıları çekmektedir. İyice canından bezen cariye bu zehirli sudan içip canına kıymak ister. Fakat derin uykuya dalar ve uyandığında baş ağrısının geçtiğini görür. Bu durumu Cemşid'e anlatır ve o da suyu denedikten sonra bu suya âb-ı hayat (hayat suyu) adını verir.

Rüstem: Firdevsi'nin Şahnâme eserinde destanlaştırılan efsanevi İran tarihinin en ünlü kahramanıdır. Babasının ismi Zal'dır. Bu sebeple kendisine Rüstem-i Zal veya Zaloğlu Rüstem denilir.

Rüstem'in en büyük ve zorlu rakibi Turan (Türk) hükümdarı Afrasiyab olmuştur. Afrasiyab'ın Divanü Lüğati't Türk'te geçen Alp Er Tunga olduğu bilinmektedir. Fakat İran efsanesinde milliyetçiliğinin etkisiyle Afrasyab kötülenmektedir. Rüstem İran ve eski Türk edebiyatında kahramanlık ve yiğitlik sembolüdür. Divan şairlerimiz tarafından çokça kullanılmıştır.

Sam: Minuçihri'nin, büyük savaşçısıdır. Bir ejderhayı tek bir yumrukla öldürdüğü için "Tek vuruşlu Sam" diye de anılmıştır. Sam da divan şiirindeki kahramanlık sembollerindendir.

Pervane, semender "ateş" diye gider, Biri hızlı koşar, biri emekler.	Pərvanə, səməndər "od" deyə gedər, Birisi yorğalar, biri iməklər. (Gencevi 2004: 161).

3.8. MİTOLOJİK UNSURLAR

3.8.1. Sayılar

Rakamlar hakkında inceleme yapıldığında bazı bilgiler ortaya çıkmaktadır. Mitolojide rakamlar da kendine mühim yer edinmiştir.¹⁰⁵

Eserde bir rakamı: tek tanrı, hakanların dünyayı tek başına yönetmesi anlamındadır. Tek, kutsal olarak kişilik simgesidir. Bir, Allah'ın birliğinin ifadesidir.

Üç: Pozitif unsurlar taşır. Oğuz hakanın her bir kadından üç oğlunun olması, onlar arasında bulunmuş altın yay ve üç gümüş ok, masallarda üç kardeş, üç güvercin, üç kurtarıcı kardeş v.b. ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁵ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 4. bs. (İstanbul: Kabalcı, 2011), 231-239.

Alevilikte güneş Muhammed; ay Ali; Zühre, Fatma olarak bilinir. Bektaşilikte erişilmesi gereken üç kademe vardır. Mevlevilikte de üç rakamı önemlidir. Eserde üç rakamı şöyle geçmektedir:

Üç kapı yaptırdım, üç hazine demek, Çektim her kapıda ayrıca emek.	Üç qapı tikdim, üç xəzinə demək, Çəkdim hər qapıda ayrıca əmək ⁶⁴ . (Gencevi 2004: 48,49).

Kılıç sahibidir, taç veren şahıdır, Üç nöbet vurandır, beşe sığınaktır.	Qılınc sahibidir, tac verən şahdır, Üç növbət vurandır, beşə pənahdır ⁶⁹ . (Gencevi 2004: 51).

Dünyayı yıkamış bu üçüncü deniz, Hristiyan dininden etmiş tertemiz.	Dünyanı yumuş bu üçüncü dəniz, Nəsara dinindən etmiş tərtemiz ²⁶⁵ . (Gencevi 2004: 403).

Bilenler ektiği üç tohumdan ben, Bir ağac dikerim hem yüce hem şen.	Bilənlər əkdii üç toxumdan mən Bir ağac əkərəm həm uca, həm şən ⁶³ . (Gencevi 2004: 48).

Dört: Doğu, Batı, Kuzey ve Güney yönlerini veya ateş, su, hava, toprak unsurlarını anlatır. Ayrıca dilimizde olan “dört dörtlük insan” veya “dört yanı deniz kesilmek” gibi zorluğa işaret eden deyimler de vardır.

Dört, cennetteki dört ırmak kavramına işaret etmektedir. Dört eş, dört halife, dört ana meslek, Allah’a ulaşmanın dört yolunu (tarikât, şeriât, hakikat, marifet) ifade eder. Eserde dört rakamı şöyle geçer:

Gök-ona dünyada dört tağ kuran, Yer-ona felekte beş nöbet vuran.	Göy - ona dünyada dörd tağı kuran, Yer - ona fələkdə beş növbət vuran ¹⁷ . (Gencevi 2004: 26).

Methine başlasam dörd yaverini, Dört gevher satan var, dörd gevher alan.	Tərifə başlasam dörd yavərini. Dörd gövhər satan var, dörd gövhər alan ³³ . (Gencevi 2004: 31).
Bu dərviş kılıklı dörd büyük sultan, Dünyaya olmuş dörd tekbir okuyan.	Bu dərviş sifətli dörd böyük soltan, Dünyaya olmuş dörd təkbir oxuyan ³⁴ . (Gencevi 2004: 31).
Çünkü dörd yastıktə görmədim sebat, Dört duvar içində geçirdim hayat.	Çünki dörd balışda görmədim səbat, Dörd divar içində keçirdim həyat ⁵⁸ . (Gencevi 2004: 44).
O dörd köşə atlas hatla Həndəsi ölçüyü geçirdi ele.	Həmin bu dördbucaq ətləsi xətlə Həndəsi ölçünü keçirdi ələ ⁸² . (Gencevi 2004: 59).
Dört köşə üstünə bir de artırdı, Bu dokuz feleğe beş nöbet vurdu.	Dörd bucaq üstünə bir də artırdı, Bu doqquz fələyə, beş növbət vurdu ⁸³ . (Gencevi 2004: 59).
Ağacırdört kökü, altı böğrə var, Çoğunu boğmuşdur bu korkulu dar.	Ağacdır, dörd kökü, altı böyrü var, Çoxunu boğmuşdur bu qorxulu dar ⁹² . (Gencevi 2004: 72).
Padişah da uyumaya tez hazırlandı, Dört unsur da yattı, kapı kapandı.	Padşah da yuxuya tez hazırlandı, Dörd ünsür də yatdı, qapı bağlandı ¹⁸⁸ . (Gencevi 2004: 223).
Bir mey ki suyu saf, akan gümüşdür, Onu her dörd mezhep helal kılmışdır. (Hanefi, Şafi, Maliki, Hanbeli)	Bir mey ki, suyu saf, axan gümüşdür, Onu hər dörd məzhəb halal görmüşdür ⁵¹ . (Gencevi 2004: 39).

Var mı bu pazarda bir dükkân açan, Malına dört bir yandan gelmesin ziyan?	Varmı bu bazarda bir dükan açan, Varına dört yandan dāyməsin ziyan? (Gencevi 2004: 33).

Burada da dört rakamı kullanılmıştır, beş rakamı ise beş vakit namaz anlamındadır.

Beş: Muhammed, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin’i ifade eder.

Yedi: En kutsal değer taşıyan rakamlardan bir tanesidir. Büyük ve Küçük Ayı burçlarının her birinde yıldızların sayısı yedidir. Yüce gökte tek tanrının yeridir. Tanrıdan yedi oğul dilemek, yedi dağ-tepe, Köroğlu’nun yedi yüz yetmiş yedi delisinin olması v.b. fikirlerle alakalıdır.

“Köroğlu” destanında yedi rakamının sık sık kullanılması Türklerde bu sayının kutsallığıyla ilgilidir. Delilerin sayısı ve Köroğlu’nun bu sayıyla övünmesi de rakamın önemini vurgulamaktadır. Burada yedi gün yedi gece düğün dernek kurmak veya Deli Hasan’ın Köroğlu’ya yetmiş yedi civan, yiğit kul hediyesi etmesi, yedi yüz kişinin Göyçebel’de Köroğlu’nun etrafına toplanması, paşanın yedi kızının olması, Köroğlu’nun Gizir oğlu Mustafa Bey’le birlikte yedi yüz yetmiş yedi delisini de etrafına toplayıp şarap içmesi v.b. yedi rakamıyla ilgili önemi gözler önüne sermektedir.

İlginçtir ki Nizami de çokluk anlamında yedi rakamını sık sık kullanmıştır ve bu çokluk paralel olarak “Köroğlu” destanındaki yedi çokluğunu akıllara getirmektedir.

Allah göğü yedi kat olarak yaratmıştır. Safa ile Merve arasında yedi şart uygulanır, yedi gidiş dönüş yapılır ve yedişer taşla üç kez şeytan taşlanır. Tasavvufta yedi çeşit nefsten söz edilmiştir. Cehennem muhtemel olarak yedi kapısının olmasından bazı kaynaklarda söz edilmektedir. Yedi sayısı peygamberin Miraç hadisesiyle ilgili olarak da karşımıza çıkar. Eserde yedi rakamı şöyle geçmektedir:

Yedi gök altında, ey dünya şahı, Beşinci ülkenin sensin sığnağı.	Yeddi göy altında, ey dünya şahı, Beşinci ölkənin sənsən pənahı ⁷⁶ . (Gencevi 2004: 54).

Hızır bu sofranda olmuş yoldaşın, Yetmiş yedi suda ağzını yıka sen!	Xızır bu süfrəndə olmuş həmsüfrən, Yetmiş yeddi suda ağzını yu sən! ¹⁸⁶ (Gencevi 2004: 63).

Kandırın yol oldu bu uzak yollar, Yedinci felekde ancak işıq var.	Aldadan yol oldu bu uzaq yollar, Yeddinci fələkdə ancaq işıq var ¹⁰¹ . (Gencevi 2004: 79).

Yetmiş yollu yurttan göçünü vurdu, Çadırını yedinci felekde kurdu.	Yetmiş yollu yurddan köçünü vurdu, Çadırı yeddinci fələkdə qurdu ²³ . (Gencevi 2004: 27).

Yedinci kata at sürdüğü zaman Dışarı atıldı dördtən ahırdan.	Yeddinci əflakə çapdığı zaman Dışarı atıldı dördkunc daxmadan ²⁵ . (Gencevi 2004: 27).

Vardı her denize yedi ülkerde, Yedi yol yıkandı o denizlerde.	Çatdı hər dənizə yeddi ülkərdə, Yeddi yol yuyundu o dənizlərdə ²⁹ . (Gencevi 2004: 28).

Yedi renk perdeden bir şekilde kurtul, Ayna pas altında çirkin görünür.	Yeddi rəng pərdədən qurtul birtəhər, Güzgü pas altında çirkin görünər. (Gencevi 2004: 36).

Yedi Rus soyundan topladı ordu.	Yeddi rus soyundan tərptədi ordu ²⁴⁶ (Gencevi 2004: 330).

Dokuz: Kişilik simgesidir. Dokuz rakamının yuxarıya doğru olan kısmı erkeği, ters çevrilmiş tarafı ise kadına işarettir. Bu Azərbaycan Türklerinin kutsal simgesi olan butayı (gonca) da anımsatıyor. Tasavvufta dokuz gök inancı vardır. Eserde dokuz rakamı şöyle geçiyor:

Dört tağ altında beş nöbete ne gerek? Şeşdersiz (altı kapı) olur mu bu dokuz felek?	Dörd tağ altında beş növbət nə gərək? Şeşdərsiz olurmu bu doqquz fələk? ¹⁶³ (Gencevi 2004: 173).

Dokuz hücrəsini bir an bıraktı, Göğün dokuzuncu katına çıktı.	Doqquz hücrəsini bir an buraxdı, Göyün doqquzuncu tağına qalxdı ²⁴ . (Gencevi 2004: 27).

Kırk: Eserde şöyle geçmektedir:

Her çille kırk gündür, halveti bindir, Bu yerden meclise girmek çetindir.	Hər çillə qırx gündür, xəlvəti mindir, Bu yerdən məclisə girmək çətindir ⁵⁴ . (Gencevi 2004: 42).

Nəfsin yularını sıkı tuttum kırk gün, Kırk günün içində hazır olur gön.	Nəfsin noxtasını bərk tutdum qırx gün, Qırx günün içində hazır olur gön ⁵⁷ . (Gencevi 2004: 43).

3.8.2. Hayvanlar

Aslan: Hayvan mücadele sahnelerinde aslan gök unsuruna uygun olarak zafer kazanan konumdadır. Aslan savaş, zafer, iynin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret simgesi olmuştur. Postu ve yelesi ise yiğitlik simgesidir. Türklerde uzun saçın yaygın olması aslan yelesi arasında simgesel ilişki içermektedir.¹⁰⁶ Eserde aslan şöyle geçmektedir:

Ağzından sanki bir aslan ateş saçar, Aslan qarşısından dişi atlar kaçar. Dara'ya dedilər: "Bu kızgın aslan Çok namlı yigidi düşürdü atından."	Ağzından sanki bir aslan od saçar, Aslan qarşısından madyanlar qaçır. Daraya dedilər: "Bu qızmış aslan Çox adlı igidi saldı atından." (Gencevi 2004: 147).

Aslan gibi alıştım sağrı yırtmaya, Tilki gibi bakmam yağlı kuyruğa.	Aslantək alışdım sağrı yırtmağa. Tülkütək baxmaram yağlı quyuğa ²⁵⁰ . (Gencevi 2004: 337).

Ejderha: İslamiyet'ten sonra Türk sanatında, hayvan mücadele sahnelerinden biri de insan-ejderha mücadelesidir. Türklerde özellikle bereket, refah, güç ve kuvvet

¹⁰⁶ a. g. e., 163-205.

simgesidir. Ejderha, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde anlamını yitirmiş ve kötülüğün simgesi olmuştur.

Türk hayvan takviminde yıl simgesi olarak da yer almıştır.

Ejderha bir Uzak Doğu ve Orta Asya motifidir. Ön Asya'ya Türkler ile birlikte gelmiştir. Bu gerçek üzerinde ilk kez duran Fuat Köprülü olmuştur. Ancak devler, demonlar, gulyabaniler her kavmin inanış ve düşüncelerinde yer etmiştir.¹⁰⁷

Vücudu balık pulları ile örtülü, ayakları timsah ayağına benzer, kanatlı, kuyruklu, boynuzlu olarak tasavvur edilen bu yaratık, yılanın uzun yaşaması sonucunda dönüşüm yaşamış bir varlıktır.

Bir başka inanca göre ejder, yılanla vahşi mandanın veya ceylanın çiftleşmesinden ortaya çıkmıştır Kötülüğün sembolü olan ejderhanın efsane ve masallarda yer alan mücadele motifinin en önemli noktası Uzak Doğu olmuştur.

Din, tasavvuf ile ilgili ise insanı yolundan saptıran tuzak olarak ifade edilir. Eserde ejderha şöyle geçmektedir:

Cemşid tarihini oku bir daha, O ayı bak nasıl yuttu ejderha.	Cəmsid tarixini oxu bir daha, O ayı gör necə uddu əjdaha ¹³⁷ . (Gencevi 2004: 140).
O ejderhaya sonra Feridun, Ejderha gücüyle açtı ne oyun? !	Haman əjdahaya sonra Fəridun Əjdaha gücüylə açdı nə oyun?! ¹³⁸ (Gencevi 2004: 140).
Beni sen taşınla gel tartma daha, Behmen'i bunun için vurdu ejderha.	Məni öz daşınla gəl çəkmə daha, Bəhməni bununçun vurdu əjdaha ¹⁴³ . (Gencevi 2004: 143).

¹⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2. cilt. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 561.

Ejderha gördü ki geliyor Belinas, Bildi ki şişeyi kıracak elmas.	Əjdaha görüncə gəlir Bəlinas, Bildi ki, şişəni qıracaq almas ¹⁷⁰ . (Gencevi 2004: 180).

Ejder kuyruğunda saklandı Ay gibi.	Əjdər quyuğunda gizləndi Aytək ²⁵⁹ . (Gencevi 2004: 390).

Yılan: Erlik ile ilgili bir simgedir. Özellikle kara olması Erlik’le ilişkilidir. Türk mitolojisinde ak veya gök renk yılan Gök Tanrısı, kara yılan ise yeraltı tanrısı Erlik’i temsil eder. Eski İran mitolojisinde veya Şahnâme’de yılan bir ejderha gibi algılanıp anlatılmıştır. Öte yandan Budist bir destanla ilişkisi olduğu anlaşılan Dahhak ile ilgili hikâyede şeytanla işbirliği yapan Dahhak’ın omuzlarından insan beyni ile beslenen iki tane kara yılan çıkar. Şeytanın bu temsilcisini ileride Feridun öküz başlı gürzüyle öldürmektedir.

Yılan, Türklerde olumsuz bir niteliğe sahiptir. Mısır ve Hint mitolojilerinde ise kutsal ve ilahi bir hayvandır. Yunan, Roma, Hristiyan toplulukları içinde yeraltı dünyasıyla ilişkilendirildiğinden kötülüğe işaret eder. Türkler de zaman zaman bundan etkilenmişlerdir. Eserde yılan şöyle geçer:

Behmen’in koluna sarılmış yılan, Düşmüş İsfendiyar tunç çardağından.	Bəhmənin qoluna sarılmış ilan, Düşmüş İsfəndiyar tunc çardağından ¹⁵¹ (Gencevi 2004: 156).

Haber ver, hesaptan durmayayım geri, Sepette yilandır, ya kemikleri?	Xəbər ver, hesabdan qalmayım geri, Səbətdə ilandır, ya sümükləri? ²²⁶ (Gencevi 2004: 286).

Hazine üstünde yatmıştır yılan, Bekçilik değildir amacı inan.	Xəzinə üstündə yatmışdır ilan, Gözətçilik deyil məqsədi, inan. (Gencevi 2004: 40).

İki yılan lazım sana, onlardan: Biri devlet biri hazine koruyan.	İki ilan gərək sənə, onlardan: Biri dövlət, biri xəznə qoruyan. (Gencevi 2004: 54).

Şiiri bitince oynadı duman, Hazinədə kıvrıldı sanki bir yılan.	Rəcəzi bitincə tərpendi duman, Xəznədə qıvrıldı sanki bir ilan ¹¹² . (Gencevi 2004: 89).

Deve: Türk mitolojisinde kahramanlık simgesidir. Özellikle buğra denilen erkek develer kahramanlar tarafından töz olarak kabul edilmiştir. İrk Bitig’de geçen üç kehanet, deveye belli roller yükler. Bunların ikisi, tüm tuhaflıklarıyla ortaya sorunlar atmakta ve kehanetlerin birinde erdişi bir deve yer almaktadır.

Selçuklu ve Osmanlılarda önemli bir hayvan olan devenin, koruyucusu olduğuna inanılan Oysul-Ata’nın insanları da koruduğuna inanılırdı. Deve, Türk halklarının ekonomisinde daima önemli rol üstlenir. Devenin önemine işaret eden çok sayıda mevcut kanıt konusunda Kaşgarlı Mahmud’u anımsamak yeterli olacaktır.

Dede Korkut kitabında kahramanların kuvvet gösterisi için yendiği bir hayvandır. Diğer hayvanlarda olduğu gibi devenin de hükümdarlıkla ilgili bir simgesi vardır. İslamiyet’ten sonra zaman zaman deve, kanatlı olarak da tasvir edilmiştir¹⁰⁸. Eserde deve şöyle geçer:

Felek devesini hızlıca sürer, Ondandır ki her gün bir oyun doğar.	Fələk dəvəsini sürətlə sürür, Ondandır ki, gündə bir oyun doğur ¹⁷⁶ . (Gencevi 2004: 196).

Devenin zilinden, fil aynasından Sedef kara inci doğurdu inci doğarken.	Dəvəni zəngindən, fil güzgüsündən Sədəf şəvə doğdu inci doğurkən ¹⁰⁴ . (Gencevi 2004: 80).

¹⁰⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 4. bs. (İstanbul: Kabalcı, 2011), 179.

At: Eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostu ve savaşdaki faydaları ile de kuvvet ve kudret sembolü oldu. At sürüleri ise zenginliğin ifadesi olarak görüldü. At ile gök arasında bir bağlantı olduğu kesin olmakla birlikte bu inancın Türklerde var olması muhtemeldir. Öyle ki Türk mitolojisinde atın, tanrıyı gördüğünden bahsedilir. Yakutların bir efsanesinde anlatılana göre at tanrı tarafından kahramanlara hizmet için gönderildi.

Şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için çoğu zaman kanatlı olarak düşünöldü. Türkler sonbaharda çayır ve hububatların koruyucusu olan tanrılara at kurban etmişlerdir.

İslamiyet'ten sonra kendisine yeni özellikler eklenen at, Türkler için önemini her zaman koruyan bir hayvan oldu. Ayrıca at, uzun ömür, mutluluk, refah, doğruluk, şöhet, iyilik ve soyun devamlılığının sembolüdür. Kazak ve Kırgızların aş-yog törenlerinde halen at kurban ediliyor. Eserde at şöyle geçer:

Şebdize vurunca gündüz altın nal, O dünya güneşi atına bindi derhal.	Şəbdizə vurunca gündüz qızıl nal, O dünya günəşi atlandı dərhal ¹⁸⁴ . (Gencevi 2004: 212).

Atlar tırnağından ipek çöl, çimen “Ceylan göz” olmuştu ceylan gözünden.	Atlar dırnağından ipək çöl, çəmənl “Ceyrangöz” olmuşdu ceyran gözündən ²²³ . (Gencevi 2004: 279).

Geçerse köprüden bu Gilan (gündüz) atım, İnanma Gilan'a bir daha döneyim.	Keçərsə körpüdən bu gilan atım, İnanma Gilana bir də qayıdım ⁴⁹ . (Gencevi 2004: 38).

Çin şahı atına koyarken eyer, Zencinin nalına ateş yaktı gökler.	Çin şahı atına qoyarkən yəhər Zəncinin nalına od vurdu göylər ¹⁰² . (Gencevi 2004: 80).

Geyik: Geyik, Türklerde kurttan sonra gelen en önemli hayvandır. Öyle ki Türklerde bir dönem geyik öldürmenin cezası ölüm olurdu. Geyiğe yüklenen birçok anlam İslamiyet'ten sonra da sürdü.

Bolluk ve bereket sembolüdür. Kimi zaman yol gösterici, kimi zaman mübarek bir binek hayvanı olarak kabul edilir.

Geyiğin adı olan kiyik sözcüğü, genel olarak av hayvanlarını nitelendirmek içinde kullanılır. Bu durum ise, bu hayvanın oynadığı rol konusunda belirsizliğe yol açar. Arkeologlar, bir kurban hayvanı olarak geyiğin atın önceli olabileceğini belirtirler.

Önceki devirlerde totem sayılmıştır. Orta Asya ve İç Asya'da özellikle beyaz geyik çok önemlidir. Al ya da kahverengi geyikler yer veya yeraltı unsurlarıyla ilgilidir. Türk mitolojisinde peşinden koşan avcıyı yeraltına (ölüme) götüren geyikleri anlatan efsaneler de vardır¹⁰⁹. Eserde geyik şöyle geçer:

Buzlanmış ceylanın kebablık budu, Suların bağrına hey tuz vururdu.	Buzlanmış ceyranın kabablıq budu Suların bağrına hey duz vururdu ¹⁹⁴ . (Gencevi 2004: 229).

O ceylan otlatan çobanlar bile Değnek yerine ok almış ele.	O ceyran otaran çobanlar belə Çomağın yerinə ox almış ələ ²⁰⁸ . (Gencevi 2004: 261).

Okundan toprağa düşen her ceylan, Gözünde mest olmuş görünür cihan.	Oxundan torpağa üz qoyan ceyran Gözündə tiryəktək görünür cahan ²²² . (Gencevi 2004: 279).

Geyik boynuzuna gönden zeh çeker, Karıncı başını tırnağa diker.	Maral buynuzuna göndən zeh çəkər, Qarışqa başını dırnağa tikər. (Gencevi 2004: 81).

¹⁰⁹ a.g.e., 175.

Kurt: Eski Türk mitolojisindeki en önemli hayvandır. Türkler, kendilerinin kurttan geldiğine ve seferlerde onlara yol gösterdiğine inanmışlardır. Kurt, devlet ve hükümdarlık gibi unsurların simgesi de olmuştur. Gök ve yer unsurlarıyla ilgili çeşitli anlamlar kazanmıştır. Birçok Türk-Moğol kabilesi kurt ismini almıştır. Avrupa Hunlarına “Kuzey Kurtları” denilmiştir.

6.ve 7. yüzyıllarda kurt-ata inancı önemli bir yer tutar. Taşlar üzerine kabartmalar yapılmış ve Göktürk hakanları, atalarına hürmet etmek için otağlarının önüne altın kurt başlı tuğ dikmişlerdir. Çin kaynaklarında yer, şahıs, kavim adı olarak Fu-li şeklinde geçiyor.

Proto-Türklerde kurt, hiçbir zaman totem olmadı. Hun devrinde ata kültünün bir parçası haline gelmiş ve Türk dünyasının çeşitli yerlerinde kaya ve mezar taşları üzerinde kurt motiflerine rastlanılmıştır. Ayrıca şaman elbisesi ya da malzemelerinde tanrı-kurt tasvirleri görülür.

Çin kaynakları kurdun egemenlik ve yiğitlik ilişkilerini savunur. Göktürk destanlarına ve diğer destanlara baktığımızda da bunu daha açıkça görebiliriz¹¹⁰. Eserde kurt şöyle geçer:

Küçükten en büyük bir fitne doğar, Her kurdun kemiği ayağa oktur.	Kiçikdən ən böyük bir fitnə doğur. Hər qurdun sümüyü ayağa oxdur ²⁰⁹ . (Gencevi 2004: 261).
Geldi kurdun ağzından sabahın nefesi, Bekçi köpeğinin kesildi sesi.	Gəldi qurd ağzından sübhün nəfəsi, Keşikçi itinin kəsildi səsi ⁹⁷ . (Gencevi 2004: 76).

Fil: Gücü, bilgiyi, bereketi ve uzun ömrü ifade eder. Türklerin yaşadığı yerler file çok uzaktır. Budizm’in Türkler arasında yayılmaya başlamasıyla birlikte filin önemi Türkler arasında arttı. Fille ilgili çeşitli mitolojik hususlar, Budizm’den önceki devirlerin mitolojisinde de karşımıza çıkıyor. Birçok ilahın bineği olmuş ve bazı ilahlar

¹¹⁰ a.g.e., 167.

fil suretine girmişlerdir. Tanrı ya da önemli kişileri taşıyan fil tasvirleri Türk devrine ait bazı bölümlerde de karşımıza çıkıyor.

Türklerde ve bazı halklarda debdebe, ihtişam, yiğitlik, güç ve kuvvet simgesi olmuştur. Bu nedenle de taht simgesi ile ilgisi vardır¹¹¹. Eserde fil şöyle geçmektedir:

Her filin beline taht koyulmuş aç, Üstünde bir zenci, başında bir taç.	Hər filin belinə taxt qoyulmuş ac, Üstündə bir zənci, başında bir tac ¹⁰⁹ . (Gencevi 2004: 87).

Fillerin yanında giden piyade Her yerde yüz fili alırdı bende.	Fillərin yanınca gedən piyada Hər yerdə yüz fili salırdı bəndə ¹¹⁰ . (Gencevi 2004: 87,88).

Coşarsam atından atarım Nil'i, Bu heybetim yaya bırakır fili.	Coşarsam, atından salaram Nili, Bu rüxüm piyada buraxar fili ¹¹¹ . (Gencevi 2004: 88).

Fil keskin kolumdan bir kılıç yese, Fil sahibi Nil küpüne atar elbise.	Fil kəskin qolumdan bir qılnc yesə, Filban Nil küpünə atar əlbəsə ¹¹⁵ . (Gencevi 2004: 90).

Fillerle savaşta atınca kement, Kannuç'un şahını edersin filbent.	Fillərlə döyüşdə atınca kəmənd, Qənnucun şahını edərsən filbənd ⁷⁴ . (Gencevi 2004: 53).

Boğa: Boğa genellikle yer unsuru içinde değerlendirilmekle beraber bazı anlamlarıyla gökle de ilişkilendirilir. Eski Türklerde boğa kahramanlık arması ve simgesidir. Aynı zamanda savaş ilahı da sayılır. Boğa ve onun yüksek coğrafi bölgelerde yaşayan tüylü cinsi olan kotuz, kuvvet ve kudret simgesi olduğundan aynı zamanda hükümdar ya da hükümdarlık simgesi ya da arması sayıldı. Tonyukuk yazıtında hükümdarın yağlı

¹¹¹ a.g.e., 181.

semiz bir boğayla karşılaşması bu konuyu destekler. Noyun Ula'daki Hunlara ait mezarlarda aslana benzeyen boğa kabartmaları görülüyor.

Hint mitolojisinin etkisiyle dünyayı taşıdığı varsayılan hayvanlar arasında öküz de vardır. Dede Korkut hikâyelerinde de boğa güç, kuvvet ve yiğitlik simgesidir. Bu hikâyelerde (Boğaç Han) veya Şahnâme'de bazı kahramanların boğayı alt ettikleri görülmektedir. On iki hayvanlı Türk takviminin yıl simgelerinden birisidir. Hayvan mücadele sahnelerinde boğanın yenildiği görülmektedir, bu nedenle yer unsuru içerisinde¹¹².

Öküz: Özellikle Hint tarihinde kutsal hayvandır ve aynı zamanda İran mitlerinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın öküz veya boğa boynuzları üzerinde durması olayının kökeni daha eskiye dayanır ama biz bunu Türk toplumunda da görmekteyiz.

Mitolojide yer öküzün, öküz balığın üstünde, balık da suda durmuştur. Eserde şöyle geçer:

Kuruda, denizde kim çekse zahmet, Balıktan inci alır, öküzden servet.	Quruda, dənizdə kim çəksə zəhmət, Balıqdan dürr alar, öküzdən sərvət ⁶¹ . (Gencevi 2004: 47).

Coştu topuz, yağdı mancınık taşı, Eğildi öküzün, balığın başı.	Coşdu toppuz, yağdı mancanaq daşı, Əyildi öküzün, balığın başı ⁹⁸ . (Gencevi 2004: 78).

Yıldızlar o kadar altın saçtı, Yer öküzü altının altına kaçtı.	Ulduzlar o qədər qızıl səpirdi. Yer öküzü qızıl altına girdi. (Gencevi 2004: 301).

¹¹² a.g.e., 178-179.

Birini kubbeden atar kuyuya, Birini balıktan yükseltir aya.	Birini günbəddən salır quyuya, Birini balıqdan ucaldır Aya. ²⁶³ (Gencevi 2004: 400).

Koç: Sessizlik, huzur ve barışın simgesidir. İslam tasavvurlarında özellikle İsmail'in kurban olarak Allah'a adanışı bağlamında ve ölüm timsali olarak görülmektedir.

Dede Korkut ve başka eserlerde kaz, ördek, turna, kılkuyrak, keklik, bülbül, kuğu, tavus, güvercin, saksagan, papağan, çal karakuşu, karga, hüthüt, sülün gibi çeşitli kuşlardan bahsedilmektedir. Bunlar alegori oluşturmak için kullanılmıştır. Eserde şöyle geçmektedir:

Bir avuç kuş verdi fitneyle dolu, Rüyalı geceden daha korkulu. Çark gibi dolandır açarken kanat, Yürüyüşü güneydi, uçuşu kuzey. Demir yay geçirmiş tunç tırnaklara, Azminden kartallar giyinmiş kara. Boynunda çok kan var, her kuşa düşman, O kartal avlayan yaylı tırnağı Görünce Simurg'un bağı sızlar. Çöllerde gergedan ederdı şikâr, Sinirli, kan içen, korku bilmeyen. Hak onu yaratmış zulümden, kinden, Toğruldur kuşların şahı bu Doğan, O da Toğrul gibi ülkeye sultan.	Bir ovçu kuş verdi fitnəylə dolu, Röyalı gecədən daha qorxulu. Çərx kimi dolandır açarkən şəhbal, Gəzişi cənubdu, çıxışı şimal ²³⁹ . Polad yay keçirmiş tunc dırnaqlara, Əzmindən qartallar geyinmiş qara. Boynunda çox qan var, hər quşa- yağı, O qartal ovlayan yaylı caynağı Görünce simürğün bağı sızıldar. Çöllərdə kərgədan edərdi şikar, Acıqlı, qaniçən, qorxu bilməyən. Haqq onu yaratmış zülumdən, kindən, Toğruldur quşların şahı bu Toğan, O da Toğrul kimi ölkəyə sultan. (Gencevi 2004: 313).

Kargalar ak şahin elinde esir.	Qarğalar ağ şahin əlində əsir ¹²⁰ . (Gencevi 2004: 98).

Yeşil elbiseli tavus Hüma kuşundan, Ak parlak kemiği kaptığı zaman.	Yaşıl donlu tovuz humay quşundan Ağ, parlaq sümüyü qapdığı zaman ²⁰⁵ (Gencevi 2004: 258).

Av: Türk topluluklarında avda içten bir inanç ve temizliğe sahip olmanın gerekliliğine inanılır. Av, Türklerde büyük önem arz eder. Geçim vasıtasıyla birlikte zamanla bir spor haline gelmiş ve savaşa hazırlık ve eğitim gibi amaçlarla kullanılmıştır.

Şerefnâme’de İskender’in boş zamanlarda ormana gidip avlanması görülmektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde “av avlamak, kuş kuşlamak”, İslamiyet’ten sonra Türk hükümdarlarının düzenledikleri avlar hükümdarın gücüne, kuvvetine işaret eder¹¹³.

Simurg: Veya bir diğer adıyla Zümrüdü Anka, efsanevi bir kuştur. Pers mitolojisi kaynaklı olsa da zamanla diğer Doğu mitoloji ve efsanelerinde de yer edinmiştir. Ayrıca zaman zaman sadece Anka kuşu olarak da anıldığı olmuştur. Daima tek başınadır ve erkektir. Sesi güzeldir. Ömrünün sonunda bahar ağacı dallarından yaptığı yuvasını ateşe vererek kendini yakar ve böylece yeni bir Anka meydana gelir. Kendi küllerinden yeniden doğar. Kaf dağında yaşadığı düşünülür ve yüzü insan yüzüne benzer. Her hayvandan bir iz taşır. Doğu mitolojisinde tüyleri güzel, boynu uzun, büyük bir kuştur. Boynu halka halinde beyaz tüylerle çevrilidir. Anka’nın anlamı, gerdanlıktır.

Mısır efsanesine göre üzerinde otuz çeşit kuşun rengini taşır. Gözle görülmeyecek kadar yükseklerde uçar ve beş yüz yıl hatta bazı efsanelere göre ise bin yıl yaşar.

Araplar arasında anka semender ile karıştırılmıştır. Semender de bazen kuş olarak tasvir edilir.

Türk mitolojisinde “Tuğrul kuşu” olarak da bilinir. Bu kuşun öleceği zaman bir tür ateş olup kendi kendini yaktığı ve kendisinden yeniden doğduğu söylentiler arasındadır.

¹¹³ a.g.e., 199-200.

Semender: Kuş olarak bilinir. Zaman zaman Zümrüdü Anka ya da Simurg olarak adı efsanelerde geçmiştir. Simurg hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

3.8.3. Renkler

Siyah: Daha çok olumsuzluk ifade etmektedir. Türk dünyasında yasın ifadesidir. Dede Korkut hikâyelerinde de bu böyledir. “Dirse Han oğlu Boğaç Han” boyunda oğlu-kızı olmayan kara renkli odaya alınırımış. Bu da yas ve hüznün ifadesidir.¹¹⁴

Nizami’nin eserlerinde de siyah hüznün simgesidir. Araplar, Türkler ve Azerbaycan Türkleri siyah rengi Nizami’nin eserlerinde olduğu gibi hem cenaze hem de yücelik, parlaklık ve güzellik simgesi olarak görmüşlerdir. Birkaç Azerbaycan destan ve masalında Nizami’nin betimlediği siyah renk hüznün, keder simgesi olarak verilmiştir. Cenazelerde siyah giyinmek geleneği ile hem destan ve masallarda hem de Nizami’nin eserlerinde karşılaşılmaktadır. Bunlar “Dede Korkut Hikâyeleri”, “Ahvah”, “Üç Şehzade Masalı” ve “Ohhay” masalıdır.¹¹⁵

Yeşil: Rengini doğadan alır. Gerektiği zamanlarda mavi renk yerine kullanılmıştır. İslamiyet sonrası Türk mimarisinde göğü simgeleyen kubbelerde en çok firuze diye anılan mavi-yeşil karışımı rengin kullanılması anlamlıdır. Dünya ağacı ve hayat ağacı kavramlarıyla da ilgilidir. Yeşil yeşermek, yaşarmak anlamlarındadır. Ülgen oğullarından birinin adıdır (Yaşıl Kan). Peygamber sancaklarından birisinin rengi de yeşildir. Sarık ve cübbelerde de yeşil renk tercih edilmiştir. Göktürk bayrağında kurdun başının yeşil olduğu görülmektedir.

Beyaz: Saf, temizlik ve iffet simgesidir. Türk mitolojisinde yaygın bir renktir.

Altay Türklerinde ak ata destanları vardır. Bu da insanlığın babası Âdem’in simgesidir. Siyah kul rengidir, beyaz ise bey rengidir.

Sarı: Güneş, ışık kültleriyle ilgilidir. Bu nedenle sarı ejderha iyiye işarettir. Anadolu alperenlerinden, 13. yüzyıla ait bir Türk kahramanına Sarı Saltuk adı verilmiştir. Hükümdarlık ve hâkimiyet simgesinde bu rengin önemli olması daha çok Çin

¹¹⁴ a.g.e., 217-230.

¹¹⁵ Kasım Cahani, *Azerbaycan Edebiyatında Nizami Ananeleri*, (Bakü: İlim, 1979), 29,30.

mitolojisinden kaynaklanmıştır. 6. yüzyılda Çin’de imparatorluk rengi olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda ün ve ilerlemenin de simgesi olmuştur.

Bununla birlikte sarı renk daha çok ateşin, albastının, hastalığın rengi de olmuştur. “betin benzin sarardı” deyimini de buradan kaynaklanmaktadır.

Aslında sarı renk Türklerde daha çok olumsuz anlamlarıyla ön plana çıkmıştır. Çin’dekinin tam tersine bu renk kötülük ve felaketin habercisi sayılmıştır. Eserde sarı renk şöyle geçmektedir:

Yüzünü kehribar gibi sarartır.	Üzünü kəhrəba kimi saraldar. (Gencevi 2004: 161).

Gök kümbet altında gel kurma meclis, Kehribar kalede yaramaz neşet!	Göy günbəz altında gəl qurma büsat, Kəhrəba qələdə yaramaz nişat! ¹⁵⁷ (Gencevi 2004: 161).

Mavi: Akıl, idrak, sağduyu, sadakat simgesidir. Gök ejderi de bununla ilgilidir. Aynı zamanda sonsuz boşluğu simgeler. Genellikle olumlu anlam ifade eder. Eski Türk metinlerinde gök kurt buna işaret etmiştir. “Karalı göklü otağ” (Dede Korkut), “Gök bidevi atlar” (Dede Korkut) v.b. rastlıyoruz. Eserde gök renk şöyle geçer:

Elbisen lacivert bir renge benzer.	Əlbəsən lacivərd bir rəngə çalar ¹⁵⁸ . (Gencevi 2004: 161)

Vücudum lacivert renk aldı artık.	Vücudum lacivərd rəng aldı artıq. (Gencevi 2004: 37).

Laciverte zincifre vurunca devran, Samur sarı tilki doğdu o zaman.	Lacivərdə şəncərf vurunca dövrən Samur sarı tülkü doğdu o zaman. (Gencevi 2004: 227).

Düşünme, lacivert renkli elbise, Her şahsa göklerden gelir, ey salar!	Düşünmə, lacivərd boyalı paltar Hər şəxsə göylərdən gəlir, ey salar! ²²⁹ (Gencevi 2004: 295).

Her ne kadar bazı metinlerde matem, cenaze ifadesi olarak mavi renk verilse de araştırmacılara göre bu lacivert renktir.

3.8.4. Buta

“Azerbaycan’ın esas simgelerinden bir tanesidir.¹¹⁶ Sasaniler zamanında 3.-7. yüzyıl Yakın Doğu çevrelerinde kullanılmıştır. Safeviler’in hâkimiyetine kadar butanın şekli değiştirilmiştir. Onu elbiselerde, zanaatta, ev eşyalarında kullanıyorlardı. Butanın ateşperestlik zamanına ait bir süs eşyası olduğu ihtimal ediliyor. Zerdüş tâlimine esasen buta güneşin, kutsal ateşin simgesi, insanı nazardan ve hastalıklardan koruyan bir simgedir. Buta Sanskritçe “Ateş” demektir. Azerbaycan dilinin izahlı sözlüğünde butanın anlamları: Gonca, parçaların üstünde bademe benzeyen küçük nakış, içinde altın veya gümüş eritmek için kilden yapılmış tabak, destanlarımızda kahramanların aşk şerbetini içmesi “buta aldı” veya “buta verildi” olarak isim kazanmıştır. Azerbaycan’da olan Kız Kulesi de yüksekte bakıldığında butaya benzemektedir. Bakü şehrinin hanedanlık armalarında da buta resimleriyle karşılaşmaktadır. Britannika Ansiklopedisi’nde butanın tarihinin Hindistan-Moğol sanatının bir unsuru olduğu belirtilmiştir. Bu nakış ilk kez Timurleng’in torunu Türk asıllı Babur şah tarafından kullanılmıştır. Buta Hindistan’a Baburiler tarafından götürülmüştür. Bu yüzden buta birçok kaynakta Hindistan tarihine istinat edilmiştir. Buta nakışlı eşyalar 19. yüzyılın ortalarında Hindistan’dan İskoçya’nın “Paisley” şehrine getirilmiştir. Oradan da bütün Avrupa’ya yayılmıştır. Bu yüzden buta şu an Batı’da Paisley olarak biliniyor. 1960’ta hippiliğin moda olduğu zamanlarda buta Avrupa’da çok meşhur olmuştur. Buta daha çok Azerbaycan halılarında görülebilmektedir.”

Her gümüş goncada saf olsun gerek. Kuruda, denizde kim çekse zahmet.	Hər gümüş butada saflansın gərək. Quruda, dənizdə kim çəksə zəhmət. (Gencevi 2004: 47).

¹¹⁶ “Buta Nakışının Çeşidi Hakkında On Beş Delil,” www.belebeleshler.az/ (Erişim 12.10.2017).

SONUÇ

Bu çalışmada, Nizami GENCEVİ'nin “Şerefnâme” adlı eseri Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Daha sonra halkbilimi unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gencevi'nin bu eseri yaklaşık 1200 yılında (Hicri 597) tamamlanmıştır. Eserin Rusça ve başka dillerde de tercümeleri bulunmaktadır. Bu eser ilk kez Abdulla ŞAİK tarafından orijinal kitaptan Fars dilinden Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir. 2004 yılında kitap tekrar ama bu sefer Latin alfabesiyle basılmıştır.

Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı ise bize aittir.

İskendernâme toplam 10.540 beyitten oluşmaktadır. Eser iki kısımdan ibarettir. Birinci kısım Şerefnâme'dir. Şerefnâme 6896 beyitten oluşuyor. İkbalnâme ise 3644 beyitten oluşmaktadır.

Eserde Makedonyalı İskender'in fatihlik hayatı anlatılmaktadır.

Eserde halkbilimi unsurları geniş bir şekilde kullanılmıştır. Eser Tasavvuf edebiyatı araştırmacıları için de zengin bir kaynak niteliğindedir.

Araştırmada ilk olarak Nizami Gencevi'nin hayatı, edebi kimliği ve eserleri hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Daha sonra Şerefnâme hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserle ilgili yazılan bütün makale, dergi ve gazete örnekleri incelenmiş, hem Türk hem Azerbaycan dilinde yazılan kitaplar da eserin incelenmesinde yardımcı olmuştur.

Daha sonraki aşamada ise Şerefnâme eseri halkbilimi yönünden incelenmiştir.

Araştırmada Azerbaycan'daki Mirze Feteli Ahundov Adına Kütüphane'deki kaynaklardan oldukça fazla istifade edilmiştir. Bu kütüphaneden, adı geçen eserle ilgili çok fazla bilgi ve kaynak elde edilmiştir. Daha sonra Bakü Devlet Üniversitesi'nin arşivinde 1947 yılında M. Elekberov tarafından yazılan doktora tezi her türlü

olumsuzluğa rağmen elde edilmiştir. Bu tezde de konuyla ilgili çok fazla bilgiye rastlanmıştır.

Azerbaycan’da Nizami Gencevi adına yapılan park, müze, sinema salonu, metro, cadde gezilerek fotoğraflanmıştır. Müzeden Nizami Gencevi adına bir katalog da elde edilmiştir. Bu katalogda Nizami Gencevi’nin bütün eserlerinden örnek resimler vardır.

Çalışmanın birinci bölümünde Nizami Gencevi’nin hayatı, eserleri, dünya edebiyatında yeri, Türk kültür ve edebiyatı ile bazı Batı yazarlarına etkisi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgiler birçok kitap, dergi ve makalelerden elde edilmiştir.

Birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise Şerefnâme eseriyle ilgili bilgi verilmiştir. Bu bilgiler Makedonyalı İskender’in gerçek hayatını anlatan kitaptan ve eserde geçen Makedonyalı İskender hakkındaki kitap ve dergilerden elde edilmiştir.

İkinci bölümde Şerefnâme hakkında genişçe bilgi verilmiştir. Kadın karakterlerinin önemi vurgulanmıştır. Kadınlar genellikle o devrin saray şairlerinin eserlerinde çok ön planda olmamıştır. Fakat Nizami Gencevi’nin eserlerinde kadın her zaman yüceltilmiş, daha ön planda olmuştur. İşte bu yüzden ikinci bölümde kadın karakterlere geniş yer verilmiştir. Nizami Gencevi’yi Firdevsi’den ve başka şairlerden ayrı kılan en önemli özellik de budur.

Daha sonra Makedonyalı İskender’in gerçek hayatı, imparatorluğu, savaş ve barış meselelerinin önemi hakkında bilgi verilmiştir.

Nihayet son bölümde ise eser, halk edebiyatına dâhil olan atasözleri, bilmece, deyimler, masallar, halk hikâyeleri, destanlar, efsaneler, rivayetler ve mitoloji ile ilişkilendirilerek incelenmiş ve bu konuda bilgi verilmiştir. Halkbilimi unsurları da tespit edilip incelenmiştir. Üçüncü bölümde yapılan bütün incelemeler Nizami Gencevi’nin bir Türk şairi olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü şairin kullandığı bütün atasözleri, deyimler, bilmece, masallar, rivayetler, destanlar, halk hikâyeleri, efsaneler v.b. birer Azerbaycan folklorunun ürünüdür. Şair bütün bu ürünleri Fars diline tercüme edip kullanmıştır. Farsça o devrin devlet dili olduğundan dolayı Nizami Gencevi eserlerini bu dilde yazmak zorunda kalmıştır.

Ekler bölümünde ise adı geçen eserin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. En son ekte ise Nizami Gencevi'ye ait resimler, eserlerine ve edebi kimliğine dair görseller yer edinmiştir.

Yüksek lisans tezi çalışmamıza konu olan “Şerefnâme” adlı eser, edebiyat alanında ve başka alanlarda da önemli bir kaynaktır. Çalışmamızın bu alanlara da kapı açmasını temenni etmenin yanı sıra, halk edebiyatı sahasındaki akademik araştırmalara katkı ve fayda sağlayacağı görüşündeyiz. Zira yukarıda üzerinde durulanlar ilk elden ulaşılabilen metinlerdir ve sahada daha geniş bir araştırma yapıldığında yeni anlatmalara ulaşmak mümkün olacaktır. İskender'e dair anlatmaların kapsamlı, müstakil bir çalışmayla ele alınması, konunun Türk coğrafyasındaki yayılma alanını daha belirgin kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Artun, E. *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Bayrak Matbaası-Kitabevi., 2005.
- Ağayev, E. *Nizami ve Dünya Edebiyatı*. Bakü: Altın Doğu Yayınevi., 1964.
- Araslı, N. *Nizami ve Türk Edebiyatı*. Bakü: İlim Yayınları., 1980.
- Araslı, H. (1998). “Nizami ve Azerbaycan Halk Edebiyatı”. *Azerbaycan Edebiyatı*, 166-189.
- Araslı, H. (1947). “Nizami ve Azerbaycan Halk Edebiyatı”. *Makaleler Mecmuası*, 9-28.
- Abbasov, E. (1962). *Nizami Gencevi'nin “İskendernâme” Eserinde Kadın Karakterler*, (3), 67-84.
- Abbasov, E. (1961). “Nizami Gencevi'nin “İskendernâme” Eserinde Barış ve Savaş Meseleleri”. *İlimler Akademisi'nin Haberleri, Toplu İlimler Serisi*, (1), 61-73.
- Avcı, İsmail. (2015). Türklük Mülahazaları, *Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İskender-i Zülkarneyn*, Balıkesir Üniversitesi, 329-340.
- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü. (2013). *Nizami Gencevi ve Folklor*.
- Boratov, P. N. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi., 1995.
- Bertels, Y. E. (1941). İskendernâme. Nizami Gencevi-İskendernâme, 5-16.
- Babayev, B. (1989). “Nizami ve Halk Edebiyatı (Halisbeyli, T. “Nizami Gencevi ve Azerbaycan Sözlü Edebiyatı” Kitabı Hakkında”. *Azerbaycan Muallimi*, (5 Temmuz), 4.
- Cahani, K. *Azerbaycan Edebiyatında Nizami Ananeleri*. Bakü: İlim Yayınları., 1979.
- Çoruhlu, Y. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, (4.bs.) İstanbul: Kabalcı Yay., 2011.

Elçin, Ş. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları., 1981.

Elekberov, M. (1947). *Nizami Gencevi ve Azerbaycan Halk Yaraticılığı*. Yayımlanmamış doktora tezi. Bakü Devlet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güzel, A. Torun, A. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (7.bs.) Ankara: Akçağ Yayınları., 2012.

Halisbeyli, T. (1991). *Nizami Gencevi İlmi hayatında Atasözleri ve Deyimler*, 269.

Halil, Z. (1992). “Nizami Gencevi’nin İlmi Hayatında Folklor Motivlerinin Öğretilmesi”. *Ana Sözü*, (3), 67-84.

Lendering, J. (2018). *Büyük İskender*. (Çev. B. Sengir). İstanbul: Kronik Kitabevi. (Eserin orijinali 2012’de yayımlandı).

Memmedov, Ş. (1981). “Folklorlaşan Aforizmler”. *Azerbaycan Muallimi*, (25 Eylül).

Ögel, B. *Türk Mitolojisi*, (2), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., 1995.

Paşayev, S. *Nizami ve Halk Efsaneleri*. Bakü: Gençlik Yayınları., 1983.

Paşayev, S. *Nizami ve Folklor*. Bakü: Yeni Kitap Yayınları., 1976.

Resulzade, M.E. *Azerbaycan Şairi Nizami*. Bakü: Azer Neşriyat., 1991.

Rızayev, N. (1981). “İskendernâme” deki Bir Rivayetin Tarihi Kökler”. *Kobustan*, (2), 11,12.

Saleddin, A. (1991). “Yazar ve Folklor Sorunu” (Nizami İlmi Hayatı Esasında). *Azerbaycan Muallimi*, (24 Temmuz), 3.

Saleddin, A. (1990). “Nizami Gencevi ve Türk Toplumlarının Mitolojisi”. *Yıldız*, (11), 22-24.

Samedov, A. Sadıqov, İ. (1984). “Nizami Gencevi ve Halk Efsaneleri”. *Azerbaycan Muallimi*, (13 Haziran).

Şaik, A. *İskendernâme - Şerefnâme*. Bakü: Lider Yayınları., 1982.

M.Elekberov 1947 yılında yazdığı “Nizami Gencevi ve Azərbaycan Halk Yaradıcılığı” doktora tezi, Hamit Araslı’nın “Nizami’de Halk Sözleri ve Halk İfadeleri” (Araslı Hamit, 1942: 8), “Nizami ve Azərbaycan Halk Edebiyatı” (Araslı Hamit, 1947), E. Ahundov’un “N. Gencevi ve Halk Yaradıcılığı” (Ahundov E, 1954: 2), Mübariz’in “Nizami Yaradıcılığına Azərbaycan Folklorunun Etkisi” (Mübariz, 1938, 24 Haziran), Sednik Paşayev’in “Nizami ve Folklor”, (Paşayev Sednik, 1976), yine aynı araştırmacının “Nizami ve Halk Efsaneleri” (Paşayev Sednik, 1983), “Nizami Eserlerinin El Versiyonları” (1941) Hamit Araslı, “Nizami ve Yaradıcılığı”(1939) Hamit Araslı, “Nizami’de Halk Sözleri, Halk İfade ve Deyimleri” (1942) Hamit Araslı v.b. monografi ve makaleleri konuyu daha detaylı ve derinden öğrenmek bakımından oldukça değerli olduğu söylenilebilir.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Veliyev, A. (2017, 9 Aralık). Nizami Gencevi’ye Ait Olduğunu Bildiğimiz Resim Aslında Kimin? <http://www.belebeleishler.az> adresinden erişilmiştir.

Yazarı Belli Olmayan. (2017, 4 Aralık). Nizami Sinema Salonunun Çoğunun Bilmediği İlginç Tarihi. <http://www.ourbaku.com> adresinden erişilmiştir.

Yazarı Belli Olmayan. (2017,12 Ekim). Buta Nakşının Çeşidi Hakkında On Beş Delil. <http://www.belebeleishler.az> adresinden erişilmiştir.

Sabiroğlu, F. (2017, 11 Ekim). Nizami Mezarında Saklanan Sır. <http://www.azvision.az> adresinden erişilmiştir.

Halil, A. (2018, 21 Mart). Nevruz’un Sırlı Kozmik Önemi Gizli Simgesi. <http://www.moderator.az> adresinden erişilmiştir.

Araslı, N. (2017, 13 Kasım). Yüzden Irak Rapora Cevap. <http://www.mustaqil.az> adresinden erişilmiştir.

Nuri, E. (2017, 10 Ekim). Nizami’nin Türkçe Yazdığı Bilinmeyen Eserleri ve “Divan”ı. <http://www.moderator.az> adresinden erişilmiştir.

EKLER

EK-1: NİZAMİ GENCEVİ’NİN ŞEREFNÂME ADLI ESERİNİN AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

**AZERBAYCAN CUMHURİYETİNİN CUMHURBAŞKANI İLHAM ALİYEV’İN
“AZERBAYCAN DİLİNDE LATİN ALFABESİ İLE TOPLU YAYIMLARIN
GERÇEKLEŞMESİ HAKKINDA” 12 OCAK 2004 TARİHLİ FERMANIYLA
YAYIMLANMIŞ VE ÜLKE KÜTÜPHANELERİNE ARMAĞAN EDİLMİŞTİR.**

KAHRAMANLIK DESTANI

Dahi Azerbaycan şairi ve düşünürü Nizami Gencevi’nin (Genceli Nizami) tüm dünyada şöhret bulmuş ölmez “Hamse”si, “İskendername” manzumesiyle bitiyor. Bu son eserinde büyük söz üstadının ülküsü, estetik gayesi, şairin hayal gücü en yüksek zirveye ulaşmıştır.

Nizami bu eseri yazmaya başlarken altmış yaşını geçmiş, tam anlamıyla, çok yönlü ve derin hayat tecrübesi elde etmiştir. Şair ilmi faaliyetlerine bakarak anlıyordu ki “İskendername” onun önceki eserlerinde söylediği fikirlerin, yansıttığı ümitlerin sonu olmalıdır. Bunu biz “Şerefnâme” nin giriş bölümünde açık bir şekilde görüyoruz. Gerçekten de, Nizami ilerici düşüncelerini ve kutsal arzularını sadece bu son manzumesiyle bağdaştırıp söylüyor:

Destanı sevenler, şiiri duyanlar

Nâgmeler dinlemeyeli uzun zaman var.

Yazmalı öyle bir uğurlu destan,

Onda bir incelik duysun okuyan.

Bildim bu nakşı beğenir dostlar,

Verdim bu destanı yazmaya karar.

Nizami’nin sonuncu manzumesinin esas konusunu bazı Doğu halklarının yazılı ve sözlü edebiyatında geniş bir şekilde yayılmış Makedonyalı İskender (Aleksandır) destanı oluşturuyor. Onu da söylemek gerekiyor ki, eski İran edebi ananelerine bir amansız fatih, Ehemeniler sülalesinin katı düşmanı olarak gösterilen İskender karakteri Nizami devrinde

birçok yazılı anıtlarda adaletli hâkim, ilme, bilgiye büyük değer veren, genellikle pozitif kahraman olarak gösterilmiştir. Kaynaklarda İskender'in huyunun değişmesinin bir sebebi de İslami kitaplarda onun peygamber derecesine yükseltilmesi olmuştur.

Dahi şair her zaman olduğu gibi, “İskendername” manzumesi üzerinde çalışırken bazı tarihi kaynakları ciddi şekilde öğrenmiş, onların içinden kendinin düşünce estetik gayesine uygun düşen bilgileri seçmiş ve üstat kalemıyla yazıya dökmüştür.

Üzerinde çalıştığı kaynaklar hakkında şair şunu söylüyor:

İskender hakkında hiçbir eserde
Malumat görmedim küçük bir yerde.
Sözlerle dolmuştu hazine içi,
Ancak her nüshada dağınık inci.
Her eski nüshadan esas alarak,
Onu şiirimle süsledim ancak.
En eski tarihi eserlerden ben,
Yahudi, Nesrani, Pehlevilerden
En ince sözleri elime aldım,
Kabuğu atarak, özünü aldım.
Çeşitli dillerden yazdığım sözler,
Bunlardan doğdu topladığım eser.
Saydığım dilleri geniş bir bilen
Sakınır dilini bana kabahatten.

Gördüğümüz gibi, şair Arap ve Fars dilinde olan kaynaklarla birlikte, Yahudi, Nesrani (Hristiyan) ve Pehlevi kaynaklarını araştırdığını hatırlatıyor. Gerçekten de, İskender hikâyesi hakkında bu kaynaklarda birçok bilgi olduğu bugün herkesçe biliniyor. Örnek: “İskendername”de betimlenen bazı olayların aksini biz Talmud hikâyelerinde ve eski Yahudi (İbrani) dilinde olan ayrı ayrı İskender hakkında anonim kitaplarda görebiliriz.

Nesrani kaynakları dediğimizde, Nizami, hiç kuşku yok ki, Yunan dilinde olan tarih kitaplarını, ilk önce, “Sahte Kallisfen” i kastediyordu. Bildiğimiz gibi, Yunan dilinde

Makedonyalı İskender hakkında olan ilk roman uzun yıllar onun şahsi hekimi Kalisfen'in adına yazılmıştır. Lakin eserin M.S. birinci yüzyılda meydana getirildiği anlaşıldığında aynı roman "Sahte Kallisfen" adını aldı. Bu eser on beşinci yüzyıla kadar Siryani, Yahudi, Pehlevi dillerine tercüme edilmişti ki, Nizami de bu tercümelerin bazılarından faydalanabilirdi.

Nizami' nin kullandığı kaynaklardan biri de Pehlevi dilinde yazılmış, sonralar ise Arap istilası (8-9.Yüzyıllar) zamanı yok edilmiş "Xvataknamak" lar (Hudayame) olmuştur. Bu yıllıkların epik karakter taşıyan bölümleri Arap diline çevrilmiş, tarihe ve özellikle "adap" çıkırına ait olan Arap dilli kitaplarda kendine yer açmıştır. "Yeni Tarih Anıtları" dediğimizde şair, hiç kuşkusuz, bu çeşit eserleri kastetmiştir.

Gerçekten de, bugün biz Pehlevi kaynakları –"Karnatnoki –Arrakşiri- Papakan", "Namaki –Tansar", "Artak-Viraz-namak" la birlikte, İskender Urmik (Er-Rumi) hakkında geniş malumatları Hamza İsfahani, ad-Dineveri et-Teberi ve başka Arap tarihçilerinin meşhur eserlerinde gözlemliyoruz.

Et- Teberi kendinin büyük hacimli "Tarih" eserinde İskender hakkında rivayetlere geniş yer ayırıyor ve sık sık kendinden önceki kaynaklara, özellikle Hişam ibn Muhammet'e istinat ediyor ki, bu da İskender hakkında resmi malumatlarla birlikte, "Batı ve Doğu fatihi" ni beğendiğimiz tarzda betimleyen rivayetlerin de yayılmasına delalet ediyor.

Nizami'nin "İskendername" sinde betimlenen olayların çok kısa özetini birtakım inceliklerle birlikte biz et-Teberi' nin yıllığında görüyoruz. Ama kesinlikle düşünmemeliyiz ki Nizami manzumesini yazarken birçok olayları et-Teberi yıllığından olduğu gibi aktarmıştır. Aksine, Nizami kendisi eserinin devrelerinin giriş bölümünde defalarca söylemiştir ki, onun amacı daha çok söylenmeyenleri söylemektir. Bunu biz Nizami'nin Fars- Tacik şiirinin büyük temsilcisi Firdevsi'ye olan yaklaşımında daha açık bir şekilde görüyoruz. "İskendername"de okuyoruz:

Eski söz üstadı, o Tunuslu şair
Söz gelinlerini süsledi bir bir.
Dizdi destanlara çok inci, gevher,
Yine de kaldı çok bakire sözler.
Yazsaydı tarihte bütün olanı,
Çok uzun sürerdi onun destanı.

İnsana değin ilerici düşünceler ifade eden Nizami “Şuubilik” (İran ve Orta Asya halkları arasında 9-10. Yüzyıllarda yayılmış, Arap hâkimiyetine karşı savaş bayrağına çevrilmiş akım) taraftarı ve düşkünü olan “Şahnâme” yazarının İskender hakkındaki rivayetlere olan ırkçı yaklaşımını hissetmemesi mümkün değildi. Bunun için, Nizami yukarıda gösterdiğimiz beyitlerden sonra Firdevsi’nin bu ırkçı bakışına işaret ederek:

Sevmediklerine etmedi hürmet,

Beğendiklerine gösterdi rağbet,-

Yazıyor ve aynı kısmı aşağıdaki fikirlerle tamamlıyor:

Nizami bu ipe dizerken gevher

Kalemde silindi kalem görenler.

Hangi bir inciye geçirdi ele,

Onları tarttı söz tartısıyla.

Uğurla yüceltti “Şerefnâme”yi,

Eskiye bununla eyledi yeni.

Nizami Firdevsi’nin eseriyle yakından tanışmış ve bunu şair defalarca “Hüsrev ve Şirin”, “Yedi Güzel” ve “İskendername”de hatırlatıyor, ona saygısını özellikle anlatıyor. Bununla birlikte, Azerbaycan şairi “kendinden öncekileri tekrar etmek onun faaliyetine yakışan bir özellik değildir” söyleyerek, kendinin bu alanda yenilikçi olduğunu belirtiyor.

Bunu da unutmamak gerekiyor ki Nizami’nin yenilikçiliği asla kaynaklardan bakılarak, onların içinden düşünce–estetik gayesine uygun bilgiler çıkarmasıyla sınırlanmıyor. Şair eserinin yüksek sanat örneği olduğunu biliyor ve samimi duygularla (gururlanmak için değil!) “İskendername”nin gizli sırlarla dolu olduğunu beyan ediyor:

Böyle bir değerli gevherle, dostlar,

Bir gevher sevene ihtiyacım var.

İsterim öyle bir kamil dinleyen,

Şairlik sırrını öğreysin benden!

Şairin bu eserde izlediği en önemli gaye hakikattir-insan gerçeği.

Doğruluk, gerçek yazara göre “İskender name”nin yaradılış yönüdür. Şair şöyle söylüyor:

Doğrular yanında var mıdır bundan

Daha hoş çehreli, sevimli destan.

Başka destanları arasan biraz,

Milletler yanında doğru sayılmaz.

Gerçekten de, insan hakikati, daha geniş anlamda söylenirse, insana değin hakikati “İskendername” yazarının dikkat merkezinde duruyor. Büyük şair ve düşünür faydalandığı tarihi ve diğer kaynaklara bu bakımdan yaklaşmıştır.

“İskendername” manzumesinin yazılma tarihinin kesinlik kazanmaması birtakım zorluklar yaratıyor. Şöyle söylersek, şairin kendisi de “Hamse” ye dahil olan önceki eserlerinden farklı olarak, “İskendername” nin yazılma tarihini göstermemiştir. Eserin büyük kısmı (yirmi bin mısradan fazla) ve zor yapısı bizi şairin manzume üzerinde uzun zaman çalışması kanaatine vardiıyor. Her halde “İskender name” (197. Yılda “Hamse” nin dördüncü hissesi olan “Yedi Güzel” manzumesinin yazılış tarihidir) sonra yazılmıştır. Nizami “Şerefnâme” nin giriş bölümünde önceki dört eserini sıralıyor ve diyor ki:

Şimdi söz mülkünde meclis kuruyorum

İskender devrinden davul vuruyorum.

“Şerefnâme” eseri Nusreteddin Ebu Bekir Bişkin’e (1191-1210) ithaf olunmuştur. “İskendername” nin ikinci bölümünde (“İkbalname”) ise Melik İzzeddin’ nin ismi geçiyor. Eğer 1. İzzeddin Mesut kastediliyorsa o, 1180-1193 yıllarında hükümrânlık etmiştir. Demek ki, aynı İzzeddin eserin yazılmasından dört yıl önce ölmüştür. Konu 2. İzzeddin Mesutsa o da 1211 yılında, yani Nizami’nin kabul edilmiş ölüm tarihinden iki yıl sonra hâkimiyete gelmiştir.

Bu kronoloji karma karışıklık “İkbalname” nin son bölümlerinin güya şairin ölümünde sonra başkaları tarafından tamamlanması hakkında fikrin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu fikir bize göre esassızdır.

Başka hayret doğuran ikinci mesele eserin yapısıyla alakalıdır; biliyoruz ki “İskendername” iki bölümden oluşuyor. Bunu eserin bizim dönemimize kadar ulaşan elyazmaları açık bir şekilde gösteriyor. Lakin Nizami “Şerefnâme” nin giriş bölümünde İskender’ i üç yönden, yani fatih, hâkim ve peygamber ortaya çıkaracağını bildiriyor:

Önce söz açarım padişahlığından,

Cihangirliğini ederim ilan.

Hikmetle süslenmiş söz yazarım ben,
Eski tarihleri yenilerim ben.
Çalarım kapını peygamberliğe,
Tanrı da beğenmiş, peygamber,- diye.

Daha sonra Nizami eserin üç bölümden oluştuğunu açık bir şekilde söylüyor:

Üç kapı yaptım, üç hazine demek,
Çektim her kapıda ayrıca emek.
Üç kapı ya da bu üç inciyle yine,
Dökerim dünyaya ağır hazine.

Burada kapı (der) Arapça “bab” ın (kapı, kısım) tercümesidir. Bazı edebi kaynaklarda eserin ikinci bölümüne “Hıredname” (Xiredname) (akıl, hikmet kitabı) adı da verildiğini görüyoruz (Örnek, 1852 yılı “Biblioteka İndika” (İndika Kütüphanesi) soyundan basılan ikinci bölüm tam anlamıyla böyle adlandırılmıştır).

Bu belirsiz meselenin kesin aydınlanması için elimizde olan gerçekler hiç de yeterli değildir. O yüzden bütün olasılıkları reddetmeğe mecburuz. Her halde eserin bugün elimizde olan metninde İskender karakteri fatih, hâkim, filozof ve imanla karışık dini yaymak gibi kendi yaradılışını bulmuştur. Yakın Doğu ve Azerbaycan edebiyatında geniş yayılmış çığır ananelerine uymak, Nizami eserin başkahramanı olan İskender’ i doğduğu günden itibaren betimlemeğe başlıyor. Biliyoruz ki, İskender’ in milli kökeni hakkında iki rivayet var.

Bu sade rivayetlerden birinde İskender’in sadece bir terki-dünya oğlu olması ve Makedonya hâkimi Feylegus (Filip) tarafından evlatlık alınması, diğerindeyse onun İran şahı Dara’nın oğlu olması belirtiliyor. Nizami iki rivayet hakkında bilgi veriyor, fakat o söylüyor ki, İskender Feylegus’un oğludur.

Böylelikle, İskender’in İran tahtının varisi olması amacıyla düzenlenen rivayeti Azerbaycan şairi reddediyor. Aslında Nizami İskender’in Rumlu olduğunu tarihi gerçeğe sadık kalmak adına betimliyor; İskender Nizami’nin sevdiği, onun arzu ve isteklerini ifade eden bir estetik karakter, edebi kahramandır.

Tüm faaliyeti boyunca onu her zaman düşündürmüş toplumsal hayat gerçeklerini aramış olan büyük düşünür şair insan ve toplum yaklaşımlarını felsefî kavram esasında aydınlaştırmaya

çalışmış, bu toplumsal problemlerle ilişkili olan sorulara İskender aracılığıyla yanıt vermek istemiştir.

İlk büyük hacimli eseri olan “Sırlar Hazinesi”’nden başlayarak, Nizami feodal toplumda gözlemlediği toplumsal ve manevi kusurları ifşa ederek, onları hangi yollarla yok etmek mümkün olacağı hakkında düşünmüştür. Devriyle ilişkili olarak Nizami her zaman eserlerinin estetik kudreti ve düşünce özeti ile feodal hâkimleri etkilemek ve onları adalete çağırmak, onları “iyileştirmek” istemiştir. “Hüsrev ve Şirin”, “Yedi Güzel” manzumelerinde de düşünce yönünün bu hedefe yöneldiğini biz kolaylıkla görüyor ve duyuyoruz.

Bu bakımdan İskender bir pozitif kahraman olarak şairin ortaya çıkardığı bu tip karakterlerden çok yüksekte duruyor. Nizami bir fatih olan kahramanın pozitif yönlerini daha açık şekilde vermeğe çalışmıştır.

Eserin “Şerefnâme” bölümünde görüyoruz ki, İskender’in savaşmakta amacı her yerde adaleti sağlamak ve bununla birlikte bu ülkelerde yayılmış bilgilere sahip olmaktır. Örneğin: İran şahlığı yenilgiye uğradıktan sonra İskender ateşe itaat edenlerin hikmetle dolu kitaplarını Yunan diline çevirmeği ferman buyurmuştur. İskender’i biz bu yürüyüşler esnasında her zaman meşhur Yunan âlim leri, bilginleri arasında görüyoruz. O, Derbent kalesini yolkesen haramilerden kurtardıktan sonra Dağıstan’da yerleşen, bir zamanlar İran şahlarının yazın dinlenme sarayı olan Serir kalesine gidiyor, Keyhüsrev’in müzesinin sırlarını öğrenmek istiyor.

Gerçektir ki, Makedonyalı İskender hakkında ortaya çıkmış tarihi ve efsanevi kaynaklarda (örneğin, Yahudi dilinde olan romanda) onu eski padişahlardan olan Altınüs’ün müzesinde görüyoruz. Nizami İskender’i o zamanki okuyuculara daha yakın ve tanıdık olan Keyhüsrev’in müzesine gitmeğe mecbur ediyor. Şair kendi kahramanına bilici Belinas’ın diliyle anlatıyor ki, dünyada taht-taç, şöhret ve devlet geçicidir, güzel ad ise kalıcıdır. İnsan gayret etmelidir ki, kendinden sonra güzel ad bıraksın gitsin, buna ise ancak iyi amellerle ulaşmak mümkündür. Padişahlar tahtına gelince:

Faydasız olan bu taht neye gerek?

Üstünde başkası ömür sürecek

Faydasız bu tahta uyma, sahtedir,

Yerimiz taht değil, kuru tahtadır.

Bu altın baht değil, dikkat ederseniz,

Ayağa geçirilmiş bir prangadır.

Bir taht ki kalıcı yer değil sana,

Onu daha sağ iken parçalasana!

Bu beyitler şairin tüm ömrü boyunca inandığı “adaletli şah”, “ülkücü hükümdar” kavramında dönüm noktası olduğuna delalet ediyor.

İnsancıl sanatkâr kısmen “adaletli” hâkimlerin de insana değil topluma insanların her zaman arzulamış olduğu saadeti getirebileceği düşüncesinden vaz geçmeğe başlıyor ve eserin ikinci bölümünü kapsayan “İkbalname” de İskender’i özgür toplum yaklaşımlarının hüküm sürdüğü mutluluklar ülkesine getiriyor ve böyle yaparak şunu anlatmak istiyor ki toplumun saadet dolu geleceği adaletli şah kavramıyla değil, ancak maddi ve manevi özgürlük düşünceleriyle ilişkilidir.

Şairin bu “sosyal düşüncesi”, onun canlandırdığı özgür toplum hakkında görüşleri o zamanlar dünya edebiyatında eşsiz bir hadise idi.

“İskendername” eserinde şairin yüksek vatansever duyguları da kendini göstermiştir. Bu vatansever düşüncelerinin en bariz temsilcisi şairin derin sevgi duyguları ile yarattığı Berde hâkimi Nüşabe karakteridir. Nüşabe “ Hüsrev ve Şirin” manzumesinde karşılaştığımız Mehinbanu karakterinin devamıdır. İlginçtir ki, Nizami İskender’i öz yurdu Azerbaycan’a getirmek için bilerek tarihi anakronizmaya yol açmıştır.

Berde hâkimi Nüşabe aynı zamanda şairin “adaletli hükümdar” hakkında görüşlerinin de ifadecisidir. Nüşabe’nin aklı ermiş bir hâkim olmasını duyan fatih kendisi elçi kılığında Berde hâkiminin sarayına gidiyor. Lakin İskender’in sade elçi kurallarına karşı yaptığı hareketler Nüşabe’nin dikkatinden kaçmıyor. Onu artık tanımışlar. İskender’in şöhretini duymuş olan akıllı kadın onun resmini hazinesinde saklıyordu. Amansız Fatih insan aklının gücü karşısında aciz kalıyor ve Nüşabe’nin ülkesi fethedilmiyor.

Nüşabe İskender’in karşısında sofrayı açıyor ve sofrayı değerli taşlarla süslüyor. İskender elbette anlıyor ki, mal-devlet uğrunda çalışmak faydasız iştir. İskender şöyle söylüyor:

Senin süslü tabağındaki bu taş-kaş taşır,

Bu azar, bu kabahat kime yakışır?

Sofraya cevahir saçmak ne demek?

Gevherden kaçmayı bana öğretmek? !

Aferin bu fikri sağlam kadına,
Mertliğin yolunu öğretti bana.
Ey uzak gören kız, gel beni dinle,
Altın damgasını nasihatınla;
Atarım bir kere topraklara ben,
Altına topraktır doğal maden.

Nizami'nin vatansever duygularını vatani Azerbaycan'ın doğasının betimlenmesinde, özellikle Berde'ye ithaf olunmuş bölümde hissediyoruz. Şair söylüyor ki, Berde bir zamanlar eski medeniyet ve ilim ocağı olmuş, doğa güzellikleriyle tüm Yakın Doğu'da tanınmıştır. Aynı hisleri o öz diyarı olan eski Gence hakkında da söylüyor, kendinin ayrılmaz bağlarla Gence'ye bağlı olduğunu anlatıyor. Nizami büyük bir gururla söylüyor ki, onun kutsal sırlarla dolu şiirleri aşık olarak Buhara'ya götürülse de, Gence toprağından olduğunu zevk ehli biliyor.

Dahi şair olan Nizami'nin derin vatansever duyguları onun uluslararası düşünceleriyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Nizami halkların dostluğu ve barış düşüncelerinin habercisidir. Onun eserlerinde, aynı zamanda “Şerefnâme” sinde Yunanların ve Arapların, Gürcülerin, Rusların, Çinlilerin ve Hintlilerin, Dağıstan ve İran halklarının hayatından, gelenek ve göreneklerinden saygıyla bahsedilir. Şairin amacı insanların o halkların tarihi geçmişi veya ona çağdaş olan hayat tarzıyla tanıştırmak olmuştur. Bu önemli görevin üstesinden dahi şairimiz büyük ustalıkla gelebilmiştir.

“Şerefnâme” kahramanlık destanıdır. Doğaldır ki, biz bu eserde birçok dövüş sahneleriyle karşılaşırız. Şairin savaşımlara olan yaklaşımı onun uluslararası düşünceleriyle doğal olarak ilişkilidir. Nizami savaşları toplum için felaket sayıyordu. Büyük düşünür şair adaletli ve adaletsiz savaşları bir birinden ayırt etmeği başarmıştır. O, ”bir avuç toprak” için insanları katleden feodal hükümdarları estetik söz sanatının gücüyle eleştiriyordu.

“Şerefnâme” de savaşları betimlerken Nizami ilk önce devrin feodal hâkimlerinin ülkeleri yıkıma çeviren adaletsiz, anlamsız savaşlarını kastediyordu. Bunun içindir ki, şair İskender name'nin giriş kısmında defalarca işaret ederek bu esere uzak geçmişten bahseden yalnızca efsane olarak bakılmamalıdır.

Nizami döneminin öncül fikir sahiplerini heyecanlandıran birtakım önemli ve güncel problemleri bu son eserinde yansıtmayı amaç edinmiş ve o isteğine de yüksek estetik seviyede ulaşabilmiştir.

Nihayet, birkaç kelime de eserin okuyuculara sunulan Azerbaycan diline tercümesi hakkında söylemek istedik. Büyük şairimizin başka eserlerinden farklı olarak “Şerefnâme” görkemli Azerbaycan şairi ve edebiyatçısı Abdullah Şaik tarafından doğrudan orijinalden tercüme olunmuştur. Şüphesiz, belirli estetik yanlarıyla birlikte Abdullah Şaik’in tercümesi orijinal metne anlam ve karakterler bakımından uygun olmasıyla büyük ölçüde ayrılıyor.

Gezenfer ALİYEV

İSKENDERNÂME ŞEREFNÂME

Ey Tanrı, dünyaya sensin padişah, Biz küçük bir kuluz, sen büyük Allah. Tek sana sığınır her yüksek, alçak, Her varlık yokluktur, sen varsın ancak. Yukarı, aşağı-her göze çarpan Ne varsa, onları sensin yaratan. Sensin her bilimi bize öğreten, Toprağın göğsündə kalem oynatan. Senin varlığına tapınca burhan, Akıl ilk inandı sana, yaratan. Sen aklın gözünü ışıqlandırdın, Sen doğru yollarda çıra yaktın. Gökləri sen kurdun, yücelttin, Allah, Ona yer yüzünü etdin güzərgah. Sensin bu aləmdə bir damla sudan Güneşten ışıqlı gevher yaratan. Gevheri lütfunla etdin aşikar, Sarrafın elinə sen verdin anahtar. Taşların bağrına dizdin gevhəri, Renklerle boyadın hər bir cevheri. Bulutlar yağdırmaz, sen demədən: "Yağ!" Sen "bitir!" demədən, bitirməz toprak. Kendin de kimsədən yardım almadan Yarattın ne güzel, səfalı cihan. Sıcaktan, soğuktan, kurudan, yaştan Yoğurub yarattın güzel bir cihan. Ne güzel nakışlar işlədin yaranışa, Akıllar hayrandır bu maharete. Bu sırrı mühəndis arıyor hər an, Bilməyir ən əvvəl başladın neredən. Yüce sanatını seyrederiz biz, Yemektir, yatmaqdır yalnız işimiz. Her neyi süsledin, var etdin yoktan Onlara ehtiyac duymadın bir an.	Ey tanrı, dünyaya sənsən padşah, Biz kiçik bəndəyik, sən böyük allah. Tək sənə sığınır hər yüksək, alçaq, Hər varlıq yoxluqdur, sən varsan ancaq. Yuxarı, aşağı - hər gözə çarpan Nə varsa, onları sənsən yaradan. Sənsən hər biliyi bizə öyrədən, Torpağın köksündə qələm işlədən. Sənin varlığına tapınca bürhan, Ağıl ilk inandı sənə, yaradan. Sən ağılın gözünü ışıqlandırdın, Sən doğru yollarda çıraq yandırdın. Göyləri sən kurdun, ucaltıdın, allah, Ona yer üzünü etdin güzərgah1. Sənsən bu aləmdə bir damcı sudan Günəşdən işıqlı gövhər yaradan2. Gövhəri lütfünlə etdin aşikar, Sərrafın əlinə sən verdin açar. Daşların bağrına düzdün gövhəri, Rənglərlə boyadın hər bir cövhəri. Buludlar yağdırmaz, sən deməsən: "Yağ!" Sən "bitir!" deməsən, bitirməz torpaq. Özün də kimsədən kömək almadan Yaratdın nə gözəl, səfalı cahan. İstidən, soyuqdan, qurudan, yaştan Yoğurub yaratdın gözəl bir cahan. Nə gözəl naxışlar vurdun xilqətə, Ağıllar heyrandır bu məharətə. Bu sirri mühəndis axtarır hər an, Bilməyir ən əvvəl başladın hardan. Uca sənətini seyr edirik biz, Yeməkdir, yatmaqdır yalnız işimiz. Hər nəyi bəzədin, var etdin yoxdan Onlara ehtiyac duymadın bir an.

Sen öyle kurdun ki, yerin işini, Göğün, yıldızların bu dönüşünü, Göge yücelse de düşünce, fikir, Bu kementten başı çıkmıyor. Sen vardın varlıklar olmayan zaman, Onlar yok olacak, sen kalacaksın. Sen dizdin göklere şuh yıldızları, İnsanla süsledin her bir diyarı. Feleği yüksek bir duvara aldın, O yerde idraki kemende attın. Öyle bir tağ vurdun taşsız, sütunsuz, Düşünce oraya yol bulmaz, şüpheşiz. Zatına düşünce, akıl ulaşamaz, Büyük kudretine kudreti yetmez. Senin varlığındır o lamekândan, İdrak elçisini her an taşılayan. Dağınık değilsin ki, birləşesin, Fazla da değilsin ki, eksilesin. Hayal de, nazar da yolunda məhrum, Ne kadar arasa değilsin məlum. Ey Tanrı, sen hangi başı yüceltsen, Eğəbilməyəcək onu bir insan. Kahrınla her kimin əğsən boynunu, Kimsenin yardımı doğrultmaz onu. Biz sana bir kuluz, senindir fərmən, Her yardım sendədir, sensən yar olan. Filde, karıncada zayıflıq, qüvvət Senin emrindədir, ey yüce kudrət. Senin kudrətindən qüvvət alınca İlahi məhvədir zəif karınca. Yollardan dumanı kaldırırsan əgər, Bir sinek Nemrut'un beynini yer. İstersən əzilsin düşmənin beli, Quşlarla qırarsın əshabı-fili. Kah kiçik bərrək suya koydun altın taç, Kah kiçik çəkirdədən yaratdın ağac. Kah Halil alırsın put hanelərdən,	Sən elə kurdun ki, yerin işini, Göyün, ulduzların bu gərdisini, Göyə ucalsa da düşüncə, fikir, Bu kəmənddən başı çıxma bilməyir. Sən vardın varlıqlar olmayan zaman, Onlar yox olacaq, sən qalacaqsan. Sən düzdün göylərə şux ulduzları, İnsanla bəzədin hər bir diyarı. Fələyi uca bir hasara aldın, O yerdə idrakı kəməndə saldın3. Elə bir tağ vurdun daşsız, dirəksiz, Düşüncə o yerə yol tapmaz, şəksiz. Zatına düşüncə, ağıl əl atmaz, Böyük qüdrətinə qüdrəti çatmaz. Sənin varlığındır o laməkandan İdrak elçisini hər an daşlayan4. Dağınıq deyilsən ki, birləşəsən, Artıq da deyilsən, əskiləsən sən. Xəyal da, nəzər də yolunda məhrum, Nə qədər axtarsa deyilsən məlum. Ey tanrı, sən hansı başı ucaltsan, Əyə bilməyəcək onu bir insan. Qəhrinlə hər kimin əysən boynunu, Kimsənin köməyi dikəlməz onu. Biz sənə bəndəyik, sənindir fərman, Hər kömək səndədir, sənsən əl tutan. Fildə, qarışqada zəiflik, qüvvət Sənin əmrindədir, ey ulu qüdrət. Sənin qüdrətindən qüvvət alınca İlahi məhv edər zəif qarınca. Yollardan tüstünü qaldırırsan əgər, Bir çibin Nəmrudun beynini yeyər5. İstəsən əzilsin düşmənin beli, Quşlarla qırarsan əshabı-fili6. Gah kiçik nütəyə qoydun qızıl tac, Gah xırda çərdəkdən yaratdın ağac7. Gah Xəlil alırsan bütəxənlərdən,

Kah dost yaratırsın ilgisizlerden. Kıymətli cəvahir doğan bir evden Abu Talip'i de çıxaran sensin. Kimde var cəsaret, korkundan senin Təslimdən başqa bir kəlam söylesin? Yanına yol bulamaz mahlukun eli, Gizli bir hazine sevmez meşaleyi. Esrarın hər zaman kalmak için gizli Bağlarsın dilini esrar bilenin. Sen beni yaratdın kara topraktan, Sen verdin işıqlı yürek, temiz can. Bağımlı olsam da bende yok bir suç, Toprağın işi zaten bağımlılıqdır. Günahdan qaçsaydı bu yüzü kara, Peki kim yol bulurdu bağışlanmağa? Olmasaydı benim günahım gerçi, Sana kim söylerdi: "Ey gafur Allah!" Geceler, gündüzler, hər akşam, sabah Kalbimdə, dilimdə bir sensin ezber. Uykuya dalmadan önce, hər gece Mübarək adını söylerim önce. Geceler uykudan uyanınca başım, Anarım seni, hey akar gözyaşım. Sana doğru çeviririm yüzümü hər sabah erken, Gece de, gündüz de sığınmam sensin. Her zaman yardıma çağırırım seni, Kapından ümitsiz göndərme beni. Ey Tanrı, derdimə sən eylə çarə, Bu muhtaç kəslərə olmayım muhtaç. Her zaman köləlik yoluyla giden, Zatına gönüldən taparcasına seven Olsun bu dünyada hazinənle şad, Kıyamət günündə azaptan azat. İnsanı dünyaya sensin gətirən, Öldürən de sensin, can verən de sən. Elde nə hesabım, nə kitabım var,	Gah dost yaradırsan biganələrdən8. Qiyətli cəvahir doğan bir evdən Əbutalibi də çıxaran sənsən9. Kimdə var cəsərat, qorxundan sənin Təslimdən başqa bir kəlam söyləsin? Yanına yol tapmaz məxluqun əli, Gizlin bir xəzinə sevməz məşəli. Əsrarın hər zaman qalmaqçın gizlin Bağlarsan dilini əsrar bilənin. Sən məni yaratdın qara torpaqdan, Sən verdin işıqlı ürək, təmiz can. Aludə olsam da məndə yox təqsir, Torpağın peşəsi aludəlikdir. Günahdan qaçsaydı bu üzüqara, Bəs kim yol tapardı bağışlanmağa? Olmasaydı mənim günahım hərgah, Sənə kim deyərdi: "Ey qəfur allah!" Gecələr, gündüzlər, hər axşam, səhər Qəlbimdə, dilimdə bir sənsən əzbər. Yuxuya getməzdən əvvəl, hər gecə Mübarək adını çəkərim öncə. Gecələr yuxudan qalxınca başım, Anaram səni, hey axar göz yaşım. Sənə üz çevirirəm hər səhər erkən, Gecə də, gündüz də pənahım sənsən. Hər zaman köməyə çağırıram səni, Qapından ümitsiz qaytarma məni. Ey tanrı, dərdimə sən eylə əlac, Bu möhtac kəslərə olmayım möhtac. Hər zaman bəndəlik yoluyla gedən, Zatına könüldən pərəstiş edən Olsun bu dünyada xəzinənlə şad, Qiyamət günündə əzabdan azad. İnsanı dünyaya sənsən gətirən, Öldürən də sənsən, dirildən də sən. Əldə nə hesabım, nə kitabım var,

Yalnız sen bilirsin ne hesabım var. İyinin, kötünün anahtarı sensin, İyilik sendendir, kötülük benden. Bağışla bir suçum varsa, ey Allah, Bendedir kötülük, bendedir günah. Ne ki ilk nakşın macerası var Sendendir, son söz de sana döner. Keskin bir ayini öğretmek senden, Şeytanın gözünü dikmekse benden. Adın sevecenlik etse bir müddet, Benimle oynayabilir mi devler? Yarar mı söz açmaq seninle benden. “Sen” demek, sonra da söylemek ki, “ben”. Ya kaygı içinde, ya sakin, yavaş, Nasıl yarattınsa, öyle yaşarım. Ey Tanrı, ümidim bunadır ancak, Bu eski tezgahdan düşersəm uzak, Öyle ki, bozular karışımım benim, Değişir kurduğum düzenim benim. Estikçe tozumu dağıtır yellər, Saf olan canımı görməz hiç kimse, Halimi arayıp, edəndə hayrət, Varıma yok diyə, edərəkən kabahət, Sen yoktan elinə ver öylə anahtar, Bilsin ki, bu yatan ölməmiş, yaşar. Senin varlığına bu gücsüz sakat Göstərmiş nə kadar tutarlı delil. Ölürsəm bunu sen hərəkəyə bildir: “Vücudu yatsa da, canı canlıdır”. Öylə bir dayanma kızıdır bende, Şən yüreklə geleyim sana gelince. Benimlə qapıya kadardır dostlar, Mezara girdim mi, düşməndir onlar. Tərk edər beni bu gözü, kulağı, Vücuttan ayrılır elim, ayağı. Ey Tanrı benimlə yalnız sen varsın, Ümitsiz göndərme beni kapından	Yalnız sən bilirsən nə hesabım var. Yaxşının, yamanın açarı sənsən, Yaxşılıq səndəndir, yamanlıq məndən. Bağışla bir suçum varsa, ey allah, Məndəndir yamanlıq, məndəndir günah. Nə ki ilk naxışın sərgüzəşti var Səndəndir, son söz də sənə qayıdar. Kəsərli ayəni öyrətmək səndən, Şeytanın gözünü tikməksə məndən¹⁰. Adın mehribanlıq etsə bir qədər, Mənimlə oynaya bilərmi divlər?¹¹ Yararmı söz açmaq sənənlə məndən. "Sən" demək, sonra da söyləmək ki, "mən". Ya qayğı içində, ya sakit, aram, Nə cür yaratdınsa, o cür yaşaram. Ey tanrı, ümidim bunadır ancaq, Bu köhnə dəzgahdan düşərsəm uzaq,¹² Elə ki, pozular tərkibim mənim, Dəyişər qurduğun tərtibim mənim. Əsdikcə tozumu dağıdar yellər, Pak olan canımı görməz bir nəfər, Halımı arayıb, edəndə heyrət, Varıma yox deyər, edərəkən töhmət, Sən yoxdan əlinə ver elə açar, Bilsin ki, bu yatan ölməmiş, yaşar. Sənin varlığına bu gücsüz əlil Göstərmiş nə qədər tutarlı dəlil. Ölürsəm, bunu sən hamıya bildir: "Bədəni yatmışsa, canı diridir". Elə bir mətanət qızıdır məndə, Şad ürəklə gəlir sənə gələndə. Mənimlə qapıya qədərdir dostlar, Məzara girdimmi, düşməndir onlar. Tərk edər məni bu gözü, qulağı, Bədəndən ayrılır əlim, ayağı. Ey tanrı, mənimlə yalnız sən varsan, Əliboş qaytarma məni qapından

Kapında yüzümü sürerim yere, Bir tacla sıra ver bu secdelere. Bu başı kapından esirgemedim, Sen ona kılıç yok, taç ver, ey rabbim. Ezelden verdiğin hükümlər sönmez, Yazdığın silinmez, kalemin dönmez. Hökmündə hazırım canla başla ben, Təsəlli bulurum yalvarışla ben. Sen dedin: Dar gündə yardımcı benim, Ne dilek dilesən kabul edənəm. Sənsən acizlərə hər zaman sığınak, Ben də bir acizəm, yardım et, Allah. Tək sənin işindir bu kul severlik, Mənim vəzifəmdir etmək köləlik. Kırdı varlığımı, əzdi bu felek, Bütün şənliyimi savurdu rüzgâr. Tək sənsən qurtaran bu kırılıktan, Kırsan da yine sən verirsən dərman. Zülmətin qəlbindən yüzümə yol aç, Fəzilət ayından yoluma nur saç. Beni həyduzlardan sən kendin kurtar, Öylə yap, üstümə gülməsin ağyar. Öncə şükre yetir, sonra devlete, Öncə sabra yetir, sonra zillətə. Sabrımı tükədən bəlaları sən Uzak tut, ey Tanrı, sən ki adilsin. Beni hər belaya etsən müptəla, Öncə sabrını ver, sonradan bəla. Kırsan da, səlamət koysan da, amak, Tələbin bir ovuc tozdur, ya toprak. Çürüyüb toz kimi dağılsa bədən, Yinə vəz keçəmə köləliyimdən. Düşsən hər bucağa səni anarım, Səni bən hər yerdə tanrı sanırım. Bütün varlıqların heçlikdir sonu, Tək sənə biçilmiş varlığın elbisesi. Kim səni arasa, eldə anahtar,	Qapında üzümü sürtərəm yərə, Bir tacla əvəz ver bu səcdələrə. Bu başı qapından əsirgəmədim, Sən ona qılınc yox, tac ver, ey rəbbim. Əzəldən verdiyin hökmlər sönməz, Yazdığın silinməz, qələmin dönməz. Hökmündə hazıram canla-başla mən, Təsəlli tapıram yalvarışla mən. Sən dedin: dar gündə köməkçi mənəm, Hər dilək istəsən, qəbul edənəm, Sənsən acizlərə hər zaman pənah, Mən də bir acizəm, kömək ol, allah. Tək sənin işindir bəndəpərvərlik, Mənim vəzifəmdir etmək bəndəlik. Kırdı varlığımı, əzdi bu fələk, Bütün şənliyimi sovurdu külək. Tək sənsən qurtaran bu sınıqlıqdan, Qırsan da yenə sən verirsən dərman. Zülmətin qəlbindən üzümə yol aç, Fəzilət ayından yoluma nur saç. Məni yol kəsəndən sən özün qurtar, Elə et, üstümə gülməsin ağyar. Əvvəl şükre çatdır, sonra dövlətə, Əvvəl səbrə çatdır, sonra zillətə. Səbrimi tükədən bəlaları sən Uzaq et, ey tanrı, sən ki adilsən. Məni hər bəlaya etsən mübtəla, Əvvəlcə səbr ver, sonradan bəla. Qırsan da, səlamət qoysan da, amaq Tələbin bir ovuc tozdur, ya torpaq. Çürüyüb toz kimi dağılsa bədən, Yenə əl çəkməyə bəndəliyimdən. Düşsən hər bucağa səni anaram, Səni mən hər yerdə tanrı sanaram. Bütün varlıqların heçlikdir sonu, Tək sənə biçilmiş varlığın donu. Kim səni, arasa əlində açar,

Eli boş çıxar, dolanır çaresiz. Kim sana gözünle bakarsa eğer, Ömrü kağıt gibi yellere verir. Seni bulmaq lazım seninlə ancaq, Boşdur hər qapıda dizgin parlatmaq. Menzili göz tanır buraya kadar, Buradan keçdikdə bulursun bela. Varımı, yoğumu emanet ettim sana, Hesabım aydındır o halk edene. MÜNACAT Kimsem yok, ey bize büyüklük veren, Sığnağım da sensin, yardımım da sen. Çırılçıplak geldim, ey yüce Tanrı, Her şeyim senindir, benim neyim var? Sen verdin bana bir ışıqlı çıra, Onu her rüzgârdan sen eyle ırak. Ekmeye sen verdin sağlam bir kuvvet, Bana ektiğimdən ayır bir kısmet. Tepeler yüksektir, seller çağlayan, Çevirme dizgini bahtın yolundan. Beni bu sellerden sen kendin kurtar, Köprünü kırmasın bu taşkın çaylar. Gəlmişim kapına, yüzümdür kara, Bağışla ey Tanrı, atma ateşlere. Yüzümü ak eyle sen, ey yaratan, Ümitsiz gönderme yüce kapından. Topraktan yoğurub yaratdın beni, Temiz, kirliden ettin bedeni. Huyca iyiysem, kötüysen de ben, Bu nakşı sen bana vurdun ezelden. Biz aciz bir kuluz, sensin yaratan, Senin kuvvetinlə yaşıyor insan. Yaranmış her bir şey bakıp görənə Yaratandan verir haberi yine.	Əli boş çıxar, dolanar naçar. Kim sənə gözünlə baxarsa əgər Ömrü vərəq kimi yellərə verər. Səni tapmaq olur səninlə ancaq, Boşdur hər qapıda yüyən parlatmaq. Mənzili göz tanır buraya qədər, Buradan keçdikdə taparsan xətər. Varımı, yoxumu tapşırdım sənə, Hesabım aydındır o xəlq edənə. MİNACAT Kimsəm yox, ey bizə böyüklük verən, Pənahım da sənsən, köməyim də sən. Çıl-çılpaq gəlmişəm, ey pərvərdigar, Hər şeyim sənindir, mənim nəyim var? Sən verdin mənə bir ışıqlı çıraq, Onu hər küləkdən özün et ırak. Əkməyə sən verdin sağlam bir qüvvət, Mənə əkdüyimdən ayır bir qismət. Təpələr ucadır, seller çağlayan, Çevirmə yüyəni bəxtin yolundan. Məni bu sellərdən sən elə qurtar, Köprünü qırmasın bu daşqın çaylar. Gəlmişəm qapına, üzümdür qara, Bağışla, ey tanrı, yaxma odlara. Üzümü ağ elə sən, ey yaradan, Ümitsiz qaytarma uca qapından. Torpaqdan yoğurub yaratdın məni, Təmiz, natəmizdən etdin bədəni. Tiynətcə yaxşıyam, yamanamsa mən, Bu nəqşi sən mənə vurdun əzəldən. Biz aciz bəndəyik, sənsən yaradan, Sənin qüvvətinlə yaşayır insan. Yaranmış hər bir şey baxıb görənə Yaradandan verir xəbəri yenə.
Ben sana aklımla kılısam nazar, Yolunu görməmək olur mu meğər. Her bir yaranmışın sensin anlamı, O ancaq mahluktur, sensin ustası. Akıl süzgecinden geçen her surət	Mən sənə ağımla salıram nəzər, Yolunu görməmək olarmı məgər. Hər bir yaranmışın sənsən mənası, O ancaq məxluqdur, sənsən ustası. Ağıl nəzərindən keçən hər surət

Değil mi nakqası göstərən kanıt? Arada məsafə olduqca uzak, Seni tek seninlə mümkündür bulmaq. Yerlerde, göklerde koyulan esas Akıl ölçüsündən dışarı çıkmaz. Kılavuz olmaya çalışır hayal, Ölçüsündən کنار yol bulmaz her hal. Yaramaz payədən کنار çıkmak, Sonsuzun sonuna koyulmaz ayak. Kayınat hududu sona erince, O səmtə yol bulmaz aciz düşüncə. Düşüncə bu kadar yol bulur ancak, Sen başqa bir şeysin, huduttan uzak. Ey Tanrı, umarım öz hikmetinlə Işık yol açarsın sen önerinlə. Karşıma öyle bir yol çıkar, bundan Ben kurtuluş bulayım ki, memnun kalasın. Başka bir çarəm yok, teslimim ancak, Kazadan olur mu boyun kaçırmak? Ettiğim duadan yazarım bir hat, Üstüne mührünü vursun Muhammed. Hem de dört halife şəhadətiylə, Yüzlərcə əfərin dördünə böylə. Kanlını kurtaran hat evrak gibi, Kolumda kalır bir pazu bent dualı kağıt gibi. Başlarkən kılıç gibi kesən məhkəməni, Məhşərlə kıyamət qarşılaşırken, Her kesin boynunda nameyi –amal, Ben de bu nameyi çıxarırım dərhal, Göstəririm, insafla hükmü verənsin, Bununla hükmü ver, çünki hâkim sensin. Ümidim sanadır, ey yüce Tanrı,	Deyilmi nəqqası göstərən höccət? Arada məsafə olduqca uzaq, Səni tək səninlə mümkündür tapmaq. Yerlərdə, göylərdə qoyulan əsas Ağıl ölçüsündən کنار çıxmaz. Bələdçi olmağa cəhd edərsə xəyal, Əndazədən کنار yol tapmaz hər hal. Yaramaz payədən کنار çıxmaq, Hədsizin sonuna qoyulmaz ayaq. Kainat hüdudu başa yetincə, O səmtə yol tapmaz aciz düşüncə. Düşüncə bu qədər yol tapar ancaq, Sən başqa bir şeysən, hüduddan uzaq. Ey tanrım, umuram, öz hikmətinlə Işıq yol açarsan məsləhətinlə. Qarşıma elə bir yol çıxar, bunlan Mən nicat tapım ki, razı qalasan. Başqa bir çarəm yox, təsliməm ancaq, Qəzadan olarmı boyun qaçırmam? Etdiyim duadan yazaram bir xətt, Üstündə möhrünü qoysun Məhəmməd. Həm də dörd xəlifə şəhadətiylə, Yüzlərcə eşq olsun dördünə belə. Qanlını qurtaran xətt sənəd kimi, Qolumda qalar bir bazubənd kimi. Başlarkən qılıncək kəsən məhkəməni, Məhşərlə qiyamət qarşı gəlirəkən, Hər kəsin boynunda nameyi-əmal, Mən də bu naməni çıxararam dərhal, Göstərrəm, insafla hökm verənsən, Bununla hökm ver, çünki hâkim sənsən. Ümidim sənədir, ey ulu tanrı,

Kapından ümitsiz göndərme bəri. Atımı kendimden uzak tutmuşum, Yolunda ben yarı yolda kalmışım. Tahtımı kapında düşür, yaratan, Beni saptırma hiç doğru yolumdan. Senden yol göstərmək, benden aramak, Ben artık bıkmışım, sen can ver ancak.	Qapından ümitsiz qaytarma bəri. Atımı həddimdən uzaq salmışam, Yolunda mən yarı yolda qalmışam. Taxtımı qapında düşür, yaradan, Məni azdırma öz doğru yolundan. Səndən yol göstərmək, məndən aramaq, Mən cana gəlmişəm, sən can ver ancaq.

Sevdiğin ayınla, ey yüce Tanrı, Sen bensiz süsledin bana bir pazar. Bu ziynet naxşını düşürmə parlaklıktan, Bana hazinenden bir pay ayır sen. Bu gücsüz varlıqdan nedir istəyin? Sanki çox önceden yokmuş bu miskin. Sen aziz tutmuşsun, gel yakma beni, Dikkatin bendeyken kovma köleni. Sen verdin bana bu yüce rütbeyi, Sen de bu zindandan gel kurtar beni. Şimdi ki vermişsin böyüklük, ad-nam, Yardım et bana, ey adil yaratan. Her kimin başına koydunsa külah, Atma toz-toprağa, aziz tut, Allah. Kapının sırdaşı olan bir kalbi Bırakma her kapıda dilənsin, rabbi. Sen benim işimi dikkate alma, İşime çare bul adline göre. Nizami bu yüce dergahta ancaq Yüce Mustafa'yı şafi tutacak.	Sevdiyin ayınla, ey pərvərdigar, Sən mənsiz bəzədin mənə bir bazar. Bu zinət naxşını salma rəvnəqdən, Mənə öz xəznəndən bir pay ayır sən. Bu zəif varlıqdan nədir istəyin? Elə bil əvvəldən yoxmuş bu miskin. Sən əziz tutmusan, yandırma məni, Nəzərin məndəyəkən qovma bəndəni. Sən verdin mənə bu uca rütbəni, Sən də bu zindandan gəl qurtar məni. İndi ki vermişsən böyüklük, ad-san, Kömək ol mənə, ey adil yaradan. Hər kimin başına qoydunsa külah, Salma toz-torpağa, əziz tut, allah. Qapının sırdaşı olan bir qəlbi Qoyma hər qapıda dilənsin, rəbbi. Sən mənim işimi alma nəzərə, İşimə əncam çək ədlinə görə. Nizami bu uca dərğahda ancaq Ulu Mustafanı şəfi tutacaq.

SON PEYGAMBERİN METHİ Seçilmiş elçidir yüce tanrıdan, Güclü hükmələri halka yetiştiren, Kıymətli tacıdır azadələrin, En dəğərlisidir bütün bəşərin. Ezəldən əbədə bütün yaranmış, Muhammed adından almışdır nakış. Aqlın kanadına tek odur çıra, Varlığa işığı o verir ancaq. Kefildir karaya, aka bu rehber, Şəfaət edəndir kopunca məhşər. Gölgəli ağaclar din saçan bağda, Dalları göktədir, kökü toprakta. Ziyarət yeridir peyğambərlərin, Nimət verənidir bütün bəşərin. Bu yanar çıraya vermedin işıq, Dünyada bir işıq yok idi artıq. Benini karartır Abbasilərin, Gözünə nur saçır Şəmmasilərin. Dudağı İsa'dan daha mucizəvi,	SONUNCU PEYĞƏMBƏRİN TƏRİFİ Seçilmiş elçidir ulu tanrıdan, Möhkəm hökmləri xalqa çatdıran, Qiyəmətli tacıdır azadələrin, Ən dəyərlisidir bütün bəşərin. Əzəldən əbədə bütün yaranmış, Məhəmməd adından almışdır naxış. Əqlin qanadına tək odur çıraq, Varlığa işığı o verir ancaq. Zamindir qaraya, ağa bu rəhbər¹³, Şəfaət edəndir qopunca məhşər. Kölgəli ağaclar din saçan bağda Budağı göydədir, kökü torpaqda. Ziyarətgahıdır peyğəmbərlərin, Nemət verənidir bütün bəşərin. Bu yanar çırağa vermədən işıq Dünyada bir işıq yox idi artıq. Xalını qaraldır Əbbasilərin, Gözünə nur saçır şəmmasilərin¹⁴. Dodağı İsadan daha möcüzkar¹⁵,

Zulmetin suyu gibi giyinmiş giysi. Gök- ona dünyada dört kubbe kuran, Yer-ona felekte beş nöbet vuran. Odur öz aklına eyleyen mabet, Ayı parmağıyla bölen ikiye. Ona baş verendir bütün Rum ve Rey, Haraç gönderendir Kesra ile Key. Yağdıran buluttur o sema peyker, Bir elinde kılıç, birinde gevher. Gevherle dünyaya vurmuştur bezek, Kılıcı din için çağırılmış yardıma. Padişahlar kılıcı çektiği zaman, Baş bedenden düşer, taç ise baştan. Bu ise ezmeğe verirse karar, Kılıcı çekmeden dökülür başlar. Her iki dünyadan bir elbise dikerek,	Zülmətin suyutək geyinmiş paltar16. Göy - ona dünyada dörd tağı quran, Yer - ona fələkdə beş növbət vuran17. Odur öz ağına eləyən təkyə, Ayı barmağıyla bölən ikiyə18. Ona bac verəndir bütün Rum və Rey, Xərac göndərəndir Kəsra ilə Key. Yağdıran buluddur o səmapeykər, Bir əlində qılınc, birində gövhər. Gövhərlə dünyaya vurmuşdur bəzək, Qılıncı din üçün çağırılmış kömək. Padşahlar qılıncı çəkdiyi zaman Baş bədəndən düşər, tac isə başdan. Bu isə əzməyə verərsə qərar, Qılıncı çəkmədən tökülər başlar. Hər iki dünyadan bir don tikərək,

Onlardan yaptırmış yegane bezek. O elbiseyi giyerken pak vücuduna, Bir qarış az geldi uzun boyuna. Tanrı halk ettiği gamete gerek Vurulsun tanrının kurduğu bezek. Bağlı kapıların odur anahtarı, Onun adı aşmış her bir duvarı. Davete genişlik o vermiş yine, Taşlar da şahittir mucizesine. Eli boş bu derviş giyimli sultan, Kölelik alandır, şahlığı satan. O gece miraca at seğirterek, Feleğin elbisesine vurdu bin bezek. Gece-miracının çadırından saye, Gök-o merdivenden küçük bir hisse. PEYGAMBERİN MİRACI Gök gece meclisini kızıştırmıştı, Işıktan gecenin gözü kamaştı. O yedi feleğe o yedi Ülker, Çin ipeklerine dizmiş dürr, gevher. Cennet bekçisi bir huri, periler Her köşke vurmuştu yaraşık, bezek. Bu tahtın sultanı olan Muhammed,	Onlardan düzəltmiş yeganə bəzək. O donu geyərkən pak vücuduna, Bir qarış az gəldi uca boyuna19. Tanrı xəlq etdiyi qamətə görə Vurulsun tanrının qurduğu bəzək. Bağlı qapıların odur açarı, Onun adı aşmış hər bir hasarı. Dəvətə genişlik o vermiş yenə, Daşlar da şahiddir möcüzəsinə20. Əli boş, bu dərviş geyimli soltan Qulamliq alandır, şahlığı satan. O gecə meraca at səyirdərək Fələyin donuna vurdu min bəzək. Gecə - meracının çətrindən sayə, Göy - o nərdivandan kiçik bir payə. PEYĞƏMBƏRİN MERACI Göy gecə məclisi qızıışdırmışdı, Işıqdan gecənin gözü qamaşdı21. O yeddi fələyə o yeddi ülkər Çin ipəklərinə düzmüş dürr, gövhər22. Cənnət keşikçisi huri, pərilər Hər köşkə vurmuşdu yaraşiq, zivər. Bu taxtın soltanı olan Məhəmməd,

Geçen elçilerden odur veliaht. Mis kokusunu saçarak "Beytiaksaye" Mekke'den yükseldi göklere doğru. Cisini kurtardı dünya bendinden, Etti arş ehlinin kalbinde mesken. Yetmiş yollu yurttan göcünü vurdu, Çadırı yedinci felekde kurdu. Dokuz hücrəsini bir an bıraktı, Göğün dokuzuncu kubbesine kalktı. Yedinci kata at sürdüğü zaman, Dışarı atıldı dörtgen ahırdan.	Keçən elçilərdən odur vəliəhd. Müşkünü saçaraq "Beytiəqsayə" Məkkədən ucaldı ərşi-əlayə. Cisini qurtardı dünya bəndindən, Etdi ərş əhlinin qəlbində məskən. Yetmiş yollu yurddan köcünü vurdu, Çadırı yeddinci fələkdə qurdu²³. Doqquz hücrəsini bir an buraxdı, Göyün doqquzuncu tağına qalxdı²⁴. Yeddinci əflakə çapdığı zaman Dışarı atıldı dördkünc daxmadan²⁵.

Altında şimşək gibi atlayan Burak, Güneşe batmış bir eyer ve silah. Arap semasında bir Süheyl at sürdü, Yemen gönü ondan yeni renk kaptı. Tırnağı inciydi, kuyruğu ipek, İpeğin üstünde oynar inci gibi. Göbeği müşk, ceylan değildi, şüphesiz, Bir dizim inciydi ceylan dişi gibi. Dizgini hayal edilenden yumuşak, Yürüyüşü oktan da keskin ve kıvrak. En keskin, en metin hayal imgesi Ondan yetmiş adım kalırdı geri. Alemler aşmakta bir masumsun, Alemler çekersin öz arkanda sen. Gece otlağından, sarhoş olarak Ay gibi gelmişti elinde gece kandili. Öyle ki hızlı bir adımlar atar; Hareket edince menzile çatar. En keskin nazarla uçar yan yana, Nazarı alırdı ayakaltına. Muhammed peygamber atı sürürdü, O seyyar denizden toz koparırdı. Kendi yol bilirdi, atı yürüyen, Bu ata, o şaha olsun bin alkış. Evinden kapıya kalktığı zaman, Elinden yeni elbise giyindi asuman. Onunla karanlık gök oldu Gülizar, Ondan nur alırdı sönük yıldızlar. Pak olan bu temiz perdede gerek	Altında şimşəktək şığıyan Buraq, Günəşə qərq olmuş yəhərlə yaraq. Ərəb səmasında bir Süheyl çapdı, Yəmən gönü ondan yeni rəng tapdı²⁶. Dırnağı inciydi, quyuğu ipək, İpəyin üstündə oynar incitək. Göbəyi müşk, ceyran deyildi, bişəkk, Bir düzüm inciydi ceyran dişitək. Yüyəni xəyalə gələndən yumşaq, Yürüşü oxdan da kəskin və qıvrak. Ən kəskin, ən mətin xəyal şəhpəri Ondan yetmiş addım qalırdı geri. Aləmlər aşmaqda bir firiştəsən, Aləmlər çəkirsən öz arxanda sən. Gecə otlağından, sərxoş olaraq Ay kimi gəlmişdi əldə şəbcıraq²⁷. Elə bir sür ətli addımlar atar; Hərəkət edincə mənzilə çatar. Ən kəskin nəzərlə uçar yan-yana, Nəzəri alırdı ayaq altına. Məhəmməd peyğəmbər atı çapırdı, O səyyar dənizdən toz qoparırdı²⁸. Özü yol biləndi, atı yeriyan, Bu ata, o şaha olsun yüz əhsən. Evindən qapıya qalxdığı zaman Əlindən təzə don geydi asıman. Onunla qaranlıq göy oldu gülzar, Ondan nur alırdı sönük ulduzlar. Pak olan bu təmiz pərdədə gərək

Vücuttan küçücük tozları silmek. Vardı her denizə yedi Ülker'de, Yedi yol yıkandı o denizlerde. Cismindən verdi her yıldıza maya, Uyku beşiyini bıraktı aya. Utarit yıldıza verdi kalemi, Eline kalemi alır mı ümmi? Küçücük şəhveti Nahit'e verdi,	Vücuddan cismani tozları silmək. Çatdı hər dənizə yeddi ülkərdə, Yeddi yol yuyundu o dənizlərdə²⁹. Cismindən verdi hər ulduza maya, Yuxu beşiyini buraxdı aya. Ütarid ulduza verdi qələmi, Əlinə qələmi alarmı ümmi?³⁰ Cismani şəhvəti Nahidə verdi,

Şükür için yuvarlak ekmeği Güneş'e verdi. Merih'e bıraktı gazap ve sinir, Sinir burada ileri gidemez artık. Müşteri yıldıza kibri bıraktı, Yüzüğe en parlak yeni taş taktı. Unsuru Satürn'e doğru atarak, Kendiyle pak gevher götürdü ancak. Her menzil başında bahşış vererek Kaldı varlığından yalnız bir yürek. Nabiler hürmetle baş eğdi ona, El sürdü eyerin saf boğazına. At sürdü yollardan, dağlardan geçti. Bir sıra tepeni bir anda biçti. Yanında elçiydi Hızır ile Musa, Atının önünde giderdi İsa. Bir nefes alınca, kirpik vurunca, Yahut bir göz açıp ve kapatınca Göğün kümbetini aştı arada, Yerleri, gökleri bıraktı arkada. Öyle bir hızla ki parlattı dizgin, Etraftan olmadı tozunu gören. Onun yürüyüşte attığı oktan Felek birkaç ok da geriye çoktan. O uzak göklere nurlu adı Ruhani kişilere nur bağışladı. Çizgisiz bir yola, artık yol aldı, Hem atı yoruldu, hem yükü kaldı. O yolda kol kanat döktü Cəbrail, Korkudan durmayıp kaçtı İsrail. Refreften geçerek birkaç mesafe, Gördü o perdede çeşitli ahenk. Sidre'den göğün pak tavana kadar	Şükr üçün kükəni Xurşidə verdi. Mərrixə buraxdı qəzəb və acıq, Acıq burda getməz irəli artıq. Müştəri ulduza kibri buraxdı, Üzüyə ən parlaq yeni qaş taxdı. Ünsürü Keyvana tərəf ataraq, Özüylə pak gövhər götürdü ancaq. Hər mənzil başında bəxşış verərək Qaldı varlığından yalnız bir ürək. Nəbilər hörmətlə baş əydi ona, Əl çəkdi yəhərin saf quncuğuna. At sürdü yollardan, dağlardan keçdi. Bir sıra təpəni bir anda biçdi. Yanında qasiddi Xızır ilə Musa, Atının önündə gedirdi İsa. Bir nəfəs alınca, kirpik vurunca, Yaxud bir göz açıb dərhal yumunca Göyün günbədini aşdı arada, Yerləri, göyləri qoydu arxada. Elə bir sürətlə parlatdı yüyən, Ətrafdan olmadı tozunu görən. Onun bu yürüşdə atdığı oxdan Fələk neçə ox da geriye çoxdan. O uzaq göylərdə nurani adı Ruhani kəslərə nur bağışladı. Cığırızsız bir yola, artıq yol saldı, Həm atı yoruldu, həm yükü qaldı. O yolda qol-qanad tökdü Cəbrail, Qorxudan durmayıb qaçdı İsrail. Rəfrəfdən keçərək bir neçə fərsəng Gördü o pərdədə müxtəlif ahəng. Sidrədən ərşin pak səqfinə qədər

İsmetten bir kilim döşədi dilber. Arş divangahını hızlıca keçti, Derc'in de yolunu bir anda biçti. Geldii son noktaya yön diyarı, Bitti o noktada devran pergeli.	Ismətdən bir kilim döşədi dilbər. Ərş divangahını sürətlə keçdi, Dərcin də yolunu bir anda biçdi ³¹ . Çatdı son nöqtəyə cəhət diyarı, Bitdi o nöqtədə dövrən pərgəri.

Yer oğlu göklərdə hey at oynattı, Yerləri, gökləri arkaya attı. Syut dolanmaq vardı bir yere, Küçücük varlığı yitti bilmerre. Yokluk yollarında edərəkən cəvlan Büsbütün ayrıldı öz varlığından. Ruhani dairə dönüşlərində Başıyla ayağı düşdü bir bəndə. Geldi altı, üstü olmayan yere, Çünkü altı, üstü bilməz dairə. Siyaset perdesi atıldı birdən, Hücrə təmizləndi ilgisizlərdən. O yerdə ki, idrak bulmuyor məkan, Səlam Məhəmməddən, qəbul Tanrı'dan Ağızdan çıkmayan səsi işitti, Görünməz simayı ziyarət etdi. Öylə pak göründü ki, o sahib cəlal, Nə yön diqqət çəkdi, nə də ki həyal. Vücudu nərgis kimi bir gözə döndü, Bir kirpik kırpmadan Tanrı'ya döndü. Yoxsa bu bağdakı sifət nərgis olan Gözünə bir sürmə çəkmiş siyahtan. Keçdi bir dost kimi süfrə səmtinə, Yedi, pay ayırdı öz ümmətinə. Yüregi Allah'ın nuruyla doldu, Bir yetim, bax, nəsil pədişah oldu. Dünyaya döndü çehresi parlaq, Hər ilmə, hikmətə vakıf olaraq. O yolu tez gitti, tez döndü yinə, Bu sürət heç kəsin sığmaz fikrinə. Şimşək kimi atladı öylə bir sürətlə, Dönərkən yatağı sıcağı hələ. O gecə sıradan bir gecə deyildi, O bir gecəydi mi yəhud bir ildir? Peki bizim ruhumuz məgər bir anda	Yer oğlu göylərdə hey at oynatdı, Yerləri, göyləri arxaya atdı. Mücrəddə dolanmaq çatdı bir yerə, Cismani varlığı itdi bilmərrə. Yoxluq yollarında edərəkən cəvlan Büsbütün ayrıldı öz varlığından. Ruhani dairə gərmişlərində Başıyla ayağı düşdü bir bəndə. Çatdı altı, üstü olmayan yerə, Çünki altı, üstü bilməz dairə. Siyaset pərdəsi atıldı birdən, Hücrə təmizləndi biganələrdən. O yerdə ki, idrak tapmayıb məkan, Səlam Məhəmməddən, qəbul tanrıdan Ağızdan çıxmayan səsi eşitdi, Görünməz simanı ziyarət etdi³². Elə pak göründü o sahibcəlal, Nə cəhət nəzərə çarpdı, nə xəyal. Vücudu nərgiztək bir gözə döndü, Bir kirpik qırpmadan tanrıya çöndü. Yoxsa bu bağdakı sifət nərgiz olan Gözünə bir sürmə çəkmiş "mazağ"dan. Keçdi bir dost kimi süfrə səmtinə, Yedi, pay ayırdı öz ümmətinə. Ürəyi Allah'ın nuriylə doldu, Bir yetim, bax, necə pədişah oldu. Dünyaya qayıtdı çöhrəsi parlaq, Hər elmə, hikmətə vəqif olaraq. O yolu tez getdi, tez döndü yinə, Bu sürət heç kəsin sığmaz fikrinə. Şimşəktək şığıdı eylə sürətlə, Dönərkən yatağı istiydi hələ. O gecə adi bir gecə deyildi, O bir gecəydimi, yaxud bir ildir? Bəs bizim ruhumuz məgər bir anda

Dolaşabilir mi bu asumanda? Ruhumuzdan zarif olan bu insan	Dolaşa bilmirmi bu asimanda? Ruhumuzdan zərif olan bu insan

Bir anda alemleri seyretdi, inan. Güzeldir, serperək can gevhərini, Methine başlasam dörd yaverinin. Dörd gevhər satan var, dörd gevhər alan, Fazla eksiğine qarışmaz satan. Ali' nin aşkında sabit- kademim, Ömer sevgisindən uzak değilim. Her iki nur ilə nurlanır beyin: Abubekir bir mum, Osman bir çıra. Bu derviş kılıklı dörd büyük sultan, Dünyaya olmuş dörd tekbir okuyan. Nabiler önünde gidene alkış, Özürleri kabul edene alkış. Sənsin yaranışta birinci yaranış, Devranın sonunda sonuncu ayet. Her iki aləmə mübarək sənsin, Sana örnek varsa, o da tek sənsin. Sənsin hazinələr kilidinə anahar, İyi, kötüyü edən aşkar. En güzel gününde "ümmetim" diye, Şəfaət edersin suçlu köleye. Bir avuç toprağım ben dergahında, Artık bir şikarım şikargahında. Nizami tutmuştur Gence'de mekan, O, mahrum olmasın selamlarından. ŞEREFNÂME'Yİ YAZMA HAKKINDA Gece gündüz gibi bezek vurmuştu, Sabah duasına erken kalkmıştı. Yeryüzü mehtaptan açmıştı şemsiye, Sanki yerin göbeğinden saçıyordu koku. Pazarlar olmuştu seslerden uzak, Çıngırak sesinden dinlenmiş kulak. Bekçi dalmıştı bir tatlı uykuya, Tan yeri başını eğmişti suya.	Bir anda aləmi seyr etdi, inan. Gözəldir, səpərək can gövhərini, Tərifə başlasam dörd yavərini. Dörd gövhər satan var, dörd gövhər alan³³, Artıq-əskiyyə qarışmaz satan. Əlinin eşqində sabitqədəməm, Ömər sevgisindən uzaq deyiləm. Hər iki nur ilə nurlanır diməq: Əbubəkr bir şamdır, Osman bir çıraq. Bu dərviş sifətli dörd böyük soltan, Dünyaya olmuş dörd təkbir oxuyan³⁴. Nəbilər önündə gedənə alkış, Üzrləri qəbul edənə alkış. Sənsən yaranışda birinci xilqət, Dövrənin sonunda sonuncu ayət. Hər iki aləmə mübarək sənsən, Sənə bir tay varsa, o da tək sənsən. Sənsən xəzinələr qıflına açar, Yaxşını, yamanı edən aşkar. Ən gözəl günündə "ümmətim" deyər, Şəfaət edirsən suçlu bəndəyə. Bir ovuc torpağam mən dərgahında, Artıq bir şikaram şikargahında. Nizami tutmuşdur Gəncədə məkan, O, məhrum olmasın salamlarından. ŞƏRƏFNAMƏNİ YAZMAQ HAQQINDA Gecə gündüz kimi bəzək vurmuşdu, Səhər duasına erkən durmuşdu. Yer üzü məhtabdan açmışdı çətir, Sanki yer nəfindən səpirdi ətir. Bazarlar olmuşdu səs-küydən uzaq, Zıncırov səsinə dincəlmiş qulaq³⁵. Keşikçi dalmışdı şirin yuxuya, Dan yeri başını salmışdı suya³⁶.

Dünyanın işindən çəkib el, ayak, Fikir zincirində olmuşum tutsak. Gözlerim kapalı, gönlüm uyanıktı, Aramak işində zihnim ayıktı. Düşündüm kurayım öyle bir kapan, En güzel bir şikâr geçireyim ele. Baş koydum deli gibi keder boğa boğa Geyik sağrısından yumuşak yastığa. Kah başım dizimin üstündə dalgın, Yer- başım altında, gök-ayağımın. Duramaz varlığım dans eder bütün, Başım kürsü olmuş ayağım için. Düşüncəm yol ölçüb etse de cevelan, Cismim yan dönük tozlara batan. Tenimi bir tarafa bıraktım artık, Canı can çölünə götürdüm azıq. Kah gizli levhadan ibretlər aldım, Kah keçmiş risaleden hikmetlər aldım. Mum gibi ateş düşmüş benim bağıma, Bağım döndü benim ateşli dağıma. Güneş qarşısında mum gibi eriyen, O mumla gözümdən çəkildi uyku. Cadılar benden mi öğrenmiş, nedir, Gözlerden uykuyu mum ilə çeker. O müthiş keçitlər başında bu an, Pak olan aklım da uçtu başımdan. Daldım hoş uykuya coşarkən damak, Gözümde canlandı səfalı bir bağ. O rəngin bahçədən kopardım hurma, Verirdim kim çıxsa benim qarşıma. O hurma koparan kalktı uykudan, Beyini atəşti, ağzı bir umman. Müəzzin başlarkən birinci Kunut Ki: "Subhanel hayyilezi la yemut". Benden de yüksəldi bir acı nale, Kendimi unuttum, daldım hayale. Uğurlu bir səhər doğunca fəlek,	Dünyanın işindən çəkib əl-ayaq, Fikir zəncirində olmuşdum dustaq. Gözlərim örtülü, könlüm ayıqdı, Aramaq işində zəhnim sayıqdı. Deyirdim ki, qurum eylə bir tələ, Ən gözəl bir şikâr keçirim ələ. Baş qoydum dəlitək qəm boğa-boğa Maral sağrısından yumşaq yastığa. Gah başım dizimin üstündə dalgın, Yer - başım altında, göy – ayağımın³⁷. Dayanmaz varlığım rəqs edər bütün, Başım kürsü olmuş ayağım üçün. Düşüncəm yol ölçüb etsə də cövlan, Cismim böyrü üstə tozlara qəltan. Tənimi bir yana buraxdım artıq, Canı can çölünə götürdüm azıq. Gah gizlin lövhədən ibrətlər aldım, Gah keçmiş sühüfdən hikmətlər aldım. Şam kimi od düşmüş mənim bağıma, Bağım döndü mənim odlu dağıma. Günəş qarşısında əriyənək mum, O mumla gözümdən çəkildi yuxum³⁸. Cadugər məndənmi öyrənmiş, nədir, Gözlərdən yuxunu mum ilə çəkir. O müdhiş keçidlər başında bu an Pak olan əqlim də uçdu başımdan. Daldım xoş yuxuya coşarkən damaq, Gözümdə canlandı səfalı bir bağ. O rəngin bağçadan dərirdim xurma, Verirdim kim çıxsa mənim qarşıma. O xurmadərən ki durdu yuxudan, Dimağı atəşdi, ağzı bir umman. Müəzzin başlarkən birinci qunut Ki: "Sübhənə həyyəlləzi layəmut"³⁹. Məndən də ucaldı bir acı nalə, Özümü unuttum, daldım xəyalə. Uğurlu bir səhər doğunca fələk,

Yeniden canlandım sabah yeli gibi. Geceler nur saçan mumu yakarak, Fikrimden mum gibi yanardım ancak. Başladı yürek, dil: "Şiir yaz" diye, Harut¹¹⁷, Zühre gibi cadılığa. Yetişir, bu kadar işsiz kalmayım, Şiire en yeni yöntem arayım. Yeni nağmələrlə başlayım kəlam, Geçmişlər ruhuna göndereyim selam. Bir çıra yakayım bir pervaneden, Bir ağac süsleyim küçük taneden. Bu meyveli ağaçtan kim meyvə koparsa, Söyləsin mutludur bu bağdan kimse. Ancak bir şərtim var: Birkaç yaramaz, Komşunun malına uzatmasın el. Tut ki, zəkiler padişahıyım, Dür, gevher satanlar şah en şahıyım. Halk başak topluyor, ben çiftçiyim, Kıracı değilim, ev sahibiyim. Bu pazarda nasıl meclis açayım ben, Hiç emin değilim yol kesenlerden. Var mı bu pazarda bir dükkən açan, Varına dörd yandan düşməsin ziyan? Damla hırsızından korkar mı dəniz? Bulutum yağdırır ondan çox, şübhəsiz. Ay işığı kadar olsa yüz çıra, Yine günəş ona vuracaktır dağ. HİKAYET İşittim, bir yoxsul ciğər kaniylə Eski bir eşrefi geçirdi ələ. Ona söyləmişdi zengin kimsələr: "Altını-altın, hazineyi-hazine çəkər". Hızlıca yönəldi bazar səmtinə, Eski eşrefiylə bulsun hazine.	Yenidən canlandım səhər yelitək. Gecələr nur saçan şamı yaxaraq, Fikrimdən şam kimi yanırdım ancaq. Başladı ürək, dil: "Şer yaz" deyər, Harut, Zöhrə kimi cadugərliyə⁴⁰. Yetişər, bu qədər işsiz qalmayım, Şerə ən yeni bir üsul arayım. Yeni nəğmələrlə başlayım kəlam, Keçmişlər ruhuna göndərim salam. Bir çıra q yandırım bir pərvanədən, Bir ağac bəzəyim kiçik danədən. Bu barlı ağacdən kim meyvə dərsə, Söyləsin xoşbəxtdir bu bağdan kimsə⁴¹. Ancaq bir şərtim var: bir para dəcəl Qonşunun malına uzatmasın əl⁴². Tutaq ki, huşyarlar padişahıyım, Dür, gövhər satanlar şahənşahıyım. Xalq başaq yığandır, mən əkinçiyəm, Kırəçi deyiləm, ev sahibiyəm. Bu bazarda necə büsat açım mən, Arxayın deyiləm yol kəsənlərdən. Varmı bu bazarda bir dükan açan, Varına dörd yandan dəyməsin ziyan? Damcı oğrusundan qorxarmı dəniz? Buludum yağdırır ondan çox, şəksiz⁴³. Ay işığı qədər olsa yüz çıraq, Yenə günəş ona vuracaqdır dağ⁴⁴. HEKAYƏT Eşitdim, bir yoxsul ciyər qaniylə Köhnə bir əşrəfi keçirdi ələ. Ona söyləmişdi varlı kimsələr: "Zəri - zər, xəzinə - xəzinə çəkər". Sürətlə üz qoydu bazar səmtinə, Köhnə əşrəfiylə tapsın xəzinə.

¹¹⁷ Sihir ve büyüyle uğraşan melek

Bir sarraf dükkanı gördü çok geniş, Bir yerde bu kadar altın görmemiş. Bir yığın altın var güneşten parlak, Her taraf eşrefidir birkaç yığın. Hazine hülyası beynine battı, Altını hazine üstüne attı. Elinden uçunca değerli varı, Atladı bir yığın altına doğru. Altını atmaktan oldu pişman, Bire yüz almağa bulamadı imkan. Altını atınca dert çöktü göze, Ne için bir altın karıştı yüze? Feryada başladı "altınım" diye, Yalvardı cevahir satan kişiye: -Bu ömrümce hep çalışarak, Elime bir altın geçirdim ancak. Bana söylemişti aptal bir kişi: "Altını-altın, hazineyi-hazine çeker". Aynı bu altınlı dükkana vardım, Altını altının üstüne attım. Attım ki, eşrefi çeksin hazine, Çok altın onu da çekti kendine. Gülerek o sarraf, o özgür insan, Söz açtı altının karışmasından: -Çok gidebilir mi azın üstüne? Yüz gitmez, bir gider yüzün üstüne. Kim ki servetimi almak istiyor, Yolumda bu örnek bir bekçidir: Değirmen bu kadar yaygara koparır, İşçidir, ununu divan götürür. Hırsızdan vazgeçtim budur nihayet: "Hırsızdır" demeğe etmez cesaret. Baksana, yol keser bu haramiler, Dünyayı ki, siyah renk ile boyar. Gündüzler: "Göz gözden utanır" diye, Çapulu, yağmayı bırakır geceye. Ancak söz haydudu şafak sökerken,	Bir sərraf dükanı gördü çox geniş, Bir yerdə bu qədər qızıl görməmiş. Bir yığın qızıl var günəşdən parlaq, Hər yan əsrəfidir bir neçə qalaq. Xəzinə xülyası beyninə batdı, Qızılı xəzinə üstünə atdı. Əlindən uçunca dəyərli varı, Yüyürdü qalanmış qızıla sarı. Qızılı atmaqdan oldu peşiman, Birə yüz almağa tapmadı imkan. Qızılı atınca qəm çökdü gözə, Nə üçün bir qızıl qarışdı yüzə? Fəryada başladı "qızılım" deyə, Yalvardı cəvahir satan kişiye: - Bu ömrüm uzununu hey çalışaraq, Əlimə bir qızıl keçirdim ancaq. Mənə söyləmişdi axmaq bir nəfər: "Zəri - zər, xəzinə - xəzinə çəkər". Həmin bu qızıllı dükana çatdım, Qızılı qızılın üstünə atdım. Atdım ki, əsrəfi çəksin xəzinə, Çox qızıl onu da çəkdi özünə. Gülərək o sərraf, o azad insan, Söz açdı qızılın qarışmasından: - Çox gedə bilərmi azın üstünə? Yüz getməz, bir gedər yüzün üstünə. Kim ki sərvətimi çapmaq istəyir, Yolumda bu məsəl bir keşikçidir: Dəyirman bu qədər hay-küy qoparır, Muzdurdur, ununu divan aparır. Oğrudan əlmüzdüm budur nəhayət: "Oğrudur" deməyə etməz cəsərat. Baxsana, yol kəsər quldur-qaralar, Dünyanı ki, qara rəng ilə boyar. Gündüzlər: "Göz gözdən utanır" deyə, Talanı, qarəti qoyar gecəyə. Ancaq söz qulduru şafəq sökərkən,

Kalemi yontarak kokulu söğütten Fikrimi kaparlar, gönlüm emindir, Buhara'ya gitse o, Gence'nindir. Gizlində mala çıkmaz müştəri, Çalıntı bir malın olmaz dəyəri. Ayıplar açığa çıktığı zaman, Elin də, kalbin də dertlenir bundan. Çalıntı maldan ses çıkmazsa, şüphəsiz, O malı liderlər götürmüş demək. Göz yumdum bu işə, çünkü rüzgâr Her iyiyi kötüyü eder aşkar. Devranın yükü də çeker her işi, Tartıya girmemiş kalmaz bir kişi. HALİNE VE ZAMANIN GİDİŞİNƏ DAİR O pembe şaraptan, saki, ver nişan, Ver bana sarhoşlar içən ilaştan. O acı ilə sarhoş olayım bugün, Özümü unutayım belki büsbütün. Nizami, yeter bu şöhrət kazanmaq, Yaşlandın, gençliyi daha gel bırak. Kızgın aslan gibi pençe aç artık Kendine tilki gibi verme yaraşık... İşittim, renk seven bir Rus tilkisi Kendine verirmiş bir gelin süsü, Kopunca toz, rüzgâr, yağmur, burağan, Tüyünü çıxarmaz o gün yuvadan. Kucaklar deliğin bir köşesini, Açlıktan yalar öz el-ayağını. Emer öz kanını deri altından, O deri başarır, başka kimseler can. Öyle ki, eceli yetişir birden, Derisi canına kesilir düşman.	Qələmi yontaraq müşkin söyüddən Fikrimi qapırlar, könlüm əmindir, Buxaraya getsə o, Gəncənindir. Gizlində mətəhə çıxmaz müştəri, Oğurluq bir malın olmaz dəyəri. Ayıblar açığa çıxdığı zaman Əlin də, qəlbin də dərdlənir bundan. Oğurluq maldan səs çıxmazsa, bişəkk, O malı dağğalar aparmış demək. Göz yumdum bu işə, çünki ruzigar Hər yaxşı-yamanı edər aşkar. Dövrənin çəkisi çəkər hər işi, Çəkiyə girməmiş qalmaz bir kişi. ÖZ HALINA VƏ ZƏMANƏNİN GEDİŞİNƏ DAİR O gülgün şərabdan, saqi, ver nişan, Ver mənə sərxoşlar içən dərmandan. O acı dərmanla məst olum bu gün, Özümü unudum bəlkə büsbütün. Nizami, yetər bu şöhrət qazanmaq, Qocaldın, gəncliyi daha gəl burax. Qızmış aslan kimi pəncə aç, artıq Özünə tülkütək vermə yaraşır... Eşitdim, rəng sevən bir rus tülküsi Özünə verərmiş bir gəlin süsü, Qopunca toz, külək, yağış, burağan, Tükünü çıxarmaz o gün yuvadan. Qucaqlar deşiyin bir bucağını, Acından yalar öz əl-ayağını. Sorar öz qanını dəri altından, O dəri becərər, başqa kəslər can. Elə ki, əcəli yetişər birdən, Dərisi canına kəsilər düşmən.

Derinin aşkına ederlər şıkar, Beslenmiş derisi başından çıkar. Dünyada bir meclis kurmaq ne mümkün, Bu yurttan çaresiz göçərsin bir gün. Kendine yaraşık vermeyən heyvan Açıqlı kimselerden görmez bir ziyan. Yedi renk perdedən kurtul bir şəkil, Ayna pas altında çirkin görünür. Kurduğun büyüler yetişir, bırak, Kimseyə büyü gibi haksız ağ atma. Al kükürt değılsin, ak lal değılsin, Arayan ümitsiz geri dönsün senden. İnsansan, insana karış her zaman, İnsanla yaşar hep her zaman insan. Ulaşılmaz hazine olsan da, ancak Çok böyle hazine saklamış toprak. Ağaçtan uzaksa meyve koparan, Fark etmez, o hurma versin ya diken. Hayat yok, gençliğı alınca hazan, Gençlik kalmayınca kalmasın cihan. Gençliktir insana güzəllik verən, Güzəllik sönersə kalp olur mu şən? Kemiğın çürüyüp, tembel olsa arkan, Mertlikten, hünərdən kurma bir destan. O gün ki, gençliğın gururu söner, İş görmez daha bu cəsəret, hünər. Bağ, bahçe güzəldir, şəndir gülistan Servilə lələlər güldüğü zaman. Öyle ki, bağlara boz hazan girər, Bülbül öz yerini kargaya verir. Bahçıvan kalbini dert ve keder yakar, Yüksek budaklardan düşər yapraklar. Bostanlar bozulur, reyhanlar kalmaz, Bağın anahtarını bir soran olmaz. Durma, gel naleyə, ey yaşlı bülbül, Al güllər sarardı, tutuldu gönül. Uzun boy servilər oldu iki büklüm,	Dərinin eşqinə edərlər şıkar, Bəslənmiş dərisi başından çıxar. Dünyada bir büsat qurmaq nə mümkün, Bu yurddan çarəsiz köçərsən bir gün. Özinə yaraşlıq verməyən heyvan Təməhkar kəslərdən görməz bir ziyan. Yeddi rəng pərdədən qurtul birtəhər, Güzgü pas altında çirkin görünər. Kurduğun cadular yetişər, burax, Kimsəyə cadutək tor atma nahaq. Al kükürd deyilsən, ağ ləl deyilsən, Arayan ümidsiz qayıtsın səndən. İnsansan, insana qatış hər zaman, İnsanla yaşayar hər zaman insan. Əlçətməz xəzinə olsan da, ancaq Çox belə xəzinə gizləmiş torpaq. Ağacdən uzaqsa meyvə qoparan, Fərqi yox, o xurma versin ya tikan. Həyat yox, gəncliyi alınca xəzan, Gənclik qalmayınca qalmasın cahan. Gənclikdir insana gözəllik verən, Gözəllik sönersə qəlb olurmu şən? Sümüyün çürüyüb, süst olsa arxan, Mərdlikdən, hünərdən qurma bir dastan. O gün ki, gəncliyin qüruru söner, İş görməz daha bu cəsəret, hünər. Bağ, bağça gözəldir, şəndir gülistan Sərv ilə lələlər güldüyü zaman. Elə ki, bağlara boz xəzan girər, Bülbül öz yerini qarğaya verər. Bağbanlar qəlbini dərdü qəm yaxar, Uca budaqlardan düşər yarpaqlar. Bostanlar pozular, reyhanlar qalmaz, Bağın açarını soruşan olmaz. Durma, gəl naləyə, ey qoca bülbül, Al güllər saraldı, tutuldu k Ucaboy sərvlər oldu ikiqat,

Bahçıvan da gölgədən çekildi heyhat. Elliye varınca dəyişir ahval, Dəyişir yaşantı, dəyişir hər hal. Baş, ağır yüklərdən taşa vuruldu, Bu dar keçitlərdə devəm yoruldu, Kollarım titriyor kadeh tutarkən, Ayağım kayıyor kalkıp dururken, Vücudum lacivert renk aldı artık. Kırmızı güllərim sarardı artık. Yollarda kaldı bu yürüyən atım, Baş düşdü yastığa, söndü hayatım. Çevganlar¹¹⁸ attığım yel ayaklı at Yüz çevgan vursan da kıpırdamaz, heyhat. Kayboldu meyhanədə şənlik anahtarı, Tövbələr dokudu bu rüzgârı. Dağlara bulutlar ağ gafur saçtı, Aç toprak ağzını gafur için açtı. Kah gönül göçməyə bir gayret eder, Kah başım uykuya tapınır. Kulağım işitmez gelin gamzəsi, Kadeh boş, kesildi sakinin sesi. Kulak işitməkdən, baş keyifdən kaldı, Göç vakti yakındır, ömrüm azaldı. Bu zaman bir köşə hoştur saraydan, Oyuncak elini uzatır devran. Gece mum ne kadar şən şən gülümser, Pervane seyri gibi o kadar sürer. Oda boş kalınca ışıqlı mumdan Kalmaz pervanədən daha bir nişan. Çocukluk və gənçlik devri gelince, Özümü göstərdim düşkün bir yaşlı. Şimdi bu dert ilə göstərsəm şənlik, Yaşlıya uyar mı bu gənçlik, benlik? Düşmüşəm bir çürük çöp gibi bağda, Gecələr mum gibi parlar bucakta. Ateş böcekleri gecələr parlar, Karanlıq gecədə nurdan sohbət açar.	Bağban da kölgədən çekildi heyhat. Əlliye çatınca dəyişir əhval, Dəyişir yaşayış, dəyişir hər hal. Baş, ağır yüklərdən daşa vuruldu, Bu dar keçidlərdə dəvəm yoruldu, Qollarım titrəyir qədər tutarkən, Ayağım bürəyir qalxıb durarkən, Vücudum lacivərd rəng aldı artıq. Qırmızı güllərim saraldı artıq. Yollarda kaldı bu yürüyən atım, Baş düşdü yastığa, söndü həyatım. Çövkənlər atdığı yel ayaqlı at Yüz çövkən vursan da tərənəmz, heyhat. İtdi meyxanada şənlik açarı⁴⁵, Tövbələr çulğadı bu ruzigarı. Dağlara buludlar ağ kafur saçdı, Ac torpaq ağzını kafurçün açdı. Gah könül köçməyə tərənəş edir, Gah başım yuxuya pərəstəş edir. Qulağım eşitməz gəlin qəmzəsi, Qədər boş, kəsildi saqinin səsi. Qulaq eşitməkdən, baş kefdən kaldı, Köç vaxtı yaxındır, ömrüm azaldı. Bu zaman bir bucaq xoşdur saraydan, Oyuncaq əlini uzadar dövrən⁴⁶. Gecə şam nə qədər şən-şən gülümsər, Pərvanə seyri də o qədər sürər. Otaq boş qalınca ışıqlı şamdan Qalmaz pərvanədən daha bir nişan. Uşaqılıq və gənclik dövrü çatınca, Özümü göstərdim düşgün bir qoca. İndi bu dərd ilə göstərsəm şənlik, Qocaya uyarmı bu gənclik, mənlik? Düşmüşəm bir çürük çöp kimi bağda, Gecələr şam kimi parlar bucaqda. Atəşli böcəklər gecələr parlar, Qaranlıq gecədə nurdan dəm vurur.

¹¹⁸ Folklor oyunu

Kendimde görseydim kuvvet ve arka, Bulurdum sevimli, sakın bir köşe. Yeniden rahat bir ömür sürərdim, Dünyayı sevince güvence verirdim. Sona erdi bu gençlik günləri, Maşrıktan ağardı daha tan yeri. Dinlenmek fikriylə nə önlem alayım, Azalsın birazcık zahmetim, yüküm? Başına taç ilə kim vursa bezək. Kafatası ak değıl, misk olsun gerek. Yedi gök pergeli etmeden cəvelan, Ömrümün hattını parçalamadan Vursun parmaklarım mızrabıma dem, Öz varlıq sesimi gizleyeyim sağlam. Her ince bir söze füsün bağlayayım, Koyduğum esere bir gün ağlayayım. Geçərsə köprüdən bu Gilan atım, İnanma Gilan'a bir də döneyim. Bu yerdə benim gibi yatanlar çoxdur, Onları hatırlayan kimse ki, yoxdur. Yeni keklik, hatrla beni kalpten Mezarım yanından keçip giderken, Üstümdə görürsün yeşermiş otlar, Mezar taşım yıkılmış, çökmüşdür mezar. Kabrimin tozunu savurmuş yellər, Dostlardan anan yok beni bir kişi. Kabrim şişəsinə el koyan zaman O pak gevhərimi hiç olmazsa an. Uzaktan sen bana gözyaşı döksen, Ben sana parlak nur saçarım gökten. Duadan bir dilek istəsən əgər, Ben amin söylerim, kabule geçer. Selam ver, hürmetlə benden selam al, Gel kabrim üstünə, edeyim istikbal. Her zaman canlıyım senin gibi ben, Ben canlanırım, sen canlansan. Bu yerdə sanma yar-arkadaşsız beni,	Özümdə görseydim qüvvət və dayaq, Tapardım sevimli, sakit bir bucaq. Yenidən rahat bir ömür sürərdim, Dünyanı şadlığa girov verərdim. Yetişdi başa bu gənclik günləri. Məşriqdən ağardı daha dan yeri⁴⁷. Dincəlmək fikriylə nə tədbir tökümlə, Azalsın bir qədər zəhmətim, yüküm? Başına tac ilə kim vursa bəzək. Əmgəyi ağ deyil, müşk olsun gərək⁴⁸. Yeddi göy pərgarı etmədən cövlan, Ömrümün xəttini parçalamadan Vursun barmaqlarım mızrabıma dəmlə, Öz varlıq səsimi saxlayım möhkəmlə. Hər incə sözə bir füsün bağlayım, Qoyduğum əsərə bir gün ağlayım. Keçərsə körpüdən bu gilən atım, İnanma Gilana bir də qayıdım⁴⁹. Bu yerdə mən kimi yatanlar çoxdur, Onları xatirə salan ki, yoxdur. Təzə kəklik, yad et məni ürəkdən Məzarım yanından ötüb keçərkən, Üstümdə görərsən göyərmiş otlar, Baş daşım uçulmuş, çökmüşdür məzar. Qəbrimin tozunu sovurmuş yellər, Dostlardan anan yox məni bir nəfər. Qəbrim şişəsinə əl qoyan zaman O pak gövhərimi heç olmasa an⁵⁰. Uzaqdan sən mənə göz yaşı töksən, Mən sənə parlaq nur saçaram göydən. Duadan bir dilək istəsən əgər, Mən amin deyərəm, qəbulə keçər. Salam ver, hörmətlə məndən salam al, Gəl qəbrim üstünə, edim istiqbal. Hər zaman diriyəm sənə kimi mən, Mən cana gələrəm sən cana gəlsən. Bu yerdə sanma yar-yoldaşsız məni,

Beni görmesen de, görürüm seni. Bu ölenlər ilə gel konuş bari, Unutma, hatırla bu yatanları. Kabrime gelirken kadehi doldur. Nizami yattığı yere kadeh vur. Ey uğurlu Hızır, sanma ki, benim Bu meyden içilen meydır amacım. O meyde özümü unuttum dedim, Özümü unutup meclis süsledim. Mey dalgınlıktandır, sabuh sarhoşluktan, Bana pak şarabı vaat etmiş Yezdan. O büyük tanrıya bellidir bu iş, Hayatımda dilime şarap değmemiş. Bu dilim, dudağım görmüş isə cam, Olsun Nizami'ye her helal-haram. KENDİ NEFSİNƏ ÖĞÜT VE NASİHAT Ey saki, uyumu başımdan uçur, Aşığım, camı saf mey ilə doldur. Bir mey ki, suyu saf, akan gümüşdür, Onu her dörd mezhep helal görmüşdür. Ey gönül, büyüklük almadan ele Büyükler yerində oturma hele. Dünyada büyüklük bulmaq istərsən, Al ele kalemi, yaz böyüklerden. Konuşuran olmasa konuşma heder, Kesəri yavaş vur, kırılmasın gevher. Sormadan kim söze başlarsa, şüphəsiz, Sözünü rüzgâra savurmuş demək. Gözsüzə yaramaz göstərmək çıra, Görməyən bir gözə nə gaz lambası fitili, nə yağ? Söyləmək o zaman verir menfaat Aleme ses düşə, kazana şöhrət	Məni görməsən də, görürəm səni. Bu ölənlər ilə, gəl, danış bari, Unutma, yada sal bu yatanları. Qəbrimə gələrkən qədəhi doldur. Nizami yatdığı yerə qədəh vur. Ey uğurlu Xızır, sanma ki, mənim Bu meydən içilən meydır məqsədim. O meydə özümü unudum dedim, Özümü unudub məclis bəzədim. Mey dalgınlıqdandır, səbuh xumardan, Mənə pak şərabı və d etmiş yazdan. O böyük tanrıya aydındır bu iş, Ömrümdə dilimə şərab dəyməmiş. Bu dilim, dodağım görmüş isə cam, Olsun Nizamiyə hər halal-haram. ÖZ NƏFSİNƏ ÖYÜD VƏ NƏSİHƏT Ey saqi, yuxumu başımdan uçur, Aşıqəm, camı saf mey ilə doldur. Bir mey ki, suyu saf, axan gümüşdür, Onu hər dörd məzhəb halal görmüşdür⁵¹. Ey könül, böyüklük almadan ələ Böyüklər yerində oturma hələ. Dünyada böyüklük tapmaq istəsən, Al ələ qələmi, yaz böyüklərdən. Dindirən olmasa danışma hədə, r Kəsəri yavaş vur, sınımasın gövhər. Sormadan kim sözə başlasa, bişəkk, Sözünü küləyə sovurmuş, demək. Gözsüzə yaramaz göstərmək çıraq, Görməyən bir gözə nə piltə, nə yağ? Söyləmək o zaman verir mənfəət Aləmə səs sala, qazana şöhrət

Sözünə almazsan uyğun bir cavap, Değerli sözləri eyleme harap. Boş söz söylemekten sakın özünü, Ağzını kilitle, yak sen sözünü. Sen ki zevk alırsın yemek, yatmaktan, Ne deyim sana, ey kulaksız insan. Bu güzel sanatım məlumun değil, Ne də ki, qapımda çalınan davul. En ağır qiymətli matahlarım var, İsteyən olmazsa, etmem aşikar. İnciyə sedef gibi göz yummuş alan, Bu fakir pazara çıxar mı satan. Böyle bir değerli gevherle, dostlar, Bir gevher sevene ihtiyacım var. Üstadımın bana açan sırları İsterim konuşayım dinləsin biri. Ondaki elmasla kazayım madeni, Canına bağlayayım can gevherini. Böyle alışveriş dünyada çox var, Biri inci alır, diğeri satar. O hangi gönüldür keder almasın? O hangi kementtir qarşılanmasın? Hazine üstündə yatmışdır yılan, Bekçilik değildir amacı, inan. Hurmanın ağacı olmazsa yüce, Çocuklar çok zarar verir ağaca. Yolu bekçiyle olur korumak, Ateşse gül içinde saklanır ancak. Huyumsa oldukça yumuşaktır, bundan Tarlama her yerden yetişir ziyan. Sert mizacıyla başka adamlar Kendini eğridən, hırsızdan sakınır. Çocuğu yolundan kaçırmak için Yüzü zenci gibi karartmak niçin? Hangi bir sefere görsem hazırlık, Bu hoş mizacımı alırım azık. Süslenmiş ruhum bu mizacımla	Sözünə almasan layiqli cavab, Dəyərli sözləri eləmə xarab. Boş söz söyləməkdən saxla özünü, Ağzına qıfıl vur, yandır sözünü. Sən ki zövq alırsan yemək, yatmaqdan, Nə deyim sənə, ey qulaqsız insan. Bu gözəl sənətim məlumun deyil, Nə də ki, qapımda vurulan təbil. Ən ağır qiymətli mətahlarım var, İstəyən olmasa, etməm aşikar. İnciyə sədəftək göz yummuş alan, Bu kasad bazara çıxarmı satan. Belə bir dəyərli gövhərlə, dostlar, Bir gövhər sevənə ehtiyacım var. Müəllimim mənə açan sirləri İstərəm danışım, dinləsin biri. Ondakı almazla qazım mədəni, Canına bağlayım can gövhərini. Belə alver geniş dünyada çox var, Biri inci alar, o biri satar. O hansı könüldür kədər almasın? O hansı kəmənddir qarşılanmasın? Xəzinə üstündə yatmışdır ilan, Gözətçilik deyil məqsədi, inan. Xurmanın ağacı olmazsa uca, Uşaqlar çox ziyan verir ağaca. Yolu gözətçiylə olar qorumaq, Odsa gül içində saxlanar ancaq. Tənətim olduqca yumşaqdır, bundan Tarlama hər yandan yetişər ziyan. Sərt təbiətilə başqa adamlar Özünü əyridən, oğrudan saxlar. Uşağı yolundan qaçırmmaq üçün Üzü zənci kimi qaraltmaq nəçin? Hansı bir səfərə görsəm hazırlıq, Xoş təbiətimi alaram azıq. Bəzənmiş ruhun bu təbiətimlə

Ben böyle yaşadım, ölürüm böyle. Herkesi methimle ettim başı yüce, Şimdi de kendimden söyleyeyim biraz. Ne kadar şair var, söz var, şiir var, Dünyada onlardan benim hatıra. Benimle canlandı, söz buldu kuvvet, Yine de benimle eder kıyamət. Ben söz gülşəninin servi ağacıyım, Servi ağacı gibi hizmette varım. Hesut'un ulaşmaz feleği benim, Başçıyım herkese, ayak öpenim. Kim bana kin etsə düşman olarak, Yay burcu gibi okum var, atamam ancak. Zühre gibi tartıya koyarım dirhem. Bahşişə ne tartı, sel gibi dökerim. Dertliyə gülemem şimşək gibi ben, Canıma atəş düşər öz şimşəyimden. Dikene gül gibi saçarım koku, Her yara ney gibi beni inlətir. Kalbim atəş midir, nedir ki, yanıyır, Dikeni yedikçə hey atəşlənir. Benim derya gibi her ayıbı yıkayan, Değilim ayna gibi göstərən noksan. Öyle mal verirəm istəyən şahsa, Zahmete düşməyeyim geri verirsə. Arpayı göstərsəm buğday verirəm, Arpayı buğday gibi satamam. Günəşim, ön, arkam birdir, fərk etmez, Azdır kandırmağım, ışığımşa çox. Kimsenin arkasından kötü söz deməm, Utanırım karşı karşıya gəldiyim zaman. Kötülük sözünü alamam dilə, Pişman ederim mükafatla. Düşmana kinli söz söyleməm, inan. O sözle kendime olurum düşman. Kötüden iyiliklə korunmaq mümkündür. Dünyada iyilik hər şeydən üstün.	Mən belə yaşadım, ölərəm belə. Hər kəsi mədhlə etdim sərəfraz, İndi də özümdən söyləyim bir az. Nə qədər şair var, söz var, şer var, Dünyada onlardan mənəm yadigar. Mənimlə canlandı, söz tapdı qüvvət, Yenə də mənimlə edər qiyamət. Mən söz gülşəninin sərv ağacıyam, Sərv ağacı kimi xidmətdə varam. Həsudun əlçatmaz fələyi mənəm, Başçıyam hamıya, ayaq öpənəm. Kim mənə kin etsə düşmən olaraq, Bərcistək oxum var, atmaram ancaq⁵². Zöhrətək çəkiyə qoyaram dirhəm⁵³. Bəxşişə nə çəki, seltək tökərəm. Dərdliyə gülmərəm şimşək kimi mən, Canıma od düşər öz şimşəyimdən. Tikana gül kimi saçaram ətir, Hər yara ney kimi məni inlədir. Ürəyim odmudur, nədir ki, yanır, Tikanı yedikcə hey alovlanır. Mənəm dərya kimi hər eybi yuyan, Deyiləm güzgütək göstərən nöqsan. Elə mal verərəm istəyən şəxsə, Zəhmətə düşməyim geri verərsə. Arpanı göstərsəm buğda verərəm, Arpanı buğdatək satan deyiləm. Günəşəm, ön, arxam birdir, fərqi yox, Azdır aldatmağım, ışığımşa çox. Kimsənin dalınca demərəm yaman, Utanım üz-üzə gəldiyim zaman. Yamanlar sözünü almaram dilə, Peşiman edərəm mükafat ilə. Düşməyə kinli söz demərəm, inan. O sözlə özümə olaram düşman. Pisdən yaxşıqla qorunmaq mümkündür. Dünyada yaxşılıq hər şeyə üstün.

İyiliğim için her bir diyardan Salamdır hey gelir sonsuzluklardan, İyilikle atsam ben bu tezgahı, Olurum iyiler ziyarət yeri. Bir dirhem verene inci atarım, Dik başlılık edene gurur satarım. Köşeye girmedim hünərsizlikdən, Dünya yeldir, turunç korkar rüzgârdan. Dünya şahlarından, bak, hangi biri Bulmuştur ben gibi ince şairi? Bahçede, söyleyin, hangi kıvılgül Görmüştür benim gibi hoş sesli bülbül? Benim her bilgide defter süsleyen, Her ince nüktədə kalem oynatan. Bilgiden dünyada nur alırım ben, Benim her bilgide başlıca bir dal. İstersem, herkesi ben güldürürüm, Bazen de gözlerden gül suyu çekerim. Kimseyi bulut gibi ağlatsam, belki, Güneş gibi güldürürüm bırakmam kederli. Şiir devletinden elde var keser, O, bazen ağlatır, bazen güldürür. İstersem, mümkündür bu zühdü atmak, Her bir toplantıda meclis parlatmaq, Ne yapayım, ağacım bitmişdir yandan, Oynatsam köküne yetişir ziyan. Her çille kırk gündür, halveti bindir, Bu yerden meclise girmek çok zordur. Taşkın sel gelirken akıllı kişiler Rey ‘den Buhara’ya eylemez sefer. Bu keskin rüzgârdan budur öneri, Gül gibi perdede eyleye halvet. Az bekçilik yap halka, dur biraz کنار, Umay az görünse humayun olur. Yatmaktan, koştuktan başım dönərkən, Başqa bir çarəm yok, gerektir ki, ben Her sözden yaratayım ince bir çiçek,	Yaxşılığım üçün hər bir diyardan Salamdır hey gəlir namidarlardan, Yaxşıqla atsam mən bu dəzgahı, Olaram yaxşılar ziyarətgahı. Bir dirhəm verənə inci ataram, Dikbaşlıq edənə qürur sataram. Bucağa girmədim hünərsizlikdən, Dünya yeldir, narınc qorxar küləkdən. Dünya şahlarından, bax, hansı biri Tapmışdır mən kimi incə şairi? Bağçada, söyləyin, hansı qızılgül Görmüşdür mən kimi xoş səsli bülbül? Mənəm hər bilikdə dəftər bəzəyən, Hər incə nüktədə qələm işlədən. Bilikdən dünyada nur alaram mən, Mənəm hər bilikdə başlıca bir fənn. İstəsəm, hər kəsi mən güldürərəm, Bəzən də gözlərdən gülab çəkərəm. Hər kimi buludtək ağlatsam, yaqın, Günəştək güldürərəm, qoymaram qəmgin. Şer dövlətindən əldə var kəsər, O, bəzən ağladar, bəzən güldürər. İstəsəm, mümkündür bu zöhdü atmaq, Hər bir yığıncaqda məclis parlatmaq, Neyləyim, ağacım bitmişdir yandan, Tərpətsəm kökünə yetişər ziyan. Hər çillə qırx gündür, xəlvəti mindir, Bu yerdən məclisə girmək çətinidir⁵⁴. Daşqın sel gəlirkən ağıllı kəslər Reydən Buxaraya eyləməz səfər. Bu kəskin küləkdən budur məsləhət, Gül kimi pərdədə eyləyə xəlvət. Az bələdçilik et xalqa, dur کنار, Humay az görünsə humayun olar. Yatmaqdan, çapmaqdan başım dönərkən, Başqa bir çarəm yox, gərəkdir ki, mən Hər sözdən yaradım incə bir çiçək,

O gülə ağlayayım dertli bülbül gibi. Görseydim özümən güzel bir gülşən, Al, sarı gülünü koparmaz mıydın sen? Hazırım budumdan kebab yemeğe, Güneş gibi gitmeyeyim dilencilığe. Zümrüdü Anka gibi çekileyim halvet köşeyə. Şiirimdən neşələr vereyim kulağa. Benden bu dünyayı aldı dert, keder, Benim için rahattır halvet köşələr. Gök gibi kapıma kilit vurarak, Oldum halktan uzak, dünyadan uzak. Bilmiyorum nasıl geçer bu cihan, Dünyada ne vardır iyi-kötüden? Ben ölü olsam da en mert kişiyim, Kervanda giderim, kervansız şahsım. Bin gönül derdiylə nefes alırım, Yatmayayım diyə hey zili çalarım. Öylə dost var mıdır, kıvgın yüreklə, Aziz tutsun beni canından bile. Vefasız kimsələrden çekerek ayak, Öz kimsem özümü gördüm ben ancak. Aşıqlar yanında olsa da yaman, Özümü sevmeyeyim iyidir ondan. Rızık gelmiyorsa yabancılar aşkından, Rızkı o böyük tanrıdır verən. Daha ihtiyacım kalmasın halka, Beni incitməsin kapıcı, başkan. Öylə bir yetki olsaydı bende, Bırakmazdım bir kula muhtaç bir kul. Tılsımlı toprakta kandan korkarak. Çizigiden kenara koyamam ayak. Öylə bir tılsımda yaşar mı insan, Olsun kanlı çizgi ona bir zindan. Halk ilə sohbeti, ülfəti attım, Dünyada dinçliklə devlet yarattım. Nəfsin yularını sağlam tuttum kırk gün, Kırk günün içində hazır olur gön.	O gülə ağlayım dərqli bülbültək. Görsəydim özümən gözəl bir gülşən, Al, sarı gülünü dərməzdimmə mən? Hazırım budumdan kabab yeməyə, Günəştək getməyim dilənçiliyə55. Simurğtək çəkirim xəlvət bucağa. Şerimdən nəşələr verim qulağa. Məndən bu dünyanı aldı qəm, kədər, Mənimçün rahatdır xəlvət guşələr. Göy kimi qapıma qıfıl vuraraq, Oldum xalqdan uzaq, dünyadan uzaq. Bilmirəm nə sayaq keçir bu cahan, Dünyada nə vardır yaxşı-yamandan? Mən ölü olsam da, ən mərd kəsəm, Karvanda gedərəm, karvansız şəxsəm56. Min könül dərdilə nəfəs alıram, Yatmayım deyə hey zəngi çalırım. Elə dost varmıdır, qızgın ürəklə Əziz tutsun məni canından belə? Vəfasız kəslərdən çəkərək ayaq, Öz kimsəm özümü gördüm mən ancaq. Aşıqlar yanında olsa da yaman, Özümü sevməyim yaxşıdır ondan. Ruzi gəlməyirsə yadlar eşqindən, Ruzini o böyük tanrıdır verən. Daha ehtiyacım qalmasın xalqa, Məni incitməsin qapıcı, dərğa. Elə bir ixtiyar olsaydı məndə, Qoymazdım bəndəyə möhtac bir bəndə. Tılsımlı torpaqda qandan qorxaraq. Cızıqdan qırağa qoymaram ayaq. Elə bir tılsımdə yaşarmı insan, Olsun qanlı cızıq ona bir zindan. Xalq ilə söhbəti, ülfəti atdım, Dünyada dincliklə dövlət yaratdım. Nəfsin noxtasını bərk tutdum qırx gün, Qırx günün içində hazır olur gön57.

Çünkü dörd yastıktə görmədim sebat, Dörd divar içində keçirdim həyat. Hər arpa ki, attım bu dəğirmənə, Bir inci yarattım gevher alana. Aferin, söz dizen böyük şairlər Küçük bir arpadan yaratır gevher. Sararmış çəhrəmdə kuruyan yaşdan Çəktim divarıma çamurlu saman. Vücudum burada arpayla yaşar, Yüreğim orada hazinə saçır. Dünyada boşuna keçmedi ömrüm, Yeməkdən, içməkdən başqa iş gördüm. Hər gecə bilgiyə qapı açmadan Başımı yastığa koymadım bir an. Kalbim qadın değıl, çəkməkdir, çəkmək, Meryem gəbi həmiledir, bəkirdir ancaq, Erkəgə gitməyə nə lüzum var, Onun öz taşından ateşi çıkar. Bu bəkir sözləri düşüncə ilə Olduqca zordur gətirmək ele. Bəkir söz bulunca yontulur yürek. Hərkesin işi mi incə söz demək? Bazıları saksıyı inci gəbi delər, Həməmdə kəndinə səsi hoş gəlir. Sən ləkin bir geniş səhrayı düşün Ki, səstən yırtılır boğaz büsbütün. Şəhlər damgasına altın vururkən, Öylə vur, kırılma kırılmayasın Yəhudi bəkirə bir altın etti, Bu işdən dükkanı yağmaya gitti. Hər meyvə yənmez incir adına, Zübeydə söylenmez hər dul qadına. İki Hintli gərsə Hint ülkesindən, Biri lider olur, biri yol kəsən. Bən təmizlədim bu gümüş suyunu, Ayırdım torpağın tozundan onu. Hurma gəbi olgunlaşmazsa, onu bil kəsən, Açamam yüzünü söz gəlininin.	Çünki dörd bəlişdə görmədim səbat, Dörd divar içində keçirdim həyat58. Hər arpa ki, atdım bu dəyirmanə, Bir inci yaratdım gövhər alana. Eşq olsun, söz düzən böyük şairlər Kiçik bir arpadan yaradır gövhər. Saralmış çöhrəmdə kuruyan yaşdan Çəkdim divarıma pəlcıqlı saman. Vücudum burada arpayla yaşar, Ürəyim orada xəzinə saçır. Dünyada boşuna keçmədi ömrüm, Yeməkdən, içməkdən başqa iş gördüm. Hər gecə biliyə qapı açmadan Başımı yastığa qoymadım bir an. Qəlbim qadın deyil, çəxməkdir, çəxmək, Məryəmtək boyludur, bəkirdir ancaq, Kişiyə gətməyə nə ehtiyac var, Onun öz daşından öz odu çıxar59. Bu bəkir sözləri düşüncə ilə Olduqca çətinədir gətirmək ələ. Bəkir söz tapınca yontulur ürək. Hər kəsin işimi incə söz demək? Çoxları saxsını incitək dələr, Həməmdə özünə səsi xoş gələr. Sən ləkin bir geniş səhranı düşün Ki, səsdən yırtılır boğaz büsbütün. Şəhlər sikkəsinə qızıl vururkən, Elə vur, qırılma qırılmayasın Yəhudi misləri qəlp qızıl etdi, Bu işdən dükkanı qərətə gətirdi. Hər meyvə yeyilməz əncir adına, Zübeydə deyilməz hər dul qadına. İki hindli gərsə hind ölkəsindən, Biri dərğa olar, biri yolkəsən. Mən təmizlədim bu gümüş suyunu, Ayırdım torpağın tozundan onu. Xurmatək dəyməzsə, onu bil yəqin, Açmaram yüzünü söz gəlininin.

Olgunlaşmamış bir meyve gördüğün zaman Ağacı sallasan, söylerler kalsan. Olgunlaşmamış incir ezməklə eldə yumuşar, Yiyince boğazı dərhal alır kan. Budakta vaktində gülersə çiçək, Ağacın meyvəsi bol olur, şüphəsiz. Çakıllı, çalılı olursa toprak, Yaramaz onda şən bir bina kurmaq. Sabırla erdiririm sona bu işi, Sabırsız bir işi görür mü kişi? Tahıldan bir fayda gəlirsə ele, Çiftçi de ekine başlar heveslə. Tahılın azalsa dəyəri, kıyməti, Çiftçi de bırakır işi, zahmeti. Destanı sevenler, şiiri duyanlar Nəğmələr dinləməyeli birçok zaman var. Yazmalı öyle bir uğurlu destan, Onda bir incelik duysun okuyan. Bildim ki, bu nakış beğenir dostlar, Verdim bu destanı yazmağa karar. Doğrular yanında var mıdır bundan Daha hoş çehrelili, sevimli destan? Başqa destanları arasan biraz, Milletlər yanında doğru sayılmaz. Kəskin kalemlərlə ciddi yazılan Bu destanda yoktur azıcık yalan. Kəskin kalemlərin gücüylə bugün Başqa destanlara olmuşdur üstün. Şahane şarapla dolmuş badesi, Kandırılmış "Şahların Şərəfnâmesi". Eski söz ustası, o Tunuslu şair Söz gəlinlərini süsledi bir bir. Dizdi destanlara çox inci, gevher, Yine de kaldı çox bakirə sözlər. Yazsaydı tarixdə bütün olanı, Çox uzun sürərdi onun destanı. Sevmədiklərinə etmədi hörmət	Dəyməmiş bir meyvə gördüyün zaman Ağacı tərətsən, dəyərlər kalsan. Kal əncir əzməklə əldə yumşalır, Yedikdə boğazı dərhal qan alır. Budaqda vaxtında gülərsə çiçək, Ağacın meyvəsi bol olur, bişəkk. Çınqıllıq, kol-kosluq olursa torpaq, Yaramaz onda şən bir bina qurmaq. Vüqarla vuraram başa bu işi, Vüqarsız bir işi görərmə kişi? Taxıldan bir fayda gəlirsə ələ, Əkinçi əkinə başlar həvəslə. Taxılın azalsa qədri, qiyməti, Əkinçi buraxar işi, zəhməti. Dastanı sevənlər, şəri duyanlar Nəğmələr dinləmir bir çox zaman var. Yazmalı elə bir uğurlu dastan, Onda bir incəlik duysun oxuyan. Bildim ki, bu naxış bəyənər dostlar, Verdim bu dastanı yazmağa qərar. Doğrular yanında varmıdır bundan Daha xoş simalı, sevimli dastan? Başqa dastanları arasan bir az, Millətlər yanında doğru sayılmaz. Kəskin qələmlərlə ciddi yazılan Bu dastanda yoxdur azacıq yalan. Kəskin qələmlərin gücüylə bu gün Başqa dastanlara olmuşdur üstün. Şahanə şərəblə dolmuş badəsi, Aldanmış "Şahların Şərəfnaməsi". Köhnə söz ustası, o tuslu şair Söz gəlinlərini bəzədi bir-bir. Düzdü dastanlara çox inci, gövhər, Yenə də qaldı çox bakirə sözlər. Yazsaydı tarixdə bütün olanı, Çox uzun sürərdi onun dastanı. Sevmədiklərinə etmədi hörmət

Beğendiklerine göstərdi rəğbət. Dostlara o paydan ayırdı biraz, Helvayı gizlice yemek yaramaz. Nizami bu ipe dizerken gevher, Kaleməndən silindi kəlmə görənler. Hangi bir inciye keçirdi ələ, Onları tarttı öz söz tartışıyla. Uğurla yüceltti "Şərəf name"yi, Eskiye bununla eyledi yeni. HIZIR'IN NİZAMİ'YE TALİMİ Ey səki, amandır, ver pəmbə şərap, Eylə bən sarhoşu o meylə harap. O harabelikdə koparayım fəğan, Harabat halkını çağırayım buradan. Küçücük kulakla duyamayan Bir sirri bana Hızır öğretti dün. Ey tədbirlərimə has kölə olan, Söz kədəhlərindən tadımlıq alan. Süsən gibi köləlik yılını atan, Dirilik suyundan rutubət tutan, İşittim şahları nəzma çekerek, Sözlər yaradırsın akıcı su gibi. Dəğersiz sözlərdən uzaq ol biraz, Eğri pərdələrdə çalğı çalınmaz. En incə sözlər bul, olasan dilbər, Görünce beğənsin söz beğənənler. Şübhəsiz hoştur hər dəneyimli şahsa: En çirkin bir yüzü görməkdənsə Ejdərhalar saldırsın ona, Ya müdhiş bir timsah çəksin kamına. Geçmişlər söyleyeni eyləmə təkrar, İnciyə, bax, iki dəlik açmazlar. Ancak sözü sözə bağlamaq için	Bəyəndiklərinə göstərdi rəğbət. Dostlara o paydan ayırdı bir az, Halvanı təklidə yemək yaramaz. Nizami bu sapa düzərkən gövhər, Qələmdən silindi qələm görənlər60. Hansı bir incini keçirdi ələ, Onları çəkdi öz söz çəkisiylə. Uğurla ucalttı "Şərəfnamə"ni, Köhnəni bununla eylədi yeni. XIZRIN NİZAMİYƏ TƏLİMİ Ey saqi, amandır, ver gülgün şərab, Eylə mən sərxoşu o meylə xərab! O xərabəlikdə qoparım fəğan, Xərabət əhlini səsləyim burdan. Cismani qulaqla duya bilməyən Bir sirri mənə Xızr öyrətdi dünən. Ey tədbirlərimə xas bəndə olan, Söz qədəhlərimdən dadımlıq alan. Süsəntək bəndəlik ilini atan, Dirilik suyundan rütubət tutan, Eşitdim şahları nəzmə çekərək, Sözlər yaradırsan axıcı sutək. Dəyərsiz sözlərdən uzaq ol bir az, Əyri pərdələrdə çalğı çalınmaz. Ən incə sözlər tap, olasan dilbər, Görünce bəyənsin söz bəyənenlər. Şübhəsiz xoşdur hər sınaqlı şəxsə: Ən çirkin bir üzü görməkdən isə Ədəhələr hücum etsinlər ona, Ya müdhiş bir nəhəng çəksin kamına. Keçmişlər deyəni ələmə təkrar, İnciyə, bax, iki dəlik açmazlar. Ancaq sözü sözə bağlamaq üçün

Bazen, ayıp olmaz, təkrar da mümkün. En yeni ustasın sen bu sanatta, Eskilər izindən gitmə elbette. Sen de ki, bakir söz hazinesi var, Dul sözə dokunmaq ne işə yarar? Darılma: "Bu avı vurmadım" diye, Zamanında ona da tek sensin sahip.	Bəzən, nə eybi var, təkrar da mümkün. Ən yeni ustasan sən bu sənətdə, Köhnələr izində getmə, əlbəttə. Səndə ki bakir söz xəzinəsi var, Dul sözə əl atmaq nəyinə yarar? Darılma: "Bu ovu vurmadım" deyə, Vaxtında ona da tək sənənsən yiyə.

Kolay yaratılmaz taştan cevahir, Onu taştan almaq kolay değildir. Her şey parça parça olunca böylə, Sert yerden çıxar çox zorlukla. Cevahir asudə bulunmaz, şüphəsiz, Her gümüş goncada saf olsun gerek. Kuruda, dənizdə kim çəkse zahmet, Balıqdan dürr alır, öküzdən servet. Gümüş küp, ya altın testi istesen, İraq torpağından uzak gitmə sen. Rey'dən Cənd, Dehistan, Horezm'e kadar Yoxdur sel izindən başqa bir eser. Buxaralı, Gilek, Kürt və Hazarlı Bir parça ekmeği tutmuş dörd elle. Başqa ot yeşerməz Mazandaran'da, Dikenli çalılık yeşerir onda. Tek iki şey çıxar Mazandaran'dan: Biri dev, öteki dev kılık insan. Yaşasın kalp açan sevimli İraq, Ondan şiirin sesi yüksəlmiş ancak. Kokulu çiçəklər atınca hicab, O güldən İraq'ta çəkilir gül suyu. Ey sanat elçisi, önerim budur, Dünyayı yel gibi dolaşma, otur. Cevahir yontmaya al keskin keser, Söz gəlinlərinə saç yemiş, şeker. Gevher kaz İskender madenlərindən, Gevheri İskender alacaq sendən. Gevhere müştəri çıxar hükümdar, Dünyada çabucak dileğın parlar.	Asan yaradılmaz daşda cəvahir, Onu daşdan almaq asan deyildir. Hər şey parça-parça olunca belə, Bərk yerdən çıxar çox çətinlik ilə. Cəvahir asudə tapılmaz, bişəkk, Hər gümüş butada saflansın gərək. Quruda, dənizdə kim çəksə zəhmət, Balıqdan dürr alar, öküzdən sərvət⁶¹. Gümüş küp, ya qızıl bir test istəsən, İraq torpağından uzaq getmə sən⁶². Rey'dən Cənd, Dehistan, Xarəzmə qədər Yoxdur sel izindən başqa bir əsər. Buxaralı, gilək, kürd və xəzərli Bir parça çörəyi tutmuş dörd əlli. Başqa ot göyərməz Mazandaranda, Tikanlı qanqallar göyərir onda. Tək iki şey çıxar Mazandarandan: Biri div, o biri divqılıq insan. Yaşasın qəlb açan sevimli İraq, Ondan şerin səsi ucalmış ancaq. Ətirli çiçəklər atınca Hicab, O güldən İraqda çəkilir güləb. Ey sənət qasidi, məsləhət budur, Dünyanı yel kimi dolaşma, otur. Cəvahir yonmağa al kəskin kəsər, Söz gəlinlərinə saç noğul, şəkər. Gövhər qaz İskəndər mədənlərindən, Gövhəri İskəndər alacaq səndən. Gövhərə müştəri çıxar cahandar, Dünyada tezliklə diləyın parlar.

Kapına fəyatla gəlsə müştəri, Bırakma, sat onu, göndərmə geri. Dənizlər sultanı əlsə bir gəvher, Her taşa bir gəmi cəvahir verir. Hazine saklama böylə dənizdən, Ondan dürr alaraq, cəvahir ver sən. Ol dürrüst arabulucu, düzəlsin hər iş, Ortada nə kebab yansın, nə də şiş. Hızır'ın sözlərini işitincə bən,	Qapına qiymətlə gəlsə müştəri, Buraxma, sat ona, qaytarma geri. Dənizlər sultanı əlsə bir gövhər, Hər daşa bir gəmi cəvahir verər. Xəzinə gizlətmə belə dənizdən, Ondan dürr alaraq, cəvahir ver sən. Ol doğru miyançı, düzəlsin hər iş, Ortada nə kabab yansın, nə də şiş. Xızrın sözlərini eşidincə mən,

Beynimde bir hayal doğdu yeniden. Kalbimde yer tuttu, kabuldür, diye, Yürekten doğan söz kalbe hoş gelir. Bana bu saf ögüt eser edince, İnciyə dil açtım inceden ince. Yaratmaq fikriylə yeni “Şahnâme”, Açtım hər şivədən büyük hengame. O ilgiçəkici efsanelərdən Şahların adına kıta çəkərək Zihnimdə hər ayna parlattımsa ben İskender hayali keçti önümdən. Boş bakma sen buna, yüce Şehriyar Həm kılıç vurandır, həm də hükümdar. Halk ona taht-taç sahibi söyler, Ülkələr fatihi büyük cihangir. Veziri həkim bir şahıs olduğundan Ona da hikmetdən yazıldı ferman. Bakanlar görünce onu din düşkünü, Ona da peyğəmbər adı verdilər. Bilenlər ektiği üç tohumdan ben Bir ağac ekerim həm yüksək, həm şen. Öncə söz açarım padşahlığından, Cihangirliyini ederim ilan. Hikmetli bezekli söz yazarım ben, Eski tarixləri tazələrım ben. Çalarım kapını peyğəmbərliyə, Tanrı da beğənmiş “peyğəmbər” diye. Üç kapı yaptım, üç hazine demək,	Beynimdə bir xəyal doğdu yenidən. Qəlbimdə yer tutdu, qəbuldur, deyə, Ürəkdən doğan söz yatar ürəyə. Mənə bu saf öyüd əsər edincə, İnciyə dil açdım incədən-incə. Yaratmaq fikriylə yeni "Şahnamə", Açdım hər şivədən böyük həngamə. O heyvət verici əfsanələrdən Şahların adına qitə çəkirkən Zehnimdə hər güzgü parlatdımsa mən İskəndər xəyalı keçdi önümdən. Boş baxma sən buna, uca şəhriyar Həm qılınc vurandır, həm də tacidar. Xalq ona taxt-tac sahibi deyir, Ölkələr fəth böyük cahangir. Vəziri həkim bir şəxs olduğundan Ona da hikmətdən yazıldı fərman. Baxanlar görünce onu dinpərvər, Ona da peyğəmbər adı verdilər. Bilənlər əkdiki üç toxumdan mən Bir ağac əkərəm həm uca, həm şən⁶³. Öncə söz açaram padşahlığından, Cahangirliyini edərəm elan. Hikmətlə bəzəkli söz yazaram mən, Köhnə tarixləri tazalaram mən. Döyərəm qapını peyğəmbərliyə, Tanrı da bəyənmiş "peyğəmbər" deyə. Üç qapı tikdim, üç xəzinə demək,
Verdim hər kapıda ayrıca emək. Üç kapı, ya bu üç inciylə yinə Dökerim dünyaya ağır hazine. Vururum öyle renk, öyle bir zivər, Bütün ölkələrdən ışığı gelir. Defterlər topladım inciden parlaq, Yazıktır üstünə çöksün toz, toprak. Bir devlet sarayı göstərin bari, Vurayım divarına bu naxışları. Bu naxışlarımla durduqca devran, Kurtarın onu bu dünya tozundan. Şiirimlə yaratayım öyle bir destan,	Çəkdim hər qapıda ayrıca əmək⁶⁴. Üç qapı, ya bu üç inciylə yenə Tökərəm dünyaya ağır xəzinə. Vuraram elə rəng, elə bir zivər, Bütün ölkələrdən işığı gələr. Dəftərlər topladım incidən parlaq, Hayıfdır üstünə çöksün toz, torpaq. Bir dövlət sarayı göstərin bari, Vurum divarına bu naxışları. Bu naxışlarımla durduqca dövran, Qurtarın onu bu dünya tozundan. Şerimlə yaradım elə bir dastan,

Ebedi həyata yaratsın imkan. Adını naməmlə edərim yüce, Adıyla yaşayayım dünya durunca. Bu tahttan yapayım öyle oturmaq, Onun için olsun bir ebedi otak. Adına bağlayayım öyle nakışlar, Devran döndükçe kalsın bər karar. Zihnindən silməsin onu bu felek, Yıkamasın, bozmasın yağmur və rüzgâr. Bu şərtlə dünyada tutunca aram, Başını günəşə, aya yüceltsem, Bana da kurulsun öyle bir sofra, Başım ölçüsündə verilsin küləh. Işıq günəşdən mümkündür almaq, Bu işdən gölgenin yolu çox uzak. Kargaya güvercin olur mu şikar, Bu avı padişahın el kuşu avlar. Nizami işidir incə söz dizmək, İncilər yaratmaq ona yarar gibi. Vurur bu nameyə öyle nakışlar, Bu nakış hər kalbə ışıq bağışlar. Dostların kalbine nur damlar ondan, Düşmanın gözündən qaçsın hər zaman. Bülbül gibi ötsə də düşmanın sesi, Kalbini delen bir oktur tanesi.	Əbədi həyata yaratsın imkan. Adını naməmlə edərəm uca, Adıyla yaşayım dünya durunca. Bu taxtdan sazlayım elə oturmaq, Onunçun olsun bir əbədi otaq. Adına bağlayım elə naxışlar, Dövrən dövr etdikcə qalsın bərqərar. Zəhnindən silməsin onu bu fələk, Yumasın, pozmasın yağış və külək. Bu şərtlə dünyada tutunca aram, Başını günəşə, aya ucaltsam, Mənə də qurulsun elə bir dəsgah, Başım ölçüsündə verilsin küləh. Işıq günəşdən mümkündür almaq, Bu işdən kölgənin yolu çox uzaq. Qarğaya göyərçin olarmı şikar, Bu ovu padşahın əl quşu ovlar. Nizami işidir incə söz düzmək, İncilər yaratmaq ona yarar tək. Vurur bu naməyə elə naxışlar, Bu naxış hər qəlbə ışıq bağışlar. Dostların qəlbinə nur damar ondan, Düşmənin gözündən qaçsın hər zaman. Bülbültək ötsə də düşmənin səsi, Qəlbini dələn bir oxdur tənəsi.

Ben bu destanıma süslerken, Öz yüce tanrımdan istedim yardım. Versin destanıma azizlik, şöhrət, Aziz tutanlara göstərsin şefkat. Açsın bu naməmə öyle kol kanat, O faldan doğsun ən uğurlu həyat. Yürekten sevinisin hər bir okuyan, Zevk alsın fikrimi derindən duyan. Her kalbi kırığa yeni can olsun. Her ağır dertliyə yardımcı olsun. Her hasta yüreğe göstərsin şefkat, Her bağlı kapıyı açsın bu sanat. Okumak istərsən aciz bir kişi, Hak olsun ona bu dilekte rehber.	Mən bu dastanıma vurarkən bəzək, Öz ulu tanrımdan istədim kömək. Versin dastanıma əzizlik, şöhrət, Əziz tutanlara göstərim şəfqət. Açsın bu naməmə elə qol-qanad, O faldan doğsun ən uğurlu həyat. Ürəkdən sevinisin hər bir oxuyan, Zövq alsın fikrimi dərinədən duyan. Hər qəlbi kırığa yeni can olsun. Hər ağır dərddiyə əl tutan olsun. Hər xəstə ürəyə göstərsin şəfqət, Hər bağlı qapını açsın bu sənət. Oxumaq istərsə aciz bir nəfər, Haqq olsun ona bu diləkdə rəhbər.

Eline alsa her ümitsiz kimse, Her dilek, her ümit gülsün o şahsa. Her dilek istədim, verdi, çox şükür, Öz yüce tanrıma ettim təşəkkür. Bu name mübarək olacaq, şüphəsiz. Şahın meclisində olsa mübarək. NUSRETEDDİN EBUBEKİR PADİŞAHIN METHİ Yakuta benzeyən suyu, saki, kalk, Bu yakut yağdıran kadehe doldur. Bu saksı cama mey hayat akıtır, Onun reyhanının öz torpağıdır. Ey yüce günəş, kalk, bayrağını aç, Ey nazlı bulut, kokulu koku saç. Gürle, ey yıldırım, şahın davulu gibi, Tan dudağı gibi gül, gül, ey şimşək. Sen de saf katranı yağdır, ey bulut, Ey sedef, katranı kucağında tut. Ey inci, bir görün söz denizindən	Əlinə alsa hər ümitsiz kimsə, Hər dilək, hər ümid gülsün o şəxsə. Hər dilək istədim, verdi, çox şükür, Öz uca tanrıma etdim təşəkkür. Bu namə mübarək olacaq, bişəkk. Şahın məclisində olsa mübarək⁶⁵. NÜSRƏTƏDDİN ƏBUBƏKR PADŞAHIN TƏRİFİ Yaquta bənzəyən suyu, saqi, dur, Bu yaqut yağdıran qədəhə doludur. Bu saxsı cama mey həyat axıdır, Onun reyhanının öz torpağıdır⁶⁶. Ey uca günəş, dur, bayrağını aç, Ey xuraman bulud, müşkin ətir saç. Gurla, ey ildırım, şahın təblitək, Dan dodağı kimi gül, gül, ey şimşək. Sən də saf qətrəni yağdır, ey bulud, Ey sədəf, qətrəni qucağında tut. Ey inci, üzə çıx söz dənizindən

Sultanın tacında git eyle mesken. Şah ki, yüksəlməyi hep eder arzu, Sana şanlı taçtır yolunun tozu. İskender kurduğu devlet, azamet, Ona verilmiştir şimdi de şevket. Yerlere, göklere odur can veren, Büyük cihangirdir, düşman deviren. Mağripdə mertlikdə hökmü revandır, Maşriqə hünərle o kədrə handır. Cihan pehlivandır, Nusretəddin'dir, Hökmü düşmənlərlə kılıc gibidir. Düşmənlər son düşünən, ürəyində kin, İstiqbal görəndir, lakabı Bəşkin. Kılıc sahibidir, taç verən şahdır, Üç nöbet vurandır, beşə sığınaktır. Atını Rüstəmlər üstünə sürər, Həm tahtı süslər, həm də taç verir. Adətdir, dünyanın yüce şahları Hazineyə demirdən vurur anahtarı. Bunun gibi kılıçtan hazinesi var,	Sultanın tacında get elə məskən⁶⁷. Şah ki, yüksəlməni eyləyir arzu, Sənə şanlı tacdır yolunun tozu. İskəndər qurduğu dövlət, əzəmət, Ona verilmişdir indi o şövkət. Yerlərə, göylərə odur can verən, Böyük cahangirdir, düşmənlər devirən. Məğribdə mərdlikdə hökmü rəvandır, Məşriqdə hünərlə o qədər xandır. Cahan pəhləvandır, Nüsrətəddindir, Hökmü düşmənlərə qılınc təkindir. Düşmənlər son düşünən, ürəyində kin, İstiqbal görəndir, ləqəbi Bəşkin⁶⁸. Qılınc sahibidir, tac verən şahdır, Üç növbət vurandır, beşə pənahdır⁶⁹. Atını Rüstəmlər üstünə sürər, Həm taxtı bəzəyər, həm də tac verər. Adətdir, dünyanın ulu şahları Xəznəyə dəmirdən vurur açarı. Bunun tək qılıncdan xəzinəsi var,

Demirdir hazinesi, altındır anahtar. Fırat gibi səmimi bir dostluğu var, Nil kimi düşməni dənizdə boğar. Günəşə düşürsə o öz gölgəsini, Suyuyla söndürür atəş çeşməsini. Bir nəzar kılsa o yeni hilalə, Dolunay olup o da erer kemalə. Onun bəxşişini sayan bir kişi Nə qədər ömrü var ona şükreder. Ona şükretməklə nımeti artar, Böylə nımet verən, söylə, nərde var? Fələk kimi hərkeşlə girsə meydana, Atar qalxanını torpaqtək suya. Savaşda buluttur, öylə ki, kükrər Dağların başını kılıçla sökər. Meydanda açtığı hünərler ki, var, Nə Rüstəm göstərmiş, nə İsfəndiyar	Dəmədir xəznəsi, qızıldır açar. Fəratək səmimi bir dostluğu var, Nil kimi düşməni gizlində boğar7. Günəşə salsa o öz kölgəsini, Suyuyla söndürər od çeşməsini. Bir nəzər salsa o yeni hilalə, Bədirlənib o da yetər kəmalə. Onun bəxşişini sayan bir nəfər Nə qədər ömrü var ona şükr edər. Ona şükr etməklə nıməti artar, Belə nımət verən, söylə, harda var? Fələktək hər kəslə girsə meydana, Atar qalxanını torpaqtək suya71. Döyüşdə buluddur, elə ki, kükrər Dağların başını qılıncla sökər. Meydanda açdığı hünərlər ki, var, Nə Rüstəm göstərmiş, nə İsfəndiyar

Bahtiyar bir həyat başladı yerdə Bu günəş doğan səbahta. Altında bəyaz at geçsə hər yerdən. Ayağı dəğdiyi yer olur gülşən. Hangi bir kaledə parlatmış dizgin, Düğümü açmışdır pergel hattından. Her şəhrə hünərle zafer çalmış, Karun sərvətini elinə almış. Bayrağı kaleye diktiği zaman, Beyinin başını asmış kaleden. Herkeste insanlıq bir tabiətdir, Bu başqa insandır, başqa yaradılıştır. Bildiyim ən adlı, namlı kimsələr Bu insanlığına təşəkkür eder. Geniş ihsanı var, yüce şevketi, Kandırılmış dünyanın veliniməti. Canlansa bir ölü, kalksa məzardan, Şəhri, bazarı tutar həyəcan. Bin: Ölü canlansa ədalətiylə, Düşmənin yüregi düzəlməz hələ. İsa kimi nə qədər ölü diriltti, Bu gözəl əhlaqla xalqı kul etdi.	Bəxtiyar bir həyat başladı yerdə Bu günəş anadan doğan səhərdə. Altında ağ atı keçsə hər yerdən. Ayağı dəydiyi yer olur gülşən. Hansı bir qələdə parlatmış yüyən, Düyümü açmışdır pərgar xəttindən. Hər şəhrə hünərlə qələbə çalmış, Qarun sərvətini əlinə almış72. Bayrağı qələyə sancdığı zaman Bəyinin başını asmış qaladan. Hamıda insanlıq bir təbiətdir, Bu başqa insandır, başqa xilqətdir. Bildiyim ən adlı, sanlı kimsələr Bu insanlığına təşəkkür edər. Geniş ehsanı var, uca şövketi, Aldanmış dünyanın veliniməti, Dirilsə bir ölü, qalxsə məzardan, Şəhəri, bazarı tutar həyəcan. Min: ölü dirilsə ədalətilə, Düşmənin ürəyi düzəlməz hələ. İsatək nə qədər ölü diriltti, Bu gözəl əxlaqla xalqı qul etdi.

Gevher Medine gibi dağılan dünya Bu günəşlə buldu hayat və ziya. Yer cəhennəm idi-ne iş, ne tarla, Bir cənnət olmuştu bu gənc baharla. Hər yeni nimətdən dağıtır halka, Niməti çay gibi akıtır halka. İyilik arkasından gitse hər zaman İyinin adını unutmaz cihan. Demiyorum denizdir yüce görkəmin, Bir maden kadar var ağır kıymətin. Şahın da sarayı günəş gibidir, Maşrık'tan Mağrib'e uzatmış bir ip. Cənnəti tutmuşsa tuba ağacı, Hər budak olmuşsa bir kəsirin tacı, İhsanı Şərq ilə Qərbə kök salmış,	Gövhər mədənitək dağılan dünya Bu günəşlə tapdı həyat və ziya. Yer cəhənnəm idi - nə iş, nə tarla, Bir cənnət olmuşdu bu gənc baharla. Hər yeni nemətdən dağıdır xalqa, Neməti çay kimi axıdır xalqa. Yaxşılıq ardınca getsə hər zaman Yaxşının adını unutmaz cahan. Demirəm dənizdir uca şövkətin, Bir mədən qədər var ağır qiymətin. Şahın da sarayı günəş kimidir, Məşriqdən məğribə uzatmış kəndir. Cənnəti tutmuşsa tuba ağacı, Hər budaq olmuşsa bir qəsrin tacı, Ehsanı Şərq ilə Qərbə kök salmış,

Her ev sofrasından bir nimet almış. Adı Keyhüsrev ile olmuş beraber, Nesebi yücedir Keykubat kadar. Atını hangi bir sahraya sürmüş, Her kangal otu etəgi eşrefi bulmuş. Yer, hazinesinden bir çuval dikmiş, Hayrı zer toplamış, yasemin gümüş. Hangi hazineyi açıp arasan, Onun sikkəsindən bulunur nişan. Taç ile başını yüceltmış fəlek, Başında bu tacı olsun mübarək. Dünyanın Hızır'ısın, İskender'isin, Həm mülkün, həm həyat suyun var, alkış. Fəthətin İskender gibi dünyayı, Hızır gibi doğrulttun yoldan çıxanı. Her şeyin yücedir yüce adın gibi, Yalnız bir şeyin yok-benzerin yok demək. Aslanlar avına çıktığın zaman Bir okla edərsin iki av nişan. Fillerle savaşa atınca kement, Kannuc'un şahını edərsin fil bent. Aslan gür avlasa sen olsan orda, Ne ki aslan, avlarsın Behram Gür'ü de. Kim eğmez başını, emretsen:"Eğil!"	Hər ev süfrəsindən bir nemət almış. Adı Keyxosrovla olmuş bərabər, Nəsəbi ucadır Keyqubad qədər. Atını hansı bir səhraya çapmış, Hər qanqal ətəyi əşrəfi tapmış. Yer, xəzinəsindən bir çuval tikmiş, Xeyri zər toplamış, yasəmən gümüş⁷³. Hansı xəzinəni açıb axtarsan, Onun sikkəsindən tapılar nişan. Tac ilə başını ucaltmış fələk, Başında bu tacı olsun mübarək. Dünyanın Xızrısın, İskəndərisən, Həm mülkün, həm həyat suyun var, əhsən. Fəth etdin İskəndər kimi dünyanı, Xızrtək doğrultdun yoldan azanı. Hər şeyin ucadır uca adıntək, Yalnız bir şeyin yox - tayın yox demək. Aslanlar ovuna çıxdığın zaman Bir oxla edərsən iki ov nişan. Fillərlə döyüşdə atınca kəmənd, Qənnucun şahını edərsən filbənd⁷⁴. Şir gur ovlayanda sən olsan orda, Nə ki şir, ovlarsan Bəhram Guru da. Kim əyməz başını, əmr etsən: "Əyil!"

Hangi devlettir ki, elində değıl? Sen at oynatırken, mağrur boyunlar- Eyer kayışı gibi yumuşar onlar. İki şahıs emindir, sen kahrederken: Bir sana kul olan, bir boyun eğen. Düşman özür dilese sen bağışlarsın, Bu metin antlaşmaya kul olmuş devran. Dünyanın başına döndü rüzgâr, Altı şahtan kalmış altı hatıra. Keyumers padişahdan tacıdır nişan, Cəmşit'ten bir kılıç, taht Feridun'dan, Camı Keyhüsrev'den kalmış hatıra, Yıldızlar sırrını eder aşikar.	Hansı dövlətdir ki, əlində deyil? Sən at oynadarkən, mağrur boyunlar - Yəhər qayıştək yumşalar onlar. İki şəxs əmindir, sən qəhr edərkən: Bir sənə qul olan, bir boyun əyən. Düşmənin üzr istəsə sən bağışlarsan, Bu mətin əhdinə qul olmuş dövrən. Dünyanın başına döndü ruzigar, Altı şahdan qalmış altı yadigar. Kəyümərs padşahdan tacıdır nişan, Cəmşiddən bir qılınc, taxt Firidundan, Camı Keyxosrovdan qalmış yadigar, Ulduzlar sirrini edər aşikar.

En parlak bir ayna, şəffaf bir gevher Kurarak, hatıra brakmış İskender. Laldən dizilən o parlak yüzük, Süleyman mührüylə ışıqlı yüzük. Saydığım altı şey mahsustur sana, Adında altı harf şahittir buna. Sende bundan başqa altı huy var. Bunlarla olursun daim bahtiyar: Birinci-açıktır hazinen her an, İstemesələr de edersin ihsan. İkinci-keremin hesaba gelmez, Hakkını bilenden almazsın kisas. Üçüncü-şəfkatle alırsın yürek, Her zaman mazluma edersin yardım. Dördüncü-dikmişsin göklərə bayraq, Bir ordu yenərsin tek başına ancak. Beşinci - günahkar olsa pişman, Suçundan keçərsin onun her zaman. Altıncı-metindir verdiğin karar, Unutkan değılsin, güzel vefan var. Bezeğindir senin bu altı huy, Senden ayrılmasın bu altı huy. İki tarlan gerek ölkə kurmakta, Hazine toplamakta, av vurmakta. İki yılan gerek sana onlardan: Biri devlet, biri hazine koruyan.	Ən parlaq bir güzgülə, şəffaf bir gövhər Quraraq, yadigar qoymuş İskəndər. Ləldən düzülən o parlaq üzük, Süleyman möhrüylə çil-çıraq üzük. Saydığım altı şey məxsusdur sana, Adında altı hərf şahiddir buna⁷⁵. Səndə bundan başqa altı xislət var. Bunlarla olarsan daim bəxtiyar: Birinci - açıqdır xəzinənin hər an, İstəməsələr də edərsən ehsan. İkinci - kərəmin hesaba gəlməz, Haqqını biləndən almazsan əvəz. Üçüncü - şəfqətlə alarsan ürək, Hər zaman məzluma edərsən kömək. Dördüncü - taxmısan göylərə bayraq, Bir ordu yenərsən təklikdə ancaq. Beşinci - günahkar olsa peşiman. Suçundan keçərsən onun hər zaman. Altıncı - mətindir verdiyin qərar, Unudan deyilsən, gözəl vəfan var. Bəzəyindir sənənin bu altı cəhət, Səndən ayrılmasın bu altı xislət. İki tərlan gərək ölkə qurmaqda, Xəzinə yığmaqda, şikər vurmaqda. İki ilan gərək sənə, onlardan: Biri dövlət, biri xəznə qoruyan.

PADİŞAHA HİTAP Yedi gök altında, ey dünya şahı, Beşinci ülkenin sensin sığınağı. Emrinde bu kadar ülke, şehir var, Kapında sütundur saraylı şahlar. Her gece göklerde dolanır kamer, Senin çırağına gelip yağ döker. Güneş de başında tacı, her sabah.	PADŞAHA XİTAB Yeddi göy altında, ey dünya şahı, Beşinci ölkənin sənsən pənahı⁷⁶. Əmrində bu qədər ölkə, şəhər var, Qapında sütundur saraylı şahlar. Hər gecə göylərdə dolanar qəmər, Sənin çırağına gəlib yağ tökər. Günəş də başında tacı, hər səhər.

Tahtının önündə kölelik eder. Sana bu şahlığı bahşeden kimse Vermiştir canın ne istemişse. Şahlık et, verilmiş sana ülkeler, Yardım et, halklara adalet göster. Sinek kanadını kırmasın tarlan, Fil de karıncaya vermesin ziyan. Allaha bin şükür, bin şükür, elbet, Şahta yazdığımдан çoktur adalet. Şahtan bir dileğim var benim ancak, Benim destanıma nazar kılarak, Sönük bir efsane verirse artık, Üstüne ne gölge etsin, ne ışık. Rast gelse dalgalı ince, gevhere, Başımı yüceltsin yüce göklere. Bu "Şerefnâme"de dünya sırrından Çok hazine anahtarı saklamışım ben. Her kimin elinde olsa bu anahtar, Birçok hazineler, tılsımlar açar, O gizli hazineyi açamazsa, Verir altın anahtar şenlik o şahsa. Bilirsin, bu yarım yonulmuş gevher Koynunda saklamış ne hazineler? Bu gevher yontmağım seninle şendir, Aferin deməğim sana sendendir. Akıl ki, gökleri indirir yere, Aferin söyler bu aferinlere. Şahtan alınmıştır böyle bir emir: "Adıma bir nakış bağla, ey şair!" Şahın sözlerinden ilham alarak, Akla, şuura sağlam tutunarak,	Taxtının önündə köləlik edər. Sənə bu şahlığı bəxş edən kimsə Vermişdir ürəyin nə istəmişsə. Şahlıq et, verilmiş sənə ölkələr, Kömək ol, xalqlara ədalət göstər. Çibin qanadını qırmasın tərlan, Fil də qarışqaya verməsin ziyan. Allaha min şükür, min şükür, əlbət, Şahda yazdığımдан çoxdur ədalət. Şahdan bir diləyim var mənim ancaq, Mənim dastanıma nəzər salaraq, Sönük bir əfsanə verərsə artıq, Üstünə nə kölgə salsın, nə işıq. Rast gəlsə dalğalı incə, gövhərə, Başımı ucaltsın uca göylərə. Bu "Şərəfnamə"də dünya sirrindən Çox xəznə açarı gizlətmışəm mən. Hər kimin əlində olsa bu açar, Bir çox xəzinələr, tilsimlər açar, O gizli xəznəni açə bilməsə, Verər qızıl açar şənlik o şəxsə⁷⁷. Bilirsən, bu yarım yonulmuş gövhər Qoynunda gizlətmış nə xəzinələr? Bu gövhər yonmağım səninlə şəndir, Afərin deməyim sənə səndəndir. Ağıl ki, göyləri endirər yerə, Afərin söylər bu afərinlərə. Şahdan alınmışdır belə bir əmr: "Adıma bir naxış bağla, ey şair!" Şahın sözlərindən ilham alaraq, Ağıla, şüura bərk sarılaraq,

Vereyim bu geline öyle yaraşık, Şahin meclisini kapsasın ışıq! Ona bu şuh gelin olsun bir cariyə, Mecliste, dünyada tutulsun aziz. Dünyayı parlatan çıra ne kadar Yakını, uzağı nur ilə süsler	Vurum bu gəlinə elə yaraşiq, Şahın məclisini bürüsün işiq! Ona bu şux gəlin olsun bir kəviz, Məclisdə, dünyada tutulsun əziz. Dünyanı parladan çırağ nə qədər Yaxını, uzağı nurilə bəzər

Dünyayı parlatsın şahın gül bağı, Gündüz meşale olsun, gece çirası. Ağzı karga gibi yırtılsın gerek, Yansın düşman dili çıra dili gibi. Yüce devlet gibi konsun ayvana, Nizami aferin okusun sana. DESTANIN HÜLASASI VE İSKENDER'İN CİHANGİRLİK TARİHİ Saki, gel ruhumu şenlendiren mey ver! Sarhoşluğu atmaya sabahken güc ver! Bu sabah şarabı kevsere dəgər, Helaldir içsem o mahşere kadar. İyiylə, kötüylə dolmuş rüzgâr, O iyi- kötüdən boynunda çox var. Her gece, gündüz bu nilgün perde Bin fitnə, bin oyun açar her yerdə. Benden de bir oyun yaşansa, inan, Onu da doğurmuş bu eski devran. Hayal gibi inceldim çark hilesindən, Nasıl oynamayayım hayal ilə ben? İsteyim: Perdeyi bütün boşaltmaq, Bir büyü hayali işletmək ancak. Bir hayal yaratayım bu nakıştan ben, Gəlməsin büyücü, cambaz elindən. Ben öylə başladım bu şuh destanı, Coşdurur sazımın səsi dünyayı. En doğru sözlər ki, uyandırır merak, Tarihtən onları bir-bir alaraq Dizdim destanıma, eser yarattım, Akla sığmayanı büsbütün attım. Seçtim hər dizimden bir inci, gevher, Vurdum bu gerdege yaraşık, ziver. Sağlam temel üstündə kurdum bir bina	Dünyanı parlatsın şahın gül bağı, Gündüz məşəl olsun, gecə çırağı. Ağzı qarğa kimi cırılısın gərək, Yansın düşməni dili çıraqla dilitək. Uca dövlət kimi qonsun eyvana, Nizami afərin oxusun sana. DASTANIN XÜLASƏSİ VƏ İSKƏNDƏRİN CAHANGİRLİK TARİXİ Saqi, gəl ruhumu şənlədən mey ver! Xumarı atmağa səhərkən hey ver! Bu səhər şarabı kövsərə dəyər, Halaldır içsəm o məhşərə qədər. Yaxşıyla, yamanla dolmuş ruzigar, O yaxşı-yamandan boynunda çox var. Hər gecə, gündüz bu niligün pərdə Min fitnə, min oyun açar hər yerdə. Məndən də bir oyun baş versə, inan, Onu da doğurmuş bu köhnə dövrən. Xəyaltək incəldim çərx hiyləsindən, Necə oynamayım xəyal ilə mən? İstəyim: pərdəni bütün boşaltmaq, Bir cadu xəyalı işletmək ancaq. Bir xəyal yaradım bu naxışdan mən, Gəlməsin cadugər, cambaz əlindən. Mən elə başladım bu şux dastanı, Coşdurur sazımın səsi dünyanı. Ən doğru sözlər ki, oyadır maraq, Tarixdən onları bir-bir alaraq Düzdüm dastanıma, əsər yaratdım, Ağla sığmayanı büsbütün atdım. Seçdim hər düzümdən bir inci, gövhər, Vurdum bu gərdəyə yaraşiq, zivər. Bərk təməl üstündə qurdum bir bina

Ki, zarar gəlməsin divarlarına. Sunumu, erteleməyi tutmayın noksan, Kusura mecburdur hər tarix yazan. Bu Çin ipeğinin nakış evində Mani'nin fırçası düşmüşdür bəndə. Destanı dizerken fikrim açıktı, Söz akıcı olsa da, yol dolambaçtı. İskender hakkında hiçbir eserde Malumat görmədim küçük bir yerdə. Sözlerle dolmuştu hazinə içi, Ancak bir nüsha bir dağınıq inci. Her eski nüshadan əsas alaraq, Onu öz şiirimlə süsledim ancak. En eski tarixi eserlərdən bən, Yahudi, Nesrani, Pehlevilərdən En incə sözləri əlimə aldım, Kabuğu ataraq, özünü aldım. Çəşitli sözlərdən topladım çox sözlər, Bunlardan dizildi yazdığım əsər. Saydığım dilləri genişçə bilən Saxlar öz dilini bənə kabahattən. Hangi bir pərdədə doğru söz gördüm, O sözün telini şiirimlə ördüm. Bu işdə hakikat arasan bir az, Nazımda hakikat arayamazsın. Şiirimdən atsaydım süslü elbiseyi, Azıcık zəhmətlə yazsaydım onu, Bu böyük fatihin sərvətinəndən Bir sayfa yazmaqla bitirərdim bən. Dünyayı dolaşan böyük İskəndər Yorulmaq bilmədən edirdi səfər. Dünyayı dolaşp dörd tərəfi gəzdi, Bilmədiyi mülkü fəth eyləməzdi. Hangi bir devlətə verdi nihayət, Padişah gələneğine göstərdi hürmət. Yalnız zərdüştlüğü qəbul etməmiş. Başqa adətlərə itaat etmiş.	Ki, ziyan dəyməsin divarlarına. Təqdimi, təxiri tutmayın nöqsan, Nöqsana məcburdur hər tarix yazan. Bu Çin ipəyinin naxış evində Maninin fırçası düşmüşdür bəndə⁷⁸. Dastanı düzərkən fikrim açıqdı, Söz səlis olsa da, yol dolaşıqdı. İskəndər haqqında heç bir əsərdə Məlumat görmədim yığcam bir yerdə. Sözlerle dolmuşdu xəzinə içi, Ancaq hər nüsxə bir dağınıq inci. Hər köhnə nüsxədən əsas alaraq, Onu öz şerimlə bəzədim ancaq. Ən qədim tarixi əsərlərdən mən, Yəhudi, nəsrani, pəhləvilərdən Ən incə sözləri əlimə saldım, Qabığı ataraq, məğzini aldım. Müxtəlif dillərdən yığdım çox sözlər, Bunlardan düzüldü yazdığım əsər. Saydığım dilləri ətraflı bilən Saxlar öz dilini mənə töhmətdən. Hansı bir pərdədə doğru söz gördüm, O sözün telini şerimlə hördüm. Bu işdə həqiqət arasan bir az, Nəzmdə həqiqət aramaq olmaz. Şerimdən atsaydım bəzəkli donu, Azacıq zəhmətlə yazsaydım onu, Bu böyük fəthin sərgüzəştindən Bir vərəq yazmaqla bitirərdim mən. Dünyanı dolaşan böyük İskəndər Yorulmaq bilmədən edirdi səfər. Dünyanı dolaşp dörd yanı gəzdi, Bilmədiyi mülkü fəth eyləməzdi. Hansı bir dövlətə verdi nəhayət, Kəyan adətinə göstərdi hörmət. Yalnız zərdüştlüyü qəbul etməmiş. Başqa adətlərə etdi pərəstiş.

Dünyada ilk önce o ziynet kurdu, Yunan'da sikkəyi altından vurdu. İskender emriyle vermiş her kuyumcu, Altının suyuyla gümüşə ziver. Farsçadan her eser geçmiş elinə, Tərcümə etdirmiş Yunan dilinə. Kapıda üç nöbet davul çaldırmaq İskender devrindən kalmışdır ancak. Yıldız aynasıyla o böyük Sezar Karanlıq içindən çıxardı gevher. Sildi kargaşayı, eski dünyadan. Taht aldı, taç aldı yaşlı Dara'dan. Hint'in sevdasını, Rus safrasını Silərek parlattı şən dünyasını. Fikri bir aynadır Çinlilər için. Odur Keyhüsrev'in tahtına üstün, Ömründən keçərkən tam yirmi yıl Şahlığa yüksəkdən çaldırdı davul. Yirmi yediyə gəlincə yaşı Peygəmbər olaraq, yüksəldi başı. İskender o gün ki, peyğəmbər oldu, Onun tarixinə nakış vuruldu. Dinə yol göstərən bir hikmət oldu, Dünyada mübarək bir dövlət oldu. Din için etti çox dəlillər icad, Bu dünya yüzünü eyledi abat. Dünyayı gezerken döndü hər yere, Eyledi çox böyük şəhirlər bina. Hint'tən başlayaraq Yunana kadar- Her yerdə yaptırdı böyük şəhirlər. Semerkant şəhrinə o verdi zivər, Cənd'i də yaptırmış böyük İskəndər. Her'i də hatıra kalmışdır ondan, Var mıdır böylə bir məmləkət kuran? Derbent'i diyorlar İskender kurdu, Aklıyla o şəhrə böyük səd vurdu. Bulqar şəhrini o etdi bərkərar,	Dünyada ilk əvvəl o zinət qurdu, Yunanda sikkəni qızıldan vurdu. İskəndər əmrilə vermiş hər zərgər, Qızılın suyuyla gümüşə zivər. Farscadan hər əsər keçmiş əlinə, Tərcümə etdirmiş Yunan dilinə. Qapıda üç növbət təbil vurdurmaq İskəndər dövründən qalmışdır ancaq. Ulduz güzgüsüylə o böyük qeysər Qaranlıq içindən çıxardı gövhər⁷⁹. Sildi şurişləri köhnə dünyadan. Taxt aldı, tac aldı qoca Daradan. Hindin sövdasını, rus səfrasını Silərek parlatdı şən dünyasını. Rəyi bir güzgüdür çinlilər üçün. Odur Keyxosrovun taxtına üstün. Ömründən keçirən tam iyirmi il Şahlığa ucadan vurdurdu təbil. İyirmi yeddiyə çatınca yaşı Peyğəmbər olaraq, ucaldı başı. İskəndər o gün ki peyğəmbər oldu, Onun tarixinə naxış vuruldu. Dinə yol göstərən bir hikmət oldu, Dünyada mübarək bir dövlət oldu. Din üçün etdi çox dəlillər icad, Bu dünya üzünü elədi abad. Dünyanı gəzərkən döndü hər yana, Elədi çox böyük şəhərlər bina. Hinddən başlayaraq Yunana qədər - Hər yerdə tikdirdi böyük şəhərlər. Səmərqənd şəhrinə o verdi zivər, Cəndi də tikdirmiş böyük İskəndər. Həri də yadigar qalmışdır ondan, Varmıdır belə bir məmləkət quran? Dərbəndi deyirlər İskəndər qurdu, Əqliylə o şəhrə böyük səd vurdu. Bulqar şəhrini o etdi bərkərar,
O şəhrin adıdır aslında Bün–kar. Bağlayıb dağları birbirinə,	O şəhrin adıdır əslində Bün-qar⁸⁰. Bağlayıb dağları biri-birinə,

Yecuc duvarını o çəkdi yine. Çok bina yapmışdır bunlardan başqa, Onları saymakla gəlməz ki sona. Pak olan o vücut, yüce hükümdar Yerləri bölüşdürməyə verincə karar, Dünyaya gəlmeden önce haç düşkünü, Çəkdi bu dünyada haç gibi bit hat. Aynı bu dördgen atlası hatla Həndəsi ölçüyü keçirdi ele. Dördgen üstünə bir de artırdı, Bu dokuz feleğe, beş nöbet vurdu. Bir çivi uzanmış Kuzey kutbuna, Bir kökü uzanmış gitmiş Cənub'a. İpinin bir ucu Maşrık'a varmış, Diğəri Məğrip'e kol-kanat atmış. Dünyada bu genişlikte, uzunlukta böyle, Yüksək bir makam kimdə var, söylə. O gün ki, istədi gezsın dünyayı, Ölçməyə başladı önce her yeri. Her bir topografyadan, aşamalardan Kalmadı bir qarış yer ölçülməyən. Bu işdə hesabsız yer ölçən vardı, Yüzlərcə katipler ölçüp yazardı. Uzun ipler ilə ölçüldü çöllər, Hesaba alındı bütün menzillər. Aldığı kuruda o saray kurdu, Menzil-menzil yolu ölçüyə vurdu. Mavi dənizdən də edərək sefer, Onu da ölçüyə aldı İskender. Dənizdə yol ölçən iki gəmi var, Uzun bir ip ilə bağlanmış onlar. Birisi yerində demir atan gəmi, Diğəri ip boyu öne gider. Sonra yol gidene demir atarak Demirli gəmiyə takardı ayak.	Yəcuc hasarını o çəkdi yenə. Çox bina salmışdır bunlardan başqa, Onları saymaqla çatmaz ki, başa. Pak olan o vücut, ulu tacıdar Yerləri təqsimə verincə qərar, Dünyaya gəlmədən əvvəl xaçpərəst, Çəkdi bu dünyada xaç kimi bir xətt81. Həmin bu dördbucaq ətləsi xətlə Həndəsi ölçünü keçirdi ələ82. Dörd bucaq üstünə bir də artırdı, Bu doqquz fələyə, beş növbət vurdu83. Bir mıxı uzanmış Şimali qütbə, Bir kökü uzanıb getmiş Cənubə. İpinin bir ucu Məşriqə çatmış, O biri Məğribə qol-qanad atmış. Dünyada bu endə, uzunda böylə, Uca bir barigah kimdə var, söylə. O gün ki, istədi gəzsın dünyanı, Ölçməyə başladı əvvəl hər yanı. Hər bir məsahətdən, mərhələlərdən Qalmadı bir qarış yer ölçülməyən. Bu işdə hesabsız yerölçən vardı, Yüzlərcə katiblər ölçüb yazardı. Uzun iplər ilə ölçüldü çöllər, Hesaba alındı bütün mənzillər. Aldığı quruda o saray qurdu, Mənzil-mənzil yolu ölçüyə vurdu. Mavi dənizdən də edərəkən səfər, Onu da ölçüyə vurdu İskəndər. Dənizdə yol ölçən iki gəmi var, Uzun bir ip ilə bağlanmış onlar. Birisi yerində salardı ləngər, O biri ip boyu irəli gedər. Sonra yol gedənə ləngər salaraq Ləngərli gəmiyə taxardı ayaq.

Kah onu, kâh bunu böyle sürürdü, Korkmadan dənizi bölüp ölçərdi. Böyle bir yolla bu mühəndislər Ölçərdi sahilədən sahilə kədər. Dünyadan kədəri şah silə-silə	Gah onu, gah bunu belə sürürdü, Qorxmadan dənizi yarıb ölçürdü. Belə bir yol ilə bu mühəndislər Ölçürdü sahilədən sahilə qədər Dünyadan kədəri şah silə-silə

Ölçüye aldı bu hendese ile. Yerleri, yolları bu İskender'in Öz tədbir ölçüsü etmişdir tayin. O, rubi - meskunu etti aşikar, Yoxsa bu yerlere başqa kim varır? İskender her yere atını sürdü, O yerlər şenlendi, saadet buldu. Dağlara, çöllərə buldu bin çarə, Ölümün elində kaldı çaresiz. Tarihte ne varsa İskender şahtan- Yalnız bunlar oldu işə yarayan. Artık ben ne yazsam bu şən destanda, Az-çok, fazla-eksik olacak onda. Her tarih şiir ilə alsa yaraşık, Şübhəsiz, olacak biraz karmaşık. Çünkü incelikdir işim, sanatım, Haklıyım, bu işte çıksa bir yanlışım. Doğru görmediğim sözlerden kaçtım, Ondan yüz çevirip başqa yol açtım. Dizdim bu tarihten öyle bir destan, Gönlündən bir sevinç duysun okuyan. Çok incelik gezsən, arasan, yani Yalana götürür sözün dizgini. Yazdığım sözlere vermezsem ziver, Yenilik vermez o eski nağmeler, Kaleme gerektir öyle söz almak, Şuurdan, akıldan olmasın uzak. Parlak inci gibi dizilen sözler Akla sığmaz ise yalana benzer. Doğruya azıcık benzeyen yalan İyidir yalana benzer doğrudan. Nizami, geç kalma, yoldaşlar gitti	Ölçüyə aldı bu həndəsə ilə. Yerləri, yolları bu İskəndərin Öz tədbir ölçüsü etmişdir təyin. O, rübi-məskunu etdi aşikar⁸⁴, Yoxsa bu yerlərə başqa kim çatar? İskəndər hər yerə atını çapdı, O yerlər şənləndi, səadət tapdı. Dağlara, çöllərə tapdı min çarə, Ölümün əlində qaldı biçarə. Tarixdə nə varsa İskəndər şahdan,- Yalnız bunlar oldu işə yarayan. Artıq mən nə yazsam bu şən dastanda, Az-çox, artıq-əskik olacaq onda. Hər tarix şer ilə alsa yaraşır, Şübhəsiz, olacaq bir az dolaşır. Çünki incəlikdir işim, sənətim, Haqlıyam, bu işdə çıxsa qələtim. Doğru görmədiyim sözlərdən qaçdım, Ondan üz çevirib başqa yol açdım. Düzdüm bu tarixdən elə bir dastan, Könlündə bir sevinc duysun oxuyan. Çox incəlik gəzsən, axtarsan, yəni Yalana aparar sözün yüyəni. Yazdığım sözlərə verməsəm zivər, Yenilik verməz o köhnə nəğmələr, Qələmə gərəkdir elə söz almaq, Şuurdan, ağıldan olmasın uzaq. Parlaq inci kimi düzülən sözlər Ağıla sığmazsa yalana bənzər. Doğruya azacıq bənzəyən yalan Yaxşıdır yalana bənzər doğrudan. Nizami, yubanma, yoldaşlar getdi

Sen kaldın, dert kaldı, sırdaşlar gitti. Yedi ülke şahı-gitti İskender, İskender kalmadı, kalmaz bir kişi. Bu çayın başında tek içme şarap, Eski dostlarını sen arayıp bul. Gelseler, afiyet, elde kadeh tut, Nizami, yoksa bu hesabı unut.	Sən qaldın, qəm qaldı, sırdaşlar getdi. Yeddi ölkə şahı - getdi İskəndər, İskəndər qalmadı, qalmaz bir nəfər. Bu çayın başında tək içmə şərab, Köhnə dostlarını sən axtarıb tap. Gəlsələr, nuş olsun, əldə qədəh tut, Nizami, yoxsa bu hesabı unut.

BU ESERİN YAZILMA SEBEBİ Aç dihkan küpünü, sen ey saki, kalk, Bademe şekerden tatlı mey doldur. Verme o meyden ki, din etmiş haram, Bir mey ver ki, ondan din olmuş tamam. Ey bahçıvan, şenlik kur, dert-kederden kaç, Bağına gül geldi, kalk kapıyı aç. Nizami şehirden gelmiştir bağa, İpekten bezek vur bostana, tağa. Menekşe zülfünden bükümleri at, O sarhoş nergisi uykudan uyandır. Goncanın dudağı daha süt kokar, Kızıl gül ağzından ona koku sür. Bırak servinin boyu göğe yükselsin, Kumruya haber ver, bahardır, gelsin. Müjde ver, nağmeye başlasın bülbül, Beşiğinde geldi meyhaneye gül. Su dök çöl-çimlere, uçsun toz, toprak, Lacivert rengini yıkadıkça parlar. Lalenin kalbinde coşan kan artar, Toprakla ört onu, kanını yatır. Beyaz gül saçından ak tüyleri at, Bidmişk gölgesiyle telini karart. Narçiçeği dudağını bulaştır meye, Hayri gül toprağı altınla süsleye. Samana selam ver erguvan gülden, Su dök bağ ve çimlere, canlansın gülşen.	BU ƏSƏRİN YAZILMASININ SƏBƏBİ Aç dehqan küpünü, sən ey saqi, dur, Badəmə şəkərdən şirin mey doldur. Vermə o meydan ki, din etmiş haram, Bir mey ver ki, ondan din olmuş tamam. Ey bağban, şənlik qur, qəm-qüssədən qaç, Bağına gül gəldi, dur qapını aç. Nizami şəhərdən gəlmişdir bağa, İpəkdən bəzək vur bostana, tağa. Bənövşə zülfündən bükümləri at, O sərxoş nərgizi yuxudan oyat. Qönçənin dodağı hələ süd qoxur, Qızılgül ağzından ona ətir vur. Qoy sərvın qaməti göyə yüksəlsin, Qumruya xəbər ver, bahardır, gəlsin. Mübdə ver, nəğməyə başlasın bülbül, Beşiyində gəldi meyxanaya gül. Sula çöl-çəmənini, uçsun toz, qubar, Lacivərd rəngini yuduqca parlar. Lalənin qəlbində coşan qan artır, Torpaqla ört onu, qanını yatır. Nəstərən saçından ağ tükələri at, Bidmişk kölgəsilə telini qaralt. Gülınar dodağını bulaşdır meyə, Xeyri gül torpağı zərlə bəzəyə. Səməinə salam ver ərğəvan güldən, Suvar bağ-çəmənini, canlansın gülşən.
O yavru güllərə göstər muhabbet, Nazını çekerek eyleme gaflet. Benim gibi sevdası aşır- taşandan Selam ver gülizara girdiğin zaman. Hava çok ılıktır, güzeldir bostan, Dostların kalbi de hoşlanır bundan. Vermiştir ağaçlar bağa yüz bezek, Parlak bir çıradır her gül, her çiçek. Ey bahçıvan, haber ver o suskun kuşa: Öterek başlasın yeni uçuşa. Bahardır, bir daha nale etsin çenk, Getirsin kalbimi raksa o ahenk. O dilber zülfünden bir zincir yarat,	O körpə güllərə göstər məhəbbət, Nazını çəkərək eyləmə qəflət. Mən kimi sövdası aşır-daşandan Salam ver gülzara girdiyin zaman. Hava çox ılıqdır, gözəldir bostan, Dostların qəlbi də xoşlanır bundan. Vermişdir ağaclar bağa yüz bəzək, Parlaq bir çıraqdır hər gül, hər çiçək, Ey bağban, xəbər ver o susan quşa: Ötərək başlasın yeni uçuşa. Bahardır, bir daha nalə etsin çəng, Gətirsin qəlbimi rəqsə o ahəng. O dilbər zülfündən bir zəncir yarat,

Zinciri yeniden, gel, boynuma at. Güzel demetler tut yeşil reyhandan, Saç servinin başına, şenlesin her an. Bahar çiçeğindən dağıt çaylara, Gümüşə benziyor ak çiçek pare. Her gölün, çeşmenin eteklerine Süsəndən ipek bir halı ser yine. Şahane mecliste sen, ey saki, kalk, Şahane bir meylə badəmi doldur. Kalk, saki, alıştım şarap içmeğe, Ateşten yanarım, ver bu teşneye. O eski dostları hatırladım bugün, Kalmamış bir kişi, göçmüştür bütün. Bu devran da gider, kalmaz o bize, Gelenler içərler hatıramıza. Bostanın böyle bir güzel çağında Oturdum yüksek bir servi ayağında. Çınar gölgesinden, gül kokusundan İlham aldı bülbül başladı destan. Bir gelin gül için sarktı bağa, Gül yüzü benzerdi ışıq-çırağa. Saçları salınmış topuğa kadar, Yüzü gül saçardı, dudağı şeker. Çiyli gül yüzünden kam verdi bana,	Zənciri yenidən, gəl, boynuma at. Gözəl dəstələr tut yaşıl reyhandan, Saç sərvini başına, şənlənsin hər an. Bahar çiçəyindən dağıt arxlara, Gümüşə bənzəyir ağ çiçəkpara. Hər gölün, çeşmənin ədəklərinə Süsəndən ipək bir xalça sal yenə. Şahanə məclisdə sən, ey saqi, dur, Şahanə bir meylə badəmi doldur. Dur, saqi, alışdım şərab içməyə, Atəşdən yanıram, ver bu təşneyə. O köhnə dostları yad edim bu gün. Qalmamış bir nəfər, köçmüşdür bütün. Bu dövrən də gedər, qalmaz o bizə, Gələnlər içərlər xatirəmizə. Bostanın belə bir gözəl çağında Oturdum uca bir sərv ayağında. Çınar kölgəsindən, gül qoxusundan İlham aldı bülbül, başladı dastan. Bir gəlin gül üçün sallandı bağa, Gül üzü bənzərdi işıq - çırağa. Saçları tökülmüş topuğa qədər, Üzü gül səpərdi, dodağı şəkər. Şəhli gül üzündən kam verdi mənə,

İç i meylə dolu cam verdi bana. Dedi: "Al, kalbinde ne varsa unut, Padişah aşkına elde kadeh tut." Oturdum deneyimli kişilerle her an, Büyükler adından yazdım bir destan. Beynimin, kanımın çeşmelerinden Bu kadar ince söz sıkıp süzdüm ben. Doymadım, ilhamım yine kaynar, Kılıcım keskindir, daha gücüm var. Ne kadar değerli hazine kurdum, Her birinde yeni nükteler vurdum. Yorulmak bilmeden gündüz ve gece "Şırlar Hazinesi"ni yazdım ilk önce. İncelik, şirinlik toplayarak ondan, "Hüsrev ve Şirin" için dizdim bir destan. Sonra başka yerde çadırı kurdum,	İç i meylə dolu cam verdi mənə. Dedi: "Al, qəlbində nə varsa unut, Padişah eşqinə əldə qədəh tut." Oturdum sınıanmış kəslərlə hər an, Böyükklər adından yazdım bir dastan. Beynimin, qanımın çeşmələrindən Bu qədər incə söz sıxıb süzdüm mən. Doymadım, ilhamım yenə də qaynar, Qılıncım kəskindir, hələ gücüm var. Nə qədər dəyərlı xəzinə qurdum, Hər birində yeni nüktələr vurdum. Yorulmaq bilmədən gündüz və gecə "Məxzənül əsrar"ı yazdım əvvəlcə. İncəlik, şirinlik yığaraq ondan, "Xosrov və Şirin"çin düzdüm bir dastan. Sonra başqa yerdə çadırı vurdum,

“Leyla və Mecnun”un aşkını kurdum. Bitirdim destanı, bir neşə buldum, Atımı “Yedi Güzel” üstünə sürdüm. Şimdi söz mülkündə meclis kurarım, İskender devrindən davul çalarım. Yazarım ben onun şan-şöhretindən, Tahtının, tacının azametindən. Ölüp gitmişse de canlandırayım onu, Vereyim aradığı hayat suyunu. İskender bir büyük yol takip etti, Dirilik suyunun peşinden gitti. Ebedi kalmak için hayat suyundan, Çok gezdi, dolaştı hiç yorulmadan. Dirilik suyunun olmadı sonu, Ancak şimdi buldu hayat suyunu. Sözler padişahının bir deyimi var: Ne güzel söylemiş:”Arayan bulur.” Nizami, içerken mey İskenderle, Bahtiyar olmak için adabı bekle! Hızır bu sofrada olmuş sofra arkadaşın, Yetmiş yedi suda ağzını yıka sen!	"Leyli və Məcnun"un eşqini qurdum. Bitirdim dastanı, bir nəşə tapdım, Atımı "Həft peykər" üstünə çapdım. İndi söz mülkündə büsat quraram, İskəndər dövründən təbil vuraram. Yazaram mən onun şan-şövkətindən, Taxtının, tacının əzəmətindən. Ölüb getmişsə də, dirildim onu, Verim axtardığı həyat suyunu. İskəndər bir böyük yol təqib etdi, Dirilik suyunun dalınca getdi. Əbədi qalmaqçın həyat suyundan, Çox gəzdi, dolaşdı heç yorulmadan. Dirilik suyunun olmadı sonu, Ancaq indi tapdı həyat suyunu⁸⁵. Sözlər padşahının bir məsəli var: Nə gözəl söyləmiş: "Axtaran tapar." Nizami, içərkən mey İskəndərlə, Bəxtiyar olmaqçın ədəbi gözlə! Xızır bu süfrəndə olmuş həmsüfrən, Yetmiş yeddi suda ağzını yu sən!⁸⁶

DESTANIN BAŞLANGICI Saki, kalk, getir o hayat suyunu! İskender görkemli şaha ver onu. Şahın devletini öpsün o baden, Odur İskender' in soyunu yiyen. Şahnâme yazanlar saçarak bilgi, Vermiş söz nazmına böyle yenilik: Yunan ülkesinin padişahlarından Vardı bir genç devlet, büyük hükümrən, Şöhretli şah idi, adı Feylegus, İtaat ederdi ona Rum ve Rus. Yunanistan idi onun meskeni, Makedonya idi aziz vatanı. Kanunlar koyardı yeni ve parlak, Ulu babasıydı Eys ibn-İshak. Adalet o kadar yakınmış ona, Kurtları bağlarmış koyun buduna. Zulmün boğazını öyle sıkıştı, Dara kıskançlıktan rakip çıkmıştı.	DASTANIN BAŞLANGICI Saqi, dur, gətir o həyat suyunu! İskəndər şövkətli şaha ver onu. Şahın dövlətini öpsün o badən, Odur İskəndərin irsini yeyən. Şahnamə yazanlar saçaraq bilik, Vermiş söz nəzminə belə yenilik: Yunan ölkəsinin padşahlarından Vardı bir gənc dövlət, böyük hökmürən, Şöhrətli şah idi, adı Feyləqus, İtaət edərdi ona rum və rus. Yunanıstan idi onun məskəni, Makedoniyaydı doğma vətəni. Qanunlar qoyardı yeni və parlaq, Ulu babasıydı Eys ibn-Ishaq. Ədalət o qədər yaxınmış ona, Qurdları bağlarmış qoyun buduna. Zülmün boğazını elə sıxışdı, Dara həsədindən rəqib çıxmışdı.

Üstün olmak için kılıcı, tacı, Bir elçi gönderdi, alsın haracı. Akıl sahibiydi Rumlu hükümrən, Haracı gönderdi, olmadı düşman. Kaderi yar olan mesut kimseyə Kim cəsaret eder, düşmanım diye? Bəxşilər göndərdi böyük kapısına, Düşmanlık yolundan vaz keçti Dara- Rum şahı oldu bu bəxşışten çox şən, Mumunu korudu yanan atəşten. İskender başlarken fəthə hər yeri, Döndü birdən birə çarkın işləri. Dara'ya ne devlet koydu, ne devran, Süngüyü keçirdi çakmak taşından. Bu destan hakkında rivayət çoxdur, Hər kəsi dinlərim, inadım yoktur.	Üstün olmaq üçün qılıncı, tacı, Bir elçi göndərdi, alsın xəracı. Ağıl sahibiydi rumlu hökmürən, Xəracı göndərdi, olmadı düşman. Taleyi yar olan məsud kimsəyə Kim cəsərat edər, düşmənam deyər? Bəxşilər göndərdi böyük dərbərə, Düşmənlilik yolundan əl çəkdi Dara- Rum şahı oldu bu bəxşışdən çox şən, Mumunu qorudu yanar atəşdən⁸⁷. İskəndər başlarkən fəthə hər yeri, Döndü birdən-birə çərxin işləri. Daraya nə dövlət qoydu, nə dövrən, Süngüsü keçirdi çaxmaq daşından. Bu dastan haqqında rəvayət çoxdur, Hər kəsi dinlərəm, inadım yoxdur.

Böyle naklediyor bu olayı Rumlar: Bir kadın varmış çok yoksul, dindar, İki canlı idi, bulamadı çare, Yurdundan, eşinden düştü avare. Doğumun zamanı yetişti artık, Kesti takatini iki canlılık. Doğururken can verdi bir harabede, Ölürken bebeği andı yine de: "Benden sonra seni kim besleyecek? Hangi bir canavar seni yiyecek? O zannetmiyordu bir Tanrı Bir zaman edecek onu hükümdar. Ne kadar hazine gülecek ona, İkbal konacaktır şen kucağına. Hasretler içinde kadın verdi can, Yardımsız bebeğe yar oldu Yezdan, Şuurla, hünerle çalıştırdı kafa. Dünyayı fethetti o Kaf'tan Kaf'a. Feylegus çıkarken av için düze, Kadın ölen yerde geldi yüz yüze. Gördü bir kadındır yurtsuz, yuvasız, Başının ucunda bir bebek yalnız. Emer parmağını o küçük bebek, Anne hasretiyle ısıtır parmak.	Belə nəql edir bu vəqəni rumlar: Bir qadın var imiş çox yoxsul, dindar, İkicanlı idi, tapmadı çarə, Yurdundan, ərindən düşdü avarə. Doğmağın zamanı yetişdi artıq, Kəsdi taqətini ikicanlılıq. Doğarkən can verdi bir xərabədə, Ölürkən körpəni andı yenə də: "Məndən sonra səni kim bəsləyəcək? Hansı bir canavar səni yeyəcək?" O zənn etməyirdi ki, pərvərdigar Bir zaman edəcək onu tacidar. Nə qədər xəzinə güləcək ona, İqbal qonacaqdır şən qucağına. Həsərlər içində qadın verdi can, Köməksiz uşağa yar oldu yəzdan. Şuurla, hünərlə işlətdi qafa. Dünyanı fəth etdi o Qafdan-Qafa. Feyləqus çıxarkən ov üçün düzə, Qadın ölən yerlə gəldi üz-üzə. Gördü bir qadındır yurdsuz, yuvasız, Başının üstündə bir körpə yalqız. Sorur barmağını o körpə uşaq, Ana həsrətiylə dişləyir barmaq.

Uşaklara emir verdi hükümdar; Kadının cenazesiyle uğraştılar. Kimsesiz bebeği götürdü yoldan. Daldı bu hayretli işe bir zaman, Büyüttü, besledi, verdi terbiyə, Vəliəhd eyledi "Oğlumdur" diye. Zərdüştlərdə var başqa rəvayət. Verir İskender' i Dara'ya nispet. Vurdum tarixləri bən bir birinə, Baktım Firdevs'in öz eserinə. Hər iki rəvayət bence bozuktur, Uydurma sözlərdir, hakikat yoktur. Doğrusu budur ki, bilir hər diyar,	Nökərlərə əmr verdi tacidar; Qadının dəfninə məşğul oldular. Kimsəsiz körpəni götürdü yoldan. Daldı bu heyretli işə bir zaman, Böyütdü, bəslədi, verdi tərbiyə, Vəliəhd eylədi "Oğlumdur" deyə. Zərdüştilərdə var başqa rəvayət. Verir İskəndəri Daraya nisbət. Vurdum tarixləri mən bir-birinə, Baxdım Firdovsinin öz əsərinə. Hər iki rəvayət mənə pozuqdur, Uydurma sözlərdir, həqiqət yoxdur. Doğrusu budur ki, bilir hər diyar,

Feyləqus oğludur böyük hükümdar. Bunlarda hakikat görmədim bir az, Tarixçi bunları kaleme almaz. İyisini bir yaşlı rəvayət edir: Feyləqus kasrında bir gəzəl varmış, Süsənmiş gəlin gəli özgür yaşarmış. Bakışı can alan, boyuysa uzun, Qaşları kəmandı, saçları kəmənd. Sanki bir sərvimiş, böyütmüş çimen, Telleri menəkşə, çehresi yasəmin. Cəməli parlaq bir günəşdən təmiz, O süzgün gözləri gəməli nergis! Kıvrıq saçları siyah bir amər, Saray bu dilbərle olmuş mis kokulu. Rum şahı sevdalanmış ay yüzlü qıza, Dilinin əzberi parlaq yıldız. Bir gecə bağrına bastı hükümrən, Şahın xurmasından mēyve verdi fidan. Yağmur bulutundan sədəf tuttu mēyve, En parlaq bir inci oldu aşikar. Gəçti bu olaydan dokuz ay ancaq, Ananın karnında oynadı çocuk. Padişah əmretti ki, münəccimlər Bakıp yıldızlara versinlər xəbər. Bir xəbər versinlər bu gizli işdən, İçə rahat olsun bu kıpırdamadan.	Feyləqus oğludur böyük tacidar. Bunlarda həqiqət görmədim bir az, Tarixçi bunları qələmə almaz. Ən yaxşı bir qoca rəvayət edir, O köhnə şahlardan hekayət edir: Feyləqus qəsridə bir gözəl varmış, Bəzəkli gəlincək azad yaşarmış. Bakışı can alan, qaməti bülənd, Qaşları kəmandı, saçları kəmənd. Sanki bir sərv imiş, yetirmiş çəmənd, Telleri bənövşə, çöhrəsi səmənd. Cəməli parlaq bir günəşdən təmiz, O süzgün gözləri qəməli nergiz! Qıvrıq saçları qara bir ənbər, Saray bu dilbərlə olmuş müəttər. Rum şahı vurulmuş ayüzlü qıza, Dilinin əzbəri parlaq ulduz. Bir gecə bağrına basdı hökmürən, Şahın xurmasından bər verdi fidan. Nəysən buludundan sədəf tutdu bər, Ən parlaq bir inci oldu aşikar. Kəçdi bu vəqədən doqquz ay ancaq, Ananın bətnində tərpendi uşaq. Padişah əmr etdi ki, münəccimlər Baxıb ulduzlara versinlər xəbər. Bir xəbər versinlər bu gizlin işdən,

Bilgili münəccim başladı işe, Baktılar felekde olan dönüşə. Gökleri seyr için meclis kurdurdu, Yıldız terazisi ortaya geldi, Kaderi göründü Aslan burcundan, Düşmanlar kör oldu onun gücündən. Güneş yaklaştı o gün Koç burcuna, Gidiyordu ilimden yetsin amele. Merkür və İkizler burcu konmuş bir yere, Boğa burcunda mesken etmiş Ay ilə Çobanyıldızı.	Rahatlıq versinlər bu tərpənişdən. Bilikli münəccim başladı işə, Baxdılar fələkdə olan gərmişə. Göyləri seyr üçün məclis düzəltdi, Ulduz tərəzisi ortaya gəldi, Taleyi göründü Əsəd bürcündən⁸⁸, Düşmənlər kor oldu onun gücündən. Günəş yaxınlaşdı o gün Həmələ, Gedirdi elmdən çatsın əmələ⁸⁹. Ütarid və Cəvza qonmuş bir yerə, Sovrda məskən etmiş Ay ilə Zöhrə.

Yarım ayı da Jüpiter süslemiş güzel, Terazi burcunda oynardı Satürn. Altıncı haneyi tutmuştu Merih yıldızı, Hizmet göstərməyə olmuştu kölə. Kisməti göründü nurdan da parlaq, Ne söyleyeyim, o kötü gözlerden irak. Böyle hoş fal ile dünyaya geldi, O bağda böyle bir fidan yükseldi. Takvimden bahtını tayin ettiler, Koyuldu çocuğun adı İskender. Bu yedi Ülker'den oldu aşikar, Anahtarı verecek ona rüzgâr. Münəccim kismətdən verince haber, Feylegus şükretti, silindi keder. Bahtiyar çocuğa etti muhabbet, Tahtına oturdu, dağıttı hediye. Artık yol vermedi derde, kedere, Cevahir dağıttı isteyenlere. O mis kokulunun gülerken bahtı Meyi de, müşkü de sel gibi akıttı. O servinin budağı beslendi nazla, Turaç gibi sekerek ses verdi nazla. Meydan arıyordu beşikteyken, Eyere atladı öz beşiğinden. Dayeden istedi ok ile keman, Kağıdı, ipeği hey aldı nişan. Büyüdü, öğrendi kılıç vurmağı, Kızgın aslanlara karşı durmayı. At binmek zevkinden keyif alınca,	Qövsü də Müştəri bəzəmiş gözəl, Mizanın bürcündə oynardı Zühəl. Altıncı xanəni tutmuşdu Bəhram, Xidmət göstərməyə olmuşdu qulam. Taleyi göründü nurdan da parlaq, Nə deyim, o yaman gözlərdən iraq. Belə xoş fal ilə dünyaya gəldi, O bağda belə bir fidan yüksəldi. Təqvimdən bəxtini təyin etdilər, Qoyuldu uşağın adı İskəndər. Bu yeddi ülkərdən oldu aşikar, Açarı verəcək ona ruzigar. Münəccim tale dən verincə xəbər, Feyləqus şükr etdi, silindi kədər. Bəxtiyar çocuğa etdi məhəbbət, Taxtına oturdu, payladı xələt. Artıq yol vermədi qəmə, kədərə, Cəvahir payladı istəyənlərə. O müşk ətirinin güləndə baxtı Meyi də, müşkü də seltək axıtdı. O sərvini budağı bəsləndi nazla, Turactək səkərək səsləndi nazla. Meydan axtarırdı beşikdə ikən, Yəhərə atıldı öz beşiyindən. Dayədən istədi ox ilə kaman, Kağızı, ipəyi hey aldı nişan. Böyüdü, öyrəndi qılınc vurmağı, Qızmış aslanlara qarşı durmağı. At minmək zövqündən ləzzət alınca

Gitti padişahlık, şahlık arkasından. İSKENDER'İN TALİM ALMASI Ey saki, reyhandan çekilmiş mey ver, Cenneti hatırladım, kalk, peşpeşe ver! Abat olsun gemim o badelerden, Cennete düşerim gark olsam da ben.	Düşdü şəhriyarlıq, şahlıq dalınca. İSKƏNDƏRİN TƏLİM ALMASI Ey saqi, reyhandan çəkilməş mey ver, Cənnəti yad etdim, dur, peyapey ver! Abad olsun gəmim o badələrdən, Cənnətə düşərəm qərq olsam da mən.

Ne kadar mesuttur şen hayat kuran, Tamah sofrasından az bir şey uman. Malı olsa bile, yeteri kadar, Yine iş insanı çalışır, işler. Naz-nimet içinde rahatlık bulur, Acele etmez, atını yavaşça sürer. Ne haddinden fazla dağıtır malını, Ne de cimrilikte bozar halini. Zorluk çok cimri olmaktan doğar, Kapını kırsanız fazla odun var. Çok yaşa, ömürden faydalanan kendin, Çalış başkasına da zarar gelmesin. Tarihin yığılmış bakımından Geçmiş böyle nakleder bir dihan: Öyle ki, Feylegus yeni gelin gibi Vurdu bu dünyanın mülküne bezek. Akıllı evlatla baba sevinir, Çünkü mübarektir seçilmiş gevher. Dünyada babaya var mıdır, gerçek, Akıllı oğuldan başka bir istek, Oturttu öğreysin adapla hüner, Güneş eyler taşı kıymetli gevher. Nitelikli âlim di, bilgiyle dolu, Alimin oğluydu hekim Aristo. Tali işlerindeverdi çok emek, Hikmetler öğretti ona severek. Şahane terbiye, hüner, nezaket Akla nur verir, yüreğe kuvvet. Her akla gelen hüner, bilgiden Bir mana çıkarır manayı bilen. Yıldızlar süslerken bütün gökleri Süsledi pak olan yeni gevheri. Ulaştırdı onu her gizli bilgiye, Hangi bir genç almış böyle terbiye?	Nə qədər məsuddur şən həyat quran, Tamah süfrəsindən az bir şey uman, Malı olsa belə, kifayət qədər, Yenə iş adamı çalışar, işlər. Naz-nemət içində rahatlıq tapar, Tələsməz, atını astadan çapar. Nə həddindən artıq paylar malını, Nə də xəsisliklə pozar halını. Çətinlik çox xəsis olmaqdan doğar, Qapını qırsanız hədsiz odun var. Çox yaşa, ömürdən faydalan özün, Çalış özgəyə də ziyan dəyməsin. Tarixin yığılmış tumarlığından Keçmiş belə nəql edir bir dehqan: Elə ki, Feyləqus təzə gəlintək Vurdu bu dünyanın mülkünə bəzək. Ağıllı övladla ata fəxr edir, Çünki mübarəkdir seçilmiş gövhər. Dünyada ataya varmıdır, gerçək, Ağıllı oğuldan başqa bir istək, Oturtdu öyrənsin ədəblə hüner, Günəş eylər daşı qiymətli gövhər. Niqumaş âlim di, biliklə dolu, Alimin oğluydu həkim Ərəstu. Təlim işlərində çəkdi çox əmək, Hikmətlər öyrətdi ona sevərək. Şahanə tərbiyə, hüner, nəzakət Ağıla nur verir, ürəyə qüvvət. Hər əqlə sığışan hüner, bilikdən Bir məna çıxarır mənanı bilən. Ulduzlar bəzəyən kimi göyləri Bəzədi pak olan yeni gövhəri. Çatdırdı onu hər gizlin biliyə, Hansı bir gənc almış belə tərbiyə?

Şehzade yıllarla çox çalışdı, çox, Kulağı ilim aldı, başqa hiçbir şey yok. Öz aklı, zəkası olunca rehber,	Şahzadə illərlə çox çalışdı, çox, Qulağı elm aldı, başqa heç nə yox. Öz ağı, zəkası olunca rəhbər,

Bulurdu en ince, anlamlı sözler. Her ince manayı ederken beyan, Sözleri su gibi olurdu revan. Ders arkadaşı Aristo, bir kardeş diye, Kalben bağlıydı bu şehzadeye. Aristo aldıkça bilgi babadan, Ona öğretirdi her an, her zaman. Malumdu bilgili hekim üstada Hükümdar olacak bir gün şehzade. Onun talimine verdi çok dikkat, Erkeği şad eder korunsa servet. Bahtını okudu parlak alnından, Verdi oğluna da, ondan bir unvan. Kısmet hizmetinde duran zamanda, Söz kaşı mührünü vuran zamanda Oğlunu emanet etti genç şehzadeye, Yemin verdi, söz aldı: "Söz ver,-diye, Okuldan meydana sen at sürerken, Şahane başını gökte görürken, Başını eğerken eski dünyanın, Her semte gidince hükmün, fermanın, Tahtını tacınla mesut edersin, Haraç gönderirler yedi ülkeden, Dünyaya şevketle verirsin ferman, Padişah olursun uzun bir zaman. Bu dersi, talimi tut aklında, Altına, gümüşe çok olma köle! O zaman oğlumdan alma dikkatini, Hakkıma, sözüme bir hürmet göster. Onunla et en zor işte istişare, Kılıçtan keskindir güzel öneri. Sende devlet vardır, onda da hünər, Hünərle devlet bir tartıya girer. Her yerde hünere verilmiş kıymet, O yerde gün günden yükselmiş devlet. Her yerde şerefli bir devlet vardır,	Tapırdı ən incə, mənalı sözlər. Hər incə mənanı edərkən bəyan, Sözləri su kimi olurdu rəvan. Həmdərsi Ərəstu, bir qardaş deyə, Ürəkdən bağlıydı bu şahzadəyə. Ərəstu aldıqca bilik atadan, Ona öyrədirdi hər an, hər zaman. Yəqindi bilikli həkim ustadə Tacidar olacaq bir gün şahzadə. Onun təliminə verdi çox diqqət, Kişini şad edər qorunsa sərvət. Bəxtini oxudu parlaq alnından, Verdi oğluna da ondan bir ünvan⁹⁰. Tale xidmətində duran zamanda, Söz qaşı möhrünü vuran zamanda Oğlunu tapşırıd gənc şahzadəyə, And verdi, söz aldı: "Peyman ver, - deyir, Məktəbdən meydana sən at sürərkən, Şahanə başını göydə görərkən, Başını əyərəkən köhnə dünyanın, Hər səmtə gedərkən hökmün, fərmanın, Taxtını tacınla məsud edərsən, Xərac göndərərlər yeddi kişivərdən. Dünyaya şövkətlə verərsən fərman, Padişah olarsan uzun bir zaman. Bu dərsi, təlimi tut xatirində, Qızıla, gümüşə çox olma bəndə! O zaman oğlumdan götürmə nəzər, Haqqıma, sözümə bir hörmət göstər. Onunla et çətin işdə məşvərət, Qılıncdan kəskindir gözəl məsləhət. Səndə dövlət vardır, onda da hünər, Hünərlə dövlət bir çəkiyə girər. Hər yerdə hünərə verilmiş qiymət, O yerdə gün-gündən ucalmış dövlət. Hər yerdə şərəfli bir dövlət vardır,

Yüceler fikrindən yücelenlərdir.	Ucalar fikrindən ucalanlardır.

Ayda öz tahtını kurmaq isteyen, Gerektir yüksəlsin bu merdivəndən.” Şəhzadə söz verdi öz ustasına: “Hər əmrin qəbuldur,-söylədi ona,- Tahtımla, tacımla olsam padişah, Aristo vəzirim olacaq, billah! Sözündən, fikrindən dönmez İskender, Onun hər əmrinə bağlarım kemer”. Öyle ki, kisməti oldu ona yar, İskender sözündə kaldı bərkarar. Üstadı bilirdi: Bir gün bu çocuk Dünya şahlarına fərman yazacaq. Bir rəsim çizdi o, hündəsi hərfdən, Galibi, məğlubu etdi müəyyən. Dedi:”Al, bir kəza baş versə sana, Hərfi say, həm düşmən, həm öz adına. Adın dairədə kəlsa muzəffər, Emin ol bəhtinə, səindir zəfər. Bu sayda üstünlük göstərsə düşmən, O galib adəmdən çəkin hər zaman”. İskender yaşlıdan o rəsmi aldı, Bu faydalı işdən səvincə daldı. Yazarkən hündəsi hərfi İskəndər, Hər zaman zəfərdən tutardı xəbər. Aqlıyla bəhtiyar yaşardı hər an, Onun hər əlmindən kəynardı kəzan. Tədbirli, bilgili olmaqla yinə Baş əğdi bilgili şahsın fikrinə. Alimlər sözünü tutaraq gitti, Aqlıyla kəndini bəhtiyar etti. Üstadın oğlu da əlim birisiydi, Onunla həm yaşıd, həm də həmdərsdi. Şəhzadə hər zaman ona səvecən, O da şəhzadədən ayrılmaz bir an. Aristo gəlməzse rəzi bu işə, İskender bir kuş da gəçirməzdi şişə. O tədbir vermədən tutmazdı bir iş,	Ayda öz taxtını qurmaq istəyən, Gərəkdir yüksəlsin bu pillələrdən”. Şahzadə söz verdi öz ustasına: "Hər əmrin qəbuldur, - söylədi ona, - Taxtımla, tacımla olsam padişah, Ərəstu vəzirim olacaq, billah! Sözündən, fikrindən dönməz İskəndər, Onun hər əmrinə bağlarım kəmər." Elə ki, təleyi oldu ona yar, İskəndər sözündə qaldı bərqərar. Ustadı bilirdi: bir gün bu uşaq Dünya şahlarına fərman yazacaq. Bir şəkil çəkdi o, hündəsi hərfdən, Qalibi, məğlubu etdi müəyyən. Dedi: "Al, bir qəza üz versə sana, Hərfi say, həm düşmən, həm öz adına. Adın dairədə qəlsa müzəffər, Əmin ol bəhtinə, səindir zəfər. Bu sayda üstünlük göstərsə düşmən, O qalib kəşidən çəkin hər zaman." İskəndər qocadan o şəkli aldı, Bu faydalı işdən səvincə daldı. Yazanda hündəsi hərfi İskəndər, Hər zaman zəfərdən tutardı xəbər. Əqlilə bəhtiyar yaşardı hər an, Onun hər əlmindən kəynardı kəzan. Tədbirli, bilici olmaqla yinə Baş əydi bilici şəxsın fikrinə. Alimlər sözünü tutaraq gətdi, Əqlilə özünü bəhtiyar etdi. Ustadın oğlu da əlim bir kəsdi, Onunla həm yaşıd, həm də həmdərsdi. Şahzadə daima ona məhriban, O da şahzadədən ayrılmaz bir an. Ərəstu rəziləq verməzsə işə, İskəndər bir quş da taxmazdı şişə. O tədbir vermədən tutmazdı bir iş,

Her işte alırdı ondan onay. Bu çarkın dönüşü döndü çok zaman. Dünya çok seyretti dağdan, sahradan. Feylegus dünyayı terk etti daha, Tahtını bıraktı genç padişaha. Gel, kork bu dünyanın fitne, kurnazlığından, Kurtar öz canını onun elinden. Ağaçtır dört kökü, altı böğrü var, Çoğunu boğmuştur bu korkulu dar. Şiddetli rüzgârlar koptuğu zaman Düşer yaprağımız bir bir ağaçtan. Bu bağda ebedi yaşamaz kimse, Her gelen burada çeker bir nefes. Yetişir bu bağda her gün bir meyve, Birisi gelirken diğeri gider. Dünyadan gidersin ister istemez, Bu tedbir, bu telaş hiçbir şeye değmez. Bu dünya mülkünde yok böyle pazar Malını kendiyse alsın açgözlü. Dünya almış ağa, çünkü borçlusun, Borcunu çabuk ver, kurtul bu ağdan. Nalbantla semerci eşeğe bir gün: -Nal, semer parasın ver,-dedi,-bütün, Topal ayağından, sırtının arkasından Nalını, semeri attı o hayvan. Eşek öz borcundan olunca azat, Oldukça dinlendi, kalbi oldu şad. Sen de, ey tozlara bulaşmış insan, Borcunu ver, kurtul bu toz-topraktan. İSKENDER'İN TAHTA ÇIKMASI Ey saki, kalk beni kurtar benlikten, Işıklı badenden ışıklanayım ben. Bir mey ki, dağıtır derdi, kederi, İyileştirir mumya gibi bu hastaları	Hər işdə alardı ondan göstəriş. Bu çarxın pərgarı döndü çox zaman. Dünya çox seyr etdi dağdan, səhradan. Feyləqus dünyanı tərk etdi daha, Taxtını tapşırırdı gənc padişaha. Gəl, qorx bu dünyanın fitnə, felindən, Qurtar öz canını onun əlindən. Ağacdır, dörd kökü, altı böyrü var, Çoxunu boğmuşdur bu qorxulu dar⁹². Şiddətli küləklər qopduğu zaman Düşər yarpağımız bir-bir ağacdən. Bu bağda əbədi yaşamaz bir kəs, Hər gələn burada çəkər bir nəfəs. Yetişər bu bağda hər gün bir nobər, Birisi gəlirkən o biri gedər. Dünyadan gedərsən istər-istəməz, Bu tədbir, bu tələş bir şeyə dəyməz. Bu dünya mülkündə yox belə bazar Varını özilə alsın tamahkar. Dünya salmış tora, çünki borclusun, Borcunu tez ol ver, qurtul bu tordan. Nalbəndlə palançı eşşəyə bir gün: - Nal, palan pulunu ver,- dedi,- bütün, Topal ayağından, yağır dalından Nalını, palanı atdı o heyvan. Eşşək öz borcundan olunca azad, Olduqca dincəldi, qəlbi oldu şad. Sən də, ey tozlara bulaşmış insan, Borcunu ver, qurtul bu toz-torpaqdan. İSKƏNDƏRİN TAXTA ÇIXMASI Ey saqi, dur məni qurtar mənlıkdən, Işıqlı badəndən işıqlanım mən. Bir mey ki, dağıdar qəmi, kədəri, Sağaldar mumyatək bu xəstələri
Elinde terazi mahir söz ölçən Sahte eşrefini aldı parlaklıktan. Sahte olduğunu artık bilince, Öyle bir sikkeni vermedim harcamaya.	Əlində tərəzi mahir söz ölçən Saxta əşrəfini saldı rəvnəqdən⁹³. Saxta olduğunu artıq bilincə, Elə bir sikkəni vermədim xərcə.

Her harfin üstünə parmak bastırsam ben, Bulunmaz üstündə kalem işləten. Öyle ki, gücləndi arkam və adım, Kimsenin harfine parmak basmadım. Kötülük görmedi benden bir insan, Benim de düşmanım vardır hər zaman. Tutduğum yol değil, zehir içmektir, Hünər aramaktır, kusur örtmektir. Doğrulukta önceden göstərdim hünər, Kalemi düz attım sonuna kadar. Öyle bir dabbaklık ettim bu göne, Metnlik göstərsin hər ağır günə. O böyük Tanrıdan budur dileğim: Bir an da bu doğru yoldan dönməyeyim. Size naklettiğim aynı rivayət Usta bir nakkaşın işidir elbət. Öyle ki, Rum şahı tahta oturdu, Dünyaya mum gibi bir nakış vurdu, Bütün ölkələrə adı yayıldı, Rum tahtı onunla yine renk aldı. Babadan gördüğü töreni, ayini Seçərək saxladı beğəndiyini. Eski adətləri sağlam gizlədi, Geçmiş kanunları sıkıca kucakladı. Dara'ya haracı verirdi yine, Ölkədə hâkimdi eski anane. Feyləqus əmrində olan hər diyar Onun da əmrinə boyun koydular. Dostlukta babadan daha da metin, Düşmanın məhvində kılıcı keskin. Yiğitlər korkardı: "Güclüdür", diye, Onunla girməzdi bir tərəziyə. Onda ki, kolunun gücünü yoklardı,	Hər hərfin üstünə barmaq bassam mən, Tapılmaz üstündə qələm işlədən⁹⁴. Elə ki, gücləndi arxam və adım, Kimsənin hərfinə barmaq basmadım. Yamanlıq görmədi məndən bir insan, Mənim də düşmənim vardır hər zaman. Tutduğum yol deyil, zəhər içməkdir, Hünər aramaqdır, eybi örtməkdir. Düzlükdə əvvəldən göstərdim hünər, Qələmi düz atdım sonuna qədər. Elə bir dabbalıq etdim bu gönə, Mətanət göstərsin hər ağır günə⁹⁵. O böyük tanrıdan budur diləyim: Bir an da bu doğru yoldan dönməyim. Sizə nəql etdiyim həmin rəvayət Usta bir nəqqaşın işidir əlbət. Elə ki, Rum şahı taxta oturdu, Dünyaya mum kimi bir naxış vurdu, Bütün ölkələrə ədli səs-saldı, Rum taxtı onunla yeni rəng aldı. Atadan gördüyü rəsmi, ayini Seçərək saxladı bəyəndiyini. Köhnə adətləri möhkəm saxladı, Keçmiş qanunları bərk qucaqladı. Daraya xəracı verirdi yenə, Ölkədə hâkimdi köhnə ən ənə. Feyləqus əmrində olan hər diyar Onun da əmrinə boyun qoydular. Dostluqda atadan daha da mətin, Düşmənin məhvində qılıncı kəskin. İgidlər qorxardı: "Güclüdür", deyə, Onunla girməzdi bir tərəziyə. Onda ki, qolunun gücünü yoxlardı,

Aslan kulağına düğüm vururdu. Elinde ne kadar yorulsa kəman, Bir oka bir kişi edərdi kurban. Geyik, ceylan avlar həddindən fazla, Av yerində aslanı avlardı. Her merde, yigide o üstün gəldi,	Aslan qulağına düyün vurardı. Əlində nə qədər süst olsa kəman, Bir oxa bir nəfər edərdi qurban. Maral, ceyran ovlar həddindən kənar, Ovlaqda aslanı edərdi şikar. Hər mərdə, igidə o üstün gəldi,

Bilgili kimselerden daha da yüksəldi. Hattı, gül yüzünə hoş kalem vurdu, Rana bir mükşten hoş çizelge kurdu. O müşgin çizelgeyi hattına felek Habeşi karasından vurmuştu bezek. Gördü ki, elində acizdir cihan, Cihangir olmaya okudu meydan. Aklı, kuvveti güldü bahtına, Bunlarla oturdu şahlıq tahtına. Her işte isterken kazansın şöhrət, Felek de koluna verirdi kuvvet. O yeşil servi ilə Rum'un toprağı Reyhan gibi sevindi, süsləndi bağı. Her evdə bir surət çizildi ondan, Her ölkə adına dizdi bir dastan. Kah açdı sırrını yarkurullarda, Kah yıldız sırrından götürdü perde. Batında bilənler yoluyla gitti, Zahirdə gənclərlə içib, keyif etdi. İnsanın aklına gəlməyən kadar Hər kəsə iyilik etdi İskəndər. Kimsenin kalbini o incitmezdi, Adalet hattından uzak gitmezdi. Bütün tacirlərdən o, bac almadı, Ölkədə kimsədən xərək almadı. Köy ağası vergisinə çəkərək kalem, Sermayəsizlərdən almadı dirhem. Zər saçdı hər yeri abad edərək, Kırdı dikenləri, ekdi gül-çiçək.	Bilici kəslərdən daha yüksəldi. Xətti, gül üzünə xoş qələm vurdu, Rəna bir mükşdən xoş cədvəl qurdu. O müşkin cədvəli xəttinə fələk Həbəş səvadından vurmuşdu bəzək. Gördü ki, əlində acizdir cahan, Cahangir olmağa oxudu meydan. Ağılı, qüvvəti güldü baxtına, Bunlarla oturdu şahlıq taxtına. Hər işdə istərkən qazansın şöhrət, Fələk də qoluna verərdi qüvvət. O yaşıl sərv ilə Rumun torpağı Reyhantək bəzədi, şənləndi bağı⁹⁶. Hər evdə bir surət çəkildi ondan, Hər ölkə adına düzdü bir dastan. Gah açdı sırrını əncümənlərdə, Gah ulduz sırrından götürdü pərdə. Gizlində bilənlər yoluyla getdi, Zahirdə gənclərlə içib keyf etdi. İnsanın fikrinə sığmayan qədər Hamıya yaxşılıq etdi İskəndər. Kimsənin qəlbini o incitməzdi, Ədalət xəttindən uzaq getməzdi. Bütün tacirlərdən o, bac almadı, Ölkədə kimsədən xərək almadı. Dehqan vergisinə çəkərək qələm, Sermayəsizlərdən almadı dirhəm. Zər saçdı hər yeri abad edərək, Qırdı tikanları, əkdı gül-çiçək.

Elinə keçirdi bütün dünyayı, Kokusu tuttu Mısır'ı, Həbəşistan'ı. İki açıq əli günəşə benzer, Biri kılıç vurur, biri tac verir. İki gözlü gerek bütün tartılar, Birində taş ola, birində gevher. Her işte kadere rəğbət göstərir, Altınla altındır, demirle demir. Adilliyi, cömertliyi cihanı sardı, Hər kəs Rum mülkünü kısılandı. Aristo vezirdi yuce dergaha,	Ələmə keçirdi bütün dünyanı, Ətri tutdu Misri, Həbəşistanı. İki açıq əli günəşə bənzər. Biri qılınc vurur, biri tac verər. İki gözlü gərək bütün çəkilər, Birində daş olar, birində gövhər. Hər işdə taleyə rəğbət göstərir, Qızılla qızıldır, dəmirlə dəmir. Ədli, səxavəti cahanı sardı, Hər kəs Rum mülkünə həsəd apardı. Ərəstu vəzirdi uca dərgaha,

Her iyi kötüdə merhemdi şaha. Etti İskender'e her işte təcdir, Az zaman keçmədən oldu cihangir. Böyle padişahla, böyle vezirlə, Bu dünya intizam almaz mı böyle? Dünyayı fethetti başari, hikmet, Vezirin fikrindən kazandı şevket. Melik şah da, Mahmut da Nuşirevan, Dünya şahlarından bac-haraç alan, Öz vezirlərindən ögüt aldılar, Onunla dünyaya zafer çaldılar. Bizim şahımız da düşmana bugün, Vezirin fikriylə olmuşdur üstün. Bizim ayağımız yorulsa bile, Zararı yok, ancak ki, yorulmasın şah. Padişahın ayağı kayarsa artık, Çıkar memlekette bir qarışıqlıq. Kötü göz şah ilə başlarsa oyun Devlər fitne ilə olur kol boyun. Dünya bir mazlumdur, şah imdada yeten, Mazlum bir adile muhtaçdır hər an. Dünyaya sultandır ışıqlı çıra, Kötü gözlerden o olsun uzak	Hər yaxşı-yamanda məhrəmdi şaha. Tökdi İskəndərə hər işdə təcdir, Az zaman keçmədən oldu cahangir. Elə padşahla, belə vəzirlə Bu dünya intizam almaz mı belə? Dünyanı fəth etdi bacarıq, hikmət, Vəzirin rəyindən qazandı şövkət. Məlikşah da, Mahmud da Nuşirəvan, Dünya şahlarından bac-xərac alan, Öz vəzirlərindən öyüd aldılar, Onunla dünyaya zəfər çaldılar. Bizim şahımız da düşməyə bu gün Vəzirin rəyilə olmuşdur üstün. Bizim ayağımız süst olsa hərgah, Zərər yox, ancaq ki, süst olmasın şah. Padşahın ayağı sürüşsə artıq, Çıxar məmləkətdə bir qarışıqlıq. Yaman göz şah ilə başlarsa oyun Divlər fitnə ilə olar qolboyun. Dünya bir məzlumdur, şah dada çatan, Məzlum bir adilə möhtacdır hər an. Dünyaya sultandır, işıqlı çıraq, Yaman nəzərlərdən olsun o uzaq

ZENCİ ORDUSUNUN GELMESİNDEN İSKENDER'İN HABERDAR OLMASI Ey saki, ver gönül açan bir şərbət, Dərdim var, gittikçə etmədə şiddət. Olsun bu yüregim bu şərbətlə şad, Beni dert-kederden eylesin azat. Gəldi kurtun ağzından sabahın nəfəsi, Bekçi köpeğinin kəsildi səsi. Horozlar çırpındı, açtı kol-kanat, Davul seslərindən canlandı həyat. O tatlı uykudan uyandım yinə, Sarıldım cəvahir dizmək fikrinə. Cəvahir istəyən qazar mädəni, Gevher ümidi ilə söker bədəni. Bir ləli zəhmətlə gətirir ələ, Çarpışır daşların daş yüregi ilə.	ZƏNCİ QOŞUNUNUN GƏLMƏSİNDƏN İSKƏNDƏRİN XƏBƏRDAR OLMASI Ey saqi, ver könül açan bir şərbət, Dərdim var, getdikcə etmədə şiddət. Olsun bu ürəyim o şərbətlə şad, Məni dərd-qəmdən eyləsin azad. Gəldi qurd ağzından sübhün nəfəsi, Keşikçi itinin kəsildi səsi⁹⁷. Xoruzlar çırpındı, çaldı qol-qanad, Təbillər səsinədən canlandı həyat. O dadlı yuxudan oyandım yenə, Sarıldım cavahir düzmək fikrinə. Cəvahir istəyən qazar mädəni, Gövhər ümidilə söker bədəni. Bir ləli zəhmətlə gətirər ələ, Çarpışar daşların daş ürəyilə.

Ne sandın, ey kolay işiten insan, Duyulmaz zengin kelimeler kolay. Bağda çox olsaydı incir yiyen kuş, Ağaçlar incirdən kalırdı bomboş. Bu ipək pərdəyi nakşeden insan Böyle nakletmişdir öz üstadından: Öyle ki, feleğin çırası sabah Dünyayı nur ile etti münəvvər. Günəş renkli ışıq saçtı her yere, Gelin gibi oturdu altın tahtına. İskender o eski ayinde durdu, Ayvanda görkemli bir meclis kurdu. Kol kola tutarak güzel kulamlar Tahtının yanında tuttular karar. Kah Hakan adına kaldırır kadeh, Kah gevher saçarak edərdi sevinç. Bir nur çeşməsiydi, oturmuştu şən, Aman sesi geldi uzak ellərdən.	Nə sandın, ey asan eşidən insan, Dinlənilməz zəngin kəlmələr asan. Bağda çox olsaydı əncir yeyən quş, Ağaclər əncirdən qalardı bomboş. Bu ipək pərdəni nəqş edən insan Belə nəql etmişdir öz ustadından: Elə ki, fələyin çırağı səhər Dünyanı nuriylə etdi münəvvər, Günəş əlvən şəfəq saçdı hər yana, Gəlintək oturdu qızıl taxtına. İskəndər qədimki ayində durdu, Eyvanda şövkətli bir məclis qurdu. Qol-qola tutaraq gözəl qulamlar Taxtının yanında tutdular qərar. Gah Kəyan adına qaldırır qədəh, Gah gövhər saçaraq edirdi fərəh. Bir nur çeşməsiydi, oturmuşdu şən, Aman səsi gəldi uzaq ellərdən.

Mecliste padişaha ettilər malum: "Yardım istemeğe gelmiştir bir yığın mazlum. Yardım istiyorlar Rum sultanından, Diyorlar: Mısır'a çok dar oldu cihan. Zenciler akınla gelmiş bu sefer, Dolaşmak çetindir, tutmuyor çöllər. Ordularla dolmuş bu büyük cihan, Çöllerde hâkimdir korku, heyecan. Hepsi çöllüdür katrandan kara, Çöllerin otu da yetmez onlara. Çocuk huylu her yaşlı köse Şen hayat geçirir çirkin de olsa. Ne bir utanacak yüzleri vardır, Ne de sevgi saçan gözleri vardır. Bunlar insan yer, yılan gibi sokar, Mısır'ın buna karşı ne kuvveti var? Yardıma gelmezse büyük hükümdar, Soyguna gidecek o zengin diyar. Mısır, Rum, Avrupa olur tarumar, Mum gibi erir o ateşli dağlar. Bu haksız akından dağınığiz,	Məclisdə padşaha etdilər məlum: "Amana gəlmişdir bir yığın məzlum. Kömək istəyirlər Rum sultanından, Deyirlər: Misrə çox dar oldu cahan. Zəncilər axınla gəlmiş bu səfər, Dolaşmaq çətindir, tutmayır çöllər. Ordularla dolmuş bu böyük cahan, Çöllərdə hâkimdir qorxu, həyəcan. Hamısı çöllüdür, qətrədən qara, Çöllərin otu da çatmaz onlara. Uşaq təbiətli hər yaşlı kosa Şən həyat keçirir çirkin də olsa. Nə bir utancaq üzləri vardır, Nə də sevgi saçan gözləri vardır. Bunlar insan yeyər, ilantək sancar, Misrin buna qarşı nə qüvvəti var? Köməyə çatmazsa böyük tacidar, Qarətə gedəcək o zəngin diyar. Misir, Rum, Əfrəcə olar tarmar, Mum kimi əriyər o odlu dağlar. Bu haqsız axından pərakəndəyik,

Şah, ferman sizindir, bizlər köleyiz". O dinin sığınağı, adil hökmdar Bildi ki, Zencide sayısız ordu var. O sayısız ordudan korktu hükümrən, Korkusuz olur mu akıllı insan? İskender veziri tez davet etti, Onunla genişçe toplantı etti. Akıllı, bilgili, hünərli vezir Muzaffər olmaya etti bir tədbir: "Kalk,-dedi, -bahtını yokla, vaktidir, Böyle ejderhayı mahvetmək şandır. Zaferle yaratsa ordunun eli, Daha sağlam olur şahlıq temeli. Mısır da, Zenci de olur sana esir, Mertlikte alırsın yenilməz bir nam. Ülkeden silinsə azgın düşmənlər,	Şah, fərman sizindir, bizlər bəndəyik." O dinin pənahı, adil hökmdar Bildi ki, Zəncidə hədsiz qoşun var. O hədsiz ordudan qorxdı hökmürən, Qorxusuz olurmu ağıllı insan? İskəndər vəziri tez dəvət etdi. Onunla ətraflı məsləhət etdi. Ağıllı, bilikli, hünərli vəzir Müzəffər olmağa tökdü bir tədbir: "Qalx, - dedi, - bəxtini sına, zamandır, Belə əbdahanı məhv etmək şandır. Zəfərlər yaratsa ordunun əli, Daha möhkəm olur şahlıq təməli. Misir də, Zənci də olur sənə ram, Mərdlikdə alarsan yenilməz bir nam. Ölkədən silinsə azgın düşmənlər,

Hainlər kör olur, dostların güler. Rehberin emriylə o gənc hükümrən Bayrağı yüksəltdi Makedonya'dan. Topladı süngülü, kılıçlı asker, Kılıç şafak attı buluta kadar. Denizdən karaya çıkınca ordu, Oynadı, bir daha Mısır'da durdu. Mısır halkı ilə silahlı asker Bu işi uğurlu bir fəal bildilər. Padişah emretti, Nil sahilindən Geçərək çöllərdə tutsunlar məskən. Yedekli at ilə aksın meydana, Savaşa verməsin aman düşməna. Yiğitlər dizildi yola hər ne var, Zəncinin kininə bel bağladılar. O coşkun ordunu görəncə Zənci, Gözündə qaraldı dünya sevinci. Ordular çıkınca qarşı-qarşıya, Yüzlərdən büsbütün silindi ar. O çelik mısralı atlar nalından Kökündən titrədi o eski cihan. Meydandan o kadar yüksəldi nara, Sanki gök sarardı, döküldü yere.	Xainlər kor olar, dostların güler." Rəhbərin əmriylə o gənc hökmürən Bayrağı ucaltmışdı Makedoniyadan. Topladı süngülü, qılıncı əsgər, Qılınc şəfəq atdı buluda qədər. Dənizdən quruya çıxınca ordu, Tərpəndi, bir daha Misirdə durdu. Misir xalqı ilə silahlı əskər Bu işi uğurlu bir fəal bildilər. Padişah əmr etdi, Nil sahilindən Keçərək, çöllərdə tutsunlar məskən. Yedekli at ilə axsın meydana, Döyüşdə verməsin aman düşməna. İgidlər düzüldü yola hər nə var, Zəncinin kininə bel bağladılar. O coşğun ordunu görəncə zənci, Gözündə qaraldı dünya sevinci. Ordular çıkınca qarşı-qarşıya, Üzlərdən büsbütün silindi Həya. O polad mısralı atlar nalından Kökündən titrədi o köhnə cahan. Meydandan o qədər ucaldı nərə, Sanki göy saraldı, töküldü yerə.

Coştu topuz, yağdı mancınık taşı, Eğildi öküzün, balığın başı. İnsanlar bağırır, kişniyor atlar, Dünyanın gözü kör, kulakları sağır. Bu sesler öyle bir kıyamət açtı, Vahşilər korkarak çöllərdən qaçtı. Savaşa başlarkən hər iki asker, Devləri sarstı bu yüksek seslər. Öyle yerdeydi ki, bu savaş inan, Keder getirirdi insan yangından. Kükürd tozu gibi kupkuru çöllər Cəhennəm gibiydi, yanıyordu ciğər. Serin su hiç yoktu zehirdən başqa, Bir də günəşteki yangından başqa.	Coşdu toppuz, yağdı mancanaq daşı, Əyildi öküzün, balığın başı⁹⁸. İnsanlar bağırır, kişnəyir atlar, Dünyanın gözü kor, qulaqları kar. Bu səs-küy elə bir qiyamət açdı, Vəhşilər qorxaraq çöllərdən qaçdı. Döyüşə başlarkən hər iki əsgər, Divləri sarsıtdı ucadan səslər. Elə yerdə idi bu döyüş, inan, Qubar gətirirdi adam yangından. Kükürdün tozutək qupquru çöllər Cəhənnəm kimiydi, yanırdı ciyər. Sərin su yox idi ağudan başqa, Bir də günəşdəki yangıdan başqa.

Bakıyordu ejderha gibi her mağara, O yerde her fitne açmıştı pazar. Orda ki, yaşıyor gulyabaniler, Yaşıyor, her yere sokulur onlar. Lali yer öküzü yuttuğu zaman Pusudan sıçradı kapkara aslan. Gecenin zulmeti dünyayı sardı, Aslan dişi gibi yıldız ağardı. Gecenin göbeği yayardı koku, Işıktan dünyaya açmıştı şemsiye. Düşmanı tanıyan nöbetçi asker Yollara çıkarak nöbet tuttular. Yıldızlar yer yerden doğmuştu parlak, Halk oldu zahmetten, kederden uzak. Karanlık çökünce Rum ve Zengibar Savaştan yorulub akşamladılar. İSKENDER'İN ZENGİBAR ŞAHINA HABER GÖNDERMESİ Ver, saki, Rum yüzlü, pembe şaraptan, Ruhum zenci gibi şendir bu zaman. Benimle bu korku bilmeyen kaplan Olmasın Rum, zenci gibi iki renk. Kandıran yol oldu bu uzak yollar, Yedinci felekte ancak ışık var. Bu yolda melek de şaşar yolunu	Baxırdı əbdaha kimi hər mağar, O yerdə hər fitnə açmışdı bazar. Orda ki, yaşayır qulyabanılar, Yaşayıb, hər yerə soxulur onlar. Ləli yer öküzü udduğu zaman Pusqudan sıçradı qarqara aslan⁹⁹. Gecənin zülməti dünyanı sardı, Aslanın dişitək ulduz ağardı. Gecənin göbəyi yayırdı ətir, Işıqdan dünyaya açmışdı çətir. Düşməni tanıyan növbətçi əskər Yollara çıxaraq keşik çəkildilər. Ulduzlar yer-yerdən doğmuşdu parlaq, Xalq oldu zəhmətdən, kədərdən uzaq. Qaranlıq çökuncə Rum və Zəngibar Vuruşdan yorulub axşamladılar. İSKƏNDƏRİN ZƏNGİBAR ŞAHINA XƏBƏR GÖNDƏRMƏSİ Ver, saqi, Rum üzlü, gülgün şərəbdən, Təbim zənci kimi şendir bu zaman. Mənimlə bu qorxu bilməyən pələng Olmasın Rum, zənci kimi iki rəng¹⁰⁰. Aldadan yol oldu bu uzaq yollar, Yeddinci fələkdə ancaq işıq var¹⁰¹. Bu yolda mələk də azar yolunu

Çünkü bir dev gider, geri döner onu. Bu çarşı pazarda kapan işlətən Bir arpa almazsa çekmez iki arpa. Çalışır, hər yerden çalar biraz, Ondan da qaparlar işi olsa iyi. Dönə dönə alır yaşlı dihkandan, Divana göndərir o batman batman. Benden uzak olsun böyle dostlar,	Çünki bir div gedər, qayıdar onu. Bu çarşubazarda qapan işlədən Bir arpa almasa çəkməz iki dən. Çalışar, hər yandan oğurlar bir az, Ondan da qaparlar işi olsa saz. Dönə-dönə alar qoca dehqandan, Divana göndərər o batman-batman. Məndən uzaq olsun bu cürə dostlar,

El benim bu sözümde kusuruma bakmaz. Ahlakça yabancı bu dostları, bil, İkiyüzlülərdə arama bir dil. Tilkinin deliği ikidir elbət, Birisi tamahtır, digəri şəhvet. Bir akrep gibidir, olsa da akıllı, Ne kulak, ne de göz delikleri var. Bu gizli esrarı təsvir edənler, Dihkan tarixindən vermişlər xəbər. Çin şahı atına qoyarkən eyer Zəncinin nalına atəş vurdu göklər. Günəşi pusqudan fəlek sıçratdı, Yıldızlar yüzüğü elindən attı. Bu dünya ordular yıkan erlərdən Bir məclis süslədi yıldız gibi şən. Deveyi zəngindən, fil aynasından Səfəf siyah boncuk doğdu inci doğarkən. Fil təkmələrindən yer öküzünün Kəmiği kırılıp məhv oldu bütün. Şah Hakan ayinini edərək yeni, Doldurdu davulunun səsi ölkəyi. Kurdu Rum töreniylə öylə bir ordu, Sanki möhrü muma bir naxış vurdu. Bir Rumlu vardı olduqca insan, Söyləvciydi bir neçə dildə danışan. Alimdi hər fikri, sözü kurmaqda, Məhirdi ox atıb, qılınc vurmaqda. Söhbəti duduyu kəməndə salmış, Kendi Tutıyanuş adını almış. O qədər kəskindi sözü, hünəri, Kendine çəkərdi dinləyənləri.	El məni bu sözdə üzürlü tutar. Əxlaqca yabancı bu dostları, bil, İkiyüzlülərdə arama bir dil. Tülkünün dəşiyi ikidir əlbət, Birisi tamahdır, birisi şəhvət. Bir əqrəb kimidir, olsa da huşyar, Nə qulaq, nə də göz dəşikləri var. Bu gizlin əsrarı təsvir edənlər, Dehqan tarixindən vermişdir xəbər. Çin şahı atına qoyarkən yəhər Zəncinin nalına od vurdu göylər¹⁰². Günəşi pusqudan fəlek sıçratdı, Ulduzlar üzüyü əlindən atdı¹⁰³. Bu dünya ordular yıxan ərlərdən Bir məclis bəzədi ulduz kimi şən. Dəvəni zəngindən, fil güzgüsündən Səfəf şəvə doğdu inci doğurkən¹⁰⁴. Fil təpiklərindən yer öküzünün Sümüyü qırılıb məhv oldu bütün. Şah Kəyan rəsmini edərək yeni, Doldurdu təblinin səsi ölkəni. Kurdu Rum rəsmiylə elə bir ordu, Sanki möhrü muma bir naxış vurdu. Bir rumlu var idi olduqca insan, Nətiqdi, bir neçə dildə danışan. Alimdi hər fikri, sözü qurmaqda, Məhirdi ox atıb, qılınc vurmaqda. Söhbəti tutini kəməndə salmış, Özü Tutıyanuş adını almış. O qədər kəskindi sözü, hünəri, Özünə çəkərdi dinləyənləri.

Sarayda nedimdi, hem de ara bir Ay, günəş sırrından sohbətler eder. Yanına çağırırdı onu İskender, Elçilik edərək götürsün haber. Emretti, hərəkət etsin durmadan, Zenci serdarına yetiştirsin ferman.	Sarayda nədimdi, həm də arabir Ay, günəş sırrından söhbətlər edir. Yanına çağırırdı onu İskəndər, Elçilik edərək aparsın xəbər. Əmr etdi, hərəkət etsin durmadan, Zənci sərdarına yetirsin fərman.

Keskin kılıcını anlatsın ona, Dönsün belki öz doğru yoluna. Zencicə anlatsın, göstərsin tədbir, Ateşi gördükçə yumuşar demir. Gül yüzlü, o şimşad boylu hünerli Rumludan zenciye götürdü haber: "Tahtı var, tacı var bahtı gibi parlak, Kılıcın gücüylə yüceltmış sancak. Görkemli, kuvvetli, həm de dik başlıdır, Bazen de siniri yanan ateştir. Geyik boynuzuna göndən çizgi çeker, Karıncə başını tırnağa diker. Onunla arkadaşlık eyle, ey önder, Ağlayıp özür dile, git ona yalvar. İnan ki, bu atəş olsa parlak, Sönmez, üzerine deniz döksələr. Dostluk ile yaklaş, kinindən çekil. Onunla düşmanlık faydalı değil. Kin ile sulh ile denenmiş cihan, Sulhundan hayır almış, kinindən ziyan. Bu fikri karalar şahı duyunca, Dehşetdən kıvrıldı karayılan gibi. Kininin atəşi beynini yaktı, Şimşekli bulut gibi gürledi, çaktı. Hırsla emir verdi: Tutıyanuş'u Kəssinlər, bədənə ayrılсын huşu. Dev gibi kaptılar o pəhlivani, Nasıl ki, kehribar kapar samanı. Altın testide kesildi başı, Al kana bulaştı şahın sırdaşı. Altın testi kanla dolduğı zaman Zenci şah su gibi içti o kandan. Onunla gidenlər gözlərində yaş	Kəskin qılıncını anlatsın ona, Qayıtsın bəlkə öz doğru yoluna. Zəncicə anlatsın, göstərsin tədbir, Atəşi gördükçə yumşalar dəmir. Gül üzlü, o şümşad boylu hünərvər Rumludan zənciyə apardı xəbər: "Təxti var, tacı var bəxtitək parlaq, Qılıncın gücüylə ucaltmış sancaq. Şövkətli, qüvvətli, həm də sərkəşdir, Bəzən də acığı yanar atəşdir. Maral buynuzuna göndən zeh çəkər, Qarışqa başını dırnağa tikər. Onunla müdara eylə, ey salar, Ağlayıb üzr istə, get ona yalvar. İnan ki, bu atəş olsa şöləvər, Sönməz, üzərinə dəniz töksələr. Dostluqla yaxınlaş, kinindən çəkil. Onunla düşmənlik faydalı deyil. Kin ilə, sülh ilə sınıanmış cahən, Sülhündən xeyr almış, kinindən ziyan". Bu fikri qaralar şahı eşitcək Dəhşətdən qıvrıldı qara ilantək. Kininin atəşi beynini yaxdı, Şimşəkli buludtək gurladı, çaxdı. Acıqlı əmr etdi: Tutıyanuşu Kəssinlər, bədəndən ayrılсын huşu. Div kimi qapdılar o pəhləvanı, Necə ki, kəhrəba qapar samanı. Qızıl test içində kəsildi başı, Al qana bulaşdı şahın sırdaşı. Qızıl test qan ilə dolduğı zaman Zənci şah su kimi içdi o qandan. Onunla gedənlər gözlərində yaş

İskender yanına döndü hemen. Hasretle döndülər şahın yanına, Bu kanlı haberi verdilər ona. O güzel Rumlunun zenci şahından	İskəndər yanına qayıtdı birbaş. Həsərlə döndülər şahın yanına, Bu qanlı xəbəri verdilər ona. O gözəl rumlunun zənci şahından

Gördüğü dehşeti ettiler beyan. İskender o şımşad renkli servi için Ateşte ok gibi yandı ki, niçin Öyle bir suçsuzun döküldü kanı? Yemin etti mahvetsin azgın düşmanı. Varınca orduya bu dehşetli iş, Rumlular korkarak ettiler telaş. Bu işten zencinin dişi ağardı, Rum'un kalbini bir korku sardı. Gecenin dişleri kapanmalıdır, Ancak ölen zaman o gülmelidir. İskender susarak üç gün, üç gece, Kinini söndürdü parlaq düşüncə. Dağların üstünü alınca duman, Kuşlar bu ahenge dizdiler destan. Göklerin Harun'u nöbet tutarak, Beline asmıştı sayısız, altın zil. Bekçi zili çalıp seslendi birden: "Yaşasın hükümdar, kahrolsun düşman!" Dışarı çıkarak keşif kolu. Bekçiyle güvenlik korurdu yolu. Ertəsi sabahbu sabırsız devran Göstərdi günəşi dağ arkasından. Ney, davul gürledi şah kapısından, Zillerin sesinden titredi cihan. Davulcu hızlıca kalın ham gönden Gecenin ağzına vurdu bir dizgin. Coşarak inliyor neyin nefesi, Davul el çırpıyor, yüksəlir sesi. Ordunun sayısı arttıkça, Bu gözden o göze akıttırdı sel. Süngüler kaftanı delerek her an Çıkardı göbeğin tam ortasından. Kılıç, ok yağarken şırl şırl, Parça parça oldu giyim ve kalpak.	Gördüyü dəhşəti etdilər bəyan. İskəndər o şümşad rəngli sərv üçün Atəşdə ox kimi yandı ki, neçin Elə bir suçsuzun töküldü qanı? And içdi məhv etsin azğın düşmanı. Çatınca qoşuna bu dəhşətli iş, Rumlular qorxaraq etdilər təşviş. Bu işdən zəncinin dişi ağardı, Rumlunun qəlbini bir qorxu sardı. Gecənin dişləri örtülməlidir, Ancaq ölən zaman o gülməlidir. İskəndər susaraq üç gün, üç gecə, Kinini söndürdü parlaq düşüncə. Dağların üstünü alınca duman, Quşlar bu ahəngə düzdü bir dastan. Göylərin Harunu keşik çəkərək, Belinə asmışdı saysız qızıl zəng106. Keşikçi zəng çalıb səsləndi birdən: "Yaşasın tacidar, qəhr olsun düşmən!" Dışarı çıxaraq kəşfiyyat qolu. Növbətlə qarovul güdərdi yolu. Ertəsi günü bu səbirsiz dövrən Göstərdi günəşi dağ arxasından. Nay, təbil gurladı şah qapısından, Zənglərin səsindən titrədi cahan. Təbilçi sür ətlə qalın xam göndən Gecənin ağzına vurdu bir yüyən. Coşaraq inləyir neyin nəfəsi, Nağara əl çalır, yüksəlir səsi107. Ordunun çəkisi elədikcə meyl, Bu gözdən o gözə axıdırdı sel. Süngülər kaftanı dələrək hər an Çıxırdı göbəyin tam ortasından. Qılınc, ox yağarkən şaraqhaşaraq Parça-parça oldu geyim və qalpaq.

Kılıcın dəhşətli gürültüsündən Bulutun kalbinde su olurdu kan.	Qılıncın dəhşətlə çalhaçalından Buludun qəlbində su olurdu qan.

Yüz yüze gelince her iki ordu Sanki iki koç yüz yüze durdu. Yiğitlər savaştı uzun bir zaman. Meydana sel gibi akıttılar kan. Rumları zencilər ezdiyi zaman Sanki bir geyiği avlardı aslan. Rumlara zencilər verdi can kaybı, Her yeri sardı dəhşətli heyhat. Zencinin etdiyi Tutıyanuş'e Rumları düşürdü büyük telaşa. Kaseye doldurmuş günahsız kanı, Su gibi kafaya dikmiş kaseyi. Zencilər oynayan korkunç oyundan Korkarak, Rumlara dar geldi meydan. İskender bildi Rum, zenciden ürkmüş, Askerin kalbine bir korku çökmüş. Meydanda askere uğrasa korku, Ceza bir iş vermez, dağılır ordu. Çağırdı bilgili büyük veziri, Gizlice anlattı ona bu sırrı: "Muzaffər ordumuz olmuş perişan, Bir kılıç yemeden doymuş savaştan. Savaşa kahraman bir ordu gerek, Bir atlı atəş olsa, vermez bir yardım. Elçinin kanını içərək düşman Askerim məhv oldu can korkusundan. Ordumda açıqça korku izi var, Korkak kimsələrdən, söylə, nə çıxar? Meydanda düşməndən korkarsa ordu, Su getir, zəfərdən ellerini yıka. Zencilər her yerde meydan suluyor, Kızgın fillər kimi hey baş sallıyor. Yaratmaq gerekdir öylə bir dəstan, Zencinin ordusu məhv olsun ondan. Ortaya öylə bir sağlam fikir at, Bizə bu kokudan versin bir kurtuluş." Deneyimli, ağıllı, hünərli vezir	Üz-üzə gəlincə hər iki ordu Elə bil iki qoç üz-üzə durdu. İgidlər döyüşdü uzun bir zaman. Meydana sel kimi axıtdılar qan. Rumları zəncilər əzdiyi zaman Sanki bir maralı ovlardı aslan. Rumlara zəncilər verdi tələfat, Hər yeri bürüdü dəhşətli heyhat. Zencinin etdiyi Tutıyanuşə Rumları salmışdı böyük təşvişə. Kasaya doldurmuş günahsız qanı, Su kimi başına çəkmiş kasanı. Zəncilər oynayan qorxunc oyundan Qorxaraq, rumlara daraldı meydan. İskəndər bildi rum, zəncidən ürkmüş, Əskərin qəlbinə bir qorxu çökmüş. Meydanda əskərə üz versə qorxu, Cəza bir iş verməz, dağılar ordu. Çağırdı bilikli böyük vəziri, Gizlincə anlattı ona bu sirri: "Müzəffər ordumuz olmuş pərişan, Bir qılınc yemədən doymuş savaştan. Döyüşə qəhrəman bir ordu gərək, Bir atlı od olsa, verməz bir kömək. Elçinin qanını içərkən düşman Əskərim məhv olur can qorxusundan. Orduda apardın qorxu izi var, Qorxaq kimsələrdən, söylə, nə çıxar? Meydanda düşməndən qorxarsa ordu, Su gətir, zəfərdən əllərini yu. Zəncilər hər yanda meydan sulayır, Qızmış fillər kimi hey baş bulayır. Yaratmaq gərəkdir elə bir dəstan, Zencinin ordusu məhv olsun ondan. Ortaya elə bir sağlam fikir at, Bizə bu qorxudan versin bir nicat". Sınanmış, ağıllı, hünərli vəzir

Azıcık düşündü, eyledi tədbir: “Önderim, kemalin olsun sana yar, Zafer dostun olsun, düşmanların har. Yüzünü çevirsən dağa, taşa bile, Felekten saadet aləsən ele. Dünyanın sığınağı yücə yaratan Sığınağın olsun, ey böyük hökümran. Karalar zehirli yilandır, yılan, Bir devdir, şeytandır, değıl bir insan. Yeridir Rumlular etse korkaklıq, Zencilər bir timsah, Rumlular balıq. Kan içmək olduqça korkulu bir iş, İnsanı yeməksə, ondan da müthiş. Onlardan bir utanma beklərsən, inan, Bize söylemezler akıllı insan. Meydanı düşməna versək böyle, Zencilər göklərə savurur toprak. Rumlardan korksaydı vəhşi zencilər Elçinin sözləri edərdir eser. Elçi ne yapsın bu vəhşilərə, Elçi yiyən desək yetər bir kərə. Düşünmək gerektir öyle bir fikir, İnsanı yemək için olsun bir tədbir. Yollardan birkaç zenci tutaraq Onları dergahta eyledi tutsak. Sen otur yerində hırs və təmkinlə, Onları torpağa yıxsınlar kinlə. Birinin başını dərhal kəsinlər, “Yemək pişsin” diye mutfığa göndər. Zencilər diliylə hükmət durmadan: “Bu başı al, pişir, yesin hökümran!” Gizlində aşçıya başqa türlü anlat: “Bu başı güm diye, topraklara kat!” Kara qoyun başını pişirsən biraz, Kemiksiz hüzura gətirsin aşçı, Pişməmiş deriyi hiddətlə, kinlə Tez götür, parçala, çignə dişinlə:	Azacıq düşündü, tökdü bir tədbir: "Sərvərim, kamalın olsun sənə yar, Zəfər dostun olsun, düşmənlərin xar. Üzünü çevirsən dağ-daşa belə, Fələkdən səadət aləsən ələ. Dünyanın pənahı ulu yaradan Pənahın olsun, ey böyük hökmüran. Qaralar zəhərli ilandır, ilan, Bir divdir, şeytandır, deyil bir insan. Yeri var rumlular etsə qorxaqlıq, Zəncilər nəhəngdir, rumlular balıq. Qan içmək olduqça qorxulu bir iş, İnsanı yeməksə ondan da müdhiş. Onlardan bir həya gözləsən, inan, Bizə söyləməzlər ağıllı insan. Meydanı düşməne versək bu sayaq, Zəncilər göylərə sovurar torpaq. Rumlardan qorxsaydı vəhşi zəncilər Elçinin sözləri edərdir əsər. Elçi nə edərdir o vəhşilərə, Elçi yeyən desək yetər bir kərə. Düşünmək gərəkdir elə bir fikir, İnsanı yeməkçin olsun bir tədbir. Yollardan bir neçə zənci tutaraq Onları dərgahda eylədi dustaq. Sən otur yerində acıq, təmkinlə, Onları torpağa yıxsınlar kinlə. Birinin başını dərhal üzsünlər, "Yemək bişsin" deyər mətbəxə göndər. Zəncilər dililə hökm et durmadan: "Bu başı al, bişir, yesin hökmüran!" Gizlində aşpaza başqa tövr anlat: "Bu başı güm yerə, torpaqlara qat!" Qara qoyun başın bişirsən bir az, Sümüksüz hüzura gətirsin aşpaz, Bişməmiş dərinə hiddətlə, kinlə Tez götür, parçala, çeynə dişinlə:

Çağır ki, "Beynini getirin görelim, Olmazmış böyle bir lezzətli yemek. Bilseydim ki, zenci etindən taam Edərmiş vücudu böyle sapasağlam, Rum esirlərini bəsləməzdim ben, Hər zaman yerdim bu zenci etindən. Bilsin o insan yiyen, müthiş canavar, Ondan keskin dişli insan yiyen var". Bununla söner o kin saçan ocak, Demiri demirle yumuşar. Hayata keçirsek bu tadbiri biz, O güclü kolları yeneriz şüphəsiz. Kurtlukla mümkündür kurtulmaq kurtan, Cahilə qarşı verir cəhəlet ziyan". İskender emretti: Rum askerləri Gizlice dolaşsın düşmən yerləri. Yollardan keçərkən mağrur zencilər Esir götürsünlər bir kaç kişi. Emrine yığitlər baş əydi bir bir, Zencidən aldılar bir kaç esir. Döndülər şah olan çadıra tərəf, Təslim eylədilər o düşmənləri. Esirlər hüzura gəldiyi zaman Yüzləri siyahtı, başları al qan. Padişah yerindən tez kükrəyərək Şikar peşinə düşən aslan gibi Emretti, birini dərhal kaptılar, Başını dağ gibi vurub dağıttılar. Verdilər mutfığa ki, al bu başı, Padişaha hazırla bir zenci aş. Aşçıya başqa türlü anlattı bunu, Ne şəkil oynasın müthiş oyunu. Digər zencilerse korkarak durmuş, Bu kanlı adətdən boynunu bükmüş. Padişah emretti: Açılınsa sofrə, Hər çeşit yeməkdən dizilsin yerə. Koyunun haşlanmış etindən aşçı	Çağır ki: "Beynini gətirin görək, Olmazmış belə bir ləzzətli yemək. Bilseydim ki, zənci ətindən taam Edərmiş vücudlu belə sapsağlam, Rum əsirlərini bəsləməzdim mən, Hər zaman yeyərdim zənci ətindən. Bilsin o adamcıl, müdhiş canavar, Ondan iti dişli insan yeyən var." Bununla sönər o kin saçan ocaq, Dəmiri dəmirlə olar yumşaltmaq. Həyata keçirsək bu tadbiri biz, O güclü qolları yenərik şəksiz. Qurdluqda mümkündür qurtulmaq qurddan, Cəhlə qarşı verər cəhəlet ziyan." İskəndər əmr etdi: rum əsgərləri Gizlində dolaşsın düşmən yerləri. Yollardan keçərkən məğrur zəncilər Əsir götürsünlər bir neçə nəfər. Əmrinə igidlər baş əydi bir-bir, Zəncidən aldılar bir neçə əsir. Döndülər şah olan xeyməyə sarı, Təslim eylədilər o düşmənləri. Əsirlər hüzura gəldiyi zaman Üzləri qaraydı, başları al qan. Padişah yerindən tez kükrəyərək Şikar arxasınca düşən aslantək Əmr etdi, birini dərhal qapdılar, Başını dağ kimi vurub çapdılar. Verdilər mətbəxə ki, al bu başı, Padişaha hazırla bir zənci aş. Aşpaza başqa tövr anlatdı bunu, Nə sayaq oynasın müdhiş oyunu. O biri zəncilər qorxaraq durmuş, Bu qanlı adətdən boynunu burmuş. Padişah əmr etdi: açılınsa süfrə, Hər çeşid yeməkdən düzülün yerə. Qoyunun pörtülmüş ətindən aşpaz

Sofraya dizdikçe keyiflendi. Ceylan derisini yırtan aslan gibi Dişiyle didikleyerek başı hükümrən, Başını sallayıp lezzətlə yedi, “Oh, böylə bir yemək yemedim-dedi. Ne kadar lezzətliymiş zəncinin eti, Vermez başqa etlər böylə lezzəti. Zəncinin etindən kebab iyidir, Yanında kırmızı şarap iyidir. Tek zənci budundan yerim kebab, Tatlıdır, tuzludur, hoş gelir şarap”. Zəncilər önündə koyun başından Zənci başı deyib yedi hükümrən. Müthiş ejderhayı görünce böylə O karayılanlar dağıldı çölə. Ordunun içine döndü zəncilər, O kara günlərdən verdilər xəbər: -Ejderha yermiş bu insan kılıklı. Büyüktür, bizlərə verdi çox zəval. Öylə bir lezzətlə yedi zənciyi, Sanki zənci yiyor badem içini. Bir zənci başını keçirsə ələ, Koyun başı gibi yer o lezzətlə. Zəncinin qəlbinə çökmüşdü korku, “Biz ipək sanırdıq, sert yollukmuş bu!”... Alevli şulelər gittikçe söndü, Kızgın atəşlərə soğuk göründü. Ertəsi sabah kuş kanat açınca. Feleğin başından duman uçunca, Geceyə bağırırdı horoz hiddətlə, Davullar gürledi, coştu şiddətlə. Borazanlar kin ilə gürler, sanki Mahşərdir, surunu çalar İsrəfil. O öküz kuyruğu borazanlar ötdü, Gökteki öküzün partladı ödü. Coştu kurt gönündən olan trampet, Dünyanın beynini titretti.	Süfrəyə düzdükçə keyfi oldu saz. Ceyran dərisini yırtantək aslan Dişiylə didərək başı hökmürən, Başını oynadıb ləzzətlə yedi, "Ox, belə bir yemək yəmədim - dedi. Nə qədər dadlıymış zəncinin əti, Verməz başqa ətlər böylə ləzzəti. Zəncinin ətindən kabab yaxşıdır, Yanında qırmızı şərab yaxşıdır. Tək zənci budundan yeyərəm kabab, Dadlıdır, duzludur, xoş gəlir şərab". Zəncilər önündə qoyun başından Zənci başı deyib yedi hökmürən. Müdhiş əbdahanı görüncə belə O qara ilanlar dağıldı çölə. Ordunun içinə döndü zəncilər, O qara günlərdən verdilər xəbər: - Əbdaha yeyənmiş bu insanxəyal. Nəhəngdir, bizlərə verdi çox zəval. Elə bir ləzzətlə yeyir zəncini, Sanki zənci yeyir badam içini. Bir zənci başını keçirsə ələ, Qoyunun başıtək yeyir ləzzətlə. Zəncinin qəlbinə çökmüşdü qorxu, "Biz ipək sanırdıq, cod palazmış bu!.."108 Alovlu şölələr get-gedə söndü, Qızgın atəşlərə soyuq göründü. Ertəsi günü quş qanad açınca. Fələyin başından duman uçunca, Gecəyə bağırırdı xoruz hiddətlə, Təbillər gurladı, coşdu şiddətlə. Şeypurlar kin ilə gurlar, elə bil Məhşərdir, surunu çalır İsrəfil. O öküzquyruğu şeypurlar ötdü, Göydəki Öküzün partladı ödü. Coşdu qurd gönündən olan nağara, Dünyanın beynini gətirdi zara.

Yiğitlər göğsündə çırpınan yürek Derindən inledi Türk'ün neyi gibi. Yerin beynindəki ateşli darbələr Çıranın beynində şuleyə benzer. “Çekil, çekil” diye o çelik oklar Fillerin sırtında tutturdu karar. Her çelik kılıçtan parladi şimşək Bulutlu gecədə kayan yıldız gibi, Kalkarak yerindən her iki ordu Başqa bir şəkildə yine saf kurdu. Sanki iki bulut baş başa koştı, İki ateş denizi köpürdü, coştı. Rumlarla zencilər harbe girerek Karıştı iki renk alan yaban domuzu gibi. Kuş gibi atların çelik nalından Yer oldu yiğitlər qanı ilə elvan. Kol kıran okların vınlamasından Kimsədə nə beden kaldı, nə də can. Kılıç aynasından şafaklar aktı, Bu şafak günəşdən daha parlaktı. Rumlar öylə bir bayraq yüceltti, Yere ok, göklərə kementlər attı. Cephenin kalbində durmuş İskender, Sağ-solü süslü bir alay asker. Karşıda zencilər kin ilə durdu, Çıkardı Bisütun gibi bir ordu. Kocaman fillərin ağır safları Sanki uzuyor bir dağ kemeri. Akik gibi gözlər, süngü kirpiklər. Demirdi hortumdan quyruğa kadar. Her filin sırtına taht qoyulmuş aç, Üstündə bir zenci, başında bir taç. Meydanda bir nərə vururken file Ateşi canına düşər vələvələ. O qədər fil gəldi, dolaraq meydan Her tərəf qaraldı fil ayağından. Fillərin yanında giden yaraşan asker	İgidlər köksündə çırpınan ürək Dərindən inlədi türkün nəyitək. Yer dimağındakı odlu zərbələr Çırağın beynində şöləyə bənzər. "Çəkil, çəkil" deyər o polad oxlar Fillərin belində tuturdu qərar. Hər polad qılıncdan parladi şimşək Buludlu gecədə axan ulduztək, Qalxaraq yerindən hər iki ordu Başqa bir təhrdə yenə səf qurdu. Sanki iki bulud baş-başa qoşdu, İki od dənizi köpürdü, coşdu. Rumlarla zəncilər hər bə girərək Qarıxdı iki rəng alan qabantək. Quş kimi atların polad nalından Yer oldu igidlər qanı ilə əlvən. Qol kıran oxların vıyılısından Kimsədə nə bədən qalmışdı, nə can. Qılınc güzgüsündən şəfəqlər axdı, Bu şəfəq günəşdən daha parlaqdı. Rumlular elə bir bayraq ucaltdı, Yerə ox, göylərə kəməndlər atdı. Cəbhənin qəlbində durmuş İskəndər, Sağ-solü bəzəkli bir alay əskər. Qarşıda zəncilər kin ilə durdu, Çıxardı Bisütun kimi bir ordu. Qocaman fillərin ağır səfləri Elə bil uzanır bir dağ kəməri. Əqiq kimi gözlər, süngü kirpiklər. Dəmir di xortumdan quyruğa qədər. Hər filin belinə taxt qoyulmuş aç, Üstündə bir zənci, başında bir tac¹⁰⁹. Meydanda bir nərə vuranda filə Atəşi canına salır vələvələ. O qədər fil gəldi, dolaraq meydan Hər tərəf qaraldı fil ayağından. Fillərin yanınca gedən piyada

Her yerde yüz fili alırdı bende. Meydanın ayini bitince artık Yürekten silindi sevgi, insanlık. Zerace adlı bir kara pehlivan Ortaya atladı, okudu meydan. Fil gibi kükredi topuz elinde, Bir tutar koymadı filler belinde. Bir kara yılandı kurttan füsunlu, Kabarık, şişkin bir büyük başı var. Geniş ağzı sanki kara bir kazan, Bakanın ağarır gözü korkudan. Demir cevherinden küptür bu kaya, İçine dökülmüş kapkara boya. Göğsü bir çelik kalkandan kurma, O dev gövdesini hele hiç sorma. Gördün mü başında püskül bir bayrak? Bu zenci bayrağın aynısıydı ancak. Ay yüzü benzerse çevrilmiş tasa, Bekliyordu içi kan dolu kase. Zenci çok övündü: "Ben bir dik kafalıyım, Dumanın altında yanan ateşim. Çelik çiğneyen fil, Zerace benim, Fillerin belinde şarap içenim. Kadehi vurunca sarhoş olarak Filleri darbemle ederim sakat. Meydanda el atsam keskin kılıca, Dağları ederim ben parça parça. Karşıma çıkarsa kızgın bir aslan, Şimşekli bulutum, koparıyorum tufan. Coşarsam, atından atarım Nil'i, Bu yüzüm yaya bırakır fili. Silahım yeşermiş aslan canından, Benim öz vücudum silahtır, inan. Yüreğim elmadır, vücudum demir, Bu elmas, bu demir benim için nedir? Başımı gururla kaldırırsam eğer, Etmem ateşten, denizden hezer. Yırtarım böğrünü her pehlivanın,	Hər yerdə yüz fili salırdı bəndə110. Meydanın ayini bitincə, artıq Ürəkdən silindi sevgi, insanlıq. Zəracə adlı bir qara pəhləvan Ortaya atıldı, oxudu meydan. Fil kimi kükrədi toppuz əlində, Bir tutar qoymadı fillər belində. Bir qara ilandı qurddan füsunkar, Qabarıq, şişkin bir böyük başı var. Geniş ağzı sanki qara bir qazan, Baxanın ağarır gözü qorxudan. Dəmir cövhərindən küpdür bu qaya, İçinə tökülmüş qapqara boya. Sinəsi bir polad qalxandan qurma, O div gövdəsini hələ heç sorma. Gördünmü başında qotaz bir bayraq? Bu zənci bayrağın eyniydi ancaq. Məhcəsi bənzərsə çevrilmiş tasa, Gözləriydi içi qan dolu kasa. Zənci çox öyündü: "Mən bir sərkəşəm, Tüstünün altında yanan atəşəm. Polad çeynəyən fil, Zəracə mənəm, Fillərin belində şərab içənəm. Qədəhi vurunca sərxoş olaraq Filləri zərbəmlə edərdəm çolaq. Meydanda əl atsam kəskin qılınca Dağları edərdəm mən parça-parça. Qarşıma çıxarsa qızmış bir aslan, Şimşəkli buludam, qoparram tufan. Coşarsam, atından salaram Nili, Bu rüxüm piyada buraxar fili111. Silahım göyərmiş aslan canından, Mənim öz vücudum silahtır, inan. Ürəyim almazdır, vücudum dəmir, Bu almaz, bu dəmir mənimçün nədir? Başımı qürurla qaldırısam əgər, Etmərdəm atəşdən, dənizdən həzər. Yırtaram böyrünü hər pəhləvanın,

Bağrını çiğnedim kinli düşmanın. Kan dökmək işimdir, ejder bedenim. Tek katil deyiləm, insan yiyenim, Dünyada kimseden utanmam ben, Utanmaq ne gerek harbe girerken? Yiğidi hünərdən eder utanmaq, Eşəgi esir edən palandır ancak. Her zenci ben gibi güldüğü zaman Güler elmas dişli kara bir aslan". Hikâye bitince hareket etti duman, Haznede kıvrıldı sanki bir yılan. Rumlardan bir yiğit koyuldu işe, Kendini ilk önce attı ateşe. Kalbi çarptı ateş söndürmeğe, Döndü ateş gören bir pervaneye. O deneyimli zenci bir harbe ile Başını kopardı darbe ile. Başka bir pehlivan çıktı savaşa, Bu devran onu da vurdu bir taşla. Böylece Rumlardan yetmiş pehlivan Zerace elinde geçti kılıçtan. Kimsede kalmadı cesaret, hüner, O kızgın zenciyle olsun beraber, Yerinden oynayıp derde düştü Rum, Sanki kızgın küre eritiyordu mum. Ordunu ezince kara pehlivan Rumlardan olmadı bir öne çıkan. O felek görkemli, yiğitler yenen Merkezden ok gibi fırladı birden. Savaş için vücudu silaha battı, Zenci öldürmeğe süngü oynattı. Belinde gevherle süslenmiş kemer, Başında çelik bir kalkan-cilveli. Üstünde zırhı mavi, kıvrıcık, Düğümü zencinin saçından fazla.	Bağrını çeynədim kinli düşmanın. Qan tökmək peşəmdir, əjdər bədənim. Tək qatil deyiləm, adamyeyənəm, Dünyada kimsədən utanmaram mən, Utanmaq nə gərək hərbə girərkən? İgidi hünərdən qoyar utanmaq, Eşşəyi ram edən palandır ancaq. Hər zənci mən kimi güldüyü zaman Gülər almaz dişli qara bir aslan". Rəcəzi bitincə tərpəndi duman, Xəznədə qıvrıldı sanki bir ilan112. Rumlardan bir igid girişdi işə, Özünü birinci atdı atəşə. Ürəyi çırpındı od söndürməyə, Döndü atəş görən bir pərvanəyə. O sınaqlı zənci bir hərbə ilə Başını qopardı zərbə ilə. Başqa bir pəhləvan çıxdı savaşa, Bu dövrən onu da vurdu bir daşa. Beləcə rumlardan yetmiş pəhləvan Zəracə əlində keçdi qılıncdan. Kimsədə qalmadı cəsəət, hünər, O qızmış zənciyə olsun bərabər, Yerindən oynayıb dərdə düşdü Rum, Sanki qızgın kürə əridirdi mum. Ordunu əzincə qara pəhləvan Rumlardan olmadı qarşıya çıxan. O fələk şövkətli, igidlər yenən Mərkəzdən ox kimi atıldı birdən. Döyüşün vücudu yarağa batdı, Zənci öldürməyə süngü oynatdı. Belində gövhərlə bəzənmiş kəmə, r, Başında polad bir qalxan - cılvəgər. Əynində zirehi mavi, qıvrıciq, Düyümü zəncinin saçından artıq.

Tülbendi kılıca içirmiş zehir, Boynundan sarkmış ta beline kadar. Kemendi mühürlü kaşına benzer, Saçların kurduğu yay gibi çember. İpek bir çul sermiş kahverengi atına, O, fil gövdesiyle sürdü meydana. Dizgini hızlıca attı eyere, Hücuma keçerken attı bir nara. Nasıl ki bir keklığe atlar bir tarlan, Dünyaya al güneş doğar yüksekte, Öyle bir hızla serkeş, fil beden Düşmanın üstünə atıldı birdən Bağırdı: "Ey siyah karga, ol uyanık, Karşında şahindir, sakın ol artık. Yuları çekmezsən yoldan kenara, Dünyayı ederim yüzündən kara. Yüzün gözün onun için karadır, inan, Karşımda qaçarsın keskin kılıçtan. Gel, gitme kızartayım kara yüzünü, Saçımdan kıvrırcık edeyim özünü. Ayna gibi parlayan kılıç pas tutar. Aynayım, benden her zenci yas tutar. "Aklık" aklık alır hasta gözlərdən, Kılıcın kırmızılık alır yüzlərdən. "Ben devim-diyordun, -yemeyim insan", - Beni ye ki, devdən lətif insanım. Kılıç oynatmayı sizdə yok bilən, Şimdi gel, qüvvətli qolumdan öğren! Yerindən oynama, çox gəlme yaxın, Yoxsa ki, başını öpər ayağın. Ben Arap fikirli bir Rum lideriyim, Zenci öldürən bir sabahın nuruyum. Fil keskin qolumdan bir kılıç yesə, Fil beden Nil küpünə atar elbise. Taşlar oxlarımdan halqa giyərken Kulağına halqa takarsın sən də". Sözleri bitincə kalktı eyere,	Yəməni qılınca içirmiş zəhər, Boynundan sallanmış belinə qədər. Kəməndi tamğaclı qaşına bənzər, Çaçların qurduğu yay kimi çənbər¹¹³. İpək bir çul salmış kəhər atına, O, fil gövdəsiylə çapdı meydana. Cilovu sürətlə atdı yəhərə, Hücuma keçirkən çəkdi bir nərə. Necə bir kəkliyə şığıyar tərən, Dünyaya al günəş doğar ucadan, Elə bir sürətlə sərkəş, filbədən Düşmənin üstünə atıldı birdən Bağırdı: "Ey qara qarğa, ol sayıq, Qarşında şahindir, sakit ol artık. Noxtanı çəkməsən yoldan kənara, Dünyanı edərəm üzündən qara. Üz-gözün onunçun qaradır, inan, Qarşımda qaçarsan kəskin qılincdən. Gəl, getmə, qızardım qara üzünü, Saçımdan qıvrırcıq edim özünü. Güzgütək parlayan qılinc pas tutur, Güzgüyəm, məndən hər zənci yas tutur. "Ağlıq" ağılıq alır xəstə gözlərdən, Qılincin qızartı alar üzlərdən. "Mən divəm - deyirdin, - xörəyim adam", - Məni ye ki, divdən lətif adamam. Qılinc oynatmağı sizdə yox bilən, İndi gəl, qüvvətli qolumdan öyrən! Yerindən tərənəmə, çox gəlmə yaxın, Yoxsa ki, başını öpər ayağın. Mən ərəb huşlu bir Rum sərvəriyəm, Zənci öldürən bir səbhün nuriyəm¹¹⁴. Fil kəskin qolumdan bir qılinc yesə, Filban Nil küpünə atar əlbəsə¹¹⁵. Daşlar oxlarımdan halqa geyəndə Qulağına halqa taxarsan sən də". Sözləri bitincə qalxdı yəhərə,

Dizgini bıraktı, attı bir nara. Sarhoş aslan gibi etti bir hamle, Aslanca bir topuz almıştı ele. Topuzu vurdu şah öyle kuvvetle, Elbürz'ün dağına düştü zelzele. Çeliğin açtığı derin yaradan Kalmadı Abinus ağacında can. Kol, boyun, ayak ve göğüs, gövde, baş Girdi bir birine, oldu ezik büzük. Zerace hayattan olunca rahat, Meydana atladı başka bir heybet, Hurma ağacından yüksek pehlivan, Öyle bir ağaçtan korkardı bahçıvan. Hücuma geçince o kinli kara, Padişaha bıraktı ateşli bir yara. Zırhına hiç etki etmedi, zenci Bulut gibi bağırdı, uçtu sevinci. O kara buluta kızdı hükümrən, Çekti ak kılıcı kara kınından. Aslanın ceylana saldırdığı gibi Bir darbe indirdi o pehlivana. Hurma ağacının uçtu kellesi, Ağaçtan düştü bir zenci gövdesi. Çıktı bir başkası "Aslanım" diye, Kendini o zenci başladı övmeğe: "Bir kara bulutum, zenci dağından, Kılıcım yağdırır ejderha, aslan. Bu ağır dağların tartısı benim, Kapkara zenciyim, bir fil bedenim. Başından biçerim kocaman fili, İçime çekerim o taşkın Nil'i. Zehirli demirim kimi ısırsa Karadan biçerim ona elbise. İskender gördü bu ne dediğini bilmeyen Nafini müşk ile yoğurdu kandan. Kılıcı kaldırdı uzun boyuna, Başından bir darbe indirdi ona.	Cilovu buraxdı, çəkdi bir nərə. Sərxoş aslan kimi elədi həmlə, Aslanca bir toppuz almışdı ələ. Toppuzu vurdu şah elə qüvvətlə, Elburus dağına düşdü zəlzələ. Poladın açdığı dərin yaradan Qalmadı abinus ağacında can116. Qol, boyun, ayaq və köks, gövdə, baş Girdi bir-birinə, oldu xurdü xaş. Zəracə həyatdan olunca rahat, Meydana atıldı başqa bir heybət, Xurma ağacından uca pəhləvan, Elə bir ağacdən qorxardı bağban. Hücuma keçincə o kinli qara, Padşaha buraxdı odlu bir yara. Zirəhə təsiri olmadı, zənci Buludtək bağırdı, uçdu sevinci. O qara buluda qızdı hökmürən, Çəkdi ağ nəhəngi qara qınından117. Hücum eləyəntək aslan ceyrana Bir zərbə endirdi o pəhləvana. Xurma ağacının uçdu kəlləsi, Ağacdən düşdü bir zənci gövdəsi. Çıxdı bir başqası "Aslanam" deyə, Özünü o zənci durdu öyməyə: "Bir qara buludam, zənci dağından, Qılıncım yağdırır əbdaha, aslan. Bu ağır dağların çəkisi mənəm, Qapqara zənciyəm, bir filbədənəm. Başından biçərəm qocaman fili, İçimə çəkərəm o daşqın Nili. Zəhərli dəmirim kimi dişləsə Qaradan biçərəm ona əlbəsə. İskəndər gördü bu hədyan danışan Nafini müşk ilə yoğurdu qandan. Qılıncı qaldırdı uca boyuna, Başından bir zərbə endirdi ona.

Ondan da müthiş bir kara hiddetle Atladı qarşıya çox cəsəretlə. Padişahın kılıcı çıxdı birinci. Toz, toprak içinde kvrandı zenci. Meydana atladı başqa bir kara, Onun da gözünü kapattı bir yara. Korkak zencilerden hiçbir kişi Savaşa çıkmadı akşama kadar. Şan, zafer olunca şahın yoldaşı Döndü ordugaha, yüceldi başı. Güneşin gül renkli elbisesi dönerken Mavi bir renk aldı Nil'in küpünden. Alaca göklerde bekçilik edenler Alaya benzeyen geceye aydınlık eler. Bekçi her zamanki gibi uyanıktı, Yıldızı sayandan daha uyanıktı. Zenci güvenliği, Rum güvenliği Keşikte durup korurdu yolu. Güneş, tan sökerken gülümseyerek Nilüfer kümbete vurunca bezek, Altın işlemeli çadırdan çıktı İskender, Harp için meydana çıkardı asker. Bir mahmuz vurdu o serkeş tarlana, O, suyu ateş gibi sürdü meydana. Merkezi aldı öz eline, sonra Tarafları emanet etti pehlivanlara. Sağ sola demirden çektirdi duvar, Sağlam bir temelde dizildi dağlar. Zenciler, Habeşiler hey ordu ordu Elinde kılıç, ok meydana durdu. Cephenin kalbinde durmuş zenciler, Sağında Habeşiler, solunda berber. Boru gürleyince şah kapısından, Zenciler zil çaldı, kıızıttı meydan. Siyahımsı bir bulut gürleyip çaktı, Kılıcın şimşəğe göklərə aktı. Ordular kopardı öyle bir nara	Ondan da müdhiş bir qara hiddətlə Atıldı qarşıya çox cəsəretlə. Padişahın qılıncı çıxdı birinci. Toz, torpaq içində fırlandı zənci. Meydana atıldı başqa bir qara, Onun da gözünü yumdu bir yara. Qorxaq zəncilərdən heç birçə nəfər Döyüşə çıxmadı axşama qədər. Şan, zəfər olunca şahın yoldaşı Döndü ordugaha, ucaldı başı. Günəşin gül rəngli donu dönərkən Mavi bir rəng aldı Nilin küpündən. Alaca göylərə keşik çəkənlər Alamtıl gecəyə aydınlıq ələr. Keşikçi adəti üzrə ayıqdı, Ulduzu sayandan daha sayıqdı. Zənci qarovulu, Rum qarovulu Keşikdə dayanıb güdərdi yolu. Günəş, dan sökərkən gülümsəyərək Neylufər günbədə vurunca bəzək, Zərnişan xeymədən çıxdı İskəndər, Hərb üçün meydana çıxardı əskər. Bir məhmiz vurdu o sərkəş tərlana, O, suyu od kimi sürdü meydana. Mərkəzi aldı öz əlinə, sonra Cinahı tapşırdı pəhləvanları. Sağ-sola dəm dəmirdən çəkdi bir hasar, Möhkəm bir təməldə düzüldü dağlar. Zəncilər, həbəşlər hey ordu-ordu Əlində qılınc, ox meydana durdu. Cəbhənin qəlbində durmuş zəncilər, Sağında həbəşlər, solunda bərbər. Boru gurlayınca şah qapısından, Zəncilər zəng çaldı, qızıtdı meydan. Qaramtıl bir bulud gurlayıb çıxdı, Qılıncın şimşəyə göylərə axdı. Ordular qopardı elə bir nərə

Dehşətli bir korku çöktü devlere. Toz, toprak boğuyordu saf boğazları, Korkudan benizlər oldu sapsarı. Kılıçtan, topuzdan, süngüden, oktan Sulh aradan kaçıp gitmişdi çoktan. Çelik kalkanların çarpışmasından Göklərə çökmüşdü korku, heyecan. Toprağın beynini yerden oynatdı, Yer dağın kökünü başından attı. Küçük davul gürlüyor yıldırım gibi, Kalelər yıkılıyor sarı kayalık gibi. Uzağa seslenir neylər, sanki Məhşərdir, çalınır sur-i İsrəfil. Yer zindan olunca gürzə, amuda, Mağaradan toz gibi uçuş buluta. O çelik gəlgəli uçan oklardan Daşların bəğrinə düğümlədi kan. Kırpikdən ok atıyor eğri kaş kəman, Zırlı mənəsinə sət sağır hər an. Kəmənlər qıvrılır düğümlənərək, Sarılar boynuna karayılan kimi. Hintli bir oyunçu kimi kılıçlar Havada oynayır taklalar atar. Süngülərdən çıxan o uyğun səsə Atlar da uyarak gəlmişdi dansa. Arı nəstəri kimi demir oklardan Daşların yüzündən akıyordu al kan. Yerlər hastalandı yaralılarından, Yorğun ahlər saçı göklərə duman. Lacivərd rəngində olan bir dağ kimi Şah verdi cəbhənin qəlbine bezək. O kılıç oynatan sərt kulək zili Bağırdı, sanki zəncinin zili, Kin dodaqlarında köpüklənərək Ağızını açmışdı kəmləməyə kabuğu kimi. Canlanan mərkəzlər kalktı ayağa, Durdular meydanda at oynatmaya.	Dəhşətli bir qorxu çökdü divlərə. Toz, torpaq boğurdu saf boğazları, Qorxudan bənizlər oldu sapsarı. Qılıncdan, toppuzdan, süngüdən, oxdan Sülh aradan çıxıb getmişdi çoxdan. Polad qalxanların toqquşmasından Göylərə çökmüşdü qorxu, həyəcan. Torpağın beynini yerdən oynatdı, Yer dağın məğzini başından atdı. Nağara gurlayır ildırım kimi, Qalalar uçulur sıldırım kimi. Uzağa səs salır naylor, elə bil Məhşərdir, çalınır suri-İsrəfil. Yer zindan olunca gürzə, əmuda, Köhüldən toz kimi uçuş buluda. O polad dimdikli uçan oxlardan Daşların bəğrinə düyümlədi qan. Kırpikdən ox atır əyriqas kəman, Zirəh məməsindən sət sağır hər an. Kəməndlər qıvrılır düyümlənərək, Sarılar boynuna qara ilantək. Hindli bir oyunçu kimi qılınclar Havada oynayır mayallaq vurar. Süngülərdən çıxan o mövzun səsə Atlar da uyaraq gəlmişdi rəqsə. Arı nəstəritək dəmir oxlardan Daşların üzündən axırdı al qan. Yerlər xəstələndi yaralılarından, Yorğun ahlər saçı göylərə duman. Lacivərd rəngində olan bir dağtək Şah verdi cəbhənin qəlbinə bəzək. O qılınclardan oynayan sərt qulaq zəngi Bağırdı, elə bil zəncinin zəngi, Kin dodaqlarında köpüklənərək Ağızını açmışdı bəgə təsətk. Canlanan mərkəzlər qalxdı ayağa, Durdular meydanda at oynatmağa.

Hünər göstərməyə coşarkən benlik Oldu uyanıklık, delilik, şənlik. Rumları yarışta yendi zencilər, Bunlar çox müthişti, onlar çox dilbər. İskender darıldı bu korkunç işə, “İncələr yaramaz qızgın savaşa”. Düşündü: “Ben kendim olurum aslan, Ayırırım kendimi bu korkaklardan. Şimdi ki, korkmuştur ordunun kalbi, Ben kendim sürdürürüm gerekse bu harbi”. Tan yeri ağardı, şafak sökünə Hızlıca çekildi karanlık gece. Şahın darbesiyle birkaç kara İt gibi geberdi alınca yara. Şahın hünerini böyle görenler Keskin kılıcından ettiler hezer. Meydanda kendini şah yalnız gördü, Atını düşmanın kalbine sürdü. Bu dünya Pelenger şaha oldu denk, Düşündü: “Denizden çıkmış bu timsah.” Kendi adamlarına dedi: “Bu şikar Ağıma düşerse, kurtuluş mu var?” Şahane bir silah tertip eyledi, Kılıçla kalkana terkip eyledi. Gergedan gönünden giyindi gömlek, Altından vurulmuş ona çok bezek. Ayna, ya ham gümüş gibi parladı, Başında çelikten bir başlık vardı. Kılıcı geyiğin gözü gibi parlar, Karınca kanadı gibi elmaslı. Atladı, cüretli girdi meydana, Yürekli kim hücum eder aslana? Bağırdı: “Ey av arayan aslan, Kendine güvenme, okuma meydan. Gitme, gel dövüşelim, görelim kim kimi Meydanda basacak bir aslan gibi? Görürsün kimdedir yücelik, zafer,	Hünər göstərməyə coşarkən mənlik Baş verdi zirəklik, dəlilik, şənlik. Rumları yarışda yendi zəncilər, Bunlar çox müdhişdi, onlar çox dilbər. İskəndər darıldı bu qorxunc işə, “İncələr yaramaz qızgın döyüşə”. Düşündü: “Mən özüm olaram aslan, Ayırram özümü bu qorxaqlardan. İndi ki, qorxmışdur qoşunun qəlbi, Mən özüm aparam gərək bu hərbi”. Dan yeri ağardı, şəfəq sökünə Sürətlə çəkildi qaranlıq gecə. Şahın zərbəsiylə bir neçə qara It kimi gəbərdi alınca yara. Şahın hünərini belə görənlər Kəskin qılıncından etdilər həzər. Meydanda özünü şah yalqız gördü, Atını düşmənin qəlbinə sürdü. Bu dünya Pələngər şaha oldu təng, Düşündü: “Dənizdən çıxmış bu nəhəng”. Öz adamlarına dedi: “Bu şikar Toruma düşərsə, qurtuluşmu var?” Şahanə bir silah tərtib elədi, Qılıncı qalxanı tərkib elədi. Kərgədan gönündən geyindi köynək, Qızıldan vurulmuş ona çox bəzək. Güzgü, ya xam gümüş kimi parladı, Başında poladdan dəbilqə vardı. Qılıncı maralın gözü tək parlar, Qarınca qanadı kimi cövhərdar. Atıldı, cür ətlə girdi meydana, Ürəklə kim hücum edərdə aslana? Bağırdı: “Ey şikâr arayan aslan, Özünə güvənmə, oxuma meydan. Getmə, gəl vuruşaq, görək kim kimi Meydanda basacaq bir aslan kimi? Görərsən kimdədir ucalıq, zəfər,

Kime yar olacak saadet, hüner? ... Zencinin sözündən coştu İskender, Kan vurdu beynine, kavruldu ciğer. Karşıda kin ilə coşarkən düşman Rakibin kalbində coştu kan. İskender bağırdı: "Güvenmə boş boş, Yiğitlər önündə övünmə, sarhoş! Söz açma bana bu kahramanlıktan, Gölgəsindən korkan, ey sersem, cahil! Kork aslan yenəndən aslansan əgər, Yiğitlər yenəne göstərmə hüner. Hərəkət ettirəməzsən ağır gövdəni, Məhvina çalışmaq məhv edər səni! Aslanın böyrünə el sürmək üçün Üstün olmalıdır aslana gücün. Şahinlik göstərən, ey zəif serçə, Kendini məhv etmək üçün çalıştırma pençə! Hoşdur, gəl dolaşalım, miyardır meydan, Kimdədir üstünlük, edelim imtahan! Yiğitlər yenəne bu azar boşuna, Yenilər hər zaman azar vuran kişi". Padişahın sözündən o kükrəyərək Yerindən oynadı kara duman gibi. Şahın üzərinə kılıcı çəkdi, Buluta yıldırım nə edəcəkti? Padişahın tüyləri kılca döndü, O çirkin simadan kalbi çarptı. Sinirle bir kılıç vurdu İskender, O çelik kalkana etmədi eser. Çox süngü oynatdı şah ilə kara, Süngüdən heç birisi almadı yara. Karanlıq çökünce, çəkilmə gün Savaşda heç birisi olmadı üstün. Zenci bu savaştan darıldı ona, Dedi: "Gün çəkildi dağın arkasına, Savaşı tərk edelim, gecədir daha, Bu kanlı görüşmə kalsın yarına.	Kimə yar olacaq səadət, hüner?.." Zəncinin sözündən coşdu İskəndər, Qan vurdu başına, qovruldu ciyər. Qarşıda kin ilə coşarkən düşman Rəqibin qəlbində cuşə gəldi qan. İskəndər bağırdı: "Güvənmə boş-boş, İgidlər önündə öyünmə, sərxoş! Söz açma mənə bu qəhrəmanlıqdan, Kölgəsindən qorxan, ey sərsəm, nadan! Qorx aslan yenəndən aslansan əgər, İgidlər yenənə göstərmə hüner. Tərpədə bilməsən ağır gövdəni, Məhvina çalışmaq məhv edər səni! Aslanın böyrünə əl çəkmək üçün Üstün olmalıdır aslana gücün. Şahinlik göstərən, ey zəif sərcə, Özünü məhv üçün işlətmə pəncə! Xoşdur, gəl dolaşaq, məhəkdir meydan, Kimdədir üstünlük, edək imtahan! İgidlər yenənə bu tənə əbəs, Yenilər hər zaman tənə vuran kəs." Padişahın sözündən o kükrəyərək Yerindən tərpəndi qara tüstütək. Şahın üzərinə qılıncı çəkdi, Buluda ildırım nə edəcəkdə? Padişahın tükləri qılınca döndü, O çirkin simadan qəlbi döyündü. Acıqla bir qılınc vurdu İskəndər, O polad qalxana etmədi əsər. Çox süngü oynatdı şah ilə qara, Süngüdən heç biri almadı yara. Qaranlıq çökünce, çəkilmə gün Döyüşdə heç biri olmadı üstün. Zenci bu döyüşdən darıldı ona, Dedi: "Gün çəkildi dağın ardına, Davanı tərk edək, gecədir daha, Bu qanlı vədəmiz qalsın sabaha.

Öyle ki, ağarır karanlık gece, Tan atıp günəşli sabah gelince, Okuyayım sana ben öyle bir meydan, Yılan yuvasını satın alasin. Bir şartla: Orduyu çəkərəkən sabah Karşımda ol sabah gibi cilveli". Bu sözlər bitincə döndü cepheden, Şah dedi: "Razıyım bu şartınla ben". İzin verince bu kısa süreye Meydandan döndülər istirahətə. İSKENDER'İN ZENGİBAR ŞAHINI MAĞLUP ETMESİ Öyle ki, tan attı o parlaq günəş Dənizin suyundan kaldırdı atəş. Meydanda Rum, Zenci davul çalaraq, Ak, kara qarışdı tavla zarı gibi. Sülün Rumlar, karga zencilər Tarlanın iki renk göğsünə benzer Zencilər gecəydi, Rumlar çıra, Rumlar karganın gözüydü ancak. Bir kara buluda sarıldı cihan, Gözündən akıttı dənizlərə kan. Başlardan akan bir taşkın sel oldu, Biri susuz kaldı, biri boğuldu. İskender meydanda bir at oynattı, Ok gibi düşmanın gözüne battı. Kızıştı cephədə dövüş bazarı, Kalktı asumana yerin tozları. Giyindi ham ipekten dar gözlü kaftan, Kendini korudu oktan, kılıçtan. En parlaq bir zirh giyindi göz göz, Çəşmə gibi kamaşır ona bakan göz. Bir süngü kaldırdı tam otuz kulaç, Varlığı ciğərin canına muhtac.	Elə ki, ağarar qaranlıq gecə, Dan atıb günəşli səhər gəlincə, Oxuyum sənə mən elə bir meydan, İlan yuvasını satın alasan. Bu şərtlə: ordunu çəkərəkən səhər Qarşımda ol səhər kimi cəlvəgər." Bu sözlər bitincə döndü cəbhədən, Şah dedi: "Razıyam bu şərtlərə mən." Razılıq verincə qısa möhlətə, Meydandan döndülər istirahətə. İSKƏNDƏRİN ZƏNGİBAR ŞAHINI MƏĞLUB ETMƏSİ Elə ki, dan atdı, o parlaq günəş Dənizin suyundan kaldırdı atəş. Meydanda rum, zənci təbil döyərək, Ağ, qara qarışdı şətrənc zərək. Qırqovul rumlular, qarğa zəncilər Tərlanın iki rəng köksünə bənzər. Zəncilər gecəydi, rumlular çıraq, Rumlular qarğanın gözüydü ancaqlı 18. Bir qara buluda büründü cahan, Gözündən axıtdı dənizlərə qan. Başlardan aşan bir daşqın sel oldu, Biri susuz kaldı, biri boğuldu. İskəndər meydanda bir at oynatdı, Ox kimi düşmənin gözüne batdı. Qızışdı cəbhədə döyüş bazarı, Qalxdı asimana yerin tozları. Geydi xam ipəkdən dar gözlü kaftan, Özünü qorudu oxdan, qılıncdan. Ən parlaq bir zireh geyindi göz-göz, Çəşmətək qamaşır ona baxan göz. Bir süngü götürdü düz otuz qulac, Varlığı ciyərin qanına möhtac.

Boynundan boy muskası bir kılıç taktı, Şafağı güneşten daha parlaktı. Başta metal başlık Çin çeliğindən, Gevherler ondaki gevhere hayran. Beline astı bir zehirli keser, Yılan gibi sokarak dökerdi zehir. Bir ata oturdu, ne at, bir dağ gibi, Görüntüsü sevimli, yürüyüşü güzel. Atını sürerek harbe yürüdü, Düşman söz verdiyi yere at sürdü. Karşıya çıkmadı miskin kaplanlar, Fikir denizine atmıştı demir. Hileyle gönderdi başka iğrenci, Şah gevhərlerini kapsın o zenci. Şah böldü hançerle onu ikiye, Zencinin kırıldı hayat damarı. Dağ gibi bir kara dev oynattı at, Bakanın gözündən çekildi hayat. Bu dev de o zenci yiyəndən yedi, Çoğunun başını toprak çiğnedi. Müthiş bir kara dev ona yönəldi, Kıvrılmış yılan gibi cümbüşə gəldi. O deve Rum şahı vurdu bir hançer. Dumanı yüksəldi göklərə kadar. Atladı ondan da müthiş Habəşi, Kan içən aslandan o daha vahşi. Ona da içirdi ölüm suyunu, Zəmanə oynadı keçmiş oyunu. O qızgın aslandan herkes korkarak Hiçbirisi meydana basmadı ayaq. Rum şahı at sürdü, kinlə bağırırdı, O qaçan düşməni harbə çağırırdı. Peləngər görünə bu cəsəreti Bir yara almadan söndü qüvvəti. Atını oynatdı istər istəməz, Meydana atladı sessiz sedasız. At sürdü o yiğit şahlığa doğru,	Boynundan həmayıl bir qılınc taxdı, Şəfəqi günəşdən daha parlaqdı. Başında dəbilqə Çin poladından, Gövhərlər ondakı gövhərə heyran. Belinə asdı bir zəhərli kəsər, İlantək sancaraq tökərdi zəhər. Bir ata oturdu, nə at, bir dağtək, Görüşü sevimli, yerışı qəşəng. Atını çaparaq hərbə yüyürdü, Düşməni söz verdiyi yerə at sürdü. Qarşıya çıxmadı miskin pələnglər, Fikir dənizinə salmışdı ləngər. Hiyləylə göndərdi başqa iyrənci, Şah gövhərlərini qapsın o zənci. Şah böldü xəncərlə onu tən yarı, Zəncinin qırıldı həyat damarı. Dağ kimi bir qara div oynatdı at, Baxanın gözündən çekildi həyat. Bu div də o zənci yeyəndən yedi, Çoxunun başını torpaq çeynədi. Müdhiş bir qara div ona yönəldi, Qıvrılmış ilantək cümbüşə gəldi. O divə Rum şahı vurdu bir xəncər. Tüstüsü ucaldı göylərə qədər. Atıldı ondan da müdhiş həbəşi, Qan içən aslandan o daha vəhşi. Ona da içirdi ölüm suyunu, Zəmanə oynadı keçmiş oyunu. O qızmış aslandan hamı qorxaraq Heç biri meydana basmadı ayaq. Rum şahı at sürdü, kinlə bağırırdı, O qaçan düşməni hərbə çağırırdı. Pələngər görünə bu cəsəreti Bir yara almadan söndü qüvvəti. Atını oynatdı istər-istəməz, Meydana atıldı dinməz-söyləməz. At sürdü o igid şahlığa doğru,

Baht onu çəkirdi kızgınlığa doğru. Çok kılıç indirdi girincə harbə, Sezara bir eser etmedi darbe. Aslan kuvvetiylə coştu hükümrən, Sanki bir ceylana sarıldı aslan. Dünyanın sığınağı Tanrıyı andı, Şanlı bir zafere artık inandı. Dehşetlə hücumə keçti şəhriyar, Merkezi noktada sıkıştı pergel. Ateşli kin ilə hey vurdu ata, Güldü şimşək gibi kara buluta. On düğüm mızrağı öyle sağlam çaktı, Kan onun göğsündən su gibi aktı. Düşmanın gemisi dağıldı yerle bir, Pelenger mahvoldu, kaldı tek demir atan. Atından emretti yiğit hükümrən: Askerlər hücumə keçsin durmadan. Ordu her taraftan kapladı çayırı. Kattı bir birine gece gündüzü. Okların inleyen korkunç sesinden İpekli giyimlər kesildi kefen. Kılıcın, kalkanın şangirtisindən Aya baş vururdu buxarla duman. Isındıqça günəşdən kalkıyordu şule. Tandır gibi yakıyordu öz ateşiyle. Savaş dehşetindən sersemədi başlar. Işıktan dünya da kaçıyordu çaresiz. Baktıkça zencidir düşmüş yollara, Olmuş gök yanında yeryüzü kara. Akikler karadan yakmış ocak, Zenciler ateş tutmuş, kül kalmış ancak. Şeve hafif oldu, ağırdır gevher, Gevhere sarraf da çok değer verir. Yasemin bidmişke¹¹⁹ etmişti tesir, Kargalar beyaz şahin elinde esir. Hayret bakışlara, yüreğe akmış, Aklın merkezini bomboş bırakmış	Bəxt onu çəkirdi xarlığa doğru. Çox qılınc endirdi girincə hərbə, Qeysərə bir əsər etmədi zərbə. Aslan qüvvətiylə coşdu hökmürən, Sanki bir ceyrana sarıldı aslan. Dünyanın pənahı tanrını andı, Şanlı bir zəfərə artıq inandı. Dəhşətlə hücumə keçdi şəhriyar, Mərkəzi nöqtədə sıxıldı pərgar. Atəşli kin ilə hey vurdu ata, Güldü şimşək kimi qara buluda. On düyüm mızrağı elə bərk çaxdı, Qan onun döşündən su kimi axdı. Düşmənin gəmisi dağıldı yeksər, Pələngər məhv oldu, qaldı tək lobər. Atından əmr etdi igid hökmürən: Əskərlər hücumə keçsin durmadan. Ordu hər tərəfdən bürüdü düzü. Qatdı bir-birinə gecə-gündüzü. Oxların inləyən qorxunc səsinə İpəkli geyimlər kəsildi kəfən. Qılıncın, qalxanın şaqqıltısından Aya baş vururdu buxarla duman. Qızdıqca günəşdən qalxırdı şölə. Təndirtək yaxırdı öz atəşilə. Döyüş dəhşətindən sərsəmdə başlar. Işıqdan dünya da qaçırdı naçar. Baxdıqca zəncidir düşmüş yollara, Olmuş göy yanında yer üzü qara. Əqiqlər şəvədən qalamış ocaq, Zəncilər od tutub, kül qalmış ancaq¹¹⁹. Şəvə yüngül oldu, ağırdı gövhər, Gövhərə sərraf da çox qiymət verər. Yasəmən bidmişkə etmişdi təsir, Qarğalar ağ şahin əlində əsir¹²⁰. Heyrət baxışlara, ürəyə axmış, Əqlin mərkəzini bombaş buraxmış

¹¹⁹ Çiçəğindən bednüş rakısı çekilen ağaç. Bu ağaç halk hekimliğinde kullanılan cevherdir

Çavuşlar verdikçe yürek arkadan Ceylanlar korkmadan avladı aslan. Yer gök titriyordu bağırma sesinden. Gökler de “ho” diye seslenir felekten Gittikçe coşuyordu her iki düşman, Yazıldı birine ölüm yaprağı. Bileği güçlüğe zafer oldu yar, Zenciler mecburen mağlup oldular. Her yere at sürdü muzaffer asker, Zenci öldürmeğe bağladı kemer. Kılıç oynattıkça büyük şehriyar Zencinin pazarı oldu tarumar. Zenciler çalınca teslim borusu Şenliğe başladı zafer ordusu. Göklere yükseldi şahın bayrağı, Yollardan büsbütün çekildi düşman. Merhamet bulutu kopardı tufan, Zencinin pasını sildi kılıçtan. Bayrağın altında durmuş hükümdar Üstünde menekşe rengine elbise. Boynunda bir yular, ayakta zincir, Her aslan çekiyordu bir büyük esir. Bayrağın altına yığdılar ne varsa, İskender emretti kesilsin başlar. Bir zenci kalmadı, boşaldı çöl, dağ, Kalanlar kuzgunlar yemiydi ancak. İpek kurdu gibi dev beden filler Karınca ayağı altında inler. İnsanın yükünü çeken her hamal Ya çıra taşır, ya da ipek mal. Zillətə düşüncə amansız düşman, Həbəşlər padişahdan diledi aman. Həbəş’e nispeti olanlar o gün Padişahın emriylə qurtuldu bütün. Zəhərli kılıçtan buldular aman, Şah bağışlayaraq vermedi ziyan, Emretti Həbəş’e vuruldu damğa,	Çovuşlar verdikcə ürək arxadan Ceyranlar qorxmada ovladı aslan. Yer-göy titrəyirdi hay-küy səşindən. Göylər də "ho" deyə səslər fələkdən. Getdikcə coşurdu hər iki yağı, Yazıldı birinə ölüm yarpağı. Biləyi güclüyə zəfər oldu yar, Zəncilər məcburən məğlub oldular. Hər yana at çapdı müzəffər əşkər, Zənci öldürməyə bağladı kəməş. Qılınc oynatdıqca böyük şəhriyar Zəncinin bazarı oldu tarimar. Zəncilər çalınca təslim borusu Şənliyə başladı zəfər ordusu. Göylərə ucaldı şahın bayrağı, Yollardan büsbütün çəkildi yağı. Mərhəmət buludu qopardı tufan, Zəncinin pasını sildi qılıncdan. Bayrağın altında durmuş hökmdar Əynində bənövşə rəşində paltar, Boynunda bir noxta, ayaqda zəncir, Hər aslan çəkirdi bir nəhəng əşir. Bayrağın altına yığdılar nə var, İşkəndər əmr etdi kəsilsin başlar. Bir zənci qalmadı, boşaldı çöl, dağ, Qalanlar quzğunlar yemiydi ancaq. Barama qurdutək divbədən fillər Qarınca ayağı altında inlər. İnsanın yükünü çəkən hər hammaş Ya çıraş daşıyır, yaxud ipək mal¹²¹. Zillətə düşüncə amansız düşman, Həbəşlər padşahdan dilədi aman. Həbəşə nisbəti olanlar o gün Padşahın əmriylə qurtuldu bütün. Zəhərli qılıncdan tapdılar aman, Şah bağışlayaraq vermədi ziyan, Əmr etdi həbəşə vuruldu damğa,

O gündən Habeşler kuldur bu dağa. O kızgın damğadan nurlandı Habeş, Dağ ilə çırayı parlatır atəş. Padişaha o kadar verdilər yağma, Huzura sığmadı büyük ganimet. Şah gördü verilen yağma hədsizdir, Səhraya gevherdən akan denizdir. Gevherli cam, altın, topuz bir yana, Sayısız müşk, amber akıyor meydana. Saf maden altından, incidən nə var Dolmuştu meşindən iri çuvallar. Sığmıyor o gümüş, kafur çöllərə, O gafur gümüşdən doldu dağ, dere. Yüklenmiş fillərdir- kaya gövdeli, Cins Arap atları - tavus cilveli. Berber' den, Nobi'den güzel esirler Önündə Jüpiter və Ay diz çöker. Taşlarla işlənmiş kumaşlar, çullar, Zürafa gönündən sayısız halı var. Səhrada doluydu hər çeşit sərvət, Hazineyə gevherdən vurmuştu ziynet. Şah şanlı zaferlə dolğun yağmadan Şənlenib kurtuldu derttən, kederdən. Bir dünya leşə ibretlə baktı, Güldüyse, kalbindən gizli kan aktı Ki, niçin savaşta bu kadar insan Mahv oldu zəhərli oktan, kılıçtan? Yanlışdır hər suçu bunlarda görmək, Kendimdə görmək də hədədir, gerçək. Feleğin işi baş kəsməkdir ancaq, Kazadan olur mu boyun qaçırmək? Lacivert örtülü günəş kimi sən Başını qaçırmək lacivert gökdən. Gökyüzü geyərkən lacivert elbise, Hər kəsə lacivert giysi hazırlar. Bu bozuk pərdədə söylemə nəğmə, Bu tuzlu torpaqda arama çeşmə.	O gündən həbəşlər kuldur bu dağa. O kızgın damğadan nurlandı həbəş, Dağ ilə çırağı parlada atəş. Padşaha o qədər verdilər qarət, Hüzura sığmadı böyük qənimət. Şah gördü verilən qarət hədsizdir, Səhraya gövhərdən axan dənizdir. Gövhərli cam, qızıl, toppuz bir yana, Xalvarla müşk, ənbər axır meydana. Saf mədən qızıldan, incidən nə var Dolmuşdu meşindən iri çuvallar. Sığmayır o gümüş, kafur çöllərə, O kafur gümüşdən doldu dağ, dərə. Yüklənmiş fillərdir - qaya gövdəli, Cins ərəb atları - tovuz cilvəli. Bərbərdən, nobidən gözəl əsirlər Önündə Müştəri və Ay diz çökər. Daş-qaşla işlənmiş qumaşlar, çullar, Zürafə gönündən hədsiz xalı var. Səhrada doluydu hər cürə sərvət, Xəznəyə gövhərdən vurmuşdu zinət. Şah şanlı zəfərlə dolğun qarətdən Şənlənib qurtuldu qəmdən, zillətdən. Bir dünya cəmdəyə ibrətlə baxdı, Güldüsə, qəlbindən gizlin qan axdı Ki, nəçin döyüşdə bu qədər insan Məhv oldu zəhərli oxdan, qılıncdan? Yanlışdır hər suçu bunlarda görmək, Özümde görmək də xətdir, gerçək. Fələyin işi baş vurmaqdır ancaq, Qəzadan olurmu boyun qaçırmək? Lacivərd örtülü günəş kimi sən Başını qaçırmək lacivərd göydən. Göy üzü geyərkən lacivərd paltar, Hər kəsə lacivərd paltar hazırlar¹²². Bu pozuc pərdədə oxuma nəğmə, Bu duzlu torpaqdan arama çeşmə.

Kim bilir, yığıntı, bu toprak bile Yoğrulmuş ne kadar yürek kanıyla? Gören göz yoktur, yok, her yer bir mezar, Ya geyik, ya ceylan gönüdür onlar. İSKENDER'İN MISIR'DAN RUM'A DÖNMESİ Kalk, saki, şarap ver ki, sarhoş olayım! Kuru yemiş ver, şarapla biraz hoş olayım! Öyle bir şarap ver ki, gönlümü açsın, Girersem cehenneme ateş benden kaçsın. O meyvəli ağac olsun bahtiyar, Serin gölgesinde dinlenmek olur. Hem cana rahatlık verir gölgesi, Hem süsler sofrayı tatlı meyvesi. Dolgun meyve vermişken öyle bir fidan Daima kalsın genç, bulmasın zəval. Meyve veren böyle ağacı gerçək Reva mı baltanın ağzına vermek? Kış gitti, yine de ilkbahar geldi, Çaylar sahilindən otlar yüksəldi. Yeniden yemyeşil oldu hər budak, Menekşe hər müşkə amber katarak, Nərgis də toplamak için o kokudan Kafur gibi başını kaldırdı yerdən Hazine kapısını açaraq ben de Bir bayraq yücelttim yeşil çiməndə. Yeşillik hatifi o gizli dilber, Şairlər ona şiir ilhamı der, Sihirli səs ilə bağırırdı: Uyan! Yaz hazine saçan xatiratından! Nə yerdə zəncini əzmiş İskender, Nə yerdə atına koymuşlar eyer? Bu eski destanı nakleden dihan	Kim bilir, yığıntı, bu torpaq belə Yoğrulmuş nə qədər ürək qanilə? Gören göz yoxdur, yox, hər yan bir məzar, Ya maral, ya ceyran gönüdür onlar. İSKƏNDƏRİN MİSİRDƏN RUMA QAYITMASI Dur, saqi, şərab ver ki, sərxoş olum! Noğul ver, şərabla bir az xoş olum! Elə bir şərab ver, könlümü açsın, Girsəm cəhənnəmə od məndən qaçsın. O meyvəli ağac olsun bəxtiyar, Sərin kölgəsində dincəlmək olar. Həm cana rahatlıq verər kölgəsi, Həm bəzər süfrəni dadlı meyvəsi. Dolğun bar vermişkən elə bir nihal Daim qalsın cavan, tapmasın zəval. Bar verən belə bir ağacı gerçək Rəvamı baltanın ağzına vermək? Qış getdi, yenə də ilk bahar gəldi, Çaylar sahilindən otlar yüksəldi. Yenidən yamyaşıl geydi hər budaq, Bənövşə hər müşkə ənbər qatarak, Nərgiz də yığmaqçın haman ətirdən Kafurtək başını qaldırdı yerdən. Xəzinə qapısını açaraq mən də Bir bayraq ucaltım yaşıl çəməndə. Yaşillıq hatifi o gizli dilbər, Şairlər ona şer ilhamı deyər, Sehirli səs ilə bağırırdı: Oyan! Yaz xəzinə saçan xatiratından! Nə yerdə zəncini əzmiş İskəndər, Nə yerdə atına qoymuşdur yəhər? Bu köhnə dastanı nəql edən dehqan

Geçmiş bu şəkil etmişdir beyan: Şaha yar olunca o böyük zafer, Güldü nar gülü gibi, açıldı güllər. Hazine ağzını açdı hökümədar, Dağıttı, zəngin oldu bütün ordular. Savaş alanında bir həftə kaldı, Şaraptan çehreler qızıl rəng aldı. Rüzgâr hizmetçi gibi, yağış suyla təmin eden gibi Yolları süpürüb suladı gəzəl. Yollardan silindi bütün toz toprak, Yol tozsuz olunca süslenir ancaq. Toz toprak yollarda yatınca yinə, İskender atladı eyer üstünə. “Yol verin!”diyərk coştu davullar, Bayraklar yüksəldi Pərvin’ə kədər. Frenk dənizi, Nil sahilləri Göç davul sesindən oldu serseri. Coştukça develər zilin səsini Doldu boş səslərlə beyin kürəsi. Yollarda kumrular səs yəpərk, Çıngırak sesindən kapandı kulak. Çöllərdən akıyordu o kədər əskər, Yoktu sayısını bilən bir kişi. Keklik gibi oynayan atı İskender Binərək, arkasından hərəkət etti əskər. Birəz cıq yol gitti, ordu, şəhriyar, Ovadan geniş bir çölə çıxdılar. Al-sarı bayraklar vardı o kədər, Diş-diş şəkə düşdü lacivərd göylər. Çöllərdən dağ gibi gəçir qənimət, Yüklənmiş develər çəkirdi zəhmət. Sayısız cəvahir yüklənmiş filə, Yüz yerdən körpülər salınmış Nil’ə. Güldü hökümranın üzü, göz-qaşı, Sevinçdən göklərə yüksəldi başı. Halka hürmət etti girərkən Mısır’a, Şəhrə düzən verdi hər zamanki gibi.	Keçmiş bu sayaq etmişdir bəyan: Şaha yar olunca o böyük zəfər, Güldü nar gülütək, açıldı güllər. Xəzinə ağzını açdı hökümədar, Payladı, varlandı bütün qoşunlar. Vuruşma yerində bir həftə qaldı, Şərabdan çöhrələr qızıl rəng aldı. Külək fərraş kimi, yağış səqqatək Yolları süpürüb suvardı qəşəng. Yollardan silindi bütün toz-torpaq, Yol tozsuz olanda bəzənir ancaq. Toz-torpaq yollarda yatınca yənə, İskəndər atıldı yəhər üstünə. "Yol verin!" deyərək coşdu təbillər, Bayraqlar ucaldı Pərvinə qədər. Əfrəcə dənizi, Nil sahilləri Köç təbli səsindən oldu sərsəri. Coşduqca dəvələr zənginin səsi Doldu boş səslərlə beyin kürəsi. Yollarda qumrullar səs-küy salaraq, Çıngırak səsindən tutuldu qulaq. Çöllərdə axırdı o qədər əskər, Yox idi sayını bilən bir nəfər. Kəkliklək oynayan atı İskəndər Minərək, dalınca tərpendi əskər. Bir qədər yol getdi, ordu, şəhriyar, Ovadan geniş bir çölə çıxdılar. Al-sarı bayraqlar vardı o qədər, Diş-diş şəkə düşdü lacivərd göylər. Çöllərdən dağ kimi keçir qənimət, Yüklənmiş dəvələr çəkirdi zəhmət. Qədərsiz cavahir yüklənmiş filə, Yüz yerdən körpülər salınmış Nilə. Güldü hökümranın üzü, göz-qaşı, Fərhədən göylərə ucaldı başı. Xalqa hörmət etdi girərkən Misrə, Şəhrə nizam verdi adəti üzrə.

Deniz sahilinə indi oradan, O yerdə görkəmlə kaldı bir zaman. Bayrağı nereyə dikse hükümdar, O yerdə bəreket oldu bər karar. Sərvətlə, fərmanla uzun bir sürə Yaptı Rum töreniylə birçox imaret. Kumlara kum gibi sərvət serperek Bəreket yolunda çəkdi bir emək, Dəniz sahilində böyük İskəndər Təzə bahar gibi kurdu bir şəhər. Bir cənnət gibiydi- ışıqlı, abat, Hər yerdə bazarı, bağçası gülşad. Şəhri İskəndər yapmışdır diye Adını koydular "İskəndəriyyə". Şahın yaptırtığı bu gözəl şəhər Bağdat'a bərabər, Mısır'a bərabər. Yunan'a dönmeğe artık azmetti. Gəldiyi yollardan dönərək gitti. Dənizdən geçincə Rum'a dönərək, Dünyalar əlində olmuştu mum gibi. Hər zaman o muma etdikçe rəğbət, Hər nə isteseydi edərdi əlbət. Yunanlar "afərin" dedilər ona, Cəvahir saçdılar gəvher saçına. Padişahda görünce büyüklük, bənlik, Şəhirlər süsləndi, kuruldu şənlik. Hanəndə söylədi, altın saçıldı, Hayalə sığmayan məclis açıldı. Düşməni yənən şah güvəndi bahta, Şahane baxtıyla oturdu tahta. Bəxtiyar dövlətin yüce baxtından Ən gözəl şənliklər kurdu həkümran. Zəncidən aldığı sərvətdən, maldan Sayısız hədiyyə alırdı hər tərəf. Dövrən Rum şahına verincə dövlət, Hər şahə göndərdi o maldan kismət. Öylə ki, Dara'ya gəldi sıra,	Dəniz sahilində endi oradan, O yerdə şövkətlə qaldı bir zaman. Bayrağı nə yerə sancdı tacidar, O yerdə abadlıq oldu bərqərar. Sərvətlə, fərmanla uzun bir müddət Saldı Rum rəsmilə bir çox imarət. Qumlara qum kimi sərvət səpərək Abadlıq yolunda çəkdi bir əmək, Dəniz sahilində böyük İskəndər Təzə bahar kimi qurdu bir şəhər. Bir cənnət kimi ydi - ışıqlı, abad, Hər yerdə bazarı, bağçası gülşad. Şəhəri İskəndər tikibdir deyə Adını qoydular "İskəndəriyyə". Şah bina etdiyi bu gözəl şəhər Bağdada bərabər, Məsrə bərabər. Yunana dönməyə artık əzm etdi. Gəldiyi yollardan dönərək gətdi. Dənizdən keçincə Ruma dönərək, Dünyalar əlində olmuşdu muntək. Hər zaman o muma etdikdə rəğbət, Hər nə istəsəydi edərdi əlbət. Yunanlar "afərin" dedilər ona, Cəvahir saçdılar gövhər saçına. Padişahda görünce büyüklük, mənlik, Şəhərlər bəzəndi, kuruldu şənlik. Mütrüblər oxudu, qızıl saçıldı, Xəyalə gəlməyən məclis açıldı. Düşməni yenən şah güvəndi baxta, Şahanə baxtıyla oturdu taxta. Bəxtiyar dövlətin uca baxtından Ən gözəl şənliklər qurdu hökmürən. Zəncidən aldığı sərvətdən, maldan Çəkisiz hədiyyə alırdı hər yan. Dövrən Rum şahına verincə dövlət, Hər şahə göndərdi o maldan qismət. Elə ki, Daraya yetişdi növbət,

Deve kervanına yükləndi servet. Yoldakı yüklərin çoxu altındı, Buhara'ya kadar kervan dizildi. Mertliklə iş gördü, tədbirlər etdi, Eski gələnekler yolundan gitti. Dəyərli mallardan saçtı biraz, Dünyada görməmiş onu kimse. Her çeşit gözəl şeylər, dəyərli taşlar, Çeşitli kokular, ipekler, atlar... Saf altından başqa, halis muteber, Bir sürü müşk ilə bir sandıq amber, Bir harman eritilmiş saf gümüş sıra sıra Bir oda saf ağaç, dizilmiş yığın yığın, Odun yüklü develər yüksəldi dağdan, Her yükün təhmini ağırlığı yüz batman. Birçox gözəl kılıç, cəvahir nigar, Zürafa derisi gibi halılar, Hizmətə yarayan vücudu sağlam. Gül çəhrə cariyələr, həm yığit kulam. Fil kemiklerinden nakışlı tahtlar, Gevherlə işlənmiş sayısız tac var. Yüce fil gövdəli bir alay əsir, Kolunda, boynunda düğümlü zincir. Birçox deve yükü, kəsik kulaklar, Saman təcilməmiş sayısız başlar. Yüzlerce savaşı, dağ heykəlli fil, Çarpışma zamanı ən coşkun bir Nil. Bu antik şeylərlə yüce İskəndər Bir elçi göndərdi mətin, muteber. Dara'ya getirdi elçi nameyi, Çəkdi hüzuruna o xəzinəyi. Dara bu bəxşidən olmadı mutlu, Korktu, kışkıandı kalbini bərbar. Bu kadar xəzinə, bu kadar servet Hayret veriyordu, etməyirdi rahat. Bir cavab göndərdi yersiz olaraq, İçində kin atəşi alevlənərək,	Dəvə karvanına yükləndi sərvət. Yoldakı yüklərin çoxu qızıldı, Buxaraya qədər karvan düzüldü. Mərdliklə iş gördü, tədbirlər etdi, Köhnə ənənələr yoluyla getdi. Dəyərli mallardan saçdı bir qədər, Dünyada görməmiş onu bir nəfər. Hər cür gözəl şeylər, cəvahiratlar, Növbə-növ ətilər, ipəklər, atlar.. Saf qızıldan başqa, xalis mötəbər, Bir xalvar müşk ilə bir sandıq ənbər, Bir xırman ərinmiş saf gümüş lay-lay Bir otaq saf kafur, düzülmüş tay-tay, Ud yüklü dəvələr ucaldı dağdan, Hər yükün təxminən vəznə yüz batman. Bir çox gözəl qılınc, cəvahirnigar, Zürafə dərisi kimi xalılar, Xidmətə yarayan vücudu sağlam. Gülçöhrə kənizlər, həm igid qulam. Fil sümüklərindən naxışlı taxtlar, Gövhərlə işlənmiş qədərsiz tac var. Uca fil gövdəli bir alay əsir, Qolunda, boynunda düyümlü zəncir. Bir çox dəvə yükü, kəsik qulaqlar, Saman təcilməmiş baş bir neçə xalvar. Yüzlərcə döyüşən, dağ heykəlli fil, Çarpışma zamanı ən coşğun bir Nil. Bu əntiq şeylərlə uca İskəndər Bir elçi göndərdi mətin, mötəbər. Daraya gətirdi qasid naməni, Çəkdi hüzuruna o xəzinəni. Dara bu bəxşidən olmadı dilşad, Qorxdı, həsəd etdi qəlbini bərbar. Bu qədər xəzinə, bu qədər sərvət Heyrət doğururdu, etməirdi rahat. Bir cavab göndərdi yersiz olaraq, İçində kin odu alovlanaraq,

Cevabı alarak elçilər gitti, İskender'i bundan haberdar etdi. Bu işdən darıldı ona İskender, Kalbine yükləndi gizli bir keder. Çaldığı zaferdən alaraq təmkin Dara'ya yinə də bəsləmədi kin. Rumların Zənciyə çaldığı zafer,- Dünyaya yayıldı bu şanlı haber. Elçilər gəlirdi hər padişahdan, Təbrik ediyordu bu zaferi cihan. Azarın qapısı kapandı artıq, Rumların qəlbini sardı bir sevinç. Acizlərə devran olsa sevecən Karıncə okur yılanə meydan. Çok tane görürsün bu dəğirməndə, Sırayla öğütür unu hər kölə. İSKENDER'İN AVDA İYİ FAL VURMASI Ey saki, mübarək şaraptan doldur, Bana ver, yığitlər dərmanı odur! O mey bir həlvadır dərtililər için, Onu atəş dəğil, bəsləmişdir gün. Dünyada arayan insanlar sayısız, Biri inci arar, birisi dəniz. Dünyada görmüyorum öylə bir kişi Öğrəten insana o kılın nazar. Benim gibi bülbülə gerektir ancak Kulak kapatanlardan dursun uzak. Okuyayım nəğməyi, saz çalayım həzin, Dinləneyim dərindən çayın, dənizin. Arada çıxarkən bəhçədən dışarı, Elimdə çıra gibi turunç sapsarı. Orada görmüyorum öylə bir uyanık,	Cavabı götürüb elçilər getdi, İskəndəri bundan xəbərdar etdi. Bu işdən darıldı ona İskəndər, Qəlbinə yükləndi gizlin bir kəder. Çaldığı zəfərdən alaraq təmkin Daraya yənə də bəsləmədi kin. Rumların Zənciyə çaldığı zəfər,- Dünyaya yayıldı bu şanlı xəbər. Qasidlər gəlirdi hər padişahdan, Təbrik edirdi bu zəfəri cahən. Tənənin qapısı bağlandı artıq, Rumların qəlbini sardı bir şadlıq. Acizlərə dövran olsa məhribən Qarınca oxuyar ilana meydan. Çox danə görərsən bu dəyirməndə, Növbətlə üyüdüür unu hər bəndə123. İSKƏNDƏRİN OVDA XOŞ FAL VURMASI Ey saqi, mübarək şərəbdən doldur, Mənə ver, igidlər dərmanı odur! O mey bir həlvadır dərtililər üçün, Onu atəş deyil, bəsləmişdir gün. Dünyada axtaran adamlar hədsiz, Biri inci arar, birisi dəniz. Dünyada görmürəm elə bir nəfər Öyrədən insana o salsın nəzər. Mən kimi bülbülə gərəkdir ancaq Qulaq tutanlardan çəkilsin uzaq. Oxuyum nəğməmi, saz çalım həzin, Dincəlim dərindən çayın, dənizin. Arabir çıxarkən bağdan dışarı, Əlimdə çıraqtək narınc sapsarı, Orda görməyirəm elə bir ayıq,

Ben kime vereyim bu turuncu artık? Kaçıyorum dostlardan yine bir tarafa, Kaçıyorum yine de aynı bostana. Seyredeyim gönlümü açan bahçeyi, Onunla şenlesin gönlümün canı. Sözün sofrasına şeker serpenler Geçmiş atalardan böyle nakleder: Zenci savaşıdan olunca azat Dinlendi hükümdar, kalbi oldu şad. Meyletti bir zaman istirahətə, Eline mey aldı, daldı işrete. Vaktini keyfe sarf etti bütün, Neşeli çalgılar dinledi her gün. Hanende, pembe mey, saki, kemençe Ondan ayrılmağı gece yatınca. Dünyadan kam almak onun muradı, Herkes ondan güzel hayat kurmadı. Dünyayı şenlendiren büyük İskender Geceyi şenlikle ederdi sabah. Filozoflar ile eder toplantı, Dünyaya adlinden verirdi kismet. Aristo kadehe, Eflatun cama Taze mey dökerdi kan damlaya damlaya. Şanlı bir zaferlə dönmüştü Sezar, Hanende söylüyor yeni nəğmələr: "Əy devlet sığınağı, gənc olsun bahtın! Ebedi yaşasın bu tacın, tahtın! Hayatın olduqca elinə cam al, Kadehi al ele, şarap iç, kam al! Erguvan şaraptan bir meclis başlat! Şenlik kur, gəncliyə murat bağışla! Gənclik var olduqca, iقبالin yardım, Çalgı, mey meclisi kurasın gerek! Kılıç meydanını koydun bir yola, Cam yordamıyla meclis hazırla! Tahtınla, tacınla git dünyayı al,	Mən kimə verim bu narıncı artık? Qaçıram dostlardan yenə bir yana, Qaçıram yenidən hamam bostana. Seyr edim könlümü açan bağçanı, Onunla şənlənsin könlümün canı. Sözün dəsgahına şəkər səpənlər Keçmiş möbidlərdən belə nəql edər: Zənci döyüşündən olunca azad Dincəldi tacıdar, qəlbi oldu şad. Meyl etdi bir zaman istirahətə, Əlinə mey aldı, daldı işrətə. Vaxtını keyfə sərf elədi bütün, Nəş əli çalgılar dinlədi hər gün. Xanəndə, gülgün mey, saqi, kamança Ondan ayrılmağı gecə yatınca. Dünyadan kam almaq onun muradı, Heç kəs ondan gözəl həyat qurmadı. Dünyanı şənlədən böyük İskəndər Gecəni şənliklə edərdi səhər. Filosoflar ilə edər məsləhət, Dünyaya ədlindən verərdi qismət. Ərəstu qədəhə, Əflatun cama Təzə mey töküdü qan dama-dama. Şanlı bir zəfərlə dönmüşdü qeysər, Xanəndə oxuyur yeni nəğmələr: "Əy dövlət pənahı, gənc olsun baxtın! Əbədi yaşasın bu tacın, taxtın! Həyatın olduqca əlinə cam al, Qədəhi al ələ, şərab iç, kam al! Ərgəvan şərəbdən bir büsat başla! Şənlik qur, gəncliyə murad bağışla! Gənclik var olduqca, iقبالin kömək, Çalgı, mey məclisi qurasan gərək! Qılınc meydanını qoydun bir yola, Cam üsuliylə də məclis hazırla! Taxtınla, tacınla get dünyanı al,

Felek de köledir, sana yok zeval! Karayı tuttun da, kalmasın aklık, Alaca görünmək verir yaraşık. Bayrağı göğə vur, cihan senindir! Devlete sarıl ki, her yer senindir!" Mısır'ın yardımından, zenci harbinden Şahın kolu güclü, çehresi de şen. Zaferi çox kolay sanıp dururdu, Horasan mülkündən haraç umuyordu. Çıxmadı Şam ilə Rum'dan bir kişi, Onunla tartıda olsun beraber. Dara'ya bir daha vermedi haraç, Emretti geri dönsün göndərdiği bac. Coşuyordu gəncliyin qızgın günləri, Fethetmək isterdi bütün ülkeyi. Hoş baktı İran'ın yiğitlerine, Hazırlıq başladı İran fethinə. Adettir, ağac boy attığı zaman Başqa ağaclara verir ziyan. Güzəl gün seçərək şikara koştı, Həm neşəsi hoştu, həm de gün hoştu. Çöllərdən keçərkən yüce hökümədar Dağlarda, düzlərdə edərdi şikar. Feleği andırır mühtəşəm başı, Kah çölü gezerdi, kal dağı- taşı. Bir dağa təsadüf etti şəhriyar, O dağda vardı hər çeşit şikar. Gördü iki keklik konmuş bir taşə, Keklik keklik ilə girmiş savaşa. Bu onun başını delər, gagalar, O bunun göğsünü pençəylə delər. İskender at sürdü onlara tərəf, Dikkətlə inceledi iki şikarı. Bir hesab götürdü bu çarpışmadan, Onlardan gözünü almadı bir an. Kekliklər çarpışır öylə hiddətlə, Korkmuyor padşahı görəncə bilə.	Fələk də bəndəndir, sənə yox zaval! Qaranı tuttun da, qalmasın aqlıq, Alaca görünmək verər yaraşiq. Bayrağı göyə vur, cahan sənindir! Dövlətə sarıl ki, hər yan sənindir!" Misrin köməyindən, zənci hərbindən Şahın qolu güclü, çöhrəsi də şən. Zəfəri çox asan sanıb dururdu, Xorasan mülkündən xərac umurdu. Çıxmadı Şam ilə Rumdan bir nəfər, Onunla çəkiddə olsun bərabər. Daraya bir daha vermədi xərac, Əmr etdi qayıtsın göndərdiyi bac. Coşurdu gəncliyin qızgın günləri, Fəth etmək istərdi bütün kişvəri. Xoş baxdı İranın igidlərinə, Hazırlıq başladı İran fəthinə. Adətdir, ağac boy atdığı zaman Başqa ağaclara yetirər ziyan. Gözəl gün seçərək şikara qoşdu, Həm nəşəsi xoşdu, həm də gün xoşdu. Çöllərdən keçərkən uca hökmüdar Dağlarda, düzlərdə edirdi şikar. Fələyi andırır möhtəşəm başı, Gah çölü gəzirdi, gah da dağ-daşı. Bir dağa təsadüf etdi şəhriyar, O dağda var idi hər çeşid şikar. Gördü iki kəklik qonmuş bir daşa, Kəklik kəklik ilə girmiş savaşa. Bu onun başını deşər, dimdiklər, O bunun döşünü caynaqla dələr. İskəndər at sürdü onlara sarı, Nəzərdən keçirtdi iki şikarı. Bir hesab götürdü bu çarpışmadan, Onlardan gözünü almadı bir an. Kəkliklər çarpışır elə hiddətlə, Qorxmayır padşahı görərkən belə.

Şah hayret etti, aradı tədbir: "Kuşların başında bu sevdə nedir?" Birini fal vurdu yüce adına, Bahtının falını bağladı ona. Digər kekliyə de ad koydu Dara, Sonuç almak için baktı onlara. Kuşların savaşı eyledi şiddət, Kin ilə çarpıştılar uzun bir müddət. İskender falını taşıyan keklik Dara'yı yenerek göstərdi mertlik. İskender görünce böyle şən hali, Zafere yorumladı bu uğurlu falı. Galip keklik kanat açtı edalı, Ezilen kekliğin uçu yanından, Kayaya konmaya bulamadan fürsət Kekliğin üstünü aldı bir kartal. Yüzərək başını öldürdü kuşu, Pərişan oldu şah, dağıldı huşu. Fal olan kekliğin şən uçmasından Kalbindən silindi korku və duman. Bildi ki, kaderi ona yar olur, Dara'yı ezərək bahtiyar olur. Lakin bu mutluluk çox uzun sürmez, O da bu devrandan bir vəfa görmez. İşittim, o yerdə yüksək dağ vardı, Onda gök görkəmli kavisli dal vardı. O dağdan hər kimse bir dilək ister, Sırrından o dağ verirdi xəbər. O sırlı kayadan yüksəlir bir ses, Sanki öz bahtıyla görüşür herkes. Bilici kimseye dedi hökümran: Bir xəbər sorsan o yüce dağdan. Ne kadar kan akar bir sorsun ona, Ne olur padşahın bahtının sonu. O dağ sordu fal için giden: "Ne olur sonucun bir xəbər ver sen Dünyayı alacaq mı böyük İskender?"	Şah düşüb heyretə, aradı tədbir: "Quşların başında bu sövdə nədir?" Birini fal vurdu uca adına, Bəxtinin falını bağladı ona. O biri kəkliyə ad qoydu Dara, Nəticə almaqçın baxdı onlara. Quşların vuruşu elədi şiddət, Kin ilə çarpışdı uzun bir müddət. İskəndər falını daşıyan kəklik Daranı enərək göstərdi mərdlik. İskəndər görünəcə belə şən halı, Zəfərə yozdu bu uğurlu falı. Qalib kəklik qanad çaldı xuraman, Əzilən kəkliyin uçu yanından, Qayaya qonmağa tapmamış macal Kəkliyin üstünü aldı bir qartal. Üzərək başını öldürdü quşu, Pərişan oldu şah, dağıldı huşu. Fal olan kəkliyin şən uçmasından Qəlbindən silindi qorxu və duman. Bildi ki, taleyi ona yar olar, Daranı əzərək bəxtiyar olar. Lakin bəxtəvərlik çox uzun sürməz, O da bu dövrəndən bir vəfa görməz. Eşitdim, o yerdə uca dağ vardı, Onda göy şövkətli qövsi tağ vardı. O dağdan hər kimsə bir dilək istər, Sırrından hamı dağ verərdi xəbər. O sırlı qayadan ucalar bir səs, Sanki öz bəxtilə görüşər hər kəs. Bilici bir kəsə dedi hökmüran: Bir xəbər soruşsan o uca dağdan. Nə qədər qan axar - soruşsun onu, Nə olur padşahın bəxtinin sonu. O dağdan soruşdu fal üçün gedən: "Nə olur nəticə, bir xəbər ver sən Dünyanı alacaq böyük İskəndər?"

Dara'yı ezerek kazanacak mı zafer?" Seslendi esrarlı kaya aşikar, Söylenen sözleri eyledi tekrar. O faldan Sezarın coştu yüreği, Fal onun dağ gibi oldu yardımı. Kederi silindi, çok şen göründü, O dağdan, tepeden saraya döndü. Çimen ortasında uzun servi gibi Oturdu mecliste tedbir dökerek. Gelecek işinden söz açtı Sezar, Barış mı ya savaş mı çok fayda verir? "Dünyalar sığınağı olsa sığınağım, Feleğe yükseler altın külahım. Bu selem yiyene haraç mı vermek? Alçaklık değil mi bu iş, ne demek! Dara'ya niçin gitsin haracım? Ondan eksik midir, hazinem, tacım? Onda taç, bende de keskin kılıç var, Kılıçla alınır bütün bu taçlar. Üstüme getirse ordu her yerden, Bana da yardımdır o büyük Yezdan. Tanrının yardımı bana teselli, Ordumsa hemfikir, herkese belli. Birlikten yaranmış zafer dövuşte, Dostların birliği gerek bu işte. İki kalp bir olsa dağı parçalar, Büyük bir kütleyle eder tarumar. Bahtımın gücüyle karar verdim ben, Taht alayım, taç alayım zalim düşmandan. Dara'ya bir uşak olmak ne demek? Niçin Dara'ya haraç göndermek? Yiğitler, söyleyin, fikriniz nedir? Bu savaş hakkında gösterin tedbir. Dara mı haklıdır, söyleyin, artık? Açıklayın, vardırırsa burada karanlık!" Bu işin sonunu duyan herkes Yeniden baş eğip şaha dediler:	Daranı əzərək çalacaq zəfər?" Səsləndi əsrarlı qaya aşikar, Söylənən sözləri eylədi təkrar. O faldan qeysərin coşdu ürəyi, Fal onun dağ kimi oldu köməyi. Kədəri silindi, çox şən göründü, O dağdan, təpədən saraya döndü. Çəmən ortasında uca sərvətək Oturdu məclisdə tədbir tökərək. Gələcək işindən söz açdı qeysər, Sülhmü ya savaşmı çox fayda verər? "Dünyalar pənahı olsa pənahım Fələyə ucalar qızıl külahım. Bu sələm yeyənə xəracmı vermək? Alçaqlıq deyilmi bu iş, nə demək! Daraya nə üçün getsin xəracım? Ovdan əskikmidir, xəzinəm, tacım? Onda tac, məndə də kəskin qılınc var, Qılıncıla alınır bütün bu taclar. Üstümə gətirsə qoşun hər yandan, Mənə də köməkdir o böyük yəzdan. Tanrının köməyi mənə təsəlli, Ordumsa həmrəydir, hər kəsə bəlli. Birlikdən yaranıb zəfər döyüşdə, Dostların birliyi gərək bu işdə. İki qəlb bir olsa dağı parçalar, Böyük bir kütləni edər tarmar. Bəxtimin gücüylə qərar verdim mən, Təxt əlim, tac əlim zalim düşməndən. Daraya əlaltı olmaq nə demək? Nə üçün Daraya xərac göndərmək? İgidlər, söyləyin, fikriniz nədir? Bu döyüş haqqında göstərin tədbir. Daramı haqlıdır, söyləyin, artıq? Şərh edin, vardırırsa burda qaranlıq!" Bu işin sonunu duyan hər nəfər Yenidən baş əyib şaha dedilər:

“Ne kadar seyreliyor yıldızlar, gökler, Onlarla uyumlu olur dörd gevher, Vücudun dünyaya olsun bir çıra, Olsun şahın yüzü aydan da parlak. Sendedir bilginin kuvveti, sende, Yaradılışın bahtiyar görkemi sende. Nereye sahip olsan sen, ey hükümdar, Saçtığın tohumlar versin güzel meyve. Şimdi ki, istersin bizden bir yol, Biz yeri geldikçe veririk elbet. Şüpheşiz, çarpışma olacak er-geç, Ancak bu savaşta acele etme sen hiç. Sen otur, bırak Dara harp açsın sana, Kılıcın o zaman kalsın düşmana. Sana ancak kılıç oynatmaq yeter, Düşmanın kılıcı ve başı gider. Bir geyik aslanla çıktı meydana, Kendi yer temizler zayıf kurbana. İçkidir Dara’nın işi, oyunu, Üstüne gelmekte kan çekiyor onu. Ordu beslemekte üstünsün ondan, Zayıftan alınır haraç her zaman. Senin gece baskınını zenciler bilir, Onun eğlenme yeri harem hanedir. O bir kin besler, sen din beslersin, Sen bir masumsun, o bir Ehrimen. Sen kılıç vurursun, o kadeh tutar, O taht üstündedir, sen bir atlısın. Sen kuvvet ölçersin, o altın çeken, Sen adil, o isə zalim, kan döken. O şaşkın sarhoştur, sen isə uyanık, O kötülük eder, sen hey iyilik. Arasan ülkeyi, bütün orduyu, Bir kişi bulamazsın ki, sevsin onu. Ettiği zulümler hey yana- yana Bir kıtlık getirecek öz pazarına. Sendeki incelik, yüce terbiye	"Nə qədər seyr edir ulduzlar, göylər, Onlarla həmahəng olur dörd gövhər, Vücudun dünyaya olsun bir çıraq, Olsun şahın üzü aydan da parlaq. Səndədir biliyin qüvvəti, səndə, Xilqətin bəxtiyar şövkəti səndə. Hara sahib olsan sən, ey tacidar, Saçdığın toxumlar versin gözəl bar. İndi ki, istərsən bizdən məsləhət, Biz yeri gəldikcə verərik əlbət. Şübhəsiz, çarpışma olacaq tez-gec, Ancaq bu döyüşdə tələsmə sən heç. Sən otur, qoy Dara hər b açsın sana, Qılıncın o zaman qalxsın düşmana. Sənə ancaq qılınc oynatmaq yetər, Düşmənin qılıncı və başı gedər. Bir maral aslanla çıxdı meydana, Özü yer təmizlər zəif qurbana. İşrətdir Daranın işi, oyunu, Üstünə gəlməkdə qan çəkir onu. Ordu bəsləməkdə artıqsan ondan, Zəifdən alınır xərac hər zaman. Sənin şəbxununu zəncilər bilir, Onun seyrəngahı hərəmxanədir. O bir kin bəsləyir, sən din bəslərsən, Sən bir firiştəsən, o bir Əhrimən. Sən qılınc vuransan, o qədəh tutan, O taxt üstündədir, sən bir atlısan. Sən qüvvət ölçənsən, o qızıl çəkən, Sən adil, o isə zalım, qan tökən. O şaşqın sərxoşdur, sən isə ayıq, O yamanlıq edər, sən hey yaxşılıq. Arasan ölkəni, bütün ordunu, Bir nəfər tapılmaz ki, sevsin onu. Etdiyi zülümlər hey yana-yana Bir qıtlıq salacaq öz bazarına. Səndəki nəvaziş, uca tərbiyə

Haksızlık hak ile olursa düşman, Hak tutar yerini, haksız pişman. Her zaman öz uyanık bahtına tutun, Savaşlarda yüksəl, tahtına tutun. Bağlanma bu fikre, düşünmə bile, Devlet mülk iledir, yardım mal ile. İnsana baş olmak insanlık ister, Yoxsa hər bir insan insandır- beşer. Büyüklük eylesek herkese kolay, Ancak baş alacaq şefkatli insan. Hayvanlar o yüzden sever aslanı, O, misafirperverdir şikâr zamanı. Kilidi zincirle saklanan vardan, Onu sen öğren ki, hoşlanmaz cihan. Saadet o zaman yar olur sana, Ondan aldığını verəsin buna. İnsanla yaşayan merttir, erkektir, Kimseyi sevməmək namert işidir. Hamuru yoğrulmuş olan kimseye Bir ekmək kim vermez "borç olsun" diye? Merhametin var, yiğitlik yakışır sana, Hazine, ejderha kalsın düşmana. Düşman çox gürültü, sen şimşək davranışlı, Sen gevher saçarsın, o hazinedar. Aslandan güclüydü rəhmətli baban, Lakin kılıcını çəkməzdi kınından. Sen öyle aslansın çarpışan zaman Kılıcından olur taşın bağıri kan. Gördün mü zəncilər nasıl coştu, Kinle devlər gibi üstünə koştı. Senin kılıcına etdi serkeşlik, Başını çığnədi kılıç ve tekme. O seldən dağ gibi yüz çevirmədin, Seni bu damla da korkutmaz belli. Filləri budayan kızıgın bir aslan Korkar mı ən aciz yavru ceylandan?	Haqsızlıq haqq ilə olursa düşman, Haqq tutar yerini, haqsız peşiman. Hər zaman öz ayıq baxtından yapış, Vuruşlarda yüksəl, taxtından yapış. Bağlanma bu fikrə, düşünmə belə, Dövlət mülk ilədir, nüsret mal ilə. İnsana baş olmaq insanlıq istər, Yoxsa hər bir adam insandır - bəşər. Böyüklik eyləsək hər kəsə asan, Ancaq baş olacaq şəfqətli insan. Heyvanlar onunçun sevir aslanı, O, qonaq sevəndir şikâr zamanı. Qıfılı zəncirlə saxlanan vardan, Onu yəqin et ki, xoşlanmaz cahan. Səadət o zaman yar olar sana, Ondan aldığını verəsən buna. İnsanla yaşayan mərddir, kişidir, Kimsəni sevməmək namərd işidir. Xəmiri yoğrulmuş olan kimsəyə Bir çörək kim verməz "borc olsun" deyər? Rəhmin var, igidlik yaraşar sana, Xəzinə, əydaha qalsın düşmana. Düşmən çox gurultu, sən şimşək rəftar, Sən gövhər saçansan, o xəzinədar. Aslandan güclüydü rəhmətlik atan, Lakin qılıncını çəkməzdi qından. Sən elə aslansan çarpışan zaman Qılıncından olar daşın bağıri qan. Gördün mü zəncilər nə sayaq coşdu, Kinli divlər kimi üstünə qoşdu. Sənin qılıncına etdi sərgəşlik, Başını çeynədi qılinc və təpik. O seldən dağ kimi üz çevirmədin, Səni bu damcı da qorxutmaz yəqin. Filləri budayan qızmış bir aslan Qorxarmı ən aciz körpə ceyrandan?

Kızgın bir aslana neyler bir geyik? Karnca yılanı verir mi zeval? Keskin pençeli kartal ederken şikar Yavru kuşlarla keyif için oynar. Yıldızlar bahtınla arkadaşdır, bu belli, Yolunun tozudur bu toprak halkı. Dünyayı fethetmek nasiptir sana. Her fayda sanadır zarar düşmana. Sana mahsus bu mübarek fal Düşmana vermez mi büyük bir zeval? Yıldızlarla fallar göstərir bütün, Bu kanlı savaşa olursun üstün. Geometrik harflər, çizgili hatlar Uyarıyor senindir şanlı bir zafer. Zenci padişah Pelenger, şüpheşiz, Güçlü pehlivand, coşkun bir deniz. Galiple mağluba bir fal açarken O mağlub göründü, galiptin sen. Şimdiki uğurlu çıkmıştır falın, Bundan da doğacak mübarek halin.” Her yerden görüncəhamiyet, zafer, Fatihlik düşüncesinə daldı İskender. Eline alırken kılıç, ya kadeh: “Uğurdur”diyerek buluyordu sevinç. Her işte hayra çıkar falı, ey filan, Mübarek fal olur hayra yorumlanan. Kötü fal açma ki, doğar kötü hal, Hiçkimse açmasn asla kötü fal... İSKENDER’İN AYNA YAPMASI Kalk, saki, el uzat süzölmüş lala! Gönlümdən bulanık derdi temizle! O parlak laldən ki, reyhanlı bir bağ Asar kandilindən ışıqlı çıra.	Qızmış bir aslana neylər bir maral? Qarışqa ilana verərmi zaval? İti caynaq qartal edərəkən şikar Körpə quşlar ilə kef üçün oynar. Ulduzlar bəxtinlə dostdur, bu belli, Yolunun tozudur bu torpaq əhli. Dünyanı fəth etmək qismətdir sana. Hər fayda sənədir, ziyan düşmana. Sənə məxsus olan bu mübarək fal Düşməni verməzmi böyük bir zaval? Ulduzlarla fallar göstərir bütün, Bu qanlı döyüşdə olarsan üstün. Həndəsi hərflər, cizgili xətlər Bildirir sənindir şanlı bir zəfər. Zənci padşahı Pələngər, şəksiz, Güclü pəhləvandı, coşğun bir dəniz. Qaliblə məğluba bir fal vurarkən O məğlub göründü, qalib idin sən. İndi ki, uğurlu çıxmışdır falın, Bundan da doğacaq mübarək halın.” Hər yerdən görüncə həmiyyət, zəfər¹²⁴, Fatehlik fikrinə düşdü İskəndər. Əlinə alırken qılınc, ya qədəh: "Uğurdur" deyərək tapırdı fərəh. Hər işdə xeyrə yaz falı, ey filan, Mübarək fal olur xeyrə yozulan. Yaman fal vurma ki, doğar yaman hal, Bir kimsə vurmasın əsla yaman fal... İSKƏNDƏRİN GÜZGÜ QAYIRMASI Dur, saqi, əl uzat süzölmüş lələ! Könlümdən bulanıq dərdi təmizlə! O parlaq ləldən ki, reyhanlı bağ Asar qəndilindən işıqlı çıraq.

Mübarək olursa sabahtan günün Fikrinde iyilik olacaq üstün. Onunla dəyərli ayınlar qurar, Dövlət için yaranır gözəl hatıra. Öz məsud bəxtiylə yaşar kol kola, Yıldıza fal açar bəxtiyarlıqla. Ümidin sönmesin dünya olsa da dar, Her kara buluttan ak yağmur yağar. İmdat qapısını daim bırak açık Ki, tatlilik alsın birçok acılık. Ömrünü ümitsiz keçirmə bir an, Kurtuluş verir o büyük yaratan. Ümitsiz qaş çatma, aç bir gözünü. Zafer aynasında gör öz yüzünü. Bu Rum kumaşına bezək çekenler Bu destan başına müşk, amber saçar. İskender dünyaya olunca anahtar Kılıcından ayna oldu aşikar. Süslenmek isterken dünya gelini Aynaya uzattı dilek elini. Geçmişte aynadan yoktu eser, Aynayı yarattı büyük İskender. Başlayınca ayna yapma işi Kalıba döktüler altın, gümüşü. Ne yaptılarsa vermedi fayda, Onda yüzlerini doğru görmedilər. Sonra denedilər her çeşit gevheri, Her biri göstərdi başqa manzara. Öyle ki, tecrübe demirə gəldi, Gevher üzerine nakış verdi. Demirci sanatkâr rəssam olaraq Cilayla demiri eyledi parlak. Dizdiği gevherde o rəssam artık Gördü hər surəti doğəl və açıq. Öncə bir şəkildə onu kurdular, Olmadı düzgün bir surət aşikar. Ayna geniş olsa genişlər surət	Mübarək olursa səhərdən günün Fikrində yaxşılıq olacaq üstün. Onunla dəyərli ayınlar qurar, Dövlətçin yaranır gözəl yadigar. Öz məsud bəxtiylə yaşar qol-qola, Ulduza fal vurur bəxtiyarlıqla. Ümidin sönməsin dünya olsa dar, Hər qara buluddan ağ yağış yağar. İmdat qapısını daim qoy açık Ki, şirinlik alsın bir çox acılıq. Ömrünü ümitsiz keçirmə bir an, Qurtuluş verəndir böyük yaradan. Ümitsiz qaş çatma, aç bir gözünü. Zəfər güzgüsündə gör öz üzünü. Bu rum qumaşına bəzək çəkənlər Bu dastan başına müşk, ənbər səpər. İskəndər dünyaya olunca açar Qılıncından güzgü oldu aşikar. Bəzənmək istərkən dünya gəlini Güzgüyə uzatdı dilək əlini. Keçmişdə güzgüdən yox idi əsər, Güzgünü yaratdı böyük İskəndər. Başlanınca güzgü qayıрмаq işi Qalıba tökdülər qızıl, gümüşü. Nə əməl etdilər vermədi səmər, Onda üzlərini düz görmədilər. Sonra əl atdılar hər cür gövhərə, Hər biri göstərdi başqa mənzərə. Elə ki, təcrübə dəmirə çatdı, Gövhər üzərində naxış yaratdı. Dəmirçi sənətkar rəssam olaraq Seyqəllə dəmiri elədi parlaq. Düzdüyü gövhərdə o rəssam artık Gördü hər surəti təbii, açıq. Öncə bir şəkildə onu qurdular, Olmadı düzgün bir surət aşikar. Güzgü enli olsa enlənir surət

Uzun olsa, surət uzar elbet. Dörtgen göstərir qarışık hayal, Altıgen göstərir bambaşqa bir hal. Öyle ki, yuvarlak düzəltdi, inan, Asla seçilmədi hayalla insan. Ne tarafa çevrilse ayna Göstərdi nasıl varsa, aynen ve düzgün. Həndəsi yol ilə kara demirdən Aynayı İskəndər parlattı birdən. Sen de bu aynaya baktığın zaman İskəndər devrindən xəbər alırsın. Gördüyü saykaldan rengini attı, Kapkara bir demir şafak yarattı. İlk dəfə aynaya baktı İskəndər, Bir əzəmət aldı gəvherdən gəvher. Aynada görünə Sezar kendini Aynanın sevinçdən öptü yüzünü. Gəlinlər bu aynə ihtiram için Aynayı öpərlər baxarkən hər gün. DARA ELÇİSİNİN İSKƏNDƏR'İN YANINA GELMESİ Kalk, səki, o aynə camı ver yinə, Elimdə tutayım bir kədəh yerinə! Keyhüsrev törenli olayım o camdan, Onunla gözümde parlasın cihan. Kaçalım sitemdən, gəl zülmü atalım, Adilliklə mümkündür bundan qurtulmaq. Dünyaya bağlama gönül, düşmandır, Həm həydu, həm korkunç dev yatağıdır. Dünya damla versə, bir kədəh çalar, Öz eski borcunu bir yerdə alır. Yağmur damla damla buluttan yağar, Böyük çay olunca dənizə akar.	Uzun olsa, surət uzanır əlbət. Dördbucaq göstərir qarışıq xəyal, Müsəddəs göstərir bambaşqa bir hal. Elə ki, dəyirmi düzəldi, inan, Əsla seçilmədi xəyalla insan. Hansı bir tərəfə çevrilsə güzgü Göstərdi necə var, eynilə, düzgün. Həndəsi yol ilə qara dəmirdən Güzgünü İskəndər parlatdı birdən. Sən də bu güzgüyə baxdığın zaman İskəndər dövründən xəbər alarsan. Gördüyü seyqəldən rəngini atdı, Qapqara bir demir şəfəq yaratdı. İlk dəfə güzgüyə baxdı İskəndər, Bir əzəmət aldı gövhərdən gövhər. Güzgüdə görünə qeysər özünü Güzgünün şadlıqdan öpdü üzünü. Gəlinlər bu rəsmə ehtiram üçün Güzgünü öpərlər baxarkən hər gün. DARA ELÇİSİNİN İSKƏNDƏRİN YANINA GƏLMƏSİ Dur, səki, o güzgü camı ver yenə, Əlimdə tutum bir qədəh yerinə! Keyxosrov ayinli olum o camdan, Onunla gözümde parlasın cahan. Çəkinək sitemdən, gəl zülmü ataq, Ədl ilə mümkündür bundan qurtulmaq. Dünyaya bağlama könül, yağıdır, Həm quldur, həm qorxunc div yatağıdır. Dünya damcı versə, bir qədəh çalır, Öz köhnə borcunu bir yerdə alır. Yağış damcı-damcı buluddan yağar, Böyük çay olunca dənizə axar.

Neyin varsa şen şen ye, sevin bu günə, Koyma bir dirhemi dirhem üstünə. Sanki bir timsah bize yanaşmış, Yemediklerini elinə almış. Karun da yığmıştı büyük bir servet, Bak, nasıl toprağa girdi nihayət. Altından bir saray yaptırdı Şəddad¹²⁰, Ölürken alamadı kasrından murat. Bu bağda bir ağac bitmemiş rahat Ki, balta dəymədən kalsın selamət. Şahların tahtına bezək verənler Böyle naklediyor ki, büyük İskender Bir gün dinleniyordu yüregi çok şen, Uzaklı dünyanın heveslerinden. Saf, duru şarapla şahlıq camını Doldurur, boşaltır, alır kamını. Hikmet sahipleri gelmiş yanına, Akıl da, tədbir de yardımdır ona. Yüz nəğmə başladı çox sədalı çenk, Her nazik noktadan söz aldı ahenk. Şah içtiği camın hər damlasından Mühəndis ekiyordu güzel bir fidan. Parlayan saf şarap şimşekten nişan. Kadeh şeker saçan, şarap kalp açan. Çalgıdan, şaraptan, incə nəğmədən Yarım sarhoş idi içən, dinləyən. Kadehin gözyaşı, çalgının sesi Akıtır perdedən bir kan çeşməsi. O tatlı mızrabın hər yarasından- Kuru perdelerden akıyor sel gibi kan. O meclis cennətdən daha bezekli, Mayıs' tan daha canlı, daha çiçekli. Meclisin başında büyük İskender Gökte dolunay olmuş bir aya benzer. Dara'dan bir elçi geldi bu zaman, Yürekli, taşkın ve dilli kahraman.	Nəyin var şən-şən ye, sevin bu günə, Qoyma bir dirhəmi dirhəm üstünə. Elə bil bir nəhəng bizə yan almış, Yemədiklərini əlinə salmış. Qarun da yığmışdı böyük bir sərvət, Bax, necə torpağa girdi nəhayət. Qızıldan bir saray tikdirdi Şəddad, Ölərkən almadı qəsridən murad. Bu bağda bir ağac bitməmiş rahat Ki, balta dəyməyib, qalsın səlamət. Şahların taxtına bəzək verənlər Belə nəql edir ki, böyük İskəndər Bir gün dincəldirdi ürəyi çox şən, Uzaqdı dünyanın həvəslərindən. Saf, duru şərəblə şahlıq camını Doldurur, boşaldır, alır kamını. Hikmət sahibləri gəlmiş yanına, Ağıl da, tədbir də köməkdi ona. Yüz nəğmə başladı çox sədalı çəng, Hər nazik nöqtədən söz aldı ahəng. Şah içdiyi camın hər damcısından Mühəndis əkirdi gözəl bir fidan¹²⁵. Parlayan saf şərab şimşəkdən nişan. Qədəh şəkər saçan, şərab qəlbaçan. Çalğıdan, şərəbdən, incə nəğmədən Yarım sərxoş idi içən, dinləyən. Qədəhin göz yaşı, çalgının səsi Axıdır pərdədən bir qan çeşməsi. O şirin mızrabın hər yarasından - Quru pərdələrdən axır seltək qan. O məclis cənnətdən daha bəzəkli, Mayısdan daha şux, daha çiçəkli. Məclisin başında böyük İskəndər Göydə bədirlənmiş bir aya bənzər. Daradan bir elçi gəldi bu zaman, Ürəkli, daşqınlı, dilli, qəhrəman.

¹²⁰ Yemən'de Ad kavminin hökəmdarıydı. Tanrılıq iddiasına kalkıştı neticede kendi ve kavmi helak oldu

Şah düşkünü gibi gösterdi hürmet, Onu ve Dara'yı övdü nihayət. Adlı kahramana etti çok sena, Dara'nın emrini getirdi ona. Önce öz şahından salam yetirdi, Eskimiş haracı dile getirdi: "Niçin şah esirger gevheri, tacı, Çoktandır vermiyor bizim haracı? Bende bir acizlik görmüş mü? Neden Başını qaçırmış pergel hattından? Eski adetleri atsa boynundan, Serkeşlik ederse, çekecek ziyan". İskender alevli şimşek gibi çaktı, Kalbinin ateşi dilini yaktı. Eğildi kaşının keman köşesi. Korkudan elçinin söndü nefesi. Öyle ki, işitti bu kinli sözü, Beyni alevlendi, parladı gözü. Siniri diline edince eser, Söyledi elçiye yaramaz sözler. Şahın gözlerinden gazap yağıyordu, Elçiye dediği sözler ağırdı. Düşüncesi, aklı sağlam olan kimse Lüzumsuz sözleri söylemez boşuna. Kızışınca dili sabretse biraz Tutduğu işinden pişman olmaz. Bin-bin kusursuz söze bulsa da zafer, Susmak söylemekten çok fayda verir. Ne güzel söylemiş yaşlı bir eren: "Dil etten yaranmış, kılıç demirden." Sözünün mülkünə olmaz hükümrən Diline geleni söyleyen insan. Hükümdara mahsus ən yaşlı bir kişi Aynı hadisəyi böyle nakleder: Kıymətli kılıçtan, gevherden, taçtan Dara'nın haracı gittiği zaman, Değerli gevherler içinde, hatta,	Şahpərəstlər kimi göstərdi hörmət, , Onu və Daranı öydü nəhayət. Adlı qəhrəmana etdi çox sənə, Daranın əmrini yetirdi ona. Öncə öz şahından salam yetirdi, Köhnəlmiş xərəcə dilə gətirdi: "Neçin şah əsirgər gövhəri, tacı, Çoxdandır verməyir bizim xərəcə? Məndə bir acizlik görmüşmü? Nədən Başını qaçırmış pərgar xəttindən? Köhnə adətləri atsa boynundan, Sərkəşlik edərsə, çəkəcək ziyan". İskəndər alovlu şimşəktək çaxdı, Qəlbinin atəşi dilini yaxdı. Əyildi qaşının kaman guşəsi. Qorxudan elçinin söndü nəfəsi. Elə ki, eşitdi bu kinli sözü, Dimağı odlandı, parladı gözü. Acığı dilinə edincə əsər, Söylədi qasidə yaramaz sözlər. Şahın gözlərindən qəzəb yağırdı, Qasidə dediği sözlər ağırdı. Düşüncəsi, ağılı sağlam olan kəs Lüzumsuz sözləri söyləməz əbəs. Qızışanda dili səbr etsə bir az Tutduğu işindən peşiman olmaz. Min-min sərrast sözə tapsa da zəfər, Susmaq söyləməkdən çox fayda verir. Nə gözəl söyləmiş qoca bir ərən: "Dil ətdən yaranmış, qılınc dəmirdən". Sözünün mülkünə olmaz hökmürən Dilinə gələnə söyləyən insan. Kəyana mənsub ən qoca bir nəfər Həmin hadisəni belə nəql edər: Qiyətli qılıncdan, gövhərdən, tacdan Daranın xərəcə getdiyi zaman, Dəyərli gövhərlər içində, hətta,

Varmış bir doğa, altın yumurta. O ince nakışlı şahane meclis Verirdi görənə taze bir neşet. Dilini o elçi edince çelik, Eski haracı hatırlatınca, Bağırdı: "Sağlamdır başımdaki taç, Kızgın bir aslandan alınmaz haraç. Başka bir ayinə girmişdir cihan, Kalmamış o altın yumurta doğan. O eski meclisi bu devran sildi, Geçmiş ayinlərə çizgi çekildi. Her zaman cevahir çıxar mı taştan? Dünya kâh sulh ister, kâh savaş, kâh kan. Bu kadar gururla çekmə boş nefes, Kılıçla cevap ver, konuşma boş. Yetmez mi kılıcım kan damlaya damlaya Tahtını çekmemiş benim altıma? Benim də varken kılıcım, tahtım, Lakin bu dünyayı sana bıraktım. O kadar sendə var celal, tumturak Bana da böyle bir köşeyi bırak. O yerə getirmə "gücüm var" diye, Seninlə çarpışayım pençə pençeye. Atarak hörməti, töreni, namusu Kinimlə coşdurayım kalbimdəkanı. Şah duymadı mı olurken savaş Kopardım zəncidən bən nə kadar baş? Bir at sürməmlə gittim nereyə, Attım dik kafalıları toz topraklara. Bir şah ki, şahlara verir taht və taç Miskinlər gibi hiç verir mi haraç? Benden Mısır'ı iste, isteme gevher, Mısır altını gibi söze ver ziver. Bak, servet, devletim kalkmış nə yerə, Talep et benden öz rütbəmə görə. Kaldırma fitneyi, coşdurma kini, Gel, viran eylemə İran mülkünü!	Varmış bir təbii, qızıl yumurta. O incə naxışlı şahənə büsat Verərdi görənə təzə bir nişat. Dilini o qasid edincə polad, Köhnəlmiş xəracı eləyincə yad, Bağırdı: "Möhkəmdir başımdakı tac, Qızmış bir aslandan alınmaz xərac. Başqa bir ayinə girmişdir cahan, Qalmamış o qızıl yumurta doğan. O köhnə büsatı bu dövrən sildi, Keçmiş ayinlərə qələm çəkildi. Hər zaman cəvahir çıxarmı daşdan? Dünya gah sülh istər, gah vuruş, gah qan. Bu qədər qürurla çəkmə boş nəfəs, Qılıncla cavab ver, danışma əbəs. Yetməzmi qılıncım qan dama-dama Taxtını çəkməmiş mənim altıma? Mənim də var ikən qılıncım, taxtım, Lakin bu dünyanı sənə buraxdım. O qədər sənə var cəlal, təmtəraq, Mənə də belə bir guşəni burax. O yerə yetirmə "gücüm var" deyər, Səninlə çarpışım pəncə-pəncəyə. Ataraq hörməti, rəsmi, həyanı Kinimlə coşdurum qəlbimdə qanı. Şah eşitmədimi edərəkən savaş Qopardım zəncidən mən nə qədər baş? Bir at çapmağımla getdim mən hara, Atdım dikbaşları toz-torpaqlara. Bir şah ki, şahlara verir taxt və tac Miskinlər kimi heç verirmi xərac? Məndən Misri istə, istəmə gövhər, Misir qızıltək sözə ver zivər. Bax, sərvət, dövlətim qalxmış nə yerə, Tələb et məndən öz rütbəmə görə. Qaldırma fitnəni, coşdurma kini, Gəl, viran eləmə İran mülkünü!

Varmışdır elinə böyük memleket, Şükreyle, yetmez mi bu kadar devlet? Zamanın meylini gel dolandırma, Bu fikre çizgi çek, su bulandırma. İsteme verilmez şeyi, padişah! Davran, nasıl ki, eder iki şah". Elçi iştince bu sert haberi Zihnindən silindi bütün sözləri. Dergaha yol tuttu dertle, mihnetle. Ateşli şimşekten daha hızlı. Öyle ki, açıldı elçinin dili, İki kat büküldü o servinin beli. Bu ağır cevabı işitti Dara, Bağrını deldi en kinli bir yara. "Kimdir o damgasız, cesaret etsin, Dara damgasıyla rekabet etsin?" Kinindən o andı birkaç destan, Sarardı işiten kesler korkudan. Zehirli gülüşle dolarak kine, Dedi:"Bak bu azgın çarkın işine, Bu zulüm değil mi eder felekler? Dara'ya kükrüyor miskin İskender. Kafdağı olsa da, gözünü silsin, O kimdir benimle çarpışabilsin? Bir tarlan yanında bir sinek nedir? Coşkun bir denizden küçük zerredir". Başka bir elçiyi gönderdi Dara, Kin ile gözünü dikti yollara. Elçiye söyledi bir top, bir değnek, Bir çuval susam da verdi armağan. Hediye sırrını öğretti ona, Sevindi kurduğu ince oyuna. Dara'nın verdiği talimatları Bilerek, yol tuttu Yunan'a taraf. İskender kasrına basınca ayak Ateşte mum gibi şule saçarak, Adapla Sezar'a baş eğdi önce.	Çatmışdır əlinə böyük məmləkət, Şükr elə, yetməzmi bu qədər dövlət? Zamanın meylini gəl dolandırma, Bu fikrə qələm çək, su bulandırma. İstəmə verilməz şeyi, padişah! Rəftar et, necə ki, edir iki şah". Qasid eşidincə bu sərt xəbəri Zəhnindən silindi bütün sözləri. Dərgaha üz qoydu dərdlə, möhnətlə. Atəşli şimşəkdən daha sürətlə. Elə ki, açıldı qasidin dili, İkiqat büküldü o sərvini beli. Bu ağır cavabı eşitdi Dara, Bağrını dəldi ən kinli bir yara. "Kimdir o sikkəsiz, cəsarət etsin, Dara sikkəsilə rəqabət etsin?" Kinindən o andı bir neçə dastan, Saraldı eşidən kəslər qorxudan. Zəhərli gülüşlə dolaraq kinə, Dedi: "Bax bu azgın çərxin işinə, Bu zülüm deyilmi edir fələklər? Daraya kükrəyir miskin İskəndər. Qaf dağı olsa da, gözünü silsin, O kimdir mənimlə çarpışa bilsin? Bir tərən yannda bir çibin nədir? Coşqun bir dənizdən kiçik qətrədir." Başqa bir qasidi göndərdi Dara, Kin ilə gözünü dikdi yollara. Qasidə tapşırırdı bir top, bir çövkən, Bir çuval küncüd də verdi ərməğan126. Hədiyyə sırrını öyrətdi ona, Sevindi qurduğu incə oyuna. Daranın verdiyi tapşırıqları Bilərək, üz qoydu Yunana sarı. İskəndər qəsrinə basınca ayaq Atəşdə mum kimi şölə saçaraq, Ədəblə qeysərə baş əydi öncə.

İtaat və ayin sona erince Söz düğümlərini hızla kesti, Söylənən sözlərdən bir inci dizdi: “Canlara hâkimdir ferman verənler, Buyruk kullarıdır göndərilənlər. Görkəmli padişah verse hər emir, İtaat eyləmək bir vəzifədir”. İskender bildi ki, bu özür dileyən Ağır bir fərmanla gəlmiş yerindən. Sinirle gülərək dedi: “Arz kıl!” Elçinin dilindən açıldı kilit. Elçinin Dara’dan getirdiyi mal İskender önünə qoyuldu dərhal. Öyle ki, malı ortaya saçdı, Dara’nın emrindən elçi söz açdı. Başladı ciritdən, toptan ilk önce: “Çocuksun, sana top olsun eğlence, İsteğın benimlə çarpışma olsa, Kalbine boş yere sızıntı dolsa,- Susamı saraya saçarak durdu,- Karşına çıxarırım bundan çox ordu”. Dünyayı sarsan büyük İskender Gördü bu fallarda şanlı bir zafer. Bir atasözü söyledi, kaçtığı zaman Her şeyi qarşıma çəkər bu çevgan. Onun için göndərmiş Dara cevganı Kendime çekeyim bu eski dünyayı. Yuvarlak bu topu her Astronomi bilgini Yerin küresiylə kıyaslamış. Şəhriyar onun için göndərmiş bunu, Ciritlə qazanayım onun topunu. Dara’nın fikrini bilincə lider Kinini susamda etdi aşikar. Susamı dağıttı eve, bahçeye, Kuşları çağırdı, yem versin diye. Susama uçuştur saray kuşları, Kalmadı bu yerdə bir tane susam.	Pərəstiş və ayin başa gəlincə Söz düyümlərini sürətlə üzdü, Söylənən sözlərdən bir inci düzdü: "Canlara hâkimdir fərman verənlər, Buyruq qullarıdır göndərilənlər. Şövkətli padişah versə hər əmr, İtaat eyləmək bir vəzifədir". İskəndər bildi ki, bu üzr istəyən Ağır bir fərmanla gəlmiş yerindən. Acıqlı gülərək dedi: "Ərz qıl!" Qasidin dilindən açıldı qıfıl. Qasidin Daradan gətirdiyi mal İskəndər önündə qoyuldu dərhal. Elə ki, mətahı ortaya saçdı, Daranın əmrindən qasid söz açdı. Başladı çövkandan, topdan əvvəlcə: "Uşaqsan, sənə top olsun əyləncə, İstəyin mənimlə çarpışmaq olsa, Qəlbinə boş yerə sızıntı dolsa, - Küncüdü saraya səpərək durdu, - Qarşına çıxarram bundan çox ordu". Dünyanı sarsıdan böyük İskəndər Gördü bu fallarda şanlı bir zəfər. Bir məsəl çəkdi ki, qaçdığı zaman Hər şeyi qarşıma çəkər bu çövkən. Onunçun göndərmiş Dara çövkənı Özümə çəkim bu köhnə dünyanı. Yuvarlaq bu topu hər heyətsünas Yerin kürəsiylə eyləmiş qiyas. Şəhriyar onunçun göndərmiş bunu, Çövkənla qazanım onun topunu. Daranın fikrini bilincə salar Kinini küncüddə etdi aşikar. Küncüdü dağıtdı evə, eşiyə, Quşları çağırdı, dənəsin deyə. Darıya daraşdı saray quşları, Qalmadı bu yerdə bir dənə darı.

Bu cavapta öyle kati anlam var, Susamın yağını sıkıp çıkarır. Susamdan çox olsa Dara ordusu, Benim de kuşlarım yer onu. Üzerlik doldurdu küçük çuvala, Elçiye verince dedi: "Çık yola. Dara susam kadar çıkarsa ordu, Benim de ordumun sayısı, bak, bu!" Elçi İskender'den duyunca bunu, Yükledi eşeğe ağır yükünü- Dara'ya Yunan'dan getirdi cevap, Bu ağır cevaba kim katlanabilir? Dara'nın cevaptan kızardı gözü, Çünkü çok güçlüydü düşmanın sözü. Düşmanlık bağladı öfkelenerek, İran'nın halkından istedi yardım: Çin, Harezm, Gazneyin, Kur yörelerinden, Yer demir kesildi hayvan nalından. Bir ordu topladı Kafdağı kadar, Hepsi de taş, demir çiğneyen ejder. Bu büyük orduya ün veren zaman, Ün veren kalmıştı bu işe hayran. Savaşçı asker ki, at oynatıyordu, Tahminen dokuz yüz bine varıyordu. Büyük şehriyarın büyük ordusu Bir coşkun denizdi, yoktu korkusu. Kin ile Yunan'a doğru yol açtı, Geçtiği yerlerde baykuşlar ötüştü. Aktı deniz gibi Ermenistan'a, Rüzgâr da ulaşamadı onun tozuna. Ülkeler aştı Yunan'a kadar, Kurular titredi, coştı denizler. O dik kafalı atların çelik nalından Çöllerde otlardan kalmadı nişan. Güneş de düşseydi şahın ardına Kalırdı gezdiği yerler virane.	Bu cavabda elə qəti məna var, Küncüddün yağını sıxıb çıxarar. Küncüddən çox olsa Dara qoşunu, Mənim də quşlarım dənləyər onu. Üzərlik doldurdu kiçik çuvala, Qasidə verincə dedi: "Çıx yola!27. Dara küncüd qədər çıxarsa ordu, Mənim də ordumun qədəri, bax, bu!" Qasid İskəndərdən eşidib bunu, Yüklədi ulağa ağır yükünü- Daraya Yunandan gətirdi cavab, Bu ağır cavaba kim gətirər tab? Daranın cavabdan qızardı gözü, Çünki çox güclüydü düşmənin sözü. Ədavət bağladı hiddətlənərək, İranın xalqından istədi kömək: Çin, Xorəzm, Gəzneyn, Qur mahallarından, Yer dəmir kəsildi heyvan nalından. Bir ordu düzəltdi Qaf dağı qədər, Hamısı daş, dəmir çeynəyən əjdər. Bu böyük orduya san verən zaman, San verən qalmışdı bu işdə heyran. Döyüşkən ərlər ki, at oynadırdı, Təxminən doqquz yüz minə çatırdı. Böyük şəhriyarın böyük ordusu Bir coşğun dənizdi, yoxdu qorxusu. Kin ilə Yunana doğru yol açdı, Keçdiyi yerlərdə bayquş ulaşdı. Axdı dəniz kimi Ermənistana, Gülək də çatmadı onun tozuna. Ölkələr aşdı Yunana qədər, Qurular titrədi, coşdu dənizlər. O dikbaş atların polad nalından Çöllərdə otlardan qalmadı nişan. Günəş də düşsəydi şahın ardına Qalardı gəzdirdi yerlər virana.

DARA’NIN İSKENDERLE SAVAŞA ORDU ÇIKARMASI Ver, saki, ruh veren parlaq şaraptan, Ondan ışıqlansın kalbim hər zaman. Ben onu içərsəm verir saadet, O beni yersə doğar fəlakət. Uyanıklıq nə böyük devletmiş, bilsən. Eli boş olmamak dünyanın nakit parasından. Dünyada o şahsın yüksələr başı Çok uyanık davranır hər işə qarşı, Şuurla ölçər bu həyat yolunu, Hırsızdan korur öz varını yoğunu. Bir şey ki, işini edəcək kolay Yükündən alıp atma hiçbir zaman. Eksiklik verse de atma kürkünü, Seni kar, soğuktan korur kış günü. Gedikte bir eşək öldü soğuktan, Çulsuz çıkmış idi o tembel hayvan. Geçen padişahları öğrenmiş bir pir Soran kimselere böyle nakleder: Dara ordu çəkdi Ermenistan’a, Sanki bir kıyamət çöktü her yere. İskender bu işdən tutmadı haber. Karşıya çıkarsın kızgın bir mahşer. Mazlumlara akarak geldi her yerden, Dedilər: “Coşkun sel koparır tufan”. Dara’nın ordusu edərken sefer Çelik giyimlerden karardı yerlər. Bir casus söylədi: “Düşman sarhoştur, Durduğu yerlerde gafil olmuştur. İskender bir baskın etsə qəflətən Bir anda çıxarır onu mülkündən.” İskender gülərək söylədi cavab: “Gizlinde kalmayı sevmez afitab.	DARANIN İSKƏNDƏRLƏ MÜHARİBƏYƏ QOŞUN ÇIXARMASI Ver, saqi, ruh verən parlaq şərəbdən, Ondan ışıqlansın qəlbim hər zaman. Mən onu içərsəm verər səadət, O məni yeyərsə doğar fəlakət¹²⁸. Ayıqlıq nə böyük dövlətmiş, bilsən. Əliboş olmamaq dünya nəqdindən. Dünyada o şəxsin ucları başı Çox sayıq davranır hər işə qarşı, Şüurla ölçər bu həyat yolunu, Oğrudan qoruyar öz var-yoxunu. Bir şey ki, işini edəcək asan Yükündən götürüb atma heç zaman. Əskiklik versə də atma kürkünü, Səni qar, soyuqdan saxlar qış günü. Gədikdə bir eşək öldü soyuqdan, Çulsuz çıxmış idi o tənbel heyvan. Keçən padşahları öyrənmiş bir pir Soruşan kimsəyə belə nəql edir: Dara ordu çəkdi Ermənistanə, Sanki bir qiyamət çökdü hər yana. İskəndər bu işdən tutmadı xəbər, Qarşıya çıxarsın qızgın bir məhşər. Məzlumlar axaraq gəldi hər yandan, Dedilər: “Coşğun sel qoparır tufan”. Daranın ordusu edərkən səfər Polad geyimlərdən qaraldı yerlər. Bir casus söylədi: “Düşməni sərxoşdur, Durduğu yerlərdə qafil olmuşdur. İskəndər bir basqın etsə qəflətən Bir anda çıxarar onu mülkündən”. İskəndər gülərək söylədi cavab: “Gizlinde qalması sevmez afitab.

Yarar mı savaşta büyük İskender Adi haydut gibi kazana zəfər?" Başka bir casus da böyle söyledi: "Düşmanın getiriyor sayısız bir ordu. Ordu işlerini mükəmməl bilən Ancaq sayabilir onu təxminən" En kısa bir cavab verdi İskender: "Bir kılıç yüz öküz bağrını delər. Sınırlı canavar-o kinli heyvan Korkar mı koyunun çox olmasından? Yüce şəhriyarın mətin sözləri İnandırır buna hər bir askəri. Gittikcə böyüdü bu qızgın xəbər, Ülkeyə yaxındır o korkunc ejder. İskender bildi ki, o bir bulut gibi Gelecek, kılıcı saçacaq şimşək. Bütün ölkələrə göndərdi xəbər: "Durmadan dergaha toplansın asker!" Rum'dan, Avropa'dan, Mısır'dan, Rus'tan Bir ordu süsledi gelindən oynak. Ordu toplanınca yüce İskender Emretti sayısından verilsin xəbər. Sayanlar məlumat verdi padişaha: Altı yüz bin asker gəlmiş dergaha. Hər yerdən toplanıb gəlincə ordu Çalgısız, içkisiz bir məclis kurdu. Akillər toplanıb yüce dergaha Verdilər diqqətlə qulaq padşaha. İskender söz açdı bütün işlərdən, Dara'nın açdığı o savaşlardan: "Şüphe yok,-dedi,-o, adlı hökəmdar Bizimlə savaşa vermişdir qərar. Harp için, sulh için fikriniz nədir? Düşman çox yaxındır, göstərin tədbir. Çıkmasa bu kəskin kılıç kınından. Bize erkek deməz bir kişi bile.	Yararmı döyüşdə böyük İskəndər Adi quldur kimi qazana zəfər?" Başqa bir casus da belə dəm vurdu: "Düşmənin gətirir hədsiz bir ordu. Qoşun işlərini mükəmməl bilən Ancaq saya bilər onu təxminən". Ən qısa bir cavab verdi İskəndər: "Bir qılınc yüz öküz bağrını dölər. Acıqlı canavar - o kinli heyvan Qorxarmı qoyunun çox olmasından?" Uca şəhriyarın mətin sözləri İnandırır buna hər bir əskəri. Get-gedə böyüdü bu qızgın xəbər, Ölkəyə yaxındır o qorxunc əbdər. İskəndər bildi ki, o bir buludtək Gələcək, qılıncı saçacaq şimşək. Bütün ölkələrə göndərdi xəbər: "Durmadan dergaha yığılsın əskər!" Rumdan, Əfrəcədən, Misirdən, Rusdan Bir ordu bəzədi gəmindən rəqsən. Ordu toplanınca uca İskəndər Əmr etdi sayından verilsin xəbər. Sayçılar məlumat verdi padşaha: Altı yüz min əskər gəlmiş dergaha. Hər yandan yığılıb gəlincə ordu Çalgısız, içkisiz bir məclis qurdu. Aqillər yığılıb uca dergaha Verdilər diqqətlə qulaq padşaha. İskəndər söz açdı bütün işlərdən, Daranın açdığı o döyüşlərdən: "Şübhə yox,- dedi,- o, adlı tacidar Bizimlə döyüşə vermişdir qərar. Hərb üçün, sülh üçün fikriniz nədir? Düşmən çox yaxındır, göstərin tədbir. Çıkmasa bu kəskin qılınc qınından. Bizə kişi deməz bir nəfər insan.

Taht taç alırsam yaşlı Dara'dan Zalim adlanırım bununla da ben. Kıyamam çıxsın öz mülkündən Dara, Kötülük etmem ben padişahlara. Çünkü korkuyorum ki, bu emelim bugün Düşmanı çıkarsın bizlere üstün. Bu yolda düzgün bir tədbir göstərin, Sonunda işimiz olmasın çətin. Düşünüb söyleyin sağlam bir fikir, Bu savaş hakkında fikriniz nedir? Bilgili, şüurlu, uyanık, hünerli Başçılar diqqətlə çox dinledilər. Hürmətlə hepsi dil döktü ona, Padişaha ettilər çox dua, sena: "Uğurlar doğsun bu yeşil ağaca, Kökleri derindir, adı ise yuce. Tahtınla, tacınla dünya kurulsun, Kapıda düşmanın baş tacı olsun. Doğrudur tamamilən şah buyuranlar, Bir də biz onları edelim mi təkrar? Emrindən dönməyiz sözün fərmandır, Padişah yolunda canlar kurbandır. Şimdi ki, sorarsın, ey bilən, zeki, Bizim fikrimizcə bu iş böylə ki, Kinli bir ürəyə kin dolan zaman Geçtiği yollarda yeşərir diken. Sən də kin atəşini eylə atəşli, Kin yakan bir atəş diken təmizlər. O, yaşlı söğütdür, sən gənc çam ağacı, Söğütlə çam ağacı olmaz bərabər. Yenidən abat et bu eski bəhçeyi. Toprakdan təmizlə eski dikenli otu. Bu təzə dövlətin al kumaşından Gəlin gəlin süslənsin o eski cihan. Şübhəsiz zalimdir amansız düşmən, Həlkə boyun qaçırır onun zülmündən. Oylə bir düşməndən nədən qorkasın,	Tac-taxt alarsam qoca Daradan Zalim adlanaram bununla da mən. Qıymaram çıxsın öz mülkündən Dara, Yamanlıq etmərəm mən Kəyanlara. Çünki qorxuram bu əməlim bu gün Düşməni çıxarsın bizlərə üstün. Bu yolda düzgün bir tədbir göstərin, Sonunda işimiz olmasın çətin. Düşünüb söyləyin sağlam bir fikir, Bu döyüş haqqında fikriniz nədir? Bilikli, şüurlu, ayıq, hünərvər Başçılar diqqətlə çox dinlədilər. Hörmətlə hamısı dil tökdü ona, Padşaha etdilər çox dua, səna: "Uğurlar doğsun bu yaşıl ağaca, Kökləri möhkəmdir, adısı uca. Taxtınla, tacınla dünya qurulsun, Qapıda düşmənin başı tac olsun. Doğrudur təməmən şah buyuranlar, Bir də biz onları edəkmi təkrar? Əmrindən dönmərik, sözün fərmandır, Padşahın yolunda canlar qurbandır. İndi ki, sorursan, ey dana, zəki, Bizim fikrimizə belə gəlir ki, Kinli bir ürəyə kin dolan zaman Keçdiyi yollarda göyərər tikan. Sən də kin odunu eylə şöləvər, Kin yaxan bir atəş tikan təmizlər. O, qoca söyüddür, sən gənc sənubər, Söyüdlə sənubər olmaz bərabər. Yenidən abad et bu köhnə bağı. Torpaqdan təmizlə köhnə alağı. Bu təzə dövlətin al qumaşından Gəlintək bəzənsin o köhnə cahan. Şübhəsiz zalimdir amansız düşmən, Xəlkə boyun qaçırır onun zülmündən. Elə bir düşməndən niyə qorxursan,

Evinin içi de kendine düşman. Zülmün ayinine birden çek kalem, Halkın kalbinden silinsin elem. Düşmandan memleket bıkmıştır artık, Atla üzerine mertçe, yiğitçe. Sıcak tandır artık ekmek ister, kalk, Atının başına alevli dizgin vur. Baş koyarız nereye sen ayak koysan, Bizde yok emrinden boyun kaçırın. Senin isteğini kim bozabilir? Emrinden çıkmaya kimde var hüner?" Sözleri bununla bitirdi:"Ancak Sen bu kan dökmeye koyma ilk ayak. Padişahın tahtına göster sen hürmet, Önce kan dökmeye gel etme cürət" Herkesin fikrini şah öğrenerek, Bildi önderler edecek yardım. Doğrular sözünü tutarak gitti, Ordu yetirmeye o gün emretti. Dolaşan günlerden seçerek bir gün, Uğurlu kaderi olurken üşütün Mübarek fal ile andı seferi, Orduya verildi hareket emri. Kemerini belinde kin ile sıktı, Parlayan dizgini aydan ışıktı. Kızgın aslan gibi etti hükümdar Kılıcı dünyanın fethine anahtar. Neşterli arıydı kaynaşan ordu, Arı kovanından fazlaydı bu. Feridun padişahdan hatıra kalan O yüce sancağı tanırdı çoktan. O uğurlu bayrak yapılan zaman Nazlardı dostunu bu yaşlı devran. Bayrağı "Dirəfşi-Gavə"¹²¹den yüksek Çekti lifli pamuğuna mavi renkli ipek. Tam elli arşındı yüce sütunu. Ziynet öz koynunda beslemiş onu.	Evinin içi də özünə düşman. Zülmün ayinine birdən çək qələm, Xalqının qəlbindən silinsin ələm. Düşməndən məmləkət doymuşdur cana, Atıl üzərinə mərdi-mərdana. İsti təndir artıq çörək istər, dur, Atının başına odlu yüyən vur. Baş qoyarıq hara sən ayaq qoysan, Bizdə yox əmrindən boyun qaçıran, Sənin istəyini kim poza bilər? Əmrindən çıxmağa kimdə var hünər?" Sözləri bununla bitirdi: "Ancaq Sən bu qan tökməyə qoyma ilk ayaq. Kəyanın taxtına göstər sən hörmət, Öncə qan tökməyə gəl etmə cürət" Hamının fikrini şah öyrənərək, Bildi sərkərdələr edəcək kömək. Doğrular sözünü tutaraq getdi, Ordu yetirməyə o gün əmr etdi. Dövr edən günlərdən seçərək bir gün, Uğurlu taleyi olurkən üstün Mübarək fal ilə andı səfəri, Orduya verildi hərəkət əmri. Kəməri belində kin ilə sıxdı, Parlayan yüyəni aydan işıqdı. Qızmış aslan kimi etdi tacıdar Qılıncı dünyanın fəthinə açar. Neşterli arıydı qaynaşan ordu, Arı pöhrəsindən artıq idi bu. Fəridun padşahdan yadigar qalan O uca Dirəfşi tanırdı çoxdan. O uğurlu bayraq düzələn zaman Nazlardı dostunu bu qoca dövrən. Bayrağı "Dirəfşi-Gavə"dən yüksək Çəkdi mahlıcına göy rəngli ipək. Tam əlli arşındı uca sütunu. Zinət öz qoynunda bəsləmiş onu.

¹²¹ Gave isminde bir demirci kendi meşin önlüğünü yırtarak bayrak yapmıştır

İpeğin üstündə müthiş ejderha, Bakanlar korkudan bakmaz bir daha. Kıvrıkcık siyah bir püskül başında, Sanki bir buluttur dağın başında. Bir kara kartaldı, kanadı nurdan, Görürdü onu her uzaktan bakan. Həreket etti ejderha kılıklı əskərlər, Başında ejderha peykər İskəndər. Dünya bu kargaşadan dəhşət alaraq, Niçin?-Bir əvəz torpaq üçün əncək! Hələli dünyaya kənma, sən bərkək, Kurdu kəlaləklə olur bağlamək, Kapaklı süslü tabək bəl əski dünyayı, Kəh həlvə yədərək, kəh cığər kəni. Yər çukur, gök isə yəksek və parlək, Biri kən testisidər, digəri torpaq. Hər testinin üstündə yazılmış çəkən Yağız atlı kəni gəbi bər sürü dəkən. Bər məhsul vərər bu dünyanın bəhçəsi, Al kəna bətkər bütün torpağı. Bu testiye kəmsənən gərmək nəlesi, Yərdimə bərkərmək bu yöl hiç kəmsəyi, Şimdi ki, feryada yətışmək kəmsə, Yərdim isteyənler çəkərməsən səs. Səsinə pərdənlə çək mətin duvar, Səkin bər yəşənti eylə ixtiyər. DARA'NIN LİDERLERİYLE TOPLANMASI Kəlk, tövbə yəkən atəşi əl, səki, Bəşimə o meylə atəş vər, səki! Həştur bu məcliste parləsən günəş, Məm gəbi bəşimda yənsən bu atəş.	İpəyin üstündə müdhiş ədəha, Bəxənlər qərxudan bəxmək bər dəkə. Qıvrırcıq qəra bər qətaş başında, Sənkə bər buluddur dağın qəşində. Bər qəra qərtəldi, qənadi nurdən, Görürdü onu hər uzaqdan bəxən. Tərpəndi ədəha həybət əskərlər, Başında ədəha peykər İskəndər. Dünya bu şurişdən dəhşət ələək, Nə üçün? - Bər əvəz torpaqçün əncək! Hiyləgər dünyaya əldənma, burək, Qurdu əslənliklə olur bağlamək, Qəpaqlı xənçə bəl kəhnə dünyanı, Gəh həlvə yədərək, gəh ciyər qəni. Yər çuxur, göy isə uca və parlək, Biri qən testidər, o bəri torpaq. Hər testin üstündə yazılmış çəkən Siyavuş qənətkək bər çəkli dəkən. Bər məhsul vərər bu dünyanın bəğı, Al qəna bətkər bütün torpağı. Bu testə kəmsənən gərmək nələsi, Kəməyə burəxmək bu yöl həç kəsi, İndi ki, fəryada yətışmək bər kəs, Kəmək istəyənlər çəkərməsən səs. Səsinə pərdənlə çək mətin hasər, Səkit bər yəşəyış eylə ixtiyər. DARANIN SƏRKƏRDƏLƏRİ İLƏ MƏSLƏHƏTİ Dur, tövbə yəndirən ədu əl, səqi, Bəşimə o meylə atəş səl, səqi! Xəşdur bu məclisdə parləsən günəş, Şəm kəmi bəşimda yənsən bu atəş.

Akiller kam alır iyiliklerden, Tanrı yardımına sığınır hər an. Adalet mülkündən kim yüz çevirə, Ona akıl deməz akıllı kimse. İnsana bu akıl gözəl qonşudur, Yazık ki kötüylə kol boyundur. Akılsız kişilerle oturu kalkan Akıldan i şüurdan deməsin destan. Köy liderindən olanlar azat Bu köyde ev yapıp düzəltir abat. Sen də bu yükünü boynundan atsan Korkmazsın hər alçaq boyun vurandan. Ancak öz malınla ol coşkun umman, Götür öz faydanı öz varlığından. Kendine öləne kadar kendin ol misafir, Ağac ol, kendindən doğur dal-budak. Yedi özge malını ipek kurdu, İncəldi parmaq gibi, yediğini kustu. En yaşlı bir baba rıvayət edir, Akıllı kişilərə hikayə edir: Rum şahı gidiyordu büyük görkəmlə, Kılıçla, orduyla, malla, devletlə. Her yere yayıldı bu qızgın xəbər: Rum elindən gəlir korkunç bir ejder. Dara'nın məhvina hazırlanaraq Her çeşit silahla qaldırmış bayraq. Bu xəbər bayram gibi sardı hər yeri, Çünkü yaxmış idi Dara dünyayı. Bir sözlə, mülkət, əhali, ölkə Zalimin elindən bıkılmış usanmıştı. Dara' ya hər ölkə bəslərdi nifrət, İskəndər'e isə muhabbət, hörmət. Bu işdən Dara'ya verdilər xəbər, Dənizdən dalğa gibi keçti İskəndər. Dənəyimli kimsələri çağırırdı Dara, Akıllı başlardan istədi çarə. Nə şəkil girişsin düşmənlə hərbe	Aqillər kam alır yaxşılıqlardan, Tanrı köməyinə sığınır hər an. Ədalət mülkündən kim üz çevirsə, Ona aqıl deməz ağıllı kimsə. İnsana bu ağıl gözəl qonşudur, Heyif ki, pislərlə oturur, durur. Ağılsız kəslərlə oturub duran Ağıldan, şüurdan deməsin dastan. Koxanın əlindən olanlar azad Bu kənddə ev tikib düzəldər abad. Sən də bu yükünü boynundan atsan Qorxmazsan hər alçaq boyun vurandan. Ancaq öz varınla ol coşğun ümman, Götür öz faydanı öz varlığından. Özünə ölüncə özün ol qonaq, Ağac ol, özündən doğur qol-budaq. Yedi özge malın barama qurdu, Nazıldı barmaqtək, yediyin qusdu. Ən qoca bir möbid rəvayət edir, Ağıllı kəslərə hekayət edir: Rum şahı gedirdi böyük şövkətlə, Qılıncla, qoşunla, varla, dövlətlə. Hər yerə yayıldı bu qızğın xəbər: Rum elindən gəlir qorxunc bir əjdər. Daranın məhvinə hazırlanaraq Hər çeşid silahla qaldırmış bayraq. Bu xəbər bayramtək sardı hər yanı, Çünki yaxmış idi Dara dünyanı. Bir sözlə, məmləkət, əhali, ölkə Zalimin əlindən gəlmişdi tənqə. Daraya hər ölkə bəslərdi nifrət, İskəndərə isə məhəbbət, hörmət. Bu işdən Daraya verdilər xəbər, Dənizdən dalğatək keçdi İskəndər. Sınaqlı kəsləri çağırırdı Dara, Ağıllı başlardan istədi çarə. Nə sayaq girişsin düşmənlə hərbe

Düşmana nasıl çalsın galebe? Ne tedbir gösterir yaşlı rehberler? Savaşta basılsın Rumlu İskender. Görmüştür inerken düşman ordusunu, Savaşan kaderi korkuttu onu. Derdine bir çare demedi kimse, Kimseden çıkmadı bu hakta bir ses. O meclis bilirdi: Dara serkeştir, Yakmakta amansız, kızgın ateştir. Kimsenin sözünü tutmaz, dinlemez, Onun için durmuştu sessiz-sedasız. Mecliste vardı bir şanlı pehlivan, Kökü, soyu, Zenge-Şaviran, Adı Feriberz idi, gövdesi bir dağ, Vücudu çelikti, kolu bir çomak. Meclise çağırılmış bu yiğit erkeğ Güzelce bilirdi bütün geçmişi. Dara'nın tahtına etti çok sena: "Uğurlu meclisin yar olsun sana, Dünyada her zaman anılsın adın, Feleğin döndükçe gülsün muradın. Geçmişte işittim ulu babamdan, Nasihət yolunda etmişti beyan. Keyhüsrev dünyadan ederken sefer Cevahir camından vermişti haber. Yakın bir zamanda devletin tahtı Alçalır ve söner yıldızı, bahtı, Rum elinden çıkar müthiş bir serkeş, Her atəşgedeye vurur bir atəş. Bu İran büsbütün mal olur ona, Gururla oturur padişah tahtına. Durmaz bir ülkede, cihan fetheder, Bir zaman kendi de mahvolup gider. O şahıs olmasın Rumlu İskender? Bu düşman olursa, ondan et hezer. Adını buza yaz, bizim toprağa Bırakma bu düşmanı ayak basmaya.	Düşməne nə sayaq çalsın qələbə? Nə tədbir göstərir qoca rəhbərlər? Döyüşdə basılsın rumlu İskəndər. Görmüşdür enərkən düşmən ordunu, Döyüşün taleyi qorxutdu onu. Dərdinə bir çarə demədi bir kəs, Kimsədən çıxmadı bu barədə səs. O məclis bilirdi: Dara sərkəşdir, Yaxmaqda amansız, qızgın atəşdir. Kimsənin sözünü tutmaz, dinləməz, Onunçun durmuşdur dinməz-söyləməz. Məclisdə vardı bir adlı pəhləvan, Həsəbi, nəsəbi, Zəngə-Şaviran, Adı Fəribərzdi, gövdəsi bir dağ, Vücudu poladdı, qolu bir çomaq. Məclisə çağırılmış bu igid kişi Gözəlcə bilirdi bütün keçmişi. Daranın taxtına etdi çox sənə: "Uğurlu məclisin yar olsun sana, Dünyada hər zaman anılsın adın, Fələk dövr etdikcə gülsün muradın. Keçmişdə eşitdim ulu babamdan, Nəsihət yolunda etmişdi bəyan. Keyxosrov dünyadan edərkən səfər Cavahir camından vermişdi xəbər¹²⁹. Yaxın bir zamanda dövlətin taxtı Alçalar və sönər ulduzu, baxtı, Rum elindən çıxar müdhiş bir sərkəş, Hər atəşgədəyə vurur bir atəş. Bu İran büsbütün mal olar ona, Qürurla oturur Kəyan taxtına. Durmaz bir ölkədə, cahan fəth edər, Bir zaman özü də məhv olub gedər. Həmənlə şəxs olmasın rumlu İskəndər? Bu düşmən olursa, ondan et həzər. Adını buza yaz, bizim torpağa Qoyma bu düşməni ayaq basmağa.

Ondan bu ölkəmiz görməsin ziyan, Hazine yolunda yoxsul verir can. Bir hile düşünməli, itaət etsin, Yalnız Rum mülkünə kanaat etsin. Hoş hile hırsdan iyidir hər zaman, Su dökmək iyidir atəş yakmaktan. Her zaman kolunun gücünü yokla, Terazi gözünü beraber bırak. Öyle iş yapma ki, tutsun sana kin, Demirə tez təsir etsin sükahin¹²². Aslanlıq heybeti gitsə aslandan Başını bir katır ezer o zaman. Dünyayı namusla olur elde tutmaq, Onunla yücelir devlet və bayraq. Uyma sen ona, iş keçər, gider, Dara rütbesiylə böyüklük eder. Altın öz ağırlığını versə arpaya Altın dəyəriylə çıxar ortaya. Çoğu zaman yırtıcı kızılgın bir aslan Toprağa yayılır incə dikəndən. Akreple bağlarsan düşmən kimi kin, Bakma çox yüksəkten, olma çox əmin. Neşterli sinekten gəl qorun sən də, Nemrut' a emretti: "Bana ol kölə!" O şahsa rəm olmuş dünya əzəldən, Savaşda mərtliyi bərkəlməmiş əldən. Tok ilə aç kebab yəsə bir yerdə, Tok insan kabaptan düşəcək dərdə. Hətta öz qadının, övladın olsa, Parçalar, ortaklı elbisen varsa. Oğlunun boyuna gəlsə elbisen. Mühəbbət bekleme, gidecek varın. Olduqca boy versə yeni bir fidan, Sərvə ondan, şübhəsiz, görəcək ziyan. Yakışmaz böyükler sözündən qaçmaq, Ağıllı sözlərə çevirmə yaprak! Dünyayı təcrübə etdikcə bir-bir.	Ondan bu ölkəmiz görməsin ziyan, Xəzinə yolunda yoxsul verər can. Bir hiylə qurmalı, itaət etsin, Yalnız Rum mülkünə qənaət etsin. Xoş hiylə acıqdan xoşdur hər zaman, Su səpmək yaxşıdır atəş yaxmaqdan. Hər zaman qolunun gücünü yoxla, Tərəzi gözünü bərabər saxla. Elə iş görmə ki, doğsun sənə kin, Dəmirə tez təsir etsin sükahin¹³⁰. Aslanlıq heybəti gətsə aslandan Başını bir qatır əzər o zaman. Dünyanı namusla olur saxlamaq, Onunla ucalır dövlət və bayraq. Baş qoşma onunla, iş keçər, gedər, Dara rütbəsilə böyüklük edər. Qızıl öz vəzninn versə arpaya Qızıl qiymətiylə çıxar ortaya¹³¹. Çox zaman yırtıcı qızgın bir aslan Torpağa sərilir incə tikəndən. Əqrəblə bağlasan düşmən kimi kin, Baxma çox ucadan, olma çox əmin. Neşterli çibindən gəl qorun sən də, Nəmruda əmr etdi: "Mənə ol bəndə!" O şəxsə rəm olmuş dünya əzəldən, Döyüşdə mərdliyi verməmiş əldən. Tox ilə ac kebab yəsə bir yerdə, Tox adam kababdan düşəcək dərdə¹³². Hətta öz qadının, övladın olsa, Parçalar, ortaqlı paltarın varsa. Oğlunun boyuna gəlsə paltarın. Məhəbbət gözləmə, gedəcək varın. Olduqca boy atsa yeni bir fidan, Sərvə ondan, şübhəsiz, görəcək ziyan. Yaramaz böyükler sözündən qaçmaq, Ağıllı sözlərə çevirmə yarpaq! Dünyanı təcrübə etdikcə bir-bir.

¹²² Sirke və demirdən hazırlanmış boya çeşidi

Söylenen bu sözler bilirsən nedir! Nasihat işitse çare arayan Derdinə bir anahtar bulur hər zaman.” Dara’nın ağıllı pirin sözündən Hayretle şimşəklər çaktı gözündən. Ancak söndürmədi o, qızgın kini, Çok alçaq göründü sulhun ayını. Yaşlının sözündən sarsıldı bir an, Toprakta kıvrıldı sanki bir yılan. Kaşları çatıldı, hayrete geldi, Kalbində kin coştu, gözü belərdi. Aslan gibi baktı yaşlıya hemen, Korkudan ağırlığını yitirirdi taş: “Kırılğan bir demirci gördün bende sen? Ondaki çeliği beğendin neden? Kuvvetli söz açma hey nedir bu Rum! Ateşli dağ yolunu bağlamaz bu mum. Şahinlər çiçəklənsə, kekliklər coşsa, Şahinlər şahini batmaz mı yasa? O kimdir harp için bağlayayım kemer, Bin kemer bestem var ondan muteber. O miskin korkağın gördüğü hüner Aslana naz eden ceylana benzer. Şahların tacında altın tacım ben, Namerdim, korksam bir Rumlu miskinden! O, gafil uykudan uyanan zaman Şişə takmış olur etini aslan. Yumurta ağırdır, sertlik var onda, Ancak dayanamaz çekiç altında. Bunu kim bilirdi, dünkü çocuk Büyükle kötü geçinecek bir gün? Birinci kadehte kanar o atık Benim görkemimi, hem öz yanışını. Bana ayıp değil mi böyle sürünmək, Miskinlər yanında aciz görünmək? Zehirler içinde batsam, inan, Timsah kurbağadan dilənmez aman.	Söylənən bu sözlər bilərsən nədir! Nəsihət eşitsə çarə arayan Dərdinə bir açar tapar hər zaman". Daranın ağıllı pirin sözündən Heyrətli şimşəklər çaxdı gözündən. Ancaq söndürmədi o, qızgın kini, Çox alçaq göründü sülhün ayını. Qocanın sözündən sarsıldı bir an, Torpaqda qıvrıldı sanki bir ilan. Qaşları çatıldı, heyretə gəldi, Qəlbində kin coşdu, gözü bərəldi. Aslan kimi baxdı qocaya birbaş, Qorxudan vəznini itirərdi daş: "Kövrək bir dəmirçi gördün məndə sən? Ondakı poladı bəyəndin nədən? Qüvvətli söz açma hey nədir bu Rum! Odlu dağ yolunu bağlamaz bu mum. Şahinlər güllənsə, kəkliklər coşsa, Şahinlər şahini batmazmı yasa? O kimdir hər b üçün bağlayım kəmə, r, Min kəmərbəstəm var ondan mütəbər. O miskin qorxağın gördüyü hünər Aslana naz edən ceyrana bənzər. Şahların tacında qızıl tacam mən, Namərdəm, qorxsam bir rumlu miskindən! O, qafil yuxudan ayılan zaman Şişə çəkmiş olar ətini aslan. Yumurta ağırdır, bərklik var onda, Ancaq tab gətirməz çəkiç altında. Bunu kim bilərdi, dənənki uşaq Böyükə bəd rəftar edən olacaq? Birinci qədəhdə qanar o dənə Mənim şövkətimi, həm öz səhvini. Mənə ar deyilmi belə sürünmək, Miskinlər yanında aciz görünmək? Zəhərlər içinə qərq olsam, inan, Nəhəng qurbağadan dilənməz aman.

Nerede görülmüş aciz bir Yunan Böyle bir gemiyi çıkarsın sudan? Güneşin tahtını çeviremez, Cemşid'in yerini o tutamaz. İran'ı yıkmaya yükseltsin bayrak, Keyhüsrev tahtını çalamaz. Padişah görkemini gerektir bilsin, Adımına göre ilerlesin. Ne ittir o korkak tilki, saymadan Kızgın bir aslana versin ziyan? ! Aslan artığını tilkidir yiyen, Bulut ağlamazsa güler mi çimen? Eli boş insanlar olur mu zengin? Hangi bir ayakla kaçır sakatlar? Bendedir, bilirsin, hem görkem, hem şan. Kim der ki, acizim Rumlu çocuktan? Sarhoş kullarıma dövdürürüm onu, Çobanlarım kırar onun kolunu. Bir aslan köpekten korkarsa, şüpheşiz, Ona çifte atar yaşlı bir eşek. Kartal bir sineği sansa ejderha Kalkmasın düştüğü yerden bir daha. Yaşlı bir tilkiden korkarsa aslan, Beynini okla, del, hiç verme aman! Yakında gücümü gösteririm ona, Atarım başını ayakaltına. Kimdir bu baş veren Rumlu İskender, Yüce hükümdarla olsun beraber? Padişah tahtı olmuş bana müyesser, Başımda tacım var, belimde kemer. Hiç kimsede hüner yok eylesin cüret, Babamın yurdunu almaya niyet. Padişahın külahı padişaha yarar, Bu kefenin içine sığar mı Rumlar? Behmen neslindenim, Keyhüsrev babam, Namerdim arkasız Rumludan korksam. Bir babam kuvvetli İsfendiyar'dır¹²³,	Harada görünmüş aciz bir yunan Belə bir gəmini çıxarsın sudan?133 Güneşin taxtını çevirə bilməz, Cəmşidin yerini o verə bilməz. İranı yıxmağa ucaltsın bayraq, Keyxosrov taxtını bacarmaz çalmaq. Kəyan şövkətini gərəkdir bilsin, Qədəminə görə irəliləsin. Nə itdir o qorxaq tülkü, saymadan Qızmış bir aslana yetirsin ziyan?! Aslan artığını tülküdür yeyən, Bulud ağlamasa gülərmi çəmən? Əliboş adamlar olarmı maldar? Hansı bir ayaqla qaçar çolaqlar? Məndədir, bilirsən, həm şövkət, həm şan. Kim deyər acizəm rumlu uşaqdan? Sərxoş qulamlara döydürəm onu, Çobanlarım qırar onun qolunu. Bir aslan köpəkdən qorxarsa, bişəkk, Ona şıllaq atar qoca bir eşşək. Qartal bir çibini sansa əbdaha Qalxmasın düşdüyü yerdən bir daha. Qoca bir tülküdən qorxarsa aslan, Beynini oxla, dəl, heç vermə aman! Yaxında gücümü bildirirəm ona, Ataram başını ayaq altına. Kimdir bu bac verən rumlu İskəndər, Uca tacidarla olsun bərabər? Kəyan taxtı olmuş mənə müyəssər, Başımda tacım var, belimdə kəmər. Heç kəsdə hüner yox eyləsin cürət-, Babamın yurdunu almağa niyyət. Kəyanın külahı Kəyana yarar, Bu xəzinə içində sığarmı rumlar? Bəhmən nəslindənəm, Keyxosrov babam, Namərdəm arxasız rumludan qorxsam. Bir babam Ruyintən İsfəndiyardır,

¹²³ İran tarihinde hak, kudret ve lütuf olarak yer alan efsanevi kahraman

Bu taht ondan bana bir hatıradır. Dönmezse fikrindən keçmiş yoluna Karanlık olur bu ışıq-gün ona. Girse denizime gemisi eğer, Başını ayağım altında görür. Cevabım acıdır, acı denizdən Atarım topraktan denizlere ben. Öyle sel akıtayım ki, kanlı buluttan, Eli de güneşə varmasın bir an. Kin, inad eden bir köylüden, ancak Sulh ile yok, ölümle hoştur kurtulmaq! Eşəgə eyer yok, yakışır palan, Yükünü onunla taşır aslan. Ben yükseltmişim bu avın boynunu, Yine ben alırım kemende onu. Ey başı çürümüş yaşlı pehlivan, Dara'ya böyle hor bakiştan utan. Olmaz söz atını böyle oynatmaq, Kocaman bir dağı kementle tutmaq. Səhrada çırağı yakmaq ne gerek, Denenmiş feleğə şahlıq öyrətmək? Geviş getirme, çıxma öz çizgindən کنار, Her çeşit gevherin başqa yeri var. Herkesin üstünə uymazsa donu, Demək, özgələrdən almışdır onu. Yaşlılıq yerindən oynatmış seni, Çürütmüş fikrini, yemiş beynini, Arkana yorgunluq çökmüşdür, ey pir, Mızrak yok, sana bir asa gerektir. Yaşlanınca akıl olur perişan, Bütün bilgileri çıkar aklından. Yaşlıya yalnız bu iki şey yarar: Birisini ibadət, digəri mezar. Dünyayı bırak bu yiğit gençlərə. Yaşlandı, ortadan çəkil bir kərə! Bir zayıf-yaşlıdan umulmaz sığınmaq, Ne yardım edecek kırık bir silah?	Bu taxt ondan mənə bir yadigardır. Dönməzsə fikrindən keçmiş yoluna Qaranlıq olar bu ışıq - gün ona. Girsə dənizimə gəmisi əgər, Başını ayağım altında görər. Cavabım acıdır, acı dənizdən Ataram torpaqdan dənizlərə mən. Elə sel axıdım qanlı buluddan, Əli də günəşə çatmasın bir an. Kin, inad edən bir kəndlidən, ancaq Sülhlə yox, ölümle xoşdur qurtulmaq! Eşşəyə yəhər yox, yaraşır palan, Yükünü onunla daşıyar aslan. Mən ucaltmışam bu ovun boynunu, Yenə mən salaram kəməndə onu. Ey başı çürümüş qoca pəhləvan, Daraya belə xor baxışdan utan. Olmaz söz atını belə oynatmaq, Qocaman bir dağı kəməndlə tutmaq. Səhrada çırağı yaxmaq nə gərək, Sınanmış fələyə şahlıq öyrətmək? Gövşəmə, çıxma öz həddindən کنار, Hər çeşid gövhərin başqa yeri var. Hər kəsin əyninə uymasa donu, Demək, özgələrdən almışdır onu. Qocalıq yerindən oynatmış səni, Çürütmüş fikrini, yemiş beynini, Arxana yorğunluq çökmüşdür, ey pir, Nizə yox, sənə bir əsa gərəkdir. Qocalanda ağıl olar pərişan, Bütün bilikləri çıxar yadından. Qocaya yalnız bu iki şey yarar: Birisini ibadət, birisi məzar. Dünyanı burax bu igid gənclərə. Qocaldı, ortadan çəkil bir kərə! Bir zəif-qocadan umulmaz pənah, Nə kömək edəcək qırıq bir silah?

Orduya yiğitlik yaraşır. Yaşlı Sulha bir yol arar dövüş kızışınca. Her söz öz yerinde olur çok güzel, Çünkü nar meyve vermez vaktinden evvel. Her vakitsiz öten bir horozun gerek Durmadan başını bıçakla kesmek. Dilini bağla ki, elde kalsın baş, Dil kuru olursa, boğaz olmaz yaş. Kan ile ıslanmış dilsiz bir baştan, Şüphe yok, iyidir başsız bir insan. Dilini ağzında tut her daim, Yersiz hiçbir zaman nefes çıkarma. Dil damak evinde otursun gerek, Bahtiyar yaşasın, gülsün her dilek. Doğrulukta ad almış tartının dili, Milinden bir yere eğilmez beli. Milinden azcık aşağı inse, İner baş aşağı biraz hareket etse. Öyle söz vardır ki, yaramaz demek, Başka bir dil ile söylemek gerek. Onu ince ince söylerken bir bir, Ondan her işiten alır bir tesir. Özellikle şahlara sözü yontarak, Ölçerek demeli, hem de çok yumuşak". Dara'nın siniri edince tuğyan, Yaşlı özür diledi, oldu pişman. Padişahlar işinde kaynıyor korku, Kimsenin şahlarla tutmaz dostluğu. Kini coşsa birden, sinirlense şah, Affetmez, oğlu da olsa o bile. Padişahın huyu ateştir, ancak Yangına iyidir uzaktan bakmak. Padişaha o zaman öğüt meyve verir, Yolunu gururdan, kinden temizler. Padişaha nasihat eden bir insan, Tohumu tuzlu yere serpmiş o nadan. Dara'ya değerli nasihat veren	Orduya igidlik yaraşır. Qoca Sülhə bir yol arar döyüş qızınca. Hər söz öz-yerində olur çox gözəl, Çünki nar bar verməz vaxtından əvvəl. Hər vaxtsız banlayan xoruzun gərək Durmadan başını bıçaqla kəsmək. Dilini bağla ki, əldə qalsın baş, Dil quru olarsa, boğaz olmaz yaş¹³⁴. Qan ilə ıslanmış dilsiz bir başdan, Şübhə yox, yaxşıdır başsız bir insan¹³⁵. Dilini ağzında saxla daima, Yersiz heç bir zaman nəfəs çıxarma. Dil dimaq evində otursun gərək, Bəxtiyar yaşasın, gülsün hər dilək. Düzlükdə ad almış çəkinin dili, Milindən bir yana əyilməz beli. Milindən azacıq aşağı ensə, Enər baş aşağı bir az tərpənsə. Elə söz vardır ki, yaramaz demək, Başqa bir dil ilə söyləmək gərək. Onu incə-incə söylərkən bir-bir Ondan hər eşidən alar bir təsir. Xüsusi şahlara sözü yonaraq, Ölçərək deməli, həm də çox yumşaq". Daranın acığı edincə tuğyan, Qoca üzr istədi, oldu peşiman. Padişahlar işində qaynaşır qorxu, Kimsənin şahlarla tutmaz dostluğu. Kini cuşa gəlsə, acıqlansa şah, Rəhm etməz, oğlu da olsa o hərgah. Padişahın tinəti atəşdir, ancaq Yangına yaxşıdır uzaqdan baxmaq. Padişaha o zaman öyüd bar verər, Yolunu qürurdan, kindən təmizlər. Padişaha nəsihət verən bir insan, Toxumu şor yerdə səpmiş o nadan. Daraya dəyərli nəsihət verən

Bildi ki, şah kızmış nasihatından. Sözünə başqa bir yön verdi, Tatlı bir dil ilə şahı konşturdu: “Şüphe yok, dünyada bir sensin Dara, Düşmanın neyi var, ağırlık sende! İskender kimdir ki, atını sürsün, Dara’nın başından külahı kapsın? Sana bu külahı dikmiş yaratan, Yıldızdır sana bu çırayı yakan. Dağın kapısına çıkarsa bir taş Taş ile ezilir kuru toprak gibi. Atsa kabak kolu yüksek kol-kanat, Çınara eş olabilir mi, heyhat! Kabak suyu içip doyduğu zaman Kendire aşıya iner ağaçtan. O da bir kabaktır başı yükselmiş, Boynuna otlardan bir kendir atmış. Otlardan örülmüş ip de kırılır, Kovası kırılıp kuyuda kalır. Güneş meşalesinden ışıqlansa bağ Pervane yerine can verir çıra. Aciz, topal tilki savaş gününde Ne iş görebilir aslan önünde? Kaşında düğümü iki yana vur, Kemanın düğümü yanlardan hoştur. Dünyayı tadbirlə elinə getir, Bu işte acele etmek neye gerektir? Bir çıra vermezse kızgın alevler, Ne kendi, ne de ki, pervane yanar. Ateş tandır içinde, hamursa olmuş, Ekmekten ağza çok yol değilmiş. Her bendin anahtarı sabırdır, inan. Sabırlı kimseler olmaz pişman. Ziyandır yenilmek böyle satrançta, Koşturmak ne gerek “fil” ile “atı”. Mızraba parmaklar daha değmeden. Çok çalgı kırılmış ağır yaradan.	Bildi ki, şah kızmış nəsihətindən. Sözünə başqa bir cərəyan verdi, Dadlı bir dil ilə şahı dindirdi: "Şübhə yox, dünyada bir sənsən Dara, Düşmənin nəyi var, səndədir dara! İskəndər kimdir ki, atını çapsın, Daranın başından külahı qapsın? Sənə bu külahı tikmiş yaradan, Ulduzdur sənə bu çırağı yakan. Dağın qapısına çıxarsa kəsək Daş ilə əzilər quru torpaqtək. Atsa qabaq kolu uca qol-qanad, Çınara tay ola bilərmə, heyhat! Qabaq suyu içib doyduğu zaman Kəndirlə aşıya enər ağacdən. O da bir qabaqdır başı ucalmış, Boynuna otlardan bir kəndir salmış. Otlardan toxunmuş ip də qırılar, Dolçası qırılıb quyuda qalar. Günəş məşəlindən işıqlansa bağ Pərvanə yerinə can verər çıraq. Aciz, topal tülkü döyüş günündə Nə iş görə bilər aslan önündə? Qaşında düyümü iki yana vur, Kamanın düyümü yanlardan xoşdur. Dünyanı tadbirlə əlinə gətir, Bu işdə tələsmək nəyə gərəkdir? Bir çıraq salmazsa qızgın alovlar, Nə özü, nə də ki, pərvanə yanar. Od təndir içində, xəmirə gəlmiş, Çörəkdən ağza çox yol deyilmiş. Hər bəndin açarı səbrdir, inan. Səbrli kimsələr olmaz peşiman. Ziyandır uduzmaq belə şahmatı, Çapdırmaq nə gərək "fil" ilə "atı". Mızraba barmaqlar hələ yatmadan. Çox çalğı qırılmış ağır yaradan.

Sen şahsın, sendedir görkem, tumturak, Böyle bir hesabı kimden aramak? Dara'ya hürmet için yaşlı pehlivan Söyledi birkaç değerli destan. Dara'nın yüreği, beyni ateşti, Bu tatlı sohbetler gözünde hiçti. Siniri, ateşi sönmedi yine, Ateş atmak istedi sözün köküne. Dara katibine emretti böyle: "Müşk ile ipeği, durma, al ele". Katibi hızlıca kalem götürdü, Dara söyleyenleri yazıp bitirdi. O, kara kalemi oynattı şen şen, Mani'yi, "Erjeng¹²⁴" i attı kıymetten. Bir mektup yazdı ki, oldukça dilber, Mazmunu cennetin bahçesi kadar. Sözleri çelik bir kılıçtan keskin, Lisanı, üslubu ince ve metin. Katip o kıymetli mektubu yazdı, Dara imza attı, mührünü bastı. Dara'dan şahlara mektup götüren Oldu İskender'in yanına revan. Mektubu verince, açtı hızlıca, Katibe okuttu başka dikkatle. DARA'NIN İSKENDER'E MEKTUBU "İnsanı bilgiyle daima yücelten En adil, en büyük Tanrı adından. Öyle bir Tanrı ki, yardım eder, besler, Tek ona sığınır çaresiz kimseler. Işıklı yıldızı gökte parlatır, Bu kara topraktan insan yaratır. Her işte bilgili, güçlü, başaran, Müstahak olanın geçer suçundan.	Sən şahsan, səndədir şövkət, təmtəraq, Belə bir hesabı kimdən aramaq? Daraya hörmətçin qoca pəhləvan Söylədi bir neçə dəyərlı dastan. Daranın ürəyi, beyni atəşdi, Bu dadlı söhbətlər gözündə heçdi. Acığı, atəşi sönmədi yenə, Od vurmaq istədi sözün məğzinə. Dara katibinə əmr etdi belə: "Müşk ilə ipəyi, durma, al ələ". Katibi sür ətlə qələm götürdü, Dara dəyənləri yazıb bitirdi. O, şəvə qələmi oynatdı şən-şən, Manini, "Ərəng"i saldı qiymətdən. Bir məktub yazdı ki, olduqca dilbər, Məzmunu cənnətin bağçası qədər. Sözləri polad bir qılıncdan kəskin, Lisanı, üslubu incə və mətin. Katib o qiymətli məktubu yazdı, Dara imza atdı, möhrünü basdı. Daradan şahlara məktub aparan Oldu İskəndərin yanına rəvan. Məktubu verincə, açdı sür ətlə, Katibə oxutdu başqa diqqətlə. DARANIN İSKƏNDƏRƏ MƏKTUBU "İnsanı biliklə daim ucaldan Ən adil, ən böyük tanrı adından. Elə bir tanrı ki, əl tutar, bəslər, Tək ona sığınar çarəsiz kəslər. Işıqlı ulduzu göydə parladır, Bu qara torpaqdan insan yaradır. Hər işdə bilikli, güclü, bacaran, Müstəhəqq olanın keçir suçundan.

Her ruha ondadır hararet, ışıq, Her akla o verir kuvvet, yaraşık. Birine devranı tutar ele beraber, Teknede bulamıyor bir parça ekmek. Birine dağ gibi hazine verir, Tartıda dağ olmaz ona beraber.	Hər ruha ondadır hərarət, işıq, Hər əqlə o verir qüvvət, yaraşiq. Birinə dövranı tutur elə təng, Təknədə tapmayıb bir parça çörək. Birinə dağ kimi xəzinə verər, Çəkiddə dağ olmaz ona bərabər,

¹²⁴ İran hurafelerine göre meşhur ressam Mani'nin çizdiği resimleri ihtiva eden mecmua

Ne yoxsul suçundan çekmiş bir ziyan, Ne hüner göstərmiş hazinə bulan. Ne istərsə onun elindən gəlir, Yaratmaq, öldürmək onun için birdir. Hökmündən olur mu kurtarmaq yaxa? Bir hâkim bulunmaz ona eş dəğər. Olsun hak selamı öyle köleye Acizlik göstərsin aciz kimseye. Ne fayda cimriyə demək aferin, Sanır aferini böyük bir beddua. Düşmanın olsa kan içən zulüm kar, İncelik göstərsən acizlik sanır. Hoş örnek vermişdir yiğit bir kimse: "Kul olma kul olan bir şahsa". Sen, ey ham fikirli, deneyimsiz çocuk, Aslanla çarpışma, inadı bırak, Benimlə savaşa zor pençən hani? Yardımin, ordun, önderin hani? Sende akrep, yılan huyu var, Timsahla döyüşə yoxsa kim çıxar? Ejderha kılıcım mahveder seni, Gel bırak bu yılan huyunu! Üstünə kılıçla kükrəsem, belki, Ya ölüm, ya qaçmaq olur kismətin. Yemin olsun atəşə, "Avest"ə, "Zend"ə, Yemin olsun günəşə, gök çəmbərində, Yemin olsun Yezdan'a, yüce behiştə, Ehrimen düşmanı olan Zərdüşt'ə. Rum'dan və Yunan'dan bırakmam eser, Başına yağdırırım atəş, kisasası. Rumlar üst üste giyinse de demir,	Nə yoxsul suçundan çekmiş bir ziyan, Nə hünər göstərmiş xəzinə tapan. Nə istərsə onun əlindən gəlir, Yaratmaq, öldürmək onunçun birdir. Hökmündən olurmu qurtarmaq yaxa? Bir hâkim tapılmaz ona tay çıxıx. Olsun haqq salamı elə bəndəyə Acizlik göstərir aciz kimsəyə. Nə fayda nakəsə demək afərin, Sanar afərinin böyük bir nifrin. Düşmənin olsa qan içən zülmkar, Nəzakət göstərsən acizlik sanar. Xoş məsəl vurmuşdur igid bir kimsə: "Əlaltı olma bir əlaltı şəxsə." Sən, ey xam fikirli, sınaqsız uşaq, Aslanla çarpışma, inadı burax, Mənimlə döyüşdə zor pəncən hani? Köməyin, qoşunun, sərkərdən hani? Səndə əqrəb, ilan xasiyyəti var, Nəhənglə döyüşə yoxsa kim çıxar? Əbdaha qılıncım məhv edər səni, Gəl burax bu ilan təbiətini! Üstünə qılıncı kükrəsəm, yəqin, Ya ölüm, ya qaçmaq olar qismətin. And olsun atəşə, "Avest"ə, "Zənd"ə, And olsun günəşə, göy çəmbərində, And olsun yəzdana, uca behiştə, Əhrimən düşməni olan Zərdüştə. Rumdan və Yunandan qoymaram əsər, Başına yağdırıram atəş, müxtəsər. Rumlular sərəsər geysə də dəmir,

Ateşgedemizde mum, demir birdir, Ne çıkar Rum'dan, Rum askerinden, Atların nalında mahvolur ülken. Eğer Rum üstüne çeksem ordular, Tozundan güneşin gözü kör olur. Ey Rum'un ağası, budur önerim: Dara'ya edesin zenci gibi hizmet. Sayısız çıkarsan geyimle kalpak. Bir oka dayanmaz, inadı bırak.	Atəşgədəmizdə mum, dəmir birdir, Nə çıxar rumludan, rum əsgərindən, Atların nalında məhv olar ölkən. Əgər Rum üstünə çəksəm ordular, Tozundan günəşin gözü kor olar. Ey Rumun ağası, budur məsləhət: Daraya edəsən zəncitək xidmət. Xalvarla çıxarsan geyimlə qalpaq. Bir oxa dayanmaz, inadı burax.

Yağmacı ordumun okundan meğər Yemedin, üstümə çəkirsən leşker? Var mıdır Dara'ya verecek başın? Benimlə keçin, bu fikrindən vaz keç. Yayı kır, okundan çıxar yeleği, Zırhı katla, giyin zarif ipeği. Yoxsa kulağını büken zaman ben, Bilirsən ki, hiçsin, hiçten de hiçsin! Kork yürek çığneyen okumdan benim! Sevinme bu tavşan uykumdan benim! Her yatan tavşanı hafif alma, zinhar! Oynasa yerinden ok gibi uçar. Seninle iyi geçinebilirim, Haddini aşanı dövmemek olur. Lakin bir deyim var: "Şah horlansa, Kuyudur meskeni, yeryüzü değil". Vergi ver, kini sil, koy işə kadem, Eski ayinlere, gel, çekme kalem. Her yıl ne gerektir yeni kürk dikmek, Yularla birlikte satılır eşek. Eski hanedanı yıkma sen, gel, Bununla açarsın başına engel! Mecbur etme beni kalkayım yerimden, Ben büyük bir filim, sen bir sineksin! Sevin ki, hak sana vermiş devlet, var, Aslan pençesinden alınmaz şikar! Bir karga keklik gibi sekti bir zaman, Öz yürüyüşünü bile unuttu çoktan.	Qarətçi ordumun oxundan mægər Yemədin, üstümə çəkirsən ləşgər? Varmıdır Daraya verəcək başın? Mənimlə keçin, bu fikrindən daşın. yayı qır, oxundan çıxar yeləyi, Zirehi qatla, gey zərif ipəyi. Yoxsa qulağını buran zaman mən, Bilirsən ki, heçsən, heçdən də heçsən! Qorx ürək çeynəyən oxumdan mənim! Sevinmə bu dovşan yuxumdan mənim! Hər yatan dovşana xor baxma, zinhar! Tərpənsə yerindən ox kimi uçar. Bacarram səninlə edim xoş rəftar, Həddini aşanı döyməmək olar. Lakin bir məsəl var: "Şah olsa zəlil, Quyudur məskəni, yer üzü deyil". Vergi ver, kini sil, qoy işə qədəm, Köhnə ayinlərə, gəl, çəkmə qələm. Hər il nə gərəkdir yeni kürk tikmək, Noxtayla bir yerdə satılır eşşək. Köhnə xanədana rəxnə vurma gəl, Bununla açarsan başına əngəl! Məcbur etmə məni qalxım yerimdən, Mən böyük bir filəm, sən bir çibinsən! Sevin ki, haq sənə vermiş dövlət, var, Aslan pəncəsindən alınmaz şikar! Bir qarğa kəkliktək səkti bir zaman, Öz yerişi belə çıxdı yadından.

Meclis kur, yıldızlar nur verdi yere, Suçsuz kapıyı açmış göklere. Keyhüsrev'in tacı saadet arar, Bilemem kim kimin başından kapar? Bu eski zamane kime olur yar? Yıldızlar kim ile olur vefalı? Bu göğə attığın tozdan, topraktan Bana yok, kendine yetişir ziyan. Baş benim, başkalar bana el-ayak, Ne gerek başını boş yere kırmak? Öz tokadın dokunur öz yanağına, Baltanı vurursun öz ayağına.	Məclis qur, ulduzlar nur verdi yerə, Firiştə qapını açmış göylərə¹³⁶. Keyxosrovun tacı səadət arar, Bilmirəm kim kimin başından qapar? Bu köhnə zamanə kimə olar yar? Ulduzlar kim ilə olar vəfadar? Bu göyə atdığı tozdan, torpaqdan Mənə yox, özünə yetişər ziyan. Baş mənəm, başqalar mənə əl-ayaq, Nə gərək başını boş yerə qırmaq? Öz sillən toxunar öz yanağına, Baltanı vurarsan öz ayağına.

Gençlik gururuyla şaşmaq boşadır, Küçük hançerle boynunu kaşıma, yeter! Kılıcım tek sana açmamış oyun, Sayısız dik başlardan koparmış boyun. Benimle munistir şahların bahtı, Cəmşid'in tacı, Kavus'un tahtı. Sertliği çəkməkte demir, çeliğim, Kuvvetlidir benim şöhrətli babam. Yağıştan korkar mı kocaman kurtlar? Onların ipek yok, deri kürkü var. Bahtiyar kimsenin alınmaz bahtı, Satın almak olmaz taç ilə tahtın. İsfəndiyar göçmüş dünyadan əgər. Nəsebin yetişir Behmen'e kadar. Behmen də şahlığı attığı zaman Dünyaya ben oldum büyük hökümran. Bendedir Behmen'in aslan yüreği Həm İsfəndiyar'ın çelik bileği. Onlardan hatıra bugün benim, ben! Zorda İsfəndiyar, yürekte Behmen! Padişah soyundanım, ben yenilməm. Başkalar bir köle, tek asil benim! Büyük yanlış yaptın beni ölçərkən, Behmen kuvvetiylə ölçməmişsin sen. Babamın mülkünün sahibiyim ben,	Gənclik qüruruyla şaşmaq əbəsdir, Qəmənle boynunu qaşıma, bəsdir! Qılıncım tək sənə açmamış oyun, Saysız dik başlardan qoparmış boyun. Mənimlə munisdir şahların baxtı, Cəmşidin əklili, Kavusun taxtı. Bərkliyi çəkməklə dəmir, poladam, Ruyintəndir mənim şöhrətli babam. Yağışdan qorxarmı qocaman qurdlar? Onların ipək yox, dəri kürkü var. Bəxtiyar kimsənin alınmaz baxtı, Satın almaq olmaz tac ilə taxtın. İsfəndiyar köçmüş dünyadan əgər. Nəsəbin yetişər Bəhmənə qədər. Bəhmən də şahlığı atdığı zaman Dünyaya mən oldum böyük hökmüran. Məndədir Bəhmənin aslan ürəyi, Həm İsfəndiyarın polad biləyi. Onlardan yadigar bu gün mənəm, mən! Zorda İsfəndiyar, ürəkdə Bəhmən! Kəyan nəslindənəm, mən yenilmərəm. Başqalar əlaltı, tək əsil mənəm! Böyük səhv etmişən məni ölçərkən, Bəhmən qüvvətiylə ölçməmişsən sən. Babamın mülkünün sahibiyəm mən,
Gel öz sahibinə isyan etme sen. Tuttuğun işlerden çabuk ol pişman, Düşün ki, bir fayda vermez sonradan! Çok yiğit olsan da, kızışma ancak. Aslanın izine, gel basma ayak! Gel etme kabalık, uysal ol, yumuşa! Oynatma yerimden, öz yerinde kal! Yurdunu yağmalarım, kini oynatsan, Ülkeler veririm bir rica etsen. Dağ gibi ağırim, dayanıklıyım, Hükümümde amansız, hem de kesinim. Sen beni oynatma, oynar bu dünya, Bir kere demişim, dedim bir daha!" Dara mektubunu şaha okuyan	Gəl öz sahibinə üsyan etmə sən. Tutduğun işlərdən tez ol peşiman, Düşün ki, bir fayda verməz sonradan! Çox igid olsan da, qızıışma ancaq. Aslanın izinə, gəl basma ayaq! Gəl etmə qabalıt, həlim ol, yumşal! Oynatma yerimdən, öz yerində qal! Yurdunu talaram, kini tərپətsən, Ölkələr verərəm bir rica etsən. Dağ kimi ağıram, mətanətliyəm, Hökmümdə amansız, həm də qətiyəm. Sən məni-tərپətmə, tərپənər dünya, Bir kərə demişəm, dedim bir daha!" Dara məktubunu şaha oxuyan

Keskin sözlərini edince beyan, İskender emretti: "Oynasın elin! Ona bir cavab yaz bundan da keskin". Katibi kələmlə göstərdi hüner, Məktubu süsledi hər çeşit gevher. Yazdı bu məktubu öylə sanətlə, Fələklər əlini öpdü hörmətlə. Dəyərli məktubun ağzı kapandı, Nameyi alaraq elçi yollandı. Dara'nın katibi məktubu açdı, Her rəngin nüktədən yüz gevher saçdı. Okuyub gördü ki, gevherdir hər söz, Dizdiği incilerdən ayrılmıyor göz. DARA'NIN MEKTUBUNA İSKENDER'İN CEVABI "Anarım Tanrıyı, hak kudretini, Topraktan yaratır hər yeşilliği, Bu yüce göklərə yücelik saçan, Akıllı kimsenin gözünü açan,	Kəskin sözlərini edincə bəyan, İskəndər əmr etdi: "Oynasın əlin! Ona bir cavab yaz bundan da kəskin." Katibi qələmlə göstərdi hüner, Məktubu bəzədi hər çeşid gövhər. Yazdı bu məktubu elə sanətlə, Fələklər əlini öpdü hörmətlə. Dəyərli məktubun başı qapandı, Naməni alaraq qasid yollandı. Daranın katibi məktubu açdı, Hər rəngin nüktədən yüz gövhər saçdı. Oxuyub gördü ki, gövhərdir hər söz, Düzdüyü dürlərdən ayrılmayı göz. DARANIN MƏKTUBUNA İSKƏNDƏRİN CAVABI "Anaram tanrını, haq qüdrətini, Torpaqdan yaradır hər göyərtini, Bu uca göylərə ülvyyəti saçan, Ağıllı kimsənin gözünü açan,

Dünyayı yaratan hər şeydən gani, Kimsəsiz kimsənin yardım edeni, Dünyaya insanla verdi yaraşık, Gökləri yerlərə bağladı artık. Suyun kılıcına yer oldu kılıf, Günəş çeşməsi gibi parladı şəffaf. Kölelikdən uzak o yüce Tanrı, Onda ne bozulmaq, ne yaşlanmaq var. Ona şahittir hər gözə görünən, Varlıklar hissedir onun mülkündən. Her varlıq ispata güçlü bir delil, Dünyada bir şeyə o muhtaç değil. Bir şeyi yaratmaq istərsən, elbet, Sana da, bana da gerektir alet. O hər şey yaratıyor, lakin aletsiz, Şuura bu aklın gücü yok asla. Her akıl tanrıdan öğrenir bilgi, Yürekler tilsimdir, eder kölelik. Hükmü, hikmetiylə doludur cihan, Hükümdə aşikardır, hikmətte nihan.	Dünyanı yaradan hər şeydən qəni, Kimsəsiz kimsənin kömək edəni, Dünyaya insanla verdi yaraşık, Göyləri yerlərə bağladı artıq. Suyun qılıncına yer oldu qılaf, Günəş çeşməsitək parlatdı şəffaf. Bəndəlikdən uzaq o pərvərdigar, Onda nə pozulmaq, nə qocalmaq var. Ona şahiddir hər gözə görünən, Varlıqlar hissədir onun mülkündən. Hər varlıq isbata möhkəm bir dəlil, Dünyada bir şeyə o möhtac deyil. Bir şeyi yaratmaq istərsən, əlbət, Sənə də, mənə də gərəkdir alət. O hər şey yaradır, lakin alətsiz, İdraka bu aqlın gücü yox hərgiz. Hər ağıl tanrıdan öyrənir bilik, Ürəklər tilsimdir, edər bəndəlik. Hökmü, hikmətiylə doludur cahan, Hökmdə aşkardır, hikmətdə nihan.

Bu sade sahradan uçuşan ruhlar Ondan gəlmiş, yine ona döner. Her kalbe, her göze ondandır ışıq, Bana da, sana da o verdi şahlıq. Her varlıq, her yokluk onun hükmündə, O yüce tanrıdır, bizi küçük köle. Bahşışı bol olan bu yüce Tanrı İyi mi beni de etse hükümdar? Söylə, ey şəhriyar, ey bahtı yüce, Doğuştan mı ulaştın bu tahta, taca? Sana da şahlığı vermiş yaradan, Her verən şeylərə bakma yüksektən, Nimeti hor görmək olmaz, hükümdar! Hor gören köleyi sevmez bir dindar. Dünyada sarhoş da, zeki de olsan, Emrindən boynunu qaçıрма bir an. Sığınağım olursa o yüce Tanrı,	Bu sadə səhradan uçuşan ruhlar Ondan gəlmiş, yenə ona qayıdar. Hər qəlbə, hər gözə ondandır işıq, Mənə də, sənə də o verdi şahlıq. Hər varlıq, hər yoxluq onun hökmündə, O ulu tanrıdır, bir kiçik bəndə. Bəxşışı bol olan bu pərvərdigar Əcəbmi məni də etsə tacıdar? Söylə, ey şəhriyar, ey bəxti uca, Anandan çatdınmı bu taxta, taca? Sənə də şahlığı vermiş yaradan, Hər verən şeylərə baxma ucadan, Nemətə xor baxmaq olmaz, tacıdar! Xor baxan bəndəni sevməz bir dindar. Dünyada sərxoş da, huşyar da olsan, Əmrindən boynunu qaçıрма bir an. Pənahım olursa o pərvərdigar,

İyi mi beni de etse hükümdar? Büyüklik etməyi bilirəm ben de, Kılıç oynatırım aslan önündə. Kılıçla taht ve tac alabilirim, Ayı da kemende atabilirim. Cəmşid tarihini oku bir daha, O ayı bak nasıl yuttu ejderha. Aynı ejderhaya sonra Feridun Ejderha gücüyle açtı ne oyun? ! Yemin olsun yer-göğü kuran Tanrıya Ki, ondan bu yer-gök almıştır maya. Tanrıdan bir kimse tutmazsa haber, Demək, yok başında şüurdan eser. Yemin olsun geçmişin rehberlerine, Bizim dinimizin peygamberine, Yemin olsun İbrahim koyan risaleye, O din için Tanrıya şükür bin defa. O İran halkına ulaşırsam ben, Silerim Zerdüş'tün dinini yerden. Ne ateş koyarım, ne ateşgede, Ateşler de şuleden yanar bu derde. Bu güzel tören, bu ayin, bu yol	Əcəbmi məni də etsə tacıdar? Böyüklik etməyi bacarram mən də, Qılınc oynadaram aslan önündə. Qılınca təxtü tac ala bilərəm, Ayı da kəməndə sala bilərəm. Cəmşid tarixini oxu bir daha, O ayı gör necə uddu əbdaha¹³⁷. Həman əbdahaya sonra Firidun Əbdaha gücüylə açdı nə oyun?!¹³⁸ And olsun yer-göyü quran tanrıya Ki, ondan bu yer-göy almışdır maya. Tanrıdan bir kimsə tutmasa xəbər, Demək, yox başında şüurdan əsər. And olsun keçmişin rəhbərlərinə, Bizim dinimizin peyğəmbərinə, And olsun İbrahim qoyan sühufə, O dinçin tanrıya şükür min dəfə. O İran xalqına əl taparsam mən, Silərəm Zərdüş'tün dinini yerdən. Nə atəş qoyaram, nə atəşgədə, Odlar da şölədən yanar bu dərdə. Bu közəl mərasim, bu ayin, bu yol

Ulu babalardan kalmış, əmin ol! Bu müşkün kokusu duyulmaq üçün Onu çər-çöp ilə gizləmək niçin? Hurma ağacına keməndi atan, Elbette, yiyecek hurmayı kolay. O gülün bostanda yücelir başı Ki, gözəl rəngi var, həm saçıyor koku. Bilse ki, mertliyi, kol- kuvveti var, O zaman başını geyik dik tutar. Aslanlar içinde odur ən vahşi: Pənçəsi keskindir, keskinidir dişi. Bir geyik budu var. İki aç aslan. Kebabı kim yer? En güçlü olan! İki fil hortumu çarpışır, demək, Bunlardan ən güclü üstün gələcək.	Ulu babalardan qalmış, əmin ol! Bu müşkün qoxusu duyulmamaqçın Onu çör-çöp ilə gizlətmək nəçin? Xurma ağacına kəməndi atan, Əlbəttə, yeyəcək xurmanı asan. O külün bostanda başı yüksəlir Ki, gözəl rəngi var, həm saçır ətir. Bilsə ki, mərdliyi, qol qüvvəti var, O zaman başını maral dik tutar. Aslanlar içində odur ən vəhşi: Pəncəsi itidir, kəskindir dişi. Bir maral budu var. iki ac aslan. Kababı kim yeyər? Ən güclü olan! İki fil xortumu çarpışır, demək, Bunlardan ən güclü üstün gələcək.

Ben meydan eriyim, sen də bir erkek, Meydanda seçilir hər merdin işi. Bu yoldan o zaman çəkərim dizgin, Ya küləh qaparım, ya ölürəm ben. Sandın senden başqa yoktur bir kişi, Ancak bir senmişsin dünyada lider? ! Her yaprak altında təlaş edən var, Her mənzil başına bir yol giden var. Bu müthiş yılanla təvla oynama. Qarşı çıx, hileylə bunca kaynama! Öz mülkündən bana iktə göstərmə, Süheyl'e paray! Yəməndə ver! Koyuna verilmez delemə suyu, Onda öz qanı var görəcək bunu. Gururla bu qədər olma isyankar, Toprakdan yarandın, değılsin atəş. Gel bırak bu kini, ıslaha yanaş, Kalaydan bozulur elmas gibi taş. Bir qab şarabın var, saxla canla-başla. Kırarsan onu, çarpışma taşla. Unutma, petrol ilə doludur cihan, Söğüdü qoru bu alevli tufandan. Hoş geçti, ele al afiyetle zevki, Haraqla cihanda şahsın ne işi!	Mən meydan əriyəm, sən də bir kişi, Meydanda seçilir hər mərdin işi. Bu yoldan o zaman çəkərim yüyən, Ya küləh qaparam, ya ölərəm mən. Sandın səndən başqa yoxdur bir nəfər, Ancak bir sənmişsin dünyada sərvər?! Hər yarpaq altında təlaş edən var, Hər mənzil başına bir yol gedən var. Bu müdhiş ilanla şətrənc oynama. Qarşı çıx, hiyləylə bunca qaynama! Öz mülkündən mənə iqtə göstərmə. Süheylə baratı Yəməndən vermə!¹³⁹ Qoyuna verilməz dələmə suyu, Onda öz qanı var, görəcək bunu. Qürurla bu qədər olma gərdənkəş, Torpaqdan yarandın, deyilsən atəş. Gəl burax bu kini, ıslaha yanaş, Qalaydan pozulur almaz kimi daş. Bir qab şarabın var, saxla can-başla. Sındırarsan onu, çarpışma daşla. Unutma, neft ilə doludur cahan, Söyüdü qoru bu odlu tufandan. Xoş keçdi, ələ al nuş ilə eyşi, Xəraqla cahanda şəxsən nə işi!

Biri yoxsuldan bağ esirgememiş, Diğeri verməmiş bağından kavun. Git, öyle bir av bul zayıftır benden, Yağ çıkmaz sana bu aslan böğründen. Hiç mümkün deyilsə meyveyi koparmak, Budaktan sarkmaq neyine gerek. O zaman arzuna ulaşırsın sen, Köprü yapabilsən büyük denizdən. Bir düşün, bu kadar gürur ne gerek! Beslərsin boşuna gerçəkləşmez dilek. Bak, gənclik ne yola çəkdi Behmen'i, Kork bu ejderhadan ki, ısıdır seni! Yolunu dev vurur İsfəndiyar gibi,	Biri yoxsuldan bağ əsirgəməmiş, O biri verməmiş bağından yemiş. Get, elə bir ov tap zəifdir məndən, Yağ çıxmaz sənə bu aslan böyründən. Heç mümkün deyilsə meyvəni dərmək, Budaqdan asılmaq nəyinə gərək. O zaman arzuna yetişərsən sən, Körpü sala bilsən böyük dənizdən. Bir düşün, bu qədər qürur nə gərək! Bəsləyirsən əbəs baş tutmaz dilək. Bax, gənclik nə yola çəkdi Bəhməni, Qorx bu əjdahadan ki, dişlər səni! Yolunu div vurur İsfəndiyartək,

Rüstəmlə savaşa çıkmək gerek! Devlərlə oturub kalksa Süleyman¹²⁵, Kalmaz parmağında yüzüğü, inan! Çalış bu dünyada yanlış yapma sen, Çok bizim gibilər yanımış yanlışından. Kendine verdiğin hesab doğru değil, Bu yanlış oyunu kaybettin, çəkil! Nədir bu ham həyal, bu ham oynama? Simurğu ağına kim atabilmiş? Zəncidən değılsin daha insan yiyen. Berberdən yiğit mi çıktın sen, uyan! Kin ilə savaşa başlayınca ben Ne kadar kan döktüm zenci, berberdən. Dön bu kinindən artıq, yetişir. İnsanı incitmez azat kişilər. Öncə sen bağladın kin bana qarşı, İlk sendən göründü yılanın başı. Ordunu düzenledin kan içsin diye, Üstümə gəlırsin baskın etməye. Ülkeme sokarsın bin fitne, bin kin, Babamın mülkünü almaktır fikrin. Bana gerektir toplayarak asker Belime bağlayayım harp için kemer, Ordumla bu derin denizden aşmak, Kılıcımla bir kan denizi açmak.	Rüstəmlə döyüşə çıxasan gərək! Divlərlə oturub dursa Süleyman, Qalmaz barmağında üzüyü, inan! 140 Çalış bu dünyada səhv eyləmə sən, Çox bizim kimilər yanımış səhvindən. Özünə verdiyin hesab düz deyil, Bu yanlış oyunu uduzdun, çəkil! Nədir bu xam xəyal, bu xam tərpnəiş? Simurğu toruna kim sala bilmiş? Zəncidən deyilsən daha adamcıl. Bərbərdən igidmi çıxdın sən, ayıl! Kin ilə döyüşə başlayınca mən Nə qədər qan tökdüm zənci, bərbərdən. Qayıt bu kinindən artıq, yetişər. İnsanı incitməz azad kişilər. Öncə sən bağladın kin mənə qarşı, İlk səndən göründü ilanının başı. Ordunu sazladın qan içsin deyə. Üstümə gəlırsən basqın etməyə. Ölkəmə salırsan min fitnə, min kin, Atamın mülkünü almaqdır fikrin. Mənə də gərəkdir yığaraq əskər Belimə bağlayım hər b üçün kəmə, r, Ordumla bu dər in dənizdən aşmaq, Qılıncımla bir qan dənizi açmaq.

¹²⁵ Doğu mitolojisiinde karakter

Sanma ben sarhoşum, sen uyanık, zeki, Benim de başımda aklım, fikrim var. Kaderin gününü etmişse parlak. Ben de mutluluktan değilim uzak. Sana iş vermişse eski rüzgâr, O işte benim de maharetim var. Sana tacın vardır, bana kılıç yar, Sende taç vardırırsa, bende kılıç var! Güvenme tahtına sen, ey hükümdar! Her tahtın önünde bir de tabut var. Güvenme ki, dağlar çekmiş taş duvar,	Sanma mən sərxoşam, sən ayıq, huşyar, Mənim də başımda aqlım, huşum var. Taleyn gününü edibse parlaq. Mən də xoşbəxtlikdən deyiləm uzaq. Sənə iş vermişse köhnə ruzigar, O işdə mənim də məharətim var. Sənə tacın vardır, mənə qılınc yar, Səndə tac vardırırsa, məndə qılınc var! Güvənmə taxtına sən, ey tacidar! Hər taxtın önündə bir də tabut var. Güvənmə ki, dağlar çəkmiş daş hasar,

Öyle zannetme ki, kırılmaz taşlar. Savaş zamanı işlerken eller Dağlardan toz kopar, titrer temeller. Bu dünya mülkünün gelince sonu Kolayca benimser arayan onu. Çıkarken bir sen, ben ortaya. Ah, nasıl bıkmасыn işten bu dünya? ! Bilirim, bak, budur fikrinin canı: Tutmaz bir terazi iki batmanı. Beni öz taşınla gel tartma daha, Behmen'i bunun için vurdu ejderha. Cevapta taş, deniz atsan ortaya, Dağ gibi taşımı atarım suya. Ben de zırhlıyım, kılıç oynatsan, Sulha da razıyım, sulha el atsan. Gevherden, kılıçtan, neyin var, çıkar, Benim de bunlarda maharetim var.” Öyle ki, mektubu Dara dinledi, Beyni alevlendi, kinle inledi. Durmadan topladı sayısız asker, Dara'dan kalmadı geri İskender. Ortaya çıkardı güçlü bir ordu, Silahtan onlara yaraşık vurdu. Dara anladı ki, kızgın ejderha Aslanın izini bırakmaz daha. Öyle bir görkemle kalktı yerinden, Dağlar da sarsıldı öz temelinden. Nihayet, geldiler karşı karşıya, Kinin kapısını açmıştı dünya.	Elə zənn etmə ki, qırılmaz daşlar. Döyüş zamanında işlərkən əllər Dağlardan toz qopar, titrər təməllər. Bu dünya mülkünün gəlinəcə sonu Asanca mənimsər axtaran onu. Çıxarkən bir sənlik, mənlik ortaya. Ah, necə doymasın cana bu dünya?!141 Bilirəm, bax, budur fikrinin canı: Tutmaz bir tərəzi iki batmanı142. Məni öz daşınla gəl çəkmə daha, Bəhməni bununçün vurdu əbdaha143. Cavabda daş, dəniz atsan ortaya, Dağ kimi daşımı ataram suya144. Mən də zirehpuşam, qılınc oynatsan, Sülhə də razıyam, sülhə əl atsan. Gövhərdən, qılıncdan, nəyin var, çıxar, Mənim də bunlarda məharətim var.” Elə ki, məktubu Dara dinlədi, Dimağı alışdı, kinlə inlədi. Durmadan topladı qədərsiz əskər, Daradan qalmadı geri İskəndər. Ortaya çıxardı güclü bir ordu, Silahtan onlara yaraşlıq vurdu. Dara anladı ki, qızmış əbdaha Aslanın izini buraxmaz daha. Elə bir şövkətlə qalxdı yerindən, Dağlar da sarsıldı öz təməlindən. Nəhayət, gəldilər qarşı-qarşıya, Kinin qapısını açmışdı dünya.

Cezayir ki, Musul adlı ölkədir, Səfalı bir yerdir, dinlenmə yeridir-, Bu yerdə çarpıştı iki hökəmdar, Dəhşətdən, vəhşətdən titrədi dağlar. Çarpışan şahlardan əsər arasan, Şimdi də o yerdə kemik bulursun.	Cəzirə ki, Musil adlı ölkədir, Səfalı bir yerdir, xoş düşərgədir, - Bu yerdə toqquşdu iki tacidar, Dəhşətdən, vəhşətdən titrədi dağlar. Çarpışan şahlardan əsər axtarsan, İndi də o yerdə sümük taparsan.

DARA’NIN İSKENDER İLE MUHAREBESİ Ey saki, şarabın ağzını kalk aç, Vakti boş keçirmə, kadehe mey saç! Hüsusi mey ilə harap et bir an, Kurtarayım canımı bu harabattan. Bu mavi göklər ki, daima seyreder. Bu günəş, bu ay ki, dolaşıp gider. Bunları sanma bir oyun oynacaq, Sərsəri dəğildir bu geniş ufuk. Pərdədə hər telin vəzifəsi var. Bizdə bu hikmətlər dəğil aşikar. Kim bilir ki, yarın nələr olacaq? Kim sönlüp gidecek, kim sağ kalacaq? Kimin elbisesin atarlar çölə, Kim koyar başına tac gülə gülə. İyiden, kötədən xəbər verənlər Pak, təmiz şahlardan böylə naklədər: Çin şahı sabah nəfəs verərkən Yıldızı günəşə dəğıştı Aden. Çarpışma yerinə yetiştı ordu, Kaf gibi tam iki pərgəldə durdu. Yollara döküldü demirdən dikan, Borazanlar coştukça koptu heyecan. Yüz yüzə gəlirdi hər iki ordu, Nə ürəkdə dinclik, nə gözde uyku. Her iki tərəftə ordu kaynıyor, Kaynama ayağa, ələ dolaşıyor. Yüz yüzə durdular savaş yerində, Savaşa cəsəret yok hiçbirində. Herkes düşünürdü belki sulh olsun, Kılıçlar kınında sakın otursun. Gençlikdən, gürurdan hər iki sərkeş	DARANIN İSKƏNDƏRLƏMÜHARİBƏSİ Ey saqi, şarabın ağzını dur aç, Vaxtı boş keçirmə, qədəhə mey saç! Xüsusi mey ilə xərab et bir an, Qurtarım canımı bu xərabatdan. Bu mavi göylər ki, daim seyr edər. Bu günəş, bu ay ki, dolaşıb gedər. Bunları sanma bir oyun-oynacaq, Sərsəri deyildir bu geniş afaq. Pərdədə hər telin vəzifəsi var. Bizə bu hikmətlər deyil aşikar. Kim bilir ki, sabah nələr olacaq? Kim sönlüb gedəcək, kim sağ qalacaq? Kimin paltarını atarlar çölə, Kim qoyar başına tac gülə-gülə. Yaxşıdan, yamandan xəbər verənlər Pak, təmiz şahlardan belə nəql edər: Çin şahı səhərə nəfəs verərkən Ulduzu günəşə dəğışdı Ədən145. Toqquşma yerinə yetişdi ordu, Qaf kimi düz iki pərgərdə durdu. Yollara töküldü dəmirdən tikan146, Şeypurlar coşduqca qopdu həyəcan. Üz-üzə gəlirdi hər iki ordu, Nə ürəkdə dinclik, nə gözde uyğu. Hər iki tərəfdə ordu qaynaşır, Qaynaşma ayağa, ələ dolaşır. Üz-üzə durdular döyüş yerində, Döyüşə cəsəret yox heç birində. Hamı düşünürdü bəlkə sülh olsun, Qılınclar qınında sakit otursun. Gənclikdən, qürurdan hər iki sərkeş

Birisi su idi, birisi atəş. Nihayət, şefkətdən kin etdi zühur,	Birisi su idi, birisi atəş. Nəhayət, şəfqətdən kin etdi zühur,

Yandı her yürekə kinli bir gurur. Öyle ki, kaynadı kinli bir hiddət, Yürekten büsbütün silindi şəfkət, Davullar gürlerken dəhşət vererek, Davul dudağından öperdi felek. Sarhoş fillər ilə qızıştı meydan. Ayna kırılıp düşdü filin alnından. Borazanlar koparıyor aslan narası, Beyni doyuruyor neyin nefəsi. Türk payı kopardı öyle bir şivən Yiğitlər coşaraq koptu yerindən. Zillerin sedası öyle müthişti, Süslü kümbəti delip keçmişti. Meydanı kapladı kanlı savaşı, Savaşan yiğitlər gittikçe coşuyor. Sanki bir məhşərdir, yer, gök dağılır, İsrafil şiddətlə surunu çalır. Göklerin yolunu tuttu toz toprak, Sağlığın dizgini ellerdən uzak. O qədər toz qonmuş tərəkə, eyerə, Yer göyə dönmüşdü, gök isə yerə. Ciyəri yakıyor atəşli səda, Boğuluyor keməndin halqaları da. Nəfəslər göydə bir buluttur güya, Kılıç şülesindən yanırdı dünya. Kılıç oynatıyordu toprakla, kanla, Havanın beyni de doluyordu canla. İran hökəmdarı sabahtan kalktı, Düzenledi olduqca mükəmməl ordu. Öncə sağ kanata süslər saçtı, Ejderha kılıçlar ağzını açtı. Sonra da sol kolu düzənledi, Cepheyə çeliktən bir dağ yüksəldi. Bir mərkəz doğrulttu tərəfin gözü, Kapandı günəşin və ayın yüzü. Bu mərkəz çeliktən dökülmüş bir dağ, Sığınan kimseyə dəmir bir sığınacaq.	Yandı hər ürəkdə kinli bir qürur. Elə ki, qaynadı kinli bir hiddət, Ürəkdən büsbütün silindi şəfqət, Davullar gurlarkən dəhşət verərək, Təblin dodağından öpürdü fələk¹⁴⁷. Sərxoş fillər ilə qızıxdı meydan. Güzgü sınıb düşdü filin alnından. Şeypurlar qoparır aslan nəbəsi, Dimağı doyurur nəyin nəfəsi. Türk payı qopardı elə bir şivən İgidlər coşaraq qopdu yerindən. Zincələrin sedası elə müdhişdi, Bəzəkli günbədi dəlib keçmişdi. Meydanı bürüdü qanlı vurhavur, Döyüşdən igidlər getdikcə coşur. Sanki bir məhşərdir, yer, göy dağılır, İsrafil şiddətlə surunu çalır. Göylərin yolunu tutdu toz. torpaq, Sağlığın yüyənə əllərdən uzaq. O qədər toz qonmuş tərəkə, yəHərə, Yer göyə dönmüşdü, göy isə yerə¹⁴⁸. Ciyəri yandırır atəşli səda, Boğulur kəməndin halqaları da. Nəfəslər göydə bir buluddur guya, Qılınc şöləsindən yanırdı dünya. Qılınc oynadırdı torpaqla, qanla, Havanın dimağı dolurdu canla. İran tacıdarı səhərdən durdu, Sazladı olduqca mükəmməl ordu. Öncə sağ qanada bəzəklər saçdı, Ədədə qılınclar ağzını açdı. Sonra da sol qolu nizama saldı, Cəbhəyə poladdan bir dağ ucaldı. Bir mərkəz dikəltdi cinahın gözü, Qapandı günəşin və ayın üzü. Bu mərkəz poladdan tökülmüş bir dağ, Sığınan kəslərə dəmir bir sığınacaq.

O tarafta Rum şahı kurdu orduyu, Sanki bal arısı petek etti mumu. Silah isteyene dağıttı silah, Yardım isteyene dağıttı sığınak. Sağ- solu süsledi kılıç ve kalkan. Nasıl ki, canlanır çimen buluttan. Dağ gibi sağlam etti önü, arkayı, Gökte gezegeen gibi kurdu meydanı. Öyle ki, her taraf düzenledi ordu, Yiğitler savaşa çox hazır durdu. Kılıçlar boyunla oynarken artık, Dünyanın gözündən çekildi ışıq. Çukurlar kan ilə dolup taşarak. Kırmızı kükrüt gibi kızardı toprak. Eğri kılıçların ejderhasından Ejderha yuvası olmuştu meydan. Okların büyüğü yay pususundan Bir yerde durmuyor, atlıyor her an. Kıvrım kement olmuş bir yılan yine, Ağzını açmışdır tutsun hazine. Coştuqca fillerin sarhoş narası, Tıkandı erlerin keskin nefesi. Kılıçlar o kadar boyun kestiler, Kalmadı boynunu dik tutan bir er. Baba öz oğluna besler adavet, Oğul da babaya etmez muhabbet. Az kaldı bayrağı bulaştırsın kan, Kurtuluş çadırını topladı dünyadan. Yaylardan o kadar çekildi oklar, Yay çeken ellerde kesildi nasır. Savaşdan o kadar kızıştı meydan, Kıvılcım sıçradı at nallarından. Ordu merkezində Dara'nın kalbi Darıldı bir aslan yüreği gibi. Kükrüyor, dağıtıyor sağ və solunu, Her yere işletiyor Behmen kolunu. Sarsılmaz kolunu atsa her yere,	O yanda Rum şahı qurdu ordunu, Sanki bal arısı şan etdi mumu. Silah istəyənə payladı silah, Kömək istəyənə payladı pənah. Sağ-solu bəzədi qılinc və qalxan. Necə ki, canlanır çəmənlə buluddan. Dağtək möhkəmlətdi önü, arxanı, Göydə səyyarətək qurdu meydanı. Elə ki, hər tərəf sazladı ordu, İgidlər döyüşə çox hazır durdu. Qılınclar boyunla oynarkən artıq, Dünyanın gözündən çəkildi işıq. Çuxurlar qan ilə dolub daşaraq. Qırmızı kükrətdək kızardı torpağ. Əyri qılıncların əjdahasından Əjdaha yuvası olmuşdu meydan. Oxların nəhəngi yay pusqusundan Bir yerdə durmayır, şığıyır hər an. Qıvrım kəmənd olmuş bir ilan yenə, Ağzını açmışdır tutsun xəzinə. Coşduqca fillərin sərxoş nəbəsi, Tıxandı ərlərin kəskin nəfəsi. Qılınclar o qədər boyun üzdülər, Qalmadı boynunu dik tutan bir ər. Ata öz oğluna bəslər ədavət, Oğul da ataya etməz məhəbbət. Az qaldı bayrağı qərq eyləsin qan, Nicat çadırını yığdı dünyadan. Yaylarda o qədər dartıldı oxlar, Yay çəkən əllərdə kəsildi qabar. Döyüşdən o qədər qızıxdı meydan, Qılgılcım sıçradı at nallarından. Ordu mərkəzində Daranın qəlbi Darıldı bir aslan ürəyi kimi. Kükrəyir, dağıdır sağ və solunu, Hər yana işlədir Bəhmən qolunu. Sarsılmaz qolunu atsa hər yana,

Düşür düşman başı ayakaltına. Her cana yetirse vermiyor aman, Her başa vurursa koparır hemen. Rumların kadersiz döküldü kanı, Toprağa attı bin pehlivanı. Bu yanda kılıçla yiğit İskender Kaldırdı dünyada kanlı bir mahşer. İki el kan döker, çalışır, durmaz, Her elde bir kılıç - keskin bir elmas. İki el kılıcı öyle eritir Düşman öz canına yazık demiyor. Bir kılıç vurunca her fil başına, Atardı başını ayakaltına. Kinini denize dökseydi, şüpheşiz, Her yere ateşler saçardı deniz. Ağzından sanki bir aslan ateş saçır, Aslan karşısından kısıraklar kaçır. Dara'ya dediler:"Bu kızgın aslan Çok adlı yiğidi attı atından. Padişahın kalbine kin dolsun gerek, Böyle fil gövdeden kurtulsun gerek. Orduya emretti, dolarak kine Her yerden yürüyüşle aksın üstüne". Bu fikri Dara da gördü önemli, Ordular deniz gibi etsin hareket, Hepsi bir sel gibi bir semte aksın, İskender üstüne dizgin bıraksın. Dara'nın emriyle ordu yer-yerden Kaynayıp ileri atladı birden. Dizginler parladı ederken hamle, Kılıca sarıldı iki eliyle. İskender görünce öyle divanı Attı düşman gibi utancı, arı, Emretti yerinden oynasın deniz, Herkes öz canını tutmasın aziz. Düşmanın yolunu tutsun her yerden, Geçirsin kılıçtan, vermesin aman.	Düşür düşmən başı ayaq altına. Hər cana çatırsa verməyir aman, Hər başa vurursa qoparır haman. Rumların qədərsiz töküldü qanı, Torpağa sərildi min pəhləvanı. Bu yanda qılıncla igid İskəndər Qaldırdı dünyada qanlı bir məhşər. İki əl qan tökər, çalışır, durmaz, Hər əldə bir qılinc - kəsərli almaz. İki əl qılincı elə əridir Düşmən öz canına hayıf deməyir. Bir qılinc vurunca hər fil başına, Salardı başını ayaq altına. Kinini dənizə töksəydi, şəksiz, Hər yana atəşlər saçardı dəniz. Ağzından sanki bir aslan od saçır, Aslan qarşısından madyanlar qaçır. Daraya dedilər: "Bu qızmış aslan Çox adlı igidi saldı atından. Padşahın qəlbinə kin dolsun gərək, Belə filgövdədən qurtulsun gərək. Orduya əmr ver, dolaraq kinə Hər yandan yürüşlə axsın üstünə". Bu fikri Dara da gördü məsləhət, Ordular dəniztək etsin hərəkət, Hamısı sel kimi bir səmtə axsın, İskəndər üstünə cilov buraxsın. Daranın əmriylə ordu yer-yerdən Qaynayıb irəli atıldı birdən. Cilovlar parladı edərkən həmlə, Qılınca sarıldı iki əliylə. İskəndər görüncə elə divanı Atdı düşmən kimi şərmi, həyanı, Əmr etdi yerindən tərpənsin dəniz, Hər kəs öz canını tutmasın əziz. Düşmənin yolunu tutsun hər yandan, Keçirsin qılıncdan, verməsin aman.

Karınca, sinek gibi kaydadı meydan, Girdi bir birinə hər iki cihan. O kadar ki, kılıç, ok yağdırdı kol, Karınca bulamadı keçməyə bir yol. Yaban arısı gibi çektilər neşlər, Göklerde okları oka diktilər. İskenderse aynı korkulu anda Kütük gibi sağlam durdu meydanda. Bir yiğit yaklaştı o fil peykere, El attı Ehrimen gibi hançere, Derindən bir yara açtı pəhlivan, O genç servi titredi müthiş yaradan. Zırhını delerek kaftandan geçti, İşə bak, ipəgi çelik nasıl biçti. Parlayan günəşin kolu dönmedi, O kuvvet altında bir an inledi, Ağrıdan azıcık dinlendi canı, Kılıçla toprağa serdi düşmanı. Düşmanın gücünü ölçmək isterken Bundan tekme yedi korkusuz düşman. Düşündü meydandan çəksin dizgini, Mızraktan dinlənsin yorgun bedeni. Yeniden baht ile olaraq arkadaş, Durdu öz yerində sağlamdan sağlam. Bu falda bir zafer, saadet gördü, Kolunda düşməndən çox kuvvet gördü. Bütün kuvvetini alaraq ele Savaşa kalktı öz dengiyle. Hamleden hamleye keçiyordu ordu, Su değil, sanki kan içiyordu ordu. Savaşta deneyimli İranlı birdən Rumların yolunu kesti her yerden. Meydanda zayıflık gösterdi Rumlar, Onları ediyordu ecəl giriftar. Yeniden mertliklə namusa doldu, Dağ gibi yerindən oynamaz oldu. Himmetle tuttular elde bayrağı,	Qarınca, çibintək qaynadı meydan, Girdi bir-birinə hər iki cahan. O qədər ki, qılınc, ox yağdırdı qol, Qarınca tapmadı keçməyə bir yol. Gilə arısıək çəkdilər neşlər, Göylərdə oxları oxa tikdilər. İskəndərsə haman qorxulu anda Bir kötükək möhkəm durdu meydanda. Bir igid yanaşdı o filpeykərə, Əl atdı Əhrimən kimi xəncərə, Dərindən bir yara açdı pəhləvan, O gənc sərv titrədi müdhiş yaradan. Zirehi dələrək kaftandan keçdi, İşə bax, ipəyi polad nə biçdi. Parlayan günəşin qolu dönmədi, O qüvvət altında bir an inlədi, Ağrıdan azacıq dincəldi canı, Qılıncıla torpağa sərdi düşmanı. Düşmənin gücünü ölçmək istərkən Bundan təkən yedi qorxusuz düşmən. Düşündü meydandan çəksin yüyəni, Nizədən dincəlsin yorğun bədəni. Yenidən bəxt ilə olaraq həmdəm, Durdu öz yerində möhkəmdən möhkəm. Bu falda bir zəfər, səadət gördü, Qolunda düşməndən çox qüvvət gördü. Bütün qüvvətini alaraq ələ Döyüşə qalxdı öz həmçəkisilə. Həmlədən-həmləyə keçirdi ordu, Su deyil, sanki qan içirdi ordu. Döyüşdə sınınmış iranlı birdən Rumların yolunu kəsdi hər yerdən. Meydanda zəiflik göstərdi rumlar, Onları edirdi əcəl giriftar. Yenidən mərdliklə namusa doldu, Dağ kimi yerindən tərpənməz oldu. Himmətlə tutdular əldə bayrağı,

Ganimet almasın amansız düşman. Zenci öz tacına dizince gevher Çin şahı tahtından düşdü derbeder. Gecenin göğsündən ay doğdu parlaq Şafaklı ayna gibi ışıq saçarak. Bir çöldə toplandı hər iki ordu, Her iki cepheyi düşmanlık yordu. Savaştan el çekip döndülər geri, Yıkadılar yarıyı; tozu, kan-teri. Herkesi almıştı keder, düşünce Ne zuhur edecek şafak sönünce? Saf, temiz portakal o sabah erken Bir demet gül gibi güldü ufuktan Yüz yüze durdu hər iki ordu. Pehlivanlar kalkıp şikargah kurdu Kılıç, ok, kemanla uzun bir zaman Kol gücü göstərdi yüce asuman. Yorulan ordunun sarardı rengi. El dizgin yitirdi, ayak üzengi, Dara'nın iki baş sərdarı vardı. Yüze dost, yürekten çox kin tutardı. Dara' nın kinindən yorulmuşdular. Ortada bir kalp kırıklığı var. Şahı öldürmək için birlik oldular, Kin ilə oturub tədbir ettilər. Süslemək istərkən kanlı bir bazar. Gidip İskender'e sığındı onlar: "Dara'nın bizə çox itimadı var. Tek bize inanır yaşlı hükümdar. Zülmündən yanaraq etmişik tədbir, Öldürmək fikrinde olmuşuz birlik. Biz yarın bir hamle edərik, belki Zulümdən qurtulsun bu məzlum ölkə. Yerində sağlam dur, dayan bu gecə, Düşmanın bu sabah dönəcək hiçe. Bu sabah bayrakla çıxarkən harbə Kılıçtan yiyəcək böyürü bir darbə.	Qənimət almasın amansız yağı. Zənci öz tacına düzüncə gövhər Çin şahı taxtından düşdü dərbəder¹⁴⁹. Gecənin köksündən ay doğdu parlaq Şəfəqli güzgütək işıq saçaraq. Bir çöldə yığıldı hər iki ordu, Hər iki cəbhəni düşmənlik yordu. Döyüşdən əl çəkib döndülər geri, Yudular yaranı; tozu, qan-təri. Hamını almışdı kədər, düşünmə Nə zühur edəcək şəfəq sönüncə? Saf, təmiz portağal o səhər erkən Bir dəstə gül kimi güldü üfüqdən Üz-üzə dayandı hər iki ordu. Pəhləvanlar qalxıb şikargah qurdu Qılınc, ox, kamanla uzun bir zaman Qol gücü göstərdi uca asıman. Yorulan ordunun saraldı rəngi. Əl cilov itirdi, ayaq üzəngi, Daranın iki baş sərdarı vardı. Üzdə dost, ürəkdən çox kin tutardı. Daranın kinindən yorulmuşdular. Ortada bir ürək incikliyi var. Şahı öldürməkçin oldular əlbir, Kin ilə oturub tökdülər tədbir. Bəzəmək istərkən qanlı bir bazar. Gedib İskəndərə sığındı onlar: "Daranın bizə çox etimadı var. Tək bizə inanır qoca tacıdar. Zülmündən yanaraq etmişik tədbir, Öldürmək fikrinde olmuşuq əlbir. Biz sabah bir həmlə edərik, bəlkə Zülmdən qurtulsun bu məzlum ölkə. Yerində möhkəm dur, dayan bu gecə, Düşmənin bu səhər dönəcək heçə. Bu səhər bayraqla çıxarkən hərbə Qılıncdan yeyəcək böyrü bir zərbə.

Ancak sen doğru kal bu şartımıza, Hazine ağzını geniş aç bize! İkimizi de sen zengin edersin, Kulluğumuz için altın saçarsın". Bu iki haine Rumlu hükümrən Söz verdi, onlarla sağladı anlaşma. Lakin inanmadı buna İskender: Dara'yı öldürebilsin hainlər. Ancak düşmanından kurtulmaq için Herkes için çare aramak mümkün. Bu zulmü ədalət gördü hökümran, Geldi aklına eski bir destan: "Tavşanını hər bir yerin,-örneği var,- Yine de o yerin tazısı tutar". Şahını öldürmək isteyen kimsələr Akıllı birindən alınca haber, İskender'den fazla para almaq için. Hem de ki, Dara'dan kurtulmaq için, Şahın nimətini unuttu onlar, Onu öldürməyə verdilər karar. Günəş yakutunu hırsız çalınca Bu dünya düşmüşdü yakut peşinə. Mehtabı tutaraq dedilər:"Hırsız, Günəşdən gevheri çalmış bu". İki dağ gibi saf tutmuştu ordu, Çarpışma hər iki cephəyi yordu. Döndülər o günü sonlandırınca, Hazırlıq görüldü gələn savaşa. DARA'NIN LİDERLERİ TARAFINDAN ÖLDÜRÜLMƏSİ Ey saki, kalk, benden bu benliyi at! Gel, üzüm suyundan cihanı parlat! Bir şarap ver, beni menzile atsin, Çok gönül alan var, o, keder alsın.	Ancaq sən doğru qal bu şərtimizə, Xəzinə ağzını geniş aç bizə! Hər birimizi sən varlandırısan, Qulluğumuz üçün qızıl saçasan." Bu iki xainə rumlu hökmürən Söz verdi, onlarla bağladı peyman. Lakin inanmadı buna İskəndər: Daranı öldürə bilsin xainlər. Ancaq düşməninədən qurtulmaq üçün Hər kəs üçün çarə aramaq mümkün. Bu zülmü ədalət gördü hökmürən, Gəldi xatirinə köhnə bir dastan: "Dovşanını hər bir yerin, - məsəl var,- Yenə də o yerin tazısı tutar." Şahını öldürmək istəyən kəslər Ağıllı kimsədən alınca xəbər, İskəndərdən güclü pul almaq üçün. Həm də ki, Daradan qurtulmaq üçün, Şahın nemətini unuttu onlar, Onu öldürməyə verdilər qərar. Günəş yaqutunu oğru çalınca Bu dünya düşmüşdü yaqut dalınca. Məhtabı tutaraq dedilər: "Oğru, Günəşdən gövhəri oğurlamış bu."150 İki dağ kimi səf çəkmişdi ordu, Çarpışma hər iki cəbhəni yordu. Döndülər o küni vurunca başa, Hazırlıq görüldü gələn savaşa. DARANIN SƏRKƏRDƏLƏRİ TƏRƏFİNDƏN ÖLDÜRÜLMƏSİ Ey saqi, dur, məndən bu mənliyi at! Gəl, üzüm suyundan cahanı parlat! Bir şərab ver, məni mənzilə salsın, Çox könül alan var, o, kədər alsın.

Kalana cənnəttir dünyanın hali, Acele eden insanın atəşədir nalı. Bu süslü bağda iki düşünce var, Yoktur hiç birisinde kilit, bent, anahtar. Birindən gir, bağı görünce dolaş. Diğer kapıdan da çıkıp uzaklaş.	Qalana cənnətdir dünyanın hali, Tələsən adamın oddadır nalı. Bu bəzəkli bağda iki qanı var, Yoxdur heç birində qıfıl, bənd, açar. Birindən gir, bağı görüncə dolaş. O biri qapıdan çıxıb uzaqlaş.

Aqlın var, gül ilə olma arkadaş. Çünkü kalacağından değılsin emin. Bu anı hoş geçir, her şeyden vaz geç. Gelecek ve geçmiş çünkü hiçtir, hiç. Dünyaya gelmedik zevke, işrete, İşimiz katlanmaq ağır zahmete. Eşəgi düğünə kimdir çağırın, Çağrılır su, odun bittiği zaman. Bu güzel destanı yazan rivayet anlatanlar Doğrular dilinden böyle nakleder: Öyle ki, gündüzün atəşi söndü, Felekler dumandan elbiseye büründü. Ay doğdu yaraşık verdi geceye, Güzeldir aydınlık düşsə gölgeye. Her iki ordunun sabaha kadar Keşif kolları nöbet tuttular. Onların sesinden bir değirmen gibi Bilmezdi burclar nedir dinlenmek. “Cephede dinleneyim” diye yatanlar Filler narasından sıçrayıp kalkar. Vücudu zahmetten yorulmuş insan Gözünü açardı yattığı zaman. Yalvarır, yakarır her iki asker: Bitmesin bu gece, olmasın sabah, Bir süre geç kalsın, uzasın zaman. Belki geç açılısın savaşa meydan. Unutup kinini iki hükümdar Belki sulh etməyə versinlər karar. Al güneş tacını koyduğu zaman, Öyle ki, ayrıldı karalık aktan,	Ağlın var, gül ilə olma həmnəşin. Çünki qalmağından deyilsən əmin. Bu anı xoş keçir, hər şeydən vaz keç. Gələcək və keçmiş çünki heçdir, heç. Dünyaya gəlmədik zövqə, işrətə, İşimiz qatlanmaq ağır zəhmətə. Eşşəyi toylara kimdir çağırın, Çağrılır su, odun bitdiyi zaman. Bu gözəl dastanı yazan rəvilər Doğrular dilindən belə nəql edər: Elə ki, gündüzün atəşi söndü, Fələklər tüstüdən dona büründü. Ay doğub yaraşiq verdi gecəyə, Gözəldir aydınlıq düşsə kölgəyə. Hər iki ordunun sabaha qədər Kəşfiyyat qolları keşik çəkдилər. Onların səmindən bir dəyirmantək Bilməzdi burclar nədir dincəlmək. "Cəbhədə dincəlim" deyər yatanlar Fillər nərəsindən diksinib qalxar. Vücudu zəhmətdən yorulmuş insan Gözünü açardı yatdığı zaman. Yalvarır, yaxarır hər iki əsgər: Bitməsin bu gecə, olmasın səhər, Bir qədər geciksin, uzansın zaman. Bəlkə gec açılısın döyüşə meydan. Unudub kinini iki tacidar Bəlkə sübh etməyə versinlər qərar. Al günəş tacını qoyduğu zaman, Elə ki, ayrıldı qaralıq ağdan,

İskender və Dara geldi meydana. Yüreklə düşsünlər dostluk arkasına. Şəfəqlə, hürmətlə edib barışık, Hayırlı işə kol koysunlar artık. Bu işte istədi tədbir və çare, Kimsədən doğru cavab alamadı Dara. Sulh için bir kişi olmadı rehber, Dedilər: Bu işi kılıç halleder. İranlı Rumrudan aciz midir meğər? Onlar bu savaşta qazanmaz zafer.	İskəndər və Dara gəldi meydana. Ürəklə düşsünlər dostluq ardına. Şəfqətlə, hörmətlə edib barışiq, Xeyirli işə qol qoysunlar artık. Bu işdə istədi tədbir və çara, Kimsədən düz cavab almadı Dara. Sülh üçün bir nəfər olmadı rəhbər, Dedilər: bu işi qılınc həll edər. İranlı rumrudan acizdir meğər? Onlar bu savaşda qazanmaz zəfər.

Sabahki savaşıla kızışır meydan, Rumludan sağ salım koymayız bir can.” Dara’yı kandırdı böyle sözlərlə, Birisı hıyləylə, biri hünərlə. Dara’nın düşmanı bu iki lider Buna uğraşırdı hər an, hər yerdə. İskender düşündü ne tədbir kursun Ki, Dara önündə dağ gibi dursun. O iki sərdarı tuttu aklında, Öz yığitliyinə güvəndi bir də. Rum askerlərinə dedi İskender: “Bu katı mərkəzdə olunca sabah Er gibi çalışmaq, çarpışmaq gerek, Canı dişə takıp yığitlik etmək. Bu dünya bizimdir çalsaq qələbə, Dara’nın olacaq yersek darbə. Diyorlar insana gizlidir məhşər, O məhşər görünür bize bu sabah”. Her iki ordu bu düşüncələrlə Geceyi keçirdi dərin kədərlə. Dünyaya pəncərə açınca ziya Bambaşqa bir oyun başladı dünya. Bir avuc qıvılcım oldu bir atəş, Bir gümeç gibi ydi parlayan günəş. Dağ gibi oynadı hər iki ordu, Dünyanın yurəği titreyib durdu. Feridun və Behmen torunu ejder	Səhərki döyüşlə qızışar meydan, Rumludan salamat qoymaq bir can". Daranı aldatdı belə sözlərlə, Birisı hiyləylə, biri hünərlə. Daranın düşməni iki sərkərdə Buna səy edirdi hər an, hər yerdə. İskəndər düşündü nə tədbir qursun Ki, Dara önündə dağ kimi dursun. O iki sərdarı tutdu nəzərdə, Əz igidliyinə güvəndi bir də. Rum əsgərlərinə dedi İskəndər: "Bu qatı mərkəzdə olunca səhər Ər kimi çalışmaq, çarpışmaq gərək, Canı dişə yığib igidlik etmək. Bu dünya bizimdir çalsaq qələbə, Daranın olacaq yeyərsək zərbə. Deyirlər insana gizlidir məhşər, O məhşər görünər bizə bu səhər". Hər iki ordu bu düşüncələrlə Gecəni keçirdi dərin kədərlə. Dünyaya pəncərə açınca ziya Bambaşqa bir oyun başladı dünya. Bir ovuc qıvılcım oldu bir atəş, Bir komac kimi ydi parlayan günəş. Dağ kimi tərpendi hər iki ordu, Dünyanın ürəyi titrəyib durdu. Fəridun və Bəhmən nəvəsi əbdər

Uykudan sabahla kalktı beraber. Ordunu düzənledi, düzəltdi meydan, Parladı ok, kəman, kılıç və kalkan. Yüzlərcə çelik dağ doğrulttu onda, Hazine durdu onun altında. Sağ kolun işləri bittikten sonra Sol kolu çevirdi çelik duvara. Tərəflər kök attı yere havadan, Yer gibi çarmıha çekildi meydan. Mərkəzdə durmuştu cihan günəşi, Başının üstündə pədişah sancağı. Dünyayı yakan o kılıcı meğər	Yuxudan səhərlə qalxdı bərabər. Ordunu sazladı, düzəltdi meydan, Parladı ox, kəman, qılınc və qalxan. Yüzlərcə polad dağ dikəltdi onda, Xəzinə dayandı onun altında. Sağ qolun işləri bitdikdən sonra Sol qolu çevirdi polad hasara. Cinahlər kök atdı yerə havadan, Yer kimi çarmıxa çekildi meydan. Mərkəzdə durmuşdu cəhan günəşi, Başının üstündə Kəyan dirəfşi. Dünyanı yandıran qılıncı məğər

Bugün için saklamış büyük İskender! Yağdıran bulut gibi meydan dopdolu, Yaydan ok yağıyordu, kılıçtan dolu. Ordunun kolları göğə dayandı, Atların tırnağı kana boyandı. En seçkin yiğitlər ordudan bir bir Sağ-sola keçməyə alırdı emir. Emirle inançsız kişiler her yerden Oynayıp, sol kolda tuttular mesken. Kimin ki, emindi sadakatindən Bıraktı merkezde- öz hizmetində. Onları ordunun kalbine aldı, Dökme bir dağ gibi göğə yüceldi. Kopunca naralar iki ordudan, Kıyamət kopmuş zannetti asuman. Davullar gürleyip verdi ses sese, Kanlı ejderhalar başladı dansa. Kerrenay¹²⁶ sesindən kapandı kulak, Korkudan titrədi bütün el- ayak. File binənlərin bağirtisindən Nil'deki timsahlar kopardı figan. Borazan sesindən koptu yürekler, Bağırılar yarıldı, düşdü göbəkler. İçi boş davullar coştukça coşar. Zulmetlər içindən atılır oklar,	Bu günçün saxlardı böyük İskəndər! Yağdıran buludtək meydan dopdolu, Yaydan ox yağırdı, qılıncdan dolu. Ordunun qolları göyə dayandı, Atların dırnağı qana boyandı. Ən seçmə igidlər ordudan bir-bir Sağ-sola keçməyə alırdı əmr. Əmrlə inamsız kəslər hər yerdən Tərpənib, sol qolda tuttular məskən. Kimin ki, əmindir sədaqətində Saxladı mərkəzdə - öz xidmətində. Onları ordunun qəlbinə aldı, Tökmə bir dağ kimi göyə ucaldı. Qopunca nəyələr iki ordudan, Qiyamət qopmuş zənn etdi asiman. Təbillər gurlayıb verdi səs-səsə, Qanlı əjdahalar başladı rəqsə. Kərənay səmindən tutuldu qulaq, Qorxudan titrədi bütün əl-əyaq. File minənlərin bağirtisindən Nildəki nəhənglər qopardı fəğan. Şeypurun səmindən qopdu ürəklər, Bağırılar yarıldı, düşdü göbəklər. İçi boş təbillər coşduqca coşar. Zülmətlər içindən atılır oxlar,
Düşmanın göğsünə mızrak saplanır, Zırhta, geyimde pencere açar. O kadar yaylım ok yağdı hər yerden Bulut yağmurunu attı başından. Şimdi o yaylım ok düşsə zemine Bulut kan yağdırır yağmur yerine, Neylərdən kopan o müthiş gürültü İşiten kimseyə verirdi korku. Karıxık seslərlə haykırdıqca can Çakmak taşından da çıxarırdı kan. İki kan denizi çalkalandı birdən, Ateş dalgaları yüksəldi yerdən. Sardı her yeri tufan atəşi, Yüksəlen toz toprak tuttu güneşi.	Düşmənin köksünə nizələr sancır, Zirehdə, geyimdə pəncərə açar. O qədər yaylım ox yağdı hər yandan Bulud yağmurunu atdı başından. İndi o yaylım ox düşsə zəminə Bulud qan yağdırır yağış yerinə, Naylardan qopan o müdhiş gürultu Eşidən kimsəyə verirdi qorxu. Qarışıq səslərlə haykırdıqca can Çaxmaq daşından da çıxarırdı qan. İki qan dənizi çalxandı birdən, Atəş dalgaları yüksəldi yerdən. Bürüdü hər yeri tufan atəşi, Ucalan toz-torpaq tutdu günəşi.

¹²⁶ Pirinçten yapılma nefesli çalgı aleti

Yayların bir daha kaşı çatıldı, Oklar yılan gibi coşub atladı. Civa gibi parlayan çelik kılıçtan Civa gibi kaçıyordu her yerdə insan. Gövdələr eriten çelik ok ilə Dağların gövdesi titredi böylə. Mızraklar ucundan dolaşan felek Seyrindən kalarak oldu topal gibi. Topuzlar o kadar çakmıştı tepik Yerin leşində kalmadı kemik. O kadar saplanmış boğazlara ok, Artık boğazlarda nəfəs yolu yok. Ok okun içine girmiş diken gibi, Kalkandan süslenmiş yer gülistan gibi. Kaçanlar yüzünə kıyamət kopmuş, Ne yol var qaçmaya, ne de kurtuluş. Atlılar atarak sonuncu oku, Atmışdır kəmanı, oku, okluğu. Bir hayvan kesilən yerdir kanlı köşələr, Leşlərlə yan yana yüksəlmiş dağlar. Yalnız öz canının derdində herkes, Ölən yoldaşını akla getirməz. Meydanda yoktu yas tutan,	Yayların bir daha qaşı çatıldı, Oxlar ilan kimi coşub atıldı. Civətək parlayan polad qılıncdan Civətək qaçırdı hər yerdə insan. Gövdələr əridən polad ox ilə Dağların gövdəsi titrədi belə. Nizələr ucundan dövr edən fələk Seyrindən qalaraq oldu topaltək. Toppuzlar o qədər çaxmışdı təpik Yerin cəmdəyində qalmadı gəmik. O qədər sancılmış boğazlara ox, Artıq boğazlarda nəfəs yolu yox. Ox oxun içinə girmiş tikantək, Qalxandan bəzənib yer gülüstantək. Qaçanlar üzünə qiyamət qopmuş, Nə yol var qaçmağa, nə də qurtuluş. Atlılar ataraq sonuncu oxu, Atmışdır kəmanı, oxu, oxluğu. Bir sallaxxanadır qanlı bucaqlar, Cəmdəklə yan-yana ucalmış dağlar. Yalnız öz canının hayında hər kəs, Ölən yoldaşını yada gətirməz. Meydanda yox idi matəm saxlayan,

Ne bir siyah giyen, ne bir ağlayan. Her sözü ustası güzel örüyor: "El ile kara gün bayram, düğündür". Ecel pençesinde ölsə bir kişi Gözündən yaş döker ona bir şəhər. Bütün bir şəhər için tutarak yas Ondan uzaklara kimse ağlamaz. İnsan leşleriyle dolmuştu sağ sol, Savaşçılar için kapanmıştı yol. O kan Dicle'sini güneş almıştı, Suya nilüfer gibi kayık atmıştı. Aynı savaşta büyük İskender Güneş çeşmesinde saçmıştı zafer. Dara'nın kılıcı verdikçe şule Isınıyordu taşların yüreği bile. Öyle ki sokuldu ordu orduya	Nə bir qara geyən, nə bir ağlayan. Hər sözü ustası gözəl toxuyur: "El ilə qara gün bayramdır, toydur*. Əcəl pəncəsində ölsə bir nəfər Gözündən yaş tökər ona bir şəhər. Bütün bir şəhərçin saxlayaraq yas Ondan uzaqlara kimsə ağlamaz. İnsan cəmdəyilə dolmuşdur sağ-sol, Döyüşçülər üçün qapanmışdı yol. O qan Dəcləsini günəş almışdı, Suya neylufərtək qayıq salmışdı. Həmin vuruşmada böyük İskəndər Günəş çeşməsində saçmışdı zəfər. Daranın qılıncı saldıqca şölə Qızırdı daşların ürəyi belə. Elə ki soxuldu ordu orduya

Mahşəri gözüylə gördü bu dünya. Savaş meydanına yayıldı asker, Dara'nın canında vardı korku. Ordular savaşa girdiği zaman Oldukça genişledi daracık meydan. Yanında kimse yok, yalnızdı Dara, Onunla etmiyor kimse arkadaşlık. İki sarhoş serdar fil gibi coştu, Fil beden Dara'nın üstüne koştı,- Böğründen bir yara vurdular ona, Lalezar oldu yer, boyandı kana. Hükümdar düştü derin yaradan, Sanki bir kıyamət kesildi cihan. Bir ağaç devrildi padişah bağından Yaralı vücudu kanına boyanmış. Derde dayanamaz ince olanlar, Yel ile ateşin ne dostluğu var? O iki kan döken, o iki hain Koşular yanına tez İskender' in. Dedilər: "Ateşe yaktık düşmanı, Kaderin uğrunda döküldü kanı.	Məhşəri gözüylə gördü bu dünya. Dava meydanına yayıldı əsgər, Daranın canına var idi xətər. Ordular döyüşə girdiyi zaman Olduqca genəldi darısqal meydan. Yanında kimsə yox, yalnızdı Dara, Onunla etməyir kimsə müdara. İki sərxoş sərdar fil kimi coşdu, Filbədən Daranın üstünə qoşdu, - Böyründən bir yara vurdular ona, Laləzar oldu yer, boyandı qana. Tacidar yıxıldı dərin yaradan, Sanki bir qiyamət kəsildi cahan. Bir ağac yıxıldı Kəyan bağından Yaralı bədəni qanına qəltan. Dərdə tab gətirməz incə olanlar, Yel ilə çırağın nə dostluğu var? O iki qantökən, o iki xain Qaçdılar yanına tez İskəndərin. Dedilər: "Atəşə yaxdıq düşmanı, Taleyin uğrunda töküldü qanı.

İşini bitirdik, vurduk bir yara, Gözündə cihanı eyledik kara. İstersen gözünle gel gör bu hali. Kanıyla boyansın atının nalı. Hünərle öldürdük sizin düşmanı, Şimdi sen yerine getir anlaşımayı. Bize vadetmişdin ağır hazine, Doğru kal, vəfa et şimdi sözünə". İskender bildi ki, bu iki serdar Şah kanı dökməyə olmuş hevesli. Verdiyi söze oldu pişman Ardan bir şule çıktı canından. İnsanın yaşıtı ölen zamanda Hayat ümidindən iz kalmış onda. Dedi: "Nerde batmış kana hükümdar, Padişah devletini süsleyen serdar?" Her iki kan döken düşərək öne, Yol göstərdilər öz azgın zulmüne. Dara'nın düşüğü yere geldilər,	İşini bitirdik, vurduq bir yara, Gözündə cahanı eylədik qara. İstərsən gözünlə gəl gör bu halı. Qanıyla boyansın atının nalı. Hünərlə öldürdük sizin düşməni, İndi sən yerinə yetir və dəni. Bizə vəd etmişdin ağır xəzinə, Doğru qal, vəfa et indi əhdinə." İskəndər bildi ki, bu iki sərdar Şah qanı tökməyə olmuş həvəskar. Verdiyi peymana oldu peşiman Həyədan bir şölə çıxdı canından. Adamın yaşıdı ölən zamanda Həyat ümidindən iz qalmaz onda. Dedi: "Harda batmış qana tacidar, Kəyan dövlətini bəzəyən sərdar?" Hər iki qantökən düşərək önə, Yol göstərdilər öz azgın zülmünə. Daranın düşdüyü yerə gəldilər,

Yanında dostlardan yoktu bir kişi. Vücudu bulaşmış toprağa, kana, O padişah küləhi düşmüş bir tarafa. Olmuş karıncaya Süleyman esir, Dikenli bir arı bir fili yiyor. Behmen'in koluna sarılmış yılan, Düşmüş İsfəndiyar tunc çardağından. Feridun baharı, Cem'in bahçəsi, Hazana uğramış, başlanmış yası. Keykubad soyunun vücudunu, bak, Gör nasıl savurur yel yaprak- yaprak. İskender hızlıca indi atından, Dara'nın önünde durdu perişan. Emretti o hain liderleri, Haricə meyleden iki rehberi Sağlam tutsunlar, sonra İskender Yerinden oynadı yüzünde keder. Hızlıca yanaştı hastaya taraf.	Yanında dostlardan yoxdu bir nəfər. Vücudu bulaşmış torpağa, qana, O Kəyan küləhi düşmüş bir yana. Olmuş qarıncaya Süleyman əsir, Tikanlı bir arı bir fili yeyir. Bəhmənin qoluna sarılmış ilan, Düşmüş İsfəndiyar tunc çardağından¹⁵¹ . Fəridun baharı, Cəmin bağçası Xəzana uğramış, başlanmış yası. Keyqubad nəslinin vücudunu, bax, Gör necə dağdır yel yarpaq-yarpaq. İskəndər tələsik endi atından, Daranın önündə durdu pərişan. Əmr etdi o xain sərkərdələri, Xaricə meyl edən iki rəhbəri Möhkəm saxlasınlar, sonra İskəndər Yerindən tərpəndi üzündə kədər. Sürətlə yanaşdı xəstəyə sarı,

Padişah giyimindən açtı bağları. Başını şahane dizine koydu, Geceyi ışıqlı gündüzə koydu. Uykudan gözünü açtığı zaman Dedi: "Kalk bu kara kanlı topraktan! Bırak ki, solmakta kurtuluş bağım. Kararmak üzeredir ışıq- çırağım, Böğrümü, bak, nasıl yırtmış bu devran! Bağrımın altında böğrümüdür pinhan. Pehlivan, ey başım üstüne gelen! Koru sen böğrünü benim böğrümün. Bu böğrüm bulut gibi sökülse bile, Kılıcın acısı gitmemiş hele. Padişahlar başını bırak, kaldırma, Bu devran kırmıştır beni, sen kırma! O hangi eldir ki, uzanır bana, Padişahın tacıyla oynuyor yine. Dur, karşında Dara'dır duran, Güneşten aydıdır bu, değil pinhan. Güneşim sararmış düşünce derde, Yüzüme çekersin lacivert perde,	Kəyan geyimindən açdı bağları. Başını şahənə dizinə qoydu, Gecəni işıqlı gündüzə qoydu. Yuxudan gözünü açdığı zaman Dedi: "Qalx bu qara qanlı torpaqdan! Burax ki, solmada qurtuluş bağım. Qaralmaq üzrədir ışıq - çırağım, Böyrümü, bax, necə yırtmış bu dövrən! Bağrımın altında böyrümdür pünhan. Pəhləvan, ey başım üstünə gələn! Qoru öz böyrünü mənim böyrümdən. Bu böyrüm buludtək sökülə belə, Qılıncın acısı getməmiş hələ. Padşahlar başını burax, qaldırma, Bu dövrən qırmışdır məni, sən qırma! O hansı əldir ki, uzanır mənə, Kəyanın tacıyla oynayır yenə. Əl saxla, qarşında Daradır duran, Günəşdən aydıdır bu, deyil pünhan. Günəşim saralıb düşüncə dərdə, Üzümə çəkərsən lacivərd pərdə,

Serviyi başı önde görme mahçup, Öyle bir padişah, böyle bir köle! Hastayım, zahmetten et beni azat, Hakkın rahmetiylə hatırla beni. Dünyanın tahtında benim hükümdar, Yerimden oynatsan beni, yer sarsar. Tatlı bir uykum var. Dokunma. Bırak, Ateşimi gök alsın, suyumu toprak! Tahtından çevirmə yatan bir başı, İnletmə, bu dünya döker gözyaşı! Ecelim yetişmək üzəredir, dur! Beni kendi halime bırak bir zaman! Fikrin taç çalmaksa benim başımdan, Azıcık fırsat ver, bırak çıxsın bu can! Bu dünya mülkündən açınca kemer Başım da, tacım da gitse, yok zarar.”	Sərvi başaşağı görmə şərməndə, Elə bir padişah, belə bir bəndə! Xəstəyəm, zəhmətdən qıl məni azad, Haqqın rəhmətiylə məni eylə yad. Dünyanın taxtında mənəm tacıdar, Yerimdən tərpətsən məni, yer sarsar. Dadlı bir yuxum var. toxunma. burax, Odumu göy alsın, suyumu torpaq! Taxtından çevirmə yatan bir başı, İnlətmə, bu dünya tökər göz yaşı! Əcəlim yetişmək üzrədir, dayan! Məni öz halıma burax bir zaman! Fikrin tac çalmaqla mənim başımdan, Azacıq aman ver, qoy çıxsın bu can! Bu dünya mülkündən açınca kəmə Başım da, tacım da getsə, yox zərər”.

İskender ağladı: “Aman, hükümdar, Kulun İskender benim, şehriyar! İstemem göreyim toprakta seni, Öz kanına bulaşmış olan bedeni. Ne etmek, bir iştir olmuş dünyada Esef hiç verir mi bu işte fayda? Başını yeniden kaldırsan eğer, Küçüklük ederdi sana İskender. Heyhat, ben kocaman denizler aştım, Göğsüme kadar al kana bulaştım. Esef, kaybolmadım bu yollarda ben, Atımın tırnağı kopmadı neden? Bu ağır günleri görmeseydim ben, Ah, işitmeseydim Dara inlerken. Yemin ki, her kalbi bilen sarrafa. Dara’ya kalben ben isterim şifa. Bir şişe taş ile kırılma çaresiz, Çare kapısına bulunmaz anahtar. Çok yazık, İsfendiyar soyundan adsız Mülkün hatırası sendin yalnız. Ne olur, bana da ölüm takaydı, İskender ve Dara kucaklaşırdı. Ne etmek, istekle gelmiyor ecel, Mezara girilmez ölümden evvel.	İskəndər ağladı: "Aman, tacıdar, Nökərin İskəndər mənəm. şəhriyar! İstəməzdim görüm torpaqda səni, Öz qanına qəltan olan bədəni. Nə etmək, bir işdir olmuş dünyada Təəssüf verərmə bu işdə fayda? Başını yenidən qaldırsan əgər, Kiçiklik edərdi sənə İskəndər. Heyhat, mən qocaman dənizlər aşdım, Köksümə qədər al qana bulaşdım. Təəssüf, azmadım bu yollarda mən, Atımın dırnağı qopmadı nədən? Bu ağır günləri görməyəydim mən, Ah, eşitməyəydim Dara inlərkən. And olsun hər qəlbi bilən sarrafa. Daraya ürəkdən istəyəm şəfa. Bir şüşə daş ilə qırılsa naçar, Çarə qapısına tapılmaz açar. Əfsus, İsfəndiyar nəslindən sansız Mülkün yadigarı sən idin yalnız. Nə olur, mənə də ölüm qoşaydı, İskəndər və Dara qucaqlaşaydı. Nə etmək, istəklə gəlməyir əcəl, Məzara girilməz ölümdən əvvəl.

Padişahın bir tüyü gözümde, inan, Daha değerlidir yüzlerce taçtan. Bu derin yaraya bilseydim çare, Ederdim, iyileşsin diye bu yara. Kime lazım bu taht, bu taç, bu şöhrət, Dara'sız kaldı bu muhteşəm devlet. Ben bu tahta, taca ağlarım kan, Ayırmış Dara'yı taht ve tacından. Yokolsun dünyadan öyle gülistan, Bahçıvanı hastadır. Acı dikenden. Dara'yı öldüren dünyaya nefret, Gündüzken öldürür, vermiyor fırsat. Bir çare etməye imkan yok bende	Padşahın bir tükü gözümdə, inan, Daha qiymətlidir yüzlərcə tacdan. Bu dərin yaraya bilseydim çara, Edərdim, sağalsın deyə bu yara. Nəyə lazım bu taxt, bu tac, bu şöhrət, Darasız qaldı bu möhtəşəm dövlət. Mən bu taxta, taca ağlayaram qan, Ayırmış Daranı təxtü tacından. Yox olsun dünyadan elə gülüstan, Bağbanı xəstədir. acı tikandan. Daranı öldürən dünyaya nifrət, Gündüzkən öldürür, verməyir fürsət. Bir çarə etməyə imkan yox məndə

Bu genç serviye gerek ağlayayım ben de. Anlat ki, isteyin, tedbirin nedir? Korkunuz kimdendir, ümit kimdendir? Söyle ki, her sözün bana bir ferman. İtaat etməye bağlarım anlaşıma". Dara hissedince bu dost nefesi, Açtı gözlerini, şahane sesi Şefkatle yükseldi: "Ey yüce bahtım, Tek sana yaraşır bu tacım, tahtım. Sorma bir ölüye ben şimdi neyim? Hazana tutulmuş ölgün çiçeğim! Herkesin şərbeti buzla duruldu, Benim şərbetimse yalnız buz oldu. Varlığım batmış bir kan denizine, İçerim susuzluktan yanar yine. Buluttan atlayan bir şimşegim ben, Dudağım kurudur, sudadır beden. Bu testi yandan kırksa biraz, Mumla, yapışkanla iyileştirmek olmaz. Bu dünya eyler yağma her yeri, Birisi getirir, alır diğeri. Ne bugün yaşayan bugün emindir Ne göçüp kurtulan, heyhat, çetindir! Gör benim günümü, hakka doğru kal, Kork böyle bir günden, benden ibret al! Sözlerimi anıp dinlesen beni, Benim gibi etmez bu felek seni.	Bu gənc sərvə gərək ağlayam mən də. Anlat ki, istəyin, tədbirin nədir? Qorxunuz kimdəndir, ümid kimdədir? Söylə ki, hər sözün mənə bir fərman. İtaət etməyə bağlaram peyman". Dara hiss edincə bu dost nəfəsi, Açdı gözlərini, şahane səsi Şəfqətlə ucaldı: "Ey uca baxtım, Tək sənə yaraşır bu tacım, taxtım. Sorma bir ölüyə mən indi nəyəm? Xəzanə tutulmuş ölgün çiçəyəm! Hər kəsin şərbəti buzla duruldu, Mənim şərbətimlə yalnız buz oldu. Varlığım qərq olmuş qan dənizinə, İçərim susuzdan alışır yenə. Buluddan şığıyan bir şimşəyəm mən, Dodağım qurudur, sudadır bədən. Bu kuzə yanından sınıqsa bir az, Mumla, yapışqanla sağaltmaq olmaz. Bu dünya eyləyir qərarət hər yeri, Birisi gətirir, alır o biri. Nə bu gün yaşayan bu gün əmindir Nə köçüb qurtulan, heyhat, çətinidir! Gör mənim günümü, haqqa doğru qal, Qorx belə bir gündən, məndən ibrət al! Sözlərimi anıb dinləsən məni, Mənim kimi etməz bu fəlek səni.

Behmen'den ben yiğit değilim daha, Bir aman vermedi ona ejderha. Ya da yiğit miyim İsfəndiyar'dan? Dünya darbesindən kurtulmadı can. Soyuma ezelden ölümdür kismət. Öldürən bu emre verir şahadət. Olsun yeni tahtın senin için hoş, Benimse yastığım kalacaktır boş. Benim için ağlaman gerekirken Soruyorsun kalbimin istəğini sen.	Bəhməndən mən igid deyiləm daha, Bir aman vermədi ona əjdaha. Ya da igidəmmi İsfəndiyardan? Dünya zərbəsindən qurtarmadı can. Nəslimə əzəldən ölümdür qismət. Öldürən bu əmrə verir şəhadət. Olsun yeni taxtın qoy səninçin xoş, Mənimsə balıncım qalacaqdır boş. Mənimçin ağlamaq lazım gəlirkən Sorursan qəlbimin istəyini sən.

Gönlümdə sevimli üç istəğim var: Üçü də şahane bahtına yarar: Birinci- günahsız ölümə görə İşi çözməlisin sen adəletle. İkinci- sen padişah tahtını alsan Ona hiçbir zaman yetirmə ziyan. Bu kinin tohumunu İran'da ekme, Padişah soyuna zarar verme! Üçüncü- dokunma harem haneme, Hürmet bekle sakın, aşığılama! Rövsənək kızımıdır, olduqca güzel, Elimde beslenmiş bu güzel melek. Öz sofrə yoldaşın etməklə yücəlt, Sofraya incilər verir şən həyat, Gönlünü çevirmə Rövsənəyimdən, Təbii, ışıqla günəş olur şən. İskender söz verdi, Dara kaş çatdı, Söz verən kalkarkən söyləyən yattı. Gecənin gözüne karanlıq aktı, Bağdat'ı Kah'sız və Kerh'siz bıraktı. Padişahın ağacı düştü meyvedən, Oldu İsfəndiyar zırhı bir kefen. Dünyadan al günəş kanat çekince Yakut içti, şevə daldı sevince. Büyük Dara için büyük İskender Ağladı akşamdan sabaha kadar. Kendine ağlardı görürken onu, Biliyordu böyle bir ölümdür sonu. Alaca atlı sabah gelip ufuktan Ahırını çiməndə yerləşdirirken	Könlümdə sevimli üç istəyim var: Üçü də şahənə bəxtinə yarar: Birinci - günahsız ölümə görə Rəftar etməlisən ədalət üzrə. İkinci - sən Kəyan taxtını alsan Ona heç bir zaman yetirmə ziyan. Bu kinin toxmunu İranda əkmə, Kəyanın nəslinə xatimə çəkmə! Üçüncü - toxunma hərəmxanəmə, Saxla hörmətini, təhqir etmə! Rövsənək kızımıdır, olduqca göyçək, Əlimdə bəslənmiş bu gözəl mələk. Öz süfrə yoldaşın etməklə ucalt, Süfrəyə incilər verir şən həyat, Könlünü çevirmə Rövsənəyimdən, Təbii, ışıqla günəş olur şən"153. İskəndər söz verdi, Dara qaş çatdı, Söz verən qalxarkən söyləyən yatdı. Gecənin gözüne qaranlıq axdı, Bağdadı Kaxsız və Kərxsiz buraxdı154. Kəyanın ağacı düşdü meyvədən, Oldu İsfəndiyar zirehi kəfən. Dünyadan al günəş qanad çəkincə Yaqut içdi, şəvə daldı sevincə155. Böyük Dara üçün böyük İskəndər Ağladı axşamdan sabaha qədər. Özünə ağlardı görürkən onu, Bilirdi belə bir ölümdür sonu. Əbləq atlı səhər gəlib üfəqdən Axuru çəməndə yerləşdirirkən

İskender emretti: Dara'yı artık, Mezara koymak için olsun hazırlık! Kümbeti taş kale, tahtı altından Yapıldı ona bir uygun mekan. Türbesi bitince bitti her zahmet, Dara zahmetinden oldular rahat. Beden kafesinde ne kadar can var,	İskəndər əmr etdi: Daranı artıq, Daxmaya qoymaqçın olsun hazırlıq! Günbədi daş qala, taxtı qızıldan Qayrıldı ona bir müəyyən məkan. Türbəsi bitincə bitdi hər zəhmət, Dara zəhmətindən oldular rahat. Bədən qəfəsində nə qədər can var,

Öyle bir yiğide hürmet var, şan var, Bedenden çıkınca değerli cevher, Ona öz kadını arka çevirir. Korkunc bir rüzgârdan sönerse çıra, Ne farkı, köşk olsun yeri, ya toprak. Gökte ol, yerdə ol, farkı yok bunun, Topraksın, yine de topraktır sonun. Tuzlu sudan toprağa düşerse balık, Ölünce karınca yemidir artık. Dünya geçidinin kuralı budur, Geldiysen hiç durma, göçmek doğrudur. Birini yüceltir, atar ortaya, Birine "meclisten kalk" der bu dünya. Gök kümbet altında gel kurma meclis, Kehribar kalede yaramaz neşet! Yüzünü kehribar gibi sarartır, Elbisen lacivert bir rengi alır. Aslanlar şehrine düşen bir ceylan Korkunc bir ölümü bekler her zaman. Göç etmeye kuş gibi kanat aç göğə, Şarapla mest olma "şen yerdir" diye. Yıldırım gibi atla, bu dünyayı yak, Ancak bu dünyada durma, ol uzak! Pervane, semender¹²⁷ "ateş" diye gider, Biri hızlı koşar, biri emekler. Arpanın yerine çöp yedi eşek, Eşek öldükten sonra sahibi de öldü. Bir devlet şahıdır, ya şah devleti Bir zahmet yoludur ve yol zahmeti. Kim bilir bu eski, bu yaşlı dünya Neler saklamıştır mağarasında.	Elə bir igidə hörmət var, şan var, Bədəndən çıxınca dəyərli cövhər, Ona öz qadını arxa çevirər. Qorxunc bir küləkdən sönersə çıraq, Nə fərqi, köşk olsun yeri, ya torpaq. Göydə ol, yerdə ol, fərqi yox bunun, Torpaqsan, yenə də torpaqdır sonun. Şor sudan torpağa düşərsə balıq, Öluncə qarınca yemidir artıq. Dünya keçidinin qaydası budur, Gəldinsə dayanma, köçmək doğrudur. Birini ucaldar, atar ortaya, Birine "məclisdən qalx" deyər dünya. Göy günbəz altında gəl qurma büsat, Kəhrəba qələdə yaramaz nişat! 157 Üzünü kəhrəba kimi saraldar, Əlbəsən lacivərd bir rəngə çalar 158. Aslanlar şəhrinə düşən bir ceýran Qorxunc bir ölümü gözlər hər zaman. Köçməyə quş kimi qanad aç göyə, Şərabla məst olma "şən yerdir" deyə. İldırımək şığı, bu dünyanı yax, Ancaq bu dünyada durma, ol uzaq! Pərvanə, səməndər "od" deyə gedər, Birisi yorğalar, biri iməklər. Arpanın yerinə çöp yedi eşşək, Öldü sahibi də eşşək öləntək. Bir dövlət şahıdır, ya şah dövləti, Bir zəhmət yoludur və yol zəhməti. Kim bilir bu köhnə, bu qoca dünya Nələr gizlətmişdir mağarasında.

¹²⁷ Ateşte yanmadığına, hatta ateşi söndürdüğüne inanılan efsanevi hayvan

Eski bir çuvaldır bu kat kat toprak, Hazine sevmiyor ses çıkarmak. Her yeni kesede altın ses verir, Yeni küp dolduqca hoş nefes verir. Kim bilir bu devler yurduna devran Ne tarih yazmışdır iyi, kötünden?	Köhnə bir çuvaldır bu qat-qat torpaq, Xəzinə sevməyir səs-küy qoparmaq. Hər yeni kisədə qızıl səs verir, Yeni küp dolduqca xoş nəfəs verir. Kim bilir bu divlər yurduna dövran Nə tarix yazmışdır yaxşı, yamandan?

Ne akıl kimselere oynamış oyun? Ne dik başlı kimselerden koparmış boyun? Bu felek seninlə değildir arkadaş, Diktiği giysiler iki renklidir. Kah seni masum gibi yükseltir, Kah bağlar kolunu devlerle arkadaş olur. Seni bir ekmekle anmaz geceler, Bir poğaça bağışlar göğə her sabah. Bu yedi değirmen başında niçin Boynunu bükərsin bir arpa için? Hızır gibi böyle bir rızkı gel at, Süt, hurma ne gerek, var abı-hayat! Bu vahşi, yırtıcı, dev huylu insan Samimi dost değil, uzak ol ondan! Her geyik avcının zulmünden kaçır, Yırtıcı vahşidir öyle insanlar. Çölde şuh bir ceylan geçmiyor ele. İnsandan sığınır dağa, mağaraya. Aslan ki, ormanda etmişdir mesken, Korkarak gizlenmiş insan şerinden. İnsanda insanlık öldüğünden bu yana Yitmiş insanlığın parlak gevheri. İnsanlık nakşını okusan bir bir, Bilirsin bugünkü insanlık nedir. Göz bebeğinin kapağı niçin karadır? İnsanlık ölmüştür, yas tutuyor. Nizami, susmaya adet et, ancak, Söylenmez sözleri konuşma, bırak! Sen de kes sesini, konuşma daha, Yat, ya da pamukla kulağını tıka! Lacivert felekten ibret al bari. Al ilə aldır bu, sarıyla sarı. Yüz renge boyanır geceler baksan. Bahar gibi gündüze kurur gülistan.	Nə aqıl kəslərlə oynamış oyun? Nə dikbaş kəslərdən qoparmış boyun? Bu fələk sənənlə deyildir canbır, Tikdiyi libaslar iki rənglidir. Gah səni firiştə kimi yüksəldir, Gah bağlar qolunu divlərlə əlbir. Səni bir çörəklə anmaz gecələr, Bir qoğal bağışlar göyə hər səhər. Bu yeddi dəyirman başında nəçin Boynunu bükürsən bir arpa üçün? Xızrtək belə bir ruzini gəl at, Süd, xurma nə gərək, var abı-həyat! Bu vəhşi, yırtıcı, divxislət insan Səmimi dost deyil, uzaq ol ondan! Hər maral ovçunun zülmündən qaçır, Yırtıcı vəhşidir hələ insanlar. Çöldə şux bir ceyran düşməyir ələ. İnsandan sığınır dağa, köhülə. Aslan ki, ormanda etmişdir məskən, Qorxaraq gizlənmiş insan şərindən. İnsanda insanlıq öləndən bəri İtmiş insanlığın parlaq gövhəri. İnsanlıq nəqşini oxusan bir-bir, Bilərsən bugünkü insanlıq nədir. Bəbəyin qapağı nəçin qaradır? İnsanlıq ölmüşdür, matəm saxlayır. Nizami, susmağa adət et, ancaq, Deyilməz sözləri danışma, burax! Sən də kəs səsini, danışma daha, Yat, ya da pambıqla qulağın tıxa! Lacivərd fələkdən ibrət al bəri. Al ilə aldır bu, sarıyla sarı. Yüz rəngə boyanar gecələr baxsan. Bahartək gündüzə qurar gülüstan.

Güneşten bir çeşme doğunca sabah, O da bir çeşmenin rengine girer.	Günəşdən bir çeşmə doğunca səhər, O da bir çeşmənin rənginə girər.

İSKENDER'İN İRAN LİDERLERİ İLE ANLAŞMA YAPMASI O üzüm kanını, ey saki, tez kalk, Ateş almış yün gibi beynime doldur! Etsin mey ben kendimi unuttuğum gibi, İki esas yaratsın bana tan gibi. Ey devlet, neredesin, beni sevindir, Mehdi kapısında tahtını indir. Mehdi huzuruna indiğin zaman Bir selam getir o, yüce dergahtan. Bu devlet onun için sana vermiş baht Ki, senden yaraşık bulsun taç ve taht. Seninle insanın yüzü parlar, Bu dünya dikmemiş senin gibi elbise. Tanrının adıyla doğan peykərsin, Gevherler içinde vahit gevhersin. Eline dizgini emanet etmək mümkündür, Bizdendir her zafer, sen mertlikle dur! Göstər ki, nerededir kapın, pazarın Ki, olayım her zaman ben talep edenin. Bilirim, ey devlet, almışım haber, Kapındır şəhriyar kapısı ancak. Her yerde olsan da ederim hizmet, Her zaman beslerim samimi hörmət. Odur ki, söylüyor akıllı bir er: -Bu gevher satana devlətir gevher. Doğrudur böyle bir gevheri ele Geçirmək mümkündür yalnız devlətle. İskender'de vardı akıl və tədbir, Devletin gücüylə oldy cihangir. Ona olmasaydı rehber devlet, baht, Olmazdı düşməne galip hiçbir zaman. Devlete itaat eden bir kişi Devlet pergelini böyle nəqşəder:	İSKƏNDƏRİN İRAN BAŞÇILARI İLƏ ƏHD-PEYMAN BAĞLAMASI O meynə qanını, ey saqi, tez dur, Od almış xəz kimi beynimə doldur! Etsin mey özümü unudan kimi, İki məğz yaratsın mənə dan kimi¹⁵⁹. Ey dövlət, hardasan, mənə sevindir, Mehdi qapısında taxtını endir¹⁶⁰. Mehdi hüsuruna endiyin zaman Bir salam gətir o, uca dərğahdan. Bu dövlət onunçün sənə vermiş baxt Ki, təndən yaraşiq tapsın tacü taxt. Səninlə insanın üzü parıldar, Bu dünya tikməmiş sən kimi paltar. Tanrının adıyla doğan peykərsən, Gövhərlər içində vahid gövhərsən. Əlinə cilovu tapşırmaq olur, Bizdəndir hər zəfər, sən mərdanə dur! Göstər ki, hardadır qapın, bazarın Ki, olum hər zaman mən tələbkərin. Bilirəm, ey dövlət, tutmuşam soraq, Qapındır şəhriyar qapısı ancaq. Hər yerdə olsan da edərəm xidmət, Hər zaman bəslərəm səmimi hörmət. Odur ki, söyləyir ağıllı bir ər: - Bu gövhər satana dövlətdir gövhər. Doğrudur, belə bir gövhəri ələ Keçirmək mümkündür yalnız dövlətlə. İskəndərdə vardı ağıl və tədbir, Dövlətin gücüylə oldu cahangir. Ona olmasaydı rəhbər dövlət, baxt, Olmazdı düşməne qalib heç bir vaxt. Dövlətə pərəstiş edən bir nəfər Dövlət pərgarını belə nəqşə edər:

Yaranın yıldızı olunca nihan İskender'e kaldı bütün bu cihan. Dara'ya mal olan yeni ve köhnə, Hiç sayılamayan dolgun hazine. Bularak onları araştırdılar, Denizden denize yükledilər. O kadar taht ve taç və çadır vardı, Onlara ölçülər, tartılar dardı. O kadar gevher var, hesap tutan bile Ne parmakla sayar, ne de yürekle. Tabaklar, sinilər, billur, zerrin, Nalları söküldü yük çekenlərin. Cins Arap atları- eyeri altın, Hata kulları-kemerini altın. Sayısız şahane giysi və kumaş, Binlerce erkek deve, yükləri taş-kaş. Giysinin, silahın sayı yok, sayan Hesaplamaya bulamadı imkan. Emsali olmayan antik- pahalı Şeylər var hususi hazinə malı. Həznədə ne kadar altın- gümüş var, İskender adına sikkə vurdular. O kadar hazinə keçti elinə, Oldu gevher gibi yanan hazinə. Gevherlə parladı kara yürekler, Şəbçıra kelimesi bundanmış meğər? ! Işıktan hazinə hoşlanmaz diye, Zulmütdə gədir her hazinəyə. Niçin peki hazinə bulanın yüzü Güneş gibi parlaktır sevinçten gözü? Topraksın, gerektir olsun hazinen. Mülksüz toprağı olur mu seven? Erkeğe servəttir verən yüksəliş, Dünyada onunla doğrulur hər iş. Altın bir meyvədir, zaferan¹²⁸ saçar, Zaferan gibi de kalbini açar. Məğripdə yaşayan hər kara zənci	Yaranın ulduzu olunca nihan İskəndərə qaldı bütün bu cahən. Daraya mal olan təzə və köhnə, Heç sayə gəlməyən dolğun xəzinə. Taparaq onları araşdırdılar, Dənizdən dənizə quraşdırdılar. O qədər tacü taxt və çadır vardı, Onlara ölçülər, çəkilər dardı. O qədər gövhər var, hesabdar belə Nə barmaqda sayar, nə də ürəklə. Tabaqda, sinilər, bülür, zərrin, Nalları söküldü yük çəkənlərin. Cins ərəb atları - yəhəri qızıl, Xəta qulamları - kəməri qızıl. Qədərsiz şahənə paltar və qumaş, Minlərcə lök dəvə, yükləri daş-qaş. Paltarın, silahın sayı yox, sayan Hesaba vurmağa tapmadı imkan. Misalı olmayan əntiq-bahalı Şeylər var xüsusi xəzinə malı. Xəznədə nə qədər qızıl-gümüş var, İskəndər adına sikkə vurdular. O qədər xəzinə keçdi əlinə, Oldu gövhər kimi yanan xəzinə. Gövhərlə parladı qara ürəklər, Şəbçıra qəlməsi bundanmış məğər?! Işıqdan xəzinə xoşlanmaz deyə, Zülmətdə gedilir hər xəzinəyə. Nəçin bəs xəzinə tapanın üzü Günəştək parlaqdır şadlıqdan gözü? Torpaqsan, gərəkdir olsun xəzinən. Sərvətsiz torpağı olarmı sevən? Kişiyə sərvətdir verən yüksəliş, Dünyada onunla doğrulur hər iş. Qızıl bir meyvədir, zəfəran saçar, Zəfəran kimi də qəlbini açar. Məğribdə yaşayan hər qara zənci

¹²⁸ Sarı renkte bitki çeşidi

O sarı altında bulmuş sevinci. İskender gördü ki, bunca hazine Zahmetsiz olaraq geçti elinə. Dergaha ən sadıq hər bir kişiye,- Büyüyə, küçüğe, yoxsul kişilərə Mal-devlet vererek bahtiyar etdi, Dünyaya kendini hükümdar etdi. İran'a elçilər edərək revan, Dedi ki, dönmesin kimse kapımdan. İstersen ki, başın kalsın selamət, Kapımda baş eğip eyle itaat. Bahşişə, şefkate hudut olmayan Bu yerdə hər erkek bulur devlet, şan. İran başçıları aktı her yerdən Bu hayırlı işdən yürekleri şən. Şehriyar kalbindən tuttular haber, Sözündə metindir büyük İskender. Hep birlikte yollara çıktılar daha, Sevinçlə aktılar yüce dergaha. Bu geliş hoş geldi şaha, onlara, Ordunun sığınağı pehlivanlara. Sözleşme bağlandı, söz verdi gerçek: Kimsenin rütbesi eksilmeyecek. Hazine açıldı halkın yüzüne, Verdi her birine gevher, hazine. Her kimin ne kadar vardı serveti, İki kat çoğaldı malı, devleti. Her şahsın işini aşikar etdi, Yatanı uyandırdı, bahtiyar etti. İranlı o açık eli görünce İtaat edərək daldı sevince. Alnını sürərək toprağa, yere, Külahı yükseltti yüce göklərə. Dedilər: "Aferin, şehriyar, sana, Her zaman yar olsun rüzgâr sana! Hakkındır Cəmşid'in tahtı, haracı, Öpər ayağını şahların tacı.	O sarı qızıldan tapmış sevinci. İskəndər gördü ki, bunca xəzinə Zəhmətsiz olaraq keçdi əlinə. Dərgaha ən sadıq hər bir nəfərə, - Böyüyə, kiçiyə, yoxsul kəslərə Var-dövlət verərək bəxtiyar etdi, . Dünyaya özünü hökmdar etdi. İrana qasidlər edərək rəvan, Dedi ki, dönməsin kimsə qapımdan. İstəsən ki, başın qalsın səlamət, Qapımda baş əyib elə itaət. Bəxşişə, şəfqətə hüduv olmayan Bu yerdə hər kişi tapar dövlət, şan. İran başçıları axdı hər yerdən Bu xeyirli işdən ürəkləri şən. Şəhriyar qəlbindən tutdular xəbər, Sözündə mətindir böyük İskəndər. Elliklə yollara çıxdılar daha, Sevinclə axdılar uca dərgaha. Bu geliş xoş gəldi şaha, onlara, Ordunun pənahı pəhləvanlara. Peymanlar bağlandı, söz verdi gerçək: Kimsənin rütbəsi əksilməyəcək. Xəzinə açıldı xalqın üzünə, Verdi hər birinə gövhər, xəzinə. Hər kimin nə qədər vardı sərvəti, İkiqat çoxaldı varı, dövləti. Hər şəxsın işini aşikar etdi, Yatanı oyatdı, bəxtiyar etdi. İranlı o açıq əli görünce İtaət edərək daldı sevincə. Alnını sürtərək torpağa, yerə, Külahı ucaltıdı uca göylərə. Dedilər: "Eşq olsun, şəhriyar, sənə, Hər zaman yar olsun ruzigar sənə! Haqqındır Cəmşidin taxtı, xəracı, Öpər ayağını şahların tacı.

Yeni şahımızsın, gitti o giden, Şah nedir? Bizlere Keyhüsrev sensin! Kim boyun kaçırır senin emrindən? Çizmenin altıdır bu baş, bu beden". Şah gördü birkaç hoş tədbir daha, İranlı itaət eyledi şaha. O yıldız görkemli meclise her yerden, Toplantı yapıldı yedi ülkeden. Emretti: Kılıç, testi gəlsin meydana! Kanlılar çəkilsin taht ayağına! Başını dik tutan iki lideri, Boynuna hamayıl keçirenleri Kahırla boyayıp al-elvan kana, Kendirdən hamayıl vursun boynuna. Onlara verilən böyük hazinə, Altın, gümüş, inci, cəvahir, gevher Meclisə döküldü hazinəsindən, Şah hiç vaz keçmedi öz vəadindən. Sonra da ölümle ceza verdi. Tez idam ettirdi boynunda kendir. Ordunun içində haberci haber verdi: "Dara'nın katili bunlardır, bunlar! Her hain işlərsə böyle ihanət İşinin cəzası budur nihayət. Ağayı öldürən köleyi, zinhar, Hangi bir ağıllı kimse bağışlar?" Bu hali görünce şəhərli, ordu İskender adilliyinə alkış okudu. Adil olduğunu artık bildilər. Emrine yer-gökten bağlandı kemer. Toplandı meclisə ağıllı kişilər, Oradan uzak olsun yaman, kötü gözler. Yüz yüze saf tuttu her iki ordu, Oturan kimsələr ayağa kalktı. Sağlam kemer bağlamış kemer besteler, Kemerler sanki bir halkadan keçər. Padişah, yürüttü öyle siyaset,	Yeni şahımızsan, getdi o gedən, Şah nədir? Bizlərə Keyxosrov sənsən! Kim boyun qaçırar sənin əmrindən? Çəkmənin altıdır bu baş, bu bədən." Şah gördü bir neçə xoş tədbir daha, İranlı itaət elədi şaha. O ulduz şövkətli bəzmə hər yerdən, Yığıncaq toplandı yeddi kişvərdən. Əmr etdi: qılınc, təst gəlsin meydana! Qanlılar çəkilsin taxt ayağına! Başını dik tutan iki sərvəri, Boynuna həmayıl keçirənləri Qəhr ilə boyayıb al-əlvan qana, Kəndirdən həmayıl vursun boynuna. Onlara verilən böyük və dələr, Qızıl, gümüş, inci, cavahir, gövhər Məclisə töküldü xəzinəsindən, Şah baş qaçırmadı öz vədəsindən. Sonra da ölümle eylədi təhqir. Tez dara çəkdi boynunda kəndir. Ordunun içində carçı çəkdi car: "Daranın qatili bunlardır, bunlar! Hər xain işlərsə belə xəyanət İşinin cəzası budur nəhayət. Ağanı öldürən bəndəni, zinhar, Hansı bir ağıllı kimsə bağışlar?" Bu hali göruncə şəhərli, ordu İskəndər ədlinə təhsin oxudu. Adil olduğunu yəqin etdilər. Əmrinə yer-göydən bağlandı kəmər. Yığıldı məclisə ağıllı kəslər, Ordan uzaq olsun bəd, yaman gözlər. Üz-üzə səf çəkdi hər iki ordu, Oturan kimsələr ayağa durdu. Sıx kəmər bağlamış kəmərbəstələr, Kəmərlər sanki bir halqadan keçər. Padişah yürütdü elə siyaset,

Her candan kaldı bir kurumuş surət. Sanki bir suretten süslenmiş duvar, Ruh uçmuş, yalnız bir kuru ceset var. İran'ı, Dara'yı yenen İskender Mecliste mum gibi oldu cilveli. Değerli insanlara her gün yanaştı, Herkesin aklınca bir sohbet açtı. Yiğit Feriberz'i tez davet etti, Çok hürmet gösterdi, muhabbet etti. "Ey yaşlı pehlivan,-söyledi ona,- Başın gölge etmiş öz ayağına. Dünyada yıllarca ömür sürdün sen, Habersiz değilsin dünya işinden. Gördün ki, zulümdür Dara ayini, Ben gibi suçsuzla bağlarken kini. Dünyanın sırrını bilenken, niçin Dara'dan öğüdü sen esirgedin? Gençlik her erkeği coşturan zaman Yaşlının susması değil mi noksan?" Şahın hiddetini görüp dinleyen Yağlı bir dil ile söz açtı birden. Tazimden belini eğdi keman gibi, Sarıp sureti zaferan gibi. Sözle silahlandı, yayı açarak, Kutudan okları tek tek saçarak, Önce İskender'i çok övdü böyle: "Kol boyun olsun şah öz dileğiyle! Dünyanın lideri olsun bahtiyar, Ömründen kam alsın yüce şehriyar! Genç başın sevinçle yükselsin her an, Çizmenin altında sürünsün düşman. Bu yaşlı nasihat etti ne kadar, O kinli kalbine etmedi eser. Ona çok gösterdi ışıklı çırak, Bunlar da vermedi bir fayda ancak. Taç ve taht verdiği zaman İskender Tedbirsiz bir Dara ne yapabilir?	Hər candan qaldı bir qurumuş surət. Sanki bir surətdən bəzənmiş divar, Ruh uçmuş, yalnız bir quru cəsəd var. İranı, Daranı yenən İskəndər Məclisdə şam kimi oldu cilvəgər. Dəyərli kəslərə hər gün yanaşdı, Hər kəsin aqlınca bir söhbət açdı. İgid Fəribərzi tez dəvət etdi, Çox hörmət göstərdi, məhəbbət etdi. "Ey qoca pəhləvan, - söylədi ona, - Başın kölgə salmış öz ayağına161. Dünyada illərcə ömür sürdün sən, Bixəbər deyilsən dünya işindən. Gördün ki, zülmüdür Dara ayini, Mən kimi suçsuzla bağlarkən kini. Dünyanın sırrını bilirkən, nəçin Daradan öyüdü sən əsirgədin? Gənclik hər kişini coşdurən zaman Qocanın susması deyilmi nöqsan?" Şahın hiddətini görüb dinləyən Yağlı bir dil ilə söz açdı birdən. Təzimdən belini əydi kamantək, Sarılıb sifəti lap zəfərantək. Sözlə silahlandı, yayı açaraq, Qutudan oxları bir bir saçaraq, Öncə İskəndəri çox öydü belə: "Qol-boyun olsun şah öz diləyilə! Dünyanın sərvəri olsun kamikar, Ömründən kam alsın uca şəhriyar! Gənc başın sevinclə ucalsın hər an, Çəkmənin altında sürünsün düşmən. Bu qoca nəsihət etdi nə qədər, O kinli qəlbinə etmədi əsər. Ona çox göstərdi işıqlı çıraq, Bunlar da vermədi bir fayda ancaq. Tacü taxt verdiyi zaman İskəndər Tədbirsiz bir Dara nə edə bilər?

Bir başı yüceltmək istərsə devran Keməndə düşəcək boyun yüceltən. Bir yaşlı eşekten düşdü Hint de, Ölənin oğluysa varlıqlı oldu Çin'de. Sel gelip bir arki bozarsa əgər, Su akıp başqa bir çaya dökülür. Sənə hazinələr verirken devran Darılma düşmanın yoxsulluğundan. Azadə bir şahsın, daha gənçken Çalgıyı, kadehi bırakma elden. İsteğe gənçliklə mümkündür ulaşmaq, Yaşlılık geldi mi ara bir bucaq. Yaşlılık çağında çarkın inadı Cəmsid'e, Dahhak'a¹²⁹ nələr kurmadı? Padişaha yaşlılık geldi mi, şüphəsiz, Ona tapınanlar yüz çevirecek. Esrarı duyandır, seçər hər zaman İyi kötüdən, dostu düşməndən. Görüncə insanı tanıyandır bu, Herkesin kalbine çökecek korku. Yıkmaya birlikte ederler tedbir, Söylerler menfaat veren değildir. Alet olmak için isteklerine Genç bir şah koyarlar onun yerine. Onun için Keyhüsrev, hem de Keykubad Şahlığı yaşlılıkta hiç hatırlamadı. Şahlığı başka bir şahı terk etti, Elbürz'ün yolunu tutarak gitti. Yemekten, içmekten neşe aldılar. Zehirli kılıcı salim kaldılar". Şah gördü padişahdan hatıra olan İyi, kötüyü seçər hər zaman. İyi, kötüyü seçər, uyanıktır, Savaşta deneyimli, sözü açıktır. İskender bir daha sordu o pirdən: "Düşmanı savaşta ne şeydir yenen? Ne şeydir orduyu hep metin tutan?	Bir başı ucaltmaq istərsə dövrən Kəməndə düşəcək boyun ucaldan. Bir qoca eşşəkdən yıxıldı hinddə, Ölənin oğluysa varlandı Çində. Sel gəlib bir arxı pozarsa əgər, Su axıb başqa bir çaya tökülər. Sənə xəzinələr verərkən dövrən İncimə düşmənin yoxsulluğundan. Azadə bir şahsan, hələ gənc ikən Çalgını, qədəhi buraxma əldən. İstəyə gənçliklə mümkündür çatmaq, Qocalıq gəldimi, axtar bir bucaq. Qocalıq çağında çərxin inadı Cəmsidə, Zöhhaka nələr qurmadı? Padşaha qocalıq gəldimi, bişəkk, Pərəstiş edənlər üz döndərəcək. Əsrarı duyandır, seçər hər zaman Yaxşını yamandan, dostu düşməndən. Görüncə insanı tanıyandır bu, Hər kəsin qəlbinə çökəcək qorxu. Yıxmağa birlikdə edərlər tədbir, Deyərlər mənfəət verən deyildir. Alət olmaq üçün istəklərinə Gənc bir şah qoyarlar onun yerinə. Onunçun Keyxosrov, həm də Keyqubad Şahlığı etmədi qocalıqda yad. Şahlığı başqa bir şahı tərk etdi. Əlbürzün yolunu tutaraq getdi. Yeməkdən, içməkdən nəşə aldılar. Zəhərli qılıncı salim qaldılar". Şah gördü Kəyandan yadigar olan Yaxşını, yamanı seçir hər zaman. Yaxşını, yamanı seçir, ayıqdır, Döyüşdə sınıanmış, sözü açıqdır. İskəndər bir daha sordu o pirdən: "Düşməni döyüşdə nə şeydir yenen? Nə şeydir ordunu mətin saxlayan?

¹²⁹ İran mitolojisində şeytani bir fiğür. Azi Dahaka Ehrimen'in oğlu Ahura Mazda'nın isə düşmanıdır

Ne şeydir orduyu korkuya düşüren?" Savaşa deneyimli yaşlı namidar Dedi: "O pehlivan olur bahtiyar Ki, senin gibi padişahın ordusundadır, Seninle kendini bir ordu sanır, Yüce fərmanınla bu zayıf toprak Senin için bir sağlam kale kuracaq. İşittim bir keçmiş savaşıdan ben: Yürek qüvvətlidir can qüvvətindən. Şahım, ordu çəkmək cəsəret ister, Hiç aciz kalır mı yiğit hünərli? Orduyu meydana çəkərkən gerek Padişah ummasın ondan bir yardım. Dayanma sendendir, yardım Tanrıdan, Bunlardır orduyu hep metin tutan. Düşməni yənərkən unutma bunu: Bağlama düşmənin qaçış yolunu... Ümidin kırılma, yürekdən çalış, Mərdin qulağını bükən olmamış. Uğurlu zamanda zafer bekleyen Düşməni qorxusunu silsin gönüldən. Zaloğlu söyləmiş mert Fəramərz'e: -Gönlünü kırma, titret Elbüz'ü. Behmen'e söyləmiş həm İsfəndiyar: -Kəlbini kırımayan bir ordu kırar. Çünkü öz kəlbini kırmıştı Dara. Kəlbini qorxaklıq döktü taşlara. Korkulu yüreklə meydana girdi, Lakin qorxusunu o gizləyirdi. Kəlbini bir vermedi devlet, Oldu bu savaşa toprağa kismət". İskəndər yenidən sordu yaşlıya: "Ey illər yaşamış yaşlı pehlivan, İşittim, Zaloğlu¹³⁰ atın belində Tek hamle edərmiş savaş çölündə Kendini orduya attığı zaman Kaçardı ordular qarşı durmadan	Nə şeydir ordunu qorxuya salan?" Davada sınılanmış qoca namidar Dedi: "O pəhləvan olur bəxtiyar Ki, səntək padşahın ordusundadır, Səninlə özünü bir ordu sanır, Uca fərmanınla bu zəif torpaq Səninçin bir möhkəm qələ quracaq. Eşitdim bir keçmiş döyüşçüdən mən: Ürək qüvvətlidir can qüvvətindən. Şahım, ordu çəkmək cəsəret istər, Heç aciz qalarımı igid hünərvər? Ordunu meydana çəkərkən gərək Padişah ummasın ondan bir kömək. Mətanət sənindir, kömək tanrıdan, Bunlardır ordunu mətin saxlayan. Düşməni yənərkən unutma bunu: Bağlama düşmənin qaçmaq yolunu.. Ümidin kırılma, ürəkdən çalış, Mərdin qulağını buran olmamış. Uğurlu zamanda zəfər gözləyən Düşməni qorxusunu silsin könüldən. Zal oğlu söyləmiş mərd Fəramərzə: - Könlünü kırma, sal Əlbürzə lərzə. Bəhmənə söyləmiş həm İsfəndiyar: - Qəlbini kırımayan bir ordu qırar. Çünkü öz qəlbini kırmışdı Dara. Qəlbini qorxaqlıq tökdü daşlara. Qorxulu ürəklə meydana girdi, Lakin qorxusunu o gizlədirdi. Qəlbini bir işıq salmadı dövlət, Oldu bu döyüşdə torpağa qismət." İskəndər yenidən soruşdu ondan: "Ey illər yaşamış qoca pəhləvan, Eşitdim, Zal oğlu atın belində Tək həmlə edərmiş dava çölündə Özünü orduya vurduğu zaman Kaçardı ordular qarşı durmadan

¹³⁰ Firdevs'in Şahname eserinde kahraman. Zaloğlu Rüstəm

Sebep ne, keskin bir kılıçtan bile Korkarak bir ordu dağılır çölə?" Güzəlcə bir cavab verdi pəhlivan: "Söylərkən dilimiz döner çoğu zaman, Doğrudur, Rüstəm'in kurduğu tədbir En yığit erləri toplardı bir bir, Başçılar düşüncə kara torpağa Ordu da korkarak başlar qaçmaya. Kim ki tek başına bir ordu yener. Böyle bir tədbirle kazanır zafer. Doğrusu inanmaz buna bir insan, Böyük ordu qaçsın tek bir atlıdan". İskender yine de sordu yaşlıya: "Bu sırrı aç bana, yaşlı pəhlivan, Niçin Fəramərz'i öldürdü Behmen? Kanına boyadı o mərđi nədən? Etməsin diyə mi bu ocağa zarar, Nəsihət vermedi niçin mübitlər¹³¹?" Böyle cavab verdi deneyimli kişi: "Behmen ejderha gibi gördü bu işi. Azdırdı yolundan fəlek Behmen'i, Ejderhanın ağzı oldu vətəni. Ağaca baltayı vurdu pəhlivan. Ayrıldı tacından, altın tahtından. Ayağı batmıştı bu kadar kana. Saadət gülməzdi böyle insana." Nəsil ki, rüzgərdən bir yaprak titrər, Bu sözdən titrədi, əsti İskəndər. "Bu körpü kolayca keçilməz" dedi. Dara'nın kanından dəhşətə gəldi. Gevher haznesindən yaşlı pəhlivan İstədi duvarları açsın durmadan. Anlatsın dünyanın bu gedişindən. Cəhangirə layıq hər bir işindən. Padişahı biraz övdükten sonra, Pəhlivan arz etdi o həkümdara: "Bu dünyanın mülkü bənzər bir bağa,	Səbəb nə, kəskin bir qılıncdan belə Qorxaraq bir ordu dağılır çölə?" Gözəlcə bir cavab verdi pəhləvan: "Söylərkən dilimiz dönər çox zaman¹⁶², Doğrudur, Rüstəmin qurduğu tədbir Ən igid ərləri dənələdi bir-bir, Başçılar düşüncə qara torpağa Ordu da qorxaraq başlar qaçmağa. Kim ki təkbaşına bir ordu yənər. Belə bir tədbirlə qazanar zəfər. Doğrusu inanmaz buna bir insan, Böyük ordu qaçsın tək bir atlıdan." İskəndər yenə də soruşdu ondan: "Bu sirri aç mənə, qoca pəhləvan, Nəçin Fəramərzi öldürdü Bəhmən? Qanına boyadı o mərđi nədən? Etməsin deyə bu ocağa zərər, Nəsihət vermədi nəçin möbidlər?" Belə cavab verdi sınaqlı kişi: "Bəhmən ədəhətək gördü bu işi. Azdırdı yolundan fəlek Bəhməni, Ədəhanın ağzı oldu vətəni. Ağaca baltanı vurdu pəhləvan. Ayrıldı tacından, qızıl taxtından. Ayağı batmışdı bu qədər qana. Səadət gülməzdi belə insana". Necə ki, küləkdən bir yarpaq titrər, Bu sözdən titrədi, əsdi İskəndər. "Bu körpü asanca keçilməz" dedi. Daranın qanından dəhşətə gəldi. Gövhər xəznəsindən qoca pəhləvan İstədi bəndləri açsın durmadan. Anlatsın dünyanın bu gedişindən. Cəhangirə layıq hər bir işindən. Padişahı bir qədər öydükdən sonra, Pəhləvan ərz etdi o tacidara: "Bu dünyanın mülkü bənzər bir bağa,

¹³¹ Zerdüştlərdə din adamına verilən ad

Elini sert vurma küçük budağa. Bu yeni tarihten eskiye kadar Kim kalmıştır versin doğru bir haber? Hani Rüstəm-i Zal, Anka kuşu ilə Sam, Feridun-i Ferheng¹³², o Cemşid¹³³ və cam? Yer yedi, keçmedi çox zaman bile, Yemekten karnı, bak, doymamış hele. Göçtüler, bu sıra gelecek bize, Zincir gibi bağlıyız bir birimize. Dört tağ altında beş nöbete ne gerek? Altı kapısız olur mu bu dokuz felek? Bu dünya senindir, ol ona destek, Düşmanlar uyurken uyanık ol, uyanık! Başını korkusuz dünyadan koru, Sakın o kişiden ki, bilmiyor korku, Uzak ol bir yol ki, zarar getirir, Kirlı bir yola şüphe getirir. Dilek için kim gömlek giyse tersten, Duayla berekete çevirir yine. Seni de ters olan her eğri yoldan, Dua et, doğru yola getirsin Yezdan. Kalbini çalmasın bu mal, bu devlet, Azı bir zillettir, çoğu felaket. Akıllı birisi yol göstermiş sana, Malını benzetmiş candaki kana. Zayıflık çoğalır kan olursa az, Kan çok olan zaman tutulur boğaz. Her yerde ki, devlet, servet artmıştır, Üstünde kara bir yılan yatmıştır. Süslü göklerin tağına bak sen, Sütunları boştur maldan, devletten. Bir tağın altında yaşayıp, anla, Çift olmak gerekir mi karayılanla? Gereksiz duvarları kır kalpten, yeter, Sitemli değilsin, adalet göster. Dara'nın zulmünü gel sil zihninden, Çünkü o Dara idi, sen İskender'sin.	Əlini bərk vurma kövrək budağa. Bu təzə tarixdən köhnəyə qədər Kim qalmışdır versin doğru bir xəbər? Hanı Rüstəmi-Zal, Simürğ ilə Sam, Firiduni-Fərhang, o Cəmşid və cam? Yer yedi, keçmədi çox zaman belə, Yeməkdən qarnı, bax, doymamış hələ. Köçdülər, bu növbət yetəcək bizə, Zəncirtək bağlıyıq bir-birimizə. Dörd tağ altında beş növbət nə gərək? Şeşdərsiz olurmu bu doqquz fələk?¹⁶³ Bu dünya sənindir, ol ona dayaq, Düşmənlər yatarkən oyaq ol, oyaq! Başını qorxusuz dünyadan qoru, Çəkin o kəsdən ki, bilməyir qorxu, Uzaq ol bir yol ki, ziyan gətirir, Bulaşq bir yola güman gətirir. Diləkçin kim köynək geysə tərsinə, Duayla avanda çevirər yenə¹⁶⁴. Səni də tərs olan hər əyri yoldan, Dua et, düz yola qaytarsın yəzdan. Qəlbini çalmasın bu mal, bu dövlət, Azı bir zillətdir, çoxu fəlakət. Ağıllı kimsə yol göstərmiş sana, Malını bənzətmiş candaki qana. Zəiflik çoxalar qan olanda az, Qan çox olan zaman tutular boğaz. Hər yerdə ki, dövlət, sərvət artmışdır, Üstündə qara bir ilan yatmışdır. Bəzəkli göylərin tağına bax sən, Sütunları boşdur vardan, dövlətdən. Bir tağın altında yaşayıb, anla, Cüft olmaq gərəkmi qara ilanla? Bihudə bəndləri qır qəlbədən, yetər, Sitəmkar deyilsən, ədalət göstər. Daranın zülmünü gəl sil zəhnindən, Çünki o Daraydı, sən İskəndərsən.

¹³² Şahname'de akıllı, bilgili padişah

¹³³ İran'ın mitolojik hükümdarı

Bak, ne məhsul verdi Dara'ya cihan, Öyle yapma, sen de görürsün ondan. Ne etti ki, sana esir oldu cihan, Kaderin ondadır, ayrılma ondan!" Yaşlının sözündən şah çiçək açtı, "Uğurlu bir faldır" diye sevindi. Yaşlının sözünü saydı bir hizmet, Ona bağışladı çox böyük servet. İran başçıları hizmetdə durdu, Onun taşlarıyla terazi kurdu. Uzaktan gelenler şən dergahına. Şahane meclise ettiler sena. Bu dergahta sönse de bir çıra Yerində bir günəş doğdu ən parlaq. Gün geldi, bir gece gittiyse bizdən, Bir çiçək solduysa, güldü bu gülşən. Birisi küçücük altın kaybetti, Ararken hazine ele geçirdi. Geniş bir kalp ilə deniz görkemli Herkese göründü çox mərhəmətli. Padişahı görünce bütün insanlar, Dara'nın zulmündən ne demədilər. Sıcakta, soğukta Dara devrinde Bir hoş gün görmedi kimse ömründə. Birliyi ülkeden öyle ayırdı, "İt de sahibini tanımayıordu". İyilər kalbinde doğdu korku, kin, Kimse öz canından olmadı əmin. Zulmündən kurtulan dedi hər yerdə: "Yiğitlik Rumlarda, mertlik Yunan'da". Bu kadar ordunun içində ancaq İki liderinə şah inanarak, Zalim olanlara verdi güc, qüvvət, Nihayət, kolunu kırdı təbiət. Böyüklük verdi kim kiçikse ona, Kendi de sarıldı alçaq bir elbisəyə. Padişah sayılmaz öyle bir kimse	Bax, nə məhsul verdi Daraya cahan, Elə etmə, sən də görərsən ondan. Nə etdi ki, sənə ram oldu cahan, Taleyin ondadır, ayrılma ondan!" Qocanın sözündən şah çiçəkləndi, "Uğurlu bir faldır" deyər şənləndi. Qocanın sözünü saydı bir xidmət, Ona bağışladı çox böyük sərvət. İran başçıları xidmətdə durdu¹⁶⁵, Onun daşlarıyla tərəzi qurdu. Uzaqdan gələnlər şən dərğahına. Şahanə məclisə etdilər sənə. Bu dərğahda əgər söndü bir çıraq, Yerində bir günəş doğdu ən parlaq. Gün gəldi, bir gecə getdisə bizdən, Bir çiçək soldusa, güldü bir gülşən. Birisi arpaca qızıl itirdi, Ararkən xəzinə ələ gətirdi. Geniş bir qəlb ilə dəniz şövkətli Hamıya göründü çox mərhəmətli. Padşahı görüncə rəiyyətpərvər, Daranın zülmündən nə demədilər. İstidə, soyuqda Dara dövründə Bir ağ gün görmədi kimsə ömründə. Birliyi ölkədən elə ayırdı, "İt də yiyəsini tanımayırdı". Yaxşılar qəlbində doğdu qorxu, kin, Kimsə öz canından olmadı əmin. Zülmədən qurtaran dedi hər yanda: "Mürüvvət rumlarda, mərdlik Yunanda". Bu qədər ordunun içində ancaq İki sərkərdəyə şah inanaraq, Zalim olanlara verdi güc, qüvvət, Nəhayət, qolunu kırdı təbiət. Böyüklük verdi kim kiçikse ona, Özü də büründü alçaq bir donə. Padişah sayılmaz elə bir kimsə

Tanrının halkına eziyyət versə. Fəlakət verir hər dəğərli şahsa, Büyüklik, başkanlık verir alçağa. Alçaklık başaran şah mı sayılır? Alçaklık başkadır, şahlık başkadır. Ülkədə kalmadı bahşış, cömertlik, Şehirler bir gün de olmadı rahat. Hazine kilidinden asıldı ismet, Yaralar kalbi kin, zulüm, adavət Ülkədə terk oldu sanat, sanatkâr. Heyhat, bundan büyük fəlakət mi var? Sanatkâr bırakmış öz sanatını, Başka bir sanata yapışmış zorla. Pehlivanlık eder çölden gelenler, Çölde şehzadeler nöbet tutarlar. Ekinci el atmış ordu işinə Askerler başlamış çiftçiliğe. Herkes sanatında olmazsa azat, Dünya bu gidişle olur mu abat? Çünkü bundan önce yatmıştı Dara, Dünyanın yıldızı giyinmişti kara. Bugün en bahtiyar padişahımız var, Bu zulüm ne kadar, ne kadar yaşar? Bu sözdən heyecan aldı hükümdar, Halka böyle haber verdi haberciler: “Sanatkâr gitmese öz sanatına, İyi iş yapsa da suçludur yine. Çiftçi öküzünden yardım istesin, Tarladan, pulluktan dilek istesin. Ordu işlerine dönsün asker, Şehir işlerine gitmeli şehir. Yalnız öz işinə gitsin her kişi. Sağlam tutsun önceden bildiği işi”. Çağırdı her sanat atan kişiyi, Geri verdi onlara eski işini. Herkesin işini çıkardı yüze, Bir dünya parlattı, gelmesin göze!	Tanrının xalqına əziyyət versə. Fəlakət verir hər dəyərlı şəxsə, Böyüklik, rıyasət verir nakəsə. Alçaqlıq becərən şahmı sayılır? Alçaqlıq başqadır, şahlıq başqadır. Ölkədə qalmadı bəxşış. səxavət, Şəhərlər bir gün də olmadı rahat. Xəzinə qıflından asıldı ismət, Yaralar qəlbi kin, zülüm, ədavət Ölkədə tərək oldu sənət, sənətkar. Heyhat, bundan böyük fəlakətmı var? Sənətkar əl çəkmiş öz sənətindən, Başqa bir sənətə yapışmış cəbrən. Pəhləvanlıq edir çöldən gələnler, Çöldə şahzadələr qarovul çəker. Əkinçi əl qatmış ordu işinə Əskərlər başlamış əkin-biçinə. Hər kəs sənətində olmasa azad, Dünya bu gedişlə olurmu abad? Çünki bundan əvvəl yatmışdı Dara, Dünyanın ulduzu geymişdi qara. Bu gün ən bəxtiyar padşahımız var, Bu zülüm nə qədər, nə qədər yaşar? Bu sözdən həyəcan aldı tacıdar, Xalqa belə xəbər verdi carçıdar: "Sənətkar getməsə öz sənətinə, Yaxşı iş görsə də suçludur yenə. Əkinçi öküzdən kömək istəsən, Tarladan, kotandan dilək istəsən. Ordu işlərinə qayıtsın əskər, Şəhər işlərinə getməli şəhər. Yalnız öz işinə getsin hər kişi. Bərək tutsun əvvəldən bildiyi işi." Çağırdı hər sənət atan kişini, Tapşırdı onlara köhnə işini. Hər kəsin işini çıxardı üzə, Bir dünya parlatdı, gəlməsin gözə!

Kurtardı dünyayı harabelikten, Devrinde bu dünya oldu bir gülşen, Onun hökmü ilə döndü bu cihan, Dünyayı kurtarır ağıllı insan. İSKENDER'İN İRAN ATEŞGEDELERİNİ YOK ETMESİ Neşeden, bu coşkun şenlikdən, saki, Kalk, şərbət hazırla aşığa benzer! Efsunlu şərbəti susuza ver sen, Susuzlar döner mi meydən, şərbətdən? Şahane mecliste, ey deneyimli pir, Ateşte yakmaya üzərlik getir! Kötü gözler bakar, işlə məşguləm, Kötü gözlerden də çox korkarım. Gönlüm üzərlik gibi yanarsa əgər, Üstümə düşər mi, söyle, kötü nazar? Yol kesən korkusu haddindən ziyadə, Mutludur bilməyən bunu dünyada. Bu nasıl həyattır, hər yeri korku, Her tərəf fəlakət, hər tərəf büyü. Ayak bu basamaktan uzak qoyulsun, Bu kanlı kazana kapak qoyulsun. Eski dastanları rəvayət edən Böyle nakleder uzak keçmişdən: Diniylə atəşə çöküncə dihqan, Həm atəş söndü, həm ona inanan. İran'a emretti böyük İskender: Ateşə tapmaktan etsinlər hezer, Geri dönsünlər eski ayinə, Tapısınlar şimdi Hüsrev dinine. Mürşitlərin giysisi atəşə yakılsın, Bu atəşgedələr atəşə yansın.	Qurtardı dünyanı xərəbəlikdən, Dövründə bu dünya oldu bir gülşən, Onun hökmü ilə dövr etdi cahan, Dünyanı saxlayar ağıllı insan. İSKƏNDƏRİN İRAN ATƏŞKƏDƏLƏRİNİ DAĞITMASI Nəşədən, bu coşğun şənlikdən, saqi, Dur, şərbət hazırla aşıqsayağı! Füsunlu şərbəti susuza ver sən, Susuzlar dönərmə meydən, şərbətdən? Şahanə məclisdə, ey sınaqlı pir, Odda yandırmağa üzərlik getir! Bəd nəzərlər baxır, işlə məşğulam, Yaman gözlərdən də yaman qorxuram. Könlüm üzərliktək yanarsa əgər, Üstümə düşərmə, söylə, bəd nəzər? Yolkəsən qorxusu Həddən ziyadə, Xoşbəxtdir bilməyən bunu dünyada. Bu necə həyattır, hər yanı qorxu, Hər tərəf fəlakət, hər tərəf cadu. Ayaq bu pillədən uzaq qoyulsun, Bu qanlı qazana qapaq qoyulsun. Köhnə dastanları rəvayət edən Belə nəql eləyir uzaq keçmişdən: Diniylə atəşə çöküncə dehqan, Həm atəş söndü, həm ona inanan¹⁶⁶. İrana əmr etdi böyük İskəndər: Atəşpərəstlikdən etsinlər həzər, Üz çevirsinlər qoy köhnə ayinə, Pərəstiş etsinlər Xosrov dininə. Muğların paltarı oda qalansın, Bu atəşkədələr atəşdə yansın.
İran'da adəttir keçmişdən bəri: Ateşgedəydi âlim lər yeri. Orada saklanırdı sərvət, hazine, Geçməsin başqa bir şahsın elinə. Her sonsuz zəngin də, "sevaptır" diye, Malını koyardı atəşgedəyə. Ülkələr düşmüşkən dermansız derdə,	İranda adətdir keçmişdən bəri: Atəşkədə idi âlim lər yeri. Orda saxlanardı sərvət, xəzinə, Düşməsin başqa bir şəxsın əlinə. Hər sonsuz varlı da, "savabdır" deyə, Malını qoyardı atəşkədəyə. Ölkələr düşmüşkən dərmanlı dərde,

Bir hazine idi her atəşgede. Onları kökündən yıktı İskender. Hazine akıttı bir dəniz kadar. Her atəşgedenin geçsə yanından, Yıkarak hazine toplardı ondan. Mürşitlerde böylə bir dert də var idi, Her yılın başında bir qız alırdı Nevruz ilə Sedde¹³⁴ bayramlarında Ayınlar yenidən eski halinə dönerdi. Erkek yüzü görməmiş gəlinlər, qızlar Evindən sevinclə dışarı çıxar. Ellər al kınalı, yüzlər süslü Her yerden gəlirdi coşkun yürekli. Önündə al şarap hər yüzü lale Mürşitlərlə yüz yüzə vurur piyalə. Ateşdən, mubidin əfsunlarından, Dumandan elbise giyər yüzə asuman. İşləri keyif, işrət, şuh dilbər idi, Ülkə baştanbaşa əfsunlu idi. Sihirdən başqa bir çıra yakmaz, Efsaneden başqa bir bilgi anlamaz. Her bir kıvrım saçlı, gəlişi gözəl Ayak yere vurur, çırpır el. Elinde servi kimi güldən bir demet, Servi də benzerdi çiçək düşkününə. Her yıl qızlar bugün akar her yerden, Verirlər bu geniş işrətə meydan. Herkes ayrı ayrı meclis kurardı, Her meclis olurdu yüz fitnə yurdu. Sözündə kararla durdu İskender,	Bir xəzinə idi hər atəşkədə. Onları kökündən yıxdı İskəndər. Xəzinə axıtdı bir dəniz qədər. Hər atəşkədinin keçsə yanından, Yıxaraq xəzinə yığırdı ondan. Muğlarda belə bir azar da vardı, Hər ilin başında bir qız alardı Novruz ilə Səddə bayramlarında¹⁶⁷ Ayınlar yenidən olurdu bərpa. Ər üzü görməmiş gəlinlər, qızlar Evindən sevinclə dışarı çıxar. Əllər al xınalı, üzlər bəzəkli Hər yandan gəlirdi coşğun ürəkli. Önündə al şərab hər üzü lalə Muğlarla üz-üzə vurur piyalə. Atəşdən, möbidin əfsunlarından, Tüstüdə don geyər uca asiman. İşləri keyə, işrət, şux dilbər idi, Ölkə başdan-başa əfsunkər idi. Sehirdən başqa bir çıraq yandırılmaz, Əfsanədən başqa bir bilik qanmaz. Hər bir qıvrım saçlı, gəlişi gözəl Ayaq yerə döyər, şappıldadar əl. Əlində sərvi kimi güldən bir dəstə, Sərvi də bənzərdi çiçəkperəstə. Hər il qızlar bu gün axır hər yandan, Verirlər bu geniş işrətə meydan. Hər kəs ayrı-ayrı məclis qururdu, Hər məclis olurdu yüz fitnə yurdu. Sözündə çox möhkəm durdu İskəndər,

Dünyadan silindi böylə fitnələr. Yalnız padişahdan taht alır görkəm, Çox olsa bozular sağlam bir devlet. Yüz şah olmaqtansa hoştur bir kişi, Yağmur çox yağarsa ziyan verir. Akıllı İskender vermişdi fərman: Mürşitlərin ayini kalsın ortadan. Namuslu, kapalı hər gəlin, hər qız	Dünyadan silindi belə fitnələr. Bircə padişahdan taxt alır şövkət, Çox olsa pozulur möhkəm bir dövlət. Yüz şah olmaqdan da xoşdur bir nəfər, Yağış çox yağarsa ziyanlıq verər. Ağıllı İskəndər vermişdi fərman: Muğların ayini qalxsın ortadan. İsmətli, örtülü hər gəlin, hər qız

¹³⁴ Nevruz'a elli gün kala İranlıların bayram etdiyi gündür

Yüzünü eşinə göstərsin yalnız. Fitneyi, hileyi kovdu her yerden, Mürşitləri uzaklaşdı meyhanələrdən. Dünyadan sildi hər bulanıq dini, Korudu en doğru dini- ayini. İran'da emriylə söndü her yerde Həm eski zərdüştlik, həm atəşgedə. Zengin mecuslar "adəttir" diye, Hazine vermedi atəşgedəyə. Yüzü nur çiçəgi, her nazlı güzel Ateş gülşənindən artık çəkdi el. Ateş ayinini kaldırıncə şah, Her atəşə tapandan göğə çıktı ah. İskender emretti:- Bu ölkə-toprak Tanrıya tapınacaq ancak. Sığinsın herkes yüce tanrıya, Çevirsin arxa bu günəşə, aya. Öyle ki, İran'ı avcunda gördü, O geniş meydana atını sürdü. Zaferlə kol-boyun oldu hökümədar, Ne güzel söylemiş ince sanatkâr: Sen yeni bir kanun hökmüncə benden Başka şəkildə duymak arzu etsən, Kulağından çıxar eski pamuğu, Aç yeni kumaşla dolu sandığı. Akıllı kimsələrdən bilsən ne kadar Bu yolda işittim dəyərli sözlər. Elime hər çeşit tarix topladım, Gözümədən hər fi de bən buraxmadım.	Üzünü ərinə göstərsin yalnız. Fitnəni, hiyləni qovdu hər yerdən, Muğları dağıtdı meyhanələrdən. Dünyadan sildi hər bulanıq dini, Saxladı ən doğru dini-ayini. İranda əmriylə söndü hər yerdə Həm köhnə zərdüştlik, həm atəşkədə. Dövlətli mecuslar "adətdir" deyə, Xəzinə vermədi atəşkədəyə. Üzü nur çiçəyi, hər nazlı gözəl Atəş gülşənindən artıq çəkdi əl. Atəş ayinini qaldırıncə şah, Hər atəşpərəstdən göyə çıxdı ah. İskəndər əmr etdi: - Bu ölkə - torpaq Tanrıya pərəstiş eyləsin ancaq. Sığinsın hamısı ulu tanrıya, Çevirsin arxa bu günəşə, aya. Elə ki, İranı ovçunda gördü, O geniş meydana atını sürdü. Zəfərlə qol-boyun oldu tacidar, Nə gözəl söyləmiş incə sənətkar: Sən yeni bir qanun hökmüncə məndən Başqa rəmz eşitmək arızu etsən, Qulağından çıxar köhnə pambığı, Aç yeni qumaşla dolu sandığı. Ağıllı kəslərdən bilsən nə qədər Bu yolda eşitdim dəyərli sözlər. Əlimə hər çeşid tarix topladım, Gözümədən hər fi də mən buraxmadım.

Her yırtık yapraktan toz sile sile, O dağınık haznəni topladım böyle. Bu gizli əsrarlı kimyalardan Yaratdım ən incə, gözəl bir xəznə. O Farsça söyləyən bilikli ihtiyar Böyle nakləder tarix boyunca:- Dara'nın tahtını alınca ələ Musul'dan hərəkət etdi öz ordusuyla. Zühre gibi Babil'den parladı öncə, Büyülü kişiləri təmizləyincə, Emretti mübitlər yakan atəşi	Hər yırtıq vərəqdən toz silə-silə, O dağınıq xəznəni topladım belə. Bu gizli əsrarlı kimiyalərdən Yaratdım ən incə, gözəl bir məxzənə. O farsca söyləyən bilikli qoca Belə nəql eləyir tarix boyunca: - Daranın taxtını alınca ələ Musildən tərpendi öz ordusuyla. Zöhrətək Babilədən parladı öncə, Haruti kəsləri təmizləyincə¹⁶⁸, Əmr etdi möbidlər yandıran odu

Durmadan hünərle söndürsün ordu. Zəndin əfsunları atılsın suya, Alınsın yahut bir dəftərxanəyə. İbrahim dinini doğru yol bildi, Ateş dumanını dillərdən sildi. Akıllər öneri gördülər ona: Oradan hərəkət etsin Azərbaycan'a. Gəlirən hər yerdəki, atəş gördü, Zəndi məhv etdi, atəşi söndürdü. O yerdə ki, alov çıxardı taştan, Məcuslar deyirdi "kəndən yanan". Yüzlərcə xidmətçi takmış zər, zivər. İttat etməyə bağlamış kəmərlər. Əmr etdi, o köhnə atəşlər sönsün, Bir anda kömürə və külə dönsün. Hirbüdün¹³⁵ atəşinə soyuq su tökdü, Çox hirbüd belini iki büküm büktdü. Oyle ki, o yerdə atəşlər söndü, İsfahan'a tərəf İskəndər döndü. O gözəl, ruh verən bərəkətli şəhərdə, Yüregi sevinclər açan o yerdə İskəndər oldu bir çiçəkli gülşən, Düşdü kam peşinə yüregi çox şən. Orda bir saray var incə naxışlı, Bahar bağçasından nazlı baxışlı, Məcuslar töreniylə Zərdüşt ayini	Durmadan hünərlə söndürsün ordu. Zəndin əfsunları atılsın suya, Alınsın yaxud bir dəftərxanəyə. İbrahim dinini doğru yol bildi, Ateş tütüsünü dillərdən sildi. Aqıllər məsləhət gördülər ona: Oradan tərəpsin Azərbaycana. Gəlirən hər yerdə ki, atəş gördü, Zəndi məhv etdi, odu söndürdü. O yerdə ki, alov çıxırdı daşdan, Məcuslar deyirdi "Özündən yanan." Yüzlərlə xidmətçi taxmış zər, zivər. Pərəstis etməyə bağlamış kəmərlər. Əmr etdi, o köhnə atəşlər sönsün, Bir anda kömürə və külə dönsün. Hirbüdün oduna soyuq su tökdü, Çox hirbüd belini ikiqat büktdü 169. Elə ki, o yerdə atəşlər söndü, İsfahana tərəf İskəndər döndü. O gözəl, ruh verən abad şəhərdə, Ürəyi sevinclər saçan o yerdə İskəndər oldu bir çiçəkli gülşən, Düşdü kam ardına ürəyi çox şən. Orda bir saray var incə naxışlı, Bahar bağçasından nazlı baxışlı, Məcuslar rəsmiylə Zərdüşt ayini

Oraya toplamıştı birçok gelini. Her göze bir afət, her kalbe düşman, İnsan hayran olur onu görürken. O büynün adı Azer Hümayun, Sam soyundan idi nesebi onun. Bir əfsun edincə o gözəl afət Yürekten sabır alır, bədənəndən takat. Harut gibi Zühre'nin canını alır, Yüzlərcə Harut'un kalbini avlar. İskəndər əmr etdi geciktirməmək, Bu ev də kökündən yok olsun gerek. Büyücü kız hızlıca kalktı yerindən, Kurdu bir ejderha öz peykerindən.	Ora toplamışdı bir çox gəlini. Hər gözə bir afət, hər qəlbə düşmən, İnsan heyran qalır onu görərəkən. O cadunun adı Azər Humayun, Sam nəslindən idi nəsebi onun. Bir əfsun edincə o gözəl afət Ürəkdən səbr alır, bədənəndən taqət. Haruttək Zöhrənin canını alır, Yüzlərcə Harutun qəlbini ovlar. İskəndər əmr etdi təxir etməmək, Bu ev də kökündən dağılsın gərək. Cadu qız sür ətlə qalxdı yerindən, Qurdu bir əjdaha öz peykərindən.

¹³⁵ Ateşgedə xidmətçisi

Ateşli ejderhayı yakından gören Korudu kendini yanan ateşten. Korkudan düşüp kalkan kimseler Koşarak, padişaha verdilər haber: “Ateşte korkunç bir ejderha vardır, Fişek gibi ağzından atəş savurur. Her yigīt geçerse onun yanından, Öldürür ya yutar, hiç vermez aman”. Bu gizli sırdan şah fikre daldı, Vezirdən böyle bir öneri aldı: - Bu gizli esrarı Belinas bilir, Tılsımı biliyor, eder bir tedbir. Belinas’ı buldu sordu İskender: “Bu büyü ne ile aslına döner?” Dedi: “Ejderhayı, büyük hükümdar, Yalnız bir efsuncu eder aşikar. Bu sırrı açmaya olsa emrin Başını kemende alırım onun”. Dedi: “Hilecidir bu kalbi kara. Mümkünse, durma, et bu işe çare”. Belinas gitti tez atəşgedeye, Gördü bir ejderha yüksəlmiş göğə. Ejderha görünce gelir Belinas, Bildi ki, şişeyi kıracaq elmas.	Odlu əbdahanı yaxından görən Qorudu özünü yanan atəşdən. Qorxudan yıxılıb duran kimsələr Çaparaq, padşaha verdilər xəbər: "Atəşdə qorxunc bir əbdaha vardır, Fişəngtək ağzından atəş savırır. Hər igid keçirsə onun yanından, Öldürür ya udur, verməyir aman." Bu gizlin sirridən şah fikrə daldı, Vəzirdən belə bir məsləhət aldı: - Bu gizli əsrarı Bəlinas bilir, Tilsimə tanışdır, tökər bir tədbir. Bəlinası tapdı, sordu İskəndər: "Bu cadu nə ilə əslinə dönər?" Dedi: "Əbdahanı, böyük tacidar, Yalnız bir əfsunçu edər aşikar. Bu sirri açmağa olsa buyruğun Başını kəməndə salaram onun". Dedi: "Hiyləgərdir bu qəlbi qara. Mümkünsə, durma, et bu işə çara." Bəlinas getdi tez atəşkədəyə, Gördü bir əbdaha baş çəkmiş göyə. Əbdaha görüncə gəlir Bəlinas, Bildi ki, şişəni qıracaq almas¹⁷⁰.

Bin oyun etti o büyücü cadı, Yüz insan kandıran hileler kurdu. Onların tesiri olmadı, yine Çaresiz döndü öz eski sihrine. Büyünün efsunu etmezse eser, Efsuncu yine öz sihrine döner. Belinas hünerle gösterdi o gün, Büyünün sihrini bağladı bütün. İnsana kaderi güldüğü zaman Büyücü de kurtulamaz ondan. Attı ejderhanın üstüne “esdab¹³⁶” Su önünde atəş dayanabilir mi? Bağladı kolunu bir hile ile Boşa çıktı kızın kurduğu hile. Kız gördü Belinas hünerler saçtı,	Min oyun çıxardı o sahir cadu, Yüz insan aldadan Hiylələr qurdu. Onların təsiri olmadı, yenə Çarəsiz qayıtdı köhnə sehrinə. Cadunun əfsunu etməsə əsər, Əfsunçu yenə öz sehrinə dönər. Bəlinas hünərlər göstərdi o gün, Cadunun sehrini bağladı bütün. İnsana taleyi güldüyü zaman Cadugər də yaxa qurtarmaz ondan. Atdı əbdahanın üstünə "əsdab" Su önündə atəş gətirərmə tab? Bağladı qolunu bir hiylə ilə, Başa çıxdı kızın kurduğu hiylə. Qız gördü Bəlinas hünərlər saçdı,

¹³⁶ Sedef gülü bitkisidir. Mitolojiyə görə bu bitkiden qarışım yapılarak büyü yok edilebilir

Büyü hilesinden düğümü açtı. Toprağa düşərək kopardı figan. Padişahın adilliyindən diledi aman. Belinas görünce o ay yüzünü, Bir sevda hülyası tuttu gözünü. Güzel büyücüye o verdi aman, Kurtardı onu efsunculardan. Emretti, derhal atəş yaktılar, Ateşgede yandı-oldu tarumar. O peri yüzlüyü götürdü şaha, Dedi: "Bak, bu aydır kara ejderha. Akıllı kadınlar bilgiler kurmuş, Çarkın kulağını efsunla bükmüş. Kuyuyu çıxarır yerin dibindən, Ayı yere atar öz feleğindən. Zuhal'in yüzündən siyahı atar, Her siyah telindən çeker bir duvar. Sevimli güzeldir, yok ona bedel, Peri de doğurmamış böyle bir güzel. Kokuyla saçının ucunu kıvrırmış, Güneşin boynunu kemende vurmuş. Senin kaderinle kestim yolunu,	Cadu hiyləsindən düyümü açdı. Torpağa düşərək qopardı fəğan. Padşahın ədlindən dilədi aman. Bəlinas görüncə o ay üzünü, Bir sevda xülyası tutdu gözünü. Gözəl cadugərə o verdi aman, Xilas etdi onu ovsunçulardan. Əmr elədi, dərhal od yandırdılar, Atəşkədə yandı - oldu tarü mar. O pəri üzlünü götürdü şaha, Dedi: "Bax, bu aydır qara əjdaha. Ağıllı qadınlar biliklər qurmuş, Çarxın qulağını əfsunla burmuş. Quyunu çıxarır yerin təkindən, Ayı yerə salar öz fələyindən. Zühəlin üzündən qaranı atar, Hər qara telindən çəkər bir hasar. Sevimli gözəldir, yox ona bədəl, Pəri də doğmamış belə bir gözəl. Müşk ilə saçının ucunu burmuş, Günəşin boynunu kəməndə vurmuş. Sənin taleyinlə kəsdim yolunu,

Ayırdım şöhrətdən, hürmətdən onu. Kız kaldı çaresiz, diledi aman, Beni, padişahım, ayırma bundan. Şaha hoş gəlirsə bu güvercinim, Olsun hem hanımım, hem bacım benim." Sevimli yüzünü gördü İskender, Bezekli bir aydır, o peri dilber. Söylədi: "Bu senin hakkındır, yalnız Senin kadehindən mey içsin bu kız. Sevsen de rənginə hiç kanma elbet, Onun hilesindən eyleme gəflət. Kehribar olsa da akrep kuyruğu, Yine de akreptir, zehirlidir bu". Belinas təşəkkür edərək ona, Yüzünü sürərək yolun tozuna, "Kadınımdır" diye, evinə aldı. O güzel çoğunun kalbini çaldı. O kızdən çox büyü öyrənmişdi bu,	Ayırdım şöhrətdən, hörmətdən onu. Qız qaldı çarəsiz, dilədi aman, Məni, padişahım, ayırma bundan. Şaha xoş gəlirsə bu göyərçinim, Olsun həm xanımım, həm bacım mənim." Sevimli üzünü gördü İskəndər, Bəzekli bir aydır, o pəri dilbər. Söylədi: "Bu sənin haqqındır, yalnız Sənin qədəhindən mey içsin bu qız. Sevsən də rənginə aldanma əlbət, Onun hiyləsindən eləmə qəflət. Kəhrəba olsa da əqrəb quyuğu, Yənə də əqrəbdir, zəhərlidir bu." Bəlinas təşəkkür edərək ona, Üzünü sürtərək yolun tozuna, "Qadınımdır" deyə, evinə aldı. O gözəl çoxunun qəlbini çaldı. O kızdən çox cadu öyrənmişdi bu,

Onun için değildi" Belinas- cadı". Efsuncu, münəccim, kim olursan ol, Ölüme bağlayabilir misin yol? İSKENDER'İN İSFAHAN'DA DARA'NIN KIZI RÖVŞENEK'İ ALMASI O cənnət suyundan, ey saki, tez kalk, Ateşlə yoğrulmuş kadehi doldur! Elimi çıxarma o sudan, atəşten, O su və atəşlə benim ıslanan. Boranlı kışlarda odur bahtiyar. Karşıda mangalı, kuşu, meyi var, Öyle bir nar meme geçire ele, Bahçede narlara düşürsün velvəle. Bahara varınca nar fidanından Nar suyu arar, nar alır ondan.	Onunçun deyildi "Bəlinas-cadu". Əfsunçu, münəccim, kim olursan ol, Ölümə bağlaya bilərsənmi yol? İSKƏNDƏRİN İSFAHANDA DARANIN QIZI RÖVŞƏNƏYİ ALMASI O cənnət suyundan, ey saqi, tez dur, Atəşlə yoğrulmuş qədəhi doldur! Əlimi çıxarma o sudan, oddan, O su və atəşlə mənəm islanan. Boranlı kışlarda odur bəxtiyar. Qarşıda manqalı, quşu, meyi var, Elə bir nar məmə keçirə ələ, Bağçada narlara salır vəlvələ. Bahara çatınca nar fidanından Nar suyu axtarar, nar alar ondan.
Bir zaman derinden nazar kılınca, Görür her budakta güler yüz gonca. Cennetten bir köşe kesilmiş cihan, Neşeler, sevinçler saçmakta her yer. Elinde güzəlin saçları yine Sallana sallana çıkar çimene. Şeker çeşmesini çiçekle süsler, Dünyada bir zaman sevinçle gezer. Şahlar defterini yazan ustalar Tarih beşiyini böyle sallar: İsfahan şehrinde kalıcı oldu şah, Başından göklere yüceldi külah. İki gün neşeye daldı İskender, Dara hareminden alınca haber. Padişah ayiniyle hediyeler saçtı, Tam yedi hazine ağzını açtı. Rum, Mısır ve Çin'in kumaşlarından Değerli ziynetler topladı hükümrən. Şahlara yakışan değerli giysi Vücudu tazeler, yüreği okşar. Zer ile işlenmiş kumaşlar, kürkler Giyene sıcaklık, muhabbet verir. Çok gerdanlıklar- halis gevherden, Bundan başka sayısız zerden, ziverden,	Bir zaman dərindən nəzər salınca, Görər hər budaqda gülür yüz qonça. Cənnətdən bir guşə kəsilmiş cahan, Nəşələr, sevinclər saçmada hər yan. Əlində gözəlin saçları yenə Sallana-sallana çıxar çəməne. Şəkər çeşməsinə çiçəklə bəzər, Dünyada bir zaman şadlıqla gəzər. Şahlar dəftərini yazan ustalar Tarix beşiyini belə yırğalar: İsfahan şəhərində sakin oldu şah, Başından göylərə ucaldı küləh. İki gün nəşəyə daldı İskəndər, Dara mişkəşindən tutunca xəbər¹⁷¹. Kəyan ayiniylə xələtlər saçdı, Düz yeddi xəzinə ağzını açdı. Rumun, Misrin, Çinin qumaşlarından Dəyərli zinətlər yığdı hökmürən. Şahlara yaraşan dəyərli paltar Vücudu təzələr, ürəyi oxşar. Zər ilə işlənmiş qumaşlar, xəzlər Geyənə istilik, məhəbbət verir. Çox boyun bağları - xalis gövhərdən, Bundan başqa hədsiz zərdən, zivərdən,

Mührü açılmamış müşk ilə amber, En ince deriden nefis giysiler,- Şahın haremına göndərdi dərhal, Matəm giysiləri dönüb oldu al. Firuzəyi mərcan rengine aldı Matəm lacivərdi altın rəng aldı. Vurdu kara taşa altından ziver, Mihənkə altını denəmək istər. Dara hərəmləri matəmi attı. Menəkşə yerinə al gül yarattı. O bağa nəşəli yaraşık verdi, Sevimli çəhrəyə bir işıq verdi.	Möhrü açılmamış müşk ilə ənbər, Ən incə dəridən nəfis geyimlər, - Şahın mişküsünə göndərdi dərhal, Matəm paltarları dönüb oldu al. Firuzəni mərcani rənginə saldı, Matəm lacivərdi qızıl rəng aldı. Vurdu qara daşa qızıldan zivər, Məhəkdə qızılı sınamaq istər. Dara şəbistanı matəmi atdı. Bənövşə yerinə al gül yaratdı. O bağa nəşəli yaraşık verdi, Sevimli çöhrəyə bir işıq verdi.

Üç, dörd gün sabırla oldu çox arkadaş, O bahar gəncəsi açılsın biraz. Gəlinlər süsə alışsın dursun. Başına ən incə süsler vursun. Sevgiyi yürekten alsın beyinə. Yüzünü çevirsən işıq- çıraya. Bildi ki, matəmdən kalmamışdır iz, Zaferi yastan eyledi təmiz. Akıllı vəzirə dedi: "Durma, git, Addımı, dilini, çalış, geniş et! Həməyə gədərək bəndən ver xəbər, Gəlmiş bir iş üçün buraya İskəndər. O Dara soylu ay yüzlüyü bən Görməklə sevineyim, kalbim olsun şəh. Şuh hərəm odasına çəkərim duvar. Əmrilə yüksələr cariyələr, qızlar. Altından şahənə bir taht revan, Bəzeyi firuzə, inci və mərcan, Götür o nəzənin müşkin dilbəre Gök nazlı olup insin yerlərə. Yel qanadlı atlar, altın işləməli eyer Götür, bənsin onu kalbən sevinlər". Bilgili vəzirə şah verdi tədbir, O əmri yerinə gətirdi vəzir. Dara'nın xüsusi evinə gitti, Evde olanlarla iyi keçindi. Dara sarayına gittiği zaman Sanki bulək akıyor cənnət bağından. Huriylə dopdolu bir cənnət gördü.	Üç, dörd gün səbr ilə oldu çox dəmsəz, O bahar qönçəsi açılsın bir az. Gəlinlər bəzəyə alışıb dursun. Başına ən incə bəzəklər vursun. Sevgini ürəkdən alsın dimağa. Üzünü çevirsən işıq - çırağa. Bildi ki, matəmdən qalmamışdır iz, Yəngini matəmdən elədi təmiz. Ağıllı vəzirə dedi: "Durma, get, Addımı, dilini, bacar, geniş et! Mişkuya gədərək məndən ver xəbər, Gəlmiş bir iş üçün bura İskəndər. O Dara nəşəbli, ayüzlünü mən Görməklə şadlanım, qəlbim olsun şəh. Şux şəbistanına çəkərim hasar. Əmrilə uclar kənizlər, qızlar. Qızıldan şahənə bir təkxi-rəvan, Bəzeyi firuzə, inci və mərcan, Götür o nəzənin müşkin dilbəre. Göy xuraman olub ensin yerlərə. Yel qanadlı atlar, zərnişan yəhər Apar, minsin onu qəlbən sevinlər". Bilici vəzirə şah verdi tədbir, O əmri yerinə yetirdi vəzir. Daranın xüsusi evinə getdi, Evde olanlarla xoş rəftar etdi. Dara sarayına gətirdiyi zaman Sanki bulək axır cənnət bağından. Huriylə dopdolu bir cənnət gördü,

Kandı, kandıran yüz afət gördü. Elma yüzlü kızlar oynar, güler. Sanki elma ilə oynar bir kişi. Padişahdan önce bir selam söylədi. Yaşmaklanan kadınlara haber söylədi: "Şahane hareme şahdan nur aksın. Ortadan ikilik büsbütün kalsın. Bir hata işlədi azgın zamane,	Aldandı, aldadan yüz afət gördü. Alma üzlü qızla oynayar, gülər. Sanki alma ilə oynar bir nəfər. Padşahdan öncə bir salam söylədi. Yaşınan kəslərə pəyam söylədi: "Şahanə müşkuya şahdan nur axsın. Ortadan ikilik büsbütün qalxsın. Bir xəta işlədi azgın zamana,

Uzattı elini bu hanümana. Ortada büyük bir kayıp var, belli, Bu işte olmamış padişahın eli. Nihayət, bende bir böyle arzu var Ki, ümitsiz ondan olsun ümitli. Bu evde mutluluk kuracaktır şah, Öz büyüklüğünde duracaktır şah. Dara' nın fermanı öz zekasıyla, Gelmiştir akrabalık temennasıyla. Görkemli padişahın isteği budur: İsmet perdesinde parlayan o nur Olsun şehriyarın ışık Ülker'i, Tacının Rövsənək olsun gevheri. Gözleri nurlansın bu ışık yüzden, Köşkünü bu gülden etsin bir gülşen. Bu işe Dara ile bağlamış sözleşme, Ay için göndermiş bir taht revan. Yalnız bu maksatla yüce hükümdar At sürmüş, bu yerde tutmuştur karar. Bir kilit vurmuş her söyleyen dile, Şah kendi gelmiştir bu düşünceyle. Bindirin tahta o peri peykəri, İşi tez bitirin, durmayın geri!" Elçiye tercüman böyle söylədi: "Şahın gölgesinde yaşa əbədi! Bu eve yüce şah nəslindən yarar, Yel ilə geleni yel də savurur. Altından yazılsın gerek bu sözlər: "Çarvadar¹³⁷ ekeni deveci biçər". Tahtının köşesi bir taçtır bize,	Uzatdı əlini bu xanimana. Ortada böyük bir itki var, bəlli, Bu işdə olmamış padşahın əli. Nəhayət, məndə bir belə arzu var Ki, ümitsiz ondan olsun ümidvar. Bu evdə xoşbəxtlik quracaqdır şah, Öz böyüklüyündə duracaqdır şah. Daranın fərmanı öz zəkasilə, Gəlibdir qohumluq təmənnasilə. Şövkətli padşahın istəyi budur: İsmət pərdəsində parlayan o nur Olsun şəhriyarın işıq ölkəri, Tacının Rövsənək olsun gövhəri. Gözləri nurlansın bu işıq üzdən, Köşkünü bu güldən etsin bir gülşən. Bu işə Darayla bağlamış peyman, Ay üçün göndərmiş bir təxti-rəvan. Yalnız bu məqsədlə uca tacıdar At çapmış, bu yerdə tutmuşdur qərar. Bir qıfıl vurmuş hər söyləyən dilə, Şah özü gəlmişdir bu məqsəd ilə. Mindirin taxta o pəri peykəri, İşi tez bitirin, durmayın geri!" Elçiyə tərcüman belə söylədi: "Şahın kölgəsində yaşa əbədi! Bu evə uca şah nəslindən yarar, Yel ilə gələni yel də sovurar. Qızıldan yazılsın gərək bu sözlər: "Çarvadar əkəni dəvəçi biçər."¹⁷² Taxtının guşəsi bir tacdır bizə,

¹³⁷ Hayvanıyla yük taşıyan adam

Tahtının ayağı miraçtır bize. Cariye gibi alsa da, alsın, biz neyiz, Kadın edəcəkse, etsin, köleyiz. Emrindən boynunu qaçıran kimdir? Her emri bir altın anahtar gibidir. Bu işi edersə yüce hükümdar, Rövşenek başını göğə yükseltir.	Taxtının ayağı meracdır bizə. Kəniztək alsa da, alsın, biz nəyik, Qadın edəcəksə, etsin, bəndəyik. Əmrindən boynunu qaçıran kimdir? Hər əmri bir qızıl açar kimidir. Bu işi edərsə uca tacidar, Rövşənek başını göyə ucaldar.

Padişaha varmaya kalbimizdir şən, Dünyaya gəlmişiz şahlar neslindən. Her zaman istese büyük şehriyar, Birleşmək isteği tutunca karar, Ayini yerine getirip daha, Sevinçle geliriz yüce dergaha.” Saraya döndü bu haberle vezir, Kararı padişaha anlattı bir bir. Şahın sevincinden parladı yüz, İnsanı avlarmış insanın sözü. Her cevap kulakta koparsa keder, Dinleyen yürekte keder doğurur. Kaderi ona yar olan zamanda, Bakışlar vuslata dolan zamanda Atalar ayiniyle yüce hükümdar Eyledi kendine Rövşenek’i yar. Hakan ayinine de uydu, Yürekten çok hürmet, muhabbet etti, Şenlensin diye bu ömrünün bağı Nikaha yazıldı İran toprağı. Emretti: Kol sıvasın iş bilenler. Süslensin, püslensin her cadde, pazar. Rum ile Harezm’in ipekleriyle, Ülkeler süslensin bezekleriyle. Padişahın isteği gibi İsfahan İpekle, gevherle süslendi elvan. Kapılar, bacalar, damlar, sokaklar Güzel halılardan aldılar ziver. Bayraklar dikildi yüce göklere, Bu dünya aldı bir başka manzara. Her sokak başında çadır kuruldu, İşlerin gidişi başka türlü oldu.	Padşaha varmağa qəlbimizdir şən, Dünyaya gəlmişik şahlar nəslindən. Hər zaman istəsə böyük şəhriyar, Birləşmək istəyi tutunca qərar, Ayini yerinə yetirib daha, Şadlıqla gələrik uca dərgaha.” Saraya döndü bu xəbərlə vəzir, Qərarı padşaha anlattı bir-bir. Şahın sevincindən parladı üzü, İnsanı ovlanmış insanın sözü. Hər cavab qulaqda qoparsa qubar, Dinləyən ürəkdə kədər doğurur. Taleyi ona yar olan zamanda, Baxışlar vüsala dolan zamanda Atalar rəsmiylə uca tacidar Eylədi özünə Rövşənəyi yar. Kəyan rəsminə də riayət etdi, Ürəkdən çox hörmət, məhəbbət etdi, Şənlənsin deyə bu ömrünün bağı Kəbinə yazıldı İran torpağı. Əmr etdi: çirmənsin iş bacaranlar. Bəzənsin, düzənsin hər küçə, bazar Rum ilə Xarəzmin ipəkləriylə, Ölkələr bəzənsin bəzəkləriylə. Padşahın istəyi kimi İsfahan İpəklə, gövhərlə bəzəndi əlvan. Qapılar, bacalar, damlar, küçələr Gözəl xalçalardan aldılar zivər. Bayraqlar dikəldi uca göylərə, Bu dünya aldı bir başqa mənzərə. Hər küçə başında çadır quruldu, İşlərin gedişi başqa təvri oldu.

Har çarşı başında dansçılar oynar, Oturmuş hanende, çalgı çalanlar. Çalgıdan hararet yüksek gelince, Düşmanı odun gibi atardı ateşe. Zinderud nehrinden Hozan'a kadar Çalgının sesinden canlandı yerlər	Hər çarsu başında mütrüblər oynar, Oturmuş xanəndə, çalgı çalanlar. Çalgıdan hərarət gəlincə uca, Düşməni ud kimi salırdı oda. Zindərud nəhrindən Xuzanə qədər Çalgının səsindən canlandı yerlər

Şarab bir çay gibi akıp giderdi, İçkili dudağı onu dişlerdi. İsfahan gülleri koku saçardı, Terazın müşkü de ağız açardı. Düğünə al çiçekler saçardı şafak, Şekerden ay, güneş doldurmuş tabak. Sanki bir saraydır yapmış şekerden, Bir kümbet yükseltmiş al çiçeklerden. Debdebe, görkemden coşmuştu her yer, Etrafa can verir çalan, okuyan. Karartı ince bir kumaş giyince Müşk ile ay ile süslendi gece. Gökte ay parlak bir sedefe benzer, Kerh attarı¹³⁸ ona saçardı amber. O müşgin saçlı ay şaha armağan Şeker, badem yaptı gözden, dudaktan. Onları gönderdi şah haremine. Layıktır müşk ile ay haremine. Al güneş o sabah şafak sökerken Çıktı bir gelin gibi ince ipekten. Çırpındı şah kalbi gelin aşkıyla, Sanki Rus zilidir etmiş velvele. Çalgıdan, şaraptan kurdu bir işret, Utandı, giptadan ter döktü cennet. Dostlarla içerken artar sevinci, Şaraptan dönüyordu başı, kadehi. O kadar hazine bahsetti o gün, Yer onu çekmekten olurdu yorgun. Gece al güneşten düğümü deldi, Şafağın eline bir akik geldi. Onu da yuttu buse hak firuze, Buse haklara bak, ilişti söze. Vuslata yetişmek için İskender	Şərab bir çay kimi axıb gedirdi, Mamişan dodağı onu dişlərdi. İsfahan gülləri ətir saçırdı, Tərazın müşki də ağız açırdı. Toya al çiçəklər səpirdi şəfəq, Şəkərdən ay, günəş doldurmuş təbəq. Sanki bir saraydır tikmiş şəkərdən, Bir günbəd ucaltmış al çiçəklərdən. Dəbdəbə, şövkətdən coşmuşdu hər yan, Ətrafa can verir çalan, oxuyan. Qaraltı incə bir qumaş geyincə Müşk ilə, ay ilə bəzəndi gecə. Göydə ay parlaq bir sədəfə bənzər, Kərx əttarı ona səpərdi ənbər. O müşkin saçlı ay şaha ərmağan Qənd, badam düzəltdi gözdən, dodaqdan. Onları göndərdi şah mişkusuna, Layiqdir müşk ilə mah mişkusuna. Al günəş o səhər şəfəq sökərkən Çıxdı bir gəlintək incə ipəkdən. Çırpındı şah qəlbi gəlin eşqiylə, Sanki rus zəngidir salmış vəlvələ. Çalgıdan, şərabdan qurdu bir işrət, Utandı, qibtədən tər tökdü cənnət. Dostlarla içərkən artır fərəhi, Şərabdan dönürdü başı, qədəhi. O qədər xəzinə bəxş etdi o gün, Yer onu çəkməkdən olurdu düşgün. Gecə al günəşdən düyümü deldi, Şəfəqin əlinə bir əqiq gəldi. Onu da uddu Busəhaq firuzə, Busəhaqlara bax, ilişdi sözə¹⁷³. Vüsala yetişmək üçün İskəndər

¹³⁸ Güzel koku ticareti yapan kişi

O hoş kokulu hareme göndərdi xəbər, Rövşənək olsun bir ışıqlı çıra, Gəlsin, kademindən ziynet alsın bağ. Dedi Rövşənək'e sevimli ana: "Gidiyorsun İskender şahın yanına.	O müşkin mişkuya göndərdi xəbər, Rövşənək olsun bir ışıqlı çıraq, Gəlsin, qədəmindən zinət alsın bağ. Dedi Rövşənəyə sevimli ana: "Gedirsən İskəndər şahın yanına.

Kıymətli, yakutsun İskender için, Bir inci gevherle birləşsin bugün. Bu devlet sözleşməsinə bir arxa verelim, Yine de ülkədə padişahlıq sürəlim. Emrindən yaramaz boyun qaçırmak, Sana da Rum şahı layıktır ancak. Saçından xidmətə bağlarsın kemer, Kaderi sana da saadət verir. Ondan başqa herkes adını söyler. Saçın gibi başları kemere kadar. Kulağında altın halka taşısan, Kapı halkasıdır onsuz bu halkın. İyi keçin ki, odur bugündə Dara, Dara gibi bizimlə edər arkadaşlıq." Ananı dinlərkən o sevimli kız Hayattan ter döktü, baş eğdi yalnız. Saraya gitmək azmiylə kalktı, Ay gibi altından tahta oturdu. Aldılar padişaha məxsus gerdeğə, Her tərəf sarıldı ipek perdeyə. İskender cömert elini açtı, Məclisin gözünə bir həyrət saçtı. Şahdan hədiyyə aldı xidmətçi, daye, Altından gevherdən verdi hədiyyə. Yabancı kimsələrdən boşaldı saray, Bir yere toplandı günəş ilə ay. Sevecən annəsi öne gəldi, Dənizə emanət etti incə gəvheri: "O yüce padişahlar nəslindən nişan Yalnız bu böyümüş sərvədir qalan. Ben ona demirəm kıymətli gəvher, Ya da ki, ərinə adlı-sanlı ər. Babası qalmışdır, dərdə salınmış, Yetimdir, əlindən mülkü alınmış. Emanət etdim sana bir çiçək,	Qiymətli yaqutsan İskəndər üçün, Bir inci gövhərlə birləşsin bu gün. Bu dövlət əqdinə bir arxa verək, Yenə də ölkədə padşahlıq sürək. Əmrindən yaramaz boyun qaçıрмаq, Sənə bu Rum şahı layıqdır ancaq. Saçından xidmətə bağlarsan kəmə, r, Taleyi sənə də səadət verər. Ondan başqa hər kəs adını çəkər. Saçıntək başları kəməyə dəyər¹⁷⁴. Qulağında qızıl halqa daşısan, Qapı halqasıdır onsuz bu halqın. Rəftar et ki, odur bu gündə Dara, Daratək bizimlə edər müdara". Ananı dinlərkən o sevimli qız Həyadan tər tökdü, baş əydi yalnız. Saraya hərəkət əzmiylə durdu, Ay kimi qızıldan taxta oturdu. Aldılar padşaha məxsus gərdəyə, Hər tərəf sarıldı ipək pərdəyə. İskəndər səxavət əlini açdı, Məclisin gözünə bir həyrət saçdı. Şahdan hədiyyə aldı xidmətçi, dayə, Qızıldan gövhərdən verdi hədiyyə. Yabançı kəslərdən boşaldı saray, Bir yerə toplandı günəş ilə ay. Məhriban anası gəldi irəli, Dənizə tapşırdı incə gövhəri: "O uca padşahlar nəslindən nişan Yalnız bu boy atmış sərvədir qalan. Mən ona demirəm qiymətli gövhər, Ya da ki, ərinə adlı-sanlı ər. Atasız qalmışdır, dərdə salınmış, Yetimdir, əlindən mülkü alınmış. Əmanət tapşırdım sənə bir çiçək,

Bir sen bil, bir aqlın, bir de gelecek". Şah kabul edərək yaklaştı ona, Yoldaşlıq tacını koydu başına.	Bir sən bil, bir əqlin, bir də gələcək". Şah qəbul edərək yanaşdı ona, Yoldaşlıq tacını qoydu başına.

Şimşir ağacına denk oldu süslü süsən, Sevimli bir serviye yurt oldu çimen. O gevher taşından yüce İskender Başladı almaya dəğərli gevher. Gördü bir peridir sevimli dilber, Tapınmakta ona güzel perilər. Canlı bir servi idi, hurmadır meyvesi, Şekere tadımlıq verir kelamı. Fusunlu gözleri keskin, can alan, Her derde şifadır, hastaya derman. Dirseği kısadır, saç, boyundan uzun, Dudağı şekerdir, beni de uygun. Çenesi sadedir, sarkmış gerdan, Kaynar gözlərində gül suyundan bulak. Beslenmiş kırmızı kanla ciğer gibi, Sanki göz içinde parlıyor göz bebeği. Tuz serpse iyileşir hasta yürekler, Dudağı dünyaya saçır çiçekler. Her gülen dudağı şeker saçardı, Gülüşü gülüşə bir yol açardı. Gözündən gül yüze gül suyu akmış, Beli ince idi, göğsü kalkmış. Kıvrıkcık saçları siyaha yakındı, Güneş çeşmesine gölge ederdi. Çeşmeyi, gölgeyi görüp şehriyar Menzile yetişti, oldu bahtiyar. Vefalı gözleri hoş geldi ona, Yüreği çarptı, bastı bağına. Sıkıp kollarını boynuna attı, Kam aldı, kamından kami-dil aldı. Rövşenek ışıqlı çıra gibi yandı, Ayvanı cennet gibi nura boyandı. "Cihan Banu" diye, yeni ad taktı, Bütün yetkiyi ona bıraktı. Oldukça uyanıktı, dinç ve namuslu, Söylenmez sözlerden ağzı kapalı. Şahlığın anahtarını ona emanet etti,	Şümşada tay oldu bəzəkli süsən, Sevimli bir sərvə yurd oldu çəmən. O gövhər ləlindən uca İskəndər Başladı almağa dəyərli gövhər. Gördü bir pəridir sevimli dilbər, Pərəstiş etmədə ona pərilər. Canlı bir sərv idi, xurmadır barı, Şəkəre dadımlıq verir göftarı. Füsunkar gözləri kəskin, can alan, Hər dərdə şəfadır, xəstəyə dərman. Dirsəyi kısadır, saç, gərdən uzun, Dodağı şəkərdir, xalı da uyğun. Çənəsi sadədir, sallanmış buxaq, Qaynar gözlərində güləbdən bulaq. Bəslənmiş qırmızı qanla ciyərtək, Sanki göz içində parlayır bəbək. Duz səpsə sağalar xəstə ürəklər, Dodağı dünyaya saçır çiçəklər. Hər gülən dodağı şəkər saçardı, Gülüşü gülüşə bir yol açardı. Gözündən gül üzə güləblər axmış, Beli incə idi, sinəsi qalxmış. Qıvrıqcık saçları müşkə çalırdı, Günəş çeşməsinə kölgə salırdı. Çeşməni, kölgəni görüb şəhriyar Mənzilə yetişdi, oldu bəxtiyar. Vəfalı gözləri xoş gəldi ona, Ürəyi çırpındı, basdı bağına. Sıxıb qollarını boynuna saldı, Kam aldı, kamından kami-dil aldı. Rövşənək işıqlı çıraqtək yandı, Eyvanı cənnəttək nura boyandı. "Cahanbanu" deyə, yeni ad taxdı, Bütün ixtiyarı ona buraxdı. Olduqca ayıqdı, dinc və həyalı, Söylənməz sözlərdən ağzı qapalı. Şahlığın açarını ona tapşırdı,

Başının tacını göğə kaldırdı.	Başının tacını göyə qaldırdı.

Onu görməsəydi dayanamazdı bir an, Ayrılmazdı onun bir an yanından. O cennət ölkədə şad bir yüreklə Yaşadı cənnətdən gələn melekklə. Sabah çehresindən perde atarken Habeş' e baş için dağ çəkdi Hüten Gittikçe köpürür horozlu bardak, "Afiyet olsun, iç"diyor horoz coşaraq. O tavus dudaklı testi ağzından, Küplerden camlara dökerdi al kan. O meclis, o şarap, o çalgı, o çenk Dünyanın yüzünə verdi başqa renk. Yedi ölkə şahı padişah ayiniylə Yedi çeşmə kemer bağlamış bele. Günəş gibi tahtına oturdu sabah, Felek hizmetinə bağladı kemer. Yeniden bir içki meclisi kurdu, Bakanın klı başından uçuyordu. Meclise dizildi yararlı kimsələr, Her gələn yer tuttu hüneri kadar. Hanendeler, çalgılar saçardı sevinç, Saki ruh verirdi elində kadeh. Coştukça kəməncə və sazın sesi, Çay gibi silderdi başqa hevesi. İskender yenidən açtı hazine, Öz cömertliyinə başladı yine. Çok hədiyyə aldı İran askeri, Başını parlattı öz etekləri. Hər kəsə dağıttı şahane hədiyyə, Verdi bu dünyaya başqa bir ziynet. Yüksək bir günəş gibi verirken ziya Nurundan çox fayda alırdı dünya. Günəş hazinesi daima akar, Şimşək nuru isə bir kərə çaxar. Eli açıq olsun gerek hükümdar, Şahlığın bu huyu, bak, böyle yaşar!	Onu görməsəydi dözməzdi bir an, Ayrılmazdı onun bir an yanından. O behişt ölkədə şad bir ürəklə Yaşadı cənnətdən gələn mələklə. Səhər çöhrəsindən pərdə atarkən Həbəşə bac üçün dağ çəkdi Xütən¹⁷⁵. Getdikcə köpürür xoruzlu bardaq, "Nuş olsun, iç" deyir xoruz coşaraq. O tovuz dodaqlı kuzə ağzından, Küplərdən camlara tökərdi al qan. O məclis, o şərab, o çalgı, o çəng Dünyanın üzünə verdi başqa rəng.. Yeddi ölkə şahı Kəyan rəsmiylə Yeddi çeşmə kəmər bağlamış belə. Günəştək taxtına oturdu səhər, Fələk xidmətinə bağladı kəmər. Yenidən bir içki məclisi qurdu, Görənin başından ağı uçurdu. Məclisə düzüldü yararlı kəslər, Hər gələn yer tutdu hünəri qədər. Mütrüblər, çalgılar saçardı fərəh, Saqi ruh verirdi əlində qədəh. Coşduqca kəməncə və sazın səsi, Çay kimi silirdi başqa həvəsi. İskəndər yenidən açdı xəzinə, Öz səxavətinə başladı yenə. Çox hədiyyə aldı İran əsgəri, Başını parlattı öz ətəkləri. Hər kəsə payladı şahənə xələt, Verdi bu dünyaya başqa bir zinet. Uca bir günəştək verərkən ziya Nurundan çox fayda alırdı dünya. Günəş xəzinəsi daima axar, Şimşək nuru isə bir kərə çaxar. Səxavətli olsun gərək cahandır, Şahlığın xisləti, bax, belə yaşar!

İSKENDER'İN İSTEHR'DE TAHTA OTURMASI Mürşitler çirasını, saki durmadan Bana ver, kalbimden koparma figan! Gözlere aydınlıq verir bu çıra, Kalbimin çirası ondan alır yağ. Söyle, ey söz, nedir senin kimyan? Kimdir bu sikkene kimya vuran? Senden ki alınır bu kadar bezek, Hala eksilmemiş bir harfin gerçek. Evimden çıktınsa, gittin nereye? Kapımdan uzaklaştın hangi diyara? Bizden yararlanırken bizden uzaksın. Nakışlar vururken gözden uzaksın. Kalbimin iş evi fermanındadır. Dil hizmetçi gibi divanındadır, Bilemem ne kuşsun, güzelsin, şensin, Bizden en değerli hatıra sensin. Söz ki var, yücedir her bir yüceden. Malın kıtlığa düşmesin bir an. Değerli bir mal olur mu kesat? Olursa, hasetten doğar bu fesat. Ey sözün ustası, durma, söz getir, Şiirin meclisini yerine getir. Ad-şanla kim yatmış- onlardan söz aç, Hayret edenlere söyle, efsun saç. Geçmişi nakleden raviler bile İnce bir düşüncə, doğru fikirle Nakleder: Öyle ki, yüce şəhriyar İsfahan şəhrinde oldu bahtiyar, Firuze feleğin saadetinden İsfahan şəhrinde etmedi mesken. Taç koymak için o, İstehr'e göçtü, Keyumers, Keyqubad yerine geçti. Onunla büyüdü, süslendi İran,	İSKƏNDƏRİN İSTƏXRƏDƏ TAXTA OTURMASI Muğlar çırağını, saqi durmadan Mənə ver, qəlbimdən qoparma fəğan! Gözlərə aydınlıq verər bu çıraq, Qəlbimin çırağı ondan alır yağ. Söylə, ey söz, nədir sənin kimiyan? Kimdir bu sikkənə kimiya vuran? Səndən ki alınır bu qədər bəzək, Hələ əskilməmiş bir hərfin gerçək. Evimdən çıxdınsa, üz qoydun hara? Qapımdan uzaşdın hansı diyara? Bizdən baş verərkən bizdən uzaqsan. Naxışlar vururkən gözdən uzaqsan. Qəlbimin iş evi fərmanındadır. Dil xidmətçi kimi divanındadır, Bilmirəm nə quşsan, gözəlsən, şənsən, Bizdən ən dəyərli yadigar sənsən. Söz ki var, ucadır hər bir ucadan. Mətahın qıtlığa düşməsin bir an. Dəyərli bir mətah olurmu kəsad? Olursa, həsəddən doğar bu fəsad. Ey sözün ustası, durma, söz gətir, Şərin bəsatını yerinə yetir. Ad-sanla kim yatıb - onlardan söz aç, Heyrət edənlərə söylə, əfsun saç. Keçmişi nəql edən ravilər belə İncə bir düşüncə, doğru rəy ilə Nəql edir: Elə ki, uca şəhriyar İsfahan şəhriində oldu bəxtiyar, Firuzə fələyin səadətindən İsfahan şəhriində etmədi məskən. Təc qoymaq üçün o, İstəxrə köçdü, Kəyumərs, Keyqubad yerinə keçdi. Onunla böyüdü, bəzəndi İran,

Yiğitlər arkası kuvvetlendi ondan. Başçılar dedi: "Aferin, hükümdar!" O büyük baş ile yüceldi başlar. Hediyeler verdilər tahtına layık, Padişahın uyanan bahtına layık. Nil'in kaynağından ta Ganj'a kadar, Çin dənizlərindən ta Zeng'e kadar Elçilər aktı haraç vermeye, Tahtına, tacına alkışlar diye. Tahtına basınca ayak şəhriyar Söz hazinesindən açtı tunç duvar: "Aferin, aferin, yüce yaratan Halkını yaratmış hakka inanan. Topraktın başını bir ben gibinin Yüceltti, yıldızla etdi arkadaş. İran'a getirdi Rum'dan çekerek, Emriylə daşları yumuşattı mum gibi. Başımı o kadar yüceltti zaman, Ağır taht-ı revan taşıyor devran. Öğrendim o adil, yüce Tanrıdan, Adalet yolundan dönməm bir an. Yoksula, mazluma olurum yardım, Karanlık geceye parlayan şimşək. Aklımla düşüncəm olmuş bana yar, Bu dünya himayəm altında yaşar. Doğru bir yol ilə bugün gitmeli, Sabahki günümse bellidir, belli. Korkarım bahane bulmaq günündən, Perhizə çalıştım varlığım ilə ben. Ne aciz karınca, ne də güclü fil Elimdən bir zarar görmez, onu bil. Avcumun içində olsa da, yinə Dikməmə gözümlə özgə mülkünə. Halk bana verse de eziyyət, keder, Kıyamam darılısın bana bir kişi. Köy ocaklarından alırım haraç, Şehirdən ne vergi isterim, ne bac.	İgidlər arxası bərkidi ondan. Başçılar dedi: "Eşq olsun, tacidar!" O böyük baş ilə ucaldı başlar. Töhfələr verdilər taxtına layiq, Padşahın oyanan baxtına layiq. Nilin mənbəindən ta Kəngə qədər, Çin dənizlərindən ta Zəngə qədər Elçilər axışdı xərac verməyə, Taxtına, tacına alqışlar deyər. Taxtına basınca ayaq şəhriyar Söz xəzinəsindən açdı tunc hasar: "Eşq olsun, eşq olsun, ulu yaradan Xalqını yaratmış haqqa inanan. Torpaqdan başını bir mən kiminin Ucaltdı, ulduzla etdi həmnəşin. İrana gətirdi Rumdan çəkərək, Əmriylə daşları yumşaltdı mumtək. Başımı o qədər ucaltdı zaman, Yüklü gəcavəmi daşıyır dövrən. Öyrəndim o adil, ulu tanrıdan, Ədalət yolundan dönməyəm bir an. Yoxsula, məzluma olaram kömək, Qaranlıq gecəyə parlayan şimşək. Ağlımla düşüncəm olmuş mənə yar, Bu dünya himayəm altında yaşar. Doğru bir yol ilə bu gün getməli, Sabahki günümse bəllidir, bəlli. Qorxaram bəhanə tapmaq günündən, Pəhrizə çalışdım varlığım ilə mən. Nə aciz qarınca, nə də güclü fil Əlimdən bir zərər görməz, onu bil. Ovcumun içində olsa da, yenə Dikməyəm gözümlə özgə mülkünə. Xalq mənə versə də əziyyət, kədər, Qıymaram incisin məndən bir nəfər. Kənd ocaqlarından alıram xərac, Şəhərdən nə vergi istəyəm, nə bac.

Elime geçsə de hazine, servet, Herkese veririm, layık bir kismət. Benden sanat alır her bir sanatkâr. Eline devletten veririm anahtar. Kaldırırım her kimin varsa hüneri, Zincire vururum divaneleri. Düşkünler, dilsizlər bulacak aman, Kurtulamaz elimdən boş yiyip yatan. Vücudu sağlamlar bunu bilmeli, Sanattan gerek boş kalmasin eli. Görsem ki, bir kişi çeker çok zahmet, Kazancı harcını ödemiyor elbet, Öyle muhtaçlara, söz veriyorum ben, Yardımcı olacağım öz hazinemden. Din ile akılla tutarım işi, Yoluna koyarım alışverişi. Bir işte kimseden korkum yok benim, Korkanlar önünde titrer bedenim. Değirmen yemidir fayda vermeyen, Affa layıqları bağışlarım ben. Dünyaya bahşişlə vurmuşum bezek, Eli açık kimseye ederim yardım. İskender kimseye vermez eziyet, Zalimi kahreder, mazluma hürmet. Her bir iyiliğe bu şah yol verir, Bir kötülük eden bir ceza görür. Kim günah işlese cezaya varır, Pişman olursa, adilliyim bağışlar. Elimde mahvolur başı dik düşman, Pişman olursa, bağışlarım ben. Benim iyiliği önce başlatan, Kötülük başlatan düşmandır düşman. Ben elek gibiyim, elerim toprak, Değersiz atığı atarım ancak. Bir kovayım, kuyudan su çekerim, Bu baştan alıp o başa dökerim. Kılıçla her ne ki, geçirsem ele,	Əlimə keçsə bir xəzinə, sərvət, Hər kəsə verərəm, layiq bir qismət. Məndən sənət alar hər bir sənətkar. Əlinə dövlətdən verərəm açar. Qaldırıram hər kimin varsa hünəri, Zəncirə çəkərəm divanələri. Düşkünlər, dilsizlər tapacaq aman, Qurtulmaz əlimdən boş yeyib yatan. Vücudu sağlamlar bunu bilməli, Sənətdən gərək boş qalmasin əli. Görsəm ki, bir nəfər çəkir çox zəhmət, Qazancı xərcini ödəmir əlbət, Elə möhtaclara, söz verirəm mən, Köməklik edərəm öz xəzinəmdən. Din ilə, ağılla tutaram işi, Yoluna qoyaram alış-verişi. Bir işdə kimsədən qorxum yox mənim, Qorxanlar önündə titrər bədənim. Dəyirman yemidir fayda verməyən, Əfvə layiqləri bağışlaram mən. Dünyaya bəxşişlə vurmuşam bəzək, Əlaçiq kimsəyə edərəm kömək. İskəndər kimsəyə verməz əziyyət, Zalımı qəhr edər, məzluma hörmət. Hər bir yaxşılığa bu şah yüz verər, Bir yamanlıq edən bir cəza görər. Kim günah işləsə cəzaya çatar, Peşiman olursa, ədlim bağışlar. Əlimdə məhv olur başı dik düşmən, Peşiman olursa, bağışlaram mən. Mənəm yaxşılığı öncə başlayan, Yamanlıq başlayan düşmandır, düşman. Mən ələk kimiyəm, ələrəm torpaq, Dəyərsiz qalığı ataram ancaq. Bir dolam, quyudan suyu çəkərəm, Bu başdan alıb o başa tökərəm. Qılıncla hər nə ki, keçirsəm ələ,

Dağıtırım yine de kırbaç ucuyla. Bu tahtın başına geçmek, hak bilir, Maksat düşənə yardım etməkdir. Vücudum olmuş hem bulut, hem günəş, Bir elimde su var, birində atəş. Önümə taş çıksa döner bir muma, Ekini sularım çıksa qarşıma. İran'a ben kendim gelmedim Rum'dan, Bu mülkə göndərmiş büyük yaratan, Haklıyı haksızı ayırayım ben, Alır bağlı kilit anahtarı benden, Din taşıyan başlar kalksın göğə, Dinsiz başları da atayım yere. İhtiyaç adını kaldırdım artık, El ilə çıraya verəyim barışık. Her evde masum doğurayım devdən, Bir bina yükseltəyim her yıkık evdən. Nerede ədalətim olsa hükmüran, Sülün zerre kadar korkmaz tarlandan. Sürüdə koyuna kurt olur çoban, Geyiğə, ceylana dokunmaz aslan. Kötüyü ederim iyiliklə esir, İyilər kötülük etse bırakmam. Her başı göklərə kaldırsam, bir de O başı bir daha görmezler yerde. Bana denk olandan kopardım ciğər, Bırakmadım yok etsin başqa vahşilər. Kimseyi yakmadım gizli zehirle, Açıqça bağrını deldim hançerle. Ne dünya üstündə alev gibi aktım, Ne de ki, sebepsiz bir harman yaktım. Kimsenin kalbini haksız kırmam, Kırsam da, elimde vardır mumyam. Birinin gözünü acıtsam əgər, Öz elimdən darı dökmək de gelir. Bu işte bana yar olsun yaradan, Bu kötü gözlerden korusun hər an."	Paylaram yenə də qamçı ucuyla. Bu taxtın başına keçmək, haq bilir, Düşkünə əl tutmaq məqsədlədir. Vücudum olmuş həm bulud, həm günəş, Bir əlimdə su var, birində atəş. Önümə daş çıxsə dönər bir muma, Əkini suvarram çıxsə qarşıma. İrana mən özüm gəlmədim Rumdan, Bu mülkə göndərmiş böyük yaradan, Haqqı və batili ayırd edim mən, Alır bağlı qıfıl açarı məndən, Din daşıyan başlar qalxsın əflakə, Dinsiz başları da tullayam xakə. Ehtiyac adını qaldırdım artıq, El ilə çırağa verim barışıq. Hər evdə firiştə doğurum divdən, Bir bina ucaldım hər uçuq evdən. Harda ədalətim olsa hökmüran, Qırqovul zərrəcə qorxmaz tərlandan. Sürüdə qoyuna qurd olar çoban, Marala, ceyrana toxunmaz aslan. Yamanı edərəm yaxşılıqla ram, Yaxşılar yamanlıq etsə qoymaram. Hər başı göylərə qaldırsam, bir də O başı bir daha görməzlər yerdə. Mənə tay olandan qopardım ciyər, Qoymadım dağıtsın başqa vəhşilər. Kimsəni yaxmadım gizlin zəhərlə, Aşkara bağrını dəldim xəncərlə. Nə dünya üstündə alovtək axdım, Nə də ki, səbəbsiz bir xırman yaxdım. Kimsənin qəlbini haqsız qırmaram, Qırsam da, varımdır əldə mumiyam. Birinin gözünü ağrıtsam əgər, Əz əlimdən darı tökmək də gələr. Bu işdə mənə yar olsun yaradan, Bu yaman gözlərdən qorusun hər an."

Bunları söylərkən bir bir İskender, Göklərə yüksəldi dinləyən eller. Məclisə var idi insan hər yerden, Birisi eyledi şahı imtahan, Nutukluk düşkünə, sayısız söyləyən, Divanə huylu hikmət öyrədən, Bir casus vardı, tez öptü dergahı, Denemek istədi İskender şahı: "Şahım, bir dinara ihtiyacım var, Verseniz, dünyaya dəyər bu dinar." Gülərək söylədi ona İskender: "Şahdan bəxşiş istə rütbəsi kadar". O casus söylədi: "Cömert şah. Bir dinar verməkdən utansan əgər, Dünyayı bağışla bana bir kərə, Kaldır bu başımı yüce göklərə". Şah dedi: "Ey şaşqın, bu dəfə yinə İstəyin müvafiq deyil ölçünə. Çox yersiz iki şey istədin benden, Biri benden kiçik, digərindən sen, Hər sözün xüsusi bir ölçüsü var, Ölçüsüz söyləyən söz kulak yırtar. Bir söz ki, qaşlara düğüm vuracaq, Güzel söz olsa da söylemə, bırak." Padişaha sordu bir yığit oğlan: "Halk niçin alçaqta, sen yüksektəsin? Diyorsun herkes bir yoldaşdır, ancak Nədir bu aşağı, yuxarı? Bırak". Dedi: "Ben başçıyım, halk isə ümmət, Baş yere inərsə bozulur görkəm. Otlara yaraşır başını eğmək, İnsanın başıysa yüksekte gerek. Padişahın oldğu yer yuce olmalı, Görənlər nur alsın ondan doyunca". Başqa bir dilavər dedi: "Şəhriyar, Akıllı kimsəyə bezək nə yarar? Kalbinde var senin Tanrı surəti,	Bunları söylərkən bir-bir İskəndər, Göylərə ucaldı dinləyən əllər. Məclisdə var idi adam hər yandan, Birisi elədi şahı imtahan, Natiqlik düşkünə, hədsiz söyləyən, Divanə xislətli hikmət öyrədən, Bir casus vardı, tez öpdü dərğahı, Sınamaq istədi İskəndər şahı: "Şahım, bir dinara ehtiyacım var, Versəniz, dünyaya dəyər bu dinar." Gülərək söylədi ona İskəndər: "Şahdan bəxşiş istə rütbəsi qədər." O casus söylədi: "Səxavətli şah. Bir dinar verməkdən utansan hərəğah, Dünyanı bağışla mənə bir kərə, Qaldır bu başımı uca göylərə." Şah dedi: "Ey şaşqın, bu dəfə yenə İstəyin müvafiq deyil ölçünə. Çox yersiz iki şey istədin məndən, Biri məndən kiçik, digərindən sən, Hər sözün xüsusi bir ölçüsü var, Ölçüsüz söylənən söz qulaq yırtar. Bir söz ki, qaşlara düyün vuracaq, Gözəl söz olsa da söyləmə, burax." Padişahdan soruşdu bir igid oğlan: "Xalq neçin alçaqda, sən ucadasan? Deyirsən hamı bir yoldaşlıq, ancaq Nədir bu aşağı, yuxarı? Burax." Dedi: "Mən başçıyam, xalq isə ümmət, Baş yerə enərsə pozular şövkət. Otlara yaraşar başını əymək, İnsanın başıysa ucada gərək. Padişahın mövqeyi olmalı uca, Görənlər nur alsın ondan doyunca." Başqa bir dilavər dedi: "Şəhriyar, Ağıllı kimsəyə bəzək nə yarar? Qəlbində var sənənin tanrı sifəti,

O çamur vücuda vurma ziyneti". Şah dedi:"Şahane dəbdəbə, görkem Gözlərə bəşşeder yenilik, əlbət. Onun için ediyorum kendimi gülşən, Gözümüz nurlansın, yürek olsun şən. Görmüyorsun, saten elbise giyince bahar, Ne kadar zevk alır ondan rüzgâr?" İnandı akıllı kişiler bu söze, Kulaktan astılar yakut, firuze. Oldular yeniden şaha senacı, Hepsi yürekten bağladı sözleşmə. Halk onu sabırlı görüp oldu şən, Emrine baş eğdi herkes yer yerden. Cəmşid töreniylə büyük İskender Tahtının başına geçti bir sabah. Daima göründü halka sevecen. Büyükler ayinini tuttu her zaman. Mektuplar göndərdi her bir diyara, Her hudut beyinə, her bir serdara. Adilliyi ile o kalbe girmişti, Baskından herkese aman vermişti. Dünyayı kendine etmişti o, esir, Esir etmə yolunda tutmadı aram. İSKENDER'İN DARA'NIN KIZI RÖVŞENEK'İ RUM'A GÖNDERMESİ O yakut kədəhi, saki, hemen Bana ver, ayağım dokunmuş taşə. Bir çarə arayım, taşlıktır her yer, Yakut gibi kendimi koruyayım taştan. Fəlek devesini hızlıca sürür, Ondandır ki, günde bir oyun doğurur. İşi sulhtur, savaştır her an, her zaman, Geçirir her gün bir renk hayalinden.	O palçıq vücuda vurma zinəti." Şah dedi: "Şahanə dəbdəbə, şövkət Gözlərə bəşş edər yenilik, əlbət. Onunçun edirəm özümü gülşən, Gözümüz nurlansın, ürək olsun şən. Görmürsən, atlaz don geyincə bahar, Nə qədər zövq alır ondan ruzigar?" İnandı ağıllı kəslər bu sözə, Qulaqdan asdılar yaqut, firuzə. Oldular yenidən şaha sənaxan, Hamısı ürəkdən bağladı peyman. Xalq onu səbirli görüb oldu şən, Əmrinə baş əydi hamı yer-yerdən. Cəmşidin rəsmiylə böyük İskəndər Taxtının başına keçdi bir səhər. Daima göründü xalqa mehriban. Böyüklər rəsmiini tutdu hər zaman. Məktublar göndərdi hər bir diyara, Hər hüdud bəyinə, hər bir sərdara. Ədliylə o bütün qəlbə girmişdi, Basqından hər kəsə aman vermişdi. Dünyanı özünə etmişdi o, ram, Ram etmək yolunda tutmadı aram. İSKƏNDƏRİN DARANIN QIZI RÖVŞƏNƏYİ RUMA GÖNDƏRMƏSİ O yaqut qədəhi, saqi, birbaşə Mənə ver, ayağım toxunmuş daşə. Bir çarə arayım, daşlıqdır hər yan, Yaquттək özümü qoruyum daşdan. Fələk dəvəsini sür ətlə sürür, Ondandır ki, gündə bir oyun doğur176. Peşəsi sülhdür, döyüşdür hər an, Keçirir gündə bir rəng xəyalından.

Geçmişe bir kere kılsan nazar, Görürsün benzemez bugünlülərə. Tanrının verdiyi terbiyələrlə Her güzel girmişdir başqa bir şəkə. Sanma biz yatarsak yatar rüzgâr, Bu ev hiçbir zaman olmaz tarumar. Çokları göçmüşdür eski dünyadan, Bu dünya yine de aynıdır, aynı. Değerli erkekler geçip gittiler, Dostlar da onları takip ettiler. Yoluna yiyecek hazır et biraz, Dost olan dostundan geride kalmaz. Ne kadar yolu kötü gitse de, şüphesiz, Ahıra düz gider her sakat eşek. Nakleder eskiden tarih yazanlar: Olmamış şahların tahtı zulüm kar. İskender dünyayı tuttuğu zaman Kendi isteğine uymadı bir an. Çalıştı dünyayı ıslah etmeğe, Onun için yetmişti bu büyüklüğe. Şahlıqla bir örnek al İskender'i, Sen de gör İskender gören işleri. Bu dünya mülküyle oldu bahtiyar, Onun isteğine uydu devran. Habeş ve Horasan, Kur'dan da Çin'e, Kol gücü görmədən geçti emrine. Elçilər, aracılar gitti her yere, Sikkeler vuruldu onun adına. Bu aslan yüreği çarparken onda, Dünyayı tutmuştu kılıç altında. İran'a inanmadı serdar, Rumlu öz yurdunda sağ salim yaşar. Bir gece uyarak gökler bahtına, Doğru bir öneri verdi tahtına. Veziri çağırdı, ona söz açtı, Bu gizli fikrini ortaya saçtı: "Mademki elime geçmiştir İran	Keçmişə bir kərə alsan nəzərə, Görərsən bənzəmir bu günkülərə. Tanrının verdiyi pərvərişlərlə Hər gözəl girmişdir başqa bir şəkə. Sanma biz yatarsaq yatar ruzigar, Bu ev heç bir zaman olmaz tarümar. Çoxları köçmüşdür köhnə dünyadan, Bu dünya yenə də hamandır, haman. Dəyərlə kişilər keçib getdilər, Dostlar da onları təqib etdilər. Yoluna azuqə hazır et bir az, Dost olan dostundan geridə qalmaz. Nə qədər yolu pis getsə də, bişəkk, Axura düz gedir hər çolaq eşşək. Nəql edir köhnədən tarix yazanlar: Olmamış şahların taxtı zülmkar. İskəndər dünyanı tutduğu zaman Şəxsi istəyinə uymadı bir an. Çalışdı dünyanı ıslah etməyə, Onunçun yetmişdi bu böyüklüyə. Şahlıqda bir örnək al İskəndəri, Sən də gör İskəndər görən işləri. Bu dünya mülküylə oldu bəxtiyar, Onun istəyinə uydu ruzigar. Həbəş və Xorasan, Qurdan da Çinə, Qol gücü görmədən keçdi əmrinə. Elçilər, qasidlər getdi hər yana, Sikkələr vuruldu onun adına. Bir aslan ürəyi çarparkən onda, Dünyanı tutmuşdu qılınc altında. İrana inana bilmədi sərdar, Rumlu öz yurdunda salamat yaşar. Bir gecə uyaraq göylər baxtına, Doğru bir məsləhət verdi taxtına. Vəziri çağırı, ona söz açdı, Bu gizli fikrini ortaya saçdı: "Madam ki, əlimə keçmişdir İran

Bu yerde bağlanıp kalmaktır ziyan. Her daim dolanır bu yedi felek, Dünya seyrinə var bende de istək. Göreyim bu dünyada yeni nələr var, Var mıdır benden de güclü hükümdar? Işıqlı fikrimcə budur önerim: Dünyayı gezməyə çıxarkən, elbət, Hazine, devleti Rum'a göndermek, Oraya itimat bağlamak gerek. Her işte lazımdır uyanıklık, diqqət, Her testi çeşmeden çıkmaz selamet. Tahtımın başını tutar bir düşman, Tahtımdan, tacımdan ayrılaram ben. Dünyanın çekilmez belaları var, Bu yolun korkusu, cəfaları var. Rum'a dön, orada mesken eyle, kal, Benim de fikrimə uyğundur bu hal. Fitneden o mülkü korursun sen, Çünkü ay naipdir ışık güneşten. Rövşənək hatunu götür beraber, Onunla ülkenin işi yoluna girer. Bir fikir doğunca güneş akla, Her iyi kötüye bir ölçü sakla. Naipsin, işi gör, dinle adillikle, Beni iyiliklə getir sen dile. Onun için beğendim seni herkesten. Büyüklik gözüyle sana baktım ben". Söze başlayaraq hünerli vezir, O buyruk verənə göstərdi tədbir: "Padşaha layıqtır hər buyruk, ferman, Emriylə iş görür hər iş bacaran. Gittikçe görkəmin kəmalə dolsun, Garazla istəyin qol-boyun olsun, O yüce fikriniz göstərdi tədbir, Karşını görməkdən zarar mı gelir? Şahın göstərdiyi uğurlu işə Ben boyun koyarım, düşmə təlaşa.	Bu yerdə bağlanıb qalmaqdır ziyan. Daima dolanır bu yeddi fəlek, Dünya seyrinə var məndə də istək. Görüm bu dünyada yeni nələr var, Varmıdır məndən də güclü tacıdar? Işıqlı fikrimcə budur məsləhət: Dünyanı gəzməyə çıxarkən, əlbət, Xəzinə, dövləti Ruma göndərmək, Oraya etimad bağlamaq gərək. Hər işdə lazımdır ayıqlıq, diqqət, Hər kuzə çeşmədən çıxmaz səlamət. Taxtımın başını tutar bir düşmən, Taxtımdan, tacımdan ayrılarmam mən. Dünyanın çəkilməz bəlaları var, Bu yolun qorxusu, cəfaları var. Ruma dön, orada məskən elə, qal, Mənim də fikrimə uyğundur bu hal. Fitnədən o mülkü qoruyursan sən, Çünki ay nayibdir işıq günəşdən. Rövşənək xatunu götür bərabər, Onunla ölkənin işi düzələr. Bir fikir doğunca günəş ağla, Hər yaxşı-yamana bir ölçü saxla. Nayibsən, işi gör, dinlə ədl ilə, Məni yaxşıqla gətir sən dilə. Onunçün bəyəndim səni hər kəsdən. Böyüklik gözüylə sənə baxdım mən". Sözə başlayaraq hünərli vəzir, O buyruq verənə göstərdi tədbir: "Padşaha layıqdır hər buyruq, fərman, Əmriylə iş görür hər iş bacaran. Getdikcə şövkətin kəmalə dolsun, Qərəzlə istəyin qol-boyun olsun, O uca rəyiniz göstərdi tədbir, Qarşını görməkdən ziyanmı gəlirə Şahın göstərdiyi uğurlu işə Mən boyun qoyaram, düşmə təşvişə.

İşində, gücündə, ancaq, hər zaman Uyanık olmalıdır yüce hökümran. Bu mübarək sefer erince sona, Dönünce yine öz doğma yurduna, Ağır iş degildir büyük lidere Dünyayı emanet etmək iş bilənlərə. Devleti tutamaz yalnız bir kişi, Dünyayı kendine bağlamaz bir er. Dünyada var sayısız ölkə və devlet, Bu devran herkese ayırmış kismet. Esir etsen kendine Tanrı vereni, Kismetin ondadır, o tutar seni. Her padişah emrine boyun eğince, Her ölkə, her taraf senindir bence. Olsa düşman evi senin toprağın. Dizgini kendi başına bırakma, sakın. Başkalar mülkündə durmaq neye yarar, Vurma ayağına onunla duvar. El mülkü ne elde tutmak olur. Ne de ki mülküne güvenir. Sanma bu dünyada çarpışma yoktur, Herkes bir ağadır, göz diken çoktur. Riyaset fikriyle burada, ey önder, Rumlardan kimseyi etmezsin serdar. Padişah avcısıdır acem toprağı, Orada bir vahşidir yabancılar ayağı. Ne kadar hatadan uzaktır hayat, Dünyada padişahlık adını yücelt. Ölkene dönerken uzak seferden, Kısaltmış olursun uzun işi sen. Sen güldür yüzünü şahzadəlerin, Silinsin kalbinden derdin, kederin. Her şahı layık bir ölkəyə göndər. Nereyi isterse oraya göndər. Her biri bir semtə taraftar olsun, Her taraf bir şaha giriftar olsun. Korkarım acemler kalsın yeniden,	İşində, gücündə, ancaq, hər zaman Ayıq olmalıdır uca hökmüran. Bu mübarək səfər çatınca sona, Dönüncə yenə öz doğma yurduna, Ağır iş deyildir böyük sərvərə Dünyanı tapşırmaq iş bilənlərə. Dövləti saxlamaz yalnız bir nəfər, Dünyanı özünə bağlamaz bir ər. Dünyada var saysız ölkə və dövlət. Bu dövran hər kəsə ayırmış qismət. Rəmə etsən özünə tanrı verəni, Qismətin ondadır, o tutar səni. Hər padşah əmrinə boyun əyincə, Hər ölkə, hər tərəf sənindir mənəcə. Olsa düşman evi sənəin torpağın. Cilovə başına buraxma, saqın. Başqalar mülkündə durmaq nə yarar, Vurma ayağına onunla cidar. Yad mülkü nə əldə saxlamaq olur. Nə də varına bel bağlamaq olur. Sanma bu dünyada çarpışma yoxdur, Hər kəs bir ağadır, göz dikən çoxdur Riyasət fikriylə burda, ey salar, Rumlardan kimsəni etməzsən sərdar. Kəyan ovlağıdır acəm torpağı, Orda bir vəhşidir yadlar ayağı. Nə qədər xatadan uzaqdır həyat, Dünyada padşahlıq adını ucalt. Ölkənə dönərkən uzaq səfərdən, Qısaltmış olarsan uzun işi sən. Sən güldür üzünü şahzadələrin, Silinsin qəlbindən qəmin, kədərin. Hər şahı layiq bir ölkəyə göndər. Nə yeri istərsə o yerə göndər. Hər biri bir səmtə tərəfdar olsun, Hər tərəf bir şaha giriftar olsun. Qorxuram acəmlər qalxsın yenidən,

Dara'nın kanını almak isterken, Yunan'a ve Rum'a çıxarsın ordu. Yoketsin ülkeyi, neye gerek bu? Her biri padişahlık ederse tek tek. Orada düşmanlık artacaq, şüpheşiz. Herkesi mülkünün kaygısı alır, Ülkemiz düşmândan selamət kalır. Düşmanlar yağmaya başlarsa ancak, Yolunu bununla olur bağlamaq. Bir de ülkelerde kin tohumu saçma, Yurduna düşmanın yolunu açma. İzin verme kanla yıkasın şahlar dünyayı, İzin ver alevlenmesin düşmanın kanı. Sanma dik başların döktüğü kandan Siyavuş kanı gibi kalmaz bir nişan. Yersiz kan dökmekten daima dur geri, Kanlıdır seninlə çarkın hançeri. Erenlər söyləmiş ne güzel misal: "Değmez dəğmeyene zararlı bir el". Yetmesin kimseye senden dert, keder, Az zarar verenlər az zarar çeker. Hor görme, alçalmak sığmaz hər başa, Kimseyi öldürmə, əbədi yaşa". Vəzir yol göstərdi, döktü çox tədbir, Sözleri padişaha eyledi təsir. Devran gümüş testinin ağzını açtı, Karakarga altın yumurta saçtı. Yaşlı mübitlərse tarix boyunca Yumurta və testidən söyləmiş doyunca. İskender aqlıyla döktü bir tədbir, Emretti: Tez gəlsin, atlansın vəzir. Orada kütüphanə varsa ne kadar, İşarət eyledi, tez gətirsinlər. Her çeşit ilimdən dəğərli sözlər, Her incə hikmətten açtı bir dəftər. Yunan'a göndərdi tərcüman ilə Çəvirsən bir dildən başqa bir dila.	Daranın qanını almaq istərkən, Yunana və Ruma çıxarsın ordu. Dağıtsın ölkəni, nəyə gərək bu? Hər biri padşahlıq edərsə tək-tək. Ortada düşmənlik artacaq, bişəkk. Hər kəsi mülkünün qayğısı alır, Ölkəmiz düşməndən səlamət qalır. Düşmənlər talana başlarsa ancaq, Yolunu bununla olur bağlamaq. Bir də ölkələrdə kin toxmu saçma, Yurduna düşmənin yolunu açma. Qoyma qanla yusun şahlar dünyanı, Qoy alovlanmasın düşmənin qanı. Sanma dik başların tökdüyü qandan Səyavuş qanıtək qalmaz bir nişan. Yersiz qan tökməkdən daim dur geri, Qanlıdır səninlə çarxın xəncəri. Ərənlər söyləmiş nə gözəl məsəl: "Dəyməz dəyməyə nə ziyanlı bir əl." Yetməsin kimsəyə səndən qəm, kədər, Az ziyan verənlər az ziyan çəkər. Xor baxma, alçalmaq sığmaz hər başa, Kimsəni öldürmə, əbədi yaşa." Vəzir yol göstərdi, tökdü çox tədbir, Sözləri padşaha eylədi təsir. Dövrən gümüş təştin ağzını açdı. Qara qarğa qızıl yumurta saçdı¹⁷⁸. Qoca möbidlərsə tarix boyunca Yumurta və təştdən demiş doyunca¹⁷⁹. İskəndər aqlıyla tökdü bir tədbir, Əmr etdi: tez gəlsin, atlansın vəzir. Orda kitabxana varsa nə qədər, İşarə elədi, tez gətirsinlər. Hər çeşid elmdən dəyərli sözlər, Hər incə hikmətdən açdı bir dəftər. Yunana göndərdi tərcüman ilə Çəvirsən bir dildən başqa bir dilə.

Padişahın emriylə gəldi Aristo, Durmadan at sürsün Yunan'a doğru. Rövşenek hanımı alsın beraber, Götürsün hazinə, kitab və dəftər. İran'ı terk etdi şahın emriylə Yunan'ın yolunu keçirdi ele. Rövşenek padişahdan hamilə kalmış, Sədəfin koynuna inci qoyulmuş. Yunan'a yetişdi debdebe, asker, Yükten inliyordu o nazlı gevher. Dokuz ay olunca, gevher madeni Dünyaya bahşetti öz gevherini. Beşgi öperek oldular dilşad, Çocuğa koydular İskenderus ad. Aristo vekildi şahdan, hem vezir Padişahlıq işində döküyordu tədbir. Yemekte, içməkte o şahzadəyə Verirdi can gibi güzel terbiyə. Cismini bəslərdi nazla, nimətlə, Bebek kalbini də şüur, hikmətlə. Yüzlərcə gəlmişdir böylə güzəllər, Onu torpaq yemiş, qalmamış əsər. İSKENDER'İN ARABİSTAN'A GİTMƏSİ VE KABE' Yİ ZİYARƏT ETMƏSİ Ey saki, elini uzat dert kovan meyə, Durma, ver benim gibi kalbi dertliyə. Rahatlıq kokusuyla canlansın bu can, Kurtulayım kederden, dertten bir zaman. İyidir hər fəli hayır işə yorumlamak, "Ruh"u yok, oyunda "Şahrux"u vurmaq, Alçalırken bile yüce görünmək, Sarsılıp kalkarken yine ögünmək, Mum gibi bağrının içində yanmaq,	Padşahın əmriylə gəldi Ərəstu, Durmadan at çapsın Yunana doğru. Rövşənək xanımı alsın bərabər, Götürsün xəzinə, kitab və dəftər. İranı tərk etdi şahın əmriylə Yunanın yolunu keçirdi ələ. Rövşənək padşahdan hamilə olmuş, Sədəfin qoynuna inci qoyulmuş. Yunana yetişdi dəbdəbə, əskər, Yükdən inləyirdi o nazlı gövhər. Doqquz ay olunca, gövhər mədəni Dünyaya bəxş etdi öz gövhərini. Beşiyi öpərək oldular dilşad, Uşağa qoydular İskəndərüs ad. Ərəstu vəkildi şahdan, həm vəzir Padşahlıq işində töküdü tədbir. Yeməkdə, içməkdə o şahzadəyə Verirdi can kimi gözəl tərbiyə. Cismini bəslərdi nazla, nemətlə, Körpə qəlbini də şüur, hikmətlə. Yüzlərcə gəlmişdir belə gözəllər, Onu torpaq yemiş, qalmamış əsər. İSKƏNDƏRİN ƏRƏBİSTANA GETMƏSİ VƏ KƏBƏNİ ZİYARƏT ETMƏSİ Ey saqi, əl uzat qəm qovan meyə, Durma, ver mən kimi qəlbi dərddliyə. Rahatlıq ətriylə dirçəlsin bu can, Qurtulum kədərdən, qəmdən bir zaman. Yaxşıdır hər fəli xeyr işə yormağ, "Rux"u yox, oyunda "şahrux"u vurmaq¹⁸⁰, Alçalırken belə uca görünmək, Sarsılıb durarkən yenə öyünmək, Şam kimi bağrının içindən yanmaq,
Zahirdə sevinclə nura boyanmaq. Hər işdə bir miskin aciz kalınca, Kaçar acizlikdən fəal arkasınca. Elinə keçirir təş, kumdan anahtar, Təş, kumdan çox zaman dəmir də çıxar. Bir qapı gəybdən yok olsa gerçi, Kimse açamaz, açar bir Allah.	Zahirdə sevinclə nura boyanmaq. Hər işdə bir miskin aciz qalınca, Qaçar acizlikdən fəlcə dalınca. Əlinə keçirir daş, qumdan açar, Daş, qumdan çox zaman dəmir də çıxar. Bir qapı qeybdən yok olsa hərgah, Kimsə açə bilməz, açar bir allah.

Hayra aç falını, faydan ondadır, Çünkü hoş fal açmaq uğur yaratır. İnleme "hastayım" diye, ey filan, Desen ki: "sağlamım" sağlam olursun. Her işte bizden bir gurre atmaktır, İşleri düzenleyen yalnız o haktır. İnsaf bu perdede bize mihenktir, Ters perde çıkarmak neye gerektir. Gönül, perde dardır, sen bana yar ol! Perde yırtanlardan sen perdedar ol! Bu parlak beyitleri hikâye eden, Benim ziynetime yaraşık veren Nakleder: Dünyaya olunca sahip, İskender çadırını vurunca göğə, Şahın fərmanı ilə hər ne devlet var, Yunan'a taşıdı metin adamlar. Dünya hilesindən olunca ırak, Dolaşmaq fikrinə sarıldı kıvrak. Adilliyindən müjdələr alınca devran, Bir zerre içmedi onu anmadan. İskender uğurlu şah olduğundan İşində uyanıktı hər an, hər zaman. Dünyanın sazını eline aldı, Ancak şefkat diye hoş hava çaldı. Kemendi altına girince dünya, Uymadı içine sinmeyen havaya. Büyük kimsələrə vermedi ziyan, Asayiş altında yaşadı hər yer. Dik başlılık edeni öldürsə de,	Xeyrə vur falını, faydan ondadır, Çünkü xoş fal vurmaq uğur yaradır. İnləmə "xəstəyəm" deyə, ey filan, Desən ki: "sağlamam" sağlam olarsan. Hər işdə bizdən bir qürə atmaqdır, İşləri sazlayan yalnız o haqdır. İnsaf bu pərdədə bizə məhəkdir, Tərs pərdə çıxarmaq nəyə gərəkdir. Könül, pərdə dardır, sən mənə yar ol! Pərdə yırtanlardan sən pərdədar ol! Bu parlaq beytləri hekayət edən, Mənim ziynətimə yaraşlıq verən Nəql edir: dünyada olunca yiyə, İskəndər xeyməni vurunca göyə, Şahın fərmanı ilə hər nə dövlət var, Yunana daşıdı mətin adamlar. Dünya hiyləsindən olunca ıraq, Dolaşmaq fikrinə sarıldı qıvrıq. Ədlindən müddələr alınca dövrən, Bir qətrə içmədi onu anmadan. İskəndər uğurlu şah olduğundan İşində ayıqdı hər an, hər zaman. Dünyanın sazını əlinə aldı, Ancaq şəfqət deyə xoş hava çaldı. Kəməndi altına girincə dünya, Uymadı ürəyə yatmaz havaya. Böyük kimsələrə vermədi ziyan, Asayiş altında yaşadı hər yan. Dikbaşlıq edəni öldürürdüsə,

Yerine koyardı en iyi kimse. Ülkede bir şehir yıksaydı eğer, Kurardı ondan da güzel bir şehir. Bu dünya böyledir, bu zamana kadar Birini yıkarsa, birini yapar. İskender başladı abat etmeğe, Oldu nereden nereye İskenderiye. Çin'den Gayruvan'a yol var ne kadar Yüce dergahına aktı elçiler. Her padişah belge alırdı ondan, Ülkeler sığındı ona her yerden.	Yerinə qoyurdu ən yaxşı kimsə. Ölkədə bir şəhər yıxsaydı əgər, Qurardı ondan da gözəl bir şəhər. Bu dünya belədir, bu vaxta qədər Birini yıxarsa, birini tikər. İskəndər başladı abad etməyə, Oldu hardan-hara İskəndəriyyə. Çindən Qeyruvana yol var nə qədər Uca dərğahına axdı qasidlər. Hər padşah vəsiqə alırdı ondan, Ölkələr sığındı ona hər yandan.

Değerli hediyeler geldi her yerden, Adına yakışan zerden, ziverden. İskender emretti, cevap olarak Mektuplar kokuyla yazılsın ancak. Bir zaman geçmişti bu karardan, Gökler defalarca indi yere. Padişah dünyayı gezmek için yine, Hazırlıkla düştü sefer kastına. Okumuş Arap'tan gelen mektubu, Yıllarca kalbinde kalmış bu arzu. İstedi meclisi İran'da kursun, Arap da bu yolda ona yar olsun. Kabe' yi ziyaret etsin bir zaman, Sevinsin mübarek fallı nakıştan. Hükümrân olunca bütün İran'a, Çadırı taşıdı Arabistan'a. Hazine topladı sayısızca, Beyaban yolunu tuttu şehriyar. Arap başlarını onun bahşışı Eğdirdi büsbütün emrine karşı. Görünce emrine esir olmuş zafer, Hükümüne baş eğdi dik başlı Araplar. Yel gibi at sürdü Arabistan'a, Araplar düşmedi ondan ziyana. Her yerde atını edince rahat, Hem bahşiş saçtılar, hem sayısız nimet.	Dəyərli töhfələr gəldi hər yerdən, Adına yaraşan zərdən, zivərdən. İskəndər əmr etdi, cavab olaraq Məktublar müşk ilə yazılsın ancaq181. Bir zaman ötmüşdü bu qərar üzrə, Göylər dəfələrlə baş vurdu yerə. Padişah dünyanı gəzməkçin yenə, Hazırlıqla düşdü səfər qəsdinə. Oxumuş ərəbdən gələn məktubu, İllərcə qəlbində qalmış arizu. İstədi büsatı İranda qursun, Ərəb də bu yolda ona baş vursun182. Kəbəni ziyarət etsin bir zaman, Sevinsin mübarək fallı naxışdan. Hökmüran olunca bütün İrana, Xeyməni köçürdü Ərəbistana. Xəzinə topladı bir neçə xalvar, Biyaban yolunu tutdu şəhriyar. Ərəb başlarını onun bəxşışı Əydirdi büsbütün əmrinə qarşı. Görünəcə əmrinə ram olmuş zəfər, Hökmünə baş əydi dikbaş ərəblər. Yel kimi at sürdü Ərəbistana, Ərəblər düşmədi ondan ziyana. Hər yerdə atını edincə rahat, Həm bəxşiş saçdılar, həm hədsiz nemət.
Her çeşit lüzumlu yemekten başka, Beslenmiş sürüler vermekten başka, Güçleri yettikçe şahın önüne Her yerden çektiler ağır hazine. Sahralar dolaşan görkemli atlar, Zehirden su içmiş parlak kılıç var. Boyu otuz arşın, üstü çok parlak, Mızraklar, kan ile beslenmiş mızrak. Dizginsiz develer, lökler her yerden, Toz, toprak içinde yel gibi uçan. Bunlardan başka çok bahşişler taşı, Yüklenen gön, deri, nefis taş-kaştı. Ona hürmet için hey zaman zaman Her yerden çekildi yüklenmiş kervan.	Hər çeşid lüzumlu yeməkdən başqa, Bəslənmiş sürülər verməkdən başqa, Gücləri çatdıqca şahın önünə Hər yerdən çəkdiilər ağır xəzinə. Səhralar dolaşan görkəmli atlar, Zəhərdən su içmiş parlaq qılınc var. Boyu otuz ərəş, üstü çox parlaq, Nizələr, qan ilə bəslənmiş mızraq. Yüyənsiz dəvələr, löklər hər yandan, Toz, torpaq içində yel kimi uçan. Bunlardan başqa çox bəxşişlər daşdı, Yüklənən gön, dəri, nəfis daş-qaşdı. Ona hörmət üçün hey zaman-zaman Hər yerdən çəkildi yüklənmiş karvan.

İskender hazine ağzını açtı, Altını, ziyneti sayısız saçtı. Satenden sahraya halılar açarak, Yakutlar altında saklandı toprak. Yaklaşdı Kabe' ye şen bir yüz ilə Haccin maksadını öğrendi böyle. Dünyanın nafına basmışdı ayak Alemin nafından amber saçarak. Çarkın pergeli gibi merkez noktayı Dolaştı, ziyarət etti Kabe' yi. Təvafı olduğu gibi bitirdi, Kabe halkasını ele getirdi. Öperken Kabe' nin kapılarını Yürekten andı o, büyük Tanrıyı. Başını mübarek kapıya vurdu, Hazine saçaraq yoxsul doyurdu. Altını su gibi ediyordu revan, Deve bağışladı o kervan kervan. Doğrular evinde tutunca karar Tanrıya tapındı büyük hükümdar. Kabe' yi hazine-gevhəre tuttu, Damları müşk ilə ambərə tuttu. Təvaf işlərindən azat olaraq,	İskəndər xəzinə ağzını açdı, Qızılı, zinəti xalvarla saçdı. Atlasdan səhraya fərşlər açaraq, Yaqutlar altında gizləndi torpaq. Yanaşdı Kəbəyə şən bir üz ilə, Həccin əmalını öyrəndi belə. Dünyanın nəfinə basmışdı ayaq Aləmin nəfindən ənbər açaraq. Çarxın pərgaritək mərkəz nöqtəni Dolaşdı, ziyarət etdi Kəbəni. Təvafı olduğu kimi bitirdi, Kəbə halqasını ələ gətirdi. Öpərkən Kəbənin qapılarını Ürəkdən andı o, böyük tanrını. Başını mübarək qapıya vurdu, Xəzinə saçaraq yoxsul doyurdu. Qızılı su kimi edərdi rəvan, Dəvə bağışladı o karvan-karvan. Doğrular evində tutunca qərar Tanrıya pərəstiş etdi tacıdar. Kəbəni xəzinə-gövhərə tutdu, Damları müşk ilə ənbərə tutdu. Təvaf işlərindən azad olaraq,

Basarak Yemen'in gönünə ayak, Parlattı Yemen'i ordunun tozu, Gönü parlattığı gibi Süheyl yıldızı, Oradan atını Irak'a sürdü, Yunan'a dönmək için hazırlıq gördü. Büyük Azərbaycan hükümdarından Bir elçi gelerek dedi: Hükümran, Ne için esir ettin bütün dünyayı? Sildin bu devrandan zulmü, tuğyanı? Verdin her ülkeye kurtuluş, aman, Ermenistan neden çıktı aklından? Doğduğun şehre bu yakın ülke Ne için sarılsın karanlık gölge? Ermenistan ona ibadet eder, Başka padişaha itaat eder. Orda Ad neslinden bir pehlivan var, Kuvveti Rüstəm'in gücüne varır.	Basaraq Yəmənün gönünə ayaq¹⁸³, Parlatdı Yəmənün ordunun tozu, Gönü parladantək Süheyl ulduzu, Oradan atını İraqa sürdü, Yunana dönməkçün hazırlıq gördü. Böyük Azərbaycan hökümədarından Bir elçi gələrək dedi: Hökmürən, Nə üçün ram etdin bütün dünyanı? Sildin ruzigardan zülmü, tuğyanı? Verdin hər ölkəyə qurtuluş, aman, Ermənistan nədən çıxdı xatırdan? Doğduğun şəhərə bu yaxın ölkə Nə üçün bürünsün qaranlıq kölgə? Ermənistan oda ibadət edər, Başqa padişaha itaət edər. Orda Ad nəslindən bir pəhləvan var, Qüvvəti Rüstəmin gücünə çatar.

Adı Devali'dir, her bağı yarar, Aslan derisindən yosun koparır. Ermenistan'daki bütün yigitler Yalnız bu padşaha boynunu eğer. Herkes bade içər onun adına, Yakın ölkələrdən baş gəlir ona, Ordunla bu semtə hücum etməzsən, Ölkeyi şübhəsiz alacaq bizdən". Hünərdən, gücən söz açınca ona, Babil' den at sürdü Ermenistan'a. Ölkədən yıkayaraq fitneyi, kanı, Rum şahı beğəndi Ermenistan'ı. Silindi ortadan hər bir eski iş, Mubite ibadət, atəşə tapınma. Oradan da tez hücum etdi Abhaz'a, Açtı Abhazlara kindən kapı. Ses yaydı gürleyen davul her yere, Süngülər sırrını açdı göklərə. Hangi bir kaleye göndərdi haber Anahtarı durmadan teslim ettilər.	Adı Dəvalidir, hər bağı yarar, Aslan dərisindən yosun qoparır. Ermənistandakı bütün igidlər Yalnız bu padşaha boynunu əyər. Hər kəs badə içər onun adına, Yaxın ölkələrdən bac gəlir ona. Ordunla bu səmtə hücum etməsən, Ölkəni şübhəsiz alacaq bizdən." Hünərdən, gücdən söz açınca ona, Babildən at saldı Ermənistana. Ölkədən yuyaraq fitnəni, qanı, Rum şahı xoşladı Ermənistanı. Silindi ortadan hər bir köhnə iş, Möbidə ibadət, oda pərəstiş. Ordan da tez hücum etdi Abxaza, Açdı abxazlara kindən darvaza. Səs saldı gurlayan təbil hər yerə, Süngülər sirrini açdı göylərə. Hansı bir qələyə göndərdi xəbər Açarı durmadan təslim etdilər.

Devali Abhaz'da şahlıq edərken İşitti Rum şahı gəlmiş seferden. Bağladı vefaya gön kemerini, Işıklı kalbindən ataraq kini At bindi, dizgini aldı tez ele, İskender elini öpmə fikriyle. Hazine götürdü o şəhriyara, Varınca havale etti hazinedara. Dergaha gelince öptü toprağı, Kinini yenerek olmadı düşman. Dünyayı zaferle ölçən İskender Gördü mertliklə yok ona eş benzer. İncelik göstərdi o kahramana, Tahtının yanında yer verdi ona. Sordu ahvalini şefkatli sesle, Kalbini ısıttı sıcak nefesle. Emretti haznedar şahsa İskender; Versin Devali'ye hazine, gevher. Getirsin adına layık bir hediye, Küpe ve hamayıl, cevahir, ziynet.	Dəvali Abxazda şahlıq edərkən Eşitdi Rum şahı gəlmiş səfərdən. Bağladı vəfaya gön kəmərinə, Işıqlı qəlbindən ataraq kini Atlandı, yüyəni aldı tez ələ, İskəndər əlini öpmək qəsdilə. Xəzinə götürdü o şəhriyara, Çatınca tapşırırdı xəzinədara. Dərgaha gəlincə öpdü torpağı, Kinini yenərək olmadı yağı. Dünyanı zəfərlə ölçən İskəndər Gördü mərdlikdə yox ona bərabər. Nəvaziş göstərdi o qəhrəmana, Taxtının yanında yer verdi ona. Sordu əhvalını şəfqətli səsle, Qəlbini qızdırdı qızgın nəfəslə. Əmr etdi xəznədar şəxsə İskəndər; Versin Dəvaliyə xəzinə, gövhər. Gətirsin adına layiq bir xələt, Sırğa və həmayıl, cəvahir, zinət.

Hem kılıç, hem kadeh, cevahir, ipek, Verilsin padişaha layık bir bezək. Her ne emretmişdi yüce şehriyar Yerine getirdi o hazinedar. Yüceldi Devali, kalbi oldu şən, Giyindi İskender ipeklerinden. Halka astı, taç koydu, cevahir nişan, Sayıldı başını dik tutanlardan. Təşəkkür dilini açaraq ona: "Padişahım, yaradan yar olsun sana!" Gururu yenerek, küçüldü diye, Küçülmüş başını kaldırdı göğə. O gündən xidmətə sıktı kemeri, Padişaha xidmətə durmadı geri. O, şaha itaatə öyle ad aldı, Şaha has olanlar geride qaldı. O yerlər göründü şaha bağ gibi	Həm qılınç, həm qədər, cavahir, ipək, Verilsin padşaha layıq bir bəzək. Hər nə əmr etmişdi uca şəhriyar Yerinə yetirdi o xəzinədar. Ucaldı Dəvali, qəlbi oldu şən, Geyindi İskəndər ipəklərindən. Tovq asdı, tac qoydu, cavahirnişan, Sayıldı başını dik tutanlardan. Təşəkkür dilini açaraq ona: "Padşahım, yaradan yar olsun sana!" Qüruru yenərək, kiçildi deyər, Kiçilmiş başını qaldırdı göyə. O gündən xidmətə sıxdı kəməri, Padşaha xidmətdən durmadı geri. O, şahpərəstlikdə elə ad aldı, Şaha xas olanlar geridə qaldı. O yerlər göründü şaha bağ kimi

Gözünü parlattı bir çıra gibi. O güzel toprakta inip dinlendi, Sevincin, istəğin meyvesini kopardı. En yaşlı bir dihqan vermişdir xəbər: Tiflis'i ilk abat etmiş İskender. O cənnət bezekli güzel toprağı İyilik tohumuyla etdi gül bağı. O yerdə İskender böyle emretti, Rum'un ayiniylə hər bir iş gitti. Geçti o toprağı seyrede ede, Av için at sürdü çöldə, derədə. On beş gün dağlarda, çöldə yürüdü, Həm şikâr edirdi, həm yol ölçərdi. Avla gezinirken güzel ülkeyi, Heves etdi görməyə şah Nüşabə'yi. İşitti kadının vardır şevketi, Değerli ülkesi, malı, devleti. Gördüğü çimenden, sudan şənləndi, Geldi bir çimene, atından indi. İSKENDER'İN BERDE'YE GELMESİ VE NÜŞABƏ İLƏ GÖRÜŞMESİ Can düşkünə şarabı kalk getir, saki, O susuzlar için çeşmədir, saki!	Gözünü parlattı bir çıraq kimi. O gözəl torpaqda enib dincəldi, Sevincin, istəyin barını dərdi. Ən qoca bir dehqan vermişdir xəbər: Tiflisi ilk abad etmiş İskəndər. O cənnət bəzəkli gözəl torpağı Yaxşılıq toxmuyla etdi gül bağı. O yerdə İskəndər belə əmr etdi, Rumun ayiniylə hər bir iş getdi. Keçdi o torpağı seyr edə-edə, Ov üçün at sürdü çöldə, dərədə. On beş gün dağlarda, çöldə yürüdü, Həm şikâr edirdi, həm yol ölçürdü. Ovla gəzişərkən gözəl ölkəni, Can atdı görməyə şah Nüşabəni. Eşitdi qadının vardır şövkəti, Dəyərli ölkəsi, malı, dövləti. Gördüyü çəməndən, sudan şənləndi, Gəldi bir çəmənə, atından endi. İSKƏNDƏRİN BƏRDƏYƏ GƏLMƏSİ VƏ NÜŞABƏ İLƏ GÖRÜŞMƏSİ Canpərvər şarabı dur gətir, saqi, O susuzlar üçün çeşmədir, saqi!

Yanıyorum, təşnelik salmış bir derde, Bana ver, şarabı oldum bağimli. Berde ne güzeldir, nasıl güzeldir, Yazı da, kışı da güldür, çiçektir. Temmuzda dağlara lalələr serper, Kışını baharın serin yel öper. O yeşil ormanı cennete benzer, Şen eteklerine bağlamış kefsər. Söğütler çöllere vermişdir ziynet, Ak bağı sanki bir hakiki cennet.	Yanıram, təşnəlik salmış bir dərdə, Mənə ver, şərabə oldum aludə. Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir, Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir. İyulda dağlara lələlər səpər, Qışını baharın nəsimi öpər. O yaşıl meşəsi cənnətə bənzər, Şən ətəklərinə bağlamış kövsər. Söyüdlük çöllərə vermişdir zinət, Ağ bağı elə bil həqiqi cənnət.

Sülün yuvası her servi ağacı, Ötüyər kekliyi, ötüyər turacı. Sessizlik içinde dinlenir gülşən, Toprağı silinmiş kaygı, kederden. Reyhanı yeşildir yıllar uzununu, Her çeşit naz, nimet bürümüş onu. Yem için gelir kuş bu güzel yurda, İstesen "kuş sütü" bulursun burada. Toprağı yağrulmuş altın suyundan, Sanki her yerde bitmiş zaferan. O yeşil yerleri dolaşır gezen, Şenlikten başka bir hayal göremezsən. Şimdi o dergahın tahtı alçalmış, İpeği, kumaşı yeller çalmış. Taze nar gülleri dökülüp solmuş; O narlar, nergisler dönüp toz olmuş. Şimdiyse yerinde bu güzel yurdun, Dereyi sel yıkamış, kurumuş odun. Yine de bol olan o yeşillikler, Adalet tohumundan yeşerse eğer, Yeniden güzelce beslense diyar, Gittikçe yeşillik, güzellik artar. Padişahın eline geçerse fırsat, O tahta yeniden verirdi ziynet. Herum adlanırdı bu yurt her yerde, Şimdiyse adına diyorlar Berde. Bu mertler, güzeller yurdunda, inan, Çok sayısız hazine saklamış zaman. Böyle şuh, sevimli gülşən nerede var? Nerede var hazine saçan bu diyar?	Qırqovul yuvası hər sərv ağacı, Oxuyur kəkliyi, ötür turacı. Səssizlik içində dincəlir gülşən, Torpağı silinmiş qayğı, kədərdən. Reyhanı yaşıldır illər uzununu, Hər çeşid naz, nemət bürümüş onu. Yem üçün gələr quş bu gözəl yurda, İstəsən "quş südü" taparsan burda. Torpağı yağrulmuş qızıl suyundan, Elə bil hər yanda bitmiş zəfəran. O yaşıl yerləri dolaşır gəzsən, Şənlikdən başqa bir xəyal görməzsən. İndi o dərgahın taxtı alçalmış, İpəyi, qumaşı küləklər çalmış. Təzə nar gülləri tökülüb solmuş; O narlar, nərgizlər dönüb toz olmuş. İndisə yerində bu gözəl yurdun, Bar sel yumuş dərə, qurumuş odun. Yenə də bol olan o göyərtilər, Ədalət toxmundan göyərsə əgər, Yenidən gözəlcə bəslənsə diyar, Get-gedə yaşıllıq, gözəllik artar. Padşahın əlinə keçərsə fürsət, O taxta yenidən verərdi zinət. Hərüm adlanırdı bu yurd hər yerdə, İndisə adına deyirlər Bərdə. Bu mərdlər, gözəllər yurdunda, inan, Çox sayısız xəzinə gizləmiş zaman. Belə şux, sevimli gülşən harda var? Harda var xəzinə saçan bu diyar?

Böyle nakleder söz hazinedarı, Eski hazinenin adlı önderi: Hâkim kadın varmış, adı Nüşabə, Uymuş yıl boyu keyfə, şaraba. Erkeksiz yaşayan bu dişi ceylan Güzeldi, güzeldi erkek tavustan.	Belə nəql edir söz xəzinədarı, Köhnə xəzinənin adlı saları: Hâkim qadın varmış, adı Nüşabə, Uymuş il uzununu keyfə, şərabə. Erkəksiz yaşayan bu dişi ceyran Gözəldi, göyçəkdi erkək tovuzdan.

Hoş sohbet, yüreği saf, dayanıklı, Bir peri endamlı, hoş huylu. Önündə binlerce güzel kız varmış, Hizmete ay gibi kemer bağlamış. Bunlardan başqa, var yiğit, kahraman Otuz bin kulamı-kılıç oynatan. Dərgaha yaxın da olsa, yine də Evine girməzdi erkek bir kölə. Kadınla aşardı onun hər işi, Emir alamamış ondan bir erkek. Sarayda iş bilən kadınları var, Yalnız kahyasız iş görür onlar. Kulları bir yurtda etmişdi mesken, Yaxın bir obayı etmişdi vatan. Kahrından, kinindən onun korkarak Şəhrinə bir erkek basmamış ayak. Biyara¹³⁹ gitməgə verseydi fərman Yolunda erkekler keçərdi candan. İskender səhraya çəkincə ordu Çadırlar başını gögə yücəltdi. Gördü bir şənliklə yoğrulmuş cənnət, Etti əkinlərə, çaylara həyrət. Sordu: "Bu şən ölkə kimindir, kimin? Kim burada padşahlıq edir, söyləyin". Dedilər: "Gördüyün bu mal, bu yatır, Bu gözəl topraklar bir qadınındır. Qadındır, erkekdən yürekli, yiğit, Dəniz incisindən təmiz və parlaq. Bənzeri yox şüurda, adda və şanda, Rəiyyət bəşarır ən zor zamanda. Mərtliklə belinə bağlamış kemer, "Padşah soyundanım"diyə övünür.	Xoşsöhbət, ürəyi saf, mətanətli, Bir pəri əndamlı, xoş təbiətli. Önündə minlərcə gözəl qız varmış, Xidmətə ay kimi kəmərlər bağlamış. Bunlardan başqa, var igid, qəhrəman Otuz min qulamı - qılınç oynadan. Dərgaha yaxın da olsa, yenə də Evinə girməzdi erkək bir bəndə. Qadınla aşardı onun hər işi, Tapşırıq almamış ondan bir kişi. Sarayda iş bilən qadınları var, Yalnız kətxudasız iş görür onlar. Qulları bir yurdda salmışdı məskən, Yaxın bir obanı etmişdi vətən. Qəhrindən, kinindən onun qorxaraq Şəhrinə bir kişi basmamış ayaq. Biyara gətməyə versəydi fərman Yolunda kişilər keçirdi candan. İskəndər səhraya çəkincə ordu Çadırlar başını əflakə vurdu. Gördü bir şənliklə yoğrulmuş cənnət, Etdi əkinlərə, çaylara həyrət. Sordu: "Bu şən ölkə kimindir, kimin? Kim burda padşahlıq edir, söyləyin." Dedilər: "Gördüyün bu var, bu yatır, Bu gözəl torpaqlar bir qadınındır. Qadındır, erkəkdən ürəkli, qoçaq, Dəniz incisindən təmiz və parlaq. Tayı yox şüurda, adda və şanda, Rəiyyət bəcərir çətin zamanda. Mərdliklə belinə bağlamış kəmərlər, "Kəyan nəslindənəm" deyər fəxr edər.

¹³⁹ Köylülərin mecburi olaraq sahibinin toprağında icra etdikləri parasız mükəlləfiyyət, iş

Küləhsız kadındır, ancaq tacı var, Bir asker yüzünü görmez bu serdar. Sayısız kahraman kulları var, Önündə yüzünü görməmiş onlar. Göğsü gül, ak bilek kız, gəlin ancaq	Küləhsız qadındır, ancaq tacı var, Bir əskər üzünü görməz bu sərdar. Hesabsız qəhrəman qulamları var, Önündə üzünü görməmiş onlar. Köksü gül. ağ bilək qız, gəlin ancaq

Her işte onunla eder ittifaq. Boyları ok gibi, göğüs nara benzer, Sanki her memeden süt emmiş şeker. En ince ipekler, en parlak tüller O latif endamdan utanıb titrər. Masum onlara bakmaz cüretlə, Baksa gökten iner bir felaketlə. Bağın ayvanında parlar tek tek Gündüz şən bir günəş, gecə çıra gibi. O ak benizlere etsen təməşə Az kalsın şafaktan gözler kamaşa. Şakrak seslərini işitə hər kəs Can kurban etməyə göstərər heves. Kulakta, boyunda incilər güler, Dudaklar yakuttur, dişlər isə dürr. Bilemem nə füsün okumuş bunlar Ki, şəhvet ağına olmamış şikar? Bu mavi səmanın altında ancaq İşləri şaraptır, çalmak, oynamaq. Soyca yüce, pak hökəmdar kadın Onları bırakmazdı şəhvətə yakın. Haremi vardır saraylar kadar, Özgür girip gezer orada afətlər. Perde arkasında keçirir həyat, Doğma ölkəsinə verir kol- kanat. Muhtəşəm, şahane bir sarayı var, Bir meclis açmış ki, şahlara yarar. Billurdan taxtı var, gögə yüksəlir, Üstünə sayısız dökmüşdür taş-kaş. O billur taxtı bir kəndildən parlaq, Gecələr aydan da işıqlı çıra. Oturur o billur taxta hər səhər Yüce Tanrısını hər gün hatırlar. Gəlin gibi taxtında oturur yalnız,	Hər işdə onunla edər ittifaq. Boyları ox kimi, döş nara bənzər, Sanki hər məmədən süd əmmiş şəkər. Ən incə ipəklər, ən parlaq tüllər O lətif əndamdan utanıb titrər. Fəriştə onlara baxmaz cürətlə, Baxsa göydən enər bir fəlakətlə. Bağın eyvanında parıldar tək-tək Gündüz şən bir günəş, gecə çıraqtək. O ağ bənizlərə etsən təməşə Az qalır şəfəqdən gözlər qamaşa. Şaqlıq səslərini eşitsə hər kəs Can qurban etməyə göstərər həvəs. Qulaqda, boyunda incilər güllər, Dodaqlar yaqutdur, dişlər isə dürr. Bilmirəm nə füsün oxumuş bunlar Ki, şəhvət toruna olmamış şikar? Bu mavi səmanın altında ancaq İşləri şərabdır, çalıb çağırmaq. Nəsilcə uca, pak hökəmdar qadın Onları qoymazdı şəhvətə yaxın. Sənəmxanası var saraylar qədər, Azad girib gəzər orda afətlər. Pərdə arxasında keçirir həyat, Doğma ölkəsinə verir qol-qanad. Möhtəşəm şahənə bir sarayı var, Bir büsat açmış ki, şahlara yarar. Büllurdan taxtı var, göyə vurur baş, Üstünə xalvarla tökmüşdür qaş-daş. O büllur taxtı bir qəndildən parlaq, Gecələr aydan da işıqlı çıraq. Oturur o büllur taxta hər səhər, Uca tanrısını hər gün yad edər. Gəlincək taxtında əyləşir yalnız,

Hizmet için ayakta durur gəlin, qız. Mavi çark altında sazla, kadehle Dünyayı keçirir taşkın sevinçlə.	Xidmətçin ayaqda durur gəlin, qız. Mavi çərx altında sazla, qədəhlə Dünyanı keçirir daşğın fərəhlə.

Tanrıya secdeden durmazlar geri, Yok yemek, içmekten başqa işləri. Şahane sarayla, büyük devletlə Riyaset çəkərdi bir ibadətə. O kadar dindardır ki bu nazlı dilber, Öz cənnət köşkündə yatmaz gecələr. Başka bir köşkü var mermer taşından, Ay gibi her gece süzülür pinhan. Köşkündə o günəş, o nazlı gonca Başlar ibadətə şafək sökünce. Bir suna¹⁴⁰ suya baş soktuğu kadar Yastığa baş koyub yatar o dilber. O peri əndamlı qızlarla yinə Mey ilə çalgıyla başlar keyfinə. Geceyi, gündüzü keçirir böylə, Gündüzü böyledir, gecəsi öylə. Ne gündüz vaz keçər can beslemekten, Ne gece Tanrıya secde etməkten. Vardır kapısında çox xidmətçilər, Kendinin, işinin kaygısını eder". İskender bu işdən şənəldi, ancaq O naxşı görməyə göstərdi maraq. Yeşillik içinde gördü bu dünya, Gevherdən kıymətli olan kimiya. O yerdə başladı istirahətə, Bir neçə gün daldı içkiyə, işrətə. Hökümdar qadına verdilər xəbər. Mübarək fal ilə gəlmiş İskəndər. İtaət etməyə yaptı hazırlıq, Göndərdi padşahın adına layıq. Her çeşid yararlı, ləzzətli yemeklər, Yürekten xidmətə bağladı kəmərlər. Ayırdı mətəbə, binməyə yarar Güzelce bəslənmiş canlı heyvanlar. Müşk, amber kokan ləzzətli yemeklər,	Tanrıya səcdədən durmazlar geri, Yox yemək, içməkdən başqa işləri. Şahanə sarayla, böyük dövlətlə Riyazət çəkərdi bir ibadətə. O qədər dindardır bu nazlı dilbər, Əz cənnət köşkündə yatmaz gecələr. Başka bir köşkü var mərmər daşından, Ay kimi hər gecə süzülür pünhan. Köşkündə o günəş, o nazlı qönçə Başlar ibadətə şəfək sökünce. Bir sona suya baş vurduğu qədər Yasdığı baş qoyub yatar o dilbər. O pəri əndamlı qızlarla yenə Mey ilə, çalgıyla başlar keyfinə. Gecəni, gündüzü keçirir belə, Gündüzü belədir, gecəsi elə. Nə gündüz əl çəkir can bəsləməkdən, Nə gecə tanrıya səcdə etməkdən. Vardır qapısında çox xidmətçilər, Özünün, işinin qeydini çəkər." İskəndər bu işdən şənəldi, ancaq O naxşı görməyə göstərdi maraq. Yaşillik içinde gördü bu dünya, Gövhərdən qiymətli olan kimiya. O yerdə başladı istirahətə, Bir neçə gün daldı eyşə, işrətə. Hökümdar qadına verdilər xəbər. Mübarək fal ilə gəlmiş İskəndər. Pərəstiş etməyə gördü hazırlıq, Göndərdi padşahın adına layıq Hər çeşid yararlı, ləzzətli yemeklər, Ürəkdən xidmətə bağladı kəmərlər. Ayırdı mətbəxə, miniyə yarar Gözəlcə bəslənmiş canlı heyvanlar. Müşk, ənbər qoxuyan dadlı yemeklər,

¹⁴⁰ Yeşilbaşlı ördek, genellikle güzeller için kullanılır

Elini yıkamaya müşk ilə amber. Her çeşit yemeli, tatlı meyvə var,	Əlini yumağa müşk ilə ənbər. Hər çeşid yeməli, dadlı meyvə var,

Müşk ilə şəkərdən bir neçə çeşit. Mey, yemiş, bostanın süsü reyhan Birkaç gün taşındı şaha durmadan. Həm də mehtərlərə ayrı olaraq Her gün göndərirdi belirli erzak. O kadar mertlik geldi kadından Methi tüm dillerde oldu bir destan. Padişahın kalbinde açtı bahar gibi Onunla görüşmək arzusu çiçək. Kadına öğretmek istedi o şah, Olsun bu ülkenin sırrından agah. Bilsin sınırını bu memleketin, Var mıdır aslı bu sözün, sohbetin? Kara yağız ata vurunca gündüz altın nal, O dünya güneşi at bindi derhal. Hazırlık görünce yüceldi göğə, Yol aldı saraya "Elçiyim" diye. Öyle ki, saraya çok yakın geldi, Yolun zahmetinden biraz dinlendi. Göklere yükselen bir saray gördü, Onu yerler öper, gökler öperdi. Hizmetçi kadınlar onu gördüler, Koşup Nüşabə'ye haber verdiler: "Rum hükümdarının şen dergahından Ülkemiz almıştır şenlikten nişan. Akıllı bir elçi gelmiştir bize, Rum şahından haber getirmiş size. Akıl madenidir baştan ayağa, Benziyor Tanrıdan yanan çıraya". Nüşabə sarayı süsledi artık, Demirli yollara vurdu yaraşık. Nazenin kızlara vuruldu bezek, Dizildi saraya yüz elvan çiçek. Kokulu kementlere dizildi gevher, Taş-kaşa büründü ipek giyimler, Bir bahçe tavusu gibi sekerek Parlayıp, gülümser ışıq çıra gibi	Müşk ilə şəkərdən bir neçə xalvar. Mey, noğul, bostanın bəzəyi reyhan Neçə gün daşındı şaha durmadan. Həm də mehtərlərə ayrı olaraq Hər gün göndərirdi müəyyən ərzaq. O qədər mərdlik üz verdi qadından Tə"rifi dillərdə oldu bir dastan. Padşahın könlündə açdı bahartək Onunla görüşmək arzusu çiçək. Qadını öyrətmək istədi o şah, Olsun bu ölkənin sirrindən agah. Bilsin sərhəddini bu məmləkətin, Varmıdır əsli bu sözün, söhbətin? Şəbdizə vurunca gündüz qızıl nal, O dünya günəşi atlandı dərhal¹⁸⁴. Hazırlıq görünəcə ucaldı göyə, Yol aldı saraya "Elçiyəm" deyə. Elə ki, saraya çox yaxın gəldi, Yolun zəhmətindən bir az dincəldi. Göylərə baş vuran bir saray gördü, Onu yerlər öpür, göylər öpürdü. Xidmətçi qadınlar onu gördülər, Qaçıb Nüşabəyə verdilər xəbər: "Rum tacidarının şən dərğahından Ölkəmiz alıbdir şənlikdən nişan. Ağıllı bir elçi gəlmişdir bizə, Rum şahından xəbər gətirmiş sizə. Ağıl mədənidir başdan-ayağa, Bənzəyir tanrıdan yanan çırağa." Nüşabə sarayı bəzədi artıq, Dəmirli yollara vurdu yaraşlıq. Nazənin qızlara vuruldu bəzək, Düzüldü sıraya yüz əlvan çiçək. Müşkin kəməndlərə düzüldü gövhər, Daş-qaşa büründü ipək geyimlər, Bir bağça tovuzu kimi səkərək Parlayıb, gülümsər işıq çıraqtək

Padişahlıq tahtına oturdu hoş hal, Elinde kokulu, güzel portakal. Emretti, padişahlar ayini üzere İskender elçisi gelsin huzura. O yüce sarayın başvekilləri Emrini icradan durmadı geri. Elçi çok hızlıca girdi kapıdan, Kondu taht üstüne o korkmaz aslan. Belinden ne kılıç açtı, ne kemer, Elçi gibi etmedi secde İskender. O güzel sarayda bir hikmet gördü, Sevimli bir saray, bir cennet gördü. Her yerde kaynıyor huri ve peri, Müşk ile amberle yoğrulmuş yeri. Taş-kaşa batmıştı gelinler, kızlar, Bakanın gözünde parlar yıldızlar. Elçiye taş-kaşın parıltısından Bir alev göründü durduğu mekan. Sanki birləşmişdir madenle derya, Bütün gevherləri dökmüş buraya. Elçinin tuttuğu uğursuz işə Nüşabə utanıp, düşdü telaşa: “Bu akıllı erkeğe şimdi ne demeli, Koyulan ayine uyum sağlamamak? Həddini bildirmək gerektir ona: Bu elçi saymıyor bizi, baksana.” Nüşabə baxınca düşərək şüpheyə O pişmiş altını vurdu mihenge. Dikkatli baxınca tanıdı birdən, Tahtında yer verdi, kalbi oldu şən. Bildi İskender’dir, dolaşır ona, Tahtında oturmaq yakışır ona. Yedi mavi göğün saadetiyle Onun methini getirdi dile. İndirdi ismetten göz kapağını, Utandı, ter yıkadı al yanağını. Çözdüğü bu işi açmadı ona,	Padşahlıq taxtına oturdu xoşhal, Əlində ətirli, gözəl portağal. Əmr etdi, padşahlar ayini üzrə İskəndər elçisi gəlsin hüzurə. O uca sarayın baş vəkilləri Əmrini icradan durmadı geri. Elçi çox sür"ətlə girdi qapıdan, Qondu taxt üstünə o qorxmaz aslan. Belindən nə qılınc açdı, nə kəmə, r, Elçitək etmədi səcdə İskəndər. O gözəl sarayda bir hikmət gördü, Sevimli bir saray, bir cənnət gördü. Hər yanda qaynaşır huri və pəri, Müşk ilə, ənbərlə yoğrulmuş yeri. Daş-qaşa batmışdı gəlinlər, qızlar, Baxanın gözündə parlar ulduzlar. Elçiyə daş-qaşın parıltısından Bir alov göründü durduğu məkan. Sanki birləşmişdir mədənlə derya, Bütün gövhərləri tökmüş buraya. Elçinin tutduğu uğursuz işə Nüşabə pərt olub, düşdü təşvişə: "Bu zirək kişiylə indi nə demək, Qoyulan ayinə əməl etməmək? Həddini tanıtməyək gərəkdir ona: Bu elçi saymayır bizi, baxsana." Nüşabə baxınca düşərək şəkkə O bişmiş qızılı vurdu məhəkə. Diqqətlə baxınca tanıdı birdən, Taxtında yer verdi, qəlbi oldu şən. Bildi İskəndərdir, dolaşır ona, Taxtında oturmaq yaraşır ona. Yeddi mavi göyün səadət ilə Onun tərifini gətirdi dilə. Endirdi həyadan göz qapağını, Utandı, tər yudu al yanağını. Sezdiyi bu işi açmadı ona,

Anahtarım var, diye bağlı kilidine. İskender bir elçi gibi davrandı, Kendini oldukça o serbest sandı. Çok selam yetirdi hey dönə dönə, Tekmil bir elçilik etti kendine. Selamlar bitince dedi:-Ey serdar Şöhrətli, görkemli, adil hükümdar Diyor:"Ey şöhrəti dünyayı tutan, En adlı kişilere meydan okuyan, Ne için çevirdin bizden dizgini? Huzura gelmedin, anmadın beni? Ne zulüm ettim ki, düşman kesildin? Ey nankör at, bizi aciz mi bildin? Bundan da keskin bir kılıç kimde var? Kimin oku böyle kızgın ateş saçar Ki, ona sığınmak yararlı ola, Senin için önerim budur, gel yola. Yüce dergahından çekinme, gel, git, Coştuğum günde kork, ondan hezer et. Bu güzel ülkene ben ki yol aldım, Öz devlet gölgemi üstüne ettim. Kapıma niçin hiç uğramadın bir an, Niçin yüz çevirdin benim yolumdan? Gönlümü alıyorsun meyve, şarapla, Kandırıyorsun yemiş, reyhan, kebabla. Ettiğin bu işler kabuldür, ancak Doğru fikirlerden gel olma uzak. Seni bu şuurla görmeyeyim, inan. Bahtiyar görünür Hüma kuşundan. Kabul başlanırken sabah, çok erken Şahın dergahına sen de gelirsin". Öyle ki, yetirdi kendinden haber Başını aşağıya dikti İskender. Nüşabe cevap için lale gibi Gül açıp, oynattı yakut dudağı: "Ey cesur padişah, aferin sana, Elçilik ediyorsun kendin kendine.	Açarım var, deyə bağlı qıflına. İskəndər bir elçi kimi davrandı, Özünü oldukça o sərbəst sandı. Çox salam yetirdi hey dönə-dönə, Təkmil bir elçilik etdi özünə. Salamlar bitincə dedi: - Ey sərdar Şöhrətli, şövkətli, adil tacidar Deyir: "Ey şöhrəti dünyanı tutan, Ən adlı kəslərə meydan oxuyan, Nə üçün çevirdin bizdən yüyəni? Hüzura gəlmədin, anmadın məni? Nə zülüm etdim ki, düşməni kəsildin? Ey harın at, bizi acizmi bildin? Bundan da kəskin bir qılınc kimdə var? Kimin oxu belə qızgın od saçar Ki, ona sığınmaq yararlı ola, Səninçin məsləhət budur, gəl yola. Uca dərğahından çəkinmə, gəl, get, Coşduğum gündə qorx, ondan həzər et. Bu gözəl ölkənə mən ki yol aldım, Öz dövlət kölgəmi üstünə saldım. Qapıma nəçin baş vurmادين bir an, Nəçin üz çevirdin mənim yolumdan? Könlümü alırsan meyvə, şərəblə, Aldadırsan noğul, reyhan, kababla. Etdiyin bu işlər qəbuldur, ancaq Doğru fikirlərdən gəl olma uzaq. Səni bu idrakla görməyim, inan. Bəxtiyar görünür hümay quşundan. Qəbul başlanırkən səhər, çox erkən Şahın dərğahına sən də gələrsən." Elə ki, yetirdi özündən xəbər Başını aşağı dikdi İskəndər. Nüşabə cavabçın lələ sayağı Gül açıb, tərپəttdi yaqut dodağı: "Ey cəsur padişah, eşq olsun sənə, Elçilik edərsən özün özünə.

Bana saf yüreğim söylüyor böyle, Bu başla, şahane, yüce sayenle Bir elçi değilsin, hüküm verensin, Gönderilmiş değil, sen gönderensin. Yalvacın kılıçtır, koparır başlar. Senden başka bunu bana kim vurur? Ancak şah kılıçla oynarsa artık, Kılıcı göstərər başı yücelik. Söz açma İskender kılıcından sen, Kendine çare bul, İskender sensin. Beni çağırırken ağıma düştün, Gözünü iyi aç, çiğsin, bir düşün. Kaderim getirmiş seni bu tahta, Aferin devleti düşünen bahta". İskender dedi: "Ey bu tahta layık, Arama bahtının hükmündən artık. İskender denizdir, ben çayım, ancak Günəşlə gölgəyi olmaz bir tutmaq. Kimseyə benzetmə beni, ey akıllı, Benim gibi binlerce gözetmeni var. Bu fikri kalbindən sen sil büsbütün, Padişahı bundan da çox yüce düşün. Yoxsa İskender'i sandın kimsəsiz, Kendine elçilik edən bir aciz? Yüce dergahına sığmaz yığitlər Kendime zahmetlə elçilik edər?" Akıllı Nüşabə yine dürr saçtı, O gül dudağından kilidi açtı: "Kalbimi bu kadar kandırmaq nədən? Yalan atını gəl binip sürmə sen. Vaz keç bu inattan, yeter inadın. Mertliklə şən, şöhrət qazanmış adın. Büyüktür habərin, adın da, sən də Aslanı gizləmə kurt derisində. Elçidə olur mu böyle cəsəret? Hüzurda göstərsin bu kadar hiddət? Kahırla buyruktan ne vaz keçərsin,	Mənə saf ürəyim söyləyir belə, Bu başla, şahənə, uca sayənə Bir elçi deyilsən, hökmverənsən, Göndərilmiş deyil, sən göndərənsən. Peyğamın qılıncdır, qoparır başlar. Səndən başqa bunu mənə kim vurur? Ancaq şah qılınca oynarsa artıq, Qılını göstərər başıucalıq. Söz açma İskəndər qılıncından sən, Özünə çarə tap, İskəndər sənsən. Məni çağırarkən toruma düşdün, Gözünü yaxşı aç, çiyən, bir düşün. Taleyim gətirmiş səni bu taxta, Eşq olsun dövləti düşünən baxta." İskəndər dedi: "Ey bu taxta layiq, Arama baxtının hökmündən artıq. İskəndər dənizdir, mən çayam, ancaq Günəşlə kölgəni olmaz bir tutmaq. Bir kəsə tay tutma məni, ey huşyar, Mən kimi minlərcə gözətçisi var. Bu fikri qəlbindən sən sil büsbütün, Padşahı bundan da çox uca düşün. Yoxsa İskəndəri sandın kimsəsiz, Özünə elçilik edən bir aciz? Uca dərğahına sığmaz igidlər Özümü zəhmətlə elçilik edər?" Ağıllı Nüşabə yenə dürr sacdı, O gül dodağından qıfılı açdı: "Qəlbimi bu qədər aldatmaq nədən? Yalan atını gəl minib çapma sən. Əl çək bu tərslikdən, yetər inadın. Mərdliklə şən, şöhrət qazanmış adın. Böyükdür pəyamın, adın da, sən də Aslanı gizləmə qurd dərisində. Elçidə olurmu belə cəsəret? Hüzurda göstərsin bu qədər hiddət? Qəhr ilə buyruqdan nə əl çəkirsən,

Ne de qarşımızda boyun eğərsin. Bizimlə hökümle sen keçinirsin, Böyle davranış yalnız padşahda olur. Var bundan başqa çox nişanlar, hele Ondan da çox əsrar gələcək ələ". Tez verdi böyle bir cavab İskender: "Bir tilki aslandan getirməz haber! Gözündə olsam da cesur, kahraman, İskender deyiləm, elçiyim ondan. Həbəri böyükler göndərmiş böyle, Hökümünü dəyişmək yarar mı? Söylə! Sözümdə varsa kin, sinir, kükreyiş, Bu senin və onun bildiyi bir iş. Yürekli olmama səbəb onu bil, Göndərən aslandır, bir tilki değıl! Böyledir şahların ayini, elçilər Amanda olurlar, görməzlər zarar. Dediğim sözləri demiş hükümdar, Dilin kilidinə göstərme anahtar. Doğru bir cavab ver bana bir kere, Yinə de döneyim ben gəldiyim yere." Nüşabə qızdı o aslan yüregə: "Günəşi balçıkla sıvadın" diye. Zerrece korkmadı, dayanamadı, Verdi kılıç gibi keskin bir cavap: "Yersizdir,-dedi,-bu çalışıp durmak, Günəşə balçıktan vurursun sıva." Cariyeye emretti:"Ver, baksın" diye, Padşahlar rəsmini öpən ipeğə. İpekte göstərdi ona bir bucaq, Söylədi: Elinde tut, diqqətli bak. Bu surət, bu sima kimindir, kimin? Sarayda hörmətlə saxlanır niçin? İnat etmənin kalır mı yeri? Örtmə öz qaşınla yuce gökləri." İskender dinlədi onu hörmətlə, Yazılı ipeği açtı hızlıca.	Nə də qarşımızda boyun əyirsən. Bizimlə hökm ilə edirsən rəftar, Belə rəftar yalnız padşahda olar. Var bundan başqa çox nişanlar, hələ Ondan da çox əsrar gələcək ələ". Tez verdi belə bir cavab İskəndər: "Bir tülkü aslandan gətirməz xəbər! Gözündə olsam da cəsür, qəhrəman, İskəndər deyiləm, elçiyəm ondan. Xəbəri böyükler göndərmiş belə, Hökümünü dəyişmək yararmı? Söylə! Sözümdə varsa kin, acıq, kükrəyiş, Bu sənin və onun bildiyi bir iş. Ürekli olmama səbəb onu bil, Göndərən aslandır, bir tülkü deyil! Belədir şahların rəsmi, elçilər Amanda olurlar, görməzlər zərər. Dediyim sözləri demiş tacidar, Dilin qılını göstərmə açar. Doğru bir cavab ver mənə bir kərə, Yənə də dönüm öz gəldiyim yerə." Nüşabə qızdı o aslan ürəyə: "Günəşi palçıqla suvadın" deyə. Zərrəcə qorxmadı, gətirmədi tab, Verdi qılınc kimi kəskin bir cavab: "Yersizdir,- dedi,- bu çalışıb durmaq, Günəşə palçıqdan vurursan suvaq." Kənimə əmr etdi: "Ver, baxsın" deyə, Padşahlar rəsmini öpən ipəyə. İpəkdə göstərdi ona bir bucaq, Söylədi: Əlində tut, diqqətlə bax. Bu surət, bu sima kimindir, kimin? Sarayda hörmətlə saxlanır neçin? İnad etməyinin qalır mı yeri? Örtmə öz qaşınla uca göyləri."185 İskəndər dinlədi onu hörmətlə, Yazılı ipəyi açdı sürətlə.

Resmini tanıdı bakınca resme, Gördü almış düşman ülkeyi ele. Bu işte kin, hiddət göründü yersiz, Bir cevap verməkdən kalarak aciz, Korkudan sarardı bir saman gibi, Sığındı Allaha tutunan gibi. Nüşabə gördü ki, o kızgın aslan Bozuldu, alçalıb düşdü yuxsekten. Dedi: "Ey uğurlu, böyük hükümdar! Zamane başlara çox oyun açar. Düşünmə, hürmetim çoxdur, bunu bil, Bu ev öz evindir, başqa yer değıl! İtaət ederim sana hər zaman, Ya orada, ya burada köleyim, inan! Bu resmi onun için göstərdim ki, sen Benim de resmimi, açık gör diye. Erkek huyluyum olsam da kadın, Her işi bellidir bana dünyanın. Ben de bir aslanım, düşünsən biraz, Aslanın erkeğı, dişisi olmaz. Kara bulut gibi gürleşem kinle, Kılıç dumanından yanar su bile. Aslanlar buduna basarım ben dağ, Timsahlar yağından yakarım çıra. Beni düşmanlığa çekmə sevgiden, Hayranını gel azarlama sen! Kim diken ekerse, diken biçecek, Kim kurtuluş verirse, kurtuluş görecek. Eğer sen üstünlük etsen bana, Zafer çalarsın bir dul kadına. Ben galip gelsem, kin coştuğı zaman Atarım gizlenen şahı ortadan. Tilkiyle kurt gibi biz etsək savaş, Sen küçük olursun, benim böyük baş. Deneyimli yaşlılar söylemiş böyle: "Güleşmə ən fakir, yoxsul kimseyle, Senden bir şey koparmak fikrini izlər,	Rəsmini tanıdı baxınca şəklə, Gördü almış düşmən ölkəni ələ. Bu işdə kin, hiddət göründü yersiz, Bir cavab verməkdən qalaraq aciz, Qorxudan saraldı bir saman kimi, Sığındı allaha tutulan kimi. Nüşabə gördü ki, o kızgın aslan Pozuldu, alçalıb düşdü ucadan. Dedi: "Ey uğurlu, böyük tacidar! Zəmanə başlara çox oyun açar. Düşünmə, hörmətim çoxdur, bunu bil, Bu ev öz evindir, başqa yer deyil! Pərəstiş edərim sənə hər zaman, Ya orda, ya burda bəndəyəm, inan! Bu rəsmi onunçün göstərdim ki, sən Mənim də şəklimi aydın görəsən. Erkək tinətliyəm olsam da qadın, Hər işi bəllidir mənə dünyanın. Mən də bir aslanam, düşünsən bir az, Aslanın erkəyi, dişisi olmaz. Qara bulud kimi gurlasam kinlə, Qılınc tütüsündən yanar su belə. Aslanlar buduna basaram mən dağ, Nəhənglər yağından yaxaram çıraq. Məni düşmənlüyə çəkmə sevgidən, Vurğunun olana tənə vurma sən! Kim tikan əkərsə, tikan dərəcək, Kim nicat verərsə, nicat görəcək. Əgər sən üstünlük edərsən mana, Qələbə çalarsan bir dul qadına. Mən qalib gəlsəm, kin coşduğı zaman Ataram gizlənən şahı ortadan186. Tülküylə qurd kimi biz etsək savaş, Sən kiçik olarsan, mənəm böyük baş. Sınaqlı qocalar söyləmiş belə: "Güləşmə ən fəqir, yoxsul bir kəslə, Səndən şey qoparmaq fikrini izlər,

Yürekten çalışıp, üstünlük eder.” Vücudum şehirde etsə de mesken, Kalbim gafil değil şahlar işinden Hindistan mülkündən Yunan’ a kadar Virandan, bolluktan almışım haber. Gönderdim her yere bilgili adam, Akıllı, deneyimli, mahir bir ressam. Büyük fatihleri tanıyayım diye, Resmini çizdirdim ince ipeğe. Adlı padişahların resmini çizen Her resmi getirip bana verirken, Sanki dünyayı verdiler bana, İnce düşüncemle bakarım ona. O resmi doğrudan tanıyayım diye, Gösteririm başka bir gören kimseye. Deseler ki, filan hükümdardır bu, O zaman bu resmi sanırım doğru. Sonra da tepeden tırnağa kadar Her resme kılarım derin bir nazar, Yaşlıdan ve gençten sayısına göre Tartarım, ölçerim inceden ince. İyi, kötüyü tanır hayalim, Var zeka tanıyan şuur, kemalim. Boşuna geçmiyor gece, gündüzüm. Kendimle oynayan değilim özüm. Bu himmet terazim durmadan işler, Şahlarda ağırı, hafifi ölçer. İpekte gördüğün suretler ki, var, Tek senin hayalin hoşuma gider. Çünkü yüzünle tanıştım çoktan, Bu nakşın dostluktan göstermiş nişan”. Sözünü yürekle dedi, şenlendi, Billur tahtından aşağıya indi. “Tahtımda,-dedi,-sen otur namidar, Bir tahta yaramaz iki hükümdar. Bilirsin satrancın iki şahı var, Her kalbe yeni dert getirir onlar”.	Ürəkdən çalışar, üstünlük edər." Vücudum şəhərdə etsə də məskən, Qəlbim qafil deyil şahlar işindən. Hindistan mülkündən Yunana qədər Virandan, abaddan tutmuşam xəbər. Göndərdim hər yerə bilikli adam, Ağıllı, sınaqlı, mahir bir rəssam. Böyük fəhrləri öyrənim deyə, Rəsmini aldırımdıncə ipəyə. Adlı padşahların rəsmini çəkən Hər rəsmi gətirib mənə verərkən, Sanıram dünyanı verdilər mənə, Öz incə rəyimlə baxaram ona. O rəsmi doğrudan tanıyım deyə, Göstərrəm başqa bir görən kimsəyə. Desələr ki, filan tacidardır bu, O zaman təsviri sanaram doğru. Sonra da təpədən dırnağa qədər Hər rəsmə salaram dərin bir nəzər, Yaşlıdan və gəncdən öz qədərincə Bir ölçü götürürəm incədən incə. Yaxşını, yamanı tanır xəyalım, Bar zəka tanıyan şüur, kamalım. Boşuna keçməyir gecə, gündüzüm. Özümlə oynayan deyiləm özüm. Bu himmət tərəzimi durmadan işlər, Şahlarda ağırı, yüngülü ölçər. İpəkdə gördüyün surətlər ki, var, Tək sənəin xəyalın könlümə yatar. Çünki surətinlə tanışam çoxdan, Bu nəqşin dostluqdan göstərmiş nişan." Sözünü ürəklə dedi, şənləndi, Öz büllur taxtından aşağı endi. "Taxtımda, - dedi, - sən otur namidar, Bir taxta yaramaz iki tacidar. Bilirsen şahmatın iki şahı var, Hər qəlbə yeni qəm gətirir onlar."

Tahtından inince o peri yüzlü Durdu huzurunda, göstərdi xidmət. Gelin gibi oturdu altın kürsüyə, “Padişaha küçük bir köleyim” diye. O büyük balıktan şahın görkemi Renk verdi, renk aldı zürafa gibi. Düşündü: “Kadın da olsa bu salar, Yüreği bir erkek aklıyla parlar. Ak, böyle işleri gören kadına, Periler aferin söyler adına! Kadınlar olmasın gerek çok cesur. Dişi aslanlarda kin keskin olur. Hafiftir tartıda kadının taşı, Erkek ölçüsüyle durmaz yan yana. Kadınlar perdeyle örtünse hoştur, Perdesiz musiki ahengi boşdur. Bak, Cəmşid ne güzel söylemiş gerçek. “Kadın ya perdede, ya mezarda gerek!” Kadını, salih de olsa zincirle, Hırsız dost olsa da, eşəyi bağla!” Düşündü: “Nədir bu acı hakaret? Bu yerdə kim edər sənə mərhamət? Fikrini pişir de, kalbini hoş tut, Düşün, artık öz canını unut. Güzəldir, bal katmış gül dudaklara, Böyle bir sevimli dilber yerine Olsaydı amansız, kinli bir düşman, Artık vaz keçeydim gerek başımdan. Bu yerden çıkarsam ağır yükümü, Her işte tutarım doğru ölçümü. Şaşkınlık yolunu tutmam bir daha. Saklamam yüzümü gereksiz yerde. Açarım bendi bu bağlı kalbimden, Düğümü düğüme nasıl vurayım ben? Karınca düşerse parlak bir tase, Bir çare düşün, güc iş görmez yoksa. Sabredeyim, çok zor olsa da bu hal,	Taxtından enincə o pərisurət Durdu hüzurunda, göstərdi xidmət. Gəlintək oturdu qızıl kürsüyə, "Padşaha kiçik bir bəndəyəm" deyə. O nəhəng baliqdan şahın görkəmi Rəng verdi, rəng aldı zürafə kimi. Düşündü: "Qadın da olsa bu salar, Ürəyi bir erkək ağılıyla parlar. Bax, belə işləri görən qadına, Pərilər afərin söylər adına! Qadınlar olmasın gərək çox cəsür. Dişi aslanlarda kin kəskin olur. Yüngüldür çəkiddə qadının daşı, Kişi ölçüsüylə durmaz yanaşı. Qadınlar pərdəylə örtülsə xoşdur, Pərdəsiz musiqi ahəngi boşdur. Bax, Cəmşid nə gözəl söyləmiş gerçək. "Qadın ya pərdə, ya məzarda gərək!" Qadını, saleh də olsa, buxovla, Oğru dost olsa da, eşşəyi bağla!" Düşündü: "Nədir bu acı həqarət? Bu yerdə kim edər sənə mərhəmət? Fikrini bişir də, qəlbini xoş tut, Yıxıldın, artıq öz canını unut. Gözəldir, bal qatmış gül ləblərinə, Belə bir sevimli dilbər yerinə Olsaydı amansız, kinli bir düşman, Artıq əl çəkəydim gərək başımdan. Bu yerdən çıxarsam ağır yükümü, Hər işdə saxlaram düzgün ölçümü. Şaşkınlıq yolunu tutmaram bir də. Örtməyəm üzümü gərəksiz yerdə. Açaram bəndi bu bağlı qəlbimdən, Düynü düynə necə vurum mən? Qarınca düşərsə parlaq bir tase, Bir çarə düşün, güc iş görməz yoxsa¹⁸⁷. Səbr edim, çox çətin olsa da bu hal,

Bu işlər uykudur, uyku bir həyal? İşittim çox şənmiş bir gənc suçlu,, İdam edilirken boynunda zincir. Dostlardan birisi sordu bir sual: “Az kalır ömründən, hey, nədir bu hal?” Dedi: “Son nəfəstir, ömrüm kalır az, Az ömrü kederle keçirmək olmaz”. Kurtardı yaradan onu zilletten, İşığa çıkardı katı zulmetten. Kilide çox zaman bulunmaz anahtar, Bir anahtar bulunup, nihayət açar.” Kendine çox böylə sözlər söylədi. Çaresiz canını təslim eyledi. Yalnız çapkınlıq etsə hər bir pəhlivan, Düşər div elinə pəhlivan, inan. Şarkıcı müziksiz şarkı söyləsə, Söz ilə kəməncə gülər o səsə. Bir zaman çox dərin düşüncəyə daldı, Öz huyunu kınadı. Sabretti, bu ağır derdə, kedere, Təslimlə dik başı eğildi yere. Nüşabə xidmətə bağladı kəmə, r Emretti: Durmayıp gəzəl pərilər Şahlara yaraşan bir süfrə açsın, Ortaya hər çeşit yeməkdən saçsın. Cariyələr mum kimi qalxdı ayağa, Şahənə bir süfrə hazırlamaya. Hər çeşit yeməklər aktı hər yerdən, Yeməklər pışmışdı koçtan, kuzudan, Uzun və yuvarlak incə ekməklər Saraydan başlamış qapıya qədər, Ekməklər yağrılmış yağla, şəkərlə, Şəkərli susamda tada bax hələ. Amberlə yağrılmış lezzətli yeməklər Cənnət yeməğindən verirdi xəbər. Dağ gibi yığılmış öküz və balıq, Çəkdi yer öküzü bundan ağırlıq.	Bu işlər yuxudur, yaxud bir xəyal? Eşitdim çox şadmış bir gənc müqəssir, Dara çəkilibkən boynunda zəncir. Dostlardan birisi verdi bir sual: "Az qalır ömründən, hey, nədir bu hal?" Dedi: "Son nəfəsdir, ömrüm qalır az, Az ömrü kədərlə keçirmək olmaz." Qurtardı yaradan onu zillətdən, İşığa çıxartdı qatı zülmətdən. Qıfıla çox zaman tapılmaz açar, Bir açan tapılar, nəhayət açar." Özünə çox bu cür sözlər söylədi. Çarəsiz canını təslim eylədi. Yalnız çapğın etsə hər bir pəhləvan, Düşər div əlinə pəhləvan, inan. Xanəndə bəstəsiz şərqi söyləsə, Söz ilə kəməncə gülər o səsə. Bir zaman çox dərin fikirə gəttdi, Öz təbiətini məzəmmət etdi. Səbr etdi, bu ağır dərddə, kədərə, Təslimlə dik başı əyildi yerə. Nüşabə xidmətə bağladı kəmə, r Ömr etdi: durmayıp gözəl pərilər Şahlara yaraşan bir süfrə açsın, Ortaya hər çeşid yeməkdən saçsın. Kənizlər şam kimi qalxdı ayağa, Şahanə bir süfrə hazırlamağa. Hər çeşid yeməklər axdı hər yandan, Yeməklər bışmışdı qoçdan, toğludan, Uzun və yuvarlaq incə çörəklər Saraydan başlamış qapıya qədər, Kökəllər yağrılmış yağla, şəkərlə, Şəkərli küncüddə dada bax hələ. Ənbərlə yağrılmış dadlı yeməklər Cənnət yeməyindən verirdi xəbər. Dağ kimi qalanmış öküz və balıq, Çəkdi yer öküzü bundan ağırlıq.

Sofrada kuzular coşkun sevinçten Kuş gibi kol-kanat açmıştı şen-şen. En tatlı reçel, limonlu şərbət, Fıstıkta, bademde var başqa lezzət. Var sayısız içecek amber kokan, Çok esaslı içecek iyileşir ondan. Taze helva və badem helvası taşır, O kadar fazla ki, tabaktan taşır. Gül suyuyla çekilmiş şərbət, gül şeker, Saçtığı şekerin nefesi amber. Bunlardan başqa o tahtın üstündə Altın meclis kurdu şahın önündə. Bir tabak koyuldu günəşdən parlaq, İçine dört billur kase koyarak, Biri lal, digəri altından dolmuş, Biri dür, digərinə yakut koyulmuş. Öyle ki, uzandı eller sofraya, Ağızlar açıldı yemek yemeğe, Nüşabə dedi: "Ey büyük hükümrən, Yiyin, en tatlı bu yemişlerden". İskender söylədi: "Ey sadə dilbər, Ölçüsüz söylemə, gel dökme sen ter. Dizmişsin sofraya elmas, yakut dür, Taş-kaş yenir mi, bu ne demək? Taşı da hiç yer mi akıllı insan? Bu rəngi təbiət hazmetmez, inan! Öyle bir yemek ver midemiz dolsun, Rəğbətə ona el uzatmaq olsun". Nüşabə gülərək söylədi şaha: "Taşın ki, boğaza yolu yok daha, Faydasız, yaramaz böyle taş için Bu kadar savaşımaq, çarpışmaq niçin? Şimdi ki, yemeğe yaramaz bu taş, Dünyada onunla yücelir mi baş? Değersiz bir taş ki, olmuyor yemek, Onun için bu kadar zahmete ne gerek? Yollardan taşları gerekirken almak,	Süfrədə quzular coşqun sevincdən Quş kimi qol-qanad açmışdı şən-şən. Ən dadlı mürəbbə, limonlu şərbət, Püstədə, badamda var başqa ləzzət. Bar hədsiz paludə - ənbər qoxuyan, Çox məğzi paludə sağalar ondan. Tər halva və badam halvası daşır, O qədər çoxdur ki, qablardan aşır. Güləblə çəkilmiş şərbət, gülşəkər, Saçdığı şirənin nəfəsi ənbər. Bunlardan başqa o taxtın üstündə Qızıl büsat qurdu şahın önündə. Bir xonça qoyuldu günəşdən parlaq, İçində dörd büllur kasa qoyaraq, Biri ləl, o biri qızıldan dolmuş, Biri dürr, birinə yaqut qoyulmuş. Elə ki, uzandı əllər süfrəyə, Ağızlar açıldı təam yeməyə, Nüşabə dedi: "Ey böyük hökmürən, Yeyiniz, ən dadlı bu xuruşlardan." İskəndər söylədi: "Ey sadə dilbər, Ölçüsüz söyləmə, tökməyəsen tər. Düzmüsən süfrəmə almaz, yaqut, dürr, Daş-qaş yeyilərmə, bu nə deməkdir? Daşı da yeyərmə ağıllı insan? Bu rəngi təbiət həzm etməz, inan! Eylə bir yemək ver mədəmiz dolsun, Rəğbətə ona əl uzatmaq olsun." Nüşabə gülərək söylədi şaha: "Daşın ki, boğaza yolu yox daha, Faydasız, yaramaz belə daş üçün Bu qədər vuruşmaq, çarpışmaq nəçin? İndi ki, yeməyə yaramaz bu daş, Dünyada onunla ucalarmı baş? Dəyərsiz bir daş ki, olmayır yemək, Onunçun bu qədər zəhmət nə gərək? Yollardan daşları almaq lazımkən,

Taşı taş üstünə koyarsın nədən? Bu taştan yeterince herkes ki, aldı, Yemedi, taş yine yerinde kaldı. Değilsin eğer taşa itaat eden, Taşını hafif et, yerinde kal sen". O ince kadının bu söhbətindən Yemekten vaz geçti o çelik beden. Dedi: "Ey hanımlar hanımı kadın, Kuvvette erkekten yücədir adın. Doğru söyledin ki, böyle gevherle Her sarraf ancak bir taş alır ele. O zaman dəğərli olurdu sözü, n, Öncə bu taş-kaştan kaçaydın kendin. Tacımda cəvahir parlar, doğrudur, Padişahlar tacında cəvahir olur. Senin tabağındakı bu taş-kaş taşır, Bu azar, bu töhmət kime yakışır? Sofraya cəvahir saçmaq nə gerek? Gevherdən kaçmayı bana öğretmək? Sarrafın gözüne toz atmaqdır bu, İskender yakutu her evde dolu. Bununla beraber diqqət edince Sözlərin yerlidir, doğrudur, bence. Aferin bu fikri sağlam kadına, Mertliğin yolunu göstərir bana. Ey uzağı gören kız, gəl beni dinlə, Altın sikkəsini nəsihətinlə Atarım bir kərə topraklara bən, Altına topraktır təbii mādən". Sonra Nüşabə'nin yakut dodağı Yakutla süsledi bütün torpağı. Emretti tabağa koyuldu yemək, Altın yemiş kabı, antik və gəzəl. Her yeməkdən kəndi tādardı öncə, Çok hayrət etti şah bunu gərünce. Şah rahat dēğildi bōyle hizməttən, Ayağa kalktı tēz yemək bitərəkən.	Daşı daş üstünə qoyursan nədən? Bu daşdan doyunca hər kəs ki, aldı, Yemədi, daş yənə yerində qaldı. Deyilsənsə daşa pərəstiy ədən, Daşını yüngül et, yerində qal sən." O incə qadının bu söhbətindən Yeməkdən əl çəkdi o polad bədən. Dedi: "Ey xanımlar xanımı qadın, Qüvvətdə erkəkdən ucadır adın. Doğru söylədin ki, belə gövhərlə Hər sərraf ancaq bir daş alar ələ. O zaman dəyərli olardı sözü, n, Öncə bu qaş-daşdan qaçaydın özü. n. Tacımda cavahir parlar, doğrudur, Padşahlar tacında cavahir olur. Sənin xonçandakı bu qaş-daş daşır, Bu danlaq, bu töhmət kimə yaraşır? Süfrəyə cavahir saçmaq nə gərək? Gövhərdən qaçmağı mənə öyrətmək? Sərrafın gözüne toz atmaqdır bu, İskəndər yaqutu hər evdə dolu. Bununla bərabər diqqət edincə Sözlərin yerlidir, doğrudur, mənəcə. Eşq olsun bu fikri sağlam qadına, Mərdliyin yolunu göstərir mənə. Ey uzaq gərən kız, gəl mənə dinlə, Qızıl sikkəsini nəsihətinlə Ataram bir kərə torpaqlara mən, Qızıl torpaqdır təbii mādən". Sonra Nüşabənin yaqut dodağı Yaqutla bəzədi bütün torpağı. Əmr etdi xonçaya qoyuldu yemək, Qızıl noğuldanlar, əntiq və qəşəng. Hər yeməkdən özü dadırdı öncə, Çox heyrat etdi şah bunu gərünce. Şah rahat deyildi belə xidmətdən, Ayağa qalxdı tēz yemək bitərəkən.

Giderken Nüşabə bağladı sözleşmə, İskender vermesin mülküne ziyan. Vesika yazmaya şah verdi ferman, O cennətdən çıxıp gitti hükümrən. İskender şəhirdən çıkınca gerçək, Felekten kin gördü, Tanrıdan yardım. Düşmüşdü kurtulmaq için kaygıya, Şükretti kurtaran büyük Tanrıya. Gündüzden güneşi kapınca gece, Bir çıra parlattı bir mum sönünce. Al güneş göğünün yüce tavanına Hələli yıldızlar dizildi yine. Padşah da uykuya tez hazırlandı, Dört unsur da yattı, kapı kapandı. Tan yeri açınca dinlendi artık, Karanlık içinde söküldü aklık. Şafaklar içinde kalktı uykudan, Sabah gibi bir meclis kurdu hükümrən. Günəşin elində bir turunç vardı, Felek turuncunun başını yardı. O melek əndamlı Nüşabə şən-şən Uğurlu fal ilə çıxtı şəhirdən. Sanki karanlık çökünce kat kat, Göründü məşriqtdən yuvarlanmış ay. Ülker yıldızı gibi cariyeler yanında gider, İncidir başından tırnağa kadar. Güzəllər dolaşır dörd bir yanında, Yüz Zühre taş gibi bir parmağında. Şahlara yaraşan bir dergah gördü, Dünyaca bir ordu, bir dergah gördü. O kadar ipekli bayrak yükseldi, Hava gül, toprak gök rengine benzedi. Çadırlar gevherden olmuştu nişan, Dergahın yolunu kesmiş her yerden. Aradı, öğrendi, geldi saraya, Gördü bir çadırdır yüksəlmiş Aya.	Gedərkən Nüşabə bağladı peyman, İskəndər verməsin mülkünə ziyan. Vəsiqə yazmağa şah verdi fərman, O cənnətdən çıxıb getdi hökmürən. İskəndər şəhərdən çıxınca gerçək, Fələkdən kin gördü, Tanrıdan kömək. Düşmüşdü qurtulmaq üçün qayğıya, Şükr etdi qurtaran böyük Tanrıya. Gündüzdən günəşi qapınca gecə, Bir çıraqlar parlatdı bir şam sönünce. Al Günəş göyünün uca səqfinə Hələli ulduzlar düzüldü yenə. Padşah da yuxuya tez hazırlandı, Dörd ünsür də yatdı, qapı bağlandı 188. Dan yeri söküncə dincəldi artık, Qaranlıq içinde söküldü aqlıq. Şəfəqlər içinde qalxdı yuxudan, Şəhərtək bir məclis qurdu hökmürən. Günəşin əlində bir narınc vardı, Fələk narıncının başını yardı 189. O mələk əndamlı Nüşabə şən-şən Uğurlu fal ilə çıxdı şəhərdən. Elə bil qaranlıq çökünce lay-lay, Göründü məşriqdən bədirlənmiş Ay. Pərvintək kənizlər yanında gedər, İncidir başından dırnağa qədər. Gözəllər dolaşır dörd bir yanında, Yüz Zöhrə qaş kimi bir barmağında. Şahlara yaraşan bir dərğah gördü, Dünyaca bir ordu, barıqah gördü. O qədər ipəkli bayraq ucaldı, Hava gül, torpaq göy rənginə çaldı. Çadırlar gövhərdən olmuşdu nişan, Dərğahın yolunu kəsmiş hər yandan. Aradı, öyrəndi, gəldi saraya, Gördü bir xeymədir ucalmış Aya.

İpləri ipekten sağlam örülmüş, Sütunu altındır, çivisi gümüş, Atından indi yol bulsun huzura, Yüz sürsün dünyanın öptüğü yere. Nöbetçi hörmətlə verirken izin, Altın işlemeli çadıra girdi nazenin. Gördü ki, dünyanın şahları gelmiş, Bir taç gölgəsində başlar eğilmiş. İskender önündə kemer-kemere Padişahlar oturmuş, göz dikmiş yere, O parlak meclisten düşdü korkuya, Görenin yüreği dönerdi suya. Hepsi duvarda bir suretə benzer, Konuşmağa gülmeğe kimdə var hünər? Duvarı görünce duvarlı gəlin Titredi, bu kabul göründü gərgin. Yer öptü Nüşabə, afərin aldı, O aslan yürekler buna şaşı kaldı. Cariyeler hâkimin emrini alınca Bir kürsü koydular günəşdən parlaq. Yanında oturdu dünya gəlini, Aldı kız-gəlinlər dörd çevresini. Halini sordu, göstərdi hörmət, Coştu o gelişlə mecliste işrət. Biraz rahatlayınca yeni oturan, İşrət edildi yüce padişahdan: Tez sofra ağası getirsin yemek, Ortaya dizilsin hər çeşit yemek. Öncə getirildi kokulu şərbət, Sanki yere serdi havuzunu cənnət. Gül suyu gibi akan bu arkı, ihtimal Rüyada ne Hüsrev görmüş, ne Şirin. O kadar tabaklar dizildi oraya, Amberden yüksəldi toz bulutlara. En lezzətli yemeklər bol-bol akarak Her yerde dağ gibi vurmuştu yığın. İki kat elənmiş yağlı katmerlər En parlaq aydınlıq gibi parlar.	İpləri ipəkdən möhkəm hörülmüş, Sütunu qızıldır, mismarı gümüş. Atından endi yol tapsın hüzurə, Üz sürtsün dünyanın öpdüyü yerə. Növbətçi hörmətlə verincə izn, Zərnişan çadıra girdi nazənin. Gördü ki, dünyanın şahları gəlmiş, Bir tac kölgəsində başlar əyilmiş. İskəndər önündə kəmə-r-kəmə-rə Padşahlar oturmuş, göz dikmiş yerə, O parlaq büsatdan düşdü qorxuya, Görenin ürəyi dönərdi suya. Hamısı divarda surətə bənzər, Danışıb gülməyə kimdə var hünər? Hasarı görüncə hasarlı gəlin Titrədi, bu qəbul göründü gərgin. Yer öpdü Nüşabə, afərin aldı, O aslan ürəklər buna mat qaldı. Kənizlər hâkimin əmrini alcaq Bir kürsü qoydular günəşdən parlaq. Yanında oturdu dünya gəlini, Aldı qız-gəlinlər dörd dövrəsini. Halını soruşdu, göstərdi hörmət, Coşdu o gelişlə məclisdə işrət. Bir az toxtayınca yeni oturan, İşrət edildi uca padşahdan: Tez süfrə ağası gətirsin xörək, Ortaya düzölsün hər çeşid yemək. Öncə gətirildi ətirli şərbət, Sanki yerə sərdi hovzunu cənnət. Gülab kimi axan bu arxı, yəqin Yuxuda nə Xosrov görmüş, nə Şirin. O qədər xonçalar düzöldü ora, Ənbərdən ucaldı toz buludlara. Ən ləziz yeməklər bol-bol axaraq Hər yanda dağ kimi vurmuşdu qalaq. İkiqat ələnməmiş yağ qatlamalar Ən parlaq aydınlıq kimi parıldar.

Elenmiş ak undan pişmiş yuvarlak, Ay gibi poğaçalar yünden de yumuşak. Koyuldu tabağa yüz çeşit yemek, Yemeklər tabağa verirdi bezək. Yoktu öyle bir yemek dünyada Bir yer tutmasın altın tabakta. Lezzetlidir, yemeklər gelincə hoşa, Dopdolu kadehler çekildi başa. Göğün ortasına gelincə günəş, İçtilər mey kalbə düşürünce atəş. Herkesin çatılmış qaşı açıldı, Sarhoşlar yüzünə neşə saçıldı. O peri bedenli nazlı dilberlər Çalgıyı dinledi akşama kadar. Zulmetten gece bir ordu çəkerken, Tabiat gözündən uyku dökerken Hükümdar söylədi o perilərə: "Bu gece basmayın ayak şəhre! Buyruğum böyledir, sabah gerek ben Bir meclis kurayım yerden göğə kadar. Feridun və Hakan töreniylə şən-şən, Dolgun kam alaraq çalgıdan, meyden, Bırak şarap bir yangın atsın gönülə, Pişsin hər işimiz bu kan çayı ilə! Ayrılalım bir zaman dünya işindən, Yetişmiş mercanla bəslənsin beden. Mey ilə gül gibi parlayalım böyle, Güllərdən renk alalım bu kürə ilə. Saçalım zerrelərdən torpağa amber, Yıkansın bu şaraptan güllər, olsun taze". Perilər hörmətlə öptü torpağı, Şənləndi, ismətdən yandı yanağı. Mecliste Nüşabə, o nazlı dilber, Sanki tan sökerken doğmuş bir Ülker. Amberdən gece şən meclis kurunca	Ələnmiş ağ undan, bişmiş yuvarlaq, Ay kimi qoğallar xəzdən də yumşaq. Qoyuldu xonçaya yüz çeşid yemək, Yeməklər xonçaya verirdi bəzək. Yox idi elə bir yemək dünyada Bir mövqə tutmasın qızıl xonçada. Dadlıdır, yeməklər gəlincə xoşa, Dopdolu qədəhlər çəkildi başa. Göyün ortasına gəlincə günəş, İçdilər mey qəlbə salınca atəş. Hamının çatılmış qaşı açıldı, Sərxoşlar üzünə nəşə saçıldı. O pəri bədənli nazlı dilbərler Çalgını dinlədi axşama qədər. Zülmətdən gecə bir ordu çəkərkən, Təbiət gözündən mürgü tökərkən Cahandar söylədi o pərilərə: "Bu gecə basmayın ayaq şəhərə! Buyruğum belədir, səhər gərək mən Bir məclis düzəldəm yerdən göyəcən. Fəridun və Kəyan rəsmiylə şən-şən, Dolğun kam alaraq çalgıdan, meydən, Qoy şərab bir yangın salsın könülə, Bişsin hər işimiz bu qan çayı ilə! Ayrılaq bir zaman dünya işindən, Pərvərdə mərcanla bəslənsin bədən. Mey ilə gül kimi parlayaq belə, Güllərdən rəng alağ bu kürə ilə. Saçaq qətrələrdən torpağa ənbər, Çımsın bu şərabdan güllər, olsun tər." Pərilər hörmətlə öpdü torpağı, Şənləndi, ismətdən yandı yanağı. Məclisdə Nüşabə, o nazlı dilbər, Sanki dan sökərkən doğmuş bir ülkər. Ənbərdən gecə şən büsat qurunca

Yayıldı o koku saçlar boyunca. O kokulu saçlardan büyük İskender Bir kement yaptı, saçıyordu amber. Ayı, Müşteriyi kementle birdən Yerlere indirdi yüce göklerden. Şenlik gecəsiydi o şanlı gece, Perilər dalmıştı nazlı sevince. İskender kalbini çalmak fikriylə İsterdi atəşdən parlatmaq şule. Padişah emretti: "Tez atəş yakılsın, Mürşitlərin ayınlı günüdür, müşk yansın". Meydən bir atəş yaktı ki, şulesində İçənler yandı öz elbisesində. Çalgı neşesiylə yiyip içtilər, Geceyi şenliklə ettilər sabah. Laciverte zincifre edince devran Samur sarı tilki doğurdu o zaman. Yeniden canlandı şenlik və həyat, Kuruldu şahane, sevimli meclis. Çimenlər yenidən neşəyə gəldi, Keklik və sülün cilvəyə gəldi. Nağməyə başladı peri yüzülər, Günəş mehreganda¹⁴¹ daha hoş gelir. O pembe meyden ki, yakuta benzer, Gündüzün yüzünə saçtılar gevher. İSKENDER'İN NÜŞABE İLE MECLİSTE OTURMASI Kalk, saki, şaraptan bir kadeh getir! O altın çiçəkdən bir sevinç getir! Yüzümün rəngini şarapla bir tut, Yakuta bənzətmə, kıl tam bir yakut! Feridun şənliyi, Cem'in Nevruzu Yüzlərdən silmişdi kədərini, tozu. İskender görkəmli tahta oturdu, Önündə padişahlar boynunu büktü.	Yayıldı o müşkin saçlar boyunca. O müşkin saçlardan böyük İskəndər Bir kəmənd düzəltdi, saçırdı ənbər. Ayı, Müştərini kəməndlə birdən Yerlərə endirdi uca göylərdən. Şənlik gecəsiydi o şanlı gecə, Pərilər dalmışdı nazlı sevinçə. İskəndər qəlbini çalmaq fikrilə İstərdi atəşdən parlatmaq şölə. Padişah əmr etdi: "Tez od qalansın, Müğlərin rəsmiylə gündür, müşk yansın." Meydən bir od yaxdı ki, şöləsində İçənlər yandı öz əlbəsesində. Çalgı nəşəsiylə yeyib içdilər, Gecəni şənliklə etdilər səhər. Lacivərdə şəncərf vurunca dövrən Samur sarı tülkü doğdu o zaman. Yenidən canlandı şənlik və həyat, Quruldu sevimli, şahənə bəsat. Çəmənlər yenidən nəşəyə gəldi, Kəklik və qırqovul cilvəyə gəldi. Nağməyə başladı pəriüzülər, Günəş mehreganda daha xoş gələr. O gülgün meydən ki, yaquta bənzər, Gündüzün üzünə səpdilər gövhər. İSKƏNDƏRİN NÜŞABƏ İLƏ MƏCLİSDƏ OTURMASI Dur, saqi, şərəbdən bir qədəh gətir! O qızıl çiçəkdən bir fərəh gətir! Üzümün rəngini şərəblə bir tut, Yaquta bənzətmə, kıl tam bir yaqut! Fəridun şənliyi, Cəmin novruzu Üzlərdən silmişdi kədəri, tozu. İskəndər şövkətli taxta oturdu, Önündə padşahlar boynunu burdu.

¹⁴¹ Mehr-İranlıların eski takviminə görə sonbaharın birinci ayıdır. Farslar bugünü bayram edirlər

Okuyup söyleyenlər, şarap və kadeh O gözəl meclise verirdi sevinç. Nüşabə naz ilə hey kadeh alır. Ortada gəlinlər kol-kola oynar. Mecliste Feylegus oğlu İskender O pəri qızlara kılmadı nazar. Birinci, nefsini ateşə atmazdı. İkinci, haremde av avlamazdı. Başçılar mecliste ağır oturdu, Padişaha hürmət için mert gibi durdu. Gök soğuk, günəşin çadırı sıcak, Yer kuru, Cəmşid'in yastığı yumuşak. Günəş Kova burcundan çıktı kenara, Girdi Balık burcuna balık tutmaya. Pul-puldur dağların eteği, kalbi Buzlanmış balığın arkası gibi. Kurt gözlü kasırğa kesiyor nefesi, Kürk için zahmete artmış hevesi. Geyiğin şişman budu buzdan korkarak, Aslan sağrısını etmişti sığınak. Buzlanmış ceylanın kebablık budu Suların bağrına hey tuz vururdu. Bulutlar o kadar çok kafur saçmış, Çınarın kolları ak çiçek açmış. Menekşe goncası tomurcukken Bahar yaprağı gibi kâr gelir gökten. Olmuş gül ağacı yeldən hamile, Karnını doldurmuş çiçeklerle. Ağzını açmadan buzlu nehirler, Otların dudağı süt kokar. Yabancılarından gül yüze perde çekeli, Bülbülün davulunu yırtmış tan yeli. Bülbül gibi bardaklar gelmiş sevince, Keklik gibi ağzından düşmez kahkaha. İçenlerin yüzü meyden almış renk Kızarmış, terlemiş gül yaprağı gibi. İskender emretti: "Şenlik şerefine	Oxuyub çalanlar, şərab və qədəh O gözəl məclisə verirdi fərəh. Nüşabə naz ilə hey qədəh alar. Ortada gəlinlər qol-qola oynar. Məclisdə Feyləqus oğlu İskəndər O pəri qızlara salmadı nəzər. Birinci, nəfsini oda salmazdı. İkinci, hərəmdə ov ovlamazdı. Başçılar məclisdə ağır oturdu, Padşaha hörmətçin mərd kimi durdu. Göy soyuq, günəşin xeyməsi ocaq, Yer quru, Cəmşidin yastığı yumşaq192. Günəş Dəlv bürcündən çıxdı qırağa, Girdi Hut bürcünə balıq tutmağa193. Pul-puldur dağların ətəyi, qəlbi Buzlanmış balığın arxası kimi. Qurd gözlü qasırğa kəsir nəfəsi, Kürkçünün zəhmətə artmış həvəsi. Maralın kök budu buzdan qorxaraq, Aslan sağrısını etmişdi sığnaq. Buzlanmış ceyranın kabablıq budu Suların bağrına hey duz vururdu194. Buludlar o qədər sıx kafur saçmış, Çınarın qolları ağ çiçək açmış195. Bənövşə qönçəsi tumurcuq ikən Bahar yarpağıtək qar gəlir göydən. Olmuş gül ağacı yeldən hamilə, Qarnını doldurmuş çiçəklər ilə. Ağzını açmadan buzlu nəhrlər, Otların dodağı süd ətri verər. Yadlardan gül üzə pərdə çəkəli, Bülbülün təblini yırtmış dan yeli. Bülbültək bardaqlar gəlmiş fərəhə, Kəkliktək ağzından düşməz qəhqəhə. İçənlərin üzü meydən alıb rəng Qızarmış, tərləmiş gül yarpağıtək. İskəndər əmr etdi: "Şənlik eşqinə

Mecliste bir atəş parlasın yine". Yeniden yaraşık, süs vuruldu, Cennete benzer bir meclis kuruldu. Mecliste gül gibi bir atəş yanar, Gıptadan güllərin kalbi dağlanır. Atəşli diken tutmuş əldə sarı gül, Bu, Zərdüşt atəşinin dikenini değıl. O müşgin kömürdən akan şulelər Taşlara yansıyan gevhere benzer. Kara rəng kömürlər ki, alevlenir Hazine üstündə yatan yılandır. Ya yaşlı insafsız, mərhəmətsiz mecüs Emretmiş Həbəş'i yağma etsin Rus. Hindistan'dan gəlmiş bir kişi cadı Harmana vurur bir küçücük atəş. Mürşit arpa yerinə ekmiş erguvan, Menəkşə düşürmüş biçtiğı zaman. Həbəş müşk götürmüş Mazandaran'a, Yerinə saf altın vermişdir ona. Ev Hintli kadından kana bürünmüş, Abinus kırmızı söğüdə dönmüş. Saklaplı atını sürmüşdür Çin'e, Bertas'tan bir samur kükrəmiş yine. "Bilal" da çıxarmış güzel bir səda, Həbəş'te yaşarkən səs verir Rum'da. Onun şən sesinə kara zəncilər Kalbindən kan döker, gözündən zəhir. Kara qamışlıqdan çıxmış bir aslan, Uzun barmaqları alevli oktan. Katibin arkasından yeşermiş kələm, Barmağında müşgin kələmlər sağlam. Bir saten satandır, oturmuş çox şən, Giyimi yaşlı bir qadın külündən. Birçox ip eğirmiş örülsün kilim, Kilimin yerinə bulmuşdur saten. Kimyagerdir bu, kürəsi yanar, Demiri ataraq saf altın alır	Məclisdə bir alov parlasın yenə." Yenidən yaraşiq, bəzək vuruldu, Cənnətə bənzər bir məclis quruldu. Məclisdə gül kimi bir atəş yanır, Qibtədən güllərin qəlbi dağlanır. Odlu tikan tutmuş əldə sarı gül, Bu, Zərdüşt odunun tikanı deyil. O müşkin kömürdən axan şölələr Daşlara əks edən gövhərə bənzər. Qara rəng kömürlər ki, alovlanır Xəzinə üstündə yatan ilandır. Ya qoca insafsız, rəhmsiz məcus Əmr etmiş həbəşi qarət etsin rus¹⁹⁶. Hindistandan gəlmiş bir nəfər cadu Xırmana vurur bir arpadan odu. Müğ arpa yerinə əkmış ərgəvan, Bənövşə düşürmüş biçdiyi zaman¹⁹⁷. Həbəş müşk aparmış Mazandarana, Yerinə saf qızıl vermişdir ona. Ev hindli qadından qana bürünmüş, Abinus qırmızı söyüdə dönmüş. Səqləbli atını çapmışdır Çinə, Bertasdan bir samur kükrəmiş yenə. "Bilal"da çıxarmış gözəl bir səda, Həbəşdə yaşarkən səs verir Rumda. Onun şən səsinə qara zəncilər Qəlbindən qan tökür, gözündən zəhər. Qara qamışlıqdan çıxmış bir aslan, Uzun barmaqları alovlu oxdan. Katibin dalından göyərmiş qələm, Barmağında müşkin qələmlər möhkəm¹⁹⁸. Bir atlas satandır, oturmuş çox şən, Geyimi qoca bir qadın külündən. Bir çox ip əyirmiş toxunsun palaz, Palazın yerinə tapmışdır atlas. Kimyagərdir bu, kürəsi yanar, Dəmiri ataraq saf qızıl alar

Alevler atəştən kurmuş bir iksir, Öz eteklerine saf altın saçar. Alevi saran kalın dumanlar Nilüfer gülünün zülfünə benzer. Reyhanla süslenmiş saksı vazodur, Ancak bu, ormandan çıxan reyhandır. Ateş değil, Cəmşid'den kalma bostandır, Günəş табаğında ekmek yapandır. Ak- kara cevheri parlatandır bu, Mürşitlerin yoldaşı- Hirbüd'ün dostu! Yeni bir goncadır, yediği diken, Cevheri kadimdir, görüşdə civan. Kış vakti yoksula şən nəğmə söyler, Komşuya kazandan elçilik eyler. Sazının telleri eder mırıldama, Zərdüşt'ün Zend'inden hoştur bu nəğmə! Zend ilə Zərdüşt' ü yakan atəşi Yakmışdır dünyanın böyük günəşi. Al gül yaprağıdır servi budağında, Ötər keklik, turaç sol və sağında. Kırmızı mercandan yüksəlmiş çinar. Başında "gugu" gibi kekliklər ağlar: Ördəyə başında yer versə çinar, Göğsündən acı bir sızıltı kopar. Ördəğin vücudu suyun düşkünü, Ateşə girərsə qaralar günü. Bu bağda coşarak ötüşür kuşlar, Her kuşta başqa ses, başqa uyum var. Sitarla çalınır sanki her nəğmə, Şarkıdan yüz kərə gözəl mırıldama. Ciğər tuz yedikçə hey qanı damlar, Tuzun da həsrətdən bağı kavrulur. Dişlərə sır açar şəkərburalar¹⁴², Yedikçə insanın həvesi artar. Kan damlayan kebabın kokusu amber, Müşk ilə beslənmiş pilavlar, yemeklər. Her çeşit reçel, turşu, meyvə var,	Alovlar qızıldan kurmuş bir iksir, Öz ədəklərinə saf qızıl səpir. Alovu bürüyən sıx-sıx tüstülər Neylufər gülünün zülfünə bənzər. Reyhanla bəzənmiş saxsı güldandır, Ancaq bu, meşədən çıxan reyhandır¹⁹⁹. Od deyil, Cəmşiddən qalma bostandır, Günəş xonçasında kökə yapandır. Ağ-qara cövhəri parlaqandır bu, Müglərin yoldaşı - hirbüdün dostu! Yeni bir qönçədir, yediyi tikan, Cövhəri qədimdir, görüşdə cavan. Qış vaxtı yoxsula şən nəğmə söyler, Qonşuya qazandan elçilik elər. Sazının telləri edər zümzümə, Zərdüştün Zəndindən xoşdur bu nəğmə! Zənd ilə Zərdüştü yaxan atəşi Yaxmışdır dünyanın böyük günəşi. Al gül yarpağıdır sərv budağında, Ötər keklik, turac sol və sağında. Kırmızı mərcandan ucalmış çinar. Başında "ququ" tək kekliklər ağlar: Ördəyə başında yer versə çinar, Köksündən acı bir sızıltı qopar. Ördəyin vücudu suyun düşgünü, Atəşə girərsə qaralar günü. Bu bağda coşaraq ötüşər quşlar, Hər quşda başqa səs, başqa ahəng var. Setarla çalınır sanki hər nəğmə, Şərqişdən yüz kərə gözəl zümzümə. Ciyərdə yedikcə hey qanı damır, Duzun da həsrətdən bağı qavrılır. Dişlərə sır açır şəkərburalar, Yedikcə insanın həvəsi artar. Qan daman kebabın qoxusu ənbər, Müşkiylə bəslənmiş aşılar, yeməklər. Hər çeşid mürəbbə, turşu, meyvə var,

¹⁴² Azərbaycan'da Nevruz bayramında pişen fındıklı kurabiye

Limon ve portakal, portakalla nar. Çalanın Zühre gibi oynuyor kalbi, Testiler parlar Müştəri gibi. O pembe şarap ki, dilberden dilber, Dünyadan dünyaca kaldırmış keder. Herkes çok keyifli, sesleri yumuşak, Yalnız saz keskindir ötsə de şakrak, Orada pişmişti yoldaşlar tamamen, Sadece şaraptı, ortalıkta ham. Yarım sarhoş idi büyük hükümdar, Çenginin elinde çenk su gibi akar. Çenk sesi, meyi reyhan, kızarmış kuşlar, Dar gözlü sanemler, küçücük kucaklar. Kimdir hayatından böyle kam alan? İskender'e mahsus bu şeref, bu şan. İskender şerefine müştəri yüzler Küpleri boşalttı gündüzə kadar. Öyle ki, gündüzün yarısı geçti... Felek de kürenin yarısını biçti. İskender emretti hazinedara: "Hoşgeldin yapılınsın bu misafirlere! Sayısız getirsin altın ve bezek. Develer yüküyle saten ve ipek. Bir alay Habeşi şuh hizmetçiler. Boyları servi gibi, görüşü dilber. Ne müşkə tartı, ne tartmaya taş var, Baktıkça insanın gözü kamaşır. Değerli yüzükler, zümrüt, firuze, Pırlanta, taş- kaşlar gülümser yüze. Altından parlak taç- zümrüt nakışlı, Gevherler işlenmiş nakışlı, taşlı. Eteği kafurla dolu bir kumaş, Üstünde parlıyor değerli taş- kaş. Taht-ı revan katırda zerdi, ziverdi, Taht-ı revan çekenler altın kemerdi. Bu kadar zer, ziver, devlet, yatır var, Verdi Nüşabə' ye hazinedarlar.	Limon və portağal, narınc ilə nar. Çalanın Zöhrətək oynayır qəlbi, Kuzələr parıldar Müştəri kimi. O gülgün şərab ki, dilbərdən dilbər, Dünyadan dünyaca qaldırmış kədər. Hamının keyfi saz, səsləri yumşaq, Yalnız saz kəskindir ötsə də şaqraq. Orda bişmiş idi yoldaşlar tamam, Bircə şərab idi, ortalıqda xam. Yarım sərxoş idi böyük hökmüdar, Çənginin əlində çəng sutək axar. Çəng səsi, mey, reyhan, qızarmış quşlar, Dar gözlü sənəmlər, sıxı ağuşlar. Kimdir həyatından belə kam alan? İskəndərə məxsus bu şərəf, bu şan. İskəndər eşqinə müştəri üzlər Küpləri boşaltdı gündüzə qədər. Elə ki, gündüzün yarısı keçdi.. Fələk də kürənin nisfini biçdi. İskəndər əmr etdi xəzinədara: "Xoş gəldin edilsin bu qonaqlara! Xalvarla gətirsin qızıl və bəzək. Dəvələr yüküylə atlaz və ipək. Bir alay həbəşi şux xidmətçilər. Boyları sərv kimi, görüşü dilbər. Nə müşkə çəki, nə tirməyə daş var, Baxdıqca insanın gözü qamaşar. Dəyərli üzüklər, zümrüd, firuzə, Brilyant, daş-qaşlar gülümsər üzə. Qızıldan parlaq tac - zümrüd naxışlı,, Gövhərlə işlənmiş naxışlı, daşlı. Ətəyi kafurla dolu bir qumaş, Üstündə parlayır dəyərli daş-qaş. Kəcavə qatırda zərdi, zivərdi, Kəcavə çəkənlər qızıl kəmərdi. Bu qədər zər, zivər, dövlət, yatır var, Verdi Nüşabəyə xəzinədarlar.

Nüşabə geyindi şahane hədiyyə, Nasıl ki, günəşdən ay alır ziynet. Yeniden emretti böyük İskender: “Hədiyyə alsın hər peri yüz dilbər!” Verildi adına layiq hədiyyə, Burada giyinsin diyə, götursün diyə. O kadar yükləndi hər gözəl peri Taşıyamıyordu zəri, zivəri. Təşəkkür edərək öptülər yeri, Sevinclər içində döndülər geri. Gevher toplayınca yüce maddədən, Akan hazine gibi döndülər şən- şən. İSKENDER’İN ELBÜRZ DAĞINA GİTMƏSİ Ey saki, kırmızı süttən ver ki, hər Civaya aksetse, ona can verir. Ver bana, dönmüşdür kanım civaya, Söz dizəyim tırnaktan keçən ipliğe. Ey şafak sökmədən uyanan himmət, Yine söz saçmaya etmişsin niyyət. Bu altın sözlərlə bir gevhər kurayım, Bu kölə başları daşlara vurayım. Altında var mıdır o güc, parıltı. Ben gibi dindarı etsin kölə? Süs için yaranmış bu altın, gevhər Bent olsun, zəncirdir, dert, keder verir. Korkarak əgriyə, haydut, hırsızdan Zənginlər altını gömər hər zaman. Yoxsul ki, hər zaman altın düşünür, Bu istək ona da hazine verir. Şimdi ki, altından yücədir istək. En yoxsul, en zəngin kimsədir, demək. Bu dünya olmuşdur yoxsul dünyası,	Nüşabə geyindi şahənə xələt, Necə ki, günəşdən ay alır zinət. Yenidən əmr etdi böyük İskəndər: "Hədiyyə alsın hər pəriüz dilbər!" Verildi adına görə hədiyyə, Burda geysin deyə, aparsın deyə. O qədər yükləndi hər gözəl pəri Çəkə bilməyirdi zəri, zivəri. Təşəkkür edərək öpdülər yeri, Sevinclər içində döndülər geri. Gövhər toplayınca uca maddədən, Axıcı xəznətək döndülər şən-şən. İSKƏNDƏRİN ƏLBÜRZ DAĞINA GETMƏSİ Ey saqi, kırmızı süddən ver ki, hər Civəyə əks etsə, ona can verər. Ver mənə, dönmüşdür qanım civəyə, Söz düzüm dırnaqdan keçən rıştəyə200. Ey şəfəq sökmədən oyanan himmət, Yenə söz saçmağa etmişəm niyyət. Bu qızıl sözlərlə bir gövhər qurum, Ələlti başları daşlara vurum. Qızılda varmıdır o güc, parıltı. Mən kimi dindarı etsin ələlti? Bəzəkçün yaranmış bu qızıl, gövhər Bənd olsun, zəncirdir, qəm, kədər verər. Qorxaraq əyridən, quldur, oğrudan Varlılar qızılı gömər hər zaman. Yoxsul ki, hər zaman qızıl düşünər, Bu istək ona da xəzinə verər. İndi ki, qızıldan ucadır istək. Ən yoxsul, ən zəngin kimsədir, demək. Bu dünya olmuşdur yoxsul dünyası,

Hem kendi mesuttur, hem akrabası. Korkusuz və rahat yaşar hər zaman, Çekinmez hayduttan, korkmaz hırsızdan. Düşünce, kederdir çox servet, çox var, Dünyası az olan olur bahtiyar. Tarihe dəyərli gevher dizenler Gevherli hazneden böyle nakleder: O Cəmşid şüurlu aldıqça sevinç Nüşabə şerefine kaldırdı kadeh. Gül ilə mey ilə verdi el ele, Birkaç gün keçirdi önderleriyle. İş görmək fikriylə bir gün oturdu, Bahardan da süslübir meclis kurdu. Çekti o meclise öyle bir duvar Burcunda görünmez oldu yıldızlar. Baş önderleri eyledi davet, Hürmetle yer verdi, göstərdi şefkat. Şən meclis kurdu bu deneyimli erler, Padişahın aklından aldılar haber. Fikrini açmaktan durmadı geri, Bütün istəğini sürdü iləri: "Gönlümə konmuşdur böyle bir heves, Sizden başkasıyla almayayım nefes. Sizin fikrinizle isterim ancak Dünyayı ben karış karış dolaşmak. Rum'a dönməkti fikrim ne etmək, Atın dizginini çevirdi felek. Azmettim ki, Rum'a çevirmeyeyim yüz, Ülkeler dolaşayım gece ve gündüz. Şən, uçuk yerlerde gezeyim her yeri. Elime geçireyim bütün dünyayı. "Sencab"ülkesinin başında durayım, "Saklap"gümüşüne sikkemi vurayım. Ülkeler, topraklar dolaşmakla ben Öğreneyim halklardan hangisidir çok şən. Alayım bu şenlikten faydalı bilgi, Çünkü tesir eder demire demir.	Həm özü məsuddur, həm əqrəbası. Qorxusuz və rahat yaşar hər zaman, Çəkinməz quldurdan, qorxmaz oğrudan. Düşüncə, kədərdir çox sərvət, çox var, Dünyası az olan olur bəxtiyar. Tarixə dəyərli gövhər düzənlər Gövhərli xəznədən belə nəql elər: O Cəmşid idraklı aldıqca fərəh Nüşabə eşqinə qaldırdı qədəh. Gül ilə, mey ilə verdi əl-ələ, Neçə gün keçirdi sərkərdələrlə. İş görmək fikriylə bir gün oturdu, Bahardan bəzəkli bir məclis qurdu. Çəkdi o məclisə elə bir hasar Bürcündə görünməz oldu ulduzlar. Baş sərkərdələri eylədi dəvət, Hörmətli yer verdi, göstərdi şəfqət. Şən məclis qurdu bu sınanmış ərlər, Padişahın ağlından aldılar bəhər. Fikrini açmaqdan durmadı geri, Bütün istəyini sürdü irəli: "Könlümə qonmuşdur belə bir həvəs, Sizdən başkasıyla almayım nəfəs. Sizin rəyinizlə istəyəm ancaq Dünyanı mən qarış-qarış dolaşmaq. Ruma dönmək idi fikrim, nə etmək, Atın cilovunu çevirdi fələk. Əzm etdim ki, Ruma çevirməyim üz, Ölkələr dolaşım gecə və gündüz. Şən, uçuk yerlərdə gəzim hər yanı. Əlimə keçirim bütün dünyanı. "Səncab" ölkəsinin başında durum, "Səqlab" gümüşünə sikkəmi vurum. Ölkələr, torpaqlar dolaşmaqla mən Öyrənirəm xalqlardan hansıdır çox şən. Alım bu şənlikdən faydalı bəhrə, Çünki təsir edir dəmir dəmirə.

Birinci yürüyüşte isteyim ancak O yaşlı Elbüz'ə kestirmə yol açmaq. Dağları, çölləri aşır keçərək, Sonra da denizə səyahət etmək. Hazar denizinə durub bakayım ben, Damlalar sıçratayım suya kədəhtən. Ordumla sahile çıxınca artık Bir hafta avlayayım quş ilə balıq. Sonra da bakayım əzmim nəyedir, Zəmanə o zaman bir yol göstərir. Bu işlər olur mu fikrinizlə aynı? Dövlət doğrulardan boyun qaçırmaz.” Başçılar yer öptü: “Sizindir emir, Bizim fikrimizdir şah edən tədbir. Baş koyarıq, nərəyə koysanız ayak, Əmriniz hər başa bir taçdır parlaq. Suda, ya atəşdə yer varsa, yinə Fikrimiz baş əgər hər bir əmrinə. Atsanız yere ən yüksək dağlardan, Korkusuz düşərik yere hər zaman. Şahdan bir yol seçmək, bizdənsə ancaq Padişahın əmrinə boyun katlamak”. Bu sözəndən yurəği olunca rahat, İskəndər onlara etdi çox hörmət. Yola çıkmak üçün gördü hazırlıq, Açdı xəznələrin ağzını artık, Ordunu gəvherlə öylə doyurdu, Onları cəvahir daşımaq yordu. Öz kəskin ağılla önünü gören Korkaraq çekindi kötü gözlerden. Hazine yükləndi, yol aldı, ancaq Yollarda zordu onu daşımaq. Dağlara kaldırmək zor oluyordu,- Hazine çekiyordu göklərə ordu. Böylə bir şey düşündü böyük İskəndər, O eski top üçün yapsın bir çəmbər.	Birinci yürüşdə istəyim ancaq O qoca Əlbürzə kəsmə yol açmaq. Dağları, çölləri aşır keçərək, Sonra da dənizə səyahət etmək. Xəzər dənizinə durum baxım mən, Damlalar çiləyim suya qədəhdən. Ordumla sahilə çıxınca artık Bir həftə ovlayım quş ilə balıq. Sonra da baxaram əzmim nəyədir, Zəmanə o zaman bir yol göstərir. Bu işlər olurmu fikrinizlə saz? Dövlət doğrulardan boyun qaçırmaz.” Başçılar yer öpdü: "Sizindir əmr, Bizim fikrimizdir şah təkən tədbir. Baş qoyarıq, hara qoysanız ayaq, Əmriniz hər başa bir tacdır parlaq. Suda, ya atəşdə yer varsa, yənə Fikrimiz baş əyər hər bir əmrinə. Atsanız yerə ən uca dağlardan, Qorxusuz düşərik yerə hər zaman. Şahdan bir yol seçmək, bizdənsə ancaq Padişahın əmrinə boyun qatlamak". Bu sözəndən ürəyi olunca rahat, İskəndər onlara etdi çox hörmət. Yola çıxmaq üçün gördü hazırlıq, Açdı xəznələrin ağzını artık, Ordunu gövhərlə elə doyurdu, Onları cəvahir daşımaq yordu. Öz kəskin ağılla qabağı gören Qorxaraq çekindi yaman gözlərdən. Xəzinə yükləndi, yol aldı, ancaq Yollarda çətindi onu daşımaq. Dağlara qaldırmaq çətin olurdu,- Xəzinə çekirdi göylərə ordu. Belə bir fikirə gəldi İsgəndər, O köhnə top üçün düzəltsin çənbər.

Yerleri öğrənsin o, mənzil mənzil. Kuru nə kədərdir, dənizse kaç mil. Bilsin yeryüzündə yüksək, alçağı, Eninə və uzununa ölçsün torpağı. Adillikdən, zülmədən alaraq xəbər Hər yoldan çıxana olsun bir rəhbər. Hər zülmü adilliklə yıkasın devrəndən. Kurtarsın hər azat xalqı bu kəndən. Hər korkulu yere çəksin bir duvar, Hər yerdə bir hünər eylesin izhar. “Yollar çox uzaktır” diye düşündü, Yollarda təhlükə, korku göründü. Boşa gitməsin çəkdiyi zəhmət, Həzinə olmasın düşməyə qismət. Gördü ki, yağmadan zəngin olmuş əskər, Zənginliklərindən korktu İskəndər. Birinci, çalışmaz malı olanlar, Əlindən mal mülkünün gətirməsindən qorxar. İkinci, qarşıya çıksa aç, bəlli, Kılıcı indirir o iki əlli. Dəneyimli kimsələrdən böyük İskəndər Kəndisiylə birlikdə yüz on üç kişi. Həpsi şahinə məclisin qəlbi, Hər işdə ağıl və tədbir sahibi. Dəneyimlə Bəlinas hərkeşdən yaşlı, Hərkeşdən bilgili, hərkeşdən başlı. En zor işlərə onu çəkərdi, O da ən ağıllı tədbir edərdi. Həzinə və yolun çətinliyindən Söz açdı ona hər uzağı görən. Bəlinas söylədi hey düşünərək: “Həzinə torpağa gömülsün gerek! Ordu da padşahı təqlid eylesin, Bir xarabalıqda malı gizləsin. Bəlli olsun həzinə saklanan məkan, Hər kəs öz varına qoysun bir nişan. O uzaq yollardan döndüyü zaman Hər kəs qoyduğundan tapsın bir nişan.	Yerləri öyrənsin o, mənzil-mənzil. Kuru nə qədərdir, dəniz nəçə mil. Bilsin yer üzündə uca, alçağı, Enə və uzuna ölçsün torpağı. Əldən, zülmədən tutaraq xəbər Hər yoldan azana olsun bir rəhbər. Hər zülmü ədlilə yusun dövrəndən. Qurtarsın hər azad xalqı bu qəndən. Hər qorxulu yerə çəksin bir hasar, Hər yerdə bir hünər eyləsin izhar. "Yollar çox uzaqdır" deyər düşündü, Yollarda təhlükə, qorxu göründü. Həderə gətirməsin çəkdiyi zəhmət, Xəzinə olmasın düşməyə qismət. Gördü ki, talandan varlanmış əskər, Varlıqlarından qorxdı İskəndər. Birinci, çalışmaz varı olanlar, Əlindən var-yoxu gətirməkdən qorxar. İkinci, qarşıya çıxsın aç, bəlli, Kılıncı endirər o iki əlli. Sınaqlı kəslərdən böyük İskəndər Özüylə almışdı yüz on üç nəfər. Hamısı şahinə məclisin qəlbi, Hər işdə ağıl və tədbir sahibi. Sınaqdan Bəlinas hamıdan yaşlı, Hamıdan bilikli, hamıdan başlı. Ən çətin işlərə onu çəkərdi, O da ən ağıllı tədbir təkərdi. Xəzinə və yolun çətinliyindən Söz açdı ona hər uzağı görən. Bəlinas söylədi hey düşünərək: "Həzinə torpağa gömülsün gərək! Ordu da padşahı təqlid eləsin, Bir xarabalıqda malı gizləsin. Bilinsin xəzinə gizlənən məkan, Hər kəs öz varına qoysun bir nişan. O uzaq yollardan qayıdan zaman Hər kəs qoyduğundan tapsın bir nişan.

Tanısın koyduğu nişanı herkes, Etsin öz malını almaya heves." Bu fikri İskender ileri sürdü. Ordunun hayrını bu işte gördü. Toprağa gömdü öz hazinesini, Nişanla sağlamlaştırdı dörd çevresini. Emretti, gömsün serveti olan, Kalbinden silinsin korku və duman. Dağlarda, taşlarda herkes yer yerden Taş-qaşı gömerek döndülər şən şən. Her kim ki, hazine və servet koydu, Üstündə bir nişan və surət koydu. Böyleydi rüzgârın fendi, oyunu, Başka bir hayale çevirdi onu. Ayrı bir taraftan Rum'a yol aldı, Hazine o yerdə gömülü kaldı. O kadar iyi idi ordunun hali Gerek görmədi ki alsın o malı. Açıqta o kadar buldular devlet, Saklanan servete olmadı rəğbət. Səferdən Yunan'a basarkən ayak, Dünya işlərindən oldular uzak. Yaptılar mabet için en yüksek bina, Oldu herkes için ibadət hane. Evraka yazıldı gömülü servet, Her erkek verdi başrahibe bir nüsha, O nüshayla Tanrıya, dinə inanan Arayıp bulsun her servetten nişan. O manastırlarda şimdiye kadar Gömülü servetten kalır evraklar. Bunu dini bir borç bilənler, elbet, Mabede yürekdən göstərir xidmət. Evraktan bir tane verilir ona, Düşür o serveti bulma yoluna. Hazine açanın gəlsə müjdesi. Alır hər xəznədən ayak kirası. Bana bəxtim ayak kirası vermiş, Ayağım hazine içinə girmiş.	Tanısın qoyduğu nişanı hər kəs, Etsin öz malını almağa həvəs." Bu fikri İskəndər irəli sürdü. Ordunun xeyrini bu işdə gördü. Torpağa gömdü öz xəzinəsini, Nişanla bərkətdi dörd dövrəsini. Əmr etdi, basdırsın sərvəti olan, Qəlbindən silinsin qorxu və duman. Dağlarda, daşlarda hamı yer-yerdən Daş-qaşı gömərək döndülər şən-şən. Hər kim ki, xəzinə və sərvət qoydu, Üstündə bir nişan və surət qoydu. Beləydi ruzgarın fəndi, oyunu, Başqa bir xəyalə çevirdi onu. Ayrı bir tərəfdən Ruma yol aldı, Xəzinə o yerdə gömülmüş qaldı. O qədər saz idi ordunun hali Ehtiyac görmədi alsın o malı. Açıqda o qədər tapdılar dövlət, Gizlənən sərvətə olmadı rəğbət. Səfərdən Yunana basarkən ayaq, Dünya işlərindən oldular uzaq. Tikdilər məbədcin ən yüksək bina, Oldu hər kəs üçün ibadət xana. Deyrə vəqf edildi gömülən sərvət, Hər kişi verdi baş rəhibə bir xətt, O xətlə tanrıya, dinə inanan Axtarır tapsın hər sərvətdən nişan. O monastırlarda indiyə qədər Gömülən sərvətdən qalır sənədlər. Bunu dini bir borc bilənlər, əlbət, Məbədə ürəkdən göstərir xidmət. Sənəddən birisi verilir ona, Düşür o sərvəti tapmaq yoluna. Xəzinə açanın gəlsə müjdəsi. Alar hər xəznədən ayaq kirası. Mənə bəxtim ayaq kirası vermiş, Ayağım xəzinə-içinə girmiş.

İSKENDER'İN DERBENT KALESİNİ ALMASI Kalk, saki, mey getir, versin bana naz, Gençliği geri verir, insan yaşlanmaz. Elimden çıkmıştır bu iki devlet. Ederim küpteki kana kanaat. Kim ister iyi ad geçirsin ele Gerek bu kapıda olsun bir köle. Koysun iyilikte öyle temiz ad, Bununla sonunu eylesin abat. Vücuda giyinsin böyle bir gömlek, Korusun beladan onu zırh gibi. Her kim öz sonundan iyilik umar, Güzel addan başka güzel ad mı var? Durma, sen ey yüce ad-şan beğenen. Dünyada iyi ad almak istersen, Giyin, iyilikle bir giysi parlat, Başka elbiseyi iyilikle sat. Görmüyor musun bu müşkü her zaman Kara bir ipekte saklar satan? Bu yeni hayale bezek vuranlar En güzel adlardan her daim sohbet açar: Güzel ad çıkardı büyük İskender. Ondan fayda gördü, kopardı çok meyve. İyilerle kalktı, oturdu her an, Yanına yol bulamazdı yaman. Şahlardan ziyade büyük İskender Mazluma daha çok kılarıdı nazar. Her yerde bir zahit görseydi, halvet Koşardı yanına, ederdı hürmet. Her yerde çok zor bir savaş başlardı, Zahitlerden yardım, himmet umardı. İskender onun yüzden üstün gelirdi, Taşı firuzeden seçebilirdi.	İSKƏNDƏRİN DƏRBƏND QALASINI ALMASI Dur, saqi, mey gətir, versin mənə naz, Gəncliyi qaytarar, insan qocalmaz. Əlimdən çıxmışdır bu iki dövlət. Edirəm küpdəki qana qənaət. Kim istər yaxşı ad keçirsin ələ Gərək bu qapıda olsun bir kölə. Qoysun yaxşılıqda ələ təmiz ad, Bununla sonunu eləsin abad. Vücuda geyinsin belə bir köynək, Saxlasın bələdan onu zirehtək. Hər kim öz sonundan yaxşılıq umar, Gözəl addan başqa gözəl admı var? Durma, sən ey uca ad-san bəyənən. Dünyada yaxşı ad almaq istəsən, Geyin, yaxşılıqla bir donu parlat, Başqa əlbəsəni yaxşılıqla sat. Görməyirsənmi bu müşkü hər zaman Qara bir ipəkdə saxlayır satan? Bu yeni xəyala bəzək vuranlar Ən gözəl adlardan daim dəm vurur: Gözəl ad çıxardı böyük İskəndər. Ondan fayda gördü, dərdi çox bəhər. Yaxşılarla durdu, oturdu hər an, Yanına yol tapa bilməzdi yaman. Şahlardan ziyadə böyük İskəndər Məzluma daha çox salırdı nəzər. Hər yerdə bir zahid görsəydi, xəlvət Çapardı yanına, edərdi hörmət. Hər yerdə çətin-bir döyüş başlardı, Zahidlərdən kömək, himmət umardı. İskəndər onunçun üstün gəlirdi, Daşı firuzədən seçə bilirdi.

Onunla beraber çarpışan ordu Bu işten darıldı, yüzüne durdu Dedilər ona: "Ey dünya sarsan, Sen devlet işinə çalış hər zaman. Ordudur kazanan uğurlu zafer, Sen ancak zahide kıllarsın nazar. Dünya anahtarı kılıçtır, elbet, Bu zahit kimselərə nedir bu ülfət? Zafərə silahsa züht ilə himmet. Bu noksanımızı bize de öğret. Savaş için at sürərken bu meydanlara Biz də zahitlərdən isteyelim çare?" İskender dinlərkən asker sözünü, Söylemedi, tuttu bundan özünü. Faydalı görünməz tez cavab vermək, Her cavab vaktində verilsin gerek. Öyle ki, Elbüz'ə yol adı ordu, Her yerdə şahdan bir naip oturdu. Bu zor yollarda hiç yorulmadan Avcı aslan gibi geçti Şirvan'dan Açaraq öz istək kol kanadını Oradan Derbent'e sürdü atını. O zaman bəreketli değıldi şehir. Üstündə bir kale vardı muteber. Kalede kök salmış azgın haydutlar, O yoldan kim keçsə yolunu bükər. Öyle ki, İskender çadırı kurdu, Haydutlar çadırı yukarıya çekti. Kale kapısını kapattı düşman, Korkmadı kılıçtan, kılıç vurandan. Hüzura gəlməkdən çekindilər, İtaət ipini bütün kırdılar. Şah çağırırsa bile yüce dergaha, Hiç birisi itaət etmezdi şaha. Onlara dostlukla uzansa kolu Yine de giderken keserdi yolu. Çaresiz kalınca çok kederlendi,	Onunla bərabər çarpışan ordu Bu işdən incidi, üzünə durdu Dedilər ona: "Ey dünya sarsıdan, Sən dövlət işinə çalış hər zaman. Ordudur qazanan uğurlu zəfər, Sən ancaq zahidə salırsan nəzər. Dünyanın açarı qılıncdır, əlbət, Bu zahid kəslərlə nədir bu ülfət? Zəfərə silahsa zöhd ilə himmət. Bu nöqsanımızı bizə də öyrət. Döyüşçün çaparkən bu meydanlara Biz də zahidlərdən istəyəək çara?" İskəndər dinlərkən əskər sözünü, Dinmədi, saxladı bundan özünü. Faydalı görünməz tez cavab vermək, Hər cavab vaxtında verilsin gərək. Elə ki, Əlbürzə yol aldı ordu, Hər yerdə şahdan bir nayib oturdu. Bu çətin yollarda heç yorulmadan Ovçu aslan kimi keçdi Şirvandan Açaraq öz istək qol-qanadını Oradan Dərbəndə sürdü atını. O zaman çox abad deyildi şəhər. Üstündə bir qala vardı mötəbər. Qalada kök salmış azgın quldurlar, O yoldan kim keçsə yolunu burar. Elə ki, İskəndər çadırı qurdu, Quldurlar çadırı yuxarı vurdu201. Qala qapısını bağladı düşman, Qorxmadı qılıncdan, qılınc vurandan. Hüzura gəlməkdən baş qaçırdılar, İtaət ipini bütün kırdılar. Şah çağırırsa belə uca dərgaha, Heç biri itaət etməzdi şaha. Onlara dostluqla uzansa qolu Yenə də gedərkən kəsərdi yolu. Çarəsiz qalınca çox kədərləndi,

Azmetti ortadan kaldırsın bendi. Emretti ki, yüz bin silahlı asker Düvarlı kaleye doğru gəlsinlər. Yıxsınlar mancınık, sapan, taş ilə Köpürən kan ilə versinlər selə. Kırk gün o duvarda çalışıb durdu, Bir kerpiç də oradan koparamadı ordu. O yüksək kaleden ok kanat yapmış, Ne kement yetişir ona, ne kayış. Böyle sert görünse sapan atanlar Gəlini kimi kaledən çox utandılar. Ne duvar araba ona yol bulur, Ne də mancınıktan korkusu vardır. Yorulub kalınca bu çalışmaqdan, Bu kümbət üstünə boş ceviz atmaqdan. Deneyimli İskəndər bir məclis kurdu, Başçılar gəlinə böyle buyurdu: "Bu kale haqqında nədir fikriniz? Yorulduq düşünüb taşınmaqdan biz. Ölkələr fəthədən dik baş yığitlər Adapla baş eğib dua ettilər. "Köleyiz, əmrinə bağladık kemer, Dinlənmək bilmədik bugünə kadar. Kırk gündür uykusuz, yorgun, yeməksiz Bulutla, günəşlə çarpışıyuruq biz. Bulutun başına, bilirsən, yol yok, Ne kılıç vurulur, ne mızrak, ne ok. Her işə dev kimi bulduq bir çarə, Bu devlər evində gəldik zinhara, Bu uğursuz yoldan gəl dönək geri, Çığneyelim taşları, dik tepələri". İskəndər duydu ki, yığit başçılar Acizdir bu işdən, olmuşdur çaresiz. Sürmədən günəş siyah çəkdi gözüne Battı bir al gevher Nil dənizinə. Sahildə saçarak xəzinə, gevher, Bir məclis süsledi bahara benzer.	Əzm etdi ortadan qaldırsın bəndi. Əmr etdi ki, yüz min silahlı əskər Hasarlı qalaya doğru gəlsinlər. Yıxsınlar mancanaq, sapan, daş ilə, Köpürən qan ilə versinlər selə. Qırk gün o hasarda çalışıb durdu, Kərpic də qopara bilmədi ordu. O yüksək qaladan ox qanad salmış, Nə kəmənd yetişər ona, nə qayış. Belə sərt görünmə sapa atanlar Gəlincək qaladan çox utandılar. Nə hasar araba ona yol tapır, Nə də mancanaqdan qorxusu vardır. Yorulub kalınca bu çalışmaqdan, Bu günbədə üstünə boş qoz atmaqdan. Sınaqlı İskəndər bir məclis qurdu, Başçılar gəlincə belə buyurdu: "Bu qala haqqında nədir fikriniz? Yorulduq düşünüb-daşınmaqdan biz. Ölkələr fəth edən dikbaş igidlər Ədəblə baş əyib dua etdilər: "Bəndəyik, əmrinə bağladık kəmə, Dincəlmək bilmədik bu günə qədər. Qırk gündür yuxusuz, yorğun yeməksiz Buludla, günəşlə çarpışıruq biz. Buludun başına, bilirsən, yol yox, Nə qılınc vurular, nə nizə, nə ox. Hər işə div kimi tapdıq bir çarə, Bu divlər evində gəldik zinhara, Bu uğursuz yoldan gəl dönək geri, Çeynəyək daşları, dik təpələri". İskəndər duydu ki, igid başçılar Acizdir bu işdən, olmuşdur naçar. Sürmədən günəş mil çəkdi gözüne Batdı bir al gövhər Nil dənizinə202. Sahildə səpərək xəzinə, gövhər, Bir məclis bəzədi bahara bənzər.

Herkes bu meclise geldikten sonra Söylədi savaşıçı yuce başlara: “Yakında var mıdır bir zahit dindar, Dünya işlərindən çekilsin کنار?” Bir kişi söylədi:” Yuce hükümdar, Bu yakın mağarada yaşlı zahit var, Kimsenin yüzünü görmez bu adam, Bir avuç ot ile keçinir daim”. Yerindən ok gibi koptu hükümrən, Ayrıldı mecliste olan dostlardan. Has adamlardan da katıldı ona, Aradı, iz buldu mağara yoluna. Gece, yol düşmanın gününden kara, Fener tuttular o şəhriyara. At sürdü, mağaraya gəlince yakın, Aydınlıq mağaraya edince akın, IşığI görünce zahit uzaktan Dışarı sıçradı o karanlıktan. Gördü bir melektir güneş gibi parlar, İkbalı olmuşdur uykudan uykusuz. Yaşlı tez padişahın yanına geçti, Şahlığın nuruyla padişahı seçti, Söylədi:”Görüyorum, bir gevhərsiniz, Zənnimcə cihangir İskender’siniz. İskender şefkatle ona el verdi, Onunla beraber mağaraya girdi. Sordu:”Bu yerdə arkadaşın kim, ey pir? Bu çöldə yeməyin, geyimin nədir? Bir də anlat bana, dar mağarada sen Nə bildin cihangir İskender’im ben? Söylədi:”Her zaman kalbin olsun şad. Her zülmün bəndindən olasan azat. Yıldızın bəxtində versin el ele, Kaderin yücəlsin saadət ilə. Görünce seni ben tanıdım ondan: Ayı karanlıqta tanıyır hər insan. Dünyada sanma bir tek senin aynan var.	Hamı bu məclisə gəldikdən sonra Söylədi döyüşkən uca başlara: "Yaxında varmıdır bir zahid dindar, Dünya işlərindən çekilən کنار?" Bir nəfər söylədi: "Uca tacidar, Bu yaxın köhüldə qoca zahid var, Kimsənin üzünü görməz bu adam, Bir çəngə ot ilə keçinir müdam." Yerindən ox kimi qopdu hökmürən, Ayrıldı məclisdə olan dostlardan. Xas adamlardan da qoşuldu ona, Aradı, iz tapdı köhül yoluna. Gecə, yol düşmənin günündən qara, Fənər tuturdular o şəhriyara. At sürdü, köhülə gəlincə yaxın, Aydınlıq köhülə edincə axın, İşığI görünce zahid uzaqdan Dışarı sıçradı o qaranlıqdan. Gördü bir mələkdir günəştək parlar, İqbalı olmuşdur yuxudan bidar. Qoca tez padşahın yanına keçdi, Şahlığın nuruyla padşahı seçdi, Söylədi: "Görürəm, bir gövhərsiniz, Zənnimcə cahangir İskəndərsiniz. İskəndər şəfqətlə ona əl verdi, Onunla bərabər köhülə girdi. Soruşdu: "Bu yerdə dostun kim, ey pir? Bu çöldə yeməyin, geyimin nədir? Bir də anlat mənə, dar köhüldə sən Nə bildin cahangir İskəndərəm mən? Söylədi: "Həmişə qəlbin olsun şad. Hər zülmün bəndindən olasan azad. Ulduzun bəxtində versin əl-ələ, Taleyin ucalsın səadət ilə. Görünce səni mən tanıdım ondan: Ayı qaranlıqda tanıyır insan. Dünyada sanma tək sənin güzgün var.

Benim de yüreğim aynadır, parlar. Yüz yıldır parlatıyor onu riyazet¹⁴³, Bir surət gösterebilir, nihayət. Ey yüce fikirli, sordunuz bana: Nasıl yaşıyorsun dar mağarada? Olmuşum sayəndə sağlam bir insan, Öncekindən daha sağlamım, inan. Kalbimde kimseyə yok sevgi veya kin, Azadə, bahtiyar yok benim gibi. Dünyada bir vefa görmedim, gerçək, Vefasız kimsədən umulmaz yardım. Her işi fikrimlə çox ölçtüm biçtim, Kendime çox uyğun bu yeri seçtim. Hesabı, kitabı kestim dostlardan, Yalnız bir dostum var- yüce yaradan. Doyunca yeməgə etmedim adət, Midəyi doldurmaq zəhmətdir, zəhmət. Yediğim yeşil ot, giydiğim hasır, Taşları, bak, bunlar kimyə eder. Bu yıllar uzunluğunu hükümdarlardan, Sendən başkasını görmədim, inan. Sebep ne, göklerde sönmüşken çırağ Uğurla mağaraya bastınız ayak? Sana bu mağarada, ey büyük insan, Hizmet için eksiyim bir kara kuldən". İskender dedi: "Ey deneyimli yaşlı, Çarəm yok, gelmişim, fikrimdir yüce Tanrı bir demiri böldü ikiye, Bizlere emretti "sahib ol" diye. Onlardan kılıç ve anahtar süslerken Anahtarı sen aldın, kılıcı da ben. Bu demir kılıçla ışıklı günde Ben hakka yardımım adillik önünde. Sen de, gel, geceyken göster keramet, Adalet yolunda bir anahtar oynat. Benim bu kılıcım, senin anahtarın Açsın kapısını halkın, diyarın.	Mənim də ürəyim güzgüdür, parlar. Yüz ildir parladır onu riyazət, Bir surət göstərə bilir, nəhayət. Ey uca fikirli, sordunuz məndən: Necə ömr edirsən dar göhüldə sən? Olmuşam sayəndə sağlam bir insan, Əvvəlkindən daha sağlamam, inan. Qəlbimdə kimsəyə yox məhəbbət, kin, Azadə, bəxtiyar yox mənim təkin. Dünyada bir vəfa görmədim, gerçək, Vəfasız kimsədən umulmaz kömək. Hər işi fikrimlə çox ölçüb biçdim, Özümə yararlı bu yeri seçdim. Hesabı, kitabı kəsdim dostlardan, Yalnız bir dostum var - böyük yaradan. Doyunca yeməyə etmədim adət, Mədəni doldurmaq zəhmətdir, zəhmət. Yediyim köy otdur, geydiyim həsir, Daşları, bax, bunlar kimiya edir. Bu illər uzunluğunu tacidarlardan, Səndən başqasını görmədim, inan. Səbəb nə, göylərdə sönmüşkən çıraq Uğurla köhülə basdınız ayaq? Sənə bu köhüldə, ey böyük insan, Xidmətçin əskiyəm bir qara quldən." İskəndər dedi: "Ey sınaqlı qoca, Çarəm yox, gəlmişəm, fikrimdir uca Tanrı bir dəmiri böldü ikiye, Bizlərə tapşırırdı "sahib ol" deyə. Onlardan qılınc və açar bəzərkən Açarı sən aldın, qılıncı da mən. Bu dəmir qılıncıla işıqlı günde Mən haqqa köməyəm ədlin önündə. Sən də, gəl, gecəyəkən göstər kəramət, Ədalət yolunda bir açar tərپət. Mənim bu qılıncım, sənin açarın Açsın qapısını xalqın, diyarın.

¹⁴³ Zahit, nəfsin isteklərini kırma

Bu dik dağ başında var yüce duvar, O yerdə yurt salmış azgın haydutlar. Gece də, gündüz də çalarlar kervan, Sana da kıyar bu azgın düşmanlar. İsteyim bu işlək yolu açmaktır, Adilliklə, bilgiylə bezək saçmaktır. Sen öz himmetinlə göstər bir hüner, Kader də bu yolda yardımcı olur. Eğridən, hırsızdan təmizlənir yol, Yolcunun erzakı artar, olur bol.” Öyle ki, anladı o yaşlı dindar. Kalede hükmedər azgın haydutlar, Ahından açınca atəşli bir sapan, Göklerin kapağı açıldı hemen. Dağa o sapanı öyle fırlattı, O dağ öz içində denizə battı. Padişaha söylədi:”Geri dön şimdi sen, Yüce dağ oynayıp koptu yerindən.” Meclisə dönünce yüce şəhriyar, Mecliste olanlar önünə koştular. En güzel bir meclis kurdu yeniden, Ortaya mey gəldi, yüzlər oldu şən. Hizmətçi gəldi ki, kale beyidir, Hüzura gəlməyə izin istiyor. Emretti, hüzura aldılar onu, Girince yer öptü, eğdi boynunu. Övgülər yağdırdı yüce dergaha, Anahtarı adapla verdi padişaha. Söylədi:”Bu gecə koptu bir belə, İskender gücüylə dağıldı kale. İki burç duvardan birdən koparaq Uçtu padişahın burcundan irak. Tanrının kəhrindən koptu bir sapan, Duvara düşüncə dağıldı hər yer. Senin sapanın ulaşmaz bu yerə, Günəşi yakmaz kiçik bir zerre. Bilirim, kötülük değıl ordudan	Bu dik dağ başında var uca hasar, O yerdə yurd salmış azgın quldurlar. Gecə də, gündüz də çalılar karvan, Sənə də qəsd edir bu azgın düşman. İstəyim bu işlək yolu açmaqdır, Ədl ilə, biliklə bəzək saçmaqdır. Sən öz himmətinlə göstər bir hünər, Tale də bu yolda köməklik edər. Əyridən, oğrudan təmizlənər yol, Yolçunun ərzağı artar, olar bol.” Elə ki, anladı o qoca dindar. Qalada hökm edir azgın quldurlar, Ahından açınca odlu bir sapan, Göylərin qapağı açıldı haman. Dağa o sapanı elə fırlatdı, O dağ öz içində dənizə batdı. Padşaha söylədi: "Qayıt indi sən, Uca dağ oynayıp qopdu yerindən." Məclisə dönüncə uca şəhriyar, Məclisdə olanlar qarşı çıxdılar. Ən gözəl bir məclis qurdu yenidən, Ortaya mey gəldi, üzler oldu şən. Xidmətçi gəldi ki, qalabəyidir, Hüzura gəlməyə izn istəyir. Əmr etdi, hüzura aldılar onu, Girincə yer öpdü, əydi boynunu. Alqışlar yağdırdı uca dərgaha, Açarı ədəblə verdi padşaha. Söylədi: "Bu gecə qopdu bir bəla, İsgəndər gücüylə dağıldı qala. İki bürc hasardan birdən qoparaq Uçuldu padşahın bürcündən iraq. Tanrının qəhrindən qopdu bir sapan, Hasara düşüncə dağıldı hər yan. Sənin sapanın çatmaz bu yerə, Günəşi yandırılmaz kiçik bir zərrə, Bilirəm, xarablıq deyil ordudan

Başka bir kapıdan gelir bu sapan. Şimdi ki, göğün də hükmü sendedir, O kale, o da sen, senindir emir.” Baktı başçılara, dedi İskender: “Duaya bundan hoş kim delil ister? Kırk gündür taş, kılıç yiyor bu duvar, Deneyimli yiğitlər hey çarpışırlar. Bu kadar kılıcın elmas gücüylə Kopmadı o dağdan bir parça bile. Yoksul bir zahidin çəkdiyi ahtan Dağıldı bir duvar, burç oldu viran. Sizce bu kaleye kim oldu üstün? Bu dünya zahidsiz olmasın bir gün.” Başçılar bu işə çox hayran oldu, Öz dediklərindən pişman oldu. Yer öpüb dedilər:”Sen ey hükümrən, Tahtından, tacından ayrılmayasın. Ülkədə qolların qüvvətlə dolsun, Tartının taşları ebedi olsun. Böyle nüktələri sensin tanıyan, Seni öz gölgesi etmiş yaradan. Bu sırrı, hikməti biz də anladık, O yanlış yollardan çekildik artık.” Yeniden sardı ordu duvarı, Yollardan kaldırdı yol kesenleri. Kalenin yerine ərazi verdi, Onları verdiyi mülkə göndərdi. Göklerle öpüşən kalenin bir bir Uçulmuş yerləri edildi təmir, Öyle ki, yıkıklar, uçuklar bitti, Zülmün kalesini merhamət evi etti. O dağda əhali bıkmıştı artık, Şikayət ettilər o hükümrana: “Bu Kıpçak xalqı bir dəhşəttir, dəhşət... Ekin ekmeğe də bizdə yok cüret. Akına başlarkən açıq dağlardan Ekindən, biçindən qoymazlar nişan.	Başqa bir qapıdan gəlir bu sapan. İndi ki, göyün də hökmü səndədir, O qala, o da sən, sənindir əmr.” Baxdı başçılara, dedi İskəndər: "Duaya bundan xoş kim dəlil istər? Qırx gündür daş, qılınc yeyir bu hasar, Sınaqlı igidlər hey çarpışırlar. Bu qədər qılıncın almaz gücüylə Qopmadı o dağdan bir kəsək belə. Yoxsul bir zahidin çəkdiyi ahdan Dağıldı bir hasar, bürç oldu viran. Cizcə bu qalaya kim oldu üstün? Bu dünya zahidsiz olmasın bir gün.” Başçılar bu işə çox heyran oldu, Öz dediklərindən peşiman oldu. Yer öpüb dedilər: "Sən ey hökmürən, Taxtından, tacından ayrılmayasan. Ölkədə qolların qüvvətə dolsun, Çəkiyin daşları əbədi olsun. Belə nüktələri sənsən tanıyan, Səni öz kölgəsi etmiş yaradan. Bu sirri, hikməti biz də anladıq, O yanlış yollardan çekildik artık.” Yenidən bürüdü qoşun hasarı, Yollardan qaldırdı yol vuranları. Qalanın yerinə ərazi verdi, Onları verdiyi mülkə göndərdi. Göylərlə öpüşən qalanın bir-bir Uçulmuş yerləri edildi təmir, Elə ki, dağıntı, uçuqlar bitdi, Zülmün qalasını ədl evi etdi. O dağda əhali doymuşdu cana, Şikayət etdilər o hökmürana: "Bu qıpçaq xalqı bir dəhşətdir, dəhşət... Əkin əkməyə də bizdə yox cürət. Axına başlarkən açıq dağlardan Əkindən, biçindən qoymazlar nişan.

Akından ölkemiz çok ziyan eder, Malımız, canımız mahvolup gider. Rahatlık verseydin bu ölkemize, Büyük bir merhamet ederdin bize. Bu açık ve uçuk yerleri bir bir Taş ile dağ gibi eylesen tamir, O zaman çöl halkının akınlarından Huzurlar içinde dinlenir Hazran. Emretti: Ne kadar açık, uçuk var, Çeksin bu Hazran'ın halkı bir duvar. Gece de, gündüz de kara taşlarla Olduğu büyük set çekilsin yola. İş bilen, deneyimli taş yonarlardan, Dağlarda açığı setle bağlayan Bilgili ustalar gönderdi oraya, Geçitler alındı sağlam duvara. Duvar işlerinden azat olarak Hareket etmek için yüceltti bayrak. Gürleyen davullar açıyordu yara, Ağaçlar abinus gibi oluyordu kara. İskender çadırı çıkardı dışarıya, Yollarda menzili kattı menzile. Ata Ülker gibi verdi hareket, Her burca varınca saçtı saadet, Gecenin saçları siyah halkadan Nilüfer kümbete saçarken yasemin, Yolun zahmetinden padişah, ordu Azıcık dinlendi, bir meclis kurdu. "Əfsanə söyləsin"diye, İskender Çağırdı o yerden bir kaç kişi. Sordu birçok soru o yere dair, Bütün olayları öğrendi bir bir. Söz sözü çekerken her yerden onlar Açtılar şaha çok meraklı esrar: "Burada bir kale var ki, cənub yeli Esse de, o yere yetişemez eli. Mineden bir taştır, saçar müşk, amber,	Axından ölkəmiz çox ziyan edir, Malımız, canımız məhv olub gedir. Rahatlıq versəydin bu ölkəmizə, Böyük bir mərhəmət edərdin bizə. Bu açıq və uçuk yerləri bir-bir Daş ilə dağ kimi eyləsən təmir, Onda çöl xalqının axınlarından Rahatlıq içində dincələr xəzran"203. Əmr etdi: nə qədər açıq, uçuk var, Çəksin bu xəzranın xalqı bir hasar. Gecə də, gündüz də qara daşlarla Olduqca böyük səd çəkilsin yola. İş bilən, sınıanmış daş yonarlardan, Dağlarda açığı sədlə bağlayan Bilikli ustalar göndərdi ora, Keçidlər alındı möhkəm hasara. Hasar işlərindən azad olaraq Hərəkət qəsdilə ucaltdı bayraq. Gurlayan təbillər açdı yara, Ağacları abnustək olurdu qara. İskəndər xeyməni çıxardı çölə, Yollarda mənzili qatdı mənzilə. Ata ölkər kimi verdi hərəkət, Hər bürcə çatınca saçdı səadət, Gecənin saçları müşkin həlqədən Neylufər günbədə saçarkən səmən, Yolun zəhmətindən padişah, ordu Azacıq dincəldi, bir məclis qurdu. "Əfsanə söyləsin" deyə, İskəndər Çağırdı o yerdən bir neçə nəfər. Verdi bir çox sual o yerə dair, Bütün vəqələri öyrəndi bir-bir. Söz sözü çəkərkən hər yerdən onlar Açdılar şaha çox maraqlı əsrar: "Burda bir qala var ki, cənub yeli Əssə də, o yerə uzanmaz əli. Minadan bir daşdır, saçar müşk, ənbər,

Hem güzel, hem şendir bir cennet kadar. Serir adlanır o mübarek mezar, Orada Keyhüsrev'in tahtı, camı var. Keyhüsrev mülkünden göçüp giderken, Tahtına, tacına bu yerdir mesken. Mezarı ateşli bir mağaradır ancak, O yere olmamış ayak da basmak. Hem de o mekanda padişahlık eden Bir melik zade var onun neslinden, O şahın yerine itaat eder. Tahtını, tacını düşmandan korur.” O dünya dolaşan yüce hükümrân Gül gibi açıldı bu hoş destandan. Nerede maceralı bir kale alsa, Yenilen kuvvetli, ya aciz olsa, Girerdi kaleye Keyhüsrev gibi Apaçık, ya da ki, gizli olarak. Kaleyi dolaşıp dönerdi yine, Bahşişler verirdi bekçisine. Her şeyi görmeye merakı vardı, Her işin üstüne ateş gibi atlardı. Öyle ki, işitti bu hikâyeyi, Kaleyi görmeye arttı rağbeti. Yaşlı Keyhüsrev' in eski canından Devlet meclisine versin yeni can. İSKENDER'İN SERİR KALESİNE GİTMESİ VE KEYHÜSREV'İN MEZARINI ZİYARET ETMESİ Saki, kalk şarapla gönlümü güldür. Bu işte sabrına bir ölçü götür. Gönül çırağının tükənmiş yağı, Mey ile parlat bu sönmüş çırayı.	Həm gözəl, həm şendir bir cənnət qədər. Sərir adlanır o mübarək məzar, Orda Keyxosrovun taxtı. camı var. Keyxosrov mülkündən köçüb gedərkən, Taxtına, tacına bu yerdir məskən. Məzarı odlu bir köhüldür ancaq, O yerə olmayıb ayaq da basmaq. Həm də o məkanda padşahlıq edən Bir məlikzadə var onun nəslindən, O şahın yerinə pərəstiş edər. Taxtını, tacını düşməndən güdər.” O dünya dolaşan uca hökmürân Gül kimi açıldı bu xoş dastandan. Harda macəralı bir qala alsa, Yenilən qüvvətli, ya aciz olsa, Girərdi qalaya Keyxosrov sayaq Apaçıq, ya da ki, gizli olaraq. Qalanı dolaşıb dönərdi yenə, Bəxşişlər verərdi keşikçisinə. Hər şeyi görməyə marağı vardı, Hər işin üstündən odtək çapardı. Elə ki, eşitdi bu keyfiyyəti, Qalanı görməyə artdı rəğbəti. Qoca Keyxosrovun köhnə canından Dövlət məclisinə versin yeni can. İSKƏNDƏRİN SƏRİR QALASINA GETMƏSİ VƏ KEYXOSROVUN QƏBRİNİ ZİYARƏT ETMƏSİ Saqi, dur şərəblə könlümü güldür. Bu işdə səbrinə bir ölçü götür. Könül çırağının tükənmiş yağı, Mey ilə parlat bu sönmüş çırağı.

Gündüz karga renkli kara geceden Çıkmış Zengibar'dan kafur gibi şen. Uğurlu cennet gibi ışıqlı gündüz Şafaklar içinde parlatıyordu yüz. Havada toz, duman yok zerre kadar. Lacivert rengine boyanmış gökler. Köşeye çekilmiş rüzgârlı hazan. Baharın tan yeli eser her yerden. Işıktır dağ, çimen, bütün yeryüzü, Parlar al çırayla dünyanın gözü. Kayınat bir cennet bağına benzer, Her yerden kokar müşk ile amber. Bahtiyar İskender uğurla yine Tahtından oturdu taht-ı revana. Göklere yaslandı tacının başı, Yüceldi bayrağı, açıldı kaşı. Yer yorulmuş idi at nallarından. Dağların başına düştü heyecan. Orduyu Serir' in şehrine çekti, Keyhüsrev tahtını görmek isterdi. Serirli işitti İskender gelir, Keyhüsrev tahtını görmek istiyor. İşinden, aklından almıştı haber, Adildir cihangir büyük İskender. Padişahın soyuna vermemiş ziyan, Doğruya yardımdır, arkadır her an. Çoğunun başına koymuş altın tac. Bahşişler vermiştir, almamış haraç. Şahı karşıladı iki menzilden, Halılar döşedi, yollar oldu şen. Değerli bahşişler saçtı o kadar. Sayısını olmadı bilen bir kişi. Gül gibi taptaze her çeşit deri, Götürmüş haddinden çok bu şeyleri. Kapkara samur, al tilki derisi... Sansar, kunduz, vaşak ki, her birisi Baharda ilk açan yaprağa benzer.	Gündüz qarğa rəngli qara gecədən Çıxmış Zəngibardan kafur kimi şən204. Uğurlu cənnəttək işıqlı gündüz Şəfəqlər içində parladırdı üz. Havada toz, duman yox zərrə qədər. Lacivərd rənginə boyanmış göylər. Guşəyə çəkilmiş küləkli xəzan. Baharın dan yeli əsir hər yandan. Işıqdır dağ, çəmən, bütün yer üzü, Parlar al çıraqla dünyanın gözü. Kainat bir cənnət bağına bənzər, Hər yanda qoxuyar müşk ilə ənbər. Bəxtiyar İskəndər uğurla yenə Taxtından oturdu təxti-rəvanə. Göylərə söykəndi tacının başı, Ucaldı bayrağı, açıldı qaşı. Yer yorulmuş idi at nallarından. Dağların başına düşdü həyəcan. Ordunu Səririn şəhrinə çəkdi, Keyxosrov taxtını görmək istərdi. Sərirli eşitdi İskəndər gəlir, Keyxosrov taxtını görmək istəyir. İşindən, ağılından tutmuşdu xəbər, Adildir cahangir böyük İskəndər. Kəyanın nəslinə verməmiş ziyan, Doğruya köməkdir, arxadır hər an. Çoxunun başına qoymuş qızıl tac. Bəxşislər vermişdir, almamış xərək. Şahı qarşıladı iki mənzildən, Xalılar döşədi, yollar oldu şən. Dəyərli bəxşislər saçdı o qədər. Sayını olmadı bilən bir nəfər. Gül kimi tərtəzə hər çeşid dəri, Götürmüş həddindən çox bu şeyləri. Zil qara samur, al tülkü dərisi.. Qaqum, qunduz, vaşak ki, hər birisi Baharda ilk açan yarpağa bənzər.

Üstünə saçılmış menəkşə, amber. Başını dik tutan boyları çınar, Savaşdan korkmayan yiğit kulamlar, Dizginde yürüyən kullar hər biri Görüşte en taze, hizmette diri. Hüzura göndərdi böylə bir bahşış, Başqa hədiyyələr sayısını keçmiş. Saraya axınca bu mal, bu dəniz, Bakanlar saymaqda kaldılar aciz. Serirli hüzura gəldi, baş koydu, Belini iki büküm bükerek durdu. İskender şefkatle oturttu onu, Hürmetlə yüksəltdi yüce boynunu. Mecliste bitincə görüş ayini, Sordu taht ilə cam kıssasını: "Anlat ki, tılsımlı cam, padişah tahtı Nasıldır, sönmüş mü onun da bahtı?" Serirli dedi: "Ey dünyanın şahı, Şərəfli şahların ey şah en şahı! Keyumərs ordundan kiçik köledir, Feridun mülkünün fərmanındadır. Yıldızlar yayına ok olsun senin, Gök gibi dünyayı tutsun keməndin. Keyhüsrev camıdır hər şeye anahtar, Senin də elində açan ayna var. Fərq budur, dünyada qazandı ad-şan İskender aynadan, Keyumərs camdan. Kaderi uyanmış padşahlar gitti, Bu tahtı, bu tacı sana devretti. Tahtınla dünyaya saçılısın işıq, Başından tac əksik olmasın artıq. Dünya hükümdarı əzmətmiş, desək Eskilmiş bu tağa vursun yeni rəng. Onun için atını sürmüş bu yerə, Yücelsin damımız yüce göklərə." İskender dedi: "Ey böyük namidar, Padişahdan bu tahta, taca hatıra.	Üstünə səpilmiş bənövşə, ənbər. Başını dik tutan boyları çınar, Döyüşdən qorxmayan igid qulamlar, Cilovda yeriyən qullar hər biri Görüşdə ən təzə, xidmətdə diri. Hüzura göndərdi belə bir baxşış, Başqa töhfələri həddini aşmış. Saraya axınca bu var, bu dəniz, Nazirlər saymaqdan qaldılar aciz. Sərirli hüzura gəldi, baş vurdu, Belini ikiqat bükərək durdu. İskəndər şəfqətlə oturtdu onu, Hörmətlə yüksəltdi uca boynunu. Məclisdə bitincə görüş ayini, Soruşdu taxt ilə cam qissəsini: "Anlat ki, tilsimli cam, Kəyan taxtı Necədir, sönmüşdü onun da baxtı?" Sərirli dedi: "Ey dünyanın şahı, Şərəfli şahların ey şahənşahı! Keyumərs ordundan kiçik bəndədir, Fəridun mülkünün fərmanındadır. Ulduzlar yayına ox olsun sənin, Göy kimi dünyanı tutsun kəməndin. Keyxosrov camıdır hər şeyə açar, Sənin də əlində açan güzgü var. Fərq budur, dünyada qazandı ad-san İskəndər güzgüdən, Keyxosrov camdan. Taleyi oyanmış padşahlar getdi, Bu taxtı, bu tacı sənə tərək etdi. Taxtınla dünyaya saçılısın işıq, Başından tac əskik olmasın artıq. Dünya tacıdarı əzm etmiş, desək Köhnəlmiş bu tağa vursun yeni rəng. Onun için atını sürmüş bu yerə, Ucalsın daxmamız uca göylərə." İskəndər dedi: "Ey böyük namidar, Kəyandan bu taxta, taca yadigar.

Çünkü ben Kavus'un tahtına geçtim, Cəmşid'in camından pembe mey içtim. Bu yüce taht ile cam için, gerçək. Oynamış yerindən, çarpıyor yürek. Bilmək istiyorum, yüce hükümdar Dar mağarada nasıl tutmuştur karar? Keyhüsrev sırrını arar İskender, Sen otur, o yere yalnız yol göstər! Sahipsiz tahtına ağlayayım bir an, Öpeyim pembe camın dudaklarından. Bu taht ki, Hüsrev'den kalmış hatıra, Şahın ölümünden açar mı esrar? İşittim o cansız camdan bir selam. Vücudum canlansın, yaşayayım hoş kam. Canımın aynası paslıdır, gerek O pasla aynanın tozunu silmek. Görməklə kalbime düşsün bir telaş, Kolay olsun bana her bir zor iş". İskender'in sözünü çevirmedi geri, Serirli itaat etti bu emre. Tez kale beyine gönderdi haber: Karşıya çıkarsın büyük hediyeler. Çeviklik göstərsin her bir hizmette, Hem misafir sevməkte, hem incelikte. Emir verdi: Taht bekçileri Padişaha hizmetten durmasın geri. Yol versin, Keyhüsrev tahtına geçse, Kadehi doldursun pembe mey içse, Keyhüsrev tahtına oturtsunlar, Döksünler başına inci ve gevher. Şarapla doldurub firuze camı Versinlər padişaha, kalmasın kamı. Versin hoşlandığı yeməkten ona, Durmayın geri baş eğməkten ona. Öyle ki, bitirdi tüm emirleri, Dedi: "Şah buyursun kaleye taraf. İzninle burada kalmalıyım ben,	Çünki mən Kavusun taxtına keçdim, Cəmşidin camından gülgün mey içdim. Bu uca taxt ilə cam üçün, gerçək. Oynamış yerindən, çırpınır ürək. Bilmək istəyirəm, uca tacıdar Dar köhüldə necə tutmuşdur qərar? Keyxosrov sirrini arar İskəndər, Sən otur, o yerə yalnız yol göstər! Yiyəsiz taxtına ağlayım bir an, Öpüm gülgün camın dodaqlarından. Bu taxt ki, Xosrovdan qalmış yadigar, Şahın ölümündən açarmı əsrar? Eşidim o cansız camdan bir salam. Vücudum canlansın, yaşayım xoşkam. Canımın güzgüsü paslıdır, gərək O pasla güzgünün tozunu silmək. Görməklə qəlbimə düşsün bir təşviş, Asan olsun mənə hər bir çətin iş." İskəndər sözünü salmadı yerə, Sərirli itaət etdi bu əmrə. Tez qalabəyinə göndərdi xəbər: Qarşıya çıxarsın böyük töhfələr. Çeviklik göstərsin hər bir xidmətdə, Həm qonaq sevməkdə, həm nəzakətdə. Tapşırıq verdi: taxt keşikçiləri Padşaha xidmətdən durmasın geri. Yol versin, Keyxosrov taxtına keçsə, Qədəhi doldursun gülgün mey içsə. , Keyxosrov taxtına əyləşdirsinlər, Töksünlər başına inci və gövhər. Şərabla doldurub firuzə camı Versinlər padşaha, qalmasın kamı. Versin xoşladığı yeməkdən ona, Durmayın geri baş əyməkdən ona. Elə ki, bitirdi tapşırıqları, Dedi: "Şah buyursun qalaya sarı. İzninlə burada qalmalıyam mən,

Sizi qarşılayayım oradan dönərkən.” Gitmək için hareket etti büyük İskender, Belinas onunla gitti beraber. Güvenini kazanmış beş altı kul da Ona yoldaş oldu bu çətin yolda. Mağara yolunu durmadan biçti, O kadar yüceldi, gökləri keçti. Tırmandı rahatlık etmeden böyle Çark gibi bükülen yoxuş, keçitle. Gördü bir kaledir, alçalır göklər, Adını savaştə çekməmiş bir ər. Gəlinlər tez şərbət hazır ettilər, Kattılar dudaktan ona gül, şeker. Açıldı şahane güzel bir sofra, Yeməkdən dizildi adına layık. Sarayın qızları benzerdi aya, Her yerden padişahı aldı araya. Debdebe, görkəmə daldı İskender, Devletin siması kalbi cəzbəder. Şah yeməkdən yedi, şərbətdən içti, Kalkınca Keyhüsrev tahtına geçti. Tahtın ayağına gəldiyi zaman Hürmət için tacını aldı başından. Sanki səsləndi hər qapı, divar: “Uykudan uyandı yatan hökümədar.” Sərilir vermışti böyle bir fərman: “Keyhüsrev tahtına çıxsın höküməran.” O böyük hökümədar keçincə tahta, Bir simurg oturdu sanki budakta. O altın sütunlu tahtı koruyanlar Söz xəzinəsindən saçılar gəvhər. “Padişahın çıxması şahane tahta Her zaman uğurlu yol açar bahta. Yakutu ölçən bu gəvhər cam ki, var, Çox sayısız sərvətə olmuşdur anahtar. Bu dövlət başaran cam və taht ilə Çox tahtı və camı alırsın ələ.”	Sizi qarşılayım ordan dönərkən.” Getməkçin tərpendi böyük İskəndər, Bəlinas onunla gətdi bərabər. Məhəkə vurulmuş beş-altı qul da Ona yoldaş oldu bu çətin yolda. Mağara yolunu durmadan biçdi, O qədər ucaldı, göyləri keçdi. Dırmandı rahatlıq etmədən belə Çərx kimi burulan yoxuş, keçidlə. Gördü bir qaladır, alçalar göylər, Adını davada çəkməmiş bir ər. Gəlinlər tez şərbət hazır etdilər, Qatdılar dodaqdan ona gül, şəkər. Açıldı şahənə gözəl bir süfrə, Yeməkdən düzüldü adına görə. Sarayın qızları bənzərdi aya, Hər yandan padşahı aldı araya. Dəbdəbə, şövkətə daldı İskəndər, Dövlətin siması qəlbi cəzb edə. Şah xərəkdən yedi, şərbətdən içdi, Qalxınca Keyxosrov taxtına keçdi. Taxtın ayağına gəldiyi zaman Hörmətçin tacını aldı başından. Elə bil səsləndi hər qapı, divar: “Yuxudan oyandı yatan tacidar.” Sərilir vermışdi belə bir fərman: “Keyxosrov taxtına çıxsın hökmüran.” O böyük tacidar keçincə taxta, Bir simürg oturdu sanki budaqda. O qızıl sütunlu taxtı güdənlər Söz xəzinəsindən saçılar gövhər: “Padşahın çıxması şahənə təxtə Hər zaman uğurlu yol açar bəxtə. Yaqutu ölçən bu gövhər cam ki, var, Çox sayısız sərvətə olmuşdur açar. Bu dövlət bəcədən cam və taxt ilə Çox taxtı və camı alarsan ələ.”

Diğeri dedi: "Ey yüce şehriyar! Bir ülke görmemiş senin gibi hükümdar. Keyhüsrev tahtına sen ki oturdun, Başını feleğin tahtına yükselttin." İnce bir dil açdı başqa bir kişi: "Keyhüsrev, Keykubad ne zamana kadar, Kolun ki, bu tahtla gücləndi artık, Edərsin Keyhüsrev və Keykubadlıq." Şah bu taht önündə bahtiyarlıqla Güzəl fal açıldı namidarlıqla. Padişah bu tahta bezək, şən verdi, Ölən Keyhüsrev'e yeni can verdi. Şah tahtın üstündə oturdu çox az, Tez tahtı öpərək indi keyifli. Şah tahta o kadar hazine saçdı, Haznedar gözünü hayretlə açdı. Emretti: Bir altın kürsü koyulsun, Hüsrev'in camı da yanında olsun. Kürsüyə oturdu adlı hükümdar, Keyhüsrev camını ele aldılar, Saki emri görünce böyle, Parlattı o camı altın mey ilə. Verdi İskender'e kalbinde sevinç: "Keyhüsrev şerefine bu şarabı iç! Bahtının yıldızı sana yar olsun, Kolların bu camla bahtiyar olsun!" Şah camı görünce ayağa kalktı, Bir kere içərək camı bıraktı. Cama bileziğindən attı bir gevher, Oturdu, önünə koydu İskender. Sahipsiz o tahta kederlə baktı. Gözündən şarapsız cama yaş aktı. Padişahsız, şarapsız yetim gibi duran Boş tahta, boş cama çəkdi bir destan: -Kalması altın taht sahipsiz, yalnız, Bu cam da olmasın altın şarapsız. Her kadeh ışıq alır şaraptan,	O biri dedi: "Ey uca şəhriyar! Bir ölkə görməmiş səntək tacidar. Keyxosrov taxtına sən ki oturdun, Başını fələyin taxtına vurdun." İncə bir dil açdı başqa bir nəfər: "Keyxosrov, Keyqubad nə vaxta qədər, Qolun ki, bu taxtla gücləndi artıq, Edərsən Keyxosrov və Keyqubadlıq." Şah bu taxt önündə bəxtiyarlıqla Gözəl fal vuruldu namidarlıqla. Padişah bu taxta bəzək, şən verdi, Ölən Keyxosrova yeni can verdi. Şah taxtın üstündə oturdu çox az, Tez taxtı öpərək endi keyfi saz. Şah taxta o qədər xəzinə saçdı, Xəznədar gözünü heyretlə açdı. Əmr etdi: bir qızıl kürsü qoyulsun, Xosrovun camı da yanında olsun. Kürsüyə oturdu adlı tacidar, Keyxosrov camını ələ aldılar, Saqi tapşırığı görüncə belə, Parlatdı o camı qızıl mey ilə. Verdi İskəndərə qəlbində sevinc: "Keyxosrov eşqinə bu şərabı iç! Bəxtinin ulduzu sənə yar olsun, Qolların bu camla bəxtiyar olsun!" Şah camı görüncə ayağa qalxdı, Bir kərrə içərək camı buraxdı. Cama qolbağından saldı bir gövhər, Oturdu, önünə qoydu İskəndər. Yiyəsiz o taxta kədərlə baxdı. Gözündən şərabsız cama yaş axdı. Padşahsız, şərabsız, yetimək duran Boş taxta, boş cama çəkdi bir dastan: - Qalması qızıl taxt yiyəsiz, yalnız, Bu cam da olmasın qızıl şərabsız. Hər qədəh işıq alır şərabdən,

Her tahta kıyməti verir hökümran. Hökümdar gitti mi, durma, tahtı kır! Şərabı dökülsə, camı yere vur! Padişah tahtında olur yüce başlı, Cənnətin tahtında naz ilə yatmaz. Dünyadan cənnətə keçən bir insan, Bak, böyle bir tahtı sanacaq zindan. Bir quş gülşənindən ayrı düşərkən Kafesi fil kəmiğindədir, ağı ipekten. Budaktan yeşil tac koyduğu zaman Sədəfi, ipeği çıxarır aklından. Biz tac düşkünüyüz niçin bu kadar. Ölüm baskınından alan yok xəbər? Həzran kılıcını görmədiyindən Dallanıp budaklanaraq bahar olur şən Geyik sağrısını şişirən zaman Bilmez ki, bu yerdən keçəcək aslan. Ahular çöllərdə oynar, şənlenir. O korkunc aslanlar yatmış mı, nədir? Ahunun göbəyi dolmuş müşk ilə Kaplanların dişini kırılmamış daha. Böyle bir gəflətlə keçər günümüz, Bir zaman yangından kopar ünümüz. Faydasız olan bu taht neyə gerek? Üstündə başkası ömür sürəcək. Biz başqa kimsələrə yer ısıtırız, Bu yerdən utanmaq gerekdir artık. Faydasız bu tahta uyma, sahtədir, Yerimiz taht değil, quru tahtadır. Bu altın taht değil, diqqət etseniz, Ayağa geçirilmiş bir prangadır. Bir taht ki, ebedi yer değil sana, Onu ölmeden önce parçalasana! Keyhüsrev camında kalmamışsa su, Yerine mey koyma, bırak kalsın kuru.	Hər taxta qiyməti verir hökmüran. Tacıdar getdimi, durma, taxtı qır! Şərabı tökülsə, camı yerə vur! Padişah taxtında olar sərəfraz, Cənnətin taxtında naz ilə yatmaz. Dünyadan cənnətə keçən bir insan, Bax, belə bir taxtı sanacaq zindan. Bir quş gülşənindən ayrı düşərkən Qəfəsi "ac"dandır, toru ipəkdən. Budaqdan yaşıl tac qoyduğu zaman Sədəfi, ipəyi çıxarır yaddan. Biz tac düşgünüyük nəçin bu qədər. Ölüm baskınından tutan yox xəbər? Xəzran qılıncını görmədiyindən Qol-budaq ataraq bahar olur şən Maral sağrısını şişirdən zaman Bilmir ki, bu yerdən keçəcək aslan. Cüyürlər çöllərdə oynur, şənlənir. O qorxunc aslanlar yatmış mı, nədir? Ahunun göbəyi dolmuş müşk ilə, Bəbirlərin dişini sınmamış hələ. Belə bir qəflətlə keçir günümüz, Bir zaman yangından qopar ünümüz. Faydasız olan bu taxt nəyə gərək? Üstündə başqası ömür sürəcək. Biz başqa kəslərə yer qızdırırıq, Bu yerdən utanmaq gərəkdir artık. Faydasız bu taxta uyma, saxtədir, Yerimiz taxt deyil, quru taxtadır. Bu qızıl taxt deyil, versəniz fikir, Ayağa vurulmuş ağır kündədir. Bir taxt ki. əbədi yer deyil sana, Onu ölməmişkən parçalasana! Keyxosrov camında qalmamışsa su, Yerinə mey tökmə, qoy qalsın quru.

İSKENDER'İN KEYHÜSREV
TÜRBESİNE GİTMESİ

Ey saki, Keyhüsrev camını doldur,
Bir cam ki, her göze verir ışık, nur.
Kalk, ağzına kadar mey doldur ona,
Hürmetle ver əsrin Keyhüsrev'ine.
Ey yüce görkemli adil padişah,
Müştəri çehreli, asuman sığınak!
Keyhüsrev kurduğu meclisler nerede?
Tahtında oturan İskender nerede?
Onlar öz burcunu atarak gitti,
Görkemii, devleti sana devretti.
Dünyada İskender gibi etsen hareket,
Senindir her buyruk, sensin hükümdar.
Bu dünya adına vurmuşsa sikke,
Seninle şenlenmiş olsa da ülke,
Gönül verme gönül kandıranlara,
Dünya yüz vermemiş sevecenlere.
Onu kim sevdise, dostun önüne,
Bak, neler çıkarmış o dönə dönə.
Bir tahtı hileyle kurdu, bak, sonra
Ne oyun açtı o taht kuranlara.
O cam ki, bir kişi mesti şad etti,
Bak, cam sahibinə ne zulüm etti.
Bu yedi ülkede Keyhüsrev sensin,
İskender mülküne ferman verənsin.
Bu şahtan ayna al, o şahtan cam al,
Doğru göstərdikləri yollarla git, nam al!
Her işə bir karar verirken bugün.
Sabah ondan bir fayda var, düşün.
Şahlara taç veren hükümdar sensin!
Atanın tahtında hatıra sensin!
Şen yaşa, gitti o şen yaşayanlar,
Göçtü hükümdarlar, sensin hükümdar!
Bu bağda turacın kanatları gibi

İSKƏNDƏRİN KEYXOSROV
MƏQBƏRƏSİNƏ GETMƏSİ

Ey saqi, Keyxosrov camını doldur,
Bir cam ki, hər gözə verir işıq, nur.
Dur, ağzına qədər mey doldur ona,
Hörmətlə ver əsrin Keyxosrovuna.
Ey uca şövkətli adil padişah,
Müştəri simalı, asiman pənah!
Keyxosrov qurduğu məclislər hanı?
Taxtında oturan İskəndər hanı?
Onlar öz bürcünü ataraq getdi,
Şövkəti, dövləti sənə tərək etdi.
Dünyada İskəndərtək etsən rəftar,
Sənindir hər buyruq, sənənsən tacidar.
Bu dünya adına vurmuşsa sikkə,
Səninlə şənlenmiş olsa da ölkə,
Könül vermə könül aldadanlara,
Dünya üz verməmiş mehribanlara.
Onu kim sevdise, dostun önünə,
Bax, nələr çıxarmış o dönə-dönə.
Bir taxtı hiyləylə qurdu, bax, sonra
Nə oyun açdı o, taxt quranlara.
O cam ki, bir nəfər məsti şad etdi,
Bax, cam sahibinə nə bidad etdi.
Bu yeddi kişvərdə Keyxosrov sənənsən,
İskəndər mülkünə fərman verənsən.
Bu şahdan güzgü al, o şahdan cam al,
Düz göstərdikləri yolla get, nam al!
Hər işə bir qərar verərkən bu gün.
Sabaha ondan bir səmər var, düşün.
Şahlara tac verən tacidar sənənsən!
Atanın taxtında yadigar sənənsən!
Şən yaşa, getdi o şən yaşayanlar,
Köçdü tacidarlar, sənənsən tacidar!
Bu bağda turacın qanadlarıtək

Ne çınar kalacaq, ne de bir çiçək. Aksitan'ın ömrü sonlandıysa, Bu yaşlı gülşəndə sən var ol, yaşa! O beni yüceltti nazla, nimətlə, Göklərə kaldırdı yerden hürmətlə. Sən beni yücelttin ondan da artıq, Bahçenin qapısı yüzümə açıq. Yerlere nakışlar vurduqca devran Yüzünə şənliklər gülsün hər zaman. Zamanın eli açıq cömertlerinden Yalnız sən kalmışsın, yaşa daim sən! Neden bahsediyordum, nerede kaldım, Atımı sürərək, nereye yol aldım! İskender o tahtta, o camda, heyhat Görmedi rahatlıq, görmedi sebat. Göklerin ebedi tahtı olmayan Her bir taht değıl mi həyata zindan? Bəlinas həkimi davət etti, Oturdu o cama yaxın, söylədi: "Camdakı ayinə sən de et diqqət, Ondakı əsrarı ara, bul elbət!" Bəlinas o cama kılınca nazar, Kolayca okundu bütün rakamlar. O yerdən ki, aynı o cam asılmıştı, Sırayla birkaç hat yazılmıştı. O hətta derindən kıldılar nazar, Gizli bir hesabı hənən seçtilər. Padişah, Bəlinas öz kemali ilə Hatların sayısını gətirdi ele. Sonralar padişah bu topraklardan Kendi vilayətinə geçtiğı zaman Camdakı ayini buldu Bəlinas, Usturlap yaptı o ayinə has. Öyle ki, İskender yol buldu cama, O yerdə dinləndi, yetiştirdi kama. Dedi Bəlinas'a: "Səndədir yardım,	Nə çınar qalacaq, nə də bir çiçək. Əxistan ömrünü vurdusa başa, Bu yaşıl gülşəndə sən var ol, yaşa! O məni ucaltmışdı nazla, nemətlə, Göylərə qaldırdı yerdən hörmətlə. Sən məni ucaltmışdın ondan da artıq, Bağının qapısı üzümə açıq. Yerlərə naxışlar vurduqca dövrən Üzünə şənliklər gülsün hər zaman. Zamanın əlaçiq hatəmlərindən Yalnız sən qalmışsan, yaşa daim sən! Nədən söyləyirdim, harada qaldım, Atımı sürərək, hara yol aldım! İskəndər o taxtda, o camda, heyhat Görmədi rahatlıq, görmədi səbat. Göylərin əbədi taxtı olmayan Hər bir taxt deyilmi həyata zindan? Bəlinas həkimi dəvət elədi, Oturdu o cama yaxın, söylədi: "Camdakı ayinə sən də qıl diqqət, Ondakı əsrarı ara, tap əlbət!" Bəlinas o cama edincə nəzər, Qolayca oxundu bütün rəqəmlər. O yerdən ki, haman cam asılmışdı, Sırayla bir neçə xətt yazılmışdı. O xəttə dərindən saldılar nəzər, Gizli bir hesabı dərhal seçdilər. Padişah, Bəlinas öz kamalilə Xətlərin sayını gətirdi ələ. Sonralar padişah bu torpaqlardan Öz vilayətinə keçdiyi zaman Camdakı ayini tapdı Bəlinas, Üstürləb düzəltdi o ayinə xas. Elə ki, İskəndər yol tapdı cama, O yerdə dincəldi, yetişdi kama. Dedi Bəlinasa: "Səndəndir kömək,

Bu tahta başkası konmasın gerek!" Bir tılsım dizdi o akıllı həkim, O tahtın üstündə otursa hər kim, Az sonra, bu taht da oynar birdən, Onu bu yakut taht atar üstündən. İşittim o cümbüş şimdi də vardır, Altın taht üstündə o ber karardır. Hüsrev ayinini taklit edərək Gəldi kapıya şah Keyhüsrev gibi. Camdan, tahttan gəldi amacı ele, Yönəldi Keyhüsrev yatan mağaraya. Şahı zafere böyük zahmetlə, Götürdü mağaraya yüz eziyyətlə. Öyle ki, mağaraya şah yakın oldu, O taşlıq yollarda atlar yoruldu. Gitmək çox çətindi, ne yol, ne iz var, Her yeri kaplamış diken və buhar. Rehber söylədi: "Padişahım, dur, Keyhüsrev yattığı mağara, bak, budur. Yolları şimşekli yıldırım vurmuş, Kayalık kayalık üstündə durmuş. Mağaranın sırrını öyrənmək için, Padişahım, bu yolda biraz düşün. Diş-tırnak dökülür korkunç yollarda, Keyhüsrev gibi sen də yatarsın orada. Əsrar pərdəsinə olma çox yakın Yolu çox uzar arayanların. Dizgini geriye çevirin daha! ... Bu mağara içində yatmış ejderha." İskender yüzünü çevirdi ondan, Mağaraya yaya gitti hökümran. Belinas arkada, önündə rehber, Deneyimli iki kul, bir də İskender. Geçtilər zahmetlə, bitti kayalık, Mağara yoluna vardılar artıq. Mağara hazinesi gəlince ele İskender kalbine düşdü vəlvələ.	Bu taxta başqası qonmasın gərək!" Bir tilsim düzdü o ağıllı həkim, O taxtın üstündə otursa hər kim, Az keçər, bu taxt da tərpənər birdən, Onu bu yaqut taxt atar üstündən. Eşitdim o cümbüş indi də vardır, Qızıl taxt üstündə o bərqərarlıdır. Xosrov ayinini təqlid edərək Gəldi darvazaya şah Keyxosrovtək. Camdan, taxtdan gəldi məqsədi ələ, Üz qoydu Keyxosrov yatan köhülə. Şahı qələbəyə böyük zəhmətlə, Apardı köhülə yüz əziyyətlə. Elə ki, köhülə şah yaxın oldu, O daşlıq yollarda atlar yoruldu. Getmək çox çətindi, nə yol, nə iz var, Hər yanı bürümüş tikan və buxar. Bələdçi söylədi: "Padşahım, dur, Keyxosrov yatdığı köhül, bax, budur. Yolları şimşekli ildırım vurmuş, Qayalıq qayalıq üstündə durmuş. Köhülün sirrini öyrənmək üçün, Padşahım, bu yolda bir qədər düşün. Diş-dırnaq tökülür qorxunc yollarda, Keyxosrovtək özün yatarsan orda. Əsrar pərdəsinə olma çox yaxın İşi çox uzanar arayanların. Yüyəni geriye çevirin daha!.. Bu köhül içində yatmış əbdaha." İskəndər üzünü çevirdi ondan, Köhülə piyada gətdi hökmüran. Bəlinas arxada, önündə rəhbər, Sınanmış iki kul, bir də İskəndər. Keçdilər zəhmətlə, bitdi qayalıq, Köhül dəhlizinə çatdılar artıq. Köhül xəzinəsi gəlincə ələ İskəndər qəlbinə düşdü vəlvələ.

Gördü taş üstündə eski bir yarıq, Dar bir yolu var, dar və karanlıq. Mağara sahibindən bulmaq için nişan Mağaraya zahmetle girdi hükümrən. Çok geçmedi ki, ateş kalktı birdən, Alışıp yanardı içeriye giren. Sordu: "Belinas, nedir bu ateşler? Şu daracık mağarada neredendir buhar?" Belinas dikkatle baktı bir müddet, Bilsin ki, niçin ateş fışkırır taştan. Gördü bir parlayan derin kuyu var, İçinde kaynıyor elvan ışıklar. Kimse o ışıktan almamış haber, Arayan bulamamış ondan bir eser. Işığa ne kadar aradı yol, iz, Bir ışık bulamadı, kaldı çaresiz. O yiğit belinə bağladı kendir, Bilsin ki, kuyuda bu ateş nedir? Parlayan güneşten buldu bir nişan, Anladı o nasıl çıkar kuyudan. Toplu bir alevdi, değil dağınık, Gördü ki, kükürttür bu yanan ışık. İşaret verince çıktı kuyudan, Dualar ederek dedi: "Hükümrən, Acele etmek gerekir, gösterin tedbir, Su değil, kuyudan çıkan ateştir. Kükürt madenidir bu, alevlenir, Kükürtten dört taraf ateşlenmiş yanıyor. Bu sırrı bilirmiş mağarada yatan, Kendini kükürtle mahvetmiş, inan." Padişaha, mağaraya etti çok dua, Çıkarken üzerlik attı aleve. Mağaradan çıkınca aradı yolu, Bulamadı, kalp oldu kederle dolu. İşittim, denizden bulut kalkarak Şiddətli kâr serpti, doldu her bucak, Dünyayı sarstı karlı bir tufan,	Gördü daş köksündə köhnə bir yarıq, Ensiz bir yolu var, dar və qaranlıq. Köhül sahibindən tapmaqçın nişan Köhülə zəhmətlə girdi hökmürən. Bir qədər keçmədi, od qalxdı birdən, Alışıp yanırdı içəri girən. Soruşdu: "Bəlinas, nədir bu odlar? Darısqal köhüldə hardandır buxar?" Bəlinas diqqətlə baxdı bir zaman, Bilsin ki, neçin od fışkırır daşdan. Gördü bir parlayan dərin quyu var, İçində qaynaşır əlvən işıqlar. Kimsə o işıqdan tutmamış xəbər, Arayan tapmamış ondan bir əsər. Işığa nə qədər aradı yol, iz, Bir işıq tapmadı, qaldı səmərsiz. O igid belinə bağladı kəndir, Bilsin ki, quyuda bu atəş nədir? Parlayan günəşdən tapdı bir nişan, Anladı od necə çıxır quyudan. Toplu bir alovdu, deyil dağınıq, Gördü ki, kükürddür bu yanan işıq. İşarət verincə çıxdı quyudan, Dualar edərək dedi: "Hökmürən, Tələsmək lazımdır, göstərin tədbir, Su deyil, quyudan çıxan atəşdir. Kükürd mədənidir bu, alovlanır, Kükürddən dörd yanı alışıp yanır. Bu sirri bilirmiş köhüldə yatan, Özünü kükürdlə məhv etmiş, inan." Padşaha, köhülə etdi çox dua, Çıxarkən üzerlik səpdi alova. Köhüldən çıxınca axtardı yolu, Tapmadı, qəlb oldu kədərlə dolu. Eşitdim, dənizdən bulud qalxaraq Şiddətli qar səpdi, doldu hər bucaq, Dünyanı sarsıtdı qarlı bir tufan,

Dereler, tepeler doldu o kardan. O karda çaresiz kaldı İskender, Karlı kirpiğinden aktı zerrelər. Kale halkı haber tutunca bundan Yardım için aktılar oraya her yerden. Tekmeyle, kürekle yolu açtılar, Çok eziyet çektilər, hile saçırlar. Şah yolu bulmaq için etrafa baktı, Mağaranın köşesindən zirveyə kalktı. Yeşil elbiseli tavus Hüma kuşundan Ak, parlak kemiği kaptığı zaman Serir'i tahtına saadet verən Serir kalesindən inince şən şən, Döndü öz çadırı kurulan yere, Yeniden yar oldu baht İskender'e. Dinlendi çektiği o eziyettən. Mağara yolunu gidip, gəlməkten. Düştü sıkıntıya, düştü korkuya, Kendini avutup, daldı uykuya. Yattı, vücuduna rahatlıq çöktü, Tan yeri ağardı, al şafak söktü. Yeniden yüksəldi sabah göklərə, Şafak mey camını vurunca yere. Bu saksı torpağa lacivert felek Sarı reyhanlarla vurunca bezək, Emretti, şahane meclis süsləndi, Yemişlə, şarapla sofra şənləndi. Serir'in şahını dəvət eyledi, Hürmetlə oturttu, şəfək eyledi. Onunla kadehi aldılar ele, Herkes sarhoş oldu o pəmbə meylə. O bəxşiş əlləri açıldı yinə, Hazine akıttı ev sahibinə. Hamayıl, taht və taç verdi hökümran, Tahtı fil kemiği, tacı altından. İpekten elbise verdi, üstü zər, gevher, Sanki bir Ülker yıldızıdır, cəvahir çəkər.	Dərələr, təpələr doldu o qardan. O qarda sərgərdan qaldı İskəndər, Qarlı kipriyindən axdı qətrələr. Qala xalqı xəbər tutunca bundan Köməkçin axdılar ora hər yandan. Təpiklə, kürəklə yolu açdılar, Çox zəhmət çəkdiilər, hiylə saçırlar, Şah yolu tapmaqçın ətrafa baxdı, Köhülün küncündən zirvəyə qalxdı. Yaşıl donlu tovuz humay quşundan Ağ, parlaq sümüyü qapdığı zaman²⁰⁵ Sərirə taxtına səadət verən Sərir qalasından enincə şən-şən, Döndü öz çadırı qurulan yerə, Yenidən yar oldu bəxt İskəndərə. Dincəldi dəhşətli zəhmət çəkməkdən. Mağara yolunu gedib, gəlməkdən. Düşdü sıxıntıya, düşdü qorxuya, Özünü ovdurub, daldı yuxuya. Yatdı, vücuduna rahatlıq çökdü, Dan yeri ağardı, al şəfək sökdü. Yenidən baş vurdu şəhər göylərə, Şəfək mey camını vurunca yerə. Bu saxsı torpağa lacivərd fələk Sarı reyhanlarla vurunca bəzək, Əmr etdi, şahənə məclis bəzəndi, Noğulla, şərəblə süfrə şənləndi. Səririn şahını dəvət elədi, Hörmətlə oturtdu, şəfqət elədi. Onunla qədəhi aldılar ələ, Hamı sərxoş oldu o gülün meylə. O bəxşiş əlləri açıldı yenə, Xəzinə axıtdı ev sahibinə. Həmayıl, təxtü tac verdi hökmüran, Taxtı fil sümüyü, tacı qızıldan. İpəkdən don verdi, üstü zər, gövhər, Sanki bir pərvindir, cavahir çəkər.

İçine yarım portakal sığan Portakal görünümlü firuze fincan. Yarısı tutulmuş altına, lala, Nar gibi dolmuş nar taneleriyle. Zümrütdən tavla verdi–üstü əl-əlvan, Süsü kırmızı, sarı yakuttan. Billurdan bir tabak, günəş gibi şən, Sanki yeşil budakta açmış yasemin. Yorga at, başında altından dizgin. Dizginin bezeği elvan gevherden. Ağır yük altında terləmiş yüz lök, Tüyleri ter təmiz, həm sağlam, həm şişman. Yük vurmuş o bağlı şeylerden hele, Cevahir batmanla, altın harmanla. Rütbəyə münasib verdi herkese Her çeşit cüppe və altın işləməli elbise. Verildi o qədər hədiyyə və sərvət. Sərilir tahtını parlaq zəinət. Öpür şah əlini o dönə dönə, Sevinclər içində döndü evinə. İskəndər oradan göç davulu çaldı. Bayraklar işıqlı göyə yüksəldi. Səhraya indi o dağlıq yerlərdən, Dəniz sahilində eylədi məskən. O çöldə bir həftə ov etdi, artıq Göçmə məqsədilə gördü hazırlıq. İSKENDER'İN REY VƏ HORASAN'A GİTMƏSİ Kalk, səki, o altın camı qoyma boş Ki, Cəmşid, Feridun hətrə qoymuş. Ver bu saf aşığa o saf şəraptan, Sərhəşləklə keçsin bu rəyalı devran.	İçinə yarımca portağal sığan Portağal biçimli firuzə fincan. Yarısı tutulmuş qızıla, lələ, Nar kimi dolmuş nar danələrilə. Zümrüddən nərd verdi - üstü əl-əlvan, Bəzəyi qırmızı, sarı yaqutdan. Büllurdan bir xonça, günəş kimi şən, Sanki göy budaqda açmış yasəməni. Yorğa at, başında qızıldan yüyən. Yüyənin bəzəyi əlvan gövhərdən. Ağır yük altında tərləmiş yüz lök, Tükləri tərtəmiz, həm sağlam, həm kök- Yük vurmuş o bağlı şeylərdən hələ, Cəvahir batmanla, qızıl xərmənlə. Rütbəyə münasib verdi hər kəsə Hər çeşid qəbə və zərli əlbəsə. Verildi o qədər xələt və sərvət. Sərilir taxtını parlaq zinə. Öpdü şah əlini o dönə-dönə, Sevinclər içində döndü evinə. İskəndər oradan köç təbli çaldı. Bayraqlar işıqlı göyə ucaldı. Səhraya endi o dağlıq yerlərdən, Dəniz sahilində eylədi məskən. O çöldə bir həftə ov etdi, artıq Köçmək məqsədilə gördü hazırlıq. İSKƏNDƏRİN REY VƏ XORASANA GETMƏSİ Dur, səki, o qızıl camı qoyma boş Ki, Cəmşid, Firidun yadigar qoymuş. Ver bu saf aşiqə o saf şərəbdən, Məstliklə keçsin bu rəyalı dövrən.

Ey gönül, nedir bu oyunun hele? Her defa çıkarsın yeni bir renkle. Nefsinin ağacı yemyeşil durur, Başını burmadan, başını sen bur! Şarabı içmemiş, gözüm, sarhoş olma! İçsen de, dönüp puta itaat etme! Şimdi ki, zaferan yemekten şensin, Yeme zaferanı, ölürsün, inan! Olma şahlar gibi yemek düşkünü, Kork, seni yakalar felaket günü. Bu ev ki, kızgın ateş fışkırır her an, Tek ilgisiz olanlar kurtulur ondan. Sertlikle her sertlik bir muma dönmüş, Petrolle, kükürtle hangi ateş sönmüş? Geçmiş nakleden o yaşlı lider Vurur öz nakşına böyle bir ziver: Keyhüsrev tahtından Hüsrev inince Ordunun içine gitti ilk önce. Bir gün öz tahtında oturdu artık, Göçmeğe ediyordu tedbir, hazırlık. Bir elçi ay gibi girdi içeriye, Elçi geleneğiyle öperək yeri Yüce şehriyara açtı çok esrar, Anlattı ne varsa gizli, aşikar. "Yüzümü kapına sürmek için ben, Buraya at sürdüm İstehr şehrinden. Naibin var sıcak selamı size, İhlasla arz eder hizmetinize: -Şartlar ki, koymuştur naip yaparken, O şartla yerimde naip oldum ben. O günden ülkeyi almışım ele, Darılan olmamış bir kişi bile. Uydum şahın dediklerine, Şartları yetirdim bütün yerine. Şükür olsun, alçaktan veya yüksekte Ülkeye tük kadar gelmemiş zarar	Ey könül, nədir bu oyunun hələ? Hər dəfə çıxırsan yeni bir rənglə. Nəfsinin ağacı yamyaşıl durur, Başını burmadan, başını sən bur!206 Şərabı içməmiş, gözüm, məst olma! İçsən də, dönərək büt-pərəst olma! İndi ki, zəfəran yemədən şadsan, Yemə zəfəranı, ölərsən, inan!207 Olma şahlar kimi yemək düşgünü, Qorx, səni yaxalar fəlakət günü. Bu ev ki, qızgın od fışqırır hər an, Tək laqeyd olanlar qurtulur ondan. Bərkliklə hər bərklik bir muma dönmüş, Neft ilə, kükürdlə hansı od sönmüş? Keçmiş nəql edən o qoca sərvər Vurur öz nəqşinə belə bir zivər: Keyxosrov taxtından Xosrov dönüncə Ordunun içinə getdi ilk öncə. Bir gün öz taxtında oturdu artıq, Köçməyə töküdü tədbir, hazırlıq. Bir qasid ay kimi girdi içəri, Qasid adətilə öpərək yeri Uca şəhriyara açdı çox əsrar, Anlatdı nə varsa gizlin, aşikar. "Üzümü qapına sürtmək üçün mən, Bura at çapmışam İstəxr şəhrindən. Nayibin var qızgın salamı sizə, İxlasla ərz edir xidmətinizə: - Şərtlər ki, qoymuşdur nayib tikirkən, O şərtlə yerimdə nayib oldum mən. O gündən ölkəni almışam ələ, İnciyən olmamış bir nəfər belə. Əməl etdim şahın dediklərinə, Şərtləri yetirdim bütün yerinə. Şükr olsun, alçaqdan və ya ucadan Ölkəyə tük qədər dəyməmiş ziyan

Dönektir yüzü bu namert feleğin, Kah şefkat göstərir, kâh hasetle kin. Çark iki canlıdır iyi- kötüdən, Yıldız kâh dost olur, kâh katı düşman. Ekilmemiş ağac yeşermiş Rey'den, Söylüyor: Keykavus soyundanım ben! Yırtıcı bir devdir, dehşet yaratır, Ölüme ejderha gibi can atar. O ceylan otlatan çobanlar bile Çomağın yerine ok almış ele. Kürek ilə işləyən götürmüş kəman, Kürekçilər olmuşdur silah taşıyan. Bu azgın kendini sanır Əhrimən, Hangi yere giderse koparır şivən. Söylüyor: Benimdir bu taç, bu ölkə, Namusa rəng ilə vurur bir ləkə. Başında sayısız askəri vardır, Dənizin suyundan toz çıxarırlar. Bahtına güvənib, olmuş qəhrəman, Meydanda bir kişi yok qarşı çıxan. Kendini kim tutsa şahla bərabər, Başıyla sərvəti elindən gider. Ona dizgin çəker Horasan xalqı, Savaşa götürür bu isyan xalqı! Belh ilə Nisabur boyu hər yerdə İştirak edirlər bu kargaşalarda. Bu fitnə başçısı hazırlıq görür, Tahtının durduğu yere yürür. Kini qızgın olan böylə fitneyə Bakma çox yüksəkdən, alçaqdır, diyə. Küçükdən ən böyük bir fitnə doğar. Hər qurdun kəmiği ayağa oktur. Bu fitnə yaşasa uzun bir zaman, Padişahlıq işinə əl atar, inan. Bulut gibi ayın almazsan üstünü, Tahtını kılıçla alacaq bir gün. Bir tarlan qayıışı açsa ayaqdan,	Dönükdür üzü bu namərd fələyin, Gah şəfqət göstərir, gah həsədlə kin. Çərx ikicanlıdır yaxşı-yamandan, Ulduz gah dost olur, gah qatı düşman. Əkilməmiş ağac göyərməmiş Reydən, Söyləyir: Keykavus nəslindənəm mən! Yırtıcı bir divdir, dəhşət yaradır, Ölümə əhdəhə kimi can atır. O ceyran otaran çobanlar belə Çomağın yerinə ox almış ələ208. Bel ilə işləyən götürmüş kəman, Belçilər olmuşdur silah daşıyan. Bu azğın özünü sanır Əhrimən, Hər yerə çatırsa qoparır şivən. Söyləyir: mənimdir bu tac, bu ölkə, Namusa rəng ilə vurur bir ləkə. Başında yığıntı saysız əskər var, Dənizin suyundan toz çıxarırlar. Bəxtinə güvənib, olmuş qəhrəman, Meydanda bir nəfər yox qarşı çıxan. Özünü kim tutsa şahla bərabər, Başıyla sərvəti əlindən gedər. Ona yüyən çəkir Xorasan xalqı, Döyüşə aparır bu üsyan xalqı! Bəlx ilə Nisabur boyu hər yerdə İştirak edirlər bu şurişlərdə. Bu fitnə başçısı hazırlıq görür, Taxtının durduğu yerə yürüyür. Kini qızgın olan belə fitnəyə Baxma çox yüksəkdən, alçaqdır, deyə. Kiçikdən ən böyük bir fitnə doğur. Hər qurdun sümüyü ayağa oxdur209. Bu fitnə yaşasa uzun bir zaman, Padişahlıq işinə əl atar, inan. Buludtək ayının almasan üstün, Taxtını qılıncı ilə alacaq bir gün. Bir tərən qayıışı açsa ayaqdan,

Keklik kol-kanattan düşər o zaman. Kuvvetli ordum yok ki, savaş günü Çıkarayım düşmanın hain gözünü. Ülkede kalmamış adlı yiğitler, Herkes şah yanında kölelik eder. Odur ki, arttıkça tamahı, öcü, Kolu kuvvetlenir. Yokolsun gücü! Yalnız şehriyarın yel gibi kopan Ordusu götürür bu tozu yoldan!" Elçi öz sözünde hüner yarattı, Mektupta olanı sözle anlattı. En gizli esrardan, iyi, kötünden Mektupta ne varsa, eyledi beyan. O aslan yürekli, o fil gövdeli Çekti kendi kendine bu hoş örneği: "Burada Keyhüsrev'in tahtı altımda, Orada bir başkası benim tahtımda. Benzer o destana bu taç, taht, ordu: "Hindu'dan serveti çalar bir Hindu. Bu yerde durmak yaramaz daha, Geç kalmak düşmanı eder ejderha." Padişahın ordusu gökyüzü müdür, nedir? Durmadan her zaman hareket eder. O kervanbaşısıdır, dünya bir kervan, Artardı kervanın yükü her yerden. Yük ile dolmuştu her yer, her köşe, O yerde karışmış bu iş o işe. Yalnızca ederdi her işe çare, Büyük bir arkaydı sığınanlara. Her kimi öz bahtı etsə cihangir, Öyle bir ayağa yaramaz zincir. Şehriyar yerinden hareket etti, Sahiller boyunca yol alıp gitti. Aydan da yükseğe yükseldi bayrak, Bisütun gibi bir sütun vurarak. Hem güzel av vardı, hem güzel avlak, Gitti yol boyunca av avlayarak.	Kəklik qol-qanaddan düşər o zaman. Qüvvətli ordum yox ki, dava günü Çıxarım düşmənin xain gözünü. Ölkədə qalmamış adlı igidlər, Hamı şah yanında bəndəlik edər. Odur ki, artdıqca tamahı, öcü, Qolu qüvvətlənir. Yox olsun gücü! Yalnız şəhriyarın yel kimi qopan Ordusu götürər bu tozu yoldan!" Qasid öz sözündə hünər yaratdı, Məktubda olanı sözlə anlatdı. Ən gizlin əsrardan, yaxşı, yamandan Məktubda nə varsa, elədi bəyan. O aslan ürəkli, o fil gövdəli Çəkdi öz-özünə bu xoş məsəli: "Burda Keyxosrovun taxtı altımda, Orda bir başkası mənim taxtımda. Bənzər o dastana bu tac, taxt, ordu: "Hindudən sərvəti çalar bir hindu210. Bu yerdə dayanmaq yaramaz daha, Gecikmək düşməni edər ə əbdaha." Padşahın ordusu göymüdür, nədir? Durmadan hər zaman hərəkət edir. O karvanbaşısıdır, dünya bir karvan, Artırdı karvanın yükü hər yandan. Yük ilə dolmuşdu hər yer, hər guşə, O yerdə qarışmış bu iş o işə. Yalnızca edərdi hər işə çara, Böyük bir arxaydı sığınanlara. Hər kimi öz bəxti etsə cahangir, Elə bir ayağa yaramaz zəncir. Şəhriyar yerindən hərəkət etdi, Sahillər boyunca yol alıb getdi. Aydan da yuxarı ucaldı bayraq, Bisütun kimi bir sütun vuraraq. Həm gözəl ov vardı, həm gözəl ovlaq, Getdi yol uzununu ov ovlayaraq.

Salkımlar eğilmiş ağırlığından. Şişmanlıktan hareket edemiyor ceylan. O kadar sel aktı çayın gözündən, Silindi toz, toprak dünya yüzündən. Coşmuştu şimşekli yağmur bulutu, Yıldırım etmişti müthiş gürültü. Yeşillik kök salmış kara toprağa, Dans için baş eğer yaprak yaprağa. Keskin nalesiyle yırttı bülbüller Gülün gömleğini göbəyə kadar. Karanfil üstündə duran qızıl gül Yakut nallı ata binmiş sanki. Dut ilə yaprağı, bu iki meyve Helvadan, inekten verirdi fayda. Yer sarı, sular yeşil giyinmiş, demək, Yarısı yeşil, yarısı sarı bir ipək. Çöldə çöl halkına çılgın bülbüller Sazdan da ince, hoş bir şarkı söyler. Her arpa bir düğüm vurmuş kemere, Biçin selamı var çiftçilərə. Karnını büyütür dağda ceylanlar, Kurtlarsa dişini etmişdir mişar¹⁴⁴. Budunu doldurmuş etli geyikler, Çöldə dağ öküzü dağlara kalkar. Yeni doğan şuh ceylanlar bile Çölləri doldurmuş öz yavrusuyla. Şah avla, çalgıyla, kadehle yek dil Yolları biçiyordu hey mənzil-mənzil. Ay yeni doğmuştu küpe şəklində. Gittikçe benek benek olunca yuvarlak, Halka dairesindən çıktı İskender, O yere indi "Zer-benek benek"derler. Bulut gibi Gilan'a atladı oradan, Sanki bir ormana girdi bir aslan. Önünə çıxarkən bir atəşgedə, Ondan buz yarattı atəşe itaat edene. Öyle ki, hərbüdün kırdı belini,	Salxımlar əyilmiş ağırlığından. Köklükdən tərənə bilməyir ceyran. O qədər sel axdı çayın gözündən, Silindi toz, torpaq dünya üzündən. Coşmuşdu şimşekli neysan buludu, İldırım salmışdı müdhiş gurultu. Göyərzi kök salmış qara torpağa, Rəqs üçün baş əyir yarpaq yarpağa. Kəskin naləsiylə yırtdı bülbüllər Gülün köynəyini göbəyə qədər. Sədbərgin üstündə duran qızıl gül Yaqut nallı ata minmiş elə bil. Tut ilə yarpağı, bu iki novbər Halvadan, inəkdən verirdi səmər. Yer sarı, sular göy geyinmiş, demək, Yarı göy, yarısı sarı bir ipək. Çöldə çöl xalqına şeyda bülbüllər Sazdan da incə, xoş bir şərqi söylər. Hər arpa bir düyün vurmuş kəmərə, Biçin salamı var əkinçilərə. Qarnını böyüdür dağda ceyranlar, Qurdllarsa dişini etmişdir mişar. Budunu doldurmuş ətli marallar, Çöldə dağ öküzü dağlara qalxar. Yenicə doğan şux ceyranlar belə Çölləri doldurmuş öz balasıyla. Şah ovla, çalgıyla, qədəhlə yekdil Yolları biçirdi hey mənzil-mənzil. Ay yeni doğmuşdu gülpic şəklində. Getdikcə xalxaltək olunca girdə, Halqa pərgarından çıxdı İskəndər, O yerə indi "Zər-xalxal" deyirlər. Buludtək Gilana atıldı ordan, Sanki bir meşəyə girdi bir aslan. Önünə çıxarkən bir atəşkədə, Ondan buz yaratdı atəşpərəstə²¹¹. Elə ki, hərbüdün qırdı belini,

¹⁴⁴ Testere

Ortadan silindi Zərdüşt ayini. Azmetti düşmana yolu kesmeğe, Gilan'dan hemen hareket etti Rey'e. Her ateşe tapana verdi çok ceza, Kalın dumanlarla doldu gök, feza. İştitti: Gelmiştir o kızgın aslan, Tilki gibi oldu bir delikte pinhan. Kaçarak Horasan semtine gitti, Rey padişahının gözünden yitti. Padişah işitti: O azgın düşman Aslandan korkarak kaçmış meydandan. At sürdü, düşmanın arkasından gitti, Yolunu bağladı, tez baskın etti. Üstünü alarak, kin boğa boğa Başını bir anda attı toprağa. Öyle ki, düşmanı toprağa attı, Kaçaklar içinde korku yarattı. Düşmanın başını attığı yerde Bir tepe vardı o yeşil çöllerde. Muzaffer ve sağlam devlet adına Tepenin başında yaptırdı bir bina. Altından vurdurdu şuh süsleri, Ona Pehlevicə ad koydu "Heri". Binanın işleri bittikten sonra Orduyu yürüttü şah Nişapur'a. Gördü ki, ikilik çıkmış meydana: Şehrin yarısı dost idi ona, Yarısı Dara'ya ydavul vururdu, Dostluktan açıkça yüz çevirirdi. Bir bayrak vardı Dara'dan nişan, Sanırsın Dara'dır altında duran. Bu yüce bayrağı "Namustur" diye, Dara'nın adından yüceltmış göğe. Ne kadar kin ile coştı İskender, Dara'ya olan aşktan vaz geçmediler. Bu kine bulmuştu yalnız bir çare: Yardımcı olsun doğru dostlara.	Ortadan silindi Zərdüşt ayini. Əzm etdi düşməne yolu kəsməyə, Gilandan birbaşa tərpendi Reyə. Hər atəşpərəstə verdi çox cəza, Qalın tüstülərlə doldu göy, fəza. Eşitdi: gəlmişdir o qızmış aslan, Tülkü-tək oldu bir deşikdə pünhan. Qaçaraq Xorasan səmtinə getdi, Rey padşahının gözündən itdi. Padişah eşitdi: o azgın düşman Aslandan qorxaraq qaçmış meydandan. At saldı, düşmənin ardınca getdi, Yolunu bağladı, tez basqın etdi. Üstünü alaraq, kin boğa-boğa Başını bir anda saldı torpağa. Elə ki, düşməni torpağa atdı, Qaçqınlar içində qorxu yaratdı. Düşmənin başını saldıdığı yerdə Bir təpə vardı o yaşıl çöllərdə. Müzəffər və sağlam dövlət adına Təpənin başında saldı bir bina. Qızıldan vurdurdu şux bəzəkləri, Ona pəhləvicə ad qoydu "Həri". Binanın işləri bitdikdən sonra Ordunu yeritdi şah Nişabura. Gördü ki, ikilik çıxmış meydana: Şəhərin yarısı dost idi ona, Yarısı Daraya təbil vururdu, Dostluqdan açıqca boyun bururdu. Bir bayraq var idi Daradan nişan, Sanırlar Daradır altında duran. Bu uca bayrağı "namusdur" deyə, Daranın adından ucaltmış göyə. Nə qədər kin ilə coşdu İskəndər, Daranın eşqindən əl çəkmədilər. Bu kinə tapmışdı yalnız bir çara: Köməklik göstərsin doğru dostlara.

Ordudan deneyimli, yiğit kişiler de Bir bayraq doğrultsun bu kinli yerde. Padişahın amacı bu idi ancak, Kin ilə çarpışsın bu iki bayraq. Bilirdi, Dara'yı sever bu şəhir, Bu yolda çalışmaq vermez bir fayda. Bu nifak, düşmanlık süreceksə sonsuzadək. Samimi bir dostluq girməz o şəhre. Toprağa girmişsə o katı düşman, Daha kin sönməmiş kinli topraktan. Kekliyi saldırdı sülünlərə, Merv'e hareket edərək düşdü yollara. Söndü emri ilə atəşgedə, Yaktı pervaneyi kızgın atəşte. Belh'e yetişirken, Zərdüştü atəşi Kılıç darbesindən dönüb su oldu. Orada bir bahar vardı kalp açan, Güllərin beyni acıydı ondan. İçində sayısız gözəl, şuh dilber, Çiçəkli bahar gibi sanəm hanelər. Sayısızdı hazine bu şən ocaqta, Zəhmətsiz qoyulmuş hər bir bucakta. Altından nal vurmuş mubitin atı, "Azərgüşəsp"¹⁴⁵ idi o yerin adı. Öyle ki, el buldu oraya hökümran, Mürşitləri sarhoş gördü mürşit camından. Huriyi cənnətdən atdı dışarı, Kovdu cəhənnəmə dost olanları. Köhnə hazineyə olunca məhrəm, Ondən çox göğsə parladı mərhəm. Horasan səmtinə etdi hərəkət, Qaldı hər şəhirdə bir müddət. Horasan beynindən çıxardı duman, Onlara çox cəza verdi hökümran. Hər səmtə akıyordu muzaffər ordu, Ona gənc kədərı yardımçı oluyordu. Kirman'ı, Gazneyn'i, Kur'u cihangir	Ordundan sınaqlı, igid kəslər də Bir bayraq dikəltsin bu kinli yerdə. Padişahın məqsədi bu idi ancaq, Kin ilə çarpışsın bu iki bayraq. Bilirdi, Daranı sevirdi bu şəhər, Bu yolda çalışmaq verməz bir səmər. Bu nifak, düşmənlik sürəcəksə həşrə. Səmimi bir dostluq girməz o şəhrə. Torpağa girmişsə o qatı düşman, Hələ kin sönməmiş kinli torpaqdan. Kəkliyi saldırdı qırqovullara, Mərvə tərpanərək düşdü yollara. Söndü əmri ilə hər atəşkədə, Yaxdı pərvanəni qızgın atəşdə. Bəlxə yetişərkən, Zərdüştü odu Qılıncılar zərbindən dönüb su oldu. Orada bir bahar vardı qəlb açan, Güllərin dimağı acıydı ondan²¹². İçində qədərsiz gözəl, şux dilbər, Çiçəkli bahartək sənəmxanələr. Sayısızdı xəzinə bu şən ocaqda, Zəhmətsiz qoyulmuş hər bir bucaqda. Qızıldan nal vurmuş möbidin atı, "Azərgüşəsb" idi o yerin adı. Elə ki, əl tapdı ora hökmüran, Müğləri məst gördü müğlər camından. Hurini cənnətdən atdı dışarı, Qovdu cəhənnəmə dost olanları²¹³. Köhnə xəzinəyə olunca məhrəm, Ondən çox sinəyə parladı mərhəm. Xorasan səmtinə etdi hərəkət, Qaldı hər şəhərdə bir neçə müddət. Xorasan beynindən çıxardı duman, Onlara çox cəza verdi hökümran. Hər səmtə axırdı müzəffər ordu, Ona gənc taleyi kömək olurdu. Kirmanı, Qəzneyni, Quru cahangir

¹⁴⁵ Ateş köşesi

Atların naliylə ölçüyordu bir bir. Her hangi şəhərə gəlsə hökəmdar, Kapısı yüzünə dərhal açılır. Ülkələr dolaşmaq olsa da çətin, Yollarda sayı yox hazinələr. İskəndər hər yere bassaydı ayak, Hazine yüküylə ağırlaşaraq, Yeri doldururken hazine, servet, Torpağa gömüp, etdi hərəkət. Altın ki, insanı edəcək korkak, Ya atəş yutsun, ya bu kara torpaq. Altını torpağa gömən hər gafil Ağzına demirdən vurur bir kilit. Mademki torpağı savurur rüzgâr, Ona bir demirdən kilit nə yarar? İSKENDER'İN HİNDİSTAN'A GİTMƏSİ Sakı, ver erimiş o saf altından, Kırmızı kükürdü odur doğuran. Bana ver, dərman kimi çinko edeyim, Bakırımı onunla kimya edeyim. Heveslə sür atı, hoştur bu çöllər, Dizgini çekmə ki, atındır dilbər. Güzel bir ad ilə çirkin dünyadan Göçərək et cənnət bağında məkan. Bağlanma torpağa, gəl hezər eyle, Karun'u yutmuş öz hazinesiylə. Rahatlıqdır qurtuluş, gəl, olma serkeş. Dağınıq olmaqla küçükdür günəş. Korkulu, zəhmətli olduqca yollar Ticarət əhlinin qazancı artar. Yollar haydutlardan olsa salamat Pazar əsnafına olmaz mənfəət. Kuraldır, hər yerdə hazine vardır	Atların naliylə ölçürdü bir-bir. Hər hansı şəhərə gəlsə tacıdar, Qapısı üzünə dərhal açılar. Ölkələr dolaşmaq olsa da çətin, Yollarda sayı yox xəzinələrin. İskəndər hər yerə bassaydı ayaq, Xəzinə yüküylə ağırlaşaraq, Yeri doldurarkən xəzinə, sərvət, Torpağa basdırıb, etdi hərəkət. Qızıl ki, insanı edəcək qorxaq, Ya atəş udsun, ya bu qara torpaq. Qızılı torpağa gömən hər qafil Ağzına dəmirdən vurur bir qıfıl. Madam ki, torpağı sovurur külək, Ona bir dəmirdən qıfıl nə gərək? İSKƏNDƏRİN HİNDİSTANAGETMƏSİ Saqi, ver ərinmiş o saf qızıldan, Qırmızı kükürdü odur doğuran²¹⁴. Mənə ver, dərmanək tutiyyə edim, Misimi onunla kimiyə edim²¹⁵. Həvəslə sür atı, xoşdur bu çöllər, Cilovu çəkmə ki, atındır dilbər. Gözəl bir ad ilə çirkin dünyadan Köçərək tut cənnət bağında məkan. Bağlanma torpağa, gəl həzər eyle, Qarunu udmuş öz xəzinəsiylə. Dinlikdir qurtuluş, gəl, olma sərkəş. Dağınıq olmaqla yığcamdır günəş. Qorxulu, zəhmətli olduqca yollar Ticarət əhlinin qazancı artar. Yollar quldurlardan olsa salamat Bazar əsnafına olmaz mənfəət. Qaydadır, hər yerdə xəzinə vardır

Yolunda korkunç bir ejderha yatar. Söze yağ, bal katan o dihqan yine Böyle yağ, bal katar işin özünə: Padişah Gazneyn'den Belh'e gelince, O acı denizdən uzaklaşınca, Çok fazla önderler ona yanaştı. Hindistan seferi qarşıda durdu. Akıllı kişilerle etdi toplantı: "Bak, ayaklarımdan öper bu devlet, İran'ın toprağı avcum içində, Atımı çevirmək isterim Hint'e. Önce Keyd üstünə atəş dökerim, Kin ilə hiledən ben vaz keçerim. Başka kişiler gibi baş eğse bana, Yardımdan başka şey etmem ona. Benimlə başlatsa kızıgın savaşı, Kılıcımla düşər o şahsın başı. Bu taraftan o tarafa çeviririm, bir de Çöktürürüm onu ben bildiğim yerde. Ordumu çekerim uzak sefere, Bir kılıç vururum Fevr'e bir kere. Kaparım tacını, mal olur yurdu. Çin, Hata üstünə çekerim ordu. Oradan giderim Teraz'a, Çaç'a, Dünyayı gezerim at sürə sürə". Yiğitler, serdarlar herkes yer yerden Çok memnun oldular bu hoş haberden. Yıldızı ona yar olduğu günde, Devleti kemale dolduğu günde, İskender başını göklərə yüceltti, Parlayan güneş gibi oynadı ordu. Gazneyn'den atladı tez Hindistan'a, Yollar görkemindən döndü bostana. İstedi başlarda yaxsın dumanı, Durmadan tutsun tez Keyd'in yolunu. Bulut gibi oynadı yağma düşüncəsiylə, Mülkünü kılıçla keçirsən ele.	Yolunda qorxunc bir əbdaha yatır. Sözə yağ, bal qatan o dehqan yenə Belə yağ, bal qatır işin məğzinə: Padişah Qəzneyndən Bəlxə aşınca, O acı dənizdən uzaqlaşınca, O qədər sərvərlər ona baş vurdu. Hindistan səfəri qarşıda durdu. Ağıllı kəslərlə etdi məsləhət: "Bax, ayaqlarımdan öpür bu dövlət, İranın torpağı ovcum içində, Atımı çevirmək istəyəm Hində. Öncə Keyd üstünə ordu tökəyəm, Kin ilə hiylədən mən əl çəkəyəm. Başqa kəslər kimi baş əysə mana, Köməkdən başqa şey etməyəm ona. Mənimlə başlasa qızıgın savaşı, Qılıncımla düşər o şəxsın başı. Bu yandan o yana çevirəyəm, bir də Çökdürəyəm onu mən bildiyim yerdə. Ordumu çəkəyəm uzaq səfərə, Bir qılınc vuraram Fəvrə bir kərə. Qaparam tacını, mal olar yurdu. Çin, Xəta üstünə çəkəyəm ordu. Oradan gedəyəm Təraza, Çaça, Dünyanı gəzəyəm at çapa-çapa." İgidlər, sərdarlar hamı yer-yerdən Çox məmnun qaldılar bu xoş xəbərdən. Ulduzu ona yar olduğu gündə, Dövləti kamala dolduğu gündə216, İskəndər başını göylərə vurdu, Parlayan günəştək tərpendi ordu. Qəzneyndən atıldı tez Hindistana, Yollar şövkətindən döndü bostana. İstədi başlarda yaxsın tüstünü, Durmadan alsın tez Keydin üstünü. Buludtək oynadı talan fikrilə, Mülkünü qılıncı ilə keçirsən ələ.

Görmeden akıllı kişiler öneri Etmedi azgınlr gibi hareket. Yel ayak elçiyle o gün İskender O Keyd'e gönderdi böyle bir haber. "Çarpışmaq istersen, durma, ordu çek! Ha, şimdi yetiştim kara bulut gibi. Baş eğip emre bel bağlamış olsan, Kurtuldun, demək, bu keskin kılıçtan. Uykudan o zaman nergis uyanır, Üstündə yağmurlu bir bulut oynar. Günəşin beyni oldukça ateş, Bağları, taşları çiçəklə süsler. Dehşətlə kükrəsem inlər bu dünya, Oynasam, yerindən oynar dağ, kaya. Alçaktan uçar mı avcı bir şahin? Altına coşkun sel, ya ki, su keçsin? Bir tükün kinlə başkaldırırsa orada, Yüz başı bir tükəndən asarım burada. Dağ-taşın kılıç gibi olsa da keskin Kılıcım mağaraya çevirir, çəkin. Altın için gelmedim Hint ülkesinə, Mağripdə az mıdır gevher, hazine? Güzəllər arkasından koşmaq haksızdır, Həzrət'in günəşi daha parlaktır. Elde Hint kılıcı geldim" Hint" diye, Sarhoş fil etindən kebab yeməge. Yemə Hint haracı beni anmadan, Yüreğim Hintli bir çeliktir, inan! Başını seviyorsan eğer, gel bana ver baş, İskender yoksa ne baş koyar, ne tac!" Keyd ile gelince elçi yüz yüze Ağ gibi sözünü ördü söze. Ona çox keskin sözlər söylədi, Her sözü tutuşan bir atəş idi. O keskin sözləri Keyd eşitincə, Korunmaq fikriylə çəkəndi öncə. O gecə görmüşdü qarışıq rüya,	Görmədən ağıllı kəslər məsləhət Etmədi azgınlr kimi hərəkət. Yeləyaq qasidlə o gün İskəndər O Keydə göndərdi belə bir xəbər: "Çarpışmaq istərsən, durma, ordu çek! Ha, indi yetişdim qara buludtək. Baş əyib əmrə bel bağlamış olsan, Qurtuldun, demək, bu kəskin qılıncdan. Yuxudan o zaman nərgiz oyanar, Üstündə yağmurlu bir bulud oynar. Günəşin dimağı oldukça azər, Bağları, daşları çiçəklə bəzər. Dəhşətlə kükrəsəm inlər bu dünya, Tərpənsəm, yerindən oynar dağ, qaya. Alçaqda atarmı ovçu bir şahin, Altına coşqun sel, ya ki, su keçsin? Bir tükün kinlə baş qaldırırsa orda, Yüz başı bir tükəndən asaram burada. Dağ-daşın qılıncək olsa da kəskin Qılıncım köhülə çevirər, çəkin. Qızılçın gəlmədim hind ölkəsinə, Məğribdə azmıdır gövhər, xəzinə? Gözəllər ardınca çapmaq nahaqdır, Xarəzmin günəşi daha parlaqdır. Əldə Hind qılıncı gəldim "Hind" deyər, Sərxoş fil ətindən kabab yeməyə. Yemə Hind xəracı məni anmadan, Ürəyim hindli bir poladdır, inan! Başını sevirsen, gəl mənə ver bac, İskəndər yoxsa nə baş qoyar, nə tac!" Keyd ilə gəlincə qasid üz-üzə Tor kimi sözünü caladı sözə. Ona çox kəsərli sözlər söylədi, Hər sözü tutuşan bir atəş idi. O kəskin sözləri Keyd eşidincə, Qorunmaq fikrilə çəkəndi öncə. O gecə görmüşdü qarışıq yuxu,

Yorumlamaktan canına düşmüşdü korku. Bilirdi: İskender olmuş cihangir, Felektir her işte onunla birlikte. Düşmanlık ne yaptı, bak, o Dara'ya, Ne etti Həbəş'e, Rey, Buhara'ya. Önermedi ondan yüz çevirmeyi. Onun meydanına kinlə girmeyi. Bilemedi, üstünə gelmişken düşman, O nasıl kurtulsun bu savaştan? Korkudan başladı rica etmeğe, Şahı çok hatırladı "aferin" diye: "Bilirim: Zekidir, hem de çok uyanık, Tek on yaraşır bu hükümdarlık. Tahtının rütbesi alçaltır ayı, Büyüklük hakkıdır, yok onun dengi. Hürmetten başka ben ne ettim ona? Ne için çağırır beni meydana? Hazine isterse, hepsi olsun feda, Emretse, atarım tacı başımdan. Canıma kıysa, hoştur, ne deyim, Dışimle ederim huzura taktim. Yoldan da bir köle göndersə bana. Tahtımı, tacımı emanet ederim ona. Küçüklük haddimi əsla keçməm, İskender ağadır, ben bir kulum. O bana naz etsə yalvarırım ben, Hoşnutsuzluk olmaz öz kölesinden. Benimlə savaşı o lazım bilse, Atını kin ilə üstümə sürsə, Akarım o coşkun Nil ayağına, Atarım canımı fil ayağına. Başımı qaçırsam kinli savaştan Kırılır inadı, əzmi bu işdən. Maksadı mülkündən uzaklaşdırmaksa, Minnetlə razıyım, ne gerek bu kin? Kükreyip orduyla çıksa qarşıya. Kaçarım, dar değil başıma dünya. Önceden benimlə bağlasa sözleşmə,	Yozmaqdan canına düşmüşdü qorxu. Bilirdi: İskəndər olmuş cahangir, Fələkdir hər işdə onunla əlbir. Düşmənlilik neylədi, bax, o Daraya, Nə etdi Həbəşə, Rey, Buxaraya. Məsləhət görmədi üz çevirməyi. Onun meydanına kinlə girməyi. Bilmədi, üstünə gəlmişkən düşman, O necə qurtulsun bu vuruşmadan? Qorxudan başladı rica etməyə,, Şahı çox yad etdi "afərin" deyər: "Bilirəm: zəkidir, həm də çox ayıq, Tək ona yaraşır bu cahandarlıq. Taxtının rütbəsi alçaldır ayı, Böyüklük haqqıdır, yox onun tayı. Hörmətdən başqa mən nə etdim ona? Nə üçün çağırır məni meydana? Xəzinə istərsə, hamısı qurban, Əmr etsə, ataram tacı başımdan. Canıma qəsd etsə, xoşdur, nə deyim, Dışimlə edərdəm hüzura təqdim. Yoldan da bir bəndə göndərsə mana. Taxtımı, tacımı tapşırram ona. Kiçiklik həddini əsla keçmərdəm, İskəndər ağadır, mən bir nökərdəm. O mənə naz etsə yalvararam mən, Narazı qalmasın öz bəndəsindən. Mənimlə döyüşü o lazım görsə, Atını kin ilə üstümə sürsə, Axaram o coşğun Nil ayağına, Ataram canımı fil ayağına. Başımı qaçırsam kinli döyüşdən Qırılar inadı, əzmi bu işdən. Məqsədi mülkündən salmaqsa itkin, Minnətlə razıyam, nə gərək bu kin? Kükreyib qoşunla çıxsə qarşıya. Qaçaram, dar deyil başıma dünya. Əvvəldən mənimlə bağlasa peyman,

Söz verse, sözündə dursa hər zaman, Yağmadan vaz keçse, dost olsa bana, Kapımdan kinini atsa bir tarafa, Veririm dörd şey ki, beşincisi yok, Işıqı, dəyəri yıldızdan da çox. Birinci, qızımı göndərirəm şaha, Ne kız, bir günəştir, aydır dergaha. İkinci, yakuttan bir camdır, kış- yaz İçtikcə o camdan şarap azalmaz. Üçüncü, filozof, gizlini gören, Göklerin sırrını bilen, göstərən. Dördüncü, tabiptir, he derdi bilir, Ondan hər hastaya bir şifa gelir. Hediye verirəm edersə qəbul, Təşəkkür edərək derim: "Sağ ol!" Elçi baş eğərək dedi: "Bu şeylər Hediye gidersə, böyük İskender Mülkündə başını göyə yücəltir, Akraba olduğun üçün saygı göstərir. Adını adlılar içində çeker, Her bir istəyinə rəğbət göstərir." Hint şahı gördü var aklı, anlayışı, Sağlamdır, kaygan değil ayağı. Söylənən sözləri-şartı tutaraq, Söze bir azcık da yağ, bal katarak, Bir yaşlı Hintliyi bu işə görə Elçiylə göndərdi yuce huzura. Şahın dergahına gelərək omlar Oldular bahçədə gül saçan bahar. Görünce Hintli o sera- perdeyi, Hilali aydan da yüksek çadırı, Torpağa baş sürüp içəriye girdi, Önce selamı şaha yetirdi. Rüsumat bitince o Hindu birdən Söz açdı kabule keçən şeylerden. Dört şeydən bahsedip söylədi: "Ey şah! Hiç kimsədə bulunmaz böyle bir meclis." Bu istək coşdurdu onun kalbini,	Söz versə, sözündə dursa hər zaman, Talandan əl çəksə, dost olsa mana, Qapımdan kinini atsa bir yana, Verərəm dörd şey ki, beşincisi yox, Işıqı, dəyəri ulduzdan da çox. Birinci, qızımı göndərrəm şaha, Nə qız, bir günəşdir, aydır dərgaha. İkinci, yaqutdan bir camdır, qış-yaz İçdikcə o camdan şərab azalmaz. Üçüncü, filosof, gizlini gören, Göylərin sirrini bilən, göstərən. Dördüncü, təbibdir, hər dərdi bilir, Ondan hər xəstəyə bir şəfa gəlir. Hədiyyə verərəm edərsə qəbul, Təşəkkür edərək deyərəm: sağ ol!" Elçi baş əyərək dedi: "Bu şeylər Hədiyyə gedərsə, böyük İskəndər Mülkündə başını göyə ucaldar, Qohum olduğundan hörmətin tutar. Adını adlılar içində çəkər, Hər bir istəyinə rəğbət göstərər." Hind şahı gördü var ağı, anlağı, Möhkəmdir, büdrəyən deyil ayağı. Söylənən sözləri - şərti tutaraq, Sözə bir qədər də yağ, bal qataraq, Bir qoca hindlini bu işə görə Elçiyə göndərdi uca hüzurə. Şahın dərgahına gələrək onlar Oldular bağçada gül saçan bahar. Görünce hindli o sərapərdəni, Ayparası aydan uca xeyməni, Torpağa baş vurub içəri girdi, Əvvəlcə salamı şaha yetirdi. Rüsumat bitincə o hindu birdən Söz açdı qəbulə keçən şeylərdən. Dörd şeydən danışib söylədi: "Ey şah! Heç kəsdə tapılmaz belə bir dəsəğah". Bu istək coşdurdu onun qəlbini,

Göz görmək istədi işittiğini. Hədiyyeyi tez almaq düşüncəsiylə Bir anlık da olsa sabretmedi bile. Tatlı dilli Hintliylə yüce hökümran Söylənən şərtlərlə bağladı sözleşmə. Bəlinas və başqa kişilərlə yinə Göndərdi örtülü, ağır hazinə. Göndərdi elması mum edən məktup, Bütün Hindistan'ı esir edən məktup. Yazıldı Keyd'e bu bir hökümrandan, Kızgın əjdəhaya müthiş aslandan. Bu məktup hər katib işinə yarar, İçində nə qədər gözəlliklər var. Yürek sıcaklığı oluştu şahta, Dostluq şərtlərini artırdı daha. Kalemi o katib alınca ələ, Məktubu yoğurdu müşk və amberlə. Bəlinas bir neçə rumluyla birlikdə, Məktubu aldılar Hint şahı Keyd'e. Bəlinas at sürdü bir an durmadan. Hint qərargahına vardığı zaman Keyd'in saf kalbini şəh, parlaq gördü, Hindu hilesindən çox uzaq gördü. Baş əydi, çünki o, bir hökumdardır, Hürmətli tahtı, həm kəməri vardır. İləri gədərək öptü nameyi, Hindu'ya verdi o xəzinəyi. Məktubu o katib okudu ezber, Korkudan yerlərə eğildi göklər. İSKENDER'İN HİNTLİ KEYD'E MEKTUBU İskender məktubu yazmışdı böylə, Taşı mum edirdi şefkətiylə. Ay, günəş, yaradan adından sonra, Düşüncə və aqlın yolu yok oraya,	Göz görmək istədi eşitdiyini. Təhfəni tez ələ almaq fikriylə Bir an da olsa səbr etmədi belə. Şirindil hindliylə uca hökmüran Söylənən şərtlərlə bağladı peyman. Bəlinas və başqa kəslərlə yenə Göndərdi örtülü, ağır xəzinə. Göndərdi alması mum edən məktub, Bütün Hindistanı ram edən məktub. Yazıldı Keydə bu bir hökmürandan, Qızgın əjdəhaya müdhiş aslandan. Bu məktub hər katib işinə yarar, İçində nə qədər gözəlliklər var. Ürək qızgınlığı üz verdi şaha, Dostluq şərtlərini artırdı daha. Qələmi o katib alınca ələ, Məktubu yoğurdu müşkü ənbərlə. Bəlinas, bir neçə rumlu birlikdə, Məktubu aldılar hind şahı Keydə. Bəlinas at çapdı bir an durmadan. Hind qərargahına çatdığı zaman Keydin saf qəlbini şəh, parlaq gördü, Hindu hiyləsindən çox uzaq gördü. Baş əydi, çünki o, bir tacidardır, Hörmətli taxtı, həm qurşağı vardır. İrəli gedərək öpdü naməni, Hinduyə tapşırdı o xəzinəni. Məktubu o katib oxudu əzbər, Qorxudan yerlərə əyildi göylər. İSKƏNDƏRİN HİNDLİ KEYDƏ MƏKTUBU İskəndər məktubu yazmışdı belə, Daşı mum edirdi şəfəqqətilə. Ay, günəş yaradan adından sonra, Düşüncə və aqlın yolu yox ora,

Odur h�k�mranlıq ve h�k�m verən, Bütün peyg�mb�r� v�hiy göndərən. Laciv�rt g�kl�r�n altından sonra Selamlar söylərəm namdarlara! Mektupta yazmış: "Ey b�y�k pehlivan, Kaderin gənc olsun, g�cl�nsin arkan! Fikrim ve iradem bu idi ancak, Fil ile topuzla sertçe �arpı�maq. Bir kuvvet g�st�reyim titresin g�nc, Dağlar parçalansın bu topuzumdan. Bu Hint'e öyle bir at�� vurarım, ondan Kalmasın sağ kimse boyun yükselten. Yüce fil başına kement atayım ben, Kandan bihi-ruyen çıkarayım nild�n. Hint'in toprağını kana bulayayım, Suların başına toprak eleyeyim. Sulh için tela�ı g�r�nc� send�, Bu i�ten dizgini çekmedim ben de. Can ver�n bu tatlı s�zler�nle ben Kul oldum sana bir hükümdar iken, Sağlam bir tel ile bağılandı gönlüm, �z büyü dilində vurdun bir düğüm. Öyle bir i� et ki, bu güzel anla�ma Soyumuz içində kalsın her zaman. Dört adlı gevh�ri g�nd�rs�n bana, Ben dahi bile söz verir�m sana: Bir ordu kesils� bu yedi �lk�. Mülkünü bir tüy kadar yeti�mez zarar. Her iyi, k�t�de yardım verir�m, Bu dediklerimde durur�m sağılam."� Elçi bu mektubu okudu Keyd'e, Yetirdi selamı, baş koydu bir de. Bu sevimli sözler bir füsun saçtı, Yüzünü sihirli kapılar açtı. Hileci büyünün ettiğı efsun Etti büyücüyü kendine meftun. "Bilir�m ki, Hint't� çoktur büyücü,	Odur h�km�ranlıq v� h�k�m ver�n, Bütün peyğ�mb�r� v�hy g�nd�r�n. Laciv�rd g�yl�r�n altından sonra Salamlar s�yl�r�m namdarlara! M�ktubda yazmış: "Ey b�y�k pəhləvan, Taleyin gənc olsun, g�cl�nsin arxan! Fikrim v� irad�m bu idi ancaq, Fil ilə, toppuzla möhkəm �arpı�maq. Bir qüvvət göstərim titr�sin cavan, Dağlar par�alansın bu toppuzumdan. Bu Hind� elə bir od vurum, ondan Qalmasın bir nəfər boyun ucaldan. Uca fil başına kəmənd atım mən, Qandan bixi-ruy�n Çıxarım nild�n217. Hind�n torpağını qana b�l�y�m, Suların başına torpaq �l�y�m. Sülh üçün t�la�ı g�r�nc� s�nd�, Bu işdən cilov� ��km�dim mən də. Can verən bu dadlı s�zl�r�nle mən Qul oldum sənə bir tacidar iken, Möhkəm bir kiril� b�ğılandı könlüm, �z cadu dilində vurdun bir d�y�m. Elə bir iş et ki, bu k�z�l peyman N�slimiz i�ində qalsın hər zaman. Dörd adlı gövhəri g�nd�rs�n mənə, Mən dəxi belə söz verirəm sənə: Bir ordu k�sil�s� bu yeddi kişvər. M�lk�n� bir təkcə yeti�mez zərər. Hər yaxşı, yamanda kömək verərəm, Bu dediklerimde duraram möhkəm."� Qasid bu məktubu oxudu Keyd�, Yetirdi salamı, baş vurdu bir də. Bu sevimli sözlər bir f�sun saçdı, �z�n� sehirl� qapılar a�dı. Hiyləgər cadunun etdiyi �fsun Etdi cadug�ri �z�n� m�ftun. "Bilirəm ki, Hinddə çoxdur cadug�r,

Bilemezdim var Hint'te büyü edenler.” Bir müddət konuştu durduğu yerde, Verilen hediyyəyi emanet etti Keyd'e. Yerindən oynadı Keyd'in yüreği, Kaynadı padişaha qarşı bir sevgi. Söylədi: "Aferin sana, hökümran, Bu dünya padişahsız kalmasın bir an!" Bilgili elçiye göstərdi hörmət, Aldı hazırlığa bir hafta sürə. Öyle ki, bir hafta keçti vadedən, Hazırlıq işləri sona erirən, Padişahın emrinə edərək secde, Şeyləri hörmətlə verdi elçiye. Kattı dörd peykərə hər çeşit ziver, Göndərdi dəğərli, sevimli şeylər. Cevahir, lal, inci, yakut, hazine, Fillerin üstündə ağır define. Sayısız Hint çəliğı, bağlanmış yükler, Sayısız dökülmüş ud ilə amber. Yürüyən dağ gibi sarsılmaz kırk fil, Göbəyinə ulaşmaz coşkun, dərin Nil. Üç beyaz fil göndərdi altın tahtına, Bir karanlıq çöktü düşmən bahtına. Belinas'a bəxşiş verdi hökümran, Hem bişkin müşkədən, hem də ham uddan. Peri kız uddan bir tahta oturdu, Göklerin beşiyi ona yüksəldi. Verdi çox hazine peri surətə, Her biri mal olmuş bin bir zahmetə. Götürdü Belinas o zər-zivəri, Bir ülke haracı onun hər biri. Emanet etti görkəmli İskender'ine, Devleti hak böylə yücəltdi yine. Görünce dəğərli o hazineyi, Tanrının verdiyi dörd hediyyəyi, O qədər sevindirdi ki İskender'i, Unuttu Rum'daki hazinələri.	Bilməzdim var Hində cadu edənlər." Bir qədər danışdı durduğu yerdə, Verilən töhfəni tapşırdı Keydə. Yerindən oynadı Keydin ürəyi, Qaynadı padşaha qarşı bir sevgi. Söylədi: "Afərin sənə, hökmüran, Bu dünya padşahsız qalmasın bir an!" Bilikli elçiyə göstərdi hörmət, Aldı hazırlığa bir həftə möhlət. Elə ki, bir həftə keçdi vədədən, Hazırlıq işləri başa gəlirkən, Padşahın əmrinə edərək səcdə, Şeyləri hörmətlə verdi qasidə. Qoşdu dörd peykərə hər çeşid zivər, Göndərdi dəyərli, sevimli şeylər. Cavahir, ləl, inci, yaqut, xəzinə, Fillerin üstündə ağır gəncinə. Saysız Hind poladı, bağlanmış yükler, Xalvarla tökülmüş ud ilə ənbər. Yürüyən dağ kimi sarsılmaz qırx fil, Göbəyinə çatmaz coşqun, dərin Nil. Üç ağ fil göndərdi qızıl taxtına, Bir qaranlıq çökdü düşmən baxtına. Bəlinasa bəxşiş verdi hökmüran, Həm bişkin müşkədən, həm də xam uddan. Pəriduxt uddan bir taxta oturdu, Göylərin beşiyi ona baş vurdu. Qoşdu çox xəzinə pərisurətə, Hər biri mal olmuş min bir zəhmətə. Götürdü Bəlinas o zər-zivəri, Bir kişvər xəracı onun hər biri. Tapşırdı şövkətli İskəndərinə, Dövləti haqq belə ucaltdı yenə. Görüncə dəyərli o xəzinəni, Tanrının verdiyi dörd hədiyyəni, O qədər şənlətdi bu İskəndəri, Unutdu Rumdakı xəzinələri.

Şah o dörd peykeri bir bir denedi, Görünce doğrudur, çox memnun kaldı. Öyle ki, parlaq cam su ilə doldu, Onun şərbətindən halk memnun oldu. Filozofla söhbət etdiyi zaman Hikmetlər öğrendi eski dünyadan. Yüceldi, o tabib alınca nefes Bedenden hastalık, yürekte heves. Örtülü servetə sıra gəlincə, Hint'ten Çin çinisi göründü ince. Güzəllik ölçüsü tutan kişilərin Tutduğu ölçüdə daha nazlı. Gördü toz görməmiş taze bir çiçək, Bahardır, dəyməmiş soğuk bir rüzgâr. Put gibi süslenmiş ince bir dilbər, Hindu putu gibi periye benzer. Baş yuvarlak, kaş geniş, ağız dar-güzel, Yeşil bir budakta yüzü al çiçək, Şəkərdən çox tatlı taze bir gonca, Çiçəkdən həm latifi həm daha incə. Saçları ağ gibi, hər tərəf çil çil, Çil çil tellərinə kuldur bütün Çin. Kara müşk bəsləyən ceylandı Çin'de, Karanfil yemişti doğarkən Hint'te. Saç deyil, müşkdən örülmüş zincir, Günəşdən sarkmış bulut gibidir. O müşkin buluttan al gül saçaraq, "Sümbülə" bürcündən asmışdı başak. Sevimli, buğday rəngi, şuh, dilbər, Kara, müşkin beni bir arpa kadar. Yetmiş arpadır müşkin buğdaydan, Değil buğday diye, siyah arpa satan. Türk çehrelili idi o Hintli afət, Şaha Hint elindən vermişdi cənnət. Yox, Hindu değildi o Türk dilbəri, Hindu gibi çalardı bu gönülləri. O Rumi yüzüylə, Hindu diliylə	Şah o dörd peykərə bir sınaq saldı, Görünce doğrudur, çox məmnun qaldı. Elə ki, parlaq cam su ilə doldu, Onun şərbətindən xalq məmnun oldu. Filosofla söhbət etdiyi zaman Hikmətlər öyrəndi köhnə dünyadan. Rəf oldu, o təbib salınca nəfəs Bədəndən xəstəlik, ürəkdən həvəs. Örtülü sərvətə növbət gəlincə, Hinddə Çin çinisi göründü incə218. Gözəllik ölçüsü tutan kəslərin Tutduğu ölçüdə daha nəzənin. Gördü toz görməmiş taze bir çiçək, Bahardır, dəyməmiş soyuq bir külək. Büt kimi bəzənmiş incə bir dilbər, Hindu bütü kimi pəriyə bənzər. Baş yumru, qaş geniş, ağız dar - göyçək, Yaşıl bir budaqda üzü al çiçək, Şəkərdən çox dadlı taze bir qönçə, Çiçəkdən həm lətif, həm daha incə. Saçları tor kimi, hər tərəf çin-çin, Çin-çin tellərinə quldur bütün Çin. Qara müşk bəsləyən ceyrandı Çində, Qərənfil yemişdi doğarkən Hinddə. Saç deyil, müşkdən hörülmüş zəncir, Günəşdən sallanmış bulud kimidir. O müşkin buluddan al gül saçaraq, "Sümbülə" bürcündən asmışdı başaq. Sevimli, buğdayı rəngi, şux, dilbər, Qara, müşkin xalı bir arpa qədər. Baş vermiş arpadır müşkin buğdadan, Deyil buğda deyər. boz arpa satan219. Türk simalı idi o hindli afət, Şaha Hind elindən vermişdi cənnət220. Yox, hindu deyildi o türk dilbəri, Hindutək çalırdı bu könülləri. O Rumi üzüylə, hindu diliylə

Etmiş Rum şahını kendine köle. Bir şeker hande, bir düz ney şeker, Sevimli, en ince gonca bir dilber. Olduqca gözəl, həm nazlı bir peri. Həm sudur, həm atəştir parlaq gevheri. Onundu bu gəlin, bu dilber gonca Karşıya çıxdı şah onu görünce. İshak'ın törenində böyük hükümrən Ki, aqlın gözüne ondadır derman, Bağladı, başladı kızın düğününə, Sonra kolunu attı onun boynuna. Hediyələr sıralad Hindu şahına, Bir düğün başladı başlıq adına. Verdi top top ipek, sayısız gevher, Kumaştan bir çadır, altın taht- ziver, Zümrüt cam, akikten gözəl bir sini, Yakuta batırmış hər birisini. Yakuttan ve lalden dizilmiş bir taç, Çelik nallı atlar-görmemiş kırbaç. Kulağı halkalı kullar və dilber, Altın kumaş giyinmiş Rumlu cariyələr. İnsanın aqlına gelenden artık Göndərdi Keyd için bir sürü sandık. Hükümdar İskender kamına yetti, Ay yüzlü gəlinin düğününü etti. İncelik o kızda olmuşdur tamam, Əndamı bir parça soyulmuş badem. Latif içeceğe parmak bandırınca Parmağı bulaştı ona boyunca. Yonulmamış bir dürr, açmamış bir gül, Hüma da o gülə vurğun bir bülbül. Yontuldu bu inci, açıldı gonca, Perdeli söze bak, ne kadar ince. İskender istekle olunca arkadaş Devlet işlerinden dinlendi bir az. İstəhr'e deneyimli elçi göndərdi,	Etmiş Rum şahını özünə kölə221. Bir şəkərxəndə, bir dümdüz neyşəkər, Sevimli, ən incə qönçə bir dilbər. Olduqca gözəl, həm nazlı bir pəri. Həm sudur, həm oddur parlaq gövhəri. Onundu bu gəlin, bu dilbər qönçə Qarşıya çıxdı şah onu görünce. İshaqın rəsmində böyük hökmürən Ki, aqlın gözüne ondadır dərman, Əqd etdi, başladı kızın toyuna, Sonra qolun saldı onun boynuna. Töhfələr sazladı hindu şahına, Bir büsat başladı başlıq adına. Verdi top-top ipək, xalvarla gövhər, Qumaşdan bir çadır, qızıl taxt-zivər, Zümrüd cam, əqiqdən gözəl bir sini, Yaquta qərq etmiş hər birisini. Yaqutdan, ləldən düzülmüş bir tac, Polad nallı atlar - görməmiş qırmanc. Qulağı halqalı qullar və dilbər, Zərxara geyinmiş rumlu kənizlər. İnsanın aqlına gələndən artıq Göndərdi Keyd üçün qatarla sandıq. Cahandar İskəndər kamına yetdi, Ayüzlü gəlinin toyunu etdi. İncəlik o qızda olmuşdur tamam, Əndamı bir parça soyulmuş badam. Lətif paludəyə barmaq vurunca Barmağı bulaşdı ona boyunca. Yonulmamış bir dürr, açmamış bir gül, Humay da o gülə vurğun bir bülbül. Yontuldu bu inci, açıldı qönçə, Pərdəli sözə bax, nə qədər incə. İskəndər istəklə olunca dəmsaz Dövlət işlərindən dincəldi bir az. İstəxrə sınıanmış qasid göndərdi,

Devlet işlerinden məlumat verdi. Yazdırdı kalbine yatan sözlərdən, O müşkin ölkədə şanlı zaferdən: "Hindistan seferim olmuşdur böylə, Nasıl ki, dost ister, olmuşdur öylə. Keyd'e kin etməyə vermedim karar, Dost oldu, dost gibi davrandım. "Kənvuc'a" gidiyorum "Fur" üstə alan, Bu yolda yardımdır yuce yaradan. Bakalım orada qarşıma nələr çıxar, Belki de iş bitər, ben isteyen olur. Yunan dənizindən, Çin dənizindən Tutarak, hər yerdə naibim sensin. Durma, yay dünyaya saadet sesi, Hər kəsə ver bizdən şənlik müjdesi. Askerlər, yaşlılar, pirlər, gənclər- Ne kadar ölkəmdə var yaşayanlar, Hər kəsi sevindir, bizdən ver xəbər, Hayır ver, bilgi ver, ədalət göstər." Böylə məktub yazdı bütün ölkəyə, Elçiyə göndərdi bütün ellərə. Sefer hazırlığı gördü geline, Hürmətlə göndərdi Yunan elinə. Ona ordu verdi inanmışlardan, Yanına kattı şah böyük bir kervan. O ziyyətli taxtın yanında yine Göndərdi Yunan'a ağır hazine. Torpağa gömüldü yerində kalan, O yerə koydu bir bekçi, nişan. Akıllı vəzirə bir məktub yazdı, Ədalət işindən heç ayrılmazdı. Bildirdi ona hər iyi, kötüdən, Dostlarda olan bahtiyar andan. İskender azıcık dinlənip durdu, Fur'un toprağında çadırını kurdu. Şahların ayinini tuttu heveslə, Hindistan mülkünü doldurdu seslə	Dövlət işlərindən məlumat verdi. Yazdırdı qəlbinə yatan sözlərdən, O müşkin ölkədə şanlı zəfərdən: "Hindistan səfərim olmuşdur belə, Necə ki, dost istər, baş tutdu elə. Keydə kin etməyə vermədim qərar, Dost oldu, dost kimi elədim rəftar. "Qənvuc"a gedirəm "Fur" üstə alan, Bu yolda köməkdir ulu yaradan. Görüm orda nələr qarşıma çıxar, Bəlkə də iş bitər, mən deyən olar. Yunan dənizindən, Çin dənizindən Tutaraq, hər yerdə naibim sən sən. Durma, yay dünyaya səadət səsi, Hər kəsə ver bizdən şənlik müjdesi. Əskərlər, qocalar, pirlər, cavanlar - Nə qədər ölkəmdə var yaşayanlar, Hamını sevindir, bizdən ver xəbər, Xeyir ver, bilik ver, ədalət göstər". Belə məktub yazdı bütün kişvərə, Qasidlə göndərdi bütün ellərə. Səfər tədarükü gördü gəlinə, Hörmətlə göndərdi Yunan elinə. Ona qoşun verdi inanmışlardan, Yanına qoşdu şah böyük bir karvan. O zینətli taxtın yanınca yenə Göndərdi Yunana ağır xəzinə. Torpağa gömüldü yerində qalan, O yerə qoydu bir bələdçi, nişan. Ağillı vəzirə bir məktub yazdı, Ədalət işindən heç ayrılmazdı. Bildirdi ona hər yaxşı, yamandan, Dostlara üz verən bəxtiyar andan. İskəndər azacıq dincəlib durdu, Furun torpağında xeyməni qurdu. Şahların rəsmi tutdu həvəslə, Hindistan mülkünü doldurdu səslə

Başladı bəxşişlər verməyə hər gün, Dünyaya bununla olmuştu üstün. Badələr kaldırdı Key'in adına, Şimdi bade kalkıyor onun adına. İSKENDER'İN HİNDİSTAN'DAN ÇİN'E GİTMƏSİ Saki, ver bana o kırmızı sudan Ki, ondan yaşlanır gəncləşir hər an. Ver, ondan parlasın gənclik yıldızı, Bu sarı gülləri edeyim kırmızı. Oh, yine başladı şənlik, saadet, Çalgıcı çalgıya göstərdi rəğbet. Yazılan şiirdən haber aldı yar, Şairin ölməyən ümitləri var. Ey tarix söyleyen, beyni parlat! Bu ince şiirimi, durma, aydınlat! Söyle, savaşlarda büyük, İskender Furların başına getirdi nələr? Amacına uygun nakleden ehli-hal, Perdedən göstərir böyle bir hayal: Keyd ilə girincə sulha hökümədar, Kah pembe mey içər, kâh edər şikar. Fur'u yağma için göndərdi ordu, Bahtiyar ömrünə son darbe vurdu. Kılıcı çekince kınından hökümədar, Düşmanın kellesi oldu tarumar. Mülkünü büsbütün eyledi yağma, Koydu kılıcından başına bir taç. Düşmanı düşüncə kademlərinə Ülkeyi emanet etti başqa birinə. Oradan hareket etti, yücəldi bayrak, Atlarla bağlamadı anlaşıma bu toprak. Üç şey üç ölkədə fəlakət alır,	Başladı bəxşişlər verməyə hər gün, Dünyaya bununla olmuşdu üstün. Badələr qaldırdı Keyin adına, İndi badə qalxır onun yadına. İSKƏNDƏRİN HİNDİSTANDAN ÇİNƏ GETMƏSİ Saqi, ver mənə o qırmızı sudan Ki, ondan qocalar gəncləşir hər an. Ver, ondan parlasın gənclik ulduzu, Bu sarı gülləri edim qırmızı. Ox, yenə üz verdi şənlik, səadət, Çalğıcı çalğıya göstərdi rəğbət. Yazılan şerdən xəbər tutdu yar, Şairin ölməyən ümidləri var. Ey tarix söyləyən, dimağı parlat! Bu incə şerimi, durma, aydınlat! Söylə, döyüşlərdə böyük İskəndər Furların başına gətirdi nələr? Məqsədə uyğun nəql edən əhli-hal, Pərdədən göstərir belə bir xəyal: Keyd ilə girincə sülhə hökmədar, Gah gülgün mey içər, gah edər şikar. Furu talan üçün göndərdi ordu, Bəxtiyar ömrünə son zərbə vurdu. Qılıncı çəkincə qından tacıdar, Düşmənin kəlləsi oldu tar-mar. Mülkünü büsbütün eylədi tarac, Qoydu qılıncından başına bir tac. Düşməni düşüncə qədəmlərinə Ölkəni tapşırıd başqa birinə. Oradan tərpendi, ucaldı bayraq, Atlara etmədi saziş bu torpaq. Üç şey üç ölkədə fəlakət alır,

Her üçü mahvolur, ömrü azalır: İran'da fil, Çin'de kedi, Hint'te at Mahvolur, açmıyor asla kol- kanat. İskender gördü ki, o ab-u hava Yel ayak atlara etmiyor vefa. Tibet'e hareket etti tez Hindistan'dan, Oradan tez Çin'e geçti hükümrən. Tibet' in dağına varınca ordu Sebepsiz sürekli kahkaha attı. "“Böyle kahkahaya,-sordu,-sebe ne? Burada insan ancak ağlar kendine.” Dedilər:“Zaferan renkli bu toprak İnsanı sebepsiz güldürür ancak.” Padişaha meraklı göründü bu iş, Niçin bu kahkaha, niçin bu tutum? Denizi, kuruyu, çetin çölləri Geçerken hey menzil menzil ileri, Yolu av kanından kupkuru gördü, Çölləri müşk ilə dopdolu gördü. Ceylanı görünce çölde náfedar¹⁴⁶, Emretti güzel bir ceylan vurdular. Her yerden sel gibi ordu akardı, Çöllərdən sayısız nafe toplardı. Çin səhralarından geçti bir zaman, Berekete vardı büyük hükümrən. Bir çayır göründü cənnətdən də şən, Başını behiştə yaslamış gülşən. Her taraf yemyeşil, güzel gülizardı, Her dört beş adımda çeşmə akardı. Hoş iklim, hoş hava, sık, geniş orman, Yemyeşil, meyvəli ağacı her yer. Saf çaylar, çeşmələr akar her yerdə, Gümüş gibi parlar mavi peyker də. Çiy düşmüş, ən lətif, ən taze otlar Bir dizim incidir sanki parlar. Çeşmənin başında ceylan izi var, Yemyeşil çəmənlər müşk ilə dolar.	Hər üçü məhv olur, ömrü azalır: İranda fil, Çində pişik, Hinddə at Məhv olur, açmayır əsla qol-qanad. İskəndər gördü ki, o abü hava Yelayaq atlara etməyir vəfa. Tibətə tərpəndi tez Hindistandan, Oradan tez Çinə keçdi hökmürən. Tibətin dağına çatınca ordu Səbəbsiz sürəkli qəhqəhə vurdu. "Belə qəhqəhəyə, - sordu, - səbəb nə? Burda insan ancaq ağlar özünə." Dedilər: "Zəfəran rəngli bu torpaq İnsanı səbəbsiz güldürür ancaq." Padşaha maraqlı göründü bu iş, Nəçin bu qəhqəhə, nəçin bu rəviş? Dənizi, qurunı, çətin çölləri Keçərkən hey mənzil-mənzil irəli, Yolu ov qanından qupquru gördü, Çölləri müşk ilə dopdolu gördü. Ceyranı görünə çöldə náfədar, Ömr etdi gözəl bir ceyran vurdular. Hər yerdən sel kimi ordu axardı, Çöllərdən xalvarla nafe yığardı. Çin səhralarından keçdi bir zaman, Abadlığa çatdı böyük hökmürən. Bir çayır göründü cənnətdən də şən, Başını behiştə dayamış gülşən. Hər tərəf yamyasıl, gözəl gülzardı, Hər dörd-beş addımda çeşmə axardı. Xoş iqlim, xoş hava, sıx, geniş orman, Yamyasıl, meyvəli ağacdı hər yan. Saf çaylar, çeşmələr axır hər yerdə, Gümüşək parıldar mavi peykər də. Şəh düşmüş, ən lətif, ən təzə otlar Bir düzüm incidir sanki parıldar. Çeşmənin başında ceyran izi var, Yamyasıl çəmənlər müşk ilə dolar.

¹⁴⁶ Ahunun göbeğinden mis koku çıkaran kişi

Geyik tırnağını çimene çalmış, Yeşillik üstünə müşgin hat atmış. Bulunmaz boş bir yer, hər tərəf otlaq, Varsa da boz tepe-taşlıktır ancak. İskender görünce o güzel yeri, Hindistan şevkindən çekildi geri. Atları, emretti yüce hükümdar, O sulu otlağa boş bıraktılar. Bir hafta şən hayat sürdü yücelikle, O yerdə dinlənədi pəhlivanlarla. Digər haftada da güzel gün seçti, Öyle ki, uğurlu gün ele geçti, Göç davulu çaldırdı yüce hükümdar, O yerden hızlıca Çin'e gittiler. Davulcu dolduqca hırsa, kahra, Davuldan kopuyordu bağırta, nara. Çin'in al aynası şafak saçarkən, Orduyu Çin səmtinə çəkdi hökümran. O çelik və zırh geyimli ordu- Her biri yel kanat ata oturdu. Hava saf, güzəldir, yollar dikensiz, Varsa da dikenlər, ballı, zararsız, Dağların, çöllərin tatlı otundan Şekerli süd emer her yavru ceylan. Avlaktan keçərək şanlı İskender Tozundan çöllərə yayıldı amber. Şahın damgasını taşıyan ceylan Göbək dolmuş müşkün ağırlığından. Okundan torpağa düşən ceylan Gözündə sarhoş gibi görünür cihan. Kükreyən aslandı yüce hükümdar, Sıçrayan kaplandı altında şikar. O kadar av etti Rumlu İskender, Ceylandan, geyikten boşaldı çöllər. Atlar tırnağından ipek çöl, çimen "Ceylan göz" olmuştu ceylan gözünden. Kaburga delen ok atardı nara,	Maral dırnağını çəməinə çalmış, Yaşilliq üstünə müşkin xəət salmış. Tapılmaz boz bir yer, hər tərəf otlaq, Varsa da boz təpə - daşlıqdır ancaq. İskəndər görünəcə o gözəl yeri, Hindistan şövqündən çəkildi geri. Atları, əmr etdi uca tacıdar, O sulu otlağa boş buraxdılar. Bir həftə şən həyat sürdü vüqarla, O yerdə dincəldi pəhləvanlarla. O biri həftədə gözəl gün seçdi, Elə ki, uğurlu gün ələ keçdi, Köç təbli çaldırdı uca tacıdar, O yerdən sürətlə Çinə çapdılar. Təbilçi dolduqca acığa, qəhrə, Təbildən qopurdu bağırta, nəərə. Çinin al güzgülü şəfəq saçarkən, Ordunu Çin səmtə çəkdi hökmüran. O polad və zireh geyimli ordu - Hər biri yelqanad ata oturdu. Hava saf, güzəldir, yollar tikansız, Varsa da tikanlar, ballı, ziyanlı, Dağların, çöllərin dadlı otundan Şəkərli süd əmə hər körpə ceyran. Ovlaqdan keçərkən şanlı İskəndər Tozundan çöllərə yayıldı ənbər. Şahın damgasını daşıyan ceyran Göbək salmış müşkin ağırlığından. Oxundan torpağa üz qoyan ceyran Gözündə tiryəktək görünür cahan²²². Kükreyən aslandı ulu cahandar, Sıçrayan qaplandı altında şikar. O qədər ov etdi rumlu İskəndər, Ceyrandan, maraldan boşaldı çöllər. Atlar dırnağından ipək çöl, çəmə "Ceyrangöz" olmuşdu ceyran gözündən²²³. Qabırğa deşən ox çəkirdi nəərə,

Ceylan da, müşk də düşərdi yere. Baştan tırnağa kadar her geyik, ceylan Madene dönmüşdü altın oklardan. Padişahın kəmanı pusqada durur, Her oka bir geyik, bir ceylan vurur. Okların etdiyi incə nakkaşlıq, Çöllərin rəngini silmişdi artıq. Avlaktan ona av oldu eyləncə, Vaktini keçirdi bir gün, bir gecə. Dünyanın gəlini, dilbər gözəli, Duvara düşüncə göklər gözəli, Aşkıdan gecə bir Hindu kadın gibi, Sihir etdi fəzaya, saçtı bin bezək. Öz Arap atından İskender indi, Ordu da onunla bərabər indi. Biraz dinlenməyə karar verdilər, Kuş da oynamadı sabaha kadar. Sabahın gözəli zər bənəği ilə Göğün çadırına saçarkən şulə, Dünya Hindu gibi duman yayardı, Yəğmə və Hülleh gibi cihan ağardı. Gürültü kopunca şahın davulundan, Yəğmə'ya Hülleh'e yayıldı şivən. Dünyayı dolaşma fikri taşıyan İskender orduya verdi bir fərman: Ordusu bu yerdə bir çadır kursun, Bir ay boyunca rahatına baksın. Ahırdan, damdan doldu hər tərəf, Yaşıl çimenlərdə biçildi otlar. Hakana dedilər: Bıktı çöl, orman Zırhlı atların çelik nalından. İran'dan kükrəyib axan bu selin Əlindən qurtulur nə hakan, nə Çin. Bu bir seldir, tutar bütün dünyayı, Gölgədə bırakır keçmiş tufanı. Yağmuru harabə edər hər yeri, Dənizdə məhv edər zor timsahları.	Ceyran da, müşk də düşürdü yerə. Başdan dırnağadək hər maral, ceyran Mədənə dönmüşdü qızıl oxlardan. Padşahın kəmanı pusqada durur, Hər oxa bir maral, bir ceyran vurur. Oxların etdiyi incə nəqqaşlıq, Çöllərin rəngini silmişdi artıq. Ovlaqda ona ov oldu əyləncə, Vaxtını keçirdi bir gün, bir gecə. Dünyanın gəlini, dilbər gözəli, Hasara düşüncə göylər gözəli, Eşqindən gecə bir hindu qadıntək, Sehr etdi fəzaya, saçdı min bəzək. Öz köhlən atından İskəndər endi, Ordu da onunla bərabər endi. Rahatlıq etməyə qərar verdilər, Quş da tərpənmədi səhərə qədər. Sübhün gözəli zər xalxalı ilə Göyün xeyməsinə saçarkən şölə²²⁴, Dünya hindu kimi tüstü yayardı, Yəğmə və Xülləxtək cahan ağardı. Gurultu qopunca şahın təblindən, Yəğməyə, Xülləxə yayıldı şivən. Dünyanı dolaşmaq fikri daşıyan İskəndər qoşuna verdi bir fərman: Qoşunu bu yerdə düşərgə salsın, Bir ayı başa-baş dincini alsın. Tövlədən, axurdan doldu hər tərəf, Yaşıl çəmənlərdə biçildi ələf. Xaqana dedilər: bezdi çöl, orman Zirəhli atların polad nalından. İrandan kükrəyib axan bu selin Əlindən qurtular nə xaqan, nə Çin. Bu bir seldir, tutar bütün dünyanı, Kölgədə buraxar keçmiş tufanı. Yağmuru xərabə edər hər yeri, Dənizdə məhv edər zor nəhəngləri.

Kara ejderhadır, kükrəmiş Rum'dan, Ülkeler görmemiş bir böyle aslan. Həbəş'in yüzünə o damğa vurdu, Zənci kara giyindi, bir matem kurdu, Dara'yı büsbütün etmişdir yağma, Hint' in şahlarından kapmış altın taç. Furların yağması bitincə, demək, Maksadı Fəğfur'u yağma eylemək. Yerindən koparsa bu coşkun deniz, Dağlar da kökündən uçar tertemiz. Korkudan tez məclis çağırıdı hakan, Korkmakta haklıydı öyle aslandan. Kan ilə yazdı hər hüduda bir xətt: "Ülkəmiz kan ilə yağruldu, dəhşət!" Bir məclis süsədi, gəldi ölçilər, Göndərdi Hata' an Hüten'e kadar Fərganə, Pəncap'ı qoruyan, kollayan Hüdudun deneyimli yığitlərindən. Herhiz ilə Çaç'tan, böyük Kaşkar'dan Çağırıdı hesabsız yığit pehlivan. Her yerden toplanıb gəlincə ordu, Hakanın yüregi sessizcə çarptı. Yürüyən bir dağın üstünə bindi, Bir çelik dağ gibi yerden oynadı. Şaha iki mənzil kalırkən ordu Ahırlar bağladı, çadırı kurdu. Sık sık o padişahdan alırdı xəbər, Ona nə yol ilə yetirsin zəfər, Gizlicə arayıb buldu həfiyə, Düşmanın halini öyrənsin diyə, Nəhayət, həfiyə gətirdi xəbər: "Şanlı hökumdardır, Rumlu İskəndər. Cömertlikte, kerəmdə qazanmış ad-şan, Güzəl bir meləkdir, dəğildir insan. Şüurlu, ağıllı və açıq gözlü, Zəhmətdə sakitdir, xəlvətdə sözlü. Her zaman mətindir, yaşar yüceliklə,	Qara əjdəhadır, kükrəmiş Rumdan, Ölkələr görməmiş bir belə aslan. Həbəşin üzünə o damğa vurdu, Zənci qara geydi, bir matəm qurdu, Daranı büsbütün etmişdir tarac, Hindin şahlarından qapmış qızıl tac. Furların talanı bitincə, demək, Məqsədi Fəğfuru yağma eyləmək. Yerindən qoparsa bu coşqun dəniz, Dağlar da kökündən uçar tərtemiz. Qorxudan tez məclis çağırıdı xaqan, Qorxmaqla haqlıydı elə aslandan. Qan ilə yazdı hər hüduda bir xətt: "Ölkəmiz qan ilə yağruldu, dəhşət!" Bir məclis bəzədi, gəldi qasidlər, Göndərdi Xətadan Xütənə qədər Fərganə, Pəncabı qoruyan, güdən Hüdudun sınanmış igidlərindən. Xərxiz ilə Çaçdan, böyük Kaşğardan Çağırıdı hesabsız igid pəhləvan. Hər yerdən toplanıb gəlincə ordu, Xaqanın ürəyi sakitcə vurdu. Yürüyən bir dağın üstünə mindi, Bir polad dağ kimi yerdən tərpendi. Şaha iki mənzil qalırkən ordu Tövlələr bağladı, çadırı qurdu. Tez-tez o padşahdan tuturdu xəbər, Ona nə yol ilə yetirsin zəfər, Gizlicə arayıb tapdı xəfiyyə, Düşmənin halını öyrənsin deyə, Nəhayət, xəfiyyə gətirdi xəbər: "Şanlı tacidardır rumlu İskəndər. Səxada, kərəmdə qazanmış ad-san, Gözəl bir məsləkdir, deyildir insan. Şüurlu ağıllı və açıq gözlü, Zəhmətdə sakitdir, xəlvətdə sözlü. Hər zaman mətindir, yaşar vüqarla,

Kimsenin kanına susamaz asla. Adillik ondan bir fayda görür, şər ziyan, Halk memnun, Tanrı da memnundur ondan. Hər kəsə iyilik ister, kin bilmez, Kimsenin derdine sevinmez, gülmez. Görmedim ona bir üstün pəhlivan, Yoktur pençesindən onun kurtulan. Oku meğərsə Arış okluğundandır Ki, taşlarda dərin yara ondandır. Şimşəkdir, kılıcı əlsə elinə, Ələ mey alınca, şaçar hazine. Aklıl ölçüsüylə hər şeyi ölçər, Hikmət makasıyla hər şeyi kesər. Saf, doğru olmayan sözə inanmaz, Mətindir, verdiyi sözün inkar etmez. Hər işin üstünə düşsə, yaradır. Məcliste avda o bambaşkadır. Yalnız av zamanı yox onda sabır, Savaşa, dövuşə çox sabırlıdır. Vəhşəti dünyadan aqlıyla kovmuş, Kəndi də padşahlar soyundan doğmuş. Yiğitlər şahıdır, kızıncə meydan, Sarhoşken uyanıktır çox uyanıklardan. O işə girər ki, həyal gəbi gəlir, Məcliste sözü çox kokuludur. Sözü az, kəndi çox sabırlı, yumşak, Doğrulukta doğru, düz sözde kəvak. Binse kin atına, kəhri gürler, Yəndiyi düşməna mərhəməti var. Dəlgəli tufandır sözde dudadı, Alimdən dər ə alır önəri zamanı. Yaşlılar fikriylə girişir işə, O əncək gəncləri alır savaşa. Allaha sığınır o hər bir zaman, Kötü gün görür mü Tanrı tanıyan? Sərvə gəbi eyere kalktığı zaman Atından fillərin bağı olur kan	Kimsənin qanına susamaz əsla. Ədl ondan bir fayda görər, şər - ziyan, Xəllq məmnun, tanrı da razıdır ondan. Həmiyə yaxşılıq istər, kin bilməz, Kimsənin dərđinə sevinməz, gülməz. Görmədim ona bir üstün pəhləvan, Yoxdur pəncəsindən onun qurtulan. Oxu məgər Arış oxluğundandır Ki, daşlarda dərין yara ondandır. Şimşəkdir, qılıncı əlsə əlinə, Ələ mey aldıqda, şaçar xəzinə. Ağıl ölçüsüylə hər şeyi ölçər, , Hikmət qayçısıyla hər işi biçər. Saf, doğru olmayan sözə inanmaz, Mətindir, verdiyi sözünü danmaz. Hər işin üstünə düşsə, yaradır. Məclisdə, şikarda o bambaşqadır. Yalnız ov zamanı yox onda səbir, Döyüşdə, vuruşda çox səbirlidir. Vəhşəti dünyadan əqlilə qovmuş, Özü də padşahlar nəslindən doğmuş. İgidlər şahıdır, qızınca meydan, Sərxoşkən ayıqdır çox ayıqlardan. O işə girər ki, xəyaltək gəlir, Məclisdə hənəyi çox ətirlidir. Sözü az, özü çox səbirli, yumşaq, Doğruluqda doğru, düzlükdə qovaq. Minsə kin atına, qəhri guruldar, Yəndiyi düşməne mərhəməti var. Dəlgəli tufandır sözde dodağı, Alimdən dər ə alır məsləhət çağı. Qocalar fikriylə girişir işə, O əncək gəncləri alır döyüşə. Allaha sığınır o hər bir zaman, Yaman gün görərmi tanrı tanıyan? Sərvtək yəhərə qalxdığı zaman Atından fillərin bağı olar qan

Karşıya çıkarsa kocaman bir fil, Sanki fil zerredir, o taşkın bir Nil. Azıcık nankörlük etsə at ona, Kırbaqla batırır onu al kana. Kıvrılmış yılan gibi sağ, sola qaçar, Şule gibi arkaya, öne atəş saçar. Dünyayı sarsan padişahlar bütün Yiğitlər gücüylə oldular üstün. Orduda tek odur zor kılıç vuran, Həm ordu kırandır, həm ordu kuran. Düşmandan ne korku, ne ürküsü var, Tek əlsiz, ayaksız kişilərdən korkar. Çadırda büsatı çox geniş diler, O yalnız eglence zamanı güler. İsteməz baş eğsin ona bir kişi, Baş eğin kimseyə çox hörmət eder. Bahşışı hazine- budur həyatı, Ahırla bağışlar qatırı, atı. El açan kişilərə kim gevher verir, Bu, gevher yerinə bir ülke verir. Kalbine getirse her hangi bir dilek, Çabucak yeşertir onu bu fələk.” Hakan bu işlərdən alınca haber, Hak verən görkəmdən eyledi hezer. Şah ilə sulh için kalbi yumuşadı, Uzaktan uzağa şahı beğendi. Savaşmak fikrindən vaz geçti artık. Yol aradı ki, etsin barışık. Dünyanın şahına verdilər haber, Çin, Hata Türkləri harbə geldilər. Bir misal çekti şah ki: "Nəşəsi var, Ayağıyla gəlsə ağa ham şikar.” Benimlə çarpışmaq istərsə eğer, Namertlik değil bu, çok mertlik eder. Arzu yolları kısaldı size, Uzun yol həm de çox azaldı bize. Onlara Çin ilə çatırım kaşı,	Qarşıya çıxarsa qocaman bir fil, Sanki fil qətrədir, o daşqın bir Nil. Azacıq haranlıq etsə at ona, Qamçıyla batırır onu al qana. Qıvrılmış ilantək sağ, sola qaçar, Şölətək arxaya, önə od saçar. Dünyanı sarsıdan padşahlar bütün İgidlər gücüylə oldular üstün. Orduda tək odur zor qılınc vuran, Həm ordu qırandır, həm ordu quran. Düşməndən nə qorxu, nə ürküsü var, Tək əlsiz, ayaqsız kəslərdən qorxar. Xeymədə büsatı çox geniş dilər, O yalnız əyləncə zamanı güler. İstəməz baş əysin ona bir nəfər, Baş əyən kimsəyə çox hörmət edər. Bəxşışı xəzinə - budur həyatı, Tövləylə bağışlar qatırı, atı. Əl açan kəslərə kim gövhər verər, Bu, gövhər yerinə bir kişvər verər. Qəlbinə gətirsə nə kimi dilək, Tezliklə göyərdir onu bu fələk.” Xaqan bu işlərdən tutunca xəbər, Haq verən şövkətdən eylədi həzər. Şah ilə sülh üçün qəlbi yumşaldı, Uzaqdan-uzağa məhəbbət saldı. Döyüşmək fikrindən daşındı artıq. Yol axtarırdı ki, etsin barışık. Dünyanın şahına verdilər xəbər, Çin, Xəta türkləri hərbə gəldilər. Bir məsəl çekdi şah ki: "Nəşəsi var, Ayağıyla gəlsə tora xam şikar.” Mənimlə çarpışmaq istərsə əgər, Namərdlik deyil bu, çox mərdlik edər. Arizu yolları qısaldı sizə, Uzun yol həm də çox azaldı bizə. Onlara çin ilə çataram qaşı,

Çin için kan ağlar Çin'in dağı taşı. Ağarırken feza, lacivert gökten Günəş İskender'e selam verirken, Oturdu katibi bir Merkür gibi, Jüpiter'e vursun Venüs'ten bezek. Bir mektup istedi oldukça parlak, Kamil bir ay gibi aydın, yuvarlak: Yazarken ikiye ayırdı sözü, Ümit bir gözüydü, korku bir gözü. İSKENDER'İN HAKANA MEKTUBU Kalemi alınca o kalem vuran, İlk sözü başladı yüce Tanrıdan. Anıldı bu yeri, göğü yaratan: Bir varlık var olmaz onu anmadan. Ondadır her ümit, rahatlık, yardım, Arayan her kalbe ondadır dilek. En zor günlerde odur yardım eden, Tek odur koruyan ateşten, sudan. Hazine gösterir bahşış zamanı, Zahmetten kurtarır onun ihsanı. Bu dünya ezelden olmazdı çok şen, Emriyle oldu bir süslü gülşen. Hükmüne uyanlar en şerefli dir, Aferin, kim ona aferin diyor. Namenin başını o bitirirken Bir destan süsledi şahın dilinden: "Bu mektup yenilmez İskender şahdan İskender dostuna ki, odur hakan. Gökler tanrısının emriyle daima, Hakana bizden çok hürmet ve selam. Çok güzel anlıyor o himmetli zat, Sizin bu ülkeye sürerken biz at, İran'dan harp için gelmedim, ancak Çin'in hakanına gelmişim misafir.	Çin üçün qan ağlar Çinin dağ-daşı. Ağarırkən fəza, lacivərd göydən Günəş İskəndərə salam verirkən, Oturtdu katibi bir Ütarid tək, Müştəriyə vursun Zöhrədən bəzək. Bir məktub istədi olduqca parlaq, Kamil bir ay kimi aydın, yuvarlaq: Yazarkən ikiye ayırdı sözü, Ümid bir gözüydü, qorxu bir gözü. İSKƏNDƏRİN XAQANA MƏKTUBU Qələmi alınca o qələmvuran, İlk sözü başladı ulu tanrıdan. Anıldı bu yeri, göyü yaradan: Bir varlıq var olmaz onu anmadan. Ondandır hər ümid, rahatlıq, kömək, Arayan hər qəlbə ondandır dilək. Ən çətin günlərdə odur əl tutan, Tək odur qoruyan atəşdən, sudan. Xəzinə göstərir bəxşiş zamanı, Zəhmətdən qurtarır onun ehsanı. Bu dünya əzəldən olmazdı çox şən, Əmriylə oldu bir bəzəkli gülşən. Hökmünə uyanlar ən şərəflidir, Eşq olsun, kim ona afərin deyir. Namənin başını o bitirirkən Bir dastan bəzədi şahın dilindən: "Bu məktub yenilməz İskəndər şahdan İskəndər dostuna ki, odur xaqan. Göylər tanrısının əmriylə müdam Xaqana bizdən çox hörmət və salam. Çox gözəl anlayır o himmətli zat, Sizin bu ölkəyə sürərkən biz at, İrandan hər b üçün gəlmədim, ancaq Çinin xaqanına gəlmişəm qonaq.

Tapınma yoluyla etsin itaət, Göstərsin misafire gereken hürmet. Sizin bu şəhirdə yüce günəş var, Atını Maşrıktan Mağribə sürer. O günəş, bak, benim, gelip vardım, Orduyu Mağrip'ten Şark'a atmışım. Tuttum ak, karayı kılıç gücüylə, İstəyən kimseyə dağıttım böylə. Habeş ülkesindən atladım Çin'e, At sürdüm Mağrip'ten Maşrık zemine. Işıqlı günəşin battığı yerden Günəş kaynağına at sürmüşüm ben. Kara müşk ağacı ekmişim Hint'te, Fikrim ak yasemin yapmaktır Çin'de. Sürdüyüm devrandan var isə korkun, Emrimin hattından qaçırma boyun, Hökmümdən azacıq boyun qaçırsan. Sağlam kulak bükmesi verir bu devran. Aslanı o yere getirmə, sakın, Şikara hırsıla eylesin axın. Geri getir, bırakma girsin bostana aslan, Fillərin aklına getirmə Hindistan. Başına açar bir böyük fəlakət, Sarhoşluq adına qurar bir işrət. Gördün mü, kılıcım çarpışma günü Etti qan dənizi zənci çölünü? Söndürdüm Dara'da olan qururu, Nə qədər küçülttüm, bak, coşkun Fur'u. Başqa padşahları taxtından attım, Başından bir anda tacını aldım. Fəridun hər bime gəlirsə bugün, Əsirim olacaq, dəğildir mümkün. Atım hər ölkəyə gittiği zaman, Boşalttım o evi azgın düşməndən. Bana bir azacıq iyilik edən. Dünyada kötülük görməmiş benden. Hər kəsə söz verdim, bağladım sözleşmə	Pərəstiş yoluyla etsin itaət, Göstərsin qonağa lazımı hörmət. Sizin bu şəhərdə uca günəş var, Atını Məşriqdən Məğribə çapar. O günəş, bax, mənəm, gəlib çatmışam, Ordunu Məğribdən Şərqə atmışam. Tutdum ağ, qaranı qılınc gücüylə, İstəyən kimsəyə payladım belə. Həbəş ölkəsindən atıldım Çinə225, At çapdım Məğribdən Məşriq zəminə. Işıqlı günəşin batdığı yerdən Günəş qaynağına at sürmüşəm mən. Qara müşk ağacı əkməşəm Hinddə, Fikrim ağ yasəmən tikməkdir Çində. Sürdüyüm dövrandan var isə qorxun, Əmrimin xəttindən qaçırma boyun, Hökmümdən azacıq boyun qaçırsan. Bərk qulaqburması verər bu dövrən. Aslanı o yerə gətirmə, saqın, Şikara acıqla eyləsin axın. Qaytar, qoyma girsən bostana aslan, Fillərin yadına salma Hindistan. Başına açar bir böyük fəlakət, Sərxoşluq adına qurar bir işrət. Gördünmü, qılıncım çarpışma günü Etdi qan dənizi zənci çölünü? Söndürdüm Darada olan qururu, Nə qədər kiçilttdim, bax, coşqun Furu. Başqa padşahları taxtından saltdım, Başından bir anda tacını aldım. Fəridun hər bime gəlirsə bu gün, Əsirim olacaq, deyildir mümkün. Atım hər ölkəyə çapdığı zaman, Boşalttdım o evi azgın düşməndən. Mənə bir azacıq yaxşılıq edən. Dünyada yamanlıq görməmiş məndən. Hər kəsə söz verdim, bağladım ilqar

Sözümədən dönmədim, açıqım-açıq. Her yemine, sözləşməyə söz verdi dilim, Sözümədən dönmeğe varmadı elim. Maksadım, Yeğmə'ya, Çin'e at sürməkte Yeğmə, Çin güzəli değıldir, inan. Kendimin kıymətli incilərım var, Çinli kullarım, birçok perim var. İran'dan Çin'e at sürmək bir kərə Benim için göklərdən düşməktir yere. Çin Türkü, beynində nə varsa, bırak, Bu kəskin rüzgârda yakma bir çıra. Hazine və bəxşış vermək yerinə Nəçin bu aslanla başladı kine? Nəçin yol ağzına toplanmış ordun? Yolumda İskəndər bəndini kurdun? Bizimlə savaşa ettinse niyyət, Buhuru¹⁴⁷ atəşə dökmüşsün əlbət. Bahtımı qarşılamaya gəldinsə, nədən Önümde baş eğip özür dilemiyorsun? Həbər ver, hesaptan kəlməyayım geri, Səpette yilandır, ya kəmikləri? Ordu səbr etməkdən artıq yorulmuş, Benim bu səbrimdən həyəcanlanmış. Çin'in ceyranını görmüş aslanlarım, Az görmüş böylə şişman ceyran əskərim. Zincirini kırmış kızgın aslanlar, Susamışdır kəna qoç pəhlivanlar. Okların gəgəsi okluğu delir, Səvəşmək aşkıyla həyəcanlanır. Mızrağın gözü yoldadır, ey düşmən, Gürzüm yüz batmandır, səninki batman. Əlinə yay əlsa nişənci Türklər Attığı hər okla bir ordu yənər. Ok atənlərə da pədişəh əlsən, Kəmanı tutənlər əlacaq nişən. Dumanıma düşərsə hər bir ev ocak, Çin nəxşi əlsa da əlacaq duman.	Sözümədən dönmədim, iqrarım - iqrar. Hər əhdə, pəymanə söz verdi dilim, Əhdimdən dönməyə varmadı əlim. Məqsədim, Yəğməyə, Çinə çapmaqdan Yəğmə, Çin güzəli deyildir, inan. Özümün qiymətli incilərım var, Çinli qulamlarım, bir çox pərim var. İrandan Çinə at sürmək bir kərə Mənimçin göylərdən düşməkdir yerə. Çin türkü, beynində nə varsa, burax, Bu kəskin küləkdə yandırma çıraq. Xəzinə və bəxşış vermək yerinə Nəçin bu aslanla başladı kinə? Nəçin yol ağzına toplanmış ordun? Yolumda İskəndər səddini qurdun? Bizimlə döyüşə etdinsə niyyət, Buxuru atəşə tökmüşsən əlbət. Bəxtimi pişvazə gəldinsə, nədən Önümde baş əyib üzr istəmirsən? Xəbər ver, hesabdan qəlməyayım geri, Səbətə ilandır, ya sümükləri?²²⁶ Ordu səbr etməkdən doymuşdur cana, Mənim bu səbrimdən gəlmiş həyəcana. Çinin ceyranını görmüş şirlərim, Az görmüş belə kök ceyran əskərim. Zəncirini qırmış qızmış aslanlar, Susamışdır qəna qoç pəhləvanlar. Okların dimdiyi oxluğu dəlir, Döyüşmək eşqiylə həyəcana gəlir. Nizənin yoldadır gözü, ey düşmən, Gürzüm yüz batmandır, səninki batman. Əlinə yay əlsa nişənci türklər Atdığı hər oxla bir ordu yənər. Ox atənlərə da pədişəh əlsən, Kəmanı tutənlər əlacaq nişən. Tüstümə düşərsə hər bir dudman, Çin nəxşi əlsa da əlacaq duman.

¹⁴⁷ Dini törenlərdə yakılan kokulu ağac və benzeri maddələr.

Alçak bir insanım, sulh etmezsen sen. Su içmək kadar da sabretsem ben. Mızrağında mahveder bu ejderhayı, Nasıl ateş tufanı yer samanı. Pehlivan göğsünə okum yön alır, Aslanlar böğrünü hey nişan alır. Denizin dibi de çarpışsa, bazen Kılıç toz kaldırır göğə denizdən. Karşıma da çıksa durmaz bir an, Bir dağ doğrulturum demir oklardan. Fil pençə atarsa ayaklarım ben, Fil gövde padişahım-filləri yenən. Ceylanı belindən, avı budundan Çiğnemek aslan için oldukça kolay. Denizler şahini çıksa ava, Kuşlardan yem verir, o, balıklara, Siz elsiz, ayaksız bir balıksınız. Ağzında ejderha timsahım yalnız. Köpekler ki, çok fena kemik çiğniyor, O hançer dişiyə ekmək de yiyor. Kuvvetim her yere basmış ayak, O yerdə zəfərdir bana bir arka. Kinle qarşılarım kin yolu gitsen, Muhabbet ederim, muhabbet etsen. Cevahir, ya timsah istesen eğer, Denizim hem timsah, hem gevher verir. Görmedim, kılıcım başlarken savaş. Timsahtır, üstünə gevher dökülmüş? Benim o hazine ejderha peyker, Canımda zehir var, hem de panzehir. Bende gevher de var, ejderha da var, De, bakalım, hangisi işinə yarar? İpeğe boğarım, huzura gelsen, Kemende alırım, inat eylesen. Seninle hem yumuşak davrandım, hem sert, Her ikisiyle de denedim, elbet. Kapıma sulh ile ayak koysan sen,	Alçaq bir insanam, sülh etməsən sən. Su içmək qədər də səbr eyləsəm mən. Nizəmdə məhv edər bu əbdahanı, Necə od tufanı yeyər samanı. Pəhləvan köksünə oxum yan alır, Aslanlar böyrünü hey nişan alır. Dənizin dibi də çarpışsa, bəzən Qılınc toz qaldırır göyə dənizdən. Qarşıma dağ çıxsə dayanmaz bir an, Bir dağ dikəldərəm dəmir oxlardan. Fil pəncə atarsa ayaqlaram mən, Filgövdə padşaham - filləri yenən. Ceyranı belindən, ovu budundan Çeynəmək şir üçün oldukça asan. Dənizlər laçını çıxsə şikara, Quşlardan yem verər o, balıqlara, Siz əlsiz, ayaqsız bir balıqsınız. Ağzında əbdaha nəhəngəm yalnız. İtlər ki, çox yaman sümük çeynəyir, O xəncər dişiyə çörək də yeyir. Qüvvətim hər yərə dirəmiş ayaq, O yerdə zəfərdir mənə bir dayaq. Kinlə qarşılarım kin yolu getsən, Məhəbbət edərəm, məhəbbət etsən. Cəvahir, ya nəhəng istəsən əgər, Dənizim həm nəhəng, həm gövhər verər. Görmədin, qılıncım başlarkən döyüş. Nəhəngdir, üstünə gövhər tökülmüş? Mənəm o xəzinə əbdaha peykar, Camımda zəhər var, həm də pazəhər. Məndə gövhər də var, əbdaha da var, De, görüm, hankısı işinə yarar? İpəyə tutaram, hüzura gəlsən, Kəməndə salaram, inad eyləsən. Səninlə həm yumşaq tərpəndim, həm sərt, Hər iki sınaqla sınađım, əlbət. Qapıma sülh ilə qədəm qoysan sən,

Güneş gibi çekilip giderim Çin'den. Yoxsa ki, düşərim bu kin izinə, Çin'i döktürürəm Çin denizinə. Mektubumu okuyub geciktirmə, Barış veya savaş: Göstər bir kərə. Sel dökən bulutlar coşarkən, Uyanıq ol, dəhşətlə kükrəyən seldən. Çağırıldı dil bilən kamil bir insan, Ömründə kimsədən korku duymayan. Yazılan mektubu emanət etdi ona, İskender mührüylə verdi hakana. Öyle ki, mektubu okudu hakan Az kalsın düşəcəkti yüce tahtından. Mektuptan kalbine düşdü həyəcan, O həm uyanıq idi, həm uyanıq anan. Bu iki həyalə sarıldı ancak: Sülh ilə yaxlaşmaq, yoxsa çarpışmaq? Fikrə azap verir ikilik hər an, Yatağa baş koyar çarə arayan. HAKANIN İSKENDER'E CEVABI Ey səki, gül suyu kimi şarabı bir an Üstümə dök benim, kalkayım uykudan Bir pəmbə gül suyundan ciğər su alır. Hər bir baş ağrısı ondan azalır. Bəkçi, kapıyı, durma, tez bağla! Sonra gət, sən də öz dərdinə ağla! Kalbimi sıxıntı, derttən et uzaq, Beni kəndi halimə, dərdimə bərak! Kimsəylə konuşacaq həvəsim yoxdur, Kəndimlə edəcək söhbətim çoxdur. Uzaq bir ölkədən müştəri kimsə Gəvhər mədənini görməyə gəlsə, Bəcarsa Nizami xəzinəsinə	Günəştək çəkilib gədərəm Çindən. Yoxsa ki, düşərəm bu kin izinə, Çini tökdürərəm Çin dənizinə. Məktubu oxuyub salma təxirə, Barışıq, ya döyüş: göstər bir kərə. Sel tökən buludlar cüşə gəlirəkən, Ayıq ol, dəhşətlə kükrəyən seldən." Çağırıldı dil bilən kamil bir insan, Ömründə kimsədən qorxu duymayan. Yazılan məktubu tapşırırdı ona, İskəndər möhrüylə verdi xaqana. Elə ki, məktubu oxudu xaqan Az qaldı yıxılsın uca taxtından. Məktubdan qəlbinə düşdü həyəcan, O həm zirək idi, həm zirək anan. Bu iki xəyalə sarıldı ancaq: Sülh ilə yanaşmaq, yoxsa çarpışmaq? Fikrə əzab verər ikilik hər an, Yatağa baş qoyar çarə axtaran. XAQANIN İSKƏNDƏRƏ CAVABI Ey səqi, güləbtək şərabı bir an Üstümə sən mənim, qalxım yuxudan Bu gülgün güləbdən ciyər su alır. Hər bir başağrısı ondan azalır. Kəşikçi, qapını, durma, tez bağla! Sonra gət, sən də öz dərdinə ağla! Qəlbimi sıxıntı, qəmdən et uzaq, Məni öz düşüncə, dərdimə burax! Kimsəylə danışmaq həvəsim yoxdur, Özümlə etməli söhbətim çoxdur. Uzaq bir ölkədən müştəri kimsə Gövhər mədənini görməyə gəlsə, Bəcarsa Nizami xəzinəsinə

Düşse söz meclisinin şen neşesine, Söyle: "Ev sahibi evinde yoktur, Olsa da, yabancılara karşı soğuktur." Yok, yanlış söyledim, düşün, ey rakip, Garibe düşmanlık olmaz mı garip? Kapımı kapatma, git, açık bırak, Uğurlu sayılmaz kapı kapamak. Mademki söz bana deniz ad vermiş, Kapımı deniz gibi açın siz geniş. Kapıyı aç, su dök, durma bu yerde, Ay gibi çadır kur harabelerde. Bırak gelsin arayan kişiler, nihayet, Bu söz sultanını etsin ziyaret. Yüzüme sabah bir perde çekerken Gile'den Gilan'a geç kalırım ben. Müşteriler gelir bana her yerden, Beni görmek için bulmazlar imkan. Ressam fırçasından tek bir manzara Çizilmiş görürler beyaz deftere. Sözümden, bak, nasıl kenara çıktım, Neredeydim, bak, gelip nereye çıktım? Bu parlak haznenin baş ressamı Saçtı servetinden bu gevherleri: Afrasiyab¹⁴⁸ mülkünün varisi erken Başını güneş gibi yüceltti Çin'den. Almıştı haber ki, Rum'dan bir müthiş, Kükreyen ejderha ülkeye gelmiş. Mektubu okuyup dalmıştı hakan, Dehşetler içinde kalmıştı hakan. Temiz bir düşünce, sağlam fikirle İşin hikmetini geçirdi ele. Evvelce istedi sulh için hakan Bir mektup göndersin ona durmadan. Emretti: Otursun o Çinli katip, Kağıda, kaleme versin bir tertip. Şahlara yakışan bir kalem çalsın, Her sözde rütbeyi dikkate alsın.	Düşsə söz bəzminin şən nəşəsinə, Söylə: "Ev sahibi evində yoxdur, Olsa da, yadlara qarşı soyuqdur." Yox, xəta söylədim, düşün, ey rəqib, Qəribə düşmənlik olmazmı qərib? Qapımı bağlama, get, açıq burax, Uğurlu sayılmaz qapı bağlamaq. Madam ki, söz mənə dəniz ad vermiş, Qapımı dəniztək açın siz geniş. Qapını aç, sula, durma bu yerdə, Ay kimi çadır qur xərəbələrdə. Qoy gəlsin arayan kəslər, nəhayət, Bu söz sultanını etsin ziyarət. Üzümə sabah bir pərdə çəkirkən Gilədən Gilana tələsərim mən. Müştərilər gəlir mənə hər yandan, Məni görmək üçün tapmazlar imkan. Rəssam fırçasından tək bir mənzərə Çəkilməmiş görərlər bəyaz dəftərə. Sözümdən, bax, necə kənara çıxdım, Hardaydım, gör, gəlib bir hara çıxdım? Bu parlaq xəznənin baş surətqəri Saçdı sərvətindən bu gövhərləri: Əfrasiyab mülkünün varisi erkən Başını günəştək ucaldı Çindən²²⁷. Tutmuşdu xəbər ki, Rumdan bir müdhiş, Kükreyən əbdaha ölkəyə gəlmiş. Məktubu oxuyub dalmışdı xaqan, Dəhşətlər içində qalmışdı xaqan. Təmiz bir düşüncə, sağlam fikirlə İşin hikmətini keçirdi ələ. Əvvəlcə istədi sülh üçün xaqan Bir məktub göndərsin ona durmadan. Əmr etdi: otursun o çinli katib, Kağıza, qələmə versin bir tərtib. Şahlara yaraşan bir qələm çalsın, Hər sözə rütbəni nəzərə alsın.

¹⁴⁸ Eski çağlarda yaşayan Türklerin ilk efsanevi-tarihi kahramanı, babası Alp Er-Tunga'dır

Kalemin nafından döktü katipler Çinli ak ipeğe müşk ile amber. Şuh, pişmiş sözler ki, kalp alır her an, İnsanın beynində yer tutub kalan, Ümitlər besleyen, kurtuluş veren, Sulh için çırpınan, hiddət göstərən, Çarpışma yolunu bağlayan əfsun, Taşları yumuşatan sihirli oyun. Dikici ok gibi dili bağlayan, Hem kine, hem sulha bir kapı açan. Nameye oldu baş ziynet, baş nakış Bir ad ki, bu adlar ondan yaranmış. Herkese yardımcıdır yardım görmədən, Kendindən diridir dirilik veren. Dünyayı yaratan o yüce kudret Güç verir zayıfa, göstərir şefkat. Gökteki işığa bayrak dikendir, O kara devlere kalem çekendir. Dolanan pergele hareket veren, Mərkəzi noktaya sükut verən, Her bir şey onunla etmədə zühur. Her şey ki, verilir, verəni odur. Her susan, söyləyən, uyanık, sarhoştan Sırrına yol bulmaz onun her insan. İnsanlar acizdir köle olaraq, İktidar, böyüklük onundur ancak. Böyüklük o yüce Tanrı ki, ondan Vücuda gəlmişdir zəmin, asuman. Söz açtı, padışahtan çox özür diledi, Tanrıdan ona yüz əfərin dedi: "Dünyada yaşayan hökəmdarlardan Anahtarını tək sənə vermiş yaradan. Dənizdən dənizə atladın, sən İran'a, Turan'a uzadı əlin. Məğripdə savaştan azad olaraq, Məşriğin xəttinə qaldırdın bayraq. Dünyayı bəsbütün keçirdin ələ,	Qələmin nafindən tökdü katiblər Çinli ağ ipəyə müşk ilə ənbər. Şux, bişmiş sözlər ki, qəlb alır hər an, İnsanın beynində yer tutub qalan, Ümidlər bəsləyən, qurtuluş verən, Sülh ilə çırpınan, hiddət göstərən, Çarpışmaq yolunu bağlayan əfsun, Daşları yumşaldan sehirli oyun. Tikici ox kimi dili bağlayan, Həm kinə, həm sülhə bir qapı açan. Naməyə oldu baş zinət, baş naxış Bir ad ki, bu adlar ondan yaranmış. Hamıya köməkdir kömək görmədən, Özündən diridir dirilik verən. Dünyanı yaradan o ulu qüdrət Güç verər zəifə, göstərir şəfqət. Göydəki işığa bayraq tikəndir, O qara divlərə qələm çekəndir. Dolanan pərgərə hərəkət verən, Mərkəzi nöqtəyə sükunət verən, Hər bir şey onunla etmədə zühur. Hər şey ki, verilir, verəni odur. Hər susan, söyləyən, ayıq, sərxoşdan Sırrına yol tapmaz onun bir insan. İnsanlar acizdir bəndə olaraq, İqtidar, böyüklük onundur ancaq. Böyüklük o ulu tanrı ki, ondan Vücuda gəlmişdir zəmin, asiman. Söz açdı, padşahdan çox üzr istədi, Tanrıdan ona yüz əfərin dedi: "Dünyada yaşayan tacidarlardan Açarını tək sənə vermiş yaradan. Dənizdən dənizə atıldın: sən İrana, Turana uzandı əlin. Məğribdə döyüşdən-azad olaraq, Məşriğin xəttinə qaldırdın bayraq. Dünyanı bəsbütün keçirdin ələ,

Yüregin savaştan doymamış daha. Yolda ejderha var, dizgini gel çek, Efsane uzundur, geceler kısa. İran, Rum padişahı İskender sensin, Ben de bu ülkede ferman yürüten. Ben gibi kulların varsa bir yığın, Ben başka bir şeyim, olma çok kızgın. Sen de, ben de toprak, yerler de toprak, İnsan toprak kadar olmalı yumuşak. Ağalık torpağa girincədir şen. Toprakta seçilməz kimse kimseden. Zerreyi denizə atsalar əgər, Başqa zerrelərdən kim onu seçər? Bu taşlıq yere ki, şah gölgə etti, Ülkəmin niməti artıq çoğaldı. Verilən nimətin, hakka inanan Şükrünü artırsın gerek hər zaman. Allah benim için artırdı nimet, Təşəkkür edirəm Tanrıya əlbət. Ne kadar canım var şükrederim hey, Dünyada var mıdır bundan gözəl şey? İşittim birkaç bilən kimseden, Ordunu her yere çəkmək istərkən, Nerede ki, pazar var, nimətlə dolu, Göndərirsin oraya birkaç Rumlu. Erzaktan ne varsa, olub müştəri Alsınlar qarşıya çıxan şeyləri. Yakıp kuyuya dökersin nimet, Hak verən nimətə etməzsən hörmət. Şəhərdə bitincə bütün yiyecek, At sürərsən ejderha gibi o yere. Açlıqla ölkəyə sahib çıxarsın, Mum eridiği gibi kızarmış atəşten. Onun için oynadım ben öz yerimden. Kıtlığı kaldırmış öz şəhərimdən. Bu yerdə hile və füsün iş görməz, Çin size yiyecek və erzak vermez.	Ürəyin döyüşdən doymamış hələ. Yolda ədəha var, cilovu gəl çek, Əfsanə uzundur, gecələr gödək. İran, Rum padşahı İskəndər sənsən, Mən də bu ölkədə fərman yeridən. Mən kimi qulların varsa bir yığın, Mən başqa bir şeyəm, olma çox qızgın. Sən də, mən də torpaq, yerlər də torpaq, İnsan torpaq qədər olmalı yumşaq. Ağalıq torpağa girincədir şən. Torpaqda seçilməz kimsə kimsədən. Qətrəni dənizə atsalar əgər, Başqa qətrələrdən kim onu seçər? Bu daşlıq yerə ki, şah kölgə saldı, Ölkəmin neməti artıq çoxaldı. Verilən nemətin, haqqa inanan Şükrünü artırsın gərək hər zaman. Allah mənim üçün artırdı nemət, Təşəkkür edirəm tanrıya əlbət. Nə qədər canım var şükr edəmə hey, Dünyada varmıdır bundan gözəl şey? Eşitdim bir necə bilən kimsədən, Ordunu hər yerə çəkmək istərkən, Harda ki, bazar var, nemətlə dolu, Göndərərsən ora bir neçə rumlu. Ərzaqdan nə varsa, olub müştəri Alsınlar qarşıya çıxan şeyləri. Yandırıp quyuya tökürsən nemət, Haqq verən nemətə etmirsən hörmət. Şəhərdə bitincə bütün zəxirə²²⁸, Çapırsan ədəha kimi o yerə. Açlıqla ölkəyə sahib durursan, Mum əriyən kimi qızarmış oddan. Onunçun tərpendim mən öz yerimdən. Qıtlığı qaldırmış öz şəhərimdən. Bu yerdə hiylə və füsün iş görməz, Çin sizə zəxirə və ərzaq verməz.

Savaşta iyidir barışık, şefkat, Biri dert getirir, biri saadet. Çinli tarlasını etme tarumar, Senin de tarlanı bir gün sel basar. Kuvvətli olsan da, kalbi yumuşak ol, Şahlıktan iyidir Tanrı koyan yol. Yaramaz hiçbir zaman akıllı insan Kendinden güclüğe okusun meydan. Dünyaya yarayan büyük akılsın, Hükmünə bağlıdır hər iyi, kötü. Birisinin olmazsa birisine yardımı Sayım zamanı hiç sayılmaz adı. Sana mahsustur bu padişahlık, devlet, Sanadır Tanrıdan ferman ve görkem. Her bir şey temelden sağlam kurulur, Temelsiz binalar çox çabuk uçar. Gümüşü altın etmək, akiği billur, Meyveyi zoraki yetiştirmək olur. Satıcı elmayı evde yetiştirir, Odur ki, yerken tadını kaybeder. Adillik için yaratmış seni yaradan, Zulüm hiç olur mu adil padişahdan? Dünyada zalime eyleme yardım Ki, bir gün bu işten sorulur, şüphesiz. Bozsa öz fikrini fikri hoş insan Öz bereketli mülkünü etmez mi viran? Doğal halinden bu dönek devran Sıcağa, soğuğa uyduğu zaman, O sıcak, soğukta arama sıhhat, Değişmiş ondaki sağlam tabiat. Yılın her mevsiminin var alameti, Gerektir göstərsin o tabiatı. Her bahar göstərsin baharlığını. Her bir yaz göstərsin öz varlığını. Her şey kendi elindən döndüğü zaman Dönənlərə qarşı döner bu devran. İskender insafla ad almış erdir,	Döyüşdən yaxşıdır barışık, şəfqət, Biri dərd gətirir, biri səadət. Çinli tarlasını etmə tar-mar, Sənin də tarlanı bir gün sel basar. Qüvvətli olsan da, qəlbi yumşaq ol, Şahlıqdan yaxşıdır tanrı qoyan yol. Yaramaz heç zaman ağıllı insan Özündən güclüyə oxusun meydan. Dünyaya yarayan böyük ağılsan, Hökmünə bağlıdır hər yaxşı, yaman. Bir şəxsin olmasa şəxsə imdadı Say vaxtı heç saya alınmaz adı. Sənə məxsusdur bu padşahlıq, dövlət, Sənədir tanrıdan fərman və şövkət. Hər bir şey təməldən möhkəm qurulur, Təməlsiz binalar çox tez də uçar. Gümüşü zər etmək, əqiqi billur, Meyvəni zorakı yetirmək olur. Satıcı almanı evdə yetirir, Odur ki, yeyərkən dadı itirir. Ədl üçün yaratmış səni yaradan, Zülüm baş verərmə adil padşahdan? Dünyada zalıma eləmə kömək Ki, bir gün bu işdən sorulur, bişəkk, Pozsa öz rəyini rəyi xoş insan Öz abad mülkünü etməzmi viran? Təbii halından bu dönük dövran İstiyə, soyuğa uyduğu zaman, O isti, soyuqda arama səhhət, Dəyişmiş ondakı sağlam təbiət. İlin hər fəslinin var əlaməti, Gərəkdir göstərsin o təbiəti. Hər bahar göstərsin baharlığını. Hər bir yay göstərsin öz varlığını. Hər şey öz əlindən döndüyü zaman Dönənlərə qarşı dönər bu dövran. İskəndər insafla ad almış ərdir,

Yoxsa hər bir yiğit bir İskender'dir. Sanma ki, acizim kızgın savaşa, Dağdan toz koparıram bir oynayışa. Fillerin belinə taht koysam əgər, Hindistan mülkündən haracım gelir. Alırım altıma kızgın aslanı, Beline koyarım hörgüç palanı. Seninlə, devlətlə, görkemlə, elbət, Kin alıştırmağa etmedim niyyət. Bu yere onun için açtınsa kanat, Karşında köle gibi eğilmiş kat kat. Başımı kanında süreyim torpağa, Tek ben yok, baş əgər Çin'de hər ağa. Aklına neresi gelse, ona giderim, Büyük bir minnetlə kabul ederim. Bu işte yok bana eksiklik, azar, Misafirsin, misafire vaciptir hürmet.” Gönül açan cavabı elçiye verdi, Mektubu durmadan şaha yetirdi. Okudu o kızgın aslan mektubu, Geyiğin avına muntazır durdu. Çin şahı korkuyordu gece baskınından, O gece sabah kadar uyumadı hakan. Günlerin birində parladi dünya, Günəş nur saçarkən torpağa, suya, Hakan öz aklının yoluyla gitti, Deneyimli erlərlə toplantı etdi. Bir vezir vardı ağıllı, bilən, Dünya nur alırdı tədbirlərindən. Ortaya hər hesab atsaydı hakan Vezir halledirdi onu hər zaman. Ona öz fikrini sordu bu işte, Fikri sağlam idi hər bir gidişte. “Bu kinin önündə nasıl durayım? Çarkın kulağını ben nasıl bükeyim? Mademki kaşını çatmışdır bu Çin, Ne atsin ilk zarım-muhabbet, ya kin?	Yoxsa hər bir igid bir İskəndərdir. Sanma ki, acizəm qızgın döyüşdə, Dağdan toz qoparram bir tərpnəşdə. Fillərin belinə taxt qoysam əgər, Hindistan mülkündən xəracım gələr. Alaram altıma qızmış aslanı, Belinə qoyaram hürgüç palanı. Səninlə, dövlətlə, şövkətlə, əlbət, Kin alışdırmağa etmədim niyyət. Bu yerə onunçün açdınsa qanad, Qarşında bəndətək əyilmiş qat-qat. Başımı qanında sürtüm torpağa, Tək mən yox, baş əyər Çində hər ağa. Zehninə nə gəlsə, ona gedərəm, Böyük bir minnətlə qəbul edəərəm. Bu işdə yox mənə əskiklik, töhmət, Qonaqsan, qonağa vacibdir hörmət.” Qəlb açan cavabı qasidə verdi, Məktubu durmadan şaha yetirdi. Oxudu o qızmış aslan məktubu, Maralın ovuna müntəzir durdu. Çin şahı qorxurdu gecə basqından, O gecə sübhədək yatmadı xaqan. Günlərin birində parladi dünya, Günəş nur saçarkən torpağa, suya, Xaqan öz ağılının yoluyla getdi, Sınanmış kəslərlə məsləhət etdi. Bir vəzir vardı ağıllı, bilən, Dünya nur alırdı tədbirlərindən. Ortaya hər hesab atsaydı xaqan Vəzir həll edərdi onu hər zaman. Ondan öz fikrini sordu bu işdə, Fikri sağlam idi hər bir gedişdə. "Bu kinin önündə nə sayaq durum? Çarxın qulağını mən necə burum? Madam ki, qaşını çatmışdır bu Çin, Nə atsin ilk zərim - məhəbbət, ya kin?

Çarpışsam, düşmanım güclüdür, ezer, Başını Keyhüsrev tacları süsler. Onunla geçinmək isterim gerçək, Halk beni aciz bir hakan bilecek. Bilemem bu şahın nədir istəgi? Ülkeye gəlməkdə nədir dileği? Hakana söylədi ağıllı vezir: “Çətindir göstərmək sana bir tədbir. Azmin çox kəskindir, korkarım, belki, Emrin də azmin gibi olacaq keskin. Malına, orduna məğrur olaraq, Yenilmək görünür sana çox uzak. Böyle bir şəhriyar gəlmiş kapına, Dostluk qapısını kapatma ona. Fəth etmiş, hər yere basarkən ayak, Bu işə olur mu hiç soğuk baxmaq? Oyun mu sanırsın bunu, hükümdar? Bu işte yararlı ince nokta var. Bu işlər Tanrının işidir, şübhəsiz, Düşmanlık Tanrı’ yı denemek demek. Günəşi kılıçla sarsımaq olmaz, Kocaman Elbürz’ü dağıtmaq olmaz. Kabul et, yoxsa bu kocaman felek Devlet sahibinə zarar verecek. Ne bahtı atmaya yarar, ey hakan, Ne de bahtiyara kəsilmək düşman. Mutluya takılma, olsa da mətin, Onunla çarpışmaq çətindir, çətin. Bahtiyar əzmətsə, çarığı çiftle, En kəskin neştərə vurulmaz tokat. Onunla bir ay git keçin biraz, Bu yerdə yabancısı olan çox uzun kalmaz. Şişəyə öncə sen vurma taş, kesək, Kırılsa çox zordur onu onarmak. Yaralar iyileşip bulursa sıhhat, Yaranın yeri tük çıxarmaz, əlbət. Çalış ki, bu kara ejderha bədən	Çarpışsam, düşmənim güclüdür, əzər, Başını Keyxosrov tacları bəzər. Onunla keçinmək istəməm gerçək, Xalq məni aciz bir xaqan biləcək. Bilmirəm bu şahın nədir istəyi? Ölkəyə gəlməkdən nədir diləyi? Xaqana söylədi ağıllı vəzir: "Çətindir göstərmək sənə bir tədbir. Əzmin çox kəskindir, qorxuram, yəqin, Əmrin də əzmintək olacaq kəskin. Barına, orduna məğrur olaraq, Yenilmək görünür sənə çox uzaq. Belə bir şəhriyar gəlmiş qapına, Dostluq qapısını bağlama ona. Fəth etmiş, hər yerə basarkən ayaq, Bu işə olarmı heç soyuq baxmaq? Oyunmu sanırsan bunu, tacidar? Bu işdə yararlı incə nöktə var. Bu işlər tanrının işidir, bişəkk, Düşməklilik - tanrını sınamaq demək. Günəşi qılıncıla sarsıtmaq olmaz, Qocaman Əlbürzü dağıtmaq olmaz. Qəbul et, yoxsa bu qocaman fələk Dövlət sahibinə ziyan verəcək. Nə bəxti atmağa yarar, ey xaqan, Nə də bəxtiyara kəsilmək düşman. Xoşbəxtə taxılma, olsan da mətin, Onunla çarpışmaq çətindir, çətin. Bəxtiyar əzm etsə, başmağı cütlə, Ən kəskin neştərə vurulmaz şillə. Onunla bircə ay get keçin bir az, Bu yerdə yad olan çox uzun qalmaz. Şişəyə öncə sən vurma daş, kəsək, Qırılsa çətindir onu düzəltmək. Yaralar sağalıb taparsa səhhət, Yaranın yeri tük çıxarmaz, əlbət. Çalış ki, bu qara əbdaha bədən

Hürmetlə savuşsun bizim ülkeden. O gün taş atıldı Sinin tasına, Geldi bu ejderha Çin kapısına. Düşünme, lacivert boyalı giysi Her şahsa göklerden gelir, ey salar! Uyumsuz ses ile inliyor cihan, Kusur perdededir, suçsuzdur çalan. Perdeye istesen hoş uyum vermek Uyumlu perdeye git eyle yardım.” Düşmanlık etmekte Çin taraftarı, Görmedi felekten yardım nişanı. Düşündü bu işe uygun bir çare, İtaat etməyi aldı karara. Azmetti sulh ile yola gelmeye, Dergaha gitsin”elçiyim” diye. Dikkatle incelesin o hükümdarı, Başını dik tutan o başçıları. Şahlık görkemini görerek bir bir, Sonra da bu işe döksün bir tadbir. Güneş kayıqçısı o gün sabahtan, Kayığı atarken suya sahildən, Hüten şəhriyarı, Çin hükümdarı Tadbirlə geyindi elçi giysisi. Aşına olmadan kimse bu sırta. Gitti İskender’in olduğu yere. Şahın dergahına gəldiyi zaman Bu işdən tez xəbər aldı hökümran: Hüzura bir elçi göndərmiş hakan, Görüşmə mübarək, sözdə pəhlivan. Padişah emretti:”Gəlsin hüzura, Buyursun elçilər oturan yere.” Muhtəşəm elçi tez girdi dergaha, İtaat yoluyla baş eğdi şaha. Emretti, otursun aşağı taraftan, Hakanın emrini eylesin beyan. Padişah emriylə elçi oturdu, Oturta kişiye bir də baş koydu.	Hörmətlə sovuşsun bizim ölkədən. O gün daş atıldı Sinin tasına, Gəldi bu ədədaha Çin qapısına. Düşünmə, lacivərd boyalı paltar Hər şəxsə göylərdən gəlir, ey salar!²²⁹ Ahəngsiz səs ilə inləyir cahan, Qüsur pərdədədir, suçsuzdur çalan. Pərdəyə istəsən xoş ahəng vermək Həməhəng pərdəyə get elə kömək.” Düşmənlilik etməkdə Çin tərəfdarı, Görmədi fələkdən kömək asarı. Düşündü bu işə uyğun bir çara, İtaət etməyi aldı qərara. Əzm etdi sülh ilə yola gəlməyə, Dərgaha üz qoysun "elçiyəm" deyər. Nəzərdən keçirsin o cahandarı, Başını dik tutan o başçıları. Şahlıq şövkətini görərək bir bir, Sonra da bu işə töksün bir tadbir. Günəş qayıqçısı o gün səhərkən, Qayığı salırkən suya sahildən, Xütən şəhriyarı, Çin tacıdarı Tədbirlə geyindi elçi paltarı. Aşına olmadan kimsə bu sirtə. Çapdı İskəndərin düşdüyü yerə. Şahın dərgahına gəldiyi zaman Bu işdən tez xəbər tutdu hökmüran: Hüzura bir elçi göndərmiş xaqan, Görüşdə mübarək, sözdə pəhləvan. Padişah əmr etdi: "Gəlsin hüzurə, Buyursun elçilər oturan yerə." Möhtəşəm elçi tez girdi dərgaha, Pərəstiş yoluyla baş əydi şaha. Əmr etdi, otursun aşağı yandan, Xaqanın əmrini eyləsin bəyan. Padşahın əmriylə elçi oturdu, Oturdan kimsəyə bir də baş vurdu.

Bir müddət oturdu kırpmayaraq göz, İyiden, kötüdən açmadı bir söz. Gördüğü meclise kalarak hayran, Etti o çevrede nokta gibi sükut. Elçiye işarət etti İskender: "Hakandan getirdin, söyle, ne haber?" Bulut arkasında saklanan o ay Kılıç gibi dil açdı, dür saçtı kat kat: "İran, Rum şahının bu gəlməsindən Saadət bularak, ölkə oldu şən. Bu yerlər, ölkələr, Çin'dən Maçin'e Böyük hökəmdarın gəçsin emrine. Dünyada yaşasın yuce dergahı, Olsun taç ve tahtın böyük sığınağı. Gizli sözlərim var sana, hökəmdar, Korkarım bu yerdə etməyə izhar. Böylə emrətməşdir beni göndərən: "Halvət et, olmasın işitən, görən. Kalmasın haslardan gərək bir kişi, Bir sən ol o yerdə, bir də İskender. Açıqda, gizlində kalsa bir kimsə, Sırrımı açma sən, düşməsin dilə." İskender çəkindi yersiz istəkten, İhtiyat eylədi halvət etməkdən. Emrətti durmadan böyük hökəmdar: O sərvə vursunlar altından zincir. Altın bir kəmərlə çəkib kolunu, Bir zəncir altına aldılar onu. Çəkildi büsbütün saraydakilər, Kapıya yönəldi haslar, hər kim var. İskender yalnız kaldı, çəkindi ancaq, Yanına bir elmas kılıç koyaraq. Söylədi: "Kimsə yok, bir benim, bir sən. Durma, aç düğümü kapalı sözdən." Padişahın emriylə əsrarlı kişi Düğümü kıraraq, anlattı işi. Əsrarın yüzündən pərdəyi açdı,	Bir zaman oturdu kırpmayaraq göz, Yaxşıdan, yamandan açmadı bir söz. Gördüyü büsata qalaraq məhəbut, Etdi o dövredə nöqtətək sükut. Elçiyə işarə etdi İskəndər: "Xaqandan gətirdin, söylə, nə xəbər?" Bulud arxasında gizlənən o ay Qılıncək dil açdı, dür saçdı lay-lay: "Iran, Rum şahının bu gəlməsindən Səadət taparaq, ölkə oldu şən. Bu yerlər, ölkələr, Çindən Maçinə Böyük tacidarın gəçsin əmrinə. Dünyada yaşasın uca dərgahı, Olsun tacü taxtın böyük pənahı. Gizli sözlərim var sənə, tacidar, Qorxuram bu yerdə etməyə izhar. Belə əmr etmişdir məni göndərən: "Xəlvət et, olmasın eşidən, görən. Qalmasın xaslardan gərək bir nəfər, Bir sən ol o yerdə, bir də İskəndər. Açıqda, gizlində qalsa bir kimsə, Sırrımı açma sən, düşməsin səsə." İskəndər çəkindi yersiz istəkdən, Ehtiyat eylədi xəlvət etməkdən. Əmr etdi durmadan böyük tacidar: O sərvə vursunlar qızıldan cidar. Qızıl bir kəmərlə çəkib qolunu, Bir zəncir altına aldılar onu. Çəkildi büsbütün saraydakılar, Kapıya yönəldi xaslar, hər kim var. İskəndər tək qaldı, çəkindi ancaq, Yanına bir almas qılınc qoyaraq. Söylədi: "Kimsə yox, bir mənəm, bir sən. Durma, aç düyünü qapalı sözdən." Padşahın əmrilə əsrarlı kişi Düyünü qıraraq, anlattı işi. Əsrarın üzündən pərdəni açdı,

Duaya başladı, inci, dür saçtı: "Nasıl ki, yeşile sarılmış her bağ. Her altın gül olur yanar bir çıra. Gül gibi parlasın yüzün her zaman, Tek senden yeşillik alsın bu cihan. Kazılsın dünyanın mührü adına. Varasın devlete, öz muradına. Zannımca tanıyır beni şəhriyar, Daha yalvarmaya ne ihtiyaç var? Sırrımdan əgər o almamış haber. Bilirim, İskender doğruluk sever. Sana kendi yanımdan elçi geldim ben, Esirin olmuşum, esir etmədən. Benim Çin hakarı, ordu lideri. Senin hizmetində operim yeri." Bozuldu bu cesur işdən hökəmdar. Hoşuna gitmedi böyle bir davranış. Hırsıla bağardı ona hökəmrən: "Seçilir kumaşın yüzü astardan. Şahindən seçərim aciz sərcəyi, Bağrından tanıram müşkü, nafeyi. Ancak ediyorum ar və hicap, Örtülü kişilərdən açmam başörtü. Anlat ki, ne məcbur eylemiş seni, Gizlində kalmadın, yırttın perdəyi? Şimdi Rum şahından hiç korkmayaraq, Çeliği mum gibi sandın mı yumşaq? Sarsılmaz kolumdan korkmadın mı sen? Benim terazime toprak dökersin! Genç geyik ne kadar olsa da cesur, Dizgini aslandan çəkmesi hoşdur. Bir cavab olaraq söylədi hakan: Yüz min əfərinə ey layıq olan, Bilirəm amansız değıl padişah, Dərgaha onun için getirdim sığınak. Başımı hangi düşmanım kesər?	Duaya başladı, inci, dür saçdı: "Necə ki, yaşıla bürünüb hər bağ. Hər qızıl gül olur yanar bir çıraq. Gül kimi parlasın üzün hər zaman, Tək səndən yaşıllıq alsın bu cahan. Qazılsın dünyanın möhrü adına. Çatasan dövlətə, öz muradına. Zənnimcə tanıyır məni şəhriyar, Daha yalvarmağa nə ehtiyac var? Sırrımdən əgər o tutmamış xəbər. Bilirəm, İskəndər doğruluq sevər. Sənə öz yanımdan elçi gəldim mən, Əsir olmuşam, əsir etmədən. Mənəm Çin xaqanı, qoşun sərvəri. Sənin xidmətində öpürəm yeri." Pozuldu bu cəsür işdən tacidar. Xoşuna gəlmədi belə bir rəftar. Acıqlı bağardı ona hökəmrən: "Seçilir qumaşın üzü astardan. Tərlandan seçirəm aciz sərcəni, Bağrından tanıram müşkü, nafəni. Ancaq saxlayıram həya və hicap, Örtülü kəslərdən açmam niqab. Anlat ki, nə məcbur eyləmiş səni, Gizlində qalmadın, yırtdın pərdəni? İndi Rum şahından heç qorxmayaraq, Poladı mum kimi sandın mı yumşaq? Sarsılmaz qolumdan qorxmadın mı sən? Mənim tərəzimə torpaq tökürsən!²³⁰ Gənc maral nə qədər olsa da cəsür, Cilovu aslandan çəkməsi xoşdur. Bir cavab olaraq söylədi xaqan: Yüz min əfərinə ey layıq olan, Bilirəm amansız deyil padişah, Dərgaha onunçün gətirdim pənah. Başımı hansı düşmənim kəsər?

Dişini uzaktan göstərsə yaban domuzu Kin ilə savaşırsın o kara aslan. Dişini çıxarıb, əgərsə boynunu, Aslan da dokunmaz, bağışlar onu. Bəndən ki, görməmiş sultan namertlik, O yığit aslandan uzaq mı mertlik? Karşına kılıçla gəldiyim zaman Korkardım sendeki keskin kılıçtan. Bən ki göstərmədim sənə ihanət, Daha hiç olr mu bənə hakarət? Ülkəmə at sürdün, göstərdin şəfkat, Sənə kin bəsləmək olur cinayət. Kalbimdə kalmadı kin, garaz asla, Dərgahə gəlmişim böylə inamla, Bən şəfkat göstərsəm, bağlamasam kin, Kim kəsər başını şəfkat edənən? Tut ki, günahım həddindən fazladır, Gariplik bir böyük mazerettir. İskəndər insaflı, mərhamətlidir, Suçsuza hər zaman şəfkat göstərir. Kim ona sığınsa, kanından keçər. Kim aman istəsə, görməz bir zərər. Bən ki bu dərgahə öncə yönəldim, Səndəki ədalət izi ilə gəldim. Adildir cəhangir, böyük İskəndər, Ona hər bir zaman hak yardım edər.” Yağlı bir dil ilə noktalar saçtı, Padişahın kalbindən düğümü açtı. İskəndər söylədi:”Hoş gəldin, şad ol, Böylə düşkünlükdən artıq azad ol! Ancaq bu gəlişdən nə imiş fikrin, Bu nasıl bir sırdır, açıp göstərin?” Sığınan dedi:”Ey dünyaya sığınak. Bu sirri yarar mı sənə saxlamaq? Bu yuce dərgahə onun için gəldim,	Dişini uzaqdan göstərsə qaban Kin ilə döyüşər o qara aslan. Dişini çıxarıb, əysə boynunu, Aslan da toxunmaz, bağışlar onu. Məndən ki, görməmiş sultan namərdlik, O igit aslandan uzaqmı mərdlik? Qarşına qılınc ilə gəldiyim zaman Qorxardım səndəki kəskin qılıncdan. Mən ki göstərmədim sənə xəyanət, Daha üz verərmə mənə həqarət? Ölkəmə at saldın, göstərdin şəfqət, Sənə kin bəsləmək olur cinayət. Qəlbimdə qalmadı kin, qərəz əsla, Dərgahə gəlmişəm belə inamla, Mən şəfqət göstərsəm, bağlamasam kin, Kim kəsər başını şəfqət edənən? Tutaq ki, günahım həddən artıqdır, Qəriblik bir böyük üzürxahlıqdır. İskəndər insaflı, mərhamətlidir, Suçsuza hər zaman şəfqət göstərir. Kim ona sığınsa, qanından keçər. Kim aman istəsə, görməz bir zərər. Mən ki bu dərgahə öncə yönəldim, Səndəki ədalət izi ilə gəldim. Adildir cəhangir, böyük İskəndər, Ona hər bir zaman haqq yardım edər.” Yağlı bir dil ilə nöktələr saçdı, Padişahın qəlbindən düyünü açdı. İskəndər söylədi: "Xoş gəldin, şad ol, Belə düşkünlükdən artıq azad ol! Ancaq bu gəlişdən nə imiş fikrin, Bu necə sirrdir, aydın göstərin?" Sığınan dedi: "Ey dünyaya sığnaq. Bu sirri yararmı səndən saxlamaq? Bu uca dərgahə onunçün gəldim,

Fikrini, yolunu bilip ögrendim. Gelmekte maksat ne? Anladım bunu, Nedir bu gelişin öncəsi, sonu? Yardım etse bana bu dönək devran, Padişahı kin ilə edeyim bahtiyar. Bu dilek elimdən gəlməyə ancaq, Elimdən çıxan ok düşərsə uzak, Maksadım hürmetlə öpməkdən yeri. İskender kinindən çəkilsin geri. Ben esirgəmədim canımı şaha, Kılıca el atmaq nə gerek daha. Cəvahir elinə gəlirsə kolay, Nə çıxar zahmetlə taşı yontmaktan? Mademki sulh ilə yeşərir dilek, Savaşa at sürmək daha nə gerek? Çin, Turan tahtını benden istəsən, Boynumu çəkməyən bu itaətdən. Dostluğu ataraq kəsilsən düşman, Atamın yurdunu bağışlamasan, Adının mührünü edərim qəbul, Olurum ben satın alınmamış kul Nə olur, padişahın geniş mülkündə Çoxalsın gittikçe dost olan kölə. Savaşa yanaşma, kinindən çəkil, Bütün Çin elbisesinin bir çini deşil. Değerli qulların çil çil saçından Bir çil də bana ver, senindir fərman. Ayın saf yüzünə yaraşmaz bu çil, Qaşının tağından çəkilsin bu kin.” İskender söylədi: "Ey fikri gözəl. Sorduğun soruya cavab verəyim: Düşmanın başını öpsün toz, toprak, Olsun yabancı kişilər dünyadan uzak. Emrinə baş əgən hər bir ülkədə Naipilər dikilsin benden hər yerdə. Şimdi ki, ben sana kılıç çəkmeden Başını əgərək təslim oldun sen,	Fikrini, yolunu bilib öyrəndim. Gəlməkdən məqsəd nə? Anladım bunu, Nədir bu gelişin əvvəli, sonu? Əl tutsa mənə bu dönük ruzigar, Padşahı kin ilə edim bəxtiyar. Bu dilək əlimdən gəlməsə ancaq, Dəstimdən çıxan ox düşərsə uzaq, Məqsədim hörmətlə öpməkdən yeri. İskəndər kinindən çəkilsin geri. Mən əsirgəmədim canımı şaha, Qılınca əl atmaq nə gərək daha. Cəvahir əlinə gəlirsə asan, Nə çıxar zəhmətlə daşı yonmaqdan? Madam ki, sülh ilə göyərər dilək, Döyüşə at çapmaq daha nə gərək? Çin, Turan taxtını məndən istəsən, Boynumu çəkməyən bu itaətdən. Dostluğu ataraq kəsilsən düşman, Atamın yurdunu bağışlamasan, Adının möhrünü edərim qəbul, Olaram mən satın alınmamış qul Nə olur, padşahın geniş mülkündə Çoxalsın get-gedə dost olan bəndə. Vuruşa qəsd etmə, kinindən çəkil, Bütün Çin donunun bir çini deyil. Dəyərli qulların çin-çin saçından Bir çin də mənə ver, sənindir fərman. Ayın saf üzünə yaraşmaz bu çin, Qaşının tağından çəkilsin bu kin." İskəndər söylədi: "Ey fikri gözəl. Verdiyin sorğuya ələyim əməl: Düşmənin başını öpsün toz, torpaq, Olsun yad kimsələr dünyadan uzaq. Əmrinə baş əyən hər bir kişivərdə Nayiblər tikilsin məndən hər yerdə. İndi ki, mən sənə qılinc çəkmədən Başını əyərək təslim oldun sən,

Tahtınla başını yüce eylerim, Tacını başında saklarsın sağlam. Ne mülkün, ne tacın gerek. Ol emin, İzin vermeme ki, olsun işlərin çətin. Yalnız bir şərtim var, bütün mülkündən Bana yedi yıllık haraç veresin. Yedi yıl vergisi verilse bana, O başqa vergilər helaldır sana.” Dinleyen aqlına aydınlıq saçtı, Ağzını ince bir cavapla açtı: “Hükümdar ne hakla istiyor hele Yedi yıllık haraç bu az ömürle. Ömrümü edersin təmin yedi yıl. Yedi yıl harç vermək çox çətin deyil.” Bu sözü beğəndi yüce hükümrən, Kızınca beyni bu incə cavaptan, Söylədi: “Altı yıl ne versə diyar, Ayak hakkı verdim sana, ey zeki. Görürəm şuurun, aqlın incedir, Kabuldür bana tek bir yıllık gelir.” Türklerin hakanı dünya şahından Taşkın bir sevinclə oldu bahtiyar. Dərgahın tozunu kirpik ucuyla Süpürə-süpürə söylədi böylə: “Bilirim: Mətinidir verdiğin söz, Gücünü artırsın yüce yaradan! Mademki hükümdar söz verir buna, Öz əliylə bir xətt gerekdir bana. Bir illik xəracı verdim zaman Beni öz yerimdə koysun hükümrən. O xəttin qolumda olsun bir bilezik, O xətti başım için saxlayayım ancaq. Başım ilə ben də söz verirəm, inan, Bu dostluq yolundan kənara çıkmam.” Söz gitti arada, bağlandı anlaşma: Kaçsın hər ikisi vəfasızlıqdan. Düşmanlıq silinsin, dostluq var olsun,	Taxtınla başını uca eylərəm, Tacını başında saxlarsan möhkəm. Nə mülkün, nə tacın gərək. Ol əmin, Qoymaram ki, olsun işlərin çətin. Yalnız bir şərtim var, bütün mülkündən Mənə yeddi illik xərac verəsən. Yeddi il vergisi verilsə mənə, O başqa vergilər halaldır sənə.” Dinləyən aqlına aydınlıq saçdı, Ağzını incə bir cavabla açdı: “Tacidar nə haqla istəyir hələ Yeddi illik xərac bu az ömürlə. Ömrümü edərsən təmin yeddi il. Yeddi il xərc vermək çox çətin deyil.” Bu sözü bəyəndi uca hökmürən, Qızınca beyni bu incə cavabdan, Söylədi: “Altı il nə versə diyar, Ayaq müzdü verdim sənə, ey huşyar. Görürəm şuurun, aqlın incedir, Qəbuldur mənə tək bir illik gəlir.” Türklərin xaqanı dünya şahından Daşqın bir sevinclə oldu kamiran. Dərgahın tozunu kirpik ucuyla Süpürə-süpürə söylədi belə: “Bilirəm: mətinidir verdiyi peyman, Gücünü artırsın ulu yaradan! Madam ki, tacidar söz verir buna, Əz əliylə bir xətt gərəkdir mana. Bir illik xəracı verdim zaman Məni öz yerimdə qoysun hökmürən. O xəttin qolumda olsun bir qolbaq, O xətti başım için saxlayım ancaq. Başım ilə mən də söz verirəm, inan, Bu dostluq yolundan çıxaram bir an.” Söz getdi arada, bağlandı peyman: Kaçsın hər ikisi vəfasızlıqdan. Düşmənlilik silinsin, dostluq var olsun,

Bu dünya durduqca ber karar olsun. Nihayət, bir ferman verdi hükümdar: Hakanın kolundan açılısın bağlar. O altın zincirdən yüksəlsin başı, Tacının cəvahir olsun taş-qaşı. İskenderle bitti bu aht anlaşıma, Öz ordugahına geri döndü hakan. Gecenin sultanı açınca şemsiyə, Karanlık müşk gibi saçıyordu koku. Yıldızlar o kadar altın saçıyordu. Yer öküzü altının altına girdi. Şah meylə təselli verdi beyinə, Akıttı şarabı yakut dodağa. Akşamdan sabaha kadar oturdu yine, İçti Cəm camını Cəm'in şerefine. Uykunun yoluna dökmüşdü diken, Zəhməti, kederi unutmuş bir an. Nə düşmən işindən keder çəkərdi, Nə nöbetçi sesi, nə savaş derdi. Sabaha kadar şahane kadeh içərək. Geceyi keyiflə keçirdi uyanık. Təbii yaqutu yontunca zaman, Yakutlu tac ilə cüft oldu cihan. Kapıdan girdi tez nöbetçi asker: "Niçin gəflət etmiş yüce İskender? Budur, Çin hakanı orduyla gəlir, Ayağı altında yer, gök titriyor. Kaynayan ordusu dünya doldurur, Göklərə ses etmiş davul və borazan. O qədər fil var ki, incinir yollar, Günəşə, aya başkaldırmış keder. O qədər ordu var, çıkmış hesaptan, Hiç kimse görməmiş o qədər insan. Ordusu taşıyır hər çeşit silah, Çelikdən denizdir, hər dalgası dağ. Hakan da oturmuş kocaman file, Arada iki mil vardır bize."	Bu dünya durduqca bərqərar olsun. Nəhayət, bir fərman verdi hökümədar: Xaqanın qolundan açılısın bağlar. O qızıl zəncirdən ucalsın başı, Tacının cəvahir olsun daş-qaşı. İskəndərlə bitdi bu əhdü peyman, Öz ordugahına qayıtdı xaqan. Gecənin sultanı açınca çətir, Qaranlıq müşk kimi saçırdı ətir. Ulduzlar o qədər qızıl səpirdi. Yer öküzü qızıl altına girdi. Şah meylə təskinlik verdi dimağa, Axıtdı şərabı yaqut dodağa. Axşamdan sübhəcən oturdu yenə, İçdi Cəm camını Cəmin eşqinə. Yuxunun yoluna səpmişdi tikan, Zəhməti, kədəri unutmuş bir an. Nə düşmən işindən kədər çəkərdi, Nə keşikçi səsi, nə döyüş dərdi. Sübhəcən şahənə qədəh sonaraq. Gecəni keyf ilə keçirdi oyaq. Təbii yaqutu yontunca zaman, Yaqutlu tac ilə cüft oldu cahan²³². Qapıdan girdi tez keşikçi əskər: "Neçin qəflət etmiş uca İskəndər? Budur, Çin xaqanı qoşunla gəlir, Ayağı altında yer, göy titrəyir. Qaynaşan ordusu dünya doldurur, Göylərə səs salmış təbil və şeypur. O qədər fil var ki, incinir yollar, Günəşə, aya baş qaldırmış qubar. O qədər qoşun var, çıxmış hesabdan, Heç bir kəs görməmiş o qədər insan. Ordusu daşıyır hər çeşid yaraq, Poladdan dənizdir, hər dalgası dağ. Xaqan da oturmuş qocaman filə, Arada iki mil vardır fasilə."

Bu ilginç işi alınca haber, Padişahlıq tahtından indi İskender. Yol ölçən bir küheylan ata oturdu, Harp için düzenledi muntazam ordu. Hakanla savaşa tez hazırlandı. Onun anlaşımasını bir hile sandı. Emretti, davullar gürlesin kinle, Düz qaşlar çatılsın düğümlü Çinle. Yüce bir dağ gibi ordu çekerek. Vurdu ok, yay, kılıç, kalkandan bezek. Keşif koluna verdi çox silah, Denizden buluta yüceltti bir dağ Bu işten hakana verildi haber. Onunla savaşa çıkmış İskender. Ordunun kalbinde at sürdü hakan. Adıyla bağırdı: "Kimdir hükümrən? Söyleyin atını bu semte çəksin, Yüzünü yüzümdən gizliyor niçin?" O Çinli sesindən İskender durdu, Elbisesini toplayıp belinə koydu. Fil yıkan atını seğırtti hemen. At sürdü öndeki file durmadan. Dil açtı. Türklər'e eyledi beddua: "Fitnəsiz anadan bir Türk doğmamış. Çinliden gizleme Çin kaştan başka, Verdiği sözlərə çevirir arka. Ne kadar doğru söyləmiş geçən yaşlılar: "Çinliden umulmaz vefa, itibar." Herkes dar gözlüğe bəsləmiş rəğbət, Başkasının gözündə görürlər vuslat. Evvelce barış için neden söz verdin? Sonra düşmanlıqta ne fayda gördün? Sözüm, kalbim bir, tutmuşum bir yol, Sözüm az, doğruluk, sadakat bol bol. Demək ki, sizlərdə aşk bir kindir, Çin'deki Türklərin kalbi çil çildir. Bu Çinli Türklər'də olsaydı vefa	Bu heyvətli işdən tutunca xəbər, Padşahlıq taxtından endi İskəndər. Yol ölçən bir köhlən ata oturdu, Hərb üçün sazladı müntəzəm ordu. Xaqanla döyüşə tez hazırlandı. Onun peymanını bir hiylə sandı. Əmr etdi, təbillər gurlasın kinlə, Düz qaşlar çatılsın düyünlü çinlə. Uca bir dağ kimi ordu çəkərək. Vurdu ox, yay, qılınc, qalxandan bəzək. Kəşfiyyat qoluna verdi çox yaraq, Dənizdən buluda ucaltdı bir dağ Bu işdən xaqana verildi xəbər. Onunla döyüşə çıxmış İskəndər. Ordunun qəlbində at sürdü xaqan. Səs ilə bağırdı: "Kimdir hökmürən? Söyləyin atını bu səmtə çəksin, Üzünü üzümdən gizləyir neçin?" O çinli səsindən İskəndər durdu, Donunu çinləyib belinə vurdu. Fil yıxan atını səyirtti hamam. At saldı öndəki filə durmadan. Dil açdı. türklərə eylədi qarğış: "Fitnəsiz anadan bir türk doğmamış. Çinlidən gözləmə çin qaşdan başqa, Verdiyi peymana çevirir arxa. Nə doğru söyləmiş keçən qocalar: "Çinlidən umulmaz vəfa, etibar." Hamı dargözlüyə bəsləmiş rəğbət, Başqanın gözündə görürlər vüsət. Əvvəlcə sülh üçün niyə söz verdin? Sonra düşmənləkdə nə fayda gördün? Peymanım, qəlbim bir, tutmuşam bir yol, Sözüm az, doğruluq, sədaqət bol-bol. Demək ki, sizlərdə məhəbbət kindir, Çindəki türklərin qəlbi çin-çindir. Bu çinli türklərdə olsaydı vəfa

Elbisenin içinde yaşardı dünya. Kalbimi bağladın öz anlaşımana, Ey dökək, şimdi seslenirsən bana. Çelikdən bir dağa dönsə vücudun, Yecuc'dan, Mecuc'dan olsa da ordun, İskender, İskender setti gibi, inan, Oynamaz o çelik ezen Yecuc'dan. Turacın ecəli gəldiyi zaman Şahin ovlağına konar havadan. Çekirge al kanat açınca, elbət, Al kanla verəcək sərcəyə bir hat. Tacını alırım dik başlıq etsən, Suçundan keçərim dostluğu seçsən. Huyum yaralar, həm də iyiləşdirir, Arı gibi həm balım, həm də iğnem var." Dedi Çin hakarı: "Bən, ey şəhriyar, Sözümədən dönmədim, sağlamdır ahtım. Sənə dost demişim, dostum hər zaman, Sözümə doğruyım, sağlamdır anlaşımam. Hükmünə baş əgdim, artıq dönməmə, Verdiyim sözümə bən sabitim. Yanına onun için gəlmişim, inan, Məngəlin koku alsın bənüm udumdan. Biləsin bənə də var qüvvət və hünər, Yıldızlar göyünə çəkərim əskər. O qədər hünərsiz deyiləm ki, bən Yenmədən qayıdım hər bir savaştan. Görürsən, dağ gibi var mətin ordum, Coşqun bir dənizdən belə yox qorxum. Yalnız arxa duran tale var sənə, Yer sənə kölədir, göy sənə kölə. Kin, inat göstərən bir bəxtiyara, Çəkər öz başını ağacda idama. Sənəin arxandadır bu göy, bu devran, Devranla döyüşmək olur mu kolay?" İndi fil belindən, durdu fil gibi, Çağladı fırvana doğru Nil gibi.	Donunun çinində yaşardı dünya. Qəlbimi bağladın öz peymanına, Ey dönük, indi səs vurursan mənə. Poladdan bir dağa dönsə vücudun, Yəcucdan, Məcucdan olsa da ordun, İskəndər, İskəndər sədditək, inan, Tərpənməz o polad əzən Yəcucdan. Turacın əcəli çatdığı zaman Şahin ovlağına qonar havadan. Çəyirtkə al qanad açınca, əlbət, Al qanla verəcək sərcəyə bir xətt. Tacını alaram dikbaşlıq etsən, Suçundan keçərim dostluğu güdsən. Tənətim yaralar, həm də sağaldar, Arıtək həm balım, həm də iynəm var." Dedi Çin xaqanı: "Mən, ey şəhriyar, Sözümədən dönmədim, möhkəmdir ilqar. Sənə dost demişəm, dostam hər zaman, Sözümə doğruyam, möhkəmdir peyman. Hökmünə baş əydim, artıq dönməmə, Verdiyim əhdimdə sabitqədəməmə. Yanına onunçun gəlmişəm, inan, Məngəlin ətr alsın mənəim udumdan. Biləsən mənə də var qüvvət, hünər, Ulduzlar göyünə çəkərim əskər. O qədər hünərsiz deyiləm ki, mən Yenmədən qayıdam hər bir döyüşdən, Görürsən, dağ kimi var mətin ordum, Coşqun bir dənizdən belə yox qorxum. Yalnız arxa duran tale var sənə, Yer sənə kölədir, göy sənə bəndə. Kin, inad göstərən bir bəxtiyara, Çəkər öz başını ağacda dara. Sənəin arxandadır bu göy, bu dövrən, Dövrənə döyüşmək olurmu asan?" Endi fil belindən, durdu fil kimi, Çağladı Firona doğru Nil kimi.

İskender gördü ki, özür ile hakan Ona yüz çevirmiş, gelir tedirgin. Önünə at çəkdi, misli yok Çin'de, Baştan kuyruğa kadar altın içinde. Etti bu at ile onu bahtiyar, Yanında yer tuttu büyük pehlivan. Bu attan başqa çox şey verdi ona, Bir yıllık haracı geçti hakana. Dost olduktan sonra şah ile hakan Düşmanlık kesildi hanedanlardan. O yerdə birləşti hər iki ordu, Her iki padişahın kalbi bir çarptı. Silahı, siniri döktülər yere, Hediyələrle onlar geçti alışverişe. Çin'in askerleri Çin diyarından Yiyecek göndərdi şaha hər zaman. Sarayın halkına bu yiyecekler Kafi ederdi akşam və sabah. Çalğı meclisində kadeh vururdu, Birlikte oturur, birlikte kalkardı. Meclisten avlağa at sürərkən onlar, İkisi bir yerdə ederdi şıkar. Hiç birisi yalnızken içməzdi bade, Her birisi hər işte yaşar azade. RUM VE ÇİN NAKKAŞLARININ YARIŞMASI Saki, can besleyen bir mey ver bana, Bir mey ki, can gibi gerektir cana. Solmuş çiçeğime tazelik versin, Soğumuş kanıma hararet versin. Çiçekli bahar gibi bir gülşen günde. Rüzgârdan seçilmiş güzel, şen günde Şaha Çin hakani gelmişti misafir,	İskəndər gördü ki, üzr ilə xaqan Ona üz çevirmiş, gəlir hərasan. Önünə at çəkdi, misli yox Çində, Başdan quyuğacan qızıl içində. Endi bu at ilə onu kamiran, Yanında yer tutdu böyük pəhləvan. Bu atdan başqa çox şey verdi ona, Bir illik xəracı keçdi xaqana. Dost olandan sonra şah ilə xaqan Düşmənlilik kəsildi xanədanlardan. O yerdə birləşdi hər iki ordu, Hər iki padşahın qəlbi bir vurdu. Silahı, acığı tökdülər yerə, Təhfiyələrlə onlar keçdi alverə. Çinin süpəhdarı Çin diyarından Azuqə göndərdi şaha hər zaman. Sarayın xalqına bu yeyintilər Kifayət edirdi axşam və səhər. Çalğı məclisində qədəh vurardı, Birlikdə oturur, birlə durardı. Məclisdən ovlağa çaparkən onlar, İkisi bir yerdə edərdi şıkar. Heç biri təklikdə içməzdi bade, Hər biri hər işdə yaşar azadə. RUM VƏ ÇİN NƏQQAŞLARININ YARIŞI Saqi, can bəsləyən bir mey ver mana, Bir mey ki, can kimi gərəkdir cana. Solmuş çiçəyimə təravət versin, Soyumuş qanıma hərarət versin. Çiçəkli bahartək bir gülşən gündə. Ruzgardan seçilmiş gözəl, şən gündə Şaha Çin xaqanı gəlmişdi qonaq,

İki parlak günəş bir oturaraq, Zenciden, Yunan'dan, Çin'den, İran'dan Misafirler saf tutmuş hər iki yandan. Meclisin yüzü gözü mey ilə şəndi, Dünyanın çehresi tozsuz gülşəndi. İçki şənliyində gevherdən dalğa. İnci dalgalı dudaktan akar kulağa. İş bilən kişilərdən açıldı söhbət: Dünyada bilgisiylə kim bulmuş şöhrət? Dəyərli şey çıxar hangi topraktan? Sanatçı dünyada kim almış ad-şan? Birisi söylədi: "Büyü və hile Hintliden gelir, baksan diqqətlə." Diğəri söylədi: "Bahtı yatanlar Her çeşit büyünlü Babil'dən alır." Başkası söylədi: "Verir ən şakrak Hanəndə Horasan, çalgıcı İrak." Birisi söylədi: "Yüksəkdir, əlbət, Arap'ın dilində var olan uyum." Birisi dedi: "Rum nakqası, əlbət, Dünyada qazanmış böyük bir şöhrət." Diğəri söylədi: "Görmədin, nədir, Çin naxşı dillərdə bir əfsanədir." Atışma coşdurdu Rum ilə Çini, Yenməyə başladı biri-birini. Her biri fikrini ispat edərək Naxış perqelindən göstərdi nümunə. Atışma sonunda verildi qərar, İki qas qığıtək bir qas qursunlar! Bu qığa hər iki qas arasında Bir örtü çəkilsin bellə bir zaman. Rumlu bir köşədə sanata dursun, Çinli bir köşədə naxışlar vursun. Belirli bir sürə dolmadan Baxmasın heç biri digər naxışa, Yalnız bu iş sona erdiği zaman Qalxsın bu asılı pərdə ortadan.	İki parlak günəş bir oturaraq, Zəncidən, Yunandan, Çindən, İrandan Qonaqlar səf çəkmiş hər iki yandan. Məclisin üz-gözü mey ilə şəndi, Dünyanın çöhrəsi tozsuz gülşəndi. İçki şənliyində gövhərdən dalğa. Cöyləyən dodaqdan axır qulağa. İş bilən kəslərdən açıldı söhbət: Dünyada bilicə kim tapmış şöhrət? Dəyərli şey çıxar hansı torpaqdan? Sənətcə dünyada kim almış ad-san? Birisi söylədi: "Cadu və hiylə Hindlidən baş verir, baxsan diqqətlə." O biri söylədi: "Bəxti yatanlar Hər sayaq cadunu Babildən alır." Başkası söylədi: "Verir ən şaqraq Xanəndə Xorasan, çalgıcı İraq." Birisi söylədi: "Yüksəkdir, əlbət, Ərəbin dilində olan fəsaheət." Birisi dedi: "Rum nəqqası, əlbət, Dünyada qazanmış böyük bir şöhrət." O biri söylədi: "Görmədin, nədir, Çin naxşı dillərdə bir əfsanədir." Deyişmə coşdurdu Rum ilə Çini, Yenməyə başladı biri-birini. Hər biri fikrini isbat edərək Naxış pərgarından göstərdi nümunə. Deyişmə sonunda verildi qərar, İki qas qığıtək bir qas qursunlar! Bu qığa hər iki qas arasında Bir örtü çəkilsin müəyyən zaman. Rumlu bir guşədə sən ətə dursun, Çinli bir bucaqda naxışlar vursun. Müəyyən saatlar gəlməmiş başa Baxmasın heç biri digər naxışa, Yalnız bu iş sona vardığı zaman Qalxsın bu asılı pərdə ortadan.

Görsünler bu iki ince nakıştan Hangisidir en taze, incelik saçan! Ustalar oturdu bir nakkaş gibi, İki tağ altında iki kaş gibi. Sona erince belirli zaman Örtüyü çektiler iki nakıştan. Her iki "Erjeng" in birdi peykəri, Çizdiği nakşı, rengin, ziveri. Onlara bakınca hayrette kaldı, Her iki suretten bir ibret aldı. Nasıl çizmişler iki peykəri, Görünüşçe birindən seçilməz biri, Oturdu şah iki tağ arasına, Hayretlə bir ona baktı, bir buna. Seçmədi onları biribirindən, Alamadı bir haber gizli sırrından. Ne kadar diqqətlə kılsa da nazar, İşin iç yüzündən alamadı haber. Arada ince bir fark vardı: Biri Görüntüyü göstərir, alır digəri. Belinas bakınca iki peykərə Esrarlı sanattan düşdü hayrete. Çalıştı, ortaya çıxsın hakikat, Nakıştan keçirdi ələ bir hikmət. Emretti, durmadan esrar öyrənən Ortaya bir perde çəksin yeniden. Ortaya yeniden asılınca perde Biri zevkə daldı, digəri derdə. Rumlun levhası parladı yine, Pas düşdü Çinli'nin saf aynasına. Nakışsız kalınca Çinli'nin tağı, Padişahın gül gibi açtı yanağı, Perdeyi aradan bir də çektilər, Göründü hər iki tağda bir peyker. Bildi ki, o parlaq nakışlı tağa Her nakış əks edir başdan ayağa. Yan yana işlərkən iki sanatkâr	Görsünlər bu iki incə naxışdan Hansıdır ən təzə, incəlik saçan! Ustalar oturdu bir nəqqaş kimi, İki tağ altında iki qaş kimi. Axıra yetincə müəyyən zaman Örtüyü çəkдилər iki naxışdan. Hər iki "Ərəng" in birdi peykəri, Vurduğu naxışı, rəngin, zivəri. Onlara baxınca heyərlə qaldı, Hər iki surətdən bir ibrət aldı. Nə sayaq çəkmişlər iki peykəri, Surətcə birindən seçilməz biri, Oturdu şah iki tağ arasına, Heyərlə bir ona baxdı, bir buna. Seçmədi onları biri-birindən, Tutmadı bir xəbər gizli sirindən. Nə qədər diqqətlə eylədi nəzər, İşin iç-üzündən tutmadı xəbər. Arada incə bir fərq vardı: biri Surəti göstərir, alır o biri. Bəlinas baxdıqda iki surətə Əsrarlı sənətdən düşdü heyərlə. Çalışdı, ortaya çıxsın həqiqət, Naxışdan keçirdi ələ bir hikmət. Əmr etdi, durmadan əsrar öyrənən Ortaya bir pərdə çəksin yenidən. Elə ki, ortadan asıldı pərdə Biri zövqə daldı, o biri dərdə. Rumlunun lövhəsi parladı yenə, Pas düşdü çinlinin saf güzgüsünə. Naxışsız qalınca çinlinin tağı, Padişahın gül kimi açdı yanağı, Pərdəni aradan bir də çəkдилər, Göründü hər iki tağda bir peykər. Bildi ki, o parlaq naxışlı tağa Hər naxış əks edir başdan ayağa. Yan-yana işlərkən iki sənətkâr

Arada perdeden çekmişdi duvar. Rumlu bir levhayı çiziymuş güzel, Çinli de levhaya yapıymuş saykal. Parlarken Çinli'nin vurduğu nakış Rumlu'nun resminden aksi alıyormuş. Yarışın sonunda karar verdiler: Her iki sanatkâr göstemiş hüner. Rumlu'un üstüne yok nakış çizmekte, Çinli de üstündür saykal yapmakta. İşittim, olmak için Çin'e peygamber, Rey'den Çin'e gitti Mani ressam. Bu haber hızlıca yayıldı Çin'e, Koşular o gelen yolun semtine. Yolunda akarsu havuzuna benzer, Işıklı billurdan havuz çizdiler. Ressamın fırçası onu süsledi, Üstünde dalgalar oynadı sık sık. Hareket ettiriyordu sanki rüzgâr, Sahili öpüyordu coşkun dalgalar. Havuz etrafına süsler yapan Çizdi çay yanında yeşeren otlardan. Mani çok uzak bir elden gelirken Yolcuyu susuzluk yormuştu birden. O havuzu görünce sabırsız koştu, Boş, kuru testinin ağzını açtı. Doldurmak fikriyle vurdu taş havuza, Elinde kırıldı o saksı testi! Bildi ki, Çinliler bu yolda aşikar Havuzla ona bir kuyu kazmışlar. Çıkardı nakışlar açan bir kalem, Kandıran havuza çizdi bir rakam. Baş eğin kalemle el işleterek Çizdi havuz üstünde ölü bir köpek. Leşe her yerden üşüşmüş kurtlar, Görünce susuzun yüreği çatlar. Havuzla susuzlar ederken akın,	Arada pərdədən çəkmişdi hasar. Rumlu bir lövhəni çəkirmiş gözəl, Çinli də lövhəyə verirmiş siqəl. Parlarkən çinlinin vurduğu naxış Rumlunun şəkildən əksi alırmış. Yarışın sonunda qərar verdilər: Hər iki sənətkar göstərmiş hünər. Rumluya çatmaz bu, naxış tökməkdə, Çinli də üstündür siqəl çəkməkdə. Eşitdim, olmaqçın Çinə peyğəmbər, Reydən Çinə getdi Mani surətgər. Elə ki, bu xəbər yayıldı Çinə, Axdılar o gələn yolun səmtinə. Yolunda axar su hovzuna bənzər, Işıqlı büllurdan hovuz çəkdilər. Rəssamın fırçası vurdu yaraşıq, Üstündən dalğalar oynadı sıx-sıx. Hərəkət verirdi sanki ruzigar, Sahili öpürdü coşğun dalğalar. Hovuz ətrafına naxışlar vuran Çəkdi çay yanında bitən otlardai. Mani çox uzaq bir eldən gəlirkən Yolçunu susuzluq salmışdı əldən. O hovzu görüncə səbirsiz qaçdı, Boş, quru kuzənin ağzını açdı. Doldurmaq fikrilə vurdu daş hövzə, Əlində qırıldı o saxsı kuzə! Bildi ki, çinlilər bu yolda aşkar Hovuzla ona bir quyu qazmışlar. Çıxardı naxışlar açan bir qələm, Aldadan hovuzla vurdu bir rəqəm. Baş əyən qələmlə əl işlədərək Çəkdi hovuz üstə ölü bir köpək. Cəmdəyə hər yandan daraşmış qurdlar, Görüncə susuzun ürəyi çatlar. Hovuza susuzlar edərkən axın,

Ölü köpek görünce gitmesin yakın. Hızlıca yayıldı Çin'e bu haber, "Uzaklaş" süsünü çizdi ressam. Gördüler mahirdir, onda sihir var, Mani'ye "Erjeng"ə sığındı onlar. Bak, yine seğırttim ikinci defa, Çektim söz başını bakın ne yere! Bir kaç gün bir yerde İskender, hakan Zevk aldı kadehten, meyden, çalgıdan. Gittikçe muhabbet artıyordu, gerçek, Onu da, bunu da övüyordu felek. Bir gün şah söyledi ona: "Devran Bir engel açmasa, sefer fikrim var. İradem dönmektir yine yurduma, Ben Çin'den hareket etmek isterim Rum'a." Ona hürmət ilə söylədi hakan: "Senindir bu dünya, senindir devran! Her yere gitsen de bu kaderinlə, Ayak bastığın yer herkese kible. Atını her yere sürse hükümrən Borcumuz kulluktur ona hər zaman." Çok hayret etti şah bu uyanıklığa. Ondaki vefaya ve uyanıklığa, İskender' in meclisi hakana her an Işıklı göründü güneşten, aydan. Yürekle hizmete başladı hakan. Şahın hizmetinde durdu hər zaman. Şah için değerli bahşış getirdi, Bununla başını aya yükseltti. Hürmetle tuttukça onu hükümrən. Dostluğu daha da arttırdı hakan. Herkesə padişah böyüklük versə, Dik baş olmamalı öyle bir kimse. Her zaman küçüklük yoluyla gitsin. Kendinden yuceye alçaklık etsin, Yağmurdan ne şeref almışsa sedef, Çin'e de şah verdi öyle bir şeref.	Ölü it görünce getməsin yaxın. Sürətlə yayıldı Çinə bu xəbər, "Uzaqlaş" naxşını vurdu surətgər. Gördülər mahirdir, onda sehr var, Maniyə, "Ərəng"ə sığındı onlar. Bax, yenə səyirttim ikinci kərə, Çəkdim söz başını baxın nə yerə! Neçə gün bir yerdə İskəndər, xaqan Zövq aldı qədəhdən, meydən, çalgıdan. Get-gedə məhəbbət artırdı, gerçək, Onu da, bunu da öyüdü fəlek. Bir gün şah söylədi ona: "Ruzigar Bir əngəl açmasa, səfər fikrim var. İradəm dönməkdir yenə yurduma, Mən Çindən tərənmək istəmə Ruma." Ona hörmət ilə söylədi xaqan: "Sənindir bu dünya, sənindir dövran! Hər yerə üz qoysan bu taleyinlə, Ayaq basdığın yer hər kəsə qiblə. Atını hər yerə çapsa hökmürən Borcumuz qulluqdur ona hər zaman." Çox heyret etdi şah bu ayıqlığa. Ondakı vəfaya və sayıqlığa, İskəndər məclisi xaqana hər an Işıqlı göründü günəşdən, aydan. Ürəklə xidmətə başladı xaqan. Şahın xidmətində durdu hər zaman. Şah üçün dəyərli bəxşış gətirdi, Bununla başını aya yetirdi. Hörmətlə tutduqca onu hökmürən. Dostluğu daha da artırdı xaqan. Hər kəsə padişah böyüklük versə, Dikbaş olmamalı elə bir kimsə. Hər zaman kiçiklik yoluyla getsin. Özündən ucaya alçaqlıq etsin, Neysandan nə şərəf almışsa sədəf, Çinə də şah verdi elə bir şərəf233.

Bağdat'ta ve Rum'da nəfis görünən, Her çeşit kıymətli o geyimlerden, Verdi Çin şahına öylə bir hədiyyə. Onu görməmişdi heç bir padişah. Şahane bəxşişlər doyurdu Çin'i, Çinlinin alnından açıldı düğümü. Kalmadı o böyük Çin'də bir kişi Giyəsin kürk, saten, zərif geyimlər. Etti İskender'in gördüyü bu iş O dar gözlülərin qaşını geniş. Şahın sıkı kaşığı kimi dostluq sağlamlaşdı, İskender başına hər kəsə yemin etdi. HAKANIN İSKENDER'İ MİSAFİR ETMESİ Gel beni azad et, səki, "yox demə! Kədərdən gözyaşı dök etəgimə. Bir mey ver ki, olsun saf şirə kimi. Yıkasın hər çirkeftən bu etəgimi. Çapqınlıq etmə, ey Çin üzvlü gözəl. Bir saat qaşına çil getirmə, gəl! İlgi göstər bana, kalbimi şad et, Kədərdən bir günlük beni azad et! Hakanın gəliri keçsə də ələ. Səli kimi axıtma, yağmur kimi harca. Malından biraz yemə, biraz ver, ancaq Başqaları üçün də azacıq burax. Yemə var-yoxunu, çox yaşayarsın, Yoksulluq kötürür yaşlandığın zaman. Harca, yemə, çox tutma eski dünyanı, Cimrilik, aç kalmak məhv edə bilər canı. Dağıtma əlinə var isə sərvət. Boşuna yeməkdən çəkərsən zəhmət. Harcarkən ölçüdən gəl götürmə əli.	Bağdadda və Rumda nəfis görünən, Hər çeşid qiymətli o geyimlərdən, Verdi Çin şahına elə bir dəsgah. Onu görməmişdi heç bir padişah. Şahanə bəxşişlər doyurdu Çini, Çinlinin alnından açıldı çini. Qalmadı o böyük Çində bir nəfər Geyməsin xəz, atlas, zərif geyimlər. Etdi İskəndərin gördüyü bu iş O dargözlülərin qaşını geniş. Şahın kipi qaşıtək dostluq bərkidi, İskəndər başına hamı and içdi. XAQANIN İSKƏNDƏRİ QONAQ ETMƏSİ Gəl məni azad et, səki, "yox demə! Qədəhdən göz yaşı tök ətəyimə. Bir mey ver ki, olsun saf şirə kimi. Yusun hər çirkebdən bu ətəyimi. Çapqınlıq etmə, ey Çin üzvlü gözəl. Bir saat qaşına çin gətirmə, gəl! Qeydimə qal mənim, qəlbimi şad et, Qüssədən bir günlük məni azad et! Xaqanın gəliri keçsə də ələ. Səli kimi axıtma, yağıştək xərcə. Malından bir az yemə, bir az ver, ancaq Başqalar üçün də azacıq burax. Yemə var-yoxunu, çox yaşayarsan, Yoxsulluq yamandır qocalan zaman. Xərcə, yemə, bərk tutma köhnə dünyanı, Xəsislik, aç qalmaq məhv edə bilər canı. Dağıtma əlinə var isə sərvət. Bihudə yeməkdən çəkərsən zəhmət. Xərclərkən ölçüdən gəl götürmə əli.

Ne fazla ne eksik-ortadır güzel, Sapım kalın olsa ince iğneden. Çok iğne gözünü kör edeceksin. Yazdığım tarihin nakkaşı yine Bu nakşı vurmuştur Çin ipeğine: Her yerden ses çıktı: Büyük İskender Çin eteklerine saçtı dürr, gevher. Bu idi hakanın fikri, hevesi, Versin İskender'e ayak kirası. Açsın bir şahane ziyafet ona, Zer döksün atının ayaklarına. Kendi adına, şanına layık, Şahane hediye çeksın huzura. Şahın bahtı gibi oldukça parlak, Bir güzel gün seçti, kurdu tumturak. Bir meclis süsledi cennetten de şen. Şırayı akıttı aslan dışından. Meyveden, meyden, hem balıktan, kuştan Öyle bir sofraya açtı ki hakan, Dünyada ne kadar güzel nimet var, Basmıştı bağına altın tabaklar. Çin yemişlerinden başka, al- elvan. Mislini cennette görmemiş bahçıvan. Lezzetli helvalar hazır olmuştu, İçi şeker, bademle doldurulmuştu. Öyle kaplar vardı, gezip arayan Dünyada birini bulamazdı ondan. O kadar cevahir gelmiş ortaya Ki, sarraf bir yılda alamazdı saya. Haşmetli şahın ziyafetine Sarf edildi büyük bir dolu hazine. Türk şahı haslarla yola çıkarak, Gitti İskender'i çağırırsın misafir, Toprağı öptüler ayine göre, Değdi yer öpmekten başı göklere. Söyledi:"Bu yüce bahtın, ey önder!	Nə artıq nə əskik - ortadır gözəl, Sapım yoğun olsa incə iynədən. Çox iynə gözünü kor edəcəksən. Yazdığım tarixin nəqqaşı yenə Bu naxşı vurmuşdur Çin ipəyinə: Hər yerdə səs çıxdı: böyük İskəndər Çin ədəklərinə səpdi dürr, gövhər. Bu idi xaqanın fikri, həvəsi, Versin İskəndərə ayaq kirası. Açsın bir şahənə ziyafət ona, Zər töksün atının ayaqlarına. Özünün adına, sanına görə. Şahınə hədiyyə çəksin hüzurə. Şahın bəxti kimi olduqca parlaq, Bir gözəl gün seçdi, qurdu təmtəraq. Bir məclis bəzədi cənnətdən də şən. Şirəni axıtdı aslan dışından. Meyvədən, meydən, həm balıqdan, quşdan Elə bir qonaqlıq düzəldti xaqan, Dünyada nə qədər gözəl nemət var, Basmışdı bağına qızıl xonçalar. Çin xuruşlarından başqa, al-əlvan. Mislini cənnətdə görməmiş bağban. Ləzzətli halvalar hazır olmuşdu, İçi qənd, badamla doldurulmuşdu. Elə qablar vardı, gəzib arayan Dünyada birini tapmazdı ondan. O qədər cavahir gəlmiş ortaya Ki, sərraf bir ilə almazdı saya. Həşəmətli şahın ziyafətinə Sərf oldu böyük bir dolu xəzinə. Türk şahı xaslarla yola çıxaraq, Getdi İskəndəri çağırırsın qonaq, Torpağı öpdülər ayinə görə, Dəydi yer öpməkdən başı göylərə. Söylədi: "Bu uca bəxtin, ey sərvər

Tahtımın başına yol bulsa eğer, Tacıyla tahtını aziz edərdi, Beni bu şərəflə çox büyütürdü.” Samimi davəti şah kabul etti, Hakana şərəfli saygı için gitti. Ordu, şah birlikdə o davətə Baş eğip at sürdü o ziyafətə. Hazine ağzından açıldı yerlər, “Yol açın!” sesinden titredi gökler. İskender varınca sofra boyuna, Sanki Hızır vardı hayat suyuna. Altın bir taht gördü, güneşti, gerçek. Onda dür çeşmesi deniz suyu gibi. Altın taht üstündə oturdu şən şən Elinde bir turunc kafur, amberden. Sağ eldə dünyayı yoklayan Feğfur, Hizmetə baş eğmiş, huzurda durur. Şah onu çağırırdı, hörmətdir diye, Oturttu şah gibi altın kürsüyə, Başqa hükümdarlar hörmətə görə İskender yanında diz çöktü yere. Hakan emreyledi: “Yemekler gəlsin, Süslü tabaklarda taamlar gəlsin!” Her yerden döküldü şahane yaprak, Asma yaprağı gibi döktdü her budak. Ferhar¹⁴⁹’e benzeyen istək evindən Tez hazır olurdu hər istənilən. Sanki bir cənnətdir, arayan kimse Tabakta bulurdu hər ne istərsə. İştahla yedilər o yemişlerden, Hücumla şəraba açdılar meydan, Kırmızı şaraplar verdi kol- kanat, Kırmızı rənglərdən qurdular meclis. Çalmaya oturdu, bütün dünyadan Seçilmiş ən məşhur şarkı söyleyen, çalan. En incə şarkıcı seslər yüksəlir, Ozanlar ayiniylə söylüyor, çalıyor.	Taxtımın başına yol tapsa əgər, Tacıyla taxtını əziz edərdi, Məni bu şərəflə çox böyüdərdi.” Səmimi dəvəti şah qəbul etdi, Xaqana şərəfli hörmətçün getdi. Ordu, şah birlikdə hamən dəvətə Baş əyib atlandı o ziyafətə. Xəzinə ağzından açıldı yerlər, “Yol açın!” səşindən titrədi göylər. İskəndər çatınca süfrə boyuna, Elə bil çatdı Xızır həyat suyuna. Qızıl bir taxt gördü, günəşdi, gerçək. Onda dürr çeşməsi dəniz suyu tək. Qızıl taxt üstündə oturdu şən-şən Əlində bir turunc kafur, ənbərdən. Sağ əldə dünyanı yoxlayan fəğfur²³⁴, Xidmətə baş əymiş, hüzurda durur. Şah onu çağırırdı, hörmətdir deyər, Oturtdu şah kimi qızıl kürsüyə, Başqa tacıdarlar hörmətə görə İskəndər yanında diz çökdü yerə. Xaqan əmr eylədi: “Yeməklər gəlsin, Qızıl xonçalarda xörəklər gəlsin!” Hər yandan töküldü şahənə yarpaq, Meynə yarpağı tək tökdü hər budaq²³⁵. Fərharə bənzəyən istək evindən Tez hazır olurdu hər istənilən²³⁶. Elə bil cənnətdir, arayan kimsə Xonçada tapırdı hər nə istəsə. İştahla yedilər o xuruşlardan, Hücumla şəraba açdılar meydan, Qırmızı şərablar verdi qol-qanad, Qırmızı rənglərdən qurdular büsat. Çalmağa oturdu, bütün dünyadan Seçilmiş ən məşhur oxuyan, çalan. Ən incə oxucu səslər ucalır, Ozanlar rəsmiylə oxuyur, çalır.

¹⁴⁹ Çin’de güzelliği ile məşhur şəhər

Çalanlar başladı Suudi şarkısı, Göklere yükseldi sazların sesi. Vardı Pehlevice o kadar çalan Şarkıya yenilik verirdi her an. Dans eden Keşmirli güzeller kalkıyor, Oynarken yel gibi taklalar atıyor. Öyle çalgıcılar gelmiş Yunan'dan, Aklını yitirir dinleyen insan. Rum ve Çin hizmete bel bağlayarak, Süsledi Rum'dan ve Çin'den bir bayrak. Hazine ağzını açınca hakan, Karun haznesinde yer oldu pinhan. Evvelce saçtı çok cevahir, gevher, Taş-kaşla kaplanmış güzel giyimler. Billurdan meclisi güneşten parlak, İncelikte sudan temiz ve yumuşak. Çin ipeklerinden sayısız, Müşk ile amberle dolu bir ambar. Kafurlu tabaktan koku almış her yer, Kuru ud fazlaydı taze kafurdan, Çaçi yaylarla Çini ipekler, Birkaç kılıç da ona beraber. Bir yılki yorga at, görkemli, oynak, Yel gibi yürüyen, gövdesi parlak, Göklerde turnayı, sarı avlayan Şahinle kızın şahin, büyük bir kervan. Kırk fil öz tahtıyla, yüce, kuvvetli, Kemikleri güçlü, vücudu etli. Bir deste kara kul-cepheler yenen, Ay yüzlü cariyeler-ölü diriltlen. Çekti bu şeyleri şah huzuruna, Bunlardan başka çok şey verdi yine. Yeniden başka bir hazine açtı, Ondan da değerli bahşişler saçtı. Verdi o, kuyruğa kara bir Arap atı. Sabah rüzgârından hızlı yürüyen. Yürüyen, şahane bir taht-ı revan.	Çalanlar başladı süğdi nəğməsi, Göylərə ucaldı sazların səsi. Vardı pəhləvice o qədər çalan Nəğməyə yenilik verirdi hər an. Rəqs edən kəşmirli gözəllər durur, Oynarkən yel kimi mayallaq vurur. Elə çalgıcılar gəlmiş Yunandan, Ağlını itirir eşidən insan. Rum və Çin xidmətə bel bağlayaraq, Bəzədi Rumdan və Çindən bir bayraq. Xəzinə ağzını açınca xaqan, Qarun xəznəsində yer oldu pünhan²³⁷. Əvvəlcə saçdı çox cavahir, gövhər, Daş-qaşa tutulmuş gözəl geyimlər. Büllurdan büsatı günəşdən parlaq, İncəlikdə sudan təmiz və yumşaq. Çin ipəklərindən bir neçə xalvar, Müşk ilə, ənbərlə dolu bir ambar. Kafurlu təbəqədən ətr almış hər yan, Quru ud artıqdı təzə kafurdan, Çaçi kamanlarla çini ipəklər, Bir neçə qılınc da ona bərabər. Bir ilxı yorğa at, görkəmli, oynaq, Yel kimi yeriyan, gövdəsi parlaq, Göylərdə durnanı, sarı ovlayan Laçınla qızıl quş, böyük bir karvan. Qırx fil öz taxtıyla, uca, qüvvətli, Sümükləri möhkəm, vücudu ətli. Bir dəstə qara qul - cəbhələr yenən, Ayüzlü kənizlər - ölü dirildən. Çəkdi bu şeyləri şah hüzurinə, Bunlardan başqa çox şey verdi yenə. Yenidən başqa bir xəzinə açdı, Ondan da dəyərli bəxşişlər saçdı. Verdi o, quyuğu qara bir köhlən. Səhər küləyindən iti yeriyan. Yürüyan. şahənə bir təxti-rəvan.

Üstünde oynamaz asla oturan, Koşarken ceylandan hızlı, hem oynak. Ateşten kızgındı, sudan da yumuşak, Çölün kuşlarından çok hafif uçan, Denizde balıktan hızlı oynayan, Koşarken korkunç dev sanırdı gören, Sanki doğulmuş devler soyundan, Kalmaz harekette göklerden geri, Olmaz tan yeri de bu meydan eri. Meydanda sanki cevalanı vardı, Hayali o yarı yolda bırakırdı. “Feresi” “Rüh” ile ayaktan düşürür, “Feres”le “Fili”de cepheden alır. Bir korku saçardı onun hızı, Yürüyüşü en ince hayalden hızlı. Korkmazdı semender gibi ateşten, Semender demiyorum, İskender çeken. Bir avcı kuş verdi fitneyle dolu, Rüyalı geceden daha korkulu. Çark gibi dolanıyor açarken kanat, Uçuşu Güneydi, çıkışı Kuzey. Çelik yay geçirmiş tunç tırnaklara, Azminden kartallar giyinmiş kara. Boynunda çok kan var, her kuşa düşman, O kartal avlayan yaylı pençesi Görünce Simurgun bağı sızlar. Çöllerde gergedan ederdi şikar, Hırslı, kan içen, korku bilmeyen. Hak onu yaratmış zulümden, kinden, Doğandır kuşların şahı bu Doğan, O da Doğan gibi ülkeye sultan. Kara göz bir cariyeye amber kokulu, Gül yüzlü, dudağı şekerle dolu. Cennette süslenmiş bir sanemdir bu, Eder o fitneyi çok gönül arzu. Yürüyen bir aydır o servi ağacı, Siyah bir kementtir çift kara saç	Üstündə tərpənməz əsla oturan, Qaçmaqda ceyrandan iti, həm oynaq, Atəşdən qızgındı, sudan da yumşaq, Çölün quşlarından çox yüngül uçan, Dənizdə balıqdan iti oynayan, Qaçarkən qorxunc div sanırdı görən, Elə bil doğulmuş divlər nəslindən, Qalmaz tərpənişdə göylərdən geri, Olmaz dan yeri də bu meydan əri. Meydanda elə bir cövlanı vardı, Xəyalı o yarı yolda qoyardı. "Fərəsi" "Rüh" ilə ayaqdan salır, "Fərəs"lə "Fili" də cəbhədən alır²³⁸. Bir qorxu saçardı onun sürəti, Yerişi ən incə xəyalıdan iti. Qorxmazdı səməndər kimi atəşdən, Səməndər demirəm, İskəndər çəkən. Bir ovçu quş verdi fitnəylə dolu, Röyalı gecədən daha qorxulu. Çərx kimi dolanır açarkən şəhbal, Gəzişi cənubdu, çıxışı şimal²³⁹. Polad yay keçirmiş tunc dırnaqlara, Əzmindən qartallar geyinmiş qara. Boynunda çox qan var, hər quşa- yağı, O qartal ovlayan yaylı caynağı Göruncə simürğün bağı sızıldar. Çöllərdə kərgədan edərdi şikar, Acıqlı, qaniçən, qorxu bilməyən. Haqq onu yaratmış zülumdən, kindən, Toğruldur quşların şahı bu Toğan, O da Toğrul kimi ölkəyə sultan. Qaragöz bir kəniz ənbər qoxulu, Gülüzlü, dodağı şəkərlə dolu. Cənnətdə bəzənmiş bir sənəmdir bu, Edər o fitnəni könül arizu. Yürüyən bir aydır o sərv ağacı, Müşkin bir kəmənddir cüt qara saç

Su gibi latiftir o çene, gerdan, Ateşte suyu kim görmüş baş-ayak? Yüzü menekşeye kızıl gül atar, Gül yüzde menekşe nöbetçi yatar. Yüce servi muhtaçtır onun boyuna. Şeker bir köledir, bal dosttur ona. Müşk onun zülfünə bağlamış kemer, Zülfü de günəşə köləlik eder. Bir şekerparedir, tatlı sohbetdir, Dudağı şeker için bir felakettir. Arkası sincaptır, bedeni billur, İnce parmakları kürk kuyruğudur. Ak, latif çenesi gümüşten nişan, Ona bir tuğ asmış gül gerdanından. Çeneye, gerdana vermiş yaraşık, Günəştən top kapmış, aydansa ışıq. Gamzeden ok çizmiş, kaşından keman, Bu ok, bu kemanla avlanmış yüz can. Boğazı o kadar ak, latiftir ki, İçerken görünür şarabın rengi. Dünyada sağ olsun öyle bir daye, Bir güzel beslemiş eşdeğərdir aya. Dar gözlü kimseye kılmaz bir nazar, Ağzı dar gözündən daha dar, dilber. Sanki ağzı yok, yaranmış yoktan, Ona "Eşsiz güzel" demiş ad koyan. Değerli hediyeler taktim eyleyen Gururla övməyə başladı şən şən: "Budur at, avcı kuş ve güzel cariye, Azizdir, bunları sen de tut aziz. Ne kimse böyle at binmiştir hele, Ne böyle bir kuşu geçirmiş ele. Deməyə ne hacət, bir zaman gelir, Her biri göstərir böyük bir hünər. Gül yüzlü cariye-dir böyle bir güzel, Güzəllikdə yoxdur kendinə bedel. Doğuşandır onda bu üç huy,	Su kimi lətifdir o çənə, buxaq, Atəşdə suyu kim görmüş baş-ayaq? Üzü bənövşəyə kızıl gül atır, Gül üzdə bənövşə keşikçi yatır²⁴¹. Uca sərv möhtacdır onun boyuna. Şəkər bir bəndədir, bal dostdur ona. Müşk onun zülfünə bağlamış kəmə, r, Zülfü də günəşə köləlik edər. Bir şəkərparədir, şirin söhbətdir, Dodağı şəkərçin bir fəlakətdir. Arxası sincabdır, bədəni billur. İncə barmaqları xəz quyuğudur. Ağ, lətif çənəsi gümüşdən nişan, Ona bir tuğ asmış gül buxağından. Çənəyə, buxağa vermiş yaraşiq, Günəşdən top qapmış, aydansa ışıq. Qəmzədən ox çəkmiş, qaşından kaman, Bu ox, bu kamanla ovlanmış yüz can. Boğazı o qədər ağ, lətifdir ki, İçərkən görünür şərabın rəngi. Dünyada sağ olsun elə bir dayə, Bir gözəl bəsləmiş tən edir aya. Dar gözü kimsəyə salmaz bir nəzər, Ağzı dar gözündən daha dar, dilbər. Elə bil ağız yox, yaranmış yoxdan, Ona "Taysız gözəl" demiş ad qoyan. Dəyərli töhfələr təqdim eləyən Fəxr ilə öyməyə başladı şən-şən: "Budur at, ovçu quş və gözəl kəniz, Əzizdir, bunları sən də tut əziz. Nə kimsə belə at minmişdir hələ, Nə belə bir quşu keçirmiş ələ. Deməyə nə hacət, bir zaman gələr, Hər biri göstərər böyük bir hünər. Gülüzlü kənizdir belə bir gözəl, Güzəllikdə yoxdur özünə bədəl. Anadangəlmədir onda üç xislət,

Onun dördüncüsü bulunmaz, elbet, Birinci, güzeldir, eşi benzeri yok, Can alır, cennette böyle peri yok. İkinci, güclüdür, həm de savaşı! Kaçmaz savaş günü mert erkeklerden. Üçüncü, yok seste ona bir bedel, Şen, şakrak şarkısı Zühre'den güzel. Güzəl ses peşindən alçaktan, yüksəkten, Şarkısından uyur həm kuş, həm yılan.” İskender beğəndi, hak verdi ona, Hoş sesi, gül yüzü gitti hoşuna. Kadında mertliyə vermedi kıymət, Bu işte azıcık düşündü, əlbət. Dikenlər sert olur, çiçəklər incə, Kadında yiğitlik az olur bence. Vücudu giyinse keskin çəliği, Mertlikte payı yok, kadındır adı. Çakmaq taşı olsa suda balıqlar, Dənizdə timsaha olacaq şıkar. Yarar mı kağıttan yapılsın kalkan, Atılsın denizə, suya sonradan. Padişahı bu fikri etmedi təmin, Kadını mertlikdə görmədi mətin. Kendine kul etdi qəbul etməklə, Sonradan adını unutdu bilə. Güzəl bəxşişləri alaraq ondan Yatağa çəkildi İskender hakan. Maşrığın tavusu o səhər erkən Başını yüceltdi firuzə gökdən, Yenidən kədəhi padişah aldı, Yenidən dərğaha çalğı səs verdi. İki gün işrətlə baktı keyfinə, Yürüyüşə başladı yel atı yinə. Dönmək için şah verincə qərar, Dolanması keskin, hızlı devran, Hakanın verdiyi Türk yüzlü cariye	Onun dördüncüsü tapılmaz, əlbət, Birinci, gözəldir, bərabəri yox, Can alır, cənnətdə belə pəri yox. İkinci, güclüdür, həm də döyüşkən! Qaçmaz döyüş günü mərd kişilərdən. Üçüncü, yox səsdə ona bir bədəl, Şən, şaqraq nəğməsi Zöhrədən gözəl. Gözəl səs dalınca pəstdən, ucadan, Nəğməsindən yatar həm quş, həm ilan". İskəndər bəyəndi, haqq verdi ona, Xoş səsi, gül üzü gəldi xoşuna. Qadında mərdliyə vermədi qiymət, Bu işdə azacıq düşündü, əlbət. Tikanlar bərk olur, çiçəklər incə, Qadında igidlik az olur mənəcə. Vücudu geyinsə kəskin poladı, Mərdlikdə payı yox, qadındır adı. Çaxmaq daşı olsa suda balıqlar, Dənizdə nəhəngə olacaq şıkar. Yararmı kağızdan qayrılısın qalxan, Atılsın dənizə, suya sonradan. Padişahı bu fikir etmədi təmin, Qadını mərdlikdə görmədi mətin. Özünə qul etdi qəbul etməklə, Sonradan adını unatdı belə. Gözəl bəxşişləri alaraq ondan Yatağa çəkildi İskəndər xaqan. Məşriqin tovuzu o səhər erkən Başını ucaltdı firuzə göydən, Yenidən qədəhi padişah aldı, Yenidən dərğaha çalğı səs saldı. İki gün işrətlə baxdı keyfinə, Yerişə başladı yel atı yənə. Qayıtmaq üçün şah verincə qərar, Dolanışı kəskin, iti ruzigar, Xaqanın verdiyi türküzlü kəniz

Padişahın yanında olmadı aziz. Nedensə hoşuna gitmedi bu kız, Gölge gibi perdede bıraktı yalnız. Parladı günəş gibi o sakinleşmiş ay, Gözündən gül yüzə akıttı bir çay. Cariyeler evində mum gibi söndü, Bir kuyu içində gölgeyə döndü. Çevgana itaat eden bu devran Ele top geçirdi gece oyunundan. Şahlardan top kapan büyük hökümran Dizgini çevgana bıraktı bir an. Kalktı dağlar yaran gəmiyə birdən. Fil atın üstünə bindi fil beden. Yüceltti bayrağı boyun çəkenlər, Kıyamət başladı, göründü mahşər. Ordunun oluyordu genişliyi bir ağaç Ceylanla dolmuştu bütün çöl, yamaç. Çin'den Cent'e kadar hey baştanbaşa Yer gök sarılmıştı ipek kumaşa. Ordunun sayısını saydı hökümran, Var idi beş yüz bin adlı pehlivan. Öndə, arkada tavus renk Türkler, Sağ, solda çelik kol aslanlar gider. Ordunun kalbində durmuş hökümдар. Sahilde dağ gibi demir küləhlər. O demir küləhlər erlərdən başqa Kırk file dayanmış həm ön, həm arxa. Karşıda yüksəlmiş şahın sancağı, Bin yigit elində tutmuş bayrağı. Has kullar belində altından kemer, Eritilmiş saf altın çubuğa benzer. Güzəl, gənc yigitlər coşuyordu sel gibi, Her yerden çəkərdi binlerce yedək. Yolun zəhmətini kat kat azaltan Nədimlər sarmış onu her yerden. Görkəmlə hərəkət etdi Rum şəhriyarı,	Padşahın yanında olmadı əziz. Nədənsə xoşuna gəlmədi bu qız, Kölgətək pərdədə buraxdı yalnız. Parladı günəştək o toxtamış ay, Gözündən gül üzə axıttı bir çay. Kənizlər evində şam kimi söndü, Bir quyu içində kölgəyə döndü. Çövkana pərəstiş edən bu dövrən Ələ top keçirdi gecə oynundan. Şahlardan top qapan böyük hökmürən Cilovu çövkana buraxdı bir an. Qalxdı dağlar yaran gəmiyə birdən. Fil atın üstünə mindi filbədən. Ucaltdı bayrağı boyun çəkənlər, Qiyamət başladı, göründü məhşər. Ordunun olurdu eni bir ağac, Ceyranla dolmuşdu bütün çöl, yamac. Çindən Cəndə qədər hey başdan-başa Yer-göy bürünmüşdü ipək qumaşa. Ordunun sayına çatdı hökmürən, Var idi beş yüz min adlı pəhləvan. Qabaqda, arxada tovuşrəng türklər, Sağ, solda poladqol aslanlar gedər. Ordunun qəlbində durmuş hökmüdar. Sahildə dağ kimi dəmir küləhlər. O dəmir küləhlər ərlərdən başqa Qırx filə söykənmiş həm ön, həm arxa. Qarşıda ucalmış şahın sancağı, Min igid əlində tutmuş bayrağı. Xas qullar belində qızıldan kəmə,ər, Ərinmiş saf qızıl çubuğa bənzər. Gözəl, gənc igidlər coşurdu seltək, Hər yandan çəkirdi minlərcə yedək. Yolun zəhmətini qat-qat azaldan Nədimlər bürümüş onu hər yandan. Şövkətlə tərpəndi Rum şəhriyarı,

Yanında gidiyordu Çin hökəmdarı. Öyle ki, yolları ölçtü bir müddət, Hakana işarət etti İskender. Durmayıb mülkəne dönsün yine, Dizgini çevirsin Türk ülkesinə. Şah ilə görüşdü, ayrıldı hakan, Yüzünü ıslattı kirpik suyundan. O dünya dolaşan atını sürdü, Orduyla Ceyhun¹⁵⁰’a doğru yürüdü. Öyle ki, yetişti o dərin çaya, Dinlenmə emrini verdi orduya. O yerdə sevimli bir çimen gördü, İnmək üçün münasib bir məskən gördü. Kəndirlər çəkildi, çadır kuruldu, Mərkəzin sütunu qüvvətə doldu. Gevhərlə işlənmiş o çadırlardan Ceyhun’un sahili oldu gülüstan. Mavəraünnəhri görünə gəyib, Bir şəhər demirəm, gördü bir dünya. Nə qədər mal dövlət almışdı Çin’dən Qaldığı yerlərdə dağıtdı şən şən. Şənləndi o yerdə viranə yerlər, Yenidən saldırdı bir neçə şəhər. Səmərkənd ki, dünya sevinir ona, Deyirlər, İskəndər etmişdir bina. Rum’da, Xorasanda yayıldı xəbər: Gəldiyi yerlərdən döndü İskəndər. Padişah zəfərlə gəlmişdir deyib, Hərkəndi yollarda şənlik etməyə. Düğün-dərnək başladı, yücəldi bayraq, Hər yerdə, hər evdə şənlik quraraq Varlılar səpətilər varı, dövləti, Göndərdi padşaha ayaq zəhməti.	Yanında gedirdi Çin hökəmdarı. Elə ki, yolları ölçdü bir qədər, Xaqana işarə etdi İskəndər. Durmayıb mülkəne qayıtsın yenə, Cilovlu çevirsin türk ölkəsinə. Şah ilə görüşdü, ayrıldı xaqan, Üzünü ıslatdı kirpik suyundan. O dünya dolaşan atını sürdü, Qoşunla Ceyhuna doğru yürüdü. Elə ki, yetişdi o dərin çaya, Dincəlmək əmrini verdi orduya. O yerdə sevimli bir çəmən gördü, Enməyən münasib bir məskən gördü. Kəndirlər çəkildi, çadır kuruldu, Mərkəzin sütunu qüvvətə doldu. Gövhərlə işlənmiş o çadırlardan Ceyhunun sahili oldu gülüstan. Mavəraünnəhri görünə gəyib, Bir şəhər demirəm, gördü bir dünya. Nə qədər var-dövlət almışdı Çindən Qaldığı yerlərdə dağıtdı şən-şən. Şənləndi o yerdə viranə yerlər, Yenidən saldırdı bir neçə şəhər. Səmərkənd ki, dünya sevinir ona, Deyirlər, İskəndər etmişdir bina. Rumda, Xorasanda yayıldı xəbər: Gəldiyi yerlərdən döndü İskəndər. Padişah zəfərlə gəlmişdir deyib, Xalq çıxdı yollarda şənlik etməyə. Toy-bayram başlandı, ucaldı bayraq, Hər yerdə, hər evdə şənlik quraraq Varlılar səpətilər varı, dövləti, Göndərdi padşaha ayaq zəhməti.

¹⁵⁰ Amu Derya

İSKENDER'İN RUS ORDUSUNUN HÜCUMUNDAN HABERDAR OLMASI Saki, kalk bu gece bana ver şarap, Bu baş ağrısına şarttır gül suyu. Bir mey ver, suyu da eylesin zeki. Vermesin başlara ağırlık, sarhoşluk. Hoş gelir dünyayı ölçen erlere Örsün seferi başka sefere. Görsün her ülkede yeni bir adet, Olsun her menzilde azcık rahat. Her yeni giyime bir nazar kılsın, Gördüğü şeylerden bir deneyim alsın. Azcık düşünsün, bir nükte vardır: Herkes öz şəhrində bir şəhriyardır. Öz şəhrində olsan en alçak insan İyidir gurbette sultan olmaktan. İskender her yerde zafer çaldı, Lakin vatan aşkı kalbini aldı. Hükmündə olsa da sayısız vilayət, Öz doğma yurduna çəkərdi hasrət. O gecə kesinləşirdi, sabah kalkarak Atına rüzgârdan taksın bir ayak. Kalbinde söndürsün vatan ateşini, Horasan havası şenlendirsin onu. Acem toprağına at sürsün yine, Oradan yol açsın İstəhr mülkünə. Dünyanın rengi de uysun bahtına, Şöhretlər kazansın yüce tahtına. Geçsin Nüşabə'nin mülkündən bir de, İyi, kötüyü görsün o yerde. Yeni giysi giyindirsin eski işlere, Önündə bir dünya diz çöksün yere. Herkese yeniden versin mal, devlet, Hediyeler dağıtsın, göstərsin şefkat. Bahşışlər ayırsın isteyənlərə,	İSKƏNDƏRİN RUS QOŞUNUNUN HÜCUMUNDAN XƏBƏR TUTMASI Saqi, dur bu gecə mənə ver şərab, Bu başağrısına vacibdir güləb. Bir mey ver, suyu da eləsin huşyar. Verməsin başlara ağırlıq, xumar. Xoş gəlir dünyanı ölçən ərlərə Calasın səfəri başqa səfərə. Görsün hər ölkədə yeni bir adət, Olsun hər mənzildə azacıq rahat. Hər yeni geyimə bir nəzər salsın, Gördüyü şeylərdən bir sınaq alsın. Azacıq düşünsən, bir nüktə vardır: Hər kəs öz şəhrində bir şəhriyardır. Öz şəhrində olsan ən alçaq insan Yaxşıdır qütbətdə sultan olmaqdan. İskəndər hər yerdə qələbə çaldı, Lakin vətən eşqi qəlbini aldı. Hökmündə olsa da sayısız vilayət, Əz doğma yurduna çəkərdi həsrət. O gecə qət etdi, səhər qalxaraq Atına küləkdən taksın bir ayaq. Qəlbində söndürsün vətən odunu, Xorasan havası şənlətsin onu. Əcəm torpağına at salsın yenə, Oradan yol açsın İstəxr mülkünə. Dünyanın rəngi də uysun baxtına, Şöhrətlər qazansın uca taxtına. Keçsin Nuşafərin mülkündən bir də, Yaxşını, yamanı görsün o yerdə. Yeni don geydirsən köhnə işlərə, Önündə bir dünya diz çöksün yerə. Hər kəsə yenidən versin var, dövlət, Təhfələr paylasın, göstərsin şəfqət. Bəxşişlər ayırsın istəyənlərə,

Yeniden yaşantı versin her yere. Giderken bunları düşünür derin, Başka türlü düşünmez hükümrən, kesin. Abhaz hükümdarı olan Devalı Yücelmiş, padişaha yakın olalı. İskender hökmünə bağlarken kemer Dünyaları ölçər, ölkələr gezer, Padişahın yanına gelincə, birdən Davul gibi inleyip kopardı şiven: "Padşahın, Rusların zülmü çox derin, Abhaz gerdeğinden qadırır gəlin. O güzel ölkədən gəlmiş bir tanıdık, Diyor: O var-yoktan çöp də kalmamış. Alan, Erk Rusları edərək akın Yağmur gibi ölkəyə etmişdir baskın. Derbent'e, ətrafa fitnələr saçmış, Gəmiyə doluşub, dənizə qaçmış. Sayısız baskınlar etmişdir yine, Yeniden yol vermiş o eski kinə. Habersiz yağmamış hər yerdə nə varsa, Bir də yol bulmasın o şəm ayaqlara. Diyorlar, sayıca çox ölənlər varmış, Həm kırıp dökmüş, həm də götürmüş. Hiçbir şey kalmamış dolu ambarda, Hazine boşalmış, yoxdur dinar da. Hazine geyimdən boşalmış, gerçək, Sandıqdan dər çalmış, taxtından ipek. Gördüyün o Berde olmuşdur viran, O zəngin şəhərdən kalmamış nişan. Güzel Nüşabə'yi almışlar əsir, İşrət kədəhini kırmışlar bir-bir. Sarayda görmüştün o kədər gəlin, Onlardan kalmamış hiçbir nəzenin. Katmış bir birinə köyü və şəhri, Ateşdə yarmış şən ölkələri. O qızgın savaşta məhv olsaydım mən Asudə olurdum bu dirilikdən. Sənin xidmətində oldum bəxtiyar	Yenidən yaşayış versin hər yərə. Gedərkən bunları düşünür dərin, Başqa cür düşünməz hökmürən, yəqin. Abxaz hökmüdarı olan Dəvalı Ucalmış, padşaha yaxın olalı. İskəndər hökmünə bağlarkən kəmərlər Dünyaları ölçər, ölkələr gəzər, Padşahın yanına gəlincə, birdən Təbiltək inləyib qopardı şivən: "Padşahın, rusların zülmü çox dərin, Abxaz gərdəyindən qadırır gəlin. O gözəl ölkədən gəlmiş bir tanıq, Deyir: o var-yoxdan çöp də qalmamış. Alan, Ərk rusları edərək axın Yağmurtək ölkəyə etmişdir basqın. Dərbəndə, ətrafa fitnələr saçmış, Gəmiyə doluşub, dənizə qaçmış. Qədərsiz basqınlar etmişdir yenə, Yenidən yol vermiş o köhnə kinə. Qəflətən talamış hər yerdə nə var, Bir də yol tapmasın o şəm ayaqlar. Deyirlər, qədərdən çox ölənlər varmış, Həm qırıp dağıtmış, həm də aparmış. Heç bir şey qalmamış dolu anbarda, Xəzinə boşalmış, yoxdur dinar da. Xəzinə geyimdən boşalmış, gerçək, Sandıqdan dər çalmış, taxtından ipek. Gördüyün o Bərdə olmuşdur viran, O zəngin şəhərdən kalmamış nişan. Gözəl Nüşabəni almışlar əsir, İşrət qədəhini qırmışlar bir-bir. Sarayda görmüştün o qədər gəlin, Onlardan kalmamış heç bir nəzenin. Vurmuş bir-birinə kəndi, şəhəri, Atəşdə yandırmış şən ölkələri. O qızgın döyüşdə məhv olsaydım mən Asudə olardım bu dirilikdən. Sənin xidmətində oldum bəxtiyar

Orada esirdir gəlinlər, qızlar. Düşməndən intikam almazsa padişah, Yardıma yetişsin o böyük Allah. Çok keçmez ki, Ruslar girir hər yere, Dağ çeker Rum ilə Ermenistan'a. Öyle ki, geçirir ele hazine, Durmayıp hızlıca kaçarlar yine. Şehirler alarak, yağmalar her yeri, Belki de tutarlar bütün dünyayı. Onlarda aslanla kurt yüreği var, Kana mert, sofraya aciz olurlar. Merhamet umulmaz düşməndən bir an, Yalnız suretinden görünür insan! Eşəğin cevahir olsa da yükü, Yine de eşektir, parlar tüyü. Mademki yol bulmuş bunlar hazneye, Zarar verecekler birçok ülkeye. Zulümle açacak yeni kol-kanat, Kervanlar soyacak, sönecek hayat. Ülkeye derinden zarar verecek, Rum'a, Horasan'a el uzatacak." Sinirlendi padişah bunu dinlerken, Onun evladına olan sitemden. Nüşabə için de üzüldü hədsiz. Çünkü o ülkeyi tutardı aziz. Sinirli başını dikti göğsünə, Başını kederle kaldırdı yine. Dedi: "Ey Devali, veriyorum ferman, Kalbimde çarptı canında olan. Olayı anlattın, sen dur bir kenarda, Bu işi büsbütün gəl havale et bana. Görürsün nə düzən verirəm işlərə, Kemendim nə kadar baş döker yere. Alırım aklı, şuuru başlardan. Aslanlar kanına düşürürüm heyecan. Aslanla oynamak değildir kolay, İtleri atarım kinli gururdan. Bırakmam Bertas'tan, Ruslardan nişan	Orada əsirdir gəlinlər, qızlar. Düşməndən intiqam almazsa padşah, İmdada yetişsin o böyük allah. Çox keçməz ki, ruslar girər hər yana, Dağ çəkər Rum ilə Ermənistanə. Elə ki, keçirər ələ xəzinə, Durmayıb tələsik qaçarlar yenə. Şəhərlər alaraq, talar hər yanı, Bəlkə də tutarlar bütün dünyanı. Onlarda aslanla qurd ürəyi var, Qana mərd, süfrəyə aciz olurlar. Mərhəmət umulmaz düşməndən bir an, Yalnız surətindən görünər insan! Eşşəyin cəvahir olsa da yükü, Yenə də eşşəkdir, parıldar tükü. Madam ki, yol tapmış bunlar xəznəyə, Ziyanlıq verəcək bir çox ölkəyə. Zülmə açacaq yeni qol-qanad, Karvanlar soyacaq, sönəcək həyat. Ölkəyə dərindən ziyan vuracaq, Ruma, Xorasana əl uzadacaq." Acıqlandı padşah bunu dinlərkən, Onun övladına olan sitemdən. Nüşabə üçün də qəmləndi hədsiz. Çünki o ölkəni tuturdu əziz. Acıqlı başını dikdi köksünə, Başını kədərlə qaldırdı yenə. Dedi: "Ey Dəvalı, verirəm fərman, Qəlbimdə çırpındı canında olan. Vəğəni anlatdın, sən dur bir yana, Bu işi büsbütün gəl tapşır mana. Görərsən nə səhman verrəm işlərə, Kəməndim nə qədər baş tökər yerə. Alarım ağılı, huşu başlardan. Aslanlar qanına sallam həyəcan. Aslanla oynamaq deyildir asan, İtləri salaram kinli qururdan. Qoymaram Bərtasdan, ruslardan nişan

Başları kurtulmaz ayakaltından. Ruslar, Mısır olsa da, dökerim Nil'e, Şuuru azınca ezdiririm file. Tahtımı kaldırıram dağından yüksek. Taşları dehşetten erisin gerek. Ne ejder koyarım bu mağaralarda, Ne de ot ki, dərman olsun bir derde Ruslardan bu öcü almayıp gitsem. Feylegus'un oğlu değılim, itim. Bertas'ın kurdunu ağa almazsam, Bertas tilkisindən daha alçağım. Devranın dönüşü verirsə imkan, Alırım öcümü kinli düşmandan. Geri verir ne ki şey götürmüş bizdən, Düşər ayağıma o yağma eden. Nüşabə kurtulur zincir altından, Ben şeker alırım kəmiştən, inan! O gümüş, taşlarda saklansa bile, Hamurdan tük gibi çekerim yine. Tədbirlə açılır bu çətin işlər, Ağacda zamanla açar çiçəklər Her işte tədbirdən vəz keçmemək. Zamandan zamana dolanır fəlek, Bu yola varımdır erzak, hazırlıq. Murada erene kadar dayanırım, artıq. Kocaman dağlardan denizə kadar Uslu uslu iş akıp gider. Fikrim at sürməkti acem mülküne, O yerdə eğılenmək istədim yine. Şimdi ki, olmuştur böyle bir destan. Tahtımdan ayrılmaq iyidir bundan. Ordum azmetti hərəkət etsin, ancaq Bu yolda eyerim tahtım olacaq. Düşməndən intikam almayınca ben Kaçarım uyumaktan, istirahətdən." Devalı o hali gördüğü zaman Azaldı kalbində kinli həyəcan. Dudağı doldurdu yeri ənbərlə,	Başları qurtarmaz ayaq altından. Ruslar, Mısır olsa da, tökərəm Nilə, Şüuru azınca əzdirrəm filə. Taxtımı qaldırıram dağından yüksək. Daşları dəhşətdən ərisin gərək. Nə əbdər qoyaram bu köhüllərdə, Nə də ot ki, dərman olsun bir dərde Ruslardan bu öcü almayıb getsəm. Feyləqusun oğlu deyiləm, itəm. Bərtasın qurdunu tora salmasam, Bərtas tülküsiündən daha alçağam. Dövrənin gərdişi verərsə imkan, Alaram öcümü kinli düşmandan. Qaytarar nə ki şey aparmış bizdən, Düşər ayağıma o qarət edən. Nüşabə qurtarar zəncir altından, Mən şəkər alaram qamışdan, inan! O gümüş, daşlarda gizlənsə belə, Xamırdan tük kimi çəkərəm çölə. Tədbirlə açılar bu çətin işlər, Ağacda zamanla açar çiçəklər Hər işdə tədbirdən əl götürməmək. Zamandan-zamana dolanır fəlek, Bu yola varımdır ərzaq, hazırlıq. Murada çatınca dözərəm, artıq. Qocaman dağlardan dənizə qədər Üsullu-üsullu iş axıb gedər. Fikrim at sürməkdi əcəm mülkünə, O yerdə əylənmək istədim yenə. İndi ki, üz vermiş belə bir dastan. Taxtımdan ayrılmaq yaxşıdır bundan. Qoşunum əzm etdi tərpənsin, ancaq Bu yolda yəhərim taxtım olacaq. Düşməndən intiqam almayınca mən Qaçaram yatmaqdan, istirahətdən." Dəvalı o hali gördüyü zaman Azaldı qəlbində kinli həyəcan. Dodağı doldurdu yeri ənbərlə,

Yüz sürdü, toprağı sıvadı altınla. İSKENDER'İN KIPÇAK ÇÖLÜNƏ VARMASI Kalk, saki, kadehi al ele, doldur! Kimseye içmekdən başqa yol yoktur. Günəş parçasıdır, bade değıl bu, Gevherində vardır hem atəş, hem su. İki pervanedir bağlanmış buraya, Birinin yüzü ak, birinin kara. Kimsenin mumuna değıl pervane. Dinləmez kimseyi, bakmaz fermana. Çıradan ışıq ver, ev ışıqlansın, Her iki pervane atəşte yansın. Bu yeşil bahçeye veren yaraşık Çıradan parlatır böyle bir ışıq. Feylegus'un oğlu büyük İskender Rus'un yağmasından alınca haber, Geceyi yatmadı, azmetti kine, Her çeşit düşündü, taşındı yine. Ne yapsın, bu işə nasıl çare bulsun, Üstündən atlayıp kolayca keçsin. Tan yeri yakuttan şafak saçanda, Kara yağız at belindən Samanyolu'nu açanda, İskender yine de ata binerek Yel gibi oynadı, oldu bir şimşək. Ceyhun sahiliylə atını sürdü, Oradan Harezm'e doğru yol aldı. Arkada ordusu deniz gibi akıyor, Çöllərin hesabı parmağındadır. Harezm'in çölünü ölçərək biçti, Ceyhun'a gelerek, Amil¹⁵¹den geçti. Alemlə kurtarmak fikriylə Rus' tan Suda və kuruda durmadı bir an. Yeməyib, yatmayıb, hey sürdü at, Saklap çöllərinə açınca kanat,	Üz sürtdü, torpağı suvardı zərlə. İSKƏNDƏRİN QIPÇAQ ÇÖLÜNƏ ÇATMASI Dur, saqi, qədəhi al ələ, doldur! Kimsəyə içməkdən başqa yol yoxdur. Günəş parçasıdır, badə deyil bu, Gövhərində vardır həm atəş, həm su. İki pərvanədir bağlanmış bura, Birinin üzü ağ, birinin qara²⁴³. Kimsənin şamına deyil pərvanə. Dinləməz kimsəni, baxmaz fərmanə²⁴⁴. Çıraqdən ışıq ver, ev işıqlansın, Hər iki pərvanə atəşdə yansın. Bu yaşıl baxçaya verən yaraşık Çıraqdən parladır belə bir ışıq. Feyləqusun oğlu böyük İskəndər Rusun talanından alınca xəbər, Gecəni yatmadı, əzm etdi kinə, Hər sayaq düşündü, daşındı yenə. Neyləsin, bu işə necə don biçsin, Üstündən atlayıb qolayca keçsin. Dan yeri yaqutdan şəfəq saçanda, Şəbdizin belindən tənği açanda²⁴⁵, İskəndər yenə də ata minərək Yel kimi tərpendi, oldu bir şimşək. , Ceyhun sahiliylə atını saldı, Oradan Xarəzmə doğru yol aldı. Arxada ordusu dənizlək axır, Çöllərin hesabı barmağındadır. Xarəzmin çölünü ölçərək biçdi, Ceyhuna gələrək, Amildən keçdi. Aləmi qurtarmaq fikriylə rusdan Suda və quruda durmadı bir an. Yeməyib, yatmayıb, hey sürürdü at, Səqlab çöllərinə açınca qanad,

¹⁵¹ Orta Asya'da kent

Kıpçakla kaynayan boz çöllər gördü, Baldırı bembeyaz güzeller gördü. Yüzü ateş, yanağı su gibi oynak, Güneşten və aydan daha canlı, parlak. Herkes küçük gözlü, gönül avlayan, Bir peri sabrını elindən alan. Ne örtü, ne yaşmaq bilirdi onlar, Ne de kardeşindən, kocasından korkar. Darlıqta keçinen bekar askerler, Görünce örtüsüz bir sürü dilber, Dayanamadı, kaydadı gençliğin kanı, Dinləmez oldular emri, fermanı. Padşahın korkusu çöktü askere, El atamadı o güzellere. İskender görünce o afətləri, Hoşuna gitmedi bu adətləri. Ak bedenlər gördü, gümüş vücutlu, Ordu bütün susuz, onlar serin su. Ordunun haline yandı, nə demək, Her qadın qadındır, erkek de erkek! Bu işə sarf etdi öz hünərini, Çağırdı Kıpçak'ın böyüklerini. İskender onlara etdi çox hürmet, Yüceldi başları, göstərdi şefkat, Örtülü dedi çöl Kıpçaklarına: "Yüzünü gizləmək hoştur qadına. Qadın ki, yabancılara açar yüzünü, Nə koca düşünür, nə de kendini. Sertlikdə ansa da taşı, çeliği, Yinə de qadının qadındır adı. O azgın çöl xalqı, o göçəbələr Padşahı dinləyib durdu bir müddət. Bu emre eymədi boyun hiç birisi, En doğru sandılar bu ayinləri. "Köleyiz biz, diye, teslim oldular, İtaat ederiz sana, hükümdar! Yüz örtmək doğru yol değildir, ancak, İtaat etmez bu ayinə Kıpçak.	Qıpçaqla qaynaşan boz çöllər gördü, Baldırı ağappaq gözəllər gördü. Üzü od, yanağı su kimi oynaq, Günəşdən və aydan daha şux, parlaq. Hamı kiçik gözlü, könül ovlayan, Bir pəri səbrini əlindən alan. Nə örtü, nə yaşmaq bilirdi onlar, Nə də qardaşından, ərindən qorxar. Darlıqda keçinən subay əskərlər, Görünce örtüsüz bir dəstə dilbər, Dözməyib, qaynadı gəncliyin qanı, Dinləməz oldular əmri, fərmanı. Padşahın qorxusu çökdü əskərə, Əl ata bilmədi o gözəllərə. İskəndər görünce o afətləri, Xoşuna gəlmədi bu adətləri. Ağ bədənələr gördü, gümüş vücutlu, Ordu bütün susuz, onlar sərin su. Ordunun halına yandı, nə demək, Hər qadın qadındır, erkək də erkək! Bu işə sərf etdi öz hünərini, Çağırdı qıpçağın böyükələrini. İskəndər onlara etdi çox hörmət, Ucaldı başları, göstərdi şəfqət, Örtülü dedi çöl qıpçaqlarına: "Üzünü gizləmək xoşdur qadına. Qadın ki, yadlara açar üzünü, Nə əri düşünər, nə də özünü. Bərklikdə ansa da daşı, poladı, Yənə də qadının qadındır adı. O azgın çöl xalqı, o köçərilər Padşahı dinləyib durdu bir qədər. Bu əmrə əymədi boyun heç biri, Ən doğru sandılar bu ayinləri. "Bəndəyik biz, deyə, təslim oldular, İtaət edərik sənə, tacidar! Üz örtmək doğru yol deyildir, ancaq, İtaət etməz bu ayinə qıpçaq.

Yüz örtmək ayini gel olsun senin, Bize de göz örtmək olmuşdur ayin. Bakmamak gerekdir namahrem yüze, Ne suçu var yüzün, ceza ver göze. Bu sözlər gəlirsə padişaha ağır, Niçin peki yüze, arkaya bakar. Bu duvar değıl mi kıza, geline? Hiçbirisi girmemiş yabancı gerdeğıne. Bizim kız- geline yeter bu duvar, Yabancılar gerdeğınden tutmamışdır yük. Örtü örtmektense halkın yüzüne, Kendin bir örtü çek bakan gözüne. Gözüne perdeyi asan bir kişi, Şüphəsiz, ne günəş, ne de ay görür. Bu işte hükümdar emredir bize, İstesen her Kıpçak can verir size. Ederiz her emrin olsa, itaat, Öz ayinimizdən dönmeyiz, elbet.” Kıpçak’ın dilini uzun görünce, Susarak, aldı bir acı düşüncə. Padişaha apaydın oldu hakikat, Bu halka bir fayda vermez nasihat. Tutarlı bir tədbir göstərsin, diye, Söylədi bu sırrı o bilgeye: “Bu kement saçlılar güzeldir, dilber. Yazık ki, yabancılardan yüz örtmüyorlar. Pervane atəşte yandığı kadar, Yabancılara beladır bu kara gözlər. Ne yolla Kıpçak’ı peki yumuşatayım ben. Gizləsin yüzünü namahremlərdən? !” Belinas dil açtı ona hürmetlə: “İtaat ederim büyük minnetlə, Ben öyle bir tılsım kurayım bu yerdə, Destanlara düşüb kalsın dillərdə. Tılsımı hər qadın gördüğü zaman. Yüz-gözünü örtüp geçər yanından.	Üz örtmək ayini qoy olsun sənin, Bizə də göz örtmək olmuşdur ayin. Baxmamaq gərəkdir naməhrəm üzə, Nə suçu var üzün, cəza ver gözə. Bu sözlər gəlirsə padşaha ağır, Nə üçün bəs üzə, arxaya baxır. Bu hasar deyilmi kıza, gəlinə? Heç biri girməmiş yad gərdəyinə. Bizim qız-gəlinə yetər bu örük, Yadlar gərdəyindən tutmamışdır yük. Örtü salmaq darsa xalqın üzünə, Özün bir örtü çek baxan gözüne. Gözüne pərdəni asan bir nəfər, Şübhəsiz, nə günəş, nə də ay görər. Bu işdə cahandar əmr edir bizə, İstəsən hər qıpçaq can verər sizə. Edərik hər əmrin olsa, itaət, Öz ayinimizdən dönmərik, əlbət.” Qıpçağın dilini uzun görünce, Susaraq, aldı bir acı düşüncə. Padşaha apaydın oldu həqiqət, Bu xalqa bir fayda verməz nəsihət. Tutarlı bir tədbir göstərsin, deyər, Söylədi bu sirri o fərzanəyə: "Bu kəmənd saçlılar gözəldir, dilbər. Hayıf ki, yadlardan üz örtməyirlər. Pərvanə atəşdə yandığı qədər, Yadlara bəladır bu qara gözlər. Nə yolla qıpçağı bəs yumşaldım mən. Gizləsin üzünü naməhrəmlərdən?!" Bəlinas dil açdı ona hörmətlə: "İtaat edəmə böyük minnətlə, Mən elə bir tilsim qurum bu yerdə, Dastanlara düşüb qalsın dillərdə. Tilsimi hər qadın gördüyü zaman. Üz-gözünü örtüb keçər yanından.

Bu şartla: Padişah kalsın benimle, İstediğim şeyi getirsin ele.” Gerekli şeyləri iyi- kötüdən, Güç ilə altınla buldu hükümrən. Belinas güvəndi bəxtiyarlığa, Tədbirlə başladı sənətkarlığa. Kara taştan kurdu gözəl nazənin, Doğrulttu bir yeni törenli gəlin. Ak mermer örtüsü heykəl taşında, Yasemin yarpağıydı bidmişk başında. Her kadın keçərkən gördüyü zaman Utanıb yüzünü gizlədi ondan. Yüzünü, gözünü örttü her gözəl, Utanıb yüzünə çəkdi örtü. O gün ki, çarşafly heykəl kuruldu. Kıpçak’a yüz örtmək bir adət oldu. Sənətkar erkeğe sordu İskender: “Niçin bu halka taş eyledi eser, Etmədi verdiğim emre itaat, Bu cansız heykəldən aldılar ibret?” Bahtiyar bilici dedi:” Hükümrən, Kıpçak’ ın yüregi katıdır taştan! Bu gümüş bedenlər taş yüreklidir Taş yürekliləri onun için sever. Her biri öyle ki, taşə yaklaşısa Katı yürekləri ondan yumuşar. Yüz- gözü sert taştan yaranmış dilbər Utanıb, yüzünü yabancılardan örtər. Bizə də gərəkdir böyle bir örtük. Erkeklərə hürmettir, yabancılara örük. Bir də ki, göklərə aیت bir sırrı var. Edəmem o gizlin sırrı aşıkər.” O tılsım kök saldı durduğı yerdə, Yüzlərə oldu bir ismətli pərdə. Tılsımlı o heykəl yinə yüksəlir, Uçmamış, o çöldə şimdi də kalır. Çevresini oklardan dönmüş ormana,	Bu şərtlə: padişah qalsın mənimlə, İstədiyim şeyi gətirsən ələ.” Gərəkli şeyləri yaxşı-yamandan, Güç ilə, qızılla tapdı hökmürən. Bəlinas güvəndi bəxtiyarlığa, Tədbirlə başladı sənətkarlığa. Qara daşdan qurdu gözəl nazənin, Dikəltdi bir yeni ayinli gəlin. Ağ mərmər çadrası heykəl daşında, Səməni yarpağıydı bidmişk başında. Hər qadın keçərkən gördüyü zaman Utanıb üzünü gizlədi ondan. Üzünü, gözünü örttdü hər göyçək, Utanıb üzünə çəkdi bürüncək. O gün ki, çarşablı heykəl quruldu. Qıpçağa üz örtmək bir adət oldu. Sənətkar kişidən sordu İskəndər: "Nə üçün bu xalqa daş etdi əsər, Etmədi verdiyim əmrə itaət, Bu cansız Heykəldən aldılar ibrət?" Bəxtiyar bilici dedi: "Hökmürən, Qıpçağın ürəyi qatıdır daşdan! Bu gümüşbədənlər daşürəklidir Daşürəkliləri onunçün sevir. Hər biri ələ ki, daşə yan alır Qatı ürəkləri ondan yumşalır. Üz-gözü bərk daşdan yaranmış dilbər Utanıb, üzünü yadlardan örtər. Bizə də gərəkdir belə bir örtük, Ərlərə hörmətdir, yadlara örük. Bir də ki, göylərə aیت bir sır var. Etmərəm o gizlin sirri aşıkər.” O tılsım kök saldı durduğı yerdə, Üzlərə oldu bir ismətli pərdə. Tılsimli o heykəl yinə ucalır, Uçmamış, o çöldə indi də qalır. Çevrəsi oxlardan dönmüş ormana,

Çay boyunca bitən ota, dikene. Etekte kartallar düşən oklardan Daha çox görünür kartal və tarlan. O yerden keçərkən daima Kıpçaklar, Pir deyib, başını secdeyə koyar. Her atlı, yaya o yoldan gider, Heykele pir diye, itaat eder. Atını sürərkən taşa, pir diye, Eder okluğundan bir ok hədiyyə. Çobanlar sürüylə keçərkən oradan Verir o heykele bir koyun kurban. Kartallar yüksektən uçarkən Koyundan o yerdə bir tüy de koymaz. Korkarak, o çelik pençə kartaldan Heykelin səmtinə gəlməz bir insan. Bak, bilici nasıl bir heykəl kurdu, O sanəm kâh açtı, kâh düğün vurdu. İSKENDER'İN RUS ÜLKESİNƏ VARMASI VE SAVAŞI Saki, kalk, örtülü bakireyi sen Bana ver, korkarsa evlənmədən. Elimi yıkayayım hər kirdən, çamurdan, Təmiz olmalıdır bakireyə yaxlaşan! Yenidən bu bülbül girmişdir bağa, Bu peri yaxlaşmış ışıq- çıraya. Fikrimə can verir bu peri cəmal, Periyə çevirmiş beni bir həyal. Bu kara Əhrimən mədənindən bən Bir gəvher alayım ki, çırağdan parlaq. Binlərcə əfərin, zəkali erlər Zülmətdən çıxarır işıqlı gəvher.	Çay boyunca bitən ota, tikana. Ətəkdə qartallar salan oxlardan Daha çox görünür qartal və tərən. O yerdən keçərkən daim qıpçaqlar, Pir deyib, başını səcdəyə qoyar. Hər atlı, piyada o yoldan gedir, Heykələ pir deyə, pərəstiş edir. Atını sürərkən daşa, pir deyə, Edir oxluğundan bir ox hədiyyə. Çobanlar sürüylə keçərkən ordan Verər o heykələ bir qoyun qurban. Qartallar ucadan edərkən pərvaz Qoyundan o yerdə bir tük də qoymaz. Qorxaraq, o polad pəncə qartaldan Heykəlin səmtinə gəlməz bir insan. Bax, bilici necə bir heykəl qurdu, O sənəm gah açdı, gah düyün vurdu. İSKƏNDƏRİN RUS ÖLKƏSİNƏ ÇATMASI VƏ MÜHARİBƏSİ Saqi, dur, örtülü bakirəni sən Mənə ver, qorxursa ərə gətməkdən. Əlimi yuyum hər kirdən, mürdardan, Təmiz olmalıdır bikiyə əl vuran! Yenidən bu bülbül girmişdir bağa, Bu pəri yan almış işıq - çırağa. Fikrimə can verir bu pəricəmal, Pəriyə döndərmiş məni bir xəyal. Bu qara Əhrimən mədənindən mən Bir gövhər əlim ki, çıraqdan rövşən. Minlərcə eşq olsun, zəkali ərlər Zülmətdən çıxarır işıqlı gövhər.

Geçmişî güzəlcə bilip tanıyan Tarihtən nakledər böyle bir destan: Rum sənətkârına şah verdi ferman, Tədbirlər dökərək mum alsın taştan. O tələp edilən uğurlu heykəl Firuzə naxşını süləndi gözəl. Heykəle vurmuştu öylə bir bezək, Türkklərin naxşını bağladı ipek. Heykəli doğrulttu mahir sənətkâr, Önündən şəkətlə gəçti həkümdar. Gəçərək saçırdı, cəvahir, dövlət, Dinlənmək fikriylə çəkərdi zəhmət. Həftədə bir neçə mənzil giderdi, Mənzildə həftədən çox dinlənirdi. Düşmənlə oluncə yaxın, coştu kin, Əjdərlər pənçəyi ettilər kəskin. Kəşidə gəründü geniş bir sahil, Gecəyən o yerdə ettilər mənzil. O yeşil çiməndə ordu, həkümdar Yolun zəhmətindən rahat oldular. Yıldız gəbi sülədi baş ordugahı, Göklərə yüksəltti onda dərğahı. Hər tərəf bayraqla döndü təvəsə, Ordunun ağzını çevirdi Rus'a. Bu qorxulu xəbər çatdı Ruslara: Əskərlə yetişti o Rumlu Dara, O qədər əskər heç gəlməz xəyalə, Dağlar da dayanmaz etsə bir həmlə, Zor igidləri var qılınc oynadan, İnsanı qıvrılmış yılan gəbi sokan. Kızgın bir əsləndir kəmənd quranlar, Fillərin başını yere vuranlar. Çinli qulları var, hər bə girincə Bir teldən ox atar yüzlər, minlərcə. İskəndər değıl yalnız sinirli əslən, Bələdir dünya o qan qusduran. Arkasından dağ gəbi bir ordu gəlir,	Keçmişî gözəlcə bilib tanıyan Tarixdən nəql edir belə bir dastan: Rum sənətkârına şah verdi fərman, Tədbirlər tökərək mum alsın daşdan. O tələb edilən uğurlu heykəl Firuzə naxşitək bəzəndi gözəl. Heykələ vurmuşdu elə bir bəzək, Türkklərin nəqşinə bağladı ipək. Heykəli dikəltti mahir sənətkar, Önündən şövkətlə keçti həkümdar. Kəçirək saçırdı, cəvahir, dövlət, Dincəlmək fikriylə çəkirdi zəhmət. Həftədə bir neçə mənzil gedirdi, Mənzildə həftədən çox dincəlirdi. Düşmənlə oluncə yaxın, coşdu kin, Əjdərlər pənçəni etdilər kəskin. Kəşidə gəründü geniş bir sahil, Gecəyən o yerdə etdilər mənzil. O yeşil çəməndə ordu, təcidar Yolun zəhmətindən rahat oldular. Ulduztək bəzədi baş ordugahı, Göylərə ucalttı onda dərğahı. Hər tərəf bayraqla döndü təvəsə, Ordunun ağzını çevirdi rusa. Bu qorxulu xəbər çatdı ruslara: Əskərlə yetişdi o rumlu Dara, O qədər əskər heç gəlməz xəyalə, Dağlar da dayanmaz etsə bir həmlə, Zor igidləri var qılınc oynadan, İnsanı qıvrılmış ilantək sancan. Qızmış bir əsləndir kəmənd quranlar, Fillərin başını yere buranlar. Çinli qulları var, hər bə girincə Bir teldən ox atar yüzlər, minlərcə. İskəndər deyil tək acıqlı əslən, Bələdir dünya o qan qusduran. Ardınca dağ kimi bir ordu gəlir,

Yer, gök titreyerek tozlar yüksəlir. İki yüz fili var üstü çelikten, Toprağın canına düşər heyecan. Çölləri tutmuyor yiğitlər, fillər, Ordusu ordular yaran bir ejder. İşitti Rusların serdarı Kıntal Ki, devran doğurmuş başqa bir ahval, Yedi Rus soyundan oynattı ordu, Her tayfaya uyan bir yaraşık vurdu. Bertas'tan, Alan'dan, Hazran'dan sayısız Sanırsın sel gibi aktı dağ, dəniz. İsu'dan Kıpçak'ın çölünə kadar Her yeri doldurdu ok, giyim, hançer. Sayılamayacak kadar asker var, Sayısından acizdi büyük hesaptar. Karşıda olanı saydı bir bilen, Ziyadə göründü dokuz yüz binden. Rus'a iki ağac kaldığı zaman, Atlardan inerek tuttular mekan. Rus Kıntal söylədi: "Mertləri yenən Savaşta korkar mı kızdən, gelindən? Hiç zahmet görməmiş böyle bir asker, Hazine kervanı, üstü zer, ziver. Böyle bir namuslu nazlı utangaç Ruslarla savaşta tutar mı ayak? Dizgini, eyeri altındır, gevher, Saf billur tabaklar, yakut kadehler. İşləri içməkdir, keyiftir hər zaman, Bir kərə keçməmiş hərbin yanından. Gecələr alır hoş kokudan sevinç, Gündüzlər içkiylə kaldırır kadeh. Biz Ruslar ciğəri yeriz bol bol. Kızlara yakışır bu şarap, yemiş. Rumlar, Çinlilər savaşa girmez, Giyər kırmızı altın işlemeli ipek kumaş, sarı kürk. Hak bizi nimetlə etmiş yüce başlı	Yer, göy titrəyərək tozlar yüksəlir. İki yüz fili var üstü poladdan, Torpağın canına salır həyəcan. Çölləri tutmayır igidlər, fillər, Ordusu ordular yaran bir əbdər. Eşitdi rusların sərdarı Qıntal Ki, dövran doğurmuş başqa bir əhval, Yeddi rus soyundan tərpatdı ordu²⁴⁶, Hər qövmə uyan bir yaraşiq vurdu. Bertasdan, Alandan, Xəzrandan hədsiz Sanasan sel kimi axdı dağ, dəniz. Isudan Qıpçağın çölünə qədər Hər yeri doldurdu ox, geyim, xəncər. Hesaba gəlməyən qədər əskər var, Sayından acizdi böyük hesabdar. Qarşıda olanı saydı bir bilən, Ziyadə göründü doqquz yüz mindən. Rusa iki ağac qaldığı zaman, Atlardan enərək tutdular məkan. Rus Qıntal söylədi: "Mərdləri yenən Döyüşdə qorxarmı kızdən, gəlindən? Heç zəhmət görməmiş belə bir əskər, Xəzinə karvanı, üstü zər, zivər. Belə bir namuslu nazlı utancaq Ruslarla döyüşdə tutarmı ayaq? Cilovu, yəhəri qızıldır, gövhər, Saf büllur təbəqlər, yaqut qədəhlər. İşləri içməkdir, kefdir hər zaman, Bir kərə keçməmiş hərbin yanından. Gecələr alır xoş qoxudan fərəh, Gündüzlər içkiylə qaldırır qədəh. Biz ruslar ciyəri yeyərik bol-bol. Qızlara yaraşır bu şərab, noğul. Rumlular, çinlilər döyüşə girməz, Geyinər qırmızı diba, sarı xəz. Haqq bizi nemətlə etmiş sərəfraz

Hak veren bəxşişin önü alınmaz. Rüyada görseydim bu ganimeti Akardı ağzımın tatlı şərbəti. Bir değil, sayısızdır taclar, bezekler, Denizde bulamayız bu kadar gevher. Bu zəngin dövləti keçirsek ele Bütün ölkələrə düşər velvele. Padişahlıq edərək dünyayı alırıq, Asırlar boyunca hökəmdar oluruq.” Atını oynatdı dağın başına, Birkaç kişi də katıldı ona. Eliylə uzağı göstərdi: “Bakın, Hurilər dünyaya etmişdir akın! Dərgahı büsbütün gevher, hazine, İncilər saçılmış silah yerinə. Eyerlər büsbütün yakutla dolu, İncidir, gevherdir atların çulu. Yıldızlı küləhlər yüksəlmiş gögə, Uzun giysi az kalsın degecek ayağa. Yündən dokunmuş dəyərli kumaşlar, ipeklər, yolluklar, halılar, Ne eldə mızrak və oklukta ok var. Halhalı altından takmış ayağa, Zülfünün ucunu burmuş kulağa. Hepsi şahane ziynetlə dolu, Yok giden ayağı, yok güclü kolu. Bu əlsiz, ayaksız kişilər ne yapar? İskənder bunlarla ordu mu yener? Onlara bir iğne batırsan, şüphəsiz, Ağızlar açılar bir pencərə kimi, Tarihle, takvimle harbə giderler, Hesapta bir ayı geciktirirler. Bu ordu ən kızıqın savaşa biraz Ezilmiş parçadan toz da koparmaz. Birlikdə hücumə keçsek yüz yüze, Bu ordu dayanmaz bir hamlemizə.” Zəhmətlə keçinən bu cahil Ruslar Hiləyə kanıp dedilər: “Sərdar! Ne kadar ki, can var-emrinde varız,	Haqq verən bəxşişin önü alınmaz. Yuxuda görseydim bu qəniməti Axardı ağzımın dadlı şərbəti. Bir deyil, hədsizdir taclar, bəzəklər, Dənizdə tapmırıq bu qədər gövhər. Bu zəngin dövləti keçirsək ələ Bütün ölkələrə düşər vəlvələ. Padşahlıq edərək dünyanı alağ, Əsrlər boyunca tacidar olaq.” Atını oynatdı dağın başına, Bir neçə nəfər də qoşuldu ona. Əliylə uzağı göstərdi: “Baxın, Hurilər dünyaya etmişdir axın! Dərgahı büsbütün gövhər, xəzinə, İncilər saçılmış silah yerinə. Yəhərlər büsbütün yaqutla dolu, İncidir, gövhərdir atların çulu. Ulduzlu küləhlər ucalmış göyə, Uzun don az qalır ayağa dəyə. Tirmələr, ipəklər, fərşlər, xalçalar, Nə əldə nizə, və oxluqda ox var. Xalxalı qızıldan taxmış ayağa, Zülfünün ucunu burmuş qulağa. Hamısı şahənə zinətlə dolu, Yox gedən ayağı, yox güclü qolu. Bu əlsiz, ayaqsız nəfərlər neylər? İskəndər bunlarla ordumu yenər? Onlara bir iynə batırsan, bişəkk, Ağızlar açılar bir pəncərətək, Tarixlə, təqvimlə hərbə gedirlər, Həsabda bir ayı təxir edirlər²⁴⁷. Bu ordu ən qızıqın döyüşdə bir az Əzilmiş kəsəkdən toz da qoparmaz. Birlikdə hücumə keçsək üz-üzə, Bu ordu dayanmaz bir həmləmizə.” Zəhmətlə keçinən sadələvh ruslar Hiyləyə aldanıb dedilər: “Sərdar! Nə qədər ki, can var - əmrində varıq,

Bu ahta, sözleşməyə baş, can koyarız. Her işte, hünərdə oluruq timsah, Bırakmayız kalsın bu gülşəndən bir renk. Bir baskın edəriz azgın düşmana Mızrağımız taşları boyar al kana. Mızraktan kılıca el atan zaman Başını keçirir keməndə düşman.” Rus ordu kalbini bir ocak gördü, Gücündən dağları yumuşacık gördü. Döndü ordugaha dileği zafer, Kılıçtan pas sildi, kalbindən keder. Diğer taraftan şah da oturdu, Başçı yiğitlərlə bir meclis kurdu. Padişahı yiğitlər almış ortaya, Benzerdi dört tarafı yıldızlı aya. Kader han Hata’dan, Kur han Hüten’dən, Debis Medayin’dən, Velid Yemen’dən, Devalı Abhaz’dan, Hindi de Rey’dən, Kubat İstehr’dən, Nesebi Keyden, Gilanlı Zerivənd Mazandaran’dan, Haver ülkesindən Niyal pehlivan, Sipend Horasan’dan, Fum da Irak’tan, Berişad Ermen’dən, bu ittifaktan, Rum’dan, Avrupa’dan, Mısır’dan, Şam’dan Hesaba gəlməyən birçok pehlivan. Padişah onları kurtardı dertten, Ümitlər verməklə etdi kalbi şən. Dedi:”Düşmanımız savaş görməmiş, Aslanla savaşa adət etməmiş. Haydutluk, hırsızlık, bir də yol kesmək, Düşmanın mertliyi, bak, budur ancak! Kılıcı görməmiş hər iki eldə, Bıçağı, mızrağı göğüstə, beldə. Bunlarda bulunmaz keskin bir silah, Silahsız savaşta neylər bir yiğit? Karşıya çıksa bu çıplak kişiler Biçəriz başından göbəyə kadar.	Bu əhdə, peymana baş, can qoyarıq. Hər işdə, hünərdə olarıq nəhəng, Qoymarıq qalsın bu gülşəndən bir rəng. Bir basqın edərik azgın düşmana Nizəməz daşları boyar al qana. Nizədən qılınca əl atan zaman Başını keçirər kəməndə düşman.” Rus ordu qəlbini bir ocaq gördü, Gücündən dağları yupyumşaq gördü. Döndü ordugaha diləyi zəfər, Qılincdən pas sildi, qəlbindən kədər. O biri tərəfdən şah da oturdu, Başçı igidlərlə bir məclis qurdu. Padşahı igidlər almış ortaya, Bənzərdi dörd yanı ulduzlu aya. Qədər xan Xətadan, Qur xan Xütəndən, Dəbis Mədayindən, Vəlid Yəməndən, Dəvalı Abxazdan, Hindi də Reydən, Qubad İstəxrədən, Nəsəbi Keydən, Gilanlı Zərivənd Mazandarandan, Xavər ölkəsindən Niyal pəhləvan, Sipənd Xorasandan, Fum da İraqdan, Bərişad Ərməndən, bu ittifaqdan, Rumdan, Əfrəncədən, Misirdən, Şamdan Hesaba gəlməyən bir çox pəhləvan. Padişah onları qurtardı qəməndən, Ümidlər verməklə etdi qəlbi şən. Dedi: "Düşmənimiz dava görməmiş, Aslanla döyüşə etməmiş vərdis. Quldurluq, oğurluq, bir də yol vurmaq, Düşmənin mərdliyi, bax, budur ancaq! Qılınca görməmiş hər iki əldə, Bıçağı, nizəni kökəsdə, beldə. Bunlarda tapılmaz kəskin bir yaraq, Yaraqsız döyüşdə neylər bir qoçaq? Qarşıya çıxs bu çılpak nəfərlər Biçərik başından göbəyə qədər.

Meydanda başlatsam kılıç oyunu Bağlarım Elbürz'ün yüce kolunu. Benim yol bulan o uzaklara, Can almak isterken can verdi Dara. Kemendi hileyle attı Keyd bana, Attım o kemendi kendi ayağına. Fur'un ordusuyla savaşa girdim, Mertliğimden ona kafur yedirdim. Yayım ki, kaşına bir düğüm aldı, Hakanın yayında giriş boşaldı. Ruslarla savaştan şimdi korkmam, Onlar bir sel ise, ben de bir dağım. Hazar dağından Çin suyuna kadar Türklerle doludur bütün bu yerler. Bilirim Rumları sevmiyor bir Türk, Rumlara kinleri Rus'tan da büyük. Türklerin okuyla yine bu zaman Nasır eksik olmaz Rus ayağından. Zehir ki, vücuda yapar zelzele, İyileşir yine de başka zehirle. İşittim: Bir tilki yırtıcı kurttan Köpek sesleriyle bulmuştur aman. Durmayıp iki kurt kin ile coştu, O yaşlı tilkinin arkasından koştu. Çok zorba itleri vardı bu yurdun, Kanına susardı tilkinin, kurdun. Korkudan yavru tilki kopardı figan, İtlerin bendini açtı ağzından. İt sesi kapladı köyün üstünü, Önce kurt sandılar yaşlı tilkiyi. İtlerin sesinden havlarken kurtlar, Kurtuldu o tilki, olmadı şikar. Deneyimli düşman da her işte böyle Kurtulur düşmandan düşman eli ile. Benim ki, debdebem yükseler göğə, Var mı ihtiyacım başka yardıma?	Meydanda başlasam qılınc oyunu Bağlaram Əlbürzün uca qolunu. Mənəm əl gəzdirən o uzaqlara, Can almaq istərkən can verdi Dara. Kəməndi hiyləylə atdı Keyd mana, Saldım o kəməndi öz ayağına. Furun qoşunuyla döyüşə girdim, Mərdliyimdən ona kafur yedirdim. Yayım ki, qaşına bir düyün aldı, Xaqanın yayında giriş boşaldı. Ruslarla döyüşdən indi qorxmaram, Onlar bir sel isə, mən də bir dağam. Xəzər dağından Çin suyuna qədər Türklərlə doludur bütün bu yerlər. Bilirəm Rumları sevməyir bir türk, Rumlara kinləri rusdan da böyük. Türklərin oxuyla yenə bu zaman Qabar əskik olmaz rus ayağından. Zəhər ki, vücuda salır zəlzələ, Sağalır yenə də başqa zəhərlə248. Eşitdim: bir tülkü yırtıcı qurddan Köpek səsləriylə tapmışdır aman. Durmayıb iki qurd kin ilə coşdu, O qoca tülkünün dalınca qoşdu. Çox zorba itləri vardı bu yurdun, Qanına susardı tülkünün, qurdun. Qorxudan tülküçük qopardı fəğan, İtlərin bəndini açdı ağzından. İt səsi bürüdü kəndin üstünü, Canavar sandılar qoca tülkünü. İtlərin səsindən hürkərkən qurdlar, Qurtuldu o tülkü, olmadı şikar. Sınaqlı düşmən də hər işdə belə Qurtulur düşməndən düşmən əlilə. Mənim ki, dəbdəbəm ucalır göyə, Varmı ehtiyacım başqa köməyə?

Her kapalı kapıyı anahtardır açan, Çare bulunmazsa, bahset kılıçtan.” Başçılar bağırıldı baş indirerek: “Yolunda kanımız dökülsün gerek! Her zaman hünerle işe yaradık, Şimdi biz oluruz ondan da artık. Hem hüner göstermək, hem de mal için Çalışmaq bir borçtur istikbal için!” Orduya verdi çok padişah yürek, Yüreksiz bir kişi olmasın gerek! Düşündü, taşındı akşama kadar, Cam ile kılıçtan neylesin sabah? ! Yüzünü gizlerken gündüz geceden, Nöbetçi nöbette, casus uyurken, Hesaba sığmayan nöbetçi asker Geçitli yollarda nöbet tuttular. Nöbetsiz kalmadı karanlık gece, Nöbette kaldılar şafak sökünə. İSKENDER’İN RUSLARLA SAVAŞMASI Ey saki, durma, gel, sevindir beni! Zincifreyə yoğurmuş atəşli civayı Ver bana, süsleyeyim yüce ayvanı, Kullanayım erinmiş o saf boyayı. Ey deneyimli dihqan, dünya görmüş pir, Yüreğe hoş gelen sözleri getir! Şah Çin’den Rus üstüne geldikten sonra Onu çarkın atı götürdü nereye? Çark ona ne oyun başladı tekrar? Ne hile işletti ona bu devran? Tarihin sarrafı, o gevher satan Sözleri gevherle astı kulaktan. İskender öyle ki, coşkun Rus gördü, Dünyayı kanatsız bir tavus gördü.	Hər bağlı qapını açardır açan, Çarə tapılmazsa, danış qılıncdan." Başçılar bağırıldı baş endirərək: "Yolunda qanımız tökülsün gərək! Hər zaman hünərlə işə yaradıq, İndi biz olarıq ondan da artıq. Həm hünər göstərmək, həm də mal üçün Çalışmaq bir bərcdur istiqbal üçün!" Orduya verdi çox padişah ürək, Ürəksiz bir nəfər olmasın gərək! Düşündü, daşındı axşama qədər, Cam ilə qılıncdan neyləsin səhər?! Üzünü gizlərkən gündüz gecədən, Keşikçi növbətdə, casus yatırkən, Hesaba gəlməyən növbətçi əskər Keçidli yollarda keşik çəkдилər. Keşiksiz qalmadı qaranlıq gecə, Keşikdə qaldılar şəfəq sökünə. İSKƏNDƏRİN RUSLARLA VURUŞMASI Ey saqi, durma, gəl, sevindir məni! Şəngərlə yoğurmuş odlu cīvəni Ver mənə, bəzəyim uca eyvanı, İşlədim ərinmiş o saf boyanı. Ey sınaqlı dehqan, dünya görmüş pir, Ürəyə yatımlı sözləri gətir! Şah Çindən Rus üstə gələndən sonra Onu çərxin atı götürdü hara? Çərx ona nə oyun başladı təkrar? Nə hiylə işlətdi ona ruzigar? Tarixin sərrafı, o gövhər satan Sözləri gövhərlə asdı qulaqdan. İskəndər elə ki, coşğun rus gördü, Dünyanı qanatsız bir tovuş gördü.

Böğrünü vermedi gece yatağa, Kalktı baht ararken yıldız saymaya. Öz ipək kilimini toplayınca yerlər, Testi ilə kılıçla oynadı sabah, O testide parlayan kılıç günəşin Başını keserek, gördü öz işin. Kara örtüsündən kaldırınca baş Şimşekli kılıca sarıldı dağ, taş. İki ordu değil, iki deniz kan, Sayıca çox idi deniz suyundan. At sürdülər o meydan boyu "kan" diye, Kılıçlar, bayraklar yükseldi göğə. İki meydan boyu çelik ayaklar, Dar yerdə dağ gibi tuttular karar. Sancaktara emretti büyük İskender. Orduya şan verdi, dizildi saflar. O çelik geyimden, elmas kılıçtan Işıqlı günəşə yükseltti duman. Her tayfanın başında kendinden serdar. Çektilər meydanda dağ gibi duvar. Devali və İran pehlivanları Sağ kolda yerləşdi, coştu kanları. Kader han Çin rütbəli yiğitlər ilə Cephenin solunu aldı ele. Tarafta ok atan has kulamlardı, Dönüş yollarına kanat salardı. O çelik geyimli fil ən ortada, Kükreyən yiğitlər durmuş arkada. Fil gövdə padişah bin bir ümitle Binmişdi dağ gibi kırgın ak file. Karşıda surətı kırmızı Ruslar Mecusun atəşi gibi parlar. Sağ kolu süslemiş Hazran destesi, Soldan da yüksəlir Bertas'ın sesi. Alani arkadan, İsuvi koldan, Azmetmiş baş, boyun koparsın hər an. Cephenin kalbinde Rus kine dolmuş,	Böyrünü vermədi gecə yatağa, Durdu bəxt ararkən ulduz saymağa. Öz ipək fərşini yığınca yerlər, Teşt ilə, qılıncla oynadı səhər, O teştə parlayan qılinc günəşin Başını kəsərək, gördü öz işin. Qara örtüsündən qaldırınca baş Şimşekli qılınca büründü dağ, daş. İki ordu deyil, iki dəniz qan, Qədərcə çox idi dəniz suyundan. Çapdılar o meydan boyu "qan" deyər, Qılınclar, bayraqlar ucaldı göyər. İki meydan boyu polad ayaqlar, Sıx yerdə dağ kimi tutdular qərar. Sançıya əmr etdi böyük İskəndər. Qoşuna şan verdi, düzüldü səflər. O polad geyimdən, almas qılincdən Işıqlı günəşə ucaltdı duman. Hər qövmün başında özündən sərdar. Çəkdilər meydanda dağ kimi hasar. Dəvali və İran pəhləvanları Sağ qolda yerləşdi, coşdu qanları. Qədər xan fəğfurlu igidlər ilə Cəbhənin solunu götürdü ələ. Cinahda ox atan xas qulamlardı, Dönüş yollarına qanad salardı. O polad geyimli fil ən ortada, Kükreyən igidlər durmuş arxada. Filgövdə padişah minbir ümidlə Minmişdi dağ kimi qızmış ağ filə. Qarşıda bənizi qırmızı ruslar Məcusun atəşi kimi parıldar. Sağ qolu bəzəmiş Xəzran dəstəsi, Soldan da ucalır Bərtasın səsi. Alani arxadan, Isuvi qoldan, Əzm etmiş baş, boyun qoparsın hər an. Cəbhənin qəlbində rus kinə dolmuş,

Gögsündən İskender aşkını yolmuş. Her iki tarafta saf tuttu asker, Lacivert gök gibi yüksəlmiş yerlər. Rusların davulundan koptu heyecan, Hasta bir Hintli gibi kopardı fğan. Gökleri sarsan o davul ve boru Yerlerin karnına düşürürdü korku. Zorba Türk borusu ettikçe şiddət Türklərin koluna gəlirdi kuvvet. Coştukça yer yaran at kişnemesi Balığa varırdı yerin nalesi. Yedi dikenli topuzların tekmələrindən Feleğin öküzü kopardı şiven. Dədikçe kılıç her gümüş peykəri Gümüşten çıxarır kan taneləri. Demirdən keçtikçe üç pervaneli oklar Sanki çimenlikdən uçuyordu kuşlar. Mızraktan kamışlıq olmuş yeryüzü, Dağ çöker çukura yedikçe gürzü. Tüylerin ucuyla mızrak yüksəlir, Düşman kendi kanıyla abdest alır. Kurt gönündən olan müthiş davuldan Kızılsır savaşılar, coşar savaşı. Taşlardan mızrak kan çeşməsi açar, Bir orman yeşərtir yay ilə oklar. Okların meyvəsi al güldən nişan, Güllərin kan damları hər dikenindən. Kalkanı eriten çelik kılıçlar Başını yüksəlmiş, serkeşlik edər. Dağlara deliklər açardı buhar, Yerlərin canında bir titrəmə var. Rus savaşıdan dəhşət çökərdi; Aslanlar altında atlar ürkerdi. Eflatun, Felatus halkı gibi cahil O yerdə eksikti bir aciz Rus'tan. Rumlar feleğe yüksəltdi bayraq, Kılıçtan suya bir atəş olaraq,	Köksündən İskəndər eşqini yolmuş. Hər iki tərəfdə səf çəkdi əskər, Lacivərd göy kimi ucalmış yerlər. Rusların təblindən doğru həyəcan, Xəstə bir hindlitək qopardı fəğan. Göyləri sarsıdan təbil və boru Yerlərin qarnına salırdı buru. Zorba türk borusu etdikcə şiddət Türklərin qoluna gəlirdi qüvvət. Coşduqca yer yaran at kişnəməsi Balığa çatırdı yerin naləsi. Həftəgü əmudların təpiklərindən Fələyin öküzü qopardı şivən. Dədikcə qılınc hər gümüş peykəri Gümüşdən çıxarır qan danələri. Dəmərdən keçdikcə üçpərli oxlar²⁴⁹ Sanki çəmənləkdən ötürdü quşlar. Nizədən qamışlıq olmuş yer üzü, Dağ çökür çuxura yedikcə gürzü. Tüklərin ucuyla nizə ucalır, Düşmənin öz qanı ilə dəstəməz alır. Qurd gönündən olan müdhiş təbildən Qızılsır döyüşlər, coşur döyüşkən. Daşlarda nizə qan çeşməsi açar, Bir orman göyərdir yay ilə oxlar. Oxların meyvəsi al güldən nişan, Güllərin qan damarı hər tikanından. Qalxanı əridən polad nəhənglər Başını uzatmış, sərkəşlik edər. Dağlara deşiklər açardı buxar, Yerlərin canında bir titrəyiş var. Rus döyüşməsinə dəhşət çökürdü; Aslanlar altında atlar ürəkürdü. Əflatun, Fəlatun xalqıtək nadan O yerdə əskikdi bir aciz rusdan. Rumlular fələyə ucaltdı bayraq, Qılıncdan suya bir atəş olaraq,

Havanın boğazı sanki tıkanı, Dünyanın nefesi artık durdu. Ne yerde yer bulur yürüyən ayak, Ne uçan havada bulurdu bucaq. Ruslardan bir kişi açtı meydanı, Bir tilki şapkalı Bertas aslanı Rüzgâra binmişdi yürüyən dağ gibi. Dağ rüzgâr belində dururmuş demək! Savaşmaq istədi, suladı meydan, Kendini överək, okudu destan: "Ham deri giyen hər bir Bertas'ın, Benim varlığımla ısınır arkası, Kaplanlar yırtarım dağlar kaşında, Timsahlar yerim sular başında. Aslan gibi alıştım sağrı yırtmaya. Tilki gibi bakmam yağlı kuyruğa. Pençədə keskinim, kuvvətdə mətin, Geyik böğrü yırtmaq değildir çətin. İçtiyim, döktüyüm daima al kan, Giyimim ham deri olmuş hər zaman. Mızrağım arkadan deşsə çıxar göbəkten, Denemek istərsən, bu meydan, bu sen! Bir ordu kükrəsə Çin ilə Rum'dan Ateşin ələvi yüksələr mumdan. Bana kandan başqa hədiyyə gətirən, Yokolsun öylə bir yolcu, savaşı. Kim bana kaş çatsa gurur edərək, Süs yok, al kefen giyinsin gerek!" Onun qarşısına şah ordusundan Çıktı bir mızraklı yiğit pəhlivan. Meydanda kin ilə açtılar pençə, Çarpışma uzadı hey savaştıqça. Sinirli Bertas'ın son kılıcından Toprağa düşdü Rumlu pəhlivan. İkinci Rumlu da ölüm, kin gördü, Bertas'ın bəxtini çox mətin gördü. Hindi adlı yiğit şahzadə vardı. Hintli kılıcıyla çox baş koparırdı.	Havanın boğazı sanki tıxandı, Dünyanın nəfəsi artıq dayandı. Nə yerdə yer tapır yeriyan ayaq, Nə uçan havada tapırdı bucaq. Ruslardan bir nəfər açdı meydanı, Bir tülkü papaqlı Bertas aslanı Küləyə minmişdi yeriyan dağtək. Dağ külək belində durarmış demək! Döyüşmək istədi, suladı meydan, Özünü öyərək, oxudu dastan: "Xam dəri geyinən hər bir Bərtası, Mənim varlığımla qızar arxası. Pələnglər yırtaram dağlar qaşında, Nəhənglər yeyərəm sular başında. Aslantək alışdım sağrı yırtmağa. Tülkütək baxmaram yağlı quyruğa²⁵⁰. Pəncədə kəskinəm, qüvvətdə mətin, Maral böyrü yırtmaq deyildir çətin. İçdiyim, tökdüyüm daima al qan, Geyimim xam dəri olmuş hər zaman. Nizəm daldan dəysə çıxar göbəkdən, Sınamaq istəsən, bu meydan, bu sən! Bir ordu kükrəsə Çin ilə Rumdan Atəşin alovu uclar mumdan. Mənə qandan başqa töhfə gətirən, Yox olsun elə bir yolçu, döyüşkən. Kim mənə qaş çatsa qürur edərək, Zivər yox, al kəfən geyinsin gərək!" Onun qarşısına şah ordusundan Çıxdı bir nizəli igid pəhləvan. Meydanda kin ilə açdılar pəncə, Çarpışma uzandı hey döyüşdükcə. Acıqlı Bərtasın son qılıncından Torpağa sərildi rumlu pəhləvan. İkinci rumlu da ölüm, kin gördü, Bərtasın bəxtini çox mətin gördü. Hindi adlı igid şahzadə vardı. Hindli qılıncıyla çox baş vurardı.

Kızgın aslan gibi kopardı feryat, Atladı kurt üstünə elində çelik. Kol gibi denendi, oldu çox hamle Kimsenin kaderi gülmedi daha. Hırsa dolunca şahzadə Hindi, Kılıcı düşmanın omzundan indi. Başını biçti o kesici elmas, Atın tırnağında çırpındı Bertas. Ruslardan başqa bir kılıç oynatan Boynunu yükseltti elində kalkan. Övünə övünə girdi meydana, Susamıştı sanki düşman kanına. Hindi kılıcını indirdi ona, İhtiyaç kalmadı Rus kalkanına. Çıktı bir başqa Rus kılıç vurmaya, Göz göze gelince düştü toprağa. Çok yiğit öldürdü, oldu gün yarı, Tazı gibi kovalıyordu o, ceyranları. Rusların nefesi tıkanırdı ondan, Olmadı daha bir qarşıya çıkan. Vücudu al kana batmıştı daha, Dizgini çevirdi tez ordugaha. Görünce İskender göstərdi hürmet, Verdi ən dəyərli, yararlı hədiyyə. Her iki tərəftən inərek ordu Geçitli yollarda nöbet tuttu. Tan yeri sökerken saki kalktı şən, Şaraptan toprağa yakut saçarken, Ateş saçan dəniz gibi her iki asker Pusuda yine de kəman çəktilər. O kanlı meydana at sürərək təkər Aslan yıkmak için aya çıktılar. Gürleyen borazanlar çaldıqça çağırır, Başlardan akıl, şuur, yüzden rəng alır. Kurt gönlü davullar ettikçe feryat,	Qızmış aslan kimi qopardı fəryad, Cumdu qurd üstünə əlində polad. Qol kimi sınıandı, oldu çox həmlə Kimsənin taleyi gülmədi hələ. Acığa dolunca şahzadə Hindi, Qılıncı düşmənin çiyindən endi. Başını biçdi o kəsici almas, Atın dırnağında çırpındı Bərtas. Ruslardan başqa bir qılınc oynadan Boynunu ucaltdı əlində qalxan. Öyünə-öyünə girdi meydana, Susamışdı sanki düşmən qanına. Hindi qılıncını endirdi ona, Ehtiyac qalmadı rus qalxanına. Çıxdı bir başqa rus qılınc vurmağa, Göz-gözü gəlincə düşdü torpağa. Çox igid öldürdü, oldu gün yarı, Təzəkə qovurdu o, ceyranları. Rusların nəfəsi tıxandı ondan, Olmadı daha bir qarşıya çıxan. Vücudu al qana batmışdı daha, Yüyəni çevirdi tez ordugaha. Görünce İskəndər göstərdi hörmət, Verdi ən dəyərli, yararlı xələt. Hər iki tərəfdən enərək ordu Keçidli yollarda kəşikçi durdu. Dan yeri sökərkən saqi qalxdı şən, Şərabdan torpağa yaqut səpərkən, Od saçan dənizlək hər iki əskər Pusquda yenə də kəman çəkdiilər. O qanlı meydana çaparaq təkər Aslan yıxmaq üçün ova çıxdılar. Gurlayan şeypurlar çaldıqça çağırır, Başlardan ağıl, huş, üzdən rəng alır. Qurd gönlü təbillər etdikcə fəryad,

Yürek yok, yumuşar en katı çelik. Bağırış çağırıştan titrədi yerin damarı, Gök attı nalını, günəş çivişi, Dik baş bir Aylaklı susadı kana, Atını atəş gibi sürdü meydana. Vücudu gizlənmiş çelik içində, Yüregi dünyadan sert idi kinde. Savaşmak istədi kızmış fil beden, Gelen kurtulmadı demir gürzünden. Korktu dəhşətindən hər bir namidar, O aslan pəncədən çox çekindiler. Bir saat sonra bir sinirli aslan Meydana at sürdü öz ordusundan. Buxara atında kızmış fil gibi, Atladı iləri taşkın Nil gibi. Yiğit Aylaklıya bağırıldı gelen: "İşıqlı, al günəş çıktı perdeden, Elinde saki gibi cam olan benim! Aylaklı kanından şərab içənim." Atı məhmuzladı bitincə sözü, Yuxarı kaldırdı o, çelik gürzü. Kızmış fil vurduğu keskin mızrakdan Fil vücudun başı gəldi ayaqdan. Aylaklı toppuzdan oldu sərsəri, Onun kan tufanı sarhoş etti yeri. Onlardan bir atlı çıxdı meydana. Dağ gibi yaxlaştı o dağ yarana. Aldığı dərbədən oldu yerlə bir, Elinde çox yiğit can verdi bir-bir. Böyle baş koparma sonucunda Bir gurur göründü hər şivəsində. Birçox çelik geyim, elmas kılıçlar Qarşıya çıxınca oldular şikar. Səhərdən ikinci vaktinə qədər Olmadı qarşıya çıxan bir nəfər. Burdu qulağından hükmün sonu, Yeniden kanlarla qaynadı ciğər.	Ürək yox, yumşalır ən qatı polad. Səs-küydən titrədi yerin damarı, Göy atdı nalını, günəş mismarı, Dikbaş bir eylaqlı susadı qana, Atını od kimi sürdü meydana. Vücudu gizlənmiş polad içində, Ürəyi dünyadan bərk idi kində. Döyüşmək istədi qızmış filbədən, Gələn qurtulmadı dəmir gürzünden. Qorxdı dəhşətindən hər bir namidar, O aslan pəncədən baş qaçırdılar. Bir saat sonra bir acıqlı aslan Meydana at çapdı öz ordusundan. Buxara atında kızmış fil kimi, Atıldı irəli daşqın Nil kimi. İgid eylaqlıya bağırıldı gələn: "İşıqlı, al günəş çıxdı pərdədən, Əlində saqitək cam olan mənəm! Eylaqlı qanından şərab içənəm." Atı məhmizlədi bitincə sözü, Yuxarı qaldırdı o, polad gürzü. Kızmış fil vurduğu kəskin mızraqdan Fil vücudun başı gəldi ayaqdan. Eylaqlı toppuzdan oldu sərsəri, Onun qan tufanı məst etdi yeri. Onlardan bir atlı çıxdı meydana. Dağ kimi yanaşdı o dağ yarana. Aldığı zərbədən oldu yerlə bir, Əlində çox igid can verdi bir-bir. Belə baş qoparmaq nəticəsində Bir qürur göründü hər şivəsində. Bir çox polad geyim, almaz qılınclar Qarşıya çıxınca oldular şikar. Səhərdən ikinci çağına qədər Olmadı qarşıya çıxan bir nəfər. Burdu qulağından qəzanın qədər, Yenidən qanlarla qaynadı ciyər.

Ruslardan at sürdü bir gövdesi fil, Yüzü kıpkırmızı, gözleri bir Nil. Rumlardan pehlivan istedi durdu, Çok mertlik gösterdi, mert başlar kopardı. Kanını akıttı kime yaklaştıysa, Birkaç bedenden tatlı can aldı. Deneyimli yiğidin bu baş kesmesinden Olmadı Rumlardan meydana gelen. Rum'a el bulunca Rus aldı meydan, Filleri yorgun gördü öz çomağından. Oynattı kılıcı, coşturdu kini, Öldürdü birkaç Rumlu, Çinliyi, Mızrakla boynunu biraz uzattı, Gururla meydanda mızrak oynattı. Rum karargahının yakın böğründən Atını sürdü bir adlı savaşı. At değil, bir şahin oynattı güzel, Yok, kılıç değildi, asmıştı timsah. Üstünde ipekten bir zırhlı örtü var, Başında bir çelik metal başlık var. Sarhoş ifrit gibi sokuldu harbe, Elinde dört başlı bir keskin darbe. Mızrağı kaldırdı Rus'a bakarak, Dedi: "İstemiyorsan toprakta yatmak, Bil, Mazandaranlı Zerivend benim! Savaşta devlerle ben eğlenirim. Ondaki heybetten Rus bir şey anladı, Safrası karıştı, başı döndü. Meydanı daraldı-anladı o kişi, Bu başka bir erdir, ona benzemez. Atı oynatmadı, çekildi geri, Bildi ki, mertlikte yok beraberli- Dizgini çevirdi tez ordugaha, Yel gibi savuştu, durmadı daha. Aslana çevirdi arka, arkadan Darbeyi indirdi ona pehlivan. Kaçanın belini darbesi kesti	Ruslardan at çapdı bir gövdəsi fil, Üzü qıpqırmızı, gözləri bir Nil. Rumlardan pəhləvan istəyib durdu, Çox mərdlik göstərdi, mərd başlar vurdu. Qanını axıtdı kimə yan aldı, Bir neçə bədəndən şirin can aldı. Sınaqlı igidin bu bas-kəsindən Olmadı rumlardan meydana gələn. Ruma əl tapınca rus aldı meydan, Filləri süst gördü öz çomağından. Oynatdı qılıncı, coşdurdu kini, Öldürdü bir neçə rumlu, çinlini, Nizəylə boynunu bir az uzatdı, Qürurla meydanda nizə oynatdı. Rum qərargahının yaxın böyründən Atını çapdı bir adlı döyüşkən. At deyil, bir şahin oynatdı qəşəng, Yox, qılınc deyildi, asmışdı nəhəng. Əynində ipəkdən bir çuqalı var, Başını bir polad dəbilqə oxşar. Sərxoş ifrit kimi soxuldu hər bə, Əlində dörd başlı bir kəskin zərbə. Nizəni qaldırdı rusa baxaraq, Dedi: "İstəmirsən torpaqda yatmaq, Bil, mazandaranlı Zərivənd mənəm! Döyüşdə divlərlə mən əylənənəm. Ondakı heybətdən rus bir şey qandı, Səfrası qarışdı, başı fırlandı. Meydanı daraldı - anladı o kəs, Bu başqa hərifdir, ona bənzəməz. Atı oynatmadı, çəkildi geri, Bildi ki, mərdlikdə yox bərabəri- Cilovu çevirdi tez ordugaha, Yel kimi sovuşdu, durmadı daha. Aslana çevirdi arxa, arkadan Zərbəni endirdi ona pəhləvan. Qaçanın belini zərbəsi yardı

Göğsündən dörd başlı mızrak çıkardı. Uçan at yel gibi geçti meydanı, Ruslara yetirdi o ezilmiş canı. Tanıdık, yabancı koşarak aldılar haber, Haça dönmüş bir ölü gördüler. Bildilər savaşçı, kızgın ejderha Yiğitlər belinə haç vurdu daha. Çəkildi arkada, öndə dizginlər, Çıkmadı Bertas'tan, Rus'tan bir kişi. Ordunun nihayet sabrı tükəndi, Bir Rus pehlivanı dağ gibi oynadı. Kıntal'a akrabaydı, adı da Kupal, Fil canlı pehlivan yaklaştı, dərhal Girdi bir birinə iki çarpışan, Kılıçlar oynadı hər iki taraftan. Zerivənd nihayet bir kılıç çaldı, Kupal pehlivanın canını aldı. Böyle bir hünərle dik kafalı Ruslardan Yetmiş kişiyi öldürdü pehlivan. Sinirli aslandan kıvrıldı Kıntal, Orduyu savaşta görünce topal, Pehlivan atladı zırh giyərək Budağı kılıçtan olan servi gibi. Atladı ejderha eyer kaşına, Dizginini bıraktı meydan başına. Zerivənd görünce bu ejderhayı Kükreyən bulut gibi oynadı kanı. İki keskin kılıç çıktı kınından, Gök gibi sıcaqdan kızıştı meydan. Pergel pervaneləri gibi merkezi ölçən, Biri geç, birisi hızlıca geçen, Varıp bir birinə, girdilər harbə, Yaralar açaraq, vurdular darbə. Kazanamadı heç birisi zafer, Çarpışma uzadı gecəyə kadar. Nihayet, bir kılıç indirdi Kıntal, O gəlin gibi süslü yığidi dərhal	Köksündən dördbaşlı nizə çıxardı. Uçan at yel kimi keçdi meydanı, Ruslara yetirdi o əzgin canı. Tanış, yad qaçaraq tutdular xəbər, Səlibə dönmüş bir ölü gördülər. Bildilər döyüşkən, qızmış əbdaha İgidlər belinə xaç vurdu daha. Çəkildi arxada, öndə yüyənlər, Çıxmadı Bərtasdan, rusdan bir nəfər. Qoşunun nəhayət səbri tükəndi, Bir rus pəhləvanı dağtək tərpendi. Qıntala qohumdu, adı da Kupal, Fil canlı pəhləvan yanaşdı, dərhal Girdi bir-birinə iki çarpışan, Qılıncılar oynadı hər iki yandan. Zərivənd nəhayət bir qılınc çaldı, Kupal pəhləvanın canını aldı. Belə bir hünərlə dikbaş ruslardan Yetmiş nəfərini qırdı pəhləvan. Acıqlı aslandan qıvrıldı Qıntal, Ordunu döyüşdə görüncə topal, Pəhləvan atlandı zireh geyərək Budağı qılıncdan olan sərvətək. Atıldı əbdaha yəhər qaşına, Yüyəni buraxdı meydan başına. Zərivənd görüncə bu əbdahanı Kükreyən buludtək oynadı qanı. İki iti qılınc çıxdı qınından, Göy kimi istidən qızıışdı meydan. Pərgar pərləritək mərkəzi ölçən, Biri gec, birisi sürətlə keçən, Çatıb bir-birinə, girdilər hərbə, Yaralar açaraq, vurdular zərbə. Qazana bilmədi heç biri zəfər, Çarpışma uzandı gecəyə qədər. Nəhayət, bir qılınc endirdi Qıntal, O gəlin bəzəkli igidi dərhal

Toprağa düşürdü altın eyerdən, Aslanın pençesinde öldü fil beden. Öldürən girincə düşman kanına, Sevinçle döndü öz ordugahına. Bu işdən sıkıldı büyük hükümdar, Toprağa düşdü Gilanlı salar. Emretti yigidi etsinlər rahat, Adına münasib edilsin hizmet. O sultan görkemli şafak sökerken, Dağa dalga vurdu Çin denizindən. “Kan” diye, susadı her iki asker, Bisütun dağı gibi bayrak çektilər. Denizdən kükrədi bir bulut peyker, Her orman içindən çıktı bir ejder, Timsahlar narası yüksəldi dağa, Her yerden akıyordu kan dalga dalga. Fil gövdə bir Rumlu topuz elində, Kılıcı elində, okluk belində, Savaşa çağırırdı versin imtahan, Çıktı sarı kaftan giyinmiş pehlivan. Topuzu başından vurunca birdən Rus’ ta ne baş kaldı, ne kol, ne beden. Başqası kükrədi, onu da yardı, Karşıya çıxandan beyin kopardı. Kılıçta, kadehte, şöhrətli, şanlı, Fərinçə adında, kendi Alanlı, Topuzu omzunda atı oynattı, İnsanın başından aklını attı. Bu kaptı topuzu dolarak kine, O da tez gürzünü attı omzuna. Topuzlar oynadı gökte yan yana, Şiddətlə sarıldı düşman düşmana. Alanlı savaşa girdiği zaman, Bildi ki, acizdir kadersiz düşman. Topuzu başından öyle indirdi, Baş, beyin dağıldı, karnına girdi	Torpağa düşürdü qızıl yəhərdən, Aslan pəncəsində öldü filbədən. Öldürən girincə düşmən qanına, Sevincək döndü öz ordugahına. Bu işdən sıkıldı böyük tacidar, Torpağa sərildi gilanlı salar. Əmr etdi igidi etsinlər rahat, Adına münasib edilsin xidmət. O sultan şövkətli şəfəq sökərkən, Dağa dalğa vurdu Çin dənizindən. "Qan" deyə, susadı hər iki əskər, Bisitun dağıtək bayraq çəkдилər. Dənizdən kükrədi bir bulud peykər, Hər meşə içindən çıxdı bir əbdər, Nəhənglər nərsəsi ucaldı dağa, Hər yandan axırdı qan dalğa-dalğa. Filgövdə bir rumlu toppuz əlində, Qılıncı əlində, oxluq belində, Döyüşə çağırırdı versin imtahan, Çıxdı sarı kaftan geymiş pəhləvan. Toppuzu başından vurunca birdən Rusda nə baş qaldı, nə qol, nə bədən. Başqası kükrədi, onu da yardı, Qarşıya çıxandan beyin qopardı. Qılıncda, qədəhdə, şöhrətli, şanlı, Fərinçə adında, özü alanlı, Toppuzu çiyində atı oynatdı, İnsanın başından huşunu atdı. Bu qapdı toppuzu dolaraq kinə, O da tez gürzünü atdı çiyinə. Toppuzlar oynadı göydə yan-yana, Şiddətlə sarıldı düşman düşmana. Alanlı döyüşə girdiyi zaman, Bildi ki, acizdir talesiz düşman. Toppuzu başından elə endirdi, Baş, beyin dağıldı, qarnına girdi

Düşmanın başını atınca yere, Gururla boynunu çəkdi göklərə. Sinirli bir aslan Ermenistan'dan- Vurup öldürməkdə cəsur pehlivan. Adı Şerve, kendi savaşta kamil, Ne aslan denk idi ona, ne de fil. Her eldə bir kılıç-timsahtan nişan, Çok timsah başını koparmış aslan. Alanlı üstünə at seçirterek Parlayan kılıçtan oynadı şimşək. Fərinçə görünce adlı yiğidi, Kalkanı kanat gibi omzuna dikti. Şerve bir kılıçla attı nefesten, Çırpındı, can quşu uçtu kafesten. Eysu'dan bir mağrur susadı kana, Atını atəş gibi sürdü meydana. Mərtliklə çalışdı, göstərdi hünər, Şerve'ye aslanlıq nə fayda verir? Düşmanın heybeti korkuttu onu, Bir ağır darbeye verdi boynunu. Cərem adlı bir dağ Ləzgi dağından, Əlindən zinhara gəlmiş bu cihan. Yiğidin çelikdən küləhi vardı, Yüzündən, gözündən savaş akardı. Üstündə demirdən bir geyimi var, Saf gümüş gibi yanar, civa gibi parlar. Şerve'ye yaxlaştı o kızıq aslan, Gözünü açmaya vermedi aman. Bir kılıç indirdi aslan Şerve'ye, Yiğidin tozunu savurdu göğə, Düşmanı torpaqda görünce böylə, Beynini dağıtdı at tekmesiylə. Boynunu çəkən çox adlı pehlivan Oturdu buza o soğukkanlıdan. Devalı görünce öylə bir boyun, Boyun yok, meydanda boyunlar yiyən. Yılan gibi kıvrıldı, istədi silah	Düşmənin başını salınca yərə, Qürurla boynunu çəkdi göylərə. Acıqlı bir aslan Ermənistandan - Vurub öldürməkdə cəsur pəhləvan. Adı Şərvə, özü döyüşdə kamil, Nə aslan tay idi ona, nə də fil. Hər əldə bir qılinc - nəhəngdən nişan, Çox nəhəng başını qoparmış aslan. Alanlı üstünə at səyirdərək Parlayan qılincdən oynatdı şimşək. Fərinçə görüncə adlı igidi, Qalxanı qanadtək çiyinə tikdi. Şərvə bir qılincə saldı nəfəsdən, Çırpındı, can quşu uçdu qəfəsdən. Eysudan bir məğrur susadı qana, Atını od kimi çapdı meydana. Mərdliklə çalışdı, göstərdi hünər, Şərvəyə aslanlıq nə fayda verər? Düşmənin heybəti qorxutdu onu, Bir ağır zərbəyə verdi boynunu. Cərəm adlı bir dağ Ləzgi dağından, Əlindən zinhara gəlmiş bu cahan. İgidin poladdan küləhi vardı, Üzündən, gözündən döyüş yağardı. Əynində dəmirdən bir geyimi var, Saf gümüşlək yanar, civətlək parlar. Şərvəyə yanaşdı o qızmış aslan, Gözünü açmağa vermədi aman. Bir qılinc endirdi aslan Şərvəyə, İgidin tozunu sovurdu göyə, Düşməni torpaqda görüncə belə, Beynini dağıtdı at təpiyiylə. Boynunu çəkən çox adlı pəhləvan Oturdu buza o soyuqqanlıdan. Dəvalı görüncə elə bir gərdən, Gərdən yox, meydanda gərdənlər yeyən. İlantək qıvrıldı, istədi yaraq

Düşmanı yıkmaya hazır olaraq. Başına metal şapka koyarak o aslan, Kendi Çin çeliği, yüzü has demir, Zehirli kılıcı boynuna attı, Saç gibi örülmüş kemendi aldı Atını sardı bir demir örtüyə, Dağ gibi atladı tez üzengiye. Düşman üzerine at sürdü gülərək, Okuldan evinə dönen çocuk gibi. Cerem gördüğü zaman o pəhlivanı, Korktu bu savaştan, titrədi canı. Çetindi o yerden geri dönmək, Çaresiz ölümə boyun koyarak, Devali semtinə sürdü hızlıca, Aslanla savaşıta başladı hile. Devali düşmanın kıvrılmasından Kendine ip gibi sarıldı yaman. Ortada çox sözlər keçti, kısacası, Hayır için bir söz də söylemedilər. Devali coşunca kinin selindən Kılıcı indirdi düşman belindən. Yürüdü, zahmetsiz ortadan keçti, O ağır kayayı ikiye biçti. Bir sarhoş fil gibi kardeşi vardı, Kanını almak için meydana vardı. Aldı Devali'den iyileşmez yara, Çekildi kardeşi yatan çadıra. Güldü baht o çelik arkalı dağa, Çok ordu kıranı attı toprağa. Codre adlı bir Rus okudu meydan, Süt emen ceylandı ona her aslan, Kocaman gövdeli, güçlü, savaşçı, Meydanda tek başına bir ordu yenen. Boynundan asmış çok yiğit kanını, Çok boyun çekenin almış canını, Belde düğümü çok sağlam vurdu, At sürüp Devali önünde durdu.	Düşməni yıxmağa hazır olaraq. Başına dəbilqə qoyaraq o şir, Özü Çin poladı, üzü xas dəmir, Zəhərli qılıncı boynuna saldı, Saç kimi hörülmüş kəməndi aldı Atını sardı bir dəmir örtüyə, Dağ kimi atıldı tez üzəngiyə. Düşmənin üstünə çapdı gülərək, Məktəbdən evinə dönen çocuqtək. Cəram görən kimi o pəhləvanı, Qorxdu bu döyüşdən, titrədi canı. Çətindi o yerdən geri qayıtmaq, Çarəsiz ölümə boyun qoyaraq, Dəvalı səmtinə çapdı sürətlə, Aslanla döyüşdə başladı hiylə. Dəvalı düşmənin qıvrılmasından Özünə örkəntək sarıldı yaman. Ortada çox sözlər keçdi, müxtəsər, Xeyirçün bir söz də söyləmədilər. Dəvalı coşunca kinin selindən Qılıncı endirdi düşmən belindən. Şığıdı, zəhmətsiz ortadan keçdi, O ağır qayanı ikiyə biçdi. Bir sərxoş fil kimi qardaşı vardı, Qanını almaqçın meydana vardı. Aldı Dəvalıdan sağalmaz yara, Çəkildi qardaşı yatan çadıra. Güldü bəxt o polad arxalı dağa, Çox ordu qıranı sərdi torpağa. Codrə adlı bir rus oxudu meydan, Südəmər ceyrandı ona hər aslan, Qocaman gövdəli, güçlü, döyüşkən, Meydanda təklikdə bir ordu yenən. Boynundan asmış çox igid qanını, Çox boyun çəkənin almış canını, Qurşaqda düyünü çox möhkəm vurdu, At sürüb Dəvalı önündə durdu.

Kılıçlar oynadı kin ilə dolu, Bağlandı ayağın kaçacaq yolu. Deneyimli yigidler çox savaştılar, Vurulan kılıçlar etmedi eser. Rus keskin kılıcı kaldırdı sağa, Vurdu birdən-birə o çelik dağa. Yardı metal başlığı, geçti gözünə, Vücudu gark oldu kan denizine. Aldığı yaradan çox yorgun göründü, Dizgini kaparak geriye döndü. Başını bağladı, boşaldı eyer, O baş kırılmasından kırıldı İskender. Hekime emretti gelsin imdada, İyileştiren bir ilaə koysun yaraya. Çox şefkat göstərsin yardıma giden, Devali iyileşsin o hastalıktan. Gece öz başına örtü çekince Ayın başından düşdü siyah kemende. Her iki tarafta durdu bekçi, Orduya sinek de bulamadı bir yol. Öyle ki, yükseltti günəş boynunu. Zulmetten yıkadı bu çarkın elbisesini, Bir daha ses verdi kızgın aslanlar, Çölü ceyranlara ettilər mezar. Ətrafa ses verdi zil, boru, çanlar, Kan coşuyor kerrenay aldıqça nəfəs. Feryada geldikçe borazanla kus¹⁵², Açılıyor kırmızı gülden Senderus¹⁵³. Yeniden meydana çıktı o Codre, Kendinde görmedi yorgunluk bir zerre. Kara aslan gibi atını tekrar Meydanda oynattı Hintli namidar. Codre'ye üstünlük göstərdi hər an, Değersiz yaralar vermedi ziyan, Nihayət, qaşına bir düğüm aldı, Codre'nin başını eyere aldı. Kam aldı vurmaqla düşmən boynunu	Qılınclar oynadı kin ilə dolu, Bağlandı ayağın qaçacaq yolu. Sınanmış igidlər çox döyüşdülər, Burulan qılınclar etmədi əsər. Rus kəskin qılınıc qaldırdı sağa, Burdu birdən-birə o polad dağa. Yardı dəbilqəni, keçdi gözünə, Vücudu qərq oldu qan dənizinə. Aldığı yaradan çox süst göründü, Cilovu qaparaq geriye döndü. Başını bağladı, boşaldı yəhər, O baş sınmasından sındı İskəndər. Həkimə əmr etdi çatsın haraya, Sağaldan bir dərman qoysun yaraya. Çox şəfqət göstərsin köməyə gedən, Dəvalı sağalsın o xəstəlikdən. Gecə öz başına örtük çəkəndə Ay başından düşdü müşkin kəməndə. Hər iki tərəfdə durdu qaravul, Orduya milçək də tapmadı bir yol. Elə ki, ucaltdı günəş boynunu. Zülmətdən yudu bu çərxin donunu, Bir daha səsləndi qızmış aslanlar, Çölü ceyranlara etdilər məzar. Ətrafa səs saldı zəng, boru, cərəs, Qan coşur kərənay aldıqça nəfəs. Fəryada gəldikcə şeypur ilə kus, Açılır kırmızı güldən Səndərus. Yenidən meydana çıxdı o Codrə, Özündə görmədi süstlük bir zərrə. Qara aslan kimi atını təkrar Meydanda oynatdı Hindi namidar. Codrəyə üstünlük göstərdi hər an, Dəyərsiz yaralar vermədi ziyan, Nəhayət, qaşına bir düyün aldı, Codrənin başını yəhərə saldı. Kam aldı vurmaqla düşmən boynunu

¹⁵² Bir çeşit çalgı aletidir

¹⁵³ Sandalos-boyu 5-6 metreyi bulan, çamgillerden bir ağac türüdür

Atının nalına emanet etti onu. Meydanda dolaştı o yiğit aslan, Birçok pehlivandan boşaldı meydan. Vardı bir pehlivan, adı da Tartus, Mertliklə tanırdı onu hər bir Rus. Sanki kıvrılırdı kırmızı yılan, Karşıya kim çıksa alır ondan can. Hintliyə kükredə kəskin yel gibi. Dağlardan dökülən coşkun sel gibi. Düşmanla o kanlı çarpışmalarda Mertliklə heç biri qalmadı darda. Nihayət, Rus birdən keçti hamleye, Hintlinin tozunu savurdu gögə. Kanını canından çəkdi hemen, Akıttı mey, camı vurdu bir taş. Attı metal başlığı, bağırdı: "Benim Korkunç bir ejderha, aslan yenenim! Kim bana kaş çatsa gurur edərək, Giyim yok, kefenə sarılsın gerek. Bana Tartus adını vermişdir annem. Rusların Rüstəm'i sayılıyor bu nam. Ordunu ayaktan düşürməzsən, inan, Dönmem geriye bu kanlı meydandan." Hintlinin ölümü şaha dəgərək, Kıvrıldı kendine gəlin zülfü gibi. Atını meydana sürməktə fikri, Yinə də əzmindən tez döndü geri. Anlamalı nazarla süzdü sağ-solu. Kim açar ordudan intikam kolu? Meydana at sürdü yiğit bir kişi, Çinli kılıcından çaktı şimşəkler. Coşkun aslan gibi bir yüce atlı, Hünərli, ürəkli, şərəfli, adlı, Demirə batmışdı baştan ayağa, Tek ağz görünür nəfəs almaya. Dolaşır meydanı baş yücelterek, Oynayan kılıcı şimşək gibi parlaq.	Atının nalına tapşırırdı onu. Meydanda dolaşdı o igid aslan, Bir çox pəhləvandan boşaldı meydan. Vardı bir pəhləvan, adı da Tartus, Mərdliklə tanırdı onu hər bir rus. Sanki qıvrılırdı qırmızı ilan, Qarşıya kim çıxsalar ondan can. Hindiyə kükrədi kəskin yel kimi, Dağlardan tökülən coşqun sel kimi. Düşmənlə o qanlı toqquşmalarda Mərdliklə heç biri qalmadı darda. Nəhayət, rus birdən keçdi həmləyə, Hindinin tozunu sovurdu göyə. Qanını canından çəkdi birbaşa, Axıtdı mey, camı çaldı bir daşa. Atdı dəbilqəni, bağırdı: "Mənəm Qorxunc bir əjdaha, aslan yənənəm! Kim mənə qaş çatsa qürur edərək, Geyim yox, kəfənə bürünsün gərək. Mənə Tartus adı vermişdir anam. Rusların Rüstəmi sayılır bu nam. Ordunu ayaqdan salmasam, inan, Dönmərəm geri bu qanlı meydandan." Hindinin ölümü şaha dəyərkən, Qıvrıldı özünə gəlin zülfütək. Atını meydana çapmaqdi fikri, Yənə də əzmindən tez döndü geri. Mənalı nəzərlə süzdü sağ-solu. Kim açar ordudan intiqam qolu? Meydana at saldı igid bir nəfər, Çinli qılıncından çaxdı şimşəklər. Coşğun aslan kimi bir uca atlı, Hünərli, ürəkli, şərəfli, adlı, Dəmirə batmışdı başdan-ayağa, Tək ağzı görünür nəfəs almağa. Dolaşır meydanı baş ucaldaraq, Oynayan qılıncı şimşəktək parlaq.

Ondaki çabukluğu düşman görel Kaşının üstünde kurudu eli. Ruslardan meydana seğırtti bir at, Kılıç oynatmaya açtı kol-kanat. O keskin kılıçla öyle sert vurdu, Düşmanın kellesi etekte durdu. Ondan yürekli bir atlı pehlivan Erkek aslan gibi okudu meydan, Onun da başını yedi bir yara, Bir bela kesildi birçok başlara. Kırk kişi o kaya arkalı Rus'tan Kolayca öldürdü savaşı aslan. Her semte dönerdi atı aheste, Rus'tan yüzü ölür, yüzü de hasta. Her yere indirdi hamle bir kere, Ruslardan bir ordu düşürdü yere. Gördüler mızrağı susamış kana, Korkudan çıkmadı kimse meydana. Zaferli bir hamle ederek aktı, Dizgini yel dizgin ata bıraktı. Dağ gibi her semte düşerdi gözü, Yüzü yara alır, öldürdü yüzü, İskender hayretle övdü yiğidi: "Bu kola, kılıca aferin!" dedi. Hünerle savaşı, düşmüyor dara, Alev yağdırırdı o dikenlere. Müşk, amber saçınca yere karanlık O yiğit meydandan döndü artık. Güneşi örtünce dağların kaşı, Uykuya dalarken gündüzün başı, Kara ejderha gibi karanlık gece Başını balıktan aya çekince. Zulmetler yolcunun yolunu tuttu, O kara ejderha ayı da yuttu. Atlı vaz geçmedi çalıp çapmaktan, Rahatlanmak için döndü pehlivan. Karanlık içinde oldu tez nihan,	Ondakı cəldliyi düşmən görəli Qaşının üstündə qurudu əli. Ruslardan meydana səyirtti bir at, Qılınc oynatmağa açdı qol-qanad. O kəskin qılıncı elə bərk vurdu, Düşmənin kəlləsi ətəkdə durdu. Ondan ürəkli bir atlı pəhləvan Erkək aslan kimi oxudu meydan, Onun da başını yedi bir yara, Bir bəla kəsildi bir çox başlara. Qırx nəfər o qaya arxalı rusdan Asanca öldürdü döyüşçü aslan. Hər səmtə dönürdü atı ahəstə, Rusdan yüzü ölər, yüzü də xəstə. Hər yana edirdi həmlə bir kərə, Ruslardan bir ordu səirirdi yerə. Gördülər nizəsi susamış qana, Qorxudan çıxmadı kimsə meydana. Zəfərli bir həmlə edərək axdı, Yüyəni yelcilov ata buraxdı. Dağ kimi hər səmtə düşürdü gözü, Yüzü yara alır, öldürdü yüzü, İskəndər heyrətlə öydü igidi: "Bu qola, qılınca eşq olsun!" dedi. Hünərlə döyüşür, düşməyir dara, Alov yağdırırdı o tikanlara. Müşk, ənbər səpincə yerə qaranlıq O igid meydandan qayıtdı artıq. Günəşi örtünce dağların qaşı, Yuxuya gedərkən gündüzün başı, Qara əbdahatək qaranlıq gecə Başını balıqdan aya çəkincə. Zülmətlər yolcunun yolunu tutdu, O qara əbdaha ayı da uddu. Atlı əl çəkmədi çalıb çapmaqdan, Rahatlıqçın döndü geri pəhləvan. Qaranlıq içində oldu tez nəhan,

Olmadı onu bir gören, tanıyan. İskender o atlı, cesur yiğidi Bir aslan yürekli aslan zannetti. Diyordu: Gerçekten bu er oğlu er Savaşta mertlikte gösterdi hüner. Görseydim yüzünü, yiğitliğine Verirdim yüz başı bağlı hazine. Bir bela kesildi bu düşman halka, Bana öz kolum gibi oldu bir arka. Coşkun bir aslandı, değildi insan, O yiğit aslana aferin her an!" Firuze renkli tağ ertesi sabah Dağ taştan yüceltti yakut aynayı. Alanlı bir atlı döndü aslana, Kara ejderha gibi girdi meydana. Elinde yetmiş zor yiğidin gürzü, Kökündən ayırır koca Elbürz'ü. Mert gibi dolaşır başlar yarardı, Feleğin kalbindən toz koparırdı. İran, Rum və Çin'in yiğitlerinden Çok kişi öldürdü o cesur savaşçı. Yine o Rus kıran adlı pehlivan, At sürdü meydana o kızgın aslan. Yayına ham göndən bir giriş vurdu, Ok aldı elinə, yayını kurdu. Yay tutan kolunun gücüylə oktan Alanlı pehlivan teslim etdi can. Sanki bir mekiktir Hint kəməşindən, İçindən ok deymiş keçmiş bir zaman. Bir kedigözlü Rus alnında kırışk, Snirli aslan gibi kaşına toplamış. Savaşta tanıdıktı ona hər silah, Zırhına yüz yerdən vurmuştu yama. Kalktı hem kılıç, hem at oynatmaya. Çeliğe batmıştı baştan ayağa. Meydanda savaşı sanırdı kolay,	Olmadı onu bir görən, tanıyan. İskəndər o atlı, qoçaq igidi Bir aslan ürəkli aslan zənn etdi. Deyirdi: "Doğrudan bu ər oğlu ər Döyüşdə mərdliklə göstərdi hünər. Görsəydim üzünü, igidliyinə Verərdim yüz başı bağlı xəzinə. Bir bəla kəsildi bu düşmən xalqa, Mənə öz qolumtək oldu bir arxa. Coşğun bir aslandı, deyildi insan, O igid aslana eşq olsun hər an!" Firuzə rəngli tağ ertəsi günü Dağ-daşdan ucaltdı yaqut güzgünü. Alanlı bir atlı döndü aslana, Qara əbdahatək girdi meydana. Əlində yetmiş zor igidin gürzü, Kökündən ayırır qoca Əlbürzü. Mərd kimi dolaşır başlar yarardı, Fələyin qəlbindən toz qoparırdı. İran, Rum və Çinin igidlərindən Çox kişi öldürdü o nər döyüşkən. Yenə o rus qıran adlı pəhləvan, At çapdı meydana o qızmış aslan. Yayına xam göndən bir giriş vurdu, Ox aldı əlinə, yayını qurdu. Yay tutan qolunun gücüylə oxdan Alanlı pəhləvan təslim etdi can. Sanki bir məkikdir hind qamışından, İçindən ox dəyib keçmiş bir zaman. Bir pişik gözlü rus alnında qırış, Acığı aslantək qaşına yığmış. Döyüşdə tanışdı ona hər yaraq, Zirhə yüz yerdən vurmuşdu yamaq. Durdu həm qılınc, həm at oynatmağa. Polada batmışdı başdan-ayağa. Meydanda döyüşü sanırdı asan,

Atını yüklədi hər bir silahtan. Yüregi taştan da sert idi, elbet, Bilmedi savaşa var nasıl dehşet. Silaha tek başına alışmıştı bu, Düşman kılıcından duymamış korku. Ejderha yürekli alınca nefes, Aciz bir av gördü, çıxarmadı ses. Gördü ki, üstündə çox silahı var, Kendindən, atından hoştur çul, giysi. Başını kılıçla oynattı yerdə, Çulundan kendinə çəkdi bir perde. Başka Rus kin ilə at oynattıqca, Toprağa düşdü kılıç attıqca. Başka Rus yaxlaştı keskin çeliğe, Onlara dəğəndən dəğdi buna da. Yayından atılan hər keskin oktan Yan verdi yerə bir yiğit pəhlivan. O atlı kahraman tam on ok attı, On yiğit kahraman toprakta yattı. Yinə de görünməz oldu gözlərə, Döndü yiğitlər oturan yerə. Birkaç gün o yiğit hərbe yaxlaştı, Örtülü çıxarak, açıq savaştı. Kalmadı kimsədə cəsaret, hünər, Savaşa onunla dursun bərabər. Can, kılıç korkusu vardı bir yerə, Az kalsın dağılsın onlar çöllərə. Namusa dalarak ettilər sabır, Hiləyə uyaraq döktülər tədbir. Bir gün bu yaşlı çark devran edərken, Bir gevher çıkardı katran denizindən. Meydan süslənərək saflar düzəldi, Her yerden bir yiğit narası gəldi. Gürledi çanlar Rus ordugahından, Kalktı bağırtilar göğə her yerden. Mərkəzdə Ruslar da ordu çəkərək	Atını yüklədi hər bir silahdan. Ürəyi daşdan da möhkəmdi, əlbət, Bilmədi döyüşdə var necə dəhşət. Silaha təklikdə alışmışdı bu, Düşmən qılıncından duymamış qorxu. Ədədaha ürəkli salınca nəfəs, Aciz bir ov gördü, çıxarmadı səs. Gördü ki, üstündə çox yarağı var, Özündən, atından xoşdur çul, paltar. Başını qılıncla oynatdı yerdə, Çulundan üzünə çəkdi bir pərdə. Başqa rus kin ilə at oynatdıqca, Torpağa sərildi qılinc atdıqca. Başqa rus yanaşdı kəskin polada, Onlara dəyəndən dəydi buna da. Yayından şığıyan hər kəskin oxdan Yan verdi yerə bir igid pəhləvan. O atlı qəhrəman düz on ox atdı, On igid qəhrəman torpaqda yatdı. Yenə də görünməz oldu gözlərə, Qayıtdı igidlər oturan yerə. Neçə gün o igid hərbe yanaşdı, Örtülü çıxaraq, açıq savaşdı. Qalmadı kimsədə cəsəret, hünər, Döyüşdə onunla dursun bərabər. Can, qılinc qorxusu çatdı bir yerə, Az qaldı dağılsın onlar çöllərə. Namusa dalaraq etdilər səbir, Hiyləyə uyaraq tökdülər tədbir. Bir gün bu qoca çərx dövrən edərkən, Bir gövhər çıxardı qır dənizindən. Meydan bəzənərək səflər düzəldi, Hər yandan bir igid nərəsi gəldi. Gurladı çanlar rus ordugahından, Qalxdı qışqırıqlar göyə hər yandan. Mərkəzdə ruslar da ordu çəkərək

Safları süsledi güzel gelin gibi. Atladı bir eski kürklü savaşı, Sanki bir timsahdır çıktı denizden. Yaya, bir parça dağdı gövdesi, Beş yüz atlıdan da çoktu darbesi. Kocaman, kuvvetli pençesi vardı, Elması sıksaydı tez yumuşardı. Dev gibi kan kokusu almış, kan içen, Fırlamış cehennem yollarından. Ayağında onun boyuna uyan Hem kalın, hem uzun bir zinciri var. Sanırsın kükremiş vahşi bir aslan, Keskin seslerle dolmuştu meydan. O güçlü ayağı her yere vurur, Darbesinden açılır derin bir çukur. Demirden eğri baş topuzu vardı, Dağların başını dağa yaslardı. Her yere atladı demir topuzla, Çok yiğit öldürdü, attı sağa-sola. O kalın bedeninin kabalığından Canı kir bağlamış, pasaktır her tarafı. Savaşmak maksadıyla girse meydana Ne kılıç, ne topuz kâr eder ona. Böyle bir ejderha atladı birden. Masum öldüren, o insan yiyen. Sanki bir karınca tutuyor görünce, Koparır başını o aslan pençe. Başka bir işi yok başlarken savaş. Bedenden kâh ayak koparır, kâh baş. Tutunca karşıya çıkan düşmanı Kırıyor kâh belini, kâh ayağını. Kocaman gövdeli cesur bir atlı, Savaşta deneyimli bir yel kanatlı At sürdü, meydanda yüceltsin boyun, O kızgın ateşle oynasın oyun. Görünce bu timsah onu uzaktan. Yakalamasıyla yırtması çekmedi bir an.	Səfləri bəzədi gözəl gəlintək. Atıldı bir köhnə kürklü döyüşkən, Sanki bir nəhəngdir çıxdı dənizdən. Piyada, bir parça dağdı gövdesi, Beş yüz atlıdan da çoxdu hərbəsi. Qocaman, qüvvətli pəncəsi vardı, Almazı sıksaydı tez yumşaldardı. Div kimi qan iyi duymuş, qanıçən, Fırlanmış cəhənnəm dəhlizlərindən. Ayağında onun boyuna uyar Həm qalın, həm uzun bir zənciri var. Sanasan kükrəmiş vəhşi bir aslan, Kəskin səs-küy ilə dolmuşdu meydan. O güclü ayağı hər yerə vurur, Zərbindən açılır dərin bir çuxur. Dəmərdən əyribaş toppuzu vardı, Dağların başını dağa dayardı. Hər yana cumdu bu dəmir toppuzla, Çox igid öldürdü, sərdi sağ-sola. O qalın bədəninin kobudluğundan Canı kir bağlamış, qartmaqdır hər yan. Döyüşmək qəsdilə girsə meydana Nə qılınc, nə toppuz kâr edər ona. Belə bir əjdaha atıldı birdən. Fırıştə öldürən, o insan yeyən. Sanki bir qarınca tutur görünə, Qoparır başını o aslanpəncə. Başqa bir işi yox başlarkən savaş. Bədəndən gah ayaq qoparır, gah baş. Tutunca qarşıya çıxan yağını Qırır gah belini, gah ayağını. Qocaman gövdəli cəsur bir atlı, Döyüşdə sınıanmış bir yel qanadlı At sürdü, meydanda ucaltın boyun, O qızgın atəşlə oynasın oyun. Görünə bu nəhəng onu uzaqdan. Tutmaqla yırtmağı çəkmədi bir an.

Meydana başqa bir pehlivan çıktı, Bir anda onu da atından yıktı. Böylece el atar-atmaz çomağa Birkaç yiğidi attı torpağa. Çok yürek yardı o yırtıcı aslan, En cesur mertlerin bağı oldu kan. Her akıl sahibi ederdı hayret: Ne insan, ne devdi o zorba yaratık! Gündüze ses vurdu karanlık gece Al güneş başını yere dikince. İskender bu işe çok hayret etti, Mecliste kapalı toplantı etti: "Beladır bu insan öldüren cesur, Onunla savaşa acizdir bu halk. Silahsız bu adam karşıya çıkarken, Silahlı yiğitler kaçır önünden. Soyca, şüpheşiz, bu insan değıl, Olsa da, bu bereketli topraktan değıl, Virane yerdendir, vahşi yaratık, İnsana benziyor yalnız sureti." Orduda bulundu onu tanıyan, Baş eğdi, temkinle dedi: "Hükümrân! Mademki emredir adil padişah, Şahı o vahşiden edeyim haberdar. Bir dağ var, zulmete yakındır kolu, Tüy gibi incedir gidilen yolu. O yerde yaşıyor bu yaratık insan, Karışımı topraktan, gücü çelikten. Onların aslını doğru bilen yok, Soyundan, ırkından haber veren yok. Hepsi mavi gözlüdür, kırmızı yanak, Aslandan da korkmaz bu sinirli halk. Çok dayanıklıdır, güçlüdür onlar, Meydanda biri bir ordu dağıtır. Erkeğı, dişisi dolsa hiddete, Dünyayı çevirir bir kıyamete. Silahta, savaşta deneyimleri var,	Meydana başqa bir pəhləvan çıxdı, Bir anda onu da atından yıxdı. Böyləcə əl atar-atmaz çomağa Bir neçə igidi sərdi torpağa. Çox ürək yardı o yırtıcı aslan, Ən cəsur mərdlərin bağı oldu qan. Hər ağıl sahibi edərdi hey-rət: Nə insan, nə divdi o zorba xil-qət! Gündüzə səs vurdu qaranlıq gecə Al günəş başını yerə dikincə. İskəndər bu işə çox hey-rət etdi, Məclisdə qapalı məsləhət etdi: "Bələdir bu insan öldürən qoçaq, Onunla döyüşə acizdir bu xalq. Silahsız bu adam qarşı gəlirkən, Silahlı igidlər qaçır önündən. Nəsilcə, şübhəsiz, bu insan deyil, Olsa da, bu abad torpaqdan deyil, Virana yerdəndir, vəhşi xil-qəti, İnsana bənzəyir yalnız surəti." Orduda tapıldı onu tanıyan, Baş əydi, təmkinlə dedi: "Hökmüran! Madam ki, əmr edir adil padişah, Şahı o vəhşidən eyləyim agah. Bir dağ var, zülmətə yaxındır qolu, Tük kimi incədir gedilən yolu. O yerdə yaşar bu xil-qətdə insan, Tərkibi torpaqdan, gücü poladdan. Onların əslini doğru bilən yox, Əslindən, irqindən xəbər verən yox. Hamısı göygözdür, qırmızıyanaq, Aslandan da qorxmaz bu acıqlı xalq. Çox dayanıqlıdır, güçlüdür onlar, Meydanda biri bir ordu dağıdar. Erkəyi, dişisi dolsa hiddətə, Dünyanı çevirir bir qiyamətə. Silahda, döyüşdə sınaqları var,

Savaşdan başqa şey tanımaz bunlar. Görməmiş onlardan ölen, bir kişi, Bazen görünür yalnız dirilər. Bunların serveti koyundur ancak, Her zaman koyunla keçinir bu halk. Yünledir bunların ticaretləri, Yoxdur bundan başqa bir servetləri. Kimsədə bulunmaz hazine, servet, Bunları varı-yoğu samurdur, elbet. En ince, dəyərli, kara samurlar Ancak bu ölkədən, bu yerdən çıxar. Her qadın, erkeğin alnında geniş Gergedan gibi bir boynuz yeşermiş. Bunların boynuzu olmazsa, inan, Sürətə seçilməz bu çirkin Rus' tan. Baş, sima, təbiət, biçimsiz peyker Baktıqca ən çirkin horoza benzer. Kim uyumak istərsə-geç olsun, yaşlı. Konar şahin gibi yüksek ağaca. Boynuzunu keçirip kalın budağa, Dev gibi oynamaz, başlar uyumaya. Yakından budağa baktığın zaman Asılmış ejderha görürsən oradan. Yorğun da olsalar uyumazlar əsla, Çünkü uyumak zarar verir əkla. O yerə bazen gəlirən Ruslar Ağacdən asılmış o dəvə bəkar. Bu toplum kendini o devdən gizlər, Ona yaxlaşmanın yolunu izlər. Onu bir kəndirlə alırlar bəndə, Boynunu çəkərlər dəmir kəməndə. Sağlam bağlayınca zinciri, bağı, Onu əlli kişi çəkər aşağı. Əsir olduğundan alınca xəbər, Döner yıldıırma, nara atıp kükrər. Çəkib kırarsa zinciri, bağı, Əlindən qurtulamaz onun bir düşmən.	Savaşdan başqa şey tanımaz bunlar. Görməmiş onlardan ölən, bir nəfər, Arabir görünür yalnız dirilər. Bunların sərvəti qoyundur ancaq, Hər zaman qoyunla keçinir bu xalq. Yunladır bunların ticarətləri, Yoxdur bundan başqa bir sərvətləri. Kimsədə tapılmaz xəzinə, sərvət, Bunların var-yoxu samurdur, əlbət. Ən incə, dəyərli, qara samurlar Ancaq bu ölkədən, bu yerdən çıxar. Hər qadın, erkəyin alnında geniş Kərgədən kimi bir buynuz göyərmiş. Bunların buynuzu olmasa, inan, Sürətə seçilməz bu çirkin rusdan. Baş, sima, təbiət, biçimsiz peykər, Baxdıqca ən çirkin xoruza bənzər. Kim yatmaq istərsə - gənc olsun, qoca. Qonar şahin kimi uca ağaca. Buynuzu bənd edə qalın budağa, Div kimi tərپənməz, başlar yatmağa. Yakından budağa baxdığın zaman Asılmış əjdaha görərsən ordan. Yorğun da olsalar yatmazlar əsla, Çünki yatmaq ziyan verər əğıla. O yerə arabir gəlirən ruslar Ağacdən asılmış o divə baxar. Bu yığnaq özünü o divdən gizlər, Ona yanaşmağın yolunu izlər. Onu bir kəndirlə salarlar bəndə, Boynunu çəkərlər dəmir kəməndə. Möhkəm bağlayınca zənciri, bağı, Onu əlli nəfər çəkər aşağı. Əsir olduğundan tutunca xəbər, Döner ildırım, nərildər, kükrər. Dartınıb qırarsa zənciri, bağı, Əlindən qurtulmaz onun bir yağı.

Bir zarar vermezse sağlam bağına, Getirirler onu Rus toprağına. Açılmaz o kalın zincir boynundan, Gezdirip çok kazanç alırlar ondan. Onu gezdirirler köylerde ev ev, Onlara çok servet kazandırır bu dev. Ruslarla bir savaş olduğu zaman Bu canlı fil ile kızırsır meydan. Zincire çekilir güçlü ejderha, Boynundan zinciri açmazlar daha. Böyle ateş meydana çıksa, korkudan Yüzlerde renk kalmaz, bedenlerde can. İskender o bela hakkında daldı, Bu destan beynine bir ateş düşürdü. Dedi: "Bu iş beni korkutan değil, Ok çubukları bir ormandan değil. Bu yüce kaderim bana olsa yar, O devin başı da mızrağımda oynar." Şafak gün doğandan çıkarınca baş Karanlık Məğripdə saklandı yavaş. Şark şahı orduya verdi yaraşık, Ancak dev hakkında fikri karışık. Sağ kolda durdu Rumlu, Berberi, Tutmuş Yecuc gibi set-İskender'i. Dar gözlü Çinlilər solu almıştı, Onların gücündən yer daralmıştı. Ordunun kalbinde yiğit İskender, Atı da altında bir dağa benzer. O tarafta Rus ile Bertas və Alan Kızgın atlar gibi coşuyordu her an. Davullar zillərle olmuş uyumlu, Borular gürleyir mähşər suru gibi. Dağ yaran trampet ettikçe feryat, Simurg Kaf dağında açıyordu kanat. Coştukça borazanın, neyin nalesi Tanrıya yükseldi sığıntı sesi. Çarpışan ordular diyordu: - Bakalım	Bir ziyan verməsə möhkəm bağına, Gətirərlər onu rus torpağına. Açılmaz o qalın zəncir boynundan, Gəzdirib çox qazanc alırlar ondan. Onu gəzdirərlər kəndlərdə ev-ev, Onlara çox sərvət qazanır bu dev. Ruslarla bir dava düşdüyü zaman Bu canlı fil ilə qızırsar meydan. Zəncirə çəkilər güclü əjdaha, Boynundan zənciri açmazlar daha. Belə od meydana çıxsə, qorxudan Üzlərdə rəng qalmaz, bədənərdə can. İskəndər o bəla haqqında daldı, Bu dastan beyninə bir atəş saldı. Dedi: "Bu iş məni qorxudan deyil, Ox çubuqları bir ormandan deyil. Bu uca taleyim mənə olsa yar,. O divin başı da nizəmdə oynar." Şəfəq gün doğandan çıxarınca baş Qaranlıq Məğribdə gizləndi yavaş. Şərq şahı orduya verdi yaraşlıq, Ancəq div haqqında fikri qarışlıq. Sağ qolda dayandı rumlu, bərbəri, Tutmuş Yəcuc kimi sədd-İskəndəri. Dar gözlü çinlilər solu almışdı, Onların gücündən yer daralmışdı. Ordunun qəlbində igid İskəndər, Atı da altında bir dağa bənzər. O yanda rus ilə Bərtas və Alan Hər an atlar kimi coşurdu hər an. Təbillər zənglərlə olmuş həməhəng, Borular gurlayır məhşər surutək. Dağ yaran nağara etdikcə fəryad, Simurğ Qaf dağında salırdı qanad. Coşduqca şeypurun, neyin naləsi Tanrıya ucaldı sığıntı səsi. Çarpışan ordular deyirdi: - Görək

Kime öz kaderi olacak yardım? Yine de dev yüzü, o kızgın aslan Fil gibi kükredi, okudu meydan. Birkaç yiğidi öldürdü yine, Hiç kimse çıkmadı onun önünə. Yine o zırlı, yiğit savaşçı Şah karargahının bir tərəfindən Kılıç oynatarak harbe yanaştı, Günəşin çeşməsi ondan kamaştı. İskender tanıdı o mert yiğidi: “Geçən gün savaşan aslandır” dedi. Yiğidin hakkında düşdü telaşa, O, ejderha ilə çıkmış savaşa. Dedi: “Çok yazık ki, böyle yiğit kahraman Bir devin elinde düşsün ayaktan.” O yiğit adlı, o keskin dizginli, O ateşlere girmiş kalbi alevli Gök yerin başına dolandığı gibi Devin etrafında dolandı felek. Birinci tədbirdə o metin kaya Keskin ok yağdırdı kalbi karaya. Gördü dev oklardan duymuyor korku, Ok atan okundan hırsa doldu. Bir elmas biçimli çelik kerpici Çarptı o kocamana, yettikçe gücü. Kerpici deveye çarpsaydı, inan, İçi çıkardı digər taraftan. Canını sıktı dev kendi omzuyla, Kerpici ezdi o sert leşiyle. Bir çelik kerpiç de attı yeniden. Onu da reddetti o kalın beden. Üçüncü kerpiç de kırıldı böyle, Kesilmez çayların önü kerpiçlə. Bildi ki, demirdən yoğrulmuş insan Korkmuyor kerpiçten, korkmuyor oktan. Alevli kılıcı çəkdi kınından, Ejderha üstünə atladı pehlivan.	Kimə öz taleyi olacaq kömək? Yenə də divüzlü, o qızmış aslan Fil kimi kükrədi, oxudu meydan. Bir neçə igidi öldürdü yenə, Bir kimsə çıxmadı onun önünə. Yenə o zirehli, igid döyüşkən Şah qərargahının bir tərəfindən Qılınc oynadaraq hərbə yanaşdı, Günəşin çeşməsi ondan qamaşdı. İskəndər tanıdı o mərd igidi: “Keçən gün vuruşan aslandır” dedi. İgidin haqqında düşdü təşvişə, O, ədaha ilə çıxmış döyüşə. Dedi: “Çox heyf olsun, belə qəhrəman Bir divin əlində düşsün ayaqdan.” O igid adlı, o kəskin cilovlu, O odlara girmiş qəlbi alovlu Göy yerin başına dolandığı tək Divin ətrafında dolandı fələk. Birinci tədbirdə o mətin qaya Kəskin ox yağdırdı qəlbiqaraya. Gördü div oxlardan duymayır qorxu, Oxatan oxundan acığa doldu. Bir almaz biçimli polad kerpici Çarpdı o nəhəngə, çatdıqca gücü. Kerpici dəvəyə çarpsaydı, inan, Çaladı çıxardı o biri yandan. Canını sıxdı div öz kürəyilə, Kerpici əzdi o bərk cəmdəyilə. Bir polad kərpic də atdı yenidən. Onu da rədd etdi o qalın bədən. Üçüncü kərpic də qırıldı belə, Alınmaz çayların önü kərpiclə. Bildi ki, dəmirdən yoğrulmuş insan Qorxmayır kərpicdən, qorxmayır oxdan. Alovlu nəhəngi çəkdi qınından, Ədaha üstünə cumdu pəhləvan.

Omzundan vurunca sarstı onu, Zannetti zalimin yetişti sonu Çıktı tez altından yine Ehrimen. Savaşa sarıldı iki savaşçı. Açıldı, kesti dev bahtın yolunu, Çift başlı demirle sert tuttu onu. Eyerden kaldırdı o kızgın aslan, Metal başlık toprağa düştü başından. Örtünün altından doğdu bir bahar, Lale yaprağından ince, gül yüzlü. O güzel başını kesmek isterken, Görüp gül yüzünü utandı düşman. Gördü eteğine düşmüş örgüler, Saçını boynuna sardı o dilber. Hint hırsızı gibi çaldı hazine, Rum'dan çalıp verdi Rus'un eline. O dev el bulunca peri dilbere, Rus'un devlerinden koptu bir nara. Çünkü denk gelmişti güzel ceylana. Yine de başladı ceylan avına. Sıkıldı kederli işten İskender, Yılan gibi kıvrıldı kalbinde keder. Şah dedi: "O kara fili fil beden Coştursun, kin ile kızışsın meydan!" Fil beden nara attı o kara file, Sürdü dev üstüne, döndürdü Nil'e. O fil ayaklıya vurdu çok darbe, O ateşli testi girişti harbe. Ne dağa testi ederdı eser, Ne mızrak denize verirdi zarar. Görünce o sarhoş fili ejderha, Elini uzattı file bir daha, Bilirdi: Savaşta deneyimli filler Ancak hortumundan tutsan yenilir. Hortumu öyle sert tuttu dev insan, File bu şen dünya kesildi zindan. Hortumu kökünden koparıp attı,	Çiynindən vurunca sarsıtdı onu, Zənn etdi zalımın yetişdi sonu Çıxdı tez altından yenə Əhrimən. Davaya sarıldı iki döyüşkən. Açıldı, kəsdi div bəxtin yolunu, Haçabaş dəmirlə bərk tutdu onu, Yəhərdən qaldırdı o qızmış aslan, Dəbilqə torpağa düşdü başından. Niqabın altından doğdu bir bahar, Lalə yarpağından incə, gülruxsar. O gözəl başını kəsmək istərkən, Görüb gül üzünü utandı düşmən. Gördü ətəyinə düşmüş hörüklər, Saçını boynuna sardı o dilbər. Hind oğrusu kimi çaldı xəzinə, Rumdan çalıb verdi rusun əlinə. O div əl tapınca pəri dilbəre, Rusun divlərindən qopdu bir nəre. Çünki rast gəlmişdi gözəl ceyrana. Yenə də başladı ceyran ovuna. Sıxıldı kədərli işdən İskəndər, İlantək qıvrıldı qəlbində kədər. Şah dedi: "O qara fili filiban Coşdursun, kin ilə qızıışsın meydan!" Filban nəre vurdu o qara filə, Sürdü div üstünə, döndərdi Nilə. O filayaqlıya vurdu çox zərbə, O odlu qarurə girişdi hərbə, Nə dağa qarurə edirdi əsər, Nə nizə dənizə verirdi xətər. Göruncə o sərxoş fili əjdaha, Əlini uzatdı filə bir daha, Bilirdi: döyüşdə sınıanmış fillər Ancaq xortumundan tutsan yenilər. Xortumu elə bərk tutdu div insan, Filə bu şən dünya kəsildi zindan. Xortumu kökündən qoparıb atdı,

Yüce fil dağ gibi çamura battı. Bu korkunç oyundan korktu İskender, Korktu ki, bu işten mahvolsun asker. Dedi bilgeye gözündə hiddət: “Benden yüz çevirdi bu baht, bu devlet! Bahtım yüz çevirmiş, bak bu gidişə, Bilseydim girmezdim bu korkunç işə. Yüksələr göklerin uğursuz eli, Nazdan məhrum edər bir çox güzəli. Şah gətir götürü sürər az zaman, Her yılda bir kərə kızıdır aslan. Dinçlik yok, koşmaktan yoruldu atım, Böylece keçəcək bütün hayatım... Vəzirə tədbirlə verdi çox ürək, Dedi: “Ey şəhriyar, sabretmək gerek! Zəfərlə olursun yinə bahtıyar, Sənin həm tədbirin, həm kılıcın var. Çarəmiz bağlansa kara daşlara, O daşdan kılıcla buluruz çarə. Öylə ki, kədrin kucaklar səni, Alırsın bəndə yüz böylə fitnəyi. Sənin bir tükünün, şanlı hökümran, Dəğəri fəzlədir bütün ordudan. Böylədir yıldızlar göstərən əsrar: Öylə ki, düşmənlə şah hər bə başlar, Bahtının gücüylə bu güclü insan Şiddətlə torpağa verəcəkdir yan. Doğrudur, bu kəya gövdəli düşmən Vücutça kəbadır, sərttir ayağı, Gövdəsi tunc kimi olsa da kəti, Sərsətmək olur bu canlı çəliği. Ona kəar etməyən kılıcı unut! Dəmirə dağılmaz gökdəki bulut. Hünərlə başını gətir kəməndə, Al kəment altında zəncirə bəndə. Ona ok və kılıç etməyirsə kəar, Çünkü sərt arkası, kəlin gönü var.	Uca fil dağ kimi palçığa batdı. Bu qorxunc oyundan qorxdı İskəndər, Qorxdı ki, bu işdən məhv olsun əskər. Dedi fərzanəyə gözündə hiddət: “Məndən üz çevirdi bu bəxt, bu dövlət! Bəxtim üz döndərmiş, bax bu gedışə, Bilsəydim girməzdim qorxulu işə. Ucalar göylərin uğursuz əli, Nazdan məhrum edər bir çox gözəli. Şah gətir-götürü sürər az zaman, Hər ildə bir kərə qızıdır aslan. Dinçlik yox, çapmaqdan yoruldu atım, Bələcə keçəcək bütün həyatım... Vəzirə tədbirlə verdi çox ürək, Dedi: “Ey şəhriyar, səbr etmək gərək! Zəfərlə olarsan yinə bəxtiyar, Sənin həm tədbirin, həm qılıncın var. Çarəmiz bağlansa qara daşlara, O daşdan qılınc ilə taparıq çarə. Elə ki, tələyin qucaqlar səni, Səlsərsən bəndə yüz bələ fitnəni. Sənin bir tükünün, şanlı hökmüran, Dəyəri artıqdır bütün ordudan. Bələdir ulduzlar göstərən əsrar: Elə ki, düşmənlə şah hər bə başlar, Bəxtinin gücüylə bu güclü insan Şiddətlə torpağa verəcəkdir yan. Doğrudur, bu qaya gövdəli yağı Vücutca qəbadır, bərkdir ayağı, Gövdəsi tunc kimi olsa da qəti, Sərsətmək olur bu canlı poladı. Ona kəar etməyən qılıncı unut! Dəmirə dağılmaz göydəki bulud. Hünərlə başını gətir kəməndə, Sə kəmənd altında zəncirə bəndə. Ona ox və qılınc etməyirsə kəar, Çünkü bərk arxası, qəlin gönü var.

O devi zincirle edersin esir, Yoxsa bu kılıç, ok etmez bir tesir.” Bu böyük müjdedən yüce padişah Şükretti, Tanrıya götürdü sığınak. Tanrıdan görünce saadət, yardım, Atladı atına, oldu bir şimşək. Onu Çin hakarı vermişdi Çin’de, Doğmuş böyük Çin’in mavi ahırında. Bir kement istedi, atının başı Çevrildi o kara yüreğe qarşı. Saldırdı o korkunc deve İskender, Nasıl ki, dağlara bir bulut çöker. O timsah yerindən kımıldamadı, Kolunu bağladı İskender adı. Düşmanı bağlayan kemendi birdən, Çark çemberi gibi attı fil beden. Boynundan alınca bende düşmanı, Yer öptü padişahın mert ayağını, Boynundan kemende geçince düşman, Dev tutan İskender vermedi aman. Kementle aşağıya çəkdi boynunu, Ordugaha doğru sürüklədi onu. O dev ceylan gibi yerdə süründü, Tazı qarşısında ceylana döndü. Öyle ki, qüvvətli o vəhşi geyik Düşmekdən, kalkmaktan əzildi, dərhal Padişahın ordusu kopardı nərə, Yüksəldi sesləri yüksek göklərə. Davullar gürledi, o coşkun sese, Uyaraq, yer- gök də başladı dansa: Öyle ki, İskender bahtın gücüylə Dev kılık insanı gətirdi ele, Oturttu düşmanlar oturan yere, Kattı zindanında yatan devlərə, O yiğit padişahın bu qüvvətindən Ürkək, qorxuya düşmüşdü düşman. Rus şahı Qıntal bir yumşaq mum oldu,	O divi zəncirlə edərsən əsir, Yoxsa bu qılınc, ox etməz bir təsir.” Bu böyük müəddədən uca padişah Şükr etdi, tanrıya apardı pənah. Tanrıdan görünəcə səadət, kömək, Atıldı atına, oldu bir şimşək. Onu Çin xaqanı vermişdi Çində, Doğmuş böyük Çinin göy tövləsində. Bir kəmənd istədi, atının başı Çevrildi o qaraürəyə qarşı. Saldırdı o qorxunc divə İskəndər, Nəcə ki, dağlara bir bulud çökər. O nəhəng yerindən qımıldanmadı, Qolunu bağladı İskəndər adı. Düşməni bağlayan kəməndi birdən, Çərxi-çənbəritək atdı filbədən. Boynundan salınca bəndə yağını, Yer öpdü padşahın mərd ayağını, Boynundan kəməndə keçincə düşmən, Div tutan İskəndər vermədi aman. Kəməndlə aşağı çəkdi boynunu, Ordugaha doğru sürüdü onu. O div ceyran kimi yerdə süründü, Tazı qarşısında ceyrana döndü. Elə ki, qüvvətli o vəhşi maral Düşməkdən, qalxmaqdan əzildi, dərhal Padşahın ordusu qopardı nərə, Yüksəldi səsləri uca göylərə. Təbillər gurladı, o coşğun səsə, Uyaraq, yer-göy də başladı rəqsə: Elə ki, İskəndər bəxtin gücüylə Divqılıq insanı gətirdi ələ, Oturtdu düşmənlər oturan yerə, Qoşdu zindanında yatan divlərə, O igid padşahın bu qüvvətindən Ürkək, qorxuya düşmüşdü düşmən. Rus şahı Qıntal bir yumşaq mum oldu,

Rum şahı İskender neşeylə doldu. Yeniden başladı meclis çalgısı, Açıldı dünyaya şənlik kapısı. Dinlərkən çalgıyı o meclis boyu. Kadehte kaldırdı gül renkli suyu. Andıqça kaderin saadətindən O pembe şarabı içiyordu şən şən. Gece mavi kilidi hazneyə vurdu, Müşkü kafur çəken terazi kurdu. O kokulu badeyi içir hökümran, Hanende o perdede söylərdi hər an. İçiyordu erimiş lali kadehle, Dinlərdi o yeni lali sevinçlə. İçtikçe yürekten silindi keder, İstəyən kimseyə saçırdı gevher. Mecliste her yerden kıssa dinlərkən Birçok şey sordu her bir kıssadan. Yeniden söz açdı yüce hökümran Atı yel kanatlı kılıç vurandan: "Bilmirəm, onu bu dev gövdeli aslan Öldürdü, yoxsa ki, götürdü esir- Kalırsa, bəndini tez kirmək gerek, Mızrağın gücüylə kurtarmək gerek! Gitmişse, gitmiş olma unutmaq, Onu bir kadehle gəl hatırlayalım!" İçkidən beynində kan alevlənədi, O zindan halkına birdən acıdı. Emretti o dilsiz esiri yinə Alsınlar padişahın şən meclisinə. Padişahın əmriylə o bağlı timsah Mecliste doğruldu yüce bir dağ gibi. İskender gücüylə vücudu yorgun Mecliste göründü solğun və durgun. O dilsiz ağrıdan kötü inlədi, Öz dilsiz tavrıyla şifa diledi. O vahşi dev gövdə inləyincə zar Dilsizə acıdı yüce hökəmdar	Rum şahı İskəndər nəşəyə doldu. Yenidən başlandı məclis çalğısı, Açıldı dünyaya şənlik qapısı. Dinlərkən çalğını o məclis boyu. Qədəhdə qaldırdı gül rəngli suyu. Andıqca talein səadətindən O gülgün şarabı içirdi şən-şən. Gecə göy qıfılı xəznəyə vurdu, Müşkü kafur çəkən tərəzi qurdu. O müşkin bədəni içir hökmüran, Mütrüb o pərdədən çalardı hər an. İçirdi ərinmiş ləli qədəhlə, Dinlərdi o yeni ləli fərəhlə. İçdikcə ürəkdən silindi kədər, İstəyən kimsəyə saçırdı gövhər. Məclisdə hər yandan qissə dinlərkən Bir çox şey soruşdu hər bir qissədən. Yenidən söz açdı ulu hökmüran Atı yel qanadlı qılınç vurandan: "Bilmirəm, onu bu div gövdəli şir Öldürdü, yoxsa ki, götürdü əsir.- Qalırsa, bəndini tez qırmaq gərək, Nizənin gücüylə qurtarmaq gərək! Getmişsə, getmiş olma unutmaq, Onu bir qədəhlə gəl xatırlayaq!" İçkidən beynində qan alovlandı, O zindan xalqına ürəyi yandı. Əmr etdi o dilsiz əsiri yenə Alsınlar padşahın şən məclisinə. Padşahın əmriylə o bağlı nəhəng Məclisdə dikəldi uca bir dağtək. İskəndər gücüylə vücudu əzgin Məclisdə göründü solğun və qəmgin. O dilsiz ağrıdan yaman inlədi, Əz dilsiz tövrüylə şəfa dilədi. O vəhşi divgövdə inləyincə zar Dilsizə acıdı uca tacıdar

Yerinden emretti o devler yenen Zinciri açtılar devin elinden. Bıraktı kendi başına onu hükümrən, Bu azat etməkdən görmedi ziyan. Öz böyüklüğü ile onu oturttu, Yedirdi, içirdi, hürmətli tuttu. Birkaç kadehle onu yar etti, Meyle öz kalbini aşkar etti. Kellesi kızınca sarhoş çağında, Gölge gibi süründü taht ayağında. Kimseye ısınmaz vahşi kalbiyle Ona dost olanı tanıdı böyle. Acele dışarı çıktı meclisten, Güclünün olmadı tozunu gören. İskender hayretle düşdü telaşa, Herkesten bir fikir sordu bu işe. Şaraptan olunca bunun gönlü hoş, Ne için meclisten çıktı bu sarhoş? ! Devlet böyükleri kaldılar hayran, Her biri bir fikir eyledi beyan. Birisi dedi: "Bu vahşidir hele, Zinciri açınca tez koştı çölə." O biri dedi: "Mey edince eser, Buradan çıkınca evinə gider." İskender mecliste gizlin, ya açık Söylenən sözlərə cavap vermedi artık. Düşündü, feleğe eğerek boyun, Gece perdesindən doğar ne oyun? Çok fazla geçmedi, o fil gövdeli Girdi ellerində bir gəlin beli. Şahın qarşısında koydu şefkatle. Diz çöktü, torpağı öptü hürmətle. Gətirdi böyle bir gözəl şikarı. Yinə de meclisten çıktı dışarı. Bu işdən hayrete düşdü hükümrən, Gördü yar belinə sarılmış yılan. Padişahdan utandı o nazlı melek	Yerindən əmr etdi o divlər yenən Zənciri açdılar divin əlindən. Buraxdı başına onu hökmürən, Bu azad etməkdən görmədi ziyan. Əz böyüklüyü ilə onu oturtdu, Yedirdi, içirdi, hörmətli tutdu. Bir neçə qədəhlə onu yar etdi, Meylə öz qəlbini aşkar etdi. Kəlləsi qızınca sərxoş çağında, Kölgətək süründü taxt ayağında. Kimsəyə isinməz vəhşi qəlbilə Ona dost olanı tanıdı belə. Tələsik dışarı çıxdı məclisdən, Güclünün olmadı tozunu gören. İskəndər heyrətlə düşdü təşvişə, Hər kəsdən bir fikir sordu bu işə. Şərabdan olunca bunun könlü xoş, Nə üçün məclisdən çıxdı bu sərxoş?! Dövlət böyükləri qaldılar heyran, Hər biri bir fikir eylədi bəyan. Birisi dedi: "Bu vəhşidir hələ, Zənciri açınca üz qoydu çölə." O biri dedi: "Mey edincə əsər, Buradan çıxınca evinə gedər." İskəndər məclisdə gizlin, ya açıq Söylənən sözlərə dinmədi artıq. Düşündü, fələyə əyərək boyun, Gecə pərdəsindən doğar nə oyun? O qədər keçmədi, o fil gövdəli Girdi əllərində bir gəlin beli. Şahın qarşısında qoydu şəfqətlə. Diz çökdü, torpağı öpdü hörmətlə. Gətirdi belə bir gözəl şikarı. Yenə də məclisdən çıxdı dışarı. Bu işdən heyrətə düşdü hökmürən, Gördü yar belinə sarılmış ilan. Padşahdan utandı o nazlı mələk

Çekti eteğini yüze duvak gibi. Görünce o parlak ayı padişah, Emretti: Yabancılardan boşalsın dergah. İskender çadırı halvet ederken, Eliyle örtüğü çekti yüzünden. Gördü bir afettir hayalden uzak, Bir nur kaynağıdır güneşten parlak. Bir peri endamdır oldukça ince, Peri gibi eline geçmiş bu gece. Cehennem görmüş bir endamı gümüş, Malikten kaçarak cennete düşmüş. Servi gibi yeşildir başı her zaman. Kızıl gül rengini borç almış ondan. Attıkça o gamze okunu tekrar, Birkaç ruhları ederdi şikar. Dudağı pazara düşürür fitneler, Üstüne dökülmüş sayısız şeker. Açılmış yasemindir onun kucağı, Güllere örnekti dilber yanağı. İskender öyle bir ayı görünce, Önünde canlandı sanki putgede. O özgür boylu cariyə önünde Kendini gördü en aciz bir köle. Cariye ki, ağalar kul olur ona, Bak, nasıl yürekler düşer ağına! Bildi Çin duvarlı bu güzel şikar Hakandan verilmiş ona hediye. Meydanda mertlikler görmüştü ondan, Yiğitler demişti: Bu kızdır aslan! Acıdı elinden çıkan geline, Sonra bu nasıl düşmüş eline? -Halini aç,-dedi,-ey şekerpare! Dediğin destanla gönlümü ara! ... O güzel, itaat eden, sevimli, Padişaha baş eğdi, açıldı dili. Duaya başladı.“Yücelsin bahtın, Var olsun dünyada bu tacın, tahtın!	Çəkdi ətəyini üzə duvaqtək. Görünəcə o parlaq ayı padişah, Əmr etdi: yadlardan boşalsın dərgah. İskəndər çadırı xəlvət edərkən, Əliylə niqabı çəkdi üzündən. Gördü bir afətdir xəyaldən uzaq, Bir nur qaynağıdır günəşdən parlaq. Bir pəriəndamdır olduqca incə, Pəritək əlinə keçmiş bu gecə. Cəhənnəm görmüş bir əndamı gümüş, Malikdən qaçaraq cənnətə düşmüş. Sərvtək yaşıldır başı hər zaman. Qızılgül rəngini borc almış ondan. Atdıqca o qəmzə oxunu təkrar, Bir neçə ruhları edirdi şikar. Dodağı bazara salır fitnələr, Üstünə tökülmüş xalvarla şəkər. Açılmış səməndir onun qucağı, Güllərə örnəkdi dilbər yanağı. İskəndər elə bir ayı gördükdə, Önündə canlandı sanki bütəkədə. O azad qamətli kəniz önündə Özünü gördü ən aciz bir bəndə. Kəniz ki, ağalar qul olur ona, Bax, necə ürəklər düşər toruna! Bildi Çin hasarlı bu gözəl şikar Xaqandan verilmiş ona yadigar. Meydanda mərdliklər görmüşdü ondan, İgidlər demişdi: Bu kızdır aslan! Acındı əlindən çıxan gəlinə, Sonra bu nə sayaq düşmüş əlinə? - Halını aç, - dedi, - ey şəkərpəra! Dediyn dastanla könlümü ara!.. O gözəl, pərəstiş edən, sevimli, Padşaha baş əydi, açıldı dili. Duaya başladı: "Ucalsın baxtın, Bar olsun dünyada bu tacın, taxtın!

Dünyaları açan cihangir sensin, Hak seni yaratmış merhamet ve dinden. Görkemin gündüzden daha aşikar, Devletten yüreğin daha hoş keçimli. Sendendir kurtuluş ümit gününə, Günəşin ışığı sendendir yine. Ordular yıkan hökumdarlar var, Biri kılıç vuran, biri hökumdar. Günəşsin, tek doğurmuş seni devran. Hem keskin kılıcın, hem de tacın var. Mecliste dünyanın hökumranısın, Savaşa zamanın pehlivanısın! Ben gibi toprakta var mı o kudret, Hayatın suyu ilə olsun sıhbet arkadaşı? Kimde var cəsaret konuşsun huzurda, Zühre de namustan erir burada. Uğursuz kaderim şərhe yaramaz, Mademki diyorsun, söyleyeyim biraz. Ben o cariyyeyim, ey şahım, inan, Bakire kızlardan seçmişdir hakan, Dərgaha verirken dedi:-Ey önder, Bu sandıqta vardır gizli incilər! O sözü çox ağır göründü sana, Sinirli gözlerle baktı şah bana. Perdenin ardında oturdu sessiz, Anmadı bir defa, unuttu tamamen. Olduqça sıkıldım, padişahdan uzak, Savaşa cəlp etdi beni sıkılmak. Padişahın bahtıyla o ilk savaşa Hünərler göstərdim tek bir dönüşdə. İkinci gün yine kopardım nara, Bir belə kesildim düşmən askere. Kaderim olmadı üçüncü gün yar, Savaşa düşməna oldum giriftar. Ne düşmən? Kin ilə kükrəyən timsah! Surette Tanrı' nın kəhrindən örnək. O zalim ejderha keçti qanımdan,	Dünyaları açan cahangir sənsən, Haqq səni yaratmış ədl ilə dindən. Şövkətin gündüzdən daha aşikar, Dövlətdən ürəyin daha xoşrəftar. Səndəndir qurtuluş ümid gününə, Günəşin ışığı səndəndir yenə. Ordular dağıdan hökmüdarlar var, Biri qılınc vuran, biri tacidar. Günəşsən, tək doğmuş səni ruzigar. Həm kəskin qılıncın, həm də tacın var. Məclisdə dünyanın hökmüranısın, Döyüşdə zamanın pəhləvanısın! Mən kimi torpaqda varmı o qüdrət, Həyatın suyu ilə olsun həmsöhbət? Kimdə var cəsərət dinsin hüzurda, Zöhrə də həyadan əriyər burda. Uğursuz qəziyyəmə şərhə yaramaz, Madam ki, deyirsən, söyləyim bir az: Mən haman kənizəm, ey şahım, inan, Bakirə qızlardan seçmişdir xaqan, Dərgaha verərkən dedi: - Ey sərvər, Bu sandıqda vardır gizlin incilər! O sözü çox ağır göründü sənə, Acıqlı nəzərlə baxdı şah mənə. Pərdənin ardında oturtdu səssiz, Anmadı bir dəfə, unuttu təmiz. Olduqca sıxıldım, padşahdan uzaq, Davaya cəlb etdi məni sıxılmaq. Padşahın bəxtiylə o ilk döyüşdə Hünərlər göstərdim tək bir dönüşdə. İkinci gün yenə qopardım nəgə, Bir belə kəsildim düşmən əsgərə. Taleyim olmadı üçüncü gün yar, Döyüşdə düşməne oldum giriftar. Nə düşmən? Kin ilə kükrəyən nəhəng! Surətdə tanrının qəhrindən örnək. O zalım əbdaha keçdi qanımdan,

Orduya götürdü o korkunç insan. İnsafsız Ruslara emanet etti beni, Söylədi: "Saklayın bu hazineyi." Yine de durmadan meydana koştu, Filləri yıxmaya keskin kol açtı. Öyle ki, kaderin seni yüceltti, O devi fil gibi toprağa attı. Kaderin çekince seni zafere, O güçten yüksəldi başım göklərə. Gördüm ki, dev çeker kıvrımlı bəndin, Belayı kendine çeker keməndin. Sağ kalınca yine o müthiş ejder, Kıvrıldım, kalbimi sıktı bir keder. Lakin keməndinə bu dev düşərkən Gül gibi açıldım, kurtuldum derttən. Rusların dertləndi şən gönülləri, Hayri gibi sarardı kızıl gülləri. O gece vəhşilər başlarkən işə, Her yoldan keçəni düşürdü telaşa. Kendirlə bağlandı elim, ayağım, Karanlıq yer oldu benim otağım. Ahəngi, söhbəti hoşa gitməyən, Bana bir orduyu nöbet tutturan. Gecədən bir müddət keçtiği zaman Karıxıq bağırtdı koptu dışarıdan. İçəriyə bir bulut girdi kapkara, Gökten taş yağdırdı nöbetçilərə. Rəqiblər o gece tutarkən nöbet Korkudan hər biri aradı delik... Hey baştı, koparıp vuruyordu taşa, Yani ki vuruyordu başqa bir başa. Bedəndən o kadar koparmıştı baş. Başlardan kurmuştu yüce bir dağ, taş. Yerimdən quş gibi kaldırdı hemen, Açtı zincirləri el-ayağımdan. Tahtının yanında koyuldum yerə. Başımı kaldırdı yerden göklərə.	Orduya götürdü o qorxunc insan. İnsafsız ruslara tapşırırdı məni, Söylədi: "Gizlədin bu xəzinəni." Yenə də durmadan meydana qaçdı, Filləri yıxmağa kəsəkin qol açdı. Elə ki, taleyin səni ucaltdı, O divi fil kimi torpağa atdı. Taleyin çəkincə səni zəfərə, O gücdən ucaldı başım göylərə. Gördüm ki, div çəkir qıvrımlı bəndin, Bəlanı özünə çəkir kəməndin. Sağ qılınca yenə o müdhiş əjdər, Qıvrıldım, qəlbimi sıxdı bir kədər. Lakin kəməndinə bu div düşərkən Gül kimi açıldım, qurtuldum qəmədən. Rusların dərdləndi şən könülləri, Xeyritək saraldı kızıl gülləri. O gecə vəhşilər başlarkən işə, Hər yoldan keçəni saldı təşvişə. Kəndirlə bağlandı əlim, ayağım, Qaranlıq yer oldu mənim otağım. Ahəngi, söhbəti xoşa gəlməyən, Mənə bir orduydu qarovul çəkən. Gecədən bir qədər keçdiyi zaman Qarıxıq bir səs-küy qopdu bayırdan. İçəri bir bulud girdi qapqara, Göydən daş yağdırdı qarovullara. Rəqiblər o gecə çəkirkən keşik Qorxudan hər biri aradı deşik... Hey başdı, qoparıb çırpırdı daşa, Yəinki vurardı başqa bir başa. Bədəndən o qədər qoparmışdı baş. Başlardan qurmuşdu uca bir dağ, daş. Yerimdən quş kimi qaldırdı haman, Açdı zəncirləri əl-ayağımdan. Taxtının yanında qoyuldum yerə. Başımı qaldırdı yerdən göylərə.

Zindanda mahpustum bir hazine gibi, Bu gündən gerektir şən hayat sürmək. Süsle güzeldir kadın ayağı, Kadına yaraşmaz zindan otağı. Bak, böyle düşünür coşkun yüreğim, Rüyamda görünür bu şən dileğim.” Peri kız halini şaha söylerken Padişah gül gibi açıldı birdən. Bir öpüş aldı o gül dudağından. Kul gibi söyledi ona hükümrən: “Ey tozsuz, şən çiçək, ey güzel dilber! Tanrı sevgisinə bürünmüş peyker! Aşkına azmettim seni görelə, Ey meclis bezeği, meydan güzeli! Meydanda seni bir can alan gördüm, Yürekli, güçlü bir pehlivan gördüm. Səsin də güzəldir sənin kendin gibi, Bu iki hünərdə tək yarandın, tək! Kalk, benim erkeğin, çal, ey canlı saz. Gönlümü sazınla şənləndir biraz!” Sazını zevk ilə çaldı o peri, Mızrapla oynattı ince telləri. En yeni bir şarkı başladı şən şən. Söyledi pehlivan nəğmələrindən: “Padişahım, liderim, tacım, görkemim! Ey akıl madəni, akıl devletim! Genç başın olsun hər azardan uzak, Saf kalbin görünsün çeşmədən parlaq. Kaderin genç olsun, fikrin bahtiyar, Dünyayı fethədən güclü hükümdar! Vücudun dinçliyə əzmətsin sənin, Pak olsun çirkeften, kirdən etəğin! Her yere gitsən də iyi-kötüden, Arkan aqlın olsun, yardım yaradan! Öyle ol, yıldızın kamınca dönsün, Adına baş əğsin dünya büsbütün!” Sonra öz sırrını açmaya kalktı,	Zindanda dustaqdım bir xəzinətək, Bu gündən gərəkdir şən həyat sürmək. Bəzəklə gözəldir qadın ayağı, Qadına yaraşmaz zindan otağı. Bax, belə düşünür coşğun ürəyim, Yuxumda görünür bu şən diləyim.” Pəri qız halını şaha söylərkən Padişah gül kimi açıldı birdən. Bir öpüş aldı o gül dodağından. Qul kimi söylədi ona hökmürən: " Ey tozsuz, şən çiçək, ey gözəl dilbər! Tanrı sevgisinə bürünmüş peykər! Eşqinə əzm etdim səni görəli, Ey məclis bəzəyi, meydan gözəli! Meydanda səni bir can alan gördüm, Ürəkli, güclü bir pəhləvan gördüm. Səsin də gözəldir sənin özüntək, Bu iki hünərdə tək yarandın, tək! Qalx, mənəm hərifin, çal, ey canlı saz. Könlümü sazınla şənləndir bir az!" Sazını zövq ilə çaldı o pəri, Mizrabla oynatdı incə telləri. Ən yeni bir mahnı başladı şən-şən. Oxudu pəhləvan nəğmələrindən: "Padşahım, sərvərim, tacım, şövkətim! Ey ağıl mədəni, ağıl dövlətim! Gənc başın olsun hər töhmətdən uzaq, Saf qəlbin görünsün çeşmədən parlaq. Taleyn gənc olsun, fikrin bəxtiyar, Dünyanı fəth edən güclü tacıdar! Vücudun dincliyə əzm etsin sənin, Pak olsun çirkəbdən, kirdən ətəyin! Hər yerə üz tutsan yaxşı-yamandan, Arxan aqlın olsun, kömək yaradan! Elə ol, ulduzun kamınca dönsün, Adına baş əysin dünya büsbütün!" Sonra öz sirrini açmağa durdu,

Sazında ona bir işarə vurdu: “En güzel bir ağac girdi bir bağa, Çehresi döndü bir ışıq-çıraya. Bostanda açmamış gonca bir çiçek, Çimende uykulu nergis gibi güzel. Kadehle al mekdir, kimse içmemiş, Taze bir incidir, ele geçmemiş. Umardı şikardan döner hükümdar, O gonca çiçeği eder bahtiyar. Ak bahar kırmızı, taze gül koparır, Kah bidmişk, kal kızıl bir lalə görür. Girmeye şah fırsat bulmadı bağa, Bir nazar kılmadı ışıq-çıraya. Ah, niçin böyle gül, böyle şən bahar Gülməsin, soldursun onu hazanlar? Korkarım, bu hazan girsə bu bağa, Böyle bir baharı atsin toprağa!” Yar sesi duyunca o çelik beden Bir aşık nalesi koptu kalbinden. Çalgısı, hoş sesi ederken eser, Onun gül yüzündən verirdi xəbər: “Kızıl yüz, incə söz, nə dilberdir bu? Haramın olmasın böyle bir arzu!” Nüktəyi duyunca şanlı savaşıçı Oldu o istəkdən dilək istəyən. Düşməni yenməyi düşündü, İstəkdən vaz keçti, sığındı sabra. Mey tələp etməyi münasib gördü. Mənzilə bununla azıq götürdü. Kədəhi mey ilə doldurdu yinə, İçti o gül yüzlü kızın şərəfinə. Bir cam da içsin diye yakutlu bade, “İç”diyə, verdi o dodağı gülə. Kədəhi dodağa götürdü melek. Öpərək geri verdi, aldı öpərək. Bir eli kədəhte dilber görəli, Zülfüylə oynardı digər eli. Kah öpücük kondururdu cam dodağına,	Sazında ona bir işarə vurdu: "Ən gözəl bir ağac girdi bir bağa, Çöhrəsi döndü bir ışıq - çırağa. Bostanda açmamış qönçə bir çiçək, Çəməndə yuxulu nərgiztək qəşəng. Qədəhlə al mekdir, kimsə içməmiş, Təzə bir incidir, ələ keçməmiş. Umardı şikardan dönər tacidar, O qönçə çiçəyi edər bəxtiyar. Ağ bahar qırmızı, təzə gül dərər, Gah bidmişk, gah kızıl bir lalə görər. Girməyə şah fürsət tapmadı bağa, Bir nəzər salmadı ışıq - çırağa. Ah, neçin belə gül, belə şən bahar Gülməsin, soldursun onu xəzanlar? Qorxuram, bu xəzan girsə bu bağa, Belə bir baharı sərsin torpağa!" Yar səsi duyunca o poladbədən Bir aşiq naləsi qopdu qəlbindən. Çalgısı, xoş səsi edərkən əsər, Onun gül üzündən verirdi xəbər: "Qızıl üz, incə söz, nə dilberdir bu? Haramın olmasın belə arizu!" Nüktəni duyunca şanlı döyüşkən Oldu o istəkdən dilək istəyən. Düşməni yenməyi aldı nəzərə, İstəkdən əl çəkdi, sığındı səbrə. Mey tələb etməyi münasib gördü. Mənzilə bununla azıq götürdü. Qədəhi mey ilə doldurdu yenə, İçdi o gülüzlü qızın eşqinə. Bir cam da xoş içim yaqutla silə, "İç" deyə, verdi o dodağı gülə. Qədəhi dodağa götürdü mələk. Öpərək qaytardı, aldı öpərək. Bir əli qədəhdə dilbər görəli, Zülfüylə oynardı o biri əli. Gah öpüş vurardı cam dodağına,

Kah ısırk o gülün ham dudağına. Neşeli meclis ki, kederden boştur, Acı mey və tatlı yemişle hoştur. Aldılar badeyi pembe dudağa, Girdilər nihayət sıcak yatağa. "O dilek evindən uzak ol, uzak!" Diyerek, öpüşə uydular ancak! İSKENDER'İN RUSLARI MAĞLUP ETMESİ Saki, ver o kokulu şaraptan bir an, Kandan renk vermişdir o meye dihkən. Bana ver, elime düşüncə çünkü Bana da renk verir şarabın rengi. Sabahın ordusu elem çekince, Gecenin harfine kalem çekince, Dünyayı parlatan güneş nurundan Sevda qucağında uyandı cihan. Bağırdı tan kuşu keskin öterek, Sersəm nur, deli dev, şeytan görmüş gibi. Şah kalktı uykudan azıcık küskün, Gönlünün derdini sildi büsbütün. İbadət evində düşdü secdeyə, Şükretti, yalvardı: "Ey Tanrı!" diye. Yüce sığınağından dilek istedi, Ondan kâh kudret, kâh yardım istedi. Yüzünü toprağa sürdü bir müddet, Zırhı sıvadı, bağladı kemer. Tahtı fil üstündə oldu ber karar, Parladı mesafeler boyunca kılıçlar. Geçen günler gibi yine de İskender Orduyu süsledi, dizildi asker. O geniş çöllərdə böyük hökümədar Ordudan dağ gibi çəkdi bir duvar. Gücləndirdi duvarın sağ-sol kolunu,	Gah dişlək o gülün xam dodağına. Nəşəli məclis ki, kədərdən boşdur, Acı mey və şirin noğulla xoşdur. Aldılar badəni gülgün dodağa, Girdilər nəhayət isti yatağa. "O dilək evindən uzaq ol, uzaq!" Deyərək, öpüşə uydular ancaq! İSKƏNDƏRİN RUSLARI MƏĞLUB ETMƏSİ Saqi, ver o müşkin şərəbdən bir an, Qandan rəng vermişdir o meyə dehqan. Mənə ver, əlimə düşəndə çünki Mənə də rəng verir şərabın rəngi. Səhərin ordusu ələm çəkinəcə, Gecənin hərfinə qələm çəkinəcə, Dünyanı parlada günəş nurundan Sövdə qucağında ayıldı cahan. Bağırdı dan quşu kəskin ötərək, Sərsəm nur, dəli div, şeytan görəntək. Şah qalxdı yuxudan azacıq küskün, Könlünün qəmini sildi büsbütün. İbadət evində düşdü səcdəyə, Şükr etdi, yalvardı: "Ey tanrı!" deyə. Uca pənahından dilək istədi, Ondan gah qüdrət, gah kömək istədi. Üzünü torpağa sürtdü bir qədər, Zirhi çirmədi, bağladı kəmə. Taxtı fil üstündə oldu bərqərar, Parladı fərsəxlər boyu qılınclar. Keçən günlər kimi yenə İskəndər Ordunu bəzədi, düzüldü əskər. O geniş çöllərdə böyük tacidar Ordudan dağ kimi çəkdi bir hasar. Bərkitdi hasarın sağ-sol qolunu,

Çelikle tozun da kesti yolunu. Gururla Ruslar da digər taraftan Ordu düzenledi, süslendi meydan. Rusların canları kinle gürlüyor, İntikam ateşinden beyin kaynıyor. Silahın, kılıcın şimşeklerinden, Baştan akıl çıkar, ellerden dizgin. Dağların beynini süpürmüş yaylar, Ordular üstünde oklar vınlar. Baş, boyun koparan çelik topuzdan Beyinlər dökülür kanlı ağızdan. Fil yıkan mızraklar dolunca kine Elbisesini çark attı Nil'in küpünə. O sinek kanatlı ince kılıçlar Kartal kanadını kuvvetten düşürür. Çevrilmiş tas gibi keskin süngüler Püskülün üstünə bir tas kan döker. Atların tırnağı akikti kandan, Eyer altılar da kandan al- elvan. Silahlar kalkana yıldızlar dizer, Kalkandan kalkana düşer gölgeler. Demir, kerpiç kırmış o kadar insan, Yeryüzü kesilmiş bir mezaristan. Baş koparan, leş, deri yiyen kılıçlar Çölləri kan ilə etmiş lalezar. Mızraklar göğüsleri dikmiş iğne gibi, Oklardan öğrenmiş makas kullanmak. Her kılıç ejderha gibi başını Kınından çıkarıp, çatar kaşını. Yollarda o kadar dökülmüştü can, Mahşer pazarına dönmüştü meydan. Ruslar her tarafta göstərir hiddət, Rumların başına açar kıyamət. Sokulmuş Rum ilə Rus bir birinə, Benzer ak, kırmızı elbiseli geline. İskender meydanda kızgın aslandı, O eli silahlı bir pehlivandı.	Poladla tozun da kəsdi yolunu. Qürurla ruslar da o biri yandan Ordunu sazladı, bəzəndi meydan. Rusların canları kinlə gurlayır, İntiqam odundan beyin qaynayır. Nizənin, qılıncın şimşəklərindən, Başdan ağıl çıxır, əllərdən yüyən. Dağların beynini süpürmüş yaylar, Ordular üstündə oxlar vıyıldar. Baş, boyun qoparan polad toppuzdan Beyinlər tökülür qanlı ağızdan. Fil yıxan mızraqlar dolunca kinə Donunu çərx atdı Nilin küpünə. O çibin qanadlı incə qılınclar Qartal qanadını qüvvətdən salar. Çevrilmiş tas kimi iti süngülər Qotazın üstünə bir tas qan tökər. Atların dırnağı əqiqdi qandan, Yəhəraltilər da qandan al-əlvan. Nizələr qalxana ulduzlar düzər, Qalxandan qalxana düşər kölgələr. Dəmir, kərpic qırmış o qədər insan, Yer üzü kəsilmiş bir məzaristan. Baş üzən, leş, cəmdək yeyən qılınclar Çölləri qan ilə etmiş laləzar. Nizələr döşləri tikmiş iynətək, Oxlardan öyrənmiş qayçı işlətmək. Hər qılinc ədəha kimi başını Qınından çıxarıb, çatır qaşını. Yollarda o qədər tökülmüşdü can, Məhşər bazarına dönmüşdü meydan. Ruslar hər tərəfdə göstərir hiddət, Rumların başına açır qiyamət. Sokulmuş rum ilə rus bir birinə, Bənzər ağ, qırmızı donlu gəlinə. İskəndər meydanda qızmış aslandı, O əli silahlı bir pəhləvandı.

Meydanda bağırır nasıl bir aslan, Zırhlı fil nasıl okuyor meydan. Şah o fil ile aslana benzer, Filin de, aslanın da yolunu keser. Her kılıç tutana atınca nara, Başını kılıçla atardı yere. Abbasi şemsiyesi gibi örterek kara, Bertas'ın tasını vurdu taşlara. Üzengi ve kılıç gücüyle her an Sayısız baş kopardı sağdan ve soldan Ne kendi oynuyor yerinden, ne asker. Savaşıyor kaderi gülene kadar. Belinas parlayan usturlap ile Çalışır hoş kader geçirsin ele. Olunca uğurlu ikbal aşikar, Şah kılıcı oldu dünyaya anahtar. Dedi: "Kalk, kaderin sanadır yar, Bu kanlı meydanda senindir dilek!" Nil gibi aktı şah öz sol-sağına, Başları fırlattı fil ayağına. Ağzını açarak oldu ejderha, Ruslara şah baskın etti bir daha. Padşaha geldi saadet, zafer, Ezdiler Kıntal'ı, galip geldiler. Bu son şanlı zafer geçince ele Düşmanı oynattı bir hamle ile. Kaçmaya başladı basılan düşman, Dünya İskender'e verdi şahlığı. Fil beden el attı uzun kemende, Kıntal'ın başını geçirdi bende. Ruslardan kin ile döktüler çok kan, Çok oldu tutulan, ölen, asılan. Çok can, baş yitiren kırmızı Ruslar Kırmızı rengini yitirdi çaresiz. Ruslardan, Bertas'ın aslanlarından Esir düştü yüz bin kılıç oynatan. Kalanlar yem oldu aç kılıçlara,	Meydanda bağırır necə bir aslan, Zirehli fil necə oxuyur meydan. Şah haman fil ilə aslana bənzər, Filin də, şirin də yolunu kəsər. Hər qılınc tutana vurunca nəərə, Başını qılıncı salırdı yerə. Əbbasi çətritək örtərək qara, Bərtasın tasını vurdu daşlara. Üzəngi və qılınc gücüylə hər an Saysız baş qopardı sağdan və soldan Nə özü tərponir yerdən, nə əsgər. Vuruşur taleyi gülənə qədər. Bəlinas parlayan üstürləp ilə Çalışır xoş tale keçirsən ələ. Olunca uğurlu iqbal aşikar, Şah qılıncı oldu dünyaya açar. Dedi: "Dur, taleyin sənədir kömək, Bu qanlı meydanda sənindi dilək!" Nil kimi axdı şah öz sol-sağına, Başları fırlatdı fil ayağına. Ağzını açaraq odlı əbdaha, Ruslara şah basqın etdi bir daha. Padşaha üz verdi səadət, zəfər, Əzdilər Qıntalı, üstün gəldilər. Bu son şanlı zəfər gəlincə ələ Düşməni oynatdı bir həmlə ilə. Qaçmağa başladı basılan yağı, Dünya İskəndərə verdi şahlığı. Filbədən əl atdı uzun kəməndə, Qıntalın başını keçirdi bəndə. Ruslardan kin ilə tökdülər çox qan, Çox oldu tutulan, ölə, asılan. Çox can, baş itirən qırmızı ruslar Qırmızı rəngini itirdi naçar. Ruslardan, Bərtasın aslanlarından Əsir düşdü yüz min qılınc oynadan. Qalanlar yem oldu ac qılıncılara,

Fitneye ölümdən başqa yok çare. Soyulmuş, yağmalanmış azcık bir miktar Sağ salim kurtulup geri kaçtılar. O kadar ganimet aldı İskender, Olmadı sayısını bilen bir kişi. Sayısız altın, gümüş, kürk, inci, gevher, Ahırlar dolusu canlı develer. İskender düşmana çalınca zafer, İşleri oldu şuh levhadan dilber. İndi öz atından "zaferdir" diye, Bildi ki, kavuşmuş bütün dileğe. Yüz sürdü torpağa, dedi: Ey rehber! Ben kara toprağım, sendendir zafer!" Dedi: "Hak vermiş bu büyük zaferi," Yoksula dağıttı hazineleri. Dünya boşalınca kinli düşmandan, Dinlenmeği düşündü hükümrən. NÜŞABE'NİN KURTARILMASI Kalk, saki, saf gevher saçan camından Benim karışıma gevher saç bir an! Onunla ıslansın kuru can tası, Gevherle silinsin gevherin pası. Öyle ki, Feylegus oğlu İskender Dinlendi, yüzüne gülünce zafer, O yerde aradı öyle bir mekan, Oturan kişilere vermesin ziyan. Ağacı tubadan olsun sevimli, Süsəndən sert olsun otunun dili. Akan saf çeşmələr versin ses sese, İçimi mey gibi, mey helal isə. Eteği yemyeşil, ok ormanlığı, Her yerden bürümüş budak budağı. Bu suda, havada yetişən	Fitnəyə ölümdən başqa yox çara. Soyulmuş, talanmış azca bir miqdar Salamat qurtarıb geri qaçdılar. O qədər qənimət aldı İskəndər, Olmadı sayını bilən bir nəfər. Hədsiz qızıl, gümüş, xəz, inci, gövhər, Tövlələr dolusu canlı dəvələr. İskəndər düşməyə çalınca zəfər, İşləri oldu şux lövhədən dilbər. Endi öz atından "zəfərdir" deyər, Bildi ki, qovuşmuş bütün diləyə. Üz sürtdü torpağa, dedi: Ey rəhbər! Mən qara torpağam, səndəndir zəfər!" Dedi: "Haqq vermiş bu böyük zəfəri", Yoxsula payladı xəzinələri. Dünya boşalınca kinli düşmandan, Dincəlmək fikrinə düşdü hökmürən. NÜŞABƏNİN XİLAS EDİLMƏSİ Qalx, saqi, saf gövhər saçan camından Mənim tərkibimə gövhər saç bir an! Onunla ıslansın quru can tası, Gövhərlə silinsin gövhərin pası. Elə ki, Feyləqus oğlu İskəndər Dincəldi, üzünə gülüncə zəfər, O yerdə aradı eylə bir məkan, Oturan kəslərə verməsin ziyan. Ağacı tubadan olsun sevimli, Süsəndən sərt olsun otunun dili. Axan saf çeşmələr versin səs-səsə, İçimi mey kimi, mey halal isə. Ətəyi yamyaşıl, ox ormanlığı, Hər yandan bürümüş budaq budağı. Bu suda, havada pərvəriş edən

Her ağac uzundu elli arşından. Böyle yer keçince ele, hükümdar Tuttu bu mübarek bucakta karar. Kurdu Rum 'un meclisi şen niyetlerle, Şenliyə başladı şuh güzellerle. Mecliste şahlarla doldu dörd tarafı, Neşəylə kaynadı meclisin canı. Emretti: "Ganimet saklayan erler Çapulun sayısından versinlər haber! Rus, Bertas və başqa haldan alınan Sıra dağlar gibi hazine, saman. Katiplər hesaba etsinlər diqqət, Öğrənsin ne kadar vardır ganimet." Ganimet çəkenlər durmadı daha, Sayısız ganimet çəkdi dergaha. Açıldı hər başı bağlı hazine, Baktıqca sevinçten kalp çarpdı yine. Yüklərdə o kadar taş, gevher vardı, Sayısı yok, sayanlar hep yanılırdı. Saf maden altını, civa gümüşü, Mehtabı ışıktan atar görüşü. Sayısız kıymətli taş, sayısız gevher, Altın kalkan, kocaman giysili zırhlar. Hususi dokunmuş ince pamuk kumaş və keten, Sıra dağlar gibi yığılmış her yer. Altınla işlənmiş sayısız giysi, Yıldız gibi parlayan sayısız kalkanlar. Kılıç, tüylü deri dağ gibi durur, Sayılamıyordu kapkara samur. Saf kakum o kadar yüklənmiş, görünce, Ne saymaq mümkündür, ne de söylemek. Al tilki derisi, sincaplar parlak, Hele nal görməmiş bir yılki dişi at yavrusu. Saf vaşak deriden meclis olur şen, Gündüzə ben düşmüş kara geceden. Bunlardan başqa çox hazine, saman, Yürek sıkılırdı onu saymaktan.	Hər ağac uzundu əlli ərəşdən. Belə yer keçincə ələ, tacidar Tutdu bu mübarək bucaqda qərar. Qurdu Rum büsatı şən əməllərlə, Şənliyə başladı şux gözəllərlə. Məclisdə şahlarla doldu dörd yanı, Nəşəylə qaynadı məclisin canı. Əmr etdi: "Qənimət saxlayan ərlər Qarətin sayından versinlər xəbər! Rus, Bərtas və başqa xalqdan alınan Silsilə dağ kimi xəzinə, saman. Katiblər hesaba etsinlər diqqət, Öyrənsin nə qədər vardır qənimət". Qənimət çəkənlər durmadı daha, Qədərsiz qənimət çəkdi dərgaha. Açıldı hər başı bağlı xəzinə, Baxdıqca fərəhdən çırpındı sinə. Yüklərdə o qədər daş, gövhər vardı, Sayı yox, sayanlar hey yanılırdı. Saf mədən qızılı, civa gümüşü, Məhtabı ışıqdan salır görüşü. Batmanla zəbərcəd, xalvarla gövhər, Qızıl qalxan, nəhəng donlu zirehlər. Xüsusi toxunmuş mitqal və kətan, Silsilə dağ kimi qalanmış hər yan. Zər ilə işlənmiş qədərsiz paltar, Ulduztək parlayan sayısız qalxanlar. Qılınc, tüklü dəri dağ kimi durur, Səyə gəlməyirdi zil qara samur. Saf qaquq o qədər yüklənmiş, görəck, Nə saymaq mümkündür, nə də söyləmək. Al tülkü dərisi, sincablar parlaq, Hələ nal görməmiş bir ilxı daylaq. Saf vaşaq dəridən məclis olur şən, Gündüzə xal düşmüş qara gecədən. Bunlardan başqa çox xəzinə, saman, Ürək sıxılırdı onu saymaqdan.

Padişah baxınca o derilərə Bir cennət baharı gəldi nazara. Onları tanıdı bir bir hökəmdar, Her mal ne gibi bir işə yarar. Gördü parça parça sincapla samur, Öylece üst-üstə dökülmüş durur. En başda asılmış bir eski deri. O kadar eskidir gitmiş tüyləri. Tek tek inceledi o deriləri, Bilemedi nədir o asılmış deri. Sordu ki: "Bu eski derilər nədir? Ne gibi bir süsə bunlar el verir?" Çox incə bir cavab verdi Rus ona: "Gördüyün mallar borçludur buna! Deriyi hor görme, "eskidir" diye, Değerli servettir bizim ülkeye. Zahirdə çirkinse bu eski deri, Bizcə hər deridən çoxdur dəğeri. Her bir deri toplayan çıxsa bazara, Pazarda bu tüysüz deridir para. Sabit değılsə də bu sim ilə zər, Çünkü devran onu tez-tez değışir. Bizim sikkemizdir bu eski deri. Tüy kadar eksilməz bunun dəğeri." Bu işə çox hayret etdi hökəmdar, Bu emrə, bax, nasıl boyun koydular. Vəzirə söylədi: "Her bir dövlətin Kölunu siyasət etmişdir mətin. Bax, nələr yaradır xalq siyasəti. Deriyə verir bir altın dəğeri. Bu yerdə gördüyüm bütün şeylərdən Yalnız bən bu işə derim afərin. Bu xalqda olmasa böylə bir gəvhər. Bu yerdə bir şahsa kim boyun əğər? Her kim etməmişsə bir hünər izhar, Yalnız bu hünərlə Rus şahlıq qurar". Sona erince ganimət günü	Padişah baxınca o dərilərə Bir cənnət baharı gəldi nəzərə. Onları tanıdı bir-bir hökmədar, Hər mətah nə kimi işə yarayar. Gördü parça-parça sincabla samur, Eləcə üst-üstə tökülmüş durur. Ən başda asılmış bir köhnə dəri. O qədər köhnədir getmiş tükləri. Nəzərdən keçirdi o dəriləri, Bilmədi nədir o asılmış dəri. Sordu ki: "Bu köhnə dərilər nədir? Nə kimi bəzəyə bunlar əl verir?" Çox incə bir cavab verdi rus ona: "Gördüyün mətahlar borcludur buna! Dəriyə xər baxma, "köhnədir" deyər, Dəyərli sərvətdir bizim ölkəyə. Zahirdə çirkinsə bu köhnə dəri, Bizcə hər dəridən çoxdur dəyəri. Hər bir dəri yığan çıxsa bazara, Bazarda bu tüksüz dəridir para. Sabit deyilsə də bu sim ilə zər, Çünki dövran onu tez-tez dəyişər. Bizim sikkəmizdir bu köhnə dəri. Tük qədər əksilməz bunun dəyəri". Bu işə çox həyrət etdi tacidar, Bu əmrə, bax, necə boyun qoydular. Vəzirə söylədi: "Hər bir dövlətin Qölunu siyasət etmişdir mətin. Bax, nələr yaradır xalq siyasəti. Dəriyə verir bir qızıl qiyməti. Bu yerdə gördüyüm bütün şeylərdən Yalnız mən bu işə dəyərəm əhsən. Bu xalqda olmasa belə bir gövhər. Bu yerdə bir şəxsə kim boyun əyər? Hər kim etməmişsə bir hünər izhar, Yalnız bu hünərlə rus şahlıq qurar." Vurulunca başa qənimət günü

Yerine getirdi hakkın şükrünü. Tanrının şükrünü edincə tamam, Məclisi süsledi, ele aldı cam. Hoş nəğmə, tatlı mey edincə eser O bahar bulutu yağdırdı gevher. Ordunun çalışan böyüklərinə Sayısız dağıttı ipek, hazine. Altın dağıtmaktan taşı mal, devlet, Hər kəsə yenidən dağıttı hədiyyə. Orduda qalmadı taht-ı revan çəkən Çuvalı olmasın altından, ipekten. İstədi o dili bağlı kişiyi, Zinciri açılmış çöllü vəhşiyi. O dağ, taş dolanan çöllü yetişti, Şahın qarşısında səcdəyə düşdü. Hayretlə süzdü şah baştan ayağa, Başını oynatdı o mətin dağa. Verdi çox hədiyyə o canavara, Dəyərli çox taş-kaş, gümüş, altın, ipek. Reddetti ki, böylə sərvət, hazine, Ey şahım, nə gerek bu çöl əhlinə? Bir qoyun başını attı odun kimi, Göstərdi ki, bana bu qoyun gerek! Padişah əmr etdi: Yeməlik olan, Çöllərdə bəslənmiş etli qoyunlardan Bir sürü verdilər, aldı o kişi, Padişaha təşəkkür edərək vəhşi O böyük sürüyü önünə kattı, Sevinclər içində evə yol aldı. Kalp açan, quşların oynadı olan Bu yeri bəyəndi böyük hökmüran. Dünyada alırdı çalğı, meylə kam, Çərk ona baş əyib verirdi salam. Şəraptan o sarhoş olduğu zaman Yüzü rəng alırdı gül rəngli sudan. Rusların şahını çağırırdı bir də, Oturtdu onu ən münasib yerdə.	Yerinə yetirdi haqqın şükrünü. Tanrının şükrünü edincə tamam, Məclisi bəzədi, ələ aldı cam. Xoş nəğmə, dadlı mey edincə əsər O bahar buludu yağdırdı gövhər. Ordunun çalışan böyükələrinə Xalvarla dağıtdı ipək, xəzinə. Qızıl paylamaqdan daşdı var, dövlət, Həmiyə yenidən payladı xələt. Orduda qalmadı kəcavə çəkən Məfrəşi olmasın xaradan, zərdən. İstədi o dili bağlı kişini, Zənciri açılmış çöllü vəhşini. O dağ, taş dolanan çöllü yetişdi, Şahın qarşısında səcdəyə düşdü. Heyrətlə süzdü şah başdan-ayağa, Başını oynatdı o mətin dağa. Verdi çox hədiyyə o canavara, Dəyərli çox taş-qaş, gümüş, zər, xara. Rədd etdi ki, belə sərvət, xəzinə, Ey şahım, nə gerek bu çöl əhlinə? Bir qoyun başını atdı oduntək, Göstərdi ki, mənə bu qoyun gerek! Padişah əmr etdi: yeməli olan, Çöllərdə bəslənmiş kök qoyunlardan Bir sürü verdilər, aldı o kişi, Padişaha təşəkkür edərək vəhşi O böyük sürünü önünə saldı, Sevinclər içində evə yol aldı. Qəlbaçan, quşların oynadı olan Bu yeri bəyəndi böyük hökmüran. Dünyada alırdı çalğı, meylə kam, Çərk ona baş əyib verirdi salam. Şərabdən o sərxoş olduğu zaman Üzü rəng alırdı gül rəngli sudan. Rusların şahını çağırırdı bir də, Oturtdu onu ən layiqli yerdə.

Zinciri açtırdı o yüce görkem, Verdi saf altından dokunmuş hediye, Yürekten bir köle oldu padişaha, Öz keçmiş kinini unuttu daha. Zindandan azat etti bütün esiri. Hediyeyle yüceltti, açtı zinciri. Ruslara emretti: "Gəlsin Nüşabə!" Onsuz el sürmedi pembe şaraba. Padişahın emrine acele etti Ruslar, Günəşin yanında ay tuttu karar. Geldilər zulümdən solmuş güzeller, Beğənmiş olduğu bir destə dilber. Nüşabə süsləndi şuh giyimlərlə, Döndü ilkbaharda açılan güle. İskender yağmadan saçtı hazine, Yeniden bir gelin süslədi yine. Kamınca mey içti birkaç gece, Bahtıyarlıq günü sona erince, Verdi Devali'ye kızın elini, Nikahla bağladı ona gelini. Bu mübarək ayın sona erince Verdi çox hazine, tuttu taş-kaşa. Görkemle göndərdi yine Berde'ye, O güzel ülkeyi yüceltsin diye. Ülkeyi tamirə servet, mal verdi, Yol parası bir tarafa, çox cəlal verdi. Öyle ki, işlərə verdi düzən, Etti yığitlərə böyük ihtiram. Verdi Rus şahına yenidən tuğ, taç, Ancaq emreyledi: Göndərsin haraç. Öz doğma yurduna dönüncə Ruslar, Kıntal öz tahtında oldu bahtıyar. Bir daha çıxmadı onun emrindən, Her zaman hatırladı şarap içərkən, O yeşil çiməndə hər gün hükümdar Kah şənlik kurur, kâh edərdi şıkar. Yüce servi altında çalgı sesiylə,	Zənciri açdırdı o uca şövkət, Verdi saf qızıldan toxunmuş xələt, Ürəkdən bir bəndə oldu padşaha, Öz keçmiş kinini unutdu daha. Zindandan buraxdı bütün əsiri. Xələtlə ucaltdı, açdı zənciri. Ruslara əmr etdi: "Gəlsin Nüşabə!" Onsuz əl vurmadı gülgün şərabə. Padşahın əmrinə tələsdi ruslar, Günəşin yanında ay tutdu qərar. Gəldilər zülümdən solmuş gözəllər, Bəyənmiş olduğu bir dəstə dilbər. Nüşabə bəzəndi şux geyimlərlə, Döndü ilk baharda açılan gülə. İskəndər talandan saçdı xəzinə, Təzədən bir gəlin bəzədi yenə. Kamınca mey içdi bir neçə gecə, Bəxtıyarlıq günü sona yetincə, Verdi Dəvalıya qızın əlini, Nigahla bağladı ona gəlini. Bu mübarək ayın yetincə başa Verdi çox xəzinə, tutdu daş-qaşa. Şövkətlə göndərdi yenə Bərdəyə, O gözəl ölkəni ucaltsın deyə. Ölkəni təmirə sərvət, mal verdi, Yol xərci bir yana, çox cəlal verdi. Elə ki, işlərə verdi intizam, Etdi igidlərə böyük ehtiram. Verdi rus şahına yenidən tuğ, tac, Ancaq əmr eylədi: göndərsin xərac. Öz doğma yurduna dönüncə ruslar, Qıntal öz taxtında oldu bəxtıyar. Bir daha çıxmadı onun əmrindən, Hər zaman yad etdi şərab içərkən, O yaşıl çəməndə hər gün tacıdar Gah şənlik qurur, gah edirdi şıkar. Uca sərv altında çalgı səsiylə,

Kadeh kaldırırdı ney nalesiylə. Gönlü şad olduqca çox şenlenirdi, O coşkun yüreği sevinirdi. Padişahlık, şen kader, ömür, gonca gül, Niçin şad olmasın böyle bir gönül? ! İSKENDER'İN ÇİNLİ CARİYE İLE ŞENLİK ETMESİ Saki, ol hayallı şarap ile kalk, Kehribar renkli bu saksıyı doldur! Bu kara topraktan süzülən gevher Şenlendirsın kalbimi, kalmasın keder! Gündüzden daha şuh, parlaq bir gece! Güneşten aydıncı, ışıq və incə! Bu yeşil kümbetin şenliklerinden Şen, zümrüt bebeklər doğurur çimen. Esrarlı yıldızlar dönmüş çıraya, Ak gümüşten rakam yazmış toprağa. Bu korkunç harfləri bilən, okuyan, Tutar mı bu sonsuz mağarada mekan? Dünyada çalışmaq boş şeydir, ancak Rızkı çalışmaqla olmaz artırmak. Kedere değmez bu dünya, şen keçin! Kim der ki bu saray yapıldı dert için? Şenlik için yaranmış dünya, bunu bil! O zillet, fəlakət ocağı değil! Bu zahmetli yerde çox tutma karar, Bu dipsiz kuyudan yükünü çıxar. Ver şenlik meyini, can kurban ona! İçelim, həm də verək başqalarına, Gün keçti, sabah da gəlməmiş ələ, Yalnız bu gecəyi şən keçir hələ. Bu gece keyiflə ömür sürəriz, Yarının işini yarın görürüz.	Qədəh qaldırırdı ney naləsilə. Könlü şad olduqca çox şənlənirdi, O coşğun ürəyi fərəhlənirdi. Padşahlıq, şən tale, ömür, qönçə gül, Neçin şad olmasın belə bir könül?! İSKƏNDƏRİN ÇİNLİ KƏNİZLƏ ŞƏNLİK ETMƏSİ Saqi, ol xəyallı şərab ilə dur, Kəhrəbə rəngli bu saxsını doldur! Bu qara torpaqdan süzülən gövhər Şənlətsin qəlbimi, qalmasın kədər! Gündüzdən daha şux, parlaq bir gecə! Günəşdən aydıncı, ışıq və incə! Bu yaşıl künbədin şənliklərindən Şən, zümrüd körpələr doğurur çəmən. Əsrarlı ulduzlar dönmüş çırağa, Ağ gümüşdən rəqəm yazmış torpağa. Bu qorxunc hərfləri bilən, oxuyan, Tutarmı bu sonsuz köhüldə məkan? Dünyada çalışmaq boş şeydir, ancaq Ruzini səy ilə olmaz artırmmaq. Kədərə dəyməz bu dünya, şən keçin! Kim deyər bu saray tikildi qəmçin? Şənlikçin yaranmış dünya, bunu bil! O zillət, fəlakət ocağı deyil! Bu zəhmətli yerdə çox tutma qərar, Bu dipsiz quyudan yükünü çıxar. Ver şənlik meyini, can qurban ona! İçək, həm də verək başqalarına, Gün keçdi, sabah da gəlməmiş ələ, Yalnız bu gecəni şən keçir hələ. Bu gecə keyf ilə ömür sürərik, Sabahın işini sabah görərik.

Daha dert çekilmez hazal gelmemiş, Mezara girilmez ecel gelmemiş. Yalnız şənlik gerek, afiyet edərken mey, Şarap meclisində yok başqa bir şey! Kendini zillətə atmaq ne gerek! Yıl boyu dert, keder yutmaq ne gerek! Girmə bu dünyanın eğri kapsından, Hiçlikdən bir fayda görür mü insan? Fil ayakaltına bizi almadan Kalk göçelim bu yurttan, yürüyür kervan! Gel yiyelim var-yoğu başkaları yemeden! Zevk alalım başkası yağma etmədən. Öyle bir kazançlı maya al ələ, Göçərken keçmişlər almış kendiylə. Kork sen bu baş alan, yol vuranlardan, Yolda var-yoğunu ederlər yağma. Yoksula ver neyin varsa, çox, ya az, Yoxsul damını kimse aramaz. Görmüyorsun, baş verən bu zenginlər Yoxsul yollarından kaparak verir. Aferin en doğru düşünen merde, Varına yer verdi harabelerde! Bir günlük tarihi vardır bu çarkın, Yüz yıllık hazneyi gizlətmək niçin? Gel, otur yüz yüze, edelim şənlik biz. Edelim bir gecelik Keykubadlıq biz! Gel, otur, ömürdən bugün kam alalım. Dünü, yarını hatırlamayalım! Çekinlim faydası olmayan şeydən, Bu işdən hiç memnunu değil düşüncən. Elinde ne kadar var ise imkan, Çalış ki, şən geçsin her nefes, her an. Kalbimiz her zaman şən olmalıdır, Kin, tamah bedene atəş nalıdır. Ömrə sərmayədir aldığıñ nefes, Kedərə emanet etmək boşunadır, boşuna! Şənliklə səsənsin çıxan nefeslər!	Hələ qəm çəkilməz xəzəl gəlməmiş, Məzara girilməz əcəl gəlməmiş. Yalnız şənlik gərək, nuş edərkən mey, Şərab məclisində yox başqa bir şey! Özünü zillətdə tutmaq nə gərək! İl boyu qəm, kədər udmaq nə gərək! Girmə bu dünyanın kəc qapısından, Heçlikdən bir fayda görərmisi insan? Fil ayaq altına bizi almadan Dur köçək bu yurddan, yeriyr karvan! Gəl yeyək var-yoxu özgə yemədən! Zövq alaq başqası qarət etmədən. Elə bir qazanclı maya al ələ, Köçürkən keçmişlər almış özüylə. Qorx sən bu bac alan, yol vuranlardan, Yolda var-yoxunu edərlər talan. Yoxsula ver nəyin varsa, çox, ya az, Yoxsul daxmasını kimsə aramaz. Görmürsən, bac verən bu dövlətlilər Yoxsul dəhlizindən qaparaq verir. Eşq olsun ən doğru düşünən mərdə, Varına yer verdi xərabələrdə! Bir günlük tarixi vardır bu çərxin, Yüz illik xəznəni gizlətmək neçin? Gəl, otur üz-üzə, edək şadlıq biz. Edək bir gecəlik Keyqubadlıq biz! Gəl, otur, ömürdən bu gün kam alaq. Dünəni, sabahı xatırlamayaq! Çəkinək faydası olmayan şeydən, Bu işdən heç məmnun deyil düşüncən. Əlində nə qədər var isə imkan, Çalış ki, şən keçsin hər nəfəs, hər an. Qəlbimiz hər zaman şən olmalıdır, Kin, tamah bədənə atəş nalıdır. Ömrə sərmayədir aldığıñ nəfəs, Kədərə tapşırmaq əbəsdir. əbəslər! Şənliklə səslənsin çıxan nəfəslər!

Şen nefs almasan, sərmayən gider. Meyveyi ver, gönlünü şenlendir ancak, Ucuzdur bir hiçə bir gönül almak. Servet için sağır olma, dönme sert taş! Servetin olmasın, ancak sen yaşa! Sağlam tutma dünyayı, kilsən bir nazar, Sağlam tutmaq ölümə çətinlik verir. Bu dünya malına uyma çox, zinhar, Her sadə keçinən asudə yaşar. Sevimli bir saat, uğurlu gecə, Onda şən keçirmək olur gönlünce. İskender devrinin yakutlarından Böyle naklediyor tarihi yazan: Hükümdar o gecə kalbinde sevinç Gül dudak şerefine doldurdu kadeh. O camı kaldırdı gül dodağına, Cam da bir kul gibi baş eğdi ona. Oturmuş bir genç servi ağacı gibi, Kah lalə döker, kâh erguvan çiçək. Müşgin gül üstünə yazılmış bir hat. Gülə gül suyuyla çark etmiş ziynet. Her düşmən fethindən gönül çox şəndi. Həm də dostlarıyla evi gülşəndi. Çağırttı gül yüzlü o dilarayı, O melek çəhrelili nazlı endamı. Bir saz, bir söyleyip çalan arkadaş. Çadırdə qalmadı daha naməhrəm. Bin bir istək ilə istənmiş dilək, Başına, yüzünə vurmuş yüz bezək. Al nar tanesindən dodağı dilbər, Dili al şəkərdən daha tatlı, təzə. Gözləri gül, ağzı o qədər dardı, Biri saz, digəri gönül çalardı. Araqçın altından o siyah tellər Kəmənttir düşmüş etəgə qədər. Məclisə yaraşık verən, söyleyən	Şən nəfəs almasan, sərmayən gedər. Barı ver, könlünü şənləndir ancaq, Ucuzdur bir heçə bir könül almaq. Sərvətçin kâr olma, dönmə sərt daşa! Sərvətin olmasın, ancaq sən yaşa! Bərk tutma dünyanı, etsən bir nəzər, Bərk tutmaq ölümə çətinlik verər. Bu dünya malına uyma çox, zinhar, Hər sadə keçinən asudə yaşar. Sevimli bir saat, uğurlu gecə, Onda şən keçirmək olur könülcə. İskəndər dövrünün yaqutlarından Belə nəql eləyir tarixi yazan: Tacidar o gecə qəlbində fərəh Gül dodaq eşqinə doldurdu qədəh. O camı qaldırdı gül dodağına, Cam da bir qul kimi baş əydi ona. Oturmuş bir cavan sərv ağacıtək, Gah lalə tökür, gah ərğəvan çiçək. Müşkin gül üstünə yazılmış bir xətt. Gülə gül suyuyla çərx vermiş zinət. Həm düşmən fəthindən könül çox şəndi. Həm də dostlarıyla evi gülşəndi. Çağırtdı gül üzlü o dilaramı, O mələk simalı nazik əndamı. Bir saz, bir oxuyub çalandı həmdəm. Çadırdə qalmadı daha naməhrəm. Min bir istək ilə istənmiş dilək, Başına, üzünə vurmuş yüz bəzək. Al nar danəsindən dodağı dilbər, Dili al nəbatdan daha şirin, tər. Gözləri gül, ağzı o qədər dardı, Biri saz, o biri könül çalardı. Araqçın altından o müşkin tellər Kəmənddir asılmış ətəyə qədər. Məclisə yaraşıq verən, oxuyan

Şahın elindedir çalan her zaman. İskender emriyle aldı sazını, Gevher haznesinin açtı ağzını: “Bu gece dünyamız yenidir, şendir, Her şenlik İskender devletindendir. Hoş olur gül, çiçek zamanı ruzigar, Her taraf gülümser gülerken bahar. Yükseldikçe al günəş atəş gibi yanar, Işıqlı dünyadan nur dalğalanır. Örüyor, eserken sabah rüzgârı, Yer Rumi, gök isə Şüşter ipeği. Al kıvıll güllərlə şənlenince bağ Yanar her goncadan bağda yüz çıra. Şah koymuş dünyaya zaferle temel, Ayna pas altında görünmez güzel. Keyhüsrev elde cam tuttuğu zaman Tahtınız kalmasın boş böyle camdan! İskender Cəmişid'den olmuşsa yüksək, Gül yüzüm günəşə üstündür gerçək. Şah altın çizmeli Feridunsa, ben “Gəvə bayrağıyım”, onu fetheden. Taqlı Keykubadsa yüce İskender, Benim tacımsa müşktür, amber! Firuze taqlısın, Keykavus isən, Benden taht talep et fil kemiğindən. Şah Süleyman gibi dev geçirse bende. Çok Mecnun çöllərə atmışım ben de. İskender ki, bütün dünyayı tuttu, Gönlümse o dünya tutanı tuttu. Şahın dünya tutan yüce kemendi Ay, Günəş boynuna düşürse bendi, Zülfümdən bir kement kazarım ona, Korkmadan atarım şahın boynuna, Padişahın ay tutan bir kemendi var, Benim de kemendim şahları tutar. Keskin ok atarsa yüce hökəmdar, Bende de ok atan bin naz, gamze var.	Şahın əlindədir çalan hər zaman. İskəndər əmrilə aldı sazını, Gövhər xəznəsinin açdı ağzını: "Bu gecə dünyamız yenidir, şəndir, Hər şənlik İskəndər dövlətindəndir. Xoş olur gül, çiçək çağı ruzigar, Hər tərəf gülümsər gülərkən bahar. Qalxdıqca al günəş od kimi yanır, Işıqlı dünyadan nur dalğalanır. Toxuyur, əsərkən səhər küləyi, Yer rumi, göy isə Şüştər ipəyi. Al qıvıll güllərlə şənləninə bağ Yanar hər qönçədən bağda yüz çıraq. Şah qoymuş dünyaya zəfərlə təməl, Güzgü pas altında görünməz gözəl. Keyxosrov əldə cam tutduğu zaman Taxtınız qalmasın boş belə camdan! İskəndər Cəmişiddən olmuşsa yüksək, Gül üzüm günəşə üstündür gerçək. Şah qıvıll çəkməli Firidunsa, mən "Gəvə bayrağıyam", onu fəth edən. Taqlı Keyqubadsa uca İskəndər, Mənim tacım isə müşküdür, ənbər! Firuzə taqlısın, Keykavus isən, Məndən taxt tələb et fil sümüyündən. Şah Süleyman kimi div salsa bəndə. Çox Məcnun çöllərə salmışam mən də. İskəndər ki, bütün dünyanı tutdu, Könlümsə o dünya tutanı tutdu. Şahın dünya tutan uca kəməndi Ay, Günəş boynuna salırsa bəndi, Zülfümdən bir kəmənd eşərəm ona, Qorxmadan ataram şahın boynuna, Padşahın aytutan bir kəməndi var, Mənim də kəməndim şahları tutar. Kəskin ox atırsa uca hökəmdar, Məndə də ox atan min naz, qəmzə var.

Kılıçla pembe kan dökerse önder, Benim gül yüzümdən al kan damlar, Kılıç oynatmaya şah verse karar, Benim de kılıçtan keskin dilim var. Şah topuz kaldırsa kulak ucuna, İki zülfüm de bir topuzdur bana. Atından tek bir tuğ asmış hükümrən, Ben on tuğ asmışım ak gerdanımdan, Şahta bir kutu var, içi laldir, Benim de kutumda var ləl ilə dürr. İskender yakutu mädəndir ancak, Al, canlı yakuttur bendeki dudak. Semaya münəccim olmuş İskender, Benim nöbetimi yıldızlar tutar. O başı üstündə yüceltmış sancak, Kapımda yüksəlmiş yüz öyle bayrak. Aleme şah isə o önderliklə, Güzəllər şahıyım canpərvərliklə. Yüzümdən örtümü attığım zaman Yalnız bir telimə dəgmez bu cihan. Ay yüzde yer versəm siyah tellərə, Ayı bir telimlə çəkərim yere. Bu akik dudaktan şeker dökerken, Temiz, duru mey çəkərim incə fıstıktan. Meyimin suyu da dansa getirir, Akikim uykuya bir nəşə verir. Gökten tuğ istəsən, gerdanımdan al! Şekerden tuz umsan, dodağımdan al! Dodağım şəkərdir, gülüşü şeker, Bu pembe yakutun öpüşü şeker. Öpüşün qapısı bundan böyle, Kapanmış Semerkant çubuklarıyla. Tut ki, kimiya taşı altın eder, Nəfəsim torpağı müşk, ənbər eder. Süheyl etdiyi gibi gönlərə esər, Nəfəsim serin yelə o kokuyu verir. Bir gözle ederim gönülləri kan	Qılıncla gülgün qan tökürsə salar, Mənim gül üzümdən al qan damcılar, Qılıncl oynatmağa şah versə qərar, Mənim də qılınclan kəsikin dilim var. Şah toppuz qaldırsa qulaq ucuna, İki zülfüm də bir toppuzdur mana. Atından tək bir tuğ asmış hökmürən, Mən on tuğ asmışam ağ buxağımdan, Şahda bir qutu var, içi ləldir, Mənim də qutumda var ləl ilə dürr. İskəndər yaqutu mädəndir ancaq, Al, canlı yaqutdur məndəki dodaq. Əflakə münəccim olmuş İskəndər, Mənim keşiyimi ulduzlar çəkər. O başı üstündə ucaltmış sancak, Qapımda yüksəlmiş yüz elə bayraq. Aləmə şah isə o sərvərliklə, Gözəllər şahıyam canpərvərliklə. Üzümdən örtümü atdığı zaman Yalnız bir telimə dəyməz bu cahan. Ay üzde yer versəm müşkin tellərə, Ayı bir telimlə çəkərim yerə. Bu əqiq dodaqdan şəkər tökərkən, Rəhiq mey çəkərim incə püstədən. Rəhiqim suyu da rəqsə gətirər, Əqiqim yuxuya bir nəşə verər. Göydən tuğ istəsən, buxağımdan al! Şəkərdən duz umsan, dodağımdan al! Dodağım şəkərdir, gülüşü şəkər, Bu gülgün yaqutun öpüşü şəkər. Öpüşün qapısı bununla belə, Bağlanmış Səmərqənd çubuqlarıyla253. Tutaq ki, kimiya daşı zər edir, Nəfəsim torpağı müşk, ənbər edir. Süheyl edən kimi gönlərə əsər, Nəfəsim nəsimə o ətri verər. Bir gözle edərim könülləri qan

Diğer gözümle alırım yüz can. Bu taraftan avlarım gelsem yüz yüze, O taraftan atarım taşkın denize. Gamzemle kandırıp atarım derde, Benzerim yok, mahirim böyle işlerde. Yüzümü rahipler görse, nur diye, Dindar hirbüt gibi düşer secdeye. Zahidin yüreği kara taş ise, Sazımın sesiyle getiririm dansa Bu gümüş endamla gümüş saçarak Hazine kilidini açmam ancak. Bahçemin kapısı değil aşıkâr, Sadece bahçıvan bilir nerededir anahtar. Taptaze yetişmiş hurmalarım var, Tek kuru dikenî görür başkalar. Öyle bir gül suyuyum, keder veririm, Benden tuz umana ciğer veririm. Gece Türk yüzümü görmüş mü, nedir? Benim gibi bana bir Hintli köledir. Yeni ay bir hilal gibi doğarak, Vuslatımın fikriyle boşaltmış otağ. Tellerim, başla dansa, yok çare, Kekliğin ayağı düşecek ağa. Yüzüm saç altından olsa aşıkâr, Çimlerde güllerin ağzı sulanır. Şakağım kıvrılrsa bir çimen boyu, Kemende düşürürüm o parlak suyu. Latif bedenimi etsem aşıkâr, Ak badem içinin butları kırılır. Ak gümüş bileğim görüldüğü an Yasemin ter döker utandığından. Dudağım şekerle tadımlık verir, Kulakta halkalı bir haydut gevher! Ağzım ki, çekişti Müştəri ile Yüzüğü kazanan geçirdi ele. Benimle bir bahse girse gül, çiçek, “Lades” sözünü unutsun gerek.	O biri gözümle alaram yüz can. Bu yandan ovlarım gəlsəm üz-üzə, O yandan ataram daşqın dənizə. Qəməmlə aldadıb salaram dərdə, Tayım yox, mahirəm belə işlərdə. Üzümü rahiblər görsə, nur deyər, Dindar hirbüd kimi düşər səcdəyə. Zahidin ürəyi qara daş isə, Sazımın səsiylə gətirəm rəqsə Bu gümüş əndamla gümüş saçaraq Xəzinə qıflını açmamam ancaq. Baxçamın qapısı deyil aşikar, Ancaq bağban bilir hardadır açar. Tər-tazə yetişmiş xurmalarım var, Tək kuru tikanı görər başqalar. Elə bir güləbam, kədər verərəm, Məndən duz umana ciyər verərəm. Gecə türk üzümü görmüşmü, nədir? Xalımtək mənə bir hindli bəndədir. Yeni ay bir hilal kimi doğaraq, Vüsalım fikriylə boşaltmış otaq. Tellərim, başlasa rəqsə, yox çara, Kəkliyin ayağı düşəcək tora. Üzüm zülf altından olsa aşikar, Çəməndə güllərin ağzı sulanar. Birçəyim qıvrılrsa bu çəmən boyu, Kəməndə salaram o parlaq suyu. Lətif bədənimi etsəm aşikar, Ağ badam içinin budları sınar. Ağ gümüş biləyim görünən zaman Yasəmən tər tökər utandığından. Dodağım şəkərə dadımlıq verər, Qulaqda halqalı bir quldur gövhər! Ağzım ki, çəkışdi Müştəri ilə, Üzüyü qazanan keçirdi ələ. Mənimlə bir cınaq çəksə gül, çiçək, "Apardım" sözünü unutsun gərək²⁵⁴.

Gözümdən Babil'e bir əfsun çattı, Ondan, bak, ne kadar büyü yarattı! Çin'e tek bir telim gitti armağan, Müsk oldu ahunun göbeğinde kan. Zülfü kulağımda edersəm çember, Üst üstə dökülür baygın gönüllər. Bu sarhoş gözlərin naz, gamzesiylə Yüz eldən gitmiş getirirəm ele. Çok kaçak gönüllər avladım hər an. Onlara kuyudur, bak, bu gamzem. Aşığa bir tellə verirəm tuğ, taç. Kokumla Hülleh'ten alırım haraç. Mührümü vururum Çin hakanına, Beş nöbet verirəm Rum'u yağmaya. Bu siyah benimlə Çinli bağrıyım, Falca Rum kalbinin şən çırasıyım. Uykulu zamanımda verirəm meze, Kanını dökerim edərək gamze. Dudağım rəng verir hər pembe lala, Yüzümün həyalı oynar günəşlə. Mürşit bana "sanəmdir"diyə yalmanır¹⁵⁴, Cənnətin bir sanəm hanesi sanır. Benim nar göğüslerim görüldüğü an Narların yüregi soğudu bağdan. Göğüslerim doğrulmuş taze portakal gibi, Hangi bir bəxtiyar onu koparacaq? Uğurlu ağacım, iki narım var, Bir gülüm, perdedə güzel meyvəm var. Tufanla kopsa da dünya təməlden, Bəxtiyar şah olsun, bir mey, bir də ben! Bir dəstan söyləmək istərim ona, Almaq öz sazım gibi öz qucağıma. Bir öpüş vurayım kâh sarhoş gözlərinə, Kah kara zülfümü verəyim elinə. Bu şərtlə canımda eylesin məkan, Başımı çəkməyeyim ayaqlarından. O günəş aşkından sarhoş olaraq,	Gözümdən Babilə bir əfsun çatdı, Ondan, bax, nə qədər cadu yaratdı! Çinə bircə telim getdi ərməğan, Müsk oldu ahunun göbəyində qan. Zülfü qulağımda edərsəm çənbər, Üst-üstə tökülür baygın könüllər. Bu sərxoş gözlərin naz, qəmzəsilə Yüz əldən getmiş gətirəmə ələ. Çox qaçqın könüllər ovladım hər an. Onlara quyudur, bax, bu zənəxdən. Aşıqə bir tellə verərəm tuğ tac. Ətrimlə Xülləxdən alaram xərac. Möhrümü vuraram Çin xaqanına, Beş növbət salaram Rumu talana. Bu müşkin xalımla çinli bağrıyam, Falca Rum qəlbinin şən çırağıyam²⁵⁵. Yuxulu çağında verərəm məzə, Qanını tökərəm edərək qəmzə. Dodağım rəng verir hər gülgün lələ, Üzümün xəyalı oynar günəşlə. Müğ mənə "sənəmdir" deyə yalmanır, Cənnətin bir sənəmxanəsi sanır. Mənim nar döşlərim görünən zaman Narların ürəyi soyudu bağdan. Döşlərim dikəlmiş taze narıncək, Hansı bir bəxtiyar onu dərəcə? Uğurlu ağacam, iki narım var, Bir güləm, pərdədə gözəl barım var. Tufanla qopsa da dünya təməldən, Bəxtiyar şah olsun, bir mey, bir də mən! Bir dəstan işlətmək istərəm ona, Almaq öz sazımtək öz qucağıma. Bir öpüş vurum gah məst gözlərinə, Gah qara zülfümü verim əlinə. Bu şərtlə canımda eyləsin məkan, Başımı çəkməyim ayaqlarından. O günəş eşqindən sərxoş olaraq,

¹⁵⁴ Susuzluk belirtisi göstermek

Mahşərdə uykudan uyanayım ancaq. O hangi çeşmədir ömrü uzatan? O hangi gölgədir gənclik uyandıran? Sebebidir şən, uzun bir həyat verən, Ben gənclik verirəm nazlanırken. İskender dirilik suyu için gider, Ben varken zulmete o niçin gider? Aramak istersen zulmet yolunu, Kara zülfüm sana göstərir onu. Yakut renkli sudan istəsən içmək, Dirilik suyunu ele geçirmək. Parlak bir yakuttur bu gül dudaklar, Həyat suyu gibi yüz çeşməsi var. Şahım, esir ol bana, çox serkeş olma! Bu həyat suyuna, gəl, atəş olma! Pəriyim, ipekler içinde gizlin, Kapıyı kapama seviyorsa kalbin! Yüzünə açıktır kapım hər zaman! Beni kırsan da, kırılmasın anlaşılan! Yürekten taş asmaq bitmez mi daha? Güzeli hor görmək yetmez mi daha? ! Olma taş kalpli, sevirəm seni! Kölen bil, gözəl bil, kulun bil beni! Ben fəlek olmaqla senin yarınım, Çin'denim, senin ben, bil, dert ortağınım. Değilim gölgədə yetişən bir gül. Günəşi gölgədə saxlamaq imkansız! Benim gibi meyvəyi qapatma evə, Tat vermez gölgədə yetişən meyvə. Benim en kokulu, sevimli reyhan, Reyhan olmalıdır evdə hər zaman. Bırak bu kekliyi avlasın tarlan! Gəl, çəkin av güdən bu kartallardan! Ağacın hurması yetişmiş ikən Başkası yiyəcək onu, koparmasan. Benim gibi kim senin dərini çəker? Dərini çəkərək saçarım şeker.	Məhşərdə yuxudan ayılıım ancaq. O hansı çeşmədir ömrü uzadan? O hansı kölgədir gənclik oyadan? Vəslimdir şən, uzun bir həyat verən, Mən gənclik verərəm qəməzə edərəkən. İskəndər dirilik suyu üçün gedir, Mən varkən zülmətə o neçin gedir? Axtarmaq istəsən zülmət yolunu, Qara zülfüm sənə göstərir onu. Yaqut rəngli sudan istəsən içmək, Dirilik suyunu ələ keçirmək. Parlaq bir yaqutdur bu gül dodaqlar, Həyat suyu kimi yüz çeşməsi var. Şahım, rəm ol mənə, çox sərkəş olma! Bu həyat suyuna, gəl, atəş olma! Pəriyəm, ipəklər içində gizlin, Qapını bağlama sevirsə qəlbin! Üzünə açıqdır qapım hər zaman! Məni sındırsan da, sınımasın peyman! Ürəkdən daş asmaq bitməzmi daha? Gözələ xər baxmaq yetməzmi daha?! Olma daş ürəkli, sevirəm səni! Kölen bil, gözəl bil, qulun bil mənə! Mən fələk olmaqla sənəin yarınam, Çindənəm, sənəin mən, bil, qəmxarınam. Deyiləm kölgədə yetişən bir gül. Günəşi kölgədə saxlamaq müşkül! Mən kimi meyvəni qapatma evə, Dad verməz kölgədə yetişən meyvə. Mənəm ən ətirli, sevimli reyhan, Reyhan olmalıdır evdə hər zaman. Burax bu kəkliyi ovlasın tərən! Gəl, çəkin ov güdən bu qartallardan! Ağacın xurması yetişmiş ikən Başqası yeyəcək onu, dərməsən. Mən kimi kim sənəin dərini çəkər? Dərini çəkərək səpərəm şəkər.

Yürekler kan oldu kan içmemden, Boynumda ne kadar kan kalmış, bilsen? Çok şeker dudağa okudum meydan, Dudağım tatlıdır şekerburadan. Hem sesim, hem kendim ezelden güzel, O güzel, bu güzel, güzeldən güzel. Sakisi ben olsam, mey olmaz haram, Canım işret saçar bir şarkıcı olsam. Çalgımla herkesi sarhoş ederim, Sonra her sarhoşu öldürür gamzem. Uzaktan ederim şuh dilberlikler, Kucakta ederim canpervelikler. Karşımdan gözlere sevinç veririm. Kucağa çektikçe gönül çalanım. Ben olayım, saz ola, bir de eski mey, Aşığın takati kalır mı? Hey, hey! ... Sen gibi şehriyar olsa bana yar, Bu gönül şenlikten başka ne arar? Devrandan kim almış benim gibi kam? "Dünyada bulunmaz" olmuş bana nam! ... Öyle ki, sazına vurdu son mızrap, Tasnifi bitirdi dudağı hünnap. Şahın muhabbeti o sözden coştı, Sanki tarlan genç tavuk üstüne koştı. O bahar turacı naz ile şen şen. Turunç gibi soyuldu altın beşikten. Gönül gitti elden, sera- perde boş, Sevimli maşuka sevdadan sarhoş, Halvet bir gecede öyle bir melek, Mümkündür mü ona gönül vermemek? ! Genç, güzel geyiği yıktı er aslan, Yağma meclisinde başladı yağma. Sığındı o laçın sona avına, Güneşse gitti ayın misafirliğine. Şeker gibi emiyordu hey dudağını, Emiyordu şekerli ney dudağını.	Ürəklər qan oldu qan içməyimdən, Boynumda nə qədər qan qalmış, bilsən? Çox şəkər dodağa oxudum meydan, Dodağım şirindir şəkərburadan. Həm səsım, həm özüm əzəldən gözəl, O gözəl, bu gözəl, gözəldən gözəl. Saqisi mən olsam, mey olmaz haram, Canım işrət saçar bir mütrüb olsam. Çalgımla hər kəsi sərxoş edərəm, Sonra hər sərxoşu öldürər qəmzəm. Uzaqdan edərəm şux dilbərlilər, Qucaqda edərəm canpərvərliklər. Qarşımdan gözlərə sevinc salanam. Qucağa çəkdikcə könül çalanam. Mən olam, saz ola, bir də köhnə mey, Aşiqin taqəti qalır mı? Hey, hey!.. Sən kimi şəhriyar olsa mənə yar, Bu könül şənlikdən başqa nə arar? Dövrəndən kim almış mənim kimi kam? "Dünyada tapılmaz" olmuş mənə nam!.." Elə ki, sazına vurdu son mızrap, Təsnifi bitirdi dodağı ənnab. Şahın məhəbbəti o sözdən coşdu, Sanki tərlən fərə üstünə qoşdu. O bahar turacı naz ilə, şən-şən. Turunctək soyuldu qızıl beşikdən. Könül getdi əldən, sərəpərdə boş, Sevimli məşuqə sevdadan sərxoş, Xəlvət bir gecədə elə bir mələk, Mümkündür mü ona könül verməmək?! Gənc, gözəl maralı yıxdı nə əslan, Qarət məclisində başladı talan. Sığındı o laçın sona ovuna, Günəşsə getdi ay qonaqlığına. Şəkərtək əmirdi hey dodağını, Sorurdu şəkərli ney dodağını.

Bağrına bastı o gül göğüslüyü, Hazine ağzından açtı mührünü. Bakirə şarabı ləzəzar gördü, Kapalı bağçədə elma, nar gördü. Akik mühür üstünü basmamıştı pas, Saf yüzük taşını delməmiş elmas. Bir gonca güldür, yok üstündə diken, Görməmiş bahçıvandan başqa bir insan. O kızgın atəşin fazlalığından Damardan fışkırmak istiyordu kan. Şekerli dil ilə sohbət açtılar, Yağ, bala dönərək kucaklaştılar. Sarıldı iki servi, iki gül peykər, Kattılar bademe, yağa şeker, Eğildi "elif-lam" gibi çift ayak. İki harf gibi bir cinsten olaraq. Öyle ki, elmas o gevheri deldi, Hem elmas yattı, hem gevher dinlendi. Hayat çeşməsinde mesut İskender Şenliklə keçirdi bahtiyar günler. İşrətlə keçirdi birkaç gece, Çıxmadı o yerden, daldı sevince. İSKENDER'İN DİRİLİK SUYU (HAYAT SUYU) ARAMASI Saki, gel, kadehi doldur mey ilə Al ele nəğməylə, çalgı, ney ilə! Bir mey ki, içənlər fikrincə, demək, Hastaya şifadır, dertliyə yardım. Yüksəlirən səhər xoruzun səsi, Bekçi zilin sustu nalesi. Davulcu davulunun səsi yüksəldi, Kuşların nəğməsi ətrafı aldı.	Bağrına basdı o gül köküslünü, Xəzinə ağzından açdı möhrünü. Bakirə şarabı lələzar gördü, Qapalı bağçada alma, nar gördü. Əqiq möhr üstünü basmamışdı pas, Saf üzük qaşını deşməmiş almas²⁵⁶. Bir qönçə güldür, yox üstündə tikan, Görməmiş bağbandan başqa bir insan. O qızgın atəşin artıqlığından Damardan fışkıрмаq istəyirdi qan. Şəkərli dil ilə söhbət açdılar, Yağ, bala dönərək qucaqlaşdılar. Sarıldı iki sərv, iki gülpeykər, Qatdılar badama, yağa qənd, şəkər, Əyildi "əlif-lam" kimi çift ayaq. İki hərf kimi bir cinsdən olaraq. Elə ki, almaz o gövhəri dəldi, Həm almaz yatdı, həm gövhər dincəldi. Həyat çeşməsinə məsud İskəndər Şənliklə keçirdi bəxtiyar günler. İşrətlə keçirdi bir neçə gecə, Çıxmadı o yerdən, daldı sevinçə. İSKƏNDƏRİN DİRİLİK SUYU AXTARMASI Saqi, gəl, qədəhi doldur mey ilə, Al ələ nəğməylə, çalgı, ney ilə! Bir mey ki, içənlər fikrincə, demək, Xəstəyə şəfədir, dərddiyə kömək. Ucalırkən səhər xoruzun səsi, Qarovul zənginin susdu naləsi. Təbilçi təblinin səsi ucaldı, Quşların nəğməsi ətrafı aldı.

İbadət edenlər kalktı uykudan, İbadət etməyə dizildi hər yer. O sabah uykudan kalktı hükümdar, İbadət etməyə vererek karar, Ona şefkat eden hakkı hatırladı. Etti bu hikmetlə dünyayı abat. Son verince kendi ibadetine, Şarap meclisini süsledi yine. Mey ilə çalgıyla kâh olurdu şad, Vəfalı dostları kâh hatırlardı. Gül suyundan saf olan gül rəngli şarap Her başdan dert alır, hər beyindən kuvvet. Onunla bir meclis kurdu şəndən şən, Uzaqkı düşməndən, kanlı savaştan Öyle ki, açıldı, uzadı söhbət, Anlattı herkes bir güzel rəvayət. Biri söhbət açdı Horasan, Kur'dan, Oradaki altından, kuvvətdən, zordan, Birisi bahsetti Rey, İsfahan'dan, Fəridun dövləti çıxan məkandan. Çin'dən, Həzrəzm'dən söz açdı biri: "Var gözəl ipeği, müşkü, ambarı." Birisi söylədi: "Güzəldir Keysur, Bu yerden çıxar hər sandal¹⁵⁵ və kafur¹⁵⁶" "Hindistan güzəldir, -dedi, -bir kişi, Odunu ud olur, çamuru ambarı." Mecliste var idi bir yaşlı kişi Anlatma sırası ona gəldi Merakla başladı yaşlı sözünü, Baş eğip, torpağa sürdü yüzünü: "Dünyada zülməyə varmaz bir diyar, O gözəl toprakta həyat suyu var. Ömrünü artırmaz xəzinə, cəlal, Toprakta çox yatır xəzinə, ham mal. Yaşamaq istərsən dünya uzununu, Git, keçir elinə həyat suyunu!" Bu sözəndən utandı meclis, şaşıtı qaldı,	İbadət edənlər qalxdı yuxudan, Pərəstiş etməyə düzəldi hər yan. O səhər yuxudan qalxdı tacıdar, İbadət etməyə verərək qərar, Ona şəfqət edən haqqı etdi yad. Etdi bu hikmətlə dünyanı abad. Nəhayət verincə ibadətində, Şərab məclisini bəzədi yenə. Mey ilə, çalgıyla gah olurdu şad, Vəfalı dostları gah edirdi yad. Güləbdən saf olan gül rəngli şərab Hər başdan dərdr alır, hər beyindən tab. Onunla bir məclis qurdu şəndən şən, Uzaqkı düşməndən, qanlı döyüşdən Elə ki açıldı, uzandı söhbət, Danışdı hərə bir gözəl rəvayət. Biri söhbət açdı Xorasan, Qurdan, Ordakı qızıldan, qüvvətdən, zordan, Birisi danışdı Rey, İsfahandan, Fəridun dövləti çıxan məkandan. Çindən, Xəzərməndən söz açdı biri: "Var gözəl ipəyi, müşkü, ənbəri". Birisi söylədi: "Gözəldir Qeysur, Bu yerdən çıxar hər səndəl və kafur". "Hindistan gözəldir, - dedi, - bir nəfər, Odunu ud olur, pələngi ənbər". Məclisdə var idi bir nəfər qoca Danışmaq növbəti ona çatınca Maraqla başladı qoca sözünü, Baş əyib, torpağa qoydu üzünü: "Dünyada zülməyə çatmaz bir diyar, O gözəl torpaqda suyu var. Ömrünü artırmaz xəzinə, cəlal, Torpaqda çox yatır xəzinə, xam mal. Yaşamaq istəsən dünya uzununu, Get, keçir əlinə həyat suyunu!" Bu sözdən utandı məclis, qaldı mat,

¹⁵⁵ Her zaman yeşil olan, kokulu tropikal ağac

¹⁵⁶ Bir ağac türüdür. Hekimlikte kullanılır

Karanlık bir yerdə olur mu həyat? Şah dedi: "Yoxsa var başqa bir hikmət? Həyat çeşməsində olan bu zulmet. Yazılmış hərflər karasıdır bu, Mənəvi həyata can verir suyu. Kim görmüş yoxsa bu həyat suyunu, Zulmetdə ölümdən kurtarsın onu!" O yaşlı dedi: "Ey yüce hökəmdar! Bu sudan uzaktır dediğın əsrar. Var Kuzey kutbunda karanlık bucaq, Ak, gümüş çeşməsi hər sudan parlaq. Bu karanlık yere diyorlar zulmet, O zulmet içində var həyat suyu." O suyu kim içsə olur kalbi şən, Kurtulur ölümdən və hastalıktan. Sözümde azcık olsa şüpheniz, Sorun deneyimli yaşlılara siz!" İskender bu söze həyret etdikçe, Arama merakı arttı gittikçe. Sordu ki: "Bu zulmet neredə?" Gösteren Göstərdi padşaha: "Bak, bu sağ eldən Karanlık ülkeye kısa yol gider. Geldiğın bu yolun onda biridir." İşitince bunu şah dedi: "Ancak Zulmetdə mümkündür işığı bulmak." Zulmete çevirdi şah öz yolunu, Giderken düşündü bu orduyu. Hızlıca birkaç menzıl at sürdü. Askerin birçoğuş hastadır, gördü. Arkasından akıyordu bir dünya ordu. Haslar da yanında alay vururdu. Ordu bazarını görən bir insan Seçemezdi məhşərin bazarlarından. O yerdə quş südü arayan belə, Ordu bazarında gətirdi ələ. Her kurak bir yere vardı İskender. Yağmurdan yeşile büründü çöllər.	Qaranlıq bir yerdə olurmu həyat? Şah dedi: "Yoxsa var başqa bir hikmət? Həyat çeşməsində olan bu zülmət. Yazılmış hərflər qarasıdır bu, Mənəvi həyata can verir suyu. Kim görmüş yoxsa bu həyat suyunu, Zülmətdə ölümdən qurtarsın onu!" O qoca dedi: "Ey uca tacıdar! Bu sudan uzaqdır dediğın əsrar. Var Şimal qütbündə qaranlıq bucaq, Ağ, gümüş çeşməsi hər sudan parlaq. Bu qaranlıq yerə deyirlər zülmət, O zülmət içində var abi-həyat". O suyu kim içsə olur qəlbi şən, Qurtulur ölümdən və xəstəlikdən. Sözümde azacıq olsa şübhəniz, Soruşun sınaqlı qocalardan siz!" İskəndər bu söze həyrət etdikcə, Aramaq marağı artdı getdikcə. Sordu ki: "Bu zülmət harda?" Göstərən Göstərdi padşaha: "Bax, bu sağ əldən Qaranlıq ölkəyə qısa yol gedir. Gəldiyin bu yolun onda biridir." Eşidincə bunu şah dedi: "Ancak Zülmətdə mümkündür işığı tapmaq." Zülmətə çevirdi şah öz yolunu, Gedərkən nəzərə aldı ordunu. Sürətlə bir neçə mənzil at sürdü. Əsgərin bir çoxu xəstədir, gördü. Ardınca axırdı bir dünya ordu. Xaslar da yanında alay vururdu. Ordu bazarını görən bir insan Seçməzdi məhşərin bazarlarından. O yerdə quş südü arayan belə, Ordu bazarında gətirdi ələ. Hər quraq bir yerə çatdı İskəndər. Yağışdan yaşıla büründü çöllər.

Hızır iz salmışdı sanki bu yola, Yani gidiyordu şahla kol kola. Ordu sayısından şah düşündü biraz, Böyle yol gitmekte sığındı sabra. O çöldə var idi büyük mağara, Padişahın ordusu varınca oraya. Ordunun yanında ne kadar yük var, Mağara yanında yere koydular. O geniş çöllərdə ettilər mesken, Şenlikdən viranə çöllər oldu şen. Çöl beyi o yere ad verdi: Bünğar, Gittikçe o şəhər adlandı Bulğar. Bugün o ölkədə həyat sürən Yerləşib kalmışdır şah səfərindən. İskender görünce o sayısız ordu Yol və iz bilməyir, bir tədbir kurdu. Ordudan ayrıldı bir neçə dolandırıcı, Sıcaktan, soğuktan, çıxmış okçular, Yürekli, kemiği sert, delikanlı, Sabırlı, qüvvətli, gənc, çelik canlı. Emretti yaşlıya və hastalara: Askerlə çıxmasın ağır səfərə! Yaşlılar, hastalar bu qorxunc yerdə, Dolambaç yollarda düşməsin dərdə. O yola-ihtiyarsız ettilər səfər, Yaşlılar oturdu, yol aldı gənclər. Bir kişi o yerin uyanıqlarından Hüzura istədi yuce hökümran. Yoktu ordunun sayı, miqdarı, Hər mənzil başında qoydu onları. Tuzlu, tatlı hər azıq gözüne çarptıysa, Yüklədi qüvvətli, gənc develərə. Orduyla at sürdü karanlıq suya, Bir naib dikti o qalan orduya. Onlara nəsihət eyledi biraz: "Bu yerdə gəflətlə göz yummaq olmaz! Atını Kuzeyə doğru sürərək,	Xızır iz salmışdı sanki bu yola, Yainki gedirdi şahla qol-qola. Ordu çoxluğundan şah getdi fikrə, Belə yol getməkdə sığındı səbrə. O çöldə vardı bir böyük mağara, Padşahın ordusu çatınca ora. Ordunun yanında nə qədər yük var, Mağara yanında yerə qoydular. O geniş çöllərdə saldılar məskən, Şənlikdən viranə çöllər oldu şən. Çölbəyi o yerə ad verdi: Bünğar, Get-gedə o şəhər adlandı Bulğar. Bu gün o ölkədə rəyasət sürən Yerləşib qalandır şah səfərindən. İskəndər görünəcə o sayısız ordu Yol və iz bilməyir, bir tədbir qurdu. Ordudan ayrıldı bir neçə əyyar, İstidən, soyuqdan, çıxmış oxçular, Ürəkli, sümüyü bərk, dəliqanlı, Səbirli, qüvvətli, gənc, polad canlı. Əmr etdi qocaya və xəstələrə: Əskərlə çıxmasın ağır səfərə! Qocalar, xəstələr bu qorxunc yerdə, Dolaşıq yollarda düşməsin dərdə. O yola - qocasız etdilər səfər, Qocalar oturdu, yol aldı gənclər. Bir nəfər o yerin ayıqlarından Hüzura istədi ulu hökmüran. Yox idi ordunun sayı, miqdarı, Hər mənzil başında qoydu onları. Şor, şirin hər azıq çarpsa nəzərə, Yüklətdi qüvvətli, gənc dəvələrə. Qoşunla at çapdı qaranlıq suya, Bir naib tikdi o qalan orduya. Onlara nəsihət elədi bir az: "Bu yerdə qəflətlə göz yummaq olmaz!*" Atını Şimala doğru çaparaq,

Güneş döngüsünden şah düştü uzak. Feleğin kutbundan doğunca ışıq, Azacıq keçmədən sönüyordu artık. Ufka baş koydu hattı-istiva¹⁵⁷, Kutup ise kenardan geçti ortaya. Bir yere vardılar parlak güneşten Yalnız bir hayaldi gözle görünen. Sürdülər gölgelik adlanan yere, Saçtılar bayrağı gölgeliklərə. Havadan ışıqı yer kapmış artık, Her yere hâkimdi derin karanlık. Bu taraftan etrafı karanlık tutmuş. O taraftan yol-izi bir deniz yutmuş. Akıyla bu yolu tutarak rehber, Hattı-istivaya qarşı gittilər. Gittikçe pergelden oldukça uzak, Güneşten, ışıktan düştülər irak. Giderken bir yere vardılar o gün, Gözlərdən aydınlıq yitti büsbütün. Her taraftan yolları бүрүdü zulmet, Bu dünya kararsız verir mi lezzet? İskender şaşırdı, aradı tədbir: "Bu yolda doğru iz göstərən kimdir?" Bilənlər söylədi ki: "Bu karanlık Perdədir, iç yüzü görünmez artık. Mümkündür iləri gitmek yol ile, Dönerken çetindir getirmek ele." Çok çare aradı hər tədbir verən, Olmadı buna bir tədbir göstərən. Geceydi o yerdə, karanlık diyar, Yetki ışıktan karanlığa geçince. Kinindən olmuş gök deli, zincirli, Zəncinin yerinə geçti Keşmirli. Gittikçe yol oldu tündən də incə, Zulmetdən kurulmuş karanlık gece. Herkes geri döndü öz mənziline, Bu işə bir tədbir düşündü yine.	Günəş gərdisindən şah düşdü uzaq. Fələyin qütbündən doğunca işıq, Azacıq keçmədən sönürdü artık. Üfüqə baş qoydu xətti-üstüvə, Qütb isə kənardan keçdi ortaya. Bir yerə çatdılar parlaq günəşdən Yalnız bir xəyalı gözle görünen. Sürdülər kölgəlik deyilən yerə, Saçdılar bayrağı kölgəliklərə. Havadan işıqı yer qapmış artık, Hər yerə hâkimdi dərin qaranlıq. Bu yandan ətrafı qaranlıq tutmuş. O yandan yol-izi bir dəniz udmuş. Ağıyla bu yolu tutaraq rəhbər, Xətti-üstüvəyə qarşı getdilər. Get-gedə pərgardan oldukça uzaq, Günəşdən, ışıqdan düşdülər iraq. Gedərkən bir yerə çatdılar o gün, Gözlərdən aydınlıq itdi büsbütün. Hər yandan yolları бүрүdü zülmət, Bu dünya qaralsa verərmiz ləzzət? İskəndər şaşırdı, aradı tədbir: "Bu yolda doğru iz göstərən kimdir?" Bilənlər söylədi ki: "Bu qaranlıq Pərdədir, iç-üzü görünməz artık. Mümkündür irəli getmək yol ilə, Dönərkən çetindir gətirmək ələ". Çox çarə aradı hər tədbir verən, Olmadı buna bir tədbir göstərən. Gecəydi o yerdə, qaranlıq diyar, Müşkü ud yerinə etdi ixtiyar²⁵⁷. Kinindən olmuş göy dəli, zəncirli, Zəncinin yerinə keçdi kəşmirli²⁵⁸. Getdikcə yol oldu tündən də incə, Zülmətdən kurulmuş qaranlıq gecə. Hər kişi qayıtdı öz mənzilinə, Bu işə bir tədbir düşündü yenə.

¹⁵⁷ Ekvator çizgisi

Bir yiğit genç vardı, akılca yüce, Saf, ışıq yüregi şefkatle dolu. Babası yaşlıydı, doksan yaşında, Beden ağrısından sızlayıb ağlar. O gün ki, padişah vermişdi emir: "Çıkmasın bu yola hasta ile yaşlı!" Genç oğlu düşküdü hasta babaya, Nasıl ki, bir hasta sızlar elmaya, Yaşlıyı kendi yanında götürdü beraber, Nasıl ki, başkalar yakutu gizler, Azıq sandığında sakladı onu, Onunla dolaştı zulmet yolunu. Kaderin orduya küstüğü gece O genci aldı bir derin düşüncə. Geceyken sandığı açtı o genç, Etti babasına o sırrı beyan: "Padişah seferden oldu pişman, Zorluk çekmekten kırılmış sığınak. Kalbine bir korku düşürmüş karanlık, Bir tədbir düşünəmiyor artık. Rehber olmadan gidiyor iləri Bilməyir nasıl dönecek geri." Oğluna baxaraq dedi ixtiyar: "Bu kara perdede gizli bir sır var. Padişah gitməyə başlarkən oraya, Zulmetdən dönməyə vardır bir çarə: Padişaha gerektir ilk kez doğuran, Vücudu sapaşğlam boğaz bir kısırak at. Annesindən doğunca o yavru daylak Başını bir yerdə kesinlər, ancaq Örtməyib koysunlar yerdə leşini, Annesi görünce, yansın yüregi, İçində kopsun bir həyəcan, hiddət, Durmasın padişah, etsin hərəkət. O yoldan geriye döndüyü zaman Ordunun önündə gidecek madyan Koşarak sevimli daylağa taraf,	Bir igid gənc vardı, ağılca ulu, Saf, ışıq ürəyi şəfqətlə dolu. Atası qocaydı, doxsan yaşı var, Bədən ağrısından sızlayıb ağlar. O gün-ki, padişah vermişdi əmr: "Çıxmasın bu yola xəstə ilə pır!" Gənc oğlu vurğundu xəstə ataya, Necə ki, bir xəstə göynər almaya, Qocanı özüylə aldı bərabər, Necə ki, başqalar yaqutu gizlər, Azıq sandığında gizlətdi onu, Onunla dolaşdı zülmət yolunu. Taleyin qoşundan küsdüyü gecə O gənci aldı bir dərin düşüncə. Gecəyən sandığı açdı o cavan, Etdi atasına o sirri bəyan: "Padişah səfərdən oldu peşiman, Çətinlik çəkməkdən qırılmış peyman. Qəlbinə bir qorxu salmış qaranlıq, Bir tədbir düşünə bilməyir artıq. Bələdçi olmadan gedir irəli, Bilməyir nə sayaq dönəcək geri". Oğluna baxaraq dedi ixtiyar: "Bu qara pərdədə gizli bir sirr var. Padişah getməyə başlarkən ora, Zülmətdən dönməyə vardır bir çara: Padişaha gərəkdir ilk dəfə doğan, Vücudu sapaşğlam boğaz bir madyan. Anadan olunca o körpə daylaq Başını bir yerdə kəssinlər, ancaq Örtməyib qoysunlar yerdə cəmdəyi, Anası görünce, yansın ürəyi, İçində qopsun bir həyəcan, hiddət, Durmasın padişah, etsin hərəkət. O yoldan geriye döndüyü zaman Ordunun önündə gedəcək madyan Çaparaq sevimli daylağa sarı,

O yoldan böylece çıxar dışarı. O yolda rehber olmadan bile, Dışarı çıxarlar bu tədbir ilə.” Yaşlının sözüne o gənc uyarak, İp yumağının başını buldu bu çeşit. Göklerin o siyah ipeği sabah Olunca ışıq rəngli dibaya benzer. İskender meclise yine oturdu, Gitməyə hər biri bir tədbir kurdu. O meclis nə qədər göstərdi tədbir, Bu əsrar haqqında söylədi fikir, Hoşuna gitmedi yüce padişahın, Tədbirlər kimseyə dəgildi aydın. Öz zayıf fikriylə o gənc yaxlaştı, Rehber haqqında şaha söz açtı. Babası söyleyən sözləri bir bir Padişaha anlattı ki, budur tədbir! Hoş gəldi bu sözlər, içine sindi, Beynində yer etdi o dönə dönə. Dedi: ”Ey mert oğul, böyle fikri sen Nasıl oldu ki, kurdun kafanda? Bu bilgi senden gəlməmiş ele, Sen kimdən öğrendin, gəl, doğru söyle. Mal, servet verirəm doğru söylərsən, Zillətə düşərsən doğru söyleməzən.” Gənc dedi; ”Padişahım, bana ver aman, Boşalsın taht-ı revan bu yüklü attan, O gün ki, emretti yüce hökəmdar, Çıkmasın yola bir hasta, ixtiyar, Bir yaşlı babam var, bu yaşlı insan Çok kulak bükmesi görmüş devrandan. Yüreğim çok yandı yaşlı babama, Emre itaati unuttum tamamen. Yanımda gizlice getirdim onu, Kötü getirdimse, kötü olmadı sonu. Dün yol haqqında olan sözləri Babama açmaktan durmadım geri.	O yoldan beləcə çıxar dışarı. O yolda bələdçi olmadan belə, Dışarı çıxarlar bu tədbir ilə.” Qocanın sözüne o gənc uyaraq, Kələfin başını tapdı bu sayaq. Göylərin o müşkin ipəyi səhər Olunca ud rəngli dibayə bənzər. İskəndər məclislə yenə oturdu, Getməyə hər biri bir tədbir qurdu. O məclis nə qədər göstərdi tədbir, Bu əsrar haqqında söylədi fikir, Xoşuna gəlmədi ulu padşahın, Tədbirlər kimsəyə deyildi aydın. Öz zəif fikriylə o gənc yanaşdı, Bələdçi haqqında şaha söz açdı. Atası söyləyən sözləri bir-bir Padşaha anlattı ki, budur tədbir! Xoş gəldi bu sözlər, yatdı könlünə, Beynində yer etdi o dönə-dönə. Dedi: ”Ey mərd oğul, belə fikri sən Nə sayaq oldu ki, qurdun özündən? Bu bilgi özündən gəlməmiş ələ, Sən kimdən öyrəndin, gəl, doğru söylə. Bar, sərvət verərəm doğru söyləsən, Zillətə düşərsən düz deməməkdən”. Gənc dedi: ”Padşahım, mənə ver aman, Boşalsın kəcavə bu yüklü atdan, O gün ki, əmr etdi ulu hökəmdar, Çıxmasın yola bir xəstə, ixtiyar, Bir qoca atam var, bu qoca insan Çox qulaqburması görmüş dövrəndən. Ürəyim çox yandı qoca atama, Əmrə itaəti unuttum tamam. Özümlə gizləncə gətirdim onu, Pis gətirdimsə, pis olmadı sonu. Dünən yol haqqında olan sözləri Atama açmaqdan durmadım geri.

Onun talimini dinledim bir an, Söylenen tədbiri öğrendim ondan.” Çok ince bir nüktə söylədi, diye, Şah onun sözündən yüksəldi göğə: “Bilenlər padişahı olsa da yine, Bu gənclər muhtaçdır yaşlı fikrine. Gənç budaklarıyla oynarsa kabak, Başını yüksəltir bu eski budak. Bilgide birinci olsa da gənclər, Yaşlılar fikrine ihtiyacı var.” Dünya padişahı sohbətte iken Kapıdan dev gövdə o vəhşi birdən İçəri girincə yaxlaştı mağrur, Padişaha göstərdi bir tutam samur. Her biri parlaq bir kunduzdan fazla, Bir birindən alır bezək, yaraşık. Malına alıcı çıktı hükümrən, Yine birdən birə yok oldu oradan. Karanlık içinde yok oldu vəhşi, Padişahı hayrete düşürdü bu işi. Işıklık göstərdi, fikri eşitti, Zulmetə girməyə padişah emretti. Emretti:”Yel ayak bir boğaz madyan Alsınlar, o hayvan doğurduğu zaman, Erkeğin sözüne tamamen uyarak, Alınsın, kesilsin o yavru daylak.” Padişahın fərmanı həyata keçti, O işıq çeşməyə doğru yol seçti. İSKENDER’İN ZULMETE GİTMESİ Saki, bu zulmetə bənzər torpağı Araştır, ver bana həyat çeşməsi! O parlaq su ilə bana kıl nazar, Bu həyattan daha canlı həyat ver!	Onun təlimini dinlədim bir an, Söylənən tədbiri öyrəndim ondan.” Çox incə bir nüktə söylədi, deyə, Şah onun sözündən ucaldı göyə: "Bilənlər padşahı olsa da yenə, Bu gənclər möhtacdır qoca fikrinə. Gənc budaqlarıyla oynarsa qabaq, Başını ucaldar bir köhnə budaq. Bilikdə birinci olsa cavanlar, Qocalar fikrinə ehtiyacı var". Dünya padşahı söhbətdə ikən Qapıdan div gövdə o vəhşi birdən İçəri girincə yanaşdı mağrur, Padşaha göstərdi bir şələ samur. Hər biri parlaq bir qunduzdan artıq, Bir-birindən alır bəzək, yaraşıq. Malına xiridar çıxdı hökmürən, Yenə birdən-birə yox oldu ordan. Qaranlıq içinde yox oldu vəhşi, Padşahı heyratə saldı bu işi. Işıqlıq göstərdi, fikri eşitdi, Zülmətə getməyə padşah əmr etdi. Əmr etdi: "Yelayaq bir boğaz madyan Alsınlar, o heyvan doğduğu zaman, Kişinin sözüne tamamilə uyaraq, Alınsın, kəsilsin o körpə daylaq". Padişahın fərmanı həyata keçdi, O işıq çeşməyə doğru yol seçdi. İSKƏNDƏRİN ZÜLMƏTƏ GETMƏSİ Saqi, bu zülmətə bənzər torpağı Araşdır, ver mənə həyat bulağı! O parlaq su ilə mənə sal-nəzər, Bu həyatdan daha canlı həyat ver!

Bu bahar mevsiminde yeni ve eski Tarihtən başlarım gözəl bir ezgi. Rivayət söyləmiş deneyimli dihkan: Baharın ilk gecəsi yüce hökümran Zulmete gitmeyi azmetti artık, Fikri yatıştırır her bir karanlık. Günəşi kilide vurunca göklər, Karanlık içində doğan bin gevher. Bu həyat suyunda kim etsə mesken, Gerektir bir perde çəksin önündən. Çimlər bu duru, saf çeşmələrdə Gerektir yüzünə çəksin bir perde. İskender zulmete edərək sefer, Söylədi: "Fazladır bu mühim şeylər!" Dizgini bıraktı "zulmet" diyərək, Ejder quyruğunda gizləndi ay gibi. Söylədi o zaman böyük İskender, Ona rehber olsun Hızır peyğambər. Atını Hızır'a verdi böyük hökümədar, Bilirdi onda bir aslan kalbi var. Verdi ki, bu yolda seğırtsin onu, Onunla bulsun bu həyat suyunu, Çukurlar parlatan bir gevher verdi, Çeşmələr arayan bir rehber verdi. Dedi ki: "Bu yolun hər tərəfinə Hakiki bir rehber sensin yine! Dizgini ne yere istərsən bırak, Aç akıl gözünü, uyanık ol ancak! O çeşmə ne yerdə olsa aşikar, Kandırılmaz seni bu gevher, parlar. Uğurla iç o uğurlu sudan, Bana da göstər ki, yiyəsin ihsan. Gök dolaşımı Hızır o fərmanla Uyumu bozmadan çıktı yola. Ordudan ayrıldı, iləri gitti, Her yere himmətlə bir diqqət etti. Su için dolandı bütün bucağı,	Bu bahar fəslində yeni və köhnə Tarixdən başlaram gözəl təranə. Rəvayət eyləmiş sınaqlı dehqan: Yazın ilk gecəsi ulu hökmüran Zülmata getməyə əzm etdi artıq, Fikri təskin edər hər bir qaranlıq. Günəşi qıfıla vurunca göylər, Qaranlıq içində doğar min gövhər. Bu həyat suyunda kim etsə məskən, Gərəkdir bir pərdə çəksin önündən. Çimənlər bu duru, saf çeşmələrdə Gərəkdir üzünə çəksin bir pərdə. İskəndər zülmata edərəkən səfər, Söylədi: "Artıqdır bu mühüm şeylər!" Cilovı buraxdı "zülmat" deyərək, Əbdər quyruğunda gizləndi Aytək259. Söylədi o zaman böyük İskəndər, Ona rəhbər olsun Xızır peyğəmbər. Atı Xızra verdi böyük tacıdar, Bilirdi onda bir aslan qəlbi var. Verdi ki, bu yolda səyirtsin onu, Onunla tapsın bu həyat suyunu, Çuxurlar parlardan bir gövhər verdi, Çeşmələr arayan bir rəhbər verdi. Dedi ki: "Bu yolun hər tərəfinə Həqiqi bir rəhbər özünsən yenə! Cilovı hər yana istərsən burax, Aç ağıl gözünü, ayıq ol ancaq! O çeşmə nə yerdə olsa aşikar, Aldatmaz səni bu gövhər, parıldar. Uğurla iç hamam uğurlu sudan, Mənə də göstər ki, yeyəsən ehsan*. Göy gərdişli Xızır hamam fərmanla Ahəngi pozmadan üz qoydu yola. Ordudan ayrıldı, irəli getdi, Hər yana himmətlə bir nəzər etdi. Su üçün dolandı bütün bucağı,

Varmadı suya o susuz dudağı. Elinde parladı parlayan gevher, Bulundu nihayət aranan gevher. Gümüş renkli çeşmə akıyordu şən şən Süzülən gümüş gibi taş göbəğindən. Bu çeşmə övgüden uzaktı, uzak. Bir nur çeşməsiydi bu kaynar bulak. Bir yıldız nasıl ki, olursa sabah, O parlaq çeşmə de olur öyle. Dolunay olmadan nura dolsa ay, Öyleydi biraz da böyük olsa ay. Kaynıyor, durmuyor öz menzilinde, Sanki bir civadır felç elində. O kadar parlaktır bu latif cevher, Dünyada yok ona benzeyən gevher. Yok başqa gevherde bu nur, bu günəş, Ona həm su demək olur, həm atəş. Hızır həyat suyunu bulunca artık. Her iki gözüne doldu bir işıq. Aşağı inerek dərhal soyundu, Doyana kadar həm yıkanı, həm de yüzdü. Doyana kadar içti o həyat suyundan, Əbədi həyata vardı arayan. Atına içirdi, yıkanı onu, Döktü ak kadehə həyat suyunu. Atının yanında oturdu bir an, Göz götürməz oldu bu aydın sudan. İstədi gəlincə yoldan İskəndər, Desin: "Həyat suyu budur, bax istərsən!" Bir daha çeşməyə bəkarken. Dirilik çeşməsi yok oldu gözden. Dərhal bu iş oldu Hızır için malum, İskəndər o sudan qalacaq məhrum. Korkmadı, utandı o İskəndər' den, Hızır da su gibi yitti gözlərdən. Söylənən sözləri Rumlu ravilər Başqa bir şəkildə rıvayət eder:	Çatmadı suya o susuz dodağı. Əlində parladı parlayan gövhər, Tapıldı nəhayət aranan gövhər. Gümüş rəngli çeşmə axırdı şən-şən Süzülən gümüşdək daş göbəyindən. Bu çeşmə tərifdən uzaqdı, uzaq. Bir nur çeşməsiydi bu qaynar bulaq. Bir ulduz nə sayaq olursa səhər, O parlaq çeşmə də olur o təhər. Hələ bədr olmadan nura dolsa ay, Eləydi bir az da böyük olsa ay. Qaynayır, durmayır öz mənzilində, Sanki bir cıvadır iflic əlində. O qədər parlaqdır bu lətif cövhər, Dünyada yox ona bənzəyən gövhər. Yox başqa gövhərdə bu nur, bu günəş, Ona həm su demək olur, həm atəş. Xızr həyat suyunu tapınca artık. Hər iki gözüne doldu bir işıq. Aşağı enərək dərhal soyundu, Doyunca həm çimdi, həm də yuyundu. Doyunca içdi o həyat suyundan, Əbədi həyata çatdı arayan. Atına içirdi, çimdirdi onu, Tökdü ağ qədəhə həyat suyunu. Atının yanında oturdu bir an, Göz götürməz oldu o aydın sudan. İstədi gəlincə yoldan İskəndər, Desin: "Həyat suyu budur, qıl nəzər!" Bir daha çeşməyə göz gəzdirərkən. Dirilik çeşməsi yox oldu gözdən. Dərhal bu iş oldu Xızr üçün məlum. İskəndər o sudan qalacaq məhrum. Qorxmadı, utandı o İskəndərdən, Xızr da su kimi itdi gözlərdən. Söylənən sözləri rumlu ravilər Başqa bir şəkildə rəvayət edər:

Bu yolda İlyasla Hızır yoldaşdı. Çeşməyə giderken dostlar yaklaştı. Görüşdü her iki sevimli rehber, Çeşməyə varınca attan indilər. O çeşmə başında açtılar sofra, Çeşmə başı verir tat yeməklərə. Sofrada ekmekten koku yüksəlirdi, Tuzlanmış kupkuru bir balıq vardı. Birisi eğildi su içsin diye, Elindən o balıq düşdü çeşməyə. Atladı o firuze renkli çeşməyə. Tutmaq istədi o yüzen balığı. Tutunca gördü ki, canlıdır balıq, Uğurlu bir fala sevindi artık. Bildi ki, can veren bu parlak çeşmə Aranan dirilik suyudur ancak. Hayat çeşməsindən içti doyduqça. Bir hayat kazandı dünya durduqça. Dostuna tez haber verdi bu zaman. İçti bu ebedi hayat suyundan. Hayret etmə o gümüş çeşməyə, Yeniden can verdi ölü bulağa. İşin ilginç tərəfi buradadır: Bir ölü balıq Dirilik suyuna yol açdı artık. Bu kuru balıqdan, həyat suyundan Araplar nakleder başqa bir destan: Başqa bir yerdəymiş həyat çeşməsi, Yolu şaşırmış mecusun, Rum'un ordusu. Tut ki, zulmetdə həyat suyu var, Yol açan içməzsə kimdir günahkar? Hızır, İlyas kam aldı həyat suyundan, Amaq vermedilər başkasına nişan. Biri kam alaraq döndü səhraya, Biri də içərək atladı deryaya. Arpaları bir sudan içib uzadı, Amaq onu iki dəğirmən tarttı. Çeşməyi keçirmək fikriylə ele	Bu yolda İlyasla Xızır yoldaşdı. Çeşməyə gedərkən dostlar yanaşdı. Görüşdü hər iki sevimli rəhbər, Çeşməyə çətinca atdan endilər. O bulaq başında açdılar süfrə, Bulaq başı verir dad yeməklərə. Süfrədə çörəkdən ətir qalxardı, Duzlanmış qupquru bir balıq vardı. Biri əyildi su içsin deyə, Əlindən o balıq düşdü çeşməyə. Cumdu o firuzə rəngli bulağa, Əl atmaq istədi üzən bulağa. Tutunca gördü ki, diridir balıq, Uğurlu bir fala sevindi artık. Bildi ki, can verən bu parlaq bulaq Aranan dirilik suyudur ancaq. Həyat çeşməsindən içdi doyduqça. Bir həyat qazandı dünya durduqça. Dostuna tez xəbər verdi bu zaman. İçdi bu əbədi həyat suyundan. Təəccüb etmə o gümüş bulağa, Yenidən can verdi ölü bulağa. Təəccüb bundadır: bir ölü balıq Dirilik suyuna yol açdı artık. Bu quru balıqdan, həyat suyundan Ərəblər nəql edir başqa bir dastan: Başqa bir yerdəymiş həyat çeşməsi, Yol azmış mecusun, Rumun dəstəsi. Tutaq ki, zülmatda həyat suyu var, Yol açan içməzsə kimdir günahkar? Xızır, İlyas kam aldı həyat suyundan, Amaq vermədilər özgəyə nişan. Biri kam alaraq döndü səhraya, Biri də içərək cumdu deryaya. Dənləri bir sudan içib boy atdı, Amaq onu iki dəyirman dartdı. Çeşməni keçirmək fikriylə ələ

İskender at sürdü bin bir zahmetle. Dirilik veren bir çeşmə dilerken, Çeşməden yeşərdi sulu bir çimen. Çeşməyi ararken kırk gün at sürdü, Onu bulamayaraq gölgədə kaldı. Ateş mi düşmüşdü şah yüreğine, Uymuştu çeşmənin hoş uyumuna. Çeşməden gölgə yok, gümüş nur çıkar, Ancak çox az olur gölgəsiz sular. Çeşməyə lazımsa onun gölgesi, Niçin gölgəsizdir günəş çeşməsi? İçməğe yararlı olursa çeşmə günəşten, Gölgədə kalmıştır o çeşmə neden? Çeşməde gölgelik iyidir tozdan, Bunda serinlik var, onda heyecan. Şah o gölgelikte bulmadı çare, Gündüzü olmuşdur gölgədən kara. Ebedi həyata ümit beslərkən, Şimdi can qaygısı çəkir hər yetən. Padişahın umudu söndüğü zaman Dönmək istədi gəldiyi yoldan. Düşündü, nə tədbir eylesin bəri, Karanlıq gölgədən çıxsın dışarı. O yolda qarşıya çıxdı bir melek, Padişahın elinə o el çəkərək, Dedi: "Bu dünyayı keçirdin ele, Böyle çiğ hülyədən doymadın mı daha?" Avcuna bıraktı pul kadar bir taş, Dedi: "Tut bu taşı canından da baş! Bu taşlık dünyada çalış, dök tədbir, Bu ağırlıqta taş elinə keçər! Kalbinde binlerce olsa da dilek, Bu taşın benzeriylə doyersin, şüphəsiz..." O taşı İskender aldı melekten, Gözündə yok oldu ona taş veren. O zülmət içində koştı İskender, Gözündə bir zülmət, gönüldə keder.	İskəndər at çapdı min zəhmət ilə. Dirilik verən bir çeşmə dilərkən, Çeşmədən göyərdi sulu bir çəməni. Çeşməni ararkən qırx gün at saldı, Onu tapmayaraq kölgədə qaldı. Atəşmi düşmüşdü şah ürəyinə, Uymuşdu çeşmənin xoş ahənginə. Çeşmədən kölgə yox, gümüş nur çıxar, Ancak çox az olur kölgəsiz sular. Çeşməyə lazımsa onun kölgəsi, Nəçin kölgəsizdir günəş çeşməsi? İçməli olursa çeşmə günəşdən, Kölgədə qalmışdır o çeşmə nədən? Çeşmədə kölgəlik yaxşıdır tozdan, Bunda sərinlik var, onda həyəcan. Şah o kölgəlikdə tapmadı çara, Gündüzü olmuşdur kölgədən qara. Əbədi həyata ümid bəslərkən, İndi can qaygısı çəkir hər yetən. Padişahın ümidi söndüyü zaman Qayıtmaq istədi gəldiyi yoldan. Düşündü, nə tədbir eləsin bəri, Qaranlıq kölgədən çıxsın dışarı. O yolda qarşıya çıxdı bir mələk, Padişahın əlinə o əl çəkərək, Dedi: "Bu dünyanı keçirdin ələ, Belə çiy xülyədən doymadın hələ?" Ovcuna buraxdı pul qədər bir daş, Dedi: "Tut bu daşı canından da baş! Bu daşlıq dünyada çalış, tök tədbir, Bu ağırlıqda daş əlinə keçir! Qəlbində minlərlə olsa da dilək, Bu daşın tayıyla doyersən, bişəkk..." O daşı İskəndər aldı mələkdən, Gözündə yox oldu ona daş verən. O zülmət içində çapdı İskəndər, Gözündə bir zülmət, könüldə kədər.

Bir hatif seslendi ona gaipten: "Kısmeti herkese yazıdır veren! İskender zulmete doğru at sürer, Hızır ise çeşmeyi ışıqta bulur. Ararken bulamadı çeşme İskender, Hızır'a nasip oldu, gördü çox fayda. Yüzü helva için yakar ocak, Helva tatlı eyler bir ağzı ancak." Başka bir ses geldi ki: "Ey ehli Rum! Bu güzel ülkede var parlayan kum. Pişman olacak onu götürən, Dizine vuracaq hiç götürməyən." Geçerken parlayan kumdan bir kişi Götürdü bahtına göre biraz. O yerde şah gördü çok hikmet, çok gizlilik Ki, ondan birini söylemek olmaz! İsrail'den, surdan bir söz açarak, Demedim, maksattan düşmeyeyim uzak, Açmış bu madeni başka bir şair, Yeniden bir esas kurmak çetindir. Eli yetmeyince hayat suyuna, Döndü şah ışık çeşme yoluna. İskender orduya verince ferman, Işığa döndüler zulmet yolundan. O yeni çizgiyle geldiği yoldan Rehber olmuştur o dertli madyan. Kırk gün yol gittikten sonra karanlık Gittikçe çekildi, göründü ışık. Al güneş buluttan çıktığı zaman Kan-tere batmıştı o susuzluktan. Kısmetsiz bir şeye gösterdi heves, Kısmetin değilse çalışma boşa! Rızık peşinde koşmak neye gerek! Sen otur, rızık kendi gelecek. Biri tohum saçar, diğeri biçer, Bahtiyar odur ki, bu sözü dinler. Her şeyi kendin için ekmek neye yarar?	Bir hatif səsləndi ona qeybdən: "Qisməti hər kəsə yazıdır verən! İskəndər zülmətə doğru at çapar, Xızr isə çeşməni işıqda tapar. Ararkən tapmadı çeşmə İskəndər, Xızra qismət oldu, gördü çox səmər. Yüzü halva üçün yandırar ocaq, Halva şirin eylər bir ağzı ancaq." Başqa bir səs gəldi ki: "Ey əhli-Rum! Bu gözəl ölkədə var parlayan qum. Peşiman olacaq onu götürən, Dizinə vuracaq heç götürməyən." Keçirkən parlayan qumdan hər nəfər Götürdü bəxtinə görə bir qədər. O yerdə şah gördü çox hikmət, çox raz Ki, ondan birini söyləmək olmaz! İsrəfil'dən, Surdan bir bəhs açaraq, Demədim, məqsəddən düşməyim uzaq, Açmış bu mədəni başqa bir şair²⁶⁰, Yenidən bir əsas qurmaq çətindir. Əli çatmayınca həyat suyuna, Qayıtdı şah işıq çeşmə yoluna. İskəndər orduya verincə fərman, Işığa döndülər zülmət yolundan. O yeni cığırla gəldiyi yoldan Bələdçi olmuşdur o dərli madyan. Qırx gün yol getdikdən sonra qaranlıq Getdikcə çəkildi, göründü işıq. Al günəş buluddan çıxdığı zaman Qan-tərə batmışdı o susuzluqdan. Qismətsiz bir şeyə göstərdi həvəs, Qismətin deyilsə çalışma əbəs! Ruzi arxasınca qaçmaq nə gərək! Sən otur, ruzinin özü gələcək. Biri toxum səpər, o biri biçər, Bəxtiyar odur ki, bu sözü dinlər. Hər şeyi özünçün əkmək nə yarar?

Dünyada hesabsız rızık yiyen var! Geçenlerin zahmetle ektiği bağdan Gelenler meyveyi koparmış her zaman. Geçenler birçok şey ekmiştir bize Biz de ekmeliyiz genç neslimize. Dünya bir tarladır, diqqətlə baksak, Herkes birbirinə çiftçidir ancak. İSKENDER'İN ZULMETTEN ÇIKMASI Saki, ver içime sinen meyden! Ver ki, ekşi olur ömür genç iken! O meylə ağzımı ıslatayım bir an, Bahtımı daha genç eyleyeyim ondan. Uyanık kaderi olunca rehber, Zulmetten dışarı çıktı İskender. Çok güzel rehberlik eyledi madyan, Bir an da şaşmadı gittiği yoldan. İlk günde geçtiği zulmet hattına Pergel gibi yeniden geri döndü yine. Padşaha kaderi oldu yar, Işıklı dünyaya çıktı sevinçli. Dizgini parlattı ordu semtine, Ancak varamamıştı öz dileğine. Bu işten kalbi kırılmadı ancak, Rızkı kismətlə mümkündür bulmaq. Hayvan bulmadıysa, keder yok bunda, Hayvan gibi ölmedi hayvan yolunda. Darılma sana gelince keder, Ondan da büyük bir dertten et hezer! Her gün bu çöllerde gezmək çırılçıplak İyidir, ya deniz dibinə batmaq? Doğrudur, ağrıdan hər baş incinir, İncinmez kılıç, gürz yarası kadar. Dünyada hər işdən çətin bir iş var,	Dünyada hesabsız ruzi yeyən var! Keçənlər zəhmətlə əkdii bağdan Gələnlər meyvəni dərmış hər zaman. Keçənlər bir çox şey əkmışdir bizə Biz də əkməliyik gənc nəslimizə. Dünya bir tarladır, diqqətlə baxsaq, Hamı bir-birinə cütçüdür ancaq. İSKƏNDƏRİN ZÜLMƏTDƏN ÇIXMASI Saqi, ver ürəyə yatımlı meydən! Ver ki, meyxos gəlir ömür gənc ikən! O meylə ağzımı ısladım bir an, Bəxtimi daha gənc eləyim ondan. Oyanıq taleyi olunca rəhbər, Zülmətdən dışarı çıxdı İskəndər. Çox gözəl rəhbərlik eylədi madyan, Bir az da azmadı getdiyi yoldan. İlk gündə keçdiyi zülmət xəttinə Pərgartək yenidən qayıtdı yenə. Padşaha taleyi elədi kömək, Işıqlı dünyaya çıxdı sevincək. Cilovu parlatdı ordu səmtinə, Ancaq çatmamışdı öz diləyinə. Bu işdən ürəyi sınmadı ancaq, Ruzini qismətlə mümkündür tapmaq. Heyvan tapmadısa, kədər yox bunda, Heyvantək ölmədi heyvan yolunda²⁶¹. Darılma sənə üz verdikdə kədər, Ondan da böyük bir dərddən qıl həzər! Hər gün bu çöllərdə gəzmək çıl-çılpaq Yaxşıdır, ya dəniz dibinə batmaq? Doğrudur, ağrıdan hər baş incinər, İnciməz qılınç, gürz yarası qədər. Dünyada hər işdən çətin bir iş var,

Yüreği kuvvetliyə olur zafer yar. Kumluktan aldığı şeyləri ordu Hədiyyədir diye qarşıya koydu. Taşların hepsi qırmızı yaqut, Gözlərə nur verir, ürəklərə uğur. Taştan az götürən düşmüşdü derdə, Hiç götürməyənler ahta, kederdə.	Ürəyi möhkəmə olur zəfər yar. Qumluqdan aldığı şeyləri ordu Təhfidir deyərək qarşıya qoydu. Daşların hamısı qırmızı yaqut, Gözlərə nur verir, ürəklərə qut. Daşdan az götürən düşmüşdü dərdə, Heç götürməyənlər ahda, kədərdə.

Pişman olmuştu az götürənlər, Ateşlərə yanardı götürməyənlər. Şah oldu iki gün seferdən aram, Uykudan, yeməkdən aldı intikam. Bir zaman padişahın eğildi başı, Hatırladı meləğin verdiyi taş. Terazi istedi taş tartmaya, Ağır taş koydular "ölçüdür" diye. Batmanlardan geçti o bir miskal taş, Ne kadar taş koydu miskal çıktı baş. Yüz kişi bir kapan çekti o düze, Girdi taş bir kefeye, taşlar bir kefeye. Taş ağır gelirdi yüz parça dağa, Tartanlar darıldı bu ağırlığa. Diyorlar uzaktan demiş Hızır: "Ancak Bu taşın ağırlığıdır bir avuç toprak." Bir kefeye bir avuç toprak döktüler, Tartının kefesi oldu beraber. Bu ince nükteden bildi hükümdar: Topraktır, onu bu toprak doyurur. Bir gün şah haslarla bularak fırsat, Bir meclis süsledi sanırsın cennet. Altın kemer kullar tahtın ucunda, Altın bir ağaç gibi gümüş sütunda. Dünyanın şahları bir saf tutarak Karşıda diz çökmüş herkes gölge gibi. Dünya işlerinden açıldı sohbet, Söylenen her şivə kalp için rahat. Her biri zulmetli çeşmeyi andı, Söz sözü çekerek, sohbet uzadı.	Peşiman olmuşdu az götürənlər, Odlara yanardı götürməyənlər. Şah oldu iki gün səfərdən aram, Yuxudan, yeməkdən aldı intiqam. Bir zaman padşahın əyildi başı, Yad etdi mələyin verdiyi daşı. Tərəzi istədi daşı çəkməyə, Ağır daş qoydular "ölçüdür" deyə. Batmanlardan keçdi o bir misqal daş, Nə qədər daş qoydu misqal çıxdı baş. Yüz kişi bir qapan çəkdi o düzə, Girdi daş bir gözə, daşlar bir gözə. Daş ağır gəlirdi yüz parça dağa, Çəkənlər darıldı bu ağırlığa. Deyirlər uzaqdan demiş Xızr: "Ancaq Bu daşın vəznidir bir ovuc torpaq." Bir gözə bir ovuc torpaq tökdülər, Çəkinin gözləri oldu bərabər. Bu incə nüktədən bildi tacidar: Torpaqdır, onu bu torpaq doyurur²⁶¹. Bir gün şah xaslarla taparaq fürsət, Bir məclis bəzədi - sanasan cənnət. Zərkəmə qulamlar taxtın ucunda, Qızıl bir ağacək gümüş sütunda. Dünyanın şahları bir səf çəkərək Qarşıda diz çökmüş hamı kölgəək. Dünya işlərindən açıldı söhbət, Söylənən hər şivə qəlb üçün rahat. Hər biri zülmətli çeşməni andı, Söz sözü çəkərək, söhbət uzandı.

Karanlık altında su varsa, neden. Niçin bulamıyor arayan, gezen? Zulmette yok ise böyle bir büyü, Niçin dillerde ezberlenmiş bu? Bu yolda söylendi çok ince sözler, Işıqlandı başlar, nurlandı gözler. O memleketin yaşlılarından Söyledi: "Bu sırrı bilsin hükümrân. Cihangir İskender dünya dolaştı. Gök gibi durmadan ülkeler aştı,	Qaranlıq altında su varsa, nədən. Nə üçün tapmayır arayan, gəzən? Zülmətdə yox isə belə bir cadu, Nə üçün dillərdə əzbərlənmiş bu? Bu yolda deyildi çox incə sözlər, Işıqlandı başlar, nurlandı gözlər. Həman məmləkətin qocalarından Söylədi: "Bu sirri bilsin hökmürân. Cahangir İskəndər dünya dolaşdı. Göy kimi durmadan ölkələr aşdı,

Ümitlə aradı həyat suyunu Ki, korkunç ölümdən kurtarsın onu. Bir şəhər vardır, bu ölkədə çox şən, O abat şəhirdə bulunmaz ölen. O şəhri yüce bir dağ almış bende, Şəhər ehli o dağda düşmüş kəməndə. O dağdan səs gəlir hey zaman zaman, Hayrete düşür hər işiten, duyan. Oradan birini adıyla səsler: Ey filan, yuxarı səmtə et sefer! O səsi, fərmanı işiten insan Yerində bir anda tutamıyor aram. Hızlıca dağlara tırmanıyor derhal. Gidəndən nə sorsan olur dilsiz, lal. Dağların ardında yok olur gözdən, Yoktur bu hikməti açan, öyrənən. Məqsədin qurtulmaq isə ölümdən, Ölümsüz şəhirdə eyleyin məskən!" Bilici söyleyen sözden İskender Sarsıldı, yüzünü sardı bir keder. Bu iş için yüreği çarptı nazikçe; Fikri kat etmek için uçtu hızlıca. Emretti, ordudan birkaç kişi O şehre giderek, öğrensin işi. Kalsınlar söylenen yerde bir müddet, Bu işten versinler doğru bir haber. Onlara emretti:"Dağdaki sese	Ümidlə aradı həyat suyunu Ki, qorxunc ölümdən qurtarsın onu. Bir şəhər vardır, bu ölkədə çox şən, O abad şəhərdə tapılmaz ölen. O şəhri uca bir dağ salmış bəndə, Şəhər əhli o dağda düşmüş kəməndə. O dağdan səs gəlir hey zaman-zaman, Heyrətə düşür hər eşidən, duyan. Oradan birini adıyla səslər: Ey filan, yuxarı səmtə et səfər! O səsi, fərmanı eşidən adam Yerində bir an da tutmayıram aram. Sürətlə dağlara dırmanır dərhal. Gedəndən nə sorsan olur dilsiz, lal. Dağların ardında yox olur gözdən, Yoxdur bu hikməti açan, öyrənən. Məqsədin qurtulmaq isə ölümdən, Ölümsüz şəhərdə eyləyin məskən!" Bilici söyləyən sözdən İskəndər Sarsıldı, üzünü sardı bir kədər. Bu işçin ürəyi vurdu rıqqətlə; Fikri qət etməkçün uçdu sürətlə. Əmr etdi, ordudan bir neçə kişi O şəhrə gedərək, öyrənsin işi. Qalsınlar söylənən yerdə bir qədər, Bu işdən versinlər doğru bir xəbər. Onlara tapşırırdı: "Dağdakı səsə

Yerindən kalkmasın sizdən bir kimse! İsimlə, nişanla çağırırsa bile Siz bu səs-sedayı saymayın hiçə. Cəvabı uzatmaq yoluyla bari, Açılsın perdenin gizli əsrarı." Nəsihət alanlar baş eğdi əmrə, Gizli bir yol ilə girdilər şəhrə. Şəhirdə uğurla atı sürdülər, En güzel bir yerdə mənzil buldular. Şəhər hakkında bildilər xəbər, Doğru çıktı yaşlının dediyi sözlər. Şəhirdə birinin adına dağdan Apaçık səs gəlir hey zaman zaman.	Yerindən qalxmasın sizdən bir kimsə! Lap adla, nişanla çağırırsa necə Siz bu səs-sədanı almayın vecə. Cavabı uzatmaq yoluyla bari, Açılsın pərdənin gizlin əsrarı". Nəsihət alanlar baş əydi əmrə, Gizlin bir yol ilə girdilər şəhrə. Şəhərdə uğurla atı çapdılar, Ən gözəl bir yerdə mənzil tapdılar. Şəhərin haqqında bildilər xəbər, Düz çıxdı qocanın dediyi sözlər. Şəhərdə birinin adına dağdan Apaçıq səs gəlir hey zaman-zaman.

Adını duyar duymaz herkes O dağa tırmanmağa göstərir heves. O kadar sabırsız gider yolunu, Kılıçlar geri getirmək olmuyur onu. Gelenlər göstərdi yüz tədbir, hünər, Perdenin sırrını öyrənmədilər. Seyretti dolanan felek bir zaman, Birkaç mənzili dolaşdı devran. Şah adamlarıyla çark kinə düşdü, Birini götürmək fikrinə düşdü. Gaipdən gələn səs, əsrar arayan Kişidən birini çağırırdı dağdan. Adını işitən durmadı bir an, Səs gələn tarafa koştu durmadan. Gidəni dostları tuttu yer yerden, Dedilər: "Acele etmə, dur, ey giden! Bir yolcu sevdalı olmasın gerek, Perdenin sırrını belki öyrəniriz." Gidənə o sözlər etmiyər esər, Bağırır, çağırır, qurtulmaq istər. Bir söz də deməyər yarasın işə, Çark kimi çalışır çıxsın dönüşə. Zorla qurtuldu giden sevinclə, Onlardan uzaqlaşdı uçan sinek kimi.	Adını eşidər-eşitməz hər kəs O dağa çıxmağa göstərir həvəs. O qədər səbirsiz gedir yolunu, Qılıncla qaytarmaq olmayır onu. Gələnlər göstərdi yüz tədbir, hünər, Pərdənin sirrini öyrənmədilər. Seyr etdi dolanan fələk bir zaman, Bir neçə mənzili dolaşdı dövrən. Şah adamlarıyla çərx kinə düşdü, Birini aparmaq fikrinə düşdü. Qeybdən gələn səs, əsrar arayan Kişidən birini çağırırdı dağdan. Adını eşidən durmadı bir an, Səs gələn tərəfə qaçdı durmadan. Gedəni dostları tutdu yer-yerdən, Dedilər: "Tələsmə, dayan, ey gedən! Bir yolçu sövdalı olmasın gərək, Pərdənin sirrini bəlkə öyrənək". Gedənə o sözlər etməyir əsər, Bağırır, dartınır, qurtulmaq istər. Bir söz də deməyir yarasın işə, Çərx kimi çalışır çıxsın gərdişə. Güc ilə qurtuldu gedən sevincək, Onlardan uzaşdı uçan çibintək.

Dostları bu işdən etdi çox hayrət, Gidəndən hər biri aldı bir ibrət. Bizdən həm ağıllı, həm iş bacaran, Bak, nəsil ayrıldı bir sır açmadan! Az zaman keçincə bu hadisədən Al günəş parladı, güldü çöl, çimen. Digər yoldaşa gəldi sıra, O da bu dağlarda yox oldu halvət. Gittikçə azaldı əsrar arayan, Olmadı o hərfi bilən bir insan. Korkudan şiddətlə çarptı yürek, Gökler də kimseyə etmədi yardım. Əsrardan heç birisi tutamadı xəbər, Kədərle pədisahə tərəf döndülər. Şikayət ettilər: "Bir çoğu bizdən	Dostları bu işdən etdi çox heyrət, Gedəndən hər biri aldı bir ibrət. Bizdən ən ağıllı, həm iş bacaran, Bax, necə ayrıldı bir sirr açmadan! Az zaman keçincə bu hadisədən Al günəş parladı, güldü çöl, çəmən. O biri yoldaşa yetişdi növbət, O da bu dağlarda yox oldu xəlvət. Get-gedə azaldı əsrar arayan, Olmadı o hərfi bilən bir insan. Qorxudan şiddətlə çırpındı ürək, Göylər də kimsəyə etmədi kömək. Əsrardan heç biri tutmadı xəbər, Kədərlə pədisahə tərəf döndülər. Şikayətləndilər: "Bir çoxu bizdən

Dağlara tırmandı, olmadı dönen. Ne dağa çıxarkən biraz dururdu, Ne geri dönməyə bir ümit vardı. Bilemedik perdede kimin sesidir, Hangi bir çalanın şən perdesidir. Perdenin yolunu bilemedik, artık Çaresiz şehirdən geri döndük. Bizdən de götürdü birkaç insan, Daha ses gelmedi bir de o dağdan. Olunca onların yolu dağ, gedik, Biz de çöl yolunu tutarak geldik. Bu çarkın işləri böyledir, böyle, Biri düşmüş dağa, diğəri çölə.” Söylenen esrarı işitti bir bir, Bildi bu yol “gitti-gelmez” e gider. Dönseydi o dağa gidenin biri, O zaman güzeldi bu dağ seferi. İskender bu işten eyledi hayret: “Öğrenen yok, nedir bu gizli hikmet?” Bildi ki, tırmanan o dağa, taş Dünyada ömrünü sona erdirmişdir daha. Bir örnek getirdi ki: “Ölür hər doğan,	Dağlara dırmandı, olmadı dönən. Nə dağa çıxarkən bir az durardı, Nə geri dönməyə bir ümid vardı. Bilmədik pərdədə nəyin səsidir, Hansı bir çalanın şən pərdəsidir. Pərdənin yolunu bilmədik, artık Çarəsiz şəhərdən geri qayıtdıq. Bizdən də apardı bir neçə insan, Daha səs gəlmədi bir də o dağdan. Olunca onların yolu dağ, gədik, Biz də çöl yolunu tutaraq gəldik. Bu çərxin işləri belədir, belə, Biri düşmüş dağa, o biri çölə”. Söylənən əsrarı eşitdi bir-bir, Bildi. bu yol "gedər-gəlməzə" gedir. Dönsəydi o dağa gedənin biri, O zaman gözəldi bu dağ səfəri. İskəndər bu işdən əylədi heyrət: "Öyrənən yox, nədir bu gizli hikmət?" Bildi ki, dırmanan o dağa. daşa Dünyada ömrünü vurmuşdur başa. Bir məsəl çəkdi ki: "Ölər hər doğan,

Ecel pençesinden kim kurtarmış can?” Bir av ki, baş edemez avcılar ile Mezara gider öz ayağı ile. Yediyi bir oktan her avcı tarlan Düşer yeryüzüne öz kanadından. İSKENDER’İN RUM’A DÖNMESİ Ey saki, durma, kadehi getir! Kadehsiz şenlenmek mümkün değildir. Ver, bir yudum içeyim, getir testiye, Ecel pençesinden, gel, kurtar beni. Bir kirpik vurunca bu acı devran, Her yerde yapıyor yüz iyi- kötü. Birinin başını bağlıyor yere, Birini kaldırıyor yüce göklere. Birini kümbetten atar kuyuya, Birini balıktan yüceltir aya. Her anda başlıyor cambaz oyunu, Bu dünya bir hiçtir, hem hiçtir sonu.	Əcəl pəncəsindən kim qurtarmış can?" Bir ov ki, bacarmaz ovçular ilə, Məzara gedər o öz ayağıyla. Yediyi bir oxdan hər ovçu tarlan Düşər yer üzünə öz qanadından. İSKƏNDƏRİN RUMA QAYITMASI Ey saqi, dayanma, qədəhi gətir! Qədəhsiz şənlənmək mümkün deyildir. Ver, bir qurtum içim, gətir kuzəni, Əcəl pəncəsindən, gəl, qurtar məni. Bir kirpik vurunca bu acı dövrən, Hər yerdə törədir yüz yaxşı-yaman. Birinin başını bağlayır yerə, Birini qaldırır uca göylərə. Birini günbəddən salır quyuya, Birini balıqdan ucaldır Aya.263 Hər anda başlayır canbaz oyunu, Bu dünya bir heçdir, həm heçdir sonu.

Dik kafalılık yaramaz, uyuşmak gerek, Dik kafalı at her zaman kırbaç yiyecek. Dik kafalılık ederse en güzel bir at Mısır eşeğinden eksiktir kat kat. Bu dünya dünyaca görmüştür adam, Ürkerek kimseye olmamıştır esir. O kişilerindir böyle devran, Anlayan kişilerin işini anlar. Rivayet edenler böyle anlatır: Mağara yanında kurunca çadır, Tamire hazine döktü hükümdar, Yaptığı o şehir adlandı: Bulgar. Bulgar'dan geçerek Ruslar eline, Çevirdi o mülkü şen bir geline.	Dikbaşlıq yaramaz, uyuşmaq gərək, Dikbaş at hər zaman qırmanc yeyəcək. Dikbaşlıq edərsə ən gözəl bir at Misir eşşəyindən əskikdir qat-qat. Bu dünya dünyaca görmüşdür adam, Ürkərək kimsəyə olmamışdır ram. Elə kimsənindir belə ruzigar, Anlayan kəslərin işini anlar. Rəvayət edənlər belə anladır: Mağara yanında qurunca çadır, Təmirə xəzinə tökdü tacidar, Saldığı o şəhər adlandı: Bulğar. Bulğardan keçərək ruslar elinə, Döndərdi o mülkü şən bir gəlinə.

Oradan döndü Rum denizine, Yelkenlerle çıktı öz ülkesine. Bir haber alınca Rum başçıları Aktı muzaffər bayrağa taraf. Herkes öz şahını galip görünce, Şükürler ederek daldı sevince. Şahın gelmesiyle Yunan ülkesi Ay gibi nur saçtı, güldü çehresi. İskender getiren zulmet taşından Yakut rengi aldı cevahir satan. Aldı o servetten şehirler ziynet, Yerler hazineden tuttu bereket. Aktı her kasırdan cennet sevinci, Yerlere döktüler altın, lal, inci. Hazine ağzından kırıldı kilit, Zillet kapısına vuruldu kilit. Ay gibi geldi öz burcuna o şah, Başında güneş gibi Çinli bir külah. Şah Rum'dan giderken benzerdi yere, Dönerken sığamadı yüce göklere. Bulut ki, göklere su ile gider, Dönerken denize saf inci saçır. Şah Yunan tahtına oturdu şen şen, Dinlendi yolların zahmetlerinden. Şah yedi ülkenin fikrinden doydu, Her bir memlekette bir naip koydu.	Oradan qayıtdı Rum dənizinə, Yelkənlərlə çıxdı öz ölkəsinə. Bir xəbər tutunca Rum başçıları Axişdı müzəffər bayrağa sarı. Hər kəs öz şahını qalib görüncə, Şükürlər edərək daldı sevincə. Şahın gəlməsiylə Yunan ölkəsi Ay kimi nur saçdı, güldü çöhrəsi. İskəndər gətirən zülmətdaşından Yaqut rəngi aldı cəvahir satan. Aldı o sərvətdən şəhərlər zinət, Yerlər xəzinədən tutdu bərəkət. Axdı hər qəsrdən cənnət sevinci, Yerlərə tökdülər qızıl, ləl, inci. Xəzinə ağzından qırıldı qıfıl, Zillət qapısına vuruldu qıfıl. Ay kimi gəldi öz bürcünə o şah, Başında günəştək çinli bir küləh. Şah Rumdan gedərkən bənzərdi yerə, Dönərkən sığmadı uca göylərə. Bulud ki, göylərə su ilə gedər, Dönərkən dənizə saf inci səpər. Şah yunan taxtına oturdu şən-şən, Dincəldi yolların zəhmətlərindən. Şah yeddi ölkənin fikrindən doydu, Hər bir məmləkətdə bir nəyib qoydu.

Şahlıqlar baş eğdi her fermanına, Sadakat göstərdi her antlaşmasına. Şahın gəlməsiylə yücəldi onlar, Herkes öz mülkünə döndü bahtiyar. Her biri yalnızlıqta şahlıq edərdi, Başını dik tutub, asıb-kesərdi. Boynunu eğmedi kimse kimseyə, Her biri başını yüceltti göğə. İskender adına kadeh kaldırır, İçərkən hər biri tek onu anar. Şah Yunan tahtına oturdu yine,	Şahlıqlar baş əydi hər fərmanına, Sədaqət göstərdi hər peymanına. Şahın gəlməsiylə ucaldı onlar, Hər kəs öz mülkünə döndü bəxtiyar. Hər biri təklidə şahlıq edərdi, Başını dik tutub, asıb-kəsərdi. Boynunu əymədi kimsə kimsəyə, Hər biri başını ucaltdı göyə. İskəndər adına qədəh qaldırır, İçərkən hər biri tək onu anır. Şah Yunan taxtına oturdu yenə,

Bahtının anahtarını aldı elinə. Dünyaya ilimlər, bilgiler saçtı, Tanrı hikmətindən kapılar açtı. Gitti hak emriylə peyğambərliyə, Hürmətlə baş eğdi "fərmandır" diye. Yeniden başladı şah hazırlığa, Dünyayı dolaşdı baştan ayağa. İki kərə sefer etdi İskender, Birində çöl gezdi, birində şəhər. Birində dolaşdı abat yerləri, Yinə Rum'a döndü Rum'un öndəri. Birində yolsuz hər çölü, hər dağı Geçti ay, günəş gibi onun bayrağı. Birinci meclisi bitirdim artık, İkinci meclisə vurdum yaraşık. Bu "Şəref name"nin meclisində ben Saçmışım ən incə, bakir sözlərdən. Ona bağladığım incə incilər, Her dəstan başında saçdığım gevher, Bir yerdə bir telə dizilsə bunlar, O tel ən parlayan inciylə dolar. Her dəstan başında anamlı sözlər, Hikmətə dair bir başlıca dəftər. Tarihe ən tanınmış o sakiləri, Aldım iş başına hər bir rehberi. Oturan göz oldu bu bilgilərə, Həznədə bekçi oldu gevherə. Böyle incə naxış kim kurabilir? Bu gözəl rəngləri kim vurabilir?	Bəxtin açarını aldı əlinə. Dünyaya elmlər, biliklər saçdı, Tanrı hikmətindən qapılar açdı. Getdi haqq əmriylə peyğəmbərliyə, Hörmətlə baş əydi "fərmandır" deyə. Yenidən başladı şah hazırlığa, Dünyanı dolaşdı başdan-ayağa. İki dəfə səfər etdi İskəndər, Birində çöl gəzdi, birində şəhər. Birində dolaşdı abad yerləri, Yenə Ruma döndü Rumun sərvəri. Birində yolsuz hər çölü, hər dağı Keçdi ay, günəştək onun bayrağı. Birinci məclisi bitirdim artık, İkinci məclisə vurdum yaraşık. Bu "Şərəfnamə"nin məclisində mən Saçmışam ən incə, bakir sözlərdən. Ona bağladığım incə incilər, Hər dəstan başında saçdığım gövhər, Bir yerdə bir telə düzüləsə bunlar, O tel ən parlayan inciylə dolar. Hər dəstan başında mənalı sözlər, Hikmətə dair bir başlıca dəftər. Tarixə ən tanış o saqiləri, Aldım iş başına hər bir rəhbəri. Oturan göz oldu bu biliklərə, Xəznədə keşikçi oldu gövhərə. Belə incə nəqşi kim qura bilər? Bu gözəl rəngləri kim vura bilər?

Sazına bağladım öyle ince tel, Olmuş her nəğməsi Zühre'den güzel. Her yerdə bir yanlış gördüm, silerek Ördüm ona ən doğru bir bezek. Doğruluk yolunu tutmayan sözlər Aya yüksəlsə də dəğərdən düşər. Her yerdə o yaşlı, o sanat eri	Sazına bağladım elə incə tel, Olmuş hər nəğməsi Zöhrədən gözəl. Hər yerdə bir yanlış gördüm, silərək Toxudum ona ən doğru bir bəzək. Doğruluq yolunu tutmayan sözlər Aya ucalsa da qiymətdən düşər. Hər yerdə o qoca, o sənət əri

Yanlış söyləmişdi doğru sözləri, Yanlışa yenidən vurdum bir bezek O yaşlı şairdən özür dileyerek. Varınca ona bu binanın yarısı, Verildi bana bu dünyanın yarısı. Digər yarısını, zaman olsa yar, Ruhumla süslerim sanki bir gülizar. Okuyucu uykudan uyanır bu sese, Balığı denizde getirir dansa. Zamane azcık verirse aman, Şuurum söz verir bana, var güven. Bu Rumi kılıklı, nakışlı bağda Al güllər yeşerttim sarı toprakta. En parlak firuze ve incilerden Hazine doldurdum, şaşırsın gören. Her bağdan bir çiçek alarak yetiştirmeye, Her gülden bir gül suyu akıttım nehrə. Padişahın kaderi ederse yardım, Sözlerim diziler ince inci gibi. NUSRETTEDDİN ATABEY'İN ÖVGÜSÜNE DAİR Saki, ay ışıqlı camı ver bana! Padişahın tahtını öpmək adına, Tahtımı yücelttim yüce Ülker'e Kadehi boşalttım şah şərəfinə. Ülkələr fetheden, dünya sığınaklı, Feridun kemerli, hakan külahlı, Sultan Nusreteddin ədalətindən Bu dünya hatırlar şarap içərkən. Bir göktür ki, yıldız ona nur verir, Dənizdir ki, tacı öz gevheridir. Dünyayı yıkamış bu üçüncü dəniz, Hristiyan dinindən etmiş tertemiz.	Yanlış söyləmişdi doğru sözləri, Yanlışa yenidən vurdum bir bəzək O qoca şairdən üzr istəyərek²⁶⁴. Çatınca sona bu binanın nisfi, Verildi mənə bu dünyanın nisfi. O biri nisfini, zaman olsa yar, Təbimlə bəzəmə elə bil gülzar. Oxucu yuxudan qalxar bu səsə, Balığı dənizdə gətirər rəqsə. Zəmanə azacıq verərsə aman, Şüurum söz verir mənə, var güman. Bu Rumi qılıqlı, naxışlı bağda Al güllər göyərdim sarı torpaqda. Ən parlaq firuzə və incilərdən Xəzinə doldurum, şaşırsın görən. Hər bağdan bir çiçək alaraq bəhrə, Hər güldən bir güləb axıdım nəhrə. Padşahın taleyi edərsə kömək, Sözlərim düzlər incə incitək. NÜSRƏTƏDDİN ATABƏYİN SİTAYİŞİNƏ DAİR Saqi, ay işıqlı camı ver mana! Padşahın taxtını öpmək adına, Taxtımı ucaldım uca Pərvinə, Qədəhi boşaldım şah şərəfinə. Ölkələr fəth edən, dünya pənahlı, Firidun kəmərlı, xaqan külahlı, Sultan Nüsrətəddin ədalətindən Bu dünya xatırlar şərab içərkən. Bir göydür ki, ulduz ona nur verir, Dənizdir ki, tacı öz gövhəridir. Dünyanı yumuş bu üçüncü dəniz, Nəsara dinindən etmiş tərtemiz²⁶⁵.

Yüce, dik başını Müştəri öper,	Uca, dik başını Müştəri öpər,

Onun bir nazarı bin işıq saçar. Üçleme ve terbiyə cəvahir saçan, Hristiyan dinindən etmiş tertemiz. Mübarək bəxtindən dünya kam almış, O eski şahlardan hatıra kalmış. Yıldız yüksəlsə də yüce göklərə, “Kölenim”diyərk baş koyar yere. Dünyayı padişahlıq gücüylə hər an Doldurmuş bilgiylə, silmiş kederden. Məclisin başında parlaq günəştir, Savaşa ejderha yakan atəştir. O kadar durudur kalbinin gözü, Onunla nurlanır günəşin yüzü. Kılıcı kana kıydığı zaman Su, atəş çıxarır kara daşlardan. Yayından bıraksa nişan okunu, Yerləyə bağlar o, göğün boynunu. Avrupa, Filistin, Rum bekçiləri Verdiği buyruktan durmazlar geri. Gördüm ki, güvənmiş işıqlı bahta, Oturmuş şahane mübarək tahta. Elimdə yok öylə böyük hədiyyə, Şahım, o şahane tahta serpməyə! İskender gittiği çeşmədən də saf Bir gevher dizdim ki, ondan da şəffaf. Bitincə gevheri aldım hüzurə, Gevheri hədiyyə verdim gevherə. Verdim bu gevherin yüzüğünü ben Yeni İskender’e o İskender’dən. Yaşasın padişah yüce baxtıyla! Var olsun hər zaman taç və taxtıyla! Bahçədə ötən bu şeydə bülbülün Səsiylə şənəlsin mübarək ömrün. Öylə hökumdarsın, göklərin tacı Tacının ucunu öpmə muhtacı. Bu tahta tek seni beğəndi devlet, Dünyada bəxtiyar bir sənə, elbet.	Onun bir nəzəri min işıq səpər. Təslis və tərbiə cəvahir saçan, Nəsəra dinindən etmiş tərtemiz²⁶⁶. Mübarək bəxtindən dünya kam almış, O köhnə şahlardan yadigar qalmış. Ulduz baş çəksə də uca göylərə, "Bəndənəm" deyərək baş qoyar yerə. Dünyanı padşahlıq gücüylə hər an Doldurmuş biliklə, silmiş qubardan. Məclisin başında parlaq günəşdir, Döyüşdə ədəhə yaxan atəşdir. O qədər durudur qəlbinin gözü, Onunla nurlanır günəşin üzü. Qılıncı qana qəsd etdiyi zaman Su, atəş çıxarır qara daşlardan. Yayından buraxsa nişan oxunu, Yerlərə bağlar o, göyün boyunu. Firənglə Fələstin, Rum keşişləri Verdiyi buyruqdan durmazlar geri. Gördüm ki, güvənmiş işıqlı baxta, Oturmuş şahənə mübarək taxta. Əlimdə yox elə böyük hədiyyə, Şahım, o şahənə taxta səpməyə! İskəndər getdiyi çeşmədən də saf Bir gövhər düzdüm ki, ondan da şəffaf. Bitincə gövhəri aldım hüzurə, Gövhəri hədiyyə verdim gövhərə²⁶⁷. Verdim bu gövhərin üzüyünü mən Yeni İskəndərə o İskəndərdən. Yaşasın padişah uca baxtıyla! Var olsun həmişə tacü taxtıyla! Bağçanda ötən bu şeydə bülbülün Səsiylə şənlənsin mübarək ömrün. Elə tacıdarsan, göylərin tacı Tacının ucunu öpmək möhtacı. Bu taxta tək səni bəyəndi dövlət, Dünyada bəxtiyar bir sənən, əlbət.

Dünyada olmamış mümkün kimseye Göndərsin padişaha layık hediye. Büyük bir deryaya saxsı testiden Bir damla su damlasa, olur mu gören? Kara taştan sızan damlalar, elbet, Denizə yetişməz, bu bir hakikat! Nizami ki, kuldur, köledir sana, Yazdı bu nameyi senin adına. Karınca, Süleyman tahtıdır, diye, Bir sinek kanadı verdi hediye. Tavusun kanadı olsa da rengin, Baksana sesinə - kediden çirkin. Bak, küçük bir bülbül cik cik ederken Kuşları aşağı indirir gökten. Ben o bülbülüm, uçtum cennətdən, Senin gül bahçende eyledim mesken, Devrinde söyleyeyim öyle bir ezgi. Yıllarca yayılsın adın cihana. Onun için adına yazdım bir destan, Kalemim altına batsın nakıştan. Maksadım fil kadar altın almak değil, Mahmut'un filinə benzəməz bu fil. Kimse istəmədən servet verirsən, Sayısız hazine, hediye verirsən. Amacım yazmakta olsaydı gevher, dürr, Dürr, gevher yontmakla keçərdi ömür. Bu işə aşkım var əzəldən, baştan, Altında gözüm yok, aşkımdır cihan. Söz demə sırrını bana verdi hak, Sana da düşünce, kuvvet və anlayış. Hayale nə gəlsə fazlasın ondan, Məmləkət alan ol, dünyayı tutan! Bu yüce fəlekten hey zaman zaman Başqa bir zəfərlə səadət qazan! Dünya gənc ömrünə tadımlıq olsun, Kısmətin dünyadan hep fazla olsun!	Dünyada olmamış mümkün kimsəyə Göndərsin padşaha layiq hədiyyə. Böyük bir dəryaya saxsı kuzədən Bir damcı su damsa, olurmu gören? Qara daşdan sızan damcılar, əlbət, Dənizə yetişməz, bu bir həqiqət! Nizami ki, kuldur, bəndədir sana, Yazdı bu nəməni sənəin adına. Qarışqa, Süleyman taxtıdır, deyə, Bir çibin qanadı verdi hədiyyə. Tovuzun qanadı olsa da rəngin, Baxsana səsini - pişikdən çirkin. Bax, kiçik bir bülbül cəh-cəh edərkən Quşları aşağı endirər göydən. Mən hamam bülbüləm, uçdum cənnətdən, Sənəin gül bağçanda eylədim məskən, Dövründə oxuyum elə təranə. İllərcə yayılsın adın cahanə. Onunçun adına yazdım bir dastan, Qələmim qızıla batsın naxışdan. Qəsdim fil tiynətli zər almaq deyil, Məhmudun filinə bənzəməz bu fil. Kimsə istəmədən sərvət verərsən, Qədərsiz xəzinə, xələt verərsən. Yazmaqdan olsaydı qəsdim gövhər, dürr, Dürr, gövhər yonmaqla keçərdi ömür. Bu işə eşqim var əzəldən, başdan, Qızılda gözüm yox, eşqimdir cahan. Söz demək sırrını mənə verdi haqq, Sənə də düşünce, qüvvət və anlaq. Xəyalə nə gəlsə artıqsan ondan, Məmləkət alan ol, dünyanı tutan! Bu uca fələkdən hey zaman-zaman Başqa bir zəfərlə səadət qazan! Dünya gənc ömrünə dadımlıq olsun, Qismətin dünyadan qoy artıq olsun!

İZAHLAR- AÇIKLAMALAR

1.Gökleri sen kurdun, yücelttin Allah,

Ona yeryüzünü ettin güzergah.

Eski insanların düşüncesine göre bütün kainatın merkezi yer idi. Gök ise yerin etrafında dolanıyor. Bu yüzden yer göklerin güzergahı, geçtiği yoldur.

2.Sensin bu alemde bir damla sudan,

Güneşten ışıklı gevher yaratan.

Burada Güneş'ten ışıklı gevher ifadesi ile insan kastedilebilir. Bir damla sudan (nütfedenden) insanı yaratan sensin, manası da anlaşılabilir.

3.Feleği yüce bir duvara aldın,

O yerde şuuru kemende aldın.

Yani insanın şuuruna, fikrine göklerin dışında ne olduğunu bilmeğe fırsat vermedin.

4.Senin varlığındır o lamekândan,

Şuur elçisini her an taşıyan.

Yani senin yersiz - mekansız olan varlığın seni bulup öğrenmek isteyen şuur elçisi insanı her an taşıyıp, yakına bırakmaz.

5.Yollardan dumanı kaldırsan eğer,

Bir sinek Nemrut'un beynini yer.

Dini rivayetlere göre, Nemrut allahlık iddiası ederken bir sinek onun burnundan beynine gitmiş, onu öldürmüştü. Nemrut Babil'i yaptırmış ve orada hükümlanlık etmiştir. Kendi puta itaat etmiştir. Güya imana gelmediğinden vücuduna sinekler üşüşerek onu telef etmiştir.

6.İstesen ezilsin düşmanın beli,

Kuşlarla kırarsın ashab-ı fili.

Dini rivayetlere göre, Müslümanların peygamberi Muhammed'in doğduğu 569. yılda Habeş padişahı Arabistan'a gelerek, Kabe' yi dağıtmak maksadıyla Mekke'yi kuşatmıştır. Onun ordusunda müsella (silahlı) harbi filler de varmış. Lakin Allah onun üzerine Ebabil kuşlarını (dağ kırlangıçları) göndermiştir. Bu kuşlar gagalarında küçük taşlar getirmiş, Habeş ordusunun üstüne atmıştır. Kimin başına bu taşlardan düşse, o, yara çıkarıp ölmüştür. Bu hadise Habeşleri geri dönmeye mecbur bırakmıştır. Harbi filler Araplara derin tesir ettiği için o yılı fil yılı, onların sahiplerini ise ashab-ı fil (fil sahipleri) adlandırmıştır.

7. Kah küçük nutfeye koydun altın taç,

Kah küçük çekirdekten yarattın ağaç.

Yani kâh bir damla sudan ibaret olan nutfeden bir mutlu insan-bir padişah, bir filozof, bir peygamber yaratırsın, kâh da bir çekirdekten bir ağaç çıkarırsın.

8.Kah Halil alırsın put hanelerden,

Kah dost yaratırsın ilgisizlerden.

Dini rivayete göre, İbrahim Halil peygamber öz babasının dinini, yani put perestliği atmış, put haneye gidip, putları kırmıştır. Burada Halil- İbrahim Halil peygambere işaret olmaktan başka, aynı zamanda dost manasını verir. İbrahim Halil önce put perest iken ilgisiz idi, Allah'ı tanımıyordu, sonra Allah'ı tanıdı, putları kırdı, ilgisizlikten çıkıp dost oldu. Kıymetli cevahir doğan bir evden, Ebu Talip'i de çıkaran sensin.

Burada kıymetli cevahir dedikte, ya Muhammed peygamber veya onun amcası oğlu, dördünü halife Ali kastedilir. Muhammed' in babası öldükten sonra amcası Ebu Talip yetim kalmış Muhammed'i evlatlığa almıştır. Nizami burada demek istiyor ki, Ebu Talip'in büyüklüğüne, yani peygamberin babalığı ve Ali'nin babası olmasına rağmen, yine de onu kapıdan kovdu, çünkü Ebu Talip, Sünnilerin fikrinde İslam dinini kabul etmemiştir.

9. Keskin ayini öğretmek senden,

Şeytanın gözünü dikmekse benden.

İslam dinine göre, güya şeytan "Kuran" ın ayetlerini işitince orada duramaz, kaçıp gider. Nizami bu beytinde demek istiyor ki, sen bana ayetlerini öğret, yani bana yardım et, ben de şeytanın gözünü bağlayayım, günah işler görmeyeyim.

10. Adın cana yakınlık etse bir müddet,

Benimle oynayabilir mi devler?

Yani sen beni istesen, gözün üzerimde olsa, kara kuvveler bana zara veremez.

11. Bu eski tezgahtan düşersem uzak...

Yani ölüp bu dünyadan gidersem... Burada eski tezgah dünya anlamında kullanılmıştır.

12. Kefildir karaya, aka bu rehber...

Yani Muhammed günaha da, sevaba da kefildir.

13. Benini karartır Abbasiler'in,

Gözüne nur saçar Şemmasiler'in.

Abbasi halifelerinin giysileri ve bayrakları kara idi. Benini karartmak ifadesi burada Abbasiler'in saltanat ve azametini işaretler.

Şemmas-ateşe itaat, hem de gözde ak-tite (Bazı insanların göz bebeklerinde olan beyaz leke) demektir. İnat göstermek manasında kullanılmıştır.

Yani ateşe itaat Şemmasiler'in gözünden aklı, korluğu alıp nur saçtı, onları Müslüman etti.

14. Dudağı İsa'dan daha mucizevi.

Yani onun (Muhammed'in) nefesi ölüleri canlandıran İsa'nın nefesinden daha mucizevidir.

15. Zulmetin suyu gibi giymiş elbise.

Yani dirilik suyu zulmette, karanlık içinde gizli iken, onun da vücudu kara giysiyle kaplıydı.

16. Gök-ona dünyada dört tağı kuran,

Yer-ona felekte beş nöbet vuran.

Yani gökler ona yerde dört unsurdan dört kubbeli çadır kuran, yer de göklerde onun beş nöbet vuranıdır. Selçuk padişahı Sultan Sencer'den önce şahların saray kapısında her gün dört defa trampet çalmak kuralı idi. Sultan Sencer'den sonra trampet çalma sayısı beşe çıkarılmıştı. Nizami burada beş nöbet vuran deyince, beş vakit namaz kılmayı kastetmiştir.

17. Odur öz aklına eyleyen tekye (zikir),

Ayı parmağıyla bölen ikiye.

Dini inançlara göre, Muhammed'in mucizelerinden biri de Ayı parmağı ile ikiye bölmesidir. Güya Kureyşlilerin reislerinden Ebu-Sufyan ve Ebu-Cehil bir kere Mekke'de Muhammed'in gerçekten de peygamber olduğunu ispat etmek için ayı parmağı ile ikiye bölmelerini talep etmişler. Muhammed de güya parmağıyla aya işaret etmiş ve ay iki parça olmuştur.

Sonra yine parmağını Aya doğru uzatmış, Ay parçaları yeniden birleşmiştir.

18. Her iki dünyadan bir giysi dikerek,

Onlardan düzeltilmiş yegane bezek.

O giysiyi giyerken pak vücuduna,

Bir karış az geldi uzun boyuna.

Yani Muhammed iki alemde de yüksektir, onun varlığı bu aleme-yer ve gök alemine sığmadı.

19. Davete genişlik o vermiş yine,

Taşlar da şahittir mucizesine.

İslam dini uğrunda yaptığı savaşların birinde Muhammet'in ağzına vurup yaralamışlar. Bu beyit o hadiseye işaretir.

20. Gök gece meclisi kızıştırmıştı,

Işıktan gecenin gözü kamaştı.

Muhammet peygamberin miraca gittiği, yani göğün yedinci katına çıktığı gece gökler ondan ışıklandı.

21. Çin ipeklerine dizmiş dür, gevher...

Yani gökleri yıldızlarla süslemiştir.

22. Yetmiş yollu yurttan göçünü vurdu,

Çadırını yedinci felekte kurdu.

Yani yetmiş iki milletin yurdu olan bu dünyadan göçüp, yedinci feleğe miraca gitti.

23. Dokuz hücrelerini bir an bıraktı,

Göğün dokuzuncu katına çıktı.

Muhammet'in dokuz eşi ve dokuz odası vardı. Yani o, dokuz hücrelerinin işinden el çekti, dünyayı terk etti, dokuzuncu feleğe gitti.

24. Yedinci göğe çaptığı zaman

Dışarıya atladı dörtken ahırdan.

Dini inançlara göre, Muhammet miraca Burak adlı mevhumi (sanal) at üzerinde gitmiştir. Dörtgen ahır- güya dört unsurdan (sudan, ateşten, havdan, topraktan) vücuda gelmiş yer demektir. Yani yeri bırakıp, göğe çıktı.

25. Arap semasından bir Süheyl çaptı,

Yemen gönü ondan yeni renk buldu.

Yani onun (Muhammet'in) Burak'ı Arap toprağının göklerinde Süheyl yıldızı gibi parladı, onun nurundan Yemen' in derisi renk ve güzel koku aldı.

Süheyl-Cenup' ta görünen çok parlak bir yıldızdır.

26. Gece otlağından, sarhoş olarak

Ay gibi gelmişti elde şebçırağ.

Efsanelere göre, şebçırak öyle bir gevherdir ki, denizati sahile otlamaya çıkarken onu da çıkarır, ışığında otuyor, doyup mest olduktan sonra yine o gevheri denize götürüyor. Nizami

burada Burak'ı o efsanevi denizatına, Muhammet'i de o nurlu gevhere benzetmiştir. At, gevheri (şebçırak) denize götürdüğü gibi, Burak da Muhammet'i gökler denizine, asumana götürmüştür.

27. O gezgin denizden toz koparırdı.

Burada deniz-göklere işaretir. Yani Muhammet gökleri çok hızlı geçip gitmiştir.

28. Vardı her denize yedi Ülker'de,

Yedi yol yıkandı o denizlerde.

Yani göklerin yedi katını geçip, daha da yükseklerle çıktı.

29. Ütarit yıldıza verdi kalemi,

Eline kalemi alır mı ümmi?

Ütarit yıldızı-eski astroloji bilgilerine göre, göklerin katibi sayılmıştır. Ümmi ise okuma yazma bilmeyen, cahil demektir. Yani okuma- yazma bilmeyen Muhammet gelişi ile Ütarit yıldızını bilgilendirdi, ışıklandırdı.

30. Arş divangahını hızlıca geçti,

Dere' in de yolunu bir anda biçti.

Derç-burada Muhammet peygamberin güya miraç gecesinde geçtiği gök merdivenlerinden birinin adıdır. Yani Muhammet göğün katlarını, aynı zamanda da Derç merdivenini geçip, yedinci kata yükselmiştir.

31. Ağızdan çıkmayan sesi işitti,

Görünmez çehreyi ziyaret etti.

Yani Allah'tan gelen sesi işitti ve gözle görülemeyen varlığını iman gözü ile gördü.

32. Methine başlasam dört yaverini,

Dört gevher satan var, dört gevher alan.

Burada dört yaver dedikte, Muhammet'ten sonra onun yolunu devam ettirmiş olan dört halife kastedilmiştir. Gevher-burada İslam dini demektir. Dört gevher satan ve alan-yine dört halifeye işaretir.

33. Bu derviş suratlı dört büyük sultan,

Dünyaya olmuş dört tekbir okuyan.

Derviş suratlı dört sultan-yine dört halifeye işaretir. Dört tekbir –ölü için kılınan namazdır. Burada yüz çevirmek manasındadır. Yani o dört halife dünyadan yüz çevirip, onun bütün varlığına göz yummuştur.

34. Pazarlar olmuştu seslerden uzak,

Çıngırak sesinden dinlenmiş kulak.

pazar sestem, gürültüden boşalmış, her tarafa sessizlik çökmüştü. Gece bekçileri uyumuş, yani çıngırakların sesi kesilmişti. (Şahların bekçileri bellerine çıngırak bağlarlar ki, onun sesinden uykuları kaçsın, uyumasınlar).

35. Tan yeri başını salmıştı suya.

Yani Güneş de göğün denizine batmıştı.

36. Kah başım dizimin üstünde dalgın,

Yer- başım altında, gök-ayağımın.

Yani başım dizimin üstünde, hayale dalmış halde hayalet ve ilham göklerinde uçuyordum. Demek ki, yer başımın, gök ise ayaklarımın altında idi.

37. Güneş karşısında eriyen gibi mum,

O mumla gözümden çekildi uykum.

Yani Güneş mumu erittiği gibi, benim kızgın fikirlerimle coşkun ilhamım uykumu eritmişti, sabaha kadar uyumamıştım.

38. Müezzin başlarken birinci Kunut

Ki:” Sübhanel hayillezi la yemut”...

Yan din görevlisi önce Allah’ın emirlerine itaat duasını okudu: ”Her zaman canlı ve ebedi ölmez olan Allah’a alkışlar olsun”, dedi.

39. Başladı yürek, dil:”Şiir yaz”diye,

Harut, Zühre gibi büyücülüğe.

Yani Harut ve Zühre birbiriyle aşk yaşarken tatlı, güzel sohbetler ve sihirbazlıklar ettikleri gibi, benim de kalbim, dilim estetik söz yaratıcılığında mucizevi sanat eserleri ortaya koymakla meşguldür.

Herut ve Marut dini hurafede iki meleğin adıdır. Güya Babil kulesinde bir kuyudan baş aşağı asılmışlar.

Efsaneye göre, Harut Zühre adlı bir kadınla aşk yaşarken ona sihir ve efsun öğretmiş ve güya bu kadın öğrendiği sihir ile göğe çıkarak orada Zühre yıldızına dönüşmüştür. Zühre yıldızı İran mitolojisinde hem de gök çalgıcısı sayılmıştır. Farsça Nahit adlanmıştır.

40. Bu meyveli ağaçtan kim meyve koparsa,

Söylesin mutludur bu bahçıvan her kimse.

Burada meyveli ağaç Nizami'nin eserine-“Şerefnâme” ye işaretidir. Kim meyve koparsa, yani kim” Şerefnâme’yi okusa... Bahçıvan ise o meyveleri yetiştiren, yani o sözleri yazan Nizami’dir.

41. Ancak bir şartım var: Bir parça yaramaz,

Komşunun malına uzatmasın el.

Burada Nizami'nin çağdaşları olan bazı küçük şairlere işaret edilmiştir. Komşunun malına uzatmasın el, yani benim eserlerimi çalmasın.

42. Daracı hırsızından korkar mı deniz?

Bulutum yağdırır ondan çok, şüphesiz.

Yani benim ruhum bir denizdir. O, damla çalanlardan korkmaz. Hırsızların götürdükleri damlalar yerine ruhumun bulutu bir anda bana ondan çok muzd verir.

43. Ay ışığı kadar olsa yüz çırağ,

Yine Güneş ona vuracaktır dağ.

Burada güneş Nizami, çırak ise devrinin küçük şairleridir.

44. Dağlara bulutlar ak kafur saçtı,

Aç toprak ağzımı kafur için açtı.

Yani dağdan kafur yağdıran bulut göründü-yaşlılıktan başımda saçlarım kafur gibi beyazladı ve hayatım sona erdi (Müslümanlıkta ölüyü gömmeden önce yıkarken üstüne kafur serperler).

45. Bu zaman bir bucak hoştur saraydan,

Oyuncak elini uzatır devran.

Yani yaşlılıkta yoksulca bir köşede yaşamak sarayda keyif çekmekten iyidir, çünkü bu zaman artık zaman insanı yaşlılığına göre maskaraya alır, onunla alay eder.

46. Mağrıptan ağardı daha tan yeri.

Yani saçlarım beyazlamış, artık ihtiyarlamışım.

47. Başına taç ile kim vursa bezek,

Bıngıldağı ak değil, müşk (siyah) olsun gerek.

Yani taca layık olan başa sıрма (gümüş renk) gibi beyaz saçlar değil, müşk gibi siyah saçlar gerektir. Demek, bunun için yaşlı değil, genç olmak lazım.

48. Geçerse köprüden bu Gilan atım,

İnanma Gilan'a bir de döneyim.

O zaman iyiliği ile meşhur olan Gilan atı kastedilmiştir. Yani ömrümün Gilan atı hayat köprüsünü geçtikten sonra bir de bu dünyaya dönmez, ebediyete karışmış olacaktır.

49. Kabrim camına el koyduğum zaman,

O pak gevherimi hiç olmazsa an.

Cam-burada tepçik anlamındadır. Geleneğe göre, birinin mezarı üstüne gidenler o mezarın tepçğine el basarlar.

50. Bir mey ki, suyu saf, akan gümüşdür,

Onu her dört mezhep helal görmüşdür.

Burada zülal suyu gibi temiz, saf şarap demekle Nizami güya cennette olan Kevser suyunu kastetmiştir ve onun bütün mezheplerde helal olduğunu söylemiştir.

Dört mezhep-Müslümanların iki büyük kısmından biri olan Sünnilerin mezhepleridir: Hanefi, Şafii, Hanbeli ve Malikiler.

51. Bercis gibi okum var, atmam ancak.

Bercis- Müşteri yıldızının Farsça adıdır. (Jüpiter) Bu yıldız Kavis (Yay) burcunda olduğu için ondan ok atarmış. Nizami anlatmak istiyor ki, düşmanlarla ve cimrilerle savaşta benim de Müşteri yıldızı gibi silahım, sözden, şiirden oklarım var, itersem vururum.

52. Zühre gibi tartıya koyarım dirhem.

Zühre'nin evi Terazî burcudur. Yani ben de söz dirhemimi (gümüşü) Zühre gibi terazide tartarım.

53. Her çille kırk gündür, halveti bindir,

Bu yerden meclise girmek çetindir.

Çille- burada toplumdan uzak, geçirdikleri kırk gün demektir. Buna Derviş Çillesi denilir. Yani kırk çilleden ve bin çeşit perhiz, kanaat, ibadet işleri ile meşgul olduktan sonra, artık

şahların meclislerinde iştirak etmek uygun olmaz. Demek, ömrümü azat, kendi alemimde geçirdikten sonra artık saraya girmek, saray şairi olmak benden uzak olan iştir.

54. Görseydim kendimden güzel bir gülşen,

Al, sarı gülünü koparmaz mıydım ben?

Hazırım budumdan kebab yemeye,

Güneş gibi gitmeyeyim dilencilige.

Yani eserlerimden güzel eser, kendimden iyi şair görseydim, ben de onun dalından bir gül koparırdım. Lakin yok, eteğimi kendi sözümün fidanından doldururum, kendi etimden kebab yerim. Bunun için Güneş gibi başkalarının kapısını gezmek bana göre değildir.

55. Ben ölü olsam da, en mert bir kişiyim,

Kervanda giderim, kervansız şahısım.

Yani ben yaşlı ve zayıf olsam da, hayat yolunda mertlikle yürüyen bir insanım. Ben bu dünyada yaşayanlardan- bu kervan ehlinde değilsem de, diriler kervanı ile gidiyorum.

56. Nefsin yularını sıkı tuttum kırk gün,

Kırk günün içinde hazır olur gön.

Gönü tamamlamak ve kırmızı renge boyamak için kırk gün dabbak hanede (deri yapılan yer) pişiriyorlar. Yani ben de kırk gün riyazet (nefsin isteklerini kırma) çektim, nefsimin yetkisini elime aldım, kendi köşemde oturdum ve maksadıma ulaştım.

57. Çünkü dört yastıkta görmedim sebat,

Dört duvar içinde geçirdim hayat.

Dört yastık-şahlık tahtına ve dört unsura işaretidir. Bu, aynı zamanda kudret ve kuvvet simgesidir. Yani dört unsurdan gelen bu dünyada yahut onun şahlık tahtında bir sebat, vefa görmedim. O yüzden bu dünyadan yüz çevirip, halvete çekildim.

58. Kalbim kadın değil, çakmaktır, çakmak,

Meryem gibi hamiledir, bakirdir ancak.

Erkeğe gitmeye ne ihtiyaç var,

Onun kendi taşından kendi ateşi çıkar.

Yani ruhumun kimseye ihtiyacı yoktur. O, Meryem gibi erkeksiz de doğurabilir. Onun çeliği de, çakmağı da kendindedir. Yazdıklarım, ortaya çıkardıklarım kendi kalbimin orijinal ürünüdür, kimsenin onda hakkı yoktur.

59. Nizami bu ipe dizerken gevher,

Kalemde silindi kalem görenler.

Yani ben “Şerefnâme” yi yazarken Firdevsi’nin yazdıklarını bıraktım, yazmadım. Söylenmemiş, yazılmamış olanları nazma çektim.

60. Kuruda, denizde kim çekse zahmet,

Balıktan dür alır, öküzden servet.

Mitoloji düşüncesine göre, dünya öküzün, öküz balığın üstünde, balık da suda durmuştur. Beytin anlamı kim ki emeğe alışmış, zahmet çekmeyi kendine sanat edinmiştir, o, yerin altında olan balığın karnında da olsa dür, yerin istinat ettiği öküzün altında da olsa hazine elde edebilir. Emeğin karşısında hiçbir şey duramaz.

61. Gümüş küp, ya altın bir testi istesen,

Irak toprağından uzak gitme sen.

Eğer sanatın gümüş küpünü, şirin altın testisini istiyorsan, bunu Irak’ta ara.

62. Bilenler ektiği üç tohumdan ben,

Bir ağaç ekerim hem yüce, hem şen.

İskender Zülkarneyn üç dereceye sahipmiş: Padişahlık, âlim lik ve peygamberlik. Nizami burada İskender’in tarihi hakkında bu üç konuda yüksek ve parlak bir eser yazacağını demekle, “İskendername” yi kastetmiştir.

63. Üç kapı yaptım, üç hazine demek,

Çektim her kapıda ayrıca emek.

Yani üç ev için-İskender’in sıfatlarını gösteren padişahlık, âlim lik ve peygamberlik evleri için üç kapı yaptım. Üç yönden eser yazdım. Her yön için ayrıca emek sarfettim. Bunların her birisi kendiliğinde bir sanat ve söz hazinesidir.

64. Bu name mübarek olacak, şüphesiz,

Şahın meclisinde olsa mübarek.

Burada şah-Nusreteddin Ebu Bekir ibn Muhammet’tir, Name ise “Şerefnâme”ye işaretir.

65. yakuta benzeyen suyu, saki, kalk,

Bu yakut yağdıran kadehe doldur.

Bu saksı cama mey hayat akıtır,

Onun reyhanının öz toprağıdır.

Yakuta benzeyen su-Nizami'nin coşup taşan sözleri, yakut yağdıran kadeh, cam-onun kalbi ve ruhu, mey –o kadehin canıdır, yani şairin sözleri o kalbin hayatıdır.

66. Ey inci, yüze çık söz denizinden,

Sultanın tacında git eyle mesken.

Yani ey sözlerim, ruhumun denizinden çık, şahın tacına layık kıymetli inciler ol.

67. Düşman son düşünen, yüreğinde kin,

İstikbal görendir, lakabı Bişkin.

Yani düşman işe geçtikten sonra o, iş hakkında düşünür. Bişkin ise önce görme kabiliyetine sahip olduğu için, hadise olmamıştan önce onun çaresini bulur. Bişkin-Atabey Nusreteddin Ebu Bekir ibn Muhammet'in lakaplarından biridir.

68. Kılıç sahibidir, taç veren şahtır,

Üç nöbet vurandır, beşe sığınaktır.

Üç nöbet- uzun zaman padişahların kapısında günde üç kez trampet vururlardı. Diyorlar ki, bu, İskender Zülkarneyn'den kalmıştır. Beş nöbet- Müslümanların her gün beş vakit kıldıkları namazdır.

Beytin anlamı: Kuvvet ve taht-taç sahibi olan Nusreteddin öyle bir şahtır ki, onun kapısında, İskender devrinde olduğu gibi üç kez nöbet vurulur. Kendisi de İslam'ın yardımcısı ve sığınağıdır.

69. Fırat gibi samimi bir dostluğu var,

Nil gibi düşmanı gizlinde boğar.

Yani Nusreteddin'nin dostluğu Fırat çayının suyu gibi tatlı ve açıktır. Düşmanını da, güya Tanrı düşmanlarını boğup saklayan Nil çayı gibi habersiz mahveder.

70. Felek gibi her kişiyle girse meydana,

Atar kalkanını toprak gibi suya.

Yani Nusreteddin gök gibi, felek gibi yenilmezdir. O, savaştığı zaman düşmanı kendi kalkanını suya atar, mağlup olur.

71. Her şehre hünerle zafer çalmış,

Karun servetini eline almış.

Karun- mitolojide rivayete göre, mal-devlerinin çokluğu, aynı zamanda cimriliği ile meşhur bir insanmış.

72. Yer hazinesinden bir çuval dikmiş,

Hayri zer toplamış, yasemin gümüş.

Hayri-rengi her zaman sarı olan bahar gülüdür. Zer- altın demektir. Yasemin de gümüş gibi beyaz, hoş kokulu çiçektir.

73. Fillerle savaşta atınca kement,

Kannuç'un şahını edersin fil bent.

Kannuç- Hindistan'ın en eski şehirlerinden bir tanesidir. Sultan Mahmut Gazneli tarafından mahvedilmiş bir devletin başkenti idi. Vaktiyle çok büyük olmuş, şimdiyse bir kasaba halindedir. Fil bent etmek-satrançta fil ve piyonla şahı mat etmek demektir.

74. Saydığım altı şey mahsustur sana,

Adında altı harf şahittir buna.

Altı şey- anlamı yukarıdaki mısralarda verilmiştir. Adında altı harf-Arap alfabesi ile yazarken Nusreteddin sözündeki altı ünsüz harf: n, s, r, t, d, n.

75. Yedi gök altında, ey dünya şahı,

Beşinci ülkenin sensin sığınağı.

Beşinci ülke- eski Doğu coğrafyasında Türkistan ve Azerbaycan sayılırdı. Yani Türkistan ve Azerbaycan şahı sensin.

76. O gizli hazneyi açamazsa,

Verir altın anahtar şenlik o şahsa.

Yani bu eseri okuyup oradaki hikmetleri anlamasa da, elinde böyle estetik bir anahtarın, eserin olması onu sevindirir.

77. Bu Çin ipeğinin nakış evinde,

Mani' nin fırçası düşmüştür bende.

Yani“Şerefnâme” öyle sanatkârlıkla işlenmiştir ki, meşhur sanatkâr Mani bunun karşısında hayran kalmıştır.

78. Yıldız aynasıyla o büyük Keyser,

Karanlık içinden çıkardı gevher.

Yani ilk defa ayna yapan, karanlık bir demirin içinden ışıklı gevher çıkaran İskender oldu.

79. Bulgar şehrini o, etti ber karar,

O şehrin adıdır aslında Bün-kar.

İskender zulmete giderken ordusunu bir mağarada bırakmış, sonra o mağaranın yerinde bir şehir yaptırmış, adını Büni- kâr koymuş ve bu ad zamanla Bulgar şeklini almıştır. Büni-kar mağaranın dibi demektir.

80. Dünyaya gelmeden önce haç perest,

Çekti bu dünyaya haç gibi bir hat.

İskender ekvator hattından biri Kuzey, diğeri Güney kutbuna taraf hatlar çekti, dünyayı dört hisseye böldü.

81. O dört bucak atlası hatla

Hendesi ölçüyü geçirdi ele.

Atlası hat- ekvator hattından çekilen hatlara işaretir. Beytin anlamı budur ki, İskender bu dört hatla geometri ilmini yarattı.

82. Dört bucak üstüne bir de artırdı,

Bu dokuz feleğe beş nöbet vurdu.

Dört bucak-İskender’in ekvator hattının üstünden geçen kutuplar dairesi ile dört hisseye böldüğü dünyaya işaretir. Yani İskender bu dört bucak dünya üzerinde öyle bir azamet sahibi oldu ki, sesi, methi dokuzuncu feleğe ulaştı.

83. O, rübi-meskunu etti aşıkâr...

Kadim Arap coğrafyacıları yeri dört hisseye bölerlerdi. Bunlardan yalnız birinde insan yaşarmış. Beytin anlamı: Dünyanın dörtte birinin meskun olmasını geometri yardımıyla İskender belirledi.

84. İskender bir büyük yol takip etti,

Dirilik suyunun arkasından gitti...

Dirilik suyunun olmadı sonu,

Ancak şimdi buldu hayat suyunu.

Yani İskender o zaman ab-ı hayat (hayat suyu) bulmak için zulmete giderken düşünüyordu ki, o sudan ebedi hayat bulacak. Lakin o zaman aradığını şimdi “Şerefnâme” nin pınarında buldu ve ebedi hayata ulaştı.

85. Hızır bu sofranda olmuş hem sofran,

Yetmiş yedi suda ağzını yıka sen.

Bu, Nizami’nin kendine hitabıdır. Mademki sen sanat pınarının kalıcı hayat suyunu içerek Hızır ile sofra arkadaşı oldun, o halde her zaman doğru, temiz sözler söyle. Yetmiş yedi su-son derece temizlik ve saflığa işarettir.

86. Rum şah oldu bu bahşıştan çok şen,

Mumunu korudu yanar ateşten.

Yani İskender (Bertels’te– Dara) bu peşkeşten sevindi ve kendini Dara’nın kahrından hıfzetti.

87. Yıldız terazisi ortaya geldi,

Kaderi göründü Esed burcundan.

Yani rasat aletleri ile başladı. Onun bahtına Esed (Aslan) burcu düştü ki, bu da güç ve kuvvet alametidir.

88. Güneş yaklaştı o gün Hamel’e,

Gidiyordu ilimden varsın amele.

Yani bu zaman Güneş de bilgi ve emek nişanı olan Hamel (Koç) burcuna girmişti.

Bundan sonra gelen üç beytin anlamı böyledir: Bu zaman kader yıldızları kendi evlerinde idiler. Ütarit (Merkür) gezegeni Cevza (İkizler) burcunda, Ay ve Zühre Boğa burcunda, Merih (Mars) ise kendi sevinç evi olan altıncı evde idi. Saadete yakın olan böyle bir kader ile İskender dünyaya geldi.

Doğu Astronomisinde her gezegen için iki ev, daha sonra ise bir yokuş, bir de iniş evi kaydedilir. Kendi evinde ve yokuş evinde gezegenler başarıyı gösterir. Astronominin tasvir edilmiş horoskopunda ise (horoskop-orta yüzyılda münecimlerin insan doğarken onun kaderini, geleceğini önceden söylemek için düzenledikleri yıldızların sıralanış tablosudur) bütün gezegenler ya kendi evinde veya yokuşunda gösterilir. Demek ki, bu hal başarıdan, mutluluktan haber veriyor.

89. Bahtını okudu parlak alnından,

Verdi oğlunu da ondan bir unvan.

Aynı Nikumakis İskender'in kaderini belirlerken kendi oğlu Aristo'un da adını ona bağıladı.

90. Kader hizmetinde duran zamanda,

Söz taşı mührünü vuran zamanda.

Oğlunu emanet etti genç şehzadeye.

Yani yıldızlar mutluluk gösteren durumda oldukları bir günde o, Aristo'yu İskender'e emanet etti.

91. Ağaçtır-dört kökü, altı böğrü var,

Çoğunu boğmuştur bu korkulu dar.

Bu dünya altı yönü (ön, arka, sağ, sol, üst, alt) ve dört kökü, dört unsuru (su, toprak, ateş, hava) olan bir dar ağaçtır ki, çoğunu çarmıha çekmiştir. Buraya çoğu gelip- gitmiştir.

92. Elinde terazi mahir söz ölçen,

Sahte eşrefini saldı revnaktan. (göz alıcı, parlak)

Burada Nizami kendini mahir söz ustası, eserini de sözün değerini, sahte, ya saf olduğunu belirten terazi, ayar adlandırmıştır.

93. Her harfin üstüne parmak bassam ben,

Bulunmaz üstünde kalem işleten.

Yani ben başkalarının eserine dokunmak istemem: Noksan aramaya başlarsam, eleştirimin önünde hiç kimse duramaz.

94. Öyle bir dabbaklık ettim bu göne,

Metanet göstersin her ağır güne.

Yani ben kendime öyle terbiye verdim ki, bana eziyet etseler de, başkasını incitmeye kalkışmam.

95. O yeşil servi ile Rum'un toprağı

Reyhan gibi süslendi, şenlendi bağ.

Yani genç İskender'le bütün Rum ülkesi mutlu oldu ve onunla gurur duymaya başladı.

96. Geldi kurtağzından sabahın nefesi,

Bekçi köpeğinin kesildi sesi.

Kurtun ağzı-yalancı sabah, tan yeri demektir. Yani sabah açmaya başlarken, bekçinin köpeğinin sesi kesildiği zaman, köpekler uyurken.

97. Coştı topuz, yağdı mancınık taşı,

Eğildi öküzün, balığın başı.

Yani öyle şiddetli savaş oldu ki, inen gürzlerin kuvvetinden yerin altında öküzün ve balığın (mahinin) başı eğildi.

98. Lali yer öküzü yuttuğu zaman,

Pusudan sıçradı kapkara aslan.

Dini rivayetlere göre, yer balığın, o da suyun üzerinde duruyor. Güneş de gidip o suda batıyor. Yani gevhere benzeyen güneşi balık yuttu, sonuçta karanlık çöktü.

99. Benimle bu korku bilmeyen kaplan,

Olmasın Rum, zenci gibi iki renk.

Yani bu kaplan korkusuz ve iki renkli olan dünya benimle ikiyüzlülük etmesin, bana zafer çalmasın. Rum- beyaz renge, zenci- siyah renge, geceye işarettir.

100. Kandıran yol oldu bu uzak yollar,

Yedinci felekte anacak ışık var.

Yani dünyanın çok uzun olan yolu şaşırtıcıdır ve kurtuluş ışığı çok uzakta görünür.

101. Çin şahı atına koyarken eyer

Zencinin nalına ateş vurdu gökler.

Yani sabah olmaya başlayınca gece atını hızlıca sürüp gitti.

102. Güneşi pusuda felek sıçrattı,

Yıldızlar yüzüğü elinden attı.

Yani güneş doğarken yıldızlar söndü.

103. Devenin zilinden, fil aynasından

Sedef şeve doğurdu inci doğarken.

Doğu mitolojisine göre, yağmur denize yıldırım olmadan yağarsa sedefler düre, yıldırımla yağarsa şeveye (siyah renkli cam boncuk) hamile kalır. Beytin anlamı: Savaşta develerin

boynuna asılan zillerin yıldırım gibi sesinden, fillerin üstünde olan aynaların şimşek gibi parıltısından deniz sedefleri inci yerine şeveye hamile kalırlar.

104. Geyik boynuzuna gönden zırh çeker,

Karınca başını tırnağa diker.

Geyik boynuzundan yapılmış yay ve yaban eşek gönünden hazırlanmış kirişle öyle düzgün ok atılabilir ki, karıncanın başını ayağına diker.

105. Göklerin Harun' u nöbet çekerek,

Beline asmıştı sayısız altın zil.

Gök Harun'u veya Hindu'su– gece bekçisi Zuhâl yıldızıdır ki, yedinci felektedir. Dinler tarihine göre, Yahudilerin peygamberi Musa, kardeşi Harun'a bekçilik görevini havale etmişti. Harun belinin ve elbisesinin çevresine altın ziller asmıştı. Bekçi anlamında işlenen Harun sözü buradan alınmıştır.

106. Ordunun kilosu ettikçe meyil,

Bu gözden o göze akıtıyordu sel.

Nizami burada birbirine karşı duran iki orduyu kefeleri çelikten hazırlanmış bir tartının birbirini tartan iki kefesine benzetiyor. Beytin anlamı: Çelikten silahlar taşıyan iki kuvvetli ordu iki terazi başı gibi bir biriyle savaşıyordu. Bu kefedden o kefeye kan sel gibi akıyordu.

107. Zencinin kalbine çökmüştü korku:

“Biz ipek sanırdık, sert yollukmuş bu”.

Yani biz önce zannettik ki, İskender yumuşak ve adaletlidir. Şimdi görüyoruz ki, o, çok zalim ve yamyamdır.

108. Her filin beline taht koyulmuş aç,

Üstünde bir zenci, başında bir taç.

Yani filler üstünde beyaz sırma eyerlerde zenciler oturmuştu. Onların başlarında kıvrıcık saçları siyahlıktan taca benziyordu.

109. Fillerin yanında giden piyade

Her yerde yüz fili salardı bende.

Burada Nizami satranç oyununun gidişatını kullanmıştır. Satrançta piyon filin yolunu kesebilir.

110. Coşarsam atından atarım Nil'i

Bu ruhum yaya bırakır fili.

Yani benim naram Nil çayının sesini batırır. Benim heybetim fili dehşete getirir.

111. Recezi bitince oynadı duman,

Haznede kıvrıldı sanki bir yılan.

Recez- savaşımların savaşa girmeden önce yüksek sesle okudukları şiirdir. İran mitolojisine göre, hazineyi yılan muhafaza eder. Yani yılan hazine sevdası ile kıvrıldığı gibi, o da galibiyet arzusuyla kıvrıldı.

112. Kemendi tamgaçlı kaşına benzer,

Çaçların kurduğu yay gibi çember.

Tamgaç-Türkistan şehirlerinden biri, Çaç ise şimdiki Taşkent'in yerinde bir şehir olmuştur. Tamgaçlılarda kaşlarını keman gibi yapmak gelenek idi. Çaçlılar da iyi keman yapmakla meşhur olmuşlar.

113. Ben Arap zekalı bir Rum lideriyim,

Zenci öldüren bir sabahın nuruyum.

Araplar uyanıklıklarıyla seçilirdi. Zenci karalığından geceye benzetilir. Rumlu da sabah gibi beyaz olur. Yani sabah gecenin karanlığın boğduğu gibi ben de zenci öldürenim.

114. Fil keskin kolumdan bir kılıç yese,

Fil bent Nil küpüne atar elbise.

Yani file bir darbe vursam, filin sahibi matem elbisesi giyer. Nil küpü-sürmenin boya küpü demektir.

115. Çeliğin açtığı derin yaradan,

Kalmadı abinus ağacında can.

Abinus ağaç- Hindistan'da biten sert ve kara bir ağaçtır. Burada ise zencinin vücudu demektir. Yani bir darbe ile zenci mahvoldu.

116. O kara buluta kızdı hükümler,

Çekti ak kılıcı kara kınından.

Kara bulut- zenci, ak kılıç- kılıç demektir.

117. Zenciler geceydi, Rum' lar çırağ,

Rum' lar karganın gözüydü ancak.

Yani zencilerin ordusu gece gibi kara, Rumların ordusu ise ırak gibi (beyaz) dı; yahut karga gibi kara, Rum' lar karganın gözü gibi beyaz idiler. Burada zenci ordusunun sayıca fazlalığı ve Rum' lu ordusunun azlığı da ifade edilmiştir.

118. Akikler şeveden yakmış ateş,

Zenciler ateş tutup, kül kalmış ancak.

Akik- kırmızı Rum'dur, şeve ise kara zencilerdir. Yani Rumlar zencileri yakıp yıkarlar.

119. Kargalar ak şahin elinde esir.

Yani İskender zencilere zafer çaldı.

120. İnsanın yükünü çeken bir hamal,

Ya ırağ taşır, veya ipek mal.

Habeşler kâh galip gelir, kâh mağlup olurdu. Lakin bu hallerin ikisi de, hamalın müşterisi gibi tesadüfe bağılıydı. Yani hamalın taşıdığı mal kendinin olmadığı gibi, Habeş'in zaferi de onun başarısı sayılmazdı.

121. Gökyüzü giyerken lacivert elbise,

Herkese lacivert elbise hazırlar.

Lacivert-koyu mavi, hem de matem rengi sayılır. Yani lacivert renginde olan gökler insanlar için de o renkte matem elbisesi biçer. Demek ki, göklerin, feleğin hükmünün sonundan kurtulamazsın.

122. Çok tane görürsün bu değirmende,

Sırayla öğütür unu her köle.

Yani dünya değirmeninde servet çoktur. Herkes kendi buğdayını sırayla o değirmende öğütüp faydalanır. Demek ki, Rumlar da kendi sıralarında bu dünya değirmenini kullanıyorlar.

123. Hennesi harfler, çizgili hatlar,

Bildirir senindir şanlı bir zafer.

Yani hennesi hattın harfleri gösteriyor ki, sen galipsin. Hennesi hat-Aristo'nun babasının İskender'e vermiş olduğu galibiyet ve mağlubiyet tablosuna işarettir.

124. Şah içtiği camın her damlasından,

Mühendis ekiyordu güzel bir fidan.

Yani şah şarap içtikçe falcı mühendis bir ümit ağacı ekiyordu, ona güzel vaatler veriyordu.

125. Elçiye emretti bir top, bir çevgan,

Bir çuval susam da verdi armağan.

Eski zamanlarda insanlar birbirine mektup yerine eşya gönderir ve kendi fikirlerini onların sayesinde birbirlerine iletirdi. Bu eşya yazısı adlanıyordu. Alfabe icat edilmeden önce bu, esas yazı şekillerinden biri olmuştur.

126. Susamdan çok olsa Dara ordusu,

Benim de kuşlarım yer onu.

Üzerlik doldurdu küçük çuvala,

Elçiye verince dedi: "Çık yola!"

El arasında üzerliği kötü nazarlardan korunmak için yakarlardı. Lakin son derece acı olduğu için kuşlar onu yemezdi. Dara İskender'e susam göndermişti. İskender dedi ki, onu benim kuşlarım yer, yani senin ordunu benim askerlerim yok eder. İskender ise Dara'ya üzerlik gönderdi ve bununla demek istedi ki, benim ordumu düşmanın kuşları yiyemez.

127. Ben onu içersem verir saadet,

O beni yerse doğar felaket.

Yani ben şarabı içsem, o, kalbime hararet ve ışık saçar, o beni yese, yani sarhoş edip beni öldürse, kismetim toprak olur.

128. Keyhüsrev dünyadan ederken sefer,

Cevahir camından vermiştir haber.

İran mitolojisinde Keyhüsrev'in gevher bir camı varmış ki, dünyanın bütün hadiseleri, hem geçmiş ve hem de gelecek onda aksedilirmiş. Yani Keyhüsrev ölürken Dara'nın halini kendi camında görüp, önceden haber vermişti.

129. Öyle iş görme ki, doğsun sana kin,

Demire tez tesir etsin sükahin.

Aslında sükahin değil, segahendir. Bu, sirke ile demirden hazırlanan bir boyadır. Pas tutmuş demiri sirke yer.

130. Altın kendi ağırlığını verse arpaya

Altın değeriyle çıkar ortaya.

Yani sen altınsın, İskender arpadır. Eğer sen kendini İskender’le bir etsen, değersiz arpaya altın değerini vermiş olursun Böyle ki, altının arpa gibi tartılması arpayı altın değerine yükseltir.

131. Tok ile aç kebab yese bir yerde,

Tok insan kebaptan düşecek derde.

Yani aç insan kebabın büyük kısımlarını, yağlarını yiyecek, tok ise bu iştaktan mahrum kaldığı için dert çekecektir.

132. Nerede görünmüş aciz bir Yunan,

Böyle bir gemiyi çıkarsın sudan?

Yani bir Rumluda nerden o kadar güç olabilir ki, gemiyi denizden çıkarıp kovsun? Burada deniz İran memleketine, gemi de Dara’ya işarettir.

133. Dilini bağla ki, elde kalsın baş,

Dil kuru olursa, boğaz olmaz yaş.

Kuru dil-susmak, yaş boğaz ise-başın kesilip kana bulaşması demektir. Yani dilini tut ki, boğazından kan akıtılmasın.

134. Kan ile ıslanmış dilsiz bir baştan,

Şüphe yok, iyidir başsız bir insan.

Yani baş kesilmiş olduğu için konuşamayan bir dil başı akılsız, bilgisiz olanın dilinden iyidir. Demek ki, yersiz konuşmak dilsiz olmaktan kötüdür.

135. Meclis kur, yıldızlar nur verdi yere,

Masum kapıyı açmış göklere.

Büyüklerle konuş, savaş ve sulh meselesini müzakere ve hallet. Kader yıldızları gökten bakıyor, kader melekleri asumanda kapıları açıp bekliyor.

136. Cemşid tarihini oku bir daha,

O ayı bak nasıl yuttu ejderha.

İran mitolojisinde diyor ki, omuzlarında iki yılan çıkmış Dahhak Cemşid’in tahtını elinden almıştı. Burada ejderha- Dahhak, ay ise- Cemşid’dir.

137. O ejderhaya sonra Feridun,

Ejderha gücüyle açtı ne oyun?

Yani sonra Cemşid'in torunu Feridun büyük bir kuvvetle hücumla geçip, Dahhak'ı mağlup etmiştir.

138. Öz mülkünden bana ikta gösterme,

Süheyl' e baratı Yemen'den verme.

Burada İskender Dara'ya cevap veriyor ki, kendi ülkemden bana hisse verme.

Süheyl yıldızı kendi Yemen'dedir, yani Yemen' e mahsustur, ona Yemen'den barat (para) verilmez.

139. Devlerle oturup kalksa Süleyman,

Kalmaz parmağında yüzüğü, inan!

İhtiras ve tamah devleri ile arkadaşlık etme, yoksa Süleyman gibi padişahlık yüzüğünü kaybetmiş olursun.

Doğu mitolojisinden malumdur ki, Süleyman Bilgeys'e aşık olmuştu ve ona sonsuz devlet ve servet vermeye hazırdu. Bilgeys de Süleyman'dan yalnız yüzüğünü istemiş (Süleyman'ın yüzüğü " Mührü-Süleyman-i" adıyla meşhurdur; güya o, bütün aleme o yüzüğün yardımıyla ve gücüyle hükmedermiş), o da yüzüğü vermiş, Bilgeys ise onu alıp yanında akan nehrin içine atmıştı.

140. Çıkarken bir senli, benli ortaya,

Ah, nasıl doymasın cana bu dünya? !

Yani dünyanın işleri o yüzden yolunda gitmiyor ki, insanlar o yüzden bıkmışlar ki, ben ve sen bir zamanda yaşıyoruz, hiç birimiz birbirimizi beğenmiyor, kendimizi beğenmekten vaz geçemiyoruz.

141. Bilirim, bak, budur, fikrinin canı:

Tutmaz bir terazi iki batmanı.

Yani iki düşman iki batman taş gibidir ki, her birisi terazinin bir kefesinde birbirine karşı durmuş, biri diğerinden aşağı veya yukarı olmuyor.

142. Beni öz taşınla gel tartma daha,

Behmen'i bunun için vurdu ejderha.

Yani sen kendini benimle bir tutma, sen bana eşit değilsin. Ben senin nazarında küçüksem de, sen böyle bir sınava girme, çünkü Behmen böyle bir sınavda ejderha tarafından yutuldu. Bu,

ihhtimal ki, Behmen Erdeřir ile eniřtesi ve reisi Mekabizin olayına iřarettir. Kudret ve azametine güvenen Behmen ona karřı isyan eden Mekabizin elinde aciz kalmıřtır.

143. Cevapta tař, deniz atsan ortaya,

Dağ gibi tařımı atarım suya.

Yani eđer kendini dağ ve deniz gibi azametli sayıp bana meydan okusan, ben de tařtan olan k k m  denizde yerleřtirip, dağ gibi sana karřı dururum.

144. Çin řahı řehre nefes verirken,

Yıldızı Güneře deęiřti Aden.

Yani sabah açılıp güneř çıkınca, Aden denizine benzeyen gök yıldızlarını verip, onun yerine güneři aldı.

145. Yollara döküldü demirden diken.

Eski Doėu'da (hatta orta yüzyıllarda Avrupa'da) savař zamanı düřmanın develerini, atlarını zayıf düřürmek için onların geçtiėi yollarda ayakları altına üçgen demir dikenler dökerlerdi.

146. Davullar gürlerken dehřet vererek,

Davulun dudaėından öperdi felek.

Yani davulların gürültüsü göklere çıkmıřtı, fitneli felek fitne koparmakta kendi benzeri olan davulların aėzından öpüyordu.

147. O kadar toz konmuř terke, eyere,

Yer göėe dönmüřtü, gök ise yere.

Yani savař zamanı hayvanların ayakları altından göėe o kadar toz kalkmıřtı ki, gök yer gibi tozlu idi. Atlıların parlayan eslehe (silah çeřidi) ve silahları ise yeri yıldızlı göėe benzetiyordu.

148. Zenci  z tacına dizince gevher,

Çin řahı tahtından düřtü derbeder.

Bu beyitte zenci-akřam, gece; ta -gök, sema; gevher- yıldız; Çin řahı- Güneř; taht (orijinalde: Beyaz taht)- gündüz, veya gündüzün ıřıklı seması; düřtü derbeder- (Güneř) battı demektir. Yani gündüz geçti, akřam oldu.

149. Güneř yakutunu hırsız çalınca,

Bu dünya düřmüřtü yakut arkasına,

Mehtabı tutarak dediler:"Hırsız,

Güneşten gevheri çalmış bu!”

Yani Güneş battı, insanlar onun ışığını aydan almaya başladılar. Ayın güneşten gevher çalması- ışığı güneşten almasına işarettir.

150. Behmen’in koluna sarılmış yılan,

Düşmüş İsfendiyar tunç çardağından.

Yani Behmen’in uzun ve kuvvetli koluna ecel yılanı sarılmış, İsfendiyar tunç kalesinden düşüp helak olmuştur. İsfendiyar-Keyler sülalesindendir. Güştasp’ın oğludur. Firdevsi’nin “Şahnâme” sinde pehlivan gibi tasvir olunmuştur. Eski İran şahlarındandır. Esas adı Erdeşir’ dir.

151. Soyuma ezelden ölümdür kısmet,

Öldüren bu emre verir şehadet.

Yani katilim benim Keyler soyundan olduğumu öz suikastıyla ispat etti. Bu öldürülmek de bana babalarımın miras kalmış bir kaderdir.

152. Gönlünü çevirme Rövşeneğimden,

Tabii, ışıkla Güneş olur şen.

Yani kızımın, Rövşenek’ten aşkını esirgeme, hayat aşkla güzelleşir.

153. Gecenin gözüne karanlık aktı.

Bağdat’ı Kah’sız ve Kerh’siz bıraktı.

Yani çarkıfeleğin gözü kör, yüzü kara oldu ki, İran’ın Bağdat’ını saraysız, kalesiz ve Kerh’ siz koydu. Bağdat Kerhi Bağdat duvarı dışında sanatkârlara mahsus geniş bir yerdi.

154. Dünyadan al güneş kanat çekince,

Yakut içti, şeve daldı sevince.

Yakut-Güneş, güneşli gündüz; şeve-karanlık gece demektir. Yani Güneş battı, gece oldu.

155. Ebleh atlı sabah gelip ufuktan.

Ahuru çemende yerleştirirken...

Ebleh atlı sabah-sabahın erken saati göğün iki renkli olmasını bildirir; çimen-gök, sema demektir. Yani Güneş tan yerinin alacakaranlığından çıkıp, göğe yükselirken...

156. Mavi kümbet altında gel kurma büsat,

Kehribar kalede yaramaz neşet!

Mavi kümbet- sema, gök; kehribar kale-yer, dünya demektir. Yani bu dünyada şenlik, sevinç meclisi kurma.

157. Yüzünü kehribar gibi sarartan,

Elbisen lacivert bir renge çalar.

Yani dünya vefasızdır, bugünkü al yanağını sabah sarartır; bugünkü düğün elbiseni yarın matem elbisesi ile değiştirir.

158. Etsin mey kendimi unutan gibi,

İki esas yaratsın bana tan gibi.

Tan- tan yeri demektir. Tan veya sabah iki olur; birincisine yalancı sabah, ikincisine hakiki sabah derler. Beytin anlamı: Öyle şarap ver ki, beni kendimden çıkartsın, iki katlı etsin- beynimi iki kat ılık eylesin.

159. Ey devlet, neredesin, beni sevindir,

Mehdi kapısında tahtını indir.

Burada Mehdi sözü, büyük ihtimalle şairin methettiği Atabey Nusreteddin'e işarettir.

160. Ey yaşlı pehlivan,- söyledi ona,-

Başın gölge etmiş öz ayağına.

Yani yaşlılıktan belin öyle bükülmüş ki, başının gölgesi ayağına düşmüştür.

161. Güzelce bir cevap verdi pehlivan:

“Söylerken dilimiz döner çok zaman.”

Yani dil ağızda kemiksiz ettir, her çeşit manasız ve yalan söz söylemeye müsaittir.

162. Dört taş altında beş nöbet ne gerek?

Şeş dersiz olur mu bu dokuz felek?

Dört taş-dört unsur: Kayınatın esasında duran su, ateş, toprak, hava; beş nöbet ise-şahların sarayı önünde günde beş kez çalınan harbi musiki; şeş der-tavla oyunun düşeşi; dokuz felek-göğün hayal edilen dokuz katı. Yani dünyada şahlığın beş nöbetini vurma, çünkü bu semanın altında hayat tavlasi düşeşsiz oynanmaz, demek ki, senden üstünleri de olabilir.

163. Dilek için kim gömlek giyse tersten,

Duayla avanta çevirir yine.

Müslüman doğasında Allah'tan ihtiyacını istemek için gömleği tersten giyinmek gelenek olmuştur. Yani ihtiyacını dilemek için gömleğini ters giyen insan amacına ulaştıktan sonra onu yine düz çevirip giyebilir.

164. İran başçıları hizmete durdu,

Onun taşlarıyla terazi kurdu.

İran'ın büyük insanları ona bağlı oldular. Terazide onun taşlarını koydular, yani onun büyüklüğünü onayladılar.

165. Diniyle ateşe çökünce Dihkan,

Hem ateş söndü, hem ona inanan.

Dihkan- burada Zerdüşt'ün ruhanisi, Muğ anlamındadır. Beytin anlamı: Muğ âteşgedede ateşe tapma dini ile Zerdüşt'ün ayinlerini icra ederken hem ateş söndü, hem kendi öldü.

166. Nevruz ile Sedde bayramlarında...

Sedde-Nevruz'a elli gün kala İranlıların bayram ettiği gündür. Güya ateş bugün bulunmuştur. Ateş tapma dininin kurucusu Zerdüşt'ün iradesi ile geçirilen bu bayramda ateş yakıp şenlik ederler.

167. Zühre gibi Babil'de parladı önce.

Haruti kişileri temizleyince.

Mitolojiye göre, Zühre yıldızı sihir ve büyü koruyucusu sayılıyor. Haruti kişiler- Harut'un arkasından gidenlerdir. Harut ve Marut- Babil'e gönderilmiş iki melektir. Onlar Zühre'ye uyup sihirbazlığa başlamış ve bunun için cezalandırılmışlar, Babil kuyusunda astırılmışlar.

168. Hirbüdün ateşine soğuk su döktü,

Çok Hirbüd belini iki kat büktü.

Hirbüd- ateş gede hizmetçisidir. Beli iki kat bükme- mağlup olmak demektir.

169. Ejderha görünce gelir Belinas.

Bildi ki, şişeyi kırarak elmas.

Elmasın özü camı kesmektir. Yani o ejderha gibi görünen kız Belinas'ı görünce anladı ki, sihrinin camına doğru elmas geliyor. Demek ki, Belinas onu yenecektir.

170. Mişku-harem hane.

171. Altından yazılsın gerek bu sözler:

“Çarvadar ekeni deveci biçer.”

Çarvadarla deveci aynı rütbede ve aynı hukuktalar. Birinin ektiğini ona beraber ve denk olan ikincisi biçebilir.

172. Gece al güneşten düğümü deldi,

Şafağın eline bir akik geldi.

Onu da yuttu Buse hak firuze,

Buse haklara bak, ilişti söze.

Buse hak- İran’ın Nişapur şehrindeki firuze madenlerinden birinin adıdır ki, ondan çıkan firuzeye Buse hak derler. Akik- burada kırmızı demektir, akşam şafağına işarettir. Güneş kırmızı altından düğümlenmiş büyük bir düğüm gibi kalmıyor; gece bu düğümü açıyor, açıldıkça ondan şafak doğuyor, sonra gece şafağın kırmızılığını Buse hak firuzenin mavi rengi ile değiştiriyor, şafak da çekiliyor, sema mavi oluyor.

173. Ondan başka herkes adını çeker,

Sacı gibi başları kemere değer.

Yani İskender’den başka kim seninle evlenmek fikrine düşerse, o öz başını taşa vurur, boş döner.

174. Sabah çehresinden perde atarken,

Habeş’e baş için dağ çekti Hüten.

Hüten- burada gün, Habeş ise- gece demektir. Dağ çekti-yani Güneş’i parlattı.

175. Felek devesini hızlıca sürür,

Ondandır ki, her gün bir oyun doğurur.

Yani dünyanın işleri sık sık değişiyor, bugün barış ile yarın savaş ile geçiyor.

176. Hakan avlağıdır acem toprağı,

Orda bir vahşidir yabancılar ayağı.

Yani İran Hakanların kabristanıdır. Orada yabancılar geçicidirler. Onlar burada çok kalamazlar.

177. Devran gümüş testinin ağzını açtı.

Karakarga altın yumurta saçtı.

Gümüş testi-sabah, kara karga- gece, altın yumurta-ise güneş demektir. Yani sabah oldu, gecenin koynunda güneş doğdu.

178. Yaşlı mubitlerse tarih boyunca

Yumurta ve testiden söylemiş doyunca. Yumurta ve testi-burada Astronomiye işaretir. İran'da mubitler, yani Zerdüşť dini ruhanileri, bunların yardımıyla güya gaupten haber verirlerdi.

179. İyidir her falı hayır işe yorumlamak,

“Ruh”u yok, oyunda “şahruh”u vurmak.

Yani insan zora düştüğünde ümitsiz olmamalı, tam tersine, cesaretle savaşmalıdır.

Şahruh-satranç oyununda öyle bir gidişattır ki, bununla aynı zamanda da şah kaçırılır ve fil de vurulur. Ruh-satrançta top figürüdür.

180. İskender emretti, cevap olarak,

Mektuplar müşk ile yazılsın ancak.

Yani İskender her ülkeden ona müracaat edenlere olumlu cevap verdi, barış ve hayırseverlik bildirdi.

181. İstedî büsatı İran'da kursun,

Arap da bu yolda ona başvursun.

Yani şahlığını İran'da etsin, aynı zamanda Arabistan da ona bağı olsun.

182. Tavaf işlerinden azat olarak,

Basarak Yemen'in gönüne ayak.

Yani Kabe' yi (put hane) ziyaret şartlarını yerine getirdikten sonra, Yemen'in meşhur kıymetli derilerini ayağının altına aldı, onlara sahip oldu.

183. Şebdize vurunca gündüz altın nal,

O dünya güneşi atladı derhal.

Şebdiz- gece; altın nal-güneş; dünya güneşi-İskender demektir. Yani sabah olur olmaz İskender atını bindi.

184. Örtme öz kaşınla yüce gökleri.

Gökleri kaş ile örtmek- çok zor veya mümkün olmayan bir işe girişmek demektir.

185. Ben galip gelsem, kin coştuğu zaman

Atarım gizlenen şahı ortadan.

Yani sen dünyayı tutmuş bir padişahsın, ben coşup seni yıksam, dünyayı yıkmış olurum.

186. Karınca düşerse parlak bir tasa,

Bir çare düşün, güç iş görmez yoksa.

Yani kaygan bir kaba karınca düşerse onu bir dal, bir samanla oradan çıkarmak gerektir, yoksa zorla onu tutmak istersen ezilip mahvolacaktır.

187. Padişah da uykuya tez hazırlandı,

Dört unsur da yattı, kapı kapandı.

Dört unsur-dünya ve dört duvar; kapı-burada kapının iki tarafına benzetilen iki göz kapağı.

Yani padişah dört duvar arasında gözlerini kapayıp, uykuya daldı.

188. Güneşin elinde bir turunç vardı,

Felek turuncunun başını yarı.

Turunç- güneş, güneştopu. Yani güneş çıktı, ufku kan renkli şafakla boyadı.

189. Laciverte şencerf (zincifre) vurunca devran

Samur sarı tilki doğurdu o zaman.

Yani şafak geçip, havalar katı maviye benzerken kara geceden sarı ay doğdu.

190. Nağmeyle başladı peri yüzlüler,

Güneş mehreganda daha hoş gelir.

Mehregan-Mehr İranlıların eski takvimine göre aylardan biridir, sonbaharın birinci ayıdır.

Mehregan o ayın on altıncı günüdür ki, Farslar bugünü büyük bayram ederler; sonbaharda gece ve gündüzün eşitlenmesi.

191. Gök soğuk, Güneşin çadırı ocak,

Yer kuru, Cemşid'in yastığı yumuşak.

Yani havanın soğukluğundan yer buz tutmuştu, kuru idi. Lakin İskender'in cömertliği ve Cemşid gibi yüceliği ile soğuk kışta çadır sıcak, yastık yumuşak olmuştu.

192. Güneş Delv (Kova burcu) burcundan çıktı kenara,

Girdi Hut (Balık burcu) burcuna balık tutmaya.

Yıldız bilimcide Delv burcu güneşin “ev” lerinden biri sayılır. Güneş bu burca ocak ayında girer. Hut, yani Balık veya Su burcuna ise güneş şubat ayında girer. Yani bu meclis kurulan zamanda yıl ocak ayından şubat ayına geçti.

193. Buz tutmuş ceylanın kebablık budu,

Suların bağına hey tuz vururdu.

Yani ceylanlar kışın sert soğuşundan donup ölmüş, buz tutmuş ve suyun bağı onların haline acımişti. Demek ki, ceylanlar ateşte değil, suda kebab olmuştu.

194. Bulutlar o kadar sık kafur saçmış,

Çınarın kolları ak çiçek açmış.

Burada kafur sözü kâr anlamında kullanılmıştır. Yani çınarın budakları kardan beyaz çiçek açmıştı.

195. Ya yaşlı insafsız, merhametsiz mecus

Emretmiş Habeşi yağma etsin Rus.

Yani ateş yakan yaşlı ateşe itaat eden Habeş’in karanlığını-kömürü Rus’un kırmızılığına-ateşe yağmalattırdı.

196. Muğ arpa yerine ekmiş erguvan,

Menekşe düşürmüş biçtiği zaman.

Yani Muğ (ateşe itaat eden) arpa yerine erguvan ekmiş ve menekşe renginde gül biçmiştir. Ağacın yanmasına işaret edilmiştir.

197. Katibin arkasından yeşermiş kalem,

Parmağında müşgin kalemler sıkı.

Burada katip mangal, onun parmaklarında tuttuğu mangalın içinde olan kara kömür parçaları anlamında kullanılmıştır.

198. Reyhanla süslenmiş saksı vazodur,

Ancak bu, ormandan çıkan reyhandır.

Saksı vazo- burada saksıdan yapılmış mangal, onun reyhan gülleri de mangalın içindeki ateşlerdir. Ormandan çıkan reyhan- kömürden oluşan ateşler demektir.

199. Ey saki, kırmızı süttten ver ki her

Civaya aksetse, ona can verir.

Ver bana, dönmüştür kanım civaya,

Söz dizeyim tırnaktan geçen rişteye.

Tırnaktan geçen rişte-zarif keçi kılından veya yünden elde eğirilmiş ipliktir ki, bu, başparmağın uzamış tırnağından geçerek eğirilir. Böyle iplik çıkırcık ipliğinden daha ince ve saf olur. Metnin anlamı: “Ey saki, o kırmızı süt olan şaraptan bana ver ki, sarılık hastalığına yakalananlar onu civa gibi içerken renkleri kan gibi kızarsın. Ben şimdi gamdan kana dönmüş titreyen civaya benziyorum. Derdimi sözün tırnaktan geçen ince ve saf ipliğine diziyorum.”

200. Öyle ki İskender çadırı kurdu,

Haydutlar çadırı yukarıya vurdu.

Yani haydutlar başkaldırıp, ona itaatsizlik ettiler.

201. Sürmeden Güneş mil çekti gözüne,

Battı bir al gevher Nil denizine.

Burada güneş göze benzetilmiştir. Yani göğün gözü olan güneş gecenin sürmesinden çekti, kendini onun karanlığı ile gizledi, göğün mavi denizine batıp gitti-güneş battı, gece başladı.

202. Onda çöl halkının akınlarından

Rahatlık içinde dinlenir Hazran.

Hazran-yani Hazarlılar. Hazar denizinin kuzey-batısında ve Volga çayının her iki sahilinde yerleşen Türk kabilelerinden biri olmuştur.

203. Gündüz karga renkli kara geceden,

Çıkmış Zengibar’dan kafur gibi şen.

Burada beyazlık anlamına gelen kafur Zengibar’da ve Habeşistan’da üretilir. Yani sabah olmuştur.

204. Yeşil elbiseli tavus Hüma kuşundan

Ak parlak kemiği kaptığı zaman...

Yeşil elbiseli tavus- gök, sema; Hüma kuşu-güneş; ak parlak kemik-sabah, sabahın erken saati demektir. Yani gök güneşten sabahı aldı,-sabah oldu.

205. Nefsinin ağacı yemyeşil durur,

Başını bükmeden, başını sen bük!

Yani heves ve ihtiras senin kapında durmuştur. O seni yenmeden sen onu yen-nefsini öldür.

206. şimdi ki, zaferan yemeden şensin,

Yeme zaferanı, ölürsün, inan!

Zaferan yemek-söylentiye göre, insanı gülmeye sevk eder. Burada zaferan bu yönden şarapla kıyaslanmış ve zaferan sözü altında şarap kastedilmiştir. Yani eğer şarap içmeden keyifliysen, keyfin yerindeyse, o zaman şarap içme, çünkü sarhoşluktan ve lüzumsuz yere çok gülmekten mahvolabilirsin.

207. O ceylan otlatan çobanlar bile

Çomağın yerine ok almış ele.

Yani çobanlar da çobanlık ağacını atıp, ellerine silah almışlar, yollarından çıkmışlar.

208. Küçükten en büyük bir fitne doğar,

Her kurdun kemiği ayağa oktur.

Diyorlar ki, kurt topuğunun kemiği zehirli oluyor. Beytin anlamı: Küçük bir şeyden çoğu zaman büyük bir zarar doğabilir. Kurt topuğunun bir kemik kırıntısı ayağa batarsa, bir okun başı kadar yara yapıp azap verir.

209. Benzer o destana bu taç, taht, ordu,

“Hindu’dan serveti çalar bir Hindu.”

Yani benim bu taht-taca sahip olmam “Bir Hint hırsızının elbisesini başka bir Hint hırsızının çalması” hikâyesine benzer.

210. Önüne çıkarken bir ateş gede

Ondan buz yarattı ateş pereste.

Yani bütün âteşgedeleri yıkıp harabe etti.

211. Orada bir bahar vardı kalp açan,

Güllerin beyni acıydı ondan.

Burada bahar-âteşgede anlamındadır. Yani orada bir âteşgede vardır ki, kıızıl gül onun rengini kışkandığı için acı olmuştur. Kıızıl gülün tadı acı olur.

212. Huriyi cennetten attı dışarı,

Kovdu cehenneme dost olanları.

Yani huriler yaşayan cenneti hurisiz koyup, hurilerini yıktı, cehennem ehli olanları da cehenneme kovdu. Burada cennet-âteşgede, huri-ateş, cehenneme dost olanlar-Muğlardır.

213. Saki, ver erimiş o saf altından,

Kırmızı kükürdü odur doğuran.

Kırmızı kükürt-eski kimyagerlerin fikrinde, öyle bir maddedir ki, her hangi maddeye katılsa o maddeyi altına çevirir.

214. Bana ver, derman gibi tutiya edeyim,

Bakırımı onunla kimya edeyim.

O iksiri bana ver ki, bakır vücudumu onunla altına çevireyim.

215. Yıldızı ona yar olduğu günde.

Yani bahtının açıldığı, mutlu olduğu zaman.

216. Yüce fil başına kement atayım ben,

Kandan bihi-ruyen çıkarayım nilden.

Bihi-ruyen- boyacıların kullandığı kırmızı havuç, nil ise Hindistan’da biten siyah ottur.

Beytin anlamı. Hindistan’ da o kadar kan dökelim ki, siyah ot (nil) yerine kırmızı boya havucu bitsin.

217. Örtülü servete sıra gelince,

Hint’ te Çin çinisi göründü ince.

Örtülü servet-Keyd’in kızı demektir. Yani esmer güzeller ülkesi olan Hindistan’dan Çin’in beyaz güzeli göründü.

218. Baş vermiş arpadır müşgin buğdaydan,

Değil buğday, diye, boz arpa satan.

Yani o esmer güzelin arpa kadar beni buğdaydan bitmişti, buğday renkli güzel yüzünde idi. Bu, arpayı buğday yerine satıp kandıranlardan değildi. Demek ki, bunun zahiri buğday, aslı arpa değil, tam tersi, zahiri arpa, aslı buğday idi; saf ve doğal güzel idi.

219. Türk çehreli idi o Hintli afet,

Şaha Hint elinden vermişti cennet.

Yani o güzel Türk çehreli, beyaz yüzlü olsa da, kendi Hint kızı idi, şah için cenneti Hindistan’da yaratmıştı.

220. O Rumi yüzüyle, Hintli diliyle,

Etmiş Rum şahını kendine köle.

Yani o Rum (beyaz) yüzlü ve Hint dilli, Hintçe konuşan güzel Rum şahını kendine kul etmişti.

221. Okundan toprağa yüz koyan ceylan,

Gözünde tiryek (bir çeşit uyuşturucu) gibi görünür cihan.

Yani onun oku ile düşen ceylanın gözünde dünya karardı veya mest oldu, gözleri süzülüp kaldı.

222. Atlar tırnağından ipek çöl, çimen

“Ceylan göz” olmuştu ceylan gözünden.

“Ceylan göz”-bir çeşit ipek kumaş adıdır; üstünde ceylan gözü gibi nakışlar olduğu için böyle adlanmıştır. Beytin anlamı: O kadar ceylan avlanmış ki, yer “Ceylan göz” kumaşı şeklini almıştı.

223. Sabahın güzeli zer hal-hal ile

Göğün çadırına saçarken şule...

Sabah güzeli-güneş; zer hal-hal-güneşin nuru; göğün çadırı-gök kubbesi, sema demektir. Beytin anlamı: Sabah olup güneş gökte görünmeye başlarken...

224. Kara müşk ağacı ekmişim Hint’te,

Fikrim ak yasemin yapmaktır Çin’de.

Yani Hindistan’ı fethettim, şimdi Çin’i de fethetmek istiyorum. Burada kara müşk-Hintlilerin esmerliğine, beyaz yasemin ise-Çinlilerin beyazlığına işarettir.

225. Haber ver, hesaptan kalmayayım geri,

Sepette yılandır, ya kemikleri?

Yılan kin ve husumet simgesidir. Yılanın bel kemiğini ise eski İranlılar arkadaşlık için kendilerinde sakarlardı. Beytin anlamı: Söyle bakalım, arada arkadaşlık mı var, ya düşmanlık mı var?

226. Afrasyap mülkünün varisi erken,

Başını güneş gibi yükseltti Çin’ den.

Burada Afrasyap mülkünün varisi İskender’dir. Afrasyap mülkü ifadesi-bir zaman Afrasyap’ın İran’ı zapt ederek ona hâkim olmasına işarettir.

227. Zahire-erzak, sürsat demektir.

228. Düşünme, lacivert boyalı giysi,

Her şahsa göklerden gelir, ey salar!

Yani zannetme ki, erkeğin başına gelen bela gökten gelir.

229. Sarsılmaz kolumdan korkmadın mı sen?

Benim terazime toprak dökersen!

Birinin terazisine toprak dökmek- onu güçsüz saymak, kolaylıkla yenmek anlamındadır. Yani çelik gibi gücünden korkmadan beni ağır taşlarla değil, hafif toprakla tartmak istiyorsun.

230. Yıldızlar o kadar altın serperdi,

Yer öküzü altının altına girdi.

Mitolojiye göre, dünya öküz üzerinde durmuştur. Beytin anlamı: Gece oldu, o kadar yıldız doğdu ki, gökten yere ışıktan sanki altın döküldü, yer öküzü altının altında duruyordu sanki. (Nizami'de; yer kendi öküzünü hazineye sürdü)

231. Tabii yakutu yonunca zaman,

Yakutlu taş ile çift oldu cihan.

Yani gök doğal yakuta benzeyen güneşi ufalayıp semaya serpmiş, sema elmaslarla süslenmiş taş gibi yerin başına koyulmuştu.

232. Neysandan ne şeref almışsa sedef,

Çin'e de şah verdi öyle bir şeref.

Yani İskender Çinlilere fazla dür-cevahir bağışladı.

233. Feğfur-Eskiden Çin imparatorlarına verilen rütbedir.

234. Her yerden döküldü şahane yaprak,

Meyve yaprağı gibi döktü her budak.

Yani sonbaharda ağaç yapraklarını döktüğü gibi, ziyafet sofrasına da o bol renkli yemek tabakları dizildi.

235. Ferhare benzeyen istek evinden,

Tez hazır olurdu her istenilen. Ferhar-Çin'de güzelleri ile meşhur bir şehir olmuştur. Yani o mecliste, Ferhar şehrinde olduğu gibi, herkes kendi istediğine o saat sahip oluyordu. Cennette her zaman her şey arzu edilen dakikada hazır olduğu gibi orada da her şey hazırды.

236. Hazine ağzını açınca hakan,

Karun haznesinde yer oldu pinhan.

Yani Çin padişahı hazine kapısını açıp, Karun hazinesinden her tarafa hediyeler saçıyordu.

237. “Feresi” “rüh” ile ayaktan salar,

“Feres” le “fil” i de cepheden alır.

Yani (satranç oyununda olduğu gibi) düşmanın atını topla vurur, filini de atla aradan çıkarıyor.

238. Çark gibi dolanır açarken Şehbal,

Gezişi güneydi, çıkışı kuzey.

Yani o av kuşu ava gitmekte güney rüzgârı gibi, avdan gelmekte ise kuzey rüzgârı gibi hızlı, keskin kanatlı idi.

239. Su gibi latiftir o çene, gerdan,

Ateşte suyu kim görmüş baş-ayak?

Ateşte suyun baş- ayak görünmesi ifadesi ile ter damlaları süzülen latif beyaz gerdanın ateş gibi kırmızı yanaklar altında sarkması olarak kastedilmiştir.

240. Yüzüz menekşeye altın gül atar,

Gül yüzde menekşe bekçi yatar.

Burada menekşe-saçlar, kızıl gül-yanak demektir. Yani yanağı siyah saçların menekşesine kızıl gül takmış, menekşeyi kızıl gülün bekçisi etmiştir.

241. Müşk onun zülfüne bağlamış kemer,

Zülfü de Güneşe kölelik eder.

Yani müşk onun saçlarının beli bağlı kulu, saçları da güneş gibi parlak yanaklarının beli bağlı kulu idi.

242. İki pervanedir bağlanmış buraya,

Birinin yüzü ak, birinin kara.

Ömrün etrafında dönen iki pervane-gece ve gündüz demektir. Ak pervane gündüz, kara pervane- gecedir.

243. Kimsenin mumuna değil pervane,

Dinlemez kimseyi, bakmaz fermana.

Bu pervaneler kimsenin ışığına gitmez, yani gece-gündüz, zamane, devran hiç kimseye bağlı değildir.

244. Tan yeri yakuttan şafak saçanda,

Şebdizin belinden tengi açanda...

Burada yakut-Güneş, şebdiz-gece, teng-aman yolu, Kehkeşan demektir. Yani sabah açarken, yıldızlar gökte gözden kaybolurken...

245. Yedi Rus soyundan oynattı ordu.

O zaman Rusya yedi vilayete bölünüyordu.

246. Tarihle, takvimle harbe giderler,

Hesapta bir ayı geciktirirler.

Yani onlar tarih ve takvim yüzüyle uğurlu-uğursuz saati belirlemekle başlıyor ve bu astronomik hesaplama için bir ay gecikiyorlar.

247. Zehir ki, vücuda salar zelzele,

İyileşir yine de başka zehirle.

Tababette zehirlenmeyi bedene başka bir zehir enjekte etmekle de tedavi ederler; burada o tıbbi tedaviye işaret edilmiştir.

248. Taşlarda nize kan çeşmesi açar,

Bir orman yeşertir yay ile oklar.

Burada taşlar deyince savaşçıların taş gibi sert göğüsleri kastedilmiştir. Yani mızrak savaşçıların taş göğüslerinden kan çeşmesi açmış ve o çeşmenin etrafında mızrak, ok ormanı bitmiştir.

249. Aslan gibi alıştım sağrı yırtmaya,

Tilki gibi bakmam yağlı kuyruğa.

Yani ben savaşta aslan gibi pençe pençeye savaşıyorum, tilki gibi hileyle uğraşmam.

250. Boynunu çeken çok adlı pehlivan

Oturdu buza o soğukkanlılıktan.

Yani bu savaş çoğu yiğitleri mahvetti. Buza oturmak-burada soğumak, ölmek demektir.

251. Firuze renkli taş ertesi günü,

Dağ- taştan yükseltti yakut aynayı.

Firuze renkli tağ- gök, sema; yakut ayna-güneş. Yani ertesi günü dağın arkasından güneş doğdu.

252. Öpüşün kapısı bundan böyle,

Kapanmış Semerkant çubuklarıyla.

Yani dudaklarım güzel, öpüşüm çok tatlıysa da, lakin onların kapısı Semerkant ağacı ile sıkıca kapanmıştır, oradan öpüş içeri giremez.

253. Benimle bir bahis çekse gül, çiçek,

“ Lades” sözünü unutsun gerek.

Yani güller de benim güzelliğimle bahse giremez; ben kendi güzelliğimle her zaman güllerden, çiçeklerden üstünüm.

254. Bu müşgin benimle Çinli bağıryım,

Falca Rum kalbinin şen çırasıyım.

Burada müşgin ben-siyah, Çinli bağırı-beyaz vücuda, beyaz çehreye yaraşık demektir. Yani fal açtırmıştım, bahtıma Rum kalbi, yani İskender düşmüştür. Rum kalbinin şen çırası- yani aşkım İskender’ in yüreğindedir, İskender’ in hoşuna gitmişim.

255. Akik mühür üstünü basmamıştı pas,

Saf yüzük taşım delmemiş elmas.

Yani o kız hala bakireydi, o zamana kadar ona erkek eli değmemişti.

256. Geceydi o yerde, karanlık diyar

Müşkü ud yerine etti ihtiyar.

Orijinalde “karanlık diyar” değil, “yarım ıdıklı diyar”dır. Yani gece olunca o diyar beyaz udu (ışığı) değil, siyah müşkü (karanlığı) seçti.

257. Kininden olmuş gök deli, zincirli,

Zencinin yerine geçti Keşmirli.

Yani göğün hali zincire vurulmuş deli gibi karıştı. Beyaz çehreli Keşmirli siyah bedenli zencinin yerine geçti: Hava ışılandı.

258. Ejder kuyruğunda gizlendi Ay gibi.

Dini rivayetlerde ay tutulması ejderhanın onu tutup gizlemesi ile açıklanıyor. Buna göre de ay tutulurken ejderhayı güya korkutup kovmak için bakır kaplara vurup ses çıkarırmışlar. Mısranın anlamı: İskender Zulkarneyn zulmete gitti.

259. Açmış bu madeni başka bir şair.

Burada Nizami Firdevsi'yi kastetmiştir.

260. Hayvan bulmadıysa, keder yok bunda,

Hayvan gibi ölmedi hayvan yolunda.

Burada birinci ve üçüncü “hayvan” abı hayat, dirilik suyu anlamındadır. Yani İskender dirilik suyunu bulmadıysa da, bundan incinmedi ve çok şükür etti ki, hayvan suyu, yani dirilik suyu yolunda hayvan gibi ölmedi.

261. Bu ince nükteden bildi hükümdar:

Topraktır, onu bu toprak doyurur.

Yani bu anlamlı hikâyeden şah anladı ki, şahlığın tamahını yalnız kabir toprağı doyurur.

262. Birini kümbetten salar kuyuya,

Birini balıktan yüceltir Aya.

Yani bu dünya birini gökten yere indirir, birini yerden göğe çıkarır-birini alçaltır, birini yükseltir.

263. Her yerde o yaşlı, o sanat eri,

Yanlış söylemişti doğru sözleri,

Yanlışta yeniden vurdum bir bezek,

O yaşlı şairden özür dileyerek.

Yaşlı şair-Firdevsi'dir. Yani Firdevsi İskender destanını yanlış rivayetler üstüne süslemişti. Ben bunu doğru destan üzere bir de süsledim (yeniden işledim) ki, bunun için de Firdevsi'den özür diliyorum.

264. Dünyayı yıkamış bu üçüncü deniz,

Nesara dininden etmiş tertemiz.

Mitolojik rivayete göre, üç deniz- birinci asuman, gök; ikinci-dünyayı kaplayan muhit denizi; üçüncü- havada sallanan denizdir. Bunun suyu dünyayı yıkamaktadır.

Nesara dini-Allah'ı üç unsurdan (baba, oğul, ruhul-kudüs-kutsal ruh demektir) ibaret hesap eden Hristiyanlıktır.

265. Yüce, dik başını Müşteri öper,

Teslis ve terbiye cevahir saçan,

Üçgen oturtan, dörtlü oturtan.

Yani Müşteri yıldızı gibi yüksekte olan, bakışları gevher saçan. Terbi-dörtleme; burada bağdaş kurup oturma; teslis-üçleme; burada meclistikileri üçgen şekilde oturtma; sağda, solda ve önde.

266. Bitince gevheri aldım huzura,

Gevheri hediye verdim gevhere.

Yani “Şerefnâme” yi yazıp bitirdikten sonra Nusreteddin’e ithaf ettim. Beyitte önceki iki “gevher” sözü “Şerefnâme”yi, sonuncu “gevher” ise Nusreteddin Atabey’i bildirir.

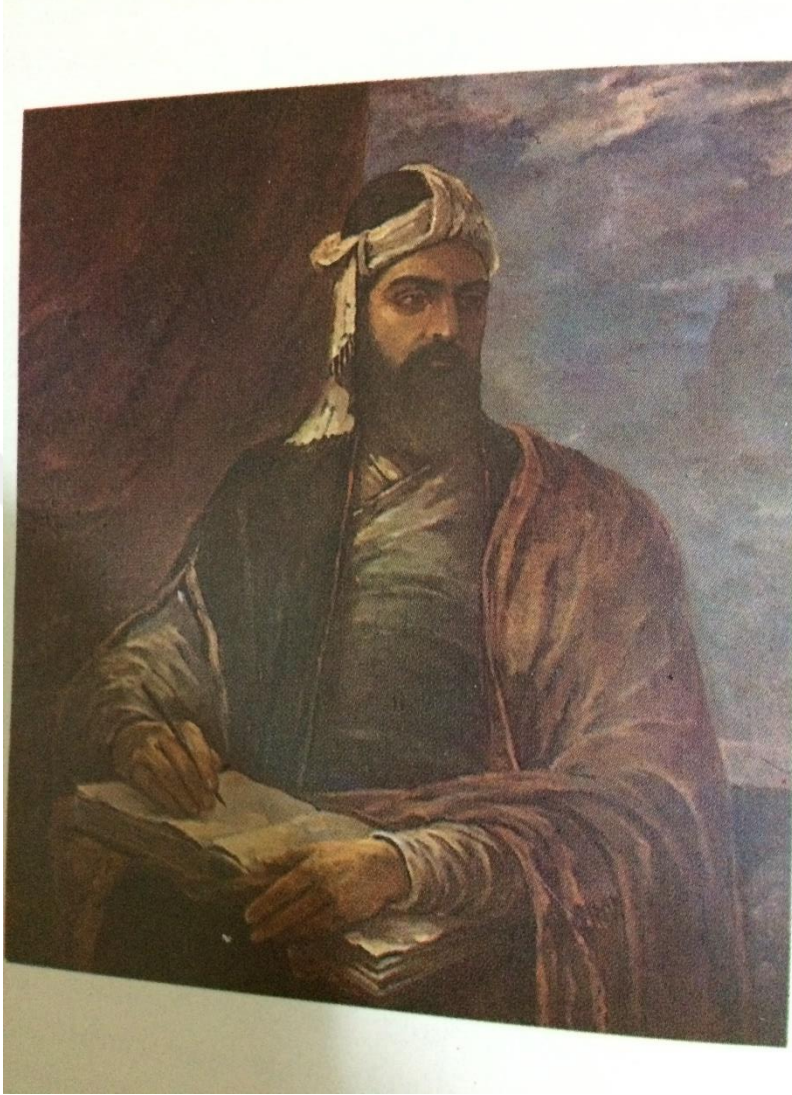
KİTABIN İÇİNDEKİLER

1. Kahramanlık Destanı (Gezenfer ALİYEYEV)
2. İskendername (Şerefnâme)
3. Münacat
4. Son Peygamberin Methi
5. Peygamberin Miracı
6. Şerefnâme’yi Yazma Hakkında
7. Hikâyet
8. Haline Ve Zamanının Gidişine Dair
9. Kendi Nefsine Öğüt Ve Nasihat
10. Hızır’ın Nizami’ye Talimi
11. Nusreteddin Ebubekir Padişahın Methi
12. Padişaha Hitap
13. Destanın Hülasası Ve İskender’in Cihangirlik Tarihi
14. Bu Eserin Yazılma Sebebi
15. Destanın Başlangıcı
16. İskender’in Talim Alması
17. İskender’in Tahta Çıkması
18. Zenci Ordusunun Gelmesinden İskender’in Haberdar Olması
19. İskender’in Zengibar Şahına Haber Göndermesi
20. İskender’in Zengibar Şahını Mağlup Etmesi
21. İskender’in Mısır’dan Rum’a Dönmesi
22. İskender’in Avda İyi Fal Vurması
23. İskender’in Ayna Yapması

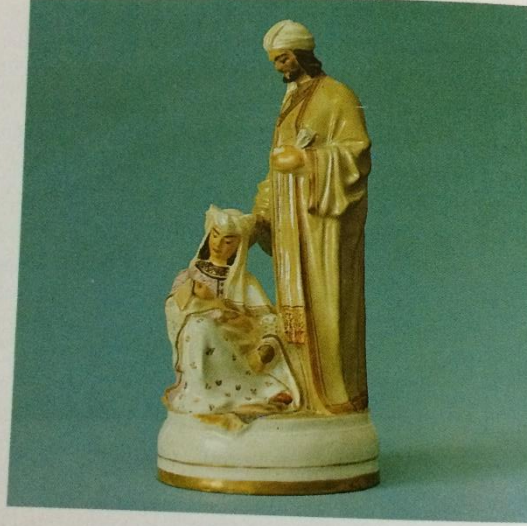
24. Dara Elçisinin İskender'in Yanına Gelmesi
25. Dara'nın İskenderle Savaşa Ordu Çıkarması
26. Dara'nın Liderleriyle Toplanması
27. Dara'nın İskender'e Mektubu
28. Dara'nın Mektubuna İskender'in Cevabı
29. Dara'nın İskenderle Muharebesi
30. Dara'nın Liderleri Tarafından Öldürülmesi
31. İskender'in İran Liderleri İle Anlaşma Yapması
32. İskender'in İran Ateş Gedelerini Yok Etmesi
33. İskender'in İsfahan'da Dara'nın Kızı Rövsenek'i Alması
34. İskender'in İstehr'de Tahta Oturması
35. İskender'in Dara'nın Kızı Rövsenek'i Rum'a Göndermesi
36. İskender'in Arabistan'a Gitmesi Ve Kabe' yi Ziyaret Etmesi
37. İskender'in Berde'ye Gelmesi Ve Nüşabe ile Görüşmesi
38. İskender'in Nüşabe İle Mecliste Oturması
39. İskender'in Elbürz Dağına Gitmesi
40. İskender'in Derbent Kalesini Alması
41. İskender'in Serir Kalesine Gitmesi ve Keyhüsrev'in Mezarını Ziyaret Etmesi
42. İskender'in Keyhüsrev Türbesine Gitmesi
43. İskender'in Rey Ve Horasan'a Gitmesi
44. İskender'in Hindistan'a Gitmesi
45. İskender'in Hintli Keyd' e Mektubu
46. İskender'in Hindistan'dan Çin'e Gitmesi
47. İskender'in Hakana Mektubu
48. Hakanın İskender'e Cevabı
49. Rum Ve Çin Nakkaşlarının Yarışması
50. Hakanın İskender'i Misafir Etmesi
51. İskender'in Rus Ordusunun Hücumundan Haberdar Olması
52. İskender'in Kıpçak Çölüne Varması
53. İskender'in Rus Ülkesine Varması Ve Savaşı
54. İskender'in Ruslarla Savaşması
55. İskender'in Rusları Mağlup Etmesi
56. Nüşabe'nin Kurtarılması
57. İskender'in Çinli Cariye İle Şenlik Etmesi
58. İskender'in Dirilik Suyu (Hayat Suyu) Araması
59. İskender'in Zulmete Gitmesi
60. İskender'in Zulmetten Çıkması
61. İskender'in Rum'a Dönmesi
62. Nusreteddin Atabey'in Övgüsüne Dair
63. İzahlar-Açıklamalar

Ek 2: RESİMLER

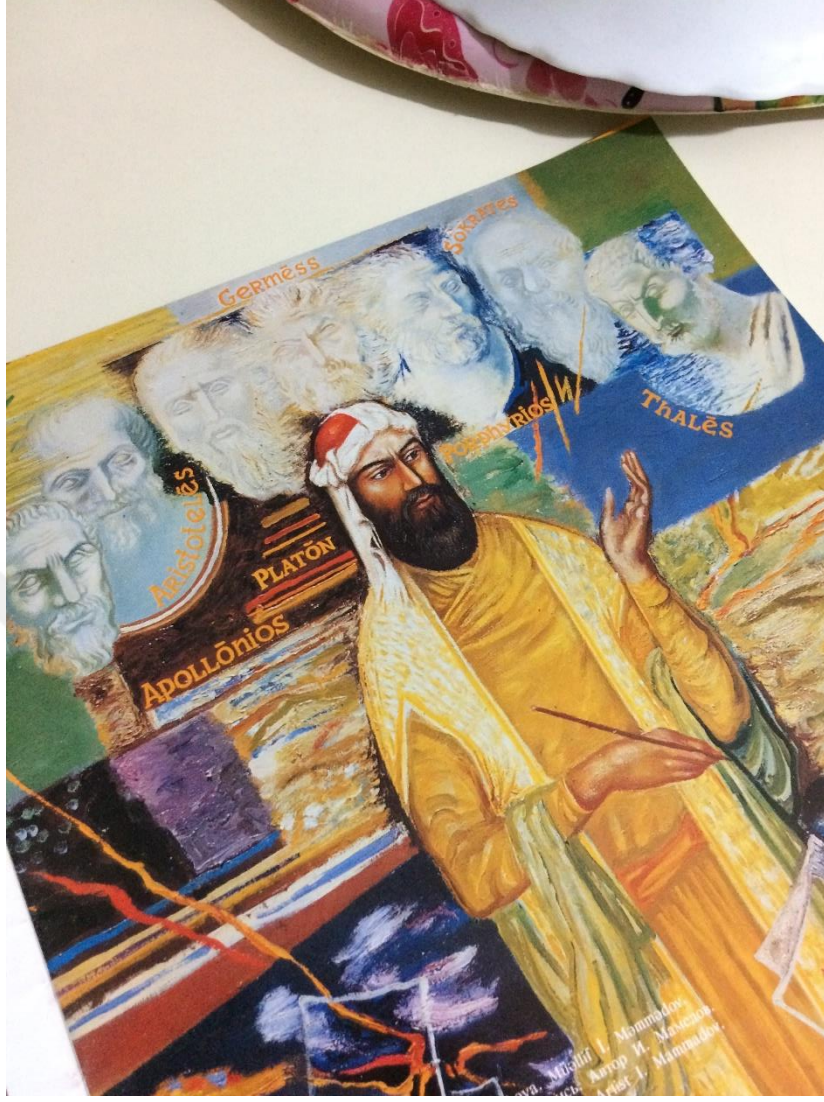

Nizami Gencevi Portresi

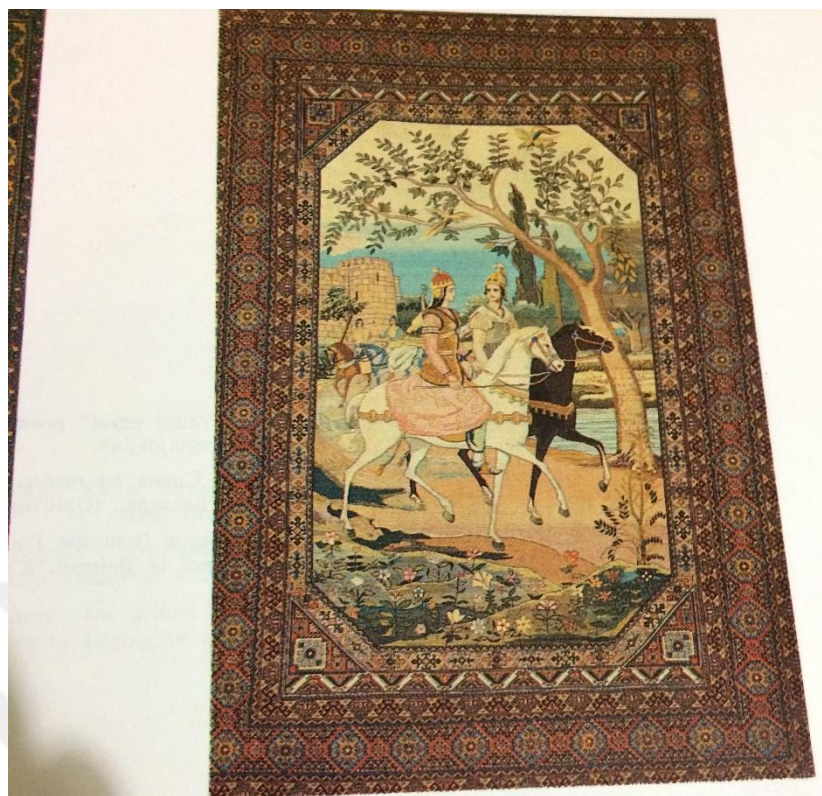

Nizami, arvadı Afaq, oğlu Məhəmməd. Çini. Müəllif R. Xələfov.
Низами, его жена Афар, сын Мухаммед. Фарфор. Автор Р. Халафов.
Nizami, His Wife Afag and His Son Mahammad. China. Artist: R. Khalafov.

Nizami Gencevi, Oğlu Muhammed ve Eşi Afak
Çini

Nizami Gencevi ve Yedi Filozof

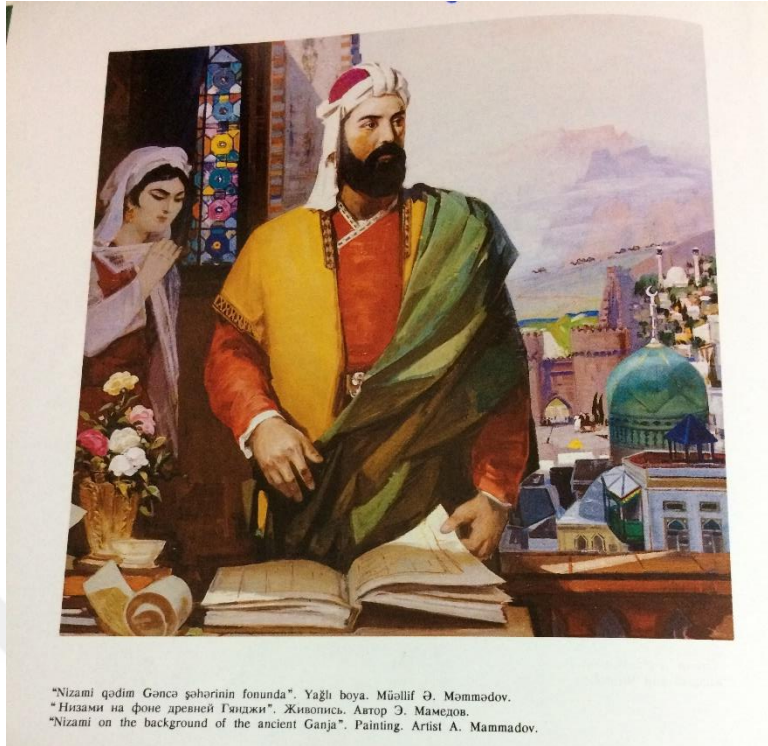

“İskəndərnamə”. Bədii xalça.
Müəlliflər L. Kərimov və M. Şirinov.

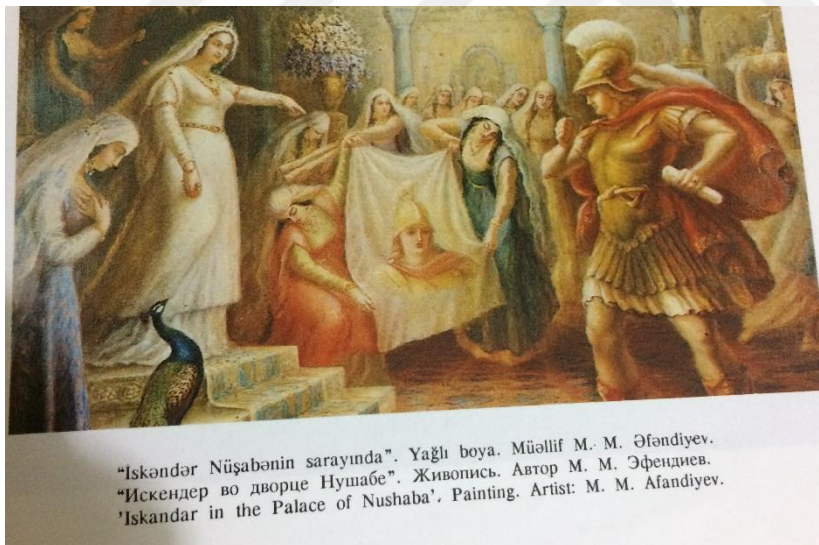
“Искендернаме”. Художественный ковер.
Авторы Л. Керимов и М. Ширинов.

‘Iskandarnameh’. The Carpet.
Artists: L. Karimov and M. Shirinov.

“İskendernâme” Halı

Nizami Gencevi ve Gence Şehri

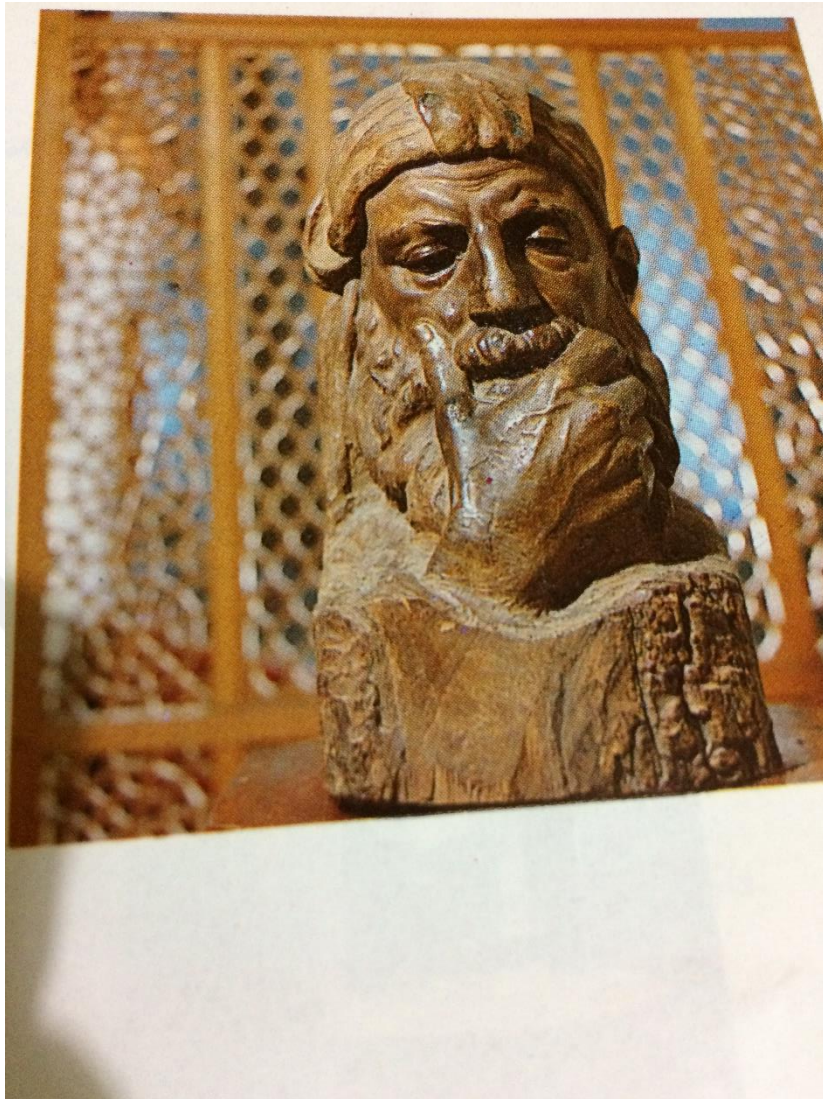

İskender Nüşabe'nin Sarayında

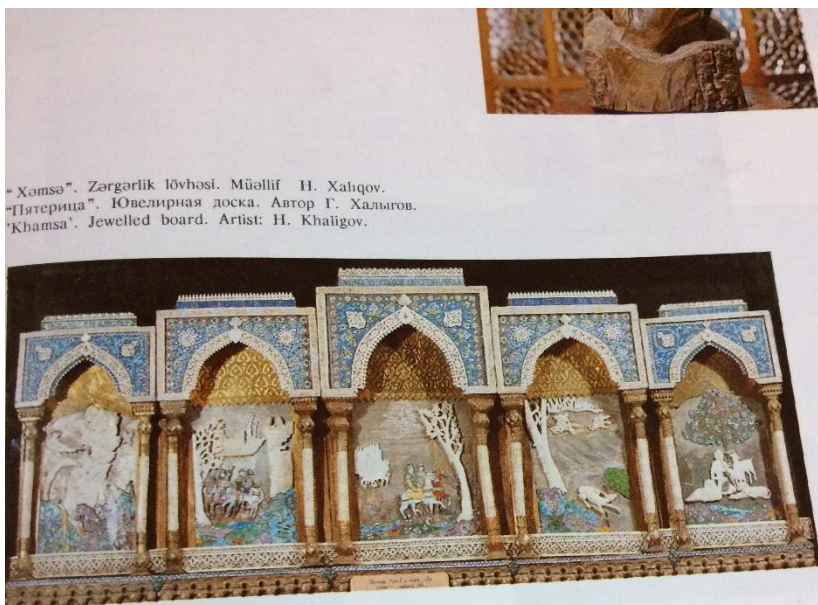

Nizami Gəncəvi zalı. Ümumi görünüşü.
Зал Низами Ганджеви. Общий вид.
The General View to the Nizami Ganjavi Hall.

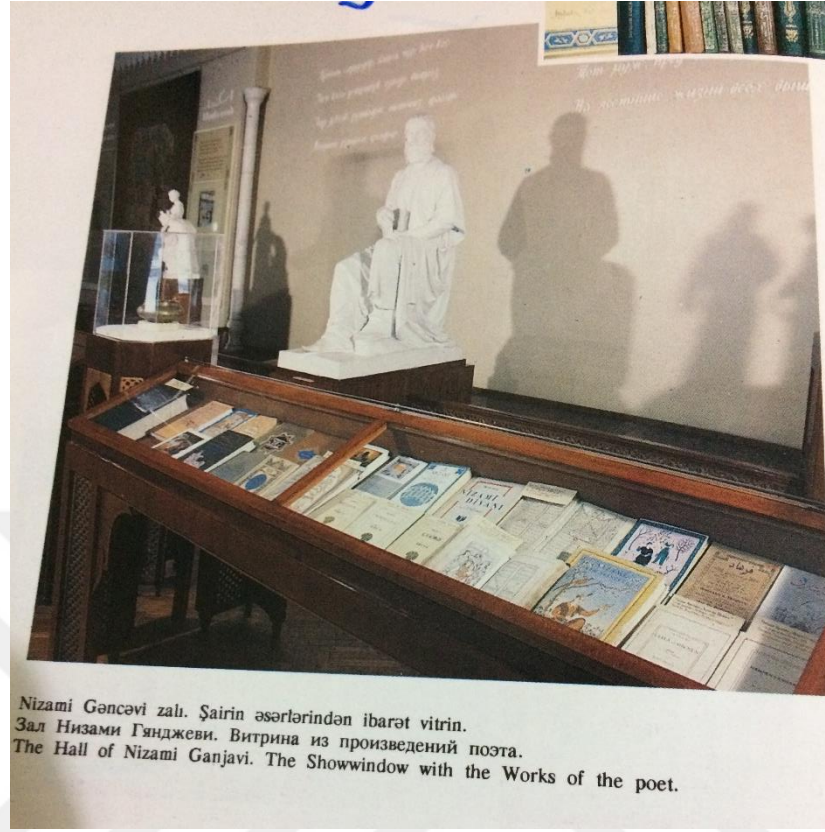
Nizami Gencevi Salonunun Genel Görüntüsü

Nizami Gencevi Büstü

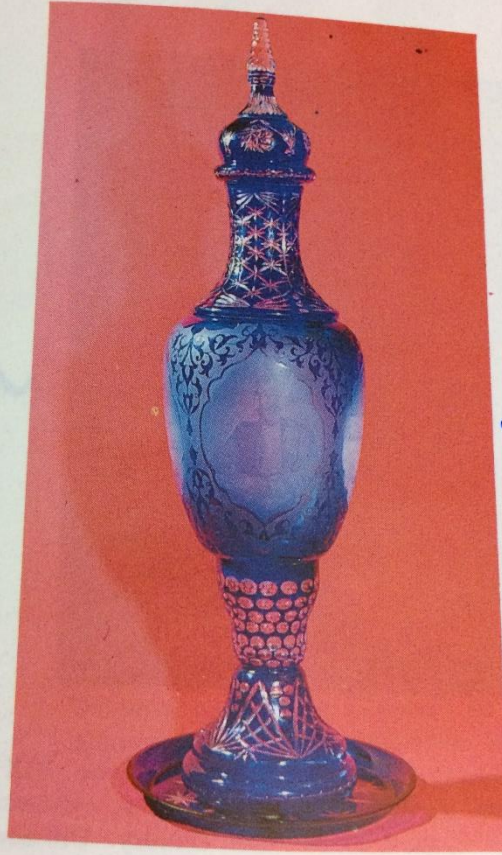
“Hamse” Zanaat Levhası

Nizami Gəncəvi zalı. Şairin əsərlərindən ibarət vitrin.
Зал Низами Гянджеви. Витрина из произведений поэта.
The Hall of Nizami Ganjavi. The Showwindow with the Works of the poet.

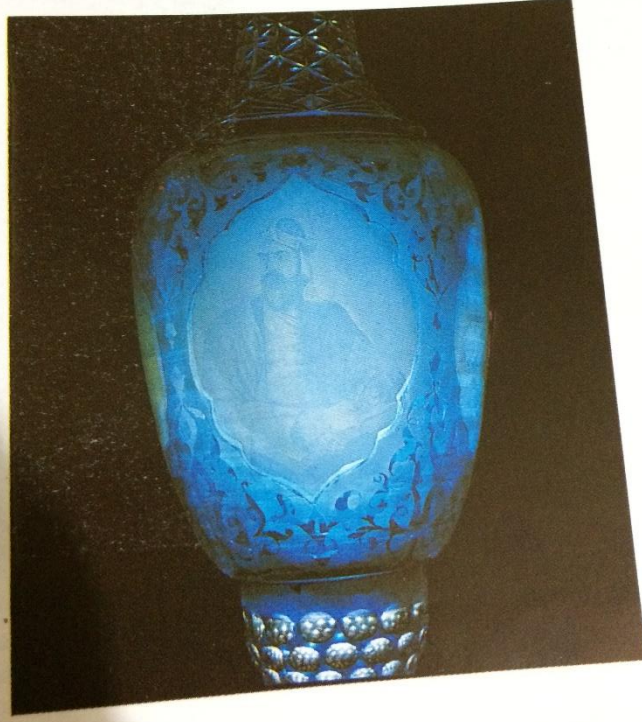
Nizami Gencevi Salonu, Şairin Eserlerinden Oluşan Vitrin

"Nizami Gəncəvi-800".
Büllur vaza. 1947-ci il.
Müəllif S. Şahsuvarova.
"Низами Гянджеви-800".
Хрустальная ваза. 1947.
Автор С. Шахсуварова.
Nizami Ganjavi-800'.
Crystal vase 1947.
Artist: S. Shahsuvarova.

Nizami Gencevi Adına Yapılmış Vazo

"Nizami Gəncəvi-800". Fragment.
"Низами Гянджеви-800". Фрагмент.
'Nizami Ganjavi-800'. Fragment.

Nizami Gencevi Mimarisinden Bir Parça

Nizami Gencevi'nin Mezarında Bulunmuş Parçalar

Nizami Gencevi ve Doğu Şairlerinin Eserlerini Konu Alan Gümüş Tepsi

Gence Şehrində Nizami Gencevi Türbesi

Nizami Gencevi Milli Parkı

Nizami Gencevi Milli Parkı

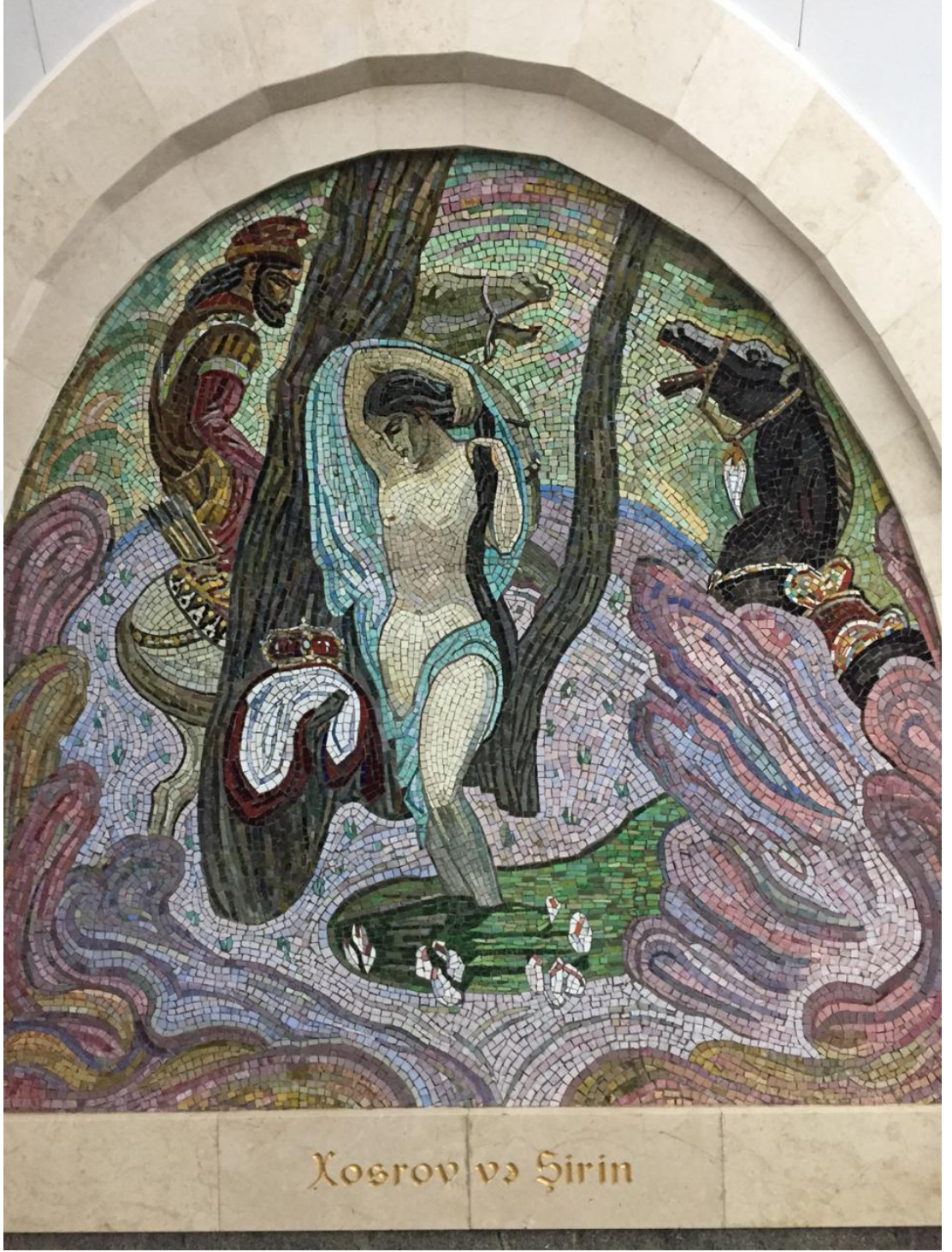
Nizami Gencevi Müzesinin Genel Görüntüsü

Nizami Gencevi Müzesi

Nizami Gencevi Metrosu

Metronun İçinden Görüntüler “Hüsrev ile Şirin”

Metro İçinden Görüntüler “Leyla ile Mecnun”

Nizami Görseli

Dara'nın Ölümü

Nüşabe ve İskender

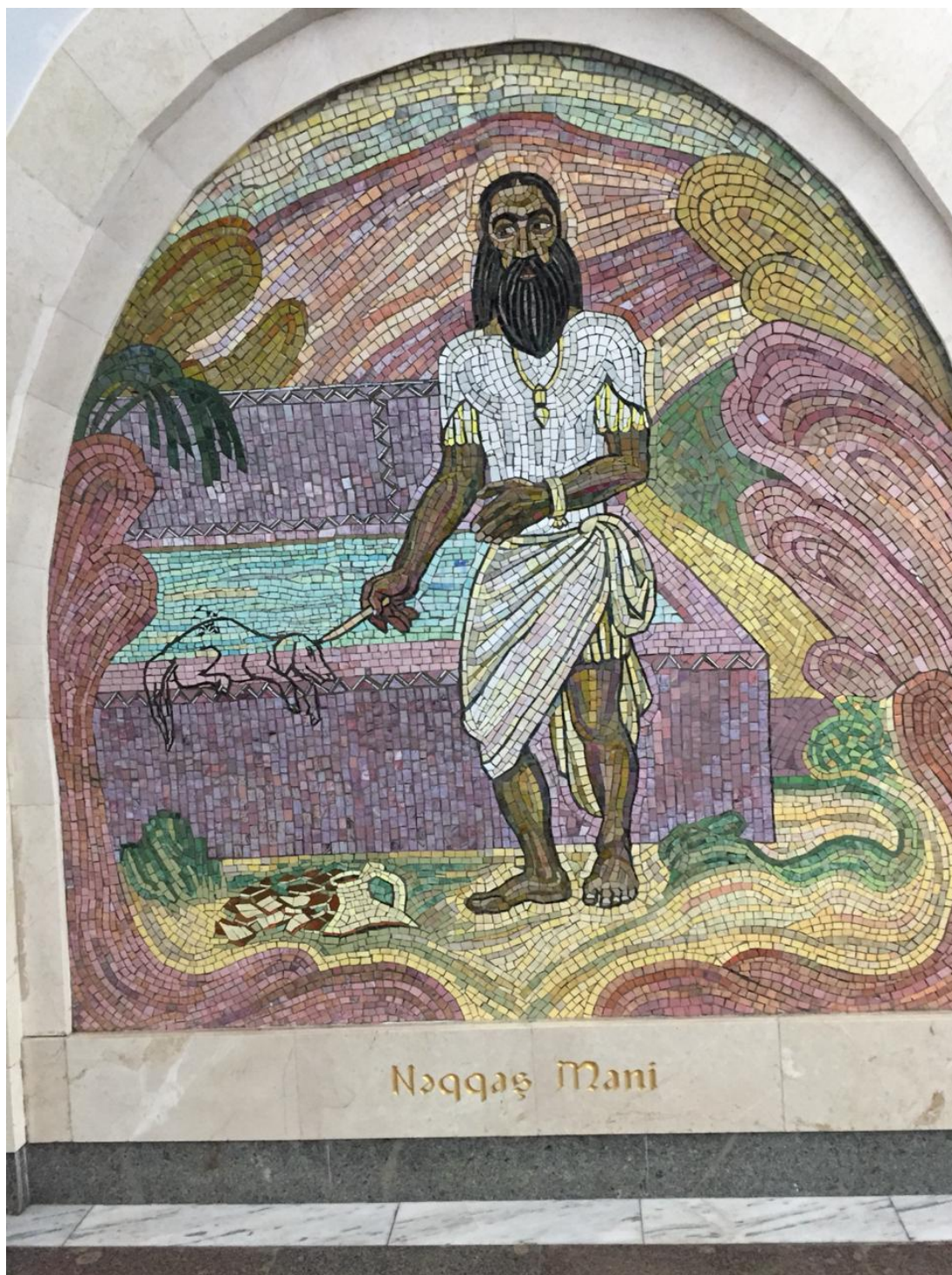

Yedi âlim

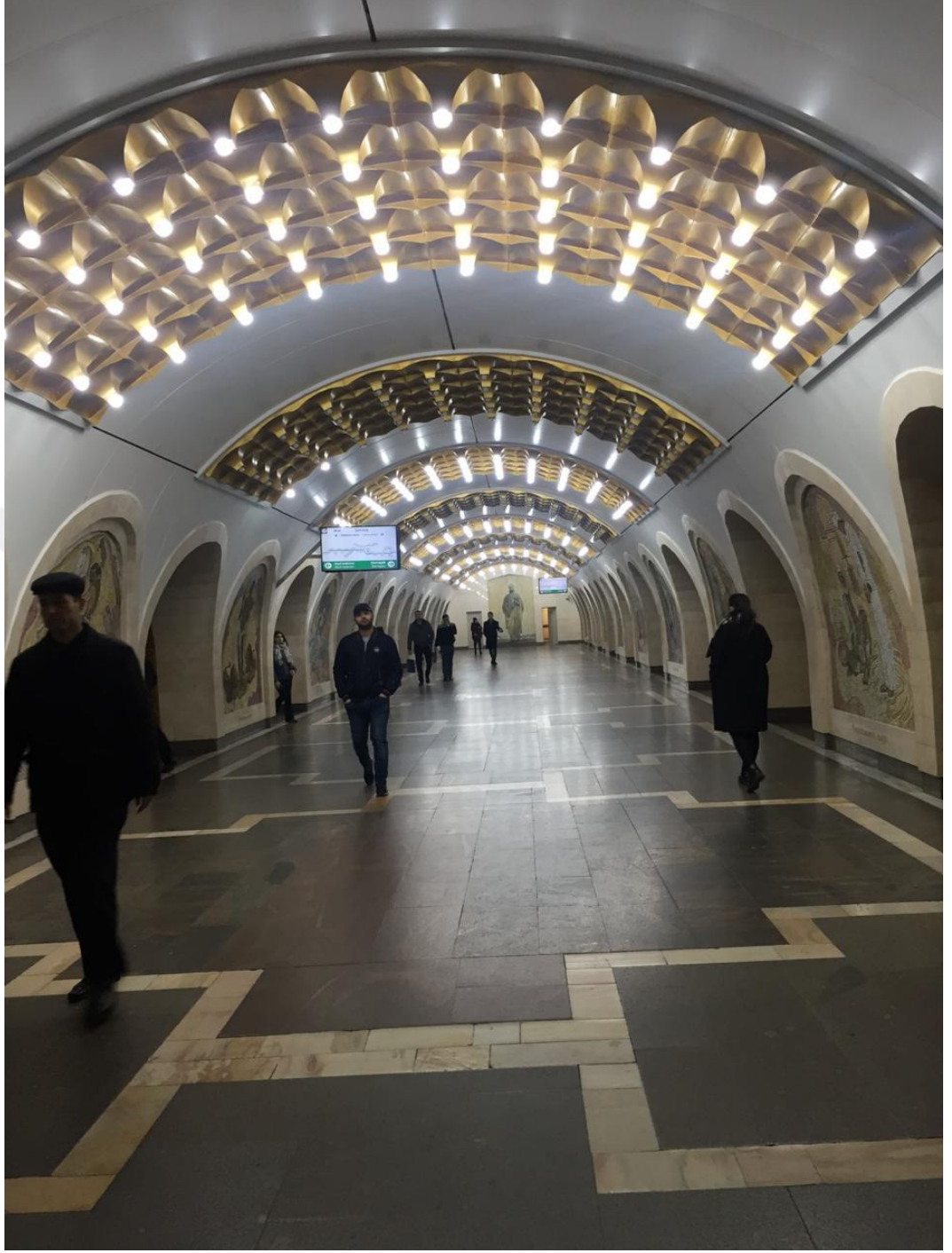
Yedi âlim

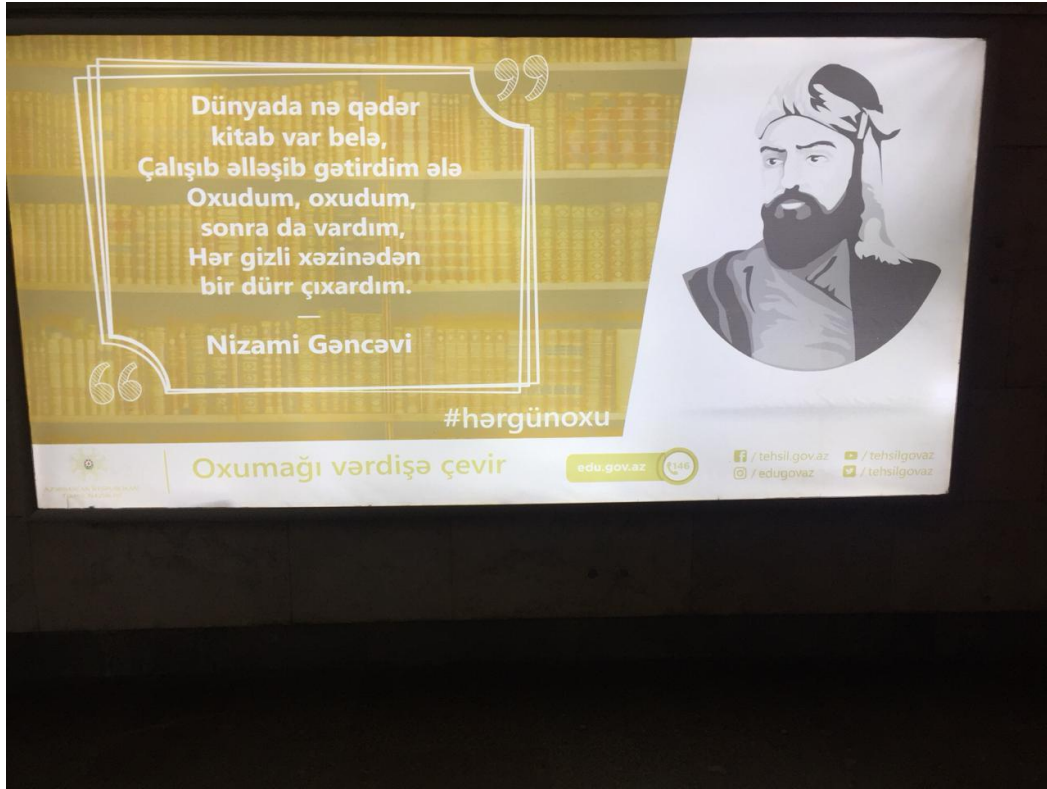
İskender ve Çoban

Nakkaş Mânî

Nizami Gencevi Metrosu'nun İçinden Görüntüler

**“Dünyada kaç tane kitap var böyle,
Çalışıp uğraşıp geçirdim ele.
Okudum, okudum, sonra da vardım,
Her gizli hazineden bir inci çıkardım.”**

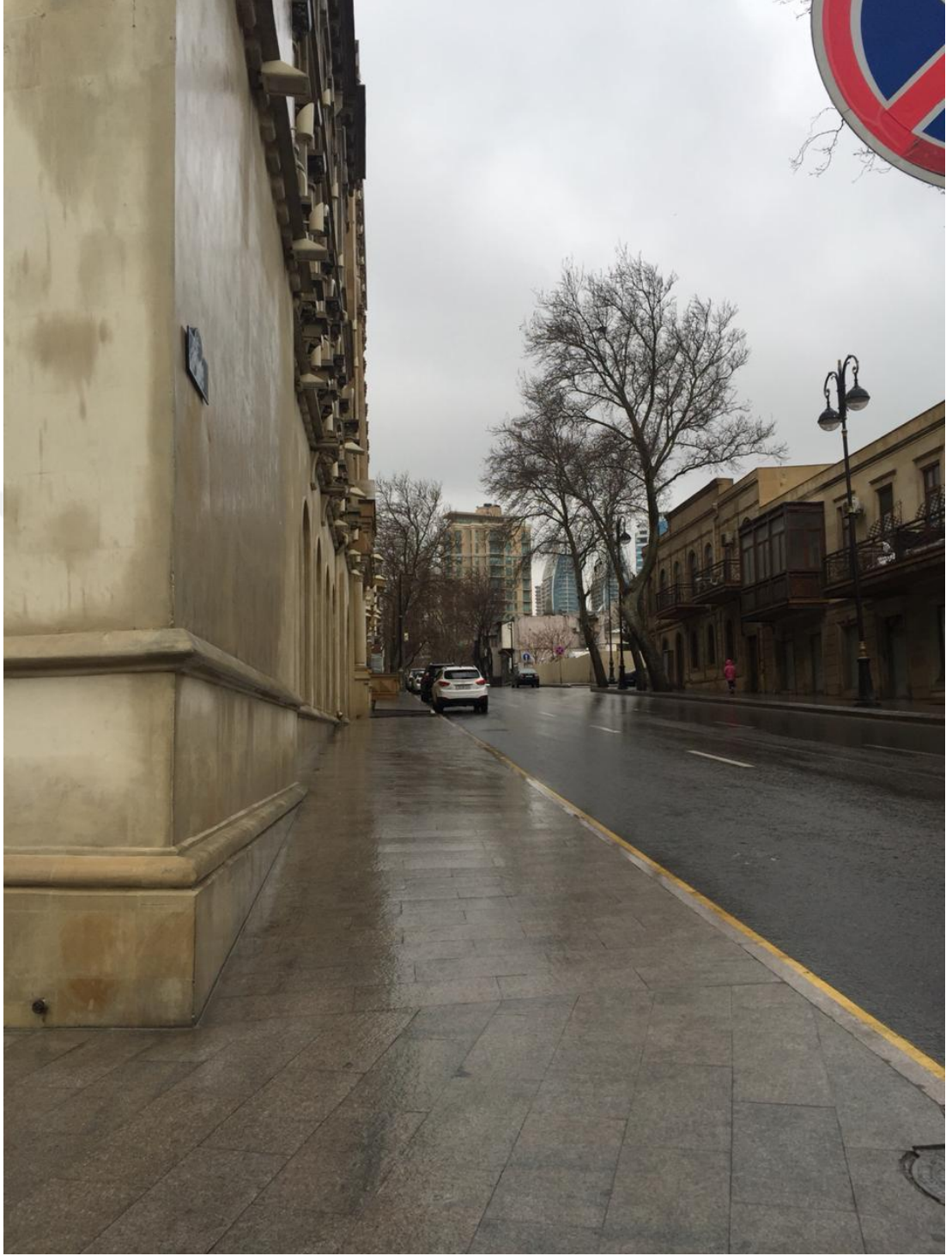
Nizami Gencevi (Yedi Güzel)

Nizami Gencevi Caddesi

Nizami Gencevi Caddesi

Nizami Gencevi Caddesi

Nizami Gencevi Caddesi

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Leman Baş

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 4 Nisan 1984 Bakü/Azerbaycan

Elektronik Posta: lemanbas4@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Azerbaycan Devlet Pedagoji Ü, Eğitim Fakültesi, Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Bölümü	2005
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2011-2012	Cevizli AİHL	Edebiyat Öğretmeni
2012-2013	Kartal İHO	Türkçe Öğretmeni
2015-2016	Battalgazi Ortaokulu	Türkçe Öğretmeni

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde Rusça

Orta Düzeyde İngilizce

HOBİLER

Tarihi ve Kültürel geziler